This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

E 70178

DS 135 .R93 C7
Masa Krim :
Stanford University Libraries
3 6105 041 516 159

DS
135
R93C7

DEINARD

Masha Krim etc

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

NOV 21 1978

Digitized by Google

E 70178

DS 135 .R93 C7
Masa Krim :
Stanford University Libraries
3 6105 041 516 159

DS
135
R93C7

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

NOV 21 1978

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Deinard, Ephraim.
I. BLACK, DRAPER, ETC.
I. BLACK, DRAPER, ETC.

ספר

משא קרים

כולל קורות בני ישראל בחצי האי קרים בכלל
ותולדות הכוזרים, הקראים והקרימצאקים, בפרט,
וכל אשר עברו עליהם, למיום בא זכרם בספרי
דברי הימים עד ימינו אלה.

מאתי

אפרים דיינארד

ווארשא

בדפוס ר׳ יצחק גאלדמאן נ״י.

שנת תרל״ח לפ״ק

МАССО КРЫМЪ,

т. е.

Исторія Крымскихъ Народовъ

Соч. Путешественника Э. Дейнарда.

ВАРШАВА

въ Типографіи И. Гольдмана,
Мурановская № 24.

1878.

Digitized by Google

DS 135
R93C7

Дозволено Цензурою
Варшава 22 Октября (3 Ноября) 1877 г.

Digitized by Google

מִקְטָר וּמֻגָּשׁ

ברוב תודה והדרת כבוד לכבוד שרי ואדירי ישראל בארץ רוסיא, הגבירים הנדיבים הנודעים בקצוי תבל ברוב צדקות פזרונם בישראל, ושמרים ליסן אחינו האומללים בכספם ונדבות פיהם. הלא המה הרב הגביר האדיר צבי תפארת ישראל כהר"ר הוראץ לבית גינצבורג לפני שמש ינון שמו לעולם ועד.

ולכבוד הרב הגביר המפורסם הנודע לשם ולתהלה בישראל ובלאומים בחכמתו וצדקתו, כהר"ר לעאן ראזענטהאל נרו יאיר לעולם.

ולכבוד הרב הגביר המפורסם, השר הישר בארם לפני מלכים יתיצב כהר"ר אהרן לבית קיפמאנן Аркадій Кауфманъ הי"ו.

איתן מושבם בבירת ממשלתנו ס"ט פעטערסבורג.

ולכבוד הרב הגביר האדיר הנודע בלאומים בחכמתו וצדקתו. אזרח נכבד לדורותיו, כהר"ר אליעזר לבית פאליאקאוו נ"י, איתן מושבו במאסקווא.

שרי ישראל! אדירי רוסיא! הואילו נא בחסדכם ופנו נא אלי לקחת מידי מנחתי הדלה, ההבאת לכם בכלי טהור שפת קדשנו העתיקה, לאות רחשי תודה אשר רחש לבי לכם בכל עת שמעי מגדל חסדיכם אשר תפליאו לעשות לעם ישרון, זאת הבת ירושלים יושבת רוסיא, אשר למענם הקדשתי גם אני עתי ושארית כחי הדל, והיה ספרי זה לכם לעד עולם ולזכרון נצח כימי השמים על הארץ, על האהבה הנפלאה אשר ירחש לכם לב כל אוהב ישראל באמת, ובתוכם גם אני הצעיר באלפי,

אפרים דיינארד

המחבר

Digitized by Google

מכתבי תהלה

אשר כתב אלי

הרב החכם הגדול שר ואלוף בישראל הנודע בכל קצוי תבל ברוב צדקות פזרונו, הוא אברהם הכהן הגדול המכהן פאר במקדש התורה והחכמה, מכונה ד״ר אלבערט כהן ז״ל.

ב״ה פאריז יום א׳ ט״ו
מרחשון תרל״ז לפ״ק.

לכבוד הרב ההולך לבקש נפוצות אחינו במדינת
צפון ודרום המכונה אד״ר נ״י.

הנני באתי להגיד לאדוני, הגיע לידי גלילות אצבעותיו הנחמדות, וראיתי ארוני בקשתו את הנעלמות, ורוצה להוציא לאור את תהלוכות אחינו במדינת ההרים ברוסיא, ובשמחה אקח עקי׳ אחד מספרו בהוציאו לאור, וגם תולדות אבן רש״ף אקראהו בהגיעו לידי, והנני שולח לו פה, אני אוהב תורה וחכמה, את מחיר ספרו חמשים פראנק, ואין להאריך כי אם לשלום אדוני, כחפץ עבדו מוקירו, הק׳ אברהם הכהן.

המכונה ***Albert Cohn***

מכתב הגאון הצדיק וכו׳ ר׳ חזקיה מריני רב
לעדת הקרימצאקים בקאראסובאזאר.

אל אצילי בני ישראל!

הן כבר נדרשתי במכתבים לשאלות אשר שאלני ידיד נפשי היקר והנכבד המפורסם לשם טוב ותהלה, יצא מוניטון שלו בעולם ויהללוהו בשערים, החריף השנון החכם ונבון הרבני השלם מוהר״ר אפרים דיינארד המכונה אד״ר נ״י, על דבר היהודים הקרימצאקים, למען תהיה לאל ידו להשיב לחורפינו דבר, והשיבותי לו מאשר ידעתי אודותם; והן עתה כלי יקר ראתה עיני ותגל נפשי גילה ורנן אשר הוא בעצמו בא למחננו ויחפש בבהכ״נ הישנה של הקרימצאקים הנקראת בשם ביהכ״נ הגדולה, והאלהים זמן לידו רשימות וחפצים עתיקים אשר בכחם להאיר אור חדש על אחינו בנ״י עדת הקרימצאקים היושבים בקרים משנים קדמוניות, ועוד לא התעורר אחד

Digitized by Google

הסופרים להודיע אודותם במתנה ישראל מאומה, ומה גם כי השתדל לגלות
בספרו משא קרים את כל הדברים הנוגעים לקדמות היהודים בקרים, ובזה
סתם פות כל משטין ומקטרג על הקרימצאקים יצ"ו, אשר תפאו עליהם
דברים אשר לא כן. ובכן אנא דאמרי כגון דא אמרין לפעלא טבא איישר
חילך, וראוי והגון מאד לסעדו ולתומכו לסייעו בסיוע שיש בו ממש לעזור
הוצאת הדפוס, הדבר גדול הוא להוציא לאור ספר הגדול משא קרים,
קוראים יתענגו בו כי ימצאו בתוכו מטמוניות יקרות אשר לא נודעו עודנה,
נ"ד הכתב וחותם פה קראסובבאזר יע"א בח' תמוז התרל"ה

הצעיר חזקיאו מדיני הי"ו.

שם אדיר שם אדי"ר בספרות העברית, ורבות הראנו את כחו וגבורתו
במאמריו הרבים המפוזרים במכתבי העתים לבני ישראל, שמה נודענו
ושמענו כי עוד צפונות אתו מרבית דברים עתיקים ויקרים, ואשר מתוכם
יצאו צוות דוברי שקרים בדבר אחינו הנדחים במדינות קרים. האמנם, כי
עד הנה אך באזנינו שמענו מטוב עוללות אפרים ואותותיו לא ראינו, והן
עתה זכינו לראות בעינינו, אור דבריו כי יהלו, וכי יגע ומצא לפענח נעלמים
לשמחת לב כל דורשי קדמוניות ישרון, ואשר לזאת לא אפונה כי כל חובב
עמו יתן כבוד לשמו ויוקיר פעלו ונאמו, וגם אני אודך בכל לבב, ואכברה
מעתה ועד עולם ועד. והנני לקבל ממנו עקזעמפלאר אחד מספרו הנשגב „משא
קרים" בצאתו לאור ברצות ה', — יום שלישי לסדר „האיש אשר אבחר בו
מטהו יפרח", כ"ח סיון, שנת „ויברכו שם כבודך" לפ"ק.

נאום חיים בהגאון מו"ה נפתלי צבי יהודא ברלין נ"י החופ"ק מאסקווא

ב"ה

ידיד נכבד!

הבנים הללו בשערים מעשיך במצאם ענג בקראם את הכתוב בספרך
„משא קרים" וימצאו כמו דבריך הנאמרים במליצה צחה מושכת את לבם,
דברים נעימים למשמע אזניהם; אכנם לא כמוהו אנכי הפעם, אנכי היודע
עמלך ויגיעך להתחקות על שרשי כל דבר ודבר אשר השרשת בספרך, אנכי
אשר גם לפני נגלו תעלומות רבות מאשר גלית לעיני השמש, למען יחזו
חובבי קדמוניות ויתענגו, ומקומות רבים אשר תערוג נפש כל משכיל על דבר
לדעתם, יען כי עתיקים המה, הקימות לפני כל קורא נבון ועיני ראום,
ויודע כי שוים המה לדעתם, ולהתפלא על אודותם. הן אלה אשר ידי אדון
הטבע יחד כל כוננם, הן אלה אשר לפני שנות מאות רבות, אנשי שם
בעולם הזה ויגיעם כי רב חוללום; ומי יערוך מפעלך העצום בארץ הנושנה
העתיקה שרש אחינו הבוזרים עם עולם אשר התיהדו, וכבר התיחשו על בית
יעקב ולא נודעו כי באו אל קרבו, ומי כמוני יודע תבונת רוח הקראים אחינו
משלם [!] ומני אז סרו מאתנו, גם רוחותיהם גם דעותיהם גם טבעם גם

יסודותיהם בתורה שָׁנו למרבה , עד כי יקר לדבר בכל אלה בכל פרט ופרט , אם הזמן נתנני לענות בם , ואתה כל אשר בכחך עשית , יגעת עמלת ולא יעפת לגלות ספוני טמוני כל אלה, אשריך אפרים! דיינארד אשריך , ויאשרוך כל אוהבי קדמוניות ושואפי חדשות , ותעשה לך שם בספרך „משא קרים" זה , אשר תאמר הפעם להוציאו לאור , · ותאשר בארץ , ודבריך על דבר אחינו בבשר וברוח היהודים הקרימצאקים , מה יקרו לכל חפץ לדעת את שלום אחיו אשר שקטו על שמריהם ולא גלו מגולה אל גולה , אף כי בפתות לפניך אוהבי ואהובי הרב הגאון הצדיק באמת ובתמים מוהר"ר יחזקיהו מדיני ס"ט נ"י את מסתרי מטמוניהם , הפלאת לעשות בספרך · יואל אדון הפלאות ויפליא את ספרך לפני כל קוראיו , ויקראו בו ויתענגו , ויחזיקו בידיך לתת לך חיל כח ועצמה לכלות את אשר החלות , ולנטוע נפן אדרת בדברי ימינו , ואשמח גם אני יודעך ומכירך ·

הכו"ח פה ביאליסטאק י"ט שבט שנת , שלום שלום לרחוק ולקרוב לפ"ק ·

יעקב בכרך בעל המאמרים

הספר הנכבד הזה „משא קרים" אם יעלה בידי החכם המחבר נ"י להוציאו לאור הדפוס כמו שהוא בכתב , יהיה באמת ספר יקר ונעלה למאד אשר יתענגו בו הקוראים , כי לבד אשר בו יפיץ אור על ענינים רבים הנוגעים לקורות בני עמנו בארץ הנושנה הזאת , הנה יתענג לב הקורא לשמע ממנו דברים יקרי ערך , המספרים בכבוד ארץ איטליא הרוסית , וכל מחמדיה אשר נשארו לה מימי קדם , הקהלות והכתות אשר נתיישבו בה מזמן קדום , דרכיהם ועלילותיהם ומצבם בימינו היום , ומהראוי אפוא לכל איש אשר אהבת הליטעראטור העברית נוססה בקרבו , לתמכו ולסעדו באשר יוכל , למען יגיע אל מטרת חפצו , לקבעו בדפוס ולהפיצו בישראל לכל תאבי מדע , והנני גם אני לקחת ממנו ספר אחד במחיר אשר ישית עלי החכם המחבר נ"י ·

הכו"ח פה ווארשא כ"ד לחדש טבת תרל"ז לפ"ק

חיים זעליג בהרב מוהר"י זללה"ה סלאנימסקי

הספר „משא קרים" הוא רב התועלת לבני עמנו , כי בו כתובים מחקרי ארץ קרים ומושב אחינו הקרימצאקים והקראים, אשר הראשונים בלתי נודעים לנו מפאת לשונם הזרה לנו , והאחרונים גם מפאת דתיהם השונים מדתי הרבנים , ומבלעדי מרבית הידיעות הגעאגראפיות והעטנאגראפיות [ידיעת תכונת הארץ ותכונת יושביה] המבוארים בספרו , עוד הגדיל ידידי הרב המחבר לעשות בהזריחו אור חדש על קורות ימי עולם לתושבי קרים בכלל, ולבני עמנו הקרימצאקים והקראים ביחוד , ולכן משנה שמחה שמחתי בראותי את הספר היקר משא קרים ערוך בטוב טעם ודעת ובציורים נחמדים ,

Digitized by Google

י מרוב אהבתי לעמי שמחתי שמחה בלי מצרים בהרחבת ידיעת דברי
י עמנו, ובאהבתי העזה אל המדעים שמח לבי בהגדלת חכמת הגעא־
אפיע. ולכן מאת כל יודעי ותושבי שמי אבקש לעזור לידידי היקר הרב
סחבר להוציא לאור את מפעלו הגדול לזכות בו את הרבים, אלה דברי
הב עמו ואוהב החכמה. פעטערסבורג ח׳ אייר תרל״ז

צבי הכהן ראבינאוויץ

לפי תכן הענינים מספר „משא קרים׳ אשר הוציא לאור החכם
הק המשכיל וכו׳ מוה׳ אפרים דייגארד נר״ו, נראה כי ספרו זה יהיה
תהלה לא מעטה לשוחרי קדמוניות ישראל, לכן אמר לפעלא טבא יישר!
חק ואמץ להביא הענין לידי גמר! ואז יברכוך כל חכמי לב מאחב״י
גל אוהבי קורות עמנו, ובתוכם גם אנכי הצעיר

אברהם אלי׳ הרכבי

שבח אני את בני דורנו אשר יחזיקו בעבר כמו בהוה, ויוקירו את כל
לשת הימים אשר מהם אורע החיים, על העתיד עיניהם צופיות, ובהוה
ישם מבטחם, ובעבר תשעשע נפשם, והנה גם זה הסופר המפואר הנודע
השרים מוה׳ אפרים דייגארד, נ״י הביא לנו פרי נחמד מהזמנים אשר
בר עברו, ויצב לפנינו גבולות אי קרים כאשר הם בהוה, וידבר על דרכי
בי איש למען ידעו את העתידות למו, בזה יבטח לבי כי כל איש כזקן כנער
הפץ בספרות עמנו יתן כבוד ויקר להמחבר, וישיש לקראת ספרו וימהר
להפיצו בין אחינו; כי הזקנים אשר עיניהם על העבר ימצאו ענג בספר הזה,
אשר זה חלקם, והאנשים אשר חפצם בהוה, גם צעירי הימים אשר רק אל
העתיד יתנו, ימצאו חפץ בספר הזה, ולכן אחשוב למותר להעיר את לבב בני
עמנו כי יתנו יד להספר היקר הזה „משא קרים״, אשר ענינו לנפשו יקר
ונחמד הוא, וימשוך את לבב בני עמנו אליו. אך את תודתי לא אחדל להגיד
המחבר, כי מאד שמח את לבי בספרו, ועיני מיחלות להתענג עליו במהרה.
אלה דברי מוקירו ומכירו. ט׳ אדר תרל״ו ווילנא.

מרדכי פלונגיאן

אנכי בדרך הצליחני אלהים לראות את הסופר המשכיל דורש אמת
ותוק, החכם השלם הר״ר אפרים דייגארד נ״י, ובידו ספרו היקר
„משא קרים, ואחרי אשר קרא המחבר לפני קצת ענינים מספרו הנ״ל, ראיתי
כי לתפארת יהיה הספר הזה לספרות ישראל ולתועלת גדולה לדורשי קדמוניות
עמנו, ושמחתי עליו כעל כל הון. ראוי המחבר הזה לכבוד גדול, וראוי ספרו
לכתוב אודותיו באריכות, אבל אי אפשר לי לעשות זאת בדרך ובזמן קצר,
אי״ה אדבר עליו בימים הבאים במכה״ע „הבקר אור״ הוצא מתחת ידי, ולע״ע

Digitized by Google

הנני מבקש ממשכילי בני עמנו אוהבי ספרותנו, שיושיטו יד עזרה להמחבר הנכבד הזה, הדורש טובת הכלל והאמת מגמתו, אלה דברי אוהב עמו בכל נפשו כל ימי חייו • הכו"ח פה אדעססא כ"ו אב תרל"ז

אברהם בער הכהן גאטטלאבער

רב טוב עשה המחבר בספר הזה להעשיר ספרות העברית בחבור יקר ומועיל, כי מלבד מחזה חצי האי קרים הנפלא אשר התוה בשפה ברורה מושכת לב הקורא, וגם ראוי ונחוץ לכל בן בריתנו לדעת את חמדת אחת הנפות היותר מצוינה בארץ מכורותינו, הלא יתרה עשה בשלשת הפרקים „קדמות היהודים בקרים", „מאמר ע"ד הקראים", והיהודים הקרימצאקים", כי בהם אסף כל אשר נכתב בענינים האלה היקרים לקורות האומה הישראלית, מסופרים עברים, קראים ונוצרים, והוסיף מדיליה מכל אשר ראו עיניו ואשר גלה חדשות, ומהראוי אפוא לכל איש אשר ידע להוקיר עמל רב כזה בכלל, וביחוד בשפת עבר שאינה מעשרת את סופריה לתמוך בידי המחבר המשכיל הזה להוציא לאור את ספרו זה, כאשר גם אנכי נכון הנני לעמוד לימינו בכל מה דאפשר, ומי יתן וירבו השומעים, דברי אח דבק • ס"ט פעטערסבורג

אלכסנדר הלוי צעדערבוים

יקרים ונאמנים מאד, דברי החכם הסופר הרוסי קאראמזין, לכל קוראיהם באמת, באמרו עם הקדמתו לספרו הגדול דה"י למלכי רוסיא, וז"ל: למתחקה על שרשי כל דבר, יקר מאד גם שם גם מלת שהיו משתמשים בהם בימים קדמונים, רשמים היותר קטנים והיותר פחותים שאנחנו מוצאים רשומים בפנקסי קדמונים, נותנים לנו לפעמים יד ופתחון דעת, לצרף אותם לשארי הוכחות שבידינו, להציל משני הזכן דבר אמת לאמתו, עכ"ל • ואם לכל קוראיהם כך, לנו בני ישראל, אשר תולדות הימים ותהפוכות העתים שעברו עלינו, הקדישו בלבותינו זכרון העוברות הקדומות מאד, כתקות העתידות הרחוקות מאד, על אחת כמה וכמה, וע"כ כל מי שבא להוסיף ולחדש, או לתקן ולהיטיב מספר זכרונותינו הקדומים, ראוי לתודה ולברכה • בתוך כספר האנשים היקרים האלה, ימנה בלי ספק גם המחבר הנוכחי המשכיל והסופר המהיר ר' אפרים דיינארד נ"י, ובספרו „משא קרים" אשר בחפצו ובדעתו להוציאו לאור בקרוב, בטח יעשה מעשהו באמונה, כי ידעתיו לאיש העשוי לבלי חת, איש אשר עז ברוחו ואמץ בלבבו, לגלות האמת כאשר הוא, בהרחקת השערות ושמועות הבלתי נוסדות, ובהשמטת דברים טפלים צדדיים הבלתי נוגעים בעצם הענין הנדרש מספר כזה. ולכן גם ידי תכון עמו, וככל אחי ורעי דורשי טבת עמנו, הנני גם אני להעיר ולעורר, כן את המחבר לגמור אשר החל; וכן את משכילי עמנו להיות

Digitized by Google

בעזרו ולעמוד לימינו, וה׳ הטוב, יברך בטוב, כל עושה טוב, מחברים כתמרים יפרחו, חפציהם בידיהם יצלחו, וקוראים בספריהם ישמחו, ואלילי רעפערענטוזמוסס יזנחו, כחפץ לבב ואות נפש מבקש אמת באמת, ורודף שלום בשלום.

פה עיר המלוכה פ״ב יום ה׳ ל״ב בעמר תרל״ו

אליעזר צבי הכהן צווייפעל

המשכיל הר״ר אפרים דיינארד נ״י, כבדני היום לבקר אותי במקום מגורי, והביא אלי בידו קונטרסו „תולדות אבן רשׁ״ף״ אשר כתב בשפה נכונה ובטוב טעם ודעת. אם נניח כי היטיב לראות ודן דין אמת לאמתו בלי פניה צדדית; אם אמנם גם בהנחה כזאת עגמה נפשי לראות באך שם איש אשר הסכן הסכינו עד כה לכברהו חלף עמלו בנוגע לקורות הקראים, אשר העלה אור חדש על הספרות הזאת א), ולוא לא עשה כל מאומה בלעדי היות נסבה לשלשת הספרים: „לקוטי קדמוניות״, ומבוא אל הניקוד האשורי לר״ש פינסקער ז״ל, וקורות הקראים לר״י פירסט—יִיהו—ואף גם זאת הרגשתי שמחה בלבי למצא בהמשכיל הצעיר דיינארד הכנה וכשרון לתקן המעוות אשר העוה אבן רש״ף בקנאתו להקראים להפריז על המדה בכמה ענינים, ולראות הכל בעד בתי עינים מגדילים ומעקמים: ואם יקיים לנו הסופר אדי״ר בספרו החדש „משא קרים״ את הבטחתו בקונטרס תכן הענינים אשר לפנינו, נקוה למצוא בספרו זה דברים נכבדים חדשים ומתוקנים, אשר יעשו רושם גם הם, ואולי באיזה נגוד לשבח אל אבן רש״ף בנוגע לקורות אחב״י בחצי האי ההוא, אשר רובו עודנה טמון באופל. ובאשר כבר קנה לו המחבר הרבה ידיעות בלשונות הארץ ההיא, ומכיר הוא את יושביה. על כן נטל עלינו לסעדהו ולתמכהו בכל מאדנו, ובכן באתי גם אנכי עה״ח לקחת מאתו ספרו הנ״ל במחיר אשר ישית עליו.

פה מאגאנראג ערב ר״ח תתרל״ה

שלמה ראבין המכונה Dr. S. Rubin

תעודת ראש חכמי הקראים רב לעדת בני מקרא בסעוואסטאפאל

הן כבר קראתי בכ״י ספר „משא קרים״ לאהובי וידידי הנאמן החכם המליץ המפואר כמה״ר אפרים אוהב אמת ורודף צדק דיינארד נ״י וימצא חן בעיני מאד, ומה גם לענג נפשי הוסיף בו כעת דברי חפץ רבים׳ מנוגע לדברי ימי אחינו הרבנים והקראים בחצי האי קרים, ע״פ מצות ועד

א) עד כמה צדק החכם הזה במשפטו יראה הקורא בפנים הספר, והסבה לשיפטו היא, כי לא ידע את פירקאוויץ ואת אשר עולל לנו.

החברה הנכבדה מפיצי השכלה בין היהודים ברוסיא, ומי יתן כי יהיה אלהים בעזרו להוציאו לאור בקרוב, והנני נכון לקחת עקזעמפלאר אחד כצאתו מבית הדפוס, וכן אבקש גם את כל אוהבי ומיודעי הקרובים והרחוקים כי יכתבו ידם לקחת את ספרו זה, והנני המחכה ליום צאתו לאור.

יצחק בהר״ם נ״ע סולטנסקי

אף אם לא טעמתי אלא בקצה המטה מן החבור הגדול בנחלי החבור היקר הזה — אורו עיני ואמרתי אתן יקר סהדותא לאיש היקר הנוסע המפורסם מוהר״ר א פ ר י ם ד י י נ א ר ד נ״י, אשר על פי הידיעה יחנה ועל פי החקירה יסע, וגם לא אמנע מקחת את החיבור הנ״ל בעת יצא אי״ה מבית הדפוס. פה אדעסא מנחם אב תרל״ז לפ״ק

שמעון אריה שוואבאכער רומ״מ פה ק״ק הנ״ל יע״א

נם אנכי שמחתי לראות את פני החכם ה׳ אדי״ר וגם שמתי עין על ספרו הנכבד „משא קרים", האוצר בקרבו נכבדות על דברי ימי בני ישראל בהאי הנ״ל מימים הקדמונים, ומי יתן והי׳ לאל ידו להוציא לאור את הספר הנ״ל בתיקונו, ואז אקבל גם אני עקז׳ אחד בלו״נ חפצה.

נאום זלקינד מינאר רב ודרשן דפה מאסקווא הבירה

החכם א פ ר י ם ד י י נ א ר ד, בעהמ״ח „תולדות אבן רש״ף" הנודע לתהלה, אשר הקדיש עתותיו לתכלית נשגבה, וישם נפשו בכפו לעבור ארחות לא סלולות ומסוכנות בזיבירען, קויקאזיען וקרים, לאסוף ידיעות קדומות רבות, הביא לפני בכתובים את ספרו היקר „מ ש א ק ר י ם", אשר בו השתדל להפיץ אור בהיר על קורות חצי האי קרים, וביחוד על קדמות היהודים, הרבנים והקראים בקרים, על מצבם המוסרי והחומרי בימי קדם ובימינו; וכאשר קראתי בהכ״י זעיר שם זעיר שם ושמתי עיני על תוכן הענינים להספר הזה, ראיתי כי להחכם ד י י נ א ר ד יד תרוצים בהענין הזה, אשר לא יסתפק לשתות על פני המעין הפתוח לפניו, כי אם יעמיק בו עד היסוד ודולה פנינים יקרים, ע״כ חשתי ליתן כבוד והדר להמחבר, אשר יגע ועמל להביא תועלת רבה לקורות אחינו בארץ מולדתנו, ולחוות דעתי כי ראוי והגון לכל אוהב חכמת היהדות, לעמוד לימין האיש הזה למען יהיה לאל ידו לבצע את מעשהו הנשגב אשר העמים עליו. והנני מתכבד להמנות בין החתומים על הספר הזה ולהביא עקס׳ אחד גם לביתי, כי ברכה בו:

דאקטאר אברהם הרבקין

ס״פ פעטערסבורג יום ו׳ עש״ק כ״ח לחדש אדר תרל״ז

מאהבתי לבני עמי, מאד יקרו לי קורותיהם וחביב לדעת את אשר עבר
ליהם בכל ארצות גלותם ופזוריהם, לזאת יקר בעיני הרב המחבר וספרו משא
רים, דברי הימים לבני ישראל אשר באו שם בימי שלמנאסר מלך אשור
הגלהו את עשרת השבטים כפי המבואר בספרו, וברצון ונפש חפצה הנני
קח הספר בצאתו לאור מהדפוס אי"ה ונתתי מחירו ·

דוב בער באמפי ממינסק

מקֹצֶר רוח ורפיון גו ולב לא אוכל הרבות דברים על יקרות הספר
יקר „משא קרים", מלאכת מחשבת החכם הנודע ר' אפרים דיינארד
נ"י אשר ביד תותרת, יתיצא לאור אמת נהדרת, רק בדברים קצרים אודיע
לכל אנשי גילי השמחים אלי גיל וישישו כי ימצאו מקור נפתח למחקרי ארצות
קדמות, כי הספר הנכבד „משא קרים", הוא מגלה עמוקות ומסתרים
חידות מני קדם בחצי האי קרים, ומה גם בתולדות ימי עמנו והעתים אשר
עברו עליהם ואשר נעלמו מנגד עינינו עד היום הזה · ולבי סמוך ובטוח כי כל
אדם ואיש מבית ישראל אשר עוד שביב רגש קדש לאהבת שפת קדשנו
הפורחה עצור במשכיות חדרי לבבו, יקדם פני הספר הזה בכבוד, ויכתוב
יד לקחת אותו במחיר אשר ישית עליו המחבר, והמוסיף יוסיף לו ה' ברכה,
כי רב טוב צפון בספר הזה, ולכבוד יהיה אל הליטעראטור העברית · אחלי,
יהיו לרצון אמרי פי והגיון לב ·

קלמן שולמאן

טבע הוא באנוש, יכסוף לדעת המעשים אשר נעשו בשנים קדמוניות—
כל דבר כקטן כגדול, כל מפעל מדורות עברו נכבד בעינינו, יקרים אצלנו
אבני זכרון מהאנשים שמתו לפני שנים עתיקים, אם נראה שממות עולם,
חרבות קדם, תעטג נפשנו להתחקות על שרשי בוניו ומחריביו, וכו' · והנה
החכם מוה' אפרים דיינארד הראה לי בכ"י חבורו המכונה „משא
קרים", יכיל בעצמו ענינים עתיקים כאלה א), ומצאתי עונג בקריאתו, כי מלבד
שיספר נצורות וגדולות לא שמענום עד עתה, עוד עט סופר מהיר לו, ומדברו
נאוה, לכן לא אמנע מקחת את ספרו כאשר יצא לאור בדפוס במחיר. אשר
ישית עלי . ווארשא ר"ח שבט תרל"ז

גבריאל יהודה ליכטענפעלד

להלל מעשי ידי הנוסע הרב החכם המפורסם ה' אפרים דיינארד
נ"י, אינני רואה צורך, באשר כבר נודעה מטרתו הנשגבה בכל מכתבי

א) אגב המחבר הזה קרא רק את ספרי חלק שני הכולל ידיעות הגעאגראפיות
והעטנאגראפיות .

העתים לבני ישראל ההולכים למרחבי ארץ מקצה מזרח שמש עד מבואו, וגם בהרבה מכתבי עתים הכתובים בלשונות עם ועם מקטר מגש לשמו, וכל חוקרי קדמוניות בישראל ובעמים הודו כי רב טוב צפון בכל המציאות היקרות אשר מצא בזעת אפו, החכם הנוסע, להכראנאלאגיע בכלל ולקורות אחינו בקרים בפרט, ומה אהלל את המהולל בפי כל? אך להראותכם באתי— אחי היקרים! איך אינכם שמים על לב לגמול כפעלם להאנשים המקריבים חלבם ודמם בעד כבודכם ומשתדלים לשוות עליכם הוד לאמים; האיש היושב ספון על כסא כבודו ונר דולק מפיץ בחדרו אור יקרות, ולפניו פתוח ספר גדול רחב ידים, המספר לפניו במלים ברורים קורות עם ועם ועלילות כל גוי וממלכה מיום הוסדה הארץ, ספר ההיסטוריא, מה נקל לו לדמות שגם מחברי הספר הגדול הזה המספיק רב עונג לכל קוראיו, ישבו כמוהו ספונים בהיכליהם ולא ידעו מחסור. לא אחי! ההיסטוריא לא נוצרה בין השמשות, ואנשי גאולתה לא עבדו עבודתם על משתה שמנים, מן הפרט הנכם יכולים לשפוט על הכלל, אני הגבר ראיתי עני החכם הנוסע אשר לפנינו, איך התענה על כל צעד וצעד בכל נגעי בני אדם, איך הקריב ימיו וכבודו עד שזכה למצוא את המציאות היקרות, דנותנות עז ותעצומות להפוך חלק גדול מהיסטודית ישראל מן הקצה אל הקצה, ולהסיר הטיח הטפל אשר טחו עליה חוזי שוא ומדוחים; ובעד מי? בערכם אחי בני עמי אשר אינכם יודעים ומרגישים, לא לבד לשלם לדורשי טובתכם כפעלם, כי אם גם להשיב תודה בעד מפעל יקר כזה, נקל לעמי ליעץ עצה ולבקר, מפתוח יד והשבע, אך רב לי עתה מדברים שקולם שוקע במקומם ואין להם שומע, ימים יגידו לעמי עותם ולבית יעקב סלף דרכם, ולא בדברים יוסרו.

ואתה ידידי הנוסע! דע כי לא יד אדם תנהלך על דרכך זה, אך רוח אלהים, אל תקוה להגמל מאנשים שוכחי טובה, אך אל הגמולות ישלם כראוי לך, אנשים מעטים ידעו להוקירך ולהודות לך על פעלך הטוב, ובתוכם גם אני אוהבך המכיר ערך מטרתה הנשגבה.

אריה ליב גארדאן מראסיין

בצאת החוברות „משא קרים" לאור, מוכן אני לקבלו ואשים עיני עליו. על דעתי דבר גדול פעל המחבר בזה לכלל דת קדשנו, אם אך קלע אל המטרה, מחירו שלמתי עשרה רו"כ.

ווניצא מאיר דוד צעסארסקי

הרב ••••••• בעה"מ „משא קרים" הוא האיש הדגול מרבבה, אשר שאר רוח לו לפעול ולעשות לטובת בני עמנו הנדכאים. הוא הראשון אשר החל לחקור ולדרוש ע"ד הענק הגדול בהקראים „אבן רש"ף", אם כנים דבריו

בנוגע לקורות אחינו יושבי אי קרים. הוא אשר הרהיב בנפשו עז לצאת בנפש חד למלחמה מלחמת האמת, נגד הענק הנוכר ויוכל לו. הוא גלל את האבן אשר שם רש"ף על בור מתצבת היהודים בקרים, למען הבאיש ריחם בעיני המלך והשרים, ולהרים את אחיו הקראים עד גבהי שחקים; והוא הוא הראה לדעת בספרו היקר והמצוין בחכמת ישראל כי כל משפטיו ודעותיו רוח כקש תשאם. הוא הגבר הנעלה המורם מעם באמץ לבו ורוח הכביר ואשר לבלי חת, ובו בחרה ההשגחה העליונה לצאת לישע עמו ללחום עם כל המניעות והמכשולים הרבים אשר עמדו לשטן לו על דרכו בקדש. רבות רעות ותלאות נשא וסבל האיש המצוין הזה עד אשר הוציא מחשבתו לאור עולם. הוא עלה הרים ירד בקעות, עבר בישימון לא דרך לבקש פליטת יעקב הנדחים בקצוי קרים מימי קדם קדמתה, ולדבר הגדול הזה, הקדיש מבחרי שנותיו, וע"כ חוב קדוש מוטל על כל אחד ואחד מאחינו אשר כבוד עמו יקר בעיניו, לתמוך בידי המחבר, למען יוכל להוציא לאור את ספרו אשר בו חזינה עינינו נפלאות, ובעליצות נפש אקבל ג"כ את הספר בצאתו לאור.

פ"ד ענגעלשטיין חתן הרב אליעזר הכהן צווייפעל

גם אנכי אקבל עקסעמפלאר אחד מהספר מ ש א ק ר י ם, להחכם הנוסע המפורסם ה' א פ ר י ם ד יי נ א ר ד נ"י, כי יקר חזון הספר הנכבד הזה בספרותנו, וראוי לכל איש אשר בשם ישראל יכונה ובכבודו יתימר לתמוך בידי סופרים נכבדים כאלה.

דוד יעקב בר' יהודה ליב הכהן אזוראוו מווילנא

Ich habe einzelne Zeilen der Schrift des Herrn **E. Deinard** gelesen und fand, dass dieselbe viel sehr schätzbares Material enthält, welches geeignet ist die Geschichte der rabbinischen und Karäeschen Juden der Halbinsel Krim aufzuklären, und somit einen sehr interessanten Beitrag für die Geschichte und Literatur der Juden überhaupt zu liefern. Ich finde es daher sehr wünschenswerth, dass das Unternehmen des Herrn **E. Deinard** durch materielle Unterstützung befördert werden möchte.

St. Petersburg Prof. Dr. **D. Chwolsohn.**
den 21 Mai 1876.

Ich habe das Manuscript des von Herrn **Ephraim Deinard** verfassten Werkes משא קרים mit grossem Interesse durchgesehen und bezeuge gern, dass in demselben viele bisher unbekannte oder wenig bekannte und für die Wissenschaft nützliche Daten enthalten sind. In dem „Programm" wird u. A. die Erörterung folgender Punkte versprochen; 1) Allgemeine Geschichte der Krim, 2) Alterthümer, 3) A. Firkowitsch und seine Funde, 4) die Chazaren, 5) die Krimtschaken (über die bisher noch Nichts veröffentlicht ist), 6) die Karäer (Geschichte, Gesetze, Sitten, Gebräuche), 7) die Städte der Krim.

Möchte der Autor durch rege Subscription in den Stand gesetzt werden, den Druck seiner Arbeit, der ich weite Verbreitung wünsche, bald zu vollenden.

Der hebräische Stil ist biblisch, so dass auch christliche Leser das Werk leicht verstehen werden. Ich subscribere auf 2 Exemplare.

Dr. **Hermann L. Strack.**

St. Petersburg, d. 14 (26) März 1876.

Z prawdziwem zadowoleniem prenumeruję egzemplarz wyjść mającego dzieła p. **Efraima Deinarda**, p. t. Massa Krym (Podróż po Krymie). Dzieło to bowiem, o ile je z rękopismu poznałem, zawiera nader cenne i nieznane dotychczas wiadomości dotyczące prastarych gmin żydowskich, w Krymie zamieszkałych.

Warszawa dnia 24 Stycznia 1876 r.

S. Peltin
Redaktor Izraelity.

Digitized by Google

על טוב יזכר שם המשכילים והמתנדבים בעם ישרון, אשר כתבו את ידם לקחת את ספרי בצאתו מבית הדפוס, ואל נא יחר בעיניהם כי לא תארתי את כל איש ואיש בתואר הראוי לפי כבודו, יען כבד עלי הדבר לצאת ידי כלם, ואתם הסליחה •

אדעססא

הרב ר׳ שמעון אריה שוואבאכער
ה׳ פייוויל בערעזקין
ה׳ מנשה מרגליות
ה׳ דוד כהנא
ה׳ ליפא ראבינאוויץ
ה׳ שלמה מאנדעלקערין
ה׳ יעקב שמואל טראכטמאן
ה׳ שמואל זעלינגער
ה׳ יהודה ליב טשארנאווסקי
ה׳ ח״י גרדלאנד מזיטאמיר
ה׳ בער באסים
ה׳ ברוך הארטענשטיין
ה׳ בערנהארד נאטאנזאהן
ה׳ מנחם נחום לעוויאש
חכם הקראים ר׳ יצחק ביים
ד״ר ברוך בנציון
ה׳ ישעיה צערנאמארדאק
ה׳ קלמן פינזילבער
ה׳ דניאל טראכטענבערג
ה׳ משה מאמארין

אוסטרהא

הרב הגביר ר׳ אבא זוסמאן

ארגיעוו

ה׳ יוסף בילקים
ה׳ יחיאל לאשקאוו
ה׳ חיים ברוך בראנשטיין
ה׳ ישראל פאנים
ה׳ ק׳ צוקערמאן
ה׳ מאיר שווארצמאן
ה׳ ש׳ וויילאנד
ה׳ יהודה ליב לעווינשטיין מטעלענעשט

ארעחאוו

ה׳ יצחק נומעראווסקי
ה׳ שלמה יחזקאל שפירא
ה׳ אברהם מאשקאוויץ

ביאליסטאק

ה׳ מארקוס רב מטעם הממשלה
ר׳ יחיאל בער וואלקאוויסקי
ר׳ מרדכי גארדאן
ר׳ אברהם טראפ
ר׳ מרדכי ראבינאוויץ
ה׳ מ׳ לעמבערג
ה׳ חיים בער זאקהיים

אלכסנדראווסק

ה׳ שמואל גינצבורג
ה׳ יעקב בערדיצעווסקי
ה׳ הערץ בערדיצעווסקי
ה׳ יהודה ליב סאקסקאהאנסקי
ה׳ שמואל הורוויץ
ה׳ מארקוס ראזענטהאל
Докторъ П. Н. Стружеръ
ה׳ אהרן גאלדינשטיין
ה׳ אליהו רעגירער

אקימאווקע

ה׳ צבי הירש פיין

Digitized by Google

ה׳ מיכל גארדאן
ה׳ ישראל בולקאחשטיין
ה׳ י׳ א׳ לאנגבארט בוכדרוקער
ר׳ יעקב שלמה באראש
ה׳ משה ליב הערצעקין
ה׳ ברוך פיינבערג
ה׳ ק׳ קאפלאן בוכהאנדלער
ה׳ דניאל ליפשיץ בוכהאנדלער
ה׳ יוסף כהנא בוכהאנדלונג ה׳ טיקאצקע
ר׳ בנימן בישקא רונדבארג מזאבלודאווע
ה׳ ברוך ליפשיץ
ה׳ קלמן היילפערן 4 עקזעמפ׳
ה׳ ירחמיאל העפנער מזאבלוראווע
ה׳ ירחמיאל כהנא מזאבלוראווע
ה׳ ישעיה בלאך

ביעלגאראד

ה׳ צ״ל כ״ץ מאן
ה׳ א׳ מארגאלין
ה׳ אברהם יוסף גארדאן
ה׳ בעני יאנקעלעחיץ

באברויסק

ה׳ דובער ווילענסקי רב מטעם הממשלה

ברדיטשוב

S. H. Reinherz.
E. Gordon aus Lyck.
M. И. Маркусзонъ.
Смотр. Учил. Коронблитъ.
Канторъ хоральн. Синагоги
Исаакъ Марк. Гальперинъ.
ה׳ יוסף יפה
ה׳ שמואל קאמינקע

ה׳ לוי יצחק ארטענבערג
ה׳ גדליה ווערניק מאלכסנדריא (פלך חערסאן)
ה׳ אליעזר הימאן
ה׳ ר׳ ל׳ ביעלאפאלסקי מקרעמענצוג
הרב הגביר ר׳ יוסף ליכטענשטאדט

בענדער

הרב מטעם הממשלה ה׳ ש״צ ברודא
הרב הגביר האדיר ר׳ יעקב פאליאקאוו } [illegible]
ניסו הרב הגביר ר׳ חיים הלוי שיק

באלטא

הרה״ג ר׳ דוד ליבערמאן
ה׳ חיים מאיר פאסצעלסקי
Смотр. евр. учил. Г. Мильманъ.
Г. А. Бортникъ.
ה׳ פינקעלשטיין מקרעמענצוג

בריסק דליטא

הרב הגביר ר׳ אריה ליב פיינשטיין
הרב הגביר ר׳ מרדכי פינקעלשטיין
ה׳ אברהם צבי שפירא
ה׳ מאיר שווארץ
ה׳ דוד ליב איזענשטיין
ה׳ אהרן אליעזר ראבניצקי
הרב מטעם הממשלה ה׳ יהושע
ה׳ אריה ליב ווארהאפטיג

בערדיאנסק

הרב מטעם הממשלה ר׳ יוסף טולמאנן
ה׳ יצחק אסטראווסקי
ה׳ א׳ בארדיטצעווסקי

Digitized by Google

ה׳ אליהו לתקי
ה׳ ישראל גלעזראוו
ה׳ שלמה זלמן הורוויץ
ה׳ נפתלי הירץ פאלאצקי
Г. Израиль Соколовскій
Г. Исаакъ Ротгольцъ
Г. Соломонъ Розенштейнъ
Г. Авраамъ Дунаевскій
Г. Давидъ Черняковъ
Г. Аврамъ Трейвишъ
ה׳ חנכער שליטא מנאנאיסק
ה׳ שמואל גינצבורג מנאגאיסק

געניצעסק

ה׳ הלל ווילצער
ה׳ זאב שינאנסקי
ה׳ שלמה לעווי
ה׳ אליהו לעווין
ה׳ זאב לעווי
ה׳ אהרן מאיראוויץ
ה׳ אבא אליעזר יאנקעלעוויץ
ה׳ יוסף אריה ראשעווסקי
ה׳ צבי פריעקמאר
ה׳ יוסף נייבורג
ה׳ פיינבערג מחארקאוו

גראיעוו

ה׳ אריה שמואל אלשוואנגער
ה׳ יוסף ברודא
ה׳ אפרים לאפפ
ה׳ י׳ פיינבערג

הוראדנא

ה׳ קאדקינד הרב מטעם הממשלה
ה׳ מענדיל עליאשאוו
ה׳ יוסף ווייסברעם
ה׳ אשר ווייסברעם
ר׳ יחזקאל ראטנער
ה׳ מנחם מאנוש בענרעטזאהן
ה׳ יששכר בעריש הלוי הורוויץ
ה׳ א״ש פריערבערג

ה׳ יחזקאל רויטענבערג
ה׳ ישראל דוד מיללער
ה׳ יצחק אנדרעס
ה׳ שמעון קאבאצניק
ה׳ יוסף דובער שערישעווסקי

הולאיעפאל

Г. Геремія Іофа
Г. С. М. Абрамовичъ
Г. Исай Кернеръ
Г. Самойло Константиновскій
Г. К. Кернеръ
Г. Марко Кернеръ
Г. Марко Ильчевскій
Г. Я. К. Линевскій
ר׳ אליעזר חיים שו״ב

ווארשא

ה׳ אליהו פרוסקין
ה׳ ש׳ זוססמאן
ה׳ ד׳ ראבינאוויץ
ה׳ א׳ פוטערמאן
ה׳ יצחק מארגאלין
ה׳ אליעזר יצחק שפירא
ה׳ בנימין מאיר מהרשק
ה׳ מרדכי עפשטיין מלוקאוו
ה׳ ב׳ ראזענבערג
H. Dr. I. Cylkow
H. M. Bersohn
H. K. W. Borenstein
Г. С. Залшупинъ
Г. Ш. Венгеровъ
Г. Григорій Вайнштейнъ
Г. Левъ Шумскій
H. I. A. Silberstein
H. M. Kron aus Riga
ה׳ זלמן קומאנאוו מקאנאטאפ
ה׳ נחמן זלמן צערקינסקי מקאנאטאפ
ה׳ יצחק כהן משאקי
ה׳ אבא פאסוויאנסקי
ה׳ פישיל בערקמאן
ה׳ אברהם משה מעציק

Digitized by Google

ה׳ דוד ראבינאוויץ מקאמענעץ פאר׳
ה׳ זאב לפידות
ה׳ ש׳ וו׳ אשכנזי
ה׳ ישראל בוים מטאמאשעוו
ה׳ מ׳ פערילמאן מנאווי דוואר
ה׳ ד״ר א׳ ר׳ אלײשעוויטש מנאווי דוואר

ווילנא

הרב ר׳ מתתיהו שטראשון
הרב הגביר ר׳ משה ראזענסאהן
הרב ר׳ אייזיק ראבינאוויץ
ה׳ א׳ קאראסיק
ה׳ דוד הענדעל

וואסילעווקע

ה׳ דובער באראנאוו
ה׳ שמואל אסטראווסקי
ה׳ חיים פינקעלשטיין
ה׳ דובער תאחלאווקין
ה׳ יוסף קרייגאוויץ

וויניצא

הרב הגביר ר׳ מאיר דוד צעסארסקי
ה׳ פנחס יעווין תתנו
ה׳ שלמה מאלענבערג
ה׳ מרדכי חאזינס
ה׳ מאיר גלאזבערג
ה׳ אהרן דוב בערינשטיין
ה׳ רפאל זילבערשטיין
ה׳ ש׳ ז׳ גאטעסמאהן
Смот. евр. учил. А. Г. Гельманъ
ה׳ שמואל זאנוויל שטערינבערג

זנאמינקע

ה׳ אליהו צעסלער
ה׳ יואל מארגאלין
ה׳ אברהם לאדיזענסקי
ה׳ חיים זוואטינסקי
ה׳ יצחק באק
ה׳ יוסף סענעדינאוו

חארקאוו

הרה״ג ר׳ יחזקאל ארלאזאראוו
ר׳ חיים שו״ב
ה׳ נתן סג״ל רב מטעם הממשלה
ה׳ שלמה הכהן דרוקאראף
ה׳ ראטהויז
ה׳ יעקב הארקאווי
ה׳ הלל פריד
ה׳ דוד גרשון ווילענסקי
ה׳ משה בערמאן
M-me А. Молдавскій
Г. Х. О. Лясоъ
ה׳ רפאל עטטינגער מעיר חדש
חכם הקראים ר׳ משה סולטאנסקי
ה׳ יעקב דייכעש כווילנא

חערסאן

הרה״ג ר׳ שלמה זלמן פינסקער אב״ד
ה׳ ישראל פיעסקער רב מטעם הממשלה
ה׳ י׳ קראנצפעלד
ה׳ מענדיל קיטאווער
ה׳ פסח בונצעלמאן
ה׳ דוד משה ברון
ה׳ ישראל ביליג
ה׳ וואלף בירליאנט
ה׳ גדליה שעפעלאוו
ה׳ שלמה פריהאזין
ה׳ אברהם יעקב ברזק
ה׳ מ״א בלומבערג מקיעוו

טאגאנראג

ה׳ יוסף דאנציגער
ה׳ יעקב מאלעס
ה׳ שמואל רעססער
ה׳ משה לעווין מאיהומען
ה׳ זאב ארינשטיין

טאקמאק

אברהם ה׳ רפאל פיטעלסאהן

ה' צבי ליבערמאן מאגלניצקי
ה' משה חמעלניצקי
ה' שלמה תאתלאווקין
ה' זלמן שיק
ה' אליה הערמאן
ה' משה אהרן לוריא
ה' חבער לוריא
ה' חיים צבי זילבערמאן
ה' זאב העשלין
ה' דוד משה דאווידאוו
ה' יהודה ליב פריד
ה' יוסף ענגעל
ה' משה בערנער

יעקאטערינאסלאוו

ה' זאב שחור רב מטעם הממשלה
ה' שמעון יהודה סטאניסלאווסקי
ה' אלחנן דאברוסקין
ה' אברהם מינץ

Г. Наумъ Юровскій
Г. Л. Тейтельбаумъ
Г. М. Дубинскій
ה' יוסף ארענשטיין

Г. А. Славензонъ
Г. В. Штейнъ
Г. О. А. Шершевскій
Г. Б. Штейнъ
Г. Бродскій
Г. Р. Золовскій
הרב מטעה"מ ה' מ"ז כהן מניקאלאיעוו

יאלטא

הרב הגביר ר' מאיר לעווין מפינסק
ר' מרדכי שו"ב
ה' אברהם באגאיעווסקי
ה' קאצינצאוו מואראנעז
ה' איזיק חפץ מסימפעראפאל
ה' שלמה בערקינהאף
ה' שמואל וועססטערמאן

לוצק

הרב מטעם הממשלה א' וויענער

ה' נ. וויינשטיין
ה' חיים אבתריאל לעווין
בנו ה' משה יעקב לעווין 4 עקז'
ה' ישעיה באקשט
ה' פרחאנסקי
ה' אברהם גליקליך

לעפעטיחע

ה' דובער מיטעלמאן
ה' שמואל וועסטערמאן
ה' זלמן דוב הורוויץ
ה' שלום זאב באראנאוו
ה' יהודה ליב יאסיסאוו
ה' זאב סניסארענקי
ה' דובער בלאנק
ה' אברהם שלמה יודעלעוויץ
ה' יצחק דעשאליט
ר' דובער מעץ
ר' אריה ליב אהרנאוו

לאדז

הרה"ג ר' אליהו חיים מייזליש אב"ד

H. Simon Heimann
H. Isidor Kempinski
H. Jacob Graf

ה' מאיר דילאן
ה' חיים שטילערמאן
ה' פישעל קרעלל
ה' יהודא שלמה אלטמאן
ה' י' מ' גליקסמאנן
ה' צבי הירש סימאטיצקי
ה' שכנא קוטנער
ה' מנשה בלאוואט
ה' פייוול גרינפעלד
ה' דוד פרישמאנן
ה' אליעזר ראזענטהאל
ה' אדאלף דאבראניצקי
ה' חיים צבי זילבערשטיין
ה' שמואל זלמן גרינבערג
ה' יונתן נאחימאוויטש

Digitized by Google

ה׳ ח׳ א׳ קאנהיים
ה׳ ק׳ זעליגזאהן
ה׳ ט׳ ח׳ ליפשיטץ מזגיערז
ה׳ אברהם יחיאל וויים מזגיערז
ה׳ משה שווארץ מזגיערז
ה׳ ישראל שטיקגאלד מזגיערז

מאסקווא

הרב הגביר ה׳ אלעזר פאליאקאוו
ה׳ משה עפשטיין
ה׳ קלונימוס זאב וויסאצקי
ה׳ ד״ר יצחק הערץ

מינסק

הרב מטעה״מ ה׳ אברהם חאנעלעש
ה׳ שמחה לוריא
ה׳ אביגדור עליאשבערג
ה׳ מאיר וואלף שירווינד
ה׳ שמואל צבי הורוויץ
ה׳ י״מ וואהלמאנן (מו״ל הכוכבים)
ה׳ יוסף בריל

Г. А. Венгеровъ
Г. Исаакъ Гецовъ
Г. М. А. Браудe

מעליטאפאל

הרב הגביר ר׳ שמואל זיידינער
ה׳ זלמן הלוי ראזענטהאל
ה׳ שניאור זלמן לעווינסאהן
ה׳ שלמה צייטלין
ה׳ אברהם יהושע קאמינסקע
ה׳ אפרים הימטעל פארב
ה׳ אר״ם חמעלניצקי
ה׳ משה לויצקער
ה׳ יעקב זאלאטאראוו
ה׳ משה קארליצקע
ה׳ משה דוב ראבינאוויץ
ה׳ זלמן פיינשטיין
ה׳ אפרים ראסקין
ה׳ רודניק

מיכאילאווקע

הרב הגביר ר׳ אליקום קארינבלוט
ר׳ אברהם גינצבורג
ה׳ יוסף סערעברעניקאוו
ה׳ ליב פיטאווסקי
ה׳ אריה ליב ווארהאפט
ה׳ זאב בן אברהם קארינבלוט
ה׳ צבי רידניק
ה׳ זאב קארינבלוט

Студ. Мед. Г. Леонъ Кравцовъ

מאריופאל

Г. Осипъ Авербахъ
Г. Н. Файлькевичъ

ה׳ חיים פראדקין
ה׳ ליפמאן איינהארן
ה׳ הירש זילבערמינץ
ה׳ יצחק דוד קאזאקעוויץ
ה׳ לאסקין
ה׳ מרדכי זאב קאנטאר
הרה״ג ר׳ יעקב קאפיל עפשטיין
ר׳ יעקב שו״ב
ר׳ חיים צבי שו״ב

ניקאלאיעוו

ה׳ מיכל ווישניעווסקי
ה׳ אלטער אידעלסאהן
ה׳ צבי ליוואנטין
ה׳ שבתי גאלדשטיין
ה׳ אברהם אבא פייזנער
חכם הקראים ר׳ יעקב קלפא
משנהו החכם ר׳ יוסף סאפאק
ר׳ מיכאל כהן הקראי
ר׳ ברכה בן משה כו׳גאש הקראי
ר׳ שמואל אגא הקראי

ניקאפאל

ה׳ מאיר אריה ז״ק
האשה הכבודה יודעת שפת עבר
מ׳ מלכה ריינאוו

Digitized by Google

ה׳ מרדכי העלפין
ה׳ מרדכי שווארץ
נח אלכסנדראוו
ה׳ אנשיל קראוטצאוו
ה׳ א״ד מארמארשטיין
Г. Исаакъ Хватовскій
Г. Израиль Богославскій
Г. И. И. Губерманъ

סימפעראפאל

תהלת ר׳ יצחק נאטאוויץ
ה׳ נתן יוסף שבתיע
ה׳ מאיר חפץ
ה׳ שלמה שאר
ה׳ ספורא מרפים
ה׳ נחום נראנאט
ה׳ מיכל וואלף
ה׳ ראטענשטיין
ה׳ משה נפתלי פיינבערג
ה׳ יהושע אריה ראלל
ה׳ גרשון בעזאחין
ה׳ שמואל ווייסבארד

ערים שונות

[אלה אשר שלחו אלי ע״י הפאסט]
הרב החכם הגדול שר ואלוף ביהודה
ר׳ אברהם הכהן המכונה Dr. Albert
Cohn ז״ל מפאריז
הרב מנפת דאניסטאן ר׳ יעקב בהדריי״ץ
הרב ר׳ שלמה באבער מלעמבערג
ה׳ צבי זאב בורשטינאוויץ משצוצי
הרב ד״ר א׳ גייגער מבערלין ז״ל
ה׳ מארקס כהן ממאהליוו נבי
ה׳ נחום שוב מקריצעוו
ה׳ העשל ב״ר העפנער מזאבלודאווע
ה׳ יעקב מאיר לאנדאן מזאבלודאווע
כהן נתמדי החכם הנודע ה׳
מאלישעוויטש מגאניאנדז

ס״ט פעטערסבורג

הבאראן הארא׳ גינצבורג
הרב הגביר ר״ל פרידלענדער
הרב הד״ר ר׳ יוסף זייבערלינג
הרב הגביר ר׳ דוד סלוצקי
הרב הגביר ה׳ לעאן ראזענטהאל
הרב הגביר ה׳ אהרן קופמאן
הרב הגביר ה׳ משה בערלין
הרב ר׳ אהרן מרגליות
הרב ר׳ זבולן יצחק פיענטא
ה׳ יוסף זאקהיים
ה׳ אליהו קארלין
ה׳ שאול שמערלינג מסעוואסטאפאל
ה׳ אליעזר בעהרמאן
ה׳ דוד מרגליות

פאלטאווא

הרב מטעה״מ ה׳ אריה ליב ווירינער
ה׳ מיכל צעריקאווער
ר׳ חיים צעריקאווער
הרב ר׳ דוד ארשאנסקי
ר׳ מיכאל ברוך רייזין
ה׳ יעקב דאכמאן
ה׳ דוד מאלדאווסקי
ה׳ משה שלמה זאם
ה׳ אברהם נאטאנזאהן
ה׳ אליעזר חיים ראזענבערג
ה׳ זלמן צוקערמאן משקלאוו
ה׳ יעקב בייזער מבערדיטשוב
ה׳ יקותיאל קלפא הקראי

פאוולאגראד

ה׳ דובער ארשאווסקי
ר׳ משה שור
ר׳ אליקום יששכר בעלינקי
ה׳ חיים רובינשטיין
ה׳ מנחם נחום אומאנסקי
ה׳ דוד איידעלשטיין

ה׳ שמעון סאמונאווסקי מוויאזואוואק
ה׳ אברהם זאב קאפלאן
ה׳ עזרא זעליגמאן

פערעקאפ-ארמיאנסק

הרב ר׳ חיים יהודה תאייטאוויטש
ה׳ צבי זעווין
ה׳ מאיר פישהענדלער
ה׳ הלל חאחלאווקין מפעאדאסיע
ה׳ צבי הירש באנדאלין מפעאדאסיע

צערניגאוו

הרב מטעה״ם ה׳ אפרים פריידין
ה׳ ישראל פויזנער מנאוואזיבקאוו
Г. Яковъ Брукъ
Г. Исаакъ Туринъ
Г. П. Шуръ
Г. Б. Рабиновичъ
Г. М. Пейсаховичъ
Г. А. Быховскій
ש״ב הרב ר״מ דיינארד

קראסו-באזאר

הרה״ג ר׳ חזקיה מדיני
האחים ר׳ משה ור׳ מאיר פסח
ר׳ יהודא אשירוו
ר׳ משה לווי אברהם
ר׳ משה ור׳ דוד בכשי
ר׳ אשר כורחי
ר׳ דוד טוביה בן עקיבא פסח
ר׳ יהודה יעקב פסח
ר׳ רפאל אברש
האחים ר׳ משה לוי ור׳ דוד לוי יוסף
ר׳ משה מאנטו
ר׳ אהרן מנטו
ר׳ משה לוי יונה
ר׳ יעקב דניאל אזמירלי
ר׳ משה דוד פסח

Г. А. Ласкинъ
Г. Л. С. Вольштейнъ
Г. С. Гуревичъ
Г. Аскинази

קעשינאוו

ה׳ א׳ גרינבערג
ה׳ ישראל צוקערמאן
ה׳ יוסף לעכטמאן
ה׳ יחזאל מאלדויער
מורה בגימנאזיום ה׳ מ׳ ש׳ חזן
ה׳ מרדכי שיסקין ממאהליוו נ״ב
ה׳ מ׳ מ׳ קאפעלמאן
ה׳ פריעדמאן
הרב א׳ קאטלאווקער מסאראקי
ה׳ יצחק גלחנאלד מסאראקי
ה׳ י׳ שאפיר מביעלץ

קאוונא

הרב ר״ד שניטקינד
ה׳ איסר בער וואלף
ה׳ אהרן באבראך
ה׳ יעקב זאקס
הרב ר׳ צבי הירש ראבינאוויץ
ה׳ אבא וואלף וויסבערעס
קאנטאר ה׳ הילפערין
ה׳ משה בראסמאהן
ה׳ אבא סאלאווייציג
ה׳ ח״י מאוויעוו מריגא
ה׳ אלטמאן אזינסקע

קיעוו

הגביר ה׳ לאזאר בראדסקי
הרב מטעה״ם ר׳ יהושע צוקערמאן
ה׳ א׳ קופערניק
ה׳ יהודה בהר״ם נאמן הקראי
ה׳ אליעזר אריוסאהן מקרעמענצוג
ה׳ צבי זאלקינד מקרעמענצוג

Digitized by Google

קאמינקע

ר׳ קלמן שו״ב
ה׳ שלום ווילצער
ה׳ בנימין הדס
ה׳ אברהם דאבראווסקי
ה׳ יוסף ווילצער
ה׳ אברהם משערניחאווסקי
ה׳ ברוך בענדעט מאנאסאוו
ה׳ אברהם דוד הירשקאוויץ
ה׳ טוביה אשר באראנאוו
ה׳ אלף הערשקאוויץ
ה׳ אליהו משה לעמאנאוויץ
ה׳ יהודה ליב ליטאווסקי
ה׳ יוסף כהנסקי
ה׳ שאול מרדכי ריינאו
ה׳ חיים דוד בראסלאווקי

קערץ

הרב הגביר ר׳ דוד יהושע בראדסקי
ה׳ משה חפץ
Г. Авраамъ Піастровъ

קאנסטאנטין ישן

H. A. Epstein
H. Karl Epstein
H. I. Epstein
H. Salomon Lurie
Sadie Arenberg
H. B. Jewin
H. I. A. Ewadies
Г. Френкель
I. Вайнштейнъ
C. A. Вугинштейнъ
Г. В. Демантъ
I. Шехтмейстръ

ראסטאוו על הדאן

ה׳ יוסף וואלקינשטיין
מאדאם סאפיע הורעוויץ
מאדאם ליפשיץ
ה׳ משה פיין
ה׳ משה ראנצינער
ה׳ אלכסנדר זיסקינד סלאבאדקין
ה׳ מרדכי יעלצער
ה׳ א״ש ריינשטיין
ה׳ אירעלסאהן
ה׳ יוסף חיים שאבשאוויץ
ה׳ צבי הירש לעווין
ה׳ ביינש רים
ה׳ יוסף ראנצינער

BERLIN.

H. Rab. Dr. Frankl
H. Dr. Berliner. 2 Ex.
H. Dr. Cassl
H. Dr. Hildesheimer
H. Professor Cassl
H. Dr. Ritter
H. Professor Steinthal
H. Dr. Lewy
ה׳ עקיבא לעווין שו״ב
ה׳ חיים צבי שו״ב

פאריז

הרב הגדול הר״ר אליעזר איזדאר
הרב לעדת פאריז הר״ר צדוק. כהן
הרב ר׳ שנאור זקש
הרב ר׳ דוב גאלדבערג (המכונה ב״ג)
הרב ה׳ פ׳ האלצבערג
ה׳ שטערענבערג

KÖNIGSBERG.

H. Rab. Dr. Bamberger
H. Geheimrath M. Simon
H. Salomon Feinberg
H. A. Bloch

Digitized by Google

H. P. Saul S. Bernstein
H. Ch. I. Feinermann aus Odessa
ה׳ יונה איסרלין
ה׳ שבנא איסרלין
הרב ד״ר פריישטאדט
ה׳ יוסף תומארקין
ה׳ ישראל בערמאן מפינסק
ה׳ מאיר פ׳ בלאך
ה׳ דוד שטראשון

ה׳ מרדכי צייטלין מפינסק
ה׳ מיכל יוסף גאלדשטיק

FRANKFURT a/M.

H. Baron Wilhelm v. Rothschild
H. Rab. Hirsch
H. Rab. Dr. Brüll
H. Raphael Kircheim
H. Rab. Dr. Lehman in Mainz

תכן הענינים

1 תולדות הקראים
2 תולדות הקראים בקרים } ע״פ סופרי הקראים
3 קדמות הקראים } או לדעת אבן רש״ף
4 אמונת הקראים
5 קראי קרים הנם יוצאי ירך המאנגאלים או המורקים
6 הקראי ודרכי חיהם בימינו
7 מנהגיהם בבית
8 מנהגיהם בבית הכנסת
9 אמונתם
10 מדותיהם
11 תאר פני הקראים
12 קדמות היהודים בקרים
13 התורה והחכמה
14 מנהגי יהודי קרים בימינו
15 מושב בני ישראל בקרים
16 חכמי ישראל בקרים
17 זיופי אבן רש״ף [ע״ד הרשימות]
18 ע״ד המצבות
19 ערות חכמי לב

[redacted]

מבוא

מראשית שומי את פני לבקר את חצי האי קרים, שמתי לי למטרה לכתוב רק ספר מסע, אשר יכיל בקרבו תולדות האי בקצרה, והידיעות הסטאטיסטיות והגעאגראפיות, למען יהיה „למורה דרך" לאחינו אשר לא יבינו שפת עם אחר, ובמשך חצי שנה אחרי אשר תרתי את כל האי קרים, כליתי את מלאכתי, וָאשלח את ספרי לסטי פעטערסבורג, למען תשים חברת מפיצי השכלה את עינה עליו; ואמנם מטרתי מצאה חן בעיניהם, אבן העירותני להוסיף בו את כל קורות בני ישראל על האדמה ההיא; ואף כי מראש כבר חשבתי גם אנכי כי נכון הוא לעשות זאת, אך יראתי אולי לא תשיג ידי להדפיס ספר גדול ורב הכמות, מחסר אמצעים. דברתי זמותי וגמרתי בלבי להוסיף עליו חלק שני, אשר יכיל בקרבו כל קורות ישראל והכתות אשר יצאו מחלציהם, וביחוד קורות אחינו הבוזרים, אשר תולדותיהם מכוסים בערפל, לא לבד מעיני ההמון, כי אם גם מעיני המשכילים, אשר לא פעם יחדים קרני לשמוע כי יפונו באמתת התיהדותם, יען נסתם מהם המקור לידיעות נכונות וברורות.

והנה אף כי שני אלה הָיָם למלא ספר שלם, אכן לא יכולתי לכבות את אש התשוקה אשר בערה בי, להוציא דבר ברור אודות הקראים הקרימצאקים החיים אתנו כהיום הזה, וביחוד אלה האחרונים אשר גם תולדותם גם מציאותם נעלמו מעיני רוב אחינו. ותהי ראשית מעשי לשאול את החכם אבן רש"ף דברים אחדים מהנוגע לשני בתי ישראל אלה, והוא שני מדרכו בשפתים חלקות, וינשא את שיא אחיו הקראים עד נבהי שחקים, על הקרימצאקים גזר אומר כי יוצאי ירך הקראים המה, אשר התישבו בקרים יותר מארבע מאות שנה לפני ספירת הנוצרים, ועוד רבות כאלה, הבל ורעות רוח. החלותי לבקר את משפטיו ודעותיו וָאמצאם כתנגדים לספורי קורות עולם ולמשפט השכל הישר, ואמרתי בלבי עת לעשות לעמנו לגלות את המסכה הנסוכה על פני האיש הזה, אשר הרעיש את כל העולם במציאותיו הנפלאות, וָאֵצֵם להתוכח אתו פה אל פה, ובדברים ברורים הגדתי לו כי מציאותיו לא תוכלנה עמוד לפני כסא הבקרת; והוא לא אבה להוציא בלעו מפיו, ובכל כחו התאמץ להָגֵן על מציאותיו, וירבה כחול דברים להוכיח כי כל משפטיו אמת וצדק; ואנכי פניתי לבי ממנו ואשים אל המקורים פני, וָאמצא כי כל דבריו, משפטיו ומציאותיו שקר, ורק הוא בעצמו אביהן, הוא כתנן ויתהללן. אחרי כן פניתי אל הקרימצאקים לדעת מה בפיהם, ואחינו אלה התמימים והישרים, ובראשם כבוד ידידי הרב הגאון הצדיק ר' חזקיה מדיני הי"ו, עשו כל אשר היתה לאל ידם לעשות למעני, אולם נסיתי כי טוב לי מראה עינים ממשמע אזנים, ואשים לדרך פעמי לראותם בעיני, ואולי יצלח עוד בידי למצוא דבר מה אשר יהיה לי לישועה במלאכתי הכבדה אשר עמסתי על צוארי, ות"ל כי תוחלתי לא נכזבה, וָאמצא שמה המון ספרים כ"י עם רשימות אשר לא חלה בהם יד ה' פירקאוויץ,

והעתקתים לעיני הרב וזקני העדה, אשר העידו על זה בכתב ידם; וביחוד גדלה שמחתי כאשר מצאתי בידם מכתב אשר כתב פירקאוויץ בעצם ידו בשנת תקצ"ט, לב"ד הגדול אשר להקראים בגוזלווא, אשר בו נתן בינה בלב הקראים מה לענות לשרי המלוכה על שאלות הקיסר, ויורה להם את הדרך לדבר שקר אשר לא היה ולא נברא, ולתנוף את השרים למען מצוא חן בעיניהם; ושמחתי עלתה עד מרום קצה, יען על ידו אוכל להראות את תכונת רוח פירקאוויץ, ולאיזה תכלית עמל וכתב ימים רבים, ויברא רשימות ויחבל און רק למען הראות להממשלה כי עם גדול ונכבד היו הקראים מאז מעולם, ולא חסתי על עמלי וכספי לנסוע הנה והנה למצוא איזה ספר או מכתב הנוגע לזה, כי בהחלי לעשות מלאכתי לא נמצא בידי אף ספר אחד הנחוץ לי. וע"כ לא יפלא אפוא בעיני הקוראים אם ימצאו בספרי איזה דברים אשר הבאתי בשם איזה חכם או ספר ולא ציינתי מקומם, כי דברים רבים כתבתי רק מאשר נשאר בזכרוני.

הספר הזה אשר אני נותן לפניך היום קורא יקר, אם כי לא נפלאות תקוה לשמוע ממני, אך גם כמתפאר לא אהיה אם אגרך כי גם תרשות המצא בו, וחכמי לב אשר להם המשפט לחוות דעתם אם לשבט או לחסד, אקוה כי על זאת יעידוני למצער כי הרבה גליתי מזיופי אבן רש"ף, ואם תביט בעת הממשלה בעין תודרת על הקראים ועלילותיהם, או אחרת תחשוב אודותם; גם מהנוגע לתולדות יהודי קרים [קרימצאקים] אספתי את כל דברי הסופרים אשר דברו בענין הנכבד הזה, ומעט אשר גליתי בעצמי ע"י הספרים כי אשר אספתי, גם בהם ימצאו הקוראים איזה דברים הראוי להתבונן עליהם; רק התיחסות הקרימצאקים עם הכוזרים יבואו בחלק השלישי מספרי זה אשר הקדשתיהו כלו לתולדות הכוזרים. ובלתי ספק ימצאו גם חוקרי קדמוניות ישרון בספרי זה איזה ענינים לענות בם, יען התאמצתי בכל עז לבלתי השען על הפלפול הלמדי כי אם על הנסיון המעשי, ואת הפלפול עזבתי להבאים אחרי; ומהנוגע לתולדות הקראים, לא חפצתי ג"כ להשתקע בפלפולים ארוכים ולהביא את כל דברי הסופרים אשר קדמוני, משני טעמים: האחד, כי מעטים המה הסופרים אשר דברו אודות הקראים הקרימיים ביחוד, וא"כ נחוץ היה לי לחבר ספר מיוחד לזה; ושנית, כי לפי דעתי אין כל יחס בין קראי קרים להענניים, כי אלה לא ממעי יהודה יצאו, ומובן מאליו כי על יסוד זה לא הניחו עוד הסופרים בכל דבריהם אף אבן אחת לבנין הזה, כי כל דבריהם היו רק אודות העננים. ועלי להגיד להמבקרים מראש כי לא לבד אשר אינני ירא מהבקרת, אך גם בכל לבי אבקשם כי יבואו לבקר את ספרי ולהעמידני על האמת, ואענדם עטרות לראשי.

אך אחת אבקש מאת המבקרים לבל ימהרו להוציא משפט כי שנאתי להקראים קלקלה את שורת הדין; אנא יחכו במשפטם עד אשר יבואו לקרים וישבו שם איזה שנים, אז ידעו אם צדקתי במשפטי.

סעוואסטאפאל בשנת תרל"ו, המחבר

Digitized by Google

תולדות קרים

א

כמעט אין ארץ בתבל אשר עברו עליה תקופות רבות ושונות כעל חצי האי קרים, עמים שונים שׂרו למשפט על כברת ארץ ההיא השוכבת בלב ימים, והנה קמו פראי אדם וזדים עריצים ויעשוה בתה. ככה התגלגלה הזה שנאה ימים כבידים, תחת שבט עריצי גוים, הסקטים, המאגנאלים, הגותים, הלאנים והטטרים, והנה נהפך עליהם בלהות ותבוא תחת חסות היונים והעשאזים הנאורים. — סופרי דברי הימים כתבו עליה ועל דברת קורותיה הגות וספורים שונים אשר לא נוכל להציל מפיהם דבר אמת. כן יספרו הספרים הקדמונים, כי מהעמים הראשונים אשר ישבו בקרים, היו הטוירען אשר על שמם נקרא חצי האי הזה עד היום בשם חצי אי הטוירי Таврическій полуостровъ (Taurische Halbinsel) עם פרוע ואכזרי, אשר הביאו את נידם קרבן לאלילי עצביהם, ושודדי הים באניות אשר נפלו שבי בידיהם הקינו זבחי תועבותיהם לרצון למפלצתם הארורה; ורבים יחשבו כי המערות החוקות הנמצאות על ראשי ההרים אצל החפים הדרומים, נעשו בידי העם הקדמון ההוא, אף כי אין להם כל אות וטופת לאמת את ההשערה הזאת.

אחרי הידיעה הזאת המכסה בערפל, יספרו קדמוני הסופרים, כי הנשים המכונות Amazonem אשר הרימו גם ממשלתן במקומות אחדים באירופא, פרשו כנפיהן גם על חצי האי קרים, ותכבשנה אותו תחת ידן, ותבנינה בו מבצרים ומצודות, בתי תפלה ומזבחות לבעל, להעלות על המוקד זבחי אנשים איביהן לריח ניחוח לאליליהן. בית תפלה גדול וקדוש כזה נבנה על ראש ההר פיאלענט אצל בית הנזירים סט׳ געארג, להאלילה דיאנא בת יופיטער ולאטאנא א).

בימים ההם נשמע קול תרועת מלחמה, אגאמעמנאן "Agamemnon" מלך יון יצא להלחם על טרויא "Troja" באניות מלחמה, ופתאום נעצרו אניותיו מסערה, ורב החובל הגיד את דעתו כי בשל „אגאמעמנאן" הרעה הזאת, וע״כ זאת עצתו כי יכפר את עונו בהקריבו את בתו „איפיגעניע" קרבן לאליליהם, ואז תלכנה האניות לדרכן בשלום, וכל העם שמעו לקולו, ואיפיגעניע "Iphigenia" נקדשה ליום מועד לעלות על המוקד, ותבוא האלילה

א) דיאנא היא אלילת הציד, וספרי המיטהאלאגיע יספרו עליה כי אהבה להשוטט ביערים ובהרי חמד, וע״כ בחרו לשכנה את המקום הנחמד הזה בקרים.

„דיאנא" ותקח את איפיגעניע ותברח אתה להחבא על אדמת טוירען אי היתה אז תחת ממשלת האמאזאנען א) , ותבוא להסתתר בהיכל האליל הנזכר ותהי שמה כהנת ומשרתת בית האליל ; אולם בעוד ימים מעטים באו ארעכ ופילאדעס ויקחוה ויביאוה לארץ יון , ואִתָּה גם את האליל הטוירי .

אחרי הדברים האלה החלה תקופה חדשה בדברי ימי אי הטוירי הסקיטים ב) (Скиеи) הפראים באו מארצות הצפון דרך מצר־יבשה הפערעקאפ וישתערו על אדמת טוירען , וידעצו וירוצצו את הטוירען וידיחום לנוס ז ההרים , והראשונים פרשו דגל ממשלתם על הערבה הטוירית ; אולם בז לא כביר השלמו הסקיטים את הטוירים ויהיו לעם אחד , ויקראו בשם Тавро-Скиеи,, ויבנו מבצרים ומצדות , כפאלאקיאן , תאוואן וכו' , ושני העמי הפראים האלה לחצו בכל עז את היונים יושבי חערסאנעס ובנותיה—אחת מע החוף על ים השחור אצל סעוואסטאפאל—אשר התנהגו אז ע"פ ממשלת־ע [רעפובליק] בחערסאנעס .

העת אשר באו העמים הפראים האלה לטוירען לא נודעה אל נכון אכן יודעי העתים ישערו כי התישבו על חצי האי במאה הט"ז לפני ספה"נ'ו העמים האכזרים ההם אכלו זבחי מתים אשר מתו במלחמה , או אשר נפל חיים שבי בידיהם . שחטו ויאכלו את בשר איביהם בכל פה .

בימים ההם נפגש את האמאזאנען עוד הפעם על במת דברי הימים טהעזי והערקולעס ג) באו וילחמו את הנשים הצובאות ויהרסו את היכ דיאנא , ואת הנשים הוליכו שבי באניות לארץ יון , אך הנשים עמדו ע נפשן ותלכדנה את האניות אשר היו עליהן , ותהרגנה את שוביהן ותשובנ לאי־טוירען , ותעשינה שמות בנות הסקיטים . אך גם האחרונים לא פסנו [illegible] בצלחת , ויאספו את מבחרי גבוריהם לצאת למלחמה את הנשים ; אולם ל ארכו הימים ושני הלוחמים שבתו מריב , ותשקט הארץ כרגע .

א) ראה הערהדאט ספר רביעי צד 115 . ופלוטארך בספרו מחיי אלכסנדר (פרק מ"ו) . וכן יספרו אחדים מסופרי היונים והרומים כי האמאזאנען מלכו על חפי ים השחור ופאנטוס .

ב) רבות עמלו בזה חכמי זמננו למצוא דבר ברור , מי היו הסקיטים ומכנן מי יצאו ועד היום עוד לא הצליח אחד מהם להגיד זאת אל נכון , וראה מה שכתב הפראפעססאר ניימאן בספרו Die Völker südlichen Russlands. Leipzig 1854. והאקאדעמיק קוניק . ועיין במאסף הרוסי מה שהעיר הפראפעססאר חוואלזאהן שם צד 185 . וסופרי היונים יעידו כי הסקיטים היו מזרע מגוג מבני יפת [בראשית י' ב'] .

ג) טהעזי בן עגיי ועטהרא , והערקולעס בן יופיטער ואלקעמינא , שני גבורי חיל בספרי המיטהאלאגיע , ויחשבו לבני אלים אשר נולדו מאדם ואלילה או מאשה ואליל .

Digitized by Google

ואחרי הסקיטים מלך פרס גם הוא עלה כשואה על הסקיתים להלחם ולא יכול להם, וכמשע היה בינו ובין המות, וימלט בעור שניו לארצו, ...ם המלחמה הכבירה הזאת, החלה התקופה הגבורה והיותר ברורה ראשונה, בדברי ימי קרים.

היונים [גריכען]

היונים אשר התחזקו בין הנהר בוג ודניעפר, הגיעו לאט לאט גם ...ק, ויסדו את העיר „פעאדאסיע", ואת „נומפעיא" אצל קערטש, קרוב ...ור „זורבאש", במקום אשר ישערו החכמים כי בימים ההם היתה שם ...ים הקערטשי, ואת העיר קערטש [פאנטוס], ומירמיקאן הרחוקה ...ש כחצי פרסא, ומאז החלו קוי אור היונים והשכלתם להאיר בקרים ...ים עליה, ותרדו בעד הערפל גם אל מעוני הסקיתים החשוכים, ותחת ... סבבו עד העת ההיא כעטלפים בחורי עפר ובנקיקי הסלעים על ראשי ...ים, נבנו מידי היונים ערים לשבת אצל כל לשונות הים התודדות בלב ... האי, ועליהן מבצרים ומצדות, וחפים לאניות סוחר, וכנעני ארץ באו ...איתיהם לערוב מערבם; ואף כי בראשונה היו היונים כקוץ מונד בעיני ...סקיתים, אכן לאט לאט התבוללו ביניהם וישלימו יחדו, ולרגלם עזבו את ...להם ועריצותם, ויתאבצו לחקות את היונים ומעשיהם, ויסדו את ממשלת ...אספארוס" בשנת 480 לפני ספה"נ, ופאנטיקאפיאן היתה לבירת ממשלתם.

המלך הראשון בממלכה החדשה הזאת היה „לעווקאן", הוא הרעיש ...ם את מושבות [קאלאניען] היונים וילכדם, ויך בהם מכה רבה, ואת ...ים הקדיש ליום הרגה, אך הסארמאטים הפראים אשר ישבו קרוב לגבול ...לתו לא נתנו גם לו מנוח וידריכוהו מנוחה.

אם נפתח את ספרי דברי הימים לשאול את פיהם על אודות מלכי ...אספארוס הראשונים, מי היו ומבטן מי יצאו, לא נמצא מענה בפיהם; ...פרי קורות עולם החדשים ישערו כי היו יוצאי ירך העמים הפראים, יען לא ...ת יחשם גם אז בין מלכי תבל; והמה היו לפעמים גם מחסה עז להיונים ... איביהם הפראים, עד כי היונים קראו לממלכת באספארום „ארתאנטי" [מלכה נגבורה], יען התנהלה באמת בכל תוקף ממשלה, ובכל תוקף ...לכה. בכל זאת לא עצרו כח לעמוד נגד הסקיתים אשר התנפלו עלידם ...ם בפעם, וביחוד משנת 120 לפני ספה"נ אשר התחזקו אז הסקיתים מאד ...בחו את אכפם על הבאספארים, עד כי האחרונים לא יכלו עוד להחזיק ... ממשלתם, וידרשו מאת המלך הגדול מתרדת יעופאטאר (Mitridat Ewpator IV) כי יהיה עלידם סתרה מפני אויב; ומתרדת נאות להם, וגם ...הצלחה האירה פניה אליו, ויך בהסקיתים מכה רבה מאד בפעם הראשונה, ואחרי כן משנת 112 עד שנת 94 לפני ספה"נ כאשר הצליח לדיאפאנט ...

צבאו להכותם בים וביבשה, אז היהה תבוסתם שלמה, ויקח את כל חֵם חצי האי קרים מידם ויאחדם עם ממשלתו, וגם את היונים החערסאנעסינ אשר דרשו עזרתו, הכניע ויכבשם תחת ידו; אך כאשר פשטו הרומאים עי ארצו אז נשתה גם גבורת הגבור הנערץ הזה בפעם הראשונה, וגם היונינ התקוממו עליו ויהיו זרוע להרומאים · עברו שנים אחדות ויהעורר שניו ויתחזק, ויאסוף שארית כחו להלחם ברומאים, וההצלחה אשר הסתירה פניו ממנו בראשונה שבה אליו שנית, ויך את הרומאים מכה רבה, ואז זכר גב את היונים וַיִראם את נחת זרועו ויכניעם עוד הפעם תחת ידו, וימליך אר „מאכאר" בנו למלך עליהם; אך הבן הבליעל הזה הפר ברית הורים, ויתמכר לאויבי אביו, וכאשר דרש מתרדת עזרת בנו להלחם את לוקולי שר צבא הרומאים, לא לבד כי לא בא לעזרתו, כי אם שלח להגיד להרומאיב וללוקולי כי חפצו להתחבר אתם להלחם נגד אביו, ובצר למתרדת מאד בכל זאת התחזק ויאסוף את חילו להלחם את בנו, וכאשר ראה בן מביש הזה כי נבאש באביו וכי כלתה אליו הרעה, נפלו פניו מאד ולא מצא עוד עֹז בנפשו להלחם את אביו, ויטוש את שדה המלחמה ויברח וימלט על נפשו לחערסאנעס ויטרוף נפשו בכפו וימת מות נבל · ומתרדת שלח ביד עבדיו להגיד להרומאים כי יאות להשלים אתם, אם אך לא יכבידו עליו תנאי השלום; אכן הרומאים הכבידו עליו מאד תנאי השלום, ובכן החזיק במלחמה · אך עוד לא שלמה סאת מתרדת, והנה קאם שאון בין יושבי ערי ממלכתו אשר התקוממו נגדו, ובעוד הוא עושה הנה והנה להשקיט הֲמֻיָּתָם, פתאום התנשא בנו האהוב לו „פארנאק" לקחת את ממלכתו מידו, וכראות מתרדת כי אין מנוס לו מכל אויביו מסביב, ויבקש עזרה מכוס רעל אשר שתה; אך גם ממנו רחקה ישועתו, כי לא הביא לו את המות אשר בקש, עד אשר צוה לאחד משריו ויהרגהו וימת א), וממשלת באספארוס נסבה להרומאים.

בחצי המאה האחרונה לפני ספה"נ פשטו לאומים שונים על חצי אי הטוירי · הראשונים היו „הלאנים" עם פרא תוי עריץ אשר עשו בו שַׁמות, את הערים שרפו באש, המצדות והמבצרים הרסו, וגם את פעאדאסיע בירת חצי האי וראש ערי המסחר בעת ההיא, החרימו לפי חרב, וכמאה שנה אחרי כן עוד נשאר האי שמם כמדבר, עד אשר באו הגאטהים ב) (Готы) [אשר על

א) לפי דעת בעל צמח דוד היה מיטרידאט בשנת תר"ל לאלף הרביעי (130 לפני ספה"נ) והיה חכם בחכמת הרפואה, והיסטוריקים יעידו עליו כי לא הזיק לו כל סם בעולם.

ב) רבים חקרו ודרשו חכמי זמננו אודות העם הזה, והאקאדעמיק קוניק בספרו, O запискѣ Готскаго топарха С. П. б. типог. Имп. Акад. наукъ 1874, ובכל חכמתו לא הגיע עוד לפי דעתי להגיד לנו דבר ברור אודותם, והדבר הזה ישאר לנו כספר החתום, כל עוד לא יגלה בידי החופרים במעבה אדמת פאנטיקאפיאן למצוא עוד איזה זכרונות קדומים; ובכל זאת ראוי הוא הדירעקטאר הממונה על בית אוסף דברים

נקרא האי גם בשם „גאטהי" בימי קדם] ויגרשו את הלאנים על מרומי
הרים, וברבות הימים עזבו את חצי אי הטורידי מכל וכל.

בעת ההיא התחזקו הסארמאטים ויעשו חיל, ויאמרו לקרוע את ממלכת
אספארס מיד הרומאים, יען ראו כי לא התחזקו בממשלתם עליה; אך
היונים החערסאנעסים היו תמיד זרוע להרומאים נגד הסארמאטים, ובאחת
מלחמותיהם הצליח להם לגרש את הסארמאטים מן חצי האי כלו. אולם על
זנות הסארמאטים צמחו עריצים חדשים אשר הרעו לעשות מכל אשר
לפניהם.

„ההונים" גוי נבל ובליעל, פרצו ויעברו בכל חצי האי ויכבשוהו תחת
ם וימשלו עליו באכזריות נוראה, לפניהם הלך קטב ויצא רשף לרגלם, ובכל
אשר פנו הפיצו זועה ובלהות צלמות; ובעת רעה כזאת השתדלו היונים
חזק את ממשלת־העם, בעזרת יוסטינאן קיסר וויזאנטי, אשר שלח להם צבא
אנשי חילו, ויבנו ערי מבצר במקומות שונים להתחזק בהם נגד כל צר
אשר סערו להפיצם בעת ההיא.

במאה החמישית לספה"נ נפגש את הבוזרים א) בחצי האי קרים;
מושב הראשי לעם הזה היה בארצות הדרום אצל הנהר וואלגא. בראשונה
באו נפשו לקרים רק כאורחים, אך במאה השביעית כבר משלו על חלק גדול
חצי האי, ובמאה השמינית נתיהדו ויבואו בברית ישראל, אך לא היתה
ארכה לממשלתם, יען הרוסים והפעצענעגים אויביהם בנפש אשר קנאו
גדולת ממשלתם, הציקו להם מאד, ויהיו לצנינים בצדיהם, והבוזרים אשר
לא נשאו חמת אויב, נאלצו לדרוש עזרה בצר להם מהותים שכניהם, אך
כל זאת לא הועיל להותם, ובאחרית המאה העשירית לספה"נ הצליח להרוסים
הפעצענעגים לקרוע את ממלכתם מידם, והבוזרים ברחו על נפשם למקומות
שונים ונפוצו לכל רוח, והחלק הדרומי מן האי נסב להביזאנטים אוהבי
הבוזרים לפנים, וחלק גדול מן האי נשאר תחת ממשלת הפעצענעגים.

בחצי השני למאה העשירית בא „וולאדימיר" נסיך רוסיא להלחם ביונים
יושבי חערסאנעס ויכבשם, ואז בא במסורת ברית דת הנוצרים, וישב לקשור
גבולות ממשלתו, וגם לממשלת הפעצענעגים לא היתה ארכה, יען הקאמאנים
או הפאלאוצים אשר נסו וימלטו על נפשם מחמת המאנגאלים העריצים

פוקס בקונטרס ה' פ' לבטוד, בעד שמלו הרב זה ימים רבים, ולכות ונגלות גלה להחוקרים
שלגלומי נחסרו בלהמת קונטרס ומלמלון, אף כי הממשלה ספנגו בפלחים להחזיק בידו.

א) נפלא מאד כי בכל עמל חכמי זמננו להגיד דבר ברור, בן מי העם הזה? עוד
לא עלתה חכמה בידם, סופרי העמים בימי הבינים יאמרו כי הוא יוצאי ירך הכוזרים. אך לפי
דעת חכמי דורנו הוא יוצאי ירך הטורקים Тюрское племя ודעתי נכונה הראה
בפגלות הכוזרים בחלק שני.

הפראים, באו תחתיהם ויגרשום מן האי.

בראשית המאה הי״ג נראו המון צבאות הטטרים אשר עלו מערבות אזיא וילכדו את כל חצי האי קרים, וישלחו את הערים באש ויושביהן הגירו על ידי חרב, הרסו את המבצרים, נתצו את המגדלים, נר השכלת היונים נדעך, וחשכת אפלה נצתת פרשה מעטה כהה על כל חצי האי לרגלי האורחים החשוכים החרשים האלה, ותהי אדמת קרים לחגא.

בשנת 1280 הצליח להגענואיזים לקנות בברת ארץ אצל חוף הים, על המקום אשר עמדה לפנים העיר פעאדאסיע, מיד מלך הטאטארים (Chan) אשר ישב אז בעיר מלכותו „סולכת" [סטארא־קרים בימינו], ועל חרבות עיר נשכחה „פעאדאסיע" אשר פרחה כגפן בימי היונים, נוסדה עיר חדשה „קאפפא", ומעט מעט החלו לבנות עוד ערים וכפרים, כהעיר „סאלדאי" Судакъ (Sudak), „צעמבאלא" Балаклава (Balaklawa) וכו', ומעט מעט התחזקו ויבנו מבצרים ומגדלים על ראשי ההרים אצל החפים הדרומים מסודאק עד באלאקלאווא, קרן המסחר הרימו למעלה ראש, ויחדו את האיטליאנים אשר באו גם הם לגור בקרים בעת ההיא, עדרו בלא לב ולב ויעשו את חצי האי קרים לתהלה בארץ; אך קץ האיטליאנים האורחים הלא־קרואים היה רע ומר מאד, כי בעוד מעט נפל ריב ביניהם ובין הטטרים מושלי הארץ, ויקומו הטטרים ויהרגום ולא חיו כל נשמה.

בימים ההם בעוד אשר על החפים הדרומים בקרים (южн. берегъ) התישבו רבים מעמי אירופא, הנה החלק הצפוני ממנו כסה בהמון חיל המאנגאלים הפראים, ויפרצו בכל האי לשלול שלל ולבוז בז; את כל מחמדי האירופים אשר מצאו בסדר ומשטר נבון, הרסו ולא חמלו; האנשים אשר נפלו שבי בידיהם הרגו לפי חרב ועריהם החרימו, ועל חרבותיהן הקימו ערים חדשות ויפארון בבתי הפלה [מעצעטין] מפארים, ותהי אדמת קרים לזועה ולחרדת אלהים.

בשנת 1453 אחרי אשר כבש מחמד השני את קאסטאנטינאפאל ויחזק את ממשלתו עליה, והנה התגלע ריב בין הטטרים והגענואיזים, אך לא היתה לאל יד הראשונים לעשות רעה את האחרונים, ובכן שלחו לתוגרמה להגיד למחמד כי יבא ללכוד את „קאפפא", ומחמד מהר למלאות שאלתם, ויבוא באניות מלחמה אל חפי ים השחור, ויתנפל על קאפפא וילכדה, ואחריה הכניע גם את כל הערים והמצודות אשר בנו הגענואיזים. — ולמן העת ההיא התחזקו התוגרמים על חפי קרים, עד אשר נסע מלך הטטרים „סעגגיל־גיריי חאן" לתוגרמה, ויבטיח להם בסתר למכור את ארצו בידם, אך עד מהרה שב ונחם על הבטחתו וישב לקרים, ובכל זאת משלו התוגרמים על החפים הדרומים כאות נפשם ולא הניאום הטטרים ממעשיהם; ואחרי התמורה הזאת אשר עברה על אדמת קרים, החלו רבים מיושבי החפים להמלט על נפשם

אל אשר תשאם הרוח, מחמס השודדים הרבים אשר שמו משטרם בקרים, גם מהטטרים נלוו אתם; אולם הנשארים וביחוד היונים אשר החלו עוד הפעם להרים ראש, הכניעו לאט לאט את המושלים החדשים [התוגרמים], ובמשך העת התבוללו רבים מהיונים בין התוגרמים ויחזיקו בדת האיסלאם, והם המה הטטרים היושבים כעת על ההרים אצל החפים הדרומים א) רק יושבי האי החזקים נשארו בדת הנוצרית, וכמקדם עבדו את האדמה ויטעו בה כל עץ עושה פרי, והטבע הנדיב פתח להם את אוצרו הטוב ויעניק להם ברכה עד בלי די, ויחיו חיים מאֻשרים ימים רבים, ואיש לא נגע בהם לרעה.

מן העת ההיא נפלה השכלת האיירופים בקרים, ועמה גם הערים המצודות, אשר לא נשארו מהן רק תרבות עיי מפלה אשר עקבותיהן נכרו עד גם היום, רק „קאפפא" נשארה בעצם תקפה בידי התוגרמים, והמה התאמצו בכל עז לפארה ולהגדילה, ויקראו את שמה „סטאמבול הקטנה".

יתר חלקי האי נמו שנת מות בעת ההיא, ורק הערבה הטוירית הָמָה לעתים לא רחוקות מהמון צבאות התוגרמים, בהחלצם למלחמה ללכוד את נפשי הנוצרים שנואי נפשם, להביאם שבי ולעבוד בהם עבודת פרך, או למכרם מִמכרת עבד בחוצות סטאמבול הגדולה והקטנה.

אולם לא לעולם חוסן עריצים! ולא לנצח ממשלת זרים, לכל תכלה קץ! גם קץ הטטרים בא בא, בא הקרץ לעריצותם ולממשלתם גם יחד, ובמצות אל נערץ „יהי אור" תתו גבורי קרים השובבים, ומרוח אפו נדעך נר הטטרים על אדמת חצי האי, והאדמה הברוכה הזאת אשר התגלגלה ככדור בידי עריצים שונים, באה תחת חסות מלכי רוסיא האדירים, ותחת רוח כהה לבשה מעטה תהלה, לשמחת לב כל יושבי איירופא.

בשנת 1783 פשטו גדודי רוסיא תחת פקודת פאטעמקין שר צבא יעקאטערינא II מלכת רוסיא על כל חצי האי קרים ויכבשוהו תחת ידם, המלכה ההיא נתנה צו להודיע לכל מלכי איירופא כי אין כל חלק ונחלה להטטרים ולמלכם האחרון „שאגין־גיריי חאן" על אדמת קרים, ועוד בשנה ההיא בעשירי לירח יוני אֻחדה את קרים לממלכת רוסיא.

המנצחת הגדולה הזאת בקרה את חצי האי הזה בשנת 1787 וימצא חן בעיניה עד מאד, ותחלום חלומות נעימים לעשות את האי תהלה בארץ, ותהי ראשית מעשיה ליסד את „סעוואסטאפאל" על המקום אשר עמד לפנים הכפר „אקטיאר", ובימים לא כבירים נבנתה העיר ותפרח כגפן, ועמה גם ציר

א) נפלא מאד כי לא במהרה ימיר גוי את עור פניו וכל יצרי גוו אף אם יתבולל בעם אחר, הטטרים על החופים הדרומים הגם יפי מראה, תאר פניהם לבן ככל אנשי איירופא, נשאר תאר הטטרים על הערבה הטוירית הפך מתאר אלהם, וכרגע יבין הרואה במעוף עין הראשון כי לא מחלצי עם אחד יצאו; ועיין להלאה בתולדות הקראים.

ים השחור (Черноморскій Флотъ), עד אשר נהיתה לגברת ערי המבצר בכל ארצות רוסיא · אולם לדאבון לב אוהביה ויודעי ערכה, לא הספיקה להוציא את כל מזמות לבבה לטובת קרים לאור, כי בין כה וכה הבהילה המות, ואדמת קרים נמה שנית שנת תרדמה עזה, מלבד סעוואסטאפאל, ורק התולדה תיפהפיה לא גרעה את עיניה מעל האדמה הברוכה הזאת, ותתן את פריה בעתו ואוכל לסכביר, ובין סלעי מגור על ראשי ההרים אשר לא נראה שמה אף שעל עפר, נשאו אשכלות הגפן פרי הלולים לגאון ולתפארת המשמחים אלהים ואנשים ·

בעת ההיא נסו עם רב מהטטרים לתוגרמה הרת דתם ואמונתם, יען עיניהם נסכו בתוריהן לראות רוסים נוצרים שנואי נפשם אלופים לראשם, גם כפרי היונים נשארו שוממים, כי העבירום הרוסים על חפי ים האזאווי, וגם גרים שם עד היום הזה ·

הנסיך ווארנצאוו למיום הפקד לגענעראל גובערנאטאר על מחוזות רוסיא החדשה, חתר בכל מאמצי כחו לעורר את קרים מתרדמתו, וביתגד החל להפיח רוח חיים חדשים על החפים הדרומים; בימיו הפריחו עצי גפן במספר רב מאד על כל אפסי האי ויבשילו אשכלותיהם ענבים, ועל תרבות כפרי הפראים נבנו בתים חדשים והיכלי ענג למשכן בני אדם · בכל זאת לא עצר הנסיך הזה כח להחיות את האי כלו, ולהעירו משנתו אשר ישן מאות בשנים, לאור באור החיים; קרן המסחר לא הרים, הדרכים והמסלות העזובות לא תקן, ורק בעד זאת לו נאוה תהלה, יען הוא היה הראשון אשר נטה קו לאשר קרים .

המלחמה הנוראה אשר לחמו מלכי הברית בקרים בשנות 1854-55-56 החרידה את האי ויושביו, וכתום המלחמה אחרי הרג רב, עזבו כמעט כל הטטרים יושבי ההרים והחפים הדרומים. את קרים וינוסו על נפשם לתוגרמה; ובעזבם את האי, אבדה אדמת קרים אבדה גדולה, ידים חרוצות אשר עבדו את האדמה בעמל כפים, ותהי אדמת קרים לשמה, ויאלמא עטרת תפארתה לשאיה, וכן היה האי שמם כמדבר, עד אשר באה הליוואדיע תחת יד הקיסרית; ולמן העת אשר פקד הקיסר את השר „קאצעבו' לגענעראל גובערנאטאר על מחוזות רוסיא החדשה ובעסאראביע, החלה תקופה חדשה בחיי האי קרים, ויחי מעפר שוממותיו לאור באור החיים ביום הזה .

כל ערי קרים וקדמוניותיה וכל חמודותיה בפרט, יבואו אי"ה בחלק שני .

Digitized by Google

תולדות הקראים בקרים

История Караимовъ въ Крыму.

ב

לוא נואלנו לשאול את פי חכמי הקראים לפני ארבעים שנה דבר מה אודות דברי ימיהם, בחצי האי קרים בפרט ובכל ערי מושבותיהם בכלל, כי עתה ענו בלי ספק כאשר ענו להגראף וואראנצאוו בשנת 1839 א) · יען עד

א) ראה מה שכתב אבן רש"ף באורוכה בספרו אבני זכרון מאד 8 והלאה, ויען כי הספר ההוא מצוי רק מעט בידי החכמים ורבים אשר לא ראוהו גם לא שמעו את שמו, ע"כ אמרתי להעתיק בזה מעט מדבריו שם, וז"ל: „ומוצא הסבה [כי לא ידעו הסופרים דבר ברור ע"ד תולדות הקראים] תמצא שוחרי תושיה וקדמוניות דאדעססא והאדון המפואר הדוכס הארכמארשאל בראנטס, העירו את לב שר הפלך דטאווריה ושמו מוהאמעד מוהאמעדעוויץ מוראדאלו אשר שם שאלות מבית דין הגדול של עיר גוזלווה, ויכתוב שר הפלך הנ"ל ביום כ"ח הפעבראר שנת 1839 למספרם, מכתב מיוחד לראש החכמים, שמחה באבאוויץ, שיבקש את פי חכמי חבר והשכילי הקראים שיכתבו באר היטב תשובות נכוחות לפי שאלותיו אשר שאל. הא', מאיזה עם הם עם הקראים ומאין באו? הב', מתי באו ובאיזה מקרה ועסק? הג', מה מנהגיהם ומדותיהם ומה מעשיהם? הד', המצאו בהם לפנים, או הנמצאים עתה מהם אנשי שם מדעים ומפורסמים בהלוכם במעשים טובים מעולים ומצוינים? הה', הנמצאים בהם ספרי סופרי קודם הזמנים וקבלות אמונות מאבותיהם שיוכלו להוכיח בראיות קדמות דתם ואמונתם? הו', מאיזו סבה ובאיזה זמן הם נבדלו מהרבנים, ומה הוא ההבדל שביניהם נגד אמונתם, ע"כ.

ויתן החכמים באבאוויץ את מכתב אדוננו לגוזלווה בחג הסוכות, ומיד הזמין אליו את הגדול [illegible] כמהר"ר יוסף שלמה ירו' לוצקי נ"ע, ואת בנו כמהר"ר אברהם החכם המפורסם אבן רש"ף, ואחי אברהם פירקאוויץ, ויקרא בפניו את מכתב בקשתו של שר הפלך הנ"ל עם ששת שאלותיו, ויען אותו לשלחם [illegible] כשם שר הפלך לתכן במה את תשובות ששת שאלותיו; ואנכי השיבותי לו פה אחד לאמר, כי לא תשיג ידי בשום אופן להשיב עליו כי אם לקטן, מפני העדר ספרי קדמונים בידינו כי רובם נאבדו בימי המהומות הגדולות ההם; ובמעמד ההוא היו גם נגידי וגדולי הקהל וטובי העיר, ויען אליהו הראש הנגיד שאלתי עבדו ונענו ועבדו ויאמר: איכה תאמרו חכמים אנחנו ואיככם יודעים להשיב תשובה לשאלות כשאלות האלה? ויען החכם אבן רש"ף, השאלות האלה הן הן שאלות קשות, והן הן השאלות אשר שאל מהרמב"ם ולא יכלתי גם אני להשיב, ועל דבר הקטן אשר שאל במעשה הזאת הבלתי נכונה הזה ויתאמצו להתמהמה בעיניו וקרוי איש כמוני

Digitized by Google

ימינו אלה לא ידעו ולא אבו לדעת מאומה כתולדות דברי ימיהם לא בכלל ולא בפרט; ובאמת על הקראים לתת תודה לגדולי חכמי הרבנים, אשר החלו לעדור בלב ונפש בכרם בן־בהה הזה; ואף כי לתכלית הזאת שלח פירקאוויטש לאסוף ספרים כ"י עתיקים ומצבות עתיקות, למען תהיה לאל ידם לחבר ספר דברי הימים לבני מקרא, בכל זאת לא עשו ידיהם תושיה, יען לולא התעוררה הממשלה לדרוש מהם בחזקת היד כדבר הזה, כי עתה לא התעוררו הקראים מתרדמתם עד היום הזה, על כן היתה עבורתם עבודה מלאכותית; אולם אם הגיעו אל המטרה ע"י מלאכות פירקאוויץ או לא, זאת נראה הלאה, אכן רק חכמי הרבנים החלו והם ישלימו. והנה מתגודעים לנו אשר כתבו אודות הקראים, מעטים מאד אשר דברו על הקראים הקרימיים בפרט, ובכן חשבתי לי לחובה לרגל מלאכתי, לתת מקום לדברי ימיהם בקרים כפי אשר יכולתי להוציא מפי סופרים וספרים, וראיתי ראשית לי לכתוב ע"פ דרכי סופרי הקראים ודעותיהם בענין הזה, הנעלמים עד כה מרוב הקוראים, ואחרי כן אציע גם את דעתי, ואולי יועילו דברי לאחד מהחוקרים אשר ימצא דבר חרש בספרי זה, והיה זה שכר לעמלי.

ראשית ביאת הקראים לקרים לפי דעת אחדים מסופרי הקראים, היה בשנת קמ"ט לאלף החמישי [389 לספה"נ] מארצות פרס, וזה הדבר: בשנת קמ"ט עלה הקיסר טאודוסיא היוני תחת הקיסר וואלענטינוס על כסא המלוכה בקוסטאנטינא. הקיסר הזה אהב מאד את הקראים, והקראים לרגלי הלחץ אשר סבלו בארצות פרס, ע"ד איש אחד מכת הפרושים ושמו יעקב, אשר עשה את עצמו משיח, ויען כי בעת ההיא עוד לא נחלקו הקראים מהרבנים מכל וכל א) לכן יצא הקצף על כלם, ובכן נאלצו לעזוב את ארצם ויבואו לשבת בקוסטאנטינא ובאנדרינופול, ומשם העתיקו את משכנם אחרי מות אוהבם הקיסר לקרים.

הקורא המשכיל אשר לא יאבה להאמין באמתת הספור הזה, יחכה מעט

קדירה מבשתם וכלמתם, ככה אם השיב עתה תשובות בלתי נכוחות נהיה ללעג ולקלס, ותחת האהבה נקטר השנאה ח"ו, כי יאמרו לחקו בנו חכמי הקראים. ויען ויאמר לנו ראש החכמים בעמות חן לאמר: ואיך תשיבו את פני פחת עבדי אדונו הקיסר הגדולים, אף כי גזרה עלאה היא אליו מאת האדון המפואר השר הגדול הדוכס וואראנצאוו פרעזידענט המעולה של החברה, שנצטוה לשאול בשאלות מאת הנשיא הגדול היורש עצר המלוכה אלכסנדר בן ניקאלייי יר"ה שהוא הוא פאקראוויטעל של החברה, ולא דבר ריק הוא ממנו ומחויבים אנחנו למלאות רצון גדולי המלכות ואדוננו היורש עצר לעזארעווין בראשם יר"ה וכו'.

א) אמנה יוכח הקורא כי כל אשר יוכיחו הקראים היום יכחישו למחר, הנה מזה מראה כי דעתם היא כי נקרעו בזמן מן הזמנים מעל בית ישראל, ובמקום אחר יוכיחו כי הנם מגולי שלמנאסר ולא ידעו מכל הנעשה בין היהודים בזמן חרבן בית שני ואחריו. הוי הפכפכים!

Digitized by Google

ואגלה לו את המקור אשר ממנו שאבו הקראים את הידיעה הזאת, והוא הרשימה נמצא 4 בס׳ „זכר צדיקים" בכ״י, המספרת בפירוש כדברים האלה:

1 „ספרק ח׳ מהחלק השני . . . . . א) שנת קמ״ט לאלף החמישי נתקסר מאודוסייא היוני לקיסר באדרנופוליס וקוסדינא, והוא היה אוהב הקראים מאד והיה קסר בלבד כעשר שנים . . . . . בימי הקיסר הזה נעתקו קראים רבים מארצות פרס, ויבואו להתישב באדרונפוליס, ומשם נעתקו גם לקוסדינא באהבת הקיסר והבטחתו להם, וסבת בואם תשכענה לפנים, ואחר ימים נעתקו רבים משם גם לקירים, וישבו עם ניגבא בשלום ואהבה כאשר . . . .

ממצא הרשימה הזאת יבין כל קורא נבון, כי למותר הוא להביא אותה במשפט ולבלות את העת היקרה לכתוב נגדה, יען דברים בטלים כאלה מבוטלים מעצמם; רק אחת אעיד את הקורא, כי הקראים יחשבו את כל היהודים הקדמונים אשר לא ידעו עוד את התלמוד — מאיזה סבה שתהיה — או אלה אשר חיו עוד לפני חתימת התלמוד, לבני חברתם. והנה ידענו כי באמת באו בעת ההיא יהודים מפרס ומיון לקרים, וכותב הרשימה הזאת הקראי יחשבם לקראים, יען לא ידעו עוד בעת ההיא מהתלמוד, כאשר לא ידע הכותב בעצמו זמן חתימת התלמוד והעת אשר נתפרסם ונתקבל לכל היהודים.

אחרי הדברים האלה — יספרו הקראים — בערך שנת תק״ב לאלף החמישי [742] בימי ממשלת הקיסר קוסטנטינוס החמישי, התנשאו הטטרים השוכנים בארץ בוכריא וביניהם גם יהודים [קראים] שכניהם, ויצאו חוצץ כלם עם רב כחול אשר על שפת הים, לתור להם מנוחה באחת הארצות הטובות, ויעלו כשואה על הישמעאלים וילחמו אתם וינצחום, בפרס, ערב, ארום, ארמעניא וארץ הקדושה ב), ואחרי נצחונות גדולים השלימו הטטרים את הישמעאלים ויכרתו ברית יחדו, והראשונים קבלו עליהם את דת מחמד, וכאשר נהיו את הישמעאלים לעם אחד, פשטו ויעברו בארצות שונות ויכבשון תחת ידיהם וביניהן גם את חצי האי קרים מיד הגינובעזיי [גענואיזים] (היסטאריק גדול ?), וכאשר נאחזו הטטרים בקרים התישבו גם הקראים אשר היו אתם במלחמה במקום הזה.

הידיעה הזאת לקוחה גם היא מהרשימה נמצא 5 בס׳ „זכר צדיקים" או בס׳ „כללי תולדות יעקב", וז״ל הרשימה:

2 „מפרק י״א מהחלק השני, הטרטרים שבארץ . . . . המעמיקה בצפון נעלו בארצם ארץ לא זרועה כגודל הקור, ויצאו רב מהם כחול, עם כלל בני ביתם ורכושם ומקניהם וקראים רבים בחברתם, להור להם מנוחת נחלה

א) מקום הנקודות יורינו כי חסר בכ״י במקום הזה.

ב) עיין בספר צמח דוד סימן תק״ב אשר משם לקח המחבר את כל הידיעה הזאת.

טובה א) , ויכבשו במלחמותם ארצות רבות מההגריים ומהיונים והגיעו עד קירים ויכבשוה ויאחזו וימלכו בה , וגם הקראים שעמהם התישבו בסולכאט אצל אחיהם הקראים שהיו מקדמא (sic) דרים שם כאמור למעלה , והמשנה היה תמיד מהקראים , והיו אז כלם קהלה גדולה יותר מאלף ות"ק בעלי בתים , חוץ מאותם שנהרגו וטבעו במלחמת קוסרינא נגד הקושרים כמבואר כבר , וכהיום ארבעה בתי תפלה לנו ושבעה עשר מדרשות ללמוד תורה , רק שנאת חנם היא תחריבנו , השי"ת ייטיב .... עכ"ל .

הרשימות האלה והבאות אחריהן תתנינה עדיהן עד היכן מגיע דעת הקראים בכלל וידיעת דברי ימיהם בפרט . הן כבר נודע לכל קורא ספרי דברי הימים כי הטטרים באו לקרים בהמאה הי"ג לספה"נ , ואין אף אחד מחכמי זמננו אשר יסתפק באמתת הדבר הזה , ופתאום השמיענו הקראים דבר חדש , כי עוד בשנת 742 באו הטטרים לקרים ועמהם גם הקראים וכו' וכו' . חלומות כאלה יוכלו למצוא חן רק בעיני אנשים מביני מדע כהקראים , אך המשכיל באמת ילעג על חלומותם ועל דברם .

בהמשך דברי בעל ספר „זכר צדיקים" יעתיק מספר „כללי תולדות יעקב" את הרשימה הזאת , וז"ל : [בכ"י נומר 6] .

3 מפרק ט"ו מהחלק השני , גוטפריד הנזכר בכבשו את ירושלים עה"ק תוב"ב רצה להשמיד את כל היהודים אשר שם , כמנהגו בכל דרך ביאתו כאמור למעלה , ויגזור אמר לרדוף ולהוציא את כל היהודים מחוץ לעיר עם נשיהם וטפם להרגם שם ולשרפם , ויוציאום אל השדה והם לא ידעו מה , ואז היו בין הקראים י"ג בעלי בתים מהרבנים שהיו דרים בירושלים בהחבא , ויקרב גוטפריד אז אליהם וישאלם משפט לאמר : ההורג נפש אדם במזיד ובצדיה מה דינו , ויענו לו כאשר עשה כן יעשה לו על פי דין תורתנו . אז השיב להם גוטפריד כן הוא גם משפטכם כאשר חרצתם , וכאשר המיתם את משיחנו על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו , כן אתם טעונים הרג והשמד משורת הדין . ויחרדו ויצעקו הקראים לאמר אליו : אדוננו , כן הוא המשפט כאשר חרצנו , אך בנו אין בזה עון אשר חטא , כי לא ראינו ולא ידענו את משיחכם , כי לא היינו בירושלים בימי הבית השני , וזה בקרוב ב) בימי

א) הידיעה הזאת לקח המזייף מספר צמח דוד ושם הוא המקור לרשימה זו (שם סימן תק"ג) .

ב) בקרוב ? הלא עומר בן קטאף היה ת"ן שנה לפני גטפריד ? ועומר בן קטאף הזה הוא אשר לכד את ירושלים וצוה לבנות את בית המקדש ונתן להכנסותיו אחוזות שדה , ומלך בשנת שצ"ז לאלף החמישי 637 לספה"נ . וגוטפריד היה בשנת 1096 . ואם נאמר כי זה הוא גוטפריד מלך דענעמארק , אשר היה בשנת 810 , הלא מעולם לא עלה על ירושלים ? והקראי המזייף הזה תלי תניא בדלא תניא ! ודע לך כי כל הספר הזה גנוב מס' צמח דוד , וכמו כן גם עוד איזה רשימות .

Digitized by Google

עוסר בן קמף באנו מבבל לדור פה בירושלים, מסבת שנאת הרבנים עלינו שם אחרי הבדלנו מהם מכל וכל, ידרוש אדוננו וישאל אודותינו מאנשי העיר הנוצרים אשר פה ויגידו ויעידו על האמת כי כנים דברינו, ואל תשפוך דם נקי כי איש צדיק אתה ולמה תכשל. וישאל וידרוש ונספר אודותם, וידע כי האמת בפיהם ושככה חמתו מהם ויאסוף חרבו לתערה ויצו להשיבם חפשים לבתיהם, ויהפך לאוהב גדול להקראים עד שהיה סועד אצלם עם שריו וגדוליו, והטיב להם טובות גדולות....... והרשה לדור בירושלים, כבתחלה, והזהיר לכל חילו ועמו שלא להרע להם רק לחבבם, ובאמצעות הקראים נצלו גם הרבנים ההם, והוכרחו לקבל.......

חז"ל הרשימה נומר 7 בכ"י:

4 מפרק י"ט מהחלק השני. ויהי במלוך בלדווין אחיו, גם הוא היה איש טוב לב ואוהב את הקראים מאד, ויאמר אליהם, אתם השלמים בדתכם כי לא החלפתם כהרבנים (?) ואתם נאמני רוח צדיקים (sic) במעשיכם ודרכיכם, וכי לא עשיתם שום רעה להנוצרי, כי לא הייתם אז בירושלים (?) נודע לנו באמת, יאות אם כן לכם להמצאכם בין הנוצרים שבאירופא, והם יאהבו אתכם וייטיבו לכם כי הם רבים שמה, ומבני דתכם אין שום אחד שמה להיות בחברתם ולעזרתם. וכפי זה העתיק מירושלים ומסביבותיה מאתים וחמשים בעלי בתים מהקראים, וישלחם בעל כרחם באניות על הוצאותיו להאות באירופא באשר יישר בעיניהם, כפי הכתבים שמסר לידיהם על חפשותם, והמה בדרך הלוכם נהגו בכבדות ובאו לעיר א מ ש י א, ויתפשו אצל אחיהם הדרים שמה מקדמא כאמור בפרק כ"ה מחלק ראשון, ואשר פגרו מהם נאחזו באמשיא כחמשים בעלי בתים, והנשארים אחרי עבור ימי החרף קמו למסעם לאירופא, ובהגיעם ליבשה הן במצאם את אחיהם בקירים לא רצו לנדוד הרחק ונשארו שם, ויקבלום הגינובייזי בסבר פנים ויאחזו במבצרי קלסא ומנגופ בשכונת הקראים שהיו דרים שמה מקדם, כמפורש בפרק ג' וד' מחלק ראשון", עכ"ל.

ממוצא כל הדברים האלה אל יטעה הקורא למצוא בהם אף מלה אחת אשר תשא עליה חותם האמת בנוגע לדברי ימיהם. אך זאת נוכל לחשוב למשפט צדק, כי עוד מאתים שנים לפני פירקאוויץ היו בין הקראים מזייפים, משקרים וחנפים, ואף כי גם שתי הרשימות האלה הנן חלום אחד מהקראים, בכל זאת מרוח הסופר נבין כרגע מהלך רעיוניו וטבע עמו, והנסיון הורנו לדעת כי עוד עד היום הזה יחיו הקראים ע"פ דברי חנף כאלה, ובזאת מצאו חן בעיני אוהבי חנף......

הקראים אשר ישבו במבצר מנגופ—יספרו סופרי הקראים—חיו בנאון, שלות השקט בשכונת הגינובייצי בכל משך ממשלתם, ויעבדו את האדמה אשר נחלום אלה האחרונים לצמיתות ע"פ כתבי החרות אשר נתן להם המלך

Digitized by Google

בלדווין, אך בשנת ק"ח לאלף הששי [1358] באו המון צבאות הישמעאלי
באניות רבות מקוסטנטינא ויצורו על מבצר מנגופ שבע שנים עד אשר נכבש
תחת ידם, וגם מבצר קלעא וכל הערים אשר על שפת ים השחור לקח
מיד הגינוביזי, ויגרשום מכל מקומות מושבותיהם וישבו הטטרים תחתם, ור
בקלעא נשארו הקראים שוקטים על שמריהם ולא התערב זר ביניהם, ובמנגו
באו הטטרים לשבת יחדו את הקראים, וברבות הימים לחצו הטטרים את
הקראים מאד, גזלו וחמסו את רכושם עד כי לא היה להם כח עוד לסבול,
ויעזבו את מנגופ וילכו לגור לקלעא ולגוזלווא, עד כי בסוף המאה הי"ח לא
נשאר שמה עד אחד כמעט, ואחרי כן עזבו גם הטטרים את מנגופ, ותשאר
שוממה וחרבה כיום הזה.

הידיעה הזאת אף כי נמצאו בה גם מקצת דבר אמת, בכל זאת השקר
יותר על האמת, יען דברי ימי קרים מהמאה הט"ו נודעה לנו אל נכון, ובכן
ידענו כי לא בשנת 1358 כי אם בשנת 1435 באו הישמעאלים להלחם עם
הגענואיזים; שנית לא ראינו ולא ידענו מכתבי החרות אשר היו ביד הקראים;
שלישית מי ערב בדבר כי הקראים עבדו את האדמה, בעוד אשר לא שמענו
מעולם כי עובדי אדמה היו אבותיהם? ויוכל להיות כי עבדו את האדמה
בידי זרים.

הקראים אשר ישבו לבדד בקלעא תחת ממשלת מלכי הטטרים, אף כי
היו נכבדים בעיני החאנים—לדעת הקראים—ומהם היו גם רואי פני המלך ונשיא
[אַגָא] וממונים על הַטְבָעַת המטבעות, בכל זאת יודו גם הקראים כי הרעו
להקראים לפעמים לא רחוקות, וכפעם בפעם התנפלו עליהם הטטרים בחמה
שפוכה ויגזלו את הונם ויגירום על ידי חרב כהעולה על רוחם; יען ממשלת
הטטרים הפראים לא ידעה עוד מִסֵפֶר חוקים ככל ממלכות איירופא, ועל פי
עֵד שקר אחד נחרץ משפט מות לאיש בלי חקירה ודרישה, עד כי בימים
האחרונים החלו לקצות בהקראים וישפילום עד עפר.

אופן ביאת הקראים הקרימיים לפולין [ע"פ סופרי הקראים].

בשנת תתקע"ח לאלף החמישי [1218] יצא הדוכוס הגדול של מדינת
ליטא ויטולד יאגיללו חלוץ למלחמה על הטטרים אשר בקרים, ויכניעם
וירדפם עד גבול ארצם ויקח רבים מהם בשבי, וביניהם היו גם תפ"ג משפחות
מהקראים אשר בסולכת, וינהלם לארצו ויושב מהם שלש מאות ושלשים
משפחות בעיר טראק הקרובה לווילנא, ויתן להם אחוזת נחלה וגם חפשה נתן
להם מכל מס, ויכתוב את כל אלה בספר ויתן בידם למשמרת, והנם נמצאים
ביד הקראים עד היום [לפי דבריהם].

הידיעה הזאת הגיעה להקראים ע"י אחד מחכמיהם בדור העבר, ר'
יוסף שלמה הלוצקי המכונה אצלם ישׁ"ר. הקראי ההוא בהיותו בלוצק
מצא איזה ספר דברי הימים בשפת פולין ביד אחד מצבא הפולאנים.—וגם

Digitized by Google

הר"מ סולטאנסקי בספרו „זכר צדיקים" העיד כי ראה את הס' ההוא — ושם העתיק מאמר אחד הנוגע לדברי ימי הקראים , וז"ל :

5 „בראש שנת אלף רי"ח למספרם של נוצרים , הדוכוס הגדול על דוכסייא דליטא הנקרא ויטולד , בהחלצו למלחמה עם הקדרים על מלכות קרים , שלל גדול ושביה גדולה לקח עמו מאו קירים , ר"ל תפ"ג בעלי בתים הנקרא בלשונם פמיליא וכלם קראים , והביא אותם לליטא ואמר להם להוסד ולהבנות במקום הנקרא טרוק , וקרא שם המקום בשם עיר חדשה ונתן להם חריות גדולות , ויסד במקום ההוא מהם ש"ל בעלי בתים , והשאר הושיבם בפוניווז קנ"ג בעלי בתים , בהגינו ובהדריגו אותם באותם החריות בעצמם , ר"ל בחריות של בעלי עיר חדשה טרוק' .

ובשנת אלף רמ"ו למספרם , אותו הדוכוס הנ"ל הנקרא ויטולד כשהאחיד מלכות עצמו הנ"ל שהוא דוכסייא של ליטא עם קורונא פולשקא , בימי המלך יאגיסלב יאגיליונציק בן המלכה בונא , בהחלצו לכלחמה עם הקדרים הישמעאלים ובהכותו את הישמעאלים והקדרים על האגמים השחורים הנקרא בלשונם צארני בלוטא (Черная болота) בארץ טולטנייא והפיל מהם ששים וארבעה אלפים ביום אחד שהוא יום ט"ו לחדשם הנקרא ורזכין [סנטברי] ובשנה ההיא נפלו לארצות קירים ושבו משם ש"פ בעלי בתים מן הקראים והביאו אותם למדינת פולין , ולקח המלך מהם ק"פ בעלי בתים והושיבם בעיר „העליץ' על שפת נהר נסטער , והאחרים מהם מאתים בעלי בתים הושיבם במקום הנקרא קראסנא על שפת נהר סטיר הסמוכה למבצר לוצקא , בנתנו להם שדות סביב בצירקויל למיל אחד וחצי , ובהגינו ובהדריגו אותם בחריות גדולות וחתומות על לוחות ברזל באשור ובקיום תתימת ידי אמו של המלך הנ"ל , אשר החריות הנקרא לוחות ברזל [זיליזני ליסטי , Железные листы] הנ"ל ישנם שמה בערכאות הנקרא בלשונם ערכידיום של עיר לבוב תחת נומר ט"ו , ואצל הקראים נשארו נוסחאות מהם אשר העתיקום בשנת אלף רס"ז יום ח' גרודזי [בלשון רוסיא דיכברי] וגנוזים בערכידיום של מבצר לוצקא" , עכ"ל .

ועתה קורא יקר , הראיתיך את כל מחמדי הקראים וחכמתם , דעתם ותבונתם בהליכות דברי ימיהם ; ואם יסיתך לבך לדרוש בהם אף מלה אחת יותר מאשר הגדתי לך פה , הנני מגיד לך מראש כי תעמול לרוח , הן גם הדבלים האלה לולא חלם חלום אחד מהקראים בעל ספר „בללי תולדות יעקב" אשר לא נודע לנו גם שמו עד היום הזה , כי עתה לא ידעו גם זאת , ולולא שלחה אש מרום במעון הר"ם סולטאנסקי בלוצק , כי עתה לא הצילו גם השארית הזאת מכל מחמדיהם .

והנה לא אמנע הטוב מקוראי ספרי להעתיק למענם את דברי הרמ"ם בספרו זכר צדיקים איך וע"פ איזה סבה באו הידיעות לידו , וז"ל ; שם [זכר צדיקים כ"י צד כ"א] .

Digitized by Google

„אמנם בעונתי הרבים במלאת ספקנו ביום שלישי לסדר יככה ה׳, יום לר״ח אלול, בשנת תקע״ג לאלף הששי לבריאה, שהוא יום שני לחדש סנטיבר, אלף תתי״ג למספר הנוצרים, נשרפה בית כנסתנו בעיר לוצקא והבתים הקרובים לה, וגם ביתי אני הכותב עם כל אשר לי מחוט עד שרוך נעל, באופן שלא יכולנו להציל שום דבר קטן או גדול לא מבה״כ ולא מביתי, חוץ מכמה ספרים שהיו מונחים על שולחני מוכנים לי אז לקריאה ועיון, אותם לבד חטפתי והצלתים בהצלתי ובריחתי מלהב השרפה שנפלה פתאום לתוך ביתי, ושאר כל טובי וכל ספרי וכתבי וכל הכתבים הקדמונים שהיו בידי מן השארות אדוני אבי ומורי המנוח, שהיו גנוזים ושמורים בארגזים וגם החבילות שמצאתין מכללי תולדות יעקב כנ״ל עמהם, הכל כאשר לכל נשרפו לגמרי לא נשאר מהם לא קלף ולא אות ושום זכר. וזאת היא נחמתי לבד שההעתקות שהעתקתי בידי ממש מהחבילות ההן עם עצם חתימת המעתיק הנ״ל נשארו עד היום בידי, שנוצלו אז עם הספרים שהיו מונחים על שלחני שהצלתים כנ״ל, ודי לי עתה להשיב בהן לכל שואל ודורש א) וידוע להוא לכל קורא שראיתי באותן החבילות הכתבים הנ״ל הנשרפים כנ״ל, מדבר ברוב ענינים, וספור מאורעות שונות לבני עמנו, כפי הנודע לי ממלות שתים ושלש אשר נזדקקתי ויכולתי להכירן. גם ראיתי בהן זכרון הכוזרים המתיהדים, וזכרון הדוכוס וולאדימר, וזכרון החכם יצחק סנגרי, ולפעמים מכנה אותו בשם גבור, ובמקום אחד ראיתי כתוב חבר העילמי, ופרוש כנוי סנגר״י, ורמז על הקראים הקרימיים וגבול נחלת ארצם, ושמות עירות ומדינות הבלתי נודעות לנו, ולא יכולתי להכריע ולא עצרתי כח להבין מההזכרות ההן ענין שלם ראוי להגדה, מפני שהן תיבות חסרות וקרועות מחצין נמקות בלויות וסחובות, ואפילו במה שכבר עלה מיד האפשרות להבין ולהעתיק בקושי גדול כענין שלם, הנה גם בהן נחסרו מלות רבות שלא יכולתי להעתיקן כי לא הכרתים, וע״כ השארתי בהעתקתם מקומות פנויות כשעור התיבות החסרות מסומנות בסימני שלשלת כזה~~~~~ לאות על חסרונן וכו״.

הר״מ סולטאנסקי הזה חבר את כל הרשימות האלה ויערבן עם רשימות פירקאוויץ אשר ברא בשנות תקצ״ט ות״ר, ויחבר מהן ספר שלם כולל כל דברי ימי הקראים בקרים, ויקדישו להגישו מנחה להקיסר ניקאלאי I. אכן מסבה לא נודעה לא הוציא זממו לאור, והספר הזה נשאר ביד בנו הרי״ם, וכנפל אשת לא ראה אור.

עתה נעזוב מעט את סופרי הקראים והבליהם, אשר דמו בזה להשאיר

א) מי יגלה עפר מעיניך רמ״ש, ותראה ונהרת כי דבָּרָן הן הרשימות אשר השארת אחריך ברכה להשיב לכל שואל, לא לבד למעך, כי אם לכל עם הקראים, ולולא ראה כי עתה מה עשו הקראים היום, ופירקאווין בראשם?

שם ושאר לכהן בני אמנתם , ונלכה לשוח מעט בשדה רחבת ידים אשר
רע בה פידקוויץ קוצים ודרדרים , ונראה אם היטיב עשׂה מכל אשר היה
לפניו , ואם הצליח לו באמת להרים כבוד עמו עד גבהי שחקים כאשר
ישה, או לא ? —

למן העת אשר קם א׳ פידקאוויץ ויתיצב בראש הקראים , בחלה נפשו
בהזיות התנומות אשר מצא נכון לפניו ביד הרמ״ס , ויברא לו ידיעות
חדשות לא שערון כל כותבי קורות עולם , ויחל לבנות עליהן מגדל
אשר ראשו לעב יגיע . ולוא הצליח למצער להניח יסוד נכון בל
ימוט, כי עתה בטח עמלו בוניו בו לכלותו . — האיש הזה אשר הרימו
מעקה מעפר להושיבו עם נדיבים , פתאום נהיה לראש עמו ופאטריאט
נפלא להקראיזמוס . בראשונה כאשר אסף את הספרים כ״י וספרי התורה
היו ידיעותיו מעטות מאד . ובכן רדף אחרי כבוד סופרים ולעשות תוזה עם
חלי חכמי הרבנים למען עשות לו שם בארץ , ורוחו השפל לא הגביה
עוף למעלת איש־רוח העוצר בעמו , ויסתפק רק בכבוד מדומה ; אולם רוב
ימים הודיעוהו חכמה , ובאחרית ימיו שנה את טעמו למדרגה גבוהה . הוא
היה הראשון אשר דאג לכבוד עמו לחבר למענם ספר דברי הימים, למען לא
יחשבו צויהם כפסילים אלמים אשר לא ידעו מה לענות — כי במה יפלא העם
אשר לא ידע מקורותיו מאומה , מעם הצוענים [ציגיינער] ? — וישתדל בכל
עוז להרים את קרן עמו עד גבהי שחקים ; ובאשר ידיעת דברי הימים
הגלילי היתה מזרה לו מכל וכל . וביחוד יען לא מצא כל חומר [שטאף]
לדבר הגדול הזה להראות קדמות הקראים כחפצו , ותהיינה לו הרשימות
לעזר . — הרשימות האלה אשר מצא כתוב על גליוני ספרי התורה והתנ״ך
בזמן האחרון אשר לא היה בהן כח למלאות חפצו , הוסיף בהן מלה או
שתים , או מחק אות אחת ויתן להן כבוד קדומים ; ואחרי כן כאשר נוכח כי
הקדתו עודנה רחוקה , ויפתח בית חרשת־המעשה למלאכת הזיף , ויברא
רשימות חדשות כהעולה על רוחו , למען תחזקנה ידי הרשימות הראשונות ,
ואת כל אלה קבץ לאספה גדולה אחת , ועל פיהן החל לחבר ספר דברי
הימים לבני עמו . ראשית דעתו היתה כי הרבנים (sic) נפרדו מהקראים
בזמן קדום מאד , ובערך סוף בית ראשון כבר חלק לבב הקראים מהרבנים ,
וקודם חרבן ירושלים כבר עזבו הקראים את ארץ הקדושה וילכו לגור באשר
ישנאו , ומהם באו רבים לקרים ע״פ חסדי קמביזוס מלך פרס , וכרש הושיב
את הקראים בעיר חערסאנעס [אשר על שמו נקראה כראשון לפי דעתו
המבהלה] , ובימים ההם נקראו הקראים בשם „צדיקים" א) אשר עזבו את א׳׳

א) ידעתי כי הראשון אשר המציא את השם „צדיקים" היה בע״ס „אורח צדיקים"
[?], והקראים הקדמונים כנו את עצמם בשם „התאנים הטובות". אבל השם הזה הפכה
[?] עד אשר בא אבן רש״ף ויחזקהו ברשימותיו , ואולי מצא אבן רש״ף את השם הזה עוד.

מפני מחלוקת הצדוקים והפרושים , וסן אז עד היום הזה הנם יושבים בחצי האי קרים , ולא היו בירושלים בעת הריגת מחוקק הנוצרים , ולא ידעו ממציאת התלמוד בעולם , וכו׳ וכו׳ . כל ההבלים והשקרים האלה אסף חמרים חמרים , ויגישם לפני בני עמו אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם , ויאמר להם : אלה דברי ימיך עם קדום ! ומצח אשה זונה היה לו להגיש גם ההבלים האלה לפני ממשלת רוסיא ועסטרייך , וממנו לקחו הקראים , אשר לא ירבו חקור , וימלאו בהם ספריהם , ורבים מסופרי העמים אשר לא ידעו יותר מהקראים , ראו את המציאה הזאת ונפלו עליה , ורק זעיר שם נמצאו איזה סופרים מהרבנים אשר החלו להטיל ספק במציאותיו . אך קולם היה כקול קורא במדבר , והממשלה שלמה לו בכסף מלא מחיר בלויי הסחבות אשר אסף , וכבוד גדול נעשה לו עד יומו האחרון ....

והנה להראות לך קורא נעים את היסוד אשר הניח פירקאוויץ בראשית גשתו אל המלאכה , ואשר כל ימיו יגע לבנות עליי מגדל רם ונשא , הנני להעתיק בזה את המכתב אשר כתב בשנת תקצ״ט לראש החכמים שברה בבוויץ , טרם היה אבן רש״ף לפירקאוויץ .

וז״ל א) : „ב״ה׳ יום ששי או שביעי לירח אדר הנהדר צ״ט פ״ק גוזלווא .

החיים והשלום הברכה וההצלחה , מאל שדי המרומם על כל שבחה , לאמ״ר ועט״ר נר דתנו כמה״ר שמחה , בחדש אשר נהפך לנו מיגון לשמחה על ידי מעלתו ליתר פליטת שה נדחה , הוא השר הנאמן דה״ג כנחמיה הפחה , נשיא אלהים כזרובבל הנשיא שר מנוחה ב) ראש החכמים ירושלמי ג) עוז מבטחה , ירום הודו ותנשא מעלתו , ונאמן ביתו וכסא רבנותו אכי״ר . ואתה אמו״ר שלום ובית כבודך שלום וכל אשר לך שלום !

וארהש״ו , ידע אדוננו כי המכתב אשר כתבתם ביום כ״ט שבט בלוית מכתב הנובערנאטור קבלנו ביום א׳ שבוע זה , ואחר הבנת תכן המכתב ,

---

בליזה ספר הקודש לו , אבל אנכי לא ראיתיו . הס׳ „ארח לצדיקים" נכתב בראשית המאה הששית לאלף הזה .

א) המכתב הזה נכתב בשפת קדר ורק ההקדמה ועוד במקומות אחדים בתוך המכתב כתוב בשפת עבר , ואנכי מצאתיו ביד הדיין לעדת הקראים בקראסוב ר׳ משה וואליד , ונעתק לשפת עבר ע״י המשכיל ר׳ אברהם ב״ר משה בכשי .

ב) הוא ראש החכמים אשר כנוי אבן רש״ף „עם הארץ מפורסם" בהקדמת ספרו א״ז ובמאמרו „נחש עקלתון" הנעתק בספרי „אגרות סופרים", ומזה נראה איך אהב לעשות חנף ולדבר שקר .

ג) אחד מהספרים אשר יעלה פעם אחת למעקקא עושה אות על כובעו ונקרא בשם

כתבנו לכם תשובה ביום ההוא ; ועל דרך פעמים בא בארוכה ופעמים בא בקצרה, כלומר אז כתבנו בקצרה , ועתה אני עבדכם אכתוב לכם כפי קצר בינתי מעט בארוכה .

הנה אף כי רבים חושבים את שאלות הגובערנאטור לדבר ריק , אך אנחנו נחשוב אותם לדבר גדול ונכבד מאד . ואתם אומרים כי התשובות הזהנה אפֿציאלניות , ומדבריכם נראה כי הגובערנאטור איננו שואל מעצמו , אבה הוא מה שאמרתם ; והמשכילים יבינו .... תפוחי זהב במשכיות כסף . לא נתפלא לראות את הארגז של כסף , אך יותר נתפלא אם נוכל לראות את תפוח הזהב המונח בתוך הארגז . הגובערנאטור אומר „כי אנשים חכמים ונבונים מהקראים יכתבו דבר מה על אודות דברי הימים לבני מקרא" — הנה התכם יעקב פריטלאנד מהוללנדא צוה לבעל מאמר מרדכי על ענין זה, ורבינו מרדכי הנ״ל כתב איסטאריא בשם „דוד מרדכי" . ואחר זה זמן נדפס בלשון לאטין , ומלך שוועדן שאל שאלות , והחכם הנזכר כתב לו תשובות בשם „לבוש מלכות" . ואם לא ראה הגובערנאטור את לבוש המלכות , בלי ספק ראה את דוד מרדכי הנדפס , ולא יתכן שלא לראות ספר הנדפס באירופא , ואם הוא לא ראהו , ראוהו סופרי דברי הימים וממנו לקחו וכתבו בספריהם את דברי ימי הקראים .

החכם מאריאוס צאצקי כתב איסטוריא בשם סְכֶּמָא דקאַראורום , ר״ל דברי ימי הקראים , ונדפס בווילנא . ואם לא ראה הגובערנאטור את דוד מרדכי ראה את סכמא דקאראורום ; ולפי דעתי אדמה כי ראה את שניהם ולא ישרו בעיניו , יען בעל דוד מרדכי לא נסע מעולם מקיר עירו ותוצה , וגם לא ראה ספרים הרבה , כי אם ישב בעיר קטנה קוכיזובא , ורק מה שמצא בספרי הקראים והרבנים המעטים , ומה שהבין מדעתו כתב בדברי הימים שלו , ואנו רואים בכמה מקומות את שגיאותיו , וזהב דברי מאריאוס צאצקי בדברי הימים שלו הם דברי דוד מרדכי , [עד נאמן הוא כי כל אשר יכתבו ספרי הנוצרים על דבר הקראים , כלם יכתבו רק כאשר שמעו או העתיקו כספרי הקראים , ובכן נוכל לסמוך עלידם כעל עמוד ברזל , הלא ?] א) ובבחרות הגי׳ רבי [רבי ירושלמי , כן יכנה את ה׳ בבווין] , שאל רבי מרדכי ממנו שאלות , וכפי תשובותיו השיב לחכמי לתקא , ואז לא נודע עוד הגי׳ רבי בחכמתו כמו עתה , והוא כתב תשובה נצחת לדוד מרדכי , כי כתבי דברי הימים אחרים אינם נמצאים לא בקרים ולא בלתקא . — חכמינו

„אלחי" (ירושלמי , קודם) , וכן המחבר גם אצל הקראים לכתוב שם הארץ אשר היה בירושלים בשם : „ירושלמי" או „הלוי" .

א) הדברים המוסגרים בסימן כזה [ ] המה המגיה , ודברי פירקאוויץ מוסגרים כמו מאמרי לנגד כזה ( ) .

הקדמונים לא כתבו שום ספר דברי הימים, ועסקו רק במחלוקות הרבנים עם הקראים, [מעולם לא הגיד אמת כזאת] וכתבו על זה ספרים וחבורים גדולים ולטאריאום צאצקי נוכל לאמר, מנוחתו כבוד, יען כי בכתבו את דברי הימים טרח הרבה לטובת הקראים, והביא ראיה מכתבי אדם גדול כי ישוע בן מרים היה ממשפחת הקראים, לכן לא הרגוהו הקראים, ומזה יש לנו תועלת גדולה ... [כן המה כל הטובות אשר נחלו הקראים רק על ידי שקרים ודברי חנף למיום היותם על פני האדמה].

וזולת אלה, עוד רבים באיירופא כתבו דברי ימי הקראים, אלה כתבו לטובתם ואחרים לרעתם; האחד שאל מהקראים בעצמם וכתב כפי תשובותיהם, והשני כתב כמו שראה בספרי הרבנים, ובוראי לא נוכל לאמת את כל הכתוב בדברי הימים, יען כי אין להקראים איסטאריא עתיקה [טעם נפלא!] והחשך כסה את פני הדבר הזה. ואני בעצמי כתבתי איזה דברים בקראי בלי שום לב מה שכתבו חכמינו הראשונים, אכן לא ישרו דברי בעיני עתה אחרי אשר חכמתי מעט; ואף כי כל מה שכתבתי הוא לטובת הקראים ולא לרעתם, אך מה אעשה אם אין בידי ראיות על זה, [ובכל זאת שנה באולתו אף לעת זקנתו, כאשר יראה הקורא במרוצת דבריו].

והנה נראה כי הסבה לשאלות הגובערנאטור היא: יען דברי הימים השונים שנכתבו אודות הקראים סותרים זה את זה מהסבות הנזכרות, ואין אף לאחד מהם ראיות ומופתים חזקים לדבריהם, ומסבה זו שואל הנובערנאטור מהקראים עצמם, ובלי ספק ידמה כי הקראים יודעים יותר להשיב תשובות אפיציאלניות על כל הנשאל מהם מזולתם [?], ולמען יבחין בין אמת לשקר בדברי הימים אשר נכתבו עד היום, הוא שואל את השאלות האלה, ובעזר האל הוא טורח לטובתנו ...., לכן אין למהר להשיב, יען אי אפשר להשיב תשובה נכונה בזמן קצר על דברים המכסים בערפל, כי אם נחוץ לחשוב הרבה, להתיעץ, לחפש ולבקש, למען תהיה לאל ידנו לכתוב כל דבר באותות ומופתים נאמנים, עד כי לא נבוש ולא נכלם; ובאופן כזה אם נכתוב איסטוריא ספעציאלנית ונשלחה להגובערנאטור תקובל ברצון בישע אלהים, ומזה תצמח טובה גדולה לכל עם הקראים, והיפך בהפך חלילה, יען זה ימים רבים ידבר אודות הקראים בכל עת ובכל מקום, ועוד עד היום לא יצאו לאור דברי ימי הקראים המיוסדים על מוסדות חזקים, יען התשובות הנה מינים ממינים שונים מסיבת רוע החיפוש והעדר החקירה, ובעתו יוכל להיות כי תצמח לנו רעה ח"ו מזה, באשר התשובות אינן דומות זאת לזאת; ועוד כי מדברי המיניסטער לדברים וענינים הפנימים שכתב להגראף ווארנצאוו אודות רבני קראסוב [הקרים־צאקים] נראה, כי יעשה סדר ומשטר מיוחד בעניני אנשי הצבא לעם

הקראים, והסבה זו אין לחשב את הדברים האלה לדברי הבל, רק נחוץ לחקור ולדרוש הרבה ולכתוב תשובות.

ואלה הנה שאלות הגובערנאטור.

א) „מאיזה עת? מאיזה סבה ומקרה נתישבו הקראים בקרים? אם בגלות בית ראשון באו למקומות האלה ונשארו פה, או בימי בית שני בזמן אנטיוכוס ברחו או נשבו ויבואו הנה? או אולי אחר חרבן בית שני בימי טיטוס, או מימי מחמד?" — הדברים ההם נעלמו גם ממנו, ואין אתנו יודע מזה עד מה, ומיום שיצא מלאכת הכתב בעולם כל עם ועם כותב קורותיו בדברי ימיו—מלבד עם הצינאני, יען אין להם כתב ולשון ואינם יודעים מקור מחצבתם, ובכל זאת לא תחשב זאת להם לחרפה, יען אינם בעלי כתב ולשון—אך אנחנו בעלי כתב ולשון, הלא נבוש כי לא נמצא בידנו שום דיעה אחרת זולתי מה שאנו יודעים כי בני ישראל אנחנו [?] א) והסבה לזה, או שחכמינו בסכלותם לא כתבו מאומה מזה, או כתבו ואבדו ע״פ מקרה, או שנגנזו בימי המלחמה; ואני בעצמי קניתי מר׳ יקותיאל ספר ישן שנמצא בין הגניזות, ויוכל להיות כי ימָצאו עוד ספרים רבים בהגניזות.

לכן אני עבדכם אמרתי להגי׳ רבי ולאבן ישר, כי קודם כל דבר נחוץ לחפש ולבקש כ״י וספרי תורות ישנות בבתי כנסיות ובבתי הקברות, אולי נמצא איזה ציון ב), ויותר נחוץ לפתוח את הגניזות ולהוציא את הכתבים העתיקים והנרקבים אולי נמצא בם איזה סימן, ולא רק במקומות אשר בני עמנו יושבים שם כעת, כי אם גם במקומות מושבותיהם בימי קדם, וביחוד נחוץ לחפש בגנזי בתי כנסיות בעיר קראסוב. — [כעת נגלו מחשבות ארי בבסתרים אשר ארב לדם נקי, הן מה לו ולעיר קראסוב לחפש שם, אחרי אשר נודע לכלנו כי מעולם לא ישבו הקראים בקראסוב, ורק יען כי לטש את עיניו על הספרים כ״י אשר ראה בבית הכנסת אשר להקרימצאקים, ונפשו התאותה תאוה לרכת אותם לאחזת עולם, וסוף מעשה במחשבה תחלה, כי בשד מעט נמלא רצונו, וכארי טורף התנפל ראשונה על העיר קראסוב ויקח את כל מחמדיהם מידם וישא את טרפו וילך].

א) ישנם מהחוקרים אשר יספיקו גם בזה, ומהם המכחישים זאת בפה מלא, וראה מה שכתב החכם הרוסי Кондараки בספרו универсальное описаніе Крыма С. П-бургъ 1874· וראה את דברי לשלמה כי גם דעתי נוטה לזה להחליט כי אינם בני ישראל ולא ממעיהם יצאו.

ב) מאין ידע לחפש ציונים על ס״ת? ואיפה ראה כזאת? ובמה כבר הכין רשימות לכתוב על ס״ת אם ימצא.

Digitized by Google

בשנה העברה אחרי שובי מארעססא, בנסעי לגן יפה, מצאתי בבית הכנסת בקראסוב ספר נביאים אחרונים כתוב על קלף, ובסופו רשימה כדברים האלה: „זה ספר ישעיה ירמיה יחזקאל ותרי עשר בא לידי סעיד בן עיבט מנחלת אביו וכו', (ועדיו) שלמה בן ר' אליה, נתן בן אלישע, כלב בן אליה בקהל הקראים, אני סעיד בן ר' יעקב עשרים וארבעה לחדש חשון שנת ד' אלפים תר"ז, כתיבת ידי יצחק הסופר", עד כאן.

היעמוד לבך קורא יקר! ואתה ח"י גורלאנד כה תענה? אם אראך את השקר והזיוף הנורא הזה אשר יצא מיד „אביך בחכמה ובשנים", עוד טרם פתח את בית חרשת המעשה [פֿאבריק] למלאכת הזיוף, וזה הדבר: בהיותי בקראסוב מצאתי את הספר הזה עם הרשימה והעתקתיה לעיני זקני וחכמי הקרימצאקים, והרב הגאון ר' חזקיה מדיני העיד על זה בכתב ידו. וז"ל הרשימה אות באות מלה במלה: [רק המקומות החסרים ציינתי בנקודות].

6 „וזה הספר ישעיה ירמיה יחזקאל
„ותרי עשר נפל בידו של סעיד בן עיקש א)
„הגדול מנחלת אביו כחלק, ונחלקו המקומות
„אשר לקחו כל האחים מנחלת אביהם
„כאשר לקחו איש חלקו ונתפשרו הם
„באהבה ובחבה איש לאחיו באין ביניהם
„מחלוקת ומכסוך כי אם בשלום לעולם
„ולא לערער דבר איש . . . .

„שלמה בן ר' אליקים י"ש"א"מ"י"נ"א
„נתן בן אלישע. כלב בן אליה
„ב"ר שלחיה. . . .

הדברים האלה לא יכלתי לקרות כי נמחקו האותיות ורק אלה אשר יכלתי להכיר אותם העתקתי פה, ונראה כי השמות האלה היו החותמים על שטר המכירה.

[בכתב יד איש אחר]
„מכרתי הספר ישעיה
„ירמיה . . . זקאל ותרי עשר

א) אולי בטעות החליף אבן רש"ף את השם או הכנוי „עיקש" לעינש, יען משפחת עיקש נודעה להיותה מהרבנים, ואולי היה ממשפחת יעקב העקש בן ר' שמואל תלמיד הרס"ג אשר התוכחה עם סהל בן מצליח הכהן כתובה בל"ק, וראה מה שכתב על זה הר"א גייגער באוצר נחמד מחברת ד' צד 21. והנה אחרי כתבי זה מצאתי כי המזייף הזה העיז פניו להגיד בפה מלא [הכרמל שנה ג' „חכמי ישראל" בקרים צד 37] כי המנוח ר"ב שטערן מצא את הרשימה הזאת בקראסוב, למען יאמינו בו יותר. כי מי יעיז להטיל ספק בעדות שטערן? אף כי גם זה השני לא טוב היה מהראשון בצדקתו ותום דרכו.

והנה אם אין טעות במנין זה, יהיה לפי זה תתקצ״ב שנה למן היום אשר נפל הספר הזה בירושה, וכנראה הוא יותר עתיק מהתנ״ך הבא משא״ם (תשסק), ואם לא היה כתוב עליו „בקהל הקראים" הייתי אומר כי של הרבנים

„אני סעיד בן עיקש לאלישע *)
„בן ר׳ י ע ק ב ביום א׳ לשבת
„חדש מרחשון בכ״ה יום בו,
„שנת ד׳ אלפים ת׳ר׳ז פה
„גם . . . . גיב . "

ע״ז כתב הרב הגאון אחרי אשר ראה בעיניו וקרא אתי את הרשימה דברים האלה: „הן אמת תצדק כי כל הדברים הנ״ל הם כתובים בסוף ספר נביאים כת״י אשר בבהכ״ן עדתנו הקרימצאקים, ויעתיק משם אות באות תיבה נכונה, ולהיות אמ״ץ באתי על החתום ביום ערב שבת קדש ארבעה ימים לחדש תשרי בשנת תרל״ז בא סימן יבל׳ ינ׳רי״ם יא׳שר׳ת׳ה׳ו פה קראסוב, העיר ח י י ם חזקיאו מריני" . והנה למותר להגיד, יען כל קורא יחזה כי אין הרשימה הזאת אף זכר „לקהל הקראים" . ואולי כתב בכונה „וכו׳" ולא העתיק את כל הרשימה, לבל יכירוה מסגנון לשונה כי לרבנים היא . והנה לבל יתעקש המתעקש לאמר אולי היתה לפניו רשימה אחרת, הנני להעתיק את דברי פירקאוויץ במכתבו בכתבו וכלשונו בשפת קדר, וז״ל: (בו ספר ישעיה ירמיה ויחזקאל ותרי עשר אלינא דושטו אוגלו סעיד ניג בבאסיניג וכו׳ (וא שחלה.) ש ל מ ה בן ר׳ א ל י ה , נתן בן א ל י ש ע , כ ל ב בן א ל י ה , קראו לריג נמעתינרא, אני סעיד בן ר׳ י ע ק ב , חשון עאיינג (ככתוב חוסיום בראש) דא בתיבת ידי יצחק הסופר (עד כאן), אנר חיסב דא ינגיליש יוק אסא בו חיסבא גורא מידס דושטוני נקט דן ברי ביג סנא סכיז סנא אכסיב יעני (כ״ו) סנא ואר, שאם דן גילן תנך מן אסכי גודונייר, קראים מעתינרא נאפפיסינרא יזילמאגן אולסא אידי זאן אידר אידים, כי דבן לר את דיר, הו איסא שהדלי איספר לי כי קראי לר ניג דיר, דחה בוניג גיבי קדירסק אילן ניגא שיילד ענתיקאלר וא תאריך לר בולמייא מוסבון אולור, בולא שיילרא קריטיקא דרלר כי נישארט לן אסכי שיילדן אעבי מסלעתלרי בילמיא מוסבון דיר" . מכל הדברים האלה דעת לנבון נקל כי מיום החלו לעשות מלאכתו שם שקר כחסהו ולא הרפה ממנו עד לקברות הובל . —
והנה אחרי כתבי זה מצאתי העתקת פירקאוויץ מרשימה הזאת ביד החכם

*) כלה מה שכתבתי על זה בס׳ A. Firkowitsch und seine Entdeckungen. Leipzig 1876 s. 20.

הוא [?] , אך זה הוא ברור כשמש (sic) כי להקראים הוא · —

בחקירות ודרישות כאלה אפשר למצוא עוד הרבה דברים עתיקים וישנים [„לכל שכור יאונה את יינו ולאיש איש מחסורו" יאמר ההמון , ואת אשר אבה למצוא זאת מצא כפעם בפעם , ואם לא מצא , ברא יש מאין

הגדול הפראפעססאר חוואלסאן , ושמה לא זכר עוד את המלות „קהל הקראים" , יען פחד על נפשו אולי יודע הדבר א) , אך המכתב הזה כתב לא למען הדפיסו , ובכן החליק בלשונו לדבר על לבם כי יבחרו בו להיות השליח ; ויעש להם חנף כי כבר קנה ידיעות שונות וגם איש מצליח הוא · ועתה יעמוד נא הח"י להעיד על המת [אבן רש"ף] כי כל דבריו ומשפטיו אמת וצדק , כאשר כבר רב אתי ריב לא לו במ"ע הצפירה כמה פעמים , וידעתי אל נכון כי עוד לא יארכו הימים והח"י יתן אל לבו כי לא כן בדיו · — הס' הנ"ל אשר עליו נמצאה הרשימה , נכתב על קלף צבי ישן נושן מאד , ומתחיל ממלת „שמשך וירחך לא יאסף [ישעיה קפ' ס'] , ויש עליו טעמים ונקודות [אף כי כפי הנראה נכתבו הנקודות בדיו אחר] , בלי תרגום , סימני הקאפיטל לא נמצא בו , ארכו 8 1/2 וויערשאק , ורחבו 7 , מצד אחד בסוף ספר מלאכי נמצאה רשימה אחת באותיות קטנות ומרובעות , ומרוב יושנה לא יכולתי להעתיקה , אך באמצע הספר מצאתי איזה הוספות בהמסורה , ותתום עליהן „אני יצחק הסופר" · ובלי ספק מזה לקח פירקאוויץ את דעתו ליחס גם את הרשימה להסופר הזה , ובמקום אחד שם מצאתי שיר קטן המשונה בתכונתו מכל השירים העתיקים אשר ידעתי · והנני מעתיקו בזה לפני הקורא :

1

פזמון

„שמתם לבבי לם בית , זין
וכמו קין חגרתם זין
מאת שדר אתכם עין
דמעה גולה דל מים עין

2

הַשְׁשׁוּתוּנִי לנגרכם הה
וכאבותיכם נאנח נון הי ·
הסירו חית מים ידי קוף הי
בנון שין יוד קוף גם הֵי

3

לי התרצו ופרצו כף ;
ופנו אלי מים כף אל כף ;
אלף קוף וָא דַל גם כף ;
נון אלף לַם מים פֵּי יוד כף ;

א) לזה המאסף הרוסי צד 92 כי גם החכם הפראפעססאר הנ"ל חפר אותם לגלותי סמנים ·

אשר יראה הקורא הלאה] , וזאת נקרא „בקרת״ [רק בפי מלמד הבקר] כי ע״י סימנים בדברים עתיקים אפשר לדעת קורות ימי קדם · — ותשואות חן להדירעקטאר ר׳ בצלאל שטערן, כי הוא הראה לי את הדרך הזה, וצוה לי לחקור אחריהם ולעשות רשימה, ואולי יצלח חפצי בידי לפעול דבר מה . שנה זו החלותי לעסוק בענין הזה זה כשנה תמימה , גם יש לי איזה תפסת, ויש לי גם ידיעה בדברים רבים אשר לא ידעתי עד הנה , [בזה הליק לשונו למען יבחרו בו לשלחהו לאסוף ספרים כ״י , יען כבר קנה איזה ידיעה], וכעת הראיתים להגי׳ רבי וישרו בעיניו , וגם לכם כתב כי נחוץ לחפש בקהלות הישנות · —

אך את הנביאים הנ״ל , לא נתנו לי רבני קראסוב בשום אופן , ומאד השגרתי בם ושומע לא היה לי מאתם , ואקוה לקחת אותו על ידכם , [ת״ל כי תקותו נהפכה לו לאכזב] — עוד מצאתי אצלם תנ״ך כ״י , ובראש ישעיה כתוב ; „ושמו לוי פרא נתן ב״ר שמשון הלוי מאיי העברים״ , וגם מזה נוכל להבין דבר מה עיי בקודת , [ע״י זיופים עוד יותר] ובסוף תרי עשר כתוב : אני אברהם ב״ר סיימתי זה הפירושים לר׳ שמואל ב״ר יעקב הכהן , ביום ג׳ כ״ש תמח ס״ה לפרט״, וגם זה הוא של תקנ״ד שנה , ובין שתי בתי כנסיות אלהם נמצאים דברים רבים אשר נגנזו שם משנות דורות עולמים , ועל דם אפשר לפתוח אותם , כי לי לא נתנו הרשיון לפתוח · —

4

אני לכם אלף וא הי בית ;
הם בב״ה אלף נון וָא חית ;
היו ידידי לי שין וָא בית ;
אך נעבודכם אַלף יוד ראש טית ;

5

נאתם עד קוף וָא וגם אל הא ;
הבריעתי לבַּן כַּף וָא תָאו ;
פקו ולקחו מים שין ראש תאו ;
כתבו כואת עלי מכתב ;

6

נשל נעלתם בפני דלת ;
לפתחם בי מצות קהלת ;
ונון פֵּי שִׁין עד מיחלת
ואני לכם דלת וָא דלת

7

אבוא אל אש ואשקוד משקוף ;
בהי אנוק נון ואלף נון קוף ;
ראשי כפוף אין לי לזקוף ;
הֵא יוד רֵאש צָה בוו הקוף ;

8

מה תתגאון גימל אלף וָא נון ;
תלכו בדרך מלמד בן נון ;
ומפלט אין מבטן נון ;
חית טית יסלח כי הוא חנון ;
תם

Digitized by Google

ב) השאלה השניה של הגובערנאטור, מאין ומאיזה אומה ולשון המה הקראים ? — השאלה הזאת נחלקת לשתים : הא׳ מאין ? והב׳ מאיזה עם ? אם מאברהם, מיצחק, או מיעקב ? יען לאברהם היו עוד שבעה בנים זולת יצחק, וליצחק היו שני בנים עשו ויעקב, ומכל אחד מהם יצא עם אחד, ואם נאמר כי יוצאי ירך אברהם אבינו אנחנו, ישאל מאיזה עם ? אם מישמעאל מזמרן או מיקשן, ממדין, מישבק או משוח ? כוונת השאלה הזאת היא, אולי בימי מלכות ישראל קבל אחד מהעמים האלה את דת ישראל, או בימי בית שני נתיהדו, או שהקראים המה יוצאי ירך השומרונים, או מירך הכוזרים אשר קבלו עליהם את דת ישראל בארצות אלו יצאו הקראים, כי בספר הכחרי במאמר הראשון נמצא כתוב ; כי מלך הכוזרים ראה בחלומו שלש פעמים „כוונתך רצויה ומעשיך אינם רצוים״, ובראש מאמר השני כתוב, כי ה׳ נתן בלב מלך הכוזרים שילך ליערי כרסונג א) ושם ימצא את מבוקשו, וילך מלך הכוזרים עם חילו ליערי כרסונג ומצא שם במערה אחת ישראלים השומרים את השבת בסתר בשנת ד׳ אלפים ת״ק, ועשה קארעספאדעניציע עם האנשים ההם, והוא עם אנשי חילו [?] נמולו וקבלו עליהם את דת ישראל וישב לעיר ממלכתו, ויביא את כל עמו בברית ישראל, ואחר איזה זמן בא עם חילו ולכד את חצי האי קרים · ואדמה כי הגובערנאטור מסתפק אם לא יוצאי ירך הכוזרים הם הקראים, ומסבה זו הוא שואל מאיזה עם המה ? —

החבר למלך הכוזרים היה ר׳ יצחק סנגרי, ועסק אתו הרבה בשאלות ותשובות, ור׳ יצחק סנגרי חבר את כל השאלות והתשובות ההן [?] ביחד, והחבור הזה נפל ביד ר׳ יהודה הלוי, והוא ראה כי החבור הזה מתנגד לדת הרבנים [?] ושנה אותו [בטח הגיד לו בעל החלום] והעתיקו ללשון ערבי מבלתי יכולת להוציא לאור במראהו הראשון, כך קבלתי מהג׳ רבי ב), וגם דעתי מסכמת לזה, [בלי ספק היה הג׳ רבי היסטאריק נפלא כמוהו וככל

א) שקר כזב. יען בספר הכוזרי לא הזכר בשום מקום, המקום „כרסונג״, ורק הוא מצא את המציאה הזאת, שם הזכר „בהרי הרסאן״ או הארסאן, ובלי ספק הוא המקום הנמצא בזוית הצפונית מזרחית לים הכספי, וכן היה הוא הנקרא את השם „טעטס קאלע״ סמוך אשר לפני שנים שנה לא נודעה כי אם בשם „קלעה״, וכן הוא גם בהספרים אשר נדפסו שמה הזכר רק „קלעה״ (ראה הלאה "זיופי אבן רש״ף" סימן ה׳).

ב) לא ידעתי את מי יכנה בשם זה, אבל כפי הנראה היה גם הוא עם הארץ כמוהו, אשר לא ידעו כי כבר הסכימו כל גדולי חכמי ישראל וחכמי האומות, כי הספר הזה נולד על ברכי ר׳ יהודה הלוי, ובהתחלת הספר אומר בפירוש „ראיתי לכתוב הדברים כאשר הם והמשכילים יבינו״, כלומר יבינו כי כל זה הוא המצאה ממני, וכן הוא גם דעת ר״ע מן האדומים [מ״ע פרק מב] ·

Digitized by Google

תכמי הקראים] ויען שמלך הכוזרים קבל עליו דת יהודי קרים, יוכל להיות כי גם התחתן אתם, ואולי עוד היום נמצאים בינינו ממשפחתו. —

ג) השאלה השלישית של הגובערנאטור „מה הוא השנוי וההבדל במדותיהם ובמעשה ידיהם? — גם השאלה הזאת נחלקת לשתים: הא׳, מדותיהם, ר״ל טבעם, והב׳, מעשה ידיהם, ר״ל מלאכתם, כלומר אם הם בטבעם אוהבי שלום או מחרחרי ריב? ואם הם אכרים עובדי אדמה, או שולחים במסחר ידיהם? — ובלי ספק יודע הגובערנאטאר טבע ומעשה ידי הכוזרים (sic) והיהודים. ומסבה זו הוא חוקר אחריהם, כי אולי ע״י איזה השערה יודע, אם הקראים המה מגזע היהודים או מהכוזרים, וע״י הבקרת אפשר להבחין בין עם לעם, ומי הוא האוהב את המסחר ואת הריב יותר מהרבנים?? . ותהלה לאל כי בינינו לא היו מדות כאלה למיום היותנו על האדמה א). קראי קרים לא נגעו בשום זמן ברת עם אחר, ולא יצאו להתוכח בשום ספר וחבור נגד דת הישמעאלים והנוצרים ב) ומלאכתם היא רק עבודת האדמה ג) ולא ישלחו במסחר ידיהם, אך הרבנים כתבו טענות

א) כן אמת כי המדות אשר בהם יצטיינו הרבנים לא נמצאו אף אחת בהקראים, אבל גם זאת נמצאו בהם כל המדות היפות אשר יצטיינו בהן כל האזיאטים הפראים התמימים, וביחוד המסחר והריב המה הרוח באופני דרכי חיי הקראים, ומהם אשר נמצאו בין [...] אנשים בעלי מלאכה שונים, לומדי תורה, עובדי אדמה, חכמים, משכילים, לא נמצאו בין הקראים אף אחד מהם, יען למיום אשר ידע הנער קרוא אבי ואמי, בלי התמהמה [...] נמסר ידו, אם עשיר הוא יושב בחנות, ואם עני יסחר בגלויי סחנות או בפרי הארץ, ראה מה שכתבתי הלאה „הקראים ודרכי חייהם בימינו".

ב) לא אשגה במחשבתי כי לא מאמון רוח כי אם באשר לא ידעו מה לטעון לא עשו זאת, כאשר הודה בעצמו כי לא היה שום חכם בקיא מהקראים, והעד כי ר׳ יצחק טראקי הקראי אשר הבין מעט עברית, טען הרבה נגד הנוצרים בספרו „חזוק אמונה", עד כי המיסיאנערים יכנוהו בשם „הכופר הגדול", ובראשם ס׳ ליכטענשטיין בספרו „חזוק אמונת אמת", ומעולם לא נראה ספר כזה בליטעראטור העברית, ולא לבד כי הוכיחו את הנוצרים ואת הישמעאלים בכל עת אשר היתה לאל ידם, כי אם גם יצאו בחרב שלופה להכריח את הגלויי מאמינים לקבל את דתם (בקאָל״תיהק בשם גראטץ צד 100)· ואולי היתה הסבה הזאת, יען לפי דעת חכמי הקראים כל גויי הארץ מחויבים ללמוד את התורה (ראה אשכול הכופר א״ב קל״ג. המביא ע״ז ראיות הרבה), וכן כתב הוא בעצמו בספרו „מסה ומריבה"·

ג) בעינינו לא ראינו כזאת, אף כי שאלתי ודרשתי בכל חצי האי קרים ובמחוזות רוסיא [...], ולא שמעתי מעולם כי נמצא אף אחד בין הקראים אשר יעבוד את האדמה, וגם [...] לא ספרו לנו, ורק המסחר הוא כל חיי רוחם, וגם בזה לא יעשו חיל, ומעולם לא שמעתי כי ימצא בין הקראים איש הסוחר אל ארצות רחוקות ולקשרן בעבותות המסחר, ואף

Digitized by Google

על כל דתי העמים, והרעו את ישוע על אשר התנגד לדברי המשנה, [שב על קיאו ושונה באולתו], ובכל עת היו עוסקים במסחר, ומסבות אלו הגלום מפורטוגאל. — ומדברי היוםם והצעות פקידי הממשלה במקום ההוא...... א), רואה הגובערנאטאר כי הקראים המה עובדי אדמה ואוהבי שלום (sic), ואולי הוא מדמה מדות וטבע הכוזרים לטבע הקראים, ותושב כי הקראים המה יוצאי ירך הכוזרים, ועל כן הוא שואל את השאלות האלה, ושאלותיו אלה לא דברים רקים המה.

ד) השאלה הרביעית; אם נמצא בין הקראים אנשים מצוינים בחכמה אשר הראו לבני דורם את כשרונותיהם באופן מיוחד? — והנה אם נסבים לדעת הג׳ רבי האומר, כי ר׳ יצחק סנגרי היה קראי ב), הלא כבוד וגדולה יאתה לנו מזה [שישו בני מעי!] יען האיש הזה היה חכם מצוין ונכבד

כי כלם סוחרים ויהנו מכל תורת האזרחים [פאלקאממע בירגער רעכטען], בכל זאת לא נמצא בהם איש אשר הגיע למדרגת יועץ המסחר, אמת אשר בין הרבנים נמצאו רבים כאלה, וגם עובדי אדמה לאלפים נמצאו ביניהם בנפות רוסיא החדשה.

א) ידעתי היטיב על מה תרמוזנה הנקודות האלה, יען מטעם הקראים יושב תמיד איש אחד בעיר המלוכה, ותמיד יתבל און ודברי בלע על הרבנים, ועל הקראים יספר כי המה מלאכי מרום, כאשר כבר הודה במכתב הזה כי רוב הסופרים כתבו רק מאשר שמעו מפי הקראים, יען זולת זאת הבין כל אוכל מאין יודע הגובערנאטאר מהגשת פקידי הממשלה במקום ההוא [ר״ל בעיר המלוכה], כי הקראים בקרים המה עובדי אדמה ואוהבי שלום, בעוד אשר הוא [הגובערנאטור] יושב בקרים ורואה את מעשיהם? ורק את אשר לא ראה בקרים, שמע מעיר המלוכה כי הקראים המה עובדי אדמה, הידום לי! ואולי תבין אתה קורא יקר? הגידה לי בטובך!

ב) נפלא מאד האיש הזה בדרכיו ומעשיו, לפי רגע שמע — או יותר טוב חלם חלום — את ההשערה הדלה והנגומה הזאת ויספוק להסכים עליה, וכהרף עין כבר חתם אותה בחותם האמת ובונה מגדלים ברוח. והנה בהיותי בבית חכם הקראים ר״י ביים באדעססא בקיץ שנת תרל״ה. ראיתי בידו מכתב אבן רשף משנת תקנ״ט — היא השנה אשר בה כתב גם את המכתב הזה — וכתוב בו „אדוננו מורינו ורבינו נר הקראים, רבן של כל בני מקרא וכו׳ ר׳ יצחק סנגרי", ועוד מהללים ותוארים כאלה, ואנכי הראיתי לר״י ביים איך חנף להקראים למצוא חן בעיניהם בהתפארו ברוב חכמתו, וספר להם שקרים ונפלאות, והמה מאמינים בני מאמינים בכל הבל האמינו גם לדברים האלה, אף כי בספרו „אבני זכרון" כתב מפורש כי אין לאל ידו להוכיח אם היה סנגרי קראי או רבני, וזה יען פחד על נפשו לתת בדפוס דברי הבל כאלה, מחמת המבקרים. אבל להקראים היושבים בחשך הניח תבן ומספוא כהעולה על רוחו, יען ידע נאמנה כי יאמינו בחלומותיו ולא יבקרו את דבריו, ומה גם בנוגע לטובתם.

Digitized by Google

ספר כנראה מחבורו על אודות הכוזרים. הספר הזה הוא מלא חכמה ודעת על כל גדותיו, ואין כל ספק כי האיש הזה היה חכם ונבון עד מאד, ואין שני לו בזמננו זה בעמנו, ותמוה הוא כי נמצא איש חכם כזה בין הקראים *) לפני אלף שנים (sic) עד כי בחכמתו הוכיח למלך הכוזרים ולכל חילו לעזוב את אמונת הפראים עובדי האלילים והכניסם לדת ישראל, והוא גרם לזה שכל עם הכוזרים עזבו את אמונתם (sic) ונתיהדו, ואחר שנתיהד לקח מלך הכוזרים את ר' יצחק סנגרי לחבר או ללמוד ממנו את חכמתו, וזה הוא כבוד גדול לנו, [הגונב חפץ יקר לפאר בו את ביתו, הלא חרפתו תגדל כפלים אם יתפש בכף], ומרוע מזלנו נפל הספר שחבר ר' יצחק סנגרי ע"י איזה מקרה אחרי ארבע מאות שנה ליד הרבנים, והם בעונותינו הרבים על אפנו ועל חמתנו שנו אותו כרצונם ולתועלתם [?] א), ואם היה נשאר ביד הקראים רק פתשגן הכתב כי עתה למדנו ממנו דברים רבים, ובלי ספק כי בחבורו ר' יצחק סנגרי, לפני אלף שנה הודיע למלך הכוזרים את מקור דעת הקראים [?], והוכרח מלך הכוזרים לשאול ע"י איזה מקרה באו הקראים והתישבו בקרים עד היום הזה, ובטח ענה לו על כל אלה; וגם זה טוב לנו, כי על כל פנים הבדיל הרבני ר' יהודה הלוי בינינו ובין הצדוקים והביתוסים, ובאר כי הקראים היו ב), עוד בזמן בית שני, בימי אלכסנדר ינאי המלך, ושהיו מאמינים רק בתנ"ך, וכי היו ביניהם אנשים חכמים ונבונים [?] והיו כותבים ספרי מדע ארבעים שנה לפני לדת ישוע בן מרים ג),

---

*) על גליון ספרי במקום הזה ציין ידידי הרב החכם ר' יעקב בכרך, וז"ל: „אל תבט על הספן כי לא הוא באמת, והראיה דבריו בספרו אשר בנו יוכיח להקראים שונים".

א) בהקדמת ספרו „אבני זכרון" צד 37 שנה בארוכה, להוכיח כי ר"י הלוי שנה את ספרו אשר כתב ר' יצחק סנגרי הקראי, ובמקום אחר (שם) שכח תוך כדי דבור זה כי ר"י סנגרי לא היה לא רבני ולא קראי, זה דרך הספקן!

ב) וזה הוא באור הצדיק פירקאוויץ, אך ר' יהודה הלוי לא באר שקר כזה מעולם, ומדבריו [הכוזרי מאמר שלישי סימן ס"ה] נראה כי רק כדעת הקראים נפרדה אז בין הצדוקים והביתוסים · אף כי שתי כתות שונות הנה, וזה הוא כאשר באר לנו כי הקראים הם מתפלפלים בפרטים מתחכמים בתולדות כאשר יעשו היום". אבל הצדוקים והביתוסים אינם כי אם מינים אפיקורסים מכחישים העולם הבא, ומה להקראים בעת קדומה כזאת נפרד אשר לא היו עוד המתעגלים שוריהם בעולם? והיטיב אשר דבר החכם המנוח הר"ש נ"ק „כי האיש אשר יחשב להקדים את הקראים לימי צדוק וביתוס, לא יחשב לתת דין וחשבון לפני דה"י בכלל".

ג) בלי ספק למד פירקאוויץ מהספרים האלה, יען לולא זאת לא הגליה לעטות נתמונתו על כל חכמי הקראים, ולא ידע דברים נפלאים כאלה הנעלמים עד כה מכל חכם

Digitized by Google

אך אחרי אלכסנדר ינאי המלך הנזכר סבלו הקראים הרבה מהרבנים, ויוכל להיות כי מפני חמת המציק עזבו את ארץ ישראל, וע"י איזה מקרה באו לקרים, [וענן ושאול אַיָם? האמנם נתקיימו דברי החכם אבן עזרא! .... ?] או כי ירדו לצערקעסיא או לאג׳עס א) ומשם באו הנה, איך שיהיה, נראה ב) כי הקראים יצאו מארץ ישראל קודם לדת ישוע, ובימיו כבר לא היו שם ג) יען בכתביו לא יזכור אודותם מטוב עד רע, ומביא רק את הרבנים והצדוקים ואת יהודה הגלילי. —

ה) השאלה החמישית; אם לא שמענו מאבותינו ואבות אבותינו סמך או קבלה אשר יעידו כי הקראים המה קדמונים? — והנה מאבותינו ואבות אבותינו לא שמענו שום סמך וקבלה על זאת, אך אפשר למצוא ע"י דרישה וחקירה, יען אנחנו מוצאים בספר הכוזרי, כי עוד לפני אלף שנה נמצאו ישראלים ביערי כרסונץ, ואחרי אשר באו הכוזרים במסרת דת ישראל ולכדו את האי קרים (sic) היו מכבדים את אורחי ישראל. את כל אלה הוא כותב בפרט, [איפה מצא זאת? ואולי קרא בספר הכוזרי הנדפס בירושלים של מעלה]. ומזה יש לנו סעד וסמך כי הקראים המה קדמונים ד), יען אמונתם ישרה בעיני הכוזרי [?], ואת דת הקראים הוא משבח יותר מדת הרבנים ה)

לב באמת, ונפלא בעיני כי לא נברא ספר כזה בפאבריק שלו, כי עתה לקח בעדו מאתים אלף שקל כסף ....

א) כן יקראו המצרים את הפרסי, ור"ל לפרס.

ב) יוכל להיות לוא ראינו דרך אספקלריא מאירה כאשר ראה פירקאווין, או אז אולי זכינו גם אנחנו לראות, אכן עד היום עוד לא ראינו מאומה.

ג) יען כנודע עוד לא נולדו בזמן בעת ההיא, ומחוקק הנוצרים אשר דבר נגד הפרושים על אשר ישאו טוטפות גדולות על ראשם, מדוע לא הלל את הקראים אשר לא ישאו כאלה? וזה הוא אות נאמן כי לא לבד כי לא היו עוד בימיו, אף כי לא בזמן חבור ספר „ברית חדשה" במאה השלישית למספרם כנודע, ואף מחמד לא זכר אותם ויספחם.

ד) לוא לא היה משענת קנה רצוץ, כי עתה היה סעד וסמך גדול להקראים, אבל לדאבון לבם הכוזרי לא יזכיר אף מלה אחת כי מצא קראים רק ישראלים ....

ה) ומי לא יאמין לדבריו? הראיתם בן טועי הוה מעיד כי הכוזרי משבח את דת הקראים יותר מדת הרבנים? לך נא קורא יקר וקרא את דברי הכוזרי ותראה אם נכונים דבריו או לא? אך למען עשות חנף ומפני דרכי השלום מותר להגיד אף שקר גדול כזה, וכן היו כל משפטיו ועלילותיו בנויים על שקר ותהו, והקראים שאמינו לשקריו והבליו, אף כי בלי ספק ראו את ספר הכוזרי, ואת שקריו אלה

Digitized by Google

חם לא היה לו שום עסק עם הקראים מאין ידע את דתם ? [שאלת אינ
ידע לשאל] • והנה העם המאמין בכתבים העתיקים אשר בידו ואיננו מאמין
בענינים שנוספו בדורות האחרונים הוא בלי ספק עם קדמון, ומזה אנו רואים
כי מלך הכוזרים קבל את דת ישראל יען מצא בידיהם רק תורת משה, [ואיה
הוא כל השקלא וטריא בכל ספר הכוזרי אודות התלמוד והרבנות ?]
בעבור כי הקראים היו מאמינים רק בתורת משה, ולוא הראו לו מצות
הרבים חדשים מינים ממינים שונים, בלי ספק לא היה מקבל את הדת ההיא,
רק אז היה מפורסם בעולם כי רק תורת משה מסיני נתנה • ולענ"ד ברור
הוא, כי קראי קרים למדו רק תורה נביאים וכתובים א) ופירושיהם למדו
בקבלה תלמיד מפי רבו, ועל התנ"ך לא היה עוד שום פירוש כבזמן מלכות
ישראל, וכן בגולה כתבו פירושים רק בינם לבין עצמם ולא התיאום לאור
פלס פן יטעו בפירושיהם, ומפני זה לא כתבו דבר ; ולא נוכל לגזור אמר
כי זה היה מפני סכלותם, [ומדוע לא ? האם לא לכבוד הוא להקראים ?]
רק במשך כמה מאות שנה לא יתכן כי לא יצא מהם אף חכם אחד ? ובכן
בודאי היו בניהם חכמים, אך לא כתבו ספרים, יען נהגו במנהגם הישן,
ומסבה זו אין שום חבור בעולם מחכמי הקראים בקרים מלבד ספר הכוזרי,
ובאמת לא יפלא זאת כי לא נשאר מהם שום ספר, יען גם מהמאנגאלים
השרים ראשי בית אבותם לא נשאר שום ספר זכר, ובזה לא יפה כח הבן
מכח האב • • • • •] וזה ראיה גדולה שקראי קרים עם קדמון הוא, [מי בער
לא יבין זאת ? אך עלובה עיסה שהנחתום מעיד עליה] וגם ספר הכוזרי לא
נתחבר לולא חזקו עליו דברי מלך הכוזרים (sic) • וספר המבחר איננו מחכמי
קרים, יען רבינו אהרן בעצמו כתב „כי ארבע שנים קודם שחבר את ספר
המבחר בהיותו בקרים בעיר סולכאת, הראה להרבנים ביום ראש החדש את
הלבנה החדשה, ומזה נראה כי עוד לפני תקמ"ה שנה נמצאו רבנים בקרים
וגו׳, אך את ספר המבחר לא חבר במקומות האלה, ורק אחרי נסעו מזה
חבר בסביבות אנאדול ב), אך זאת לא נחוץ לנו, [יען הדברים האלה המה

כמו ויעשו מהם מטעמים להגישם לפני הממשלה, ודברי אלה כבר השמיע בשיריו
שירות נעימותיו את ה׳ נד קל"ו.

א) ואם האמינו בדת קדומה בלי תלמוד, כי אז מי נתן להם שם קראים ? הלא
היה נקל להקרא בשם „יהודאי" מהם. — ולבד הרמ"ם בספרו „זכר לדיקים"
אחריו גם חכם הקראים שלמה ביים בספרו Память о Чуфутъ-Кале
הסכים עם כל דברי פירקאוויץ, לא הפיל אף גרגר אחד, כאשר כבר הכה על קדקדו
בעל „זכר לצדיק" [ליק תר"ד].

ב) נגד שמאל למבוא העיר בקאנסטאנטינאפאל.

אמתים , ולאיזה תכלית נחוץ היה לו לדעת כי היו הרבנים בקרים ?
עלינו רק לדעת אם היו הקראים בקרים בימי קדם , ולזאת אין כל תחבולה
אחרת כי אם לנסוע לכרסונץ ולשאול מאת יושבי המקום ההוא , איפה היה
מקום משכן היהודים ? ואיפה קברותיהם ? ונחוץ מאד לבקש ולמצוא אר
המערה הנמצאה שמה , אולי נמצא באיזה מקום אבן עם כתובה משנים
קדמוניות . והנה ר' יצחק סנגרי החבר כתב להכוזרי בפירוש ולא ברמז אר
שנות העולם כי היא שנת ד' אלפים ת"ק , ואם יתן ה' ויצלח בידינו למצוא
אבן יותר עתיקה מזאת , [כמו מצבת ר' יצחק סנגרי , היה טוב מאד ,
הלא ? תהיה האבן ההיא לאנטיק גדול 2), וממנה יוָדע כי אנחנו קראי
קרים ישראלים קדמונים ולא ממפלגת ענן הנשיא , כי הזמן אשר נפרד ענן
וסיעתו מן הרבנים הוא אש „דת' למו , ר"ל ד' אלפים ת' שנה , [גם זה
שקר , ועיין ביוחסין ותראה כי היה בשנת תק"ך 3] ושנת הוכוח של מלך הכוזרים
עם ר' יצחק סנגרי היתה ד' אלפים ת"ק , וא"כ רק מאה שנה אחרי ענן
הנשיא נמצאו הקראים בקרים , ומזה מובן כי ממפלגת ענן הנשיא אנחנו ,
וא"כ לא קדמונים אנחנו , רק מחדש נפרדנו מן הרבנים ונֵהיה לעם מיוחד ,
ונהיה נחשבים לנמצאים במעשה ישוע , וזאת לא טוב הוא לנו א) , אך אם
נמצא אבן מאלף וג' מאות שנה , אז כבוד וגדולה יתנו לנו הנוצרים [מדוע
לא ? וכבוד כזה יאות בלי ספק גם להטטרים] ואם נמצא באיזה מקום אבן
או מצבה עם ציון וכתבת השנה , ועליה שם איש עם כנויו , מהשנה יִוָדע
זמנו , ומכנויו יודע מאין בא לקרים ? למשל אם כנויו יהיה סְנָאנִי ב) נבין
כי בא מהממלכה הנקראת באיי־כונא , ' מקיזיל־באש ג) או מאנעם , ואם
נבקש בספת הארץ אולי נמצא את העיר סְנָאן . או אם יהיה כנויו אברהם
צערקעס נבין , כי בא מצערקעסיא וכדומה , ואם יהיה כנויו שמואל קֻוּשַנְלִי ,
הוא מעיר קושאן [קושאן היא קרובה לתאמאן] ועוד הרבה כאלה .

---

2) מאת השלשים היתה זאת כי מרמה נשואה מפיו , יען כן מצא באמת אנטיקים יקרים כאלה . וכבר שמעתי על רב אחד לחסידים אשר נבא כי בלילה ישרף בית המתנגד , וכאשר נבא כן היה , כי שלח בלילה אחדים מחסידיו ויציתו אש בבית , ות"ל כי לא אלמן גם הקראים מאנשי מופת כאלה .

3) ולדעת בע"מ תבואת הארץ היה זה בשנת תקמ"ג .

א) זאת ידענו מכבר כי אם הטוב יבחר לו והרע יעזב לאחרים , ועל זה יאמר המשל הרוסי „Любишь кататься, люби и сани возить“;

ב) הלא בעיני כי עמל ויגע למצוא איזה „כנוי", הלא בנקל יכול למצוא את הכנוי „בופעג־באש" [ראש כלב] בין המשפחות הנכבדות בין הקראים ? ראה מה שכתבתי הלאה ע"ד שמות הקראים .

ג) „ראש אדום" והוא שם אומה המאמינים רק בעלי ולא במחמד .

Digitized by Google

בהוותי בקערץ שמעתי מאיש רומי זקן, כי בתאמאן נמצאת עוד היום נסה עתיקה של הקראים , וכי שם היה קהל גדול מהם , ולאחר איזה זמן היטבו בקרים ישן · — והנה חצי אי תאמאן הוא בין קרים וצערכעסיא , ראה כי מצערכעסיא באו לתאמאן ומתאמאן לקרים , וגם לשון הצערכעסים א קרובה לשפת קדר , ומסבה ז דברו הקראים בשפת קדר עוד טרם כו הטטרים את חצי האי קרים , והראיה כי אך לכדו הטטרים את האי ים בא המלך וויטולד מליטא א) ולחם את הטטרים, ויקח כמה מאות משפחות הקראים מקרים ישן והוליכם את הטטרים לליטבא , ומאז ועד היום הקראים דברים בשפת קדר בכל מקומות מושבותיהם ; יען זאת לא יתכן כי ילמדו קראים לשתם לדבר טטרית בזמן קצר אחרי בוא האי קרים תחת ממשלת טטרים, ובטח ידברו בה למן העת אשר באו מצערכעסיא או מקיזיל באש , לשון הגינבא [הגענואיזים] איננה שפת קדר , ובטח באו הקראים לקרים פני הגינבא , יען נראה כי כבר היו בימי הכוזרים , ועוד לפני זה היו יהודי כרסונץ · —

את כל אלה נחוץ לראות בהאיכטאריע של ' הארחיעפיסקאפ בעמענעשווץ הנמצאת אצלכם , ומשם יודע ביד איזה ממשלה היה האי קרים קדם הכחרים , כי אנכי מצאתי בספר יוחסין שבימי מחכד היו בכפא טטרים וטורקים , ובימי קאנסטאנטין החמישי יצאו הטטרים והטורקים מהארץ ההיא ולחמו עם הערביאים , ובעת ההיא עשו שלום ביניהם וקבלו את דת משה, ואם זה הוא אמת , בטח היו גם הקראים במקומות ההם [?] ומסבה זו הם מדברים בשפת קדר , והמקרה הזה היה בשנת ד׳ אלפים תק׳ב , ומלך הכוזרים בא ליערי כרסונץ בשנת ד׳ אלפים ת׳ק , ובזמן ההוא מצא במערות ...ל את היהודים , וא׳כ לקחו הכוזרים את האי קרים מיד הטטרים (sic) , הגינבאים לקחו אותו מיד הכוזרים [?] ואחר זמן כביר באו הטטרים עוד הפעם וכבשוהו מיד הגינבאים , ולפי דעת בעל ספר יוחסין נבנתה העיר כפא בימי פלג בן עבר , והיא היתה בירת מלכי הטטרים , ונקראה בעת ההיא ארץ השטים , ולפי חשבון זה הביא מלך הטטרים הראשונים אתו את הקראים בשנת אלף וקי׳ב לספירת רומי , (ד׳ אלפים תשע״ח לחשבון קירים) כתוב בספר „צמח דוד" כי הטטרים לכדו את ירושלים מיד הכאליפא , ומזה אני מבין, כי בשובם לארץ מולדתם — היא ארץ השטים — לקחו את הקראים אתם ; ויוכל להיות כי הלהיבו את לב הקראים באמרם אליהם כי גם בקרים נמצאים קראים כמוהם , כאשר ראינו כי כבר היו [הראיתם קוראים נכבדים ? אנכי לא ראיתי עוד ! חי פירקאוויץ !] בסביבות כרסונץ , ולפי דעתי באו לכרסונץ מצערכעסיא ; מדבורם בשפת קדר צחה נראה , כי לא היו ממחלקת ענן הנשיא , [זה הוא אות נאמן כי המה יוצאי חלצי הטטרים , יען מדוע לא ידברו הקריםצאקים בשפת קדר צחה כמוהם ?] יען המה דברו בשפת ערבי וגם את ספריהם כתבו בלשון ההיא , יען באו מבגדד , ורבים

א) כ״ס מלך פולין

מהם נפלו בידי הרומיים ע"י ים הלבן א), ומסבה זו הקראים אשר היו תח יד הרומיים בארו בספריהם את הדברים הקשים בלשון רומי, יען בנפלם בי הרומיים שכחו את לשונם, ואולי גם נאסר עליהם לדבר בלשונם ודברו ר בלשון רומי, וקראי אנדרינאפאל וקאנסטאנטינאפאל מדברים עוד היום בלש רומי, כמו קראי לִיְח אשר לא יעזבו את לשונם לשון קדר אף אחרי בוא לליח, וכן גם רבני אשכנז אחרי גלותם לליח מארץ אשכנז לא עזבו א שפת אשכנז, ורבני אישפניא אחרי הגלותם משם ידברו בשפה ההי בסאלוניק ובסטמבול, ומזה נראה כי כל ישראל בכל מקום גלותם עזבו א לשוננו הקדושה ומדברים בשפת הארץ אשר התישבו בה, ואף אחרי עזב את מקומם לא יעזבו את שפת הארץ אשר דברו בה בראשונה אשר נחשב להם כשפת אמם, ובכן גם הקראים אחרי הגלותם מא"י עזבו את שפת עב [אשר לא ידעוה מעולם] וילמדו את לשונם דבר בשפת הארץ אשר התישב בה בראשונה, ומדברים בה עד היום; ומזה מובן כי קראי קרים מדברי בשפת קדר מיום צאתם מירושלים [או מרחם הטטרים] ובטח הובאו ראשונ אל המקום אשר ידובר שם בשפת קדר כמו קזיל־באש או צערכעסיא ובאשר כי נבולותיהם קרובים זה לזה, לכן גם לשונותם דומות זו לזו, ואחו ימים מספר באו הקראים משם לקרים, אך אם קרה זאת בימי הטטרים א לא, אחת היא, יען כבר ידעו את שפת קדר קודם הטטרים [?]. —

איך שיהיה, הקראים אינם מהעננים, כי לא מלאו אחרי דת ענ בשום זמן ועוד עד היום ב), והעֵד, כי ממפלגת ענן לא נקראו בשם קראיו כי אם „עננים" וקדשו את החדש ע"פ הראיה, ג) אך הקראים קדשו או החדש ע"פ המולד האמתי כבזמן מִלְחֶמֶת ירושלים. —

ביד ה' זיאבא המעתיק אצל הקונסול מיפו, ראיתי „חריסטומאטיא

א) כן נקרא חלק קטן מהים אצל קאנסטאנטינאפאל.

ב) לולא ידעתי מחמת הקראים כי עתה שאלתי אותם, אחרי איזה דת מלאו וימלא היום? כן הוא עצמו אומר השאלה במכתב הזה, כי המה לא קראים ולא רבנים, גם אחר דת ענן לא ימלאו, וגם יהודים אינם, וא"כ המה רק או ספרים, או יותר טוב ליגארים ולא הוא הראשון אשר אבה לתבוע את ענן בקרקע, כי רבים הם אשר כבר קדמוהו בזה.

ג) ותדוע מהר נרגע בגעתו חמס על הרמ"ם ועוד איזה מהחכמים אשר אבו לעזוב את הראיה החושיית ולקדש ע"פ ראיה מושכלת, והביא אותות ומופתים כי שטת ענן היא הנכונה [מאמר נחום עקלתון בספרי אגרות סופרים] כן דרך הלוים הזה, בכל עת מצוא יחזיק בשטה זו, ולמה אחרת אם יחשוב יסתור את דברי עצמו ויחזיק באחרת.

Digitized by Google

ותם אחריו בשפת צרפת, ערבי ולשון הקודש, וצויתי להחכם אברהם לוי ירושלמי הפקיד, להעתיק למעני את דברי ימי הקראים משפת ערבי לשפת עבר, וההעתקה נמצאת בידי עד היום א).

ויוכל להיות כי לפנים בבוא אחד מהעננים לקרים, ובהראותו את תורתו, קבלו הקראים בעת ההיא איזה מנהגים על פי הראיה ועפ״י השמיעה אשר קבלו עוד מנהגים אחרים מזולתם, ולפי דברי רבינו יעקב בעל הכתר, אנחנו מבעלי המחלקה הרביעית, יען לפעמים אנחנו מחמירים במצות התורה החדשה (sic) יותר ממצות התורה, ולפעמים מקילים, והמשכילים יבינו.... ב)

אך שיהיה נראה כי הקראים אינם מהעננים, ובזמן קדמון קודם המזרחים באו ממלכות קיזיל־באש וצערכעסיא, ולמדו דברים רבים מהרבנים והעננים אשר באו לקרים זמן מה אחריהם (sic), ועתה לקוף דמינו, לא לקראים ולא לרבנים ולא לעניים ג), ולזה נחוץ לחקור ולדרוש ולחשוב הרבה. —

והיה אם נשוב לקראותנו העתיקה, ונהיה לבעלי מקרא ובעלי דת הישנה, אז נהיה אהובים בעיני אלהים [? ?] ומלך, ואם נקיים מצות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו׳ נוכל לקוות לישועות גדולות, אנחנו חייבים לקיים רק את מצות התורה הנחוצות לשמרן בארצות גלותנו ולא זולתן; נחפשה דרכנו ונחקורה ונשובה לאיתן תורת ה׳ תמימה משיבת נפש ותשוב לנו. אחרי עבור זמן מה, באה ממשלת קירק בלוית הטטרים לקרים, ואחרי הכבש חצי האי קרים תחת ידם, נתן מלך הטטרים לקירק את מבצר החומה [קלעא] לצמיתות והתישבו שם, ומכתבי חפש אשר נתנו להם נמצאו ביד עריק אליה אקיי. כן שמעתי מפי ר׳ שמואל אקיי החכם הנבאי שמן, וגם הוא ממשפחות קירק, וממשלת קירק באה לקרים מאלגא סאראיי במדבר סאמאיי, ואחרי אשר בא באיי כונא יוסף צלבי ראש הגולה ומצא חן בעיני המלך, ואחרי היותו אצלו לשר ונאמן, קבץ את הקראים אשר היו מפוזרים בכפרים והושיבם בתוך החומה ד), גם בניהם ובני בניהם היו אנשים

א) זה אבה להשמיע בלי ספק את רוב חכמתו וכי הוא יודע את דברי ימיהם לכן יתגאה בו הקראים.

ב) גם אנחנו נבין היטב כי לא יהודים ולא נכרים המה כי אם...... טועים.

ג) הוא כדבר אשר אמרתי בהערה 2, ואין בושה להודות על האמת בלי דעת, והודאת בעל דין כמאה עדים דמי.

ד) פליאה דעת בעיני, כן גם לפי דברי הסופר בקלעה [מבצר קלעא] אחרי בוא

חשובים, ושמואל אגא ובנימין אגא והשרים הנאמנים ישבו תמיד בבי מלאכת המטבעות, וגם אנשי ציד ובעלי בתי חרושת המעשה לקני נופת ה קראים, כל אלה נחוץ לכתוב בהאיסטאריע, יען הדברים האלה מעידים נ היו הקראים עבדים נאמנים למלכם, [אות נאמן הוא מאין כמוהו! כי מי יוכ להכחיש זאת כי בעלי בתי חרשת המעשה המה עבדים נאמנים למלכם? אב מה עשו אלה אשר נאלצו לקנות נופת מחנות? בלי ספק היו מורדים במלכות הלא?] ונחוץ לכתוב גם את התחבולה אשר עשה בקרים המנוח רב שמואל אקיי א) עשה מורי שעות [בלי ספק תקן מורה שעות אשר עם מְלֶכֶת] ·

סוף דבר, מצוה עלינו להראות כי קראי קרים הם ישראלים קדמונים ב) ולהביא ראיה מתי ומאין באו לקרים, ובזה כי אנחנו שומרים רק את המצוו הכתובות בתורה ואין לנו מצות חדשות זולת התורה — ר"ל אין לנו שו עסק עם התלמוד (sic) נוכל להראות כי קדמונים אנהנו [רק להנוצרים אשו לא ידעו אתכם], וזאת היא עדות גמורה לקראותנו [כי יעוז להטיל ספק בדבו הזה? חלילה!]· — ומסבה זו נחוץ לנו לעזוב את המנהגים אשר אנחנ מתנהגים על פי התלמוד ג), כי אם נבין בשום לב את השאלה הששית שי הגובערנאטאר נראה, כי יודע הוא כי אנחנו מתנהגים בדברים רבים ע"פ התלמוד, בעוד אשר נכנה את עצמנו בשם „קראים", בכל התשובות אשו נשיב לשואלינו, וכי אנחנו מקיימים רק את תורת משה ודבר אין לנו עכ התלמוד וכיוצא, ומזה מובן כי רבנים היינו בראשונה, ואף כי בהמשך הזמן עזבו חכמינו מנהגים רבים ממנהגי התלמוד ונפרדו מהרבנים בריבב אתם, בכל זאת יש לנו באמת עוד היום מנהגים רבינ

הספרים לקרים, ומאין מצא אחרי כן מצבות עתיקות מתחלת המאה הראשונה לספה"נ? האמנם נוכל להעיד צדיק כביר כזה כי הוא ברא אותן? ....

א) בעת זה הוא אשר מצא מצבתו בספר א"ז נר 227 משנת תקמ"ד. ואח"כ כבר שם עינו הפקוחה על המצבות זמן רב טרם מצא ופרסם את מציאותיו בעולם, ובהחלו לעשות מלאכתו כבר ידע מראש מה לעשות.

ב) כרגע שכח את עצמו לבל יעברו על „לא תוסיף", והנה הוסיף עוד מצוה חדשה, ומה גם מצוה הבאה בעבירה ע"י שקרים וזיופים.

ג) מי לא יבין את התכסיס הנפלא אשר ישתמשו בו כל סופרי הקראים למיום יצאו מרחם האמונאים עד היום הזה, הן זה דרכם להוליד שקרים חדשים לבקרים ולהתהפך כחומר חותם בכל תשובותיהם — וביחוד להשרים אשר לא ידעו אותם ואת דתם מאומה, ויוען פלא הוא כאשר יען כן היה, וכן ענה לממשלת רוסיא ועסטרייך, ואחריו משכו כמעט כל עם הקראים כבהמה נבקעת בקורות דברי ימיהם אשר לא ידעו ולא ידעו לעולם. ולפי

Digitized by Google

זהו קבלנו מאבותינו הרבנים א), ולזה אנו קוראים „מנהג אבות תורה היא", ובאמת כל זה הוא נגד התורה, לכן נחוץ לנו לחקור ולדרוש בראשונה אחרי הדברים האלה, וד"ל ....

הנה להראות מתי ומאין באו הקראים לקרים, אין תחבולה אחרת בלתי כי איש חכם כמוך היודע לחפש אחרי דברים עתיקים, ובעזרת הקהל תקח מכתב גלוי מהגובערנאטאר, וגם איש אחד היודע את כל מוצאי ומובאי הארץ הזה יקח אתך לעזור על ידך, ולנסוע לקלעא ולכרסונץ, טאש־יארגאן, [אבן בקשה] אינגערמאן, כפא, [פעאדאסיע] באלאקלאווא, סנגופ, קרים־ישן, ואל אגרמיש, [אצל קרים ישן] תאמאן ולקאוושאן, ולשאול מאת זקני המקומות האלה אפוא הוא מקום קברות המתים ובתי הכנסיות העתיקים, ולבקר את המצבות העתיקות אם לא תמצא עליהן איזה כתבה עם פרטי השנים, או שמות אנשים וכנויים; מהכנוים יודע מאין באו, ומפרטי השנים יודע מאיזה זמן נמצאו בקרים, ונחוץ לחפש גם בכל בתי כנסיותינו ובתי מדרשינו ובבתינו, וכל אשר נמצא כ"י עתיקים או מכתבים ופנקסים עם פרטי השנים, לקבץ את כלם לגוזלווא ולעשות מהם רשימה, וגם בקראסוב וכפא צריך לחפש בגנזי בתי כנסיות הרבנים, כי אולי בזמן המלחמה ע"י איזה סבה נפל בידיהם דבר מה הנוגע לנו, כאשר מצאתי אנכי את התנ"ך הנזכר מאז בקראסוב. ולנסיעת דבר גדול כזה, לפי דעתי הנך יותר מוכשר מאיש אחר, [הוא ידע היטיב כי בבוויץ היה איש זקן ועם הארץ אשר לא יוכל לנסע בשום אופן, ובטח יבחר בו], כי ידעתי כי אם יסע איש אחר, מלבד כי יעטול לרוח, הנה עוד יפזר כסף כאפר ללא יועיל, ואם לא ימצא מאומה, הוא יגע לריק, ואנחנו לא נוכל לענות ולהביא עדות נאמנה על פי הדין הבקרת. ודעו נא כי מלכי איירופא לא יקבלו דברים רקים, ויען כי לא נשאר לנו מאבותינו שום מסורה או קבלה, לכן נחוץ לנו ומחויבים אנחנו לחפש ולבקש אותם, ככתוב „אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה", ואם נמצא איזה אבן ועליה כתבה, תהיה לנו יקרה מזהב ומפז, אך לא נוכל לנסוע לקחת את האבן ההיא, כי אם ע"פ עדות אנשי הכפרים או הפאליציא במקום ההוא, ולהביאה סגורה בתבה לגוזלווא, יען אולי יחפצו להוליכה לפעטערסבורג; ובעת יש לנו דבר עתיק וקדמון היא שפת קדר, [אנטיק

הכי לא ידעו את מנהגי התלמוד את יחשבום לקדמונים, אך מה יעשה ומה יענה כעת בעת שחקום ע"פ התלמוד? וזה הוא אות נאמן כי יען להוליך את הממשלה שולל, והפה שאסר הוא שהתיר, כרגע כתב כי אין להם שום עסק עם התלמוד, ובמסוהו הנה הוא יודע שלא לשנות את מנהגי התלמוד.

א) בלי ספק דמה כי המכתב הזה לא יראה אור לעולם.

נפלא ; לא יערכהו כתם אופיר], וקראי קרים דוברים בה למיום גלותם מעל אדמתם א), אך עת בואם לקרים או לקאווושאן, לתאמאן או לכרסתץ, יוד׳ מהכתבות אשר על האבנים ומפרשי שנותיהן ב) ·

הרומיים בקאווושאן יספרו, כי יש להקראים קבר איש נכבד (עזיז) ותושבי קרים ישן מאמינים לכמלאמא [קדוש] ומביאים שם את חוליהם להרפא, ולהגי רבי הראה רומי אחד בין הקברים בקרים ישן מצבה גדולה ועליה כתבה, אולם יען כי הלך שם בלילה לא יכול לקרוא את הכתוב עליה לאור הלבנה ·

ועתה אתה אדוננו ועטרת ראשנו אל תתעצל בדבר הזה, ועשה נא חסד אתנו להשתדל להתחיל את הדבר הזה מהרה, יען זולתך לא נוכל עשות מאומה, וכל מה שנכתוב אודות זה יהיה קורי עכביש, ואנכי אין לאל ידי לעשות דבר בזה, כי לא אוכל לעזוב את בית מדרשי, אך אם תצוו עלי הנני גם אנכי ללכת אתכם ג), וכל אשר תהיה לאל ידי לעשוה אעשה ·

כ״ד הקטן מקטני עבדיך, הצעיר אברהם ירושלמי אבן רש״ף בהשתחויה ונשיקת ידים, פה „גוזלווא״ · ע״כ לשון המכתב ·

והנה אף כי למותר הוא להעיר את אזן הקורא על דברת המכתב הזה ולהביאו במשפט, יען כל אשר עינים לו יראה את הדרך אשר בחר בה פירקאוויץ ומטרת מהלך רעיוניו · בראשונה ישער „אם כה יהיה, אז כבוד גדול להקראים״ ואם זאת ימצא, אז יקוה לישועות גדולות, ובתוך כדי דבור, טרם ידע וטרם מצא, יהפוך את השערתו לדבר אמת וצדק כאלו

א) הכפיל את דבריו עוד הפעם להעיד בם לבל ישכחו את ענינו, למען ידעו מה לענות כל שואל, וכאומר „זכרו נא להשיב כי יש לנו אנטיק גדול, היא שפת עברית אשר אנחנו מדברים בה עוד טרם נברא העולם״.

ב) איזה אבנים ? ואיפה הנה ? אולם בשה כבר ראה ברוח קדשו את האבנים האלה תחות כורסיא דעתיקא קדישא, ובלי ספק כבר עשה בעת ההיא את תבניתן [צלמן] והכתובות עליהן .... כי לא יבצר ממנו מאומה.

ג) האריך פה הרחיב לשון ויוסיף בלשון עד כי גלה את כל לבו „כי נכון גם הוא ללכת אתו״. אף כי זה לא הכיר הגיד כי הוא לא יוכל לעזוב את בית מדרשו, ואחרי אשר הלך בזוין לשולחו לא ידע בשת להגיד בפה מלא, כי כל עם הקראים ובזוין ברואם בקשוהו ללכת במלאכותם. ראה הקדמת ספרו אבני זכרון צד 10. ושנה את שקריו בתשובתו לה׳ הויזער בשפת רוסיא במ״ע „גאלאס״ 1863 גליון 120. 119. 118.

כבר כתב את המציאה אשר ראה בחלומו, גם הכלם לא ידע לדבר שקר למען התעיף את בני עמו, אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם. בכל זאת חשבתי לי לחובה להעיד את אזני הקוראים, כי דרכו אשר בחר בה בפעם הראשנה בהכניסו את ראשו בענינים האלה, לא עזב עד יומו האחרון, ומכל משפטיו ועלילותיו אשר עשה כל ימי חייו, נראה, כי המכתב הזה היה היסוד אשר עליו בנה מגדליו הפורחים באויר לרוח הבקרת, לפי דבריו לוא מצאו את מצבת ר׳ יצחק סנגרי, כי עתה ידעו אל נכון כי היה קראי, והבחורים הם קראים, וזה הוא כבוד גדול להם. אך הבין לא אוכל מאיזה טעם יחשבו לקראי? וכדברי החכם יש״ר א) אענה גם אני, באמרו „איך נתגלגל הדבר שהחכם ר׳ יצחק סנגרי שהיה תלמודי, מת בין הקראים — אין בזה שום פלא, כי אולי הלך שם לעסקיו והיה בדעתו לחזור לביתו וקרה מקרה כי נספה שם בלא יומו“. חאת שנית כי שקר הדבר מעקרו, יען מעולם לא ישבו לא יהודים ולא קראים בסלע היהודים במאה השמינית לספה״נ, ורק בתחלת המאה הי״ד נשא שם העיר „קירק“ על שפתי כותבי קורות עולם, אחרי כן קראוה בשם „קלעא“, ורק הטטרים ישבו בה, והאות לזה כי גם עד היום נמצא קבר אחת מבנות מלכי הטטרים ברחוב העיר בקלעא, ורק פירקאוויץ היה הראשון אשר כנה את שמה „צופוט קאלע“ [סלע היהודים]. כאשר יראה הקורא הלאה במאמר „זיופי אבן רש״ף“, וא״כ לא לבד כי המצבה הזאת היא מזויפה מידו, כי אם כל אבני המצבות, ואין בהן אף אחת עתיקה יותר מהמאה הי״ד, ועל מקום החצר־מות אשר כנוהו הקראים „עמק יהושפט“ בזמן האחרון, יראו הטטרים כי היה להם שם חצר מות ב), אך מאשר לא היה נהוג ביניהם עד הזמן האחרון להציב מצבת זכרון למתיהם, לא נוכל למצוא כל זכר להם, ובכל זאת לא הרחק משם נמצא עד היום חצר מות להטטרים בשפולי ההר, אות נאמן הוא כי הטטרים ישבו שם בראשונה, וסה גם כי גם מעריצי שם פירקאוויץ, ובתוכם גם הפראפעססאר חוואלסאהן, נאלצו להודות כי המצבה הזאת היא מזויפה ג), וכל זה נראה מדברי המכתב הזה, אשר התנבא מראש למצוא אותה. — ויתחל לחבוט את ענן בקרקע לבל יודע כי הוא הוא המיסד את דתם, והיא לא תצלח, יען כבר מוסכם ומקובל אצל כל ישראל כי הוא מיסד דת

א) אוצר נחמד ח״א צד 148 וויען תרכ״ד.

ב) הוא עצמו מודה על זה [ס״ו צד 27], כי מצבת סנגרי נמצאה במקום הנקרא „דאטר מיזארליגי“. ר״ל מקום קברות איש ישראל.

ג) כאשר בקרתי שנית את העתקות המצבות בביבליאטעקא הקיסרית בפעט׳ ערסבורג, והפראפעססאר ראה את העתקת מצבת סנגרי, הודה לי כרגע כי מזויפה היא, ע״פ תמונת האותיות החדשות [ראה הלאה פרק י״ט].

הקראים ולא אחר, ולמפורסמות אין צריכין ראיה, הוא שמע מאיזה שוטה או ברא מלבו, כי ר׳ יהודה הלוי שנה את ספר הכוזרי לטובת הרבנים, ובכל זאת מצא בו דברים לטובת הקראים — אשר לא דבר ולא עלה על לבו מעולם; זייף את הרשימה והוסיף בה דברים כאות נפשו, להחניף את בבוויץ, למען יאמין בחכמתו ויבחר בו להיות ציר שלוח לאסוף ספרים כ״י אשר קוה לאסוף כסף במחירם, וכבר ישב כארי במסתרים לארוב למתמדרי הקרימצאקים; דִבר שקר בשם צצקיי אשר לא עלה על דעתו גם בתנומות עלי משכב, כאשר חכמים הגידו א), נבא על העצים ועל האבנים כי הגובערנאטאר ראה בלי ספק את הספר „דוד מרדכי" ולא ישרו דבריו בעיניו; הן אמת כי דבריו לא ימצאו חן בעיני כל איש אשר לו מוח בקדקדו, אך הגובערנאטאר שאל להומו ע״פ פקודת הנסיך וואראנצאוו, באשר לא ידע מי ומה המה הקראים, כאשר שאלו רבים בכל עת ותשובותיהם נשארו מעל, יען בכל פעם, או לא ענו מאומה כפסילים אלמים, או דברו שקר, וא״כ לא יפלא אם חכמי לב חפצו לדעת דבר ברור, וגם זה אות הוא כי לא ממקום קדוש יהלכו, יען מדוע לא שאלו שאלות כאלה מהרבנים מעולם?, במקומות אחדים רמז להם „וד״ל", או „והמשכילים יבינו", אף כי כל בר בי רב יבין כרגע אל מה ירמזון מליו. ר״ל נחוץ להשתדל ולהשיב תשובות כאלה כאשר יען בזה, אף כי נפשו יודעת מאד כי שקר יסודם.

והנה אקוה כי כל משכיל אשר קרא את דברי המכתב הזה בשום לב, יודה כי כל דברי הבקרת אשר נכתב ואשר אקוה לכתוב במרוצת דברי, למותר המה, יען יש לאל יד המכתב האחד הזה להפיץ אור על כל דרכיו ומשפטיו; אבן באשר חק שמתי לי לבקר אחריו בכל פרט ופרט, הנני להראות לקוראי ספרי את תכלית דבריו אשר אליה כונן חציו במכתב הזה. חאת אשר כתב והגיש לפני הוד קיסר עסטרייך וקיסר רוסיא יר״ה על אודות קדמות הקראים, כפי ההעתקה הנמצאה בידי בשפת רוסיא ואשכנז, וז״ל: העתקה נאמנה,

קדמות הקראים

ג

„בימי ישעיהו הנביא (שבע מאות שנה לפני ספה״נ) לכד שלמנאסר מלך אשור את שומרון בירת מלכי ישראל, ונבורי יהודה התחת דגל גדליהו

א) ספר בקורת לתולדות הקראים, וכן הוכיח נאמנה הרב החכם המפורסם הריב״ל ז״ל בספר „תער הסופר" כי נכון דחה את הספר הזה — כי מחוקק המעגלים היה קראי — בבתי ידים.

בן המלך [?] אחז, הגרו חרב על ירך ללכת להושיע את אחיהם, אכן ההצלחה פנתה להם עורף, וממשלת ישראל נפלה ביד שלמנאסר; וַיֶּגֶל את ישראל לארץ מדי, (כפי עדות יהודה אמושיא), וגולי ישראל אבדו גם את התקוה האחרונה לשוב אל אדמתם ולרפא את מקדש ה׳ ההרוס בירושלים, אולם בשנת 474 לפני ספה"נ כבש קמביזוס מלך פרס את ממלכת אשור, ובחסדו נתן תפשה ליהודים אשר ישבו שם מימי שלמנאסר; בעת ההיא הגישו מתי מספר מבני ישראל את בקשתם לפני קמביזוס, כי יתן להם הרשיון להתישב בחצי האי קרים, והוא נתן להם את שאלתם, ויבואו ויאחזו בסלע היהודים, ובני בניהם הם המה היושבים גם כעת בעיר הזאת, וכן בכל הערים סביבותיה. העיר הזאת היתה מוקפה בחומת אבן גדולה מכל רוחותיה, ואצל העיר בית קברות עתיק, ושם נמצאות מצבות אבן עתיקות מאד, וביחוד ראויה מצבה אחת לשים לב עליה, יען על המצבה הזאת נמצאה כתֹבה משנה 6 לספה"נ. — בני ישראל אלה אשר התישבו בקרים אחרי נפול ממלכת אשור נקראו בשם „קראים" א), ואף כי נמצאו רבים אשר יחשבו את הקראים והיהודים לעם אחד, אכן באמת רחוקים המה מאד איש מרעהו — אף כי מוצאם ואמונתם אחת היא — עד כי לא נשאר כל זכר לאחדותם בימינו. [הראיתם האיש הזה ישתדל להראות לעיני מלכי ארץ כי לא יהודים המה! זכרו זאת קוראי היקרים, כי בעוד מעט נדבר אודות הדבר הזה].

„אחרי אשר נרצה עון בית יהודה ושבו מן הגולה ובנו את בית מקדשם השני בירושלים, התעוררו ריבות וקטטות בין מלומדי היהודים עד אשר נחלקו לכתות שונות, והמה, פרושים וצדוקים, הראשונים לא הסתפקו בתורת משה לבד ויוסיפו עליה באורים שונים כאות נפשם, ולזאת קראו „תורה שבעל פה", והאחרונים נקראו על שם „צדוק" רבם, והמה החזיקו רק בתורת משה וכפרו בתחית המתים ושכר ועונש וכו׳, ומלבד שתי הכתות האלה נמצאה עוד כתה שלישית „צדיקים" ב), וגם המה לא האמינו בתורה שבעל פה, ובכל עז התאמצו למלא אחרי תורת משה בכל פרטיה „ודקדוקיה".

א) שאלה אחת מדוע לא נקראו בשם „ישראל" סתם? ומי נתן להם את השם „קראים"? שאלות אלה [illegible] חכם הקראים ר"א [illegible], ותמה [illegible] בספרו „זכרון לסלע היהודים בארץ רוסיה".

ב) בעל ספר דד מרדכי [illegible] כמעט לפני מאה את המלאכה הגדולה הזאת, ספר „מאור עינים" לר"ע מן האדומים, [illegible] בשתי ידיו [illegible] בימיו, [illegible] ויחזקם [illegible], [illegible] הגלה. אף כי הוא בעצמו במכתבו לעיל העיד כי כל דברי [illegible], ועל כן [illegible] גם לפני נכון ע. [ראה מ"ע [illegible] פרק ג׳] ולא מה שהעיר על זה בטוב טעם ודעת הרב הריב"ל ז"ל [תעודה ב׳ [illegible] בארץ רוסיא לעדעסא 1863, „ספר הגופר" לד 3].

Digitized by Google

„הריב התמידי אשר השתרר בין הכתות האלה הכביד אכפו על משפחות אחדות מהצדיקים, עד כי נאלצו לעזוב את ארץ הקדושה, ובראשם השר שכניה נצר ממשפחת דוד המלך, וילכו לשבת בבבל, (120 לפני ספהנ"ו), והפרושים אשר הצליח להם לגרש את הצדיקים כנו את עצמם בשם „תלמודים" והם המה היהודים אשר ימלאו אחרי התלמוד עד היום הזה, וכת הצדיקים כנו את עצמם בשם „קראים", בימי השופט יהודה בן טבאי, וכן יכנו אותם עד היום, והשם „קראים" מורה כי ילמדו רק קרוא מקרא בלעדי התלמוד". [?]

בשנת 764 לפני ספהנ"ו א) נחלקו היהודים והקראים מכל וכל לשתי מפלגות, והקראים שבו מבבל לירושלים ובראשם ענן הנשיא ויתישבו שם, ובמאת התשיעית לספהנ"ו שלחו היהודים מירושלים מסיתים (מיססיאנערע) לקרים להסית את הקראים כי יקבלו את תורת הרבנות, ובאמת הצליחו בדרשותיהם לפעול על לב שתי מאות משפחות מהקראים, אשר גם בלעדי זאת לא היו חזקים באמונתם, וקבלו את תורת הרבנות ב), אך הנשארים אשר היו יראי אלהים נשארו בדתם הקדומה ולא שמעו לקול המסיתים".

אמונת הקראים

ד

„מכל הדברים אשר כתבתי נראה, כי הקראים ימלאו אחרי תורת משה בכל פרטיה ודקדוקיה, וגם ספרי הנביאים וכתובים קדושים להם ולא יסורו מהם ימין ושמאל ג), וממקור מים חיים הזה ישאבו להשקיט צמאונם לדעת את כל סדרי החיים הדתיים והמדינים. עקרי הדת הקראית המה: „אהוב את ה' אלהיך", „ואהבת לרעך כמוך", ובכל זאת יחשבו לרֵעַ לא לבד את אחיהם בני אמונתם, כי אם את כל הנברא בצלם אלהים; הקראים מתאמצים בכל עז לעמוד לימין כל קשי יום ונכה רוח ד), וכל דבר רצוי בעיני אלהים ואדם; הקראים מאמינים בכל לבבם בשכר ועונש אחרי המות; רחוק מכליות הקראים לחמוד כל דבר אשר לא להם הוא, על פי מצות התורה; הקראים מאמינים כי כל דת איזה שתהיה קדושה היא ה), והמאמינים בדתם ומקיימים אותה ברצון מחוקקה יבואו על שכרם בעולם הבא".

א) אם טעה המעתיק לכתוב „לפני ספהנ"ו" תחת „לספהנ"ו" זאת לא אדע, ובעיני לא יפלא אם גם פירקאוויץ טעה זאת בכונה, יען על אלה אמונים כמוהו לא יפלא מאומה.

ב) הוא בעצמו בחוסר דעתו מגלה את המליצה הזאת. אך אם יש בה שמץ דבר אמת, זאת נראה הלאה.

ג־ה) אם יש אף מלה אחת אמתית בכל הדברים האלה, זאת ידעו הקוראים במרוצת הדברים.

Digitized by Google

מספר הקראים.

„מספר כל עם הקראים מעט הוא בעולם, ראש מושבם בארץ רוסיא הוא במחוזות רוסיא החדשה וחצי האי קרים, ומספרם עולה עד 5916 איש, בתוך המספר הזה נחשבו גם אלה היושבים בקרקו, וואהליניען, ובמחוז ווילנא וקאוונא, ובממלכת עסטרייך במחוז גאליציען נמצאו גם כן חמשים משפחות, או 92 זכרים, ותשעים ושלש נקבות. וכן גם אלה היושבים בקאנסטאנטינאפאל, ירושלים, מצרים ובבל מספרם מעט מאד. —

„העם הקטן ותמים דרך הזה (sic) מצאו חן בעיני כל המלכים הנאורים בכל הזמנים, בעד תֹם דרכם וישרת לבבם א), ובימי קדם רבים מהם אשר זכו לפקודות גבוהות בעבודת הממשלה, וביחוד נמצאו מהם שרים גדולים בחצרות מלכי הטטרים, אשר מלאו את פקודתם באמונה ב).

„בזמן האחרון נתנו מלכי רוסיא, פולין ותוגרמה, מכתבי חפש חכיות מיוחדות להקראים; עדות על מכתבי חפש האלה נמצאו באוצר מכתבים עתיקים (ארכיוו) בלעמבערג 16. והפראפעססאר טריאום צצקי יוכיח נאמנה כי ראוים הקראים בצדק להזכיות אשר נתנו להם הוויענצאנאסים (Вѣнценосцы), כי במשך ארבע מאות שנה אשר ישבו הקראים בערי ממלכת פולין לא נמצא בהם כל עמל ואָוֶן, ובעד חיי ישרים כאלה מצאו חן בעיני המלכים ולא נקראו בשם „מוצצי דם" [כהיהודים], אך בסבות מדיניות שונות נאבדו מכתבי החפש אשר היו ביד הקראים ג) וכו'" וויען 12 יוני 1871".

אלה המה קצות דרכיו וזאת תכלית חקירותיו אשר חשב מראש בכתבו את המכתב לבבוויץ, אך להראות להחוקרים את המקור אשר ממנו שאב את המים הדלוחים האלה, ברא רשימה על הס"ת אשר מצא בדערבענט בירת דאגיסטאן למען תִּהיה לו לכסות עינים ד), וז"ל הרשימה.

א) יהלך זך ולא סיך.

ב) אם אמת הדבר כי היה בימין אגא מערת או ממונה על בית מלאכת המטבעות שבנין מטבעי גיריי, אות נאמן הוא איך עבד את אדונו באמונה, עד אשר הוציאו אל הורג, תמה גזר עליו ענש מות על אשר לא בחר תרנגול לבן לכפרות בערב יום הכפורים.....

ג) המאמין יאמין, אבל האפיקורסים בימינו לא יאמינו — אף לפירקאוויץ — פרס את נעיריכם.

ד) ראה הלאה במאמרי „יוסי אבן רס"ף" את מכתב הר"י ספאלדי שנדפס בהמגיד, ונגד סכם על קדקד הרשימה הזאת המנוח יש"ר באוצר נחמד מחברת ראשונה צד 151.

7 „אני יהודה בן משה הנקדן מזרחי בן יהודה הגבור איש נפתלי ממשפחת השלמי, אשר גלתה עם הגולה אשר הגלתה עם הושע המלך ישראל עם שבטי שמעון ודן וקצת משפחות שאר שבטי ישראל, אשר הגלה הצר שלמנאסר משומרון ובנותיה לחלח היא בחלת וחבור היא חבול והרא היא הירא ונהר גוזן היא גוצנא מדינות גלות בני ראובן וגד וחצי מנשה שגלם פלנאסר והושיבם שם ומשם נפצו על פני כל ארץ המזרח עד סינים, בשובי משוטט בארץ גלותם ומהתהלך בגרות כרים המדינה במושבות זרע משפחות ישראל ויהודה גלות ירושלים שיצאו לעזרת אחיהם מעריהם במלחמה שוכרון וגדליה בן המלך אחז בראשם ללא הועיל, כי מלאה סאתם ותפשם חיים שלמנאסר קודם לכדו את שומרון וישלחם לפנים גולה לערי מדי להרחיקם מעל אחיהם, ויהיו שם עד ימי כמבים בן כורש המלך ע"ה, והוא המה להם חסר בהחלצם למלחמה חושים עם בני מדי היותם קרובים לארץ השיטים להלחם עם תלמירא המלכה לנקום דם אביו ממנה, ובהתגברם על חיילותיה תפשוה בחיים ויביאוה לפני כמבים מלכם ויהרגה ברם אביו ויכבוש את ארצה ויבקשו ממנו ויתנה לאחוזה להם וישם בה נציבים וישובו בשלום, ויקחו ישראל ומדי השבים ממלחמה נשיהם וטפם ורכושם ויתישבו שם בכורשון שהציב אביו כורש לו שם יד ושם ובסולכת עברית שבנו ובאון כת יונית שתקנו תרבותיה ויקראום כרים ובסלע היהודים אשר בצרו ובעיר ספרד על ים השיטים ששטים ומשיטים מקניהם לעיר מטרכה היונית עיר מגורי אבי בין גלות טיטוס [הם הם אחינו היהודים סגלת גלות ירושלים שהגלם טיטוס ראשונה לערי יון לפיסנטיא ובנותיה ומשם נתפשטו לעיר טיראפיז ואחוזתיה עד עיר מטרכא בימי יוליאנוס קיסר פיסנטיא אוהב היהודים ולכן הם מדברים בלשון יון עד היום א)], ובבואי לעיר מולדתי פה שומכי עיר מלכות דריוש המדי שירון, בשנה חמישית למלכות הארון כוסדורי הפרסי אלף ושלש מאות לגלותנו, הגהתי זה ספר התורה למר מרדכי החבר בן שמעון שקבל חברות י"צ"ו, רצוני חברות בעלי משנה ותלמוד הבבליים, יזכה להגות בו הוא וזרעו עד עולם סימן טוב, אמן".

והנה מלבד אשר יראה הקורא הלאה עדות נאמנה כי פירקאוויץ ברא מלבו את הרשימה הזאת, יכיר הקורא כרגע מסגנון לשונה כי בדויה היא מתחלה ועד סוף. יען המלות „כרים" „ע"ה" „סולכת" „און כת" „סלע היהודים" יענו כחשה בפניה [ראה זיופי אבן רש"ף], יש לי עוד עד נאמן להראות על מה נשען אבן רש"ף לברוא רשימה כזאת, והיא הרשימה אשר כבר ראה

א) הדברים האלה המוסגרים הוסיף המעתיק א נ ר ה ס הספרדי. ושתי העתקות עשה ישועה בן אליה מבעלי מקרא מכסא מגלים, כאשר כתב בעצמו וז"ל. „והעתקתי לי בשנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים ושלש לבריאה ביום שלישי לחדש סיון ערב חג השבועות". ראה בסוף הספר.

נ״ד הקראי ר׳ מרדכי סולטאנסקי בספרו „זכר צדיקים״ [עיין לעיל] המעידה
דברים האלה, וז״ל :

8 "........ .... כפי מתנת כמביסי המלך הגדול. וזה,
חצי הארץ וכל שבחיה לעולם לצמיתות להם, והחצי השני לבני חיל מדי
.... עשאם חפשים ובני חורים ע״פ הכתבים
הנתנים להם ממנו, ליהודים לחוד, ולבני מדי לחוד, אך כתבי היהודים
יותר חזקים על פי גבורתם, ועל כי נתניה שר האלף הורחי תפש את
גסורא והביאה אל המלך, וכי באחרונה הרגוהו גדודיה בחץ תרעלה וימות,
לכן הנינת ומתנת המלך להם יותר מהמדי, ואת נתניה גזר לקברו במתנה
של בנין האוצר וסמנהו בציון שיש, וגבול ארכת היהודים בקו אלכסון מקצה
המזרח במערב עד הסלע הרחק מספרד אשר הקימו חצי מבצר לאות,
.... באחרונה התנכלו והסירו הכתבים מידם
והכניח כל הארץ מהם לעצמם ונשארו עלובי׳ חוץ ממה שזכו במקנת כסף
מידי מדי .... ״ עכ״ל הרשימה האחת.

ואלה דברי הרשימה השניה אשר מצא גם אותה נכון לפניו ביר
הרמים, וז״ל :

9 ״............ י״ח מהחלק הראשון, קטיפלאן פשא שר צבא
התורכים איש מֹדֳיָנִי, אשר בא גם הוא מארץ בוכרייא עם חיל רב ....
לעזרת אדונו נבוכדנאצר השני מלך בבל להלחם על ירושלים, הן בהיותו
הוא ממשפחת יתרו חותן משה רוע״ה כנאמר למעלה, היה אוהב לישראל
אף מרחם עליהם, ודרש ושאל על בני רכב וקבצם מכל הנמצא שמה, וגם
מבני ישראל לקח כמה מאות נפשות ויאכילם וילבש את ערומותם וינהלם
.... ת וינהגם לארצו ויתן להם מקום במדינת .... ק
ויושבו שם בשלוה, ומשם נעתקו רבים מהם לארץ חינה הקרובה להם,
ויחנו שמה עד היום הזה״, עכ״ל.

אחרי אשר מצא די חומר ליסוד הרשימה הראשונה לא התעצל גבור
חיל הזה לברוא עוד רשימה שניה, למען הראות להתוקרים על מה הטביע
אדני משפטו, וז״ל :

10 „ברוך אתה ה׳ אלהינו אשר נתת לנו תורת אמת ותטע בנפשנו חיי
עולם נצחיך, כי סמך היא ואליך תשוב כשוב כל דבר ליסודו ככתוב תורת
יהוה תמימה משיבת נפש, שומריה ומקיימיה אל האלהים אשר נתנה תורה
אחת צוה לנו משה מורשה לקהלת יעקב, וזאת התורה אשר שם משה לפני
בני ישראל מפי הגבורה, כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו, שמעו
שמוע אלי ותחי נפשכם ואכלו טוב ותתעדן בדשן נפשכם, אשרי תמימי דרך
ההולכים בה כי היא מלאה תמיד כל טוב, מיסה חיים נאמנים, שרא ובני

Digitized by Google

נילו הסופרים בראותם את הנולד עשו מסורת סייג לתורת ה׳ להנציח תמימותה לנצח, שמעון הכהן הגדול השמיני ליהושע בן יוצדק זקנו השיב את ישראל לאיתן התורה התמימה ואל עבודת בית אלהים בקר וערב, ואחריו בימי אנטיגנוס סרו וילכו ונעשו תודות, כי רבו הדעות והמחלוקות עד שפך דם עליהם אכתב לו רבי תורתי א) כמו זר נחשבו דבריה להם הוסיפו וגרעו כפי העולה על רוחם, הוי חכמים בעיניהם הנסתרות לה׳ אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לשמור ולעשות את כל דברי התורה הכתובה הזאת אחזו לנו שועלים קטנים שועלים פרושים שועלים צדוקים מחבלים כרם ה׳ במחלוקותיהם ורבה משטמה, אשריך גיר לדויר כי ראית את הנולד ונטשת דברי ריבות ותשב אחור בבלה עם אחות מרעיך, מדאגה בדבר חלק לבם עתה יאשמו שמע ישראל גוי אחד בארץ יהוה אלהינו יהוה אחד זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים תורה אחת תמימה ושמרתם ועשיתם ככתוב בה כי היא חכמתכם וחייכם לנצח • מי יתן והיו דברי יהושע בן שרוג אחיכם לרצון לפניכם וטוב לכם לעולם אמן״ עכ״ל ב) •

מלבד הרשימה הזאת הראה עוד רשימה אחת בסוף יריעה האחרונה מס״ת ספר דברים המיחסת את הספר הזה לזמן יהויכין מלך יהודה, למען חזק את הרשימה הקודמת, וז״ל:

11 „זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל נכתבה ממשנה התורה אשר כתב לו יהויכין המלך אבינו, ירושת נחלה לי אני שמעיה נצר משרשיו מיחושת אבינו שכניה בן עובדיה בן ארנן בן רפיה בן ישעיה בן פלטיה בן חנניה בן משלם בן זרובבל פחת יהודה זכר צדיקים לברכה, בשנת שלש מאות ושמונה ועשרים לבנין מקדשנו בידי זרובבל אבינו מאה ותשעים למלכות יון פה מדינת בבל, אחר שובנו מארצנו הקדושה מפני מחלוקת הפרושים והצדוקים, זכרה לי אלהי לטובה וחוסה עלי כרב חסדך״ •

א) ראה מ״ע „הבקר אור״ חוברת ד׳ במאמרי „כה לחי״ ע״ש.

ב) המזייף הזה כתב במליצותיו את ה׳ כדברים האלה „עליהם ועליהם [הפרושים והצדוקים] כי הם והם תורות עברו: אחזו לנו שועלי״ם שועלי״ם פעמים; כי סופרים לצדוקים ברוב ענינים נמשלו: אלה ואלה הוסיפו וגרעו וגם נכשלו; אכן לשקר עשה עט שק״ר סופרי״ם כסלים; בכן הובישו חכמים חתו גם נלכדו; הנה בדבר ה׳ מאסו כי בגוד בגדו; אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת; אכתוב לו רבי תורתי כמו זר נחשבו; הרבו מטה מדעתם מצות דת עזבו״ [מסה ומריבה דף קי״א ע״ב], ראו נא קוראים יקרים כי רוח הטומאה נגלה בפי כותב הרשימה לפני אלפים שנה לכוון ולכתוב מלה במלה כמעט כדברי פירקאוויץ, או הוא היה הנביא לכוון מקודם דברי הרשימה אשר מלאו ימים רבים אחרי! כתבו זאת, האין זה אות נאמן על צדקתו? .....

Digitized by Google

הזכיר לשתי הרשמות האחרונות האלה, היתה לו הרשימה אשר מצא בספר „זכר צדיקים", ועל גבה בנה את מגדליו אלה. וז"ל הרשימה:

„בספרק י"ט מהחלק הראשון, נבוכדנאצר, היה רצונו על ישראל אך צדקיהו ועמו הכעיסוהו, והֻכרח להרע להם עד התכלית, אמנם על אותם שגלו קדם החרבן או שנפלו עליו בעת החרבן היו רחמיו מרובין והטיב להם הטבות גדולות, אך לצדקיהו ועמו הרעו מאד הוא וחילו, ובפרט בני אחים הם המה היו בעוכרי ישראל אשר הכחידום במיתות שונות, ורבים אין מספר שלחם על הים באניות, בלי תורן ומשוט כדי שיטבעו בשוא הים גליו ונשחתו, אך אלהינו רחם עליהם ...... הגלום דרך ארץ תרשיש ואופיר ויצאו ליבשה וילכו הרחק משם מאד ..... שמה עד היום הזה, ולהם מושלים מעצמם, ודרים תחת כפות רגלינו א) כאשר הגיד על אודותם ירוחם החכם הבא משם לירושלים בימי אגריפס השני מלך יהודה, וישב אצל מונבז המלך הגר שנתים, ואח"כ שב לארצו, כי ירא לשבת בירושלים עוד, בראותו כי חרבן גדול עתיד להיות על כל רעות הפרושים וזדונם, אשר תראה הכל מבואר יפה גם בפרק ....' עכ"ל:

הרשמות האלה ועוד למאות כאלה אסף לאספה אחת ויחבר מהן שני ספרים; האחד קרא שמו „דבר על הקראים", והשני „נחל קדומים", ובשני הספרים האלה אבה להוציא לאור את דברי ימי הקראים בפרט ולהראות קדמותם בכלל, ויען כי שני הספרים האלה לא יראו עוד אור לעולם, לכן אחשב לא למותר להעתיק בזה דברים אחדים מדעותיו בכלל בספריו אלה, ולהראות תכלית תקותיו. וז"ל בראשית ספרו „דבר על הקראים".

„בני ישראל במלכות רוסיא הנודעים בשם קראים, קצתם משארית מלכות ישראל, שארית משבטי עשרת השבטים, עם קצת מבני יהודה גלות ירושלים, שיצאו מעריהם עם כהניהם להריע בחצוצרות, לעזרת אחיהם אשר נמצור בשומרון, וגדליה בן המלך אחז שר צבאם בראשם, מדאגה בדבר פן ילכוד הצר שלמנאסר את שומרון ויבוא ללכוד גם את ירושלים, אך שוא עמלו במלחמתם, כי מלאה סאת אחיהם אשר במצור, ויתפשם שלמנאסר בחיים ויתנם גולה לערי מדי שנת ערך 720 לפני ספירת הנוצרים, והמלך כנביז בן כרש הטה להם חסד על אמונת רוחם אליו וגבורתם במלחמתו עם תמירא מלכת השיטים, כדברי יהודה המגיה במסעותיו, וישלחם חפשי מגלות

א) בעל הרשימה כבר שמע ממליאום (מאמעריקא) ובכל זאת לא חש מלהזכיר זאת ברשימתו למען לתת לה כבוד קדומים, ובלי ספק לקח זאת מספר „מסעי משה", ואולי יש לזה איזה יחס עם המכתב בהכרמל שנה ששית גליון 23. וראה בספר Geschichte der Amerikaner I. S. 6. 7. אך אין הספרים האלה בידי כעת לעין בם.

מדי, וכפי בקשתם נתן להם במתנת חסד אחוזה בחצי האי קרים, '
שנת 474 לפני ספה"נ'ו, ומכאן נראה שהיו עם רב מאד. ויתישבו בג
וכמה מקומות בערי קרים בספרד (כרץ) בסולכאת (הנקראת סטריי־קר
ובכרסון (קורסון או כרסונים) ובסלע היהודים (צופוט קלעא) אשר בצדו '
חומה סביב וישבו בה זה אלפים ושלש מאות ושש עשרה שנה, ועומד '
עמים בתומותיו וקצת בניניו וחרבותיו עד היום, ועל תמידות ישיבות אבוו
שם זמן רב כל כך, עדות ברורה מן המצבות [ערבך ערבא צריך !] הרו
המאולפות (?) מדורות הראשונים והבינים והאחרונים, הן הן בשפולי כ
היהודים בעמק הבכה הנקרא עמק יהושפט, בהשואה לעמק יהושפט א
בירושלים, והסגולות שבהן הן משנת הששית ושנת השלשים לחיי יי
הנוצרי, וכן אחריו עד שנת 1842 לספירתם, ובאו רשימותיהן ברפוס בכ
אבני זכרון בסדר שנות ספירתם ממעלה למטה.

„ומן אז אשר גלו מעל אדמתם מזמן גלות שומרון, לא שבו
אדמתם, לא ראו בעיניהם את חרבן בית ראשון, רק שמעו את שכ
ויתאבלו, ולא ראו את בנין בית שני ולא את חרבנו, ולא היה להם ח
ונחלה במחלוקת הכתות השונות שנתחדשו בימי בית שני, ונשארו חפש
ונקיים מדעות ומנהגי [?] הפרושים והצדוקים.

„ובראותם בגלותם כי באו עליהם כל היעודים הרעים שהתנבאו עליו
נביאי הצדק על עברם מצות תורת ה' אלהי אבותינו, התודו את עונם וג
עון אבותם אשר מעלו בו, וישובו אל ה' אלהיהם בכל נפשם ובכל מאדם
ויתן אותם לרחמים, וישבו במשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות בחצי ה
קרים, יותר מאלפים ושלש מאות שנה, לא גלו ולא גורשו משם לאו
אחרת, בכל צרתם לו צר ומלאך פניו הושיעם בכל ימי הרדיפות אשר רד
העמים הפראים האכזרים זה את זה, אשר שטפו ועברו בחצי אי קרים כמ
הזדונים ע"ד בוא זה אחר סור זה, איש את אחיהו יצודו חרם! — הכ
אבדו עד אחד, ובני ישראל בחסדי השי"ת, יתר הפליטה, נשארו לאותו
ולמופתים על השגחתו יתברך הפרטית עליהם בקרים, בזכות תשבת אבות
אשר שבו אל ה' אלהיהם.

„ובני יהודה ובנימין ומשפחות בני ישראל עם הכהנים והלוים עם זרובב
פחת יהודה השבים מגלות בבל, ועם עזרא הכהן ונחמיה הבונים את הבי
השני ואת חומת ירושלים אנשי כנסת הגדולה אנשי השם, מיד בשובו
לירושלים התעוררו לקיים מצות התורה הכתובות „ויקם ישוע בן יוצדק הכ
הגדול (עזרא ג' ב' ו') וכו' ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושל
לאמר צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים וע
עץ עבות לעשות סכות ככתוב': (נחמיה ח' י"ג ט"ו) ר"ל ככתוב בתורה
ולקחתם לכם ביום הראשון וכו': [והולך ומבאר כדרכו להוציא מלב הרבני

ויקרא בספר תורת האלהים יום ביום מן היום הראשון עד היום האחרון, ויעשו ת שבעת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט, הכל כאשר לכל כמו שהוא נקראים ולא כמו שהוא ברבנים, וביום עשרים וארבעה לחדש הזה נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם, הוא צום השביעי בקראים ולא צום גדליה של הרבנים, (דה"י ח׳ י"ח, ט׳, א׳ ב׳) וכו׳ •

„הכל כאשר לכל העמידו עליהם מצות (מניות) בנדבת לבם כפי היוצא מן דברי התורה, ר"ל שיש להם סמך מן הכתוב, ועזרא הכהן הסופר היה הספר את הכל, והפלא הגדול שלא הובאה שום תקנה מן עשר התקנות שתקן עזרא לישראל לפי דברי הרבנים, ולא ארבעה מיני לולב במעשה חבות, ולא נסוך המים בחג, וכ"ש וק"ו מן תקנות משה ויהושע ועתניאל ושמואל הרמתי ובית דינו של דוד המע"ה, ותקנות שלמה; ערובין ונטילת ידים וברכת המקדש, ושניות לעריות, ותקנת הנביאים האחרונים, שני ימים טובים של ראש השנה, ותקנת יהושפט, טבול יום לא יכנס למחנה לויה, ותקנת יוחנן כה"ג, כל דבר שהוא משום חטא; הבשר לשם והעורות לכהנים, דניאל גזר על השמן של עכו"ם, וביוצא באלה, וכגון שנוי הכתב וצורות האותות מכתב הנקרא עברית אל הכתב הנקרא כתב אשורית שיחסו לעזרא הסופר• לתורה ולתעודה אין אזן המשכיל אוהב האמת יכולה לשמוע דברים כאלה, ואין זה כי אם חדשות מקרוב באו" וכו׳ •

„ובימי שמעון בן שטח נתחדשו באנשי בית שני שלש כתות• כת הפרושים, הם המאמינים לכל השמועות שבאו להם בקבלה מן הראשונים בלי שום חקירה, ע"ד הכתוב; המאמין לא יחוש (להכחיש), והם הם החסידים המוסיפים לתוספת ותקנות ונזרות וחומרות חמור חמורתים, ע"ד אשרי המחמיר; כת הצדוקים מתנגדת לפרושים אשר הם החזיקו בתורת משה וכל כתבי הקדש ככתבם וכלשונם ממש בלי שום היקש מההקשים, ובלי שום פירוש מהפרושים, וכפרו בעוה"ב ותחה"מ ושכר ועגש וכו׳" •

„ועוד כתה אחת היתה נקראת בשם „כת צדיקים" נגדית לכת הפרושים המוסיפים דברים רבים על התורה שבכתב, וגם לכת הצדוקים הנ"ל, כי הם החזיקו בתורת משה הכתובה כאשר קבלוה מאבותיהם, עם פרושה המובן מסגנה לתת לכל דבר חקו בלי תוספת ומגרעת, והיא דת הקראית שהתחילה להתפרסם בימי יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח הנ"ל, כדברי ר׳ יהודה הלוי בספר הכוזרי מאמר שלישי מכנו, [ראה לעיל את אשר העירותי במכתבו] ואת הכתה, לפי דברי סופר. ערבי [מי הוא ?] עם חוטר מגזע דוד המלך א),

א) אני לך פירקאווין כי הלך לנוס לשאול מפני אחיו בן בני עם על מקור המאנשך, עם כאשר הוא על הכמסך ויחם הטוסיך, ואני לענתי שמעתי כי עתה שאלה מאת ראשי בית אביך „עליס" ..... אך .כבר סעיל סמוח רמ"ס כי כל מה

עם משנה תורת משה אשר בידו, יצאה מארץ ישראל וחזרה לבבל, ו
לזה סמך סן הרשימה אשר בסוף ספר התורה הקדמון מאד לפי ראות עיני
חוקר א) [עיין לעיל רשימה 11]״.

„ובהיות הכתה הזאת כת דת הקראית, במאה הרביעית לבנין בית ש
רחוקה מארץ ישראל, על כן לא נזכרה בשום ספר מספרי ברית החד
לנוצרים, בלתי אם הפרושים והצדוקים״ וכו׳. ואחרי כן הולך ומונה את שמ
בעלי המסורה ממאה הרביעית לאלף החמישי אשר היו כלם קראים לפי דברי
ועל כל הבל ושקר ברא רשימה מיוחדת ובהן מלא את שני ספריו.

מלבד אלה ברא מגלת יוחסין מעשרים דורות אשר על פיה חשב א
ענן ליוצא ירך מלכי בית דוד, ומזרובבל עד ענן נמשכו בסדר נכון נשי
הקראים, והמגלה הזאת נתן על יד פינסקער והוא עשה סמנה מטעמים כא
אהב פירקאוויץ, ורבים מחכמי ישראל הלכו אחרי פינסקער בעינים עצומה
יען כי האמינו כי פקוח עינים הוא; ואם כי לא נוכל לשלול ממנו את חכמה
אך יתר מראי נתן אמון למציאות פירקאוויץ, ולוא סכל היה כי עתה ו
יכלנו להאשימו, אכן כרוב חכמתו כן גדלה חטאתו על אשר לא פקח א
עיניו הפקוחות. והנה גם לחזק את המגלה הזאת ברא רשימות כהות נפ
כאשר עשה לכל רעיון אשר מצא מסלות בלבבו, ואחת מהרשימות האל
תשא מדברותיה כדברים האלה.

13 „בשם אל רחמן לא נכחד מבנינו אחרינו להיותם מספרים תהלות יו
כמונו אשר נתן את ארונינו שלמה הנשיא לחן ולחסד ולרחמים בעיני האד
בלדואין אשר מלך תחת אחיו, ויתן לו את חפצו ויצו לאנשי חילו אחינו בו
עשו, וישיבו לנו את כל ספרי קדשנו וספר התורה הזה עמהם, וזה חצי נחמו
על כן אנחנו נקהלנו לכניסת רבינו ענן נשיאנו ומברכים את המלך יחי לעולב
היום יום ששי צום עשרה באב ראש שנת תתרל״ז שני, אתי״ז לשטרות אמן
כן ברחמיו ימהר יחישה מעשהו לנחמנו בקיום הבשורה שבשר כהיום, רא
השנה לחרבן הראשון ע״י יחזקאל הנביא ע״ה, ושם העיר מיום יוי ישועה
אמן אמן כן יהי רצון במהרה בימינו נצח סלה, אמן״.

הרשימה הזאת מזויפה בלי ספק, כי: א) נכתבה מיד קראי, והעד לזו
כי כתב את השם יוי ככתיבת הקראים, ב) כל הסופרים אשר דברו אודו
הקראים יוכיחו כי שקר יתפארו הקראים כי יש להם ביהכנ״ס מזמן ענן בירושלים
כאשר ידענו כי נחרבה העיר פעמים רבות, וביחוד בימי נוסעי הצלב, ונג

שנמצא כתוב בספרי הערביים אודות הקראים, הוא „רק מה ששמעו מפי הקראים עצמם,״ כי
שוכל לראות את דברי הערביים על אודותם כדברי בני מקרא״ [ל״ק לד ד׳].

א) בתנאי אם יהיה קראי.

לו ידיעה ברורה אם בנה שם בית תפלה, ואולי גם לא היה
, נ) המלות „ע״ה״ כבר הוכיח בצדק הרב החכם הגדול ראש סופרי קורות
ישראל ביסטו הד״ר צונץ [צור געשיכטע אונד ליטעראטור צד 336] כי ברכת
המתים החלה לעלות על שפת העם רק בקצה המאה הי״ב · ראה הלאה מאמר
אבן רש״ף · אך המזייף אשר פתח את בית חרשת המעשה עשה את
מלאכתו בידים חרוצות, ולא נח ולא שקט עד אשר ברא עוד רשימה
מזויפתה אשר תהיה לעזר למגלת יוחסין, וז״ל ;

14 „בשם אל
שדי

מצוף שקנה רבינו
נשיאנו גדליה
הנגיד והראש
מרינו הקדוש הרב
הנשיא בן ארוננו
נשא גליות כל ישראל
חיד המלך משיח ה׳,
אהבו ומשרתו אברהם
בן משה החבר מעין
בן אברהם אל . . הלוי״.

ראה פראספעקט פינגער צד 26

התארים הנכבדים האלה לקוחים מספר „תחכמוני״ לר״י אלחריזי אשר
נשא על איש אחד כדברים האלה : יאשיה בנ״ק מרינו ורבינו ואדוננו וכו׳
הנשיא הגדול נשיא גלות כל ישראל נכד זרובבל בן שאלתיאל וכו׳ בן
הגבר הוקם על משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל״ · וזה הָעֵד עד
נוכל לתת אמון לרשימות פירקאוויץ ·

היהודים אשר ישבו בקרים מימי קדם קדמתה ולא ידעו לא מהתלמוד
כת הקראים אשר יסד ענן — לדעת פירקאוויץ — קבלו אחרי כן את
ענן כשמונים שנה אחרי התיסדות הכת ההיא א), וביניהם היו חכמים מנקדים
מסורה, ועל כל הגה אשר הוציא אבן רש״ף כפיו, ברא רשימה מיוחדת,
בשנת תשי״ז לאלף החמישי באו שלשה שלוחים מירושלים אשר הצליח להם
שתי מאות משפחות מהקראים כי יקבלו את דת הרבנות · שם השלוחים
האלה הוא רבי אפרים ורבי חנכה ורבי אלישע, וגם אחרי המקרה הזה אשר
אותו על עלה אחד מסוף ספר תנ״ך [ראה מאמר מושב בנ״י] היו
השלוחים האלה מלמדים את תורת הרבנות בכפא [פעאדאסיע] ובספרד
[קרים] ובכל זאת לא היה ולא נולד על ברכי הרבנים החדשים האלה אף

א) הכרמל שנה שלישית ·

חכם אחד במשך יותר מתשע מאות שנה, רק איזה מחכמי הרבנים היו תלמיד
אצל חכמי הקראים, ונגד כל רשימה מצא מצבת אבן בסלע היהודים, כגגוּ
פעאדאסיע, סטארא־קרים, אשר הכתובות עליהן תעידנה על הרשימות ; ול
העת ההיא — מתחלת המאה השמינית לאלף החמישי — הביא לנו הכ
ידיעות ע״ד הקראים, אשר לוא יכלנו לתת אמון בהן כי עתה יכלנו לחו
ספר דברי הימים לבני מקרא בקרים .

הקראים לדעת פירקאוויץ גרו מזמן כביר בחצי האי טאמאן, קערץ
פעאדאסיע, סולכת, סודאק [סוגדאי או סיגדאי] מנגופ, סלע היהודים
אינקערמאן, חערסאנעס, [כרשון] עד אשר באו תחת ממשלת מלכי הטטרים
ובימיהם חיו בקרים בגאון שלות השקט, ובכל עת נתנו להם מכתבי חופ
[פריווילעגיום] ומהם היו גם נכבדים ומשרתים בחצר המלך [חאן], עד כי י
חסר להם דבר. אך היהודים או הרבנים החדשים היו שפלים ונבזים גם בעי
העם גם בעיני המלך, ורק הקראים השתדלו לבקש בעדם חנינה מאת המלכים
ובנו למענם בתי כנסיות, עד אשר בא חצי האי קרים תחת ממשלת רוסיא
וגם המלכה יעקאטערינא II, הבדילה אותם לטובה מהיהודים ותתנה להם
זכיות האזרחים, וכן עשו אחריה כל מלכי רוסיא, עד היום הזה. וה
הידיעות האלה כלן הן מעשי ידי פירקאוויץ אשר הגה מלבו, ואותן קרא ושנה
וזאת היתה מטרת חייו בארץ לרומם את אחיו עד גבהי שחקים. ונפ
מאד כי גם מלכי ארץ גם סופרים רבים נתנו אמון לדבריו, ובתוכ
רבים מסופרי ישראל, כר״ש פינסקער, נייבויער, שד״ל א), ובראשם הח
הגדול פראפעססער חוואלסאן. החכם הזה הנודע לשם ולתהלה בפי כל היהודי
ברוסיא, ואשר באמת רב טוב עשה לנו בספרו הנכבד נגד העלילה הנורא
והמתועבה כי נחוץ לנו דם נוצרי לחג הפסח בפרט, ובספריו ומאמריו הרבי
הנוגעים כמעט כלם לחכמת ישראל וספרותו בכלל; החכם הזה ראוי הוא
יוחק שמו הנכבד באותיות זהב על לוח דברי הימים לבני ישראל; החכם הז
בעצמו הרע לנו עד מאד בתתו אמון להבלי פירקאוויץ, אם כי חלילה
להאשימו כי בכונה עשה זאת להכעים את לב עם ישראל, כי בכל זאת ל
חדל גם בספרו זה 2) לתת הוד והדר על ישראל ותורתו, ובכל פרט ופר
נתן היתרון ליהודים על הקראים, אכן כשגגה היוצא מלפני השליט בחכמ
ישרון עשה החכם הזה, ואולי נפשו הטהורה לא יכלה להאמ
כי איש אחד כפירקאוויץ יעשה המון זיופים לאלפים ויהפוך את הקער
על פיה, ובאשר ראה הפראפעססאר הנכבד הזה כי הרשימו

א) ראה ספר „בני רשף" בדף האחרון .

2) Сборникъ статей по еврейской Исторіи и Литературѣ
. П. Б. 1866.

המצבות התאומנה יחד, נתן בהן אמון, וברוחב בינתו חבר את הספר הנ"ל, אשר לא היו מציאות פירקאוויץ אמתיות כי עתה השתוממנו על כשרונותיו הגדולים לחבר ספר נכבד כזה, אשר בצדק נוכל לכנותו „ספר דברי הימים לבני מקרא", רק משמונה עשר מצבות, ואיזה רשימות, ובאמת צר לנו להאשים ולזרות את דבריו לרוח; אכן מה נעשה אם האמת היקרה לנו מכל תסרח, תראנו ההיפך מדבריו, וממנה לא נוכל לסור ימין ושמאל.

הפראפעססאר הנ"ל יוכיח כי בברכות המתים „ע"ה", תנ"ל, לעו"ע, [לזכר שלם יהיה צדיק], רו"ת [רוח ה' הניחהו] וכדומה, כבר השתמשו בימי קדם, אף כי אין לו כל אות ומופת מכל ספרי ישראל ולא מהתלמוד על זאת; ואנחנו ידענו כי ברכת המתים נמצאה בפעם הראשונה בתחלת המאה השביעית לאלף החמישי אצל הגאון כהן צדק, ורק כשלש מאות שנה אחריו החלו גם כל העם לברך את המתים, כאשר הוכיח כבר הרב דר' צונץ במקומות רבים בספרו [צור געשיכטע אונד ליטעראטור]. הפראפעססאר הנ"ל יוכיח כי מצבת סנגרי היא אמתית, אף כי כבר נודעה למזויפה מימי הגאון שי"ר, וה' חוואלסאן בעצמו הודה לי כעת כי מזויפה היא, כאשר ראינו שנינו את העתקתה על ניר באוצר ספרי הקיסר בפעטערסבורג, וא"כ למותר לי להביא עוד אותות ומופתים נגדה, הפראפעססער הנ"ל הוכיח כי היו באמת חכמים גדולים ונשואים מהקראים בקרים, אף כי כבר נודעו כל הקראים גם לבד פירקאוויץ לחברי שקרים למיום נוסדה אגודתם, ואם מצאו איש אשר ראו כי אין רוח הרבנים נוחה ממנו מהרו ויספחוהו על עדתם; ומה נאמנו דברי הרב גייגער, בנוגע לענין זה, באמרו: „אמת הדבר כי הקראים האחרונים בחרו בדרך הזה, לקחת מקרב בעלי התלמוד כזה וכזה אשר היה לו ריב ומחלוקת לש"ש עם רעהו, והבריעו החכמים נגדו ופסקו ההלכה כבעלי ריבו, ויקומו הקראים האחרונים ויקראו לו בקול גדול: לנו אתה ובוא אתנו והטבנו לך ונעשה לך שם על פני הארץ, ונשימך לשר ושופט בתוכנו ונאמר כי רק בעבור אשר יצאת בצבאותינו ריחך נבאש בעיני הרבנים, הן זה דרך כסל למו. אך לא כן עשו חכמי בני מקרא הראשונים, הם ידעו כי המה חדשים מקרוב באו וכו'" [אוצר נחמד מחברת ד' צד 12 וויען תרכ"ד], וראוים הדברים למי שאמרם.

לדאבון לבו מצא פירקאוויץ איזה ספרים נכבדים מחכמי הרבנים בקרים נכ"י, תחת אשר מכל המון ספריו לא מצא אף אחד אשר חבר בקרים מחכמי הקראים, ואיך יתנהו לבו לתת כבוד לשם ישראל? — ומה עשה? התהפך מצד אל צד למצוא עליהם תנואות כי נחלו את חכמתם מחכמי הקראים, למשל: הוא מצא את הספר היקר שפת אמת להרב ר' אברהם הקירימי הרבני, וימצא עליו עלילה לעשותו לתלמיד לאהרן הקראי בעל המבחר, אף כי בספרו זה הוא לוחם את הקראים מלחמת תנופה, בכמה מקומות, והחכם רש"י פין ענה אמן לכל מוצא פי פירקאוויץ, וה' חוואלסאן נתן אמון כי נמצאו בין הקראים בקרים חכמים ונשיאים מיוצאי חלצי מלכי בית דוד, באשר האמין לרשימה 14,

Digitized by Google

והיטיב אשר דבר בענין זה הגאון החוקר והמבקר הגדול שי"ר ז"ל, לאמר. „ופה המקום ג"כ להוכיח בשקר דברי הקראים, אשר יחשבו אחד מחכמיהם ושמו סלמן בן ירוחם לרבו של רבינו סעדיה, וזה כזב מבודר, שלא עלה אז על דעת שום אחד מההמון ישראל הרבנים להניח את בנו ללמוד תורה ממורה קראי, וחוץ מזה לא התפשטו עוד הקראים בימים ההם עד מצרים ארצו של הגאון בימי נעוריו, אלא שדברים הרבה כאלה בדו מלבם; וכעין זה עשו מלבם את יפת לרבו של ראב"ע בעבור שמביאו הרבה, וכמו שלקחו להם כל חכם רבני אשר נמצא בתלמוד עליו איזה מחלוקת קטנה או גם אחרי כן, משכוהו אליהם ומנוהו בין נשיאיהם, כאשר יחשבו רב ענן האמורא בעבור שנמצא בינו ובין רב הונא איזה אונאת דברים, ונתן רצוציתא, ורב בוסתנאי ריש גלותא בעבור הערעור על בניו מבת מלך פרס האחרון שנשבית ביד עמא"ר בן בטא"ב ונתנה לו במתנה (יעויין שערי צדק דפוס ליוורנו ח"א סימן י"ז), אע"פ שלא היו עוד כלל בימי רב בוסתנאי ומכ"ש בימי האמוראים כת הקראים בעולם", [בכורי העתים תקפ"ט הערה 31 לתולדות רס"ג].

הפראפעססאר חוואלסאן נתן אמון להמצבות אשר נמצאו עליהן פרטי השנים „לגלותנו", כי מנו היהודים גולי שלמנאסר לגלותנו, וכן האמין לפירקאוויץ כי היהודים—המה הקראים לדעת אבן רש"ף—מנו „ליצירה" מזמן קדום מאד בערך מימי חרבן בית שני, וכן היה להם עוד פרט אחר „למפרכא", אף כי לא נראה ולא נשמע מזאת בכל ספרות ישראל והעמים, וכל הפרטים האלה נמצאים רק על המצבות אשר הנן מזויפות בלי ספק, כאשר יראה הקורא הלאה במאמרי „זיופי אבן רש"ף", וכן לא הפיל צרור ארץ מכל דברי פירקאוויץ הנוסדים על ארני תהו; ולוא הביט על מציאותיו בעין בקרת, כי עתה אולי פקחה גם הממשלה את עיניה על מעללי הקראים, ואז ראתה את אמונתם ויושר לבם, וכבוד ורב תודות נחל מאת כל אשר בשם ישראל יכנה.

הנה הראיתכם קוראים יקרים את כל חכמת הקראים בכלל ומפעלי פירקאוויץ בפרט, בקצרה, אף כי יכולתי להעתיק פה את כל רשימותיו ולהביא את דעותיו אחת אחת, אולם חשבתי למותר לעשות זאת, כי לקורא מבין תספיקנה גם אלה, אך ראיתי נחוץ להציע בזה גם את דעתי בנוגע לדברי ימי הקראים בקרים. וטרם כל דבר הנני להגיד מראש כי משפטי או השערותי נוסדות יותר על הנסיון מאשר על פי סופרים וספרים, יען לדאבון לבי לא בראתי עוד רשימות ומצבות אשר תהיינה לי לעזר, ולהכנים פילא בקופא דמחטא בפלפולי חריפתא לא הסכנתי, ע"כ לא אוכל להוציא משפט כי אם רק מאת אשר ראו עיני ואשר שמעו אזני, כי מלבד זה אין את נפשי לכתוב פה ספר דברי הימים להקראים בקרים, אשר לא נסו עוד הקראים בעצמם לעשות זאת, וגם לא עלתה המחשבה הזאת על לבם מעולם, וגם אם יבוא גייגער וגרעטץ, צונץ ושטיינשניידער, יאסט ופירסט, לא יצלח בידם לחבר ספר

Digitized by Google

דברי הימים לבני מקרא בקרים, באשר לא נשאר להם כל ספר וידיעה מקורותיהם בקרים בימי קדם, ורק ידיעות אחדות שדופות קדים נוכל למצוא בספריהם מהמאה הי"ז והי"ח, ע"כ על הקוראים להסתפק בזאת אשר נוכל להציע לפניהם, ואם נוסיף להשיג עוד דבר מה בנוגע לענין זה לא נמנע לתתם לפני הקוראים במקום אחר, ואומר:

הכוזרים המתיהדים אשר רבים מהם ישבו בקרים א), אין כל ספק בעיני כי בראשית התיהדותם לא ידעו עוד מהתלמוד, ואם נאמין עוד למכתב מלך הכוזרים הנמצא מחדש ע"י אבן רש"ף, הנה התגיירו הכוזרים בערך שנת ש"פ לאלף החמישי [620 לספה"נ], אשר אז לא התפשט עוד התלמוד גם בין כל היהודים המפוזרים בכל קצוי תבל, ובטח בעת אשר ממשלת הכוזרים עמדה עוד בתקפה וגבורתה לגאון ולתפארת, נמצאו בכל עת רבים אשר התגיירו, ומה גם בעת ההיא עת חלוף האמונות והדעות בכל הארץ; ולפי ידיעות אחדות הנשארות לנו לפלטה נוכל לשפוט, כי נפלגו קהלות הכוזרים בקרים מקהלות היהודים הקדמונים, כטבע שני עמים שונים אשר לא מצור אחד חֻצבו, אשר הנראה גם לא דברו בשפה אחת, וע"כ יוכל להיות כי גם במאה התשיעית והעשירית ידעו הכוזרים רק מעט מהתלמוד, וע"כ כאשר שמעו הקראים, בארצות אחרות כי אבד ניר לממשלת הכוזרים שלחו שלוחים (מיססיא־נערין) לדבר על לב הכוזרים הנשארים לקבל את דתם, באשר כבר ידענו כי הקראים שלחו שלוחים כאלה לכל עיר ועיר למען הרבות מספרם המעט, ובכן כי מצוינים המה במדה הזאת להתפאר כי קדמונים המה ושומרים דת משה בטהרתה; ויוכל להיות באמת כי היו נרדפים על צוארם מאת היהודים, ובראותם כי דתם נוטה לנפול, חשבו מזמה לשלוח פראפא־גאנדיסטים אל הרבנים, ולפעמים הצליחו בשליחותם, כאשר כבר הזכיר הראב"ד ז"ל בקבלתו „כי איש אחד אבן אל־תראס מקאסטיליען היה רבני ואח"כ הלך לירושלים וקבל שם את דת הקראית, ואחרי כן נהיה למיססיאנער קראי והסית רבים מהרבנים מדרך אמונת אבותיהם, ואחרי מותו שאלו הקראים מאשתו המלומדה „אל מעלימה" איך התנהג בעלה באמונה ודת", למען ילמדו ממנה, לדעת חקי דתם. והרש"פ ז"ל השתדל להראות כי רק בעבור זאת נקראו קראים מענין קריאה ר"ל קריאת השלוחים לפרסם את דתם, ולזה נוטה גם הפראפעססאר חוואלסאן, באמרו [בקורת לתוה"ק צד 131 בהערה שם] „שזמן קצר קודם ענן היו בין המחמדיים פראפאגאנדיסטים שקראו בשם אל דאעי, (היינו מכת השיעיתין הדומים ממש לכת הקראים אצלנו) ונקראו בשם אלדעאי, שם שמשמעותו ממש כמשמעות שם „קרא" בעברית, וכן תרגמו אותו המתרגמים העבריים תמיד במלת „קרא" ולפי הנראה גם החכם אב"ג נוטה לדעת זו, אף כי אין דעתי נוטה לזה, [ראה הלאה]. אולם כלם

א) מזכר להוסף ברכה בחלק אליפי מספר הזה בתולדות הכוזרים.

Digitized by Google

מודים כי השתדלו הקראים לשלוח שלוחים אשר יפרסו את דתם להרבות מספרם, ושלוחים כאלה יכלו לשלוח גם לקרים. ודעתי נוטה לדעת החכם גראטץ כי גם אלדד הדני הרמאי הנודע היה אחד מהם, אשר ברוב מזמותיו אבה להדיח את ישראל מעל קבלתם; כי בעוד אשר מיססיאנער מפורסם יוכל להדיח רק איש אחד או שנים ובסתר, הנה בליעל ואיש מזמות כזה אשר שָׂם מסוה יהודי על פניו, יוכל להדיח קהל גדול מאמונת אבותיהם, ועל אלה אשר לא אבו להכיר עוד את הדני הזה לקראי, להביא ראיה כי נמצא עוד שבט דן על פני האדמה, תחת אשר לא שמענו עוד מפי שום נוסע בעולם אשר מצא או שמע מהשבט הזה, וכבר עברו אלף שנים למיום נראה הדני הזה בעולם, וממנו ועד עתה נסתם כל חזון מאחינו אלה אשר ברא ברוח דמיונו, וכל עוד אשר לא יבררו לנו המאמינים בו כי כל דבריו אמת תצדק ולא היתה לו שום מטרה אחרת בספוריו המוזרים, לנו הצדקה לחשוב אותו למדיח קראי ונוכל ערום; ומלבד ספוריו המבהילים כי שלוח הוא מאת ארבעת השבטים [דן ונפתלי גד ואשר] על פי ה' להגיד לאחיהם את רוב אשרם וגדולתם, הנה נראה מדבריו בספר „אלדד הדני" [המיוחס אליו ונכתב מיד איש אחר בימיו] כי היה בקרים וקוקז, ואודות היהודים במקומות ההם ידבר „כי יש להם מקרא ומשנה ותלמוד ואגדות וכל שבת פותחין ואומרין דרשות בלשון הקדש והסברא בלשון קדר", חכר עוד את היהודים „משבט שמעון וחצי שבט מנשה בארץ כוזריים"; וע"כ יוכל להיות כי הלך גם לקרים להשמיע בחשך תורתו, וממיססיאנערים כאלה לא יפלא אפוא אם הצליחו להדיח משפחות אחרות מהכוזרים אשר זה לא כביר התהללו באלילים ועוד לא שרש גזעם ברת ישראל, ומהם התאחדו ויהיו לקהלה או כתה מיוחדת, כאשר העיר פירקאוויץ עצמו במכתבו [לעיל], כי „קראי קרים אינם מהענניים, כי אם בבוא אחד מהענגים לקרים ובהראותו את דתו קבלו ממנו איזה מנהגים בדת", ועל פי זה יובן היטב מדוע לא מצאנו זכר לקהלה קראית בקרים עד המאה הראשונה לאלף הששי, יען מספרם היה מעט מאד עד כי לא יכלו להתאחד לקהלה מיוחדת. אשר על כן נוכל לשפוט בצדק כי:

קראי קרים הגם יוצאי ירך המאנגאלים או הטיורקים (ר"ל הכוזרים)

ה

ולחזק את משפטי זה הנני להביא עדים נאמנים אשר לא יכזבום גם הקראים בעצמם.

א) כל עם ועם יצטיין בתאר פניו, במבטי עיניו וכל הליכותיו, עד כי האיש המביט בעין חודרת יבדיל כרגע בין אנשים אשר לא מצור אחד חצבו, ולמשל אם נעמיד את היהודי והטטרי או הציגאני, נכירם במעוף

Digitized by Google

ין הראשון, כי היהודי הוא מיוצאי ירך בני שם; הרוסי הוא מגזע עם הסלאווים; הטטרי הוא נגבר להמאנגאלי, הציגאני הוא מגזע עם מוזר לנו אשר לא נדע מוצאו; וכן נכיר גם את הקראי כי ממקור אחד הוא עם הטטרי, כאשר הוכחתי הלאה [תאר פני הקראים]; ועל דברת חכמי הנתוח יצטיינו האנשים מעמים שונים גם במוח [מארק] עצמותם, ואם אמת נפיהם, הלא אז אין כל ספק בעיני, כי לוא נסו הרופאים לנתח ראש הקראי, כי עתה מצאו כי גזע מחצבתו איננו בשום אופן מזרע ישראל; וכל הרופאים אשר שאלתי בקרים העידו כלם פה אחד כי הקראים בקרים אין להם כל השתוות עם היהודים, ומהם גם הרופא המפורסם הרב החכם ה' ראובן קלישער, אשר ישב ירחים אחדים בסעוואסטאפאל, והתחקה על שרשי הקראים א).

ב) הקרימצאקים אשר שפה אחת להם כמעט עם הקראים והטטרים, ובכל הליכותיהם לא יצטיינו מהקראים בשום דבר, ובכל זאת אם נעמיד את הקראי והקרימצאק שניהם מלובשים במין בגד אחד, נכיר אותם כרגע כי הראשון הוא טטרי, והשני יהודי.

ג) כל עם ועם מצוין בסדר חייו וכשרונותיו, והכשרון החסר אצל האחד נמצא במדה נפרזה אצל השני, וכן להפך. למשל כל החוקרים החליטו כי היהודים יצטיינו בכשרונותיהם בחכמת החשבון והמוזיקא וכדומה, האשכנזים יחעים לאומנים וחרשי חושב, הבריטנים לחובלים ויורדי הים באניות. אבל אם נחפש בנרות לא נמצא אף אחת מכשרונות היהודים אצל הקראים, ומעולם לא נראה קראי אשר יצטיין בחכמת החשבון והמוזיקא וכדומה מכשרונות היהודים, כאשר הוכחתי הלאה, בפרט.

ד) כל עם בתבל יצטיין בספוריו מחכמיו, קדושיו וגבוריו, וביחוד כל גוי אויא יספרו נפלאות קדושיהם, חכמיהם וגבוריהם, חאת שיחם והגיונם כל היום; ואם כי רוב ספוריהם רק בדמיון יסודם, בכל זאת לפעמים נמצא גם בהם גרגיר אמת, אשר מהם נוכל להוציא איזה דברים הנוגעים לקורותיהם ודברי ימיהם, מבטן מי יצאו? ומה מעשיהם בימי קדם? וגם העם הנבזה עם הציגאני, יספר על אחד מנביאיו אשר עמד להתפלל לאנובים אלהיהם וכל עדת מאמיניו נקבצו באו אליו, והנביא קם מכרוע על ברכיו ויתנבא אל עדתו בשם אלהיו בדברים חוצבים להבות אש „לאמר: שמעו אלי עדת מאמיני! ימים רבים גדלתיכם ורוממתיכם ואתן תתתכם על פני כל העמים, אפס כעת עזבתם אותי ותשכחוני, ע"כ אסתיר פני מכם ולא אוסיף עוד תמוך בימינכם,

---

א) ראה דברי במ"ע „עברי אנכי" שנה י"ג גליון ל"ב. וכבר הצעתי לפני האקאדעמיק ה' קוניק בס"פ פעטערסבורג כי נכון מאד. אשר חכמי הקרוח ינסו לנתח ראש הקראי למען יוכחו על פי כללי החכמה הזאת אם יש להם איזה דמיון עם היהודים, ואח"כ כתב גם הוא כזאת בסוף ספרו „טוכסמים וסיקראוין", ואם גם הרופאים יחליטו כזאת אז נעלה הדבר מעל כל ספק.

סורו ממני! כי לא עמי אתם וגם אני לא אהיה לכם לאלהים! צאו לכם לבקש מנוח לכף רגליכם באשר תמצאו, אך את הדרור והחפש אל תשכחו, אל תשימו צואריכם בעול מלך ושרים, בחרו משכן לכם ביערים ובנקיקי הסלעים, ועל ערמתכם תחיו והייתם חפשי כפראים במדבר וכו'״. ולוא ידענו אף מה מקורותיהם בימי קדם, כי עתה יכולנו להוציא מהגדה הלאומית הזאת איזה דברים נחוצים לדעת דברי ימיהם, למשל מי היה המושל אשר גרשם מארץ מולדתם? ומדוע עשה להם ככה? וכדומה. והנה לא יפלא בעינינו כי העם הזה הנודד בלאומים זה שנות מאות רבות, כי לא ידע עד מה מתולדות דברי ימיו, באשר בכל מקום בואו לא מצא מנוח לכף רגליו, וגם אין להם כל כתב ולשון ולא אמונה ודת; אבל איך לא נתפלא על הקראים כי גרועים המה בדבר הזה עוד יותר מהציגאנים, לא יאומן כי יסֻפר כי אלה בחירי יה, אשר יתפארו כי המה חכמים ונבונים, תמימי דרך והולכי תם, עד כי מלאכי מרום כתגבים בעיניהם, ותוצאותיהם מימי קדם מגלות שלמנאסר, ולסוף כל הדורות יכירו כל עמי תבל כי רק אמונתם היא האמתית, והאובדים בארץ חינא והנדחים בקצוי הודו המזרחית יבואו כלם לכרוע להם ברך ולחסות בצל דתם, בני „אתה בחרתנו״, כאלה לא ידעו מדברי ימיהם אף כידיעת הציגאנים? וכל תשובותיהם אשר ענו לשואליהם על דברת קורותיהם בזמנים שונים, לא תתאימנה יחדיו, עד כי את אשר ענה האחד יבוא השני ויכחישו על פניו; זה מספר כי מיסד הכת הזאת היה ענן, ובא רעהו ויאמר לא הוא, ויתן את כבודו ליהודה בן טבאי, והשלישי לצדוק וביתוס, והרביעי יענה כחשם על פניהם, ויאמר כי מעולם דבר לא היה להם עם היהודים ומוצאם ממקור הכוזרים מגזע המאנגאלים, והנה בא פירקאוויץ ויחלום חלום כי קדמונים המה מבני גלות עשרת שבטי ישראל, ובפה מלא הגיד כי בעל ספר דד מרדכי היה איש לא למד, אשר ישב בעיר קטנה קוכיזובא ולא ידע עד מה רק מאשר קרא בספרי הקראים והרבנים המעטים", ובכל זאת נועז גם איש כזה לספר הבלים ושקרים באזני מלך שוועדין, [ראה לעיל במכתב אבן רש"ף], ופירקאוויץ יספר שם גם על עצמו כי גם הוא נסה לחבר ספר דברי הימים בימי עלומיו, וז"ל שם „ואני בעצמי כתבתי איזה דברים בקראי בלי שום לב מה שכתבו חכמינו הראשונים, אכן לא ישרו דברי בעיני עתה אחרי אשר חכמתי מעט, ואף כי כל מה שכתבתי הוא לטובת הקראים ולא לרעתם, אך מה אעשה אם אין בידי ראיות על זה״.

הראיתם קוראים יקרים סופר קורות הקראים! השמעתם גאון תפארת עם עולם, מעיד על עצמו כי כתב על ספר את דברי ימי הקראים רק לטובתם, בעוד אשר לא ידע מאומה רק מאשר קרא בשנים או שלשה מספריהם א), ועל דברי בעל דד מרדכי העיד כי כלם הבל וריק,

---

א) לא הפרזתי על המדה בזה, כי באמת לא מצאתי עוד בעת ההיא יותר משנים או

דברי פריאום צצקי לקודם מהספר הנ"ל, והעיד בעצמו כי לא יוכלו להשען גם על דבריו, ומה עשה הוא בעצמו כאשר עלה בגאותו וחכמתו שחקים בסוף ימיו? האם הטיב את דרכו מכל סופרי עמו אשר קדמוהו? ע"כ בצדק אחשוב למשפט — לפי דעתי — כי קראי קרים לא ממעי יהודה יצאו, וכאשר לא ידעו כל הכתות הנמצאות בקרים וסביבותיה להגיד מקור מחצבתן, כמו המאלאקאנים והסקאבצים הראסקאלים, כן לא ידעו גם הקראים, כי לוא היו באמת ממקד ישראל כי עתה למצער נשאר איזה זכר בספרות ישראל אודותם, כאשר נזכרו הענגיים בספרי דברי הימים לבני ישראל במקומות רבים.

ה) הטטרים יעידו כי ידברו הקראים טטרית צחה כמוהם, ובדבר הקראי לא יכירוהו כי לא בן עדתם הוא, ומדוע לא ידברו הקרימצאקים צחות בשפה ההיא כמוהם? עד כי לפעמים לא רחוקות לא יבין הטטרי או הקראי את שפתם, האין זה אות נאמן כי לא אַם אחת תְּבִלָּתָם? ואם נוסיף לזה עוד הוכחת אבן רש"ף—לעיל במכתבו—כי לוא היו קראי קרים ממקור אחד עם הענגיים, הלא אז היה להם לדבר בשפת ערבי כאשר ידברו הקראים בארצות המזרח" א), הלא לא נשגה אם נחשוב כי כבר משפטנו אור יצא כי קראי קרים אינם ממקור אחד עם הענגיים אשר היו באמת מזרע ישראל, וא"כ מי המה אם לא יוצאי ירך הכוזרים או המאנגאלים?

ו) בשנת 1870 יצאה פקודה מאת הממשלה ברביעי לירח דעצעמבער, לאחד את הקראים עם היהודים יושבי פלך חערסאן בדבר עבודה בצבא, ופתאום יצא ה' קוז אחד מראשי חכמי הקראים ויכתוב מאמר גדול במ"ע (Новорос. Вѣдом.) גליון 276-277 ויצעק בקול גדול לאמר: טעות גדולה יטעו אלה אשר יחשבו את הקראים ליוצאי ירך היהודים, יען אמונתם יש לה איזה דמיון עם אמונת היהודים! אך באמת אין כל דמיון ביניהם, ויותר נכון לדמותם להכוזרים, להארמענים, או להטטרים, או לכל גוי אשר תחפצו רק לא אל היהודים, וכותב המאמר הודיע גלוי ומפורש, כי לא מלבו יצאו הדברים האלה, כי אם כל עם הקראים מדבר מתוך גרונו", והודאת בעל דין טובה לי יותר מאלפי עדים, כי הקראים אינם מזרע היהודים.

שלשה ספרים נדפסים, וגם כעת לא נדפסו עוד יותר מעשרים עד שלשים ספרים מכל ספרות הקראים,

א) אעיר בזה כי שמות הקראים אשר נמצאו על אבני המצבות אשר רבים מהחוקרים טו את דעתם כי בשפת פרסי יסודם, כלם לקוחים רק משפת קדר העתיקה, ורק פירקאוויץ אשר הוליך חכמים שולל נתן להם טעם אחר, כמו השם גולף, טורגלין וכדומה, [ראה זופי אבן רש"ף] וגם זאת היא עדות נאמנה על מקור מחצבתם מבטן הספרים.

ז) בשנת 1827 יצאה הפקודה מאת הממשלה כי יחלצו היהודים אנשים לצבא, ובעת ההיא התחשבו עוד הקראים על עדת ישראל, ובכל פקודות הממשלה נקראו בשם „יהודים קראים", ופקידי הממשלה קראו גם אל הקראים כי יתנו אנשים לצבא, אז יצאו הקראים חוצץ ויתאספו לעיר יעווּפאטאריע להתיעץ מה לעשות, וישלחו את הר"ש בבוויץ, הי' יש"ר להשתדל אצל שרי הממשלה בעיר המלוכה לתת להם חפשה מהעבודה הזאת, ובעזרת אבן החן הצליחו להגיע אל מטרתם; וראשית דבר השתדלו להראות באותות ובמופתים נאמנים כי אינם יהודים בשום אופן, ומני אז נשאר לחק עולם כי יבדלו הקראים מעל היהודים מכל וכל, והממשלה תקרא אותם כעת רק בשם „קראים". ואם ראשי חכמי הקראים בעצמם הטריחו את כבודם לנסוע לעיר המלוכה למען יוכיחו במופתים נאמנים כי אין להם חלק ונחלה בבית ישראל א) מדוע לא נהיה לעזור להם? — „מהיות טוב אל תקרא רע" יעץ לנו החכם מכל אדם, וכן הזכיר את הספור הזה בע"ם מסה ומריבה [שם דף ק"מ גיסו של הישר].

ח) ע"ד השם קראים, חכמים רבים חקרו ודרשו מדוע נקראו בשם זה, החכם ר"ש פינסקער ז"ל השתדל להראות כי היהודים כנו אותם כן, יען שלחו מוכיחים או קוראים [פראפאגאנדיסתים] לקרוא להיהודים הרבנים כי יקבלו את דתם, והחכם הגדול פראפעססאר חוואלסאן אשר וקיים את ההשערה הזאת, וגם החכם אב"ג ועוד אחרים נוטים לזה, הרב החכם ריב"ל נ"ע הוכיח כי היהודים קראו אותם ראשונה בשם „קרעים" [ראסקאלניקים], אך הקראים הפכו את הע' לאל"ף. והנה אף כי לזה גם דעתי נוטה, כי היהודים קראו אותם בשם חרפה, כטבע כל עם לחרף ולגדף את הפרט אשר הֻבדל ממנו ויהי לכתה מיוחדה, אבן כי זה הוא השם הראשון אשר כנו בו היהודים את הקראים בראשית התיסדות דתם לא יתכן להיות, מטעם החכמים הנזכרים: יען לפי הנודע נקראו בראשונה „ענניים" על שם ענן מחוקקם, וכן אנחנו רואים ברוב הכתות אשר נתיסדו בעולם נקראה הכת על שם מיסדה, מתמדים, לוטהעראנים, צדוקים ביתוסים, וכדומה, וכן גם נקראו בראשונה „ענניים"; אך היהודים אשר ראו כי יום יום יתרחקו מעל בית ישראל ויתקרבו יותר ויותר לדת מחמד [ראה הלאה ע"ד אמונתם], החלו לכנות אותם בשם בני מקרא או אלקאראיין [ר"ל כאמיני דת איסלאם, כנודע כי השם אלקאראן בערבית הוא כמו „המקרא" בעברית] ובעוד אשר ישבו תחת ממשלת הכליפים התפארו עוד בשם זה למען ימצאו חן בעיני המלכים מאמיני מחמד, כאשר הודה בעצמו אחד מראשי חכמיהם, כי רק ע"י זה אשר התקרבו לדת מחמד מצאו מנוח לכף רגלם א), אבן כאשר יצאו מארץ פרס, ולא נאלצו עוד לחנוף להמלכים ההם,

---

א) כל הדברים האלה כתובים באריכות בספר „תעודה בישראל", אשר גם להג הרבה על כל גדותיו, ויקר הוא במציאות.

Digitized by Google

או כנו את עצמם בשם „קראים", ר"ל מאמיני תורה שבכתב, והיהודים הפכו
את שמם לקרעים בע', ר"ל כי נקרעו מעל בית יהודה וישראל; ולכן הקראים
בקרים לא נקראו מעולם בשם ענניים מטעם זה, ומה גם כי בעת אשר
נתיסדה קהלה קראית בקרים כבר לא נשמע השם ענניים על שפת עם, וכן
השתדל גם פירקאוויץ בכל חקירותיו להוכיח כי קראי קרים אינם מהעניים,
אבל לא מטעמיה, [ראה מכתבו לעיל] •

ט) הלאה [פרק י'] הבאתי עדים רבים ונאמנים אשר יעידו כי תורת
דת הקראית היא דת האיסלאם בכל פרטיה ודקדוקיה, ורק כסות דת
ישראל נתנו עליה, וא"כ לא יפלא אפוא אם בראשית צמיחתה נוסדה על יסוד
דת איסלאם אף כי ממעי יהודה יצאו, ומה גם קראי קרים אשר תוצאותם
מבטן המחמדים, וכן נראה באמת כי קראי קרים קרובים יותר לדת איסלאם
מאחיהם בארץ הקדושה ומצרים יוצאי ירך הענניים, בכל מנהגי דתם, וגם
תאר פניהם המשונים זה מזה יעידו כי לא בבטן אחד נוצרו; ועוד זאת, כי לא
לבד הקראים במצרים, כי אם גם אלה היושבים בארצות ישמעאל מדברים בשפת
ערבית ב), תחת אשר הקראים בהעליץ [גאליציען] אשר יצאו מקרים מדברים
עד היום בשפת קדר, כאשר הוכיח גם פירקאוויץ במכתבו לעיל •

י) החכם היוני כריסטאפאר קאנדאראקי אשר חקר ודרש הרבה אודות
הקראים בקרים, יוכיח גם הוא ג) כמוני, כי קראי קרים הנם יוצאי ירך
המצרים, והביא לזה אותות ומופתים נאמנים; וכן החליט גם ראש אוהבי
הקראים פעאדאר וואסילעוויטש ליוואנאוו בספרו „צופים קאלע"
[מאסקווא 1874] כי הקראים אינם מזרע היהודים, ובזה דמה להכעיס את לב
היהודים ולתת כבוד לשם הקראים, כי המה אנשים נכבדים לפי דעתו,
ונכבדים כאלה לא יולדו על ברכי היהודים • וחלילה לי לקפח שכר שיחה
נאה, וע"כ גם אני מסכים עמו • • • • •

הבאתי לך קורא יקר עשרה עדים נאמנים לפי דעתי, המעידים כי קראי
קרים לא ממעי יהודה, ולוא חפצתי להלאותך כי עתה היתה לאל ידי להביא
עוד עדים רבים, והחוקרים אשר יאבו להעמיק חקור בדבר הזה, להם הנני
יועץ מראש לבוא לקרים, כי בלעדי זאת לא תעשינה ידיהם תושיה ד), ואז רק אז

א) ראה הלאה הבאתי את דבריו בפרט, ונפלא כי החכמים הקדמונים לא בושו לקרוא
את שמם בשם אלקראין כבעל חלוק הקראים והרבנים וכדומה, [ראה ל"ק במקומות אחדים] •

ב) לבד מעטים מהם המדברים בשפת רומי, ובלי ספק. הלכו אחדים מהם לגור
בארצות ערביות שהיתה דתם, וכן נשארה השפה הזאת בפיהם עד היום הזה.

ג) Универсальное описаніе Крыма С. П. Б. 1874 т. III.

ד) פה המקום להעיר את אזן החכם ד"ר גראטץ, כי לא טוב עשה כי לא שבה לספר
קראים נוסעו לארץ הקדושה, כן שני חלקיו הראשונים מספרו „דברי ימי היהודים" ספרו על

יבחו כי צדקתי במשפטי, וכן החליט גם הרש"פ בלקטיו בכמה מקומות, ויבדיל בין הקראים והענניים.

עתה קורא נעים, אחרי אשר הצליח לי—לפי דעתי—לגלות את המסכה הנסוכה על פני הקראים בקרים, לדעת מקור מחצבתם, עלי לבקש אולי אמצא דבר מה להודיעך מעלילותיהם ודרכי חייהם למן העת אשר החליפו את שמם הסטרי, ילדוגן, תוכטמיש, לאברהם ויצחק העברי. אודה ולא אבוש כי הידיעות אשר אספתי אודותן אשר תוכלנה עמוד לפני כסא הבקרת מעטות מאד, כי כמעט לא נשאר להם כל שם חכר מימי קדם, וכל הידיעות אשר ידעתי אודותם הנן רק מהימים האחרונים, ואם יפלא בעיניך הקורא, גם בעיני יפלא; כי במשך שנות מאות לא נמצא בהם אף אחד אשר יכתוב איזה דברים מהנוגע לדברי ימיהם, אבל אם נחפש נמצא לזה שתי סבות: א׳), יוכל להיות כי קדמוניהם בקרים אשר ידעו עוד את הכוזרים או המאנגאלים הורידם, החרישו בכונה ולא אבו לגלות ערות עמם כי מקור מחצבתם מגזע העמים הפראים באזיה, והאחרונים לא ידעו מה לכתוב כי לא נשאר להם כל חומר לדבר הזה. ב׳) כי רֻבם ככלם היו עמי הארץ כאשר הנם עוד היום, ובכן לא עלה הרעיון הזה על לבם מעולם, וע"כ עמדו כפסילים אלמים ולא ידעו מה לענות לשואליהם דבר אודות דברי ימיהם בכל עת, וגם פירקאוויץ עצמו הודה בפה מלא [לעיל במכתבו] כי לא היה כל חכם בין הקראים בקרים, בכל הזמן הרב אשר ישבו שם, ואנן מה נענה אבתריה? ואת המעט אשר אספתי מפי סופרים וספרים הנני נותן בזה לפני קוראי ספרי.

ו

מכל המון הכתבים, הרשימות והמצבות אשר לא חלה בהן יד המזייף נוכל להחליט לדבר ברור כי לא נמצאו הקראים בקרים עד אמצע המאה הי"ג למספר הרגיל, ואולי יש גם ממש בההגדה אשר יספרו הקראים ע"ד טובתמיש

ספורי תורתינו הקדושה וספרי פלאסופים הגלוים ונודעים לכל, ובכל זאת לא הספקו בספוריהם לבד, ויסע מרחק רב כזה לארץ הקדושה למען ישפוט למראה עיניו, אשר אמנם זאת היא חובת סופר קורות עולם, ומדוע לא סר גם לקרים? בעוד אשר הידיעות המעטות אשר השיג אודות היאודים והקראים בקרים, הן דלות ורעות, ורבים קמו עליהן להכחישן, כי ממקור לא טהור באו מיד הקראי המזייף; ולבי נכון ובטוח כי לוא בא גם עתה לקרים וראה את כל הספרים כ"י אשר לא שזפתם עוד עין כל חוקר בארץ, כי עתה שנה דברים רבים בספרו; וגם לא למותר היה לו לעבור בגבול ישראל ברוסיא לראות דרכי בני ישראל ועלילותיהם בארץ הזאת, למען ישפוט למראה עיניו, וכל איש דעת יודה לי כי אחרים שפט ע"ד אחינו ברוסיא, ואולי מצא ביניהם חכמים כחכמי אשכנז, ועוד גדולים מהם.

Digitized by Google

הראשון במלכי הטטרים אשר הביא אתו ארבעים משפחות קראים, [ראה הלאה חזי אבן רש"ף סימן ה'], בפעם הראשונה מצאנו עדה קראית בסולכת בשנת ל' לאלף הששי [1270 לספה"נ] כאשר תעיד הרשימה הבלתי מזויפה הנמצאה בסוף החומש כ"י על קלף המונח כעת בבית תפלת הקראים בפעא־הסיע, וכן מצינו עוד את הקראים בעיר ההיא בשנת קל"ז לאלף הששי, ועל את תעיד הרשימה הנמצאה על התנ"ך בספר ירמיה על דברת אבן רש"ף, אני לא ראיתיה. כן נמצאו עוד רשימות רבות מאד מזמן האחרון, [למרות ה' פירקאוויץ אשר אבה לתת להן כבוד קדומים] המעידות כי ישבו הקראים בסולכת כפא, מנגופ, סלע היהודים. אמנם כאשר יצאה מעיר סולכת, הדרה ק מלכי הטטרים בנו להם עיר חדשה „באחציסאראי“ לבירת ממשלתם במאה הז', עזבוה גם הקראים, ואולי רק איזה אנשים יחידים נשארו שם; וכן את ראיתם עוד בעיר הזאת בראשית המאה הששית לאלף הששי, וכן נמצא שרש באחד מכ"י הכותחים בפ"ב, לאמר: 1)

והנני מודיעך כפי אשר הודיע לי ידידי חברי החכם מה' שמחה יצחק נרו בכתבו אשר כתב לי, כי יש שם ד' קהלות ק"ק קלעא וק"ק גוזלוב וק"ק כפא וק"ק מנגופ, ובתוך כולם יש כמו חמש מאות ב"ב, בק"ק קלעא קרוב לג' מאות ובק"ק כיוזלוב כמו קהל אנשים ובק"ק כיפא כמו חמשים ובק"ק מנגופ כמו ארבעים, ועוד בעיר סולכאת סמוך לק"ק כיפא מקדם היה שם קהל גדול ובה"כ בתוכה גדולה מאד מכל בתי הכנסיות, ועכשיו בתוכה רק חזן א' שומר בה"כ ומתפלל בתוכו ערב ובקר. כל בה"כ והמדרשות ובתי דירתם של אחינו הקראים בכל הקהלות בנוים מאבנים גדולות, ובכל קהלה מהשלש קהלות יש בה"ם א' קבוע לת"ת ובכל בה"ם מלמד מיוחד ולומדים כל היום מבקר עד ערב בלי הפסק, ובק"ק קלעא יש ז' במ"ד קדושות ושלשה מהן סגורות ומסוגרות פנויות, ובתוך הארבע לומדים גם היום. במדרש הא' היה מלמד החכם השלם והרב הקדוש מוהר"ר שמואל המחבר פירוש על ספר המבחר בכמה"ר יוסף זצ"ל, ובעו"ה לא השלימו כי הלך לבית עולמו בחדש שבט התקי"ד תנצב"ה, ובמדרש השני מלמד החכם השלם והרב הקדוש מוהר"ר שמואל המלמד הגדול נר"ו, וזה החכם נר"ו חבר ספר בענין קדוש החדש קרא אותו נר שמואל בכמה"ר אברהם הזקן יעמ"ש, ובמדרש השלישי מלמד החכם כמה"ר אליא החזן הסופר תורת ה' והמלמד יצ"ו כמה"ר יעקב החכם זצ"ל, ובמדרש הרביעי מלמד החכם כמה"ר אליהו המלמד בכמה"ר יצחק החכם תנצב"ה, ובמדרש של קהל כיוזלוב החכם הר"ר שמואל החזן והמלמד יצ"ו בכמר יפת נ"ע, ובמדרש של ק"ק כיפא מלמד החכם הר"ר הלל המלמד יצ"ו בכמ"ר יצחק ז"ל; ובמדרש של ק"ק מנגופ מלמד החכם

1) A: Petersburger Bibliothek, A. Neubauer

הר״ר יהודא החזן והמלמד יצ״ו בכמ״ר שלמה ז״ל, והחזן של ק״ק כיפא החכם הר״ר יהודא ירושלמי הזקן יצ״ו בכמ״ר שמריא זצ״ל, ושני האחים היקרים הנקראים עיני העדה, החכמים כמהר״ר יצחק וכמוהר״ר אברהם נר״ו הצלדיים א) , מקום דירתם ותחנותם בעיר קלעא יצ״ו, וזמה שבקשתי להודיעך כמה פרסאות מקהלתנו לאי קרים, זה לא אוכל לשער ולהגיד אכן המהלך כמה ימים הוא, שמעתי באזני מפי אחינו הסוחרים הקרימים בהיותו אצלם זו שנה שלישית שנאלו ב) מעיר חיטין במשך ארבע שבועות יוכל המתנהל בסוסים מזויינים לעבור על הדרך ולהגיע לק״ק קלעא יצ״ו ....״

הדברים האלה אינם צריכים ביאור, ומהם יוכל כל איש לדעת באיזה ערים ישבו הקראים בקרים בזמן האחרון, וכמה היה מספרם לפני מאה שנים בערך, ומזה נקל להבין מספרם המעט אשר היו בקרים בראשית צמיחתם שם, עד כי אפונה מאד אם נמצאו בראשית האלף הששי לבד מבעיר סולכת, וזה לכם האות כי במשך מאה שנה עד היום נתרבו בקרים עד שמונה מאות משפחות, ואם נחשוב עוד אלה היושבים בסביבות קרים, אשר גם הם ממנה יצאו במאה הזאת, אז נמצאם אלף ושתי מאות משפחות, ולפי החשבון הזה כמה היו בראשית האלף הששי אם לא עשרה עד עשרים איש ?

בסוף חומש כ״י על קלף הנמצא בידי נמצאה ג״כ רשימה בלתי מזויפה משנת ק״ן לאלף הששי, וז״ל:

15 „בשנת חמשת אלפים ומאה וחמשים שנה לבריאת העולם לפי המנין שאנו מונים בו פה בקהל סולכט עדת בני מקרא, ביום הזה הקדיש כ״ר אליה הכהן בכ״ר צדוק הכהן נ״ע את התורה הזאת להיותה קדש לה׳, ואמנם הקדישה על שם מרת אמו מלכה בת כ״ר משה ג׳ נ׳, להיות זאת התורה בכנסת הגדולה קדש לײ׳ אלהי ישראל וברוך שומרה וברוך מצילה מכל נזק, וארור יהיה המוציאה מקדושתה והמחליפה והמוכרה והממשכנה, ואשר יהיה מצילה יהיה מבורך· וזו העת תהיה עת רצון מלפני אלהינו שבשמים לפקד את כבור אחינו ר׳ אליה הכהן הזה להוציאו מעקרותו ולתת לו בזכות זאת התורה בנים זכרים מחלציו, אמר יוסף ב״ר שלמה ג״נ׳ ב״מ סעדיא בכ״ר עובדיא צוה לחתום כר׳ משה ב״ר שלמה צוה לחתום כר׳ ישועה ב״ר יפת צוה לחתום כר׳ ישראל ב״ר שלמה צוה לחתום כר׳ אברהם ב״ר הלל צוה לחתום כר׳ יוסף ב״ר יעקב

א) אולי צ״ל הכלדיים, ומשפחתם בלתי ידועה לנו.

ב) כמה צ״ל שבאו.

צוה לחתום כר׳ אברהם ב״ר יפת צוה לחתום כר׳ ושבתי ב״ר משה צוה לחתום כר׳ אברהם ב״ר ישועה יעקב וב״ר ישועה ושבתי ב״ר לוי ור׳ משה ב״ר שמריה צוו לחתום, ואני הסופר תולעת ולא איש יהודה בן אליהו מאדרינופוליטי א), נב״ת ויא׳ [נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ]・

הטטרים אשר ראו יוצאי ירכם הקראים, נבדלים מהם ברבים ממנהגי הדת, עינו אותם ולפעמים לא רחוקות רדפם בשצף קצף, אף כי היהודים ישבו בנאון שלות השקט תחת ממשלתם, באשר הטטרים מצאו אותם גבר בקרים משנים קדמוניות ויודעים המה כי המה עם אחד המפוזר ומפורד בכל קצוי תבל ואין כל יחש ביניהם, ע״כ לא נשאו עליהם חרפה, וכל מלכי הטטרים נתנו להם מכתבי חפש [ראה הלאה פ׳ יג] ויחיו חיי שלוה, ולא כן הקראים אשר ידעו כי ממעיהם יצאו, לא יכלו להביט עליהם במנוחה, איך תגלם האחת עומדת בהאלקוראן והשניה בתורת משה [ראה הלאה פ׳ י׳ אמונתם]・ ע״כ הדיבום מנוחה, המקור להראות נאמנה כי נרדפו על צוארם מהטטרים, הוא, א) הרשימה משנת הקט״ו המספרת כדברים האלה:

16 „בס״ד אכתוב זאת זכרון בספר כי אחינו קהל סוגדאייא ב) בהסיעם דיתם עם אחינו שבניהם ממושבותיהם להרי אכוא מלחץ, הטטרים שונאינו בזזונו ונחלינו מצאתי את הספר הזה חסר בגניזה בהקלם [?] והשלמתי אותו והקדשתי בה׳ לתשרי לק״ק כפא יצ״ו בשנת הקט״ו ליצירה״・

אין את נפשי לבוא בזה בפלפולים אם הרשימה הזאת נכתבה בשנת הקט״ו או שתי מאות שנה אחרי זה, יען לעניננו אחת הוא, עלינו רק לדעת כי הקראים לא ישבו בנאון שלות השקט בקרים — ולחנם התפלא על זה הרש״פ במאמרו חכמי ישראל בקרים — כי היה דבר רדיפת הקראים כחדוש בעיניו, וכן נוכל להוציא מהרשימה אשר אבא המזייף לעשותה קדומה משנת ד״א תקס״ה (805), ולפי דעתי הנָה מאמצע המאה הרביעית לאלף הששי, ושם יספר הכותב, וז״ל・

17 „מי ימלל כל המוצאות אותנו מיום נפלינו בגלות זה אלף ות״ק שנים באנו בידי עובדי האש, באנו בידי עובדי המים, ובזזונו ואכלונו ושפכו דמינו וישבו את ספרי קדשינו ויתעללו בהם, וזה האחרון שונאנו הכביד גלותנו אלוף געתם עם מחנהו עם לא עצום ושמם טטרקסיים אשר אמרו בזדונם לכו ונכחידם מגוי וכו׳״・ (הרשימה הזאת ראיתי אח״כ בפ״ב בתחלת ס״ת

א) יאודה. זה נזכר עוד פעם אחת ברשימה משנת הקכ״ג.

ב) היא העיר סודאק בקרים לא רחוקה מפעאדאסיא.

כתובה באותיות אשוריות בדיו כהה, ואיננה עתיקה בשום אופן כאשר חשב המזייף, ראה אצל נייבויער צד 133, ואצל חוואלסאן צד 71 .

באחד מכ"י [מובא אצל נייבויער צד 119] מצאנו דברים הנוגעים ג"כ לענין זה, והנני מעתיקם לפני הקורא העברי, וז"ל :

„אמר אליא בן לאדוני אבי כמהר"ר יצחק החכם החזן הזקן זצ"ל המעתיק הספר הזה שני ספרי הרב מצאתי חסר ולא מצאתי אותם על שלמותם, אחד ספר צדוק הדין ואחד ספר מחכימת פתי וזה מסבות אין יוצא ואין בא ואין איש קורא בו ואין מעתיק הספר הזה שהוא מפוזר ומפורד בין המון העם ואין דורש ואין מבקש כי ספרי חכמינו ע"ה נפסדים ונאבדים ונשרפים מצד אין מדפיסים ומצד אין מעתיקים וקוראים, ואמרו כי ה' מאות ספרים והכל עקרים ואחינו כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה' שהוא בקוסטדניא רבתי, וגם אני הצעיר ראיתי בעיני בשנת התצ"ה ליצירת עלמא באו עלינו גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן ונער לא יחון אשר הוא בגלילות קירים בוזים בוזזנו שודדים שדדנו מהר אל גבעה הלכנו א) ..... וגם כשיעור חמשים .שישים ספרים גלו מסני בעיר גוזלוב [איוופאטאריע], ואומר אך טרוף טורף ולא ראיתים עד הנה" .

על המצבות המועתקות בספר אבני זכרון מצאנו ג"כ במקומות וזמנים שונים כי הקראים נרדפו על צואר מאת הטטרים, בשנת תקל"ח יצאה הגזירה להרוג את כל עדת הקראים היושבים [בסלע היהודים] ולא נודע ע"י איזה סבה נצולו, ונהרגו מהם רק עשרים ושבע נפשות, ומהם אשר נהרגו בכפר „אחען-באש" [שם צד 165-166], ואם אמנם יתפארו הקראים כי היו ביניהם אנשים חכמים וידועים אשר עמדו בחצר המלך, הן אמת כי דבר זה איננו מן הנמנעות כאשר אנחנו רואים עוד היום באיזה ארצות אשר היהודים נענים ומדוכאים ומשוללים מכל תורת האדם, ובכל זאת נמצא גם ביניהם לפעמים לא רחוקות אנשים אשר עלו לגדולה ע"י חכמתם . אף כי לא חכמה רבתי דרושה להיות משרת אצל החאן הטטרי, ולוא לא ידענו את הקראים למגזמים ולכותבי תוארים גדולים ונוראים אף על חוטבי עצים ושואבי מים, כי עתה אולי יכולנו להחליט כי יש ממש בדבריהם, אך זה הוא עונשן של בדאים לבלתי האמין להם אף על דבר אמת, ומה גם כי אין בירם לתת לנו אות נאמן על זה זולתי המצבות אשר כבר ידענו ערכן הנעלה.

כפי הנודע לעיל נשבו הקראים ביד הדוכוס וויטאלד בהצותו את הטטרים ויוליכם לטראקי במאה הט"ו, ומשם נתפשטו לערים הקרובות שם פאניוויעז, פאסוויל, בירז. ואיזה משפחות מהם נמצאים שם עוד היום, ומדברים בשפת

א) וכן יספר גם אבן רש"ף עצמו כי לפעמים סבלו צרות רבות ורעות מידי האויבים ; ט"ז צד 252.

Digitized by Google

מצרית נשתתה, הקרובה לשפת צנטי, וגם אלה היושבים בלוצק [מחוז וואלין] ובהעליץ [בגאליציען] ממקור קראי קרים יצאו. ואף כי יתפארו כי היו בידיהם מכתבי חפש ממלכי פולין, אפס אנחנו לא זכינו לראותם עוד.

מחיי הקראים המדיני לא נודע לנו מאומה, ורק זאת נוכל לשער כי בימים האחרונים רבם ככלם שלחו במסחר ידיהם, כאשר המה עושים עד היום; וזאת לא יפלא בעיני כל יודע תכונת רוח הטטרים האוהבים לנום ונפשם תבחל לעשות כל מלאכה, ובמה יבדלו הקראים מהם? ובלי ספק היו היהודים הקרימצאקים רק המה עושי כל מלאכה בעד העמים האחרים, כאשר הנם עוד היום כמעט כלם בעלי מלאכת יד [ראה פ׳ ט״ו];

כפי הנודע לנו לא רבים המה החכמים אשר האירו באור חכמתם על מחשכי הקראים, וחכם מצוין לא נולד בקרים אף אחד, כאשר הודה פירקאוויץ עצמו במכתבו לעיל, ואלה אשר רק ה ק ר א י ם יכנום בשם חכמים לא הצטיינו מאד בגדל חכמתם ובספריהם המתוכמים כאשר הצטיינו באמת איזה מחכמיהם בארצות המזרח; ומהנולדים בקרים המה אלה:

י ע ק ב בן מ ר ד כ י מסנגוף מעתיק ספר חלוק הקראים והרבנים בשנת ה״א תל״ג [ל״ק נספחים 98] וזולת זאת לא נודע לנו מאומה אודותיו, כי לא השאר אחריו שום זכר.

מ ש ה צלבי ס י נ א נ י מקלעא מחבר ספר הלכות שחיטה בקצרה בערך ה״א תפ״ב, ומת בקלעא בשנת התפ״ו [אבני זכרון צד 123].

א ל י הו ירושלמי ב״ר ב ר ו ך ירושלמי, חי בקרים בראשית המאה הי״ח, ולדעת החכם יאסט ז״ל היה בעת אחת עם בע״ס אפריון בערך ה״א ת״ס, וחבר ספר עשרה מאמרות, [ל״ק נספחים צד 25].

ש מ ו א ל ב״ר יוסף ה ק ל ע י כתב ספר מעיל שמואל ביאור על המבחר אך לא השלימו ומת בשנת התק״ג [נייבויער צד 49].

א ב ר ה ם ב״ר י א ש י ה ו ירושלמי חבר ספר על הלכות שחיטה בשאלות ותשובות, אשר קרא אותו בשם „שאל שאול" בשנת התע״ג, וחבר עוד ספר „אמונה אמון" להראות מעלת דת הקראית וחסרונות דת ישראל (שם) וה׳ אב״ג האריך אודותו ראה בספרו צד 150.

ש מ ו א ל קלעי בכ״ר אברהם חבר ספר בהלכות קדוש החדש [בתוה״ק צד 203]. וחבר ספר נר שמואל ואיזה אגרות, ור׳ ש מ ח ה י צ ח ק המכונה עולם צעיר ב״ר מ ש ה לוצקי כתב ההקדמה לספרו.

ממקום אחד נודע לנו כי אחד מהרבנים בשנת 1764 אשר עזב את אשתו בקרים המיר דתו ויהי לקראי ונאלץ לשלוח לה ספר כריתות, והכותב יודיע לנו כי הרבנים הקראים נשאו בקרים יותר מאשה אחת, ואלה דבריו:

„באם לקח הוא עכשיו קראית לו לאשה, משום שבגלילות קרים הדבר

עובר בנשיאות שתי נשים בלבד שיספיק לשתיהן בשאר כסות ועונה אפילו באחינו הקראים מכ״ש הרבנים״ .

שמואל יפת הקדוש ירושלמי בן יפת כתב את מסעותיו לארץ הקדושה, מעט ממנו נדפס בקאטאלאג של החכם וואלף, וכלו נדפס ע״י החיז״ג [ליק תרכ״ו], מת ונקבר בסלע היהודים בשנת התקל״ג, מצבתו ראה [א״ז צד 160 נומר 504] .

יצחק בע״ס אור הלבנה, ומאמר פנת יקרת על עשרה עקרי הדת, בדברים רבים התנגד לדיני הקראים אשר התנהגו מימי קדם, ויברא אחרים תחתם כאשר עשו רוב חכמי הקראים אשר אם אך מצאה ידם לתפוש עט בכף, נולד בסלע היהודים בשנת התקט״ו, ומת שמה בשנת התקפ״ו [הקדמת ספרו זיטאמיר 1872], ראה מצבתו צד 129 בא״ז 655 .

כאשר נבוכו הקראים ממחלקת ענן בעניני קה״ח, וכל איש התאמץ להתנגד לרעהו, [וכבר זכר בע״ס אשכל הכפר כי הקראים הראשונים עשו לפעמים ה׳ חדשים כסדר כלם מלאים, וכן ג׳ שנים פשוטות זא״ז, או שתי מעוברות זא״ז], הנה גם בקרים פסק איש איש ככל העולה על רוחו ימים רבים עד שבא האיש הזה ויסד להם יסוד חדש לבל יקדשו את החדש ע״פ הראיה, ובמקומות אחדים צעק חמס על החכמים הקודמים לו, והתחנן לקראים למלאות אחריו, ואלה דבריו: והנה אם ננקט בידינו כלל כזה, לא נגשש כעורים קיר, ולא נהיה ללעג וקלס לגוים ולמשפחות הארצות, ולא לאחינו הרבנים שמהתלים עלינו ואומרים כי הקראים מום נפלם בגלות אינם מוצאים דרך יושר וכלל קבוע ויסוד ושורש להשען עליו בקדוש חדשיהם, ובכל חודש וחודש שמסתפקים בו לא ידעו במה ישענו, ונחלקים לכתות כתות, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ובזה מתחלל שם שמים על ידינו, ותחת מה שרוצים אנו להחמיר בזו המצוה, נותנים אנו יד לפושעים [?] לטעון כנגדנו בטענות שאין דרך לצאת מהן, וכו׳״ . ובכל זאת לא נתקבלה גם שיטתו ויבחרו להם דרך אחרת, כאשר תראה הלאה, וראה מה שהעיר ע״ז החכם חז״ם בכרמל החדשי שנה ראשונה מחברת ז׳ .

בשנת 1778 1779 סבלו הקראים תלאות רבות ע״י חיל הרוסים והטטרים אשר לחמו בקרים, בשנת 1785 אחרי הכבש חצי האי קרים בידי חיל רוסיא מצאנו מסעות בנימין בן אליהו מגוזלווא אשר נסע בי״ט תמוז הוא וארבעה מרעיו ואשה קראית, וביניהם היה „זרח בן אברהם הנכבד הרופא ז״ל מק״ק ליטוא יע״א מעיר טרוקי, ועירו כמו דרך ד׳ מאות שעות לעירנו וכבר הם כמו חמש [מאות] שנה א), ויותר היו בארץ קרים בעיר סולכאט

א) הר״ח לייבוויטש העיר כי המלה „חמש" כתובה בין השורות, ובלי ספק הוסיף זאת המעתיק ומקודם היה כתוב „כמו מאות שנה".

הנקרא אסכי קירים ומלך מדינת פולין רצה אותם מהמלך שימצא קראים במלכותו ואהב אותם וכבד אותם מאד, וזו קרוב לס' שנה לא הלך איש אחד מעמנו להם ולא מהם לנו, וכבר הוקרה מקרה והלך איש אחד מעירנו לעדם בלתי כוונה ושמו ר' עזריה המשכיל בכ"ר יצחק המשכיל ההגון ז"ל, ולא היה מכתב בידו מקהלות קירים יע"א, ושאלו ממנו עניני קהלות קירים ושמחו מאד ובשובו ר' עזריה אמרו אל זה האיש זרח הטורקי לך עמו לארץ קירים והוליך מכתבנו לארץ קירימי ודרוש שלומם ותדע עניניהם והבא לנו מכתב מכבודם ונתבשר מאודותם, וכן הוא הואיל ורצה בדבר ובא לקירים והביא מכתבם, וכאשר שמע שאנחנו הולכים לירושלים התאוה בלבו ואמר מי יתן ואלך לארץ הקדושה גם אני כי אין איש בכל ב' קהלות שלנו שהלך לירושלים יותר מק"ן שנה" [נייבויער].

האנשים האלה באו לגוזלווא ומשם נסעו באניה לקאנסטאנטינאפאל, על האניה נמצאו רבים מבני הרבנים עד כי היו כלם כתשעים איש, ובבואם לא"י הלכו לבקר את כל המקומות הקדושים. לפי דברי הנוסע היו להקראים שמה ט"ו בתים בירושלים מקנין כספם, והרבנים אין להם אף מדרך כף רגל.

...במכתב אחד אשר נשלח מקלעא ללוצקי בשנת 1784 יסופר כי שתי שנים סבלו תלאות ומצוקות וחרפת רעב ע"י המלחמה, והכותב יגיד להם, וכי זה יודע לכבודכם כי מקודם היינו בגלות מדי וישמעאל, ועתה לקח חיל מוסקוב את ארץ מדי וגם אנחנו נפלנו עמם בגלות מוסקוב והורקנו מכלי אל כלי..... (שם).

יוסף בן יעקב מקלעא החזן נמצא ממנו פיוט, „את פניך ה' אבקש ואדרוש", [ראה בקלתה"ק צד 177 ול"ק נספחים 127].

יצחק החזן בן משה, ממנו נמצא זמר ליום הכפורים תחלתו „ירד שכן מעוני" בסדור הקראים חלק נ', ולשבת הגדול בחלק ב' תחלתו „יגל לבי בקרבי", ונפטר בשנת התכ"ד בקלעא, אך מצבתו לא נמצאה שמה, ומשנה ההיא נמצאה רק מצבת „אליאו בנו יוסף" ולא יותר.

יעקב בן ר' מרדכי אשר מת בקלעא בשנת התס"א ונמצא מצבתו בא"ז צד 112 מצבה 402.

מרדכי החזן סולטאנסקי בכ"ר שמואל החסיד חבר ספרים הרבה, ומהם ספר אבקת רוכל, זכר צדיקים, חרוץ נבחר, מבשרת שלום, ועוד רבים אשר ראיתי בכ"י ביד בנו ר' יצחק סולטאנסקי, ושנים מספריו נדפסו, האחד „פתח תקוה" בקיצור כללי הדקדוק, והשני „תיטב דעת" במאמרים שונים, והחכם אב"נ לא ידע מי הוא [ראה שם צד 201] והיה ששים שנה רב אצל הקראים בלוצק וקלעא ומת כבן תשעים שנה בשנת התרכ"ב.

יוסף שלמה ב"ר משה המכונה אצל הקראים יש"ר היה רב לעדתו

Digitized by Google

בנחלווא, וחבר ספר טירת כסף בשנת התקפ"ה, והוא ביאור על ספר המבחר וחבר ספר תשועת ישראל [מובא הלאה] אחרי אשר נסע הוא וראש חכמיהו שמחה בבוויץ לס"ט פעטערבורג לבקש על הקראים כי לא יקחו מבניהו לעבוד בצבא, ואז הראו באותות ומופתים כי אינם יהודים, ע"כ המתה הממשלו להם חסר ויהיו פטורים מעבודה הזאת. הספר הזה נרפס באותיות גדולור תקודות ויקר במציאות, והגהו גם בידי, ובסדור הקראים נמצא ממנו תחנו ליום צרה ותחלתו „יום צרה ותוכחה" וליוסף שלמה הזה היה בן יחיד ושמו.

אברהם החזן רב בעיר גוזלווא, הנקרא בפי הקראים בשם „אבן ישי"ר" חבר איזה זמירות והיה איש יודע דעת, ומכתבו מובא פה הלאה, ושנים ממכתבו נמצאים בספרי „אגרות סופרים" ונפטר זה לא יותר מט"ו שנה.

שמחה בן יהושע התלמודי, היה רבני ופנה עורף לדת אבותיו ויהי לקראי בשנת תקע"ח וחבר ביאור על ספר יהושע וקהלת [הר"א נייבויער צד 52 העיר בזה כי באוריו אלה לא יצלחו לכל], והוא הוא אשר הזכרתיו לעיל כי עזב את אשתו בקרים.

שלמה ביים היה ראש לחכמי הקראים ורב בעיר קלעא ימים לא כבירים ונפטר זה לא כביר, ונדפס ממנו העתקת רשימות אבן רש"ף והבליו על ספר בשפת רוסיא, אשר כתב למענו אחד מתלמידי הגימנאזיום. ונקרא (Память о чуфутъ кале) ונזכר עוד הלאה — אצל ריבות הקראים ע"ד קדוש החדש—פה בספרי.

אלה המה חכמי הקראים אשר ידענו בקרים. ואלה המה רק מזמן האחרון, ולא נמצא כל זכר להם יותר מלפני שתי מאות שנה, וגם אלה בגדל חכמתם לא המציאו כוכב חדש בשמים ולא מסלול ברזל, אף לא ספר נבבר, ורובם העתיקו איש איש דברי הקודם לו ואין כל חדש, ומאסף לכל המחנה היה אבן רש"ף אשר קבץ כעמיר גורנה את כל הבליהם אשר נכתבו למיום בא זכרם בדברי הימים, ויעש מהם מטעמים אשר נתנו ריח ניחוח באף אחיו ובני עמו, ולזרא בעיני כל משכיל על דבר אמת.

המבוכה אשר נבוכו כל חכמי הקראים יוצאי ירך ענן בעניני דתם, לא נקתה גם את הקראים הקדמים, עד כי בכל מקום אשר מצאנו זכרם מצאנו גם מבוכתם. והנה הכל יודעים את המבוכה אשר נבוכו בה מאות בשנים ע"ד קדוש החדש, אחד מעקרי הדת. והנה זה מצאתי להם מבוכה חדשה אשר לפי דעתי עוד לא שם איש את לבו עליה, והוא: העיקר הששי מעקרי הדת. —

בע"ס אור הלבנה [אשר הזכרתיהו זה לא כביר] אחד מגדולי חכמיהם אשר לא היה כמוהו בקרים יחשוב את העיקר הששי מעקרי האמונה בדת הקראית לדעת דקדוק לשון הקודש [הלאה הבאתי כי זה הוא גם אחד מעקרי הדת אצל המחמדים], ומאריך באותות ומופתים לאמת את דעתו [ראה מאמר

Digitized by Google

צה יקרת ביותר עם ספר אור הלבנה צד 128], ובעל ספר „אפריון עשה לו" לא הכחיד אף מלה מעיקר הזה, ותחתיו יחשוב „האמונה כי נבואת משה היא אמתית" לעיקר הששי, והקראים הקדמונים חשבו עקרים אחרים; ואם ישאלני השואל, הן גם בדת הרבנים נמצא כזאת, למשל הרמב"ם יחשוב י"ג עקרים וביניהם האמונה במשיח, ובע"ס העקרים ימאן בעיקר הזה. אבן לא ראי זה כראי זה, הן גם בעל העקרים עצמו אומר „האמונה במשיח צריך שיאמינהו כל בן דת משה, אבל גם הבלתי מאמין איננו כופר, ולא כן אצל הקראים איש איש יברא לו דינים ועקרים חדשים לא שערום אבותיהם אף לא הזכירום בשמם. כן זה אחד מחכמיהם בנימן נהונדא לחלוק הבן על האב, ולא יאמר האב להבה תלפת חוק, ואף אם יטעו אין בכך כלום [ל"ק צד כ'], וזה בע"ס אור הגנה אומר מפורש על אליהו בשיצי כי העלה בספרו אדרת אליהו דברים משונים ומזויפים [בעניני קה"ח] וצועק עליו חמס כי לא עלה על לבו פן יפול ספרו בידי אנשים בעלי בחינה ונסיון וידקדקו בטעיותיו ויקישו מזה על שאר ספריו המטעים וכו'". וכן חלק אבן רש"ף על רבו אלופו מיודעו וקרובו אשר הוא גדול ממנו בחכמה ובשנים, ולא בוש לכתוב עליו זקן ממרא [מאמר נחש עקלתון בספרי אגרות סופרים]. והסבה אשר לא התעורר עוד אחד מהקראים להתוכח אודות העיקר הזה ולהראות את מי הצדק, היא, יען בעניני אמונות ודעות לא יתפלפלו, ואחת היא להם אם כה או כה יאמינו, כנודע לכל יודעי העם הזה....

הקראים יראו הלאה כי הכסף והכבוד יענו את הכל אצל הקראים, עד כי העשירים בעם הם המה היו ראשי העדה וחכמיה, לזה נתנו תואר ראש החכמים. יען הקדיש מאה כסף לבנין בית תפלה וכו', והאיש אשר יפתח את ספר אבני זכרון לקרוא את הכתובות על המצבות מהמאות האחרונות ישתומם למראה עיניו, על הגוזמאות וההפלגות, ובעת אשר יש להם חפץ לחנוף איש את רעהו, אז לא יבצר מהם לכתוב תוארים אשר מעולם לא דמה איש לכתוב כמוהם על מצבת משה רבינו לוא נמצאה בעולם, ובסור הסבה ימלאו שחוק פיהם על זה אשר זה לא כביר נתנו לו כבוד אלהים. הקורא ראה כבר את תשובת אבן רש"ף לראש החכמים בבוויץ [במכתבו לעיל] והתוארים הנוראים אשר כתב עליו, ולוא לא ידענו את האיש ואת שחו כי עתה חשבנו באמת כי גאון הגאונים הוא, חכם כדניאל ועשיר כראטהשילד, וגבור כשמשון. אבן נפתח נא את ספרי „אגרות סופרים" ונקרא שם דברי אבן רש"ף עצמו במכתבו „אגרת נחש עקלתון" אשר כתב נגד בעלי דעת הראיה המושכלת, וז"ל:

„רק אך הקהלות שהרבינו ראשם להיות ת"י אדוננו ורבנו ראש החכמים נר"ו לשמוע לכל גזרותיו, יגזור אומר ויקום לו משום לא תסור מן הדבר אפילו שיאמר על ימין שמאל ועל שמאל ימין, ואין להתמה על ראש החכמים כלל, האחל שהוא מן המפורסם לכל שהוא עם הארץ, ושני ההפכים שוים אצלו, ר"ל שהיה הקדוש בראיה מוחשת או בראיה מושכלת או במולד האמתי, או

במולד האמצעי, ואין האשם בראשו כי הוא לא ידע שאשם בזה וכו׳״.

ואם יפלא הדבר בעיניך קורא יקר, בעיני לא יפלא, כי גם ר״ש בבוויץ ונחמו בבוויץ שניהם לא ידעו לחתום שמותיהם על הנייר; ודעת לנבון נקל, כי אם נמצא במשך איזה מאות שנה שירים שונים בתהלות ותשבחות מאין כמוהם אשר שרו משורריהם לכבוד נשיאיהם אלה, בטח נדמה כי האיש הזה היה מופת לרבים בחכמתו וגדולתו. כן למשל יתארו הקראים את יהודה האבל או ההדסי בע״ס אשכול הכפר בשם „חכם גדול אשר ידע את כל השבע חכמות״, אכן אם נקח את ספרו „אשכול הכפר״ בידינו, נשתומם למראה עינינו, כי כל חכמתו למד בלי ספק מהמלאך אשר למד ליוסף שבעים לשון, ובלעדי זאת היה שוטה וגם רוח אשר לא ראינו כמוהו בין כל הסופרים בעולם, ורק מאשר האמין בכל ההבלים אשר שמע, וכלם אסף בספרו העב כשור פר תארהו בתאר יקר כזה, ובאחד מפרקיו מלא שחוק פיהו על התפילין אשר יניחו הרבנים ובהבתים נמצאו שלש פרשיות [?]. וכבר גלה גם החכם אב״ג את נבלותו [בקלתה״ק צד 172] וכסלותו לעין השמש, והחכם בשבע חכמות הזה גזר אמר כי אסור לחלל את השבת על חולה שיש בו סכנה, יען אם יקום החולה מחליו וחי, הלא למותר חללו עליו את השבת, כי גם בלעדי זה נשאר בחיים, ואם ימות, הלא נחלל את השבת על גברא קטילא, וכן אסר להקראים לבוא לבית רבני בשבת, יען הרבני ידליק נרות בערב שבת, והכתוב אומר לא תבערו אש בכל מושבותיכם, ר״ל במקום אשר תשבו, וכדומה הבלים אין קץ. ולפי הנראה, לא בחכמתו הגדולה המציא את החוק הנבער והמהביל הזה, כי כבר קדמהו בזה סהל הכהן בתוכחותיו [ל״ק נספחים צד 27].

הראיתיכם קוראים יקרים רק מעט מהרבה, למען ידעו גם לימים יוצרו החוקרים בתולדות עם ועם איך לשפוט על תכונת רוח הקראים, ואם ימצאו את מאחת מאלה לא ימהרו להחליט כאשר החליטו מאמיני אבן רש״ף בימינו; ועליהם לדעת עוד כי התוארים „המשכיל, המבין, החכם, הנבון וכדומה, יכתבו גם על שוטה בור ועם הארץ, והתארים „השר, השופט, הקרוב למלכות וכו׳ יכתבו על איש אם רק זכה להיות שוטר (Десятникъ) בהפא־ליציע, כאשר זכה גם שמואל אבי פירקאוויץ לעלות לגדולה כזאת בלוצקא, ולהתוארים „ירא אלהים, צדיק, חסיד, ותיק, וכו׳ יזכו רק אלה אשר הנם פראים גמורים כהחסידים בהודו המזרחית, ורק לפעמים ישנם יוצאים מן הכלל.

הקראים יתפארו כי הנם נאמנים למלכם וארצם ומעולם לא התוכחו עם בני הדתות האחרות, ופירקאוויץ אשר מצא גם בין הנוצרים חסידים רבים אשר האמינו לו, ועל התלמוד יתנפלו כי דבר סרה עליהם ועל אמונתם, אף כי עוד לא נולד האיש אשר יוכל למצוא בכל התלמוד כי דברו סרה על הנוצרים, בעוד אשר חכמי בבל בעת ההיא לא ידעו ולא ראו אף תמונת נוצרי. הנה

Digitized by Google

ש לאל ידי להראות בספרי הקראים [לא בתלמודם. — כי מי יחבר להם
פרים גדולים ונכבדים כאלה? וכי יש להם ריב או ספק יסתפקו גם
תלמודנו] — כי בבל עת דברו סרה על בני הדתות האחרות וגם על
מחוקקם עצמם: שמואל הקדוש בן דוד אומר „והערביים הם ארורים ערומים
ם קשים מהקדרים [טטרים] אשר בארצנו", וכנודע הוא היה מקרים [גנזי
ראל], ובמקום אחר [שם צד 27-8] קורא את מחמד נביא הישמעאלים
שגע, וכן יתאונן [שם 39] לאמר: „ובעונותינו הרבים יש לפני שערי
חסם [אצל כותל המערבי בירושלים] קברי ישמעאלים". ואם אמנם כי
נוצרים לא יקצפו על הקראים בקראם את מחמד משוגע, אבן מה יענו
מחמדים? ובאמת ידה כל בן דעת כי חטאת מרי הוא לקרוא גלוי ומפורש
מחוקק דת בעד שלש מאות מיליאן נפש אדם, משוגע, כאשר העיר שם ה'
ה"נ עצמו בצדק, ולוא אמרו זאת הרבנים כי עתה יכולנו להצדיקם באשר
חמד הביא עליהם תלאות ומצוקות מרבה להכיל, אבל מה עשה להקראים
הד לא נוצרו עוד בבטן אז? ומה גם כי רוב יסודות דתם נוסדו על דברי
חמד, ובעל המסעות בנימין ירושלמי ב"ר אליה [שם צד 50] יתפאר כי
הישמעאלים אוהבים את הקראים ונותנים יתר שאת לדתם, ואומר „ואמר לנו
השך שאנו אוהבים אתכם יותר מהרבנים ע"כ אנחנו מכניסים אתכם פה
עי שנתן לכם מכתב נביאנו לשבת בירושלים (sic) ונתן לכם ארץ לבנות
...ים אבל לרבנים לא נתן כל זה בעבור שהבחין בין דתם לדתיכם", ואף
...י עתות השיך על שתי הדתות האלה קטנה היא מאד באיכותה, כי איך
ההוה לא ידע את דת הקראית יותר מהקראים עצמם, ואולי השמיע תהלתם
...אזני הנוסע באשר לקחו להם דת מחמד למופת; אף עוד זאת נודע לנו מי
...א הבספר, ולא גדול הבנין אשר נוכל לבנות על דברת איזה קראי, אך
...צדיקים האלה מדוע ישלמו להישמעאלים רעה תחת טובה? ואיך יוכלו גם
נוצרים להאמין להם ולקרבם? ומלבד אלה אשר ידענו כי דברו נגד האמונה
נוצרית כבעל ספר חזוק אמונה, מי יודע אולי אם נחפש בבל הספרים כ"י
...נמצאים עוד היום בידי הקראים באיוופאטאריע, אשר כלם כמעט עוד לא ראו
...י הדפוס ולא יאבו להראותם לשום אדם בעולם, מי יודע אולי נמצא בהם
...ד ספרים ומאמרים כאלה בהמון גם נגד הנוצרים גם נגד המחמדים. ועוד
...ד יפלא כי המה בעצמם יתפארו כי כל הנוצרים הטיבו עמהם ונתנו להם
...ל תורת האורחים ומכתבי חופש, בעוד אשר חכמי הרבנים לא כתבו מעולם
...ם ויכוח לולא הכריחום הנוצרים עצמם להתוכח אתם [שבט יהודה].
...ירקאוויץ עצמו אשר בשני ספריו מסה ומריבה, חותם תכנית, חלק כבוד
מחוקק הנוצרים למראה עין. הנה מצאנוהו שם [מסה ומריבה צד ל' תרוז י"
...ף ל"א תרוז כ"ג] במקומות אחדים מדבר תועה עליו, הלא דבר הוא!

ע"ד הקראי כלב אפנדופולי יספר [גנזי ישראל] „ויהי בשנת אלף וארבע
...אות ועשרים ושבע שנים לחורבן בית שני, היא שנת הרנ"ה לבריאת העולם

Digitized by Google

בחדש תמוז הוא החדש הרביעי חבר כלב אב״א [ר״ת, אפונדופולי ב אליהו] בן יהודה הזקן יעמ״ש שתי אלו הקינות, על אשר נתגרשו עם ד מארצות הלועזים ומארצות רוססיה וליטווא שגורשו בשנת אתנ״ה [1495 לחורבן בית שני׳.

על איזה גירוש יכוון הכותב לא מצאנו שום רמז, יען הקראים ישתדל בכל עת לספר רק מגדולתם וכבודם בעיני העמים, כדרכם להתפאר ולרומם א נפשם תמיד, ורק לעתים רחוקות יזכירו תלאותיהם, מובן מאליו כי גם דבר הימים הכללים לא יזכירו מזה בעוד אשר הקראים עצמם ישימו יד על פה, כ איך שיהיה לא לכבוד גדול הוא בעד העמים אם תולדותם יכתבו בדמי אדו אשר שפכו כמים, ואם נרהיב עוז בנפשנו להחליט כי דעת כותב הקינו היתה על היהודים. הנה רעיון כזה חלילה לנו גם לחשוב ואף כי להעלות ע׳ שפת עט, כי לא לקראי לכתוב קינות על תלאות היהודים, הם מלהזכיר ואולי לא ידע אפונדופולי הזה אשר ישב בתוגרמה כי הקראים ברוסיא ל יאבו להזכיר תלאותידם.

בשנת 1796 הבדילה המלכה יעקאטערינא את הקראים לטובה מאר הרבנים, והנחה עשתה להם מחצי המס אשר נתנו היהודים — שש עשרו זהובים פוליש לגלגלת — ועוד יתרה עשתה כי נתנה להם מכתב חופש להפטר מעבודת הצבא, הסבות להנחות האלה היו שתים. א) הקראים אזרחי קרים מאיזה מאות שנה באו והתנפלו לרגליה, ובחלקם לשונם השתדלו בכל ע׳ להחניפה — אף כי באמת התאוננו כי נפלו בגלות ביד חיל מוסקוב — לעיל. — וכאשר נתנה הנחות רבות להטטרים אשר כבשה את ארצם, כן לא הבדילה גם את הקראים, וכמעט היה לחוק לכל המלכים לתת זכיות שונות לעמי הארצות אשר נכבשו זה לא כביר תחת ידם, כן ראינו ביושבי קורלאנד וליפלאנד אשר יתנהגו עוד היום במשפטיהם העתיקים, וכן הפולאנים לפני המרד, וגם אחרי כן, ויושבי קר־קז פטורים עוד היום מעבודת הצבא הכללית, ב) המלכה ההיא אשר לא גדלה אהבתה גם בלעדי זה ליהודים, כמאמרה הידוע: „מאויבי משיחנו אין את נפשי לקבל כל גמול והנאה 1), ובזה כי הגדילה חסדה להקראים אולי חפצה להכעיס את היהודים עם עברתה, ווז לך האות, כי לא נתנה כל הזכיות האלה ליהודי קרים, אף כי קדומים הנ עשרת מונים מהקראים בקרים. ויהי בשנת 1827 כאשר יצא החוק כי על היהודים לצאת בצבא, החלו איזה פקידים לדרוש גם מהקראים כי יחלצו מבניהם לצבא, כי לפי דבריהם גם המה יהודים; ענה הרת אפל וצלמות

1) Отъ враговъ Христу нежелаю никакихъ прибылей, См. Евреи въ Россіи Аршанскаго.

Digitized by Google

ה את פניהם לשמע הפקודה הנוראה הזאת, ויקראו עצרה באיוופאטאריע, כל ערי קרים וסביבותיה התאספו חכמיהם עשיריהם וזקניהם להתיעץ כדת מה לעשות, וישלחו מביניהם את הר"ש בבוויץ ואת ר' יוסף שלמה לפעטערסבורג ושמה מצאו את הנסיך ווראנצאוו והגענעראל קאצוביי וע"י שני השרים האלה הפיקו את זממם, ראשונה נשענו על פקודת יעקאטרינא אשר פטרה אותם מעבודת הצבא, ושנית הראו לדעת כי אינם יהודים בשום אופן: ומה רע ומר להיות יהודים ?.....א) וכן היו חפשים מעבודה הזאת עד שנת תרל"ד 1874.

האיש אשר לא ראה מבוכת הקראים בשנת תרל"ד לא ראה מבוכה מימיו, יום יום התאספו אסיפות בכל עריהם, הריצו מכתבים וטעלעגראממען אל רעהו, ובהלומי רעם נסו רצו מעיר לעיר, מהשר אל הפקיד, הזילו כסף מכיסם לבל יחלצו לצבא, ובסעוואסטאפאל וואיוופאטאריע התיעצו נשיאותיהם לשלוח איש אחד מקציהם אל הקיסר אשר היה אז ביאלטא לבקש רחמים למען יעשם חפשי גם היום. אולם לדאבון לבם נודעו דברי אסיפותיהם בקהל, ולא יכלו לעשות עוד במחשך מעשיהם, וע"כ נאלצו לנער חצנם מתפצם זה, אך בסתר חרקו שן על הממשלה, עד כי לוא מרדו גם השרים באדונם מושל רוסיא, כי עתה בלי כל ספק לא היו הם האחרונים, אך לדאבון נפשם נאלמו גם הטטרים דומיה, וע"כ לא יכלו עשות מאומה, רק בסתר ביתם הילילו על משבתם.

מלבד הזכיות האלה נתנה להם הממשלה כל תורת האזרחים כמו הרוסים, הם יוכלו לשבת בכל ערי רוסיא־הגדולה, להם לא נאסר לסחור בעד היין וכו', ועוד הנחה עשתה להם הממשלה ביסדה בעיר איוופאטאריע שתהי בית דין מיוחד (Духов. правленіе) משלשה אנשים וכל ריב וכל נגע יבוא אלדהם, והרבנים והחזנים והשמשים [רק לא השפחות אשר יטאטו את הבית] בעמדם על משמרתם איזה שנים תנתן להם תורת „אזרח נכבד לדורותיו" (Потом. Почет. Гражданство), והאיש אשר לא ראה שמש או שפחות בבית הב"ר, אשר מלבד שפתו שפת טטרית לא ידע כל חכמה ומלאכה בעולם, מתגאה בתואר אזרח נכבד לדורותיו, לא ראה ברבור מתנפח מימיו, ובכל זאת אין אחד בהם אשר לא השיג אותות כבוד [מעדאללע] מאת הממשלה בעד עבודתו הנאמנה [לטאטא את בית המדרש בכל יום] וחכמתו הגדולה הנודעה בכל קצוי תבל [לא אפונה כי כבר שמעתם גם אתם קוראי היקרים] ובזאת יתימרו כי הממשלה תחשבם לנאמני רוח אבל יבוא יום והממשלה תשלח איש נאמן רוח

---

*) כל הדברים האלה כתובים בארוכה על ספר תשועת ישראל לס' יש"ל, אשר הבאנו לעיל.

הודע שפת טטריה להתחקות על שרשי רגליהם, או בלי ספק אחרות תדבו אתם .... וכפי אשר הגיד לי האקאדעמיק קוניק יחבר מחברת שלמה ע"ו זכיות הקראים בכל המדינות — וביחוד במדינת פולין ליטא וקרים, ובטו יעביר עליהם עין בקורת לדעת אם זכו לזאת באמת ע"י אמונתם וצדקתם או ע"י שפת חלקות הצליחו להונות את המושלים בכל עת.

נפלא מאד כי בעוד אשר כל חכמי הקראים העניים למיום נוסדו אגודתם היו כלם למקטן ועד גדול פראפאגאנדיסטים לדתם, הנה בין הקראים בקרים באמת לא שמענו כזאת מהם, ענן עצמו [על דברת בעל ארח צדיקים] קרא בראש המיות וידרוש ברבים למשוך אחריו רבים מבני ישראל, נסי ב נח חיב לכל איש לעזוב מעשי אבותיו ואפילו אם ישרו בעיניו, ולחקור בתורו כפי שכלו, וכן יתנהג, [ל"ק נספחים 2] וכן שנה את דבריו אלה עוו הפעם [שם צד 9], סלכון בן ירוחם כתב את דרשותיו בלשון ישמעאל למע יבין גם ההמון ויקבל את דתו, ויפחידם במוראות גדולים כי „יחרדו מיוו נקמה, מיום בוער באף ובחימה", [שם צד 15] ובשביל זה הלך למצרים וכן עשו סהל הכהן והבאים אחריו בפיהם ובספריהם, ומדוע לא עשו כזאה גם הקראים בקרים? וגם זאת הוא לאות כי על דגל הטטרים יתיחשו, כי גם אלה האחרונים שוקטים על שמריהם ולא יחפצו להתוכח בעניני הדת, ורק אחד היה המתחכם פירקאוויץ אשר השתדל למלאות את אשר חסרו הקראים ימים רבים.

בשנת תרל"ד זמן לא כביר אחרי מות אבן רשף שלחו החכמים ד"ר אברהם אליהו הרכבי, והחכם הנוצרי דר' הערמאן שטראקק מבערלין, במלאכות שר ההשכלה, לסלע היהודים לבקר את כל כ"י אבן רש"ף. ויהי כאשר ישבו שמה שבעה שבועות הגידו את דעתם לבני רש"ף כי כל הרשימות הנן מזויפות, והר"ר הרכבי צוה להם לחתוך את קצה הגליונות מספרי התורה והתנ"ך לבל יכירום כל רואיהם כי מזויפים הם, ואז לא יאבה שר ההשכלה לקנותם, וכן צוה להם לבלתי הדפיס את שני הספרים „דבר על הקראים" „נחל קדומים" אשר היו כבר בדפוס ונדפס מהם שני בויגין, הנה כי כן הרסו בניו רגע פעם אחת את אשר בנה הוא ימים רבים ברוב עמל, כי לוא נדפסו שני הספרים האלה אשר נעתקו בהם כל הרשימות המזויפות, כי עתה יכלנו לשאול אנה נמצאו עצם הרשימות? [אריגינאל] וכן התמו. ובכן התפלל ה' חיו"ג תפלת שוא כי ימהרו בני רש"ף להדפיסם, כי לא יראו עוד אור לעולם.

כפי הנראה מכ"י שונים ומכתבות על המצבות בזמן האחרון, נוכל להחליט לדבר ברור כי קראי קרים ידעו בכל עת את אחיהם בארצות תוגרמה, הראשון בין קראי תוגרמה אשר ראינו בקרים, היה בע"ם המבחר בשנת ט"ל

אלף הששי; ונפלא הוא כי ראה שם רק רבנים ומהקראים לא זכר מאומה,
כן מצאו על המצבות כי אחדים מילידי תוגרמה מצאו קברם בסלע היהודים,
כל אלה אשר נסעו מקרים לארץ הקדושה עברו כלם דרך קאנסטאנטינאפאל
אשר ראינו שני בעלי המסעות במאה העברה, ורבים כאלה אשר חשבתי
יותר להביאם בפרט, וכן החליט גם החכם נייבויער בספרו צד 38 ·

כל יושבי קרים יספרו פה אחד כי כאשר בא הקיסר ניקאלאי הראשון
קרים באמצע ימי מלכותו, בקר את בית תפלת הקראים בגחלווא
[קוזלאוו/ייעווּפאטאריע], והקראים כדרכם השתדלו להתניפו וימצאו חן בעיניו, ויהי
אחר נסע משם הציבו פאר־עמוד בחצר בית תפלתם שם, לכבוד הקיסר,
אחרי כן שלחו לפעטערסבורג לשאול את פי הקיסר אם יאות להם לתת הרשיון
להציב תמונתו על ראש העמוד, ויאות להם רק בתנאי כי יציגו שמה גם הצלם
[שתי וערב] מכסף אשר שלח להם לתשורה; ויהי כאשר ראו זאת הקראים
האבלו, וישתדלו שנית להשיב דבר הקיסר, וכן לא הוצבה גם תמונתו,
אחדים יספרו כי הצלם הזה נשאר טמון אצלם עד היום, והנה אף כי אין לי
כח לחזק את הספור הזה רק על פי מוצא פי אלפי המספרים, ואולי הפרטים
אינם נכונים, אבל בעצם הדבר כמעט אין להסתפק, וכן ספרו לי בלוצק, כי
כי שמה ראו תבנית שתי וערב בבית תפלת הקראים בימים עברו ·

נודע לכל כי בעל החלומות בע"ס דד מרדכי ואחריו אבן רש"ף
השתדלו להראות כי היה ישוע הנוצרי מכת הקראים וע"כ התנכלו עליו הפרושים
להמיתו, ופירקאוויץ לא חדל לשוב על קיאו להגיד כזאת בדפוס כמה פעמים ·
למען הבאיש ריחנו בעיני העמים.

כאחד משיריו אשר יצללו לאזנינו כקול הסירים תחת הסיר, עד כי תקוץ
בו הנפש היפה, השמיע מנגינותיו [מסה ומריבה] ······ כי מתוקק
התעדים הזה מבני מקרא, ולכן עשו בו היהודים מה שעשו, ודבריו אלה
הנפל בספרו „חותם תכנית" צד 45, כדברים האלה :

„סוף דבר, ידענו באמת שהם [היהודים] הרגו את רבנן ענן הנשיא
ז"ל, כמבואר בברכות של ד' עצרת, ושפכו את דמו על לא חמס, רק
בשביל שהתנגד לקבלתם השקרות המבולבלת, ואין זה מן התימה, כי
אפילו הרגו את ישוע בן מרים הצדיק התם והישר ירא אלהים המושיע את
רבי האומות מעבודות הזרות הקדמוניות, והוכיחם במישור, והעמידם על
עקרי הדת שקבלו כמנו עקר מציאת השם והידוש העולם והשגחתו הפרטית
והנבואה ותורה מן השמים ושכר ועונש וכו' וכו'. אך ורק בשתי סבות
הרגוהו, הא' מסבה שהיה מזרע בני מקרא וכו'. והב' שהיה מתנגד לתורת
המשנה, כמו שהיו מתנגדים הקדמונים ממנו מבני מקרא", וכו' וכו' ·

הדברים האלה כמו שהם יקובלו לרצון רק בעיני ריקי המוח כהקראים, אבל

Digitized by Google

איש דעת יבוש לשאת זאת על שפתיו, הראשון אשר הכה על קדקד התנפים האלה היה הסופר הפולאני צצקי, אשר המזיף הפך את דבריו ויקחם לעד על שקריו אשר לא דבר צצקי מעולם 1), והשני היה החכם המפורסם הרב רי״ב לעווינזאהן ז״ל בספרו „תער הסופר״ • ואלה דבריו ומופתיו נגד השקר הנורא הזה [לא כלשונו כי אין עצם ספרו בידי כי אם העתקת החכם בערעזקין בשפת רוסיא] •

„אין כל ספק כי ישוע ותלמידיו היו פרושים, והאות לזאת הוא כי היה תלמיד ותיק לר׳ יהושע בן פרחיה ראש חכמי הפרושים, והוא עצמו קיים דיני תושבע״פ, הוא הלך לחוג את החנוכה אשר הוא אחד מהלכות שבתורה שבע״פ, ופירקאוויץ החליט כי החג הזה מעשי ידי הפרושים הוא, (תותם תבנית דף נ״ח צד ע״ב) • לדעת חכמי הנוצרים לא הכחיש אף במצות תפילין כאשר יכחישו בזה הקראים (מתיא קאפיטל כ״ג), ע״פ התלמוד מותר לעבור על דיני התורה משום פקוח נפש (מלבד ע״ז ג״ע שפיכות דמים), והקראים יכחישו דין תלמוד הזה, ואנחנו מצאנו מחוקק הנוצרים החזיק בדין זה כמובא בברית החדשה, כי נסו תלמידיו לקטוף מלילות ביום השבת, ע״פ דבריו „כי האדם גם ארון השבת הוא״ [מתיא י״ב פ׳ ב׳ ח׳], וזה לנו לאות נאמן כי מלא אחרי התלמוד״ •

בברית החדשה מצאנו כי צוה ישוע לתלמידיו ולכל ישראל לקיים את כל דברי החכמים והפרושים כי הם יושבים על כסא משה : אחד מראשי תלמידיו פאול השליח, הגיד על עצמו במלים ברורות לפני אגריפס המלך, „את התהלכותי מנעורי אשר היתה בתחלה בקרב עמי בירושלים יודעים כל היהודים : והמה יְדָעוני מקודם אם רצו להעיד, כי לפי לקח המדקדקים ביותר [הצדיקים] התהלכתי כפרוש [פעלי השלוחים קאפ׳ כ״ו פסוק ה׳ ו׳], וכן נמצא כתוב עוד בב״ח כי היה תלמיד לר׳ גמליאל ראש חכמי הפרושים, ועתה היוכל להיות אות ומופת נאמן מזה כי הוא ותלמידיו התיחשו על דגל הפרושים ? ואיה הוא המקור אשר ממנו שאב פירקאוויץ להכחיש האותות האלה ? ואיך לא בוש עוד להשען על ספר ברית חדשה ?״

אם נתור לבקש איך התנהגו עם הצדוקים, נראה ההיפך מדברי פירקאוויץ • הנה בפעלי השלוחים קאפ׳ ה׳ מצאנו כדברים האלה ; ויקם הכהן הגדול וכל אשר אתו והמה מִכַּת הצדוקים וימלאו קנאה : וישלחו ידיהם בשליחים ויתנו אותם במשמר העם • ושם מצאנו עוד אות נאמן על שקרות הקראים, המספר בדברים ברורים לאמר : „ויקם פרוש אחד בסנהדרין ושמו גמליאל תנא ויקר בעיני כל העם וכו׳״, ור׳ גמליאל זה הצילם בחכמתו מיד הכהן הגדול הצדוקי, ועתה דברי מי יעמוד ? הבאמת ובתמים יתהללו הקראים על שקר נגד עדות ברית החדשה עצמו ?

---

[1]) Rozprawa o Żydach.

„החכם הצרפתי (Nonnote) בספרו נגד וואלטער [ח״ב צד 305 העתקה אשכנזית ס״ט פ״ב 1781] אומר עם הספר „אחר מהצדוקים עורר ה המון העם יושבי ירושלים לסקל באבנים את יעקב הקדוש תלמוד ישוע״, אלטער עצמו כותב נ״כ, „יעקב הקדוש סֻקל באבנים על פי מצות צדוקי חד״.

„פתחו נא את הספר חיזוק אמונה ותראו איך המחבר הקראי ההוא ען בחזקה נגד ברית החדשה בפרט ונגד אמונת הנוצרים בכלל, בע״ם כל הכפר אשר יכנוהו הקראים „חכם בשבע חכמות״ וכבודו גדול מאד תידם, גם הוא טען הרבה נגד דת הנוצרית, וטענותיו שם ימלאו שני וקים שלמים [פרק צ״ט, ק׳] אשר השמיט אותם פירקאוויץ במהדורא השניה ה הדפיס בגוזלווא, אך האיש אשר ינסה לקרות מתחלת פרק ק״א וההקדמה הספר אשר כתב כלב אב״א אפונדופולי אז יראה כי נכונים דברינו״.

האותות האלה הנאמנים אשר הביא הריב״ל גלוים וידועים לכל. ואין ל ספק כמו, אכן בההעתקה הרוסית מספרנו זה נקוה להאריך בענין זה הראות ע״פ דיני התלמוד יד מי היתה בו לרעה, הפרושים או הצדוקים? אפס כעת עלינו להביא בזה רק ראשי פרקים למען ידעו גם הקראים אשר א לפתח את התלמוד מעולם על מה נוסד משפטנו, ואלה המה:

א) ע״פ משפטי היהודים [הפרושים], כל חייבי מיתה נדונו באחת ארבע מיתות ב״ד, סקילה, שריפה, הרג וחנק [סנהדרין פ׳ ארבע מיתות ״ט ע״ב] ומלבד אלה אין כל זכר בספרות ישראל העתיקה והחדשה כי נדונו משפט מות באופן אחר.

ב) לא נחרץ על איש משפט מות אם לא התרו אותו מקודם כי על עבירה זו הוא חייב מיתה, ולדעת אחדים צריכים שיודיעוהו שיחייב מיתה ב״ד, ולדעת ר״יא נחוץ היה להודיע להחוטא באיזה מיתה יהרג, [שם ״ דיני ממונות דף ח׳ ע״ב].

ג) משפט מות — לזקן ממרא ע״פ ב״ד — לא נחרץ על איש י אם בסנהדרי גדולה בירושלים, ודוקא שם הוא נהרג. ואחרי כן שלחו שלוחים אל ערי ישראל לאמר „איש פלוני נהרג בב״ד״ שנאמר למען ישמעו ויראו [אלו הן הנחנקין פ״ט ע״א].

ד) בשלש רגלים הכריזו עליו כי איש פלוני נידון למיתה שהיה זקן ממרא, למען ידעו כל ישראל הבאים להראות את פני ה׳ ויראו. ואז הוא נהרג, [אלו הן הנחנקין פ״ט ע״א].

ה) כאשר הוליכו את הנידון למיתה, הכריזו „מי האיש אשר יש לו ללמד

Digitized by Google

עליו זכות יבוא ! ואם בא אחד ואמר יש לי עליו זכות משיבין אותו ושומעין טענותיו, ואם יצא זכאי זכאי, ולהיפך אם יצא איש זכאי בדינו, ובא אחד ואמר יש לי ללמד עליו חובה, אין משיבין אותו.

ו) המדיח איננו נהרג עד שידיח את כל העיר או רובה. אך אם הדיח מיעוטה איננו חייב מיתה, והמדיח והמנודחים יהיו מעיר אחת [חלק ק"א ע"ב].

ז) בדרך כלל השתדלו החכמים למצוא אף טענות רחוקות רק להצדיק את החוטא לבל יהרג, כי חשבו זאת לתועבה לשפוך דם אדם עד כי אמרו על הב"ד [הסנהדרין] ההורג פעם אחת בשבעים שנה נקרא חובלנית, עד כי אין כל ספק, לוא לא חייבה התורה מיתה להחוטא כי עתה לא נהרג על ידם איש מעולם, ואף כי על זאת יתאוננו הקראים מדוע אמרו חכמי התלמוד על „עין תחת עין" ממון. ובזה הוציאו את הכתוב מפשוטו, אכן המשפט הזה אנחנו מוסרים לדעת הקהל בימינו, אם צדקו חכמי התלמוד בזה או לא ? ובעוד אשר עברו אלפי שנים טרם הבינו כל ממלכות תבל להסיר את מר המות מן החוטא, רואים אנחנו כי עוד לפני אלפים שנה הבינו זאת חכמינו. וכל איש הקורא במסכת סנהדרין בפרט ובמקומות רבים בש"ס בכלל יודה על זאת בלי ספק.

ח) בימי ישוע כבר היו היהודים תחת עול הרומים ולא יכלו לדון עוד דיני נפשות.

עתה אם נפתח את ברית החדשה נראה כי לא נמצא אף אחד מהתנאים האלה, ומי לנו עד יותר גדול ונאמן בזה מברית החדשה עצמה ? ולמותר להביא את דבריו בזה יען גלוים המה וידועים לכל, כי לא באופן כזה נעשה עמו. — עתה יפתחו נא הקראים את פיהם להראות במופתים נאמנים כאלה הלקוחים ממקור נאמן ועתיק ימים, כי לא המה [הצדוקים לדעתם] שלחו בו יד, ואם היה מכת הקראים אשר התנגד אל דברי המשנה כדבריהם, מדוע הרגוהו ? ואי"ה בההעתקה הרוסית מספרי זה יבואו כל דברים האלה ברחבה, כי מה אדע ולא ידעו רבים מבני ישראל ?.

Digitized by Google

הקראים ודרכי חייהם בימינו

ז

למען אחי ועמי הרחוקים אשר לא ירעו את הקראים ומשפטי חייהם רק
ל פי השמועה, וע"פ רוב הידיעות ההן, בשקר יסורן; הנני לתת לפניהם מושג
נכון מדרכי הקראים וחייהם הדתי והמדיני והתיחסם אל הרבנים, כפי אשר עיני
ראו ולא זר ודרשתי וחקרתי אודותם בשבתי ביניהם בקרים ימים רבים, וטרם
כל נתן לי להגיד מראש, כי אם ימצאו הקוראים בזה דברים רבים אשר לא
שמו הוד והדר על דרכי הקראים, לא ימהרו להוציא משפט כי משנאתי אותם
עברתי על המדה לחפאות עליהם רברים אשר לא כן, יען לא כראות האיש
אשר ראה אותם פעם אחת בחייו או לעתים רחוקות ואין לו שיח ושיג אתם,
כראה הרואה אותם תמיד ומביט בשבע עינים על דרכיהם ועלילותיהם ומשתדל
להפיץ חזיוני לבי לכל יושבי תבל, ומה גם כי לא ככל העמים, הקראים. המה
התאמצו בכל עז להסתיר סורם ועלילותיהם מאיש זר אשר לא מעדתם; וזאת
היתה המסכה הנכונה אשר לא מצאו כל כותבי קורות עולם את ידיהם לתת
לנו מושג נאמן אידות העם הקטן הזה, וכל הידיעות אשר הודיעו לנו אודותם
עד עכביש הנה. ואם אמנם כי לא אוכל להתפאר גם אני כי באתי עד
תכלית חקר הדבר הזה, אכן בזאת אוכל להתפאר כי לי הצדק להגיד בפה
מלא, כי ידעתי את הקראים יותר מכל הסופרים אשר קדמוני, ואל אלהים ה'
הוא היודע מחשבותי; כי הרחקתי מלבי כל משפטי קדומים. בבואי לכתוב
אודותם, ולבי לא יכני פן הוצאתי משפט מעקל בכונה רק יען כי ראיתי הכל
על ידי זכוכית מגדלת, כי בכל כחי התאמצתי לשקול כל מלה אם אין בה
אף אחת טפה אשר בשנאת הרת יסודה; ולא מאשר יראתי מחמת המבקרים
מן הקראים אשר יגודו על נפשי, יען הראשונים מה יעשו לי? הלא כל חפץ
המבקרים אמתיים להבחין בין האמת והשקר, ואותם אני איהב בכל לבי ונפשי;
לא תהיה תפארתי אם יעמידוני על האמת; ונכון אני להודות להם מקירות
לבי, והאחרונים אף כי יחשבו עלי רעות כל היום להבאיש את ריחי, וגם את
נפשי לקחת זממו — כאשר ידעתי אל נכון את מחשבותם עלי, וכבר אספו
אספה להתיעץ מה לעשות לי — יען גליתי את המסכה הנסוכה עליהם זה
שנים רבים, במאמרי הרבים אשר הדפסתי במ"ע שונים בשפת עבר ושפת
ארץ, ונעתקו מסופרים אחרים בשפות שונות, אכן לא משנאתי אותם עשיתי
זאת, כי אם למען פקוח עיני הסופרים אשר יאבו לכתוב אודותם בימים יבואו,
כי האמת אשר בה שמתי מבטחי אחסה ולא אירא רע, ואומר:

הקורא החפץ לדעת מושג וציור נאמן ע"ד הקראים בכלל, עליו לדעת

Digitized by Google

מראש כי תקותו תשאר מעל, יען אף כי מספרם קטן מאד ודל כשש אלפים איש בכל העולם, ואחרי מספר קטן כזה בטח יחשוב הקורא כי הג עם אחד אשר איש איש יחיש מכאובי רעהו ושמחתו ישמח גם הוא, חלילה לא אגזם אם אומר כי עמים רבים ושונים המה הקראים אשר יצטיינו במנהגיה ובדעותיהם, עלילותיהם ואופני דרכי חייהם, והנם רק בני אמונה אחת בכלל— לא בפרט — אשר אבדו כבר את הרגש האחרון מחיי לאם. הקראי הקרי יצור את הקראי הליטי ויכנהו בשם החרפה „צופוט“ [יהודי], והשני יכנה א הראשון „ראש צל׳ א), הקראי התוגרמי עוין את הליטי והגאליציאני גם יתר ולא לבד כי ישאו איש על רעהו חרפה, כי אם שנאתם נטועה בלבם כשנא חסיר עד־נפש את המתנגד, ולא לעתים רחוקות נשמע מפי הקראי הליטי, ו יתן יתר שאת להיהודי הליטי על אחיו הקרימי. ע״כ קשה מאד לחרוץ משפ על העם הזה בכלל, ולרגל מלאכתי נחוץ לי להגיד משפטי רק על הקראי הקרימים, ולא יפלא אפוא אם יפגוש איש ההפך מדברי בארצות ליטא פולין וטירקיי.

התמורות הרבות העוברות יום יום לעיניני על כל משפחות הארכ לשנות דרכן לפי רוח העת החדשה, עוד לא עצרו כח לחדור עמוק עמו במשכנות הקראים בקרים, ולמן היום אשר נכבש האי קרים לפני ממשל רוסיא עוד לא עברה כמעט כל תקופה חדשה על הקראים, וכאשר ראי מצבם בסוף המאה העברה, כן נראה אותם כעת בלי כל חלוף ותמור כמעט, יען דם הטטרים הנחל בעורקיהם, לא יתנום לשנות דרכם וכהאחרונים בשפל ישבו לבלתי ראות אור שמש, רוב הקראים בקרים, אם נ לא ישנאו את ההשכלה אך עוד לא השכילו, ורבים מהם אשר לא ידעו א ההשכלה גם בשם, גם חכמיהם בעת הזאת נער יכתבם, ומי הוא החכם הלא הרב! וזולתו רובם ככלם אין איש חולה מהם על ההשכלה, וגם רו חכמיהם או רבניהם הנם רק יודעי ספר מעט, ובשגגה יחשבו רבים ו נמצאו בין חכמי הקראים היודעים את התלמוד או שפות שונות. — מלב שנים אשר גמרו חק למודם בבית מדרש המדעים — וגם אלה אשר כב עזבו את מנהגי הטטרים מעט ולבשו מלבוש איירופא לא יחפצו בתבונה, י איש איש לדרכו יפנה לבצוע בצע, הכסף הוא כל חיי רוחם, וזולתו לא יד ולא יחפצו לדעת מאומה; בעלי מלאכה מעטים מאד ביניהם עד כי לא נמצ מהם רק אחד בעיר; עובדי אדמה אין בהם אף אחד, ורק למסחור שו עיניהם ולבם כל הימים, וגם בזה לא יעשו נפלאות בחריצות כפיהם כהיהודי ואם אמנם רבם ככלם עשירים, אך הסבה הנכונה לעשרם רק יען גרו ב הטטרים עם תועי לבב ימים רבים וגם שפה אחת ודברים אחדים לה

א) בשם הזה יכנו אותם כל עמי הארץ יען אינם חרוצים ומהירים במלאכתם, והסב סשנית היא, יען יפלו מגבעות עורות כבשים על ראשיהם גם בקיץ בחום היותר גדול.

Digitized by Google

[הקראים מדברים בשפת קדר צחה כהטטרים] ובכן הצליח להם לעשות עושר בלי עמל כפים, והעשר, כי למן היום אשר החלו יהודי ליטא ופולין להתישב נקיים, ירדו הקראים עשר מעלות אחורנית, בעוד אשר היהודים יעלו מעלה יום יום בחריצות שכלם וכשרונותיהם, ומעולם לא נראה בין הקראים סוחר אל ארצות רחוקות, או עובר ארחות ימים, לקשר בעבוהות המסחר שרים ויושביהן, וכל גבורתם רק לשבת בחנות ורגליהם תחת ירכם.

מנהגיהם בבית.

ח

הקראים יגורו על פי רוב עם נשיהם באהבה, אך האהבה הזאת טמונה בסתר אהלם, ומעולם לא יהין הקראי להראות אותות אהבתו לרעיתו; בבוא איש זר לביתו לא ידבר את אשתו רק אם הדבר נחוץ לו מאד, ולא ילך אתה יחד לשוט ברחובות קריה. ומעוצם אהבתם את הכסף לא יאבו להחזיק משרתים ומשרתות בביתם, ואף האשה העשירה תעמול בזיעת אפים כאחת השפחות הבזויות. הנשים כלן עורן במצב פראי כיום גיחן מרחם אזיא, וכנשי הטטרים תברחנה מפני איש זר הבא אל ביתן, ולא תרהיבנה עז בנפשן לדבר בפניו. שחוק הוא לראות בבוא איש זר אל בית אחד הקראים, פתאום תתנשאינה הנשים כהלומות רעם לברוח, וכחץ מקשת תמהרנה להתחבא באודים למען לא תשורן עין ראי, ובעבור איש לפני דלתי ביתן תשקפנה מבין החרכים או בעד הפתח ותלוינה אותו בעיניהן עד אשר יעלם מעיניהן, אכן אם יהפוך את פניו להביט מאחריו, חיש קל תסגורנה את הדלת, ואם ילך לדרכו תבטנה אחריו שנית. נשי הקראים כנשי הטטרים תמשחנה את צפרני אצבעותיהן בששר ארום כהה [קנא], והבתולות תמשחנה גם את שערות ראשיהן בששר הזה למען יהיה להן ברק, „והקנא" מלבד פעולתו הנפלאה יחשבוהו גם לצבע קדוש [ראה תולדות הקרימצאקים]. משערות ראשיהן תעשינה מקלעות צמות רבות ודקות מארבעים עד חמשים במספר סביב ראשיהן, עד אשר במעט לא תראינה פניהן. הנשים בימי נדת דותן לא תקרבנה אל כלי הבית ואל כל מאכל אשר יאכל. כל חכמה או מלאכה זולתי בבית כוזרה להן, ואין אף אחת מהנה אשר תדע קרוא בסדר התפלה, ומעט מהן תבאנה לבית התפלה בימי שבת ומועד. רוב נשי הקראים הנה רמות הקומה ובריאות בשר, פניהן שחורות ורעות המראה, אפן ארוך, עיניהן גדולות ושחורות כעורב, אזניהן ארוכות, בלכתן ברחובות קריה תתנהגנה בכבדות, בדברן תשפלנה את קולן, אכן כאשר תתאספנה נשים רבות למקום אחר אז נשמע קולן כצפצוף האווזות. מראה בתי הקראים פנימה כבתי הטטרים, רצפת הבית שטוחה מרבדים, והבא אל הבית יסיר את נעליו לבל יטנף את הרצפה; סביב כל הקירות יעשו ספסלים שפלי הקומה ועליהם כרים רכים לשבת, גם

Digitized by Google

שלחנות קטנים כהדום רגלי איש עומדים בירכתי החדר, ולעת האכל יעמידום באמצע החדר וכל אנשי חבית ישבו על הארץ סביבו לאכול אף כי ארכו ורחבו לא יעלה יותר משלשה רבע באמה, בלילה ישכבו כל בני הבית לישן על הרצפה, נשי הקראים אוהבות מאד את הזהב כאשר יאהבו בעליהן את הכסף, וגם העניות תעדינה על צוארן רבידים וכטבעות זהב המובאות מתוגרמה.

מנהגיהם בביהכנ״ס.

ט

בערי קרים כמו באחציסאראי, גוזלווא, כפא, קראסוב, ישאו הקראים בגדים כבגדי הטטרים, והבגדים האלה קדושים למו ולא ימירום בבגדי איירופא, ויהי כה, ואף בערים אחרות יזהרו לבל יבואו בבגד אייראפא לבית התפלה, בבואם לבית התפלה יכרעו ברך ויגעו במצחם עד הרצפה כהטטרים, וכן יכרעו כמה פעמים בכל עת התפלה כהטטרים. החזן יתעטף בטלית ויתחיל לשיר חצי פסוק אחד, והקהל את החצי השני. רצפת בית תפלתם שטוחה מרבדים וכל הקהל לא יבואו פנימה, יען לא יאבו להסיר את נעליהם כעל רגליהם, באשר אסור להם לבוא אל בביהכנ״ס פנימה ונעליהם על רגליהם, ובכן ישבו כלם אצל הפתח בבאה על המקום אשר יקראו „מושב זקנים", אך האיש אשר יאבה לבוא לביהכנ״ס פנימה יחלוץ נעל וישב על הארץ, כי אין שם כסא וספסל ולא שלחן ובמה. אך איש לא יהין לעשות זאת כי אם לפעמים, ובכן ישאר כל הבית ריק מאנשים, ורק הנערים הבאים להתפלל בשבת ומועד, המה יבואו פנימה וישבו על הארץ אצל החזן. וע״פ רוב רק הנערים קוראים מפטיר אשר יסכר לכל אשר ירבה במחיר. בשבת יקראו בתורה את סדר השבוע בחומש נרפס, רק אם יבוא אליהם אורח גבבר מעדתם יוציאו ס״ת לכבודו, בהתפללם יחזיק כל אחד מהם סדר התפלה בידו. כחכמת הנגון לא ידעו מאומה, ונגון אחד להם בימי שבת ומועד, אבל ושמחה, אשר לא יחליפוהו לעולם. איזה מהם ילבשו בגד ארבע כנפות לעת התפלה, ויחביאורו בסדר התפלה בשובם לביתם, ציציותיהם עבים מאד כחוטי השפאגאט, ועל פי רוב ממשי, ובין החוטים חוט אחד מתכלת, טליתים כאצלנו הרבנים אין להם, רק בערים אחדות ראיתי כי יתעטף החזן בטלית בלי תכלת, בליל שבת ויוכ״פ לא ידלקו נרות בבית התפלה ותפלתם בחשך ישמיעו. וע״כ בערב יום הכפורים עת צרה היא להחזן מאין כמוה, יען נאלץ הוא לדעת את כל התפלות בעל פה, בכל עתות השנה יתפללו פעמים בכל יום, „תפלת הבקר" יתפללו בבקר השכם בשעה הששית או השביעית, ותפלת הערב יתפללו כבוא השמש. אך בכל ימי השבוע לא יבוא העם להתפלל בביהכנ״ס רק החזן. אחר התפלה יסב החזן את פניו אל העם ויברכם „תקובל תפלתכם" ג׳ פעמים והקהל עונה אמן, והמנהג הזה מנהג יפה הוא באמת,

אתם גם זאת נחלו מאת המחמדים. על פי רוב שוררת חרדת קדש בבית התפלה בהערים אשר זכרתי, ואיש לא ירהב לדבר דבר בעת התפלה, אך בהערים אשר יושביהן הקראים ידמו כי כבר זרחה עליהם שמש ההשכלה לא יחשו לזה, וכשתעק הוא בעיניהם להקל ראש בעת צעקן לחש א), ולפעמים לא תחוקות יקראו לריב ומצה בבית התפלה ע"ד איזה כבוד מדומה, ובכמה פעמים דרש מאתי אחד מחכמיהם להוכיח את צאן מרעיתו במכתבי עתים לבני ישראל כי ישבתו מריב. בצאתם מביהכנ"ס אם יקרה להם איזה אבל יך כל הקהל לנחמו בקר וערב, וכן גם לשמחה. בימי המועד ילכו זקניהם ונכבדיהם לקבל את פני הרב.

בעדי קרים יעשו הקראים רק סכה אחת על חצר בית התפלה, ואיש לא יבוא שמה כמעט בכל ימי החג, והנה רק מרבץ לעזים או מקום שעשועים לנערים שובבים, קירות הסכה לא יבנו מקרשי עץ כהיהודים, כי אם יתקעו ארבעה יתדות בארץ ועליהם יפרשו מכסה בד, כהמטרים או הקירגיזים בהיותם נושים על פני השדה.

כאשר יקראו אחד מעדתם לעלות לתורה בביהכנ"ס יתארוהו בתוארים גדולים ונוראים עד כי יהיו לזרא לאזני שומע, ואף אם יהיה מהמון דלת עם הארץ יתארוהו „יעמוד החכם המשכיל השלם הזקן הישיש הנכבד המלמד הגדול הגדיב הרחמן היקר ונשוא פנים וכו', עד אין קץ, ועליהם נוכל לשאת משל הצוענים בשדה....

אמונתם.

ו

אם ישאל איש פרטי את הקראים ע"ד אמונתם, יענו כרגע „יהודים אנחנו", יען חכמיהם דברו כן על לבם ויותר לא ידעו מאומה, אך אם תשאל אותם הממשלה, אז, או לא יענו מאומה, או יענו כי אינם יהודים — כאשר

א) הלוי"ם בספרו „מכתב סוד מרע" בכ"י, מתאונן על אחיו הקראים כדברים האלה; במעשיהם הרבים בבתי תפלותיהם בכל מושבותיהם, נחשבו בעינינו כבתי מתחרות בחין אשר ושרה, ביאתנו שמה לא לכונת התפלה, רק היא לנו מצות אנשים מלומדה, כוונתם לקבל ריחם מעלותיהם הרבים ולהתפאר בקשוטיהם ובכבודנו אשר יכבדונו שמה, ולהעביר השעה, והראיה שמתנה כמשתנו שם בקומה זקופה בלי שום כריעה, איכך יושבים אחים נפש אחור להיכל, פונים פנים איש לאחיו לספור דברים (sic) בטלים וכו'" — מספר ספר המחבר לבניהו לפני ב"ד הגדול שלהם, והולך ומונה שם חסרונות רבים באחיו הקראים אשר עליהם למנות.

הראיתי למעלה — ובכן עלינו לדעת ולחקור איזה משתי התשובות אמת, או שתיהן יחד שקר, והנני להציע את דעתי בדבר הזה, ומאת כל חכמי ישראל אבקש להביא את דברי במשפט הבקרת, ואם שגיתי יורוני ואודה להם בכל לב:

כל עם בתבל אשר החזיק במעוז איזה דת שתהיה מרצונו הטוב, יען נוכח לדעת כי המחוקק היה נעלה על כל בני דורו ודבר ה׳ אשר היה בפיו אמת, כהנוצרים המאמינים בישוע, יקדישו ויעריצו את שמו, וכל הגה אשר יצא מפיו קדוש להם, אף כי יודעים המה נאמנה כי עמים רבים לא יאמינו בו, בכל זאת לא יבושו להגיד בפה מלא כי הוא מושיעם וגואלם ולכבוד הוא להם כי יאמינו רק בו, ואת אמונתם ודתם לא ימירו בעד כל הון, ואמנם כן נחוץ להיות באמת כי כל בני אמונה יוקירו את מחוקקם. וכן המושלמנים אף כי קבלו את תורת מחמד למרות רצונם, יען שפט את כל אלה אשר לא האמינו בו, בחרב ובדם, בכל זאת אחרי אשר הונח להם והורגלו בדתו, יאמינו בו בכל לב ונפש, ויתימרו בכבודו ואם יעז איש להטיל ספק בנבואתו יסירו את ראשו מעליו; ומעולם לא נמצא איש אשר יאמין במחוקקים רבים, יען איש כזה אין לו כל אמונה באמת, וגם לא נשמע מעולם אם יחרפו להמושלמני על אשר יאמין במחמד, כי תכסה פניו כלמה וינער חצנו לאמר: אינני מאמין בו רק במחוקק אחר: ולא לבד כי לא יקרה כזאת לעולם, אף גם זאת אם יאלצוהו לעזוב את דתו ישא ויסבול כל מכאוב רק למען ישאר נאמן עם מחוקקו ודתו.

רוב עמי התבל אשר יתיחשו על דגל מחוקק אחד, יש ביניהם כתות מכתות שונות אשר נפלגו למפלגות שונות, יען אלה יבארו כל סתום בדברי מחוקקם באופן זה, ואלה באופן אחר, ובכל זאת כלם בני אמונה אחת, כלם יאמינו בכל לב בנותן דתם, וכלם משתדלים להשיג את האמת, אבל מעולם לא שמענו כי איש איש לבדו תהיה לו אמונה או דת מיוחדה ואת אשר יבחר האחד ירחיק השני.

כלוטהער אשר הראה מגרעות האב ברומא, וכראש כת „אלסנה" אשר הוכיח כי אין לאל ידם לקיים את כל דברי האלקאראן בלי שום פירוש ובאור, כן על כל החפץ לעשות תקונים בדתו, להוכיח מראש כי ההולכים לפניו תעו בתהו לא דרך, ואחרי כן על העם לבחון אם נאמנו דבריו, אכן אם לא יצלח להמתקן לעשות כזאת ובכל זאת ילך העם אחריו בעינים עצומות כבהמה בבקעה, הלא אז מותר לעם הזה מן הבהמה אין, ובצדק נוכל לגזור אמר כי אין לעם הזה אמונה מיוחדה; יען אם נקל היה לאיש נבל ובליעל להרוס את הבנין הישן ולבנות חדש תחתיו ואיש לא כהה בו, מי יערב לנו אם לא יקום מחר איש אחר תחתיו ויהרס גם את בנינו, ועל תל חרבותיו יקים בנין אחר?

בני העם אשר יאמינו אמונה אמן כי יש לאל יד דתם להצליחם בחיי עולם הזה והבא, בלי ספק יוקירו גם את נותן דתם וכל קדושיהם, אך אם את דתו

Digitized by Google

ישמח בכל לב ושם מחוקקם להם לגעל נפש עד כי לא יאבו להזכיר גם את שמו, ועוד ישתדלו לכסות את שמו בחשך, אות נאמן הוא כי אין ברוחם נכונה, או כי לבם ינבא להם כי תועים המה בישימון לא דרך, ורק מאשר הטבעו בדת ההיא לא יוכלו לעזבה רגע פעם אחת.

עתה נלכה נא לבקר באמונת הקראים ודתם אם נמצא אחד מכל התנאים האלה אשר זכרתי. הקראים עד ימי פירקאוויץ האמינו כי ענן הוא מחוקקם ויתימרו בגבהו כי היה ממשפחת מלכי בית דוד, וכן הגיד בפה מלא אחד מקדמוניהם סלמון בן ירוחם א), וגם אחד מגדולי חכמיהם בזמן האחרון ר' מרדכי סולטאנסקי הודה בפה מלא כי ענן היה מיסד דתם, ולא מאשר מצא מגרעות בדת ישראל פרץ פרץ בבית ישראל, כי אם באשר זדון לבו ב) ותאות נפשו השיאוהו להשתרר על העם וחפצו לא הצליח בידו, ולהנצל ממות עשה זר מעשהו להרוס גבול גבלו ראשונים ע"פ עצת אנשי בליעל. וז"ל הרמ"ס בספרו „ילקוט יוסף" כ"י, בדברו אודות קדוש החדש ע"פ ראיה חושית: „מזה נודע שרבנו ענן יר"ה ויעד הכרח לעשות זאת [להחזיק בראיה חושית] לצורך שעה, כדי להנצלו מן המיתה, ונמשך להם [להקראים] מנהג זה כסבל ירושה אמתית, מסבות, אם כי בהיותם תחת ממשלת המוסלמנים לא יוכלו לשוב מדעתם זו, מיראתם מהפרושים שלא ילשינום ויתעוללו עליהם הערביים וימר לכלם באחרונה יותר מבראשונה, ומסבה זו הכרחו להציב זכרון דעתם זו גם בספר הוראותיהם בתפלותיהם, ובשטרי קשר נשואיהם, שלא ימצאו אויביהם שום מקום תואנה עליהם ג), אם כי בהמשך דעת זו ביניהם זמן ארוך נחשבה בעיני הדורות הבאות אחריהם כהלכה למשה מסיני, עד שהמשכילים המבינים מהם בכל דור לא עלה בידם לשנותה, מפני ההמון והמתחכמים אשר הסתגל אצלם הוא כחוק דתיי, וקשה עליהם לשנותו, ומה נעים מאמר החכם. „אך מה יועיל הדבור ברבר נקרש בהרגל ומנהג, והמהרהר אחריו ירגם באבן". ובזה נמשכה דעת זו עד דורנו זה להכשילנו", וכן כתב גם הקראי מרדכי כוכיזוב בהכרמל.

עדות החכם הזה דיה לי להוכיח כי לא מצא ענן כל תואנה לעשות תקונים בדת ישראל ולחלק את לב העם, אכן גם זאת לדעת כי כל מתקן או מחוקק, עליו לכתוב את דעתו או תורתו על ספר, ולמצער יכתבו תלמידיו הבאים אחריו, ואיה המה התקונים אשר תקן ענן? הלא אין כל ספר בעולם לא ממנו

א) ראה ל"ק לרש"פ מאמר חלוק הקראים והרבנים.

ב) בצדק הוכיח הפראפעססאר ד"ר גראטץ כי מעולם לא היה ענן איש הרוח הנשגב נאמן, כי אם איש סכל ובליעל פוחז וריק אשר רדף כבוד אשר לא יכל להשיגו מעולם, וכן הוכיח החכם פינסקער בספרו [ע"ד הכ"י בפ"ב, צד 6] כי לא היתה לענן כל סיבה ליסוד דתו. רק כפי הנראה היה איש מדלת עם הארץ ראש לעדת שכורים (פארשטעהער איינער לאקאלען סעקטע), לשונו ממש.

ג) וכן הביא מפורש בעל חלוק הקראים והרבנים בשם הרס"ג ועדותו נאמנה עלינו מאד.

Digitized by Google

ולא מתלמידיו ? א), וכן העיר גם החכם נייבויער בספרו ע״ד הכ״י בפעטערסבורג.

למיום קם א׳ פירקאוויץ ויפח רוח חיים חדשים באף הקראים, כחשו בענן ויאמרו לא הוא, ובכל עז יתאמצו לכסות שמו בחשך, ויבושו לשאת את שמו על דל שפתם, יען לא לכבוד הוא להם כי המה כתה חדשה; כאשר כתב פירקאוויץ בעצמו במכתבו לבוויץ — ראה למעלה — וראה בהערתו לספר בקרת לתוה״ק צד 53.

הקראים אין להם כל אמונה מיוחדת ודת נכונה, יען בראשית צמיחתה כאשר פנה ענן עורף לדת ישראל שתל את דתו החדשה על פי תורת מחמד ב), וברבות הימים בהיות הקראים בין המושלמנים ימים רבים והתקרבו אליהם ע״י דברי חנף יותר ויותר, קבלו מהם עוד מנהגים רבים בדתם, עד כי בזמן האחרון נשאר ביד הקראים רק צל תורת ישראל, ותשעים חלקים ממנה היא תורת האיסלאם, ומלבד לשונם, בגדיהם, מכתביהם, וכל אופני דרכי חייהם הכל כאשר לכל הטטרים. הנה אעידה לי עדים נאמנים ממנהגיהם הדתים הלקוחים מתורת מחמד ג).

1) הקראים החמירו מאד בדיני עריות יותר ממצות התורה, ודבר זה לקוח מתורת האיסלאם אשר אסר איסר על המאמינים בו לקחת את בנות אחיהם ובנות אחותיהם להם לנשים.

2) תורת האיסלאם אסרה אסר על הנשים לבל תמצאנה בבית בעליהן בימי נדתן, וכן קבלו זאת גם נשי הקראים, וכן הנוגע במת לא יוכל לבוא לביהכנ״ס להתפלל, כאשר יעשו המושלמנים.

3) הקראים החמירו מאד בדיני התענית, עד כי גם הנער בן שבע שנים נאלץ לצום כל היום ולא יועיל לו כל כופר, וחומרא זאת לקוחה מתורת מחמד, יען הוא הרים את מעלת התענית עד גבהי שחקים, עד כי היה למשל בפיו: ריח פי המתענה ערב לד׳ מנופת צופים ד).

א) ידעתי כי יש מהסופרים אשר יחסו ג׳ ספרים לענן אשר נאבדו ברבות הימים, אך לפי דעתי ברור הוא כי זאת היא אחת מהתחבולות הקראים לייחס לענן ספרים כאלה אשר עין איש מהחוקרים עוד לא שזפתם, כמנהגם תמיד [ראה למעלה דברי הר״א גייגער]. וראה מה שכתב בזה בע״ס יוחסין דפוס זיטאמיר.

ב) ודע לכל כי ענן הלז את מחמד לנביא כמובא בבקרתו״הק צד 53. בשם הסופר הערבי מקריזי, וראש סופרי דברי הימים לבני ישראל החכם הגדול ד״ר גראטץ כבר הוכיח בטוב טעם כי שלשת העיקרים הראשים אשר עליהם נשען כל כבוד הדת הקראית, הכתב, ההיקש והקבוץ לקחו מדת האיסלאם, [געשיכטע דער יודען חלק ה׳].

ג) ידעתי גם ידעתי כי דברים רבים אשר ייחסתים כי לקחום מתורת מחמד ובאמת נמצאו ראשונה בתלמוד, אפס הקראים אשר יתפארו כי לא ידעו מהתלמוד מעולם. וא״כ ממי לקחו זאת אם לא מהאלקוראן?

ד) ראה הקדמת האלקוראן ל״ה רעקקענדארף צד XIV—XXVII ובחון הסרה בכמה מקומות.

4) הקראים התירו להם מצות שחיטה בלי בדיקה א), ואף האיש אשר
ד מעולם את המלאכה הזאת יוכל לשחוט ואין מהרהר אחריו, והשוחט יסב
אשו לדרום, וכל אלה לקוח מתורת מחמד, כי כן ישחטו גם המושלמנים
בדיקה, ויהפכו את פניהם לאקבלה [דרום] (Alkiblah) ואומרים לפני
טה: בסם אללה אלרחמן אלרחום [בשם אלוה הרחמן והרחום]· וכן
הקראים את פניהם לדרום בעת התפלה, ושם הוא ארון הקדש אצלם
גר מעקקא·

5) בבוא הקראי לפני חכם עדתו ויבקש לתת ספר כריתות לאשתו,
תקותו תשאר מעל, כי לא יתן לו את חפצו בעד כל הון, וכאשר
לחכמיהם מדוע יעשו זאת נגד התורה? ענוני כי האשה אשר הוכיח ה׳
לו תהיה ואסור לו להפריד ביניהם, ודבר זה לקוח מכת אחצב
נ״ה [עדת המשנה (Achssab alsunnah Sunnitae) או מאמיני תורה
ברת מחמד] המאמינים כי כל מקרי אנוש ומעלליו כתובים בספר
ם לפני ה׳ ואין לשנותם, [אלקוראן חזון יונה פסוק ס״ב]·

6) כהמחמדים שלחו גם הקראים פראפאגאנדיסטים בשם דתם, והיא
שעיתין הדומה ממש לכת הקראים ונקראו בשם אלדעאי, שם שמשמעותו
כמשמעות שם קרא בעברית [אב״נ בשם חוואלסאן בקלתה״ק
13 בהערה] וכן הראה המנוח רש״פ בלקוטיו בכמה מקומות·

7) ע״פ תורת מחמד תירש גם הבת עם הבן ככתוב מפורש בהאלקוראן
נשים פסוק ז׳ י״ב] וכן קימו וקבלו גם הקראים.

8) הקוראן אסר להתפלל בעוד עליו טומאת קרי [חזון הנשים פ׳ מ״ד]
גים גם הקראים מאז ועד היום הזה·

9) מחמד צוה ללבוש בגדים בעת התפלה [חזון המחיצה פסוק כ״ח]
חמרו בזה גם הקראים עד כי יכבידו אכפם גם על האורח הבא אל בית
לעשות כמוהם, כאשר קרה גם לי בבואי בפעם הראשונה לבית
בבאחציסאראי ובגדי העליון לא היה עלי ויקצפו עלי זקניהם לאמר;
לבוא באופן כזה לבית הכנסה״? וכאשר שאלתי אחר התפלה לחכמיהם
לקחו הדין החדש הזה? ויענוני· כן הוא הדין אצלנו! ות״ל כי כעת
לי כי רק על דברת האלקוראן הרדו את ההרדה הגדולה הזאת·

א) מובן מאליו כי לא יוכל הטוען לטעון כי התירו זאת יען לא נמצאה הבדיקה
בתורה, באשר גם השחיטה לא נמצאה מפורש בתורה, וכאשר התנגדו לתורת ישראל
גם כעת להטען על דת מחמד. ואחד מגדולי חכמי הקראים הקדמונים, מנחם גיזני
פה מלא כי אין לשחיטה שום יסוד בתורה, (ל״ק נספ׳ 59) ומאיזה טעם החזיקו
אים? ואם החזיקו בה רק על מוצא פי חכמי התלמוד. הלא היה להם להחזיק גם בבדיקה?

Digitized by Google

10) כבעלי דת מחמד אשר השתדלו להרחיב ידיעת דקדוק שפת ערבי והידיעה הזאת נחשבת אצלם לאחד מעיקרי הדת, כאשר הוכיח כבר הר״ד גראטץ [בקרת לתוה״ק צד 92], כן הוא גם אצל הקראים, ובע״ס אור הלבנה יחשוב ג״כ ידיעת דקדוק הלשון להעיקר הששי מעקרי הדת הקראית [אגרת פנת יקרת, הנדפס ביחד עם ספר אור הלבנה צד 128]·

11) המחמדים יקברו את מתיהם ראשם לצד דרום נגד מעקקא עיר מקדשם, וכן יעשו גם הקראים ולפי דבריהם יכונו בזה נגד ירושלים·

12) הקראים כהמחמדים לא יוליכו את החתן והכלה תחת החופה אל בית תפלתם, רק חדר הכלה הוא במקום חופה·

13) הקראים גם בלמודי דתם הלכו אחרי כת המעתזלים בעלי דת מחמד, כאשר הוכיח כבר החכם גראטץ בשם רבים מסופרי הערביאים ובשם הרמב״ם ז״ל א)·

14) כנודע לכל חוקרי קדמוניות היו הקראים נזירים מן הבשר והיין, יען האמינו בגלגול הנפש כהמחמדים וההודיים, וכן ראו בין המחמדים נזירים [דערוויש] כאלה, [ראה בל״ק בכמה מקומות] ור׳ סהל הכהן בתוכחתו אסר את הבקר והצאן בגלות [נספחים שם צד 32]·

15) הקראים מכת התפליסים כפרו בתחית המתים, יען הלכו בזה בעקבות איזה כתות מדת מחמד [בקרת לתוה״ק צד 103].

16) הקראים אשר ישבו בסלע היהודים הניחו תמיד לשמרת שתי ביצי יענה בארון הקדש, ולפי דעת הקראים [אם יש להם דעת] הוא רמז לכון לבם לשמים בעת התפלה, וכבר העיר בעל המאמר צבי לצדיק [ליק תר״ד צד 19] כי הטעם הזה תפל מאד· ולי נראה כי עשו זאת זכר לנביא הישמעאלים אשר נשא את היונה בחיקו תמיד·

17) היודע אף מה בספרות הטטרים בקרים יורה, כי כן מלאו גם הקראים אחריהם בכל פרט, ראשית ואחרית חכמתם היא חכמת התבונה, וכן כל ספרי הקראים המה רק ממין זה, וכמוהם יאהבו לשיר שיריהם העתיקים בעל פה·

18) שפת הקראים בספריהם העתיקים איננה שפת עבר, והקורא העברי אשר לא ירע שפת ערבי לא יבין בהם מאומה כמעט, יען מלאים ממלות ערביות, ואף להמלות העבריות נתנו תמונה ערבית, כספר אשכול

א) הרש״ש בלקוטיו לד ע׳ מביא בשם הסופר הערבי אלשהרסתאני, כי „הקראים הולכים אחרי הכת אלמגבריה האומרים שהכל מיועד מהשי״ת״. וע״כ אם יפול איש אל הים לא ישתדלו להצילו, כי כשם כן גזרה חכמתו יתברך, וראה ספור נורא ממין זה בספר ממצרים הד״ר פראנקעל.

Digitized by Google

הכפר וכדומה, והדבר הזה לקוח מהמחמדים אשר יכתבו את ספריהם בשפת ערבי הקדושה להם ע״פ חקי הקוראן, [ראה ל״ק נספחים צד 199] ·

19) נשי הקראים נזהרות לבלתי הראות לאיש, ואת ראשן תכסינה בצעיף, יען כן צוה מחמד להמאמינים בו [חזון הקושרים פ׳ נ״ט] ·

20) ענן אסר למאמיניו תשמיש המטה בשבת, ודבר זה לקח מדת השמרונים [הראב״ד בבאורו לספר שמות ל״ד כ״א], וכמדומה לי כי גם בדת מחמד נמצא כזאת ·

21) כהמחמדים בבואם להתפלל יחלצו נעליהם במסדרונה ויכרעו על ברכיהם, כן יעשו גם הקראים ·

22 הקראים מקדשים את החדש ע״פ הראיה כהישמעאלים, כאשר הודה בעצמו הרמ״ס והר״מ כוכיזוב, כי לקח זאת ענן מתורת מחמד למצוא חן בעיני הכליפא, וכן הוכיח בצדק החכם הגדול ד״ר יוליוס פירסט ז״ל, וכן הביא הרש״פ בשם רס״ג ז״ל ·

23) הקראים אשר החלו להתנגד לתורה שבעל פה לא מצאו ידיהם ותליהם לעשות זאת בגלוי ולייסר כתה מיוחדה לולא ראו זאת מאת כת „העלי" המכחשת בקדושת „הסונה" (Sunnah) חורים פרש על פני „אבו בכר" חתן מחמד ומכנים אותו בשם רוצח ואיש תככים, וכן יכנו גם הקראים את חכמי התלמוד, [אחרי כתבי זה מצאתי כי כבר קרמני הגאון שי״ר בדבר הזה, והראה לדעת כי הקראים נשענו על המחמדים, בדבר הזה בפרט, ובמנהגים רבים בכלל, ראה כרם חמד חלק ה׳ מכתב י״ז] ·

24) הקראים אומרים כי המה מחזיקים בתורת משה לבדה ולא יקבלו שם פירוש ובאור לפי הזמן והמקום, וגם זה לקוח משיטת כת „עלי", אשר יחזיק בתורת הקאראן אות באות ולא יקבלו שום ביאור עליו, אף כי כל קורא בהקאראן יראה כי חתומים וסתומים דבריו בלעדי ביאורי הסונה ·

25) כמאמיני דת מחמד אשר נפלגו למאה כתות שונות, כן נחלקו גם הקראים לכתות רבות, עד כי גם היום יש לכל משפחה ומשפחה מנהגים מיוחדים להם, [ראה לקוטי קדמוניות בכמה מקומות] ·

אלה וכאלה ימצא החוקר עוד רבות בדת הקראים הלקוחים מתורת מחמד · אך יש דברים רבים אשר לקחו הקראים מהאלקוראן ויערבום בקרש למצוא איזה סמך מן התורה למסוה על פניהם, ולא נשאר להם מתורת ישראל רק השפה הקדושה אשר יתפללו בה, וגם זאת כי לא סדרו את תפלותיהם בשפת עבר, כי אם לקטו ואספו פסוקים שונים מכתבי הקדש אשר אין להם כל חבור וקשור, כאשר עשו כן גם המושלמנים המתפללים רק מפסוקים שונים אשר לקטו מהאלקוראן, אך גם מהמעט הזה אין כל אות כי יש להם דבר פה מתורת ישראל, יען גם בין הנוצרים נמצאה כת אחת בבריטניא אשר תתפלל בשפת עבר · ואחרי כל אלה האם בצדק יתפארו כי המה שומרים דת משה בטהרתה? הנידו נא אתם קוראים נכבדים!

Digitized by Google

הקראים אין להם כל אמונת חכמים, וכל אמונתם היא רק מצות אנשים מלומדה. הסבה לזאת היא, כי איש איש מחכמיהם יברא לו דינים חדשים לבקרים כאות נפשו, איש איש מהם פוסק חדש הוא לעדתו, והקראים אשר הסכינו לראות חליפות כאלה לא לפעמים רחוקות, לא יאמינו לא להקדמונים ולא להאחרונים, ובכן יעשה כל איש את הישר בעיניו. וכבר התאונן על זה הרמ"ס בספרו [ילקוט יוסף צד 16 ע"ב] אחרי אשר הרבה לשבח את מנהגי הרבנים, וז"ל; אך אנחנו הסכלנו עשו, איננו נשמעים ונשענים על הרב המורה והפוסק, רק כל אחד מאתנו חפשי לעצמו לעשות כרצונו, ואפילו אם הוא עם הארץ ובור והוא בעל השגה, הוא נגיד וחכם, מכנים ראשו לדון לשפוט ולחרוץ בענינים דתיים אמוניים, ודבריו נשמעים, ומזה צמחו והשתרגו בינינו קלקלות עצומות באמונתנו ואנושיותינו, באין לנו דרך לבוא אל תקון אמונתנו ולטובת ושבח כלולהנו, יען כן בהתבונני במנהגי אחינו הרבנים גמרתי אמר שכל הנהגותיהם טובים הם וישרים מאד בעיני כראוי, ואפילו כל מה שנראה לנו שהם נלוזים ושלא כדת, המה בעיני כהוראת שעה מהכרח הגלות בארץ לא לנו עד יבוא ויורה צדק', ומי לנו גדול ועד נאמן להעיד עליהם יותר מהחכם הזה, אשר היה רב לעדתו יותר מששים שנה בערים שונות, וכן יתאונן עוד במקום אחר בספר הזה צד 6 לאמר; „אכן בעונותינו הרבים אנחנו בני מקרא חסרנו כל טוב הנ"ל הנאמר באמת ולא בחניפות בעד אחינו הרבנים יצ"ו, איננו נשמעים לחכמים, צאן אובדות היינו באין רועה נאמן, לית דין ולית דיין, למורה הלכה לא נשמע, ולמוכיח לא נקשיב, כל אחד מאתנו חפשי הוא משולח לרצונו, בכל קהלה מנהג בפני עצמה א), בחלוף אחיותיה, אפילו בעניני עבודה האלהית בבית מקדש מעט, ובעניני צרכי הצבור, וכן בשאר המנהגים": וכבר העיד עליהם כזאת אחד מגדולי חכמי ישראל לפני שבע מאות שנה ויותר, הוא החכם האלהי בעל הכוזרי, וז"ל: התורה הזהירה על תורה אחת ומשפט אחד, והקראים כפי סברתם ירבו התורות כפי סברת כל אחד מהם, ועוד כי האחד לא יעמוד על תורה אחת כי בכל יום תתחדש לו דעת וכו'".

הקראים נכונים למכור את אמונתם ודתם בעד איזה קשיטות, יען אמונתם נוסדה על אדני בהו, עד כי ההמון לא ירגיש כל אהבה פנימית לדתו, ורבם ככלם לא ידעו מסדר התפלה ותוצה, ומהם אשר גם סדר התפלה כספר החתום לפניהם, ולא לבם הולך לנחול כבוד רב או חכם, יען ע"פ רוב יהבוללו רבניהם בין ההמון, והמון העם יביט עליהם כבעל אנשים כערכם,

---

א) כל היודע את דרכי הקראים ומנהגיהם בארצות רוסיא ופולין, אה"ק, ומצרים, יודע, כי באמת אין עיר ואין משפחה ביניהם אשר תשוה א לזו; ואכן רש"ף בעצמו הגיד כי גם נוסח הכתובה במצרים משונה מבקרים [ראה באתוה"ק לד 43.] ודיני ציצית בקרים שונים מבלוצקא [מסה ומריבה], והדלקת נר בשבת בליטא שונה מבתוגרמא וכו'.

Digitized by Google

הרב ר' יצחק סולטאנסקי ספר לי כי עוד לפני מאה שנה היה הרב גם שמש בביהכנ"ס ומשרת הקהל, ואם היה לאיש דבר שלח את הרב במלאכותו כאחד המשרתים הפחותים, וכי קרא העם עצרה למספד ולבכי, או למשתה ושמחה, הלך הרב לאסוף את ההמון, וכדומה עוד מלאכות נכבדות, ולולא בניכין אגא אשר עשה הקץ למנהג הבזוי הזה, כי עתה יכלנו לראות שליחי צבור באלה עוד היום; ואות נאמן לדברי, המה דברי הרמ"ס אשר התאונן כבר על זה בספרו „מכתב סור מרע" וז"ל: החכמים המבוררים לשרת בקדש במקדש מעט ולהוראת הלכה משפט וצדקה בישראל, שאנחנו כפי דין תורה מחויבים להשתמע להם ולעשות ככל אשר יורונו, אנחנו שמנום כמשרתים לנו להשתמעהם לנו לעשותם ככל אשר נגזור עליהם, וכו'. גם את שאר החכמים הנמצאים בדורנו הגרים בינינו מלעיבים אנחנו, מזלזלים ומבזים, ומוציאים עליהם דבות רעות, ומכנים אותם בכנוים גבזים חרים, ואפילו האנשים הנקראים חכמים בדורנו זו, [זה ?] גם הם לבין עצמם מבזים ומפחיתים אחד לחברו להתגדלות עצמם, אין מאתנו כבוד והדר לקודמים ממנו, ירהבו נער בזקן, הזקנים כאין בעינינו, אין בנו כניעות והשתמעות להוכחה, ולמוכיח בשער יקושן, ועוד מעט וסקלנוהו, אין בנו כח להמציא און אפילו לתקן הקלקולים שעותנו במצות שבין אדם לבוראו יתברך, מסבת עזיות הכתות המתנגדות אחת לחברתה, והכל מסבת הגאוה הנוהגת באמתנו, כקטן כגדול דרך אחד לנו; עכ"ל.

למיום החלה כת הקראים לקצות בישראל לא חדלו ריבות בשעריה בעניני אמונתה, ואת אשר יטהר האחד יטמא השני א). הקראים היושבים בארץ הקדושה ובמצרים אשר ראו מהשומרונים כי לא ידליקו נרות בע"ש, יען ישבשו את הכתוב לא תבערו אש [שמות ל"ה ג] בתורתם, ויכתבו „לא תבעירו אש" בהפעיל, פסקו גם הם לאיסור, ואלה היושבים ברוסיא פסקו להתר, וביחוד גברה מאד הריב ביניהם ע"ד קדוש החדש משנת תקפ"ב, ועד היום לא באו לידם גמר. הראשון אשר פרץ פרץ במנהגם לקדש ע"פ ראיה חושית היה בעל ספר אור הלבנה, ואחריו בא הקראי אבן יש"ר ויחזק את דעתו לקדש את החדש ע"פ ראיה מושכלת, ולאשר כי דברי זה האחרון עוד לא נדפסו בשום ספר, הנני להעתיק בזה את מאמרו אשר כתב על זה, נמצא אתי בכ"י, וז"ל;

א) עוד בראשית צמיחת דתם נראה אחד מראשי חכמיהם נסי בן נח, אשר בא לירושלים ומצא שם דברי ריבות וקטטות בעניני הדת בין אחיו הקראים, עד אשר הודה בעצמו כי עד הנה לא קיים את הדת ע"פ התורה והמצוה, ויבנה לו שיטה חדשה, ויריעו הקראים גם עליו ויתלוצצו ובזו ויחשבו אותו למסית ומדיח (ראה ל"ק) בעת ההיא, יען בדברים רבים הסכים לנו, אך ברבות הימים קבלו הקראים רבות מדעותיו כאומרות דיני טומאה וטהרה וכיוצא, והמדיח נהיה למחוקק אצלם.

„מאמר בקדוש החדש על פי דרכנו אנחנו בני מקרא מאתי הח'מ' .

כעת לבשה נפשי עז נדרש ללא שאלוהו לחוות דעי הקצר על קדוש ראשי חדשנו במאמר זה לא כנוחר ח'ו ולא לקבוע הלכה לדורות ולא כדי לבטל את הראיה ולהורות דרך אחר כי לא עלי המלאכה לנטור כי הדבקים בה' אלהיהם לא כפי הם חיים, אולם אחרי העיון וההתבוננות נשען על יסוד הרב רבנו יצחק נ'ע בע"ס אור הלבנה שכתב כי בהיות שני הימים מספקים קדוש הראשון חומרא והשני קולא כתבתי מה שכתבתי אף על פי שאין החדש הזה נופל תחת הספק כי כל מודה על האמת יודה שר"ח ניסן דשנתנו זו תרט'ו ליצירה הוא מן המחויב להיות ביום שני לשבוע, והקורא ישפוט שפוט כאשר עם לבבו .

הסבות

א) אמת כי בזמן המלכות קדוש החדש היה על פי הראיה כי בעת ההיא לא היה כל כך דבר פשוט לדעת ראשי חדשים בדרך אחרת אך התורה לא חייבה הראיה והניחה הדבר למנהג הקודם מבלי הורות דרך אחרת ילכו בה, אמנם עזבה על היכלת בכח דבור חדש בחדשו יהיה איך שיהיה ר"ל בין שיקדשו החדש במורגש בראיה ובין במושכל ע'פ החשבון האמתי לבד שיקראו מקראי קדש וימים טובים בזמנם כי על כל פנים לא יצא מטובן חודש . (לא כחשבון ב'ה שלפעמים יום הקביעה קודם ביום ולפעמים אחר ביום כעדות הראב"ד והרמב"ם, וכמו שגם המתקן את החשבון שלהם הוא עצמו התנצל על זה באמרו : לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא אלא לקבץ האומה על דרך אחת: ומה שאמרה התורה על אכילת חמץ בפסח ועל חלול יום הכפורים ו נ כ ר ת ה הוא אך איום וגזום אל מספר אנשים לא כביר או אל יחיד אחד הפורש עצמו מן הצבור ועל הפוקר עצמו ביום שהקהל מקדש, לא על אלה שיקדשו כפי דעת קצת על פי המולד האמתי ולא בראיה, ועל זה נוסדה מב'ה האסמכתא אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם במועדם, אל תקרי אותם אלא אתם אפילו שוגגין אפילו מוטעין, אין הרצון שהרשות בידם לעשות כמו שירצו כפי מה שדורשים אנחנו עליהם אגדת דופי, אלא ר"ל באין דעת הברור אפילו שיטעו בית דין או ישנו ולאחר עבור הזמן יבואו עדים להעיד הפך קביעתם, מה שעשו כבר הוא עשוי, והכל מחויבים לעשות על פי קביעתם מבלי היות רשות ביד מי ומי להרהר אחריהם להרבות מחלוקת בישראל להוציא עצמם מן הכלל או לעשות בחלוף מה שעשו הם) .

ב) אחר שתקנו חכמי הרבנים את החשבון המולד, מפני מחלוקת הקראים עם הרבנים, הקראים מצאו מקום אז לחזק דת הקראות עם הראיה ושתכתב זאת גם בשטר כתובותיהם ואף במספר הארבע הודאות תבוא, או יתכן לומר מפני שיסדו ב"ה את חשבונם על האמצעי לבד לא קבלוהו בני מקרא ולכן עשו מה שעשו .

Digitized by Google

ג) רבינו יצחק בע"ס אור הלבנה בחלק א' שער ג' מראה באריכות איך הראיה איננה טפלי בתורה, ואף אם אין בתורה אפילו רמז עליה עכ"ז מחזיקים אנחנו בדרך קרבה אליה משום היותנו מסבירים פנים לקדמונינו ·

ד) הפוסקים הקדמונים לבעל אור הלבנה איש מהם לא יסד קדוש החדש על י"ג קצין, הרב בע"ס עץ חיים (מצות פ' י"ב ק"ה) הורה לנו כי הארך הא' [הוא הוא קשת הראיה במעלות ישרות בין השמש והירח] בהיותו מן י"ד עד י"ד אפשר שיראה ואפשר שלא יראה, הרב בעל האדרת הדרך בדרך המסב"ם והורה כי סך מעלות הארץ הא' וקשה"ר צריך להיות כ"ב. אך שם שעור תבול לכל אחד מהם לא בדרך משולח שיהיה האחד מהם כמה שיהיה בן השני, ובלבד שכלל שניהם יוציא השעור הנ"ל כמו שעשה הרב יצחק בשעורו לקצין, וזה השעור של בעל האדרת הוא על צד שתחייב הראיה, כי אם היה מסבים אל האפשרות הנה בימיו וגם אחריו זמן רב ופעמים רבות קדשו מפני הראיה בשעור קצין חסר מכ"ב, כאשר העיד על זה הוא בעצמו באמרו: ולפעמים יוציא החשבון שלא יראה ויראה; עכ"ז לא הורה שעור חסר מכ"ב אע"פ שלפעמים נראה בפחות משעורו, כי הוא לא חשש על האפשרות אלא תפש החיוב כפי דעתו, ואם לפי דעתנו גם כן הראיה מחויבת אין שום יסוד לתת שעור לקצין בי"ג, אכן לדעת רבינו יצחק הראיה איננה מחויבת אלא יספיק בהקרבה אל הראיה וזה ע"י שעור הקצין שבכך יהיה נכנס קצת תחת האפשרות על כן הוכרח לתת השעור הנ"ל מפני ההמון, ולולא הסבה הזה מעמיד השעור ביותר פחות מזה, או היה מורה דרך אחרת ·

ה) הרב בחייו קדש חדש ניסן בשנת תקפ"ב בן ח' שעות י"ח דקים וקשי הראיה י"א וחצי מעלות, על פי העדים, ואם היה זה משער הנמנע לא היה מקבל את העדים, ואחר שהרב כתב בספר אור הלבנה כי אם נזכה לראות הירח חסר מי"ג קצין יהיה זה לנו לעינים ליסד על זה קדוש חדשנו, (הרי מכאן כבר ההלכה פסוקה אחרי שבשנת תר"א ר"ח תשרי היו הקצין יו"ד מעלות מ' דקים וזכינו לראיה ע"פ עדים רבים ונאמנים לא במקום מגורנו לבד אלא גם בקצות הארץ, מזה ראוי לנו לעמוד מעתה על שעור קרוב לזה אם אין רצוננו לצאת חוץ מדעת הרב הנ"ל נ"ע), ומה גם עתה אחרי שבחדש ניסן דשנתנו זו הקשה"ר ה' מעלות ט"ו דקים והארך הא' ה' מעלות נ"ז דקים, ונמצא שהקצין עולין לי"א מעלות י"ב דקים וישרת הירח אחר השקיעה יותר מעשרים דקים, למה נגרע אם כן מקדש את חג ה' במועדו ביום שני אחרי שאין אנחנו הולכים אחרי דעת החיוב אך די לנו האפשרות לפי דברי הרב הזה.

ו) להרב הזה היו ההתחלות קשות, ובהתאמצו לקצץ נטיעות המחלוקות בקדוש ר"ח בראיה, מצא פשר דבר נאה ומתקבל להוציא את הראיה מן החיוב אל האפשרות ובא הוא והעמידנו על שעור י"ג אז, ונתן מקום גם

לפחות מזה אם נזכה לראות בעתיד, עם היות שגם הרב בעצמו ירע כי לפעמים גם בן י״ג אינו אפילו תחת האפשרות, אם כן בשום לב לטעם וסבת זה נמצא אחרי העיון הרק כי אם לפעמים בן י״ג נמנע הראותו ולפעמים יותר חסר מזה נכנם תחת האפשרות ועכ״פ באין מברל נשען על שעור י״ג, מזה מבואר שהוא לא החזיק את הראיה לעיקר כידוע מדבריו במקומות, אלא חלק כבוד לפרסום ויפה עשה כטוב וכישר.

את זה חזיתי ואספרה השומע ישמע והחדל יחדל, ואף אם יקומו עלי מתנגדים ויורו חצי לשונתם עלי בין בכתב בין בעל פה הרשות בידם, אך אני לא אשיב חורפי דבר כי אחרית לאיש שלום.

הלא כה דברי הקטן שבישראל אנכי עפר ואפר עבד
ליראי ה׳ ולחושבי שמו, הצעיר אבן יש״ר איש לוצקי·

אחרי החכם הזה התרה החזיק בכל כחו הרמ״ם, בראיה מושכלת, וכן פסק לעדתו אשר היה רב לה, אף כי נמצאו בזמנו רבים אשר התקוממו נגרו, [כמובא הלאה] ואלה דבריו בספרו ילקוט יוסף בכ״י, ת״ל; הנה בדעת זו [ר״ל אורות קרוש החדש] רבתה המכשלה ופרוד הלבבות בנו מאז כל הימים, זה מקדש וזה מחלל, והיינו ללעג וקלם ולשנינה לעיני כל העולם עד שנת תר״א לאלף הששי לבריאה, שאז גם בדורנו זו בשנה זו, קצת קהלותינו קדשו את יום התרועה ביום א׳ לשבוע וקצתם ביום ב׳ בו, אך בהשתמעם גזרת בית דין הגדול קדשו כלם את צום הכפורים ביום אחד ר״ל. ביום ג׳ בשבוע, ועכ״פ נעשו קלקלות ע״י היהודים [קראים ?] שלא נמצאו בביתם, ששבו מדרכם בעצם יום הכפורים ביום ג׳ שחשבוהו ערב כפור לפי קדשם את יום תרועה ביום ב׳ בשבוע, והיינו לשחוק לכל יודעינו, גם בשנת תר״ז לאלף זה הששי, חדש תשרי היה בן י״א שעות מ״ד דקים לליל ג׳ לקדוש, ונעשתה פלוגתא ופרוד בין כלל קהלותינו, ד׳ קהלות ע״פ רבניהם המתחזקים בראיה חושיית קדשו יום התרועה ביום ד׳, וצום הכפורים ביום ף בשבוע, וחמש קהלות שרעתן לקדש ע״פ חדוש האור בירח, קדשו בלילו בליל ג׳ ויום הכפורים ביום ה׳ כראוי, והיינו לשנינה לכל סביבותינו· עוד בשנת תר״ח פ״ק חדש תשרי ראוי היה לקדשו בלילו בליל שבת לפי כמות אורו כנראה מהארך הראשון, אם כי לא הגיעו קצי הראיה לי״ג מעלות, התנגדו בעלי הראיה ואמרו להעבירו לליל א׳, ועל זה נעשתה מבוכה ונאצה בכל הקהלות, ונקבצו מהם פקידים לב״ד הגדול למעמד, ונתוכחו תרי הצדרין עין בעין במשך כמה ימים (כמבואר ממני ·באגרת חרוץ נבחר) לא נאחדו ולא

Digitized by Google

הסכימו לדעת אחת, אז בעלי דת הראיה התחכמו והריצו מסלע היהודים את אהובי תלמידי כמ"ר שלמה ביים נ"י הרב דהתם, שהוא או מוחזק היה ממשלי המלכות במקום ראש החכמים, ובהגיעו כבר לב"ד הגדול למעמד המתוכחים, התבונן בכל הנעשה והנדבר, וכל השתדלותו שם להאחידם באהבה לא עמדו לו, ובראותו שאי אפשר לחברם בהסכמה לבביית, ראה להפיק רצון בע.י הראיה לשכך חמתם, ופסק ואמר בזה הלשון: שמעתי קהלה קדושה, אם כי ראש חדש זה ראוי הוא לקדשו בלילו בליל שבת קדש, הפי כמות אורו כן האפשר הוא להראותו בלילו, אך בעבור קצץ נטיעות המריבות ביניכם הנני חורץ משפט לקדש ר"ח זה לבדו ע"פ הראיה כדעת קדמונינו ז"ל, ר"ל להעביד קדושו מליל שבת למוצאי שבת לעשות יום מועד תרועה ביום א' ויום הכפורים ביום ג' כל ישראל כאחד [הקראים ?] בלי פרוד, ואחרי עבור חדש זה נעמוד על התקירה לדעת האמת ולמצוא הדרך הנכון והראוי לקדושי ראשי חדשינו להבא: וכפי חריצתו כן נעשה בלי פרוד, הללו שמחים, והללו נעצבים ונאנחים ומתודים; עכ"ל.

שחוק הוא לראות את המחזה הזה איך הקראים יעשו סחורה בדתם עד כי יתגודדו עד שפך דם, ולא אל האמת עיניהם ולבם כל הימים, כי אם איש איש יתאמץ לנצח את רעהו ולהעמיד את הדת על דעתו כרצונו, עד כי אלץ ראש השופטים שלמה ביים לעשות פשרה ביניהם. בין המחזיקים בראיה מושכלת היה גם הקראי יש"ר בע"ס מירת כסף, ור' דוד התוכן בע"ס צמח דוד הקראי, אך גם המה לא הועילו מאומה, ואבן רש"ף היה הראש והראשון אשר עמד נגדם בכל עוז א), עד כי לא חש לכבוד רבו הרמ"ס ויכנהו בשם „זקן ממרא" במאמרו „נחש עקלתון" אשר כתב להקראי פאמפולאוו, ובכונה הארכתי להעתיק את דברי חכמיהם בנוגע לענין הזה לזכרון לחוקרי קדמוניות עם הקראים, לדעת כי אין שלום במעונם ואיש איש נטה לו במה לעצמו, אך הריב הזה עוד לא נגמר גם היום, וכן קרה גם בפסח שנת תרל"ד [ראה בספרי תולדות אבן רשף צד 28 הערה 25], ראה בהמליץ שנה א' מה שהתקוטטו שם כל חכמי הקראים, קוז, סאפאק, סאווסקאן, ובהכרמל ה' מרדכי כוכיזוב, ותרוה נתת.

בשנת תרי"ח נמנו וגמרו הב"ד הגדול מגוזלווא לתת ספר כריתות לאשה אף על רצון בעלה, ואם יקדש איש אשה לפני עדים רק בלי ידיעת הרב קדושו בטל, ואם יאבה האיש לעזוב את אשתו, יעזבנה בלי ספר כריתות

א) לפי דברי ידידי הרב אב"ג הודה גם „אבן רש"ף" כי עם תקן לקדש החדש ע"פ תלוים למען ימצא חן בעיני הכליפה אלמנסור, אבן ממכתב אבן רש"ף הנכתב בספרי אגרות סופרים מאת ההיפך (עיין בקלתוה"ק לד 13) והערת אבן רש"ף שם נאה לו „כי מאד מדעתו" יען אין ברוחו נכונה.

והלכה והיתה לאיש אחר· הדין החדש הזה הנוסד לפי דעתי על יסוד דת מחמד א), שלחו אחרי כן גם לקאסטאנטינאפאל כי יקבלו אותם גם שמה עליהם ועל זרעיהם לעשות כמוהם, ואם אמת בפי אחד מחכמי הקראים אשר ספר לי, כבר קרה באדעססא גם להפך, [כי גם האשה תוכל לעזוב את בעלה בלי ספר כריתות] אשר אחד מעשירי הקראים לא אבה לשלח את אשתו, ותבוא האשה לפני הרב ותתחנן לו כי יבטל את הברית בינה ובין בעלה, והרב מהר למלאות את שאלתה, ובעוד ימים מספר הלכה והיתה לאיש אחר, והבעל לא ידע כי לא הזה בביתו ב)·

אחד משלומי אמוני הבני הקראים אשר מעולם לא האמנתי לולא שמעו אזני כי ידבר נבלה על החכם מכל אדם ולתת אותו לבן בליעל ורודף זמה מאין כמוהו, אמר אלי „חכמי הרבנים גזרו אומר כי כל השירים קדש ושיר השירים קדש קדשים", אך אני אומר כי הוא קֹדֶשׁ קדשים······ והדרש הנעים הזה דרש גם על יחזקאל הנביא וכל נביאי האמת והצדק אשר הזכירו בדבריהם דברי אהבה וכדומה· ומה תאמרו אתם קוראים נכבדים על דעת המפונק הזה ? האם לא יבושו המתקנים באשכנז ואמעריקא אשר לא עלה כזאת על לבם מעולם ? ומה נאמנו מאד דברי חכם הקראים ה׳ יהודה סאוואסקאן באיוופאטאריע אשר אמר אלי בקיץ שנת תרל"ג ; בעונותינו הרבים הננו כעת לא קראים ולא רבנים, חצי העם עומד רגל אחת בהתלמוד, וחצי השני כופר גם בתורת משה והנביאים·

מלבד תורת האיסלאם אשר היתה לעינים למיסדי דת הקראית, שאבו מים נרפשים ממקור דת השומרונית לפי דעתי, כאשר יוכיחו מנהגים רבים בדתם אשר ממעי השומרונים יצאו ג)·

א) המחמדי יוכל לגרש את אשתו על נקלה, ואם יאמר לה רק „הנך מגורשת" אז הוא לא אישה והיא לא אשתו, או יאמר לה; יעדי טלאק בוש אולסון : [אף אם תהי׳ בעלת שבעה בעולים תוכלי להיות שלי].

ב) כבר העיר בצדק החכם גרעטץ כי באשר שמו עינם ולבם לפרש את הכתובים איש איש לפי דעתו ורצונו, ע"כ נמוג ונמס הדת בידיהם זה אוסר את המותר וזה מתיר את האסור [דברי ימי היהודים חלק ה׳].

ג) אחרי כתבי זה מצאתי כי גם הרב החכם ד"ר גייגער בספרו אורשריפט כבר העיר על זה בטוב טעם כי הקראים והשומרונים מחזיקים בדעות אחדות בשוה, ובלי ספק לקחו זאת הקראים מהשומרונים יען המה היו קודמים להם בזמן, כאשר יוכיחו בצדק החכמים גראטץ, פירסט, יאסט אב"ג וכדומה. והנה ידעתי כי ענן הכניס בדתו גם רבות מדת ספארית וגם הרים את מעלת האבן גליון עד גבהי שחקים, ואחריו נמשכו כל סופרי הקראים בע"ם אמונה אומן, עשרה מאמרות, ופירקאווין בספרו מטה ומריבה, חוסם תכריח, אך

הקראים כהשומרונים החמירו בדיני שבת יותר ממצות התורה, כמוהם לא ידליקו נרות בע"ש בערב, וכמוהם אסרו לצאת ביום השבת כי אם להתפלל, באשר יפרשו את הכתוב אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, כפשוטו.

כהשומרונים מדקדקים גם הקראים בעניני טומאה וטהרה, וביחוד בטומאת נדה וטומאת מת וקבר נזהרים המה מאד, עד כי לא יקברו את מתיהם בעצמם כי אם ע"י נכרי.

כהשומרונים החמירו גם הם לקדש את החדש עפ"י הראיה, ואף כי אחרוני חכמיהם כבר הרגישו את המכשול המונח על דרכם זאת ויאבו להחליף את הראיה בחשבון קבוע, בכל זאת לא עשו ידיהם תושיה, כאשר הראיתי למעלה.

כהשומרונים החמירו מאד בצום העשור עד כי יאלצו לצום גם את הטפים בני שש או שבע שנים, וכן החמירו לבלתי אכול בשר בן פקועה, וישימו למסוה על פניהם את הטעם משום אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד [פתרי שוטרון], וכן יחוגו את חג השבועות ממחרת השבת השביעית כהשומרונים, וברבות הימים הוסיפו הקראים מדעת עצמם דינים ומנהגים לכל את נפשם א), ומלבד אלה נראה כי התאמצו הקראים בכל עז להתרחק מעל כלל ישראל, עד כי גם במצות התורה היותר ברורות השתדלו לקיימן להיפך מאשר יקיימו כל היהודים למען הכעיסם, או למען ימצאו חן בעיני מושלי הישמעאלים. ואך שוא ידמו רבים כי חקי הדת לא יכבדו אכפם על הקראים מעל היהודים, והאיש אשר ידע מעט בספרות הקראים יודה כי העבטים אשר שתו על דתם יכבידו עליהם עשרת מונים יותר מעל היהודים, וההבדל בוניהם הוא, כי הקראים לא ימלאו כל דברי חכמיהם, בעיר אחת יקימו גזרת חכם אחד ובשניה גזרות-והגזרות אחרות.

למדי ה' בין הקראים מעטים מאד, ואלה אשר יקדישו את כל ימיהם לתורה ולתעודה כאשר נמצאו לרוב בין אחינו הרבנים, אין ביניהם אף אחד, הקראים אשר לא שכחו עודנה את אלהי הורתם עודם שומרים חוק ודת, אבן אלה הקראים בראש הומיות: משכילים! אייראפיים אנחנו! אלה שכחו גם את המעט מתורת ישראל אשר נחלו מאבותיהם, ושם יהודי [צופוט] או קראי

א) לדעתי כי כל הדינים האלה ונכתב בשם ענן הוא רק ע"פ הקבלה ביד הקראים, יען לא נמצא ממנו שום ספר, [עיין מה שהבאתי לעיל בשם ספר יוחסין].

*) ידעתי כי הסופרים יחסו לענן את כל החומרות האלה יותר מכפי דין תורה, וכן נאמר בספריו: לא נמצאו בעולם, ואולי גם לא היו, ע"כ יחסתי את כל החומרות האלה אשר מצאתי כתוב בספריהם, ומה גם כי הקראים בעצמם לא ידעו אף מה מדת ענן מאמר כבר הוכיח החכם גרעץ בספרו תולדות היהודים חלק ה'.

להם לגעל נפש, וכשחוק הוא להם לעשות כל תועבת ה׳ אשר שנא א), ולהמיר כבוד אלהי ישראל, ולפי עדות אחד מגדולי חכמיהם, נקל לקראי להמיר דתו אם יהלוך עליו אימים אחד מפקדי בית המשפט כי יאסרהו בבית הכלא רק על יום אחד, והסבה לזאת — לפי דבריו — היתה, יען עם שקט ושלו היו והנם עוד היום, ושוט שוטף כי עבר על היהודים הרבנים בכל ארצות פזוריהם, עריהם לא הגיע, ולא ראו ימי רעה כמונו, לכן לא יוכלו עמוד ביום עברה; ובאמת נדול מאד מספר הממירים את דתם מן הקראים יותר מהרבנים.

המון הקראים המה מאמיני הבל מאין כמוהם, ונפלא מאר כי יאמינו בקדושי המושלמנים יותר מבקרושיהם, ורבם יוליכו את חוליהם להתרפאות אל הטטרים, וביתוד האמונה בכשוף ורוחות רעות גדלה מאד בעיניהם ב).

אחרי הדברים הנכונים והאמתים האלה ארמה כי לי הצדק לחשוב למשפט כי אין להקראים כל אמונה מיוחדה, ובלי ספק לוא ידעה הממשלה את כל צפונותיהם לא הריטה אותם על נם לתת להם זכיות מיוחדות יותר מאשר נתנה להנוצרים, ובמה נופלים המה מהראסקאלים אשר גם להאחרונים אין כל אמונה מיוחדה וידועה, ואם יחפצו לזכות בכל זכיות המדינה ככל הנוצרים יושבי ממלכת רוסיא, עליהם לקבל את הדת הנצרית, ולא? תגרע הממשלה מזכיותיהם כאשר גרעה זכיות הכתות השונות (Сектаторы) אשר לא נחשבו בין שלש הדתות הידועות, או למצער לא יעלו בזכיותיהם על היהודים. מלבד אשר עליה לשים רסן בפיהם לבל יונו אותה בפחזותם וכזביהם כאשר עשו עד היום.

הקראים בינם לבין עצמם, ישתמשו בכל מכתביהם ופסק רבניהם רק בשפת קדר, ומעולם לא נראה כי יכתוב הקראי בשפת עבר, רק לעתים רחוקות אם נחוץ להם לכתוב לאחד היהודים, וגם פקודת ב״ד הגדול יכתבו טטרית. אם יעשו זאת יען לא יאבו להשתמש בלה״ק לדברי חול, או ממעוט ידיעתם בה, ישפטו המבינים היושבים בקרים.

מדותיהם

יא

הקראים בכלל אינם רודפי כבוד ולא יעדו גאה וגאון, ככל עמי אזיא, וכל זה רק אלה אשר עוד לא נגה עליהם אור הציוויליזאציאן. אך אלה אשר

א) החכם רמ״ס התאונן מאד בספרו מכתב סוד מדע צד 48-49 על אחיו הקראים על אשר פנו עורף לתורת אל חי ועושים כל מה שלבם חפץ וכו׳, ולא העתקתי את דבריו בזה מפני האריכות.

ב) ראה מה שכתב בזה הר״מ נאטאנזאהן בסוף ספר דביר ח״א צד 192.

Digitized by Google

יתימרו בכבוד ההשכלה — והמה המעטים — ולבם רחוק ממנה באמת, אלה יקראו בפה מלא: תנו כבוד! צחוק הוא לשמוע את התוארים אשר יתארו אף לאחד מהמון דלת עם הארץ בקראם אותו לעלות לתורה, והתוארים כמו: החכם, המפואר, המשכיל, ההגון, הענו, הזקן, הישיש, הנכבד, הנדיב, המיוחס, והמנהיג הגדול, או החזן השלם והמלמד הגדול והרב המובהק וכו' וכר כאין המה בעיניהם, ומתאמצים למצוא עוד תוארים גדולים חדשים ומכבדים מאלה. וכן יכתבו איש לרעהו במכתביהם עד אשר יהיו לזרא באף איש זר אשר לא הסכין לשמוע כזאת מעולם, וכבר התאונן גם על זה הרמ"ים באמרו עם הספר: „מזה נראה בהדיא שכל זאת לא לכבוד אלהינו יתברך, רק להתעלתינו אף לכבודנו, להשמיע לאוני הכל רום מעלתנו מפי השמש או מפי החזן, בכנותו אותנו בכנוים ותוארים לא נאמרו אפילו לאדון הנביאים ע"ה".

הקראים בכלל שונאים את הרבנים עוד היום תכלית שנאה א), ולא בסתר ישמחו אם צוררי ישראל ידברו עלינו עתק במכתבי עתים, כאשר שמעו אזני ולא זר, ובכל עז יתאמצו להפיץ את הספרים המדברים רעה על ישראל, והמה היו הראשונים אשר הפיצו את ספרי בראפמאן, אסמאן ביי, ליוואנאוו, ווייבערג, וכדומה. ולאות אם נגסה לחפש, נמצא עוד היום בכל בתי חכמי הקראים למאות מספרים כאלה, תחת אשר ספרי חכמה לא ביד יקחו. ורק אם יובא לפניהם איזה ספר בקורת המחפש מומים בדת ישראל כספר „נתיבות שלום" וכדומה אותו יקנו בכל חפץ לבבם. הקראים אם ידברו שלום את איזה הרבנים — למראה עין — ויתראו כאוהבים נאמנים, אבן אם יהפכו את פניהם כמעט, חיש קל יושיטו את לשונם ממלקוחם למלא שחוק פיהם עליו. אך לא אכחד כי המדה היפה הזאת לא יעזבו גם בדברם איש את רעהו הקראי, יען מטבעם אין ברוחם נכונה, ונלוה לזה אי־אחדות השוררת בתוכם בכל תקף

א) ישאל לי החכם מיבויער כי מחסרון ידיעה בתכונת רוח הקראים כהלים כי הרבנים והקראים יתקרבו זה לזה, [בספרו לד 54] וראה מה שכתבתי בזה בהמגיד שנה כ'. № 47. 48. 49. 50. ואז יבין כי פירקאוויץ הוליכו שולל בכתבו כי התחרט על מעשיו בספרו מסה ומריבה. היועיל לאיש בהרגו את רעהו כי יתנחם על הרצח אחרי מותו? וכתוב בתורתנו „שופך דם האדם באדם דמו ישפך". ומה הפסיד בזה באמ"ו כן? הלא ספרו כבר נתפשט בעולם, ובכל זאת לא חדל מלהשליך שקוצים על ישראל עד יומו האחרון, עד כי לא פעם אחדים שמעתי מאנשים אשר דברו אתו בביתו או בביתם, או נסעו באניה אחת, כי רצונו ומשושו היתה להתוכח ולהשליך שקוצי בני עמו על ישראל, בחפצו להראות כי לא קם עוד חכם כמוהו בין בני עמו אשר יוכל לדבר את אויביו בשער, עד כי לא לעתים רחוקות קרה מקרה כי בעלי הויכוח מלאו פניו כלימות ורוק, וע"פ רוב בחר להתוכח את איש לא למד ממנו יוכל לנצחהו, כאשר אמר לי אחד המיססיאנערים „אין לנו חפץ ביהודים לומדים או משכילים, רק כל מאוויינו להשיג מעמי הארץ להמיר את דתם, ואלה ישארו אמונים לדתם החדשה כאשר היו באמונה עם סינה".

ואיש את רעהו יצודו חרם בכל עת אשר תהיה לאל ידם א), ובכל אופני מדותיהם נופלים המה אלה המתימרים בשם ההשכלה הרבה יתר מהישנים. ונפלא מאד כי בהמדה היפה „לדבר שקר" החזיקו מאד כל עם הקראים מקצה וחכמיהם עוד יותר, ובכל זאת לא אכחד כי נמצאו ביניהם גם אנשים ישרים, אך לא יותר מאחד או שנים בעיר.

הקראים בכלל עוד לא שמו לב להטיב מצב חנוך בניהם, ולא לבד בני העניים אך גם רוב בני העשירים יגדלו בלי תורה ודרך ארץ, מלמדיהם יאספו מארבעים עד ששים נערים ולפעמים עוד יותר וילמדו אתם חמש או שש שעות ביום בלי כל סדר ומשטר, ואחרי אשר ידע הנער לצפצף מעט בסדר התפלה, יעזוב את חדרו וישים אל המסחור פניו, ואם יזכה הנער להביא לבב חכמה לתרגם פרשה אחת בתורה, יעיד עליו מורו כי גאון הגאונים הוא ויתן לו מכתב תעודה כי יוכל להיות רב באחת הערים, ובי"ד הגדול מגוזלווא יקיים את תעודתו מבלי בחון את בשרונותיו וידיעותיו. ובאמת נקל מאד להיות רב אצל הקראים, יען שאלות איסור והיתר לא תבאנה אליהם כי אין להם מה לשאול, ודיני ממנות יובאו אל שופטי הממשלה, וכל איש כשר לשחוט רק אם זרועו מושלה לו לאחוז מאכלת בידו, והנשים בעצמן מנקרות את הבשר, עד כי גם נערות קטנות יודעות מלאכת הנקור, ועל הרב רק ללמד את בני הנעורים קרוא עברית ולהתפלל לפני התבה, ורק לפעמים רחוקות ידרוש בשבת ומועד. או יוכיח את צאן מרעיתו ללכת ארחות יושר, ואם הרב הוא חכם גדול המבין לקרוא גם את „המגיד" „הצפירה" או יעתיק משם איזה דרשה אשר דרשו חכמי הרבנים. אבל חכמים גדולים כאלה נמצאו רק חמשה בכל חצי האי קרים, חולתם כל העם הנם עמי הארץ אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם. — והנה בל יחשדני הקורא כי רק השנאה להקראים מדברת מתוך גרוני, נאלץ הנני עוד הפעם להביא לי לעד את הרמ"ם המתאנח בשברון מתנים על דרכי בני עמו בספרו „מבחר סוד מרעי" ח"ל: ואצלנו לא כן [החנוך] למודינו למראה עינים לבד, לא לשם שמים כפי שהזהרתו, לא לקנות

... א) ישנם סופרים בתוכנו אשר על דגל המחברים יתנוססו, ויתימרו למוכיחים בשער ולמורים לנערי עמנו, כותבים במ"ע את אשר יעלה על שפת העט ראשונה, אף אם לא חשבו מראש אם אמת הוא או שקר, חכמה או אולת, ורק מאשר סופרים יקראו. ע"כ אחז לכתוב מה, וכן כתב זה לא כביר אחד מהסופרים האמהרים האלה בהצפירה גליון 6 שנה ד' „מגלילות ים האזובי" ע"ד הקראים כדברים האלה. „אמנם מדה אחת טובה יש להקראים, ואחדות שמה, כמעט כלם (sic) יחיו יחד באהבה, כל אחד מבני החברה דואג לטובת אחיו. והעשירים מחזיקים ידי עניהם, לקחת אומן למשרת מנויסיהם ולעשי דבריהם". ואני שאלתי להסופר הזה האם ידע את הקראים, היבין את שפתם? — כן נראה לי בראשונה, אך מה בכך אם טעיתי". עכ"ל, ומזה תשפטו על הסופרים הצעירים אשר יכתבו אודותם אף כי לא ידעו מי ומה הם?

שאין במה להתקשט שיכנתו בתארים והתנשא להתפאר רק ומעשה דיעה
השתמעם בלי לרצונם חפשים , מורא ולא מוסר לא , חשק בהם אין ובניהו , בו
וכן , למדרש לקבלם מהראוי אין אשר פנים עזי ומהם , ברבים לסודם , דנם
שעסק ובאמת , ברורנו הנוהגת התכלית אל הגיעם עד זה במצב הולכים ם
אנחנו ממהרים כי , מרובה למלאכה להתלמיד קצר והזמן , ועמוק רב למוד
, נער והנער , והבנה חשק בלי שלמד מה במעוט להתלמיד התכלית החיש
בשום ובחינה מיושב שכל בו באין , שפתיו מעל אמו חלב נשה לא עד
לשפוך צורים מחרבות אתת העדה בפרסום לידו אנחנו מוסרים , וענין בר
, רבי בשם יקבנו פיהו חדש בשם אותו ומאשרים , אלמים חיים בעלי ם
אשור כתב לידו תיכף מוסרים , העשירות באושר המיוחסים מבני הוא אם
, שימצא מקום בכל ולמלמדות הקדש לשרות ראוי כבר היותו הגדול דין צויה
והוא , לשונו בשוט נקיים דם גם לשפוך יהיה חרבו על וגאון גאה נער והנער
מלעיבו מלמדו רבו את ואפילו , ממנו הקודמים על יד ומרים מתנשא וכם
איננה זו ותלונתנו , העולם מחריבי המה כאלה ונערים , בו עון באין
ולשאינו לראוי הבדל בלי , לבד בהסכמה להרשות מנהגנו על רק אך , מליח
ומנהג דרך יודעים הבלתי מהמלמדים קצת גם בזה לנקות ואין , וכו' וכו' ראוי
קודם , אחר ללמוד אחד מלמוד התלמיד את להסיע הממהרים , המלמדות
תכלית עד ביתא מאלפא ובהתחיל , כראוי הראשון הלמוד את וידע שלמד
בשום לו ידיעה בלי בחפזון יהוא כמנהג מלמדו מנהגו (מנהגנו לפי) לפתח
מוצאים , ז"ל הפוסקים מספרי הלכה דפים כמה לעיניו מלמדו ובהעביר , למוד
עצמו בפני מלמדו אזי , למודו לתכלית הגיע כבר מוכן כלי שהוא שם לו
לו מוסרים הקהל ובפרסום , להרשאתו להאספם בעדתו מבשר קול מעביר
, הוריו את ומהללים , ובברכות באשורים , רבי בשם אותו ומכנים , הרשיה
, ארץ מדרך משולל , ממוסר נעור , למוד בשום ידיעה לו אין ; ריק הבור
מידי לנו זאת וכל , עליו מנצח באין לנפשו משולח נער , שמים יראת ולא
ולהוציא , העם בעיני חן למצוא אם , הספקתו סך להעדיף אם המתכוון המלמד
את להצליח שוקד , הוא וארוך הגון מלמד לאמר שיאשרוהו טוב שם לעצמו
בישראל תורה מרביץ הוא גם וכי , מועט בזמן לתכליתם ולהביאם התלמידים
להרבות מעשינו כל כי , מוסמכים תלמידים בהעמדת הלכה ומורה [?] [?]
לעסקי הוא פונה , מהמדרש בהפטרו ההוא והמורשה , שמים לשם ולא בגבותו
במדרש היותו עת שקנה המעט את ובזה , לתורה קבע לו באין סחורתו
כל אל ראשו מכנים , משכיל חכם הוא פנים כל ועל , ומאבדו שכחו
מן האם , לדון לכתריכם יש , קדושים רבנים עתה , בקהל המוזמן יהי
תורה להגדיל ויודעים מבינים חכמים כזה מנהג להמציא לנו הוא האפשר
, ידוע חכם בינינו מזרח שאפילו ובפרט , קהלותינו בכל כרצוננו ולהאדירה
אינם ודבריו ובזיון זלזול מיני בכל אותו ומקטינים מפחיתים מלעיבים אותו
מדרגות שכל , בנו תולה שנית רעה ועוד , אותת ואת , מקובלים
, תלמידים ששים או חמשים עד , הוא שם וגדול קטן , אחד מדרש לבית מוגבלות

Digitized by Google

נערים חפשים לרצונם, פרחו מִקֵּנָם בלי מוסר ודרך ארץ מהוריהם, ובלי מורא רבם עליהם, והמלמד העלוב, זולת מה שאיננו יכול לצאת מידי חובתו, עוד נחר גרונו מצעקתו להשקיטם ואינו יכול, ומקלל את יומו וכו׳.

עדות החכם הזה דיה לי להוכיח כי עוד לא דברתי החצי ממדות הקראים ולא הפרזתי על המדה כחוט השערה, ולולא יראתי מן האריכות כי עתה עלי היה להעתיק את כל הספר ההוא, וגם יכלתי להביא עדות מספרים אחרים בכ״י, על כל דבר ודבר אשר על הקראים, אם אמנם לאלה אשר יקשו את ערפם למצוא עלי תואנה להם לא יועילו אלפי ספרים, ולמבקרים בלי משוא פנים די גם הדברים האלה. ופה המקום להעיר כי זה הרמ״ס היה האחד בין כל חכמי הקראים אשר כתב הרבה בענינים שונים, וכבר הסכין הקורא בסגנון לשונו, ומעתה נקל לו לשפוט על דרכי סופרי הקראים ומתק מליצתם, והאיש הזה בעצמו מתאונן על היהודים הרבנים בספרו „זכר צדיקים" כי לא ידעו ולא יבינו לכתוב בשפת עבר צחה, ורק הקראים המה דוברי צחות ומליצים בשער. האמנם אם ישמעו כזאת החכמים: סמאלענסקי, שולמאן, בענדעטזאהן, ארם הכהן, גארדאן, יהלל, וכלמה לא תכסה פניהם על אשר לא באו עוד היום לקחת לקח מפי הקראים? אכן כבר אחרו המועד, יען החכם הזה כבר הלך לעולמו, וכעת לא נשאר בין הקראים אף אחד היודע למשוך בשבט סופר בשפת עבר.

הקראים אשר עוד לא זרחה עליהם אור השכלה מרומה, ועודם מחזיקים בנושנות, המה ע״פ רוב מכניסי אורחים ככל בני ארצות הקדם המצוינים במדה זו, אך האירופים המה „מוציאי אורחים", ואני ידעתי אחד מחכמי הקראים אליהו קזז מסימפעראפאל בבוא אליו ידידי הנוסע ר׳ יוסף יהודה הלוי משארני, לא אבה לדבר אתו וגם לא בקש אותו לשבת עד כי יצא ממנו חפוי ראש.

הקראים ע״פ רוב הגם גסי השכל ולא יעשו חיל בלמודים או בכל מלאכת מחשבת, אשר על זאת יעידו כל מורי הגימנאזיום, וביחוד אין בהם אף אחד אשר ידע חכמת החשבון.

רוב הקראים הנם אוהבים לחקור ממסך, ושותים לשכרה יש ביניהם רבים מאד יותר מבעמים אחרים.

הקראים בטבע המה מוגי לב כשפנים ויפחדו לקול עלה נדף, ומסבה זו השתדלו בכל עז להיות חפשי מעבודת הצבא, ויזילו מכיסם הון רב לאיש יודע חקי ודתי הממשלה בעיר המלוכה להשתדל בעדם בכל עת, וכאשר יצאה הפקודה בשנת 1874 כי גם המה יחלצו לצבא קבצו פניהם פארור, ובכל עיר ועיר אספו אספה לשלוח איש אחד מקציהם לבקש מאת הקיסר לעשותם חפשי מעבודה הזאת, אך כאשר נשמע הדבר הזה והגיע גם עד אזני מוציאים לאור מכתבי עתים נערו חצנם, ורק בסתר ביתם התלוננו על הממשלה ויילילו על משבתם.

הקראים בינם לבין עצמם יעוררו מלחמות כל היום, ואין עיר או משפחה אשר תחיה בשלות השקט, רק ישתדלו בכל עוז לכסות ערותם לבל יודע הדבר לעם אחר או להממשלה, וביחוד אין שלום בין רבניהם וחכמיהם, ובזה הצליחו להם לעור את עיני כל הנוסעים הבאים לקרים, לדבר טוב עליהם, תחת אשר איש אין בין כל יושבי קרים אשר לא יעיד כמוני כי בכלל אין בכל אום ולשון משחתי המדות כמוהם.

הקראים אף כי מתי לב המה, בכל זאת יוכלו להביט ברוח שקט על אחד מעדתם אם ימות ברעב לעיניהם אף כי רבם המה עשירים, ורק לדבר הזה להושיע לקשי יום הנם אבירי לב, יען לא „לתת" נולדו, ואנכי ראיתי משפחה אחת משמונה נפשות בסעוואסטאפאל אשר גועה ברעב ובחסר כל, ואני לבדי הלכתי לבקש מאת עדת הקראים כי תושיע להמשפחה האומללה הזאת ואיש לא ענה מאומה, עד כי נאלצה לעזוב את העיר ללכת אל כל אשר תשאנה הרוח. אבי המשפחה היה חרש עצים אשר בא מטראקי, אך את שמו שכחתי, ומזה נקל לשפוט כי להושיע לבן עם אחר וביחוד ליהודי, הם כי לא להזכיר!

איש זר אשר יבוא אל הקראים יכבדוהו ויחניפוהו עד כי ידמה באמת כי ישרי לב המה מאין כמוהם, וכן חשבתי גם אני בראשית בואי לקרים, אכן כאשר הסכנתי בינהם וידעתי את כל תהלוכותיהם נערתי חצני מהם וראיתי כי אין תוכם כברם.

כל הקראים מקצה ישלחו במסחר ידיהם, וראש מסחרם הוא הטאבאק או חנות, יען זולת זאת לא יצלחו למאומה, ואין בכל אום ולשון אנשי מרמה כסוחרי הקראים, ובשפת חלקות ידברו על לב הקונה עד כי רבים יתעו לחשוב אותם לתמימי דרך.

מדות הקראים הטובות נוכל לחשוב, כי יכבדו את הוריהם מאד, ואף איש בא בשנים לא יעיז לעשן מקטרתו בפני אביו, ובבואו יקום מפניו כמפני שר וגדול, וכן יעשו גם הזקנים התמימים לחכמיהם, והנערים בבואם לקבל את פני הרב בימי שבת ומועד או את פני הוריהם ינשקו את ידיהם.

[שמות המשפחה להקראים, פאמיליענגאמען] אות נאמן כי גם בימי קדם התחרו הקראים איש את רעהו להרחר ריב ומדון, הוא שמות המשפחה אצלם, כמו הכנוי „טאוואק פוטו" פרושו בשפת טטרית [פי הטבעת של התרנגולת], „טפער־באשי", [ראש כלב] „ערינצעכי" [עצל] „חורוזי" [תרנגול] „פעריצי" [תרנגול צעיר או תרנגולת צעירה] „סאווסקן" [עבר ובטל מן העולם אשר לא יצלח לכל מלאכה] „שישמאן" [בעל כרש רחבה] ועוד רבות כאלה, ומזה נראה כי הקראים כנו איש את רעהו בשמות בזוים וחרפה בריבם, והכנוים האלה נשארו בפיהם עד כי קראו בהם גם את שמות המשפחה ברבות

הימים, ויוכל להיות כי מטעם זה החליף גם פירקאוויץ את שמו; [תולדות אבן רשף הערה 2].

תאר פני הקראים

יב

הקראים המה קטני הקומה, שערותיהם שחורות כעורב וקצרות ועבות, אזניהם גדולות, עיניהם קטנות ונוצצות ומפיצות ערמה וקנאה, פניהם עגולות וקטנות, זקניהם ארוכות ועבות — רק זאת לדעת כי הרוב מהם יעבירו תער על זקנם — האנשים המה יפה תואר אבל נשותיהן משחת מנשים מראיהן, ורובן שחורות כעורב, עור פניהן וידיהן ירקרק שחור כנשי הטטרים או המאנגאלען, על פניהן תלין מנוחה ועצלות, בלכתן תסתבכנה את רגליהן בעצלתים וראשן שחוח ומשקרות עינים אל כל עבר ופנה, ומעולם לא תתראבנה לבן ברחובות קריה, ולא לעתים רחוקות תלכנה אגודות אגודות כעדר הרחלים בחדשי תמוז. האיש אשר לא ראה קראי מימיו יכירהו כרגע כי לא לישראל הוא, וכן יוכיחו בצדק גם כל המטעים אשר ראו אותם בקרים וסביבותיה, וביניהם גם ראש אוהביהם וחכמיהם פעארד וואסילעוויץ ליוואנאוויץ בספרו, (Чуфуть-Кале) פרק ד׳.

הקראים בתפלותיהם ובעת למודם יהגו את השם באותיותיו, ובפה יעשו זאת למרות עיני הרבנים אשר אסרו זאת בצדק א), וגם נכון למלאות אחר האיסור הזה — לפי דעתי — גם על פי השכל הישר, כי לא נאוה הוא לעבד כי יקרא בשם אדוניו בפניו.

בעיר יעווּפאטאריע [גוזלווא] נוסד אצל הקראים ע״פ הממשלה בית ועד לחכמיהם אשר יקראו אותו ב״ד הגדול (Духовн. правлен.) אשר כל דבר הקשה באמונה ודת יביאו אליהם. אולם אל יטעה הקורא לחשוב כי שבעים איש מסנהדרי גדולה ישבו שמה כסאות למשפט, אשר כל אחד מהם יבין למצער שפה אחת, חלילה! הועד הזה מוסד מחזן אחד ושמש אחד ובראשם ראש החכמים אשר כלם כאחד יבינו רק לדבר טטרית, אך לא לחתום את שמותיהם על הנייר.

שומח בפי כל הנוצרים והמחוסרים מקרים לכנות את הקראים בשם, צועני היהודים [אידעשע ציגיינער], (Еврейскіе цыганы) אם הסבה לכנוי הזה היא ערמתם במקנה וקנין או תאר פניהם והליכותיהם, זאת לא ידעתי. כפי הנודע לי נמצאו בין כל עם הקראים בכל חצי האי קרים רק כחמשה אנשים בעלי מלאכת יד, וכלם ישלחו במסחר ידיהם, עובדי האדמה אין בהם אף אחד.

א) סנהדרין ס׳ כל ישראל דף נ׳ ע״א.

קדמות היהודים בקרים

או

תולדות הקרימצאקים

יג

אם נפתח את ספרי דברי הימים לעם ועם לדרוש ולחפש דבר ע״ד אחינו בני ישראל מתי באו ראשונה לקרים ומאין ? מאיזה שבט מישראל, ומאיזה גלות ? וכדומה שאלות כאלה, הלא כספר החתום יהיו לנו, כמעט אין אומר ואין דברים בפי כל סופרי קורות עולם, ולא אגזים אם אומר כי ישנם סופרים גם בימינו — וגם גם בימי קדם — אשר לא ידעו אם נמצאו יהודים בקרים בזמן מן הזמנים, ורק זעיר שם נמצא דברים אחדים מפוזרים בספרי סופרי הקדמונים אשר נגעו בעטם בלי כונה מיהודים בקרים. אולם למן העת אשר החלו הספרים הקדמונים להתעורר מערמות העפר אשר נערמו עליהם מאות שנים, בעזרת החכמים והסופרים החדשים אשר הפיחו רוח חיים בעצמות היבשות האלה, הופיע אור כהה גם על תולדות היהודים הקדמונים בחצי האי קרים; ובכל זאת לא אעשה שקר בנפשי להגיד כי יש לאל ידי ספר בזה את כל הקורות אשר קרו את אבותינו בארץ העתיקה הזאת, יען חסר לי עוד מקורים נאמנים לשאוב מהם את הידיעות הנחוצות לדבר הגדול הזה, אכן ישנם מקורים רבים אשר מהם יכולתי לשאוב ידיעות רבות, אך אינם נאמנים; או יותר ברור לוא היו כל מציאות אבן רשף אמת וצדק כי עתה יכולתי לכתוב ספר רחב ידים ע״ד קדמות היהודים: אך לדאבון נפש כל משכיל לא יוכל כל סופר דברי הימים להשען על דבריו ומציאותיו אף מה, רק את אשר גליתי אני ברוב עמל ויגיעה רבה זאת אוכל לתת לפני קוראי ספרי. ואולי יתעוררו חכמי דורנו לגלות עוד ספוני טמני אוצרות חשך כאלה, אז אברך את שמם בקהל עם ועדה, ואומר:

כפי הנודע לנו כעת ממקורים נאמנים אשר אין מסתפק באמתתם, התישבו אחינו בראשונה בחצי אי טמרכא [טמרכיא או פאנאגאריע, וכעת נקרא טאמאן] אשר באו לגור שמה מארצות שונות, כמו מא״י, מארץ יון וכו׳, ובמשך הימים גם מבבל מפרס ומערי מדי, דרך ארמעניען או קו־קז. העדות הראשונה והאמיתית כי ישבו שמה עוד טרם לידת מחוקק הנוצרים, הנה אבני המצבות בכתב ושפת יון הנמצאות לרוב מאד על חצי האי הזה. אחדות מהמצבות ההן נמצאות במוזעאום האזיאטי ובבית עקד ספרי הקיסר בפט׳ פעטערסבורג, ויותר מחמשים במספר ראו עיני בהיותי בטמרכיא אשר לא יכולתי להעתיקן מחסר אמצעים לזה. רוב המצבות הנמצאות שמה הנן על

Digitized by Google

אבני שיש חזקות וגדולות, באמצע המצבה חקוקה מנורה בעלת שבעה קני ובצדה שופר או קרן איל. [ואולי הוא לאות כי יעוררם שופר שדי. וכזו נוכל להחליט כי האמינו בתחית המתים] . ובאחת הקצוות נחרתו איזה מינ כלים שונים, כסא, שולחן, צנצנת, וכרומה. והמנהג הזה נראה עוד היו על מצבות הקרימצאקים, למשל אם היה הנפטר סנדלר, חרתו נעל ע מצבתו, וכן כלם, ומסביב להמנורה חרתו את הכתובות.

זאת המונת המצבות בכטרכיא:

ונפלא הדבר כי ראיתי מצבו רבות בלי כל כתובה עליהן, ולז יפלא אפוא מדוע השתמשו בכתנ ושפת יון ולא בשפת עבר? יע רוב היהודים ההם באו מארצות יו וגם דברו בלשון ההיא, וכפי אשו החליטו גדולי חכמי ישראל לא ידעו היהודים האלה ואף גם חכמיהנ את עצם תורתנו כמו שהיא בשפה עבר, והסתפקו רק בההעתקר היונית, כאשר הוכיח המבקר הגדול ר"ע מן האדומים על פילח היהודי אחד מגדולי חכמי ישראל בעת ההיא, היהודים האלה נקראו בפי כל כותבי קורות עולם בשם „העלעניסטים", או אליניסהין, כאשר יכנה אותם התלמוד ירושלמי [מסכת סוטה פרק ואלו נאמרין], ואלה דבריו (שם) „רבי לוי בר חזותא על לקסרין שמע לון דהוי קרי שמע — ר"ל בשפת יון — בעי לעכבינון, שמע רבי יוסי אקפיד, [על אשר אבה ר' לוי לעכב אותם ולבלתי הניחם להתפלל בלשון יון] אמר מי שאינו יודע לקרותה אשורית לא יקרא אלא קורא אותה בכל לשון שיודע ויוצא ידי חובתו".

והנה אם נאבה להגביל בדיוק את העת אשר נתישבו ההעלעניסטים בטאמאן ופאנטיקאפיאן, או כאשר נקראה בפי סופרי העמים „ממשלת באספארוס" [קערטש ביסיטו] נוכל רק לשער כי ישבו שמה מימי החשמונאים, יען עד היום עוד לא נמצאה מצבה יותר עתיקה מהזמן ההוא, אף כי יוכל להיות כי יכולנו למצוא יותר עתיקות עוד, לוא רק היתה לאל ידינו לחפור במעבה האדמה ולחפש היטיב. אחת מהמצבות היותר נכבדות לקורות ישראל בקרים היא המצבה אשר נמצבה במעבה האדמה אצל קערטש בכתב ושפת יון, וז"ל:

„בימי מלכות המלך טיבעריוס רעסקופארוס, אוהב הקיסר ועם הרומאים,
ריק, בשנת שלש מאות שבעים ושבעה, בעשרים ושנים לחדש פעריאטוס,
רעסטע אשר הייתי אשת .... הוצאתי לחפשי את עבדי הערקאלעס לעולם
אשר נדרתי, בבית התפלה. לבל ילקח [לעבודה] ולבל יגע בו איש
הזורשים, למען יוכל ללכת אל כל אשר יחפוץ באין מעצור כאשר נדרתי,
ק שיבקר תמיד [העבר] את ביהכנ"ס ויהיה שם תמיד, ועל זאת הסכימו
ם היורשים שלי איפיקלעאס והעליקאנעאס, וגם קבלה עדת היהודים עליה
ת האפוטרופסות', [ר"ל להשגיח עליו, כי ימלא את התנאים האלה].

מדברי הכתבה הזאת אשר הודו כל חכמי לב על אמתתה —
נאבר נמצאה בשנת 1830] — נוכל לחשוב למשפט צדק כי דיה היא
לבדה להוכיח על מציאות היהודים בפאנטיקאפיאן עוד לפני ספה"נ, וגם היו
לעדה מיוחדה ונכבדה. ובצדק העיר החכם הרי"א הרכבי [היהודים ושפת
הסלאווים]" כי „לוא לא היו בידינו ידיעות אחרות אודות היהודים הקדמונים
מקרים גחוף ים השחור רק הכתובות האלה, גם אז יכולנו להוכיח כי היהודים
האלה עוד בזמן קדום בימי החשמונאים התישבו במקומות האלה".

המנהג הזה להוציא עבדים ושפחות לבית התפלה, ולחרות שטרי
שחרור על מצבות אבן, היה לפי הנראה, יען חשבו את העבדים מקנת כספם
כקנין איזה חפץ, ובכן הקדישו את העבדים לעבודת ביהכנ"ס לשרת שמה
כאשר יקדיש איש איזה חפץ או כלי לביהכנ"ס, ולחנם התפלא החכם הד"ר
לשוי, [שם היהודים צד 86] „מה לעבדים ושפחות לעבודת בית התפלה" א),
ועד נאמן לזה הוא, גם מנהג בני ישראל אשר נתישבו בימי קדם בארצות
חוץ, אשר החכם אבן ספיר יספר כי גם שמה יתנהגו כן, [אבן ספיר חלק
שני צד ע], ולא לבד שטרי שחרור כי אם גם שירים או קורות הימים
כתבו על לוח אבן ב), יען כן עשו אז גם היונים, והיהודים האלה אשר
היו „יהודים־יונים גמורים בכל הליכותיהם ובדרכי חייהם, לא יפלא אפוא
אם כמעשה היונים עשו גם המה.

היהודים האלה אשר עזבו את ארץ יון נתישבו לא לבד בפאנטיקאפיאן

א) הפלא בעיני תמיהת החכם לשוי, הן על דברת החכם הרכבי, הוא עצמו מביא כי גם במשנה הכרו שטרי שחרור כאלה. וא"כ אין מקום להתמיהתו? אכן כאשר נגלו כעת אבני המצבות ועליהן כתובות שונות, נראה בעליל כי כתיבת השטרות על אבן לא היה להם כדבר מיוחד, יען את כל חפציהם כתבו כן, ואיך שיהיה אין מקום לתמיהתו לא על שטרי השחרור, ולא על „מה לעבדים בבית התפלה". יען כן נמצא באמת, ונגד האמת לא יועיל כל חקירה והתפלספות, ולחשוב את השטרות האלה למזויפות אין כל מבוא אל השכל הישר ועלינו רק לחקור סבת הדבר הזה.

ב) כאלה ראיתי רבות באוצר דברים עתיקים בקערטש ופאנאגאריען.

אם על כל חוף ים השחור, כאשר מצאנו מצבות רבות בחרבות הע עתיקות ההרים אצל החפים הדרומים בקרים „פארטאניטא" לרגלי ה אודאג, [גם אני בעצמי מצאתי שמה אחה מצבות מאבני שיש מנופצות אז המקום הנקרא בבסאן הרחק מפארטניטא כשני ויערסט] • נבהדך בלל בנ להחליט כי התישבו שמה היהודים בימי קדם לאורך כל החוף הדרומי, ומלב קרים, יש לנו אותות ומופתים כי נתישבו גם באנאפא, אלביא, או אלבי פאלוס, יען גם שם מצאנו כתיבות עתיקות בשפת יון הדומות בתבניתן א כתובות היהודים בבאספארוס, [ככתוב בארוכה על ספרי „מסע בממרכיא ומלבד המצבות נמצאו עוד זכרונות קדומים מהיהודים הקדמונים בקרים פלי עשרת שבטי ישראל אשר הגלם שלמנאסר מלך אשור בשנת תשע להושע ב אלה מלך ישראל • ועוד במאה השלישית למספר הנוצרים העיד אחד מאבו הכנסיה הנוצרית, הירונימוס, אשר ידע היטיב את תורת ישראל באשר לם אצל חכמי היהודים, כי „קבלה בפי היהודים כי האשורים והכשדים הוליכ בשבי את היהודים לא לבד אל ארצות פרס ומדי, כי אם גם אל באספארת ופאת צפון" [בבאורו לספר זכריה על הכתוב ועבר בים צרה והכה בים גלים] ולדעת החכם הר"א הרכבי, כונתו „לפאת צפון" היא על הערים אשר יסד היונים בארץ רוסיא החדשה, אשר גם שם התישבו היהודים בימי קדם א), וסופר העמים יספרו כי זה האיש הירונימוס דרש דרשותיו בשם מחוקק הנוצרים בבתי תפלה הרבים אשר בנו היונים בקרים, ואחרי אשר היה בקרים, בטר שמע מפי היהודים שמה את הקבלה הזאת; אף כי לדעתי ברור הדבר גם בלעדי הקבלה הזאת כי היהודים האלה באו לקרים מארצות פרס ומדי וגם מארצות יון, יען מאיזה מקום אחר בלעדי המקומות האלה יכלו לבוא אז לקרים? וכנודע לנו ברור ממקודים אחרים הגלו בארצות ההן הקרובות לקרים, או היה להן לכל הפחות איזה יחס וקשור ביניהם, ואם הצליח לנו רק לדעת כי היו שמה נוכל להחליט כי מהארצות הנזכרות באו. אך האיש אשר יחשוב כי רק קדם ספה"נ'ו באו יהודים לקרים, ואחרי כן נפסקו מאחיהם הנפוצים בארצות שונות מכל וכל עד כי לא ידעו אלה את אלה ולא היה להם שום יחס וחבור איש את רעהו, ומזה נמשך כי יהודי קרים נשארו ערומים בלי תורה וחכמה אשר פרחו לגאון ולתפארת בין היהודים אחרי חרבן הבית השני, טועה הוא טעות גמורה• ולא כאשר גזר אומר הרב שי"ר [כרם חמד חלק ה' מכתב י"ז] כי היהודים יושבי קרים אשר היו רחוקים מאחיהם אשר בבבל לא ידעו מאומה מתורת ישראל; כי קרובה קרים לבבל יותר מארצות איירופא אחרות, ובעת אשר לא מצאנו כל זכר לישראל באיירופא, כבר ידעו יהודי קרים מעט או הרבה מתורת ישראל — כאשר נראה הלאה—

א) כבר האריך בזה בטוב טעם הר"א הרכבי בעשרה לקוטים שם בספרו מה שיש ט די, ולא כמו שהאריך בזה הר"י שווארץ בספרו תבואות הארץ.

ואם כי לא לתפארת תחשב זאת להגאון הנ"ל, כי בעיני אין כל ספק כי לו היה בקרים וראה את כל הדברים הנוגעים לזה, כי עתה אחרת חשב, ואחריו נמשך גם הרב שי"ו במאמרו (הכרמל שנה ג') , ויגזר אומר כי היהודים האלה היו עוסקים בתורה וחכמה. אך הגאון הנ"ל לא ידע עוד בעת ההיא ממציאות המצבות בשפת יון.

כאשר באו היהודים בראשונה להתישב בקרים, בטח לא רב היה מספרם, עד אשר יסדו מושבותיהם על עמודים חזקים נשענים על חקי ומשפטי אזרחים (בירגער רעכטען) בין היונים שכניהם, ואחרי אשר ישבו היהודים בקרים נכון על מושבם ובנו בתי תפלה לאביר יעקב, באו כפעם בפעם אנשים יהודים או משפחות משפחות להתישב שמה, אלה עזבו את ארצם מפני חמת המציק, ואלה לרגלי מסחרם, ובלי ספק הביאו אתם את החדשות אשר נעשו בכרם בית ישראל בארצות מושבותיהם מלפנים וישתלום על אדמת קרים, וביחוד נמצאו על אבני המצבות כתובות רבות המזכירות מבתי תפלות היהודים; ומלבד הכתובת הנזכרת נמצאה מצבת אבן שיש אחת בבית אוצר דברים עתיקים בפעאדאסיע, וכל הכתובה נשחתה רק בסופה כתוב „זאת היא בית הכנסת ליהודים" בכתב ושפת יון א), ועוד כתובה אחת כזאת ראיתי ביד הדירעקטאר אשר על בית אוסף דברים עתיקים בקערטש; ואחרי אשר ידענו כי היהודים האלה בנו להם בתי תפלה במקומות שונים, אין כל ספק עוד כי ידעו מכל הנעשה והנשמע בין אחיהם בארצות אחרות, ולא התרחקו מעל גבול ישראל ותורתו, כאשר חשבו אחדים מגדולי חכמינו. ואם כי מעטות הנה הידיעות אשר ידענו אודות אחינו אלה וממעשיהם במשך אלף שנה לשבתם החדשה שמה. אכן לא יפלא זאת אם נזכור כי גם הידיעות הנודעות לנו מכל המון בית ישראל בארצות גלותם, מעטות מאד, ומלבד „התלמוד" לא נשאר בידינו שום ידיעה כמעט מתנגע לקורות ישראל מזמן יוסף פלאוויוס עד סוף הגאונים. והנה יוכל להיות כי בימי הורדוס באו ג"כ יהודים מארץ הקדושה להתישב בקרים, אחרי אשר שמעו כי כבר נמצאו שם מאחיהם הפליטים, לרגלי הריב והמדון אשר נתעורר בארץ יהודה בשצף קצף וגזמה שפכה, עד כי לא האמין איש בחיים מחמת האדומי הזה אשר מלך עליהם ביד חזקה ובחרב מלאה דם; אות לזה מצאתי מטבעה עתיקה בכתב שמרני, כאלה אשר כבר זכר אותן הד"ר לעוו בספרו „ע"ד מטבעות היהודים", והנה בבית אוסף דברים עתיקים בקערטש, וכפי אשר שמעתי המצאנה עוד כאלה גם בידי איזה אנשים פרטים, ובטח היהודים ההם הביאו אתם את המטבעות האלה בבואם לקרים, מארץ הקדושה. והנה גם אבן רש"ף

א) ראה בספ' Универсальное Описаніе Крымскаго Полуострова Кондараки С. П. Б. 1874. Т. III.

ידע היטב ממציאות היהודים בקרים בימי קדם. אך באשר חלם חלום לתת ניר להקראים מזמן קדום, השתדל למצוא ולברוא רשימות ומצבות אבן אשר תעידנה על זאת· וראשית מעשהו היתה להראות כי היהודים האלה היו מגולי שלמנאסר, ע״פ פרט השנים „לגלותנו" אשר ברא מלבו, והחשבון הנקרא בפיו „חשבון מטרכיא", כי לפי דבריו לא ידעו מחשבון „לשטרות", ואחר חרבן בית שני התחילו למנות „ליצירה", אכן במרוצת דברי יראה הקורא [מאמר זיופי אבן רש״ף] כי כל דבריו תהו ומחשבותיו הבל· ואשוב לעניני. —

כבר נוכח הקורא לראות ממציאות היהודים ההעלעניסטים בקרים, ע״פ העדות אשר הבאתי, וכן גם ידעו היהודים ההם מתורת אל חי, וברבות הימים הגיעו גם ספרי התלמוד והפוסקים אליהם, עד כי נמצא עוד היום ספרי תורה עתיקים כתובים על עור וספרי תנ״ך, מזמן קדום מאד ומזמן האחרון, וגם ספרי הרמב״ם וספר התרומה וכו׳, אכן נקל להראות כי לא לבד אותות מתים, כי אם גם ניר חי נשאר לבית ישראל על האדמה הזאת, ההי אתנו כיום הזה ועוד חיה יחיה לאורך ימים, והוא:

הקרימצאקים [יהודי קרים]

בשם הזה „קרימצאקים" יכנו כיום את היהודים הקדמונים אשר נשארו לפליטה בחצי האי קרים· אם השם הזה נתחדש אחרי אשר בא חצי האי קרים תחת ממשלת רוסיא, או נקראו כן גם בימי ממשלת הטטרים, זאת לא נודע אל נכון; ויוכל להיות כי כאשר באו הטטרים לקרים ומצאו שם את היהודים האלה היושבים שם מזמן קדום מאד, קראו אותם בשם זה „קרימצאקים" ר״ל זקני קרים, ואם לא בגד בי כח זכרוני נקראו כן גם בפי „פאללאס" בסוף המאה העברה, ובפי החכם „קעפפען", ולאשר ידעתי כי ינעם מאד להקוראים המבינים לדעת תכונת אחינו אלה, אשר לא התעורר עוד אחד מהסופרים לדבר אודותם מאומה כמעט במחנה ישראל, עד כי גם מציאותם נעלמה עד כה מרוב אחינו היושבים בארצות רחוקות א), וגם ברוסיא מעטות הנה הידיעות הנודעות אודותם, הנני להוסיף עליהם דברים אחדים אשר גליתי בעמל ויגיעה רבה, יען אנכי הנני הראשון אשר החלותי לחקור אודותם, בעוד אשר לא מצאתי כל חומר לפעלי, והנני מניח עוד מקום רחב ידים לסופרים אחרים להתגדר בו, והיה זה שכרי כי הוריתי להם את הדרך, לבוא אחרי ולמלא את דברי·

בעיר „קאראסובאזאר" העומדת בלב חצי האי קרים אצל הנחל „קאראסו"

א) ראה את אשר כתבתי אודותם בהמגיד שנה כ׳ גליון 20 עד 36. ובהוספה לארץ החדשה שנה ד׳, ובמ״ע איזראעליטה האללאני גליון 6 שנה י״א, והזכרתים גם בהצפירה ובספרי תולדות „אבן רש״ף" [ווארשא תרל״ם].

Digitized by Google

[כים שחורים בשפת קדר] בעמק, ומוקפת בהרים מכל רוחותיה א), יושבים כשבע מאות משפחות יהודים רבנים מאמיני תורה שבע״פ בכל לבבם. היהודים האלה מדברים בשפת טטרית, או כאשר יקראו המה „שפת טשאגדי״. הלשון הזאת איננה שפת קדר צחה כאשר ידברו הטטרים או הקראים, האחרונים יקראו לשפה הזאת „זארגאן הטטרית״, השם הזה „טשאגדי״ לקוח לפי דעתי משם סוגראי (Сугадай) אשר בו נקראה העיר „סודאק״ לפנים, אשר היתה גברת ערי המסחר על חוף ים השחור בקרים, עד כי נקרא הים השחור בימי קדם על שמה „ים סוגדאי״ או „ים סוראזא״ [לפנים נקראה העיר הזאת גם בשם זה], ובשם הזה נזכרה גם במכתב מלך הכוזרים החדש הנמצא כעת באוצר ספרי הקיסר בפעטערסבורג; והיהודים האלה אשר ישבו גם בעיר הזאת בלי ספק לרגלי מסח״ה הגדול, קראו גם את שפתם על שמה אחרי אשר עזבוה. ואנכי לקטתי משפתם איזה מלות אשר ידברו לא כהטטרים ולא כהתוגרמים [יען כנודע שפת טטרית היא שפת תוגרמה בשנוים מעטים] והצגתין פה לעיני חוקרי לשונות קדם למבחן, אולי על ידיהן יודע באיזה לשון דברו בימי קדם, הנחוץ מאד לדעת לקורות דברי ימיהם, ואלו הן.

בשפת טטרית	תוגרמה	קרימצאקי או טשאגראי	בלה״ק
שטאן	טומאן	קאנצעב	מכנסים
קליט או כיליט	כיליט	אוזאק׳	סוגר או מנעול
באבא	פעדער	אטא	אב
נענע	וואלידע	אנא	אם
ביכע	קארי	כאטין	אשה
ארזב	אי	יאחשי	טוב
אינא	אינא	כוזגו	מראה
סכע	מקע	עמצעכ	בד
טפכנא	טפמלא,	טפמנע ובטשאגדאי הגמ	חידה
מעטי	פוצו	פוצו	חבית
אלאשא	אט	אט	סוס
בופעק	בעלב	כופעק	כלב

א) בספרי „משא קרים״ חלק שני ימצא הקורא את תכונת העיר הזאת ויושבים, הליכות סדרי חייהם ומנהגיהם, הכל כאשר לכל.

Digitized by Google

בשפת טטרית	תותרמה	קרימצאקי	בלה"ק
ימג	ימג	אש	מאכל
קעדי	קעדי	מישיק	חתול
בורכ	קאווק	קלפאח	מגבעת
יאגלוק	מאראטא	פושו	מטפחת
צידאק	מום	טשעראח	נר
באלא	צונוק	באלא	ילד
אורבא	איספאפ	אורבא	בגד
אוטן אילען	אונון אילען או אבאן בילן	אונק אילען	עמי

והנה בכלל תצטיין שפת הקרימצאקים ברבות הברתה, נגד שפת הקראים או הטטרים, למשל הקרימצאקי יאמר „אנאחטאר" [מפתח], והקראי או הטטרי יאמר „אנאקטאר", הראשון יאמר „ווערריי" [נתן] והאחרון יאמר „בערדי" וכו', ועלי להעיר כי יש בשפתם גם מלות רבות אשר יסודתן בשפת יון, ותוקרי לשונות קדם אשר יציעו לפני שאלותיהם, הנני עומד הכן לעבודתם ככל אשר תהיה לאל ידי לעשות לטובת החכמה ולכבוד דברי ימי עמנו •

היהודים האלה בכל מנהגיהם בבית, במאכלם ובמשתיהם ובכל אופני דרכי חייהם, יתנהגו במנהגי הטטרים, וזאת לא יפלא באשר ישבו ביניהם כמה מאות שנה, ומנהגיהם באמונה ודת כפי הנודע לנו התנהגו בימי קדם על מוצא פי הגאונים ז"ל והפוסקים הראשונים• סדר תפלתם היה ג"כ נוסח הגאונים, וברבות הימים החלו להתפלל בנוסח רומאניה, ומסדר התפלה כ"י הנמצא בידי נראה כי היה להם נוסח משונה מכל הנוסחאות אשר ידענו היום, המעורב מנוסח ספרד וסדור רב עמרם גאון וכו', ועל הדף הראשון ממנו כתוב „סדר התפלה לבני קירים כמנהג ק"ק כפא וגלילותיה וכו'", אכן כאשר באו לקרים יהודים רבים מגרוש קיעוו ומארצות אחרות, אשר נרדפו שמה על צואריהם וימצאו מנוח לכף רגלם בארץ הזאת• אז חלק לב העם ע"ד נוסח התפלה, אלה אבו להתפלל בנוסח הקדמון אשר בידם, ואלה חפצו בהנוסח אשר הביאו אתם מארצות גלותם, ומה גם כי בין הבאים האלה היו גם גאונים ותלמידי חכמים, כמו הרב המקובל האלהי הדיין המצוין כמוהר"ר משה הגולה בכ"ר יעקב בעל ספר אוצר נחמד, ור' אשר הכהן, ור' קלמן אשכנזי, והיו ביניהם אז שלש כתות אשר התפללו בנוסחאות משונים, אלה הקדמונים התפללו בנוסח הבבלי, ואלה בנוסח רוכניאה, ואלה בנוסח אשכנז, עד אשר אבו לבנות להם בתי תפלה מיוחדים, אז קם הרב ר' משה הגולה הנ"ל ואסף אספה מכל העם אל ביהכנ"ס אשר בכפא, ויתקן כי יתנהגו ע"פ

Digitized by Google

הדס"א בכל דיני איסור והיתר, כתובות, גיטין וקדושין• אך נוסח התפלה נשאר נוסח רומניאה; ובימים האחרונים כאשר נודעו כוונות האר"י בעולם החזיקו גם בהן בשתי ידים, [ראה הלאה הקדמת החזניא]. כאשר נתגלה מלאכת הדפוס בעולם, היה גם להם בית דפוס, אשר הדפיסו בו ע"פ רוב רק את סדר התפלה, רק בימים האחרונים נאלצו להדפיס את סדורי התפלה אצל הקראים בעיר קלעא• סדר תפלה האחרון הנדפס בקרים, נדפס בפאסראט 1/12 על נייר עב בשנת "ה"ש ק י פ ' ה מסעון קדשך לפ"ג'• ויען כי הסדור הזה לא נמצא כעת בעולם אף בביבליאטהעקען הגדולים באייראפא, וכבר בקשוהו באשכנז ולא מצאוהו, ואני ראיתי רק אחד ממנו שלם ביד הקרימצאקים, ע"כ חשבתי לא למותר להעתיק את ההקדמה ממנו• והנני נותן אותה בזה לפני הקורא•

[על שער הסדור]•

"לכו חזו שפר ספר סדר התפלות של ימי החול ושבתות ור"ח וד' ערכין חנוכה ופורים וד' צומות וסליחות ללילי אשמורות כמנהג ק"ק כפא וק"ק קראסוב יע"א וכל גלילותיה ה"י — נדפס עתה מחדש פה בעיר קלעא יע"א א), בבית השר הנכבד נגיד ומצוה החכם הגביר הנעלה כמה"ר יצחק צלבי סינאני נר"ו, בכמה"ר משה צלבי סנאני החכם השלם האלהי והקדוש זצוק"ל, בכח ובהשתדלות השר נכתב הגביר הנעלה החכם כה"ר משה כוכוז יר"ה בב"ר החכם הנעלה כה"ר יעקב כוכוז זצ"ל• — בדפוס החברים המבורכים של בני מקרא, ה"י החכם הנעלה כה"ר א פ ד ה ירקא יצ"ו, ואחיו המשכיל כה"ר שבתי ירקא יצ"ו, בני החכם הנעלה הזקן הנכבד כמה"ר אברהם ירקא החזן נר"ו, וחברו המשכיל כ"ר מנחם צדוק ירושלמי יצ"ו בב"ר מרדכי צדיק הנכבד ז"ל, וחברו היקר כ"ר אליהו ירושלמי יצ"ו בכה"ר החכם הזקן שלמה ירושלמי נב"ת, תחת ממשלת אדוננו המלך ק פ ל ן גראי כאן יר"ה. בשנת ה"ש ק י פ ה במעון קדשך לפ"ג" [ה' אלפים תצ"ה 1734].

מעבר להשער "התנצלות המגיה ולמעלת המדפיס"

"ברוך ה' אלהי ישראל גדול העצה ורב העליליה, אשר הפליא לעשות הגדיל תגדה ותושיה, והגביר רחמיו וחסדיו עלי עבדו עבד אב רם, לעמוד על מלאכת ה' החל ולגומרם, להקים דגל מנהג אבותינו הותיקים, הקדושים אשר בארץ המה ואדירים, היא מנהג ק"ק כפא אשר המה בגלילות ארץ קירים הגבוה, הנוטה רובו ככלו למנהג רומניאה, הנקראים גירגוש, היא כנהג החזניא, ספר סופרים וספי ספרים, שלמים וכן רבים, והמה חכמים מחוכמים וכלם דברי אלהים חיים, על פי הנהגת החכם השלם הדיין המצוין הגבר הוקם על,

---

א) ראיתי סדור נדפס בקושטא גדול כתבי בויגין עתיק מאד, אך שער הספר לא ראיתי, למען דעת אנה ומתי נדפס. ולפי ההשקפה הראשונה נראה כי נדפס בקושטאנטינאפאל.

Digitized by Google

הרב הכולל כמוהר"ר משה הגולה זצוק"ל, היוצא סגלות כיוב, כי עליה יאמרו הכושלים לאמר, כי מכיוב תצא תירה ואור, ועל פי סדר הנהגת החכם השלם המקובל האלהי כמוהר"ר משה מבורך תנצב"ה, אשר קבל מאבותיו הרבנים, ועל פי הדרך אשר דרכו בה, נהגנו אנחנו צעירי הצאן אנשי ק"ק קראסוב יע"א, אשר היא בארץ קירים עם כל גלילותיה, היא מלכות טרטריא הקטנה, ה' יכוננה סלה על מכונה, עד יבוא ויורה צדק, ויחזיק כל בדק, וישלח משיח צדקנו ויפדנו ויגאלנו במהרה בימינו; אכי"ר.

ואני הצעיר דמן תלמידייא, המתאבק בעפר שתחת כפות רגלי החכימייא, אליעזר בלא"א יששכר לבנו ז"ל, יתיש נטוש כתוש קצוץ כנפים דך ודל, כל ימי הייתי מצטער, ובלבי היה כאש בוער, בראותי מחזורי אחינו כל בית ישראל האשכנזיים והספרדיים, שכלם מודפסים, ועל אדני פז הםה מיוסדים, ואיך נפלינו אנחנו, הלא אל אחד בראנו. ואב אחד לכלנו; והאמת כי בימי אבותינו הקדמונים, אשר בק"ק כפא היו המה חונים, היה כל אחד ואחד כותב מחזורו, בכתב ידו, בקולמסו ועטו, נקייה וברה מכל שגיאה, ובי"ג נפות היתה מנופה, ועכשיו בעונותינו הרבים, משרבו התלמידים שלא שמשו לרבן כל צרכן, ונשארו כאספירה בקנקן, והמחזורים שנמצאו באמתחותם, כתובים על פי שכלם וסברתם, מוקדמים ומאוחרים, ומלים ממלים שונים, זה חסר וזה יתיר, וידוע כי התפלות מתוקנין, במקום תמידין כסדרן ומוספין, וח"ו הפוגם בו, לא ירצה כי מום בו, כמו ענין פטום הקטרת שהתורה צותה שאם חסר אחת מכל סמניה חייב מיתה, ועל כן א), מאד מאד זחלנו, ונירא מאד לנפשותינו, חאת השיבותו אל לבנו, כי אין לאל ידינו, דאניסא רחמנא פטריה, ורחמנא לבא בעי, ולכל יש זמן ועת לכל חפץ, עד כי דיגזרון מן ב) שמייא ויושם משטרו בארץ, ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה עד דמכריזין עליו מלמעלה; ולאל אלהי הרוחות, המרבה הרחמים והסליחות, היינו מחכים ומחשים, ובתפלה ובתחנה לפניו היינו נגשים, עד שישקיף וירא בעניינו, ויתקן עותתנו, אמן.

„עד שהעיר ה' את רוח משה איש האלהים, 'ממכון 'שבתו 'השגיח עליו מרומים, ואביו שבשמים אהבו, והזק את רוחו, ואמץ את לבבו, ובשם קראו, ובימינו תמכו, ועל דרכיו הישרים הדריכו, ובבל ביתו נאמן שמו, ויגדל האיש משה ויי היה עמו, משה זכה וזכה את הרבים, ותלוי בו זכות הרבים, ומגלגלין זכות על ידי זכאה, ומצוה גוררת מצוה, ונדיב נדיבות יעץ, והוא על נדיבות קם ואץ, ברם זכור האיש משה לטובה, וברא מכי אבא, להביאו בקדושה רבה, הלא הוא החכם הנבון הנביר היקר ונעלה,

---

א) בדפוס קלעה „כי על כן" אכן בדפוס „מעזירוב" הוא כמו שכתבתי.

ב) בד' קלעה חסרה המלה „מן.

Digitized by Google

נה״ר משה כוכוז יצ״ו בכ״ר החכם כ״ר יעקב כוכוז נ״ע, אשר הוא מגזע ישישים ונדיבים, נדיבי עם אלהי אברהם ומנכבדים, ורובם ככלם נבידים נבונים, ורמה קרנו ופכו, וה׳ הצליח דרכו, ואפריון נמטייה ליה, וברכות ה׳ יחולו עליה, וממשה ועד משה, לא קם בגלילותינו כמשה, שנתעורר על זה, וקם קל היש מהרה, ונכנס בעובי הקורה, ביתר שאת ויתר עוז, כי בצל החכמה בצל הכסף והחכמה לחכם תעוז, והוציא מכסו, זהבו וכספו, להוציא לאור כל תעלומה, להדפיס מחזור במנהגנו א), ממהדורא קמא, ולהחזיק ידי עושי המלאכה, ולזרזם על ככה, בכל מיני עזר וסיועים והוצאות, כי רבו מספרם סלמנות, ופזר נתן ככסו, למלאכת המחזור הזה להדפיסו, לחקותם בעט ברזל ועופרת, על גפי מרומי קרת, וקם בהשתדלותא רבא, באהבה תמה, בכל נפשו ובכל מאדו, כפי כחו ואונו ויכלתו, ונתן בטוב עין, הוא מבורך כיד ה׳ עליו לטובה, ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמה, והוציא פעולתו לאור, ועשה והצליח החל וגמור. וה׳ הגוזר ועושה, יתן לו מפירותיו בעולם הזה, לראות בנים ובני בנים, חכמים ונבונים, ועושר ונכסים, וחיים ארוכים, ובני סמיכי, וחיי אריכי, ומזוני רויחי, שהם שלשה סמכי סעד, עד עולמי עד, והקרן קיימת לו לעולם הבא, אשר אין ליעודו שיעור וקצבה, להסתופף בצל כנפי השכינה, ולהיות לו שם מעונה, ויזכה לרב טוב הצפון לצדיקים בגן עדן, להתענג שם ולהתעדן, ולהיות מהצדיקים הנוחלים שני עולמות, ומהזוכים לשתי שלחנות, ויאריך ימים על ממלכתו, הוא ובניו אתו, בקרב כל ישראל, עד ביאת הגואל, א״ס״.

„ישמח משה במתנת חלקו, כי שמר דרכי ה׳ וחקו, בשגם נתן על את העבודה, בסוד ישרים ועדה, ואזר כגבר חלציו, ושלח לי ביד איש עתי צו אחר צו, לאמר קום כי עת לעשות לה׳, ודרכך נכח ה׳, שים לדרך פעמיך, כי ה׳ הצליח דרכך. ואבוא היום אל העין, ואברך את ה׳ הבורא יש מאין, ועמדתי לפני השר, הנכבד והמפסר, ואמר לי ראיתי את מלאכת הדפוס והוא פלאי, וכי תאוה היא לעינים והרואה אותו אומר הב לי לי, ואשר היא מלאכת חכמה יקרה ומפוארה מאד, בעיני כל מי שיש לו מח בקדקדו, והיא מחכמת אלהים שחלק לבשר ודם, ומכתב אלהים בידם; ואני ידעתי את מכאובך, כי מחשבותי מחשבותיך, שים לבך לדא עסקא, קריינא דאגרתא אתה להוי פרוונקא, ואקום ואעמוד על המלאכה, ליפותו ולהגיהו לעשותו נקיה ברה חכה, ואע״פ כי כסיל אני ובער, רמה ותולעה אבק ואפר ועפר, ואין חכמת אדם לי, אפילו כמר מדלי. והנה כל המניהים שממתני עבה

א) לסדר תפלות כל השנה, הכולל בתוכו מלבד תפלות שבת, שלש רגלים, ימים הנוראים, גם סליחות לכל השנה, קינות, מגילת אנטיוכוס, פיוטים, שירים וזמירות, דינים ומנהגים, קראו בשם הכולל חזיא או מחזור, וכן ראיתי גם המחזור מהדורא קמא, אך לא יכלתי למצוא אותו שלם, ולא ידעתי השנה אשר נדפס.

Digitized by Google

אבני שיש חזקות וגדולות, באמצע המצבה חקוקה מנורה בעלת שבעה קני
ובצדה שופר או קרן איל. [ואולי הוא לאות כי יעוררם שופר שדי. ומז
נוכל להחליט כי האמינו בתחית המתים] . ובאחת הקצוות נחרתו איזה מינ
כלים שונים, כסא, שולחן, צנצנת, וכרומה. והמנהג הזה נראה עוד היום
על מצבות הקריםצאקים, למשל אם היה הנפטר סנדלר, חרתו נעל על
מצבתו, וכן כלם, ומסביב להמנורה חרתו את הכתובות.

זאת המונת המצבות בכטרכיא:

ונפלא הדבר כי ראיתי מצבור
רבות בלי כל כתובה עליהן, ולא
יפלא אפוא מדוע השתמשו בכתנ
ושפת יון ולא בשפת עבר? יע
רוב היהודים ההם באו מארצות יו
וגם דברו בלשון ההיא, וכפי אשו
החליטו גדולי חכמי ישראל לא
ידעו היהודים האלה ואף גם חכמיהם
את עצם תורתנו כמו שהיא בשפה
עבר, והסתפקו רק בההעתקה
היונית, כאשר הוכיח המבקר
הגדול ר״ע מן הארומים על פילו
היהודי אחד מגדולי חכמי ישראל
בעת ההיא, היהודים האלה נקרא
בפי כל כותבי קורות עולם בשב
„העלעניסטים", או אלינסתין, כאשר
יכנה אותם התלמוד ירושלמי [מסכת
סוטה פרק ואלו נאמרין], ואלה דבריו (שם) „רבי לוי בר חוותא על לקסרין
שמע לון דהוי קרי שמע — ר״ל בשפת יון — בעי לעכבינון, שמע רבי יוסי
אקפיד, [על אשר אבה ר׳ לוי לעכב אותם ולבלתי הניחם להתפלל בלשון
יון] אמר מי שאינו יודע לקרותה אשורית לא יקרא אלא קורא אותה בכל לשון
שיודע ויוצא ידי חובתו".

והנה אם נאבה להגביל בדיוק את העת אשר נתישבו ההעלעניסטים
בטאמאן ופאנטיקאפיאן, או כאשר נקראה בפי סופרי העמים „ממשלת
באספארוס" [קערטש ביסיט] נוכל רק לשער כי ישבו שמה מימי החשמונאים,
יען עד היום עוד לא נמצאה מצבה יותר עתיקה מהזמן ההוא, אף כי יוכל
להיות כי יכולנו למצוא יותר עתיקות עוד, לוא רק היתה לאל ידינו לחפור
במעבה האדמה ולחפש היטיב. אחת מהמצבות היותר נכבדות לקורות ישראל
בקרים היא המצבה אשר נמצבה במעבה האדמה אצל קערטש בכתב ושפת
יון, וז״ל:

Digitized by Google

„בימי מלכות המלך טיבעריוס רעסקופארוס, אוהב הקיסר ועם הרומאים, צדיק, בשנת שלש מאות שבעים ושבעה, בעשרים ושנים לחדש פעריאטוס, ... עסטע אשר הייתי אשת .... הוצאתי לחפשי את עבדי הערקאלעס לעולם ... אשר נדרתי, בבית התפלה. לבל ילקח [לעבודה] ולבל ינע בו איש מהיורשים, למען יוכל ללכת אל כל אשר יחפוץ באין מעצור כאשר נדרתי, רק שיבקר תמיד [העבד] את ביהכנ"ס ויהיה שם תמיד, ועל זאת הסכימו גם היורשים שלי איפיקלעאס והעליקאנעאס, וגם קבלה עדת היהודים עליה את האפוטרופסות", [ר"ל להשגיח עליו, כי ימלא את התנאים האלה].

מדברי הכתבה הזאת אשר הודו כל חכמי לב על אמתתה — [אשר נמצאה בשנת 1830] — נוכל לחשוב למשפט צדק כי דיה היא לבדה להוכיח על מציאות היהודים בפאנטיקאפיאן עוד לפני ספה"נ, וגם היו לעדה מיוחדה ונכבדה. ובצדק העיר החכם הריא הרכבי [היהודים ושפת הסלאווים] כי „לוא לא היו בידינו ידיעות אחרות אודות היהודים הקדמונים בחופי גרוף ים השחור רק הכתובות האלה, גם אז יכולנו להוכיח כי היהודים האלה עוד בזמן קדום בימי החשמונאים התישבו במקומות האלה".

המנהג הזה להוציא עבדים ושפחות לבית התפלה, ולחרות שטרי שחרור על מצבות אבן, היה לפי הנראה, יען חשבו את העבדים כקנין כספם כקנין איזה חפץ, ובכן הקדישו את העבדים לעבודת ביהכנ"ס לשרת שמה כאשר יקדיש איש איזה חפץ או כלי לביהכנ"ס, ולחנם התפלא החכם הד"ר לשוי, [שם היהודים צד 86] „מה לעבדים ושפחות לעבודת בית התפלה" א), ועוד נאמן לזה הוא, גם מנהג בני ישראל אשר נתישבו בימי קדם בארצות הקדם, אשר החכם אבן ספיר יספר כי גם שמה יתנהגו כן, [אבן ספיר חלק שני צד ע], ולא לבד שטרי שחרור כי אם גם שירים או קורות הימים כתבו על לוח אבן ב), יען כן עשו אז גם היונים, והיהודים האלה אשר היו „יהודים־יונים" נמורים בכל הליכותיהם ובדרכי חייהם, לא יפלא אפוא אם כמעשה היונים עשו גם המה.

היהודים האלה אשר עזבו את ארץ יון נתישבו לא לבד בפאנטיקאפיאן

א) נפלא בעיני תמיהת החכם לשוי, הן על דברת החכם הרכבי, הוא עצמו מביא כי גם במשנה מכרו שטרי שחרור כאלה. וא"כ אין מקום להתמיהו? אבן כאשר נגעו כעת ... האבנים ועליהן כתובות שונות, נראה בעליל כי כתיבת השטרות על אבן לא היה להם מנהג מיוחד, יען את כל חפציהם כתבו כן, ואיך שיהיה אין מקום לתמיהתו לא על שטרי השחרור, ולא על „מה לנעשה בבית התפלה". יען כן נמצא באמת, ועד התום לא יועיל כל ... והתפלספות, ולהשוב את השטרות האלה למזויפות אין כל מבוא אל השכל הישר ועלינו רק לחקור סבת הדבר הזה.

ב) כאלה ראיתי רבות באוצר דברים עתיקים בקערץ ופאנאגאריען.

כי אם על כל חפי ים השחור, כאשר מצאנו מצבות רבות בחרבות ה
העתיקה להיונים אצל החפים הדרומים בקרים „פארטאניטא" לרגלי ה
אודאג, [גם אני בעצמי מצאתי שמה אחה מצבות מאבני שיש מנופצות א
המקום הנקרא בבסאן הרחק מפארטניטא כשני ויערסט] • נבדך בלל נו
להחליט בי התישבו שמה היהודים בימי קדם לאורך כל החוף הדרומי, ומל
קרים, יש לנו אותות ומופתים כי נתישבו גם באנאפא, אלביא, או אלבי
פאלום, יען גם שם מצאנו כתיבות עתיקות בשפת יון הדומות בתבניתן
כתובות היהודים בבאספארוס, [ככתוב בארוכה על ספרי „מסע במערכיא
ומלבד המצבות נמצאו עוד זכרונות קדומים מהיהודים הקדמונים בקרים פלי
עשרת שבטי ישראל אשר הגלם שלמנאסר מלך אשור בשנת תשע להושע
אלה מלך ישראל • ועוד במאה השלישית למספר הנוצרים העיד אחד מאבן
הכנסיה הנוצרית, הירואנימוס, אשר ידע היטיב את תורת ישראל באשר לב
אצל חכמי היהודים, כי „קבלה בפי היהודים כי האשורים והכשדים הגלי
בשבי את היהודים לא לבד אל ארצות פרס ומדי, כי אם גם אל באספארו
ופאת צפון" [בבאורו לספר זכריה על הכתוב ועבר בים צרה והכה בים גלים]
ולדעת החכם הר"א הרכבי, כונתו „לפאת צפון" היא על הערים אשר יסד
היונים בארץ רוסיא החדשה, אשר גם שם התישבו היהודים בימי קדם א), וסופר
העמים יספרו כי זה האיש הירואנימוס דרש דרשותיו בשם מחוקק הנוצרים
בבתי תפלה הרבים אשר בנו היונים בקרים, ואחרי אשר היה בקרים, בטו
שמע מפי היהודים שמה את הקבלה הזאת; אף כי לדעתי ברור הדבר גם
בלעדי הקבלה הזאת כי היהודים האלה באו לקרים מארצות פרס ומדי וגם
מארצות יון, יען מאיזה מקום אחר בלעדי המקומות האלה יכלו לבוא אז
לקרים? וכנודע לנו ברור ממקודים אחרים הגלו בארצות ההן הקרובות לקרים,
או היה להן לכל הפחות איזה יחס וקשור בינידם, ואם הצליח לנו רק לדעת
כי היו שמה נוכל להחליט כי מהארצות הנזכרות באו. אך האיש אשר
יחשוב כי רק קודם ספהנ"ו באו יהודים לקרים, ואחרי כן נפסקו מאחיהם
הנפוצים בארצות שונות מכל וכל עד כי לא ידעו אלה את אלה ולא היה להם
שום יחס וחבור איש את רעהו, ומזה נמשך כי יהודי קרים נשארו ערומים
בלי תורה וחכמה אשר פרחו לגאון ולתפארת בין היהודים אחרי חרבן הבית
השני, טועה הוא טעות גמורה• ולא כאשר גזר אומר הרב שי"ר [כרם חמד
חלק ה' מכתב י"ז] כי היהודים יושבי קרים אשר היו רחוקים מאחיהם אשר
בבבל לא ידעו מאומה מתורת ישראל; כי קרובה קרים לבבל יותר מארצות
איירופא אחרות, ובעת אשר לא מצאנו כל זכר לישראל באיירופא,
כבר ידעו יהודי קרים מעט או הרבה מתורת ישראל — כאשר נראה הלאה—

א) כבר האריך בזה בטוב טעם הר"א הרכבי בעטרה לזקנים שם בספרו מה שיש ט
די, וראה מה שהאריך בזה הר"י גורלאנד בספרו תנועות הארץ.

ואם כי לא לכתרשת תחשב זאת להגאון הנ"ל, כי בעיני אין כל ספק כי לו היה בקרים וראה את כל הדברים הנוגעים לזה, כי עתה אחרת חשב, ואחריו נמשך גם הרב שי"ש במאמרו [הכרמל שנה נ"ז], ויגזור אומר כי היהודים האלה הזו ערומים מתורה ותבונה. אך הגאון הנ"ל לא ידע עוד בעת ההיא ממציאות המצבות בשפת יון.

כאשר באו היהודים בראשונה להתישב בקרים, בטח לא רב היה מספרם, עד אשר יסדו מושבותיהם על עמודים חזקים נשענים על חקי ומשפטי אזרחים [בידנער רעכטען] בין היונים שכניהם, ואחרי אשר ישבו היהודים בקרים לבטח על מושבם ובנו בתי תפלה לאביר יעקב, באו כפעם בפעם אנשים יחידים או משפחות להתישב שמה, אלה עזבו את ארצם מפני חמת המציק, ואלה לרגלי מסחרם, ובלי ספק הביאו אתם את החדשות אשר נעשו בכרם בית ישראל בארצות מושבותיהם מלפנים וישתלום על אדמת קרים, וביחוד נמצאו על אבני המצבות כתובות רבות המזכירות סבתי תפלות היהודים; ומלבד הכתובת הנזכרת נמצאה מצבת אבן שיש אחת בבית אוצר דברים עתיקים בפעאדאסיע, וכל הכתובה נשחתה רק בסופה כתוב „זאת היא בית הכנסת ליהודים" בכתב ושפת יון א), ועוד כתובה אחת כזאת ראיתי ביד הדירעקטאר אשר על בית אוסף דברים עתיקים בקערטש; ואחרי אשר נודע כי היהודים האלה בנו להם בתי תפלה במקומות שונים, אין כל ספק עוד כי ידעו מכל הנעשה והנשמע בין אחיהם בארצות אחרות, ולא התרחקו מכל נגול ישראל והדתו, כאשר חשבו אחדים מגדולי חכמינו. ואם כי מעטות הנה הידיעות אשר ידענו אודות אחינו אלה וממעשיהם במשך אלף שנה למיום התישבו שמה. אכן לא יפלא זאת אם נזכור כי גם הידיעות הנודעות לנו מכל המון בית ישראל בארצות גלותם, מעטות מאד, ומלבד „התלמוד" לא נשאר בידינו שום ידיעה כמעט מהנוגע לקורות ישראל מזמן יוסף פלאוויוס עד סוף הגאונים. והנה יוכל להיות כי בימי הורדוס באו ג"כ יהודים מארץ הקדושה להתישב בקרים, אחרי אשר שמעו כי כבר נמצאו שם מאחיהם ההולעניסטים, לרגלי הריב והמדון אשר נתעורר בארץ יהודה בשצף קצף ותוכה שמנה, עד כי לא האמין איש בחיים מחמת האדומי הזה אשר מלך עליהם ביד חזקה ובחרב מלאה דם; אות לזה מצאתי מטבעה עתיקה בכתב שמרוני, כאלה אשר כבר זכר אותן הד"ר לעוו בספרו „ע"ד מטבעות היהודים", והנה בבית אוסף דברים עתיקים בקערטש, וכפי אשר שמעתי תמצאנה עוד כאלה גם בידי איזה אנשים פרטים, ובטח היהודים ההם הביאו אתם את המטבעות האלה בבואם לקרים, מארץ הקדושה. והנה גם אבן רש"ף

א) כזה בספ' Универсальное Описаніе Крымскаго Полуострова Кондараки С. П. Б. 1874. Т. III.

ידע היטב ממציאות היהודים בקרים בימי קדם. אך באשר חלם חלום לת
ניר להקראים מזמן קדום, השתדל למצוא ולברוא רשימות ומצבות אבן אש
תעידנה על זאת. וראשית מעשהו היתה להראות כי היהודים האלה היו מגו
שלמנאסר, ע״פ פרט השנים „לגלותנו״ אשר בדא מלבו, והחשבון הנקרא בפ
„חשבון מטרכיא״, כי לפי דבריו לא ידעו מחשבון „לשטרות״, ואחר חרב
בית שני התחילו למנות „ליצירה״, אכן במרוצת דברי יראה הקורא [מאמ
זיופי אבן רש״ף] כי כל דבריו תהו ומחשבותיו הבל. ואשוב לעניני. —

כבר נוכח הקורא לראות ממציאות היהודים ההעלעניסטים בקרים, ע״פ
העדות אשר הבאתי, וכן גם ידעו היהודים ההם מתורת אל חי, וברבות הימים
הגיעו גם ספרי התלמוד והפוסקים אליהם, עד כי נמצא עוד היום ספרי
תורה עתיקים כתובים על עור וספרי תנ״ך, מזמן קדום מאד ומזמן האחרון
וגם ספרי הרמב״ם וספר התרומה וכו׳, אכן נקל להראות כי לא לבד אותו
מתים, כי אם גם ניר חי נשאר לבית ישראל על האדמה הזאת, ההי אתנו כיום
הזה ועוד חיה יחיה לאורך ימים, והוא:

הקרימצאקים [יהודי קרים]

בשם הזה „קרימצאקים״ יכנו כיום את היהודים הקדמונים אשר נשארו
לפליטה בחצי האי קרים. אם השם הזה נתחדש אחרי אשר בא חצי האי
קרים תחת ממשלת רוסיא, או נקראו כן גם בימי ממשלת הטטרים, זאת לא
נודע אל נכון; ויוכל להיות כי כאשר באו הטטרים לקרים ומצאו שם את
היהודים האלה היושבים שם מזמן קדום מאד, קראו אותם בשם זה „קרימצאקים״
ר״ל זקני קרים, ואם לא בנד בי כח זכרוני נקראו כן גם בפי „פאללאס״ בסוף
המאה העברה, ובפי החכם „קעפפען״, ולאשר ידעתי כי ינעם מאד להקוראים
המבינים לדעת תכונת אחינו אלה, אשר לא התעורר עוד אחד מהסופרים לדבר
אודותם מאומה כמעט במחנה ישראל, עד כי גם מציאותם נעלמה עד כה מרוב
אחינו היושבים בארצות רחוקות א), וגם ברוסיא מעטות הנה הידיעות
הנודעות אודותם, הנני להוסיף עליהם דברים אחרים אשר גליתי בעמל ויגיעה
רבה, יען אנכי הנני הראשון אשר החלותי לחקור אודותם, בעוד אשר לא
מצאתי כל חומר לפעלי, והנני מניח עוד מקום רחב ידים לסופרים אחרים
להתגדר בו, והיה זה שכרי כי הוריתי להם את הדרך, לבוא אחרי ולמלא
את דברי.

בעיר „קאראסובאזאר״ העומדת בלב חצי האי קרים אצל הנחל „קאראסו״

א) ראה את אשר כתבתי אודותם בהמגיד שנה כ׳ מגליון 20 עד 36. ובהעתקה
בארץ החדשה שנה ד׳, ובמ״ע איזראעליטא הפולאני גליון 6 שנה י״א, והזכרתים גם בהאסיף
ובספרי תולדות „אבן רש״ף״ [ווארשא תרל״ט].

Digitized by Google

בשפת טטרית	תתרמה	קרימצאקי	בלה"ק
יֶמֶג	יֶמֶג	אֵש	מאכל
כֶּעדִי	כֶּעדִי	מִישִיק	חתול
בוֹרְג	קאוּק	קַלְפאח	מגבעת
יַאגלוק	מַארְאמַא	פּוּשוּ	מטפחת
צִיראק	מוּם	משׁעראח	נר
בַּאלַא	צוּנוּק	באלַא	יֶלֶד
אוּרבַא	אִיסְפַאפ	אוּרְבַא	בגד
אוּטוּן אילען	אוּנוּן אילען או אַהַאוּ בִּילֶן	אוּנוּן אילען	עמי

והנה בכלל תצטיין שפת הקרימצאקים בַרַכּוּת הברתה, נגד שפת הקרא: או הטטרים, למשל הקרימצאקי יאמר „אַנאחטאר" [מפתח], והקראי או הטט יאמר „אנאקטאר", הראשון יאמר „ווערדי" [נתן] והאחרון יאמר „בערדי" וכו' ועלי להעיר כי יש בשפתם גם מלות רבות אשר יסודתן בשפת יון, ותוקי לשונות קדם אשר יציעו לפני שאלותיהם, הנני עומד הכן לעבודתם ככל אש תהיה לאל ידי לעשות לטובת החכמה ולכבוד דברי ימי עמנו ·

היהודים האלה בכל מנהגיהם בבית, במאכלם ובמשתיהם ובכל אופ: דרכי חייהם, יתנהגו במנהגי הטטרים, וזאת לא יפלא באשר ישבו בינים כמה מאות שנה, ומנהגיהם באמונה ודת כפי הנודע לנו התנהגו בימי קד. על מוצא פי הגאונים ז"ל והפוסקים הראשונים· סדר תפלתם היו ג"כ נוסח הגאונים, וברבות הימים החלו להתפלל בנוסח רומאניה, ומסדו התפלה כ"י הנמצא בידי נראה כי היה להם נוסח משונה מכל הנוסחאות אשו ידענו היום, המעורב מנוסח ספרד וסדור רב עמרם גאון וכו', ועל הדף הראשו ממנו כתוב „סדר התפלה לבני קירים כמנהג ק"ק כפא וגלילותיה וכו'", אבן כאשר באו לקרים יהודים רבים מגרוש קיעוו ומארצות אחרות, אשר נרדפו שמה על צואריהם וימצאו מנוח לכף רגלם בארץ הזאת· אז חלק לב העם ע"ד נוסח התפלה, אלה אבו להתפלל בנוסח הקדמון אשר בידם, ואלה חפצו בהנוסח אשר הביאו אתם מארצות גלותם, ומה גם כי בין הבאים האלה היו גם גאונים ותלמידי חכמים, כמו הרב המקובל האלהי הדיין המצוין כמוהר"ר משה הגולה בכ"ר יעקב בעל ספר אוצר נחמד, ור' אשר הכהן, ור' קלמן אשכנזי, והיו ביניהם אז שלש כתות אשר התפללו בנוסחאות משונים, אלה הקדמונים התפללו בנוסח הבבלי, ואלה בנוסח רומניאה, ואלה בנוסח אשכנז, עד אשר אבו לבנות להם בתי תפלה מיוחדים, אז קם הרב ר' משה הגולה הנ"ל ואסף אספה מכל העם אל ביהכנ"ס אשר בכפא, ויתקן כי יתנהגו ע"פ

Digitized by Google

Digitized by Google

הרב הכולל כמוהר"ר משה הגולה זצוק"ל, היוצא מגלות כיוב, כי עליה יאמרו המושלים לאמר, כי מכיוב תצא תורה ואור, ועל פי סדר הנהגת החכם השלם המקובל האלהי כמוהר"ר משה מבורך תנצב"ה, אשר קבל מאבותיו הרבנים, ועל פי הדרך אשר דרכו בה, נהגנו אנחנו צעירי הצאן אנשי ק"ק קראסוב יע"א, אשר היא בארץ קירים עם כל גלילותיה, היא מלכות טרטריא הקטנה, ה' יכוננה סלה על מכונה, עד יבוא ויורה צדק, ויחזיק כל בדק, וישלח משיח צדקנו ויפדנו ויגאלנו במהרה בימינו; אכי"ר.

ואני הצעיר דמן תלמידייא, המתאבק בעפר שתחת כפות רגלי החכימייא, אליעזר בלא"א יששכר לכנו ז"ל, יתוש נטוש כתוש קצוץ כנפים דך ודל, כל ימי הייתי מצטער, ובלבי היה כאש בוער, בראותי מחזורי אחינו כל בית ישראל האשכנזיים והספרדיים, שכלם מודפסים, ועל אדני פז המה מיוסדים, ואיך נפלינו אנחנו, הלא אל אחד בראנו, ואב אחד לכלנו; והאמת כי בימי אבותינו הקדמונים, אשר בק"ק כפא היו המה חונים, היה כל אחד ואחד כותב מחזורו, בכתב ידו, בקולמסו ועטו, נקייה וברה מכל שגיאה, ובי"ג נפות היתה מנופה, ועכשיו בעונותינו הרבים, משרבו התלמידים שלא שמשו לרבן כל צרכן, ונשארו כאספירה בקנקן, והמחזורים שנמצאו באמתחותם, כתובים על פי שכלם וסברתם, מוקדמים ומאוחרים, ומלים ממלים שונים, זה חסר וזה יתיר, וידוע כי התפלות מתוקנין, במקום תמידין כסדרן ומוספין, וח"ו הפוגם בו, לא ירצה כי מום בו, כמו ענין פטום הקטרת שהתורה צותה שאם חסר אחת מכל סמניה חייב מיתה, ועל כן א), מאד מאד זחלנו, ונירא מאד לנפשותינו, חאת השיבונו אל לבנו, כי אין לאל ידינו, דאניסא רחמנא פטריה, ורחמנא לבא בעי, ולכל יש זמן ועת לכל חפץ, עד כי דיגזרון מן ב) שמייא ויושם משטרו בארץ, ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה עד דמכריזין עליו מלמעלה; ולאל אלהי הרוחות, המרבה הרחמים והסליחות, היינו מחכים ומחשים, ובתפלה ובתחנה לפניו היינו נגשים, עד שישקיף וירא בעניינו, ויתקן עותתנו, אמן.

„עד שהעיר ה' את רוח משה איש האלהים, ממכון שבתו השגיח עליו ממרומים, ואביו שבשמים אהבו, והזק את רוחו, ואמץ את לבבו, ובשם קראו, ובימינו המכו, ועל דרכיו הישרים הדריכו, ובכל ביתו נאמן שמו, ויגדל האיש משה ויי היה עמו, משה זכה וזכה את הרבים, ותלוי בו זכות הרבים, ומגלגלין זכות על ידי זכאה, ומצוה גוררת מצוה, ונדיב נדיבות יעץ, והוא על נדיבות קם ואץ, ברם זכור האיש משה לטובה, וברא מכי אבא, להביאו בקדושה רבה, הלא הוא החכם הנבון הנביר היקר ונעלה,

---

א) בדפוס קלעא „כי על כן" אכן בדפוס „מעזירוטוב" הוא כמו שכתבתי.

ב) בד' קלעא חסרה המלה „מן.

Digitized by Google

[illegible] משה כוכח יצ"ו בכ"ר החכם כ"ר יעקב [illegible] ז"ל, אשר הוא [illegible]
[illegible] ונדיבים, נדיבי עם אלהי אברהם ובנכבדים, [illegible]
[illegible], ורמה קרנו ופכו, וה' הצליח דרכו, ואפריון [illegible]
[illegible] עליה, וממשה ועד משה, לא קם בגלילותינו [illegible]
[illegible], וקם קל היש מהרה, ונכנס בעובי הקורה, ביתר [illegible]
[illegible] בצל הכסף והחכמה לחכם תעוז, והוציא [illegible]
[illegible] כל תעלומה, להדפיס מחזור בגנהגנו *), [illegible]
[illegible] המלאכה, ולזרזם על ככה, בכל מיני עוז [illegible]
[illegible] מלטנות, ופזר נתן בכסו, למלאכת המחזור [illegible]
[illegible] נחל ועופרת, על נפי מרומי קרת, וקב [illegible]
[illegible], בכל נפשו ובכל מאדו, כפי כח [illegible]
[illegible] כיד ה' עליו לטובה, ואחד הרבה [illegible]
[illegible], והוציא פעולתו לאור, ועתה [illegible]
[illegible] ספירותיו בעולם הזה, לראות [illegible]
[illegible], וחיים ארוכים, ובני סביבי, [illegible]
[illegible] סעד, עד עולמי עד, והקרן קיימת [illegible]
[illegible] וקצבה, להסתופף בצל [illegible]
[illegible] טוב הצפון לצדיקים בגן עדן, [illegible]
[illegible] שני שלמות, ובהאוכים [illegible]
[illegible] ובניו אתו, בקרב כל ישראל, עד ביאת הגואל [illegible].

ישמח משה במתנת חלקו, כי [illegible]
[illegible] העבודה, בסוד ישרים ועדה, [illegible]
[illegible] צו אחר צו, לאמר קום כי עת לעשות [illegible]
[illegible], כי ה' הצליח דרכו. [illegible]
[illegible], ועמדתי לפני [illegible]
[illegible] והוא פלאי, [illegible]
[illegible] מלאכת חכמה יקרה [illegible]
[illegible] מחכמת אלהים [illegible]
[illegible], כי מחשבות [illegible]
[illegible] להוי פרוזנקא, [illegible]
[illegible] נקה ברה חבה, [illegible]
[illegible] חכמת אדם לו, [illegible]

*) [illegible]
[illegible], גם [illegible], קיסס, [illegible]
[illegible], קרוו [illegible] מחזור, וק [illegible]
[illegible] לא [illegible].

קטנם, צעקו ובקשו מחילה וסליחה מה׳ על שגגתם. ואני נבזה ושפל אנשים, איך אשא פני בקהל קדושים, בראותם את שגגותי, ופשעי וחטאתי, ואע״פ שבבל כחי עבדתי, ובהשתדלות רב עמדתי, ופעמים שלש הגהתי, החסר מלאתי, ואת היותר התרמתי, עם כל זה מאד שגיתי, וכשה אובד תעיתי, וח״ו כי לא במרד ולא במעל, דשבשתא כיון דעל על, כי אי אפשר למרגלית בלא קליפת אבן, ואין בר בלא תבן, ואין כרם בלא קוצים, ואין שושנה בלא חוחים, ואחלי יכונו דרכי, לפני כל בית ישראל אחי ורעי, שאל יאשימוני, ולכף זכות ידינוני, ובשכר זאת אלהי ישראל, יצמיח קרן בית דוד וישלח הגואל, ויבנה מקדש והאריאל, וישלח משיח צדקנו, ויקבץ נדחינו, ויכונן בית מקדשנו ותפארתנו, בעגלא ובמהרה בימינו, אבי״ר.

מלבד בפעם הזאת הדפיסוהו עוד הפעם בקוסטנדינה, ובזמן האחרון בעיר „מעזירואוב׳ „תחת ממשלת ארוננו יאסני וויעלמאזני פאני ענדרי ארלאווסקי סענדזי ועמסקי ארדיראוו פאדאלסקי בשנת יער״ב נא שיחי עליך לפ״ק׳ [תקנ״ג], ועל ההדפסה הזאת הסכימו הרב ר׳ יוסף ב״ר ישראל אב״ד מק״ק מעזירוב, והרב ר׳ יהושע העשיל אב״ד דק״ק קאריץ, והרב ר׳ שרגא פייבוש אב״ד דק״ק ושיזוויטיב, והתורני ר׳ זאב וואלף חר״ך סלוטשניץ, וגם ההקדמה אשר העתקתי פה נעתקה גם בדפוס הזה, ומלבד זה הדפיסו עוד איזה ספרים בימי קדם, כאשר ראיתי מהם עלים מפוזרים. אולם זה כעשרים שנה אשר לא נשאר בידיהם אף אחד כמעט מהסדורים האלה, והחלו להתפלל בנוסח ספרד ומתפללים בו עוד היום.

היהודים האלה רבם ככלם יראי אלהים ושומרי חוק, תמימים וישרי דרך, ממירי דת אין ביניהם אף אחד, לומדים מופלגים אין בתיהם, ורק מעטים מהם הנם יודעי ספר, וגם על זאת יאות רב תודות לידיד נפשי ולבבי הרב הגאון הצדיק האמתי כמוהר״ר יחזקי׳ חיים מדיני הספרדי יליד ירושלים, אשר הנהו רב לעדת הקרימצאקים זה יותר משמונה שנים, והוא ירעם על מבועי התורה והתושיה במקל נועם, באחת אדבר, כי להרב הזה יאתה תהלה.

להגביל בדיוק את העת אשר נתישבו הקרימצאקים בקאראסובאזאר, לא יתכן, רק כפי הנראה מספריהם ומכתביהם הנמצאים בידי, ומהרשימות הנמצאות על איזה ספרים כ״י, יש לאל ידי לחראות כי נתישבו שמה זה כארבע מאות שנה, אחרי אשר חדלה עיר „סולכאת׳ מהיות בירת מלכי הטטרים, אשר ישבו שמה טרם בואם לקראסוב ימים רבים, ומבן באו מסולכת [סטארא קרים, או קרים ישן] ומכפא ומקלעא ונתישבו בעיר הזאת. ואחרי אשר שמעו יתר אחיהם אשר היו נפוצים בכל חלקי האי קרים כי השיגו גם מכתבי חופש [פריווילעגיום] ממלכי הטטרים, ותופשה נתנה להם לשלוח בכל מסחר ידיהם, החישו רבים מהמה לבוא לעיר הזאת להחסות בצל אחיהם. מכתבי חופש האלה נכתבו על נייר עב יותר מקלף, ותתומים

בחותם הארום, והירוק [בלויא] ביד מלך הטטרים, ועצם המכתבים [אריגינעלען] האלה נמצאים עוד היום ביד הקרימצאקים, כתובים בכתב ושפת קדר · והנני נותן בזה לפני הקורא את העתקתם מעצם הכ״י לשפת עבר, ח״ל מלה במלה :

„נתן מאת המלך סעליאמעט גערייִ לכבודנו ולתפארתנו״ ·

„כל גדולי שרי הממלכה לימין ולשמאל, פקידי הערים ויושבי הכפרים וראשי כהני הדת [מופטי], ראשי המורים [פראפעססארען] וראשי השופטים, [קאדי], ראשי הערים והנזירים הקדושים [דערווישׁ], פקידי תא הסופרים וחכמי המדידה [אינזשיניערע], רבי החובלים [שיפס־קאפיטאן] וכל הנושאים משרה בממלכתנו, וכן כל יושבי ארצנו, והאזרחים הנכבדים [רוואריאני] וכו׳, הנני מצוה כי אם יגישו היהודים [את מכתב חפש הזה הנתן למו מאת החאן], והמה בשמותם, אליעזר, מסמין, יצחק, מרדכי, יתי (Jtzy), מאיר, שלמה, אהרן, ויתי השני, יצחק קריסען ויוסף, אשר באו אלי ויגישו לפני את מכתבי החפש אשר נתנו להם מאת אבותינו ואבות אבותינו, דעוועלט גערייִ חאן, מעטעס גערייִ חאן, האדזי גערייִ חאן, ומאת קרובינו שכבר מתו חתומים בחותם ממראה אדום וירוק, ויבקשו גם ממני כזאת [לתת להם מכתב חפש כזה], ואמנם גם אנכי מצדי נתתי ליהודים האלה מכתב חפש בחותם כזה, ואני מצוה כי מהיום והלאה ידעו כלם כי היהודים הנזכרים הנם חפשים מכל מס ועבודת הממשלה, וע״כ לא ירהיב איש עז בנפשו לקחת מהם את סוסיהם וכתידם, ולא לשחוט את צאנם או לקחת גדיש מקמה ותבואות מגורן, ואם יביאו [היהודים] עבדי עולם, סוסים, בקר וצאן, או סחורות אחרות מעבר לגבול ארצנו, לא יוקח מהם כל מס בעדם, ונוסעים בדרך או עוברי ארחות ים לעשות מקנה וקנין לא יוקח מהם כל מסי הסוחרים, בחלקם את רכושם לא יוקח מהם שלומים [רעסימא] ולא יעשו להם כל עול ואון, למען ישבו תמיד בשלוה ויתפללו לאלהים בעד אבותינו, והם ובניהם ובני בניהם עד סוף כל הדורות חפשים מכל חובת העם להמלך [חאן], ובמקום האבות אשר יִמותו, יירשו בניהם את מכתב חפש הזה אשר נתן לאבותיהם, למען יהיה להם תמיד לעד, כי כל בני משפחתנו הנסיכים והאזרחים הנכבדים, המורזים [האפרתים] וכל עבדינו, לא יהינו למצוא עליו תואנה להפירו, ויאמינו במכתב חפש הזה, בשנת ··ן [1003] לחשבון הטטרים בראשון לחדש רעמאזיל עוועליא · נכתב בעיר קאצי־סאראי׳ ·

וזאת העתקת מכתב חופש השני הנתן להקרימצאקים יושבי קאראסובאזאר, וז״ל :

„נתן מאת המלך סעלים גערייִ בן קאפלאן גערייִ חאן ·

„מכתב חפש [יארליק] הנה, נתן ליהודים יושבי קאראסובאזאר, משה שלשה בני יעקב [יאקוּם] ואגא בן אליהו, יען לאבותיהם מימי קדם נתנה

Digitized by Google

חפשה מאבותינו ואבות אבותינו הנקובים בשמותם: מעמעט גערייחאן דעוולעט גערייחאן, האדזי גערייחאן, סעליאמעט גערייחאן, דזאנבעג גערייחאן, ומקרובנו הקדמונים, נשען על זה גם אני הנני נותן להם מכתב חפש, למען אם יראו אותו [לעיני פקידי הממשלה] לא יקחו מהם את סוסיהם בתיהם ולחמם, ואיש לא ידרוש מהם כל מס ושלומים, שרי הממלכה הנקובים בשמותם, הלא המה השופטים [כאדי], הפקידים [עמין] ופקידים אחרים לא ירהיבו עז בנפשם להציק להם, ולבלתי קחת מהם את אדמתם, או שלומים אחרים וכן כסף לגלגלת, מס מהסחורות המובאות מארץ אחרת, מסי הערים, ואף גם מסי המלך לא יקחו מהם, והנם חפשים מכל חובות המלך, יען הנם חפשים ממנו גם מימי קדם קדמתה, ולכן הנני נותן להם את מכתב חפש הזה למען יהיו חפשים מכל מס ושלום להמלך, בשנת 1156. לחשבון הטטרים".

מהמכתבים האלה היקרים מאד לקורות היהודים בקרים, נראה די ברור כי ישבו שלוים ושקטים תחת ממשלת מלכי הטטרים כהיהודים בצרפת ובריטניא בימינו, והיהודים שלחו ידיהם במסחר ובכל עבודה בשדה, וגם סחרו בנפש עבדים חפשי מכל מס ושלום בעולם, והיו אהובים בעיני מלכי הטטרים, עד כי במשך ימים מעטים אשר החליפו את סולכאת בירת ממלכתם בעיר באחצי־סאראי, נהרו גם היהודים אל העיר הזאת, וישנו מכתבי חפש יקרים כאלה.

יהודי קרים לפי הנראה גרו יחדו בגאון שלות השקט וריב ומצה לא נשמע ביניהם, כאשר יחיו גם היום בשלום ושלוה ואיש את רעהו יעוזרו בכל אשר תמצא ידם, וכאשר עזבו הרוב מהם את העיר כַּפָא [פעאדאסיע] וילכו לגור בקאראסובאזאר, עזבו גם את בית תפלתם וספרי תורתם ביד המעטים אשר נשארו שם עוד, ותמיד כתבו איש לרעהו מכתבי אהבה וידידות, כנראה מהמכתב הנמצא בידי, אשר חציו הראשון נכתב בשפת עבר, ותכן הענינים בשפת קדר, וז"ל:

„כהנו"

„האנשים השלמים, והגבירים התמימים, והידידים הנעימים, אנשי אמונה, בעלי תבונה, יודעי מדע ובינה, עבדים לדר מעונה, ביושר כונה, קרית נאמנה, ובתוכם ה' חונה, עוסקים תמיד בתורה, ומקיימים מצותיה בנפש טהורה, זהירים בקלה כבחמורה, תמיד יברכם אל איום ונורא, ויהיה להם מגן וסתרה, ויראו זרע יאריכו ימים בהצלחה יתרה, וישבו בנוה שלום בנחת ושובה, ויפרם וירבם דגול מרבבה, מיונק ועד איש שיבה, והקטן יהיה לאלף והצעיר לרבבה אכי"ר. הלוא היא הקהלה הקדושה ק"ק קראסוב הנאה והיפה, על כל כבוד חפה, תמיד תהיו פוריה וענפה, תקבלו שלומות עצומות וברכות נעימות מפי אחיכם, אנשי שלומכם ואנשי בריתכם קק"ק

כפא העדינה, היושבת במלכות ראשונה, איעע״ס · בראש ובתהלה מאת ארונינו וע״ר ראש הגולה כמה״ר משה המשכיל הגביר הנכבד השר הנאמן נר״ו, ואחריו כפי כל גבירי וחכמי קהלתנו הי״ו ·

[ע״כ בשפת עבר, ומזה והלאה הוא העתקה כפטרית]

„אחדש״ו״ הננו להודיעכם, כי המכתב אשר שלחתם לרבנו הגיע לידינו, במכתבכם צויתם עלינו להוציא את ה׳ ישראל מזרחי מבית הקהל, יען לפי דבריכם שמעתם ממעשיו כלם מטוב עד רע, וע״כ לא תאבו כי ישב שם [בבית הקהל] אף שעה אחת, אכן נחוץ לנו מראש לדעת, מה פשעו ומה חטאתו כי תאמרו להוציאו מן הבית? אנחנו לא ראינו בו כל עון אשר חטא, יומם ולילה הוא עמל לטובת ביהכנ״ס, ומה הוא המעות אשר שמעתם בהדלקת נר תמיד, וכחיזוק בדקי בית התפלה אשר בעבור זאת נוציאוהו מן הבית? ואם תוציאו אותו, יצא גם ה׳ אליה הכהן היושב אצלנו, ואם תשאלו מדוע? [נגיד לכם!] הלא אתם נתתם את ביהכנ״ס על יד יוסף אשכנזי, ולא נוכל לשבת אתו יחדו, יען את האשכנזים אתם יודעים, ואין להאריך · ומה עשה עוד ישראל הנ״ל שלא כדין? האמנם תריבון עמו, יען לא הביא אל בית הקהל לטהר כדת אשת אשכנזי אחד אשר מתה? אך לא הוא עשה זאת כי אם אנחנו, באשר שלא כדין הוא להביא את המת במקום שיש בו כהן, וע״כ נשאו אותה אל מקום אחר קרוב לחצר מות, ושם טהרו אותה ויקברוה כדת, וא״כ לא ידענו מה חטא בזה?

שנית, שמעתם כי לא יזהר בהדלקת נר תמיד, יען כי בביתו לא ישכנו רגליו, אך גם זה הוא דבר אשר אין לו שחר, כי אף אם לא ימצא פעם אחת בבית, הלא ישארו בביתו אנשים אחרים, ובלתי ספק יאבו, כי אש תמיד תוקד בו, יען בני ישראל המה ·

דברי ה׳ ישראל מזרחי, ידעתי כי הם דברי יוסף גבאי אשכנזי, יען כאשר שאלתי אותו: מדוע לא תקח ממני שמן להדליק את נר התמיד · — ענני: לא! אנכי לא אקח מידך שמן להדליק נר תמיד, ובכל זאת לא אכבה בעבור זאת את התמיד, וגם בלעדיך אמצא שמן להדליק, פעם מכיסי, ופעם אקח מאורחים עוברים ושבים איזה פרוטות ואדליק את נר התמיד · וע״פ השתדלותי נקבץ בימי ראש השנה וביום הכפורים והמועדים מחמשים עד ששים שקל כסף והקהל נתן את הכסף על יד הגבאי האשכנזי, ואחרי עבור המועד אמר, כי מכסף הקרשים והצדקות לא נשאר בידו אף פרוטה אחת, וכאשר חפצתי לבקש ממנו חשבון הכסף ולהודיע להקהל, ענני, כי הוציאם לחזק בדק ביהכנ״ס, והנה אמת נכון הדבר כי תקן את דלת ביהכנ״ס והוציא על זה ארבעה שקלים וחמשה קשיטות לא יותר, ולפי דבריו כל זה הוא רק יען שאלו ממנו חשבון מהכסף הנשאר בידו ·

Digitized by Google

אם יש לכם טענות אחרות זולת אלה, תודיעו לנו, ואנחנו נוציאוו מחצר ביהכנ"ס" . ע"כ העתקה מסורית .

„המצווה על הפעולה, בגזרת אדונינו וע"ר ראש הגולה, וברשות כל גביו וחכמי הקהלה, אני שר שלום הצעיר המחזן והמתלמד הרשות .

ע"א אני משה בלא"א מרדכי ירוש' הישיש הגביר הזקן הנכבד וצ"ל

צ"ל א) יוסף בן שבתי הנכבד ז"ל
צ"ל שמואל הזקן בכ"ר חנניה ז"ל
צ"ל שמחה גבאי בן שבתי ז"ל
צ"ל מרדכי בכ"ר .... ז"ל
צ"ל נחמו היקר בן הלל ז"ל
אני חנניה הצעיר בלאו"ר דוד ....

„אם האשכנזי ישב בביהכנ"ס או אם לא ישב שום אדם שם אחת היא, יען גם בלעדי זה לא ישבו האשכנזים תמיד במקום אחד, יעזבו וילכו להם והבית ישאר ריק, ואם גם אנחנו לא נשגיח על זה הלא תשארו בלי בית תפלה, ע"כ אם לעצתנו תשמעו, אל תבקשו תואנות וחטאים על ישראל מזרחי הנ"ל, כן אודות ביהכנ"ס וכן אודות נר התמיד, אנא אל תתאוננו עליו, הן הוא [ישראל] ימצא לו בית אחר לשבת בו, וכל אחד מאתנו יקחהו אל ביתו ולא נעזבנו, אנא כבוא המכתב הזה לידכם תיטיבו להודיע לנו דבר ברור' .

מהמכתב הזה הנכתב לפי דעתי זה כשתי מאות שנה, נראה ברור כי חיו זרוע איש לאחיו, ואיש את רעהו תמכו בכל לב ונפש, ואף מי מסמנו נראה ג"כ כי לא היתה רוחם נוחה מאחיהם האשכנזים, בכל זאת לא חדלו מהתאחד אתם בכל עת, וגם האחרונים השתדלו להתקרב אליהם, עד כי למדו גם את שפתם ויהיו לעם אחד, ועוד היום תמצאנה משפחות אחדות ביניהם אשר כנוין הוא אשכנזי [כמובא הלאה] .

מי היה האיש הנכבד אשר כותב המכתב כנהו „אדונינו וע"ר [ועטרת ראשנו] כמהר"ר משה המשכיל :כו' ראש הגולה" וע"ר [ועטרת ראשינו] ? לא מצאתי כל מקור לדעת זאת .

רבות ממשפחות היהודים האלה אשר עזבו את ערי מושבותיהם ויבואו לגור בקאראסובאזאר, לקחו אתם את ספריהם וספרי תורתם, והקדישו אותם לבתי התפלה אשר בנו בעירם החדשה, ורבם ככלם חרתו את שמות המקדישים על תיק הס"ת . התיק נעשה אצלם מעץ חזק כתבנית ארון ארוך

א) כ"מ עה להמס .

אשר יכיל בקרבו את ספר התורה , וגם חזקהו בתגורות ובמסמרות ברזל , על התיק מעבר החיצון חרתו בכתבת קעקע שם המקדיש ופרט השנה , ואת הכתבת מלאו אחרי כן באותיות ברזל או עֶצֶם [בײן] חזק לסען תעמוד הכתובה לאורך ימים , והמקומות אשר נשארו ריק , צבעו בששר מצבעים שונים בטעם יפי ארצות הקדם , ויציירו צצים ופרחים יפים עד מאד , עד כי לפלא הוא כי עד לפני מאות בשנים השכילו היהודים האלה לעשות בכל מלאכת מחשבת א) . והנני מעתיק בזה רשימות אחדות אשר העתקתי מעל תיקי ס״ת המצואים כמאות במספר בכל שלשת בתי כנסיות העתיקים אשר להם בקראסוב , אשר אקוה כי לא תהיינה חדלי כל תועלת להקורא הנבון אשר יאבה להתחקות אבת על שרשי רגלי אחינו אלה .

וז״ל הכתובות אות באות מלה במלה , כפי אשר העתקתים מעצם התיקים על פי פרטי השנים .

לספ״נ נוצר		
1470	1	וזאת התורה שהקדיש הזקן כ״ר מנחם ברמן יצ״ו לכפרת נפש בנו כה״ר משה ברמן ולכפרת נפש בני הבחור יצחק ברמן תנצב״ה לק״ק קראסוב יע״א בשנת אשרי איש ירא את ה׳ לפ״ק ליצירה .
1540	2	זאת התורה הקדיש כהר״ר יוסף יאיא [חייא , וכן יקראו גם היום לחייא , יאיא] לכפרת נפש אחיו כה״ר אלישע יאיא שנת נפשו בטוב תלין , בסדר וליוסף אמר .
1546	3	זאת התורה הקדישו חברת ג״ח ע״ד״ [על ידי רבי] זכריא בן .... כוכז ז״ל ב״ק כפא י״ע שנת נשאו הארון , [ה׳ אלפים ש״ו] .
1548	4	זאת התורה שהקדיש השר הנעלה הנאמן למלכות מעכ״ת השם הטוב המשכיל והיקר כה״ר משה כוכז נר״ו לק״ק קראסוב יע״א לכפרת נפשם של אביו ואמו תנצב״ה שנת והשיב לב אב״ות על בנים לפ״ק ליצירה , [ה׳ ש״ח] .
1556	5	חאת ליהודה התורה שהקדיש בה״ר יהודה ספו בכ״ר משה הכהן ז״ל שנת הרנינו גוים עמו , פרש״ [?] [ה״א שט״ז] . על התיק הזה מתחת הכתבת הזאת נכתב בכתב יד איש אחר כזאת „זה הספר של ד׳ שבתי ריקומו יצ״ו . שנת וארמון על משפטו ישב״ .

א) המסלים לא יוכלו להיות ציירים ע״פ תוקי דתם ובלי ספק היתה זאת מלאכת היהודים .

Digitized by Google

לספה"נ	נומר	
1560	6	"אחים משה מאיר בכ"ר גרשון אשכנזי נ"ע שנת הש"כ' . וזאת התורה אשר הקריש לכ"ר משה פסח יצ"ו בק"ק קראסוב יצ"ו, שנת מתי אבוא פני אלהים לפ"ק . [השורה העליונה נכתבה בכתב יד איש אחר ובאותיות גדולות, ולא כן התחתונה, ובטח באה אחרי ק"ב שנה ליד המקדיש השני] .
1582	7	זאת ספר התורה שהקדיש כה"ר משה ואליד יצ"ו לכפרה אבי הז' כה"ר יצחק ואליד ז"ל לכפרת נפש אמו הכ' והזקנה מ חוה תנצב"ה לק"ק קראסוב יע"א שנת ולירושלים מבשר את לפ"ק ליצירה .
1631	8	זאת התורה הקדישוה היקר והזקן כה"ר יצחק מאנדרו נ"ע וזוגתו מ"ר לאה מב"ת לק"ק ...... יע"א. לכפרת נפשם ונפש אביהם ואמם תנצב"ה שנת כי בשמחה תצאו לפ"ק .
1640	9	זאת התורה הקדיש כ"ר .... בכ"ר מנחם מנדו יצ"ו בק"ק קראסוב, שנת ולירושלים מבשר אתן לפ"ק .
1653	10	וזאת התורה שם משה לפני בני ישראל הקדיש אותה היקר כ"ר משה ריקומי יצ"ו לכפרת נפש ..... היקרה מרת אסתר תנצב"ה בק"ק קראסוב יע"א, בשנת פיה פתחה בחכמה לפ"ק .
1660	11	וזאת התורה אשר הקדיש הנדיב כה"ר משה יאיא לפני בני ישראל בקק"ק לכבוד לאלהינו ולתפארת לבני ישראל, שנת איש כמתנת ידו כברכת יי אלהיך .
1686	12	וזאת התורה הקדיש כ"ר יעקב יצ"ו בכ"ר ישוע ואליד ז"ל בק"ק קראסוב יצ"ו לכפרת נפש אביו ז"ל, שנת התמו ליצירה .
1690	13	וזאת ספר התורה יר"יד"ם [?] התמימה הקדישה הכבורה הצנוע בנשים אשת חן מרת דבורה מנב"ת [מנשים באהל תבורך] לק"ק קראסוב יע"א, לכפרת נפש בעלה הזקן והזקנה בת ר' יצחק אשכנזי תנצב"ה ומ"ב [והיתה מנוחתה כבוד] בשנת תמת ישרים ׳תנ׳חם .
1690	14	זאת התורה שהקדיש כה"ד יהודה ב"כ אברהם מסעוד יצ"ו בשנת ולירושלים מבשר אתן לפ"ק", [אחרי זה נכתב בכתב יד אחר] "אהרן בכ"ר אברהם ז"ל" .
1724	15	זאת דתורה אשר הקדיש כה"ר משה בכשי בכה"ר אלו בבשי יצ"ו, לכפרת נפש אביהם היקר כהר"ר חיים בכשי נב"ת

Digitized by Google

[נפשו בטוב תלין] בק״ק קראסוב יע״א, בשנת ציון במשפט תפד״ה פ״ק ליצירה״ ..... [על האות ת׳ לא מצאתי כל נקודה, ורק באשר נמצאו נקודות על האותיות פ׳ ד׳ הוספתי מדעתי גם על הת׳] ·

מלבד הכתובות האלה נמצאות עוד רבות אשר חשבתי למותר להעתיק, ובהן נמצאות גם כתובות אשר נכתבו בבאחצי־סאראי, סולכת חן׳, ורבות מהנה הנן עתיקי יומין מאד עד כי לא יכלתי להעתיק מהן אף אלה אחת בשלימותה, ובכן נערתי חצני מהן · — שמות המשפחות וכנוין הנמצאות על הכתובות האלה נמצאות עוד היום בין הקרימצאקים, והנני יודע את כלם כמעט פנים אל פנים [הלאה אדבר מהן עוד הפעם] ·.

כאשר התנפל אבן רש״ף על היהודים האלה כדוב שכול ויקח את כל חמדיהם מידיהם, הלא המה המון ספרים כ״י על קלף צבי ועורות אילים וכו׳ אשר נשארו בידיהם ירושת נחלה מאבותיהם מימי קדם, ויטענם על עגלות והוליכם לפעטערסבורג למכור אותם בעד בצע כסף למלא הות נפשו, הספיקו להסתיר מעיניו איזה ספרים כ״י על קלף, ורובם תנ״ך, ועוד איזה ספרים קדמונים, ואנכי העתקתי מהם איזה רשימות, אשר אולי נוכל להוציא מהן איזה דברים הנוגעים לקורותיהם במשך אלפי שנים אשר הנם שוקטים על משמריהם בחצי האי קרים, ואלו הן :

לפסנג׳ו נוסר — בסוף חומש נכתב באותיות גדולות ומרובעות על קלף צבי ועתיק מאד, ארכו 16 צאלל, ורחבו 14, נמצאה רשימה כתובה בעצם כ״י כותב הספר, וגם הדיו אחד הוא, והיא אמתית בלי ספק, וז״ל :

1129 | 16 „גשלם זה ספר התורה
בעזרת שדי ברוך הוא
ברוך שמו שר [?] בשבת שהוא
עשרת .... יום לירח
טבת שהיא שנת ארבעת
אלפים ותשע מאות
וחמשים ושנים ליצירה
סימן טוב על כל ישראל
אמן .

ישע יםהר ויחיש בורא שמי שפרה ,
בסיום ספר התורה , הנחקק בשם נורא ,
אשר היא ביה שמו , בראשית בריאת

עולפו, יששכר חמור גרמו, חבאים
אחריטו, שפטים ילדי קשוטים
מוצא שפטים פשוטים, ואעידה על
שבטים, יהיה בחלק בעליו לטוב,
ברצון פועל ישע ולכל טוב...

אני אלעזר הסופר והלבלר
בן ר' חנוכה, בן ר' אלעזר בן
בן א), דויד בן אברהם תנצב"ה,
כתבתי ונקדתי זה ספר התורה
עם חמש מגלות ועם ההפטרות,
למ' יוסף בן יצחק הנקרא אינסיר,
האל יתן לו שכרו כפלים בזה ובבא
ויזכהו ויתן לו בנים זכרים הוגים
קוראים בתורה ובמקרא אמן.
כב' לא ימוש ספר התורה הזה מפיך.
ואלהי יש' ישלח לעבדו לאלעזר
האבל וכתוב יכתב לחיים בירוש'
עם יראי אלהים ויודעי שמו".

חומש כ"י על קלף עב מאד, ארכו 19½ צאלל, רחבו 8½, ע
חמש מגלות וחסר עד פרשת בשלח, על כל צד שלשה עמודים ובלי תרגום
מנוקד ומוטעם והמסורה על גליוני הספר נכתבה באותיות קטנות אבל ל
כתב רש"י, ובסוף הספר כתובה רשימה בעצם יד כותב הספר באותיו
גדולות ומנוקדות, וניכרות היטב, וז"ל:

לספהג'ו נומר

1106 | 17 „נשלמה התורה על יד ר' אליהו
ראש העטרה, בעזרת עוטה
אורה, ויציל כל בני תמותה
מתרעמות וצרה, וישלח לחם
מורה צדק במהרה, יום ענות
קול בשורה, ציום נחם וצרה,
מאשר חרה מנת וגבירה
ויבואו שמחים וטובי לב לדרכי
הישרה, ויעלו לארץ הצבי

א) כן הוא בכ"י שני פעמים.

בְּעֶזְרָה, שהוא מאיר באפלה
בְּאורה, ויעמוד בעמידת
החזרה, להלל לחנן לזַכָּר
לקיים שירה וזמרה. ולקיים
הבשורה האמורה, יונתי תמתי [ד״א תתמ״ו ליצירה]
אחת היא לאמה ברה אמן ס׳.

1251 18 חומש על קלף ישן נכתב באותיות גדולות וברורות, ארכו 18 צאלל, רחבו 14, על כל צד שני עמודים, ובסופו רשימה בעצם כ״י כותב הספר, ומסורה על גליוני הספר, וז״ל:

„אני יצחק בר שמעון נ״ע, סיימתי זה החומש לבחור הנאה ר׳ יצחק בר שמואל נ״ע וסיימתיו בט׳ ימים לירח אדר הראשון שבשנת חמשת אלפים וארבע עשרה לבריאת עולם למנין שאנו מונין בכאן בפינה פידאו א) והקב״ה יתן לו בנים זכרים עוסקים בתורה ובמצות ויתן לנו זכות שנראה בבנין בית המקדש במהרה בימינו ע׳ יהרש אמן חז״ק ונ׳תחז״ק׳.

19 על חומש אחר כ״י על קלף עתיק מאד נמצאה הרשימה הזאת וז״ל:

„זאת התורה התמימה .... הקדישה בקהל הקדש קהל סולכאת בקהל למעלה זה גרשון בן בהרור ב) להיות קודש לייי אלהי ישראל לא ימכר ולא יגאל ברוך יהיה הקורא בו בצניעות וארור יהיה הגונבו והמוחקו ומושלו כארון וברוך יהיה זה גרשון המקדישו ויקים עליו מק׳ שכת׳ והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי׳.

חומש כ״י על קלף עב, ארכו 17 צאלל, רחבו 14 ובסוף התורה רשימה ברורה בכתיבה תמה, וז״ל:

1319 20 „עדות שהיתה בפני חותמי מטה ביום
ראשון לשבוע בחדש אייר בשמונה

א) ע״ד ספיר הזאת דרשתי וחקרתי ושאלתי לכל גדולי החכמים באהלנו ואין מגיד לי. וגם לקחת במקום האלה העתיקות אולי תמצא שמה, אבל אין בידי.
ב) גם השם הזה לא פגשנו בשום מקום ואין אתנו יודע מי הוא.

עשר יום שנת חמשת אלפים ושמונים שנים
לבריאת עולם כפי המנין שאנו מונים
בו פה במדינת קרים בעיר סולכאת
ביום הזה מכר אליא בן ר׳ יוסף ס׳ זה התורה
למר אליא בן ר׳ כלב במאתים ושמונים
כסני׳ קירימיא במלכות של מלך אוזבק
וקיבל הדמים מיד זה אליא בן ר׳ כלב עז··
זה אליא בן ר׳ יוסף ומכירה שלימה בלי החזרה
פסוקה וםתומה וכל מי שיערער יהיו דבריו
בטלים כחרש הנשבר מבן סבת מאח מאחות
מקרוב ומרחוק ומה ששמענו מפיהם
כתבנו להיות לעדות מחר ומחרתו
לראיה וזכות וזכרון עדות שריר וקים
ר׳ יוסף בן מ׳ אברהם נ״נ אברהם הגר בן רבה אני׳ ···· א)
אליא בן חזקיה הלוי המלמד רי״ת׳ [רוח יי׳ תנחהו] .

בצד הרשימה הזאת ברוחב הגליון, עוד רשימה אחרת
כתובה בעצם כ״י הסופר הנ״ל , וז״ל :

21 זאת התורה התמימה
הקדישה אותה מ׳ אליה
בן ר׳ כלב נ״נ בעבור
כפרת נפשו בקהל
סולכאט והוא קודש
ליוי אלהי ישראל לא
ימכר ולא יגאל ארור
מוכרו וארור קונהו
ומושלו כאדון
ברוך יהיה הקורא
בו בצניעות וכך
עשה תנאי בכל
מקום שילך זה מ׳ אליה
ובניו יוליכוהו
עמם, וברוך יהיה
זה האיש המקדיש
אותו והשם יחנן

א) זה ר׳ אברהם הגר נמצא ג״כ חתום לעד ברשימה אחרת משנת ה׳ אלפים פ״א ראה קאטאלאג לה׳ פרכני והמדקדק צד 256 .

לו בניו. חמודיו
ויקים עליו מקרא
שכתוב וכל בנייך
למודי וג'. ויזכה
לראות בטוב הצפון
ככת' מה רב טובך
אשר צפנת וגו'",

בסוף הרשימה נמצאו עוד שבע שורות אשר יכלתי להכיר רק איזה שמות אנשים, ובסוף כל שורה כתוב „עד".

22 חומש כ"י על קלף עב וישן נושן מאד, ארכו 16 צאלל ורחבו 12, בלי תרגום, ובסוף הספר באמצע הדף נמצאה רשימה בעצם כ"י הסופר, וז"ל:

„זכיתי להשלים לשלום
חזק הכותב ויגדל הקורא
טלתפמא צצלוא עמי עשו לקי א)
אני חזקיה הלוי סופר בן ר' אליה
בן ר' חזקיה בן ר' אליה המלמד בן
ר' אברהם בן ר' שמואל בן ר' אלעזר
זצ"ל לע"ע ב) כתבתי ונקדתי ומסרתי
כפי השגת ידי והגהתיו כפי יכלתי
ואם ימצא אחרי טעות ושגג
כודה אני לו לתקנו וימצא זכותו
מהשם ולי הכותב השם יתן לי
מטוב הצפון ויושיבני כקדמתי
ויוליכני בקהלי ויחנן לי בני ויצילני
מעניות ונכתוב זאת התורה התמימה

השם יעשה לו סימן טוב סימן
ברכה ויזכהו השם לבנים להגות בו
שנא' לא ימושו מפיך וג' ונשלם
ביום רביעי בראש כסלו שנת
ד' אלפים.. קלו א' ג) שנה ליצירה.

א) [ר"ת טוב לי תורת וכו'. צדקתך צדק לעולם וכו', עזרי מעם ה', וכו' לישועתך קויתי ה']. ב) ר"ת, לזכר עולם יהיה צדיק. ג) הפרט הזה לא אוכל לקראו יען הכתב נמחק ונשאר שין גם עוד אות אחד, וגם אלה העתקתי בעמל גדול.

לספהנ"ו נומר

רשימה בסוף התורה על קלף ישן אשר תשא מדברותיה וז"ל :

23 „זכרון עדות שהיתה בפנינו איך הקדיש כ"ר יצחק הרופא נ"ע ואת התורה התמימה בעד כפרת נפשו ואחרי מותו ג"כ הקדישם מרת אסתר אשתו ב"ר יצחק הרופא ז"ל הנזכר לעיל [?] ג' תתיכות ספרים שהם יהושע נביאים ודברי הימים ובכללן אתה מוצא ..... ארבע ועשרים בבית הכנסת בקהלת הרבנים קהל קדש כפא בכפרת נפשה ואלו הארבעה ועשרים קדש ליוי א) ולא יהיה רשאי שום אדם שבקהל להוציאם מבית הכנסת או למוכרם או למשכנם או להוליכם לבית המדרש ללמד עליהם תינוקות וכל מי שיפרוץ זאת הצואה והגדר ...

[פה נמחקו ארבע שורות אשר לא יכלתי לקרותן] .

מסקה הרע וכל ישראל יהיו ברוכים מעזרת אורים ותומים אנ"ס" .

הבאתי לכם קוראים נכבדים תומר מעט לבנין קורות ישראל בקרים, והנני נותן אותו לפני סופרי קורות עמנו לבקר, לדרוש ולחקור אודותיו ביד החכמה הטובה עליהם, כי לא זה מגמתי בזה לכתוב ספר דברי הימים בפרט אשר אמנם התומר הזה עוד מעט הוא לדבר הגדול הזה, וכל חפצי רק להבין תומר לסופרי קורות עולם ולגלות מקורים חדשים למען ישאב וישתה מהם כל צמא לחכמה, והיה זה שכרי ·

זקני הקרימצאקים יספרו כי כאשר נכבש חצי האי קרים לפני המלכה יעקאטערינא נתנה גם להם מכתב חפש כמו לכל יושבי קרים, אפס המכתב אשר נתנה בידי הקראים נאבד מידם, וע"כ התחכמו הקראים כאשר ידעו כי בוא יבוא הקיסר ניקאלאי לקרים, וישאלו מהקרימצאקים את מכתב חפשם, וידברו על לבם כי המה ישתדלו להשיג בעד הקרימצאקים זכיות שונות, והאחרונים תמימי דרך לא הבינו ערמתם ויתנום על ידם, אכן במקום אשר היה כתוב במכתב החפש כי חפשה נתנה „ליהודי קרים" Крымскимъ евреямъ תקנו הקראים „ליהודים קראים" Караимскимъ евреямъ כי בעת ההיא נקראו עוד בכל פקודות הממשלה „יהודים קראים" · אכן גם הקרימצאקים נסעו לסלע היהודים כאשר בא שם הקיסר ויעמדו לפניו לבקש ממנו איזה זכיות, והקיסר שאל את פיהם „מי אתם ?

— „יהודים קרימים אנחנו" ענוהו ·

א) הר"א הרכבי טעה בהעירו כי רק הקראים יכתבו את השם באופן כזה, [מאגאזין פיר אידישע ליטעראטור אונד געשיכטע עלה 19. 1876]. והרשימה הזאת לרבנים היא באין כל ספק, ויש לי עוד אותות נאמנים לזה, כי גם היהודים בקרים כתבו כן לפעמים.

Digitized by Google

— — התשנו בתלמוד ככל היהודים ?

— כן אותנו מלכנו !

— — אם כן אתת היא ! [ככל היהודים] ויניע בידו ויפן וילך · ובין כה ובה הצליח להקראים להפיק חפצם ע״י מרמה ונלוז אשר הונו את הקיסר, איש לא גלה על תרמיתם.

התורה והחכמה

יד

מכל הדברים האלה ומהרשימות אשר העתקתי בזה — אשר אין בהן כל זיוף באשר יד פירקאוויץ לא חלה בהן והנן כשרות ונאמנות בלי כל ספק כאשר ידהו כל מבין אשר יוכל לראותן בעיניו [כי נמצאות הנה בידי] — נראה ברור כי למיום אשר נתפרסם התלמוד בעולם וסופריו ומבאריו אחריו, ידעו גם יהודי קרים ממנו ככל המון בית ישראל א) וכל זה נראה מסגנון לשונם אשר השתמשו במלות תלמודיות בכל ספריהם אשר נשארו לפליטה כיום הזה, ומהרשימות אשר הבאתי פה, והנמצאות בפעטערסבורג, ומלבד זאת מצאתי בגניזת הספרים הקרועים הנמצאה בירכתי בית התפלה העתיק בקראסוב [כחמשים שקים מלאים ספרים קרועים כ״י ונדפסים] עלים נושנים מאד מהתלמוד כתובים על קלף אשר לפי הנראה נכתבו לפני אלף שנה בערך, ועלים רבים ממבארי התלמוד כתובים על קלף, כמו הרא״ש, רש״י, ובעלי התוספות ז״ל, וספרים רבים ושלמים מגדולי חכמי ישראל הרד״ק, הרלב״ג, ערבתי, אבן עזרא, ושירים רבים מגדולי משוררי ישראל, כשירי ר״י הלוי, הראב״ע, אלחריזי, ר׳ משה בן עזרא, ר׳ שלמה בן גבירול וממשוררים וחכמים זולתם אשר לא נודעו לנו עד היום, והם כתובים בשפת עבר, ערבי, אישפנייאל, ובדרך כלל נמצאים בידי, ספרי מוסר ודרך ארץ, ספרי רפואה, ספרי הגיון ופלוסופיא, ספרי חשבון, תכונה, אסטראלאגיע, ספרי ויכוח בין יהודים ונוצרים, ספרי מחקר ודקדוק, ספרי שיר ומליצה, סדרי תפלה, תחנות, בקשות, קינות, סליחות ופיוטים, ספרי דברי הימים, כספרי האפוקריפא, מגלת אנטיוכוס, מעשה יהודית, מסעות ר׳ בנימין, ספרי דינים ובאורים על כתבי הקדש וכדומה, כלם בכ״י על קלף ועל עור ומעטים מהם על נייר

א) אלדד הדני יספר כי „בני שבט ראובן אשר הר פארן מדברים בלשון קדר ויש להם מקרא ומשנה ותלמוד ואומרים דרשות בלשון הקדש והסברא בלשון קדר". ולפי דעת שד״ל נראתה כונת הדני אל הר „כלדאשאן" פארן והר כזה נמצא גם בקרים, וגם אלה ראיה בין כל כב״י כי יהודי קרים העתיקו הכל לשפת קדר. וכן יעתיקו גם הדרשות עד היום לשפת קדר.

פאפירום נמצאים בידי א) ואף כי רוב הספרים האלה לא נכתבו מידי חכמי קרים. אך די לנו לדעת כי השתמשו בספרים האלה, והתנהגו על פיהם ככל אחיהם במקומות מושבותיהם, ומהמון ספרי התורה העתיקים [כמאה במספר, מלבד אלה אשר נזל מהם אבן רש״ף] אשר הקדישו לבתי התפלה, ורובם ככלם בשביל כפרת אבותיהם או בניהם, נראה כי מלאו אחרי מאמר התלמודי הידוע: האומר הנני נותן פרוטה זו לצדקה בשביל שיחיו בני הרי זה צדיק גמור; [רשימה 1, 2, 4, 7, 8, 10, 12, 13, 15.] ולא לבד כי היו ביניהם לומדים ויודעי ספר כי אם גם סופרים ומעתיקים מהירים אשר החיו את נפשם רק מהמלאכה הזאת [רשימה 16. 18. 22] וגם ידיעת דברי הימים וקורות הדורות יקרו בעיניהם, עד כי כל מקרה קטן וגדול כתבו על ספר והעיד עדים, ורבים מהם הלכו לירושלים לקונן על חרבותיה או גם ללמוד מהיהודים אשר היו שם איזה דברים נעלמים מהם, כנראה ברור מהתאר „ירושלמי״ אשר נקראו רבים מהם [ראה לעיל בתולדות הקראים] וכן היה להם שיח ושיג עם היהודים הספרדים כנראה מהספרים הרבים הכתובים בכתב יד הספרדים, ומהם גם בשפה ההיא, וכל שירי משוררי ספרד הנודעים רבם ככלם העתיקו בסדרי תפלותיהם, עד כי בצדק נוכל לכנות את סדר תפלתם הקדמון בשם „ספר שירים״, יען הוא כולל בתוכו שירים למאות, ופיוטים לאלפים, עד כי רק חלק אחד מהם כולל כשש מאות דפים גדולים [שלשה חלקים מסדר תפלתם בכ״י נמצאים בידי]. ולפי הנראה אהבו מאד לשיר בשיר, עד כי רבים מהם אשר לא ידעו מאומה מכל חקי השיר ומשפטיו, כתבו שירים כהעולה על רוחם, ואם היה איש נכבד ביניהם קבלו את שיריו לשורר ולזמר בבתי תפלותיהם. אמנם השירים האלה פעלו מאד על הגיוני לבבם עד כי כל תפלותיהם נערכו בסדר ומשטר מיוחד ונגונים מיוחדים ומוגבלים על פי חקי הנגון בימי קדם, עד כי לא נשמע בבתי תפלותיהם כי ירים איש את קולו יותר מרעהו, וגם התחנות והבקשות הנאמרות בכל מושבות בני ישראל בבכי ובתחנונים בלי סדר ומשטר בימי ראש השנה ויום כפור, ישירו היהודים הקרימים כבימי מועד וחג, כאשר שמעו אזני בהתפללי ביניהם, ובכל זאת בחרו לשיר רק את הטובים מהם, והנשארים לא ישמעו על פיהם אף כי נכתבו בסדרי תפלותיהם, ובכל עת אשר התפללתי בבית תפלתם הרגשתי שמחה בלבי לראות אחי אלה ההיו נדחים בין פראי אדם אלפי שנים עמד טעמם בם וריחם ביראת אלהים לא נמר, ונשארו אמונים לדת אבותיהם ככל המון בית ישראל, ומי אוהב עמו יראה זאת ולא ישמח?

כאשר נתגלה מלאכת הדפוס בעולם, החלו גם היהודים בקרים להדפיס

א) רשימת כל הספרים האלה תוכנם ומהותם, ומתי וע״י מי נכתבו או נעתקו, כתובה במחברתי „אוצר ספרים כ״י לגל״י בקרים״ אשר אקוה להוציאה לאור אם יחיני אלהי ימי

את ספריהם, או לקנות ספרים נדפסים מארצות אחרות, וביחוד קנו והדפיסו בארץ תוגרמה, ראשונה יען כי קרובה היא לקרים יותר מארצות אחרות, [במשך יום וחצי תוכל אנית תורן לבוא מקרים לקאנסטאנטינאפאל], ושנית, באשר ידעו את שפת תוגרמה [השפה הטטרית והתוגרמית אחות הנה. ויש ביניהן רק שנוים קטנים] וגם סחרו אל הארץ ההיא בימי קדם, וגם בימינו, ומן העת ההיא החלו להעתיק את תפלותיהם ושיריהם וגם כתבי הקודש לשפת טטרי או תוגרמה, וגם בידי נמצא העתקת ספרי נביאים וכתובים בשפת טטרי, וראיתי בידם ספר כולל כל שרשי לה"ק נעתק לשפת תוגרמה ונדפס בקאנסטאנטינאפאל זה כשלש מאות שנה, [הספר הזה הוא כתבנית ספר זכר רב] עד כי בבלל הלכו שלובי זרוע עם היהודים בטירקיי ורומניא במנהגיהם הדתים המדינים, וימצאו חן בעיני מלכי הטטרים, ובעוד אשר הטטרים הרעישו תבל ומלואה, המטו ממלכות, הרסו ערים ומצדות, ומלכי ארץ רגזו ויחילו מפניהם, וכל ארצות איירופא היו לחרדת אלהים, ישבו היהודים ביניהם במנוחה השקט ובבטחה, וישקדו על דלתות התורה והתושיה, עבדו את האדמה, וסחרו אל ארצות רחוקות, וימצאו חן בעיני אלהים ואדם.

ככל היהודים אשר מנו פרטי השנים למלכות היונים [לשטרות] עד המאה העשירית לספהנ"ו ואחרי כן התחילו למנות „ליצירה", כן מנו גם היהודים בקרים [רשימה 16 משנת תתקנ"ב לאלף החמישי], ובכל זאת לא חדלו למנות לשטרות גם זמן רב אחרי זה, [ראה הלאה פרט השנה בביהכנ"ס בפעאדאסיע] אך למן העת ההיא עזבו את המנין לשטרות מכל וכל, ולא מצאתיו עוד בשום מקום, וגם זה אות נאמן הוא כי בכל עניני הדת והלאום הלכו שלובי זרוע את יתר אחיהם בארצות פזוריהם.

כטבע כל היהודים אשר אם יתאספו לעשרה במספר, ישתדלו לבנות להם בית תפלה, כן גם בני היהודים בקרים משכנות לאביר יעקב אם מעט ואם הרבה היה מספר בני עדתם, כן נראה כי בזמן לא כביר אחרי אשר נתישבו בקראסובאזאר מהרו לבנות להם בית תפלה בשנת 924 למנין השטרים [רע"ו לאלף הששי], וכן היה להם ביהכנ"ס בערי קלעא [סלע היהודים] ובאחציסאראי, אשר בראשונה נשאר עוד הבית עומד על תלו כיום הזה, ואחרי אשר יצאו היהודים משם נשאר בית תפלתם ריק ויחזיקו בו הקראים, וזאת אשר התעה את הקראים לחשוב כי שני בתי תפלה הנמצאים בטופס קאלע להם המה, אף כי יש בידי להראות כי האחד—והוא העתיק— להקרימטאקים הוא, ובעיר באחציסאראי נהרס בית תפלתם הקדמון זה כשלש שנים, ויהודי רוסיא ופולין בנו בית תפלה אחר על מקומו. והנה מדי דברי על דבר בתי הכנסיות ליהודי קרים נעים עלי לדבר דברים אחדים עיד בית הכנסת העתיק המפורסם בעולם כי נמצא במעבה האדמה, בפעאדאסיע. השמועה הזאת עשתה לה כנפים עד קצוי ארץ עד כי כלם יאמינו אומן בהגדה הזאת, ואף כי על פי רוב ספורי ההמון בשקר או בדמיון יסודם,

Digitized by Google

ואיש דעת לא יוכל לתת אמון בדברים כאלה, אבן בדבר הנגע לקדרות הימים ומה גם אם לא נמצא בההגדה ההיא דבר מתנגד לחקי הטבע, לא לחכמה תחשב להכחיש הכל טרם נמצא אות ומופת לזה, ונחוץ לכל איש מבין לחקור ולדרוש אולי נמצא גם שרש דבר אמת בספורים כאלה, הנה כי כן יש ידים לשער כי כל עוד אשר היתה העיר הזאת [פעאראסיע] תחת יד היונים ואחרי כן תחת ממשלת הכוזרים, בלי ספק היה שם בית תפלה ליהודים, אבן כאשר נפלה ממשלת הכוזרים, והעיר הזאת באה תחת יד הפעצענעגים, הפאלאווצים, וכן התגלגלה ככדור מיד ליד, ונהרסו חומותיה, עד כי לפי דעת איזה מהסופרים האחרונים היתה לכפר קטן אשר רק איזה בָּתִּים ישבו בה, בלי ספק נהרס גם בית תְּפלה אשר היה שם ליהודים, אך אחרי אשר באו הגענואיזים ויבנו את העיר מחדש א) בסוף המאה הי"ג, אז שבו גם היהודים אליה, ויתקנו את חומות בית תפלתם ההרוס· והנה גם לדעת אבן רש"ף נבנה הבית הזה זה יותר מאלף שנה, על פי הכ"י אשר נמצאו בידו, וא"כ נקל לשער כי נבנה עוד בימי ממשלת הכוזרים, או אולי גם על ידם, וכאשר באו היהודים שנית ותקנוהו, יצא הקול כי נמצא במעבה האדמה, הבית הזה עומד במורד גבעה קטנה, מסביב לבית חומה גבוהה הָנָה לחיץ בעדו מכל רוחותיו, על החצר מימין עומד בנין אבנים קטן ובתוכו מקוה מים לטבילת נשים הנמצא — לדברי יושבי פעאראסיע — בזמן אחד עם בית הכנסת, ועוד בית קטן למשכן השמש או השומר, בקיר הבית הזה מבחוץ נגד המבוא לבית הכנסת קבועה מצבת אבן שיש, אשר מצאה וקבעוה שמה זה לא כביר כאשר תקנו את הבית, ועליה כתובה בשפת עבר, וז"ל: [שורה וחצי חסרות]·

„גדול הדור ונזר הזמן עליו יבכו באי מזרח ותימן, תם וישר עבד הגאמן, נבנה הציון הזה לאיש צדיק ירא אלהים וסר מרע כ"ר יהושע בכ"ר מאיר תאמין לי [מטאמאן] אשכנזי ז"ל שנפטר בשם טוב בעולמו ביום ד' כ"ז לטבת שנת הרס"ט, תנצב"ה״·

האיש הבא אל בית הכנסת הזה יכיר במעוף עין הראשון על פי תבנית בנינו כי עתיק הוא לימים מאד, מזוזות הפתח נעשו מחלמיש צור ועליהן חקוקים מעשי ידי חרש אבן ציצים ופרחים שונים הנושאים עליהם חותם טעם יופי ארצות הקדם, והדרת השיבה חופפת עליהם, ממעל לפתח חרות על האבן „זה, לצ, יב' [זה השער לה' צדיקים יבואו בו], בתוך הבית בְּתָוֶךְ עומדים ארבעה עמודים, שנים מהם הנם מאבן שיש עגולים ועבים מאד, אשר נשארו שם מימי קדם, ושנים הנם חדשים מאבני מחצב, אך יושבי העיר יספרו כי בבית תפלה הנוצרים נמצאו עוד שני העמודים הנותרים אשר לקחו מבית הכנסת הזה, ובינות לארבעת העמודים האלה היה

א) על דבר העיר הזאת אדבר בפרט בחלק שני.

Digitized by Google

מקום הבימה, ארון הקדש הנהו חצוב עמוק בקיר תומת הבית, וממעל לפרכת תתנוסס כתובה באותיות בולטות „אלף כֹּתֶר לשטרא א) הכתובה הזאת הנָה ברורה ונכרת היטב במעוף עין הראשון אף כי תמונת האותיות נשטשות מאד, בקיר המזרחי [ארון הקדש הוא בקיר הדרומי] קבועה אבן שיש חזקה מאד, ועליה כתובה באותיות גדולות ומרובעות ובולטות וז״ל:

בתכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן שלח גואל לקבץ ישראל לפ׳ כתר״ה·

אצל הפתח משמאל בבאה היתה לפנים איזה כתובת קעקע באבני החומה אשר נשארו עוד ממנה המלים „מתן בסתר יכפה אף״ וכאשר יספרו זקני העיר היתה שם קופה של צדקה, וכן הוא המנהג עוד היום אצל יהודי קרים, וגם בליטא ופולין לכתוב את הפסוק הזה אצל קופת הצדקה, ולפי עדותם היתה שם כתובה ארוכה ופרט השנה עוד לפני שלשים שנה, אשר בלי כל ספק היתה לאל יד חוקרי קדמוניות להוציא ממנה איזה דברים נחוצים, אכן באשמת אחינו אנשי רוסיא ופולין אשר לא ידעו להוקיר את הבנין היקר הזה, נתצו ברוב אולתם את האבן והכתובה ויבנו שמה סולם לעלות לעזרת הנשים, הטאריסטאקראטים הבורים האלה אשר רובם ככלם היו אנשים מדלת עם הארץ, ובראשם גבאים פראים אשר מבית החיטים יצאו להשתרר על העם, התאוו תאוה לתקן את הבית העתיק והנפלא הזה כתבנית בתי הכנסיות באשכנו, ובכן הרסו ולא חמלו על מחמדי היהודים הקדמונים אשר חכמו יותר מהם, ולא לבד את המקום הזה הרסו כי אם עוד שנים מקידות הבית, וכאשר חצבו עושי המלאכה בקיר מצאו בחומה כְּדֵי חרם גדולים ועבים מאד ובתוכם ספרי תנ״ך כתובים על קלף מזמן קדום וספרי תורה ומגלות קרועות, ובמקום אחד מצאו עושי המלאכה כמו ארגז גבוב וגם בתוכו היו איזה כתבי יד, ויוכל להיות כי כאשר תקנו את הבית בימי קדם אז הניחו שם את הספרים האלה, ולוא קרה מקרה כזה בין עדת אנשים מביני מדע כי עתה שמחו על המציאה הזאת כמוצא שלל רב, אולם העדה הנעורה בפעאדאסיע השליכה את הכדים והספרים ככלי אין חפץ בו, ולא נשאר מהם כל זכר כמעט, רק כד אחד אשר לקחוהו לבית אוסף דברים עתיקים בעיר הזאת·

כפי הנראה משתי הכתובות האלה נתקן הבית הזה בשנת אלף ת״ך לשטרות [תתס״ט לאלף החמישי 1109· לספה״נ], יען על הכתבה הראשונה נראו הנקודות ברור רק על האותיות כ̇ת̇, והאות ר הוא קטן ובלי נקודה, ובלי ספק הוסיפו את האות הזה למען תהיה מלת „כתר״ שלמה, כנהוג עוד היום לכתוב מעל לארון הקדש מלת „כתר״, או „כתר תורה״, וכן נהגו בכל עת לבחור איזה פסוק או מלה לפרט השנה, ולעשות נקודות רק על האותיות הנחוצים להם לפרט השנה, וגם על הכתבה השנית נמצאו קוים רק על שני האותיות „כ̄ר̄״, ולפי דעתי נ ב נ ה הבית הזה בשנת אלף ר״ך לשטרות [תרס״ט

א) אכן רפ״ף העתיק „לשטרות״ נלא אמת.

לאלף החמישי, או 909 לספה"נ], אשר על זאת תרמוזנה המלות „בחכמה יבנה בית", ובשנת אלף ת"ך לשטרות תקנוהו ואז כתבו את הכתובה השניה, ואת אשר יחזק את השערתי, הוא, תמונת האותיות אשר נקל להכירם כרגע כי זאת השניה היא עתיקה לימים מהראשונה, והאיש היודע אף מה בחכמת הפאלעאגראפיע יעיד כרגע כי הכתבה השניה נכתבה זה כאלף שנה, והרב ר' יצחק נאטאוויץ מסימפעראפאל הגיד לי כי לפני שלשים שנה ראה עוד בעיניו כתובה על אחר החלונות, כזאת:

„וישקף בעד החלון וירא
והנה תיקון ברק הבית נגמר"

אך אנכי לא מצאתי שום זכר לדברים האלה, אולם בהיותי אחרי כן בפעטערסבורג הראני הפראפעססאר ה' חוואלסאן כתובה אשר היתה חרותה באותיות בולטים על לוח עץ חזק אשר הביא אבן רש"ף לאוצר. ספרי הקיסר, וז"ל:

24 „וישקף בעד החלון וירא
„והנה תיקון בדק הבית נגמר

„בשנת ה̇מ̇ה ר̇א̇ו̇ כ̇ן ת̇מ̇ה̇ו̇ ליצירת עולם" (ד"א תשע"ה)".

הכתבה הזאת אשר העיד החכם הפראפעססאר הנ"ל כי ראה אותה בעיניו תתן עז ותעצומות להשערתי כי הבית הזה נבנה בזמן קדום מאד, אכן אודה ולא אבוש כי בכל העמל שעמלתי לדעת אל נכון על מה ירמזו שני האותיות „ת ה" בכתובה השניה, לשוא עמלתי, ובעבור זאת הלכתי כמה פעמים לביהכנ"ס לראות את הכתובה, כי לא האמנתי למראה עיני אחרי אשר האותיות ת ה לשניהם יש להם תמונת ח, ובכל הספרים כ"י העתיקים מאד, האות ה הוא סתום כאות ח עד כי כבד מאד להבדיל ביניהם, ורק בזאת נכרו כי הה"א הוא כזה ח והחי"ת כזה ח, ובהכתבה הזאת כל האותיות הנם מרובקים איש ברעהו, ובכל זאת החלטתי כי האות הזה הוא ת, יען בלעדי זה אין להם כל מובן, וכן החליט אבן רש"ף, אכן לפי דעתו הוא לפ' בת̇ר̇ח̇, וא"כ נבנה הבית בשנת תר"ח לאלף החמישי, ואבקש מאת כל חכמי ישראל חוקרי קדמוניות כי ישימו לב לדבר הזה, ואנכי נכון לשלוח פתשגן מהכתבה הזאת לכל דורש, ואם יצלח להם להעמידני על האמת אודה להם בכל לב, כי איך שיהיה אינני קובע מסמרות בחשבוני זה, ועל החוקרים להציע דעותיהם. אחרי כתבי זה באתי עוד הפעם לפעאדאסיע וראיתי אצל המבוא לביהכנ"ס לימין באר מים נבנתה מאבנים, ועל הבאר מכסה מאבן מוצק [גראניט] מאד ועגולה, וכפי הנראה היתה מרובעת, אך עשו אותה עגולה לפי מדת הבאר העגולה, ועל העבר השני מהאבן מצאתי כתבה באותיות שקועים, אך רוב הכתבה חסרה, וז"ל:

25, ... לי משה ז״ל [ה׳ אלפים י״ד או ט״ו .15=.1210 לספה״נ]

ב ··· היה לאדון השני [כי לא אדע אם הס״א יורה על האלפים או הוא
תפוח בעצי היער לפ״ק במספר החשבון. ויוכל להיות כי היו נקודות גם
חזק תנצב״ה״ על האותיות ער, אך נמחקו ברוב ימים].

מכל הכתבות האלה נראה כי עוד לפני ביאת הטטרים לקרים גרו יהודים בפעאדאסיע, ולשוא השתדל ה׳ הרכבי להחליט בלי כל אות ומופת כי עד סוף המאה הי״ג אשר אז בנו הגענואיזים את העיר כפא [פעאדאסיע] מחדש, לא היו יהודים בעיר הזאת, רק יען אבה לעשות איזה רשימות ממציאות פירקאוויץ למזויפות, אשר גם אני מודה לו בעיקר הדבר, אבל לא מטעמיה, ועל הכתובות האלה אשר העתקתי בזה אין איש אשר יוכל להטיל בהן כל ספק, ואם מעט או הרבה היה מספר היהודים אז בעיר הזאת, אתה היא, ודי לי לדעת רק כי היו שמה.

בימי קדם נהגו יהודי קרים להניח טלית ותפילין בתפלת המנחה גם בי״ז בתמוז כמו בט״ב, כמו שמצאתי מפורש בסדור תפלותיהם בכ״י.

במקומות אחרים מצאתי בהחזניא כ״י אשר בידי, כי התאונן הכותב כי כמו מאד הלומדים בקרים בימים האחרונים, כאשר התאונן גם כותב ההקדמה [לעיל], וכן לא מצאנו באמת כל חכם מצוין ביניהם מימי ר׳ דוד להנו עד היום הזה, תחת אשר בתחלת האלף הששי כבר מצאנו חכמים נכבדים בארץ הקטנה הזאת אשר השאירו אחריהם זכרונות נעימים בספריהם היקרים [ראה הלאה פ׳ י״ז] ובאור חכמתם הופיעו על אחיהם בכל עת עד כי גם מהמון העם נמצאו יודעי ספר אשר ידעו למצער מה ה׳ דורש מהם, ואף כי לדאבון לבנו לא מצאנו כל זכר לאחינו אלה אם עסקו בימי קדם גם באיזה חכמה זולת חכמת התורה, אכן די לנו לדעת כעת כי ישבו תחת צל חק חסד בעד אמונת לבם, ועבדו את האדמה—כנראה ממכתבי החפש—ויסחרו אל ארצות רחוקות, ואנשים אשר אלה להם לא יתכן כי לא ימצא ביניהם אף אחד עוסק בחכמה לפי רוח העת ההיא, ואולי רוב ימים יגלו לעינינו נסתרות אשר לא נדע היום.

מנהגי יהודי קרים בימינו

טו

אף כי בבל מנהגיהם בדת יתנהגו ע"פ תורת הרבנות לכל חקתו ומשפטה, בכל זאת ישנם ביניהם מנהגים רבים הראוים לתת לב עליהם כן אלה אשר מימי קדם מוצאם והדרת הזקנה תתנוסס עליהם, וכן אלו אשר יוכלו להיות למופת לאחינו בארצות אחרות להתנהג כמוהם, ולא אכחד כי נמצאו ביניהם מנהגי הבל ורעות רוח, אך גם אלה לא לחרפה תחשב להם, יען גם בין אחינו ברוסיא פולין, גאליציען, רומניא, ותוגרמה נמצאים מנהגי הבל רבים, ואולי עוד יותר מאשר אצל הקרימצאקים, אף כי האחרונים על דגל בני איירופא הנאורים יתיחשו, בעוד אשר הראשונים גרו אלפי שנים בין עמים פראים ופרועים, ולא היה להם כל מורה דרך לנהלם באורח חכמה ודעת, וע"כ אקוה כי אחינו אלה לא ירגזו עלי אם אספר בזה גם את מנהגיהם אשר בהבל יסודם, יען לא למען נבל שמם חלילה הנני עושה זאת, רק באשר זאת חובתי, ונהפוך הוא כי בכל מנהגיהם — אף הבלתי נבונים — לכבוד הם לנו בכל ארצות פזורינו, כי עוד גיר לבני ישראל מימי קדם קדמתה, מימי הבית הראשון והשני, חי על האדמה הזאת אשר לא התערבו בגוים, וכאז כן עתה נתקיים עליהם הכתוב „כי תעבור במים — בים צרה תוקה — אתך אני־להצילך —, וכי תלך במו אש — קנאת ושנאת הדת אשר יאבו הגוים לאכול אותך בכל פה—לא תכוה" וכו'. וע"כ כל איש אשר לו מוח בקדקדו לא יאשימם על מנהגיהם אשר אין להם חלק בדת ולא נחלה בשכל הישר.

כמנהג כל היהודים יחנכו גם המה את בניהם עודם באבם לידיעת התורה והדת, ויבחרו מלמדים לבניהם אשר כל אחד יאסוף מעשרים עד שלשים נערים וילמדם קרוא בסדר התפלה, ואף כי מלמדיהם הנם רק יודעי ספר מעט, חולת זאת הנם משוללי כל ידיעה אחרת כרוב המלמדים בפולין, בכל זאת יודעים הנערים קרוא בספר בלי מגרעות, ולפלא הוא כי בעוד אשר לא ידעו המלמדים בעצמם מאומה מחכמת הדקדוק, הנה הנערים קוראים בספר בסדר ומשטר נכון, עד כי כבד להכיר כי לא ידעו מאומה בדקדוק הלשון, וכן ילמדו אתם לתרגם את כתבי הקדש בשפתם, אך כאשר יגדל הנער מעט יתחילו ללמדו איזה מלאכה להחיות נפשו. הנערים לא יבואו ע"פ רוב לביהכנ"ס עד אשר יהיו לבני י"ג שנה, ואז כאשר יתחילו להניח תפילין יבואו אל ביהכנ"ס ויתעטפו גם בטלית.

הבחורים לא ימהרו לקחת נשים עודם באבם טרם ידעו כי יש לאל ידם להחיות נפשם ונפש האשה אשר יקחו מעמל כפיהם, כאשר יעשו

Digitized by Google

והורים בליטא והחסידים בפולין, ועי"כ הרוב מהם אף כי אינם עשירים אך גם לא ישקדו על פתחי נדיבים,' וכן גם לא ימהרו הורי הבנות לתת את בנותיהם לאיש טרם תגדלנה וטרם תדענה תובתן לבעליהן, וביחוד ראוים ההורים לכבוד כי לא ישפכו את ממשלתם על רוח בניהם ובנותיהם לתתם לאיש הישר בעיניהם טרם ישאלו את פיהם, כאשר יחשבו יהודי פולין את בנותיהם לשפחות נחרפות ובניהם לממכרת עבר •

את התנאים [אשר יקראו אירוסין] יחשבו לקשר אמיץ וחזק ואיש לא יפרו לנתקם• אחרי התנאים לא יחדל החתן מבוא אל בית הכלה לבקרה ולדבר אתה, על החתן לשלוח להכלה בכל ערב שבת לא פחות מעשרים קא"פ אשר על זאת יש לו חשבון צדק, עשרה קא"פ יחשוב להוצאות בית המרחץ, ששה, לקנות צבע „קענא' לצבוע שערות ראשה וצפרני ידיה ורגליה אשר תעשה זאת רק בבית המרחץ והצבע „סאקיז" לטהר את השינים, וארבעה לקנות בורית ולשלם לשומר הבגדים, ובמחיר זה תשלח הכלה להחתן בכל ערב שבת עגות לחם חם ממולא בבשר ובמיני מטעמים [זכר למן] והאת יקראו „פאסטעל", ועל החתן לתת איזה קשיטות לנושא העֻגה, ולא לבד החתן, כי אם כל איש אשר יקבל למנחה לחם או מאכל חם מאת רעהו בערב שבת עליו לשלם להמביא אף כי יהיה בן אחד מעשירי העם •

החֻפה יעשו תמיד בבקר כעלות השחר, קודם החֻפה ילך העם באישון חשך ואפלה במתולות ובמצלתים דרך רחוב העיר לבית החתן, ושם יקחוהו ויוליכוהו לבית הכלה, וטרם יבואו אל ביתה פנימה, יעזבו את החתן לעמוד בתוך החצר, והם ירקדו סביבו בכל עז, ואחרי כן יביאוהו אל הבית, ויתמהמהו שמה שעה או שתים עד אשר תעדה הכלה את עדיה עליה. בעת ההיא ימרחו בסיד על מצח הכלה להסיר את השערות מעל גבות עיניה, ואחרי כן יקחו פיח שחור וימשחו את מצחה ויציירו עליו ציצים ופרחים ליופי, ועל המקומות אשר נשארו מחשוף הלבן ידביקו נייר מצופה בזהב, [ויפה העיד על זה הרב ר"ש ראבין כי זאת היא כונת המקרא לשום בפוך עיניך, כי המנהג הזה הוא היותר יפה ונעים בעיניהם [ראה ספר גאון יהודה וירושלים צד 52]• אחרי כן יוליכו את הכלה לבית החתן ושם יתהוללו ישירו וישמחו ויצאו במחול משחקים כל הלילה עד אור הבקר, ואחרי כן יוליכו את שניהם לחצר בית הכנסת, ובמקום החֻפה אצלנו יפרשו טלית על ראש שניהם, ומביאים תרנגול ותרנגולת והשושבינים אוחזים את התרנגולות בידיהם ומקיפים בהם שבע פעמים מעל לראש החתן והכלה, ואחרי כן ישחטו אותם, והחתן יקדש את הכלה כדת וישובו לבית הכלה• הכלה לא תוכל לצאת מפתח ביתה החוצה כל שבעת ימי המשתה, וכל איש זכר לא יהין לגשת אל חדרה בכל העת ההיא רק החתן בלילה הראשון ולא יותר• בחדרה יכינו בעדה מטה וכרים וכסתות אשר תשב עליהם כל שבעת הימים, ומסביב המטה יתלו סדינים ומטפחות לבל יביט בה כל איש זכר דרך החלון

Digitized by Google

בזדון או בשגגה, והמטה הזאת נקראת אצלם בשם „חפה". עוד שני מנהגים משונים אצלם אשר לא ידעתי שחרם, בעצם היום קודם החפה ישלח החתן לקרוא לאוהביו ורעיו הבחורים, ויכבדם ביין ובמיני מטעמים ואחרי כן יוליכוהו הבחורים אל בית המרחץ, ואחד הבחורים יקרא: הנני נותן עשרים או חמשים קשיטות למען אפשוט את הבגד העליון מעל החתן! והשני יענהו בקול: הנני נותן ששים ל ב ל יפשיטיהו! וכן יתמהמהו שעה או שתים עד אשר יפשיטוהו ערום, ואחרי כן יקרא עוד הפעם אחד מרעיו: הנני מתנדב שקל כסף למען אתכבד לרחוץ את ראש החתן בבורית! והשני יתנדב יותר מעט לבל ירחצהו, וכן יעשו גם בלבשו את בגדיו, עד כי לא יוכל הרואה לעצור משחוק פיו, וכן יתמהמהו חצי יום ולפעמים יום שלם טרם יוציאו את החתן לחפשי מבית המרחץ. אכן כעת כאשר התערבו מעט ביהודי רוסיא ופולין החלו מעט מעט לעזוב את המנהגים האלה, ואיזה אנשי דעת מהם הרחיקו כבר מנהגים כאלה מכל וכל.

על הכלה להביא קודם החפה את כל בגדיה ותכשיטיה לבית החתן והבגדים יתלו על כל קירות הבית אחד אחד למען יראו כלם כי רבים המה, ואחרי כן יקחו את עדיי הזהב והכסף [כי בלעדי עדי זהב וביחוד מטבעות תוגרמה לא תהיינה הבתולות לאיש ויעבור עליהן מה] ויניחום על קערה גדולה, ואיש אחד מֵבין בזהב וכסף יבוא לערוך את מחירם, ואחרי כן ישאו אותם להראות לכל אנשי הבית, ולכל אחד הרשיון להגיד את דעתו אם שוים הם את המחיר אשר העריך אותם המעריך, ואז יכתבו את הכתובה, ובכתובה יזכירו אחד אחד את כל החפצים אשר הביאה הכלה לבית החתן ומחירם, ועל הכתובה יחתמו כל האנשים הנמצאים בבית, עד כי לפעמים נמצא מעשרים עד חמשים חותמים על כתובה אחת, (נוסח הכתובה ראה הלאה).

הקרימצאקים מתפללים תפלת שחרית בבקר השכם, כבואם לחצר בית הכנסת יחכו עד אשר יתאסף כל העם, ואיש לא ירהב לדרוך על סף ביהכנ"ס, וכל זה הוא רק לבל ידברו דברים בטלים בביהכנ"ס, ובהתאסף כל העם אז יבואו כלם בפעם אחת לביהכנ"ס, וכרגע יעמדו להתפלל. נעים מאֹד לראות כי בכל עת התפלה לא יהין איש לא לבד לדבר את רעהו כי אם גם להסב את ראשו, החזן עומד על הבימה ומתפלל, ושם הוא גם מקום הרב, ויתפללו בסדר נכון ומשטר נעים להפליא, קודם קריאת התורה יחל השמש לרוץ במעגל סביב הבימה ויקרא בקול גדול בלי הרף „און בעש קאפעק שלישי! או ייגרמי דורט קאפעק מפטיר [חמש עשרה, או עשרים וארבעה קא"פ] וכה ירוץ במעגלה כרבע או חצי שעה. בבוא אורח לבית תפלתם יקבלוהו בסבר פנים יפות ויכבדוהו כמשפט, כהתמם להתפלל יעזבו כלם כרגע את בית התפלה ולא יִוָתר שם איש לבל ידברו שם דברי חול, ואחרי תפלת ערבית ילכו אחרים כהם לבית הרב ללמוד שעור בגמרא או פוסקים.

Digitized by Google

האחדות השוררת בין הקרימצאקים נפלא מאד, איש איש יחוש במכאובי רעהו, ובשמחתו ישמח גם הוא, ובכל עז יתאמצו לתמוך בידי עניידם, ואם יאבד איש את כספו בענין רע במלאכתו או במסחרו, ימהרו לתמוך בידו לחדש את סחרו כמקדם. בכל ערב שבת יחלקו כחמשים ת"כ לעניים מקופת הקהל, ובימי החורף יקנו גם עצים בעדם, עד כי לא נראה בהם איש השוקד על פתחי נדיבים, ומה גם נערים אשר ירוצו אחרי האורח לבקש נדבת כסף כבערי הקדם, לא אחד.

הקרימצאקים רובם ככלם הנם בעלי מלאכת יד, ומהם גם כורמים וחקלאים, ומעטים גם עובדי אדמה, ובכלל לא יבושו לשלוח יד אף בכל מלאכה נמבזה רק להחיות נפשם מעמל כפיהם, ובעבור זאת ראוים המה לכבוד, במלאכת יד עוד לא הצליחו לעשות חיל, יען מעולם לא למדו בבתי ספר ולא ראו מכל הנעשה בתבל ומלואה, ודי להם כי יודעים המה בכל מלאכה הנחוצה להטטרים, מהם גם עוסקים במסחר, מחזיקי בתי יין וכדומה, וביחוד ראוים המה לשם ולתהלה כי כל עסקיהם המה באמונה ויושר, ולא נראה ולא נשמע מהם כי יונו את הקונה כסוחרי איירופא.

כנהגיהם בבית הוא ככל הטטרים, בתיהם יבנו מחמר או מאבני סיד שפלי הקומה, ולא ישתדלו לפאר את בתיהם פניכה בכלי בית יפים ככל בני ארצות הקדם. סביב כל קירות הבית פנימה יעשו ספסלים ארוכים ושפלים ועליהם כרים רכים לשבת, רצפת הבית שטוחה מרבדים ועליהם ישבו לאכול ושם ישכבו גם לישון, כסאות ושלחנות אין להם, רק שלחן קטן אחד כהדום רגלי איש, ורק העשירים מהם כבר הסכינו בימינו לשבת על כסא ולאכול על שלחן כבני איירופא.

הקרימצאקים יגרו עם נשיהם באהבה, והנשים אינן כלואות בבית כנשי הטטרים או הקראים, ובכל זאת עוד לא הרחיקו לצעוד קדימה בארחת ההשכלה כהנזכרות, ואין בהן אף אחת היודעת כתוב או קרוא בספר, אכן לעמת זה הנן צנועות ומהירות במלאכתן בבית, ואוהבות את הנקיות מאד.

ההשכלה אשר פרשה נס דגלה על כל ארצות איירופא עוד לא חדרה למשכן הקרימצאקים, וכהעם אשר הם יושבים בתוכם לא ידעו כל מאומה מכל הנעשה בתבל, ורק אחדים מהם והמה ע"פ רוב בני העשירים הצעירים כבר התחילו להשכיל, וראשית השכלתם היתה על ידי קריאת ספרים בשפת עבר ומכתבי עתים לבני ישראל, וגם זאת לדעת כי לא מאשר ישנאו את ההשכלה לא השכילו עוד, כי אם באשר בעיניהם לא ראו ואזנם לא שמעה אף מה מפעלות העת, אכן אלה אשר נסו לסחור גם אל ארץ אחרת, כבר הרגישו את החסרון הזה, ולוא היתה לאל ידם כי עתה כבר חכמו השכילו ככל המון בית ישראל בארצות הנאורות ע"י תשוקתם ללמודים, ועוד לא שמעתי אף אחד מהם אשר ידבר תועה על ההשכלה, ואחד

Digitized by Google

מנכבדיהם שאל בעצתי אם ישתדלו להשכיל ככל בני איירופא או ישארו במצבם כמלפנים, אות היא כי ירגישו חסרון ההשכלה •

הקרימצאקים יחיו בשלום ושלוה את היהודים האשכנזים, וכי יבוא אליהם אורח אשכנזי יאהבוהו ויקרבוהו, ובכל אות נפשם יתחתנו אתם, ובכל זאת לא ידעתי מדוע שומה בפיהם כי האשכנזים שונאים אותם? • הן אמת כי אריסטאקראטי קרים אשר כל חכמתם היא לקצר בעליונים ולהאריך בתחתונים, והשכלתם היא לאכול בשר החזיר והעכבר או סרטן כמו שהוא חי המה ימלאו שחוק פיהם עליהם יען שלמים הם עם ה׳ ותורתו, אכן זו לענם לא לבד על הקרימצאקים כי אם על כל אשר בשם ישראל יכונה, אולם האיש אשר מוח עצמותיו לא נחר, יבין כי עלינו לאהוב אותם בכל נפשנו ומארנו כי אנשים אחים נתנו נאמנים לאלהים ומלך, ושארית פליטה מאחינו הנדחים לקצוי תבל בימי קדם, ויקרים הם לנו מאד מאד •

ישנם מנהגים מחרים מאד אצל הקרימצאקים וראוי להזהירם כי יחדלו מעשותם, והמה: כי יפול איש למשכב לא ידרשו ברופאים, כי אם יוליכו את החולה אל הנחל [תאמול] ושם ירחצו את פניו, ועוד יקחו משם מים להביא לביתם, ובשוב החולה לא ילין בלילה הראשון בביתו, או לפעמים יוליכוהו אל בית הנזירים „טאפולי" אשר שם יתאספו הנוצרים אחת בשנה לחוג חג, לרחוץ במי הבאר הקדוש להם, ואחרי הרחיצה ישליכו איזה קשיטות אל תוך הבאר, ובזה יאמינו אמן כי ירפא החולה, אך אם יחלה איש מפחד, אז יוליכו את החולה מחוץ לעיר הרחק כפרסה וחצי אל ההר „קארחרטוי" [הר הפחד] ושם ישכיבו את החולה על הארץ, ובמקל יד או בעץ דק יעשו מרכז עגול סביבו על הארץ, ואחרי כן יקחו פתילי צמר רך משבעה צבעים שונים ויקשרו אותם על העץ אשר שם, ולוקחים כד של חרס לשבור במקום ההוא, ומקברים מטבע נחשת בארץ וישובו לביתם •

חוק הוא לנשי הקרימצאקים בלכתן לבית המרחץ לקחת מביתן מכל מאכל אשר יאכל, יען יושבות שם יום שלם, טרם תלכנה תערינה את ערין עליהן בבימי שבת ומועד, וכן יעשו גם הגברים, ויקרה לפעמים כי יקחו אתם מנגנים בכלי שיר, יען בית המרחץ הוא להם כלכל יושבי ארצות המזרח במקום בית משחק לבני איירופא, ושם יתהוללו וישירו ויאכלו למעדנים •

ראש מאכל הקרימצאקים הוא לחם חטה שחור, פרי עץ ועליהם [אשר יעשו מהם מטעמים שונים] בשר כבשים ויבול האדמה, רוטב [זופפע] לא יבוא אל פיהם. וכן לא ידעו מאומה ממאכלי איירופא, ובכלל כל מאכליהם לא ימתקו לחיך בן איירופא, ולפעמים יפול למשכב אם יטעם ממטעמיהם, ותחת זאת יודעים המה לעשות מיני מרקחת מכל פרי העץ עד להפליא •

הקרימצאקים תלבשנה מלבוש כנשי הטטרים, ואף כי יש ביניהן

Digitized by Google

יפת תואר מאד, אכן שלמותהן תתעכון עד כי תהיינה לשמצה בעיני בן אירופא, אולם נשי העשירים תתאמצנה בכל עז להתיפות בבגדיהן ובעדי זהב וכסף, רובן תשאינה חרוזי מטבעות זהב על צואריהן, ותגורת רחבה 2-4 צאלל משובצה בכפתורי כסף תחגורנה על מתניהן, סגור החגורה הוא מכסף ומפז, והעשירות תעשינה חגורות או צעדות כאלה גם על תליהן.

הקרימצאקים אף כי חוקים המה באמונתם ואיש מהם לא ירהב עז בנפשו לעבור חק ודת ביד רמה, בכל זאת אינם מקנאים קנאת ה׳ צבאות מהקנאים בליטא ופולין, ואם יראו איש מפיר חק לעיני השמש לא יתנפלו עליו ולא יוכיתוהו רק יביטו ברוח שקטה על אולת האיש ההוא, וכן ימלאו שחוק פיהם תמיד אם ישמעו כי החסידים מספרים נפלאות רבותיהם וקדושיהם, ומלה בפיהם „אנחנו איננו מאמינים בקדושיהם ובנפלאותיהם;

יהודי קרים בימי קדם לקחו שתי נשים או יותר, אף כי הדבר נפלא בעיני מאד, באשר ידעו גם הם בכל עת — ומה גם בימים האחרונים — מכל החדשות אשר צמחו על תלמי ספרות ישראל, ואיך לא ידעו מחרם רבינו גרשון? ואולי לא קבלוהו גם מראש, [ראה לעיל פ׳ ו׳] או שקר העיד בם הקראי ההוא.

מושב בני ישראל בקרים

טז

כאשר הראינו לעיל ישבו היהודים מראש בטמטרכיא [חצי אי התמאני] ואחרי כן נתישבו בקערץ, ומשם נפוצו להערים אשר על החפים הדרומים. פילון היהודי במלאכותו אל קאיוס, או יותר ברור, אגריפס המלך במכתבו אל הקיסר קאיוס א) מספר: כי יסדו היהודים מושבות [קאלאניען] „בלב ממלכת פאנטוס״. ועדותו נאמנה עלינו מאד, כי בלי ספק ידע זאת אל נכון, ולולא זאת לא נועז להזכיר דבר מסופק לפני הקיסר העריץ ההוא. והסופר היוני סטראבאנטס [671] יעיד כי נמצאו יהודים בפאנאגאריען כדברים האלה „ולפאת שרת בסביבות חוף הים השחור אצל פאנאגאריע אצל העברים השכנים שם יגורו עמים רבים״, [היהודים ושפת הסלאווים צד 130], פאנאגאריע היא אצל תמאן, מנגד לעיר קערץ, ולא לבד בימי קדם כי אם גם במאת

א) מלאכות פילון היהודי לד 34.

הי"ג עוד ראינו יהודים בתאמן [רשימת המצבה בפעאדאסיע, ראה לעיל] , וכן נמצאו שם עד המאה הט"ז, ובינידם היה גם חכם מהלל בתאמן ע"פ עדות מצבת ר' יעקב התאמני אשר תשא מדברותיה כדברים האלה : [אבני זכרון מצבה 98] .

26 וזאת המצבה אשר הוצבה
על ראש בעל חכמה ושיבה
זקן ונשוא פנים וראש ישיבה
המרביץ תורה בדורו ברוח נדיבה
המעמיד תלמידי' רבי' בנפש רחבה
הוא בה"ר יעקב חזן נפשו ת בטובה
בכ"ר משה הנכבד תנצבה
נאסף אל עמיו בנשיקה ואהבה
יוסד על פי הגזר לאנוש צבא
בר"ח זיו לקחו אלהים שוכן ערבה
שנת השי"ח ליצירת שמים וחרבה 1558 לספה"נ
שבע רצון לפ"ק הלך למנוחה ושובה
אלהי ישראל ילינהו במלונה חשובה
ככתו' והמשכילים יז' כה' והכ' לעוועד
לעתיד הבא .

פרט השנים על המצבה הזאת תקנתי ע"פ עצם המצבה אף כי אבן רש"ף ייחס אותה לשנת ד"א תשיח, אבן הזיוף הנראה פה לעין כי מראש היה כתוב השיח, ופירקאוויץ עשה מן הה"א תי"ו, הכריח אותי לראות את עצם המצבה ומצאתי כי כדברי כן הוא, והנקודות על המלות „שבע רצון הנה חדשות אשר נעשו מיד המזייף, וכן הלך אחריו הרש"פ ז"ל בעינים עצומות ויתעה חכמים רבים בתהו לא דרך, כי ע"פ הפרט הקדמון ההוא עשה לרבים מחכמי הקראים המובאים בספר הפתרון לר"י התאמני לקדמונים מאד, מובן מאליו כי אלה אשר סמכו על הרש"פ ודעותיו ומספרו לקחו וישימו בכליהם, יפלו כנפול הגער הנשען על יד רעהו הגער כמוהו, וה' הרכבי אשר גם הוא הביא את ר"י התאמני הזה לעד עליו לשוב מדבריו כעת ,

Digitized by Google

[ראה הלאה במאמרי זיופי אבן רש"ף] ובלי ספק גם החכמים גראטץ, פין וכו', ונחזור לענינינו.

מחצי אי התמאני ומקערץ התפשטו היהודים למקומות הקרובים על החפים הדרומים בקרים, בפעאדאסיע, סולכאת, בבסאן, פארטאניטא, ואחרי כן גם בבאחציסאראי, קלעא, וקאראסובאזאר, כאשר כבר הראיתי לעיל. היהודים האלה נפלגו למפלגות או לקהלות שונות וכל אחת מהנה נקראה בשם מיוחד, כמו קהל גגראש [פראספעקטוס פיננער 12], קהל הכוזרים, ובימים האחרונים גם קהל הקראים, ומזה נראה כי היהודים האלה לא היו משוללי כל ידיעה באמונה ודת, באשר כל אחד קנא להמנהגים אשר הביא מארץ גלותו לקרים, ועי"ז נקהלו לקהלות שונות באשר קנאו למנהגי אבותיהם, ונראה לחמו גם מלחמת הדת עם הקראים, כמלחמת הרב המופלג בתורה הנכבה ר' אברהם קירימי בספרו „שפת אמת" בכ"י [ידובר ממנו הלאה] בשנת ה' ק"ח, ואגב אעיר כי יוכל להיות כי הויכוח הזה אשר התוכח ר"א הקרימי עם הקראים היה ע"י טענות הקראי ר' אהרן הראשון בעל המבחר אשר טען נגד רבני קרים כמובא בספרו פ' בא על הכתוב החדש הזה לכם ראש חדשים, וז"ל: „זה לי ארבע עשרה שנה קודם זה הפירוש (שנת ט"ל) והיה לרבנים מולד תשרי ואנחנו ראינו הישן קרוב בזריחת השמש והראינו אותו לרבנים הנמצאים שם באותו המקום הנקרא סולכאת", ובלי ספק נשען על זה עשה פירקאוויץ את הרב ר"א הקרימי לגר צדק ולתלמיד הר"א בעל המבחר, והליך אחריו שולל גם את החכם רש"י פין [מאמר חכמי ישראל בקרים הכרמל שנה ב' ג'].

כבכל ארצות טירקיי אשר מצאו שמה היהודים האומללים מנוח. לכף תלם מתגרת ידי רודפיהם ומנדיהם, כן מצאו מנוח בכל עת אשר נרדפו על צואר בארצות שונות, גם בחצי האי קרים, עד כי מצאנו בקרים יהודים מכל קצוי תבל, ספרם, בבל וארץ הקדושה, מצרים וערב, איטליא ורוסיא ושם חיו בגאון שלות השקט תחת ממשלת מלכי הטטרים אשר מלכו בקרים. עדים רבים לזה המה, שמות אנשים ונשים אשר נמצאו על אבני המצבות ובספרים כ"י רבים בשפות ערב, פרס, תוגרמה וכו'. וכן קבלה בפי יהודי קרים עוד היום כי מארצות שונות באו אבותיהם להיתשב בקרים, הקבלה הזאת כתובה על סדר תפלה ליהודי קרים בכ"י [חזניא] הנמצא בבית הכנסת העתיק להקרימצאקים בקאראסובאזאר, ונכתב מיד הרב ר' דוד לחנו בשני חלקים באקטאוו ½ בויגין בכתב יפה ומהודר מאד על נייר עב ולבן בשנת תפ"ה, ובהקדמתו לחלק ראשון הוא מספר דברים אחדים בנוגע לקורות אחינו יהודי קרים כפי אשר העתיק בחסדו למעני ידידי הרב הגאון הצדיק ר' חיים יחזקי' מריני רב לעדת הקרימצאקים בקאראסובאזאר, וז"ל ההקדמה:

27 „ישמחו השומעים וישישו הרואים את יקר תפארת גדולת הספר המחזור הזה ממנהג ק"ק כפא יע"א, כלולה ובלולה ומנופה בי"ג נפות דור

Digitized by Google

מםהדורא קמא ובתרא חדשים גם ישנים עומר על שני עמודי עולם יצוקים ביצוקתו, הן הנה היו לבני ישראל אשר בית ישראל נכון עליהם מנהג ספרדים והאשכנזים, ונוסף עליהם לשם ולתפארת ולתהלה מנהגי הרב המקובל האלהי הארי׳ זצוק״ל עלה על גביהן ונעשה סניף וצעיף הטהור נטוי על ראשיהם מלמעלה מדרכי החסידות והפרישות על דרך הקבלה האלהית והאמיתית למםתינין ושוהין בשעות ידועות יהודא (?) לתפלה לשוקרים ועומדים בבית ה׳ בלילות להודות להלל לשבח ולפאר ליוצרם על שם כבוד מלכותו לקונן ולהתאונן על חרבן בית קדשינו ותפארתנו ועל שריפת התורה לעשות תקוני רחל ולאה ותקוני התפלות מסודרים לימי השבוע ותקוני סעודה על השלחן הטהור אשר לפני ה׳ שלחן גבוה ומזבח כפרה ותקוני שבת מלכתא ותקוני ערב ראש חדש וכוונות השופר והתרת נדרים ומסירת מודעא וסדר המלקיות ותפלת בית עלמין וסדר הלימוד ליל הושענא רבא וסדר ההקפות על צד הקבלה והספירות וסדר הלימוד לשבעה באדר פטירת מרעיה וסדר הלימוד ליל שבועות ושאר הנהגות טובות אשר לא נתנו ליכתב נהוגות לכל ימות השנה מראשית השנה ועד אחרית שנה, יעויין כל אחד ואחד במקומו איש על דגלו באותות, ובהיות כי ראה ראיתי את עני עמי עניות התורה כי נתמעטו התלמידים פה להם ולא ידברו ואין דורש ואין מבקש לתורה ולתעודה בתוך קהל ועדה וישראל שלשה מטיבי צעד וסעד ותומך בשבט משרבו התלמידים שלא שמשו כל צרכם זה אומר בכה וזה אומר בכה במקלו ותרמילו וספר תורה שהיה בידו, אז אמרתי אחכמה אלך ואעבור להקב״ה בעבודה שבלב זו תפלה ולעשות מסלול ודרך לעבודת הגוף והנפש לעלות התפלה במעלות בית אל סולם זה סיני וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים הממונים על התפלה מעלים ומקריבים במקום קרבן בירושלים של מעלה על דרך ישראל אשר בך אתפאר כי התפלה צורך גבוה היא, ומורידים השפע בעולמות אצילה בריאה יצירה עשיה, וכדי לזכות את הרבים נערתי את חצני קמתי ונתעוררתי לכתוב לו רובי תורתי ביתר שאת ויתר עז במעט מחזיק מרובה סדר התפלות והבקשות הנהוגות פה מזמן אבותינו אשר היה עקר דירתם בק״ק כפא ובעיר קירים הנקרא סלכת אשר באו ברגליהם רגל ישרה מבבל ומארץ פרס מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית ועשתה והצליחה ונהרג דוד בן זכאי הנשיא ראש גלות על ידי מלך ישמעאל העבסיס א) מקנאתו עליו להיותו מזרע המלוכה לבית דוד הע״ה, ואח״כ נתגלגל הדבר על ידי דוד אל דוד שעשה את עצמו משיח וקבץ עם רב מישראל ותגר חרבו כישמעאל נגד מלך פרס ולא עלתה בידו והיתה עת צרה ליעקב בגזרות ושמדים וענויים קשים ורעים עד שהגלה עם בני ישראל ונהפזרו למרחקי קצוי ארץ ורובא דרובא נטמעו בין הגוים ושכחו תורת אלהיהם בעו״ה, וקצתם באו לעיר קירים ונתישבו בעיר כפא בזמן הלועזים ובנו בית הכנסת שהוא מקדש קטן בנין יפה ומפואר בשנת אלף כת״ר לשטרות, והיו נוהגים בתפלותיהם

א) בהכרמל נדפס „העבסיס״.

כמו שקבלו שם מהגאונים ע"ה בסידורים אשר בידם בשנוי גדול הן בפיוטים הן בסליחות ללילי אשמורות לרבינו סעדיא גאון ע"ה הן בברוך שאמר ונשמת ליום כפור מכונה לרבן גמליאל ע"ה ובפיוטים ליום הכפורים נקראים העבודות כמו שכתובים בחלק שני בתפלות יום הכפורים, ובאשר נלכדה עיר נוא ע"י המלך הגדול מלך תוגר פתיח שולטן מחמד אשר לכד עיר המלוכה קשטנטינא בשנת ר"ז לאלף הששי באו אנשים רשומים והמה חכמים מתחכמים עמקי ארץ קדם שבאו גלות ירושלים אשר בספרד לקושטנדינא והיו נוהגים בתפלות כמנהג רומניא על פי המחזור של החזניא, ועוד נוסף עליהם שהיה גרוש כולל בקהלות של רוסיא ובכללם בעיר גדולה לאלהים של חכמים ושל ספרים הנקראת כיו"ב אשר עליה יאמרו המושלים כי מכיו"ב תצא תורה וגו' קהלה גדולה אנשים טף ונשים יחדו ועטרת מלכם בראשם הרב המקובל האלהי הדיין המצוין כמוהר"ר משה הגולה בכ"ר יעקב יעמ"ש בעל ספר אוצר נחמד ואתו עמו במחיצתו ג' רבנים גדולים כמה"ר אשר הכהן ע"ה וכמה"ר קלמן אשכנזי ע"ה והג' לא נודע שמו אלינו, ונאספו שמה אל בית הכנסת של קפא יכ"ע ונעשו חלוקים לשלש כתות והיו מתפללים במנהגות משונות מנהג אשכנזי ומנהג רומניא ומנהג בבלי כפי קבלתם מהגאונים ע"ה והיתה מריבה ביניהם עד אשר בקשו לבנות לעצמם בית הכנסת אחרת עד שהגאון ע"ה הנז"ל הגדיל לעשות ורוח אלהים לבשה אותו ויקבוץ ויאסוף את כל העם והבריחם להיותם לאגודה אחת ותקן להם י"ח תקנות בחרמות ונדוים ובכלל התקנות מלתא דשויא לתרוייהו שיהיו נוהגים בכל דיני הלכות שחיטות ובדיקות וכתובות וגיטין וקדושין ושאר דינים והמנהגות כל מקום שחולק הרב משה איסרלים ע"ה על הרב יוסף קארו ע"ה וכותב הכי נהוג או יש נוהגין שיתנהגו כפי מנהג האשכנזים ושיתפללו כפי מנהג בני רומניא במחזור של החזניא ובשאר הדברים והענינים אחרים כפי מנהגם הקדומה שיש בידם מקדם וכן גזר אומר שלא ישנו מנהג הקהל רק שיתפללו כמנהגם המחודש עד שיבא מורה צדק בהסכמת כל הקהל ומאז והלאה אנו מבני בניהם וזרעם אחריהם תפשנו מעשי אבותינו להתנהג על פי התקנה אשר בינינו וכאשר האיר פני כל המזרח והוא שמש של האר"י זצוקי"ל קדוש יאמר לו וכל הנלוים אליו מתלמידיו אחריו בארצות המערב וארץ הצבי אזן וחקר ותקן תקוני התפלות ותקוני שבת מלכתא בכוונות ידועות ויתר הנהגות טובות על פי קבלה כנז"ל כי על כן מלאני לבי לקום בזריזות כח וחיל לחבר את האהל להיות אחד ולכלול בתוכו כל הדינים והמנהגות הנהוגית בינינו חדשים גם ישנים לא תחסר כל בה כדי שיהיה נקל לדורשו ונמצא למבקשו ובכל אשר יפנה יצליח ובכל דרכיו משכיל וה' עמו שהלכה כמותו וטעמו ונמוקו עמו מפורש מחפוש ומציאה ממציאה בבתי גואי ובבתי בראי, ומ"ה אשר לו הגדולה ולו נאוה תהלה אשאל ממנו העזר החל וכלה, ואהלה פני יוצרי להכנס לפני ולפנים בשלום ולצאת בשלום, וה' יברך את עמו בשלום.

נאום הכותב והמחבר המחזור דוד בכמה"ר אליעזר לחנו זצ"ל.

Digitized by Google

מנהגי יהודי קרים בימינו

טו

אף כי בכל מנהגיהם בדת יתנהגו ע"פ תורת הרבנות לכל חקת ומשפטה, בכל זאת ישנם ביניהם מנהגים רבים הראוים לתת לב עליהם כן אלה אשר מימי קדם מוצאם והדרת הזקנה תתנוסס עליהם, וכן אלו אשר יוכלו להיות למופת לאחינו בארצות אחרות להתנהג כמוהם, ול אכחד כי נמצאו ביניהם מנהגי הבל ורעות רוח, אך גם אלה לא לחרפו תחשב להם, יען גם בין אחינו ברוסיא פולין, גאליציען, רומניא, ותוגרמ נמצאים מנהגי הבל רבים, ואולי עוד יותר מאשר אצל הקרימצאקים, אף כ האחרונים על רגל בני איירופא הנאורים יתיחשו, בעוד אשר הראשונים גר אלפי שנים בין עמים פראים ופרועים, ולא היה להם כל מורה דרך לנהלנ באורח חכמה ודעת, וע"כ אקוה כי אחינו אלה לא ירגזו עלי אם אספר בזו גם את מנהגיהם אשר בהבל יסודם, יען לא למען נבל שמם חלילה הנני עושה זאת, רק באשר זאת חובתי, ונהפוך הוא כי בכל מנהגיהם — אף הבלתי נכונים — לכבוד הם לנו בכל ארצות פזורינו, כי עוד ניר לבני ישראל מימי קדם קדמתה, מימי הבית הראשון והשני, חי על האדמה הזאת אשר לא התערבו בגוים, וכאז כן עתה נתקיים עליהם הכתוב „כי תעבור במים — בים צרה תוקה — אתך אני־להצילך —, וכי תלך במו אש — קנאת ושנאת הדת אשר יאבו הגוים לאכול אותך בכל פה—לא תכוה" וכו'. וע"כ כל איש אשר לו מוח בקדקדו לא יאשימם על מנהגיהם אשר אין להם חלק בדת ולא נחלה בשכל הישר.

כמנהג כל היהודים יחנכו גם המה את בניהם עודם באבם לידיעת התורה והדת, ויבחרו מלמדים לבניהם אשר כל אחד יאסוף מעשרים עד שלשים נערים וילמדם קרוא בסדר התפלה, ואף כי מלמדיהם הנם רק יודעי ספר מעט, וזולת זאת הנם משוללי כל ידיעה אחרת כרוב המלמדים בפולין, בכל זאת יודעים הנערים קרוא בספר בלי מגרעות, ולפלא הוא כי בעוד אשר לא ידעו המלמדים בעצמם מאומה מחכמת הדקדוק, הנה הנערים קוראים בספר בסדר ומשטר נכון, עד כי כבד להכיר כי לא ידעו מאומה בדקדוק הלשון, וכן ילמדו אתם לתרגם את כתבי הקדש בשפתם, אך כאשר יגדל הנער מעט יתחילו ללמדו איזה מלאכה להחיות נפשו. הנערים לא יבואו ע"פ רוב לביהכנ"ס עד אשר יהיו לבני י"ג שנה, ואז כאשר יתחילו להניח תפילין יבואו אל ביהכנ"ס ויתעטפו גם בטלית.

הבחורים לא ימהרו לקחת נשים עודם באבם טרם ידעו כי יש לאל ידם להחיות נפשם ונפש האשה אשר יקחו מעמל כפיהם, כאשר יעש

Digitized by Google

היהודים בליטא והחסידים בפולין, ועי״כ הרוב מהם אף כי אינם עשירים אך גם לא ישקדו על פתחי נדיבים,' וכן גם לא ימהרו הורי הבנות לתת את בנותיהם לאיש טרם תגדלנה וטרם תדענה חובתן לבעליהן, וביחוד ראוים ההורים לכבוד כי לא ישפכו את ממשלתם על רוח בניהם ובנותיהם לתתם לאיש הישר בעיניהם טרם ישאלו את פיהם, כאשר יחשבו יהודי פולין את בנותיהם לשפחות נחרפות ובניהם לממכרת עבד ·

את התנאים [אשר יקראו אירוסין] יחשבו לקשר אמיץ וחזק ואיש לא יוז לנתקם · אחרי התנאים לא יחדל החתן מבוא אל בית הכלה לבקרה ולדבר אתה, על החתן לשלוח להכלה בכל ערב שבת לא פחות מעשרים ק״פ אשר על זאת יש לו חשבון צדק, עשרה קא״פ יחשוב להוצאות בית המרחץ, ששה, לקנות צבע „קענא" לצבוע שערות ראשה וצפרני ידיה ורגליה אשר תעשה זאת רק בבית המרחץ והצבע „סאקיז" לטהר את השינים, וארבעה לקנות בורית ולשלם לשומר הבגדים, ובמחיר זה תשלח הכלה להחתן בבכל ערב שבת עגות לחם חם ממולא בבשר ובמיני מטעמים [זכר למן] ולזאת יקראו „פאסטעל", ועל החתן לתת איזה קשיטות לנושא העוגה, ולא לבד החתן, כי אם כל איש אשר יקבל למנחה לחם או מאכל חם מאת רעהו בערב שבת עליו לשלם להמביא אף כי יהיה בן אחד מעשירי העם ·

החפה יעשו תמיד בבקר כעלות השחר, קודם החפה ילך העם באישון חשך ואפלה במתולות ובמצלתים דרך רחוב העיר לבית החתן, ושם יקחוהו ויוליכוהו לבית הכלה, וטרם יבואו אל ביתה פנימה, יעזבו את החתן לעמוד בתוך החצר, והם ירקדו סביבו בכל עז, ואחרי כן יביאוהו אל הבית, ויתמהמהו שמה שעה או שתים עד אשר תעדה הכלה את עדיה עליה. בעת ההיא יספרו בסיד על מצח הכלה להסיר את השערות מעל גבות עיניה, ואחרי כן יקחו פיח שחור וימשחו את מצחה ויציירו עליו ציצים ופרחים ליופי, ועל המקומות אשר נשארו מחשוף הלבן ידביקו נייר מצופה בזהב, [ויפה העיד על זה הרב ר״ש ראבין כי זאת היא כונת המקרא לשום בפוך עיניך, יען המנהג הזה הוא היותר יפה ונעים בעיניהם [ראה ספר נאון יהודה וירושלים צד 52] · אחרי כן יוליכו את הכלה לבית החתן ושם יתהוללו ישירו ויספו ויצאו במחול משחקים כל הלילה עד אור הבקר, ואחרי כן יוליכו את שניהם לחצר בית הכנסת, ובמקום החפה אצלנו יפרשו טלית על ראש שניהם, ומביאים תרנגול ותרנגולת והשושבינים אוחזים את התרנגולות בידיהם ומקיפים בהם שבע פעמים מעל לראש החתן והכלה, ואחרי כן ישחטו אותם, והחתן יקדש את הכלה כדת וישובו לבית הכלה · הכלה לא תוכל לצאת מפתח ביתה החוצה כל שבעת ימי המשתה, וכל איש זכר לא יהין לגשת אל חדרה בכל העת ההיא רק החתן בלילה הראשון ולא יותר · בחדרה יכינו בעדה מטה וכרים וכסתות אשר תשב עליהם כל שבעת הימים, וסביב המטה יתלו סדינים ומטפחות לבל יביט בה כל איש זכר דרך החלון

בזדון או בשגגה, והמטה הזאת נקראת אצלם בשם „חפה". עוד שני מנהגים משונים אצלם אשר לא ידעתי שחרם, בעצם היום קודם החפה ישלח החתן לקרוא לאוהביו ורעיו הבחורים, ויכבדם ביין ובמיני מטעמים ואחרי כן יוליכוהו הבחורים אל בית המרחץ, ואחד הבחורים יקרא: הנני נותן עשרים או חמשים קשיטות למען אפשוט את הבגד העליון מעל החתן! והשני יענהו בקול: הנני נותן ששים לבל יפשיטיהו! וכן יתמהמהו שעה או שתים עד אשר יפשיטוהו ערום, ואחרי כן יקרא עוד הפעם אחד מרעיו: הנני מתנדב שקל כסף למען אתכבד לרחוץ את ראש החתן בבורית! והשני יתנדב יותר מעט לבל ירחצהו, וכן יעשו גם בלבשו את בגדיו, עד כי לא יוכל הרואה לעצור משחוק פיו, וכן יתמהמהו חצי יום ולפעמים יום שלם טרם יוציאו את החתן לחפשי מבית המרחץ. אכן כעת כאשר התערבו מעט ביהודי רוסיא ופולין החלו מעט מעט לעזוב את המנהגים האלה, ואיזה אנשי דעת מהם הרחיקו כבר מנהגים כאלה מכל וכל.

על הכלה להביא קודם החפה את כל בגדיה ותכשיטיה לבית החתן והבגדים יתלו על כל קירות הבית אחד אחד למען יראו כלם כי רבים המה, ואחרי כן יקחו את עדיי הזהב והכסף [כי בלעדי עדי זהב וביחוד מטבעות תוגרמה לא תהיינה הבתולות לאיש ויעבור עליהן מה] ויניחום על קערה גדולה, ואיש אחד מבין בזהב וכסף יבוא לערוך את מחירם, ואחרי כן ישאו אותם להראות לכל אנשי הבית, ולכל אחד הרשיון להגיד את דעתו אם שוים הם את המחיר אשר העריך אותם המעריך, ואז יכתבו את הכתובה, ובכתובה יזכירו אחד אחד את כל החפצים אשר הביאה הכלה לבית החתן ומחירם, ועל הכתובה יחתמו כל האנשים הנמצאים בבית, עד כי לפעמים נמצא מעשרים עד חמשים חותמים על כתובה אחת, (נוסח הכתובה ראה הלאה).

הקרימצאקים מתפללים תפלת שחרית בבקר השכם, כבואם לחצר בית הכנסת יחכו עד אשר יתאסף כל העם, ואיש לא ירהב לדרוך על סף ביהכנ"ס, וכל זה הוא רק לבל ידברו דברים בטלים בביהכנ"ס, ובהתאסף כל העם אז יבואו כלם בפעם אחת לביהכנ"ס, וכרגע יעמדו להתפלל. נעים מאד לראות כי בכל עת התפלה לא יהין איש לא לבד לדבר את רעהו כי אם גם להסב את ראשו, החזן עומד על הבימה ומתפלל, ושם הוא גם מקום הרב, ויתפללו בסדר נכון ומשטר נעים להפליא, קודם קריאת התורה יחל השמש לרוץ במעגל סביב הבימה ויקרא בקול גדול בלי הרף „און בעש קאפעק שלישי! או ייגרמי דורט קאפעק מפטיר [חמש עשרה, או עשרים וארבעה קא"פ] וכה ירוץ במעגלה כרבע או חצי שעה. בבוא אורח לבית תפלתם יקבלוהו בסבר פנים יפות ויכבדוהו כמשפט, כהתמם להתפלל יעזבו כלם כרגע את בית התפלה ולא יותר שם איש לבל ידברו שם דברי חול, ואחרי תפלת ערבית ילכו אחדים מהם לבית הרב ללמוד שעור בגמרא או פוסקים.

Digitized by Google

האחוה השוררת בין הקרימצאקים נפלא מאד, איש איש יחוש מכאובי רעהו, ובשמחתו ישמח גם הוא, ובכל עז יתאמצו לתמוך בידי עניהם, ואם יאבד איש את כספו בענין רע במלאכתו או במסחרו, ימהרו לתמוך בידו לחדש את סחרו כמקדם. בכל ערב שבת יחלקו כחמשים רו"כ לעניים מקופת הקהל, ובימי החורף יקנו גם עצים בעדם, עד כי לא נראה בהם איש השוקד על פתחי נדיבים, ומה גם נערים אשר ירוצו אחרי האורח לבקש נדבת כסף כבערי הקדם, לא אחד.

הקרימצאקים רובם ככלם הנם בעלי מלאכת יד, ומהם גם כורמים וגננים, ומעטים גם עובדי אדמה, ובכלל לא יבושו לשלוח יד אף בכל מלאכה נמבזה רק להחיות נפשם מעמל כפיהם, ובעבור זאת ראוים המה לכבוד, במלאכת יד עוד לא הצליחו לעשות חיל, יען מעולם לא למדו בבתי ספר ולא ראו מכל הנעשה בתבל ומלואה, ודי להם כי יודעים המה בכל מלאכה הנחוצה להטטרים, מהם גם עוסקים במסחר, מחזיקי בתי יין וכדומה, וביחוד ראוים המה לשם ולתהלה כי כל עסקיהם המה באמונה ויושר, ולא נראה ולא נשמע מהם כי יונו את הקונה כסוחרי איירופא.

כנהגיהם בבית הוא ככל הטטרים, בתיהם יבנו מחמר או מאבני סיד שפלי הקומה, ולא ישתדלו לפאר את בתיהם פנימה בכלי בית יפים ככל בני ארצות הקדם. סביב כל קירות הבית פנימה יעשו ספסלים ארוכים ושפלים ועליהם כרים רכים לשבת, רצפת הבית שטוחה מרבדים ועליהם ישבו לאכל ושם ישכבו גם לישון, כסאות ושלחנות אין להם, רק שלחן קטן אחד כהדום רגלי איש, ורק העשירים מהם כבר הסכינו בימינו לשבת על כסא ולאכול על שלחן כבני איירופא.

הקרימצאקים יגורו עם נשיהם באהבה, והנשים אינן כלואות בבית כנשי הטטרים או הקראים, ובכל זאת עוד לא הרחיקו לצעוד קדימה בארחת ההשכלה כהנזכרות, ואין בהן אף אחת היודעת כתוב או קרוא בספר, אכן לעמת זה הנן צנועות ומהירות במלאכתן בבית, ואוהבות את הנקיות מאד.

ההשכלה אשר פרשה גם דגלה על כל ארצות איירופא עוד לא חדרה למשכן הקרימצאקים, וכהעם אשר הם יושבים בתוכם לא ידעו כל מאומה מכל הנעשה בתבל, ורק אחדים מהם והמה ע"פ רוב בני העשירים הצעירים כבר התחילו להשכיל, וראשית השכלתם היתה על ידי קריאת ספרים בשפת עבר ומכתבי עתים לבני ישראל, וגם זאת לדעת כי לא מאשר ישנאו את ההשכלה לא השכילו עוד, כי אם באשר בעיניהם לא ראו ואזנם לא שמעה אף מה ממעלות העת, אכן אלה אשר נסו לסחור גם אל ארץ אחרת, כבר הרגישו את החסרון הזה, ולוא היתה לאל ידם כי עתה כבר תכמו השכילו ככל המון בית ישראל בארצות הנאורות ע"י תשוקתם ללמודים, ועד לא שמעתי אף אחד מהם אשר ידבר תועה על ההשכלה, ואחד

Digitized by Google

מנכבדיהם שאל בעצתי אם ישתדלו להשכיל ככל בני איירופא או ישארו במצבם כמלפנים, אות היא כי ירגישו חסרון ההשכלה •

הקרימצאקים יחיו בשלום ושלוה את היהודים האשכנזים, וכי יבוא אליהם אורח אשכנזי יאהבוהו ויקרבוהו, ובכל אות נפשם יתחתנו אתם, ובכל זאת לא ידעתי מדוע שומה בפיהם כי האשכנזים שונאים אותם? • הן אמת כי אריסטאקראטי קרים אשר כל חכמתם היא לקצר בעליונים ולהאריך בתחתונים, והשכלתם היא לאכול בשר החזיר והעכבר או סרטן כמו שהוא חי המה ימלאו שחוק פיהם עליהם יען שלמים הם עם ה' ותורתו, אכן זו לעגם לא לבד על הקרימצאקים כי אם על כל אשר בשם ישראל יכונה, אולם האיש אשר מוח עצמותיו לא נחר, יבין כי עלינו לאהוב אותם בכל נפשנו ומאדנו כי אנשים אחים נתנו נאמנים לאלהים ומלך, ושארית פליטה מאחינו הנדחים לקצוי תבל בימי קדם, ויקרים הם לנו מאד מאד •

ישנם מנהגים · מחרים מאד אצל הקרימצאקים וראוי להזהירם כי יחדלו מעשותם, והמה: כי יפול איש למשכב לא ידרשו ברופאים, כי אם יוליכו את החולה אל הנחל [תאטול] ושם ירחצו את פניו, ועוד יקחו משם מים להביא לביתם, ובשוב החולה לא ילין בלילה הראשון בביתו, או לפעמים יוליכוהו אל בית הנזירים „טאפול' אשר שם יתאספו הנוצרים אחת בשנה לחוג חג, לרחוץ במי הבאר הקדוש להם, ואחרי הרחיצה ישליכו איזה קשיטות אל תוך הבאר, ובזה יאמינו אמן כי ירפא החולה, אך אם יחלה איש מפחד, אז יוליכו את החולה מחוץ לעיר הרחק כפרסה וחצי אל ההר „קארחור־טוי' [הר הפחד] ושם ישכיבו את החולה על הארץ, ובמקל יד או בעץ דק יעשו מרכז עגול סביבו על הארץ, ואחרי כן יקחו פתילי צמר רך משבעה צבעים שונים ויקשרו אותם על העץ אשר שם, ולוקחים כד של חרס לשבור במקום ההוא, ומקברים מטבע נחשת בארץ וישובו לביתם •

חוק הוא לנשי הקרימצאקים בלכתן לבית המרחץ לקחת מביתן מכל מאכל אשר יאכל, יען יושבות שם יום שלם, טרם תלכנה תעדינה את עדין עליהן כבימי שבת ומועד, וכן יעשו גם הגברים, ויקרה לפעמים כי יקחו אתם מנגנים בכלי שיר, יען בית המרחץ הוא להם כלכל יושבי ארצות המזרח במקום בית משחק לבני איירופא, ושם יתהוללו וישירו ויאכלו למעדנים •

ראש מאכל הקרימצאקים הוא לחם חטה שחור, פרי עץ ועליהם [אשר יעשו מהם מטעמים שונים] בשר כבשים ויבול האדמה, רוטב [זופפע] לא יבוא אל פיהם. וכן לא ידעו מאומה ממאכלי איירופא, ובכלל כל מאכליהם לא ימתקו לחיך בן איירופא, ולפעמים יפול למשכב אם יטעם ממטעמיהם, ותחת זאת יודעים המה לעשות מיני מרקחת מכל פרי העץ עד להפליא •

נשי הקרימצאקים תלבשנה מלבוש כנשי הטטרים, ואף כי יש ביניהן

Digitized by Google

יפת תואר מאד, אכן שלמותהן תתעבון עד כי תהיינה לשמצה בעיני בן אירופא, אולם נשי העשירים תתאמצנה בכל עז להתיפות בבגדיהן ובעדי זהב וכסף, הזבן תשאינה חרוזי מטבעות זהב על צואריהן, ותגורה רחבה 2-4 צאלל משובצה בכפתורי כסף תתגורנה על מתניהן, סגור הזגורה הוא מכסף ומפז, והעשירות תעשינה תגורות או צעדות כאלה גם על תליהן.

הקרימצאקים אף כי חוקים המה באמונתם ואיש מהם לא ירהב עז בנפשו לעבור חק ודת ביד רמה, בכל זאת אינם מקנאים קנאת ה' צבאות כהקנאים בליטא ופולין, ואם ידאו איש מפיר חק לעיני השמש לא יתנפלו עליו ולא יוכיחוהו רק יביטו ברוח שקטה על אולת האיש ההוא, וכן ימלאו שחוק פיהם תמיד אם ישמעו כי החסידים מספרים נפלאות רבותיהם וקדושיהם, ומלה בפיהם „אנחנו איננו מאמינים בקדושיהם ובנפלאותיהם;

יהודי קרים בימי קדם לקחו שתי נשים או יותר, אף כי הדבר נפלא בעיני מאד, באשר ידעו גם הם בכל עת — ומה גם בימים האחרונים — מכל החדשות אשר צמחו על תלמי ספרות ישראל, ואיך לא ידעו מחרם רבינו גרשון? ואולי לא קבלוהו גם מראש, [ראה לעיל פ' ו'] או שקר העיד כם הקראי ההוא.

מושב בני ישראל בקרים

טז

כאשר הראינו לעיל ישבו היהודים מראש בטמטרכיא [חצי אי התמאני] ואחרי כן נתישבו בקערץ, ומשם נפוצו להערים אשר על החפים הדרומים. פילון היהודי במלאכותו אל קאיוס, או יותר ברור, אגריפס המלך במכתבו אל הקיסר קאיוס א) מספר: כי יסדו היהודים מושבות [קאלאניען] „בלב ממלכת פאנטוס". ועדותו נאמנה עלינו מאד, כי בלי ספק ידע זאת אל נכון, ולולא זאת לא נועז להזכיר דבר מסופק לפני הקיסר העריץ ההוא. הסופר היוני מתאפאנעס [671] יעיד כי נמצאו יהודים בפאנאגאריען כדברים האלה „ולפאת מזרח בסביבות חוף הים השחור אצל פאנאגאריע אצל העברים השוכנים שם יגורו עמים רבים", [היהודים ושפת הסלאווים צד 130], פאנאגאריע היא אצל תמאן, מנגד לעיר קערץ, ולא לבד בימי קדם כי אם גם במאה

א) מלאכות פילון היהודי לד 34.

הי"ג עוד ראינו יהודים בתאמן [רשימת המצבה בפעאדאסיע, ראה לעיל] וכן נמצאו שם עד המאה הט"ז, וביניהם היה גם חכם מהלל בתאמן ע"פ עדות מצבת ר' יעקב התאכני אשר תשא מדברותיה כדברים האלה: [אבני זכרון מצבה 98].

26 וזאת המצבה אשר הוצבה
על ראש בעל חכמה ושיבה
זקן ונשוא פנים וראש ישיבה
המרביץ תורה בדורו ברוח נדיבה
המעמיד תלמידי' רבי' בנפש רחבה
הוא בה"ד יעקב חזן נפשו ת בטובה
בכ"ד משה הנכבד תנצבה
נאסף אל עמיו בנשיקה ואהבה
יוסד על פי הגוזר לאנוש צבא
בר"ח זיו לקחו אלהים שוכן ערבה
שנת השי"ח ליצירת שמים וחרבה 1558 לספה"נ
שבע רצון לפ"ק הלך למנוחה ושובה
אלהי ישראל ילינהו במלונה חשובה
ככתו' והמשכילים יז' כה' והכ' לעו"עד
לעתיד הבא.

פרט השנים על המצבה הזאת תקנתי ע"פ עצם המצבה אף כי אבן רש"ף ייחס אותה לשנת ד"א תשיח, אכן הזיוף הנראה פה לעין כי מראש היה כתוב השיח, ופירקאוויץ עשה מן הה"א תי"ו, הכריח אותי לראות את עצם המצבה ומצאתי כי כדברי כן הוא, והנקודות על המלות „שבע רצון הנה חדשות אשר נעשו מיד המזייף, וכן הלך אחריו הרש"פ ז"ל בעינים עצומות ויתעה חכמים רבים בתהו לא דרך, כי ע"פ הפרט הקדמון ההוא עשה לרבים מחכמי הקראים המובאים בספר הפתרון לר"י התאמני לקדמונים מאד, מובן מאליו כי אלה אשר סמכו על הרש"פ ודעותיו ומספרו לקחו וישימו בכליהם, יפלו כנפול העור הנשען על יד רעהו העור כמוהו, וה' הרכבי אשר גם הוא הביא את ר"י התאכני הזה לעד עליו לשוב מדבריו כעת,

Digitized by Google

[רצה הלאה במאמרי זיופי אבן רש"ף] ובלי ספק גם החכמים גראטץ, פין וכו', ונחזור לענינינו ·

מחצי אי התמאני ומקערץ התפשטו היהודים למקומות הקרובים על החופים הדרומים בקרים, בפעאדאסיע, סולכאת, בבסאן, פארטאניטא, ואחרי כן גם בבאחציסאראי, קלעא, וקאראסובאזאר, כאשר כבר הראיתי לעיל · היהודים האלה נפלגו למפלגות או לקהלות שונות וכל אחת מהנה נקראה בשם מיוחד, כמו קהל גנראש [פראספעקטוס פיננער 12], קהל הבחורים, ובימים האחרונים גם קהל הקראים, ומזה נראה כי היהודים האלה לא היו משוללי כל ידיעה באמונה ודת, באשר כל אחד קנא להמנהגים אשר הביא מארץ גלותו לקרים, ועי"ז נקהלו לקהלות שונות באשר קנאו למנהגי אבותיהם, וכנראה לחמו גם מלחמת הדת עם הקראים, כמלחמת הרב המופלג בתורה ותכמה ר' אברהם קירימי בספרו „שפת אמת" בכ"י [ידובר ממנו הלאה] בשנת ה' ק"ח, ואגב אעיר כי יוכל להיות כי הויכוח הזה אשר התוכח ר"א הקרימי עם הקראים היה ע"י טענות הקראי ר' אהרן הראשון בעל המבחר אשר טען נגד רבני קרים כמובא בספרו פ' בא על הכתוב החדש הזה לכם ראש חדשים, וז"ל: „זה לי ארבע עשרה שנה קודם זה הפירוש (שנת ט"ל) והיה לרבנים מולד תשרי ואנחנו ראינו הישן קרוב בזריחת השמש והראינו אותו לרבנים הנמצאים שם באותו המקום הנקרא סולכאת", ובלי ספק נשען על זה עשה פירקאוויץ את הרב ר"א הקרימי לגר צדק ולתלמיד הר"א בעל המבחר, והוליך אחריו שולל גם את החכם רש"י פין [מאמר חכמי ישראל בקרים הכרמל שנה ב' נ'] ·

כבכל ארצות טירקיי אשר מצאו שמה היהודים האומללים מנוח·לכף רגלם מתגרת ידי רודפיהם ומנדיהם, כן מצאו מנוח בכל עת אשר נרדפו על צואר בארצות שונות, גם בחצי האי קרים, עד כי מצאנו בקרים יהודים מכל קצוי תבל, מפרס, בבל וארץ הקדושה, מצרים וערב, איטליא ורוסיא ושם חיו בגאון שלות השקט תחת ממשלת מלכי הטטרים אשר מלכו בקרים · עדים רבים לזה המה, שמות אנשים ונשים אשר נמצאו על אבני המצבות ובספרים כ"י רבים בשפות ערב, פרס, תוגרמה וכו' · וכן קבלה בפי יהודי קרים עוד היום כי מארצות שונות באו אבותיהם להיתשב בקרים, הקבלה הזאת כתובה על סדר תפלה ליהודי קרים בכ"י [חזניא] הנמצא בבית הכנסת העתיק להקרימצאקים בקאראסובאזאר, ונכתב מיד הרב ר' דוד לחנו בשני חלקים באקטאוו ½ בויגין בכתב יפה ומהודר מאד על נייר עב ולבן בשנת תפ"ה, ובהקדמתו לחלק ראשון הוא מספר דברים אחדים בנוגע לקורות ארצנו יהודי קרים כפי אשר העתיק בחסדו למעני ידידי הרב הגאון הצדיק ר' חיים יחזקי' מריני רב לעדת הקרימצאקים בקאראסובאזאר, וז"ל ההקדמה:

27 „ישמחו השומעים וישישו הרואים את יקר תפארת גדולת הסדר הכתוב הזה ממנהג ק"ק כפא יע"א, כלולה ובלולה ומנופה בי"ג נפה דור

Digitized by Google

מםהדורא קמא ובתרא חדשים גם ישנים עומר על שני עמודי עולם יצוקים בוצוקתו, הן הנה היו לבני ישראל אשר בית ישראל נכון עליהם מנהג ספרדים והאשכנזים, ונוסף עליהם לשם ולתפארת ולתהלה מנהגי הרב המקובל האלהי הארי׳ זצוק״ל עלה על גביהן ונעשה סניף תציף הטהור נטוי על ראשיהם מלמעלה מדרכי החסידות והפרישות על דרך הקבלה האלהית והאמיתית לממתינין ושוהין בשעות ידועות יהודא (?) לתפלה לשוקדים ועומדים בבית ה׳ בלילות להודות להלל לשבח ולפאר ליוצרם על שם כבוד מלכותו לקונן ולהתאונן על חרבן בית קדשינו ותפארתנו ועל שריפת התורה לעשות תקוני רחל ולאה ותקוני התפלות מסודרים לימי השבוע ותקוני סעודה על השלחן הטהור אשר לפני ה׳ שלחן גבוה ומזבח כפרה ותקוני שבת מלכתא ותקוני ערב ראש חדש וכוונות השופר והתרת נדרים ומסירת מודעא וסדר המלקיות ותפלת בית עלמין וסדר הלימוד ליל הושענא רבא וסדר ההקפות על צד הקבלה והספירות וסדר הלימוד לשבעה באדר פטירת מרעיה וסדר הלימוד ליל שבועות ושאר הנהגות טובות אשר לא נתנו ליכתב נהוגות לכל ימות השנה מראשית השנה ועד אחרית שנה, יעויין כל אחד ואחד במקומו איש על דגלו באותות, ובהיות כי ראה ראיתי את עני עמי עניות התורה כי נתמעטו התלמידים פה להם ולא ידברו ואין דורש ואין מבקש לתורה ולתעודה בתוך קהל ועדה וישראל שלשה מטיבי צעד וסעד ותומך בשבט משרבו התלמידים שלא שמשו כל צרכם זה אומר בכה וזה אומר בכה במקלו ותרמילו וספר תורה שהיה בידו, או אמרתי אחכמה אלך ואעבוד להקב״ה בעבודה שבלב זו תפלה ולעשות מסלול ודרך לעבודת הגוף והנפש לעלות התפלה במעלות בית אל סולם זה סיני וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים הממונים על התפלה מעלים ומקריבים במקום קרבן בירושלים של מעלה על דרך ישראל אשר בך אתפאר כי התפלה צורך גבוה היא, ומורידים השפע בעולמות אצילה בריאה יצירה עשיה, וכדי לזכות את הרבים נערתי את חצני קמתי ונתעוררתי לכתוב לו רובי תורתי ביתר שאת ויתר עז במעט מחזיק מרובה סדר התפלות והבקשות הנהוגות פה מזמן אבותינו אשר היה עקר דירתם בק״ק כפא ובעיר קירים הנקרא סלכת אשר באו ברגליהם רגל ישרה מבבל ומארץ פרס מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית ועשתה והצליחה ונהרג דוד בן זכאי הנשיא ראש גלות על ידי מלך ישמעאל העבסיט א) מקנאתו עליו להיותו מזרע המלוכה לבית דוד הע״ה, ואח״כ נתגלגל הדבר על ידי דוד אל דוד שעשה את עצמו משיח וקבץ עם רב מישראל וחגר חרבו כישמעאל נגד מלך פרס ולא עלתה בידו והיתה עת צרה ליעקב בגזרות ושמדים וענויים קשים ורעים עד שהגלה עם בני ישראל ונהפזרו למרחקי קצוי ארץ ורובא דרובא נטמעו בין הגוים ושכחו תורת אלהיהם בעו״ה, וקצתם באו לעיר קירים ונתישבו בעיר כפא בזמן הלועזים ובנו בית הכנסת שהוא מקדש קטן בנין יפה ומפואר בשנת אלף כת״ר לשטרות, והיו נוהגים בתפלותיהם

א) בסכלמל נדסס „העבסייס״.

Digitized by Google

גם שקבלו שם מהגאונים ע"ה בסידורים אשר בידם בשנוי גדול הן בפיוטים הן בסליחות ללילי אשמורות לרבינו סעדיא גאון ע"ה הן בברוך שאמר ונשמת ליום כפור מכתה לרבן גמליאל ע"ה ובפיוטים ליום הכפורים נקראים העמדות כמו שכתובים בחלק שני בתפלות יום הכפורים, וכאשר נלכדה עיר גא ע"י המלך הגדול מלך תוגר פתיח שולטן מחמד אשר לכד עיר המלוכה קושטנטינא בשנת ר"ז לאלף הששי באו אנשים רשומים והמה חכמים מחוכמים מבני ארץ קדם שבאו גלות ירושלים אשר בספרד לקושטנדינא והיו נוהגים בתפלות כמנהג רומניא על פי המחזור של החזניא, ועוד נוסף עליהם שהיה גרוש גדול בקהלות של רוסיא ובכללם בעיר גדולה לאלהים של חכמים ושל ספרים הנקראת כיו"ב אשר עליה יאמרו המושלים כי מכיו"ב תצא תורה וגו' קהלה גדולה אנשים טף ונשים יחדו ועטרת מלכם בראשם הרב המקובל האלהי הדיין המצוין כמוהר"ר משה הגולה בכ"ר יעקב יעמ"ש בעל ספר אוצר נחמד ואתו עמו במחיצתו ג' רבנים גדולים כמה"ר אשר הכהן ע"ה וכמה"ר קלמן אשכנזי ע"ה והג' לא נודע שמו אלינו, ונאספו שמה אל בית הכנסת של כפא יכ"ע ונעשו חלוקים לשלש כתות והיו מתפללים במנהגות משונות מנהג אשכנזי ומנהג רומניא ומנהג בבלי כפי קבלתם מהגאונים ע"ה והיתה מריבה ביניהם עד אשר בקשו לבנות לעצמם בית הכנסת אחרת עד שהגאון ע"ה הנז"ל הגדיל לעשות ורוח אלהים לבשה אותו ויקפוץ ויאסוף את כל העם והבריחם להיותם לאגודה אחת ותקן להם י"ח תקנות בחרמות ונדוים ובכלל התקנות מלתא דשויא להתרייהו שיהיו נוהגים בכל דיני הלכות שחיטות ובדיקות וכתובות וגיטין וקדושין ושאר דינים והמנהגות כל מקום שחולק הרב משה איסרליש ע"ה על הרב יוסף קארו ע"ה וכותב הכי נהוג או יש נוהגין שינהגו כפי מנהג האשכנזים ושיתפללו כפי מנהג בני רומניא במחזור של החזניא ובשאר הדברים והענינים אחרים כפי מנהגם הקרובה שיש בידם מקדם וכן גזר אומר שלא ישנו מנהג הקהל רק שיתפללו כמנהגם המחודש עד שיבא ויורה צדק בהסכמת כל הקהל ומאז והלאה אנו מבני בניהם וזרעם אחריהם תפשנו מעשי אבותינו להתנהג על פי התקנה אשר בינינו וכאשר האיר פני כל המזרח וזרחה שמשו של האר"י זצוק"ל קדוש יאמר לו וכל הנלוים אליו מתלמידיו אחריו בארצות המערב וארץ הצבי אזן וחקר ותקן תקוני התפלות ותקוני שבת מלכתא בכוונות ידועות ויתר הנהגות טובות על פי קבלה כנז"ל כי על כן מלאני לבי לקום בזריזות כח וחיל לחבר את האהל להיות אחד ולכלול בתוכו כל הדינים והמנהגות הנהוגות בינינו חדשים גם ישנים לא תחסר כל בה כדי שיהיה נקל לדורשו ונמצא למבקשו ובכל אשר יפנה יצליח ובכל דרכיו משכיל וה' עמו שהלכה כמותו וטעמו ונמוקו עמו מפורש מחפוש ומציאה ממציאה בבתי גואי ובבתי בראי, ומ"ה אשר לו הגדולה ולו נאוה תהלה אשאל ממנו העזר החיל וכלה, ואחלה פני יוצרי להכנס לפני ולפנים בשלום ולצאת בשלום, וה' יברך את עמו בשלום.

נאום הכותב והמחבר המחזור דוד בכמה"ר אליעזר לחנו זצ"ל.

פאפירוס נמצאים בידי א) ואף כי רוב הספרים האלה לא נכתבו מידי חכמי קרים. אך די לנו לדעת כי השתמשו בספרים האלה, והתנהגו על פיהם ככל אחיהם במקומות מושבותיהם, ומהמון ספרי התורה העתיקים [כמאה במספר, מלבד אלה אשר גזל מהם אבן רש"ף] אשר הקדישו לבתי התפלה, ורובם ככלם בשביל כפרת אבותיהם או בניהם, נראה כי מלאו אחרי מאמר התלמודי הידוע: האומר הגני נותן פרוטה זו לצדקה בשביל שיחיו בני הרי זה צדיק גמור; [רשימה 1, 2, 4, 7, 8, 10, 12, 13, 15.] ולא לבד כי היו ביניהם לומדים ויודעי ספר כי אם גם סופרים ומעתיקים מהירים אשר הרויחו את נפשם רק מהמלאכה הזאת [רשימה 16. 18. 22] וגם ידיעת דברי הימים וקורות הדורות יקרו בעיניהם, עד כי כל מקרה קטן וגדול כתבו על ספר והעיד עדים, ורבים מהם הלכו לירושלים לקונן על חרבותיה או גם ללמוד מהיהודים אשר היו שם איזה דברים נעלמים מהם, כנראה ברור מהתאר „ירושלמי" אשר נקראו רבים מהם [ראה לעיל בתולדות הקראים] וכן היה להם שיח ושיג עם היהודים הספרדים כנראה מהספרים הרבים הכתובים בכתב יד הספרדים, ומהם גם בשפה ההיא, וכל שירי משוררי ספרד הנודעים רבם ככלם העתיקו בסדרי תפלותיהם, עד כי בצדק נוכל לכנות את סדר תפלתם הקדמון בשם „ספר שירים", יען הוא כולל בתוכו שירים למאות, ופיוטים לאלפים, עד כי רק חלק אחד מהם כולל כשש מאות דפים גדולים [שלשה חלקים מסדר תפלתם בכ"י נמצאים בידי]. ולפי הנראה אהבו מאד לשיר בשיר, עד כי רבים מהם אשר לא ידעו מאומה מכל חקי השיר ומשפטיו, כתבו שירים כהעולה על רוחם, ואם היה איש נכבר ביניהם קבלו את שיריו לשורר ולזמר בבתי תפלותיהם. אמנם השירים האלה פעלו מאד על הגיוני לבבם עד כי כל תפלותיהם נערכו בסדר ומשטר מיוחד ונגונים מיוחדים ומוגבלים על פי חקי הנגון בימי קדם, עד כי לא נשמע בבתי תפלותיהם כי ירים איש את קולו יותר מרעהו, וגם התחנות והבקשות הנאמרות בכל מושבות בני ישראל בבכי ובתחנונים בלי סדר ומשטר בימי ראש השנה ויום כפור, ישירו היהודים הקרימים כבימי מועד וחג, כאשר שמעו אזני בהתפללי ביניהם, ובכל זאת בחרו לשיר רק את הטובים מהם, והנשארים לא ישמעו על פיהם אף כי נכתבו בסדרי תפלותיהם, ובכל עת אשר התפללתי בבית תפלתם הרגשתי שמחה בלבי לראות אחי אלה ההיו נדחים בין פראי אדם אלפי שנים עמד טעמם בם וריחם ביראת אלהים לא נמר, ונשארו אמונים לדת אבותיהם ככל המון בית ישראל, ומי אוהב עמו יראה זאת ולא ישמח?

כאשר נתגלה מלאכת הדפוס בעולם, החלו גם היהודים בקרים להדפיס

א) רשימת כל הספרים האלה תוכנם ומהותם, ומתי וע"י מי נכתבו או נעתקו, כתובה במחברתי „אוצר ספרים כ"י לגנזי בקרים" אשר אקוה להוציאה לאור אם יחיני אלהי ישעי.

Digitized by Google

את ספריהם, או לקנות ספרים נדפסים מארצות אחרות, וביחוד קנו והדפיסו בארץ תאגרמה, ראשונה יען כי קרובה היא לקרים יותר מארצות אחרות, [בבקר יום וחצי תוכל אנית תוגן לבוא מקרים לקאנסטאנטינאפאל], ושנית, כאשר ידעו את שפת תוגרמה [השפה הטטרית והתוגרמית אחות הנה. ויש ביניהן רק שנוים קטנים] וגם סחרו אל הארץ ההיא בימי קדם, וגם בימינו, ומן העת ההיא החלו להעתיק את תפלותיהם ושיריהם וגם כתבי הקדש לשפת טטרי או תוגרמה, וגם בידי נמצא העתקת ספרי נביאים וכתובים בשפת טטרי, וראיתי בידם ספר כולל כל שרשי לה"ק נעתק לשפת תוגרמה ונדפס בקאנסטאנטינאפאל זה כשלש מאות שנה, [הספר הזה הוא כתבנית ספר זכר רב] עד כי בכלל הלכו שלובי זרוע עם היהודים בטירקיי ורומניא במנהגיהם הדתים והמדינים, וימצאו חן בעיני מלכי הטטרים, ובעוד אשר הטטרים הרעישו תבל ומלואה, המו ממלכות, הרסו ערים ומצדות, ומלכי ארץ רגזו ויחילו מפניהם, וכל ארצות איירופא היו לחרדת אלהים, ישבו היהודים ביניהם במנוחה בהשקט ובבטחה, וישקדו על דלתות התורה והתושיה, עבדו את האדמה, וסחרו אל ארצות רחוקות, וימצאו חן בעיני אלהים ואדם.

ככל היהודים אשר מנו פרטי השנים למלכות היונים [לשטרות] עד המאה העשירית לספה"נ ואחרי כן התחילו למנות „ליצירה", כן מנו גם היהודים בקרים [רשימה 16 משנת תתקנ"ב לאלף החמישי], ובכל זאת לא חדלו למנות לשטרות גם זמן רב אחרי זה, [ראה הלאה פרט השנה בביהכנ"ס בפעאדאסיע] אך למן העת ההיא עזבו את המנין לשטרות מכל וכל, ולא מצאתיו עוד בשום מקום, וגם זה אות נאמן הוא כי בכל עניני הדת והלאום הלכו שלובי זרוע את יתר אחיהם בארצות פזוריהם.

כטבע כל היהודים אשר אם יתאספו לעשרה במספר, ישתדלו לבנות להם בית תפלה, כן גם בני היהודים בקרים משכנות לאביר יעקב אם מעט ואם הרבה היה מספר בני עדתם, כן נראה כי בזמן לא כביר אחרי אשר נתישבו בקראסובאזאר מהרו לבנות להם בית תפלה בשנת 924 למנין השטרים [רע"ו לאלף הששי], וכן היה להם ביהכנ"ס בערי קלעא [סלע היהודים] ובאחציסאראי, אשר בראשונה נשאר עוד הבית עומד על תלו כיום הזה, ואחרי אשר יצאו היהודים משם נשאר בית תפלתם ריק ויחזיקו בו הקראים, וזאת אשר התעה את הקראים לחשוב כי שני בתי תפלה הנמצאים בצופט קאלע להם המה, אף כי יש בידי להראות כי האחד—והוא העתיק—להקרימצאקים הוא, ובעיר באחציסאראי נהרס בית תפלתם הקדמון זה כשלש שנים, ויהודי רוסיא ופלין בנו בית תפלה אחר על מקומו. והנה מדי דברי על דבר בתי הכנסיות ליהודי קרים נעים עלי לדבר דברים אחדים עיד בית הכנסת העתיק המפורסם בעולם כי נמצא במעבה האדמה, בפעאדאסיע. השמועה הזאת עשתה לה כנפים עד קצוי ארץ עד כי כלם יאמינו אומן בהגדה הזאת, ואף כי על פי רוב ספורי ההמון בשקר או ברסיון יסודם,

Digitized by Google

ואיש דעת לא יוכל לתת אמון בדברים כאלה, אכן בדבר הנוגע לקדרות הימים ומה גם אם לא נמצא בההגדה ההיא דבר מתנגד לחקי הטבע, לא לחכמה תחשב להכחיש הכל טרם נמצא אות ומופת לזה, ונחוץ לכל איש מבין לחקור ולדרוש אולי נמצא גם שרש דבר אמת בספורים כאלה, הנה כי כן יש ידים לשער כי כל עוד אשר היתה העיר הזאת [פעאראסיע] תחת יד היונים ואחרי כן תחת ממשלת הכוזרים, בלי ספק היה שם בית תפלה ליהודים, אכן כאשר נפלה ממשלת הכוזרים, והעיר הזאת באה תחת יד הפעצענעגים, הפאלאוצים, וכן התגלגלה ככדור מיד ליד, ונהרסו חומותיה, עד כי לפי דעת איזה מהסופרים האחרונים היתה לכפר קטן אשר רק איזה בָּתִּים ישבו בה, בלי ספק נהרס גם בית תְפלה אשר היה שם ליהודים, אך אחרי אשר באו הגענואיזים ויבנו את העיר מחדש א) בסוף המאה הי"ג, אז שבו גם היהודים אליה, ויתקנו את חומות בית תפלתם ההרוס· והנה גם לדעת אבן רש"ף נבנה הבית הזה זה יותר מאלף שנה, על פי הכ"י אשר נמצאו בידו, וא"כ נקל לשער כי נבנה עוד בימי ממשלת הכוזרים, או אולי גם על ידם, וכאשר באו היהודים שנית ותקנוהו, יצא הקול כי נמצא במעבה האדמה, הבית הזה עומד במורד גבעה קטנה, מסביב לבית חומה גבוהה הָנָה לחיץ בעדו מכל רוחותיו, על החצר מימין עומד בנין אבנים קטן ובתוכו מקוה מים לטבילת נשים הנמצא — לדברי יושבי פעאראסיע — בזמן אחד עם בית הכנסת, ועוד בית קטן למשכן השמש או השומר, בקיר הבית הזה מבחוץ נגד המבוא לבית הכנסת קבועה מצבת אבן שיש, אשר מצאה וקבעוה שמה זה לא כביר כאשר תקנו את הבית, ועליה כתובה בשפת עבר, וז"ל: [שורה וחצי חסרות]·

„גדול הדור ונזר הזמן עליו יבכו באי מזרח ותימן, תם וישר עבד הנאמן, נבנה הציון הזה לאיש צדיק ירא אלהים וסר מרע כ"ר יהושע בכ"ר מאיר תאמין לי [מטאמאן] אשכנזי ז"ל שנפטר בשם טוב בעולמו ביום ד' כ"ז לטבת שנת הרס"ט, תנצב"ה"·

האיש הבא אל בית הכנסת הזה יכיר במעוף עין הראשון על פי תבנית בנינו כי עתיק הוא לימים מאד, מזוזות הפתח נעשו מחלמיש צור ועליהן חקוקים מעשי ידי חרש אבן ציצים ופרחים שונים הנושאים עליהם חותם טעם יופי ארצות הקדם, והדרת השיבה חופפת עליהם, ממעל לפתח חרות על האבן „זה, לצ, יב" [זה השער לה' צדיקים יבואו בו], בתוך הבית בְּתָּוֶךְ עומדים ארבעה עמודים, שנים מהם הנם מאבן שיש עגולים ועבים מאד, אשר נשארו שם מימי קדם, ושנים הנם חדשים מאבני מחצב, אך יושבי העיר יספרו כי בבית תפלה הנוצרים נמצאו עוד שני העמודים הנותרים אשר לקחו מבית הכנסת הזה, ובינות לארבעת העמודים האלה היה

א) על דבר העיר הזאת אדבר בפרט בחלק שני.

במקום הבימה, ארון הקדש הנהו חצוב עמוק בקיר חומת הבית, וממעל לפרכת תתנוסס כתובה באותיות בולטות „אלף כֿתֿר לשטרא [א]) הכתובה הזאת הנָה ברורה ונכרת היטב במעוף עין הראשון אף כי תמונת האותיות משונות מאד, בקיר המזרחי [ארון הקדש הוא בקיר הדרומי] קבועה אבן שיש חזקה מאד, ועליה כתובה באותיות גדולות ומרובעות ובולטות וז״ל:

בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן שלח גואל לקבץ ישראל לפ׳ כתֿרֿהֿ.

אצל הפתח משמאל בבאה היתה לפנים איזה כתובת קעקע באבני החומה אשר נשארו עוד סמנה המלים „מתן בסתר יכפה אף“ וכאשר יספרו זקני העיר היתה שם קופה של צדקה, וכן הוא המנהג עוד היום אצל יהודי קרים, תם בליטא ופולין לכתוב את הפסוק הזה אצל קופת הצדקה, ולפי עדותם היתה שם כתובה ארוכה ופרט השנה עוד לפני שלשים שנה, אשר בלי כל ספק היתה לאל יד חוקרי קדמוניות להוציא מסנה איזה דברים נחוצים, אבן באשמת אחינו אנשי רוסיא ופולין אשר לא ידעו להוקיר את הבנין היקר הזה, נתצו ברוב אולתם את האבן והכתובה ויבנו שמה סולם לעלות לעזרת הנשים, הארסטאקראטים הבודים האלה אשר רובם ככלם היו אנשים מדלת עם הארץ, ובראשם גבאים פראים אשר מבית החיטים יצאו להשתרר על העם, התאוו תאוה לתקן את הבית העתיק והנפלא הזה כתבנית בתי הכנסיות באשכנז, ובכן הרסו ולא חמלו על מחמדי היהודים הקדמונים אשר חכמו יותר מהם, ולא לבד את המקום הזה הרסו כי אם עוד שנים מקירות הבית, וכאשר חצבו עושי המלאכה בקיר מצאו בחומה כַּדֵי חרס גדולים ועבים מאד ובתוכם ספרי תנ״ך כתובים על קלף מזמן קדום וספרי תורה ומגלות קרועות, ובמקום אחד מצאו עושי המלאכה כמו ארגז נבוב וגם בתוכו היו איזה כתבי יד, ויוכל להיות כי כאשר תקנו את הבית בימי קדם אז הניחו שם את הספרים האלה, ולוא קרה מקרה כזה בין עדת אנשים מביני מדע כי עתה שמחו על המציאה הזאת כמוצא שלל רב, אולם העדה הנעורה בפעאדאסיע השליכה את הכדים והספרים ככלי אין חפץ בו, ולא נשאר מהם כל זכר כמעט, רק כד אחד אשר לקחוהו לבית אוסף דברים עתיקים בעיר הזאת.

כפי הנראה משתי הכתובות האלה נתקן הבית הזה בשנת אלף ת״ך לשטרות [תתס״ט לאלף החמישי 1109. לספה״נ] , יען על הכתבה הראשונה נראו הנקודות ברור רק על האותיות כֿתֿ, והאות ר הוא קטן ובלי נקודה, ובלי ספק הוסיפו את האות הזה למען תהיה מלת „כתר“ שלמה, כנהוג עוד היום לכתוב מעל לארון הקדש מלת „כתר“, או „כתר תורה“, וכן נהגו בכל עת לבחור איזה פסוק או מלה לפרט השנה, ולעשות נקודות רק על האותיות הנחוצים להם לפרט השנה, וגם על הכתבה השנית נמצאו קוים רק על שני האותיות „כֿרֿ“, ולפי דעתי נ ב נ ה הבית הזה בשנת אלף ר״ך לשטרות [תרס״ט

א) אבן רש״ף העתיק „לשטרות“ ובלא אמת.

לאלף החמישי, או 909 לספהג"ן], אשר על זאת תרמוזנה המלות „בח: יבנה בית", ובשנת אלף ת"ך לשטרות תקנוהו ואז כתבו את הכת. השניה, ואת אשר יחזק את השערתי, הוא, תמונת האותיות אשר להכירם כרגע כי זאת השניה היא עתיקה לימים מהראשונה, והאיש היודע מה בחכמת הפאלעאגראפיע יעיד כרגע כי הכתבה השניה נכתבה זה כ: שנה, והרב ר' יצחק נאטאוויץ מסימפעראפאל הגיד לי כי לפני שלשים ש: ראה עוד בעיניו כתובה על אחד החלונות, כזאת:

„וישקף בעד החלון וירא
והנה תיקון בדק הבית נגמר"

אך אנכי לא מצאתי שום זכר לדברים האלה, אולם בהיותי אחרי בפעטערסבורג הראני הפראפעססאר ה' חוואלסאן כתובה אשר היתה חרו: באותיות בולטים על לוח עץ חזק אשר הביא אבן רש"ף לאוצר. ספ: הקיסר, וז"ל:

24 „וישקף בעד החלון וירא
„והנה תיקון בדק הבית נגמר

„בשנת המה ראו כן תמהו ליצירת עולם" (ד"א תשע"ה)".

הכתבה הזאת אשר העיד החכם הפראפעססאר הנ"ל כי ראה אותה בעיניו תתן עז ותעצומות להשערתי כי הבית הזה נבנה בזמן קדום מאד, אכן אודה ולא אבוש כי בכל העמל שעמלתי לדעת אל נכון על מה ירמזו שני האותיות „ת ח" בכתובה השניה, לשוא עמלתי, ובעבור זאת הלכתי כמה פעמים לביהכנ"ס לראות את הכתובה, כי לא האמנתי למראה עיני אחרי אשר האותיות ת ה לשניהם יש להם תמונת ח, ובכל הספרים כ"י העתיקים מאד, האות ה הוא סתום כאות ח עד כי כבד מאד להבדיל ביניהם, ורק בזאת נכרו כי הה"א הוא כזה ח והחי"ת כזה ח, ובהכתבה הזאת כל האותיות הנם מרובקים איש ברעהו, ובכל זאת החלטתי כי האות הזה הוא ת, יען בלעדי זה אין להם כל מובן, וכן החליט אבן רש"ף, אבן לפי דעתו הוא לפ' בתר"ח, וא"כ נבנה הבית בשנת תר"ח לאלף החמישי, ואבקש מאת כל חכמי ישראל חוקרי קדמוניות כי ישימו לב לדבר הזה, ואנכי נבון לשלוח פתשגן מהכתבה הזאת לכל דורש, ואם יצלח להם להעמידני על האמת אודה להם בכל לב, כי איך שיהיה אינני קובע מסמרות בחשבוני זה, ועל החוקרים להציע דעותיהם. אחרי כתבי זה באתי עוד הפעם לפעאדאסיע וראיתי אצל המבוא לביהכנ"ס לימין באר מים נבנתה מאבנים, ועל הבאר מכסה מאבן מוצק [גראניט] מאד ועגולה, וכפי הנראה היתה מרובעת, אך עשו אותה עגולה לפי מדת הבאר העגולה, ועל העבר השני מהאבן מצאתי כתבה באותיות שקועים, אך רוב הכתבה חסרה, וז"ל:

Digitized by Google

מנהגי יהודי קרים בימינו

טו

אף כי בכל מנהגיהם בדת יתנהגו ע"פ תורת הרבנות לכל חקתו ומשפטה, בכל זאת ישנם ביניהם מנהגים רבים הראוים לתת לב עליהם כן אלה אשר מימי קדם מוצאם והדרת הזקנה תתנוסס עליהם, וכן אלד אשר יוכלו להיות למופת לאחינו בארצות אחרות להתנהג כמוהם, ולא אכחד כי נמצאו ביניהם מנהגי הבל ורעות רוח, אך גם אלה לא לחרפה תחשב להם, יען גם בין אחינו ברוסיא פולין, גאליציען, רומניא, ותוגרמה נמצאים מנהגי הבל רבים, ואולי עוד יותר מאשר אצל הקרימצאקים, אף כי האחרונים על רגל בני איירופא הנאורים יתיחשו, בעוד אשר הראשונים גרו אלפי שנים בין עמים פראים ופרועים, ולא היה להם כל מורה דרך לנהלם באורח חכמה ודעת, וע"כ אקוה כי אחינו אלה לא ירגזו עלי אם אספר בזה גם את מנהגיהם אשר בהבל יסודם, יען לא למען נבל שמם חלילה הנני עושה זאת, רק באשר זאת חובתי, ונהפוך הוא כי בכל מנהגיהם — אף הבלתי נכונים — לכבוד הם לנו בכל ארצות פזורינו, כי עוד ניר לבני ישראל מימי קדם קדמתה, מימי הבית הראשון והשני, חי על האדמה הזאת אשר לא התערבו בגוים, וכאז כן עתה נתקיים עליהם הכתוב „כי תעבור במים — בים צרה תוקה — אתך אני־להצילך —, וכי תלך במו אש — קנאת ושנאת הדת אשר יאבו הגוים לאכול אותך בכל פה—לא תכוה" וכו׳. וע"כ כל איש אשר לו מוח בקדקדו לא יאשימם על מנהגיהם אשר אין להם חלק בדת ולא נחלה בשכל הישר.

כמנהג כל היהודים יחנכו גם המה את בניהם עודם באבם לידיעת התורה והדת, ויבחרו מלמדים לבניהם אשר כל אחד יאסוף מעשרים עד שלשים נערים וילמדם קרוא בסדר התפלה, ואף כי מלמדיהם הנם רק יודעי ספר מעט, וזולת זאת הנם משוללי כל ידיעה אחרת כרוב המלמדים בפולין, בכל זאת יודעים הנערים קרוא בספר בלי מגרעות, ולפלא הוא כי בעוד אשר לא ידעו המלמדים בעצמם מאומה מחכמת הדקדוק, הנה הנערים קוראים בספר בסדר ומשטר נכון, עד כי כבד להכיר כי לא ידעו מאומה בדקדוק הלשון, וכן ילמדו אתם לתרגם את כתבי הקדש בשפתם, אך כאשר יגדל הנער מעט יתחילו ללמדו איזה מלאכה להחיות נפשו. הנערים לא יבואו ע"פ רוב לביהכנ"ס עד אשר יהיו לבני י"ג שנה, ואז כאשר יתחילו להניח תפילין יבואו אל ביהכנ"ס ויתעטפו גם בטלית.

הבחורים לא ימהרו לקחת נשים עודם באבם טרם ידעו כי יש לאל ידם להחיות נפשם ונפש האשה אשר יקחו מעמל כפיהם, כאשר יעש

Digitized by Google

היהודים בליטא והחסידים בפולין, וע"כ הרוב מהם אף כי אינם עשירים אך גם לא ישקדו על פתחי נדיבים,' וכן גם לא ימהרו הורי הבנות לתת את בנותיהם לאיש טרם תגדלנה וטרם תדענה חובתן לבעליהן, וביחוד ראוים ההורים לכבוד כי לא ישפכו את ממשלתם על רוח בניהם ובנותיהם לתתם לאיש הישר בעיניהם טרם ישאלו את פיהם, כאשר יחשבו יהודי פולין את בנותיהם לשפחות נחרפות ובניהם לממכרת עבד.

את התנאים [אשר יקראו אירוסין] יחשבו לקשר אמיץ וחזק ואיש לא יעז לנתקם. אחרי התנאים לא יחדל החתן מבוא אל בית הכלה לבקרה ולדבר אתה, על החתן לשלוח להכלה בכל ערב שבת לא פחות מעשרים קא"פ אשר על זאת יש לו חשבון צדק, עשרה קא"פ יחשוב להוצאות בית המרחץ, ששה, לקנות צבע „קענא" לצבוע שערות ראשה וצפרני ידיה ורגליה אשר תעשה זאת רק בבית המרחץ והצבע „סאקיז" לטהר את השינים, וארבעה לקנות בורית ולשלם לשומר הבגדים, ובמחיר זה תשלח הכלה להחתן בכל ערב שבת עגות לחם חם ממולא בבשר ובמיני מטעמים [זכר למן] ולזאת יקראו „פאסטעל", ועל החתן לתת איזה קשיטות לנושא העונה, ולא לבד החתן, כי אם כל איש אשר יקבל למנחה לחם או מאכל חם מאת רעהו בערב שבת עליו לשלם להמביא אף כי יהיה בן אחד מעשירי העם.

החפה יעשו תמיד בבקר כעלות השחר, קודם החפה ילך העם באישון חשך ואפלה במחולות ובמצלתים דרך רחוב העיר לבית החתן, ושם יקחוהו ויוליכוהו לבית הכלה, וטרם יבואו אל ביתה פנימה, יעזבו את החתן לעמוד בתוך החצר, והם ירקדו סביבו בכל עז, ואחרי כן יביאוהו אל הבית, ויתמהמהו שמה שעה או שתים עד אשר תעדה הכלה את עדיה עליה. בעת ההיא ימרחו בסיד על מצח הכלה להסיר את השערות מעל גבות עיניה, אחרי כן יקחו פיח שחור וימשחו את מצחה ויציירו עליו ציצים ופרחים ליופי, ועל המקומות אשר נשארו מחשוף הלבן ידביקו נייר מצופה בזהב, [ויפה העיד על זה הרב ר"ש ראבין כי זאת היא כונת המקרא לשום בפוך עיניך, יען המנהג הזה הוא היותר יפה ונעים בעיניהם [ראה ספר גאון יהודה וירושלים צד 52]. אחרי כן יוליכו את הכלה לבית החתן ושם יתהוללו ישירו ויסח ויצאו במחול משחקים כל הלילה עד אור הבקר, ואחרי כן יוליכו את שניהם לחצר בית הכנסת, ובמקום החפה אצלנו יפרשו טלית על ראש שניהם, ומביאים תרנגול ותרנגולת והשושבינים אוחזים את התרנגולות בידיהם ומקיפים בהם שבע פעמים מעל לראש החתן והכלה, ואחרי כן ישחטו אותם, והחתן יקדש את הכלה כדת וישובו לבית הכלה. הכלה לא תוכל לצאת מפתח ביתה החוצה כל שבעת ימי המשתה, וכל איש זכר לא יהין לגשת אל חדרה בכל העת ההיא רק החתן בלילה הראשון ולא יותר. בחדרה יכינו בעדה מטה וכרים וכסתות אשר תשב עליהם כל שבעת הימים, ומסביב המטה יתלו סדינים ומטפחות לבל יביט בה כל איש זכר דרך החלון

Digitized by Google

בזדון או בשגגה, והמטה הזאת נקראת אצלם בשם „חפה". עוד שני מנהגים משונים אצלם אשר לא ידעתי שחרם, בעצם היום קודם החפה ישלח החתן לקרוא לאוהביו ורעיו הבחורים, ויכבדם ביין ובמיני מטעמים ואחרי כן יוליכוהו הבחורים אל בית המרחץ, ואחד הבחורים יקרא: הנני נותן עשרים או חמשים קשיטות למען אפשוט את הבגד העליון מעל החתן! והשני יענהו בקול: הנני נותן ששים לבל יפשיטיהו! וכן יתמהמהו שעה או שתים עד אשר יפשיטוהו ערום, ואחרי כן יקרא עוד הפעם אחד מרעיו: הנני מתנדב שקל כסף למען אתכבד לרחוץ את ראש החתן בבורית! והשני יתנדב יותר מעט לבל ירחצהו, וכן יעשו גם בלבשו את בגדיו, עד כי לא יוכל הרואה לעצור משחוק פיו, וכן יתמהמהו חצי יום ולפעמים יום שלם טרם יוציאו את החתן לחפשי מבית המרחץ. אכן כעת כאשר התערבו מעט ביהודי רוסיא ופולין החלו מעט מעט לעזוב את המנהגים האלה, ואיזה אנשי דעת מהם הרחיקו כבר מנהגים כאלה מכל וכל.

על הכלה להביא קודם החפה את כל בגדיה ותכשיטיה לבית החתן והבגדים יתלו על כל קירות הבית אחד אחד למען יראו כלם כי רבים המה, ואחרי כן יקחו את עדיי הזהב והכסף [כי בלעדי עדי זהב וביחוד כטבעות תוגרמה לא תהיינה הבתולות לאיש ויעבור עליהן מה] ויניחום על קערה גדולה, ואיש אחד מֵבין בזהב וכסף יבוא לערוך את מחירם, ואחרי כן ישאו אותם להראות לכל אנשי הבית, ולכל אחד הרשיון להגיד את דעתו אם שוים הם את המחיר אשר העריך אותם המעריך, ואז יכתבו את הכתובה, ובכתובה יזכירו אחד אחר את כל החפצים אשר הביאה הכלה לבית החתן ומחירם, ועל הכתובה יחתמו כל האנשים הנמצאים בבית, עד כי לפעמים נמצא מעשרים עד חמשים חותמים על כתובה אחת, (נוסח הכתובה ראה הלאה).

הקרימצאקים מתפללים תפלת שחרית בבקר השכם, כבואם לחצר בית הכנסת יחכו עד אשר יתאסף כל העם, ואיש לא ירהב לדרוך על סף ביהכנ"ס, וכל זה הוא רק לבל ידברו דברים בטלים בביהכנ"ס, ובהתאסף כל העם אז יבואו כלם בפעם אחת לביהכנ"ס, וכרגע יעמדו להתפלל. נעים מאד לראות כי בכל עת התפלה לא יהין איש לא לבד לדבר את רעהו כי אם גם להסב את ראשו, החזן עומד על הבימה ומתפלל, ושם הוא גם מקום הרב, ויתפללו בסדר נכון ומשטר נעים להפליא, קודם קריאת התורה יחל השמש לרוץ במעגל סביב הבימה ויקרא בקול גדול בלי הרף „און בעש קאפעק שלישי! או ייגרמי דורט קאפעק מפטיר [חמש עשרה, או עשרים וארבעה קא"פ] וכה ירוץ במעגלה כרבע או חצי שעה. בבוא אורח לבית תפלתם יקבלוהו בסבר פנים יפות ויכברוהו כמשפט, כהתמם להתפלל יעזבו כלם כרגע את בית התפלה ולא יִותר שם איש לבל ידברו שם דברי חול, ואחרי תפלת ערבית ילכו אחדים מהם לבית הרב ללמוד שעור בגמרא או פוסקים.

האחוה השוררת בין הקרימצאקים נפלא מאד, איש איש יחוש במכאובי רעהו, ובשמחתו ישמח גם הוא, ובכל עז יתאמצו לתמוך בידי עניידם, ואם יאבד איש את כספו בענין רע במלאכתו או במסחרו, ימהרו לתמוך בידו לחדש את סחרו כמקדם. בכל ערב שבת יחלקו כחמשים ח"כ לעניים מקופת הקהל, ובימי החורף יקנו גם עצים בעדם, עד כי לא נראה בהם איש השוקד על פתחי נדיבים, ומה גם נערים אשר ירוצו אחרי האורח לבקש נדבת כסף כבערי הקדם, לא אחד.

הקרימצאקים רובם ככלם הנם בעלי מלאכת יד, ומהם גם כורמים וחצבים, ומעטים גם עובדי אדמה, ובכלל לא יבושו לשלוח יד אף בכל מלאכה נמבזה רק להחיות נפשם מעמל כפיהם, ובעבור זאת ראוים המה לכבוד, במלאכת יד עוד לא הצליחו לעשות חיל, יען מעולם לא למדו בבתי ספר ולא ראו מכל הנעשה בתבל ומלואה, ודי להם כי יודעים המה בכל מלאכה הנרתצה להטטרים, מהם גם עוסקים במסחר, מחזיקי בתי יין וכדומה, וביחוד ראוים המה לשם ולתהלה כי כל עסקיהם המה באמונה ויושר, ולא נראה ולא נשמע מהם כי יונו את הקונה כסוחרי איירופא.

כנהגידם בבית הוא ככל הטטרים, בתיהם יבנו מחמר או מאבני סיד שפלי הקומה, ולא ישתדלו לפאר את בתיהם פניכה בכלי בית יפים ככל בני ארצות הקדם. סביב כל קירות הבית פנימה יעשו ספסלים ארוכים ושפלים ועליהם כרים רכים לשבת, רצפת הבית שטוחה מרבדים ועליהם ישבו לאכל ושם ישכבו גם לישון, כסאות ושלחנות אין להם, רק שלחן קטן אחד כהדום רגלי איש, ורק העשירים מהם כבר הסכינו בימינו לשבת על כסא ולאכול על שלחן כבני איירופא.

הקרימצאקים יערו עם נשידם באהבה, והנשים אינן כלואות בבית כנשי הטטרים או הקראים, ובכל זאת עוד לא הרחיקו לצעוד קדימה בארח ההשכלה כהנזכרות, ואין בהן אף אחת היודעת כתוב או קרוא בספר, אכן לעמת זה הנן צנועות וזהירות במלאכתן בבית, ואוהבות את הנקיות מאד.

ההשכלה אשר פרשה גם דגלה על כל ארצות איירופא עוד לא תדרה למשכן הקרימצאקים, וכהעם אשר הם יושבים בתוכם לא ידעו כל מאומה מכל הנעשה בתבל, ורק אחדים מהם והמה ע"פ רוב בני העשירים הצעירים כבר התחילו להשכיל, וראשית השכלתם היהה על ידי קריאת ספרים בשפת עבר ומכתבי עתים לבני ישראל, וגם זאת לדעת כי לא מאשר ישנאו את ההשכלה לא השכילו עוד, כי אם באשר בעיניהם לא ראו ואזנם לא שמעה אף מה מפעלות העת, אכן אלה אשר נסו לסחור גם אל ארץ אחרת, כבר הרגישו את החסרון הזה, ולוא היתה לאל ידם כי עתה כבר חכמו השכילו ככל המון בית ישראל בארצות הנאורות ע"י תשוקתם ללמודים, ועד לא שמעתי אף אחד מהם אשר ידבר תועה על ההשכלה, ואחד

מנכבדיהם שאל בעצתי אם ישתדלו להשכיל ככל בני איירופא או ישארו במצבם כמלפנים, אות היא כי ירגישו חסרון ההשכלה ·

הקרימצאקים יחיו בשלום ושלוה את היהודים האשכנזים, וכי יבוא אליהם אורח אשכנזי יאהבוהו ויקרבוהו, ובכל אות נפשם יתחתנו אתם, ובכל זאת לא ידעתי מדוע שומה בפיהם כי האשכנזים שונאים אותם? · הן אמת כי אריסטאקראטי קרים אשר כל חכמתם היא לקצר בעליונים ולהאריך בתחתונים, והשכלתם היא לאכול בשר החזיר והעכבר או סרטן כמו שהוא חי המה ימלאו שחוק פיהם עלידם יען שלמים הם עם ה' ותורתו, אכן זו לענם לא לבד על הקרימצאקים כי אם על כל אשר בשם ישראל יכונה, אולם האיש אשר מוח עצמותיו לא נחר, יבין כי עלינו לאהוב אותם בכל נפשנו ומארנו כי אנשים אחים נתנו נאמנים לאלהים ומלך, ושארית פליטה מאחינו הנדחים לקצוי תבל בימי קדם, ויקרים הם לנו מאד מאד ·

ישנם מנהגים · מחרים מאד אצל הקרימצאקים וראוי להזהירם כי יחדלו מעשותם, והמה: כי יפול איש למשכב לא ידרשו ברופאים, כי אם יוליכו את החולה אל הנחל [חאטול] ושם ירחצו את פניו, ועוד יקחו משם מים להביא לביתם, ובשוב החולה לא ילין בלילה הראשון בביתו, או לפעמים יוליכוהו אל בית הנזירים „סאפול" אשר שם יתאספו הנוצרים אחת בשנה לחוג חג, לרחוץ במי הבאר הקדוש להם, ואחרי הרחיצה ישליכו איזה קשיטות אל תוך הבאר, ובזה יאמינו אמן כי ירפא החולה, אך אם יחלה איש מפחד, אז יוליכו את החולה מחוץ לעיר הרחק כפרסה וחצי אל ההר „קארחרטוי" [הר הפחד] ושם ישכיבו את החולה על הארץ, ובמקל יד או בעץ דק יעשו מרכז עגול סביבו על הארץ, ואחרי כן יקחו פתילי צמר רך משבעה צבעים שונים ויקשרו אותם על העץ אשר שם, ולוקחים כד של חרס לשבור במקום ההוא, ומקברים מטבע נחשת בארץ וישובו לביתם ·

חוק הוא לנשי הקרימצאקים בלכתן לבית המרחץ לקחת מביתן מכל מאכל אשר יאכל, יען יושבות שם יום שלם, טרם תלכנה תעדינה את עדין עליהן בבימי שבת ומועד, וכן יעשו גם הגברים, ויקרה לפעמים כי יקחו אתם מנגנים בכלי שיר, יען בית המרחץ הוא להם כלכל יושבי ארצות המזרח במקום בית משחק · לבני איירופא, ושם יתהוללו וישירו ויאכלו למעדנים ·

ראש מאכל הקרימצאקים הוא לחם חטה שחור, פרי עץ וילדם [אשר יעשו מהם מטעמים שונים] בשר כבשים ויבול האדמה, רוטב [זופפע] לא יבוא אל פיהם. וכן לא ידעו מאומה ממאכלי איירופא, ובכלל כל מאכליהם לא ימתקו לחיך בן איירופא, ולפעמים יפול למשכב אם יטעם ממטעמיהם, ותחת זאת יודעים המה לעשות מיני מרקחת מכל פרי העץ עד להפליא ·

נשי הקרימצאקים תלבשנה מלבוש כנשי הטטרים, ואף כי יש ביניהן

Digitized by Google

יפת תואר מאד, אכן שלמותהן תתעבון עד כי תהיינה לשמצה בעיני בן אירופא, אולם נשי העשירים תתאמצנה בכל עז להתיפות בבגדיהן ובעדי זהב וכסף, הזבן תשאינה חרוזי מטבעות זהב על צואריהן, ותגורת רחבה 2-4 צאלל משובצה בכפתורי כסף תחגורנה על מתניהן, סגור התגורה הוא מכסף ומופז, והעשירות תעשינה חגורות או צעדות כאלה גם על תליהן.

הקרימצאקים אף כי חזקים המה באמונתם ואיש מהם לא ירהב עז בנפשו לעבור חק ודת ביד רמה, בכל זאת אינם מקנאים קנאת ה' צבאות כמקנאים בליטא ופולין, ואם יראו איש מפיר חק לעיני השמש לא יתנפלו עליו ולא יוכיחוהו רק יביטו ברוח שקטה על אולת האיש ההוא, וכן ימלאו שחוק פיהם תמיד אם ישמעו כי החסידים מספרים נפלאות רבותיהם וקדושיהם, ומלה בפיהם „אנחנו איננו מאמינים בקדושיהם ובנפלאותיהם;

יהודי קרים בימי קדם לקחו שתי נשים או יותר, אף כי הדבר נפלא בעיני מאד, באשר ידעו גם הם בכל עת — ומה גם בימים האחרונים — מכל הדרשות אשר צמחו על תלמי ספרות ישראל, ואיך לא ידעו מחרם רבינו גרשון? ואולי לא קבלהו גם מראש, [ראה לעיל פ' ו'] או שקר העיד בם הקראי ההוא.

מושב בני ישראל בקרים

טז

כאשר הראינו לעיל ישבו היהודים מראש בטמטרכיא [חצי אי התמאני] ואחרי כן נתישבו בקערץ, ומשם נפוצו להערים אשר על החפים הדרומים. פילון היהודי במלאכותו אל קאיוס, או יותר ברור, אגריפס המלך במכתבו אל הקיסר קאיוס א) מספר: כי יסדו היהודים מושבות [קאלאניען] „בלב ממלכת פאנטוס" ועדותו נאמנה עלינו מאד, כי בלי ספק ידע זאת אל נכון, ולולא זאת לא נועז להזכיר דבר מסופק לפני הקיסר העריץ ההוא. הסופר היוני סטעפאנוס [671] יעיד כי נמצאו יהודים בפאנאגאריען כדברים האלה „ולפאת מזרח בסביבות חוף הים השחור אצל פאנאגאריע אצל העברים השוכנים שם יגורו עמים רבים", [היהודים ושפת הסלאווים צד 130], פאנאגאריע היא אצל תמאן, מנגד לעיר קערץ, ולא לבד בימי קדם כי אם גם במאה

א) מלאכות פילון היסודי צד 34.

הי"ג עוד ראינו יהודים בתאמן [רשימת המצבה בפעאדאסיע, ראה לעיל] וכן נמצאו שם עד המאה הט"ז, וביניהם היה גם חכם מהלל בתאמן ע"פ עדות מצבת ר' יעקב התאכני אשר תשא מדברותיה כדברים האלה: [אבני זכרון מצבה 98].

26 וזאת המצבה אשר הוצבה
על ראש בעל חכמה ושיבה
זקן ונשוא פנים וראש ישיבה
המרביץ תורה בדורו ברוח נדיבה
המעמיד תלמידי' רבי' בנפש רחבה
הוא בה"ד יעקב חזן נפשו ת̈ בטובה
בכ"ד משה הנכבד ת̇נ̇צ̇ב̇ה̇
נאסף אל עמיו בנשיקה ואהבה
יוסד על פי הגוזר לאנוש צבא
בר"ח זיו לקחו אלהים שוכן ערבה
שנת ה̇ש̇י̇ח̇ ליצירת שמים וחרבה 1558 לספה"נ
שבע רצון לפ"ק הלך למנוחה ושובה
אלהי ישראל ילינהו במלונה חשובה
ככתו' והמשכילים יז' כה' והכ' לעו"עד
לעתיד הבא.

פרט השנים על המצבה הזאת תקנתי ע"פ עצם המצבה אף כי אבן רש"ף ייחס אותה לשנת ד"א תשיח, אכן הזיוף הנראה פה לעין כי מראש היה כתוב השיח, ופירקאוויץ עשה מן הה"א ת"ו, הכריח אותי לראות את עצם המצבה ומצאתי כי כדברי כן הוא, והנקודות על המלות „שבע רצון" הנה חדשות אשר נעשו מיד המזייף, וכן הלך אחריו הרש"פ ז"ל בעינים עצומות ויתעה חכמים רבים בתהו לא דרך, כי ע"פ הפרט הקדמון ההוא עשה לרבים מחכמי הקראים המובאים בספר הפתרון לר"י התאמני לקדמונים מאד, מובן מאליו כי אלה אשר סמכו על הרש"פ ודעותיו ומספרו לקחו וישימו בכליהם, יפלו כנפול הנער הנשען על יד רעהו הנער כמוהו, וה' הרכבי אשר גם הוא הביא את ר"י התאכני הזה לעד עליו לשוב מדבריו כעת,

Digitized by Google

[ראה הלאה במאמרי זיופי אבן רש"ף] ובלי ספק גם החכמים גראטץ, פין וכו', ונחזור לענינינו.

מחצי אי התמאני ומקערץ התפשטו היהודים למקומות הקרובים על החפים הדרומים בקרים, בפעאדאסיע, סולכאת, בבסאן, פארטאניטא, ואחרי כן גם בבאחציסאראי, קלעא, וקאראסובאזאר, כאשר כבר הראיתי לעיל. היהודים האלה נפלגו למפלגות או לקהלות שונות וכל אחת מהנה נקראה בשם מיוחד, כמו קהל גגראש [פראספעקטוס פינגער 12], קהל הכוזרים, ובימים האחרונים גם קהל הקראים, ומזה נראה כי היהודים האלה לא היו משוללי כל ידיעה באמונה ודת, באשר כל אחד קנא להמנהגים אשר הביא מארץ גלותו לקרים, ועי"ז נקהלו לקהלות שונות באשר קנאו למנהגי אבותיהם, וכנראה לחמו גם מלחמת הדת עם הקראים, כמלחמת הרב המופלג בתורה והכמה ר' אברהם קירימי בספרו „שפת אמת" בכ"י [ידובר ממנו הלאה] בשנת ה' ק"ח, ואגב אעיר כי יוכל להיות כי הויכוח הזה אשר התוכח ר"א הקרימי עם הקראים היה ע"י טענות הקראי ר' אהרן הראשון בעל המבחר אשר טען נגד רבני קרים כמובא בספרו פ' בא על הכתוב החדש הזה לכם ראש חדשים, וז"ל: „זה לי ארבע עשרה שנה קודם זה הפירוש (שנת ט"ל) והיה לרבנים מולד תשרי ואנחנו ראינו הישן קרוב בזריחת השמש והראינו אותו לרבנים הנמצאים שם באותו המקום הנקרא סולכאת", ובלי ספק נשען על זה עשה פירקאוויץ את הרב ר"א הקרימי לגר צדק ולתלמיד הר"א בעל המבחר, והוליך אחריו שולל גם את החכם רש"י פין [מאמר חכמי ישראל בקרים הכרמל שנה ב' ג'].

כבכל ארצות מזרקיי אשר מצאו שמה היהודים האומללים מנוח. לכף תלם מתגרת ידי רודפיהם ומנדיהם, כן מצאו מנוח בכל עת אשר נרדפו על צואר בארצות שונות, גם בחצי האי קרים, עד כי מצאנו בקרים יהודים מכל קצוי תבל, מפרס, בבל וארץ הקדושה, מצרים וערב, איטליא ורוסיא ושם חיו בגאון שלות השקט תחת ממשלת מלכי הטטרים אשר מלכו בקרים. עדים רבים לזה המה, שמות אנשים ונשים אשר נמצאו על אבני המצבות ובספרים כ"י רבים בשפות ערב, פרס, תוגרמה וכו'. וכן קבלה בפי יהודי קרים עוד היום כי מארצות שונות באו אבותיהם להתישב בקרים, הקבלה הזאת כתובה על סדר תפלה ליהודי קרים בכ"י [חזניא] הנמצא בבית הכנסת העתיק להקרימצאקים בקאראסובאזאר, ונכתב מיד הרב ר' דוד לחנו בשני חלקים באקטאוו ½ בויגין בכתב יפה ומהודר מאד על נייר עב ולבן בשנת תפ"ה, ובהקדמתו לחלק ראשון הוא מספר דברים אחדים בנוגע לקורות ארצנו יהודי קרים כפי אשר העתיק בחסדו למעני ידידי הרב הגאון הצדיק ר' חיים יחזקי' מריני רב לעדת הקרימצאקים בקאראסובאזאר, וז"ל ההקדמה:

27 „ישמחו השומעים וישישו הרואים את יקר תפארת גדולת הספר דמחזור הזה ממנהג ק"ק כפא יע"א, כלולה ובלולה ומנופה בי"ג נפות דור

ממהדורא קמא ובתרא חדשים גם ישנים עומר על שני עמודי עולם יצוקים ביצוקתו, הן הנה היו לבני ישראל אשר בית ישראל נכון עליהם כמנהג ספרדים והאשכנזים, ונוסף עליהם לשם ולתפארת ולתהלה מנהגי הרב המקובל האלהי הארי׳ זצוק״ל עלה על גביהן ונעשה סניף וצעיף הטהור נטוי על ראשיהם מלמעלה מדרכי החסידות והפרישות על דרך הקבלה האלהית האמיתית לממתינין ושוהין בשעות ידועות יהודא (?) לתפלה לשוקרים ועומדים בבית ה׳ בלילות להודות להלל לשבח ולפאר ליוצרם על שם כבוד מלכותו לקונן ולהתאונן על חרבן בית קדשינו ותפארתנו ועל שריפת התורה לעשות תקוני רחל ולאה ותקוני התפלות מסודרים לימי השבוע ותקוני סעודה על השלחן הטהור אשר לפני ה׳ שלחן גבוה ומזבח כפרה ותקוני שבת מלכתא ותקוני ערב ראש חדש וכוונות השופר והתרת נדרים ומסירת מודעא וסדר המלקיות ותפלת בית עלמין וסדר הלימוד ליל הושענא רבא וסדר ההקפות על צד הקבלה והספירות וסדר הלימוד לשבעה באדר פטירת מרעיה וסדר הלימוד ליל שבועות ושאר הנהגות טובות אשר לא נתנו ליכתב נהוגות לכל ימות השנה מראשית השנה ועד אחרית שנה, יעויין כל אחד ואחד במקומו איש על דגלו באותות, ובהיות כי ראה ראיתי את עני עמי עניות התורה כי נתמעטו התלמידים פה להם ולא ידברו ואין דורש ואין מבקש לתורה ולתעודה בתוך קהל ועדה וישראל שלשה מטיבי צעד וסעד ותומך בשבט משרבו התלמידים שלא שמשו כל צרכם זה אומר בכה וזה אומר בכה במקלו ותרמילו וספר תורה שהיה בידו, אז אמרתי אחכמה אלך ואעבוד להקב״ה בעבודה שבלב זו תפלה ולעשות מסלול ודרך לעבודת הגוף והנפש לעלות התפלה במעלות בית אל סולם זה סיני וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים הממונים על התפלה מעלים ומקריבים במקום קרבן בירושלים של מעלה על דרך ישראל אשר בך אתפאר כי התפלה צורך גבוה היא, ומורידים השפע בעולמות אצילה בריאה יצירה עשיה, וכדי לזכות את הרבים נערתי את חצני קמתי ונתעוררתי לכתוב לו רובי תורתי ביתר שאת ויתר עז במעט מחזיק מרובה סדר התפלות והבקשות הנהוגות פה מזמן אבותינו אשר היה עקר דירתם בק״ק כפא ובעיר קירים הנקרא סלכת אשר באו ברגליהם רגל ישרה מבבל ומארץ פרס מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית ועשתה והצליחה ונהרג דוד בן זכאי הנשיא ראש גלות על ידי מלך ישמעאל העבסיט א) מקנאתו עליו להיותו מזרע המלוכה לבית דוד הע״ה, ואח״כ נתגלגל הדבר על ידי דוד אל דוד שעשה את עצמו משיח וקבץ עם רב מישראל ותגר חרבו כישמעאל נגד מלך פרס ולא עלתה בידו והיתה עת צרה ליעקב בגזרות ושמדים וענויים קשים ורעים עד שהגלה עם בני ישראל ונתפזרו למרחקי קצוי ארץ ורובא דרובא נטמעו בין הגוים ושכחו תורת אלהיהם בעו״ה, וקצתם באו לעיר קירים ונתישבו בעיר כפא בזמן הלועזים ובנו בית הכנסת שהוא מקדש קטן בנין יפה ומפואר בשנת אלף כת״ר לשטרות, והיו נוהגים בתפלותיהם

א) בהכרמל נדפס „העבסיים״.

כמו שקבלו שם מהגאונים ע"ה בסידורים אשר בידם בשנוי גדול הן בפיוטים הן בסליחות ללילי אשמורות לרבינו סעדיא גאון ע"ה הן בברוך שאמר ובנשמת ליום כפור מכונה לרבן גמליאל ע"ה ובפיוטים ליום הכפורים נקראים העבודות כמו שכתובים בחלק שני בתפלות יום הכפורים, וכאשר נלכדה עיר כפא ע"י המלך הגדול מלך תוגר פטיח שולטן מחמד אשר לכד עיר המלוכה קושטנטינא בשנת ר"ז לאלף הששי באו אנשים רשומים והמה חכמים מתוכמים מבני ארץ קדם שבאו גלות ירושלים אשר בספרד לקושטנדינא והיו נוהגים בתפלות כמנהג רומניא על פי המחזור של החזניא, ועוד נוסף עליהם שהיה גרוש כולל בקהלות של רוסיא ובכללם בעיר גדולה לאלהים של חכמים ושל סופרים הנקראת קיו"ב אשר עליה יאמרו המושלים כי מקיו"ב תצא תורה וגו' קהלה גדולה אנשים טף ונשים יחדו ועטרת מלכם בראשם הרב המקובל האלהי הדיין המצוין כמוהר"ר משה הגולה בכ"ר יעקב יעמ"ש בעל ספר אוצר נחמד ואתו עמו במחיצתו ג' רבנים גדולים כמה"ר אשר הכהן ע"ה וכמהר"ר קלמן אשכנזי ע"ה והג' לא נודע שמו אלינו, ונאספו שמה אל בית הכנסת של כפא יכ"ע ונעשו חלוקים לשלש כתות והיו מתפללים במנהגות משונות מנהג אשכנזי ומנהג רומניא ומנהג בבלי כפי קבלתם מהגאונים ע"ה והיתה מריבה ביניהם עד אשר בקשו לבנות לעצמם בית הכנסת אחרת עד שהגאון ע"ה הנז"ל הגדיל לעשות ורוח אלהים לבשה אותו ויקבוץ ויאסוף את כל העם והכריחם להיותם לאגודה אחת ותקן להם י"ח תקנות בחרמות ונדוים ובכלל התקנות מלתא דשויא לתרווייהו שיהיו נוהגים בכל דיני הלכות שחיטות ובדיקות וכתובות וגיטין וקדושין ושאר דינים והמנהגות כל מקום שחולק הרב משה איסרליס ע"ה על הרב יוסף קארו ע"ה וכותב הכי נהוג או יש נוהגין שינהגו כפי מנהג האשכנזים ושיתפללו כפי מנהג בני רומניא במחזור של החזניא ובשאר הדברים והענינים אחרים כפי מנהגם הקדומה שיש בידם מקדם וכן גזר אומר שלא ישנו מנהג הקהל רק שיתפללו כמנהגם המתוקן עד שיבוא ויורה צדק בהסכמת כל הקהל ומאז והלאה אנו מבני בניהם וזרעם אחריהם תפשנו מעשי אבותינו להתנהג על פי התקנה אשר בינינו וכאשר האיר פני כל המזרח וזרחה שמשו של האר"י זצוק"ל קדוש יאמר לו וכל תלמידיו מתלמידיו אחריו בארצות המערב וארץ הצבי אזן וחקר ותקן תקוני התפלות ותקוני שבת מלכתא בכוונות ידועות ויתר הנהגות טובות על פי קבלה כנז"ל כי על כן מלאני לבי לקום בזריזות כח וחיל לחבר את האהל להיות אחד ולכלול בתוכו כל הדינים והמנהגות הנהוגית בינינו חדשים גם ישנים לא תחסר כל בה כדי שיהיה נקל לדורשו ונמצא למבקשו ובכל אשר יפנה יצליח ובכל דרכיו משכיל וה' עמו שהלכה כמותו וטעמו ונמוק ... מפרש מחפוש ומציאה ממציאה בבתי נואי ובבתי בראי, ומ"ה אשר ... הגדולה ולו נאוה תהלה אשאל ממנו העזר החל וכלה, נאהלה פני יתבר... לפני ולפנים בשלום ולצאת בשלום, וה' יברך את עמו בשלום.

נאום הכותב והמחבר המחזור דוד בכמה"ר אליעזר לתצו צ"י.

מכל הנאמר ברשימה הזאת נראה ברור כי קבלה היתה בפי היהודים עד זמן האחרון כי אבותיהם באו מארצות שונות לקרים, ופירקאוויץ אשר לא מצא כלי למעשהו ברשימה הזאת כתב נגדה בהכרמל, ונפלא מאד כי בכל המון הרשימות והכתובות אשר הראה, מעולם לא הטיל ספק באחת מהנה, והאיש אשר העיז פניו לנגוע בהן בקצה עטו חשבהו לעוכר שארו, ורק זאת לא מצאה חן בעיניו, ומדוע? — יען יש לאל ידה להרוס איזה ממגדליו אשר בנה באויר, — והנה לרגל מלאכתי עלי להראות כי נקיה הרשימה הזאת מכל חשד אף כי באיזה דברים לא יתאימו דבריה עם תולדות דברי הימים בפרט.

ראשית תפישת אבן רש"ף על הקדמת החזניא היא „כי לא נשמע מעולם מהריגת דוד בן זכאי, ומזה הוציא משפט, כי לא היתה כל סבה ליהודים לצאת מבבל לקרים, ומה גם כי נמצאו זכרונות ימי קדם המעידים כי היו יהודים בקרים עוד לפני חרבן בית שני, כמו המצבות בסלע היהודים והרשימות על ס"ת וכרומה, ומכל אלה לא ידע הרד"ל, וע"כ שקר ענה הרד"ל כי רבים מיהודי פרס ובבל באו לקרים" [הכרמל שנה ב' צד 345]. והנה אם כי בעצם הדבר הנני מודה לו כי לא רב היה כח הרד"ל בדעת דברי הימים, בכל זאת תכן דבריו בנוים על אדני האמת, הן מדברי הרד"ל נראה ברור כי לא זאת היתה מגמתו לספר קורות בני ישראל בארצות פזוריהם, רק אבה להוכיח כי היו יהודים בקרים מימי קדם, ובדרך אגב יזכיר כי באו מבבל ומפרס לרגלי סבות שונות וביחוד לרגלי הרדיפות אשר נרדפו על צוארם, ומה כל החרדה הזאת אם לא ידע כי נהרג חזקיה בן בנו של ר' דוד בן זכאי, וטעה לחשוב כי נהרג ר"ד בן זכאי עצמו? הלא כל קורא קורות ישראל ידע כי למותר הוא לרשום החדש והשנה אשר בו נרדפו היהודים, באשר לא עברה שנה או תקופה אשר לא נכתבו קורותיה בדמי בני יהודה, היום נגרשו מאשכנז ומחר מרוסיא, מצרפת וכו' א), ואם כן הלא תכן הדבר יוכל להיות אמת אף אם לא קרה זאת בימי דוד בן זכאי דוקא, ואף אם לא ידע כי היו יהודים בקרים עוד קודם חרבן הבית, כי מאין יכול לדעת זאת, הלא הוא לא ראה עוד את המצבה משנת „תש"ב לגלותנו [6 לספהנ"ו] אשר ברא פירקאוויץ יותר ממאה שנה אחריו?

ב) שנית תפש את הרד"ל כי לא היתה כל סבה לבריחת היהודים מפרס ע"י משיח השקר דוד אל דויד, אף כי בעל צמח דוד ושבט יהודה וכו'

א) אעיר בזה כי שאלת הרב רש"פ אין, כי טעה הרד"ל לחשוב שבשם ספרד כוון בעל הקבלה אל הבאספאר או קערטש כמו שהורגלו יהודי קרים לכנותה, ולא ידע כי ספרד הוא כנוי לארץ שפאניען למוסר היא, יען מעולם לא נקראה העיר קערטש בפי יהודי קרים בשם ספרד, והשם הזה ברא לו פירקאוויץ, ראה הלאה „זיופי אבן רש"ף" ומי הגיד לו כי בעל ההקדמה חשב כך?

אומרים בפה מלא כי היתה אז „עת צרה ליעקב", ובלי ספק לא על חנם הרים יד במלך, ואולי סבלו המון תלאות ורדיפות עוד לפני המשיח השקר הזה אשר ע"י זה חגר חרבו על ירכו להלחם אתו להוציא את בני ישראל לחפשי ממשא מלך פרס.

ג) „וקצתם באו לעיר קרים ונתישבו בעיר כפא בזמן הלועזים" ע"ז תפש אותו, כי הבאים מארץ פרס לקרים באים ראשונה לעיר מטרכא היונית היא תאמן", אף כי כלנו יודעים כי יש דרך מפרס לקרים דרך קאסטאנטינאפאל, אז על הנוסע לבוא לעיר קרים [סולכאת] ראשונה, ומאין ידע כי באו דרך ספרכיא ובאספאר [קערץ] ? ולוא יהי כדבריו, גם אז אין בדבריו ממש, כי מי הגיד לו כי מקערטש נסעו על הים לסולכאת? הלא בעת ההיא אשר כל דרכי הים היו בחזקת סכנה טוב טוב היה להם ללכת ביבשה מרחק חמש עשרה פרסא מקערץ לסולכת מעבור באנית שיט עד כפא ואחרי כן עוד ארבע פרסאות לסולכת ביבשה? ואך לשוא הפך את דברי הרד"ל כי כוונתו היתה כי ע"י המשיח הנ"ל באו לכפא בזמן הלועזים, יען מדבריו נראה ברור כי „קצתם [קצת יהודים] נתישבו בכפא בזמן הלועזים [הגענואיזים] והדבר הזה הוא אמת בלי כל ספק, באשר עד זמן הגענואיזים היתה העיר כמעט חרבה ושוממה ועל תל חרבותיה עמד כפר קטן אשר יושביו החיו את נפשם מציד דגים, אכן כאשר באו הגענואיזים ויבנו את העיר מחדש אז נהרו אליה היהודים מסולכת ויתקנו את בית הכנסת ההרוס, ולזכרון עולם חרתו את פרט השנה „אלף כת"ר לשטרא" ממעל לארון הקדש, והרד"ל חשב כי נבנה הבית הקדוש הזה בפעם הראשונה בעת ההיא, והפרט השני הנמצא על האבן לא יכול לדעת כאשר לא ידעו הקרימצאקים ממנו עד היום הזה, באשר איש לא למד בחקרי קדמוניות לא יבין ולא יכיר שמה את פרט השנה, ומי יודע אם ידע ממציאות הכתבה השניה?

ד) כתב הרד"ל „והיו נוהגים בתפלותיהם כמו שקבלו שם מהגאונים" וכו', הדברים האלה היו לו כעשן לעינים, יען מזה נראה כי הקרימצאקים אינם יוצאי ירך הקראים, ומה יעשה בהמון הרשימות והמצבות אשר ברא רק להראות כי מעולם לא היו יהודים בקרים? אכן בישע אלהים אשליך טרפו מפיו, הן כל ראיותיו בענין זה נבנו על התשעה דפים מהדיוואן מסדר תפלת הקרימצאקים אשר מצא שם איזה פיוטים כתובים בשפה נשחתה, וזה הוא האות כי נכתבו בזמן קדום מיד הקראים, אף כי לא זר הוא לראות גם כעת כי לא יבינו הקראים עברית. — אבל הדבר שקר מעיקרו, הן בידי נמצא סדר תפלה שלם [חזניא] בשלשה חלקים המחזיק יותר מאלף ומאה וחמשים דפים ולא מצאתי בו אף זכר לשירי סנגרי או הקראים, ואם נמצאו באמת אצל הקראים איזה פיוטים ושירים הכתובים גם בסדורי הקרימצאקים, הלא לקחו זאת מידי היהודים ולא היהודים מהם, הלא כלנו יודעים כי ר"י הלוי והראב"ע ור"ש בן גבירול לא היו קראים מעולם, ובכל

Digitized by Google

בזדון או בשגגה, והמטה הזאת נקראת אצלם בש
משונים אצלם אשר לא ידעתי שחרם, בעצם היו
לקרוא לאוהביו ורעיו הבחורים, ויכבדם ביין
יוליכוהו הבחורים אל בית המרחץ, ואחד הבחור
או חמשים קשיטות למען אפשוט את הבגד העל
בקול: הנני נותן ששים לבל יפשיטיהו! וכן י
אשר יפשיטוהו ערום, ואחרי כן יקרא עוד הפעם
שקל כסף למען אתכבד לרחוץ את ראש החתן ב
מעט לבל ירחצהו, וכן יעשו גם בלבשו את בג
לעצור משחוק פיו, וכן יתמהמהו חצי יום ולפעמ
החתן לחפשי מבית המרחץ. אכן כעת כאשר
ופולין החלו מעט מעט לעזוב את המנהגים הא
הרחיקו כבר מנהגים כאלה מכל וכל.

על הכלה להביא קודם החפה את כל
והבגדים יתלו על כל קירות הבית אחד אחד ל
ואחרי כן יקחו את עדיי הזהב והכסף [כי בל
תוגרמה לא תהיינה הבתולות לאיש ויעבור ע
גדולה, ואיש אחד מֵבין בזהב וכסף יבוא ל
ישאו אותם להראות לכל אנשי הבית, ולכל א
אם שוים הם את המחיר אשר העריך אותם המ
ובכתובה יזכירו אחד אחד את כל החפצים א
ומחירם, ועל הכתובה יחתמו כל האנשים ה
נמצא מעשרים עד חמשים חותמים על כ
ראה הלאה).

הקרימצאקים מתפללים תפלת שחרית בב
הכנסת יחכו עד אשר יתאסף כל העם, ואיש לא
וכל זה הוא רק לבל ידברו דברים בטלים בבי
יבואו כלם בפעם אחת לביהכנ"ס, וכרגע יעמדו
כי בכל עת התפלה לא יהין איש לא לבד לדב
את ראשו, החזן עומד על הבימה ומתפלל,
ויתפללו בסדר נכון ומשטר נעים להפליא, קודם
לרוץ במעגל סביב הבימה ויקרא בקול גדול
שלישי! או ייגרמי דורט קאפעק מפטיר [חמש ע
קא"פ] וכה ירוץ במעגלה כרבע או חצי שעה.
יקבלוהו בסבר פנים יפות ויכבדוהו כמשפט, כה
כרגע את בית התפלה ולא יִוָּתר שם איש לבל ידב
תפלת ערבית ילכו אחדים מהם לבית הרב ללמוד שע

Digitized by Google

עד כי תהיינה לשמצה בעיני בנ
בכל עז להתיפות בבגדיהן ובעדי
זהב על צואריהן, ותגורת החבה
על מתניהן, סגור התגורה תא
חגורות או צערות כאלה גם

באמונתם ואיש מהם לא ירהב עז
זאת אינם מקנאים קנאת ה' צבאות
ספיר חק לעיני השמש לא יתנפלו
על אולת האיש ההוא, וכן ימלאו
מספרים נפלאות רבותיהם וקדושיהם,
ושיהם ובנפלאותיהם;

נשים או יותר, אף כי הדבר נפלא
עת — ומה גם בימים האחרונים —
פרות ישראל, ואיך לא ידעו מחים
מראש, [ראה לעיל פ' ו'] או שקר

שראל בקרים

טז

ים מראש בטמטרביא [חצי אי התמאני]
צו להערים אשר על החפים הדרומים.
יותר ברור, אגריפס המלך במכתבו אל
ידים מושבות [קאלאניען] „בלב ממלכת
כי בלי ספק ידע זאת אל נכון, ולולא
פני הקיסר העריץ ההוא. הסופר היוני
ים בפאנאגאריען כדברים האלה „ולפאת
ל פאנאגאריע אצל העברים השכנים
פת הסלאווים צר 130], פאנאגאריע
לא לבר בימי קדם כי אם גם בפאה

Digitized by Google

מנכבדיהם שאל בעצתי אם ישתדלו להשכיל ככל בני איירופא או ישארו במצבם כמלפנים, אות היא כי ירגישו חסרון ההשכלה •

הקרימצאקים יחיו בשלום ושלוה את היהודים האשכנזים, וכי יבוא אליהם אורח אשכנזי יאהבוהו ויקרבוהו, ובכל אות נפשם יתחתנו אתם, ובכל זאת לא ידעתי מדוע שומה בפיהם כי האשכנזים שונאים אותם ? • הן אמת כי אריסטאקראטי קרים אשר כל חכמתם היא לקצר בעליונים ולהאריך בתחתונים, והשכלתם היא לאכול בשר החזיר והעכבר או סרטן כמו שהוא חי המה ימלאו שחוק פיהם עליהם יען שלמים הם עם ה' ותורתו, אכן זו לענם לא לבד על הקרימצאקים כי אם על כל אשר בשם ישראל יכונה, אולם האיש אשר מוח עצמותיו לא נחר, יבין כי עלינו לאהוב אותם בכל נפשנו ומאדנו כי אנשים אחים נתנו נאמנים לאלהים ומלך, ושארית פליטה מאחינו הנדחים לקצוי תבל בימי קדם, ויקרים הם לנו מאד מאד •

ישנם מנהגים מחרים מאד אצל הקרימצאקים וראוי להזהירם כי יחדלו מעשותם, והמה: כי יפול איש למשכב לא ידרשו ברופאים, כי אם יוליכו את החולה אל הנחל [חאטול] ושם ירחצו את פניו, ועוד יקחו משם מים להביא לביתם, ובשוב החולה לא ילין בלילה הראשון בביתו, או לפעמים יוליכוהו אל בית הנזירים „מאפול" אשר שם יתאספו הנוצרים אחת בשנה לחוג חג, לרחוץ במי הבאר הקדוש להם, ואחרי הרחיצה ישליכו איזה קשיטות אל תוך הבאר, ובזה יאמינו אמן כי ירפא החולה, אך אם יחלה איש מפחד, אז יוליכו את החולה מחוץ לעיר הרחק כפרסה וחצי אל ההר „פארחרטוי" [הר הפחד] ושם ישכיבו את החולה על הארץ, ובמקל יד או בעץ דק יעשו מרכז עגול סביבו על הארץ, ואחרי כן יקחו פתילי צמר דק משבעה צבעים שונים ויקשרו אותם על העץ אשר שם, ולוקחים כד של חרס לשבור במקום ההוא, ומקברים מטבע נחשת בארץ וישובו לביתם •

חק הוא לנשי הקרימצאקים בלכתן לבית המרחץ לקחת מביתן מכל מאכל אשר יאכל, יען יושבות שם יום שלם, טרם תלכנה תעדינה את עדין עליהן בבימי שבת ומועד, וכן יעשו גם הגברים, ויקרה לפעמים כי יקחו אתם מנגנים בכלי שיר, יען בית המרחץ הוא להם כלכל יושבי ארצות המזרח במקום בית משחק לבני איירופא, ושם יתהוללו וישירו ויאכלו למעדנים •

ראש מאכל הקרימצאקים הוא לחם חטה שחור, פרי עץ ועליהם [אשר יעשו מהם מטעמים שונים] בשר כבשים ויבול האדמה, רוטב [זופפע] לא יבוא אל פיהם. וכן לא ידעו מאומה ממאכלי איירופא, ובכלל כל מאכליהם לא ימתקו לחיך בן איירופא, ולפעמים יפול למשכב אם יטעם ממטעמיהם, ותחת זאת יודעים המה לעשות מיני מרקחת מכל פרי העץ עד להפליא •

נשי הקרימצאקים תלבשנה מלבוש כנשי הטטרים, ואף כי יש ביניהן

Digitized by Google

יפות תואר מאד, אכן שלמותהן תתעבון עד כי תהיינה לשמצה בעיני בן אירופא, אולם נשי העשירים תתאמצנה בכל עז להתיפות בבגדיהן ובעדי זהב וכסף, הזבן תשאינה חרוזי מטבעות זהב על צואריהן, ותגורת רחבה 2-4 צאלל משובצה בכפתורי כסף תחגורנה על מתניהן, סגור התגורה הוא מכסף ומופז, והעשירות תעשינה חגורות או צעדות כאלה גם על תליהן.

הקרימצאקים אף כי תוקים המה באמונתם ואיש מהם לא ירהב עז בנפשו לעבור חק ודת ביד רמה, בכל זאת אינם מקנאים קנאת ה׳ צבאות כהקנאים בליטא ופולין, ואם ידאו איש מפיר חק לעיני השמש לא יתנפלו עליו ולא יוכיחוהו רק יביטו ברוח שקטה על אולת האיש ההוא, וכן ימלאו שחוק פיהם תמיד אם ישמעו כי החסידים מספרים נפלאות רבותיהם וקדושיהם, ומלה בפיהם „אנחנו איננו מאמינים בקדושיהם ובנפלאותיהם;

יהודי קרים בימי קדם לקחו שתי נשים או יותר, אף כי הדבר נפלא בעיני מאד, באשר ידעו גם הם בכל עת — ומה גם בימים האחרונים — מכל התדשות אשר צמחו על תלמי ספרות ישראל, ואיך לא ידעו מחרם רבינו גרשון? ואולי לא קבלוהו גם מראש, [ראה לעיל פ׳ ו׳] או שקר העיד כם הקראי ההוא.

מושב בני ישראל בקרים

טז

כאשר הראינו לעיל ישבו היהודים מראש בטמטרכיא [חצי אי התמאני] ואחרי כן נתישבו בקערץ, ומשם נפוצו להערים אשר על החפים הדרומים. פילון היהודי במלאכותו אל קאיוס, או יותר ברור, אגריפס המלך במכתבו אל הקיסר קאיוס א) מספר: כי יסדו היהודים מושבות [קאלאניען] „בלב ממלכת פאנטוס״. ועדותו נאמנה עלינו מאד, כי בלי ספק ידע זאת אל נכון, ולולא זאת לא נועז להזכיר דבר מסופק לפני הקיסר העריץ ההוא. הסופר היוני פהאנאפאנוס [671] יעיד כי נמצאו יהודים בפאנאגאריען כדברים האלה „ולפאת מזרח בסביבות חוף הים השחור אצל פאנאגאריע אצל העברים השוכנים שם יגורו עמים רבים״, [היהודים ושפת הסלאווים צד 130], פאנאגאריע היא אצל תמאן, מנגד לעיר קערץ, ולא לבד בימי קדם כי אם גם במאה

א) מלאכות פילון היהודי נד 34.

הי"ג עוד ראינו יהודים בתאמן [רשימת המצבה בפעאדאסיע, ראה לעיל] וכן נמצאו שם עד המאה הט"ז, וביניהם היה גם חכם מהלל בתאמן ע"פ עדות מצבת ר' יעקב התאכני אשר תשא מדברותיה כדברים האלה: [אבני זכרון מצבה 98].

26 וזאת המצבה אשר הוצבה
על ראש בעל חכמה ושיבה
זקן ונשוא פנים וראש ישיבה
המרביץ תורה בדורו ברוח נדיבה
המעמיד תלמידי' רבי' בנפש רחבה
הוא בה"ר יעקב חזן נפשו ת' בטובה
בכ"ר משה הנכבד תנצבה
נאסף אל עמיו בנשיקה ואהבה
יוסד על פי הגוזר לאנוש צבא
בר"ח זיו לקחו אלהים שוכן ערבה
שנת השיח ליצירת שמים והרבה 1558 לספהנ"ו
שבע רצון לפ"ק הלך למנוחה ושובה
אלהי ישראל ילינהו במלונה חשובה
ככתו' והמשכילים יז' כה' והכ' לעוועד
לעתיד הבא.

פרט השנים על המצבה הזאת תקנתי ע"פ עצם המצבה אף כי אבן רש"ף ייחס אותה לשנת ד"א תשיח, אכן הזיוף הנראה פה לעין כי מראש היה כתוב השיח, ופירקאוויץ עשה מן הה"א תי"ו, הכריח אותי לראות את עצם המצבה ומצאתי כי כדברי כן הוא, והנקודות על המלות „שבע רצון" הנה חדשות אשר נעשו מיד המזייף, וכן הלך אחריו הרש"פ ז"ל בעינים עצומות ויתעה חכמים רבים בתהו לא דרך, כי ע"פ הפרט הקדמון ההוא עשה לרבים מחכמי הקראים המובאים בספר הפתרון לר"י התאסני לקדמונים מאד, מובן מאליו כי אלה אשר סמכו על הרש"פ ודעותיו ומספרו לקחו וישימו בכליהם, יפלו כנפול הֵעֵר הנשען על יד רעהו הֵעֵר כמוהו, וה' הרכבי אשר גם הוא הביא את ג"י התאכני הזה לֵעֵד עליו לשוב מדבריו כעת,

Digitized by Google

[ראה הלאה במאמרי זיופי אבן רש"ף] ובלי ספק גם החכמים גראטץ, פין וס', ונחזור לעניניננו •

מחצי אי התמאני ומקערץ התפשטו היהודים למקומות הקרובים על החפים הדרומים בקרים, בפעאדאסיע, סולכאת, בבסאן, פארטאניטא, ואחרי כן גם בבאחציסאראי, קלעא, וקאראסובאזאר, כאשר כבר הראיתי לעיל • היהודים האלה נפלגו למפלגות או לקהלות שונות וכל אחת מהנה נקראה בשם מיוחד, כמו קהל גגראש [פראספעקטוס פיננער 12], קהל הבוחרים, ובימים האחרונים גם קהל הקראים, ומזה נראה כי היהודים האלה לא היו משוללי כל ידיעה באמונה ודת, באשר כל אחד קנא להמנהגים אשר הביא מארץ גלותו לקרים, ועי"ז נקהלו לקהלות שונות באשר קנאו למנהגי אבותיהם, ונראה לחמו גם מלחמת הדת עם הקראים, כמלחמת הרב המופלג בתורה ותכמה ר' אברהם קירימי בספרו „שפת אמת" בכ"י [ידובר ממנו הלאה] בשנת ה' ק"ח, ואגב אעיר כי יוכל להיות כי הויכוח הזה אשר התוכח ר"א הקרימי עם הקראים היה ע"י טענות הקראי ר' אהרן הראשון בעל המבחר אשר טען נגד רבני קרים כמובא בספרו פ' בא על הכתוב החדש הזה לכם ראש חדשים, וז"ל: „זה לי ארבע עשרה שנה קודם זה הפירוש (שנת ט"ל) והיה לרבנים מולד תשרי ואנחנו ראינו הישן קרוב בזריחת השמש והראינו אותו לרבנים הנמצאים שם באותו המקום הנקרא סולכאת", ובלי ספק נשען על זה עשה פירקאוויץ את הרב ר"א הקרימי לגר צדק ולתלמיד הר"א בעל המבחר, והלך אחריו שולל גם את החכם רש"י פין [מאמר חכמי ישראל בקרים הכרמל שנה ב' ג'] •

כבכל ארצות טירקיי אשר מצאו שמה היהודים האומללים מנוח לכף רגלם מתגרת ידי רודפיהם ומנדיהם, כן מצאו מנוח בכל עת אשר נרדפו על צואר בארצות שונות, גם בחצי האי קרים, עד כי מצאנו בקרים יהודים מכל קצוי תבל, מפרס, בבל וארץ הקדושה, מצרים וערב, איטליא ורוסיא ושם חיו בגאון שלות השקט תחת ממשלת מלכי הטטרים אשר מלכו בקרים • עדים רבים לזה המה, שמות אנשים ונשים אשר נמצאו על אבני המצבות ובספרים כ"י רבים בשפות ערב, פרס, תוגרמה וכו' • וכן קבלה בפי יהודי קרים עוד היום כי מארצות שונות באו אבותיהם להיתשב בקרים, הקבלה הזאת כתובה על סדר תפלה ליהודי קרים בכ"י [חזניא] הנמצא בבית הכנסת העתיק להקרימצאקים בקאראסובאזאר, ונכתב מיד הרב ר' דוד לחנו בשני חלקים באקטאוו ½ בויגין בכתב יפה ומהודר מאד על נייר עב ולבן בשנת תפ"ה, ובהקדמתו לחלק ראשון הוא מספר דברים אחדים בנוגע לקורות אחינו יהודי קרים כפי אשר העתיק בחסדו למעני ידידי הרב הגאון הצדיק ר' חיים יחזקי' מריני רב לעדת הקרימצאקים בקאראסובאזאר, וז"ל ההקדמה:

27 „ישמחו השומעים וישישו הרואים את יקר תפארת גדולת הספר המחזור הזה ממנהג ק"ק כפא יע"א, כלולה ובלולה ומנופה בי"ג נפות דור

Digitized by Google

ממהדורא קמא ובתרא חדשים גם ישנים עומד על שני עמודי עולם יצוקים ביצוקתו, הן הנה היו לבני ישראל אשר בית ישראל נכון עליהם מנהג ספרדים והאשכנזים, ונוסף עליהם לשם ולתפארת ולתהלה מנהגי הרב המקובל האלהי האריי זצוק"ל עלה על גביהן ונעשה סניף וצעיף הטהור נטוי על ראשיהם מלמעלה מדרכי החסידות והפרישות על דרך הקבלה האלהית והאמיתית למסתינין ושוהין בשעות ידועות יהודא (?) לתפלה לשוקדים ועומדים בבית ה׳ בלילות להודות להלל לשבח ולפאר ליוצרם על שם כבוד מלכותו לקונן ולהתאונן על חרבן בית קדשינו ותפארתנו ועל שריפת התורה לעשות תקוני רחל ולאה ותקוני התפלות מסודרים לימי השבוע ותקוני סעודה על השלחן הטהור אשר לפני ה׳ שלחן גבוה ומזבח כפרה ותקוני שבת מלכתא ותקוני ערב ראש חדש וכוונות השופר והתרת נדרים ומסירת מודעא וסדר המלקיות ותפלת בית עלמין וסדר הלימוד ליל הושענא רבא וסדר ההקפות על צד הקבלה והספירות וסדר הלימוד לשבעה באדר פטירת מרעיה וסדר הלימוד ליל שבועות ושאר הנהגות טובות אשר לא נתנו ליכתב נהוגות לכל ימות השנה מראשית השנה ועד אחרית שנה, יעויין כל אחד ואחד במקומו איש על דגלו באותות, ובהיות כי ראה ראיתי את עני עמי עניות התורה כי נתמעטו התלמידים פה להם ולא ידברו ואין דורש ואין מבקש לתורה ולתעודה בתוך קהל ועדה וישראל שלשה מטיבי צעד וסעד ותומך בשבט משרבו התלמידים שלא שמשו כל צרכם זה אומר בכה וזה אומר בכה במקלו ותרמילו וספר תורה שהיה בידו, אז אמרתי אחכמה אלך ואעבוד להקב"ה בעבודה שבלב זו תפלה ולעשות מסלול ודרך לעבודת הגוף והנפש לעלות התפלה במעלות בית אל סולם זה סיני וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים הממונים על התפלה מעלים ומקריבים במקום קרבן בירושלים של מעלה על דרך ישראל אשר בך אתפאר כי התפלה צורך גבוה היא, ומורידים השפע בעולמות אצילה בריאה יצירה עשיה, וכדי לזכות את הרבים נערתי את חצני קמתי ונתעוררתי לכתוב לו רובי תורתי ביתר שאת ויתר עז במעט מחזיק מרובה סדר התפלות והבקשות הנהוגות פה מזמן אבותינו אשר היה עקר דירתם בק"ק כפא ובעיר קירים הנקרא סלכת אשר באו ברגליהם רגל ישרה מבבל ומארץ פרס מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית ועשתה והצליחה ונהרג דוד בן זכאי הנשיא ראש גלות על ידי מלך ישמעאל העבסיט א) מקנאתו עליו להיותו מזרע המלוכה לבית דוד הע"ה, ואח"כ נתגלגל הדבר על ידי דוד אל דוד שעשה את עצמו משיח וקבץ עם רב מישראל ותגר חרבו כישמעאל נגד מלך פרס ולא עלתה בידו והיתה עת צרה ליעקב בגזרות ושמדים וענויים קשים ורעים עד שהגלה עם בני ישראל ונהפזרו למרחקי קצוי ארץ ורובא דרובא נטמעו בין הגוים ושכחו תורת אלהיהם בעו"ה, וקצתם באו לעיר קירים ונתישבו בעיר כפא בזמן הלועזים ובנו בית הכנסת שהוא מקדש קטן בנין יפה ומפואר בשנת אלף כה"ר לשטרות, והיו נוהגים בתפלותיהם

א) בהכרמל נדפס „העבסיים".

כמו שקבלו שם מהגאונים ע"ה בסידורים אשר בידם בשנוי גדול הן בפיוטים הן בסליחות ללילי אשמורות לרבינו סעדיא גאון ע"ה הן בברוך שאמר ובנשמת ליום כפור מכונה לרבן גמליאל ע"ה ובפיוטים ליום הכפורים נקראים העמדות כמו שכתובים בחלק שני בתפלות יום הכפורים, וכאשר נלכדה עיר כפא ע"י המלך הגדול מלך תוגר פתיח שולטן מחמד אשר לכד עיר המלוכה קושטנטינא בשנת ר"ז לאלף הששי באו אנשים רשומים והמה חכמים מתוכמים מצדקי ארץ קדם שבאו גלות ירושלים אשר בספרד לקושטנדינא והיו נוהגים בתפלות כמנהג רומניא על פי המחזור של החזניא, ועוד נוסף עליהם שהיה נדרש כולל בקהלות של רוסיא ובכללם בעיר גדולה לאלהים של חכמים ושל ספרים הנקראת כיו"ב אשר עליה יאמרו המושלים כי מכיו"ב תצא תורה וגו' קהלה גדולה אנשים טף תשים יחדו ועטרת מלכם בראשם הרב המקובל האלהי הדיין המצוין כמוהר"ר משה הגולה בכ"ר יעקב יעא"ש בעל ספר אתר נחמד ואתו עמו במחיצתו ג' רבנים גדולים כמה"ר א.ש.ר הכהן ע"ה וכמהר"ר קלמן אשכנזי ע"ה והג' לא נודע שמו אלינו, ונאספו שמה אל בית הכנסת של כפא יכ"ע ונעשו חלוקים לשלש כתות והיו מתפללים במנהגות משונות מנהג אשכנזי ומנהג רומניא ומנהג בבלי כפי קבלתם מהגאונים ע"ה והיתה מריבה ביניהם עד אשר בקשו לבנות לעצמם בית הכנסת אחרת עד שהגאון ע"ה הנז"ל הגדיל לעשות ורוח אלהים לבשה אותו ויקבוץ ויאסוף את כל העם והכריחם להיותם לאגודה אחת ותקן להם י"ח תקנות בחרמות ונדוים ובכלל התקנות מלתא דשויא לתרוייהו שיהיו נוהגים בכל דיני הלכות שחיטות ובדיקות וכתובות וגיטין וקדושין ושאר דינים והמנהגות כל מקום שחולק הרב משה איסרלים ע"ה על הרב יוסף קארו ע"ה וכותב הכי נהוג או יש נוהגין שינהגו כפי מנהג האשכנזים ושיתפללו כפי מנהג בני רומניא במחזור של החזניא ובשאר הדברים והענינים אחרים כפי מנהגם הקרובה שיש בידם מקדם וכן גזר אומר שלא ישנו מנהג הקהל רק שיתפללו כמנהגם המחודש עד שיבוא ויורה צדק בהסכמת כל הקהל ומאז והלאה אנו מבני בניהם וזרעם אחריהם תפשנו מעשי אבותינו להתנהג על פי התקנה אשר בינינו וכאשר האיר פני כל המזרח וזרחה שמשו של האר"י זצוק"ל קדוש יאמר לו וכל הנלוים אליו מתלמידיו אחריו בארצות המערב וארץ הצבי אזן וחקר ותקן תקוני התפלות ותקוני שבת מלכתא בכוונות ידועות ויתר הגהגות טובות על פי קבלה כנז"ל כי על כן מלאני לבי לקום בזריזות כח וחיל לחבר את האהל להיות אחד ולכלול בתוכו כל הדינים והמנהגות הנהוגות בינינו חדשים גם ישנים לא תחסר כל בה כדי שיהיה נקל לדורשו ונמצא למבקשו ובכל אשר יפנה יצליח ובכל דרכיו משכיל וה' עמו שהלכה כמותו וטעמו ונמוקו עמו ספוש מחפוש ומציאה ממציאה בבתי נואי ובבתי בראי, ומ"ה אשר לו הגדולה ולו נאוה תהלה אשאל ממנו העזר החיל וכלה, ואהלה פני יוצרי להכנס לפני ולפנים בשלום ולצאת בשלום, וה' יברך את עמו בשלום ·

נאום הכותב והמחבר המחזור דוד בכמה"ר אליעזר לחנו זצ"ל ·

Digitized by Google

ממהדורא קמא ובתרא חדשים גם ישנים עמר על שני עמודי עולם יצוקים ביצוקתו, הן הנה היו לבני ישראל אשר בית ישראל נכון עליהם כמנהג ספרדים והאשכנזים, ונוסף עליהם לשם ולתפארת ולתהלה מנהגי הרב המקובל האלהי הארי׳ זצוק״ל עלה על גביהן ונעשה סניף וצעיף הטהור נטוי על ראשיהם מלמעלה מדרכי החסידות והפרישות על דרך הקבלה האלהית האמיתית למסתינין ושוהין בשעות ידועות יהודא (?) לתפלה לשוקדים ועומדים בבית ה׳ בלילות להודות להלל לשבח ולפאר ליוצרם על שם כבוד מלכותו לקונן ולהתאונן על חרבן בית קדשינו ותפארתנו ועל שריפת התורה לעשות תקוני רחל ולאה ותקוני התפלות מסודרים לימי השבוע ותקוני סעודה על השלחן הטהור אשר לפני ה׳ שלחן גבוה ומזבח כפרה ותקוני שבת מלכתא ותקוני ערב ראש חדש וכוונות השופר והתרת נדרים ומסירת מודעא וסדר המלקיות ותפלת בית עלמין וסדר הלימוד ליל הושענא רבא וסדר ההקפות על צד הקבלה והספירות וסדר הלימוד לשבעה באדר פטירת מרעיה וסדר הלימוד ליל שבועות ושאר הנהגות טובות אשר לא נתנו ליכתב נהוגות לכל ימות השנה מראשית השנה ועד אחרית שנה, יעויין כל אחד ואחד במקומו איש על דגלו באותות, ובהיות כי ראה ראיתי את עני עמי עניות התורה כי נתמעטו התלמידים פה להם ולא ידברו ואין דורש ואין מבקש לתורה ולתעודה בתוך קהל ועדה וישראל שלשה מטיבי צעד וסעד ותומך בשבט משרבו התלמידים שלא שמשו כל צרכם זה אומר בכה וזה אומר בכה במקלו ותרמילו וספר תורה שהיה בידו, אז אמרתי אחכמה אלך ואעבור להקב״ה בעבודה שבלב זו תפלה ולעשות מסלול ודרך לעבודת הגוף והנפש לעלות התפלה במעלות בית אל סולם זה סיני וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים הממונים על התפלה מעלים ומקריבים במקום קרבן בירושלים של מעלה על דרך ישראל אשר בך אתפאר כי התפלה צורך גבוה היא, ומורידים השפע בעולמות אצילה בריאה יצירה עשיה, וכדי לזכות את הרבים נערתי את חצני קמתי ונתעוררתי לכתוב לו רובי תורתי ביתר שאת ויתר עז במעט מחזיק מרובה סדר התפלות והבקשות הנהוגות פה מזמן אבותינו אשר היה עקר דירתם בק״ק כפא ובעיר קירים הנקרא סלכת אשר באו ברגליהם רגל ישרה מבבל ומארץ פרס מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית ועשתה והצליחה ונהרג דוד בן זכאי הנשיא ראש גלות על ידי מלך ישמעאל העבסיט א) מקנאתו עליו להיותו מזרע המלוכה לבית דוד הע״ה, ואח״כ נתגלגל הדבר על ידי דוד אל רוד שעשה את עצמו משיח וקבץ עם רב מישראל וחגר חרבו כישמעאל נגד מלך פרס ולא עלתה בידו והיתה עת צרה ליעקב בגזרות ושמדים וענויים קשים ורעים עד שהגלה עם בני ישראל ונהפזרו למרחקי קצוי ארץ ורובא דרובא נטמעו בין הגוים ושכחו תורת אלהיהם בעו״ה, וקצתם באו לעיר קירים ונתישבו בעיר כפא בזמן הלועזים ובנו בית הכנסת שהוא מקדש קטן בנין יפה ומפואר בשנת אלף כת״ר לשטרות, והיו נוהגים בתפלותיהם

א) בהכרמל נדפס „העבסיים".

כמו שקבלו שם מהגאונים ע"ה בסידורים אשר בידם בשנוי גדול הן בפיוטים הן בסליחות ללילי אשמורות לרבינו סעדיא גאון ע"ה הן בברוך שאמר ובנשמת ליום כפור מכונה לרבן גמליאל ע"ה ובפיוטים ליום הכפורים נקראים העבודות כמו שכתובים בחלק שני בתפלות יום הכפורים, וכאשר נלכדה עיר כפא ע"י המלך הגדול מלך תוגר פטיח שולטן מחמד אשר לכד עיר המלוכה קושטנטינא בשנת ר"ז לאלף הששי באו אנשים רשומים והמה חכמים מתחכמים מבני ארץ קדם שבאו גלות ירושלים אשר בספרד לקושטנדינא והיו נוהגים בתפלות כמנהג רומניא על פי המחזור של החזניא, ועוד נוסף עליהם שהיה גרוש כולל בקהלות של רוסיא ובכללם בעיר גדולה לאלהים של חכמים ושל ספרים הנקראת כיו"ב אשר עליה יאמרו המושלים כי מכיו"ב תצא תורה וגו' קהלה גדולה אנשים טף ונשים יחדו ועטרת מלכם בראשם הרב המקובל האלהי הדיין המצוין כמוהר"ר משה הגולה בכ"ר יעקב יעא"ש בעל ספר אוצר נחמד ואתו עמו במחיצתו ג' רבנים גדולים כמה"ר אשר הכהן ע"ה וכמה"ר קלמן אשכנזי ע"ה והג' לא נודע שמו אלינו, ונאספו שמה אל בית הכנסת של כפא יכ"ע ונעשו חלוקים לשלש כתות והיו מתפללים במנהגות משונות מנהג אשכנזי ומנהג רומניא ומנהג בבלי כפי קבלתם מהגאונים ע"ה והיתה מריבה ביניהם עד אשר בקשו לבנות לעצמם בית הכנסת אחרת עד שהגאון ע"ה הנז"ל הגדיל לעשות ורוח אלהים לבשה אותו ויקבוץ ויאסוף את כל העם והכריחם להיותם לאגודה אחת ותקן להם י"ח תקנות בחרמות ונדוים ובכלל התקנות מלתא דשויא לתרוייהו שיהיו נוהגים בכל דיני הלכות שחיטות ובדיקות וכתובות וגיטין וקדושין ושאר דינים והמנהגות כל מקום שחולק הרב משה איסרלים ע"ה על הרב יוסף קארו ע"ה וכותב הכי נהוג או יש נוהגין שינהגו כפי מנהג האשכנזים ושיתפללו כפי מנהג בני רומניא במחזור של החזניא ובשאר הדברים והענינים אחרים כפי מנהגם הקדומה שיש בידם מקדם וכן גזר אומר שלא ישנו מנהג הקהל רק שיתפללו כמנהגם המחודש עד שיבוא ויורה צדק בהסכמת כל הקהל ומאז והלאה אנו מבני בניהם וזרעם אחריהם תפשנו מעשי אבותינו להתנהג על פי התקנה אשר בינינו וכאשר האיר פני כל המזרח וזרחה שמשו של האר"י זצוק"ל קדוש יאמר לו וכל תלמידיו אחריו בארצות המערב וארץ הצבי אזן וחקר ותקן תקוני התפלות ותקוני שבת מלכתא בכוונות ידועות ויתר הנהגות טובות על פי קבלה כנז"ל כי על כן מלאני לבי לקום בזריזות כח וחיל לחבר את האהל להיות אחד ולכלול בתוכו כל הדינים והמנהגות הנהוגות בינינו חדשים גם ישנים לא תחסר כל בה כדי שיהיה נקל לדורשו ונמצא למבקשו ובכל אשר יפנה יצליח ובכל דרכיו משכיל וה' עמו שהלכה כמותו וטעמו ונמוקו עמו מפרש מחפוש ומציאה ממציאה בבתי גואי ובבתי בראי, ומ"ה אשר לו הגדולה ולו נאוה תהלה אשאל ממנו העזר החיל וכלה, ואהלה פני יוצרי להכנס לפני ולפנים בשלום ולצאת בשלום, וה' יברך את עמו בשלום.

נאום הכותב והמחבר המחזור דוד בכמה"ר אליעזר לחנו זצ"ל.

Digitized by Google

מנהגי יהודי קרים בימינו

טו

אף כי בכל מנהגיהם בדת יתנהגו ע"פ תורת הרבנות לכל חקי ומשפטה, בכל זאת ישנם ביניהם מנהגים רבים הראוים לתת לב עליה: כן אלה אשר מימי קדם מוצאם והדרת הזקנה תתנוסס עליהם, וכן א אשר יוכלו להיות למופת לאחינו בארצות אחרות להתנהג כמוהם, ו אכחד כי נמצאו בינידם מנהגי הבל ורעות רוח, אך גם אלה לא לחר תחשב להם, יען גם בין אחינו ברוסיא פולין, גאליציען, רומניא, ותוגר נמצאים מנהגי הבל רבים, ואולי עוד יותר מאשר אצל הקרימצאקים, אף האחרונים על דגל בני איירופא הנאורים יתיחשו, בעוד אשר הראשונים ג אלפי שנים בין עמים פראים ופרועים, ולא היה להם כל מורה דרך לנה באורח חכמה ודעת, וע"כ אקוה כי אחינו אלה לא ירגזו עלי אם אספר ב גם את מנהגיהם אשר בהבל יסורם, יען לא למען נבל שמם חלילה ה עושה זאת, רק באשר זאת חובתי, ונהפוך הוא כי בכל מנהגיהם —— ג הבלתי נכונים —— לכבוד הם לנו בכל ארצות פזורינו, כי עוד ניר לב ישראל מימי קדם קדמתה, מימי הבית הראשון והשני, חי על הארמה הזא אשר לא התערבו בגוים, וכאז כן עתה נתקיים עליהם הכתוב „כי תעב במים —— בים צרה תצוקה —— אתך אני־להצילך ——, וכי תלך במו אש — קנאת ושנאת הדת אשר יאבו הגוים לאכול אותך בכל פה—לא תכוה" וכו' וע"כ כל איש אשר לו מוח בקדקדו לא יאשימם על מנהגיהם אשר אין לה חלק בדת ולא נחלה בשכל הישר.

כמנהג כל היהודים יתנכו נם המה את בניהם עודם באבם לידיע התורה והדת, ויבחרו מלמדים לבניהם אשר כל אחד יאסוף מעשרים ע שלשים נערים וילמדם קרוא בסדר התפלה, ואף כי מלמדיהם הנם רק יודעי ספר מעט, וזולת זאת הנם משוללי כל ידיעה אחרת כרוב המלמדים בפולין, בכל זאת יודעים הנערים קרוא בספר בלי מגרעות, ולפלא הוא כי בעוד אשר לא ידעו המלמדים בעצמם מאומה מחכמת הדקדוק, הנה הנערים קוראים בספר בסדר ומשטר נכון, עד כי כבד להכיר כי לא ידעו מאומה בדקדוק הלשון, וכן ילמדו אתם לתרגם את כתבי הקדש בשפתם, אך כאשר יגדל הנער מעט יתחילו ללמדו איזה מלאכה להחיות נפשו. הנערים לא יבואו ע"פ רוב לביהכנ"ס עד אשר יהיו לבני י"ג שנה, ואז כאשר יתחילו להניח תפילין יבואו אל ביהכנ"ס ויתעטפו נם בטלית.

הבחורים לא ימהרו לקחת נשים עודם באבם טרם ידעו כי יש לאל ידם להחיות נפשם ונפש האשה אשר יקחו מעמל כפיהם, כאשר יעש

[illegible]

[redacted] Google

בזדון או בשגגה, והמטה הזאת נקראת אצלם בשם „חפה". עוד שני מנהגים משונים אצלם אשר לא ידעתי שחרם, בעצם היום קודם החפה ישלח החתן לקרוא לאוהביו ורעיו הבחורים, ויכבדם ביין ובמיני מטעמים ואחרי כן יוליכוהו הבחורים אל בית המרחץ, ואחד הבחורים יקרא: הנני נותן עשרים או חמשים קשיטות למען אפשוט את הבגד העליון מעל החתן! והשני יענהו בקול: הנני נותן ששים לבל יפשיטיהו! וכן יתמהמהו שעה או שתים עד אשר יפשיטוהו ערום, ואחרי כן יקרא עוד הפעם אחד מרעיו: הנני מתנדב שקל כסף למען אתכבד לרחוץ את ראש החתן בבורית! והשני יתנדב יותר מעט לבל ירחצהו, וכן יעשו גם בלבשו את בגדיו, עד כי לא יוכל הרואה לעצור משחוק פיו, וכן יתמהמהו חצי יום ולפעמים יום שלם טרם יוציאו את החתן לחפשי מבית המרחץ. אכן כעת כאשר התערבו מעט ביהודי רוסיא ופולין החלו מעט מעט לעזוב את המנהגים האלה, ואיזה אנשי דעת מהם הרחיקו ככר מנהגים כאלה מכל וכל.

על הכלה להביא קודם החפה את כל בגדיה ותכשיטיה לבית החתן והבגדים יתלו על כל קירות הבית אחד אחד למען יראו כלם כי רבים המה, ואחרי כן יקחו את עדיי הזהב והכסף [כי בלעדי עדי זהב וביחוד כמטבעות תוגרמה לא תהיינה הבתולות לאיש ויעבור עליהן מה] ויניחום על קערה גדולה, ואיש אחד מֵבין בזהב וכסף יבוא לערוך את מחירם, ואחרי כן ישאו אותם להראות לכל אנשי הבית, ולכל אחד הרשיון להגיד את דעתו אם שוים הם את המחיר אשר העריך אותם המעריך, ואז יכתבו את הכתובה, ובכתובה יזכירו אחד אחד את כל החפצים אשר הביאה הכלה לבית החתן ומחירם, ועל הכתובה יחתמו כל האנשים הנמצאים בבית, עד כי לפעמים נמצא מעשרים עד חמשים חותמים על כתובה אחת, (נוסח הכתובה ראה הלאה).

הקרימצאקים מתפללים תפלת שחרית בבקר השכם, כבואם לחצר בית הכנסת יחכו עד אשר יתאסף כל העם, ואיש לא ירהב לדרוך על סף ביהכנ"ס, וכל זה הוא רק לבל ידברו דברים בטלים בביהכנ"ס, ובהתאסף כל העם אז יבואו כלם בפעם אחת לביהכנ"ס, וכרגע יעמדו להתפלל. נעים מאד לראות כי בכל עת התפלה לא יהין איש לא לבד לדבר את רעהו כי אם גם להסב את ראשו, החזן עומד על הבימה ומתפלל, ושם הוא גם מקום הרב, ויתפללו בסדר נכון ומשטר נעים להפליא, קודם קריאת התורה יחל השמש לרוץ במעגל סביב הבימה ויקרא בקול גדול בלי הרף „און בעש קאפעק שלישי! או ייגרמי דורט קאפעק מפטיר [חמש עשרה, או עשרים וארבעה קא"פ] וכה ירוץ במעגלה כרבע או חצי שעה. בבוא אורח לבית תפלתם יקבלוהו בסבר פנים יפות ויכבדוהו כמשפט, כהתמם להתפלל יעזבו כלם כרגע את בית התפלה ולא יִוָתר שם איש לבל ידברו שם דברי חול, ואחרי תפלת ערבית ילכו אחדים מהם לבית הרב ללמוד שעור בגמרא או פוסקים.

Digitized by Google

האחוה השוררת בין הקרימצאקים נפלא מאד, איש איש יחוש מכאובי רעהו, ובשמחתו ישמח גם הוא, ובכל עז יתאמצו לתמוך בידי עניהם, ואם יאבד איש את כספו בענין רע במלאכתו או במסחרו, ימהרו לתמוך בידו לחדש את סחרו כמקדם. בכל ערב שבת יחלקו כחמשים ח"כ לעניים מקופת הקהל, ובימי החורף יקנו גם עצים בעדם, עד כי לא נראה בהם איש השוקד על פתחי נדיבים, ומה גם נערים אשר ירוצו אחרי האורח לבקש נדבת כסף כבערי הקדם, לא אחד.

הקרימצאקים רובם ככלם הנם בעלי מלאכת יד, ומהם גם כורמים וגנבים, ומעטים גם עובדי אדמה, ובכלל לא יבושו לשלוח יד אף בכל מלאכה נמבזה רק להחיות נפשם מעמל כפיהם, ובעבור זאת ראוים המה לכבוד, במלאכת יד עוד לא הצליחו לעשות חיל, יען מעולם לא למדו בבתי ספר ולא ראו מכל הנעשה בתבל ומלואה, ודי להם כי יודעים המה בכל מלאכה הנחוצה להמטרים, מהם גם עוסקים במסחר, מחזיקי בתי יין וכדומה, וביחוד ראוים המה לשם ולתהלה כי כל עסקיהם המה באמונה ויושר, ולא נראה ולא נשמע מהם כי יונו את הקונה כסוחרי איירופא.

כמנהגיהם בבית הוא ככל הטטרים, בתיהם יבנו מחמר או מאבני סיד שפלי הקומה, ולא ישתדלו לפאר את בתיהם פניכה בכלי בית יפים ככל בני ארצות הקדם. סביב כל קירות הבית פנימה יעשו ספסלים ארוכים ושפלים ועליהם כרים רכים לשבת, רצפת הבית שטוחה מרבדים ועליהם ישבו לאכל ושם ישכבו גם לישון, כסאות ושלחנות אין להם, רק שלחן קטן אחד כהדום רגלי איש, ורק העשירים מהם כבר הסכינו בימינו לשבת על כסא ולאכול על שלחן כבני איירופא.

הקרימצאקים יערו עם נשיהם באהבה, והנשים אינן כלואות בבית כנשי הטטרים או הקראים, ובכל זאת עוד לא הרחיקו לצעוד קדימה בארחת ההשכלה כהנזכרות, ואין בהן אף אחת היודעת כתוב או קרוא בספר, אכן לעמת זה הנן צנועות ומהירות במלאכתן בבית, ואוהבות את הנקיות מאד.

ההשכלה אשר פרשה נס דגלה על כל ארצות איירופא עוד לא תדרה לשכן הקרימצאקים, וכהעם אשר הם יושבים בתוכם לא ידעו כל מאומה מכל הנעשה בתבל, ורק אחדים מהם והמה ע"פ רוב בני העשירים הצעירים כבר התחילו להשכיל, וראשית השכלתם היהה על ידי קריאת ספרים בשפת עבר ומכתבי עתים לבני ישראל, וגם זאת לדעת כי לא מאשר ישנאו את ההשכלה לא השכילו עוד, כי אם באשר בעיניהם לא ראו ואזנם לא שמעה אף מה ממעלות העת, אכן אלה אשר נסו לסחור גם אל ארץ אחרת, כבר הרגישו את החסרון הזה, ולוא היתה לאל ידם כי עתה כבר חכמו השכילו ככל המון בית ישראל בארצות הנאורות ע"י תשוקתם ללמודים, ועד לא שמעתי אף אחד מהם אשר ידבר תועה על ההשכלה, ואחד

מגבבריהם שאל בעצתי אם ישתדלו להשכיל ככל בני איירופא או ישארו במצבם כמלפנים, אות היא כי ירגישו חסרון ההשכלה •

הקרימצאקים יחיו בשלום ושלוה את היהודים האשכנזים, וכי יבוא אליהם אורח אשכנזי יאהבוהו ויקרבוהו, ובכל אות נפשם יתחתנו אתם, ובכל זאת לא ידעתי מדוע שומה בפיהם כי האשכנזים שונאים אותם? • הן אמת כי אריסטאקראטי קרים אשר כל חכמתם היא לקצר בעליונים ולהאריך בתחתונים, והשכלתם היא לאכול בשר החזיר והעכבר או סרטן כמו שהוא חי המה ימלאו שחוק פיהם עליהם יען שלמים הם עם ה' ותורתו, אכן זו לענם לא לבד על הקרימצאקים כי אם על כל אשר בשם ישראל יכונה, אולם האיש אשר מוח עצמותיו לא נחר, יבין כי עלינו לאהוב אותם בכל נפשנו ומאדנו כי אנשים אחים נתנו נאמנים לאלהים ומלך, ושארית פליטה מאחינו הנדחים לקצוי תבל בימי קדם, ויקרים הם לנו מאד מאד •

ישנם מנהגים מוזרים מאד אצל הקרימצאקים וראוי להזהירם כי יחדלו מעשותם, והמה: כי יפול איש למשכב לא ידרשו ברופאים, כי אם יוליכו את החולה אל הנחל [תאטול] ושם ירחצו את פניו, ועוד יקחו משם מים להביא לביתם, ובשוב החולה לא ילין בלילה הראשון בביתו, או לפעמים יוליכוהו אל בית הנזירים „מאפולי“ אשר שם יתאספו הנוצרים אחת בשנה לחוג חג, לרחוץ במי הבאר הקדוש להם, ואחרי הרחיצה ישליכו איזה קשיטות אל תוך הבאר, ובזה יאמינו אמן כי ירפא החולה, אך אם יחלה איש מפחד, אז יוליכו את החולה מחוץ לעיר הרחק כפרסה וחצי אל ההר „קארחרטוי“ [הר הפחד] ושם ישכיבו את החולה על הארץ, ובמקל יד או בעץ דק יעשו מרכז עגול סביבו על הארץ, ואחרי כן יקחו פתילי צמר רך משבעה צבעים שונים ויקשרו אותם על העץ אשר שם, ולוקחים כד של חרס לשבור במקום ההוא, ומקברים מטבע נחשת בארץ וישובו לביתם •

חוק הוא לנשי הקרימצאקים בלכתן לבית המרחץ לקחת מביתן מכל מאכל אשר יאכל, יען יושבות שם יום שלם, טרם תלכנה תעדינה את עדין עליהן בבימי שבת ומועד, וכן יעשו גם הגברים, ויקרה לפעמים כי יקחו אתם מנגנים בכלי שיר, יען בית המרחץ הוא להם כלכל יושבי ארצות המזרח במקום בית משחק לבני איירופא, ושם יתהוללו וישירו ויאכלו למעדנים •

ראש מאכל הקרימצאקים הוא לחם חטה שחור, פרי עץ ועליהם [אשר יעשו מהם מטעמים שונים] בשר כבשים ויבול האדמה, רוטב [זופפע] לא יבוא אל פיהם. וכן לא ידעו מאומה ממאכלי איירופא, ובכלל כל מאכליהם לא ימתקו לחיך בן איירופא, ולפעמים יפול למשכב אם יטעם ממטעמיהם, ותחת זאת יודעים המה לעשות מיני מרקחת מכל פרי העץ עד להפליא •

נשי הקרימצאקים תלבשנה מלבוש כנשי הטטרים, ואף כי יש ביניהן

Digitized by Google

יפות תואר מאד, אכן שלמותהן תתעבנן עד כי תהיינה לשמצה בעיני בן אירופא, אולם נשי העשירים תתאמצנה בכל עז להתיפות בבגדיהן ובעדי זהב וכסף, רובן תשאינה חרוזי מטבעות זהב על צואריהן, ותגורה רחבה 2–4 צאלל משובצה בכפתורי כסף תתגורנה על מתניהן, סגור התגורה הוא מכסף ומופז, והעשירות תעשינה תגורות או צעדות כאלה גם על תליהן.

הקרימצאקים אף כי חזקים הנה באמונתם ואיש מהם לא ירהב עז בנפשו לעבור חק ודת ביד רמה, בכל זאת אינם מקנאים קנאת ה׳ צבאות כמקנאים בליטא ופולין, ואם יראו איש מפיר חק לעיני השמש לא יתנפלו עליו ולא יוכיחוהו רק יביטו ברוח שקטה על אולת האיש ההוא, וכן ימלאו שחוק פיהם תמיד אם ישמעו כי החסידים מספרים נפלאות רבותיהם וקדושיהם, ומלה בפיהם „אנחנו איננו מאמינים בקדושיהם ובנפלאותיהם;

יהודי קרים בימי קדם לקחו שתי נשים או יותר, אף כי הדבר נפלא בעיני מאד, באשר ידעו גם הם בכל עת — ומה גם בימים האחרונים — מכל התרשות אשר צמחו על תלמי ספרות ישראל, ואיך לא ידעו מחרם רבינו גרשון? ואולי לא קבלוהו גם מראש, [ראה לעיל פ׳ ו׳] או שקר העיד גם הקראי ההוא.

מושב בני ישראל בקרים

טז

כאשר הראינו לעיל ישבו היהודים מראש בטמטרכיא [חצי אי התמאני] ואחרי כן נתישבו בקערץ, ומשם נפוצו להערים אשר על החפים הדרומים. פילון היהודי במלאכותו אל קאיוס, או יותר ברור, אגריפס המלך במכתבו אל הקסר קאיוס א) מספר: כי יסדו היהודים מושבות [קאלאניען] „בלב ממלכת פאנטוס׳. ועדותו נאמנה עלינו מאד, כי בלי ספק ידע זאת אל נכון, ולולא זאת לא נועז להזכיר דבר מסופק לפני הקסר העריץ ההוא. הסופר היוני פראקאפיאס [671] יעיד כי נמצאו יהודים בפאנאגאריען כדברים האלה „ולפאת מזרח בסביבות חוף הים השחור אצל פאנאגאריע אצל העברים השוכנים שם יגורו עמים רבים׳, [היהודים ושפת הסלאווים צד 130], פאנאגאריע היא אצל תַמאן, מנגד לעיר קערץ, ולא לבד בימי קדם כי אם גם במאה

א) מלאכות פילון היהודי צד 34.

הי"ג עוד ראינו יהודים בתאמן [רשימת המצבה בפעאדאסיע, ראה לעיל], וכן נמצאו שם עד המאה הט"ז, וביניהם היה גם חכם מהלל בתאמן ע"פ עדות מצבת ר' יעקב התאכני אשר תשא מדברותיה כדברים האלה: [אבני זכרון מצבה 98].

26 וזאת המצבה אשר הוצבה
על ראש בעל חכמה ושיבה
זקן ונשוא פנים וראש ישיבה
המרביץ תורה בדורו ברוח נדיבה
המעמיד תלמידי' רבי' בנפש רחבה
הוא בה"ד יעקב חזן נפשו תׅ במובה
בכ"ר משה הנכבד ת̇נ̇צ̇ב̇ה̇
נאסף אל עמיו בנשיקה ואהבה
יוסד על פי הגוזר לאנוש צבא
בר"ח זיו לקחו אלהים שוכן ערבה
שנת ה̇ש̇י̇ח̇ ליצירת שמים וחרבה 1558 לספהנ"ו
שבע רצון לפ"ק הלך למנוחה ושובה
אלהי ישראל ילינהו במלונה חשובה
ככתו' והמשכילים יז' כה' והכ' לעוועד
לעתיד הבא.

פרט השנים על המצבה הזאת תקנתי ע"פ עצם המצבה אף כי אבן רש"ף ייחס אותה לשנת ד"א תשיח, אכן הזיוף הנראה פה לעין כי מראש היה כתוב **השיח**, ופירקאוויץ עשה מן הה"א תי"ו, הכריח אותי לראות את עצם המצבה ומצאתי כי כדברי כן הוא, והנקודות על המלות „שבע רצון" הנה חדשות אשר נעשו מיד המזייף, וכן הלך אחריו הרש"פ ז"ל בעינים עצומות ויתעה חכמים רבים בתהו לא דרך, כי ע"פ הפרט הקדמון ההוא עשה לרבים מחכמי הקראים המובאים בספר הפתרון לר"י התאמני לקדמונים מאד, מובן מאליו כי אלה אשר סמכו על הרש"פ ודעותיו ומספרו לקחו וישימו בכליהם, יפלו כנפול הֶעָוֵר הנשען על יד רעהו הִעור כמוהו, וה' הרכבי אשר גם הוא הביא את ר"י התאכני הזה לעֵד עליו לשוב מדבריו כעת,

[ראה הלאה במאמרי זיופי אבן רש"ף] ובלי ספק גם החכמים גראטץ, פין וכו', ונחזור לענינינו ·

מחצי אי התמאני ומקערץ התפשטו היהודים למקומות הקרובים על התפים הדרומים בקרים, בפעאדאסיע, סולכאת, בבסאן, פארטאניטא, ואחרי כן גם בבאחציסאראי, קלעא, וקאראסובאזאר, כאשר כבר הראיתי לעיל · היהודים האלה נפלגו למפלגות או לקהלות שונות וכל אחת מהנה נקראה בשם מיוחד, כמו קהל גגראש [פראספעקטוס פיננער 12], קהל הבוזרים, ובימים האחרונים גם קהל הקראים, ומזה נראה כי היהודים האלה לא היו משוללי כל ידיעה באמונה ודת, באשר כל אחד קנא להמנהגים אשר הביא מארץ גלותו לקרים, ועי"ז נקהלו לקהלות שונות באשר קנאו למנהגי אבותיהם, וכנראה לחמו גם מלחמת הדת עם הקראים, כמלחמת הרב המופלג בתורה ותכמה ר' אברהם קירימי בספרו „שפת אמת" בכ"י [ידובר ממנו הלאה] בשנת ה' ק"ח, ואגב אעיר כי יוכל להיות כי הויכוח הזה אשר התוכח ר"א הקרימי עם הקראים היה ע"י טענות הקראי ר' אהרן הראשון בעל המבחר אשר טען נגד רבני קרים כמובא בספרו פ' בא על הכתוב החדש הזה לכם ראש חדשים, וז"ל: „זה לי ארבע עשרה שנה קודם זה הפירוש (שנת ט"ל) והיה לרבנים מולד תשרי ואנחנו ראינו הישן קרוב בזריחת השמש והראינו אותו לרבנים הנמצאים שם באותו המקום הנקרא סולכאת", ובלי ספק נשען על זה עשה פידקאוויץ את הרב ר"א הקרימי לגר צדק ולתלמיד הר"א בעל המבחר, והוליך אחריו שולל גם את החכם רש"י פין [מאמר חכמי ישראל בקרים הכרמל שנה ב' ג'] .

כבכל ארצות טירקיי אשר מצאו שמה היהודים האומללים מנוח · לכף רגלם מתגרת ידי רודפיהם ומנדיהם, כן מצאו מנוח בכל עת אשר נרדפו על צואר בארצות שונות, גם בחצי האי קרים, עד כי מצאנו בקרים יהודים מכל קצוי תבל, מפרס, בבל וארץ הקדושה, מצרים וערב, איטליא ורוסיא ושם חיו בגאון שלות השקט תחת ממשלת מלכי הטטרים אשר מלכו בקרים · עדים רבים לזה המה, שמות אנשים ונשים אשר נמצאו על אבני המצבות ובספרים כ"י רבים בשפות ערב, פרס, תוגרמה וכו' · וכן קבלה בפי יהודי קרים עוד היום כי מארצות שונות באו אבותיהם להיתשב בקרים, הקבלה הזאת כתובה על סדר תפלה ליהודי קרים בכ"י [חזניא] הנמצא בבית הכנסת העתיק להקרימצאקים בקאראסובאזאר, ונכתב מיד הרב ר' דוד לחנו בשני חלקים באקטאוו ½ בויגין בכתב יפה ומהודר מאד על נייר עב ולבן בשנת תפ"ה, ובהקדמתו לחלק ראשון הוא מספר דברים אחדים בנוגע לקורות אחינו יהודי קרים כפי אשר העתיק בחסדו למעני ידידי הרב הגאון הצדיק ר' חיים יחזקי' מדיני רב לעדת הקרימצאקים בקאראסובאזאר, וז"ל ההקדמה :

27 „ישמחו השומעים וישישו הרואים את יקר תפארת גדולת הספר המיוחד הזה ממנהג ק"ק כפא יע"א, כלולה ובלולה ומנופה בי"ג נפות דור

מהדורא קמא ובתרא חדשים גם ישנים עומר על שני עמודי עולם יצוקים ביצוקתו, הן הנה היו לבני ישראל אשר בית ישראל נכון עליהם מנהג ספרדים והאשכנזים, ונוסף עליהם לשם ולתפארת ולתהלה מנהגי הרב המקובל האלהי האר״י זצוק״ל עלה על גביהן ונעשה סניף וצעיף הטהור נטוי על ראשיהם מלמעלה מדרכי החסידות והפרישות על דרך הקבלה האלהית האמיתית למסתינין ושוהין בשעות ידועות יהודא (?) לתפלה לשוקדים ועומדים בבית ה׳ בלילות להודות להלל לשבח ולפאר ליוצרם על שם כבוד מלכותו לקונן ולהתאונן על חרבן בית קדשינו ותפארתנו ועל שריפת התורה לעשות תקוני רחל ולאה ותקוני התפלות מסודרים לימי השבוע ותקוני סעודה על השלחן הטהור אשר לפני ה׳ שלחן גבוה ומזבח כפרה ותקוני שבת מלכתא ותקוני ערב ראש חדש וכוונות השופר והתרת נדרים ומסירת מודעא וסדר המלקיות ותפלת בית עלמין וסדר הלימוד ליל הושענא רבא וסדר ההקפות על צד הקבלה והספירות וסדר הלימוד לשבעה באדר פטירת מרעיה וסדר הלימוד ליל שבועות ושאר הנהגות טובות אשר לא נתנו ליכתב נהוגות לכל ימות השנה מראשית השנה ועד אחרית שנה, יעויין כל אחד ואחד במקומו איש על דגלו באותות, ובהיות כי ראה ראיתי את עני עמי עניות התורה כי נתמעטו התלמידים פה להם ולא ידברו ואין דורש ואין מבקש לתורה ולתעודה בתוך קהל ועדה וישראל שלשה מטיבי צעד וסעד ותומך בשבט משרבו התלמידים שלא שמשו כל צרכם זה אומר בכה וזה אומר בכה במקלו ותרמילו וספר תורה שהיה בידו, אז אמרתי אחכמה אלך ואעבוד להקב״ה בעבורה שבלב זו תפלה ולעשות מסלול ודרך לעבודת הגוף והנפש לעלות התפלה במעלות בית אל סולם זה סיני וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים הממונים על התפלה מעלים ומקריבים במקום קרבן בירושלים של מעלה על דרך ישראל אשר בך אתפאר כי התפלה צורך גבוה היא, ומורידים השפע בעולמות אצילה בריאה יצירה עשיה, וכדי לזכות את הרבים נערתי את חצני קמתי ונתעוררתי לכתוב לו רובי תורתי ביתר שאת ויתר עז במעט מחזיק מרובה סדר התפלות והבקשות הנהוגות פה מזמן אבותינו אשר היה עקר דירתם בק״ק כפא ובעיר קירים הנקרא סלכת אשר באו ברגליהם רגל ישרה מבבל ומארץ פרס מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית ועשתה והצליחה ונהרג דוד בן זכאי הנשיא ראש גלות על ידי מלך ישמעאל העבסיט א) מקנאתו עליו להיותו מורע המלוכה לבית דוד הע״ה, ואח״כ נתגלגל הדבר על ידי דוד אל דוד שעשה את עצמו משיח וקבץ עם רב מישראל ותגר חרבו כישמעאל נגד מלך פרס ולא עלתה בידו והיתה עת צרה ליעקב בגזרות ושמדים וענויים קשים ורעים עד שהגלה עם בני ישראל ונהפזרו למרחקי קצוי ארץ ורובא דרובא נטמעו בין הגוים ושכחו תורת אלהיהם בעו״ה, וקצתם באו לעיר קירים ונתישבו בעיר כפא בזמן הלועזים ובנו בית הכנסת שהוא מקדש קטן בנין יפה ומפואר בשנת אלף כת״ר לשטרות, והיו נוהגים בתפלותיהם

א) בסכרמל נדפס „העבסיס״.

גם שקבלו שם מהגאונים ע"ה בסידורים אשר בידם בשנוי גדול הן בפיוטים הן בסליחות ללילי אשמורות לרבינו סעדיא גאון ע"ה הן בברוך שאמר ונשמת ליום כפור מכונה לרבן גמליאל ע"ה ובפיוטים ליום הכפורים נקראים המסדרות כמו שכתובים בחלק שני בתפלות יום הכפורים, ובאשר נלכדה עיר נוא ע"י המלך הגדול מלך תוגר פטיח שולטן מחמד אשר לכד עיר המלוכה קושטנטינא בשנת ר"ז לאלף הששי באו אנשים רשומים והמה חכמים מתוכמים מתוך ארץ קודם שבאו גלות ירושלים אשר בספרד לקושטנדינא והיו נוהגים בתפלות כמנהג רומניא על פי המחזור של החזניא, ועוד נוסף עליהם שהיה נודע כולל בקהלות של רוסיא ובכללם בעיר גדולה לאלהים של חכמים ושל ספרים הנקראת כיו"ב אשר עליה יאמרו המושלים כי מכיו"ב תצא תורה וגו' קהלה גדולה אנשים טף ונשים יחדו ועטרת מלכם בראשם הרב המקובל האלהי הדיין המצוין כמוהר"ר משה הגולה בכ"ר יעקב יעמ"ש בעל ספר אחד נחמד ואתו עמו במחיצתו ג' רבנים גדולים כמה"ר אשר הכהן ע"ה וכמה"ר קלמן אשכנזי ע"ה והג' לא נודע שמו אלינו, ונאספו שמה אל בית הכנסת של כפא יכ"ע ונעשו חלוקים לשלש כתות והיו מתפללים במנהגות משונות מנהג אשכנזי ומנהג רומניא ומנהג בבלי כפי קבלתם מהגאונים ע"ה והיתה מריבה ביניהם עד אשר בקשו לבנות לעצמם בית הכנסת אחרת עד שהגאון ע"ה הנז"ל הגדיל לעשות ורוח אלהים לבשה אותו ויקבוץ ויאסוף את כל העם והכריחם להיותם לאגודה אחת ותקן להם י"ח תקנות בחרמות ונדוים ובכלל התקנות מלתא דשויא להתוייבו שיהיו נוהגים בכל דיני הלכות שחיטות ובדיקות וכתובות וגיטין וקדושין ושאר דינים והמנהגות כל מקום שחולק הרב מהר"ר איסרלים ע"ה על הרב יוסף קארו ע"ה וכותב הכי נהוג או יש נוהגין שינהגו כפי מנהג האשכנזים ושיתפללו כפי מנהג בני רומניא במחזור של החזניא ובשאר הדברים והענינים אחרים כפי מנהגם הקדומה שיש בידם מקדם וכן גזר אומר שלא ישנו מנהג הקהל רק שיתפללו כמנהגם המחודש עד שנוא וירה צדק בהסכמת כל הקהל ומאז והלאה אנו מבני בניהם וזרעם אחריהם תפשנו מעשי אבותינו להתנהג על פי התקנה אשר בינינו ובאשר האיר פני כל המזרח וזרחה שמש של האר"י זצוק"ל קדוש יאמר לו וכל תלמידיו אחריו בארצות המערב וארץ הצבי אזן וחקר ותקן תקוני התפלות ותקוני שבת מלכתא בכוונות ידועות ויתר הנהגות טובות על פי קבלה כנז"ל כי על כן מלאני לבי לקום בזריזות כח וחיל לחבר את האהל להיות אחד ולכלול בתוכו כל הדינים והמנהגות הנהוגות בינינו חדשים גם ישנים לא תחסר כל בה כדי שיהיה נקל לדורשו ונמצא למבקשו ובכל אשר יפנה יצליח ובכל דרכיו משכיל וה' עמו שהלכה כמותו ומעטו ונמוקו עמו ספרא מחפוש ומציאה ממציאה בבתי גואי ובבתי בראי, ומ"ה אשר לו הגדולה ולו נאוה תהלה אשאל ממנו העזר החיל וכלה, ואהלה פני יוצרי להכנס לפני ולפנים בשלום ולצאת בשלום, וה' יברך את עמו בשלום.

נאום הכותב והמחבר המחזור דוד בכמה"ר אליעזר לחנו זצ"ל.

Digitized by Google

מכל הנאמר ברשימה הזאת נראה ברור כי קבלה היתה בפי היהודים עד זמן האחרון כי אבותיהם באו מארצות שונות לקרים, ופירקאוויץ אשר לא מצא כלי למעשהו ברשימה הזאת כתב נגדה בהכרמל, ונפלא מאד כי בכל המון הרשימות והכתובות אשר הראה, מעולם לא הטיל ספק באחת מהנה, והאיש אשר העיז פניו לנגוע בהן בקצה עטו חשבהו לעוכר שארו, ורק זאת לא מצאה חן בעיניו, ומדוע? — יען יש לאל ידה להרוס איזה ממגדליו אשר בנה באויר, — והנה לתל מלאכתי עלי להראות כי נקית הרשימה הזאת מכל חשד אף כי באיזה דברים לא יתאימו דבריה עם תולדות דברי הימים בפרט.

ראשית תפישת אבן רש"ף על הקדמת החוניא היא „כי לא נשמע מעולם מהריגת דוד בן זכאי, ומזה הוציא משפט, כי לא היתה כל סבה ליהודים לצאת מבבל לקרים, ומה גם כי נמצאו זכרונות ימי קדם המעידים כי היו יהודים בקרים עוד לפני חרבן בית שני, כמו המצבות בסלע היהודים והרשימות על ס"ת וכרומה, ומכל אלה לא ידע הרד"ל, וע"כ שקר ענה הרד"ל כי רבים מיהודי פרס ובבל באו לקרים" [הכרמל שנה ב' צד 345]. והנה אם כי בעצם הדבר הנני מודה לו כי לא רב היה כח הרד"ל בדעת דברי הימים, בכל זאת תכן דבריו בנוים על אדני האמת, הן מדברי הרד"ל נראה ברור כי לא זאת היתה מגמתו לספר קורות בני ישראל בארצות פזוריהם, רק אבה להוכיח כי היו יהודים בקרים מימי קדם, ובדרך אגב יזכיר כי באו מבבל ומפרס לרגלי סבות שונות וביחוד לרגלי הרדיפות אשר נרדפו על צוארם, ומה כל התרדה הזאת אם לא ידע כי נהרג חזקיה בן בנו של ר' דוד בן זכאי, וטעה לחשוב כי נהרג ר"ד בן זכאי עצמו? הלא כל קורא קורות ישראל ידע כי למותר הוא לרשום החדש והשנה אשר בו נרדפו היהודים, באשר לא עברה שנה או תקופה אשר לא נכתבו קורותיה ברמי בני יהודה, היום נגרשו מאשכנז ומחר מרוסיא, מצרפת וכו' א), ואם כן הלא תכן הדבר יוכל להיות אמת אף אם לא קרה זאת בימי דוד בן זכאי דוקא, ואף אם לא ידע כי היו יהודים בקרים עוד קודם חרבן הבית, כי מאין יכול לדעת זאת, הלא הוא לא ראה עוד את המצבה משנת „תש"ב לגלותנו [6 לספה"נ] אשר ברא פירקאוויץ יותר ממאה שנה אחריו?

ב) שנית תפש את הרד"ל כי לא היתה כל סבה לבריחת היהודים מפרס ע"י משיח השקר דוד אל דויד, אף כי בעל צמח דוד ושבט יהודה וכו'

א) העיר בזה כי שאלת הרב רש"י פין כי טעה הרד"ל לחשוב שבשם ספרד כיון בעל הקבלה אל האספארך או קערץ כמו שהורגלו יהודי קרים לכנותה, ולא ידע כי ספרד הוא כנוי לארץ ספאניען לאומר היא, יען מעולם לא נקראה העיר קערץ בפי יהודי קרים בשם ספרד, והשם הזה ברא לו פירקאוויץ, ראה הלאה „זיופי אבן רש"ף" ומי הגיד לו כי בעל ההקדמה חשב כך?

Digitized by Google

אומרים בפה מלא כי היתה או „עת צרה ליעקב", ובלי ספק לא על חנם הרים יד במלך, ואולי סבלו המון תלאות ורדיפות עד לפני המשיח השקר הזה אשר ע"י זה חגר חרבו על ירכו להלחם אתו להוציא את בני ישראל לחפשי ממשא מלך פרס.

ג) „וקצתם באו לעיר קרים ונתישבו בעיר כפא בזמן הלועזים" ע"ז הפש אותו, כי הבאים מארץ פרס לקרים באים ראשונה לעיר מטרכא היונית היא תאמן", אף כי כלנו יודעים כי יש דרך מפרס לקרים דרך קאסטאנטינאפאל, או על הנוסע לבוא לעיר קרים [סולכאת] ראשונה, ומאין ידע כי באו דרך מטרכיא ובאספאר [קערץ] ? ולוא יהי כדבריו, גם אז אין בדבריו ממש, כי כי הגיד לו כי מקערטש נסעו על הים לסולכאת? הלא בעת ההיא אשר כל דרכי הים היו בחזקת סכנה טוב טוב היה להם ללכת ביבשה מרחק חמש עשרה פרסא מקערץ לסולכת מעבור באנית שיט עד כפא ואחרי כן עוד ארבע פרסאות לסולכת ביבשה? ואך לשוא הפך את דברי הרד"ל כי כוונתו היתה כי ע"י המשיח הנ"ל באו לכפא בזמן הלועזים, יען מדבריו נראה ברור כי „קצתם [קצת יהודים] נתישבו בכפא בזמן הלועזים [הגענואיזים] והדבר הזה הוא אמת בלי כל ספק, באשר עד זמן הגענואיזים היתה העיר כמעט חרבה ושוממה ועל תל חרבותיה עמד כפר קטן אשר יושביו החיו את נפשם מציד דגים, אכן כאשר באו הגענואיזים ויבנו את העיר מחדש אז נהרו אליה היהודים מסולכת ויתקנו את בית הכנסת ההרוס, ולזכרון עולם חרתו את פרט השנה „אלף כת"ר לשטרא" ממעל לארון הקדש, והרד"ל חשב כי נבנה הבית הקדוש הזה בפעם הראשונה בעת ההיא, והפרט השני הנמצא על האבן לא יכול לדעת כאשר לא ידעו הקרימצאקים ממנו עד היום הזה, באשר איש לא למד בחקרי קדמוניות לא יבין ולא יכיר שמה את פרט השנה, ומי יודע אם ידע ממציאות הכתבה השניה?

ד) בתב הרד"ל „והיו נוהגים בתפלותיהם כמו שקבלו שם מהגאונים" וכו', הדברים האלה היו לו כעשן לעינים, יען מזה נראה כי הקרימצאקים אינם יוצאי ירך הקראים, ומה יעשה בהמון הרשימות והמצבות אשר ברא רק להראות כי מעולם לא היו יהודים בקרים? אכן בישע אלהים אשליך טרפו מפיו, הן כל ראיותיו בענין זה נבנו על התשעה דפים מהדיוואן מסדר תפלת הקרימצאקים אשר מצא שם איזה פיוטים כתובים בשפה נשחתה, וזה הוא האות כי נכתבו בזמן קדום מיד הקראים", אף כי לא זר הוא לראות גם כעת כי לא יבינו הקראים עברית. — אבל הדבר שקר מעיקרו, הן בידי נמצא סדר תפלה שלם [חזניא] בשלשה חלקים המחזיק יותר מאלף ומאה וחמשים דפים ולא מצאתי בו אף זכר לשירי סנגרי או הקראים, ואם נמצאו באמת אצל הקראים איזה פיוטים ושירים הכתובים גם בסדורי הקרימצאקים, הלא לקחו זאת מידי היהודים ולא היהודים מהם, הלא כלנו יודעים כי ר"י הלוי והראב"ע ור"ש בן גבירול לא היו קראים מעולם, ובכל

זאת לקחו הקראים את פיוטיהם וישימום בסדורי תפלותיהם, ואמת הוא כי נמצאו פיוטים רבים אצל הקרימצאקים חסרי דקדוק והגיון, אבל לא בעבור זאת הנם קרומים מאד, כי זה נראה בעליל אשר כל איש אשר היתה לאל ידו לתפוש עט בכף כתב שירים ופיוטים, ורובם נתקבלו בתפלותיהם, ולמצער גם זאת עשו בחכמה כי בכל שיריהם חתכו את שמותם בראשי החרוזים, ובכן נוכל לשפוט על שמות ותכונות משורריהם, אבל עיקר נוסחת התפלה הוא נוסח הגאונים בלי ספק, רק בימים האחרונים הוסיפו בו גם מנוסח רומאניה ספרד ואשכנז, וכן מצאתי מפורש בהחזניא אשר הכותב יהוסיף בו איזה פיוטים לבקשת היהודים האשכנזים רנמצאים ביניהם, ולבד זאת נמצאו בידי המון עלים מפוזרים בכ"י מסדורי תפלות עתיקים מאד ומלאים מאמרי התלמוד והמדרשים על כל שעל ושעל, ובכל זאת נמצאו ביניהם גם שירים יקרים מגדולי משוררי ישראל בימי קדם, כאשר יראה הקורא את ראשי החרוזים במחברתי „אוצר כ"י לבנ"י בקרים" אשר אקוה להוציאה לאור בקרוב.

ה) כתב הרד"ל, „וכאשר נלכדה עיר כפא וכו', הן לוא יהי כדבריו כי טעה בשם או בתאר מחמד, הלא לא כתב תולדת מחמד בזה, ואולי חשב כי תאר אחד למלכי תוגרמה וקדר, וכן נזכרו שניהם יחד בסדר התפלה בברכת מי שברך וזכרום בזה"ל „ויגדל וינשא למעלה את אדוננו הסולטאן (פלוני) ואדוננו המלך (פלוני) גראיי כאן" ומי לא ידע זאת כי למיום אשר בא מהמד לקרים היו מלכי הטטרים משועבדים לסולטאן תוגרמה?

ו) כתב הרד"ל, „באו אנשים רשומים והמה חכמים מחוכמים מקצוי ארץ קודם שבאו גלות ירושלים אשר בספרד לקונסטאנטינא: ועל זאת התפלא הפלא ופלא הלא מגירוש ספרד באו לקוסטאנטינא בשנת הרנ"א, (לפי דבריו) והעיר כפא נלכדה בשנת הרל"ה. ואיך כתב הרד"ל שעם כבישת כפא באו מספרד וכו'? ומדוע לא הזכיר שמות החכמים אשר באו?. אכן האיש אשר עינים לו יראה כי רק תואנה בקש, הן בלגו נרע כי הגירוש הכולל בספרד היה בשנת הרנ"ב, וא"כ קרה זאת אחר כבישת כפא, אף כי יוכל להיות כי דעתו על גירוש אחר, כי לא רק פעם אחת נגרשו היהודים מספרד, ומתחלה בעלילה בא עליו, כי איה דבר הרד"ל שעם כבישת כפא באו? הלא בדברים ברורים כתב כי באו חכמים מקצוי ארץ קדם שבאו גלות ירושלים אשר בספרד לקונסטאנטינא ולא הודיע לנו אם קרוב קודם הגירוש באו או לא וא"כ יוכל להיות כי היה זאת שלש מאות שנה לפני הגירוש הכולל? והעד לזה כי כתב הלאה „ועוד נוסף עליהם שהיה גרוש כולל בקהלות של רוססיא" וזה היה בימי הנסיך וואלאדימיר מאנומאך בשנת 1124 (ע"פ הסופר הרוסי קאראמזין), ואת אשר לא הזכיר את שמות החכמים לא יפלא מאומה, יען כונתו לא היתה לכתוב ספר דברי הימים כמשפט, והזכיר זאת רק בדרך אגב, ולוא יהי כי לא ידע אותם בשם גם אז לא חטא בזה אל האמת, ונוראות נפלאתי על החכם הש"ס איך לא הרגיש כי השתדל אבן

רשף לדחות את ההקדמה הזאת בקש רק למען הפיק חפצו להראות כי היו יהודי קרים קראים בימי קדם ?

ז) הערה ח׳ „כתב הרד״ל״ ועוד נוסף עליהם שהיה גרוש מלל וכו׳ : ע״ז שאל „הלא ר׳ משה הגולה נולד בשנת ר״ט וגלה לקרים בשנת הרס״ו , אם הוא היה כגולי כיוב הלא בשנה ההיא לא היה שום גירוש בקיעוו ? אולם באמת לא זאת דמה הכותב , הן תכלית ספורו היא רק לספר כי באו יהודים וביניהם חכמים ממקומות שונים , וע״ז יאמר „ועוד נוסף עליהם״ ר״ל מלבד הראשונים אשר זכר , באו עוד כגירוש קיעוו , ובין המגורשים בכלל בא גם הרב ר׳ משה הגולה, וא״כ אין כאן לא דובים ולא יער , ובסדור תפלות יהודי קרים בכ״י חלק א׳ מצאתי בין הזמירות למוצש״ק כתוב „ולפי שיש בינינו קצת מאנשי ק״ק אשכנזים נוהגים עדין מעשה אבותיהם בידיהם לזמר שירים כפי הנהוג ביניהם ולהפצרת השואלים כתבתים פה כי לא החסר כל בה״ וגם זה אות נאמן הוא כי בכל עת היו ביניהם יהודים מארצות שונות .

ח) הערה ט׳ , כתב הרד״ל ונאספו שמה לבה״כ של כפא ונעשו חלוקים לשלש כתות והיו מתפללים במנהגות משונות מנהג אשכנזי , ומנהג חספיא , ומנהג בבלי כפי קבלתם מהגאונים ע״ה״ , וע״ז העיר כי לא התפללו מעולם כמנהג הגאונים כי אם בנוסח הקראים , וגם ארון הקודש היה אצלם בקיר הדרומי כאצל הקראים״ , אכן כל אשר עינים לו יראה כי אך לאחוז את העינים חפץ , הן החזניא בכ״י הנמצאה בידי , מלבד המון עלים לאלפים מסדורי תפלותיהם העתיקים הנמצאים אצלי בכ״י יענו כחשו על פניו כי באמת התפללו במנהגים אשר זכר הרד״ל כאשר יש לאל ידי להראות לכל אשר עינים לו , וארון הקדש בקיר הדרומי הוא אצל כל היהודים בארצות המזרח , ומהם למדו הקראים לעשות כמוהם , ומי לנו עד יותר נאמן מהחוש ? ומדוע לא הראה לנו את המקור לדעהו כי היהודים התפללו בנוסח הקראים ? האם נאמין לו על דברהו ?

ט) הערה י׳ , „כתב הרד״ל״ עד שהגאון ע״ה הג״ל הגדיל לעשות וכו׳ , והקן להם שמונה עשרה תקנות וכו׳ , וע״ז התאונן כי השמיט תקנה אחת נכונה , והיא , לקיים את ההסכמא הקיימא הנעשית בימי השלוחים הירושלמים שהביאו תורת הרבנות לקרים , בשנת תשי״ח לאלף החמישי , כפי שספר לו ר׳ יעקב ליחנו אשר נסע לארץ ישראל , ועל זאת אשאלהו מי השמיט את התקנה ההיא ? האומנם ר״מ הגולה ? ומאין ידע זאת ר׳ יעקב ליחנו רווקא אשר נסע לאי ? מדוע לא ידעו זאת אחרים ? ואולי כונתו כי הרד״ל השמיט את התקנה . האומנם יכתוב רב אשכנזי בסדר התפלה את התקנה אשר על פיה אסור להתחתן את הקרימצאקים ? ומה גם איש כר״מ הגולה אשר היה לפי הנראה איש מעשה ומקנא לדתו , ההוא יתחבר עם הקרימצאקים לבל ידע ע״פ התקנה כי יוצאי ירך הקראים המה ? אולם שתי תשובות בדבר , האחת

כי ר״י ליחנו נסע לא״י, והרוצה לשקר ירחיק עדותו, ולא יפלא אפוא אם ר׳ דוד ליחנו החי כעת בקראסוב (ממשפחה הנ״ל) לא ידע מזה מאומה, יען לא רחוק הוא, ומסדר התוניא לא היה נביא, וע״כ לא יכול לדעת מראש כי יקום באחרית הימים קראי מזייף ויברא רשימת שלוחים אשר לא היתה ולא נבראה [כאשר הארכתי לדבר בזה הלאה], רק למען הראות כי היו יהודי קרים קראים בימי קדם, ועל כל תלומותיו אלה לא מצא החכם רשי״ פין תשובה להשיב עליהם, והסתפק רק בחקירתו אם הם מנולי עשרת השבטים או משבט יהודה ובנימין, והחליט לדבר אמת כי ערומים יצאו וערומים נשארו בקרים עד בוא תורת הרבנות ע״י השלוחים הירושלמיים, וכן החליט כי לא היו חכמים בין הרבנים בקרים רק בין הקראים, וכל אלה על מוצא פי פירקאוויץ, אכן גם בלעדי זה שקר הדבר מעיקרו, כי מעולם לא נכתבה תקנה כזאת, ועדים המה סדורי תפלה אחרים בכ״י ובדפוס קודם הרד״ל ואחריו אשר לא נמצא כל זכר לה, וא״כ לא היה לו מה להשמיט, ועל אבן רש״ף היה להביא אות נאמן כי נמצאה התקנה באמת קודם הרד״ל והוא השמיטה אחרי כן.

בימים הראשונים בבואי לקרים בעוד אשר לא ידעתי מאומה אודות הקרימצאקים, שאלתי את פי אבן רש״ף במכתב להגיד לי מכל אשר ידע אודותם, והוא לא אחר למלאות שאלתי, ובאחד ממכתביו כתב אלי כדברים האלה: [המכתב נמצא בידי עוד היום].

„ידיד נפשי הבן יקיר לי אפרים על כן המו מעי לו זכור אזכרנו עוד בדברי שלום ואמת אדי״ר שמו יהי ה׳ אלהיו עמו וימלא כל משאלותיו לטובה ברוב שלום עד בלי ירח אמן.

„עתה לעשות רצונך חפצתי מן הכא לידי והנני להשיב לשאלותיך בראשי פרקים.

א) לא נמצא לקרימצאקים זכר לזמן הוסד בית כנסתם הקדמון אשר בינו ובין בית המדרש היא גניזת חבילות ספרים שונים אשר הביאו אבותיהם בהסיעם דירתם שם מעיר סולכאת, דע לך ידידי כי אני מצאתי בחבילות הניירים הנשחתים שם בגניזה הנ״ל שהוא נבנה בימי מחמד גיריי בן מנגלי גיריי מלך טטרים בשנת 924 למנינם להגרא (1518 למנין הנהוג) תקס״א שנים אחר קבלתם את תורת הרבנות משלשת השלוחים הירושלמיין בשנת ד״א תשי״ז לפר״ג, והבית כנסתם השני אשר מימין הבית כנסת הנ״ל הוא נבנה בימי המלך קאזי גיריי בן אלחץ סלים גיריי בשנת 1120 להגרא, (1709 למנין הרגיל) תשנ״ב שנים לקבלתם תורת הרבנות, והוא נבנה בעזרת הארון כמה״ר משה צלבי סינאני השר הגאמן א) סמוגה על מטבעות

א) השקר הזה אין לו רגלים מדברי הימים, ומדוע לא הודיע לנו את המקור לזה?

Digitized by Google

המלכות (פינגסוב) מבני מקרא יצ"ו, ושני הבתים עומדים על תלם וארון הקדש בשניהם בקיר הדרומי כלפי ירושלים כמנהג הקדום כמו שהוא בכל בני מקרא עד היום, ועוד שם בית הכנסת שלישי בין שני הבתים הבנוי בימי הגבירה הגדולה יקאטרינא המלכה אשר בנו אותו הספרדיים עם האשכנזים לעצמם, ובו ארון הקדש בקיר המזרחי ומגמת פני המתפללים בו לפאת המזרח ששם הגן עדן לדעתם.

ב) יש להם קצת מנהגי הקראים הקדמונים ולא של החדשים אשר בדור הזה, כי בכל דור ודור המנהגים משתנים לפי חלוף הזמנים, והמנהגים הראשיים הקדמונים שיש להם דמיון עם הקראים, הם. א) ארון הקודש כשני בתי כנסיות הקרימצאקים הוא בקיר הדרומי ומגמת פניהם כנגד ירושלים ככתוב והתפללו אליך דרך ארצם וגו'. ב) קריאתם המקרא בתנ"ך ובתפלתם כמו בבני מקרא. ג) לשונם לשון צאגאטי א) ומלבושם כמלבושי הקראים הקדמונים שנשארו להם מימי מגורתם בארצות פרס ומדי, אך בדור הזה כבר נמצאו גם בהם גם בקראים משנים מלבושיהם כפי רצונם.

ג) לא יש להם שום מסרה קדומה וזכרון וגם אי אפשר להמציא היותם מוצאי חלצי הבחרים חלילה כי הם ממש ממקור ישראל מגלות שלמנאסר כמו כל בני מקרא [?] אשר במלכות רוסיא לבדה ובמלכות אוסטריא קצת מהם וקלסתר פניהם לעדה כי ממקור אחד הם עם הקראים (sic) והכרת פניהם ענתה בם כי אינם כאשכנזים [?] וזמן הבדלם מכלל בני מקרא נמצא בגניזתם הנ"ל בשנת כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תורה, ד"א תשי"ד לפ"ג, שקבלו כמאתים בעלי בתים תורת הרבנות מן השלוחים הירושלמיין (עיין פראספעקטוס פינגער צד 64) אשר לא יכלו השלוחים להרבות סך המקבלים אותה יותר כי כבר דת הקראית נתפשטה בקירים לפני בואם הקרובה לדתם הקדמונה ולא רחוקה כדת הרבנית המעוטסת במצות דרבנן והסיינים וכיוצא.

ד) מספרם ר"ל מספר נפשות הזכרים מעט כמדומה לי כמו ת"ר נפשות, מעטים וטובים ב) וישרים בלבותם והם יתר פליטת קהל ספרד וסולכת וקפא ורובם בעלי מלאכה וגם יש ביניהם סוחרים אך לא עשירים ומשכנם בעיר קראסוב ועתה גם בעיר סימפעראפאל בנו להם בית הכנסת מחדש ושם קצת בעלי בתים.

ה) הסוס האדיר ועליו רוכב יצוק מברזל, לפי דעתי לא היה ולא נברא, והשמועה דומה לאבן הנמצאת תחת מצבת יצחק סנגרי נ"ע, ומי שימצאהו ויודיעני מציאותו אשבח אלף שבחי תודות, ואם הוא במציאותו נקל

א) עד לספור ! כי הקראים מדברים בשפת קדר גחה ולא כן הקרימצאקים.

ב) בלי ספק בעבור זאת הנם טובים באשר המה מעטים. או יען יונאי יכך הקראים ספה סלה ?

Digitized by Google

למצאו לא בשמים הוא כי אם לפי השמועה הוא בחצי האי קרים.

ו) לא נשארו להם ספרים קדומים כי בתי הגניזות אכלו את כל הספרים הקדמוניות — ואני עני הקראי פתחתי קבריהם הן הן הגניזות ועשיתי תחיית המתים [להחיות נפשות ביתו] לתבילות הנשארות משני הזמן המבלה את הכל בעזרת הנגלה עמוקות [ועוד יותר בעזרת הפאליציי] מני חשך, זכרה לי אלהי לטובה.

ז) שאלתך ידידי „מי הוא זה ר׳ אברהם קירימי בעל ספר אוצר נחמד" תשובה, שעות הוא בידך, כי רבי אברהם קירימי איננו בע״ס אוצר נחמד כי אם בע״ס „שפת אמת" פירוש על התורה שהיה תלמידו של רבינו אהרן בע״ס המבחר נ״ע, ובהרבה מקומות מען על רבו, אבל בע״ס אוצר נחמד הוא ר׳ משה הגולה מעיר לידא הנולד בעיר שארוב [מחוז קאוונא] אשר גלה עם הגולים משם בשנת הרס״ו לפר״נ לבריאה, והובא עם השבוים ע״י טטרים 1506 למנין הרגיל לעיר קירים היא סולכת ושם חבר את ספריו אוצרו הנחמד בשנת הרע״ה לפר״נ, (1515 למנין הרגיל).

ח) הם מתנהגים בשני בתי כנסיותיהם הנ״ל לעמוד בעת התפלה על רגליהם ולשבת על מצעות הבגדים הפרושים על היציע, גם בימי החול גם בימי השבתות והמועדים גם בימי התעניות כמו הקראים בכל מקום, וקצתם— זקניהם ונכבדיהם — על הספסלים יושבים אשר מסביב אצל קירות בית הכנסת, כמו שגם בקראים זקניהם ונכבדיהם יושבים על הספסלים אשר בעזרה, ונקרא בשם מושב זקנים.

ט) במדומה לי אינם מביאים את החתן והכלה לבית הכנסת תחת החפה כי אם עושים שבע הברכות בבית החתן או הכלה כמו בקראים, ועליך ידידי לשאול מפי מאן דהוא מן הקרימצאקים פרט ופרט.

י) מזכירים נפשות הצדיקים בשבתות כמנהג הקראים ממש הז״ל „זכר צדיקים לברכה וזכר חסידים וישרים לברכה, וכן זכר פלוני ופלוני זכרונם לברכה, ובהם ובקראים מזכירים שמות שלשת הצדיקים השלוחים הירושלמין ר׳ אפרים ור׳ אלישע ור׳ חנוכה שלוחי הרבנים שהביאו לקרים מנחה חדשה תורה הרבנות שחברו אבותיהם חכמי בית שני ברוח הקדש כפי עדותם, והדברים עתיקים.

וזה לשון רשימת השלוחים וזכרונם לברכה אות באות מלה במלה:

28 „השלוחים החכמים הירושלמיין שהביאו לנו מציון תורת הרבנות שחברו אבותיהם חכמי בית שני ברוח הקדש כפי עדותם וקבלנוה גם אנחנו פה קצת גלות ירושלים אשר בספרד ובאון כאתי וסולכאתי וקפא מאתים בעלי בתים עלינו ועל זרעינו בשנת כי מציון תצא תורה לפ״ק, ככתוב בספר בהסכמת

הקיטא, הם נקדו וטעימו לנו את כל ספרי הקדש בנקודות וטעמים שתקנו הסופרים בירושלים וכרה להם יוי לטובה, ואני ברכה המלמד הפליטי כתבתי זכרון בספר הזה כי רבים מאחינו משחרים במקראי קדש לבד ככל אבותינו נ"ע כי לא ראו אור תורת הרבנות מימי קדם ומתרפים אותנו שנבדלנו מהם עד יבוא ויורה צדק אמן".

על הדברים האלה אשר דבר פירקאוויץ להוכיח כי אחינו הקרימצאקים התמימים והישרים המתנהגים ע"פ תורת הרבנות לכל חקתה ומשפטה היו קראים בימי קדם, השיבותי לו כאשר עם לבבי בעת ההיא, והוכחתי כי הרשימה הזאת מזויפה היא מיד איזה קראי, אולם לא נתתי ולא שקטתי עד אשר שמתי לדרך פעמי לקראסוב לראות את שלום אחינו אלה בעיני, מובן מאליו כי נודעתי רבות אשר לא ידעתי מקודם, ותקותי חזקה כי אשים לאל מלתו, ושם הרשימה הזאת בחשך יכוסה, יען רוב ראיותיו נבנו על שקר ותלוי לא היו ולא נבראו, ואומר:

א) העד הראשון אשר הביא כי ארון הקדש בשני בתי תפלותיהם הוא בקיר הדרומי, הלא מודעת זאת כי כן הוא אצל כל היהודים בארצות המזרח, ומהם למדו זאת הקראים, ואף אם יתעקש המתעקש להוכיח כי הרבנים לקחו זאת מהקראים, בכל זאת אין להוכיח מזה כי היו קראים בימי קדם, ואם מאת נעשה הלא נקל לנו להוכיח כי יהודי צרפת היו צרפתים בימי קדם, יען יתנהגו על פי מנהגיהם, ומה גם כי הקרימצאקים נודעים לנו אל נכון כי ממקוד ישראל המה, כאשר הודה אבן רשף עצמו, בעוד אשר יש לנו אותות נאמנים כי הקראים המה שרידי הכוזרים או המאנגאלים, ובכן מי למד ממי?

ב) „קריאתם בתנ"ך כמו בבני מקרא" ומה יענה על היהודים הספרדים המתקנים באשכנז אשר יקראו בתנ"ך כהקראים, הגם המה יוצאי ירכם? אך מה יענו הקוראים אם אעידם כי שקר הדבר מעיקרו וקריאתם באמת נוטה יותר לקריאת האשכנזים? ורק הקמץ יבטאו כהספרדים, וגם זה לא בכל מקום.

ג) „קלסתר פניהם לעד כי ממקור אחד הם עם הקראים", הן אמת כי כל עם ועם יצטיין בתאר פניו, ואם גם לפי דבריו שונים פני הקראים מהיהודים הלא יש לנו עדות ברורה ונאמנה כי אין להקראים כל חלק ונחלה בבית ישראל, ומדוע השתדל להראות כי רק המה היהודים הקדמונים השומרים דת משה בטהרתה? אכן האיש אשר יראה בפעם הראשונה את הקרימצאקי אף אם לא ידע מי הוא יכירהו כרגע כי ממעי יהודה יצא, בעוד אשר לא יוכל להבדיל בשום אופן בין קראי לטטרי, ורק בגדי הקרימצאקים המשונים ישנו מעט את תארם, אך בשום אופן לא ידמו לתאר פני הקראים א) ומה גם

א) בחלק השני תבוא תמונת קרימצאקי ע"י פאטאגראפיע.

אלה אשר לבשו כבר בגדי איירופא, הנם ככל המון בית ישראל אי נגרע דבר.

ד) „לא נשארו להם ספרים קדמונים" על זאת אענהו כי לא נשארו להנ ספרים קדומים רק מן העת אשר הוא בעצמו התנפל עליהם ויקו את כל מחמדיהם מידם, ובכל זאת נשארו להם עוד איזה ספרים כ" עתיקי ימים אשר הסתירו ממנו כאשר הודה בעצמו בהקדמת ספרו „אבנ זכרון", ואני העתקתי מהם את כל הדברים אשר הנני נותן אותם לפנ הקוראים בספרי זה.

ה) „ע"ד ר' אברהם הקירימי" באמת טעיתי, יען הספר לא היה אי למראה עיני.

ו) „מנהגם לשבת על מצעות בבית התפלה" הן נודע לכל כי מנהג זה נהוג לא לבד אצל הקראים כי אם גם אצל כל היהודים בארצות המזרח, וגם יהודי תימן אשר לא ראו קראי מעולם יושבים על מחצלאות ועל עורות פרושים על הרצפה בביהכנ"ס [אבן ספיר], וגם חולצים את נעליהם בבואם לבית התפלה, והמנהג הזה קדוש אצלם עד כי לא יעזבוהו בשום אופן, אכן מה תענה קורא נעים אם הדבר הזה הוא שקר גמור? והם יושבים על ספסלים כהאשכנזים, וגם רצפת ביהכנ"ס איננה מכוסה בידיעות.

ז) „כמדומה לי אינם מביאים את החתן והכלה לביהכנ"ס תחת החופה" ואף כי דבר כזה איננו שוה גם להשיב עליו, כי מה מני יהלוך אם כה יעשו או להפך? באשר גם אצל הרבנים בכל ארצות פזוריהם ישנם מנהגים שונים בזה, אך אני שאלתי וחקרתי על זאת וגם בעיני ראיתי אחרי כן, והנה שקר הדבר לא היה ולא נברא והנם מתנהגים בזה ככל המון בית ישראל, כאשר הראיתי לעיל.

ח) „מזכירין נפשות הצדיקים בשבתות כמנהג הקראים ממש וכו'" ובהם ובקראים מזכירין שמות שלשת הצדיקים השלוחים הירושלמין", אהה ה' אלהים! איך בוש לא יבוש, איך הכלם לא ידע לדבר שקר מוחלט כזה הנודע לכל, ומלבד אשר הייתי בבתי תפלותיהם כמה פעמים בימי שבת ומועד ולא שמעתי מזה מאומה, עוד שאלתי את פי זקניהם אם היה המנהג הזה אצלם בימי קדם, אך גם המה לא ידעו מזה, רק כי פעם אחת בשנה ביום הכפורים מזכירים נפשות הצדיקים והגאונים המפורסמים, אך ישנם ביניהם גם חכמים אשר לא שמענו מהם עד כה, וביניהם ר' אפרים ור' אלישע ור' חנוכה, ומי יוכיח לנו כי היו שלוחים ירושלמיין? או מי יגיד לנו כי היו קראים? ובאשר החזניא הזאת לא נמצאה גם באוצרי הספרים הגדולים באיירופא, הנני מעתיק בזה מלה במלה סדר הזכרת נשמות מהחזניא וז"ל:

„זכר צדיקים לברכה, וזכר חסידים לברכה, וזכר קדושים לברכה, וזכר גאונים לברכה, וזכר כבוד חכמינו משכילינו חשובינו הרב הנשר הגדול

Digitized by Google

שה בן מרנא ורבנא מיכון לברכה, וזכר ענותן הדור החכם הרב רבינו
גוהם אבן עזרא לברכה, שמשינו וסיהרינו צנצנת המן תפארת עם לא
ולכן, צור ישראל ידום על נשמתן ועם הצדיקים אשר בגן עדן ישים מחיצתן
ד עם כבוד מעלת גדולת אדוננו החכם הרב מורינו ורבינו כ״ר אברהם
ידמי לברכה, וחתנו כ״ר החכם הרב אליקים לברכה, לקיים להדרתם
א דכתיב והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים
שלם ועד.

זכר צדיקים לברכה וזכר חסידים לברכה וזכר קדושים לברכה וזכר
אנים לברכה וזכר כבוד חכמינו המאירים עינינו בתורת האל לברכה, וזכר
ורינו ורבינו החכם הרב כ״ר אלישע לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם
הרב כ״ר אפרים לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם הרב כ״ר חנוכה לברכה,
רוח אלהים ילינם במלון טוב במלון נחמד במלון נחשב והיתה נפשם צרורה
בצרור החיים עם שבע כתות הצדיקים בגן עדן והיתה מנוחתם כבוד.

זכר צדיקים לברכה וזכר חסידים לברכה וזכר קדושים לברכה וזכר
אנים לברכה וזכר כבוד חכמינו המאירים עינינו בתורת האל לברכה,
זכר נשיא הדור ופלאו נזר הזמן ושיאו מורינו ורבינו החכם הרב כ״ר שלמה
כ״ר אדרת לברכה, וזכר מזכה את הרבים ומופת הדור מורינו ורבינו החכם
הרב כ״ר יוסף קארו לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם הרב כ״ר אליא מזרחי
לברכה, וזכר האשל הגדול המקובל האלהי כ״ר משה קורדובירו לברכה,
זכר הגאון הגדול מורינו ורבינו כ״ר משה איסרליש לברכה, וזכר מורינו
ורבינו הרב הגאון החכם המפורסם כ״ר מרדכי יפה לברכה, גאונינו מורי
הוראותינו מאירי עינינו חמודי לבבינו עטרת תפארת כתרת עלי ראשינו לקיים
להדרתם קרא דכתיב והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים
לעולם ועד:

זכר צדיקים לברכה וזכר חסידים לברכה וזכר קדושים לברכה, וזכר
נאמנים לברכה, וזכר כבוד חכמינו המאירים עינינו בתורת האל לברכה, וזכר
מורינו ורבינו החכם הרב כר׳ זכריא הכהן לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם
הרב כר׳ אשר הכהן לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם הרב כר׳ משה הגולה
לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם הרב כר׳ קלמן אשכנזי לברכה, וזכר
מורינו ורבינו החכם הרב כר׳ אלישע גאליקו לברכה, וזכר מורינו ורבינו
החכם הרב כר׳ משה אלשיך לברכה, וזכר ברא מזכה אבא כר׳ חיים אלשיך
לברכה, וזכר מורינו ורבינו הרב הגאון הגדול המקובל האלהי זכותו יגן עלינו
שיסד לנו החכם כר׳ אברהם היכיני לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם הרב
כר׳ שמואל אוזידא לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם הרב כר׳ שלמה סגי׳אש
לברכה, וזכר מורינו ורבינו כר׳ חיים פארידי לברכה, וזכר מורינו ורבינו
החכם הרב כר׳ משה מבורך לברכה, וזכר החכם כר׳ חייא הרופא לברכה, וזכר
החכם הרב כר׳ שמואל לנייאדו לברכה, וזכר מורינו ורבינו החכם. כר׳ דוד

Digitized by Google

הכהן לברכה, וזכר החכם כר׳ יצחק פסיינטא לברכה, חכר מורינו ורבינ החכם הרב מארי דארעא דישראל כר׳ משה גלאנטי לברכה, חכר החכם הרג כר׳ יחיאל בשן לברכה, וזכר החכם כר׳ ירמיה לברכה, חכר החכם כר׳ יצחק בנין, חכר השלם כר׳ יצחק פרדו לברכה, וזכר החכם השלם כר׳ יצחק תגדלי לברכה, זכותם ינן עלינו יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוח ותהיה נפשם צרורה בצרור החיים עם שבע כתות הצדיקים הנוחלים בגן עדן והיתה מנוחתם כבוד״ •

והנה מכל אלה נראה ברור כי ידעו רבים מגדולי ישראל ע״פ ספריהם אשר נשארו בידיהם, וכן הזכירו כלם איש איש לפי חכמתו, לזה קראו גאון ולזה חכם, מקובל, שלם וכדומה, ומדוע לא נזכר כי שלשה אלה היו שלוחים מירושלים אשר לפי דברי פירקאוויץ המה היו העמודים הראשים אשר כל תורת הרבנות בקרים נשענה עליהם? ומלבד זה תם אני ולא אדע מה להם לשלשת הצדיקים ולהקראים כי גם המה יזכירו שמותיהם? הלא לפי דברת רשימת השלוחים נראה כי נשאו המקבלים את תורת הרבנות חרפה מאת אחיהם על כי נבדלו מהם, ודי להם להקראים אם לא יקללו את שם השלוחים אשר הפיצו את תורת הרבנות ובזה נגרעה נחלתם, אך מה להם ולברכה?

ט) „רשימת השלוחים בפראספעקטוס פיננער״ דבר זר ומוזר תשמיענו הרשימה הזאת לא יאומן כי יסופר • א) מספרי הקראים הקדמונים נראה כי הקראים השתדלו בכל עז להביא רבים תחת כנפי דתם יען מספרם היה מעט מאד, ואולי גם פחדו על נפשם להיות בודדים במועדם, ולתכלית זאת שלחו שלוחים לארצות שונות כהנוצרים בימי קדם וגם בימינו למען הביא את היהודים לעולם שכלו טוב, ולהמסיתים האלה קראו בשם מזהיר, מוכיח, קורא, ואם כן כאשר באו השלוחים מירושלים לקרים להסית את הקראים לקבל את תורת הרבנות, האמנם ראו זאת הקראים הקנאים ולא סקלו את המסיתים באבנים? ומה גם כי לא מצאו עוד אף איש אחד רבני אשר יהיה עליהם סתרה, וביחוד בימים ההם אשר לחמו הקראים בכל כח ידיהם נגד הרבנים, וגם יד גדולה היתה להם בקרים כעדות פירקאוויץ עצמו • ב) מדוע לא שמענו ולא ראינו בשום ספר מספרי דברי הימים מהמקרה הזה, כאשר שמענו מהתגיירות הכוזרים אף כי קרה זאת איזה מאות שנה לפני זה? ג) מדוע נשאר זכר הדבר הזה רק על גליון בסוף ספר תנ״ך אשר באמת לא שם המקום לכתוב זכר נכבד כזה הנוגע להלאום כלו? ד) איה הוא ספר „הקימא״ אשר היה להם לשמרהו כאישון בת עין? ולוא היה באמת ספר יקר כזה בידם, כי עתה נשאר אצלם בלי ספק כאשר נשארו כל הספרים כ״י בידיהם, באשר שקטו על שמריהם ובגולה לא הלכו עד כי לא היתה להם כל סבה לאבד ספר יקר כזה. ה) הקראים יעידו [ראה לעיל בתולדות הקראים] כי בעת ההיא נמצאו מהרבנים רק משפחות אחדות בירושלים, ולא תשלח שלוחים לקצוי ארץ לקרב מרוחקים בזרוע כי אם עדה גדולה ונבברה אשר

Digitized by Google

:בר ראשנה לנפשה למנות ממנה כל חסרון ולא נשאר לה רק לדאוג לנפש אחרים, ומה גם כי היהודים לא עשו כזאת מעולם אף בימי גאונם ושלותם יען לא זה טבעם להסית אחרים לדתם כנודע ממאמר התלמודי „קשים גרים לישראל", ואף כי דברי הימים להרוסים וכן רשימת ר"י הנקדן יספרו כי שלוחי הכוזרים באו לקיעו להסית את וולאדימיר נסיך רוסיא לקבל את דת ישראל, אין מזה כל ראיה, יען הרשימה היא מזויפה בלי כל ספק כאשר יראה הקורא תלאה, [ראה מה שכתב בזה הנוסע ר"י הלוי משארני בהמגיד שנה ך' גליון 5. 4. 3. 2] ותם ספורי הרוסים אין אחריותם עלינו, ואף אם נניח כי עשו זאת באמת, גם מזה אין כל ראיה, יען כטבע המקבל דת חדשה להסית גם אחרים לדתו החדשה כהמיססיאנערים אשר הרוב מהם הנם יהודים אשר הסירו את דתם בדת הנוצרית, ובכל זאת לא התעוררו הכוזרים מעצמם לשלוח שלוחים לולא העביר וולאדימיר קול כי בדעתו לקבל עליו דת חדשה, אך כי ישלחו שלוחים מתי מספר יהודים אומללים אשר חרדו לרגעים מפני תוספת יד נוגשיהם, אין כל יסוד, והחכם הפראפעססאר חוואלסאהן כאשר ראה זאת בספרי הגיד לי את דעתו כי יוכל להיות כי היו שלוחים כאלה אשר ישלחו גם היום יושבי ארץ הקדושה לקבץ כסף בעד העניים היושבים לפני ה' בהר הקדש בירושלים, אך גם זאת לא יתכן, כי אם היו בקרים רק קראים, לאיזה תכלית ישלחו הרבנים שלוחים אליהם? ההמה יתמכו בדי הרבנים במשען כסף? לא היה ולא נברא! וגם הרבנים לא נסו לעשות זאת רק אם יצאו מדעתם. ו) מדוע לא נזכר שם השלוחים בהרשימה אחרי אשר הם המה היתד אשר עליהם תלוי כל כבוד המקרה הזה? — ז) מאין ידע הכותב בשנת תשי"ז לאלף החמישי [957 לספה"נ] את השם קפא אשר קראו הגענואיזים לעידם החדשה במאה הי"ג, יותר משלש מאות שנה אחרי המקרה הזה? הלא „פעאדאסיע" שמה בעת ההיא? וזה הלא יורה באצבע ס יד איזה שוגה ומשגה באמצע, ומעט איזה קראי אשר חלם חלום לחשוב את הקרימצאקים ליוצאי ירך בני עמו יצאה הרשימה הזאת, והעד לזה כי שכח הקראי המזייף ויכתוב את המלה „הירושלמיין", כאשר יכתבו הקראים תמיד „ירושלמיין", צדוקין, ביתוסין [ל"ק צד 2-101]. ח) המלות „בעלי כתיב" בהרשימה תעידנה כי יצאה מיד קראי באשר בכל דבריהם ישתמשו במלות כאלה [ראה למעלה בתוה"ק]. ט) כותב הרשימה העם הארץ והמזייף לא ידע או לא אבה לדעת כי כבר נמצאו בקרים כתבי הקדש מנוקדים ומוטעמים זמן רב לפני זה [ראה לעיל צד 24] וגם ידעו מהחלופים שבין בן אשר ובן נפתלי א) ובבן שקר העיד כי השלוחים מירושלים נקדו וטעמו את

א) ידעתי כי רבים וכן שלמים אשר סחמים בלי שגגת פינסקער לתא המדברים נעני אזה החליטו, כי בן אשר ובן נפתלי היו ראשי מיסדי הנקוד והמסורה, אבל לא זה הנקוד

כתבי הקדש בשנת תשי"ז. י) הקראים מתפארים כי המה היו המנקדים ובעלי המסורה הראשונים, ואיך השתמשו בכתבי הקדש בלתי מנוקדים ויחכו עד אשר יבואו השלוחים מירושלים? א) וגם מאת החכם הד"ר גראטץ אשר חתם את רשימת ר"י הנקדן בחותם האמת הנני שואל את השאלה הזאת. יא) התארים „המלמד" והפליטי לא נמצאו בין הרבנים, ורק אצל הקראים הוא תאר נכבד, כהתאר „רב" אצלנו, והפליטי או „הפוליטי" ר"ל מפולין [כאשר תקן פירקאוויץ בבקורת לתוה"ק] גם זה יורה כי קראי כתב זאת, יען הרבנים לא יכנו כן את האיש הבא מפולין. יב) הקראים יאמרו על נפשם כי המה מגולי שומרון אשר לא ראו חרבן ירושלים ולא ידעו מכל הנעשה שמה, והדעה הזאת נשרשה בלבם עד כי יחשבוה לאמת אשר אין חולק עליה, ואיך טעה פה המזייף לכנות את הקראים בשם „קצת גלות ירושלים"? הנה אלה וכאלה שאלות משאלות שונות תולדנה להחוקר אחרי הרשימה החשובה הזאת אשר על ידה אבה המזייף לעשות את אחינו היקרים האלה לקראים, וגם החכם החוקר רש"פ ז"ל חשד את הרשימה הזאת למזויפה, אך לא נועז לכתוב עליה בקורת מפחד פן ימנע פירקאוויץ את אורו ממנו, ולא יתן לו את העתקות הכ"י אשר לא היו ולא נבראו, ומאין יכול לחבר את ספרו לקוטי קדמוניות? ומה עשה אז החכם גראטץ? והרש"פ הסתפק רק בזה שכתב „תצריך לזה עיון גדול", וכן לא צדק בזה הפראפעססאר חוואלסאן באמרו [במאסף הרוסי לחברת מפיצי השכלה] „כי אלה אשר חרפו אותם על כי נבדלו מהם היו יהודים כיהודי קרקז [אשר על דברת פירקאוויץ היו גם המה קראים], והנה אם נאמין להרשימה ובאבני המצבות כאשר יאמין בהן הפראפעססאר הנ"ל, הלא כבר הראינו לדעת כי דת הרבנות כבר נודעה בקרים זמן רב לפני ביאת השלוחים, כי מאין ירע החורת על המצבה משנת תקנ"ב — 792 לספהנ"ו [לחשבון אבן רש"ף בספחד א"ז] או בשנת 641 לחשבון המצבה ממלות לקוחות מהתלמוד „בקר וערב תדירה? וכן על המצבה משנת 807 נפגוש את המלות „נאסף אל עמיו בנשיקה" אשר לא יכחיש כל בר דעת כי לקוחות הנה מהתלמוד. וגם התאר „ראש ישיבה" הנהוג רק בין הרבנים ועל פי רוב רק על מורי התלמוד כל אלה הלא יעידו כי כבר נודעה דת הרבנות בקרים, וגם על המצבה המאוחרת מהראשונה בשתי שנים נראה התארים „מורנים ורבנים", ואם נחפש נמצא עוד רבות כאלה בלי ספק אשר יורונו לדעת כי ידעו יהודי קרים מהתלמוד קודם השלוחים, אכן כל אלה

להוכיח כי הנה ויתעם חכמים רבים לא בכונה, כי אם מאשר חסרה לו עין בקורת להביט על שגיאות פירקאוויץ בעינים פקוחות, ואם יחייני צור ישועתי אקוה לדבר מזה במקום אחר.

א) ומה גם כי הוא בעצמו הביא תנ"ך עתיק משנת תרע"ו (916) מנוקד ומוטעם ואם הוא האחד אשר לא שלח בו יד לזייפו. וא"כ כבר היו הספרים מנוקדים, הספר הזה נמצא באוצר ספרי הקיסר בפ"ב, וכל עין רואה תעיד כי לא חלה בו יד המזייף, יען עתיק הוא באמת.

השמעתי רק לדעת המאמינים בבן רש"ף, אפס אם ישאל השואל הבלתי מאמין אחרי דעתי אני, מתי קבלו יהודי קרים את התלמוד? אענהו, כי כאשר לא נוכל להגביל בדיוק את העת אשר קבלו כל היהודים היושבים בארצות שונות את התלמוד, יען לא בפעם ולא בשנה אחת נתקבל לכל המון בית ישראל אשר ישבו הרחק מאד מבבל ארץ מולדתו, כן לא נוכל להגביל גם העת אשר נתקבל בקרים, ורק זאת נוכל להחליט כי לא ע"י איזה סבה פתאומית נתקבל בקרים כהגדת הרשימה הזאת, רק ע"י האורחים אשר באו כפעם בפעם מהמקומות אשר כבר הכה התלמוד שרשיו עמוק בלב היהודים, המה הביאו מעט מעט את תורת הרבנות וישתלה על אדמת קרים, ויוכל להיות כי נמצאו גם בקרים אנשים אשר צמאו לדבר ה' וילכו ללמוד באשר הכו, כאשר נדע רבים מגדולי חכמינו אשר שמו נפשם בכפם וילכו לארצות רחוקות ללמוד איש מפי רעהו, ובעיני אין כל ספק כמעט כי נתקבל התלמוד בקרים עוד טרם נתקבל בארצות אירופא הרחוקות, ולמצער בעת אחת עמהם, באשר היתה האי קרים קרוב לבבל יותר מארצות אחרות באירופא, וגם ידענו כי סוחרי פרס וקו"קז באו כפעם בפעם לסחור אל האי קרים וביניהם היו גם יהודים, [כאשר דברתי מזה בארוכה בתולדות הכוזרים בספר מיוחד]. אך בשום אופן לא נתקבל ע"י המיססיאנערים השלוחים הירושלמיין, ואין כל ספק כי אם נמצאו באמת שלוחים כאלה, הלא אז היו יהודים רבנים אנשי בליעל אשר קאה אותם ארץ מגוריהם ויהיו פראפאגאנדיסטים לתורת הקראות, או היו יושבי קרים גם מראש ונהפכו למיססיאנערים קראים, כאשר פגשתי על דרכי לתמהון לבבי גם אחד מהקרימצאקים איש זקן אשר למד כל חכמתו „מספר הברית, וספר בחינת הקבלה" וידמה כי אין חכם ונבון ממנו, ומשני הספרים האלה היה לחכם ופלוסוף ומשבח את דת הקראית בפה מלא, ובאשר איש בטל הוא ירחיב פה יאריך לשון כל היום נגד התלמוד וההולכים בעקבותיו, ואנשים כאלה יכלו להמצא בכל עת בין היהודים אשר יגורו בין הקראים, ואת אשר יחזק את השערתי הוא דברי הרמ"ס בספרו „חרוץ נבחר" בב"י מאמר מלחמת חובה וז"ל:

כן הוא גם רבינו ענן הנשיא נ"ע, בהיותו צדיק תמים [?] שומר תורת אלהיו יתברך שלם באמונתו [?] ודתו לא פנה אל רהבים ושטי כזב ולא הסכים אל הפרושים ונתן כתף סוררת לתלמודם, אשר ע"ז הלשינוהו הפרושים למלך הישמעאלים הנקרא כאליף לאמר שהוא מפר תורת משה, וע"ז המלך כליף אסרהו בנחשתים בבית הכלא והיה נשפט למיתה, והשי"ת הזמין לו שלשה אנשים מכת הפרושים, שמם הטוב, הראשון רבי אפרים והשני רבי אלישע והשלישי רבי חנכה, הם המה שאנחנו מקדימים זכרונם קדם כלל חכמינו ז"ל, בכל שבת ושבת בכל קהלותינו, שלשת צדיקים אלו באו אצל רבינו ענן הנשיא ע"ה ויעצוהו לאמר „התנצל לפני הכליף ואמור לו אני ארבה מחוק תורת משה באמרי שקביעת החדשים מחיבת להיות ע"פ הראיה החושיית

Digitized by Google

וע"פ עדים הפך דעתם בחשבון תכוניי, ועל כי דעת הישמעאלים ג"כ על נ
הראיה ועדים, תמצא חן בגו דעתך בעיני הכליף ותנצל מן המיתה", ורבינ
ענן הנשיא ע"ה באהבתו את החיים לספר מעשי יה, אף מיראתו מהמית
הברח לעשות כן והציל נפשו מני שחת, ואם יאמרו אנה מצאת אבדה זו
אף אני אשאלם לאמר, הגידו לי מה היא הסבה שאתם מקדימים זכר צדיקי
אלו לחור קדם חז"ל? — ואנחנו למדנו זה בקבלה מפי זקנינו, גם ראיה
בעיני באגרות חכמי אדרונופולי שהיו כותבים לאבותי הזקנים נ"ע וכו', עכ"ל

עדות זקן חכמי הקראים הזה דיה להוכיח כי נמצאו רבנים בני בליעל
אשר הסיתו את אחיהם לתורת הקראית מסבות שונות, מלבד מה שעל יד
זה תתחזק החלטת כותבי קורות עולם כי לא מאשר חרד ענן לדבר ה' פרי
פרץ רחב בבית ישראל כי אם להנצל מן המיתה, ושטת היעזאוטים „התכליה
תכשיר את האמצעים" היתה לו לקו להגיע למטרתו ע"י דברי חנף ועמל ואון
ואף להרוס יסודי התורה, והנחלה הזאת הנחיל לכל המחזיקים בבריתו עד
היום הזה. שנית השגנו עוד עד נאמן אחד מראשי חכמי הקראים אשר יעיד
כי המה כתה חדשה אשר נוסדה ע"י ענן אף כי ישתדלו כעת לכסות שמו
במשאון, באשר חרפה היא להם להתחשב בעיני כל באי עולם לכתה מיוחדת
אשר דבר אין לה עם ראשי האמונות והדתות הנודעות, וגם היהודים יחשבום
כנוצרים גמורים בעניני האמונה, ובזה יהרסו כל מגדלי פירקאוויץ ודעותיו
כי הקראים לא היו בהריגת מחוקק הנוצרים, וכי רק המה זקני קרים זמן רב
לפני ספהנ"ו וכדומה, והנה לא אכחד כי בכל זאת עוד החשך פרוש על פני
הרשימה הזאת, יען לפי עדות הרמ"ם היו שלשת הצדיקים בימי ענן בשנת
תק"ך לאלף החמישי, ולפי עדות הרשימה היו בראש המאה השמינית לאלף
ההוא, ומאיזה זמן התחילו יהודי קרים לברכם בברכת המתים גם זאת לא
נוכל להגביל בדיוק, הן אמת כי בהעלים העתיקים מסדרי תפלותיהם הנמצאים
בידי לא נמצא זכר לזה, ולפי הנראה לי נתחברה הברכה הזאת בימים
האחרונים, באשר נזכרו שם רבים מגדולי ישראל אשר חיו לפני שלש מאות
שנה בערך כהרב ר"י קארו וכדומה, ומי יוכל לגולל אור מפני החשך הפרוש
על שלשת הצדיקים האלה? היתכן כי יברכו הקראים שלשה חכמים רבנים
בכל שבת ושבת? או היברכו יהודי קרים שלשה קראים ביום הכפורים? ועוד
זאת, מדוע לא כתבו השלוחים בעצמם את הרשימה? אכן מי יגיד לנו דבר
ברור אודותם, ומדוע זכו לשני שלחנות כי יתברכו מפי הרבנים והקראים?
אמת היא, כי פירקאוויץ ברא עוד רשימות אחרות לחזק את זאת, אך גם הנה
לא תוכלנה עמוד לפני כסא הבקרת, [ראה הלאה], אך אקוה כי גם בזה די
לסתום פי מקטרג אשר אבה להכנים את אחינו בשרנו אלה בבבית הקראים.

והנה אחרי אשר השמעתי את הדברים האלה מקץ שנת תרל"ג עוד בחיי
רש"פ בקצרה לידידי הרב הגאון הצדיק המפורסם ר' חיים חזקיה מדיני
הספרדי מירושלים רב לעדת הקרימצאקים בקראסוב, כתב אלי כדברים

Digitized by Google

האלה, בעזיבת הדברים הבלתי נוגעים לענינינו וה"ל:

„והנם כי לא אוכל לכנוס בתחום שאינו שלי, נמעולם לא נסיתי נדברים אלו, ואף גם זאת כי קשה עלי מאד הכתב הזה [כתב רש"י] כי אני תיל בכתב פרענקען, ולכתוב מכתב כזה צריך לי עדן ועדנין ויגיעה ונה, בכל זאת מאשר יקרת בעיני נכבדת להיות מחפש סנגוריא ולסתום פי המקטרגים הא ודאי חובתי ואעשה לכתוב שתי שורות, ואם אמנם לא אדע אם יהיו לרצון אמרי פי לפני רומע"ל נ"י, אנכי אעשה את שלי ולו משפט הבחירה, וזה החלי בס"ד:

הנה אשר החכם החוקר הגדול הד' ונכבד ר' אברהם אבן רש"ף רגל על לשונו בפה מלא אשר הקרימצאקים המה שרידי הקראים, מי יתן ידעתי מי הביאו הלום להעלות כן אפי' במחשבה, ואם כדבריו היה מקום לחוש על החתן שלא יתחתנו מבני ישראל עם הקרימצאקים כאשר ידוע מפסק הרמ"א בש"ע אה"ע תוס' ד', ולא היה לרבני הדורות אשר מעולם לחסום פיהם מלפרסם דבר כזה לרבני ספרד ורבני אשכנז די בכל אתר ואתר כי מסתמא ח זה לא להחכם הנ"ל לבד נגלה כי גם לרבים חקרי לב הקרובים והרחוקים הזה נודע הדבר בהיות מלתא דתמיהא אשר קהל ועדה יעמיסו על שכמם עול תורה שבע"פ אשר לא שערו אבותיהם, ומלתא דתמיהא ידעי לה אינשי והיה להם לפרסם כי בעיר פ' כל אשר בשם ישראל יכונה הנה הוא מבני מקרא למען לא תהיה זאת לפוקה את בנותם נקח לנו לנשים ואת בנותינו נתן להם, ובתשו' הגאון נודע ביהודה לא החליט להתיר חיתון בבני מקרא ששבו אפילו בדיעבד וכ"ש לכתחלה, וראיתי אני מתוך אגרותיו היקרות כי שלשה דברים אשר ראה וידע החכם הנ"ל הרהיבו את נפשו להחזיק בטעות זה ולדבר כן. א) כי מקדם קדמתה היה המנהג בעדה הקדושה הזאת לשבת על הארץ בבית התפלה, וזה אחד ממנהגי ב"ם כידוע. ב) כי בכל תפוצות ישראל אשכנזים ספרדיים איטליאנים וכיוצא כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' בהיות להם שפה אחת מיוחדת לבני ישראל שבאותו מקום ולא יתערבו בלשונות הגוים, ואלה הצאן קדשים הקרימצאקים אין להם שפה מיוחדת עברית לעברים כי הם מדברים בלשון הגוים הנקרא טטרצא, וכן הוא המנהג בב"ם שבמקומות האלו. ג) אשר נמצא בגנזי בתי כנסיות שבעדת הקרימצאקים איזה ספרי כ"י, אשר נראה בעליל שהם הק' מבני מקרא, ולולא היה מקור מחצבתם מב"ם מאין באו להם הס' האלה, ואם שלש אלה לו יעשו הכרח גמור להחליט לאמר כי הקרימצאקים הם שרידי הקראים, ולדעתי אין בהם ממש, ואף כי אינני תיל להבנים ראשי בדברים כאלו לבעל דעת חיצוני וקשה בעיני בטול התמיד תע כמימריה, אך להפצרת ובקשת רו"ם מע"ל נ"י פניתי ואען ואומר על ראשון ראשון.

א) אשר היה המנהג לשבת על הארץ בבית התפלה אין מזה שום ספרת כלל, כי הדבר ידוע כי כן הוה ורגיל אצל הספרדים במלכות תוגרמה

אשר גם עירות אלו (ר"ל ערי קרים) היו תחת ממשלתו מאז, ואני מבני ציון עיר הקדש ירושלים תובב"א היא עיר מולדתי ובה נתגדלתי וראיתי שם כמה בתי תפלה אצלנו הספרדים כתנהגים כן ומתוכם קהל חסידים אשר מתפללים שם בעלי הקבלה החסידים הספרדים ונקרא בשם ביהכנ"ס בית אל, שב יושבים בבית התפלה על הארץ ע"ג כרים וכסתות כאשר היה המנהג אצל הקרימצאקים (לדעת אבן רש"ף) ואינני מוכרח עוד לכתוב משאר עירות גדולות אשר ראו עיני ואשר באזנינו שמענו, כי די לי בעדות ברורה מאשר נמצא על ארצנו ונחלת אבותינו ציון הוא עיה"ק ירושלים תובב"א, והחלק יעיד על הכלל כלו שכן מנהג פשוט בבני ספרדים שבערי תוגרמה, וההבדל שבין בני ספרד לבני מקרא הוא בבימה אשר באמצע בביהכנ"ס כי אצל בני מקרא אין בימה ואצל הרבנים יש בימה באמצע בכל בתי כנסיותיהם, וכן היה המנהג אצל הקרימצאקים אף בזמן שהיה המנהג לישב על הארץ (כדבריו) ולא היה שום זמן בהכנים בלי בימה באמצע כאשר העידו לפני סבי דאזלי אתיגרא המופלגים בזקנה מהחכם החוקר הנ"ל, ואינני מוכרח להמציא טעם על מה ועל מה נהגו כן בבית התפלה כי זה ידוע כי כך הוא מושב הספרדים בערי תוגרמה, גם בבתיהם ואולי בעת התפלה תכון יותר הוראת קצת הכנעה ושפלות, בואו ונחזיק טובה להנשר הגדול ראש המדברים גדול אדוננו רבינו משה בר מימון ז"ל, כי הסיר חרפה, סתם פי מקטרגים, אף הוא ביטל את המעוררין באשר הודיע לנו בספרו הנורא ספר יד החזקה כי מנהג זה הוא מנהג קדום בספרד, וז"ל הטהור בפרק י"א מהלכות תפלה דין ה׳ „ונוהגין כל ישראל בספרד ובמערב בשנער ובארץ הצבי להדליק עשישיות בביהכנ"ס ולהציע בקרקען מחצלאות כדי לישב עליהן ובערי אדום יושבים בה על הכסאות" עכ"ל הזהב, והעיני בשר לו עיניו תחזינה מישרים כי רוח הקדש הופיע בבית מדרשו לחרות דברים אלו על ספרו אשר איננו רק לפסק דין, ומה לו להודיע מנהג המקומות בענין זה, אם לא להודיע לדור אחרון שלא יוציאו לעז על הנוהגים כה וכה כי מנהגי אבותיהם בידם.

ב) „אשר אין להם לשון יהודית לעצמם". הנה נמצא כמו כן עיירות גדולות אשר אין להישראלים בני אותה העיר לשון לעצמם רק לשון האומה אשר יסתופפו בצל קורתם, הלא המה מצרים ואלכסנדריאה של מצרים (היא נא אמון) בירות, דמשק הנקרא שאם, ארם צובה הנקרא חאליב, ואנפיהן אשר היהודים שם מדברים רק בלשון ערבי כלשון הגוים ששוכנים ביניהם ואין להם לשון יהודית לעצמם, וגם באה"ק לולא נפוצו שם מבני הגולה המדברים בלשון אשפניאל, היו גם הם מדברים בלשון ערבי, ולכן אין מזה שום מופת כלל כמובן.

ג) אשר נמצא בגנזי ביהכנ"ס של הקרימצאקים מספרי בני מקרא, הן לוא יהי כדברי החכם החוקר הנ"ל כי הספרים ההם הם מבי"ם, הלא לאמונה בבירור גלוי וידוע לפני אשר גם בדמשק נמצא כמו כן בבהכנ"ס

Digitized by Google

של הספרדים ארון אחד מלא וגדוש מס' בים, ולא ריפרף אדם מעולם לומר עליהם כי הם משרידי הקראים, [מזאת לא ידע הגאון הזה יחי' כי אבן רשף חשב גם את הספרדים ליוצאי ירך בני מקרא], הם כי לא להזכיר, וכאן נמצא בעדת הקרימצאקים ספרי הפוסקים ראשונים ומבים ממג ס' התרומה סמ"ק, מרדים, כתובים על קלף מכמה מאות שנים, מלבד מדפוסים ישנים, ולא יראה ולא ימצא כן בעדת הקראים כי אין להם חלק ונחלה בתורה שבע"פ ש"ס ופוסקים, לכן הדבר ברור כשמש עדת הקרימצאקים אשר לו, מבני ישראל המה אשר מאמינים בתורה שבכתב ותורה שבע"פ המקובלות אצל כל ישראל ואין דבר חוצץ בין כל ישראל אחינו הרבנים ספרדים שבכל מקום להקרימצאקים, ומציאות הקרימצאקים בעיירות אלו העד העיד בנו האיש המקובל האלהי הרב ר' דוד לחנו ז"ל בהקדמת סדור התפלה אשר לו בכת"י אשר ייסד אותו בשנת ה' תפ"ה (הספר הזה הוא בבהכ"נ הגדול שבעירנו והוא מכלל יופי כתיבה תמה על נייר יפה ודיו נאה ומחזיק יותר משלש מאות וחמשים עלין של חצי בויגין שם מסודר בסדר נאה תפלות כל השנה ידו בכל, כל דיני התפלה ועניני כתובות וקדושין וגט וכיוצא את הכל עשה יפה בעטו עם ספר מהיר מבלי שנוי בגסות ודקות הכתב בכלל כתמונת הדפוס אשר אינו שולט בו שינוי ותמורה בכותבת הגסה או דקה מן הדקה) ואי"ה אצוה להעתיק לו ההקדמה ההיא כי אני בעצמי לא אוכל מהטעמים הנ"ל ואשלחנה מאתת איה"ב, ובהקדמה הזאת מזכיר את הרב המקובל משה הגולה בעל ס' אוצר נחמד ראש על ארץ רבה כיוב וספר אוצר נחמד לר"א הקרימי לפי הנראה איננו מעדת הקרימצאקים וממהות ואיכות הס' אולי יתברר מי בעל דברים, בביהכנ"ס הישנה כתוב „תפלת עבדך לפ"ק' ולפי הנראה היו נקודות הכסף על איזה אותיות ולפי רוב השנים נטשטש הציון, פאר העמוד העומד על ראש ההר שאלתי עליו ואשר הוגד לי הם דברי הוכא וטלולא לא נתנו לכתוב. הנה יצאתי חוץ מגבולי אף כי קשה עלי מאד מאד בכל זאת כתבתי את כל הנ"ל בעבור כבוד רו"ם מע"ל נ"י, הכ"ר הצעיר חזקיה מדיני הי"ו ממני ציון עיר הקודש ירושלים תו' המתגורר בעיר קראסוב יע"א. שאלתי מספר העדה הזאת בבל אי קירים אשר כלם נגררים אחר העיר הזאת ואמרו לי כי נריוויא שעתידים עתה ליתן יכתבו בפינקס קרוב לז' מאות נפשות נפוקם העיר עכ"ל המכתב.

והנה אחרי הדברים הנכונים והאמתים האלה אשר יצאו מעט הגאון יחי' ואחרי טענתי על הרשימה הזאת, יבין כל איש דעת כי אך לשוא הגביה אבן רש"ף עוף להכניס את אחינו הקרימצאקים תחת כנפיו, וכאשר הגיעה תשובת הגאון לידי מהרתי ושלחתי אל פירקאוויץ את טענותינו, והוא כמנהגו לא אבה להקיא חיל בלע, ויכתוב אלי שנית מכתב רחב ידים נדברים חסרי טעם ודעת אשר אין בכחם להניע אף אחת מטענותינו ממקומן, וזה"ל מכתבו :

„מכתבך היקר מיום כ"א ניסן הגיע לידי ביום הזה על נכון ולעשות רצונך חפצתי היום ולא למַהֵר לאות אהבתי הנאמנה אליך בל תופר ·

רבות יש לי לדבר על דבר הקרימצאקים, אך אין לי כעת פנאי להאריך ועל דברי אשר כתבתי אודותם לפי בקשתך, כתבת בקרת, ולא לבו כי אין דעתך סובלת וכו', כי גם רשימת השלוחים (אשר יש לה ראיות נחשדה אצלך מראשה ועד סופה ולא ידעתי מאיזה כח [?] דנת אותה כן, אם הרש"פ נ"ע חשד אותה· א) מפני תאריכה לפ"ק בסמכו על דברי השי"ו נ"ע כי הוא לא ראה את ספר אבני זכרון [המלא באמת זיופים על כל גדותיו] שנמצא לפ"ק רבות בשנים לפני תאריך „כי מציון תצא" העולה תשי"ל לפ"ק· א) נומר 34 שנת שמ"ב לפ"ק· ב) נומר 40 שנת שפ"ה לפ"ק ג) נומר 42· ד) נומר 43 שנת שצ"ה הנ"ל· ה) נומר 44 שנת ד' שי (ר"ל ד"א ת') במלות ברורות „לפרת קטון וג' ר"ל וגדול· ו) נומר 55 שנת תס"ד לפ"ק· ז) נומר 60 שנת ת"ס לפ"ק· ח) שנת תקכ"ו פ"ע פרט גדול העולה מסלות יצחק סנגרי תקל"א ד"ת קכ"ו וזה התאריך הרע"ש את לב השי"ר נ"ע, כי לא מצא כן בשום ספר מדברי התלמודיים נ"ע, ויהי התאריך ואותיות פ"ג בעיניו לזרה, על כן לא ראינו אינה ראיה· ב) מצד הענין בעצמו כי מה לו פה בסוף ספר תנ"ך, וזה כי לא ראה שהמנהג בקדמונים לכתוב דברים יקרים ספוריים בראשי או בסופי כתבי הקדש להיותם לזכר עולם במו „כתוב זאת זכרון בספר" לכן עשה יהושע ככת' „ויכתוב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים" [גם האיש אשר לא יאמין כי יהושע כתב רשימות כאלה בסוף התורה יוכל להיות צדיק גמור] וכן עשה יהודה המגיה בן משה הנקדן מורחי הנחשד נ"ב בעיני רש"פ נ"ע, ובספר נחל קדומים נעתקו רשימות ההן למאות או לעשרות· ג) „והדבר צריך עיון גדול עוד" אשריך רש"פ על סוף דבריך אלה, וכן הדין נותן, ככ' ודרשת וחקרת ושאלת היטב· ד) „אע"פ שראיתיה בעיני ובדקתיה כפי האפשר" נראה מזה שהודה כי לא מצא דופי ברשימה [?] מצד הכתיבה הישנה מאד כי אם מצד לפ"ק ומצד הענין ההוא בסוף התנ"ך, ומובטח אנכי אלו היה חי וראה את ספר אבני זכרון ואת נחל קדומים היה מודה על האמת, ואתה ידידי לא שלחת לי את „משא קרים" לפני הדפוס, ומי ידע כמה עוד דברים נמצאים בו ראוים לדרישה וחקירה לפני צאתם לאור העולם ודי בזה", עכ"ל :

מובן מאליו כי השיבותיו בעת ההיא כאשר עם לבבי, והנה כל קורא מבין יחזה מי שיהיה קראי או רבני אם יאבה לשפוט בלי משוא פנים, יוכיח כמוני כי אין בדבריו אלה דברים חזקים ומוצקים אשר יכריעו את טענותינו, הן כל אשר עינים לו יראה כי הרש"פ דבר דברים ברורים להכחיש את הספור ברשימה הזאת, ופירקאוויץ הפך את דבריו אשר לא עלו על דעתו מעולם, וז"ל הרש"פ בספר לקוטי קדמוניות צד י"ח בהערה שם „ולא אוכל לכחד שכל הרשימה ההיא נחשדת אצלי כן מפאת תאריכה לפ"ק (עיין מ"ש

Digitized by Google

הז' שי"ר בב"ח מכתב י"ז) והן מצד הענין בעצמו כי מה לו פה בסוף ספר תנ"ך, והדבר צריך ע"ג עוד אע"פ שראיתיה בעיני ובדקתיה בפי האפשרי, מדבריו אלה נראה ברור כי חשב אותה למזויפה, רק נחוץ היה לו לכתוב עליה בקרת רחבה, והוא לא אבה להטריח את נפשו על זאת אולי לטעם ידוע לו, והעיר עליה בקצור נמרץ על דבר תאריכה, כי מזויפה היא, ולכן שלח את הקורא לעיין בכרם חמד, אשר שם דבר הגאון שי"ר ז"ל באריכות אודות מציאות אבן רש"ף בכלל, ועל דבר הלפ"ק בפרט, ואף כי בזה צדק פירקאוויץ כי נמצא התאריך לפ"ק על מצבות רבות ועתיקות יותר מהרשימה הזאת, אכן זאת היא שאלה אחרת, אם המצבות הנן עתיק'ת באמת או לא? ואקוה כי יצלח לי להראות כי גם **כל** המצבות העתיקות הנן מזויפות **מיד אבן** רש"ף, ואז לא לבד הרשימה הזאת כי אם עוד למאות תהיינה כקש לפני רוח, אולם אבן רש"ף אשר ממנו לא יבצר מאומה ברא עוד רשימה אחרת לחזק על ידה את הראשונה, לבל תפול לפי חרב הבקרת, וז"ל הרשימה:

29 אני אלישע שליח ירושלמי בידבי אהרן סיימתי מלאכת ניקוד וטעמי ספר דברי הימים בר"ח מרחשון שנת תתפ"ח לחרבן שני פה קפה ואתחיל שאר הכתובים בשם יי'.

והנה כבר הראיתי לדעת כי הרשימה הראשונה היא מזויפה, מובן מאליו כי גם זאת אשר כתב אותה המזייף רק לחזק את הראשונה מזויפה היא בלי ספק, אך המשל ההמוני „לתרץ שקר אחד נחוץ להוסיף עוד עשרה שקרים' קיים פירקאוויץ בכל תקף, הוא לא הסתפק גם ברשימה הזאת ויברא עוד שלישיה אשר תשא כדברותיה כדברים האלה:

30 „דרוש ליום תשעה באב ממגילת איכה שדרש חד משלשת
הצדיקים שלוחי מצוה,
הירושלמין רבי אלישע הי"ד [השם ינקום דמו] דהוה מילף דת הרבנות בבית
אולפנא פה,
קהלא רבתא כפא לקיים את כל תוקף הסכם ביתר עז צע"ל,
לעי"ן [צדק עדותיך לעולם, לזכר עולם יהיה צדיק],

אך המזייף עוד לא אמר די, ויאמר ויחבל עוד רשימה רביעית וז"ל:

31 „אני חנוכה שליח ירושלמי בן מרי' ורב' מנוח החכם זצ"ל מכרתי לאחינו מורי' ורבי' גדליה הנשיא נכד משיח אלהי יעקב ונו' ע"ה' את התורה הזאת אשר כתבתי ומסרתי ונקדתי וטעמתי בנקוד וטעמים ומסורת חכמי א"י בני מקרא זצ"ל ... פה עיר ספרד המדינה שנת אשה לשטרות והסימן וגלות ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב, והבל שריר וקיים' :

מלבד אשר בהרשימה הזאת אבה לחזק את הראשונה, הנה הציב לו

Digitized by Google

המזייף לו למטרה להראות כי המנקדים הראשונים היו קראים, ועי״ רשימות אחרות הוכיח כי היו מלכי בית דוד כאשר הראה שלשלת יוחסין גדולה מענן עד זרובבל פחת יהודה [ראה לקוטי קדמוניות]:

כי גם הרשימה הזאת היא מזויפה בלי ספק זאת יראה הקורא הלאה במאמרי „זיופי אבן רשף״, אולם אחרי כל הטענות והמענות אשר כתבתי בזה, הלכתי לבית עקד ספרי הקיסר בפעטערסבורג לראות את הרשימות האלה בעיני בלוית הפראפעססאר חואלסאן, והנה ראיתי לשמחת לבבי כי כל דברי הבקרת אשר כתבתי למותר המה, יען הרשימה הראשונה אשר עליה אנו דנין נכתבה באותיות רש״י כתב יד קראי והכרתי בה כתב יד פירקאוויץ, ונכתבה בדיו שחור וצהוב כאלו אתמול יצאה מיד המזייף, עד כי גם החכם הפראפעססאר הנ״ל הודה לי כרגע כי מזויפה היא, וכן הראיתיה להביבליאטהעקער הנכבד השר ביצקאוו אף כי נוצרי הוא, וגם הוא העיד כרגע כי חדשה היא ומזויפה, וגם הרשימה השניה נכתבה זה לא כביר בדיו שחור, אך לבל יכירון כרגע כי חדשות הנה, משח אותן המזייף במיץ ידוע ועי׳ זה נתכווץ הקלף, להתעות את הרואים למען יחשבון לעתיקות ומראהו במקום הרשימה ירוק [נעלב], הרשימה השלישית גם היא נכתבה מחדש בדיו לא שחור ואין כל ספק כי מזויפה היא מיד פירקאוויץ, והרביעית איננה בפעטערסבורג, ורק העתקה ממנה נמצאה שם ומי יאמין לפירקאוויץ כי נמצאה באמת באיזה מקום?

מלבד ארבע הרשימות האלה הראה עוד רבות אשר מטרת כלן היא, רק לחזק את הראשונה אשר כל כבוד המקרה הזה משליחת השלוחים תלוי עליה, אך לבל אלאה את הקורא לא העתקתין פה, ודי לנו רק לדעת על מה עמל פירקאוויץ מחצית ימי חייו, רק למען הרים את הקראים מעפר שפלותם ולמלאות את מספרם המעט באחינו הקרימצאקים התמימים והישרים בלבותם, אכן לא לעולם שקר, וצדקת צדיקים הולך ואור עד נכון היום.

הלאיתיך קורא נעים בבקורתי נגד הרשימה החשובה הזאת ונתקתי המשך דברי ע״ד יהודי קרים, אפס חשבתי כי פה המקום לדבר נגד הרשימה הזאת המתיחסת ג״כ ליהודי קרים, ומי יוכל להביט ברוח שקטה בפני איש לא ידע בשת המתהפך כחומר חותם בשקרים וזיופים למען הגיע למטרתו לשלול מאתנו את שארית פליטת יהודה וישראל על אדמת קרים? וזאת לדעת המתימרים לעשות שלום בין הקראים והרבנים, כי כל דבריהם מאפע, וכאשר הוכיח אחד מגדולינו כי הקראים לא יתאחו עוד לעולם כן יקום וכן יהיה, ודי לנו באנשים בני בליעל הנמצאים בתוכנו המתיחשים על דגל יהודה לבשתנו — כאשר אין עם בתבל הנקי מאנשים כאלה — ולמה נוסיף עליהם עוד שלשת אלפים משפחות? והדברים עתיקים. —

נוסח הכתובה אצל יהודי קרים

מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה׳ :

כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל

ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם : בסימנא טבא ובמזל צומח ומעשיר

ויאמרו כל העם והזקנים עדים יתן ה׳ את האשה הבאה אל ביתך

בששי בשבת בשנים עשר יכים לחדש תשרי שנת חמשת אלפים וחמש מאות ושבעים ושלשה לבריאת עולם, למנין שאנו מונין הכא במתא די קרא סוב די על כיף נהרא מותבא איך אמר התתן כר׳ אברהם טירגוודו יצ״ו בכר׳ דוד טירגודו יצ״ו להדא בתולתא כלתא דא מרת טובה בת כ״ר משה אשכנזי יצ״ו הוי לי לאנתו כדת משה וישראל, ואנא במימרא דשמיא אפלח ואוקיר ואזון ואפרנס ואכלכל ואכסי יתיכי כהלכת גוברין יהודאין דפלחין ומוקרין חנין ומפרנסין ומכלכלין ומכסין לנשיהון בקושטא ויהיבנא ליכי מוהר בתולייכי כסף מאתן זוזי דחזו ליכי מדאורייתא ועלי מונייכי וכסותייכי וספוקייכי ומיעל לותיכי כאורח כל ארעא, וצביאת בתולתא כלתא דא מרת טובה בת כר׳ משה אשכנזי יצ״ו להות ליה לאנתו, ודא נדוניא דהנעלת ליה מבי אבוה קומש למוהר הבתולות ולמאתן זוזי דאינון עקר הכתובה באלפיים וארבע מאות כפיכ, תכשיטי זהב וכסף ואלו פרטיהן, ביר נרדנליק יֶדִי בתוק זרמתפוס אלטין אכי יוזוב דורט דוגמא דונלוק פֶּרצא לֶרִי אֶבִי בֶּש כומוש קושק בססא קולני אילן א) בשלשה אלף ותשעה מאות כפיכ, בגד שם אלג׳סי קפטן ובגד גירנאטור נצרא ועוד בגד שם אלג׳סי קפטן ובגד זופק צכולא בשלשה אלף וחמש מאות כפיכ, מעפורת שתים מוזהבות וצנכר אחד מוג׳סם ושתים על פושו באלף ושבעה מאות כפיכ, מפות פנים יוז בוזי לר חמשה ועוד מפות פנים ארשין צריכ חמשה מרוקמות באלף כפיכ, חלוקי פשתן חמשה ואחד סילאג׳כ באלף ושמונה מאות כפיכ, מפות שלחן שלשה במאתים כפיכ, מראשות ששה ומנעל וסנדל ומראות הצובאות באלף כפיכ, מכסה אחד בססא עם שתים סדינים באלף ומאתים כפיכ, מצעות שתים בססא בשבעה מאות כפיכ, כלי נחשת תשעה חתיכות

א) ענק (על הצואר) אחד מסידו שבעה וחצי זאוביס זהב, שתי טבעות וארבעה כפתורים מתכסים, ופרטיקן $^{2}/_{5}$ כסף, חגורה מצמר גפן וכפתורים מכסף.

Digitized by Google

בארבע מאות כפיכ, ועלה סך הנדוניא עם עקר הכתובה בשבעה עשר אלף ושמונה מאות כפיכ, הכל קבל עליו כר׳ אברהם טירגוודו יצ"ו חתן דבנן וצבי והוסיף ליה מדיליה אלף ושבעה מאות ושמונים כפיכ, ועלו סכי הנדוניא והתוספות עם עקר הכתובה תשעה עשר אלף וחמש מאות ושמונים כפיכ, ממטבע של ארונינו המלך אימפלארור אלכסנדר פוולביץ יר"ה, והפרחים הנמשכים שים היום פה במתא די קרא סוב יע"א במאה ושמונים כפיכ דהיינו זְהובי מדינה, וכך אמר התתן כר׳ אברהם טירגוודו יצ"ו חתן דבנן אחריות שטר כתובתא דא ונדוניא דן ותוספתא דא קבלית עלי ועל ירתאי בתראי להתפרע מן כל שפר ארג נכסין וקנינן דאית לי תחות כל שמיא דקנאי ודעתיד אנא למקני נכסין דאית להון אחריות ודלית להון אחריות כולהון יהון אחראין וערבאין למפרע מנהון שטר כתובתא דא ונדוניא דן ותוספתא דא ואפילו מן גלימא די על כתפאי בחיי ובתר חיי מן יומא דבנן ולעלם, וקבל עליו כר׳ אברהם טירגוודו יצ"ו חתן דנן אחריות שטר כתובתא דא ונדוניא דן ותוספתא דא כחומר כל שטרי כתובות דנהיגין בבנת ישראל העשוין כתקון חז"ל דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי, וקנינן מן כר׳ אברהם טירגוודו יצ"ו חתן דנן בכ"ר דוד טירגוודו יצ"ו להדא בתולתא כלתא דא מרת טובה בת כ"ר משה אשכנזי יצ"ו על כל מאי דכתיב ומפורש לעיל במנא דכשר למקניה ביה והכל שריר ובריר וקיים ·

אהרן פיסרו יצ"ו	עמנואל בכ"ר מאיר הכהן נ"ע	יצחק בלא"א הח׳ המ׳ כה"ר יוסף אשכנזי ז"ל	משה דוד בלא"א הח׳ המ׳ כה"ר יעקב לחנו זצ"ל ·

הכתובה הזאת הנמצאה בידי וכן כל הכתובות אשר ראיתי אצלם נכתבו על נייר עב וגדול, ארכו 32 צאלל ורחבו 24 · מסביב לנוסח הכתובה פטורי ציצים ופרחים מצבעים שונים · — המנהג הזה להזכיר בהכתובה כל בגד וחפץ ומחירו בפרט לא אוכל להחליט אם נהגו כבר כזאת גם בימי קדם או לא · שנים מהעדים החתומים פה מצאתי עוד על כתובה אחרת, וזה האיש ממשפחת לחנו כבר ידענו יחוסו מהקדמת החזניא, וכן מצאתיו חתום על שטר צואה משנת תקים עוד הפעם ורק בשם „דוד" לבד.

ס"ת ליהודי קרים

בעיר קראסוב אצל הקרימצאקים נמצאו איזה ארונות עץ אצל ארון הקדש בביהכנ"ס, אשר לפי הנראה נעשו כן בכוונה בהבנות הבית למען יעמידו שם את ספרי התורה הפסולים, ובכן נמצאו שמה כעת כמאה ס"ת, החלק היותר גדול מהם הנם כתובים על עור והנשארים על קלף, על רבים מהם השרטוטים הם מבחוץ, מהם נכתבו בתגין על האותיות „שעטנ"ו ג"ץ·

Digitized by Google

טין, ומהם בלי כל תגין, ונמצאו בהם שנוים רבים, ומעט מהם על פי טעות הסופר, האותיות הגדולות במלוה הבזונה, חכלילי, הלידוה, או הקטנות נמלות, ויקרא, קצתי, לבכותה, וכו׳ מצאתי רק באיזה מהם, השנוים על פי חב לא ישנו את הכונה, היריעות נתפרו בגידין. ווי העמודים לא מצאתי, האותיות הגן מרובעות ויפות כתבנית אותות הדפוס, אבל אין להן רמיון עם האותיות בספרי תורתנו כעת, האות ח׳ איננו מחובר משני זין וגג עליהם אלפולה כאצלנו, אבל הבדל גדול יש בין האותיות בס״ת לאותיות בספרי צ״ך אשר מצאתי בידיהם, הפתוחות תתחילנה מראש השורה, והסתומות אמצע השורה, וכו׳.

אחרי כתבי זה הגיע לידי הקאטאלאג להה׳ הרכבי וה׳ שטראקק ומצאתי גם את הרשימה משנת קליו אשר חשב אותה אבן רש״ף כי לקראים היא [ראה לעיל פ׳ ו׳], ובאמת אין כל ספק בעיני עתה כי לרבנים היא ונוגעת לדברי ימי יהודי קרים ע״כ הנני מעתיקה גם בזה:

ותמלא קמע את אאא ׳

32 מעידים אנחנו הבאים על החתום במפורש אך לא בסתום על מה שבא לפנינו האיש זה הנקרא אליה בנו של ר׳ א ב ר ה ם המכונה כוגאה אברהים נ״ע יום שני שהוא אחד ועשרים לחדש שבט בשנת מאה ושלשים ושש שנים לאלף ששי ובשנת שש למחזור רעא שהוא מחזור הקטן למניינא די רגילנה למסני ביה הכא במאתה דסולכאת בשיפולי טורא דאגירמיש מתבה וכן אמר אלינו הוו עלי עדים וקנו ממני בכל לשון של זכות ועכשיו כתובו ותחתמו ותגנו למ׳ אליה הכהן בר מ׳ צדוק הכהן נ״ע, להיות בידו לראיה ולזכות מחמת שרציתי ברצון נפשי שלא באונס ובלא (שום) טעות ושכחה אלא בלב שלם ובנפש חפצה ונוף בריא ונטלתי וקבלתי ממנו שבע מאות וחמשים כסף חצים שיהיה שלש מאות ושבעים וחמשה כסף ממטבע קרימי כסף נקי .... עובר מיד ליד בלי פסולת ומכרתי לו בהם ספר זה הגיע מנחלת אבי הנזכר לעיל ומירשתו שהוא חומש ונביאים ראשונים ואחרונים וכתובים והם עשרים וארבעה ספרים של נביאינו זה מכירה שמכרתי לו מכירה שלימה שרירא וקיימא וחלוטה בלי חרטה ויש לו רשות לירש ולהנחיל ולהחסין למשכן ולרהין (?) ול... וליתן במתנה לכל מי שירצה וקבלתי שטר מכירה זו עלי ועל ירתי בתראי לשנאה (?) ול..אה ול... ול...א מכירה זו מכל דין וערעור ואין רשות לכל אדם בעולם למחות (מה שכתבתי) ברצון נפשי .... לו וכל מי שיבוא מארבע רוח (?) עלמא בר או ברתה אח ואחות .... יורש ונוחל יהודי ... אוכל נכסי ופורע בין שבא ברשותי ושלא ברשותי ויקום ויה...ויע (רער) .... דינא עם מ׳ אליה הכהן הנזכר מחמת עשרים וארבעה ספרים זה שהם כרך אחד שמכרתי ...... בין בדיני ישראל ובין בדיני אומות העולם בערכאות של

נים ולא שיורתי לעצמי ממכירה • • • • • ולא נשתיירה (ביד) מ׳ אליה הכהן הנזכר מדמי מחיר ספר זה הסכום הנזכר לעיל שהוא שבע מאות ותמשים כסף ממטבע הנזכר שוה פרוטה וקבל עלוהי אליה זה הנזכר לעיל אחריות שטר מכירה זו כ (אחריו) ת (?) כל שטרי מכירות ושטרי הודאות והלוואות דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי אלא • • • • וכחוזק כל שטר ה (נעשה) בישראל מיומא דנן ולעלם וקנינא מאלוה בר אברהם הנזכר קנין גמור וחמור • • • • במנא דכשר למקנייא ביה (ו) כל מה דכתיב ומפרש לעיל והכל שריר ובריר וקיים ובכל זאת אנתנו כרתים אמנה וכתבים ועל החתום שרינו לוינו כהנינו״ :

על החתום נוכל לקרות רק „י ע ק ב בר ש ל מ ה״ והשאר נמחק •

ע״ד מושבות בני ישראל בערי קרים בספר יזוכר בחלק שני .

חכמי ישראל בקרים

יז

לוא שאלנו את פי מעריצי שם פירקאוויץ אם היו חכמים לישראל בקרים ? כי עתה ענונו בלי ספק „והנה עוללות אפרים אשר השלכו לקרים , כאשר יצאו ערומים מבית חייהם כן הלכו , ולא הביאו בידם מארץ אבותיהם , כי אם ספר התורה הכתובה לבד וכאשר התרחקו ממשכן ה׳ ולא ראו בכבוד הבית השני , לא ידעו דבר מסגולת התורה והחכמה אשר רחבו ונסבו למעלה ראש בארץ ישראל , ואם זכרו בארץ גלותם את ה׳ אשר עזבו בארצם , ואת תורתו אשר חללו , היה אך המקרא לבדו מעין ישועתם [?] ; ואף אם נניח שיהודי באספאר היו גולי ירושלים בימי הבית השני וידעו מן התורה המסורה , הנה כבר התרחקו גם המה ממקורם מרחק רב , וחדלו ארחות המשא והמתן ביניהם ובין אחיהם בארץ ישראל , ולא עצרו כח ללמוד וללמד לאחיהם בני קרים אשר היו רחוקים גם המה מהם בשפתם ובמנהגיהם רחוק גדול מאד , ונשארו יהודי קרים בעלי מקרא (sic) ימים רבים , עד שגם בהתפשט למוד התורה שבעל פה ברוב מושבות ישראל וחכמת התלמוד שלחה שלוחותיה עד למרחקי ארץ , לא הצליחו החכמים התלמודים הבאים לקרים לעשות לה נפשות הרבה , [הא מנלן ?] כי כבר הורגלו והסכינו בני האי הזה לחיות על מוצא פי המקרא , וראו את למודי התורה המסורה כתורה חדשה , ולעומת זה מצאו להם הקראים אשר באו גם המה לקרים מארץ ישראל , מקום כר נרחב לעבודתם , ותורת הקראית החדשה אשר יצאה להתנגד אל תורת הרבנות בימי ענן בשנת דתי״ק ,

Digitized by Google

מצאה קן לה בלב בעלי מקרא הפשוטים אשר לא ידעו לא את התלמוד ולא את המוצאות אותו, ומעט מעט נהפכו לקראים מנדי התלמוד, וידם גברה על מעט הרבנים אשר הכו שרש לא כביר בקרים, על כן מעטו חכמים ורבנים שמה ולא נודעו עקבותיהם בין חכמי ישראל בארצות איירופא וכו'" :

המשפט הקשה הזה הוציא הרב החכם המפורסם רש"י. פין (הכרמל שנה ב' צד 317), יען מה ? יען ענה אמן לכל הגה אשר יצא מפי אבן רש"ף, ואחריו בא הפראפעססאר חוואלסאן [המאסף הרוסי] והניח חותם האמת על הדברים האלה, והראשון לא אבה לקפח שכר שיחה נאה ויודה לו בפה מלא במכתב עתו [הכרמל שנת 1867 צד 327]. והנה אין כל ספק כי הבנין אשר בנה הרש"פ נכון היה על היסוד אשר הניח הגאון שי"ר ז"ל, [כרם חמד חלק ה' מכתב י"ז], הגאון הנאור הזה אשר נתברך מפי החכמה העליונה בעין בקרת חדה, היתה לאל ידו באמת להראותנו נפלאות בחכמתו, ונכון לבי בטוח כי לוא ראה הגאון הנ"ל את כל מציאות אבן רש"ף כאשר ראו החכמים הרב פין והפראפעססאר חוואלסאן כי עתה נתנן למרמס רגל, והאות לזאת ראינו כי הוא היה הראשון אשר יצא למלחמה על הקראי הזה בהגיע הראשון אשר עלה על במת הסופרים, וחלילה לנו להאשימו אף כחוט השערה בעד השערתו זאת, ע"ד אחינו יושבי קרים, ראשונה הוא רק שער את בנפשו, ולזאת הצדק לכל חכם לבב לשפוט על כל דבר כאשר תורהו רוח בינתו, ושנית לוא ראה את המון הספרים כ"י אשר נמצאו בידי יהודי קרים א) כי עתה לא החליט כי יהודי קרים היו משוללי כל תורה וחכמה, [שם כ"ח ה'], אך על שני החכמים האלה יפלא מאד אחרי אשר כבר ידעו היטב מכל הנמצא בקרים ואיך לא ראו כי הקראי ההוא יוליכם תהו לא דרך ? ומה גם בעוד אשר ה' רש"פ ידע אותו למזייף באשר ישב בביתו כשנה תמימה כאשר הודה לי בפה מלא ב), ואיך נתן אמון לרשימה שחפת קרים [לעיל רשימה 28] לעשות על ידה שלשת אלפים נפש ארם יהודים נאמנים לה' ולתורתו לקראים ? הלא נוכח מכל דברי אבן רש"ף [במאמרו בהכרמל] ומפקודותיו כי הציב לו למטרה לעשות את הקרימצאקים לקראים, יען התנשא עליו נפשו לתת ניר לבית ישראל בקרים, ומה מנו יהלוך אם יוסף על הקראים העם הקטן והדל — בחכמה ובמספר — עוד ג' אלף יהודים ? ועדי זה [illegible] עד כי קראי קרים הנם קדמונים מאד ? וה' חוואלסאן אם כי יוכל [illegible] לא ידע את פידקאוויץ למזייף, ולא ראה בעיניו את זיופיו, אבל [illegible]

א) [illegible]

ב) [illegible]

נכון כי נמצאו רבים אשר השחזהו למזייף, ואע"כ עליו היה להביט על מציאותיו בעינים פקוחות, ובכל זאת נוכל למצער לדון אותו לכף זכות יען לבו לא נתנהו להאמין עם השמועה כי איש אחד יעשה המון זיופים כאלה · וע"כ השתדל להוציא את מציאותיו מכל חשד, אפס על הראשון יגדל הפלא מעל השני, יען בעיניו ראה את זיופיו א) :

אם אמנם קשה מאד להראות את החכמים אשר נולדו על ברכי יהודי קרים בימי קדם, אכן זאת נוכל להחליט עכ"פ, כי במשך אלפי שנה היו ביניהם חכמים אף כי לא זכינו לדעתם, והאות על זאת כי נמצאו ביניהם המון ספרים כ"י עתיקים מאד אשר לא נמצא כמוהם בין עדה קטנה כזאת מישראל מעולם, ובכלל נראה כי לא חסרו ליהודי קרים אף אחת מהידיעות אשר נודעו לכל המון בית ישראל בכל ארצות פזוריהם, ומי אפוא אסף את המון הספרים האלה אם לא יודעי דעת ? ועוד רואים אנחנו כי כל דבר חדש הנוגע לדת ולאום ישראל אשר נתחדשו בארצות רחוקות עשו להם כנפים ויעופו גם עד קרים, ואם לא היו ביניהם חכמים רבים כחכמי ספרד או צרפת, הלא הוא רק יען מספרם היה קטן מאד, ובא האות על זאת כי למיום אשר עזבו כל בני ישראל את הפרט לשטרות והחלו למנות ליצירה, עשו כן גם יהודי קרים· כאשר נתפרסם המנהג בין היהודים לברך את הנפטרים בברכת המתים, התנהגו כן גם יהודי קרים · וכאשר נודעה „המסורה" בעולם נודעה גם בקרים בזמן אחד ואולי עוד טרם ידעו כל בית ישראל · ובעוד אשר הנקוד הבבלי או האשורי לא נודע עד היום בעולם, הנה נמצא כבר בקרים ואם נחפש בכל אוצרי הספרים הגדולים בכל חמשת חלקי תבל לא נמצא ספרי תורה ותנ"ך עתיקים רבים כאשר מצאנו בקרים, ובעוד אשר לא הבינו אחינו בכל ארצות פזוריהם ערך יקרת ספרים עתיקים הנה יהודי קרים שמרום כבבת עין, ובכל עת מצוא השאירו אחריהם זכרון דברי הימים וקורות העתים, עד כי היה למנהג מקובל אצלם הנוהג עוד היום, כי כל איש אשר יכתוב ספר או יקדיש דבר מה לצרכי הקהלה, או ינחיל לבניו דבר מה, יכתוב לזכרון באר היטב על החפץ ההוא את שם המתנדב והיום והשנה וכו' ב) ומי יוכל להחליט כי יהודי קרים לא ידעו מאומה מסגלת התורה

א) אחרי כתבי זאת הודיע הפראפעססאר חוואלסאן ע"י טעלעגראממא במ"ע הרוסים מעיר באחטשיסאראי כי נכון הוא להראות ע"י מופתי הפאלעאגראפיע כי כל אבני המצבות הם כשרות ונאמנות. אחרי אשר כבר הודו כל חכמי תבל כי אין בהם ממש. כי על כן עלי להשמיע, כי אף אם יעלה השמימה ויוריד לנו משם את כל צבא המרום במרום לא יעלה בידו להראות אף על אחת מהן כי בלתי מזויפה היא. אם לא כי יעלה בידו להראות לנו פאקסימים לסלדיקן כהפאקסימים אשר השמתי להראות זיופן. אבל כזאת היא לא תהיה!

ב) וכן ראינו „כי היתה התחברות ואהבה בין חכמי כפא ובין חכמי רומניא, ובפעם בפעם שאלו אנשי כפא תורה מפי רבני רומניא, והלא גם השם מנהג" לסדור התפלות ומחזור

החכמה אשר רחבו ונסבו למעלה ראש בארץ ישראל ?. והנה אם אמת בפי הכתבה על המצבה הנמצאה בסלע היהודים [אבני זכרון מצבה 99 צד 29] הנה כבר מצאנו אחד מחכמי איטליא א) אשר בא לקרים באמצע המאה העשירית לספה"נ וימת שם, וז"ל מצבתו:

33 ·בני ציון היקרים, אשר
מנוחתם תחת כנפי יוצר הרים,
כי אלהים שופט זה ישפיל וזה
ירים, ויוציאם מאפלה לאורים
אשר פה נטמן אחד מחבורת
מורנים ורבנים, הכם השלם
כר' שבתי דניאלו אשר הלך
לעולמו בשם טוב ובמעשים
טובים והיתה מנוחתו כבוד
פה בשנה המסומנה לפ"ק יום
ט' מרחשון תנצבה"·

[תש"ך לאלף החמישי או 960 לספה"נ, לחשבון אבן רש"ף]

והנה אף כי רחוק אני מלהאמין כי אין כל טעות או זיוף בהפרט הזה, אפס אף אם נניח כי היה זה זמן רב אחרי המאה העשירית; או לא

שנה נמצא כן בגוטניא כן בכפא (וגם ר"ש זקס בהוספה להמגיד צד 38 שנת י"ב) והביא גם כמה עו"ס זקן אלכן סימן כ"ח וז"ל: הגיעו אלי שלשה אלה ·· מקהל קדוש אשר בעיר קנא וכו':

א) ראה דברי ימי היהודים לפ' גרעץ חלק ה' צד 282. ואולם יעורתי מפני חמת המקנאים המלאימים כי עתה גרעץ אומר כי פירקאוויץ ברא את המצבה הזאת אחרי אשר קרא את דברי הגאון ש"ל בכ"ח חלק ה' צד 198. באשר אבה לאסוף את כל חמדת ישראל בית, ובכן היה להחוקרים לחקור אם יתכן הדבר כי מת בסלע היהודים במקום ל"ה שנה אחרי אשר ידענו בטביה בין החשמונאים בשנת תר"ע לאלף החמשי, יען זאת נעלה מעל כל ספק, כי בשם הזה לא היו עוד לא יהודים — ובפרט קראים — בסלע היהודים אשר הנמצה יותר מאלף מאתים שנה אחרי זה, והדבר צע"ג, ורואה ברקדשה לפי מ"ת והביא לסי"פ גייגער אשר הארך עם אחותו:

זה הוא האיש, גם אז די לנו להראות חכם אחד בקרים אשר תארוה בתארים נכברים כאלה יהיה באיזה זמן שיהיה!

אחרי החכם הזה מצאנו חכם גדול בתורה אשר השאיר אחריו לזכו עולם את ספרו היקר „שפת אמת" והוא ר' אברהם הקירימי, אשר חבר אות בשנת ה' קי"ח, ונמצא ממנו איזה העתקות בכ"י מלבד האחד אשר היו ביד אבן רש"ף, ועל ההעתקה אשר ראיתי ביד הרב ר"י סולטאנסקי בסוף הספר נמצא כתוב ביד המעתיק כדברים האלה: „ביום ג' לשבוע כ"א לחדש סיון שנת הרי"ג. לקח הארון הגדול העיר הגדולה שמה כוסטנדיפולו והושפל מלכות יון הרשעה כן ישפיל ה' כל אויבי ישראל אויר":

על דברת אבן רש"ף הזה הרב ר"א הקירימי גר צדק ולמד תורה אצל הקראי ר' אהרן בעל ספר המבחר, אבל דבריו אלה אין להם כל יסוד, על התגיירות הרב הזה לא הביא לנו שום ראיה, ועל היותו תלמיד הקראי בע"ס המבחר יש לדון, ראשונה כי ר' אהרן לא ישב בקרים מעולם, רק פעם אחת עבר דרך שם והיה זה בשנת ט"ל לאלף הששי, ואת ספרו חובר בשנת נ"ד לאלף ההוא, ואין שני הזמנים האלה עולים יפה עם שנת קי"ח, אבל זאת הוא אמת כי כתב את ספרו לבקשת תלמידו הקראי הזקיה ב"ר אלחנן הנשיא, אף כי תכלית חבורו היא להשיב תשובות על טענות הקראים נגד הרבנים, החבור הזה כולל פרוש גדול ורחב על התורה, והנני להעתיק בזה את הקדמת ספרו למען אלה אשר לא ראוה עוד, וז"ל:

„אברך את ה' אשר יעצני, ובחסדו ואמתו בדרך אמת הנחני, ובמעגלי יושר הדריכני, ולאסוף בעמרים אחרי הקוצרים שמני, ולעולל עוללות התעודה אחרי הבוצרים נתנני, וישם פי כחרב חדה בצל ידי החביאני, ושיכני לחץ ברור באשפתו הסתירני, ויאמר לי עבדי אתה ישראל, לעשות את מצותי הואל, והט אזניך, לאמרי פי ולדברי הקשיבה, וסור אל משמעתם בנפש נדיבה, וקום ואת יריבי רבותיך ריבה, ועשה ספר שאוב ממעיני הישועה, ומלוקט מדברי לומדי מפי השמועה, כי תסכור פי הדוברים על רבותינו תועה, ומהר היום ועשה אל תאחר, ואל תתהלל ליום מחר, ואני אע"פ שאלפי הדל כשמעי את השמועה, ובראותי את המראה, לבשתי כמעיל קנאה, וחצן העצלה נערתי, ומתני התבונה באזור הצדק שנסתי, וחשתי ולא התמהמהתי, ודברים נכוחים למבין אספתי, ומלחמת האמונה מערכה לקראת מערכה ערכתי, בקנאתי לרבותי ונבוני, ולעת לעשות לה', ומצורף לזה אשר לא יכלתי לעבור על מצות גדולי אנשי זמני אשר גזרו עלי בגזרת אהבה לחבר ספר, נותן אמרי שפר, למען ימצאו בו כטענות היריבים מנוח, ושם ינוחו יגיעי כח, ובכללם ועל כלם ידידי כבני תלמידי, הוא הפרח הנעים נטע שעשועים, איש קראי בחר לו יה, הנשיא ר' חזקיה, נין ונכד מושיע וגואל, משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל, אשר הוסיף

Digitized by Google

קשה ותתנה, ובקש ממני היות הספר לו למנה, ויהי ידיו אמונה, והפציר ביותר אמריו, ובמתק דבריו, ובנאם נועמו, לחבר ספר שיקרא על שמו, מפני ידעי שהפרה הזה אל על הוקם, לא יכולתי להשיבו ריקם, אמנם אתי למלאות שאלתו, ולעשות את בקשתו, כי המנעי מלמלאות חפצו היה אני אונאה גדולה בתקו ובתק כל הדומים לו, מהשרידים אשר ה׳ קורא א מניעת הטוב מהראוים לו, וכבר הזהיר שלמה על כך באמרו אל תמנע ב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות, ע״כ נטיתי שכמי לסבול המשא הזה, בא במשקל כרמי התעודה אשר נדד מזה ונדד מזה, ולא הכרתי בעצמי אני יודע לחבר ספר, כי ידעתי באמת כי קצרה מאד יד שכלי, כי בער כי מאיש ולא בינת אדם לי, על כן הקורא בספר הזה ויתבונן בדבריו הבל במאמריו, אם ימצא בו מאמר נכון ודבר מתוקן, ייחסהו לזולתי, כי לא המוקדם לא נמצא המאוחר, ואם ימצא בו דבר בלתי מתוקן ייחסהו אלי, ק כי מימי הנחל הקרובים אל המעין הם זכים תלולים, והרחוקים מהמעין ם עכורים ומטוטים ורפש בלולים, ולב הראשונים כפתחו של אולם, ולב אחרונים כפתח סדקית, ועוד שתוכן הדבור חשוב מתוכן הכתיבה, כי לא הכל איש לבאר דבריו, ולצייר כלב זולתו מאמריו, במכתב ובחבור, כמו מבאר בדבור א), אף אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, בין כתב ובין במבטא, כ״ש איש כמוני, מנעורי אפפוני, תלאות ומקרי הזמן, ועמדו עלי כהמן, מאז ועד הלום, וישימו דמי מלחמה בשלום, עד אד עוללו לנפשי, ויהפכו ללענה דבשי, ונהמו עלי ככפירים ושאגו כלביא, השם מכאוב על מכאובי, וע״כ יגעתי באנחתי, ומנוחה לא מצאתי, ועכ״ז ה׳ יתעלה בטחתי, לישועתו קויתי, שיהיה עם פי והגיוני, לשמור את דרכי מחטא בלשוני, וינקני מנסתרות ומשגיאות, ויעשה עם עבדו לטובה אות, ישב שיחו לפניו כשלמים ועולות, ויזכני להחל ולכלות, אנ״ס :

הנה האמת אגיד כי לבי נוקפי מלהחליט כי הלכיה זה היה קראי אמת, ויוכל להיות כי כגהו כן להיותו בקי במקרא, ואם כי איננו מן הנמנעות אבל כבד מאד להאמין כי תלמידו או מכירו הקראי יפצר בו מאד לחבר ספר נגד הקראים אחיו בני עמו ב), ועוד אעיר כי השיר אשר הדפיס הרש״פ [הכרמל שנה ג׳ צד 54] ע״פ העתקת אבן רש״ף חשוד הוא בעיני כי אבן רש״ף עצמו יצרו אף הבינו, כי בההעתקות אשר ראיתי אני לא ראיתי את השיר ההוא המעיד כפורש כי תלמידו זה היה קראי ואחד מאנשי המעלה .

א) כעין זה כתב גם הראב״ע בהקדמת תהלים. ולשון דבריו כתב לעיין בו :

ב) אחרי כתבי זה מצאתי כי גם החכם המשכיל גם הוא כבר הודיע בהלבנון שנה 155 הערה 2. וגם הוא מסכים לדעתי בדבר הזה ·

Digitized by Google

ע״פ דברי הרב ר׳ אברהם ראינו כי בימיו נמצאו כבר רבנים גדולים בקרים אשר גזרו עליו לחבר את הספר הזה למען ימצאו בו מענות נגד הקראים שנאיהם [ובכן שקר העיד כותב השידה]· ואף כי לא השאירו לנו הרבנים האלה שום זכר אחריהם, או אולי השאירו רק נמצאו בידי אנשים אשר ישימו חשך סתרם, כאשר נודע לי כי בבית אחר הקראים נמצאו אוצר ספרים כ״י רבים אשר לא יאבה להראותם לשום איש, ומי יודע כמה ספרים מחכמי ורבני קרים נמצאו שם? אבל איך שיהיה כעת לא נודע לנו מאומה אודותם·

מדות של ר״א הקרימי מצאנו זכר חתנו המתואר בתואר „החכם הרב אליקים" בהזכרת נשמות, [ראה לעיל]:

אחרי הרב הזה עברו קנ״ז שנה ולא מצאנו שום חכם מחבר ספר בקרים — לפי הידיעות אשר נדע כעת טרם יצלח לנו לגלות עוד איזה כ״י — עד הרב ר׳ משה הגולה ב״ר יעקב· הרב הגדול הזה הובל בגולה ע״י טטרי קרים מעיר לידא בליטא, והוא חבר ספרים רבים כ״י, אבל בידנו נשארו רק שנים מהם אשר לא נדפסו עוד·

הרב ר׳ משה הגולה בן ר׳ יעקב המתואר „הנשא והנעלה" „נכד ר׳ משה" נולד בעיר שאדוב בזאמוט ביום ג׳ ט״ו כסלו שנת ר״ט, ובהיותו בן חמשים ושבע בעיר לידא נשבה בידי הטטרים אשר באו להלחם בליטא תחת פקודת החאן אחמט מלכם, בשנת ה׳ רס״ו, ויתלו את ר׳ משה ויביאוהו לעיר סולכת [קרים הישנה] ולרגלי נודו בארץ מרחק נאבדו ממנו כל ספריו אשר חבר, ואחיו הרבנים יהודי קרים פדוהו מידי שוביו, ותחת המון תלאותיו בדרך גלותו, משנה שמחה שמח במצאו שם המון ספרים רבים כ״י אשר לא ראה בארץ מולדתו, ועל פיהם היתה לאל ידו לחבר את ספרו הנפלא: א)

1) „אוצר נחמד" והוא באור על פירוש אבן עזרא על התורה, אשר החל לחבר אותו בשנת „טהרני" [רע״ד] בהיותו בן ס״ו, והשלימו בשנת הרע״ה, ואני ראיתי ממנו שלש העתקות, והעתק אחד ממנו אשר ראיתי ביד אבן רש״ף נעתק ע״י אחד מיהודי קרים כנראה מהכתב, ונכתב בכתב יפה מאד על חצי בויגין, ומחזיק שתי מאות דפים, לפי דברי המחבר ראה עשרה ביאורים על הראב״ע בעת כתבו את חבורו, ונראה כי אהב מאד את הראב״ע, וע״כ שר לכבודו את השירה הזאת:

חאת הקדמתו על שער הספר:

„זה הפירוש, פירוש לפירוש ספר הישר שחברו החכם כר׳ אברהם בן עזרא ז״ל, על התורה האלהית בשנת ד׳ אלפים התקכ״ז ליצירה,

---

א) עיין סכמל ממס ג׳ נד 62.

ואני משה בן לאדוני הנשא והנעלה כר׳ יעקב יעמ״ש פירשתיו, והיתה השלמתו בשנת ה׳ אלפים רע״ה ליצירה וסימן לדבר האלהים הרע״ה, אותי מעודי עד היום הזה המלאך הגואל אותי מכל רע יברך כל בית ישראל הקטנים עם הגדולים ויזכם להגות בו ולהוציא לאור כל תעלומותיו אמן ויאמן מאלהי אמן :

יום תחלי חזק חילי האר שכלי אלי אלי
אלי אלי האר שכלי חזק חילי יום תחלי,

רוב האנשים אומרים מתפארים
אך באמת לא כן אבל כבוד וכל
האיר נתיב חכמה ושקל כל יסוד
מצא אמת אך באמת הוא האמת
תבוא מארה אל משנאים יאמרו
אש אכלה המה ואיך יכפור בשל —
קומו בני משרה ולבשו בגדי
כתבו עלי לוח לבבכם בעט
קשרו לאות על יד כחותם אהבה
אהודה בשירי ליוצרי וצורי
ליוצרי אחלה להחל ולכלה

נחנו שאר יחסם והשלשלת
שרביט זהב אופיר ביד מושלת
דת אל בדעת אך בלי משקולת
לדת וליושר לבוש מכלולת
כפר בקבלתה כאש בוערת
הבת קשירתה בתוך נחלת
משי לבוש רקמה ושש אזכלת
ברזל בלוחות דת תהי נפסלת
ותאהבום מאהבת אילת
היותו בעוזרי ימינו להשית
צפנות אגלה בספר בראשית ·

למשה בשנותו את טעמו

בנוה חכם אוצר נחמד
נוה נאה וברך נחמד
סוכן נוה רועה מלמד
חכו מתוק כלו מחמד
ריחו נודף טעמו עמד
שמן הטוב תוכו נצמד

שמן הטוב תוכו נצמד
מגדל הדת עליו עמד
ידריך ימין איש לא למד
גם איש למד מנו למד
לכן נקראו אוצר נחמד
בנוה חכם אוצר נחמד

„אמר המבאר משה בכר׳ יעקב יעמ״ש, אחרי השבח והתהלה לאשר לו היכולת להישיר לפנינו דרך ישכון אור האמת המגיע בלי הפסק לשומרים בית קבולם, עוררתנו רוחנו הנדיבה לפרש דברי החכם השלם הראב״ע ז״ל, בפירושו לתורה בשלשת חלקי באוריו, בדקדוקיו, ופשטיו, ובסודותיו, ואי אפשר מבלי שנקדים הקדמה קטנה אשר מכנה יתבאר המכוון אשר הביאנו לפרש דבריו, והוא, אמר שלמה ע״ה אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו, לכתוב הזה מובנים רבים, הא׳ כפשוטו וכו׳, אמנם אני המבאר לקחתי הכתוב הזה כנושא, לטעם אודיעהו, וזה, דע כי מימי חרפי

Digitized by Google

הייתי הוגה בדברי השלם ר׳ אברהם אבן עזרא ז״ל בפירושו לתורה עם נ פירושים אשר תחת יד יכולתי להגיעם אל ידי מכל מפרשי דבריו, וראיתי נחלקים לשלשה חלקים, מהם פרשו דבריו בדקדוק בלבד, ומהם בפשט הסתומים והחתומים, ומהם בסודותיו לבד, ומעט מן המעט ששלחו ידם לבא דבריו בשלשה החלקים, וראשם בחשיבות החכם ר׳ יצחק ב״ר שם טו השפרוטי ז״ל, וברוב פשטיו טעה כאשר נבאר על מקומות שטעה אם יגזו האל בחיים, ויהי היום בחדש שבט בחמשה עשר יום בו, ואני בעי קירים (סולכת) עיר המלוכה ממלכת קרדים עודרוני מן השמים לבאר דבר בכל שלשת החלקים, ר״ל בדקדוקיו ובפשוטיו ובסודותיו, בשתי העתקו הנמצאות בידינו ארוכה וקצרה, ואינה מדרך המוסר להתקשט אדם בפיא נכרית לאמר שהיא שלי, כן ליחס מאמר או ביאור לעצמו לאמר חדשתי ולא קדמהו אדם בו, כי ינלוהו עדי הבחינה, לכן אני מודה ומודיע כי עשרו מפרשים היו בידי, תוכם אכלתי קליפתם זרקתי, דבריהם הארוכים קצרה והקצרים הרחבתי משכיותם, ובכל כונתי להביא מאמריו לתכלית טוב, וברוג המקומות נשענתי בפירוש דבריו מדבריו בפרושיו במקום אחר, כי הם העק בהבנת דבריו, ומפני שנמצאו בעמנו אנשים אשר לא העמיקו בדבריו ודבה עליו תועה לאמר כי הוא מן הכופרים בדברי קבלה, שרי להו מרייהו, ולכן קראתי עליו המקרא הזה: אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו, והטעם שבנוה חכם אוצר נחמד מכל חמדת העולם הזה והבא, בו כסף והוא הדקדוק, בו זהב והם הפשוטים ותקוני המקראות על מכונתם, בו סגלת מלכים סודות אלהיות כי הוא כשמן הטוב, וכסיל אדם יבלענו וישחיתנו בטענותיו ההפוכות כמו רגע, לא חלו בהם ידי מצדיקי הרבים ודנו כל אדם לכף זכות, ולפי שפרושי זה כולל כל הנמצא בנוהו, קראתי באור זה אוצר נחמד, שבו יתבארו כל כוונותיו ורמיזותיו וחידותיו בכל שלשת חלקי באוריו, והרוצה להכנס בנוה החכם יפתח אוצרו הנחמד והוא פירושי, ומשם יאכל פרי מגדיו, ושמן הטוב יורד על ראש הבנת סתימות רמזיו וחידותיו בכל שלשה חלקיו אשר עליהם העמיד ספרו הישר, כי ישרים דרכי ה׳ צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם, ואלהים עמנו בראש, בו בטחוננו והוא יישרנו על דרך ישכן אור האמת המופיע על שומרי בית קבולם, והמאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים יאיר עיני שכלנו במאור תורתו למען נחכם באחריתנו והיא ההצלחה הנצחית אשר לא תשוער איכותה לאחד מאתנו בעודנו דבקים בחיי הבל ברוך אתה ה׳ למדני חקיך״.

מלבד הספר הזה חבר הרב הזה עוד ספרים אשר הזכירם בעצמו באוצרו הנחמד.

2) פירוש על התורה אשר כתב לפי הנראה בעת אחת עם אוצרו.

3) פירוש על ספר קהלת, הזכיר ממנו באוצרו בפ׳ ואתחנן, ובידי נמצאו ממנו שלשה עלים כ״י על קלף בתבנית חצי בוגין.

4) יסוד העבוד, מוזכר ממנו בפרשת אמור ·

5) שושן סודות, אשר לא ידענו עד כה אל נכון למי הוא והושמי הספרים יחסוהו לאחד מתלמידי הרמב"ן · ואבן רש"ף הוכיח כי הוא הוא מחברו, ואולי ספר אחר הוא בשם זה ·

6) ספר דקדוק, מובא באוצרו שתי פעמים ע"פ עדות אבן רשי"ף, ועוד ייחס לו עוד ספר אחד בשם:

7) אוצר ה׳, המובא כמה פעמים בספרו שושן סודות ובאוצר נחמד, על פי עדותו היה הרב הזה חתן לר׳ אברהם הצרפתי ומביא חדושי תורה בשמו, ולא נודע לנו מי הוא?

כבוד גדול כבדו יהודי קרים את הרב ר׳ משה הגולה בחייו אשר עמד בראש העדה וכלם הקשיבו לעצתו כנראה מתקנותיו אשר תקן להם [ייח בספר] · וכן יכבדוהו אחרי מותו עד כי קבלו את שיריו בסדורי תפלותיהם לשורים בקהל רב, ויען כי יקר לנו גם זכר קטן מאנשי מעלה אשר האירו באור חכמתם על אחינו הנדחים בקרים, לא למותר הוא להעתיק בזה את שיר הנמצא אצלי בכ"י בסדר תפלה ליהודי קרים חלק ראשון, החלק הזה מחזיק 308 דפים באקטאוו ¼ על נייר עב ובכתב יד יהודי קרים יפה מאד, ובו ובשני החלקים הנותרים הנמצאים ג"כ בידי ישנם שירים למאות, מובא בקצרה במאמר „אוצר כ"י לבנ"י בקרים" וזה התחלתו, בראשו כתוב:

„לרבינו משה הגולה;

„אלהים חי ואל נורא, שמע קולי ביום אקרא, ותגני ביום צרה:

„נשנתי ונדכיתי, ונהמתי בשאגתי, עלי ערשי וממתי:
„עדוני מזימותי לבקש על עונותי וכל ימי ולילותי:
„מחה פשעי בחסדך והושיעה לעבדך דמעי שים בנאדך
„שמע קול תחנתי בהתחנני בצרתי עלי ארצי ונחלתי
„הלא אתה בחרתנו ולמה זה עזבתנו ביד אויבים מסרתנו
„הלא תשוב תחיינו ומן קמים תרימנו ועל סלע תקימנו
„גמול איבי ומעשיהם מגינת לב תנה להם ואל ישעו בשקריהם
„ואגידה גדולתך לכל; בא גבורתך ראותי או בנקמתך
„למען דם עבדיך בטוחים על חסדיך והם זרע ידידיך
„השיבנו ונשובה שמחנו ברוב טובה עדי זקנה וגם שיבה:
ככתוב השיבנו ה׳ אליך וכו׳" ·

שם הרב ר׳ משה כתוב בראשי החרוזים „אני משה הגולה", ובהביאי פה את שירו הנני להעיר כי מצאתי שירים אחדים אצלי בכ"י בהחזוניא המיוחסים להרב ר׳ אליקים ואולי זה הוא בעצמו חתנו של ר׳ אברהם הקרימי

Digitized by Google

המחכר לע״ל, ולאשר כי בעיני הם הדלי תועלת לא חפצתי להעתיקם בזה ואביא רק את ראשי החרוזים מהם: בהחוניא חלק ב׳ אחרי שיר השירים ומדרש שה״ש המועתקים לשפת תורקי כתוב: פתיחה נאה להרב אליקים זצ״ל תחלתה: רנו שמים, יום נתנה בו דת יומים: אמת תורת ה׳ תמימה: [ר״ת אליקים] ובחזניא חלק ג׳ נמצאה: פתיחה לר׳ אליקים חזק: אשר נותן למלפי עם תשועה: פתיחה לר׳ אליקים זצ״ל: אלוה חי ומבין כל צפונות:

בהזכרת נשמות מצאנו עוד שנים מרעי הרב ר׳ משה הגולה אשר היו אתו בעיר אחת בכפא [כעדות ר״ר לחנ בעל הקדמת החזניא] ובעצה אחת ע״ד י״ח התקנות אשר תקן לבני עדתו בעניני הדת, האחד מהם אשר הזכירו גם בעל ההקדמה בתאר „רב גדול״ ובהזכרת נשמות בתאר „מורנו ורבינו החכם כר׳ אשר הכהן״ והשני הוא הרב ר׳ קלמן אשכנזי המתואר ג״כ בתארים נכבדים כהראשון, ולא נודע לנו מאומה ע״ד הרבנים הנכבדים האלה וקורותם מכוסים בערפל כאשר לא ידע גם כותב ההקדמה את הרב השלישי אשר היה אתם במחיצתם, והנני משער כי השלישי הזה הוא ר׳ זכריה הכהן יען נזכרו זה אחר זה בהזכרת נשמות כל חמשת הרבנים האלה, ועוד אחד מבית דינו אשר הזכירו בעל ההקדמה בשם „ר׳ שמואל ש״ץ חברנו״, והנה בהזכרת נשמות נזכר עוד חכם אחד ר׳ יצחק פמיינטא אשר שמו מורה עליו כי יליד איטליא הוא אף כי לא מצאתי כל זכר לו במקום אחר, וכגורל החכם הזה כן גורל עוד איזה חכמים הנזכרים שם, והכה החכמים כר׳ ירמיה, והחכם ר׳ יצחק בנין אשר שם כינויו מורה עליו כי בן ארץ קרים או תורמה היה, ובהשקפה הראשונה נראה כי אלה אשר נזכרו בהזכרת נשמות אחרונה הם היו גם אחרונים במעלה, לא בזמן, כי גם הראשונים לא נזכרו אצלם כסדר הזמנים, ועי״כ לא נשאר כל זכר לאלה האחרונים. וחוב קדוש מוטל על חכמי ישראל לחפש באוצרי כ״י לבני ישראל אולי ימצאו עוד דבר מה הנוגע לחכמת חכמי ישראל בקרים, ולבי נכון ובטוח כי לא יעמלו לריק, וגמולם נכון מאלהי ישראל, ותודות אלף מפי רבבות אלפי ישראל בעד הטוב אשר ייטיבו לנו, בהאירם נוגה אור על מחשכי אחינו אלה יהודי קרים אשר כסו בעב הענן אלפי שנים, ועוד לא נסה אף אחד מסופרינו לקחת לו מועד לדבר אודותם דבר בשערי יהודה, ולא אדבר כעת מאלה אשר הרבו עשות ספרים אין קץ אשר לא הביאו לנו כל תועלת, וטוב היה להם ולספרותנו לוא לא נבראו משנבראו, יען אלה רבם לא אל המועיל ישימו פניהם, וכל מגמתם לרדוף בצע מחיר הנייר אשר השחיתו, אכן החכמים באמת אשר לא יתהוללו בהבלים ועוז בידם להביא תועלת, אליהם אשים דברתי, עליהם מוטל החוב הקדוש לחקור בדבר הזה עד שידם מגעת באוצרי הספרים ורשימותיהם אולי ימצאו זכר לאחד מאלה, כי בביתי אין ספר ואין רשימה מהנוגע לדבר הזה, והנני נכון לעזור לכל אלה אשר ידרשוני ככל אשר תמצא ידי לתועלת החכמה בכלל ולתפארת ישראל בפרט.

Digitized by Google

וכבודם נבוא לדבר על חכמי קרים אשר הופיעו ברורות האחרונים הנודעים לנו מי ומה הם· הנני להעיר עוד על איזה מהם אשר אף כי לא הצליח לי לדעת באיזה זמן חיו בקרים, אבל קודמים המה בזמן מהחכמים לבית לחכנו בלי כל ספק, ואחד מהם הוא המתואר בהזכרת נשמות „החכם השלם כר׳ יצחק חנדלי״, ואם כי אין ראיה לדבר שהיה מחכמי קרים, אבל זכר לדבר יש, משם כנויו „חנדלי״ המורה כי היה מארצות הישמעאלים, [„לי״ בשפת קדר יבטאו לֶע, והוראתה „מן״ כמו „כפאלֶי״ מעיר כפא ורבות אלה], ועוד כי ברחזוניא כ״י חלק ראשון מצאתי בין הזמירות לשבת זמר אחד המיוחס אליו, ובראשו כתוב: „ואלו הן הזמירות חברם ויסדם החכם השלם כמה״ר יצחק חנדלי זצ״ל ונהגו לאומרם בסעורה בשבת ושמו חתום בראשי חרוזותיו: יצחק חנדלי זצוק״ל:

„סיום ראשון עד יום ששי   זכור את יום השבת
אם מזומן לך חפץ   שמור אותנו · לשבת
ששת ימי מעשיך   עשה לכבוד השבת
כי ביום השביעי תשבות   ותנוח בשבת:

צור עולמים יפתח לך   את אוצרו רוחה
להכין צרכי שבת   לקרב שבת מנוחה
ולא מצאה היונה   לכף רגלה מנוחה
מתי יבוא יום טוב שבת   אזי תמצא הנחה:

חמדה טובה היא גנוזה   מיום נברא העולם
שמו שבת ויום חפשי   ובו חירות מכולם
דבר צוה לדורי דור   צור ישראל גואלם
מה לעשות את השבת   כי היא ברית עולם:

קדוש יום זה מכובד   אות היא לבני ישראל
יום השבת והמלכה   נתנה לעמו אל
זכור שמור את השבת   כרת משה יקותיאל
אולי ירחם אב על בנים   ויבנה האריאל:

אולי ירחם וכו׳ תם·

אחרי הזמר הזה כתוב; עוד לו סימ״ן יצח״ק בנגון נאה ויפה: יחיד אדון כל עולמים, ישבחוהו נבראים; ועוד אחד הסתחיל; יאמרו כל הגוים איה אלהיהם: ושם עוד איזה מזמורים מיוחסים לר׳ יצחק אבל לא אדע אם לא לאיש אחר המה, כי אחרי האחרון אשר הבאתי פה נמצא הזמר הידוע „יום זה לישראל״ אף כי בשנוים רבים, וכתוב עליו „סימן יצחק לי״ח

(לחן ?) ואולי הוא גם מחבר השיר „המבדיל בין קדש לחול" הידוע, ונמצא גם בסדור הקראים ח"ד צד ק"ב, והנני להעיד כי בהחזניא אשר בידי נוספו עוד שלשה חרוזים בסוף זמר המבדיל, אחרי „יום ליום יביע אומר ולילה ללילה" כתוב :

„תן לנו שבוע טוב, רעננה כגן רטוב, מיי יצא הטוב וכו' ·

ולא אזכור כעת אם נמצאה ההוספה הזאת בסדור הספרדים או לא ·

אחרי החכם הזה מצאנו איש רם המעלה המתואר : מורנו ורבינו החכם הרב כר' משה מבורך : בהזכרת נשמות, וגם שם הרב הזה לא נודע לנו ממקום אחר, רק מצאתי בסדר תפלה ליהודי קרים הנקרא חזניא חלק ראשון פתיחה מיוחסה אליו, קודם קריאת המגלה, ובראשה כתוב „פתיחה להרב משה מבורך :

„מה גדלו מעשי האל וחסדיו יראה יגלה נסי קדם לעבדיו
אבטח בצלו אחסה כי אין מבלעדיו נורא ופלא יעשה תמיד לבן דודיו
אויבי גבה ועלה יעץ בחצי לילה חשב לכלות כלה סורה ואומללה :

ואני בגלותי

שמע לקול צעקת ראה דמעת בוכי דברי הצומות ועקת זרע עם ברוכי
יושר פעלם וצדקת אסתר ומרדכי יאיר כנוגה זרח ובאור דרור ירח :
שושן עלי קוץ פרח שוטני לפני טרח לעבוד עבודתי ;
היה יגונם גילה נהפך מרירותם אויבי עלי עץ נתלה הכין לזרע תם
וימי הפורים סלה קבעו לדורותם עם קריאת מגילה קיים לדורותם
עליון אשר מעולם שמע האזין קולם נגלה ומיד גאלם יחיש זמן נעלם :

ישיב את שבותי ·

ובחזניא חלק ב' מצאתי עוד פתיחה אחת מיוחסה אליו וכתוב בראשה :

„פתיחה לשבת נחמו למורנו הרב רבי משה מבורך זצ"ל : והתחלתה

ארון עולם ארון כל הגדולות : וזולת זאת לא מצאתי ע"ד הרב הזה מאומה, אכן לפי הנראה איננו מהדור האחרון, כי שתי הפתיחות האלה נמצאות בידי עוד בארבעה מקומות בכ"י על עלי נייר עתיקים, והבאתי את פתיחתו בזה לבל יאבד זכרו בין חכמי ישראל בקרים ובסדר התפלה הנדפס בקלעא בשנת „השקיפה" בהקדמתו הוא אומר : ועל פי סדר הנהגת החכם השלם המקובל האלהי כמוהר"ר משה מבורך תנצב"ה, אשר קבל מאבותיו הרבנים וכו' [ראה לעיל פרק י"ג] ומזה נראה כי מחכמי קרים היה, ואולי

Digitized by Google

הא היה השלישי עם ר׳ קלמן ור׳ אשר הכהן אשר הזכירם ר״ד לחנו בהקדמתו לעיל ולא ידע מי הוא .

אחרי כתבי זאת מצאתי כי נפטר בנו יוסף בשנת התכ״ט, ועל מצבת קבורתו הנמצאה בסלע היהודים כתוב כדברים האלה ;

34 ציון לאיש נאמן ופה נטמן
נודע שמו יוסף מבורך הוא .
חכם ובר אורין ובן אבהן
משה מבורך רב בדורהו .
נרי ובר לבב בכל ימיו
אחדות מציאות אל בשיר פיהו .
מורי מיודעי ואלופי
לכן אהודנו ואנוהו .
נפטר ביום א׳ בראש חדש
אלול ונתבקש לבוראהו ,
בשנת והוא ישקי״ט פרט קטן
יוסף מבורכה לסימנהו ,
נפשו בטוב תלין ותנוח
שלום במשכבו יבואהו .

ועל לד מלכתו רשום

אם ישאלו אנשי קריה
ציון הלז של מי היה
אבן מקיר תזעק אויה
כי את יוסף בחר לו יה

פה העיר אבן רש״ף „הוא היה מן הרבנים הקיראיים מלמד תורה בקלעא׳ [אבני זכרון צד 93 מצבה 353], ואם אמנם כי הדבר עוד איננו ברור אם ר׳ יוסף זה היה בן או נכד לר׳ משה מבורך, כי מטלת „ובן

אבהן" נוכל להוציא ג"כ כי היה אחד מבני בניו, אבל איך שיהיה שמח לבי למצוא זכר להרב הזה.

בין הרבנים החכמים הנזכרים בהזכרת נשמות פגשנו שלשה חכמים את ר' אלישע ור' אפרים ור' חנוכה ולכלם תאר אחד „מורנו ורבינו החכם הרב: וזולתי הרשימות המזויפות אשר ברא פירקאוויץ על שמם [ראה לעיל רשימה 28, 29, 30, 31] לא נדע אודותם מאומה, ויוכל להיות כי רשימה 30 לא נזדייפה בעצם רק המזייף נתן לה מקום בזמן קדום מאד, אשר לפי דעתי שלשת הרבנים האלה היו בדור האחרון ועל זאת יעיד שם העיר „כפא" מקום מושב ר' אלישע, [ראה הלאה זיופי אבן רש"ף ע"ד העיר הזאת], כידוע כי העיר הזאת היתה לעיר גדולה רק אחרי בוא הגענואיזים אשר כללו את יפיה.

הנוסע הקראי שמואל הקדוש בן דוד מזכיר גם הוא כי פגש בדרכו אחד מנכבדי יהודי קרים אשר הלך במלאכות המלך בְּתָדיר נירי כאן, והוא ר' שלמה סַבַּח הסוחר של המלך הנ"ל (גנזי ישראל חוב' א' צד 25].

בע"ס שם הגדולים מזכיר שני אחים רבנים ר' ברוך קלעי [מצופום קלעא] ואחיו ר' מרדכי קלעי תלמידו מהר"א חסון, ומפליאים מאד „כי העמידו תלמידים הרבה גדולי עולם והרביצו תורה ומעשים טובים וחברו גם ספרים בשו"ת, דרושים והדרושים, ור' ברוך חבר ספר מקור ברוך (שו"ת), [שה"ג אות מ"ם] ובע"ס קורא הדורות מפליאם עוד יותר. בהחזניא ח"א מצאתי פיוט אחד מיוחס.

„לר' יוסף קלעי" והתחלתו: א ג ג י עליך בפשטו כילק: ואולי אחד הוא עם ר' יוסף קלעי כרפאן מחבר השיר! י ח י ד טרם היות עולם הנזכר בלקוטי קדמוניות [נספחים צד 127]. וכן מצאתי שם עוד איזה שירים לאנשים בלתי נודעים „לי כמו: פתיחה להרב משה קפצטו זצ"ל בחזניא ח"ב, ובמקום אחר חתום בראשי החרוזים: „לי אבן משה קפוציטו" ר' אברהם חיון ב"ר שלמה, הרב רבי מנצור זצ"ל: משה בן הרב חזק: הרב רבי עבאם, עבאסי עבאש א): רבי שלמה שרביט ב) משה ברבי חייה חזק ואמץ [כן

א) ואף כי אודות האיש הזה כבר דבר ברחבה הרשד"ל ז"ל, בכל זאת עוד ערפל מכסהו. ומי יודע אם איש אחד, או שלשה המה אלה? כי הנה במקום אחד מצאתיו חתום בראשי החרוזים „אני עבאסי" והוא בעצמו לא יטעה בשמו בלי ספק.

ב) אחרי כתבי זאת מצאתי שם ר' שלמה שרביט מוזכר באחת הרשימות משנת הקמ"ס אשר אני חושבה לאמתית. וז"ל הרשימה:

35 „חזק הכותב
ואמיץ הקורא

הוא חתום בראשי חרוזיו בשירו בהחזוניא ח"ג] : ר' חנניא בן שלחיה : ועוד רבים כאלה אשר נמצאו שיריהם בידי בכ"י אשר לא אוכל להגיד לראבון רבי אודותם מאומה ·

בשנת ה"א ש"ח מצאנו ראינו איש רם, ונכבד בבית המלך כמה"ר משה כוכז (Kokos) המתואר : השר הנעלה הגאמן למלכות מעכ"ת השם הטוב המשכיל והיקר" [רשימה 2 פרק י"ג] וכן מצאנו המשפחה הנכברה הזאת מוזכרה ברשימה 4 שם, ואחד מבני המשפחה הזאת מתואר בתאר : השר הנכבד הגביר הנעלה החכם כה"ר משה כוכז יר"ה בכ"ר החכם הנעלה כה"ר יעקב כוכז זצ"ל; בהקדמת סדר התפלה הנדפס בקלעא, בשנת השקפ"ה [תצ"ה] וכותב ההקדמה יגביה שיאו עד גבהי שחקים עד כי לא התעצל לכתוב עליו : וממשה עד משה לא קם בגלילותינו כמשה : ועוד תארים נכבדים כאלה [ראה לעיל פרק י"ג] ומבני המשפחה הזאת נשארו לתפארת שלם החיים עוד היום בין יהודי קרים ·

ובאחד מכתבי הרוסים משנת 1474-5 [על דברת קאראמזין] נזכר, כי הנסיך איסאיקא (Hoaйко) אשר ישב במנגופ, הציע לתת את בתו לאשה להנסיך הגדול יָאאן יָאאנאוויץ מרוסיא, והנסיך הגדול צוה למלאכו אלעקסיי סטארקוו להתודע על ידי היהודי העשיר הארזי כוכח בכַּפָא [פעאדאסיע] כמה אלפים זהובים יאבה לתת שלוחים לבתו.

האינזינער הצרפתי באפלאן אשר היה במנגופ במאה הי"ז יאמר בפרוש דברים האלה; מקום [מנגופ] הנהו מבצר שפל ודל עומד על ההר באבא, וכל יושבי המבצר הזה הנם יהודים, ולא נמצא שמה יותר מששים בתים ·

בין המתנוססים כאבני נזר על אדמת קרים בדור האחרון היה הרב ר' דוד ב"ר אליעזר להנו, אשר כתב את החזוניא משנת הפ"ג עד התפ"ה אשר העתקתי לעיל את הקדמתו להחזוניא והשגות אבן רשף עליה, הרב הגאור הזה

ישראל בכה"ר שלמה
שנים הזהב כתב את
החומש הזה לר' חלבו
ושלם כמ"ד לעמר ב"ל לחדש
אייר בשנת הקע"ט, השם
יזכה להגות בו הוא ובניו
ובני בניו עד סוף כל הדורות
אנ"ס :

והנה ר' ישראל זה בן ר' שלמה פרנס כתב את החומש בשנת הקע"ט. ואם כן זה שמו ר' שלמה פרנס בזמן ההוא היה ר' שבתי הקרימי. והוא הוא שלמה אשר נקבר [illegible] אם ספרו הנ"ל. (קאטאלאג מכתבי הפירקאוויץ [illegible] 234. ...

תבר ספר „משכן דוד" בשני חלקים ע"פ עדות אבן רש"ף ואנכי לא ראיתיו והראשון אשר הודיע אודותיו היה הרב החכם רש"י פין במאמרו „חכמי ישראל בקרים" [הכרמל שנה ג' צד 117] ובטוב טעם ודעת העיר עליו כדברים האלה :

„אולם בבואנו לדבר עליו כהיום ישמח לבבנו בחכמתו וידיעתו הרבה בחכמת הלשון, אשר הציב לה מצבה בספרו היקר „משכן דוד בשני חלקים : החלק הראשון כולל כל השרשים בהוראותיהם, והשני מבאר הבדל השמות הנרדפים, חברו בשנת תצ"א לפרט „מלאכ"ת" והוא ספר רב הכמות והאיכות נמצא בכ"י בתבנית קווארטא אצל ידידנו הר"ר אבן רש"ף, ולמען דעת את תכונת הספר וסגנון לשון מחברו המעיד על בקיאותו בכל ספרי ישראל נעתיק את שער הספר והקדמתו, אשר צוה ידידנו הר"ר אבן רש"ף להעתיק לנו .

„ספר משכן דוד

„המחבר קרא שמו בישראל מ ש כ ן ד ו ד יען שהוא משכן ובית מנוחה ונחלה למלין יכביר יפטירו בשפה המה יניעון לחלוף ממדבר בא אשר יזכרו בשמם גבולים נרדפים בחכמה מבטא שפתים מתחלפת ומתחלקת לכמה טעמים וענינים ופנים שונים ואלה כוסיף על הראשונים דברי דוד האחרונים על ספר אהל מועד ועליו יסד ארש על מכוניה והקים את המשכן לחבר את האהל והוסיף נופך משלו, הכינה וגם חקרה הר"ל דוד בלא"א אליעזר לחנו נ"ע מרביץ תורה אשר איתן מושבו פה העירה ק"ק קראסוב תחת ממשלת אדוננו קפלאן גיראי חאן יר"ה .

הקדמה

יבואונו רחמיך ואחיה   כי תורתך שעשועי ,

יגילו השומעים וישמחו הרואים את יקר תפארת גדולת הספר הזה כי הוא מבוא השמוש למבטא שפתי חלוקות לשון מדברת אמריה תאמר והחליקה לשונה במענה לשון שפת יתר מתחלף במבטא מקרא אחד יוצא לכמה טעמים והן מקרא יוצא מידי פשוטו הלא אזן מלין תבחן ועיוני בעלמא במדבר קדמות ומנחליאל במות לחובב שחבב את התורה וטעמיה ומליצה באמרי נועם יפרוש כנפיו להימן למימינים בה הגה ברוחו הקשה והנה מפיו יצא שפת יתר וחלוף ושינתה מקומה וצורתה הרגילה בא, לחלק יצאה והפליגה בעמקי שפה ובלשון אחד ודובר דבר דבור על אפניו כאשר יהיה האופן בתוך האופן ואופן על כמין יוסב להאיר אל עבר פניה סביבות המענה אשר היה שם אהלה בתחלה ומשם יפרד והיה להרבה ראשים משונים ותונים זה מזה מקבלים ואומרים ודקימו את המשכן עד בואם אל מקום תחנותם אל המנוחה ואל הנחלה שם הם שבים ללכת לו יסבו בלכתן אל אשר יהיה שמה

Digitized by Google

דהוח ללכת בהנשאם מעל הארש, מראש מקדמי ארש וכו' שמה ישבו כסאות למשפט הלשון והמבטא אשר יבטא האדם בדבר והלשון הפונה קדמה אל ארש קדם וכל הנחלים הולכים אל הים עד כל מרבה רגלים לדבר וכו', והדברים עתיקים שבכה עתיק יומין והעלימן על עלמות וצירפן והמירן לבוא ולעמוד על משמרותם בעמרם יעמודו לעמוד על גבולם אלה נכח אלה ונשיא אחד יהיה לכלם בשם יקרא המוציא במספר צבאם אז ירדו לשערים המצוינים יחד יבואו נדודיו בפועל ובשמות ובמלין נרדפים השוים בהוראה אחת ושפה מתחלפת להם נפרדים לחלקים רבים וכו', וכל אחד בסים לחברו וטעמו ונמוקו עמו איש איש על דגלו באותות תוציא צמחה מערוגת מטעה בצל דליותיו תשבונה אחת ארוכה ואחת קצרה הלוך וטפוף תלכנה לבתים לבדים וכר כל באיה לו ישובון ובצל כנפיו יחסיון.

ובהיות כי מנעורי גדלני כאב ואמרתי אחכמה כי עוד לאלוה מלין יכביר יגדיל ויאדיר ולשוננו יגביר שפתינו אתנו שפת אמת תכון לעד הן הנה היו לפני ישראל הם המדברים בארש רחבת ידים ארוכה ורחבה ונסבה למעלה ופנה אל הסובב אל מקום המשבח אשר היה שם אהלה בתחלה רבתי בדיעות ולט יד ויתר שאת אשר כמוהו לא נהיתה מני שים אדם עלי ארץ ויקרא האדם שמות, וכדי להראות העמים והשרים את יפיה רציתי לבאר באור הימים לעבוד עבודת המשכן והאהל אשר נטה לו דוד ולהעלות עליו עולות במעלות הגיות שכליות ואלהיות כלם נתנו מרואה אחד, ולולי שקדמני אדם הגדול בענקים להעניק לי מפירושי הלא הוא החכם כה״ר שלמה בן אברהם בן שמואל מאורבינו ז״ל א) אשר חבר ספר אהל מועד ומצר היותו בית ועד למלין השוים בהוראה אחת ושפה מתחלפת להם ויעמוד ולא אכיר מראהו ולא ראיתיו עד הנה ובודאי שנינו מני מולא חדא אנחנו ואב אחד לכלנו ואל אחד בראנו ובמנגנן אחד מצאנו לעמוד על הפרק ובפרשת דרכים להשמאיל או להימין, ואמרתי אל לבי אלכה נא השדה ואלקטה באמרים לראות בגנים וללקוט שושנים ששנים בהלכות ודרושים ממאמרי חז״ל ולעשות סניף לכל דבר יש שבקדושה במדרשות ורמזים בדרך הלציי ומיני טעמים לפנים שונים ומאמרים נחמדים יונעם לשומעיהם מתוקים מדבש ונופת צופים את אשר האלהים אנה לידי מפי השמועה וסברות למודיות אשר טפחתי ורביתי מדעתי כי חנני אלהים וקיימני והגיעני עד הלום ללכת בעקבות דברי חכמים וחידותם ולשתות בצמא את דבריהם לרוות צמאון רעבים גם צמאים ולהשקות נמילי חלב אשר התאוו תאוה לדרוש במעשה מרכבת במלות הדברית בעסקי שפה ובלשון אחדת ואנחנו נחלץ בכח ולו בחיל לבוא עד תכונת המלה ומוצאה ומובאה וכל צורתה בתבניתם אשר הראית לדעת ומלך אחד יהיה לכלם והאופנים ינשאו לעמתם פתח השער אל מקום אשר דבר המלך אשר ימלוך אחריהם

א) נדפס טריוויזא שנת ש״ח.

Digitized by Google

הייתי הוגה בדברי השלם ר׳ אברהם אבן עזרא ז״ל בפירושו לתורה עם כי פירושים אשר תחת יד יכולתי להגיעם אל ידי סכל מפרשי דבריו, וראיתים נחלקים לשלשה חלקים, מהם פרשו דבריו בדקדוק בלבד, ומהם בפשטי הסתומים והחתומים, ומהם בסודותיו לבד, ומעט מן המעט ששלחו ידם לבאר דבריו בשלשה החלקים, וראשם בחשיבות החכם ר׳ יצחק ב״ר שם טוב השפרוטי ז״ל, וברוב פשטיו טעה כאשר נבאר על מקומות שטעה אם יגזור האל בחיים, ויהי היום בחדש שבט בחמשה עשר יום בו, ואני בעיר קירים (סולכת) עיר המלוכה ממלכת קדרים עוררוני מן השמים לבאר דבריו בכל שלשת החלקים, ר״ל בדקדוקיו ובפשוטיו ובסודותיו, בשתי העתקות הנמצאות בידינו ארוכה וקצרה, ואינה מדרך המוסר להתקשט אדם בפיאה נכרית לאמר שהיא שלי, כן ליחס מאמר או ביאור לעצמו לאמר חדשתיו ולא קדמהו אדם בו, כי יגלוהו עדי הבחינה, לכן אני מודה ומודיע כי עשרה מפרשים היו בידי, תוכם אכלתי קליפתם זרקתי, דבריהם הארוכים קצרתי והקצרים הרחבתי משכיותם, ובכל כונתי להביא מאמריו לתכלית טוב, וברוב המקומות נשענתי בפירוש דבריו מדבריו בפרושיו במקום אחר, כי הם העקר בהבנת דבריו, ומפני שנמצאו בעמנו אנשים אשר לא העמיקו בדבריו ודברו עליו תועה לאמר כי הוא מן הכופרים בדברי קבלה, שרי להו מרייהו, ולכן קראתי עליו המקרא הזה: אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו, והטעם שבנוה חכם אוצר נחמד מכל חמדת העולם הזה והבא, בו כסף והוא הדקדוק, בו זהב והם הפשוטים ותקוני המקראות על מכונתם, בו סגלת מלכים סודות אלהיות כי הוא כשמן הטוב, וכסיל אדם יבלענו וישחיתנו בטענותיו ההפוכות כמו רגע, לא חלו בהם ידי מצדיקי הרבים ודנו כל אדם לכף זכות, ולפי שפירושי זה כולל כל הנמצא בנוהו, קראתי באור זה אוצר נחמד, שבו יתבארו כל כוונותיו ורמיזותיו וחידותיו בכל שלשת חלקי באוריו, והרוצה להכנס בנוה החכם יפתח אוצרו הנחמד והוא פירושי, ומשם יאכל פרי מגדיו, ושמן הטוב יורד על ראש הבנת סתימות רמזיו וחידותיו בכל שלשה חלקיו אשר עליהם העמיד ספרו הישר, כי ישרים דרכי ה׳ צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם, ואלהים עמנו בראש, בו בטחוננו והוא יישרנו על דרך ישכון אור האמת המופיע על שומרי בית קבולם, והמאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים יאיר עיני שכלנו במאור תורתו למען נחכם באחריתנו והיא ההצלחה הנצחית אשר לא תשוער איכותה לאחד מאתנו בעודנו דבקים בחיי הבל ברוך אתה ה׳ למדני חקיך׳ ·

מלבד הספר הזה חבר הרב הזה עוד ספרים אשר הזכירם בעצמו באוצרו הנחמד ·

2) פירוש על התורה אשר כתב לפי הנראה בעת אחת עם אוצרו ·

3) פירוש על ספר קהלת, הזכיר ממנו באוצרו בפ׳ ואתחנן, ובידי נמצאו ממנו שלשה עלים כ״י על קלף בתבנית חצי בוגין ·

Digitized by Google

4) יסוד העבוד, מוזכר ממנו בפרשת אמור ·

5) שושן סודות, אשר לא ידענו עד כה אל נכון למי הוא והשמי הספרים יחסוהו לאחד מתלמידי הרמב"ן · ואבן רש"ף הוכיח כי הוא הוא מחברו, ואולי ספר אחר הוא בשם זה ·

6) ספר דקדוק, מובא באוצרו שתי פעמים ע"פ עדות אבן רש"ף, ועוד ייחס לו עוד ספר אחד בשם :

7) אוצר ה', המובא כמה פעמים בספרו שושן סודות ובאוצר נחמד, על פי עדותו היה הרב הזה חתן לר' אברהם הצרפתי ומביא חדושי תורה בשמו, ולא נודע לנו מי הוא ?

כבוד גדול כבדו יהודי קרים את הרב ר' משה הגולה בחייו אשר עמד בראש העדה וכלם הקשיבו לעצתו כנראה מתקנותיו אשר תקן להם [ויית בספר]· וכן יכבדוהו אחרי מותו עד כי קבלו את שיריו בסדורי תפלותיהם לשורם בקהל רב, ויען כי יקר לנו גם זכר קטן מאנשי מעלה אשר האירו באור חכמתם על ארצנו הנדחים בקרים, לא למותר הוא להעתיק בזה את שיר הנמצא אצלי בכ"י בסדר תפלה ליהודי קרים חלק ראשון, החלק הזה מחזיק 308 דפים באקטאוו ¼ על נייר עב ובכתב יד יהודי קרים יפה מאד, וכן ובשני החלקים הנותרים הנמצאים ג"כ בידי ישנם שירים למאות, נמצא בקצרה במאמר „אוצר כ"י לבנ"י בקרים" וזה התחלתו, בראשו כתוב :

„לרבינו משה הגולה ;

„אלהים חי ואל נורא, שמע קולי ביום אקרא, וחנני ביום צרה :

„גלעתי ונדכיתי, ונהמתי בשאגתי, עלי ערשי ומטתי :
„ידעתי מזימותי לבקש על עונותי וכל ימי ולילותי :
„מחה פשעי בחסדך והושיעה לעבדך דמעי שים בנאדך
„שמע קול תחנתי בהתחנני בצרתי עלי ארצי ונחלתי
„הלא אתה בחרתנו ולמה זה עזבתנו ביד אויבים מסרתנו
„הלא תשוב תחיינו ומן קסים תרימנו ועל סלע תקימנו
„גמול איבי ומעשיהם מגינת לב תנה להם ואל ישעו בשקריהם
„ואגידה גדולתך לכל ; בא גבורתך ראותי או בנקמתך
„למען דם עבדיך בטוחים על חסדיך והם זרע ידידיך
„השיבנו ונשובה שמחנו ברוב טובה עדי זקנה וגם שיבה :
ככתוב השיבנו ה' אליך וכו' ·

שם הרב ר' משה כתוב בראשי החרוזים „אני משה הגולה", ובהביאי פה את שירו הנני להעיר כי מצאתי שירים אחרים אצלי בכ"י בהחזוניא המיוחסים להרב ר' אליקים ואולי זה הוא בעצמו חתנו של ר' אברהם הקריסי

Digitized by Google

המוזכר לע״ל, ולאשר כי בעיני הם הדלי תועלת לא חפצתי להעתיקם בזה, ואביא רק את ראשי החרוזים מהם: בהחזניא חלק ב׳ אחרי שיר השירים ומדרש שה״ש המועתקים לשפת תורקי כתוב: פתיחה נאה להרב אליקים זצ״ל תחלתה: רנו שמים, יום נתנה בו דת יומים: אמת תורת ה׳ תמימה: [ר״ת אליקים] ובחזניא חלק ג׳ נמצאה: פתיחה לר׳ אליקים חזק: אשר נותן למלפי עם תשועה: פתיחה לר׳ אליקים זצ״ל: אלוה חי ומבין כל צפונות:

בהזכרת נשמות מצאנו עוד שנים מרעי הרב ר׳ משה הגולה אשר היו אתו בעיר אחת בכפא [כעדות ר״ד לחנו בעל הקדמת החזניא] ובעצה אחת ע״ד י״ח התקנות אשר תקן לבני עדתו בעניני הדת, האחד מהם אשר הזכירו גם בעל ההקדמה בתאר „רב גדול״ ובהזכרת נשמות בתאר „מורנו ורבינו החכם כר׳ אשר הכהן״ והשני הוא הרב ר׳ קלמן אשכנזי המתואר ג״כ בתארים נכבדים כהראשון, ולא נודע לנו מאומה ע״ד הרבנים הנכבדים האלה וקורותם מכוסים בערפל כאשר לא ידע גם כותב ההקדמה את הרב השלישי אשר היה אתם במחיצתם, והנני משער כי השלישי הזה הוא ר׳ זכריה הכהן יען נזכרו זה אחר זה בהזכרת נשמות כל חמשת הרבנים האלה, ועוד אחד מבית דינו אשר הזכירו בעל ההקדמה בשם „ר׳ שמואל ש״ץ חברנו״, והנה בהזכרת נשמות נזכר עוד חכם אחד ר׳ יצחק פמיינטא אשר שמו מורה עליו כי יליד איטליא הוא אף כי לא מצאתי כל זכר לו במקום אחר, וכגורל החכם הזה כן גורל עוד איזה חכמים הנזכרים שם, והמה החכמים כר׳ ירמיה, והחכם ר׳ יצחק בנין אשר שם כינויו מורה עליו כי בן ארץ קרים או תורמה היה, ובהשקפה הראשונה נראה כי אלה אשר נזכרו בהזכרת נשמות אחרונה הם היו גם אחרונים במעלה, לא בזמן, כי גם הראשונים לא נזכרו אצלם כסדר הזמנים, וע״כ לא נשאר כל זכר לאלה האחרונים. וחוב קדוש מוטל על חכמי ישראל לחפש באוצרי כ״י לבני ישראל אולי ימצאו עוד דבר מה הנוגע לחכמת חכמי ישראל בקרים, ולבי נכון ובטוח כי לא יעמלו לריק, ונמולם נכון מאלהי ישראל, ותודות אלף מפי רבבות אלפי ישראל בעד הטוב אשר ייטיבו לנו, בהאירם נוגה אור על מחשכי אחינו אלה יהודי קרים אשר כסו בעב הענן אלפי שנים, ועוד לא נסה אף אחד מסופרינו לקחת לו מועד לדבר אודותם דבר בשערי יהודה, ולא אדבר כעת מאלה אשר הרבו עשות ספרים אין קץ אשר לא הביאו לנו כל תועלת, וטוב היה להם ולספרותנו לוא לא נבראו משנבראו, יען אלה רבם לא אל המועיל ישימו פניהם, וכל מגמתם לרדוף בצע מחיר הנייר אשר השחיתו, אכן החכמים באמת אשר לא יתהוללו בהבלים ועוז בידם להביא תועלת, אליהם אשים דברתי, עליהם מוטל החוב הקדוש לחקור בדבר הזה עד שידם מגעת באוצרי הספרים ורשימותיהם אולי ימצאו זכר לאחד מאלה, כי בביתי אין ספר ואין רשימה מהנוגע לדבר הזה, והנני נכון לעזור לכל אלה אשר ידרשוני בכל אשר תמצא ידי לתועלת החכמה בכלל ולתפארת ישראל בפרט.

Digitized by Google

ובסדרם נבוא לדבר על חכמי קרים אשר הופיעו בדורות האחרונים הנודעים לנו מי ומה הם. הנני להעיר עוד על איזה מהם אשר אף כי לא הצליח לי לדעת באיזה זמן חיו בקרים, אבל קודמים המה בזמן מהחכמים לבית לחצו בלי כל ספק, ואחד מהם הוא המתואר בהזכרת נשמות „החכם השלם כר׳ יצחק חנדלי״, ואם כי אין ראיה לדבר שהיה מחכמי קרים, אבל זכר לדבר יש, משם כנויו „חנדלי״ המורה כי היה מארצות הישמעאלים, [„לי״ בשפת קדר יבטאו לֶע, והוראתה „מן״ כמו „כפאלֶי״ מעיר כפא ורבות כאלה], ועוד כי בדהחוניא כ״י חלק ראשון מצאתי בין הזמירות לשבת זמר אחד המיוחס אליו, ובראשו כתוב : „ואלו הן הזמירות חברם ויסדם החכם השלם כמה״ר יצחק חנדלי זצ״ל ונהגו לאומרם בסעודה בשבת ושמו חתום בראשי תרוזותיו : יצחק חנדלי וצוק״ל :

„מיום ראשון עד יום ששי זכור את יום השבת
אם כוזמן לך חפץ שמור אותנו · לשבת
ששת ימי מעשיך עשה לכבוד השבת
כי ביום השביעי תשבות ותנוח בשבת :

צור עולמים יפתח לך את אוצרו רותה
להכין צרכי שבת לקרב שבת מנוחה
ולא מצאה היונה לכף רגלה מנוחה
מתי יבוא יום טוב שבת אזי תמצא הנחה :

חמדה טובה היא גנוזה מיום נברא העולם
שמו שבת ויום חפשי ובו חירות מכולם
דבר צוה לדורי דור צור ישראל גואלם
כה לעשות את השבת כי היא ברית עולם :

קדוש יום זה מכובר אות היא לבני ישראל
יום השבת והמלכה נתנה לעמו אל
זכור שמור את השבת כדת משה יקותיאל
אולי ירחם אב על בנים ויבנה האריאל :

אולי ירחם וכו׳ תם ·

אחרי הזמר הזה כתוב; עוד לו סימ״ן יצחי״ק בנגון נאה ויפה : [illegible] ארון כל עולמים, ישבחוהו נבראים; ועוד אחד הכתחיל; יאמרו כל [illegible] איה אלהיהם: ושם עוד איזה מזמורים מיוחסים לר׳ יצחק אבל לא [illegible] לא לאיש אחד המה, כי אחרי האחרון אשר הבאתי פה נמצא הזמר [illegible] „יום זה לישראל״ אף כי בשנוים רבים, וכתוב עליו „סימן יצחק [illegible]

Digitized by Google

גם מחבר השיר „המבדיל בין קדש לחול"
קראים ח"ד צד ק"ב, והנני להעיר כי בהחזניא א
שלשה חרוזים בסוף זמר המבדיל, אחרי „יום ליום יב
לילה" כתוב :

„תן לנו שבוע טוב, רעננה כגן רטוב, מיי יצא הטו

ולא אזכור כעת אם נמצאה ההוספה הזאת בסדור הספרדי

אחרי החכם הזה מצאנו איש רם המעלה המתואר : מורנו הרב כר' משה מבורך : בהזכרת נשמות, וגם שם הרב הזה ממקום אחר, רק מצאתי בסדר תפלה ליהדי קרים הנקרא חזניא פתיחה מיוחסה אליו, קודם קריאת המגלה, ובראשה כתוב „פ משה מבורך :

„מה גדלו מעשי האל וחסדיו יראה יגלה נסי קדם
אבטח בצלו אחסה כי אין מבלעדיו נורא ופלא יעשה תמיד
אויבי גבה ועלה יעץ בחצי לילה חשב לכלות כלה סורה

ואני בגלותי

שמע לקול צעקת ראה דמעת בוכי דברי הצומות ועקת זרע ע
יושר פעלם וצדקת אסתר ומרדכי יאיר כנוגה זרח ובאור דר
שושן עלי קוץ פרח שומני לפני טרח לעבור עבודתי ;
היה יגונם גילה נהפך מרירותם אויבי עלי עץ נתלה הכין לזר
וימי הפורים סלה קבעו לדורותם עם קריאת מגילה קויים ל
עליון אשר מעולם שמע האזין קולם נגלה ומיד גאלם יחיש זמן ג
ישיב את שבותי .

ובחזניא חלק ב' מצאתי עוד פתיחה אחת מיוחסה אליו וכתוב ברא

„פתיחה לשבת נחמו למורנו הרב רבי משה מבורך זצ"ל : והתחל

ארון עולם ארון כל הגדולות : וזולת זאת לא מצאתי ע"ד הרב מאומה, אכן לפי הנראה איננו מהדור האחרון, כי שתי הפתיחות הנ נמצאות בידי עוד בארבעה מקומות בכ"י על עלי נייר עתיקים, והבאתי פתיחתו בזה לבל יאבד זכרו בין חכמי ישראל בקרים ובסדר התפלה הנד בקלעא בשנת „השקיפה" בהקדמתו הוא אומר : ועל פי סדר הנהגת התנ השלם המקובל האלהי כמוהר"ר משה מבורך תנצב"ה, אשר קבל מאבות הרבנים וכו' [ראה לעיל פרק י"ג] ומזה נראה כי מחכמי קרים היה, ואול

Digitized by Google

ועוד
דאבן

מה״ד
הטוב
וזאת
ישר
ה״ד
ה״ה
צל
ים
ת

Digitized by Google

אבהן" נוכל להוציא ג"כ כי היה אחד מבני בניו, אבל איך שיהיה שמח לבי למצוא זכר להרב הזה.

בין הרבנים החכמים הנזכרים בהזכרת נשמות פגשנו שלשה חכמים את ר' אלישע ור' אפרים ור' חנוכה ולכלם תאר אחד „מורנו ורבינו החכם הרב: וזולתי הרשימות המזויפות אשר ברא פירקאוויץ על שמם [ראה לעיל רשימה 28, 29, 30, 31] לא נדע אודותם מאומה, ויוכל להיות כי רשימה 30 לא נזייפה בעצם רק המזייף נתן לה מקום בזמן קדום מאד, אשר לפי דעתי שלשת הרבנים האלה היו בדור האחרון ועל זאת יעיד שם העיר „כפא" מקום מושב ר' אלישע, [ראה הלאה זיופי אבן רש"ף ע"ד העיר הזאת], כידוע כי העיר הזאת היתה לעיר גדולה רק אחרי בוא הגענואיזים אשר כללו את יפיה.

הנוסע הקראי שמואל הקדוש בן דוד מזכיר גם הוא כי פגש בדרכו אחד מנכבדי יהודי קרים אשר הלך במלאכות המלך בַּחֲדִיר גירי כאן, והוא ר' שלמה סַבָּח הסוחר של המלך הנ"ל (גנזי ישראל חוב' א' צד 25].

בע"ס שם הגדולים מזכיר שני אחים רבנים ר' ברוך קלעי [מצופות קלעא] ואחיו ר' מרדכי קלעי תלמידו מהר"א חסון, ומפליאים מאד „כי העמידו תלמידים הרבה גדולי עולם והרביצו תורה ומעשים טובים וחברו גם ספרים בשו"ת, דרושים וחדושים, ור' ברוך חבר ספר מקור ברוך (שו"ת), [שה"ג אות מ"ם] ובע"ס קורא הדורות מפליאם עוד יותר. בהחזניא ח"א מצאתי פיוט אחד מיוחס.

„לר' יוסף קלעי" והתחלתו: א ג ג י עליך בפשטו כילק: ואולי אחד הוא עם ר' יוסף קלעי כרפאן מחבר השיר! יחִיד טרם היֹות עולם הנזכר בלקוטי קדמוניות [נספחים צד 127]. וכן מצאתי שם עוד איזה שירים לאנשים בלתי נודעים „לי כמו: פתיחה להרב משה קפצטו זצ"ל בחזניא ח"ב, ובמקום אחר חתום בראשי החרוזים: „לי אבן משה קפוציטו" ר' אברהם חיון ב"ד שלמה, הרב רבי מנצור זצ"ל: משה בן הרב חזק: הרב רבי עבאס, עבאסי עבאש א): רבי שלמה שרביט ב) משה ברבי חייה חזק ואמץ [כן

א) ואף כי אודות האיש הזה כבר דבר בהרחבה הרשד"ל ז"ל, בכל זאת עוד ערפל מכסהו. ומי יודע אם איש אחד, או שלשה המה אלה? כי הנה במקום אחד מצאתיו חתום בראשי החרוזים „אני עבאסי" והוא בעצמו לא יטעה בשמו בלי ספק.

ב) אחרי כתבי זאת מצאתי שם ר' שלמה שרביט מוזכר באחת הרשימות משנת הקפ"ט אשר אני חושבה לאמתית. וז"ל הרשימה:

85 „חזק הכותב
ואמיץ הקורא

Digitized by Google

דברא חתום בראשי חרוזיו בשירו בהחזניא ח"ן]: ר' חנניא בן שלחיה: ועוד רבים כאלה אשר נמצאו שיריהם בידי בכ"י אשר לא אוכל להגיד לראובן כבי אודותם מאומה.

בשנת ה"א ש"ח מצאנו ראינו איש רם, ונכבד בבית המלך כמה"ר משה כוכו (Kokos) המתואר: השר הנעלה הנאמן למלכות מעב"ת השם הטוב המשכיל והיקר' [רשימה 2 פרק י"ג] וכן מצאנו המשפחה הנכבדה הזאת מוזכרה ברשימה 4 שם, ואחד מבני המשפחה הזאת מתואר בתאר: השר הנכבד הנגיד הנעלה החכם כה"ר משה כוכו יד"ה בכ"ר החכם הנעלה כה"ר יעקב כוכו זצ"ל; בהקדמת סדר התפלה הנדפס בקלעא, בשנת השקפ"ה [תצ"ה] וכותב ההקדמה יגביה שיאו עד גבהי שחקים עד כי לא התעצל לכתוב עליו: וממשה עד משה לא קם בגלילותינו כמשה: ועוד תארים נכבדים כאלה [ראה לעיל פרק י"ג] ומבני המשפחה הזאת נשארו לתפארת עולם החיים עוד היום בין יהודי קרים.

ובאחד מכתבי הרוסים משנת 1474-5 [על דברת קאראמזין] נזכר, כי הנסיך איקאיקא (Иоайко) אשר ישב במנגופ, הציע לתת את בתו לאשה להנסיך הגדול יאאן יאאנאוויץ מרוסיא, והנסיך הגדול צוה למלאכו אלעקסיי סטארקאו להודיע על ידי היהודי העשיר הארזי כוכח מכפא [פעאדאסיע] כמה אלפים זהובים יאבה לתת שלוחים לבתו.

האנזינער הצרפתי באפלאן אשר היה במנגופ במאה הי"ז יאמר בפרוש בדברים האלה; מנקופ [מנגופ] הנהו מבצר שפל ודל עומד על ההר באבא, וכל יושבי המבצר הזה הגם יהודים, ולא נמצא שמה יותר מששים בתים.

בין המתנוססים כאבני נזר על אדמת קרים בדור האחרון היה הרב ר' דוד ב"ר אליעזר להנו, אשר כתב את החזניא משנת הפ"ג עד התפ"ה אשר העתקתי לעיל את הקדמתו להחזניא והשטות אבן רשף עליה, הרב הגאור הזה

ישראל בכה"ר שלמה
שרביט הזהב כתב את
החומש הזה לר' חלבו
ונשלם במ"ד לעשר ב"ל לחדש
אייר בשנת הקע"ט, השם
יזכהו להגות בו הוא ובניו
ובני בניו עד סוף כל הדורות
אנ"ס:

והנה ר' ישראל זה בן ר' שלמה שרביט כתב את החומש בשנת הקע"ט. וזה [illegible]
ר' שלמה שרביט בזמן אחד עם ר' אברהם הקדמוני. ואולי הוא מעלה [illegible]
את ספרו הנ"ל. (קאטאלאג מכתבי הפירקאוויץ נו 254. [illegible]).

ספר אשר „משכן דוד" בשני חלקים ע"פ עדות אבן רש"ף ואנכי לא ראיתיו . הראשון אשר הודיע אודותיו היה הרב החכם רש"י פין במאמרו „חכמי ישראל בקרים" [הכרמל שנה ג' צד 117] ובטוב טעם ודעת העיר עליו דברים האלה :

„אולם בבואנו לדבר עליו כהיום ישמח לבבנו בחכמתו וידיעתו הרבה בחכמת הלשון, אשר הציב לה מצבה בספרו היקר „משכן דוד בשני חלקים: החלק הראשון כולל כל השרשים בהוראותיהם, והשני מבאר הבדל השמות הנרדפים, חברו בשנת תצ"א לפרט „מלאכ"ת" והוא ספר רב הכמות והאיכות נמצא בכ"י בתבנית קווארטא אצל ידידנו הר"ד אבן רש"ף, ולמען דעת את תכונת הספר וסגנון לשון מחברו המעיד על בקיאותו בכל ספרי ישראל נעתיק את שער הספר והקדמתו, אשר צוה ידידנו הר"ד אבן רש"ף להעתיק לנו .

„ספר משכן דוד

„המחבר קרא שמו בישראל מ ש כ ן ד ו ד יען שהוא משכן ובית מנוחה ונחלה למלין יכביר יפטירו בשפה המה יניעון לחלוף ממדבר בא אשר יזכרו בשמם גבולים נרדפים בחכמה מבטא שפתים מתחלפת ומתחלקת לכמה טעמים וענינים ופנים שונים ואלה מוסיף על הראשונים דברי דוד האחרונים על ספר אהל מועד ועליו יסד ארש על מכוניה והקים את המשכן לחבר את האהל והוסיף נופך משלו, הכינה וגם חקרה הר"ל דוד בלא"א אליעזר לחנו נ"ע מרביץ תורה אשר איתן מושבו פה העירה ק"ק קראסוב תחת ממשלת אדוננו קפלאן גיראי חאן יר"ה .

הקדמה

יבואונו רחמיך ואחיה   כי תורתך שעשועי ,

יגילו השומעים וישמחו הרואים את יקר תפארת גדולת הספר הזה כי הוא מבוא השמוש למבטא שפתי חלוקות לשון מדברת אמריה תאמר והחליקה לשונה במענה לשון שפת יתר מתחלף במבטא מקרא אחד יוצא לכמה טעמים והן מקרא יוצא מידי פשוטו הלא אזן מלין תבחן ועיוני בעלמא במדבר קדמות ומנחליאל במות לחובב שחבב את התורה וטעמיה ומליצה באמרי נועם יפרוש כנפיו להימן למימינים בה הגה ברוחו הקשה והנה מפיו יצא שפת יתר וחלוף ושינתה מקומה וצורתה הרגילה בא, לחלק יצאה והפליגה בעסקי שפה ובלשון אחד ודובר דבר דבור על אפניו כאשר יהיה האופן בתוך האופן ואופן על כמין יוסב להאיר אל עבר פניה סביבות המענה אשר היה שם אהלה בתחלה ומשם יפרד והיה להרבה ראשים משונים ותונים זה מזה מקבלים ואומרים והקימו את המשכן עד בואם אל מקום תחנותם אל המנוחה ואל הנחלה שם הם שבים ללכת לו יסבו בלכתן אל אשר יהיה שמה

Digitized by Google

הרוח ללכת בהנשאם מעל הארץ, מראש מקדמי ארץ וכו׳ שמה ישבו כסאות למשפט הלשון והמבטא אשר יבטא האדם בדבר והלשון הפונה קדמה אל ארץ קדם וכל הנחלים הולכים אל הים עד כל מרבה רגלים לדבר וכו׳, והדברים עתיקים שבכסה עתיק יומין והעליון על עלמות וצירפן והמירן לבוא ולעמוד על משמרותם בעמדם יעמדו לעמוד על גבולם אלה נכח אלה ונשיא אחד יהיה לכלם בשם יקרא המוציא במספר צבאם אז ירדו לשערים המצוינים יחד יבואו גדודיו בפועל ובשמות ובמלין נרדפים השוים בהוראה אחת ושפה מתחלפת להם נפרדים לחלקים רבים וכו׳, וכל אחד בסים לחברו וטעמו ונמוקו עמו איש איש על דגלו באותות תתיצא צמחה מערוגת מטעה בצל דליותיו תשכונה אחת ארוכה ואחת קצרה הלוך וטפוף תלכנה לבתים לבדים וכי כל באיה לו ישובון ובצל כנפיו יחסיון.

ובהיות כי מנעורי גדלני כאב ואמרתי אחכמה כי עוד לאלוה מלין יכביר יגדיל ויאדיר ולשוננו יגביר שפתינו אתנו שפת אמת תכון לעד הן הנה היו לפני ישראל הם המדברים בארץ רחבת ידים ארוכה ורחבה ונסבה למעלה ופנה אל הסובב אל מקום המשכב אשר היה שם אהלה בתחלה רבתי בדיעות ולט יד ויתר שאת אשר כמוהו לא נהיתה מני שים אדם עלי ארץ ויקרא האדם שמות, וכדי להראות העמים והשרים את יפיה רציתי לבאר באור הימים לעבוד עבודת המשכן והאהל אשר נטה לו דוד ולהעלות עליו עולות במעלות תודיות שכליות ואלהיות כלם נתנו מרואה אחד, ולולי שקדמני אדם הגדול בענקים להעניק לי מפירושי הלא הוא החכם כה״ר שלמה בן אברהם בן שמואל מאורבינו ז״ל א) אשר חבר ספר אהל מועד ומצד היותו בית ועד למלין השוים בהוראה אחת ושפה מתחלפת להם ויעמוד ולא אכיר מראהו ולא ראיתיו עד הנה ובודאי שנינו מני מזלא חדא אנחנו ואב אחד לכלנו ואל אחד בראנו ובמנגן אחד מצאנו לעמוד על הפרק ובפרשת דרכים להשמאיל או להימין, ואמרתי אל לבי אלכה נא השדה ואלקטה באמרים לראות בגנים וללקוט ששנים ששונים בהלכות ודרושים ממאמרי חז״ל ולעשות סניף לכל דבר יש שבקדושה במדרשות ורמזים בדרך הלצי׳ ומיני טעמים לפנים שונים ומאמרים נחמדים יונעם לשומעיהם מתוקים מדבש ונופת צופים את אשר האלהים אנה לידי מפי השמועה וסברות למודיות אשר טפחתי ורביתי מדעתי כי חנני אלהים וקיימני והגיעני עד הלום ללכת בעקבות דברי חכמים וחידותם ולשתות בצמא את דבריהם לרוות צמאון רעבים גם צמאים ולהשקות גמילי חלב אשר התאוו תאוה לדרוש במעשה מרכבת במלות הדברית בעמקי שפה ובלשון אחרת ואנחנו נחלץ בכח ולו בחיל לבוא עד תכונת המלה ומוצאה ומובאה וכל צורתה בתבניתם אשר הראית לדעת ומלך אחד יהיה לכלם והאופנים ינשאו לעמתם פתח השער אל מקום אשר דבר המלך אשר ימלוך אחריהם

א) נדפס בויניציא שנת ש״ח.

Digitized by Google

אחריו ילכו אל השערה ולא יחטיאו, והנמשל לך במלת פתח שהונחה להורות על הפתיחה והוא אשת בעל בעמיו וסוג גדול יגדור ויגבול לכל באי שער מקומו שהם פ ק ח פ ע ר פ צ ה פ ט ר פ צ ח, ב ט א ג ל ע פ ר ע פ ש ה פ ש ק ש ת ם ב ל ק פ ע נ ח שכלם מיודעיו ואחות מרעהו המורים כן על הפתיחה לאחרונה יסעו לרגליהם אך לא לחנם נשתנו זה מזה כי לא ראי זה כראי זה, כי מלת פ ע ר הוא פתיחת הפה ברוב בהרחבה הפתוחה לבלוע איזה דבר ומלת פ ק ח לא תפול בשום פנים אלא על ענין גלות ידיעה לא ראות חוש יתחדש, ומלת „פצה" הוא פתיחת הפה לדבר הדבר השמור בלב או לנדור נדר, ומלת פ ט ר הוא פתיחה כעין שלוח לפה או לרחם, ומלת פ צ ח הוא פתיחת הפה לשורר ולרנן, ומלת ב ט א הוא פתיחת פה לנדור נדר ולהשבע, ומלת ג ל ה הוא פתיחה כעין פרסום, ומלת ג ל ע הוא פתיחה לריב ומדון ומלת פ ר ע הוא לגלות הראש והשער לאבל ולקלון, ומלת פ ש ק פתיחת הפה לרע אליו, ומלת פ ע נ ח הוא פתיחת הדברים הנעלמים והסודות הצפונות, ומלת ש ת ם היא פתיחה לנקודת העין ותור שלה נראה פתוחה, ומלת ב ל ק הוא פתוח ומופקרת וחרב מאין יושב, הרי לך שכלם סובבים על קוטב אחד ובצל דליותיו תשכונה למינם למיניהם והולידה והצמיחה עד עקרה ילדה שבעה בנים למשפחותם לבית אבותם וסביב ל מ ש כ ן יחנו, ואני בעניי הכינותי והגדלתי והוספתי ושויתי עזר על גבור ובצפיתי צפיתי לחקור ולתור בחכמת המלין ולבאר ולבדוק עד מקום שיד שכלי מגעת וכו' ונאספו שמה כל העדרים עדר עדר לבדו למינו ישכון קו לקו ינטה על הבנין, והסכמתי בלבי לקרוא שם הספר משכן דוד יען וביען כי הוא משכן ובית מנוחה למלין והכתב והמכתב כי עוד לאלוה מלין כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת קרוב מצדיקי מי יריב אתי נעמדה נא יחד מי בעל דברים יגיש אלי ואני בה' אעלוזה אגילה ואשמחה בחסדך אשר העמדת במרחב רגלי ולהתאבק בעפר רגלי החכמים ולשתות בצמא את דבריהם ולהציב ציונים בשער בת רבים ובמים שאין להם סוף כי מן המקדש הם יוצאים והיה פריו למאכל בין דרושי דרושים לכל חפציהם סמוכים לעד לעולם, והאל ינחני בדרך אמת ובמעגלי צדק למען שמו ויראני נפלאות מתורתו להאיר עיני בתורתו ולהגות בו יומם ולילה על אדמת קורש ירושלים תוב"ב, אמן כן יאמר ה' (עכ"ל ההקדמה).

הרב ר"ד הזה כתב עוד ספר „דבר שפתים", וחלק אחד ממנו נמצא באוצר ספרי הקיר"ה, הכולל קורות מלכי המטרים.

ולהרב ר' דוד זה היה בן חכם. ר' אליעזר לחנו שעשה ציון לזכר נשמת אביו על שער הספר „משכן דוד" והודיע לנו את זמן פטירתו, וז"ל:

אוי כי ירד אש מן השמים	למחמד עינים
לכן עיני עיני ירדה מים	על צדיק כי היה לנו לעינים
יבחר מחנק נפשי	על נפילת עטרת ראשי

Digitized by Google

עש כסיל וכימה ידעכו אורים   חשך משחור תארם
זיו השמש והירח קדרו   על זה מעי מעי חמרמרו
רחם עליו צור שוכן מעונה   והשב רוחו ונשמתו על מכונה.

נפטר מורי ועטרת ראשי מחבר ספר „משכן דוד" מורנו ורבינו כמוהר"ד חד לכנו זצ"ל ביום ראשון י"ז ימים לחדש אלול שנת ה' משמים השקי"ף לפ"ק.

והד"ר ר' אליעזר זה נפטר ז' שבט שנת תקי"ב, ככו שנראה מרשימת נו על שער הספר הנ"ל לפרט בשי"ר לא ישתו יין, ולחתימת דברינו על תמי ישראל בקרים נוסיף עוד כי נמצא ביד ידידנו הר"ר אבן רש"ף חבור קטן נקרא בשם „שכל טוב" לחכם רבני אחד ר' משה בן ר' אברהם שחי בקרים באמצע המאה הקודמת, והספר הזה כולל באורים על משלי מגלת איכה, ומסכת אבות, עכ"ל הרשי"פ. והנה בשנה העברה הלכתי לבקר לבית מועד לכל חי בקראסוב אולי אמצא איזו מצבה מהחכמים האלה, ולדאבון לבי לא מצאתי מאומה, יען אבני המקום ההוא הנן רכות מאד, וכעבור חמשים או ששים שנה תתפוצצנה לרסיסים, ומה גם כי מקום הקברות הוא גלוי כל נדך מסביב והנהו מרמס לרגל השור והחמור.

אחד מבני משפחת לחנו מצאתי חתום על הכתובה [לעיל] משנת הקנ"ג, והוא ר' „משה דוד בלא"א הח' המ' כה"ר יעקב לחנו זצ"ל", ועוד היום נמצא איש אחד ממשפחתו בקראסוב, והוא חזן בביהכנ"ס ואביו נסע לארץ הקדושה וימת שם.

אחד מאנשי המעלה אשר תארוהו יושבי כפא בתאר „אדונינו ועטרת ראשנו ראש הגולה כמה"ר משה המשכיל הגביר הנכבד השר הגאמן" : מצאנו במכתב השלוח מיושבי כפא לאחיהם בקראסוב (ראה לעיל בקדמות היהודים) ומי יודע אם לא אחד הוא עם „השר הנאמן למלכות ר' משה כוכוז" הנזכר לעיל, ואם אמנם עוד לא הצליח לנו לגלות חדשות הרבה בתולדות חכמי קרים, בכל זאת מאלה המעט אשר נדע, נראה כי לא חסרו להם חכמים ונדיבים וגם קרובים למלכות בכל עת, ואם יחיני אלהי ישעי אקוה לחקור ולדרוש עוד בעיר קראסוב וסביבותיה, והיה את אשר תמצא ידי לגלות עוד בדבר הזה אשימם לפני המתענגים על חכמת ישראל בחלקים הנותרים מספרי זה.

ממשפחת הר"ר „פסח" המוזכרה ברשימה 6 וממשפחת „יאיא" 2. וממשפחת ואליד 12 7 וממשפחת מאנדז 9 8 וממשפחת אשכנזי 13 א)

א) משפחת אשכנזי מצאתי זכר לה בקרים בשנת הרס"ו והוא ר' ראובן ב"ר יצחק אשכנזי (רשומה במאמרי אוצר כ"י לגבי בקרים 57) ומזה נראה כי עוד בעת ההיא כבר באו

אחריו ילכו אל השערה ולא יחטיאו, והנמשל לך במלת פתח שהונחה להורות על הפתיחה והוא אשת בעל בעמיו וסוג גדול יגדור ויגבול לכל באי שער מקומו שהם פקח פער פצה פטר פצח, בטא גלע פרע פשה פשק שתם בלק פענח שכלם מיודעיו ואחות מרעהו המורים כן על הפתיחה לאחרונה יסעו לדגליהם אך לא לחנם נשתנו זה מזה כי לא ראי זה כראי זה, כי מלת פער הוא פתיחת הפה ברוב בהרחבה הפתוחה לבלוע איזה דבר ומלת פקח לא תפול בשום פנים אלא על ענין גלות ידיעה לא ראות חוש יתחדש, ומלת „פצה" הוא פתיחת הפה לדַבֵּר הדבר השמור בלב או לנדור נדר, ומלת פטר הוא פתיחה כעין שלוח לפה או לרחם, ומלת פצח הוא פתיחת הפה לשורר ולרנן, ומלת בטא הוא פתיחת פה לנדור נדר ולהשבע, ומלת גלה הוא פתיחה כעין פרסום, ומלת גלע הוא פתיחה לריב ומדון ומלת פרע הוא לגלות הראש והשער לאבל ולקלון, ומלת פשק פתיחת הפה לרע אליו, ומלת פענח הוא פתיחת הדברים הנעלמים והסודות הצפונות, ומלת שתם היא פתיחה לנקודת העין וחור שלה נראה פתוחה, ומלת בלק הוא פתוח ומופקרת וחרב מאין יושב, הרי לך שכלם סובבים על קוטב אחד ובצל דליותיו תשכונה למיגם למיניהם והולידה והצמיחה עד עקרה ילדה שבעה בנים למשפחותם לבית אבותם וסביב למשכן יחנו, ואני בעניי הכינותי והגדלתי והוספתי ושויתי עזר על גבור ובצפיתי צפיתי לחקור ולתור בחכמת המלין ולבאר ולבדוק עד מקום שיד שכלי מגעת וכו' ונאספו שמה כל העדרים עדר עדר לבדו למינו ישכון קו לקו ינטה על הבנין, והסכמתי בלבי לקרוא שם הספר משכן דוד יען וביען כי הוא משכן ובית מנוחה למלין והכתב והמכתב כי עוד לאלוה מלין כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת קרוב מצדיקי מי יריב אתי נעמדה נא יחד מי בעל דברים יגיש אלי ואני בה' אעלוזה אגילה ואשמחה בחסדך אשר העמדת במרחב רגלי ולהתאבק בעפר רגלי החכמים ולשתות בצמא את דבריהם ולהציב ציונים בשער בת רבים ובמים שאין להם סוף כי מן המקדש הם יוצאים והיה פריו למאכל בין דרושי דרושים לכל חפציהם סמוכים לעד לעולם, והאל ינחני בדרך אמת ובמעגלי צדק למען שמו ויראני נפלאות מתורתו להאיר עיני בתורתו ולהגות בו יומם ולילה על אדמת קודש ירושלים תוב"ב, אמן כן יאמר ה' (עכ"ל ההקדמה).

הרב ר"ד הזה כתב עוד ספר „דבר שפתים", וחלק אחד ממנו נמצא באוצר ספרי הקיר"ה, הכולל קורות מלכי המטרים.

ולהרב ר' דוד זה היה בן חכם ר' אליעזר לחנו שעשה ציון לזכר נשמת אביו על שער הספר „משכן דוד" והודיע לנו את זמן פטירתו, וז"ל:

אוי כי ירד אש מן השמים | למחמד עינים
לכן עיני עיני ירדה מים | על צדיק כי היה לנו לעינים
יבחר מחנק נפשי | על נפילת עטרת ראשי

עש כסיל וכימה ידעכו אורים — חשך משחור תארם
זיו השמש והירח קדרו — על זה מעי מעי חמרמרו
רחם עליו צור שוכן מעונה — והשב רוחו ונשמתו על מכונה.

נפטר מורי ועטרת ראשי מחבר ספר „משכן דוד" מורנו ורבינו כמוהר״ר דוד לכנו זצ״ל ביום ראשון י״ז ימים לחדש אלול שנת ה׳ משמים השקי״ף לפ״ק.

והר״ר ר׳ אליעזר זה נפטר ז׳ שבט שנת תקי״ב, כמו שנראה מרשימת בנו על שער הספר הנ״ל לפרט בשי״ר לא ישתו יין, ולחתימת דברינו על חכמי ישראל בקרים נוסיף עוד כי נמצא ביד ידידנו הר״ר אבן רש״ף חבור קטן נקרא בשם „שכל טוב" לחכם רבני אחד ר׳ משה בן ר׳ אברהם שחי בקרים באמצע המאה הקודמת, והספר הזה כולל באורים על משלי מגלת איכה, ומסכת אבות, עכ״ל הרשי״פ. והנה בשנה העברה הלכתי לבקר לבית מועד לכל חי בקראסוב אולי אמצא איזו מצבה מהחכמים האלה, ולדאבון לבי לא מצאתי מאומה, יען אבני המקום ההוא הגן רכות מאד, וכעבור חמשים או ששים שנה תתפוצצנה לרסיסים, ומה גם כי מקום הקברות הוא בלי כל גדר מסביב והנהו מרמס לרגל השור והחמור.

אחד מבני משפחת לחנו מצאתי חתום על הכתובה [לעיל] משנת תקע״ג, והוא ר׳ „משה דוד בלא״א הח׳ המ׳ כה״ר יעקב לחנו זצ״ל", ועוד היום נמצא איש אחד ממשפחתו בקראסוב, והוא חזן בביהכנ״ס ואביו נסע לארץ הקדושה וימת שם.

אחד מאנשי המעלה אשר תארוהו יושבי כפא בתאר „אדונינו ועטרת ראשנו ראש הגולה כמה״ר משה המשכיל הגביר הנכבד השר הגאמן": מצאנו במכתב השלוח מיושבי כפא לאחיהם בקראסוב (ראה לעיל בקדמות היהודים) ומי יודע אם לא אחד הוא עם „השר הנאמן למלכות ר׳ משה כוכוז" הנזכר לעיל, ואם אמנם עוד לא הצליח לנו לגלות חדשות הרבה בתולדות חכמי קרים, בכל זאת מאלה המעט אשר נדע, נראה כי לא חסרו להם חכמים נדיבים וגם קרובים למלכות בכל עת, ואם יחיני אלהי ישעי אקוה לחקור ולדרוש עוד בעיר קראסוב וסביבותיה, והיה את אשר תמצא ידי לגלות עוד בדבר הזה אשימם לפני המתענגים על חכמת ישראל בחלקים הנותרים מספרי זה.

ממשפחת הר״ר „פסח" המוזכרה ברשימה 6 וממשפחת „יאיא" 2. וממשפחת ואליד 12 7 וממשפחת מאנרו 9 8 וממשפחת אשכנזי 13 א)

א) ממשפחת אשכנזי מצאתי זכר לה בקרים בשנת הרס״ז והוא ר׳ ראובן ב״ר יצחק אשכנזי (המובא במאמרי אוצר כ״י לגדולי בקרים 57) ומזה נראה כי עוד בעת ההיא כבר בלא

ע"פ דברי הרב ר' אברהם ראינו כי בימיו נמצאו כבר רבנים גדולים בקרים אשר גזרו עליו לחבר את הספר הזה למען ימצאו בו מענות נגד הקראים שנאיהם [ובכן שקר העיד כותב השירה]. ואף כי לא השאירו לנו הרבנים האלה שום זכר אחריהם, או אולי השאירו רק נמצאו בידי אנשים אשר ישימו חשך סתרם, כאשר נודע לי כי בבית אחד הקראים נמצאו אוצר ספרים כ"י רבים אשר לא יאבה להראותם לשום איש, ומי יודע כמה ספרים מחכמי ורבני קרים נמצאו שם? אבל איך שיהיה כעת לא נודע לנו מאומה אודותם.

מדורו של ר"א הקרימי מצאנו זכר חתנו המתואר בתואר „החכם הרב אליקים" בהזכרת נשמות, [ראה לעיל]:

אחרי הרב הזה עברו קנ"ז שנה ולא מצאנו שום חכם מחבר ספר בקרים — לפי הידיעות אשר נדע כעת טרם יצלח לנו לגלות עוד איזה כ"י — עד הרב ר' משה הגולה ב"ר יעקב. הרב הגדול הזה הובל בגולה ע"י טטרי קרים מעיר לידא בליטא, והוא חבר ספרים רבים כ"י, אבל בידנו נשארו רק שנים מהם אשר לא נדפסו עוד.

הרב ר' משה הגולה בן ר' יעקב המתואר „הנשא והנעלה" „נכד ר' משה" נולד בעיר שארוב בזאמוט ביום ג' ט"ו כסלו שנת ר"ט, ובהיותו בן חמשים ושבע בעיר לידא נשבה בידי הטטרים אשר באו להלחם בליטא תחת פקודת החאן אחמט מלכם, בשנת ה' רס"ו, ויגלו את ר' משה ויביאוהו לעיר סולכת [קרים הישנה] ולרגלי נודו בארץ מרחק נאבדו ממנו כל ספריו אשר חבר, ואחיו הרבנים יהודי קרים פדוהו מידי שוביו, ותחת המון תלאותיו בדרך גלותו, משנה שמחה שמח במצאו שם המון ספרים רבים כ"י אשר לא ראה בארץ מולדתו, ועל פיהם היתה לאל ידו לחבר את ספרו הנפלא: א)

1) „אוצר נחמד" והוא באור על פירוש אבן עזרא על התורה, אשר החל לחבר אותו בשנת „טהרני" [רע"ד] בהיותו בן ס"ו, והשלימו בשנת הרע"ה, ואני ראיתי ממנו שלש העתקות, והעתק אחד ממנו אשר ראיתי ביד אבן רש"ף נעתק ע"י אחד מיהודי קרים כנראה מהכתב, ונכתב בכתב יפה מאד על חצי בויגין, ומחזיק שתי מאות דפים, לפי דברי המחבר ראה עשרה ביאורים על הראב"ע בעת כתבו את חבורו, ונראה כי אהב מאד את הראב"ע, וע"כ שר לכבודו את השירה הזאת:

זאת הקדמתו על שער הספר:

„זה הפירוש, פירוש לפירוש ספר הישר שחברו החכם כר' אברהם בן עזרא ז"ל, על התורה האלהית בשנת ד' אלפים התקכ"ז ליצירה,

---

א) עיין סכסמל מכס ג' לד 62.

Digitized by Google

אני משה בן לאדוני הנשא והנעלה כר׳ יעקב יעמ״ש פירשתיו, והיתה השלמתו בשנת ה׳ אלפים רע״ה ליצירה וסימן לדבר האלהים הרע״ה אותי מעודי עד היום הזה המלאך הגואל אותי מכל רע יברך כל בית ישראל הקטנים עם הגדולים ויזכם להנות ם ולהוציא לאור כל תעלומותיו אמן ויאמן מאלהי אמן :

יום החלי חזק חילי האר שכלי אלי אלי
אלי אלי האר שכלי חזק חילי יום החלי,

חב האנשים אומרים מתפארים נחנו שאר יחסם והשלשלת
אך באמת לא כן אבל כבוד וכל שרביט זהב אופיר ביד מושלת
האיר נתיב חכמה ושקל כל יסוד דת אל בדעת אך בלי משקולת
מצא אמת אך באמת הוא האמת לדת וליושר לבוש מכלולת
תבוא מארה אל משנאים יאמרו כפר בקבלתה כאש בוערת
אש אכלה המה ואיך יכפור בשל — הבת קשירתה בתוך גחלת
קומו בני משרה ולבשו בגדי משי לבוש רקמה ושש אוכלת
כתבו עלי לוח לבבכם בעט ברזל בלוחות דת תהי נפסלת
קשרו לאות על יד כחותם אהבה ותאהבום מאהבת אילת
אהדה בשירי ליוצרי וצורי היותו בעזרי ימינו להשית
ליוצרי אחלה להחל ולכלה צפונות אגלה בספר בראשית ·

למשה בשנותו את טעמו

בנוה חכם אוצר נחמד שמן הטוב תוכו נצמד
נוה גאה וברך נחמד מגדל הדת עליו עמד
סוכן נוה רועה מלמד ידריך ימין איש לא למד
חכו מתוק כלו מחמד גם איש למד מנו למד
ריחו נודף טעמו עמד לכן נקראו אוצר נחמד
שמן הטוב תוכו נצמד בנוה חכם אותר נחמד

,אמר המבאר משה בכר׳ יעקב יעמ״ש, אחרי השבח והתהלה לאשר לו היכולת להישיר לפנינו דרך ישכון אור האמת המגיע בלי הפסק לשומרים נית קבולם, עוררתנו רוחנו הנדיבה לפרש דברי החכם השלם הראב״ע ז״ל, בפירושו לתורה בשלשת חלקי באוריו, בדקדוקיו, ופשטיו, ובסודותיו, ואי אפשר מבלי שנקדים הקדמה קטנה אשר ממנה יתבאר המכוון אשר הביאנו לפרש דבריו, והוא, אמר שלמה ע״ה אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו, לכתוב הזה מובנים רבים, הא׳ כפשוטו וכו׳, אמנם אני המבאר לקחתי הכתוב הזה כנושא, לטעם אוריעהו, וזה, דע כי סימני חרפי

Digitized by Google

הייתי הוגה בדברי השלם ר׳ אברהם אבן עזרא ז״ל בפירושו לתורה עם כ פירושים אשר תחת יד יכולתי להגיעם אל ידי מכל מפרשי דבריו, וראיתי נחלקים לשלשה חלקים, מהם פרשו דבריו בדקדוק בלבד, ומהם בפשטי הסתומים והחתומים, ומהם בסודותיו לבד, ומעט מן המעט ששלחו ידם לבא דבריו בשלשה החלקים, וראשם בחשיבות החכם ר׳ יצחק ב״ר שם טוב השפרוטי ז״ל, וברוב פשטיו טעה כאשר נבאר על מקומות שטעה אם יגזור האל בחיים, ויהי היום בחדש שבט בחמשה עשר יום בו, ואני בעיר קירים (סולכת) עיר המלוכה ממלכת קדרים עוררוני מן השמים לבאר דברי בכל שלשת החלקים, ר״ל בדקדוקיו ובפשוטיו ובסודותיו, בשתי העתקות הנמצאות בידינו ארוכה וקצרה, ואינה מדרך המוסר להתקשט אדם בפיאה נכרית לאמר שהיא שלי, כן ליחס מאמר או ביאור לעצמו לאמר חדשתיו ולא קדמהו אדם בו, כי יגלוהו עדי הבחינה, לכן אני מודה ומודיע כי עשרה מפרשים היו בידי, תוכם אכלתי קליפתם זרקתי, דבריהם הארוכים קצרתי והקצרים הרחבתי משכיותם, ובכל כונתי להביא מאמריו לתכלית טוב, וברוב המקומות נשענתי בפירוש דבריו מדבריו בפרושיו במקום אחר, כי הם העקר בהבנת דבריו, ומפני שנמצאו בעמנו אנשים אשר לא העמיקו בדבריו ודברו עליו תועה לאמר כי הוא מן הכופרים בדברי קבלה, שרי להו מרייהו, ולכן קראתי עליו המקרא הזה: אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו, והטעם שבנוה חכם אוצר נחמד מכל חמדת העולם הזה והבא, בו כסף והוא הדקדוק, בו זהב והם הפשוטים ותקוני המקראות על מכונתם, בו סגלת מלכים סודות אלהיות כי הוא כשמן הטוב, וכסיל אדם יבלענו וישחיתנו בטענותיו ההפוכות כמו רגע, לא חלו בהם ידי מצדיקי הרבים ודנו כל אדם לכף זכות, ולפי שפרושי זה כולל כל הנמצא בנוהו, קראתי באור זה אוצר נחמד, שבו יתבארו כל כוונותיו ורמיזותיו וחידותיו בכל שלשת חלקי באוריו, והרוצה להכנס בנוה החכם יפתח אוצרו הנחמד והוא פירושי, ומשם יאכל פרי מגדיו, ושמן הטוב יורד על ראש הבנת סתימות רמזיו וחידותיו בכל שלשה חלקיו אשר עליהם העמיד ספרו הישר, כי ישרים דרכי ה׳ צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם, ואלהים עמנו בראש, בו בטחוננו והוא יישרנו על דרך ישכון אור האמת המופיע על שומרי בית קבולם, והמאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים יאיר עיני שכלנו במאור תורתו למען נחכם באחריתנו והיא ההצלחה הנצחית אשר לא תשוער איכותה לאחד מאתנו בעודנו דבקים בחיי הבל ברוך אתה ה׳ למדני חקיך״.

מלבד הספר הזה חבר הרב הזה עוד ספרים אשר הזכירם בעצמו באוצרו הנחמד.

2) פירוש על התורה אשר כתב לפי הנראה בעת אחת עם אוצרו.

3) פירוש על ספר קהלת, הזכיר ממנו באוצרו בפ׳ ואתחנן, ובידי נמצאו ממנו שלשה עלים כ״י על קלף בתבנית חצי בויגין.

4) יסוד העבוד, מוזכר ממנו בפרשת אמור ·

5) שושן סודות, אשר לא ידענו עד כה אל נכון למי הוא והשמי הספרים יחסוהו לאחד מתלמידי הרמב"ן · ואבן רש"ף הוכיח כי הוא הוא מחברו, ואולי ספר אחר הוא בשם זה ·

6) ספר דקדוק, מובא באוצרו שתי פעמים ע"פ עדות אבן רש"ף, ועוד ייחס לו עוד ספר אחד בשם:

7) אוצר ה׳, המובא כמה פעמים בספרו שושן סודות ובאוצר נחמד, על פי עדותו היה הרב הזה חתן לר׳ אברהם הצרפתי ומביא חדושי תורה בשמו, ולא נודע לנו מי הוא?

כבוד גדול כבדו יהודי קרים את הרב ר׳ משה הגולה בחייו אשר עמד בראש העדה וכלם הקשיבו לעצתו כנראה מתקנותיו אשר תקן להם [ייח בספר] · וכן יכבדוהו אחרי מותו עד כי קבלו את שיריו בסדורי תפלותיהם לשורם בקהל רב, ויען כי יקר לנו גם זכר קטן מאנשי מעלה אשר האירו באור חכמתם על אחינו הנדחים בקרים, לא למותר הוא להעתיק בזה את שיר הנמצא אצלי בכ"י בסדר תפלה ליהודי קרים חלק ראשון, החלק הזה מחזיק 308 דפים באקטאוו ¼ על נייר עב ובכתב יד יהודי קרים יפה מאד, ובו ובשני החלקים הנותרים הנמצאים ג"כ בידי ישנם שירים למאות, כמובא בקצרה במאמר „אוצר כ"י לבנ"י בקרים" וזה התחלתו, בראשו כתוב:

„לרבינו משה הגולה;

„אלהים חי ואל נורא, שמע קולי ביום אקרא, וחנני ביום צרה:

„נפתותי ונדכיתי, ונהמתי בשאנתי, עלי ערשי ומטתי:
„יעירוני מזימותי לבקש על עונותי וכל ימי ולילותי:
„פתח פשעי בחסדך והושיעה לעבדך דמעי שים בנאדך
„שמע קול תחנתי בהתחנני בצרתי עלי ארצי ונחלתי
„הלא אתה בחרתנו ולמה זה עזבתנו ביד אויבים מסרתנו
„הלא תשוב תחיינו ומן קמים תרימנו ועל סלע תקימנו
„גמל איבי ומעשיהם מגינת לב תנה להם ואל ישעו בשקריהם
„ואגידה גדולתך לכל; בא גבורתך ראותי אז בנקמתך
„למען דם עבדיך בטוחים על חסדיך והם זרע ידידיך
„השיבנו ונשובה שמחנו ברוב טובה עדי זקנה וגם שיבה:
ככתוב השיבנו ה׳ אליך וכו׳" ·

שם הרב ר׳ משה כתוב בראשי החדושים „אני משה הגולה", ובהביאי פה את שירו הנני להעיר כי מצאתי שירים אחדים אצלי בכ"י בהחזוניא המיוחסים להרב ר׳ אליקים ואולי זה הוא בעצמו חתנו של ר׳ אברהם הקריסי

המחכר לעיל, ולאשר כי בעיני הם הדלי תועלת לא חפצתי להעתיקם בזו ואביא רק את ראשי החרוזים מהם: בהחזניא חלק ב׳ אחרי שיר השיר ומדרש שה״ש המועתקים לשפת תורקי כתוב: פתיחה נאה להרב אליקי זצ״ל תחלתה: רנו שמים, יום נתנה בו דת יומים: אמת תורת ה׳ תמיכה [ר״ת אליקים] ובחזניא חלק ג׳ נמצאה: פתיחה לר׳ אליקים חזק: אשר בור למלפי עם תשועה: פתיחה לר׳ אליקים זצ״ל: אלוה חי ומבין כל צפונות

בהזכרת נשמות מצאנו עוד שנים מרעי הרב ר׳ משה הגולה אשר הי אתו בעיר אחת בכפא [כעדות ר״ד לחנו בעל הקדמת החזניא] ובעצה אחת ע״ד י״ח התקנות אשר תקן לבני עדתו בעניני הדת, האחד מהם אשר הזכיר גם בעל ההקדמה בתאר „רב גדול״ ובהזכרת נשמות בתאר „מורנו ורבינו החכם כר׳ אשר הכהן״ והשני הוא הרב ר׳ קלמן אשכנזי המתואר ג״כ בתארים נכבדים כהראשון, ולא נודע לנו מאומה ע״ד הרבנים הנכבדים האלה וקורותם מכוסים בערפל כאשר לא ידע גם כותב ההקדמה את הרב השלישי אשר היה אתם במחיצתם, והנני משער כי השלישי הזה הוא ר׳ זכריה הכהן יען נזכרו זה אחר זה בהזכרת נשמות כל חמשת הרבנים האלה, ועוד אחד מבית דינם אשר הזכירו בעל ההקדמה בשם „ר׳ שמואל ש״ץ חברנו״, והנה בהזכרת נשמות נזכר עוד חכם אחד ר׳ יצחק פמיינטא אשר שמו מורה עליו כי יליד איטליא הוא אף כי לא מצאתי כל זכר לו במקום אחר, וכגורל החכם הזה כן גורל עוד איזה חכמים הנזכרים שם, והמה החכמים כר׳ ירמיה, והחכם ר׳ יצחק בנין אשר שם כינויו מורה עליו כי בן ארץ קרים או תוגרמה היה, ובהשקפה הראשונה נראה כי אלה אשר נזכרו בהזכרת נשמות אחרונה הם היו גם אחרונים במעלה, לא בזמן, כי גם הראשונים לא נזכרו אצלם כסדר הזמנים, ועי״כ לא נשאר כל זכר לאלה האחרונים. וחוב קדוש מוטל על חכמי ישראל לחפש באוצרי כ״י לבני ישראל אולי ימצאו עוד דבר מה הנוגע לחכמת חכמי ישראל בקרים, ולבי נכון ובטוח כי לא יעמלו לריק, וגמולם נכון מאלהי ישראל, ותודות אלף מפי רבבות אלפי ישראל בעד הטוב אשר ייטיבו לנו, בהאירם נוגה אור על מחשכי אחינו אלה יהודי קרים אשר כסו בעב הענן אלפי שנים, ועוד לא נסה אף אחד מסופרינו לקחת לו מועד לדבר אודותם דבר בשערי יהודה, ולא אדבר כעת מאלה אשר הרבו עשות ספרים אין קץ אשר לא הביאו לנו כל תועלת, וטוב היה להם ולספרותנו לוא לא נבראו משנבראו, יען אלה רבם לא אל המועיל ישימו פניהם, וכל מגמתם לרדוף בצע מחיר הנייר אשר השחיתו, אכן החכמים באמת אשר לא יתהוללו בהבלים ועת בידם להביא תועלת, אליהם אשים דברתי, עליהם מוטל החוב הקדוש לחקור בדבר הזה עד שידם מגעת באוצרי הספרים ורשימותיהם אולי ימצאו זכר לאחד מאלה, כי בביתי אין ספר ואין רשימה מהנוגע לדבר הזה, והנני נכון לעזור לכל אלה אשר ידרשוני בכל אשר תמצא ידי לתועלת החכמה בכלל ולתפארת ישראל בפרט.

Digitized by Google

בשעה בבוא [illegible]

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

(לחן ?) ואולי הוא גם מחבר השיר „המבדיל בין קדש לחול" הידוע, ונמצא גם בסדור הקראים ח"ד צד ק"ב, והנני להעיר כי בהחזניא אשר בידי נוספו עוד שלשה חרוזים בסוף זמר המבדיל, אחרי „יום ליום יביע אומר ולילה ללילה" כתוב :

„תן לנו שבוע טוב, רעננה כגן רטוב, מיי' יצא הטוב וכו' ·

ולא אזכור כעת אם נמצאה ההוספה הזאת בסדור הספרדים או לא ·

אחרי החכם הזה מצאנו איש רם המעלה המתואר : מורנו ורבינו החכם הרב כר' משה מבורך : בהזכרת נשמות, וגם שם הרב הזה לא נודע לנו ממקום אחר, רק מצאתי בסדר תפלה ליהודי קרים הנקרא חזניא חלק ראשון פתיחה מיוחסה אליו, קודם קריאת המגלה, ובראשה כתוב „פתיחה להרב משה מבורך :

„מה גדלו מעשי האל וחסדיו יראה יגלה נסי קדם לעבדיו
אבטח בצלו אחסה כי אין מבלעדיו גורא ופלא יעשה תמיד לבן דודיו
אויבי גבה ועלה יעץ בחצי לילה חשב לכלות כלה סורה ואומללה :

ואני בגלותי

שמע לקול צעקת ראה דמעת בוכי דברי הצומות ועקת זרע עם ברוכי
יושר פעלם וצדקת אסתר ומרדכי יאיר כנוגה זרח ובאור דרור ירח :
שושן עלי קוץ פרח שוטני לפני טרח לעבוד עבודתי ;
היה יגונם גילה נהפך מרירותם אויבי עלי עץ נתלה הכין לזרע תם
וימי הפורים סלה קבעו לדורותם עם קריאת מגילה קיים לדורותם
עליון אשר מעולם שמע האזין קולם נגלה ומיד גאלם יחיש זמן נעלם :
ישיב את שבותי ·

ובחזניא חלק ב' מצאתי עוד פתיחה אחת מיוחסה אליו וכתוב בראשה :

„פתיחה לשבת נחמו למורנו הרב רבי משה מבורך זצ"ל : והתחלתה

ארון עולם אדון כל הגדולות : וזולת זאת לא מצאתי ע"ד הרב הזה מאומה, אכן כפי הנראה איננו מהדור האחרון, כי שתי הפתיחות האלה נמצאות בידי עוד בארבעה מקומות בכ"י על עלי נייר עתיקים, והבאתי את פתיחתו בזה לבל יאבד זכרו בין חכמי ישראל בקרים ובסדר התפלה הנדפס בקלעא בשנת „השקיפה" בהקדמתו הוא אומר : ועל פי סדר הנהגת החכם השלם המקובל האלהי כמוהר"ר משה מבורך תנצב"ה, אשר קבל מאבותיו הרבנים וכו' [ראה לעיל פרק י"ג] ומזה נראה כי מחכמי קרים היה, ואולי

Digitized by Google

הא והו השלישי [illegible]
נזכרו לעיל ולא ידע [illegible].

אחרי כתבי זאת [illegible]
[illegible] בסלע [illegible]

34 [illegible]

[illegible]

פה העיד [illegible] , והוא היה בן הרבנים [illegible]
נקלא' [אבני זכרון צד 93 מצבה 353], [illegible]
[illegible] ר' יוסף זה היה בן [illegible] משה [illegible], כי [illegible]

Digitized by Google

אבהן" נוכל להוציא ג"כ כי היה אחר מבני בניו, אבל איך שיהיה שמח לבי למצוא זכר להרב הזה.

בין הרבנים החכמים הנזכרים בהזכרת נשמות פגשנו שלשה חכמים את ר' אלישע ור' אפרים ור' חנוכה ולכלם תאר אחד „מורנו ורבינו החכם הרב: וזולתי הרשימות המזויפות אשר ברא פירקאוויץ על שמם [ראה לעיל רשימה 28, 29, 30, 31] לא נדע אודותם מאומה, ויוכל להיות כי רשימה 30 לא נזריפה בעצם רק המזייף נתן לה מקום בזמן קדום מאד, אשר לפי דעתי שלשת הרבנים האלה היו בדור האחרון ועל זאת יעיד שם העיר „כפא" מקום מושב ר' אלישע, [ראה הלאה זיופי אבן רש"ף ע"ד העיר הזאת], כידוע כי העיר הזאת היתה לעיר גדולה רק אחרי בוא הגענואיזים אשר כללו את יפיה.

הנוסע הקראי שמואל הקדוש בן דוד מזכיר גם הוא כי פגש בדרכו אחד מנכבדי יהודי קרים אשר הלך במלאכות המלך בָּתַּדִיר נידי כאן, והוא ר' שלמה סַבָּח הסוחר של המלך הנ"ל (גנזי ישראל חוב' א' צד 25].

בע"ס שם הגדולים מזכיר שני אחים רבנים ר' ברוך קלעי [מצוּפּוּט קלעא] ואחיו ר' מרדכי קלעי תלמידו מהר"א חסון, ומפליאים מאד „כי העמידו תלמידים הרבה גדולי עולם והרביצו תורה ומעשים טובים וחברו גם ספרים בשו"ת, דרושים וחדושים, ור' ברוך חבר ספר כקור ברוך (שו"ת), [שה"ג אות מ"ם] ובע"ס קורא הדודות מפליאם עוד יותר. בהחזניא ח"א מצאתי פיוט אחד מיוחס.

„לר' יוסף קלעי" והתחלתו: א נ ג י עליך בפשטו כילק: ואולי אחד הוא עם ר' יוסף קלעי כרפאן מחבר השיר! י ח י ד טרם היות עולם הנזכר בלקוטי קדמוניות [נספחים צד 127]. וכן מצאתי שם עוד איזה שירים לאנשים בלתי נודעים „לי כמו: פתיחה להרב משה קפצטו זצ"ל בחזניא ח"ב, ובמקום אחר חתום בראשי החרוזים: „לי אבן משה קפוציטו" ר' אברהם חיון ב"ד שלמה, הרב רבי מנצור זצ"ל: משה בן הרב חזק: הרב רבי עבאס, עבאסי עבאש א): רבי שלמה שרביט ב) משה ברבי חייה חזק ואמץ [כן

א) ואף כי אודות האיש הזה כבר דבר בראשונה הרשד"ל ז"ל, בכל זאת עוד ערפל תחולתו. ומי יודע אם איש אחד, או שלשה המה אלה? כי הנה במקום אחד מצאתיו חתום בראשי החרוזים „אני עבאסי" והוא בעצמו לא יטעה בשמו בלי ספק.

ב) אחרי כתבי זאת מצאתי שם ר' שלמה שרביט מוזכר באחת הרשימות משנת הקפ"ט אשר אני חושבה לאמתית. וז"ל הרשימה:

85 „חזק הכותב
ואמיץ הקורא

יהוא חתום בראשי חרוזיו בשירו בהחזוניא ח״ג]: ר׳ חנניא בן שלחיה: ועוד רבים כאלה אשר נמצאו שיריהם בידי בכ״י אשר לא אוכל להגיד לראבון לבי אודותם מאומה·

בשנת ה״א ש״ח מצאנו ראינו איש רם, ונכבד בבית המלך כמה״ר משה כוכז (Kokos) המתואר: השר הנעלה הגאמן למלכות מעכ״ת השם הטוב המשכיל והיקר׳ [רשימה 2 פרק י״ג] וכן מצאנו המשפחה הנכבדה הזאת מחכרה ברשימה 4 שם, ואחד מבני המשפחה הזאת מתואר בתאר: השר הנכבד הגביר הנעלה החכם כה״ר משה כוכז יד״ה בכ״ר החכם הנעלה כה״ר יעקב כוכז וצ״ל; בהקדמת סדר התפלה הנדפס בקלעא, בשנת השקפ״ה [תצ״ה] וכותב ההקדמה יגביה שיאו עד גבהי שחקים עד כי לא התעצל לכתוב עליו: וממשה עד משה לא קם בגלילותינו כמשה: ועוד תארים נכבדים כאלה [ראה לעיל פרק י״ג] ומבני המשפחה הזאת נשארו לתפארת שלם החיים עוד היום בין יהודי קרים·

ובאחד מכתבי הרוסים משנת 1474-5 [על דברת קאראמזין] נזכר, כי הנסיך איקאיקא (Иоайко) אשר ישב במנגופ, הציע לתת את בתו לאשה להנסיך הגדול יאאן יאאנאוויץ מרוסיא, והנסיך הגדול צוה למלאכו אלעקסיי סטאר־קאו להתודע על ידי היהודי העשיר הארזי כוכוז מכפא [פעאראסיע] כמה אלפים זהובים יאבה לתת שלוחים לבתו.

האינזינער הצרפתי באפלאן אשר היה במנגופ במאה הי״ז יאמר בפרוש בדברים האלה; מנקופ [מנגופ] הנהו מבצר שפל ודל עומד על ההר באבא, וכל יושבי המבצר הזה הנם יהודים, ולא נמצא שמה יותר מששים בתים·

בין המתגוססים כאבני נזר על אדמת קרים בדור האחרון היה הרב ר׳ דוד ב״ר אליעזר לחנו, אשר כתב את החזוניא משנת תפ״ג עד התפ״ה אשר העתקתי לעיל את הקדמתו להחזוניא והשגות אבן רשי״ף עליה, הרב הנאור הזה

ישראל בכה״ר שלמה
שרביט הזהב כתב את
החומש הזה לר׳ חלבו
ונשלם בס״ד לעשר ב״ל לחדש
אייר בשנת הקע״ט, השם
יזכהו להגות בו הוא ובניו
ובני בניו עד סוף כל הדורות
אנ״ס״:

והנה ר׳ ישראל זה בן ר׳ שלמה שרביט כתב את החומש בשנת הקע״ט. ואם כן זה אבי ר׳ שלמה שרביט בזמן אחד עם ר׳ אברהם הקרימי. ואולי הוא מאלה אשר נקבו מר״ם בספר את ספתו הנ״ל. (קאטאלאג הרכבי ושטראק צד 254. אבני זכרון צד 23.

תבר ספר „משכן דוד‟ בשני חלקים ע״פ עדות אבן רש״ף ואנכי לא ראיתיו . והראשון אשר הודיע אודותיו היה הרב החכם רש״י פין במאמרו „חכמי ישראל בקרים‟ [הכרמל שנה ג׳ צד 117] ובטוב טעם ודעת העיר עליו כדברים האלה :

„אולם בבואנו לדבר עליו כהיום ישמח לבבנו בחכמתו וידיעתו הרבה בחכמת הלשון, אשר הציב לה מצבה בספרו היקר „משכן דוד בשני חלקים : החלק הראשון כולל כל השרשים בהוראותיהם , והשני מבאר הבדל השמות הנרדפים, חברו בשנת תצ״א לפרט „סלאכ״ת‟ והוא ספר רב הכמות והאיכות נמצא בכ״י בתבנית קווארטא אצל ידידנו הר״ד אבן רש״ף , ולמען דעת את תכונת הספר וסגנון לשון מחברו המעיד על בקיאותו בכל ספרי ישראל נעתיק את שער הספר והקדמתו , אשר צוה ידידנו הר״ד אבן רש״ף להעתיק לנו .

„ספר משכן דוד

„המחבר קרא שמו בישראל משכן דוד יען שהוא משכן ובית מנוחה ונחלה למלין יכביר יפטירו בשפה המה יניעון לחלוף ממרבר בא אשר יזכרו בשמם גבולים נרדפים בחכמה מבטא שפתים מתחלפת ומתחלקת לכמה טעמים וענינים ופנים שונים ואלה כוסף על הראשונים דברי דוד האחרונים על ספר אהל מועד ועליו יסד ארש על מכוניה והקים את המשכן לחבר את האהל והוסיף נופך משלו , הבינה וגם חקרה הר״ל דוד בלא״א אליעזר לחנו נ״ע מרביץ תורה אשר איתן מושבו פה העירה ק״ק קראסוב תחת ממשלת ארוגנג קפלאן גיראי חאן יר״ה .

הקדמה

יבואונו רחמיך ואחיה   כי תורתך שעשועי ,

יגילו השומעים וישמחו הרואים את יקר תפארת גדולת הספר הזה כי הוא מבוא השמוש למבטא שפתי חלוקות לשון מדברת אמריה תאמר והחליקה לשונה במענה לשון שפת יתר מתחלף במבטא מקרא אחד יוצא לכמה טעמים והן מקרא יוצא מידי פשוטו הלא אזן מלין תבחן ועיוני בעלמא במדבר קדמות ומנחליאל במות לחובב שחבב את התורה וטעמיה ומליצה באמרי נועם יפרוש כנפיו לתימן למימינים בה הגה ברוחו הקשה והנה מפיו יצא שפת יתר וחלוף ושינתה מקומה וצורתה הרגילה בא , לחלק יצאה והפלינה בעמקי שפה ובלשון אחד ודובר דבר דבור על אפניו כאשר יהיה האופן בתוך האופן ואופן על כמין יוסב להאיר אל עבר פניה סביבות המענה אשר היה שם אהלה בתחלה ומשם יפרד והיה להרבה ראשים משונים וחונים זה מזה מקבלים ואומרים והקימו את המשכן עד בואם אל מקום תחנותם אל המנוחה ואל הנחלה שם הם שבים ללכת לו יסבו בלכתן אל אשר יהיה שמה

Digitized by Google

הרות ללכת בהנשאם מעל הארש, מראש מקדמי ארש וכו׳ שמה ישבו כסאות למשפט הלשון והמבטא אשר יבטא האדם בדבר והלשון הפונה קדמה אל ארש קדם ובל הנחלים הולכים אל הים עד כל מרבה רגלים לדבר וכו׳, והדברים עתיקים שבסה עתיק יומין והעלימן על עלמות וצירפן והמירן לבוא ולעמוד על משמרותם בעמדם יעמדו לעמוד על גבולם אלה נכח אלה ונשיא אחד יהיה לכלם בשם יקרא המוציא במספר צבאם אז ירדו לשערים המצוינים יחד יבואו גדודיו בפועל ובשמות ובמלין נרדפים השוים בהוראה אתת ושפה מתחלפת להם נפרדים לחלקים רבים וכו׳, וכל אחד בסים לחברו וטעמו ונמוקו עמו איש איש על דגלו באותות תתיא צמחה מערונת מטעה בצל דליותיו תשכונה אחת ארוכה ואחת קצרה הלוך וטפוף תלכנה לבתים לבדים וכי כל באיה לו ישובון ובצל כנפיו יתסיון.

ובהיות כי מנעורי גדלני כאב ואמרתי אחכמה כי עוד לאלוה מלין יכביר יגדיל ויאדיר ולשוננו יגביר שפתינו אתנו שפת אמת תכון לעד הן הנה היו לפני ישראל הם המדברים בארש רחבת ידים ארוכה ורחבה ונסבה למעלה ופנה אל הסובב אל מקום המשבח אשר היה שם אהלה בתחלה רבתי בדיעות ולט יד ויתר שאת אשר כמוהו לא נהיתה מני שים אדם עלי ארץ ויקרא האדם שמות, וכדי להראות העמים והשרים את יפיה רציתי לבאר באור הימים לעבוד עבודת המשכן והאהל אשר נטה לו דוד ולהעלות עליו עולות במעלות הגיות שכליות ואלהיות כלם נתנו מרואה אחד, ולולי שקדמני אדם הגדול בענקים להעניק לי מפירושי הלא הוא החכם כהי״ר שלמה בן אברהם בן שמואל מאדבינו ז״ל א) אשר חבר ספר אהל מועד ומצר היותו בית ועד למלין השוים בהוראה אתת ושפה מתחלפת להם ויעמוד ולא אכיר מראהו ולא ראיתיו עד הנה ובודאי שנינו מני מזלא חדא אנחנו ואב אחד לכלנו ואל אחד בראנו וכמנהג אחד מצאנו לעמוד על הפרק ובפרשת דרכים להשמאיל או להימין, ואמרתי אל לבי אלכה נא השדה ואלקטה באמרים לראות בגנים וללקוט שושנים ששנים בהלכות ודרושים ממאמרי חז״ל ולעשות סניף לכל דבר יש סבקושה במדרשות ורמזים בדרך הלצי׳ ומיני טעמים לפנים שונים ומאמרים נחמדים ינעם לשומעיהם מתוקים מדבש ונופת צופים את אשר האלהים אנה לידי מפי השמועה וסברות למודיות אשר טפחתי ורביתי מדעתי כי חנני אלהים וקיימני והגיעני עד הלום ללכת בעקבות דברי חכמים וחידותם ולשתות בצמא את דבריהם לרוות צמאון רעבים גם צמאים ולהשקות גמילי חלב אשר התאוו תאוה לדרוש במעשה מרכבת במלות הדברית בעמקי שפה ובלשון אחת ואנחנו נחלץ בכח ולו בחיל לבוא עד תכונת המלה ומוצאה ומובאה וכל צורתה בתבניתם אשר הראית לדעת ומלך אחד יהיה לכלם והאופנים ינשאו לעמתם פתח השער אל מקום אשר דבר המלך אשר ימלוך אחריהם

א) מסם טוריניו סנם ס״ם.

אחריו ילכו אל השערה ולא יחטיאו, והנמשל לך במלת פתח שהונחה להורות על הפתיחה והוא· אשת בעל בעמיו וסוג גדול יגדור ויגבול לכל באי שער מקומו שהם פקח פער פצה פטר פצח, בטא גלע פרע פשה פשק שתם בלק פענח שכלם מיודעיו ואחות מרעהו המורים כן על הפתיחה לאחרונה ישעו לרגליהם אך לא לחנם נשתנו זה מזה כי לא ראי זה כראי זה, כי מלת פער הוא פתיחת הפה ברוב בהרחבה הפתוחה לבלוע איזה דבר ומלת פקח לא תפול בשום פנים אלא על ענין גלות ידיעה לא ראות חוש יתחדש, ומלת „פצה" הוא פתיחת הפה לדבר הדבר השמור בלב או לנדור נדר, ומלת פטר הוא פתיחה כעין שלוח לפה או לרחם, ומלת פצח הוא פתיחת הפה לשורר ולרנן, ומלת בטא הוא פתיחת פה לנדור נדר ולהשבע, ומלת גלה הוא פתיחה כעין פרסום, ומלת גלע הוא פתיחה לריב ומדון ומלת פרע הוא לגלות הראש והשער לאבל ולקלון, ומלת פשק פתיחת הפה לרע אליו, ומלת פענח הוא פתיחת הדברים הנעלמים והסודות הצפונות, ומלת שתם היא פתיחה לנקודת העין וחור שלה נראה פתוחה, ומלת בלק הוא פתוח ומופקרת וחרב מאין יושב, הרי לך שכלם סובבים על קוטב אחד ובצל דליותיו תשכונה למינם למיניהם והולידה והצמיחה עד עקרה ילדה שבעה בנים למשפחותם לבית אבותם וסביב למשכן יחנו, ואני בעניי הכינותי והגדלתי והוספתי ושויתי עזר על גבור ובצפיתי צפיתי לחקור ולתור בחכמת המלין ולבאר ולבדוק עד מקום שיד שכלי מגעת וכו' ונאספו שמה כל העדרים עדר עדר לבדו למינו ישכון קו לקו ינטה על הבנין, והסכמתי בלבי לקרוא שם הספר משכן דוד יען וביען כי הוא משכן ובית מנוחה למלין והכתב והמכתב כי עוד לאלוה מלין כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת קרוב מצדיקי מי יריב אתי נעמדה נא יחד מי בעל דברים יגיש אלי ואני בה' אעלוזה אגילה ואשמחה בחסדך אשר העמדת במרחב רגלי ולהתאבק בעפר רגלי החכמים ולשתות בצמא את דבריהם ולהציב ציונים בשער בת רבים ובמים שאין להם סוף כי מן המקדש הם יוצאים והיה פריו למאכל בין דרושי דרושים לכל חפציהם סמוכים לעד לעולם, והאל ינחני בדרך אמת ובמעגלי צדק למען שמו ויראני נפלאות מתורתו להאיר עיני בתורתו ולהגות בו יומם ולילה על אדמת קודש ירושלים תוב"ב, אמן כן יאמר ה' (עכ"ל ההקדמה).

הרב ר"ד הזה כתב עוד ספר „דבר שפתים", וחלק אחד ממנו נמצא באוצר ספרי הקיר"ה, הכולל קורות מלכי המטרים.

ולהרב ר' דוד זה היה בן חכם. ר' אליעזר לחנו שעשה ציון לזכר נשמת אביו על שער הספר „משכן דוד" והודיע לנו את זמן פטירתו, וז"ל:

אוי כי ירד אש מן השמים   למחמד עינים
לכן עיני עיני ירדה מים   על צדיק כי היה לנו לעינים
יבחר מחנק נפשי   על נפילת עטרת ראשי

Digitized by Google

עש כסיל וכימה ידעכו אורים   חשך משחור תארם
זיו השמש והירח קדרו   על זה מעי מעי חמרמרו
רחם עליו צור שוכן מעונה   והשב רוחו ונשמתו על מכונה.

נפטר מורי ועטרת ראשי מחבר ספר „משכן דוד" מורנו ורבינו כמוהר"ד חד לבנו זצ"ל ביום ראשון י"ז ימים לחדש אלול שנת ה' משמים השקי"ף לפ"ק.

והד"ר ר' אליעזר זה נפטר ז' שבט שנת תקי"ב, ככו שנראה מרשימת בנו על שער הספר הנ"ל לפרט בשי"ד לא ישתו יין, ולהתימת דברינו על חכמי ישראל בקרים נוסיף עוד כי נמצא ביד ידידנו הר"ר אבן רש"ף חבור קטן נקרא בשם „שכל טוב" לחכם רבני אחד ר' משה בן ר' אברהם שחי בקרים באמצע המאה הקודמת, והספר הזה כולל באורים על משלי מגלת איכה, ומסכת אבות, עכ"ל הרשי"פ. והנה בשנה העברה הלכתי לבקר לבית מועד לכל חי בקראסוב אולי אמצא איזו מצבה מהחכמים האלה, ולדאבון לבי לא מצאתי מאומה, יען אבני המקום ההוא הנן רכות מאד, וכעבור חמשים או ששים שנה תתפוצצנה לרסיסים, ומה גם כי מקום הקברות הוא בלי כל גדר מסביב והנהו מרמס לרגל השור והחמור.

אחד מבני משפחת לחנו מצאתי חתום על הכתובה [לעיל] משנת תקע"ג, והוא ר' „משה דוד בלאא הה' המ' כה"ר יעקב לחנו זצ"ל", ועוד היום נמצא איש אחד ממשפחתו בקראסוב, והוא חזן בביהכנ"ס ואביו נסע לארץ הקדושה וימת שם.

אחד מאנשי המעלה אשר תארוהו יושבי כפא בתאר „אדונינו ועטרת ראשנו ראש הגולה כמהר"ר משה המשכיל הנגיד הנכבר השר הנאמן": מצאנו במכתב השלוח מיושבי כפא לאחיהם בקראסוב (ראה לעיל בקדמות היהודים) ואין יודע אם לא אחד הוא עם „השר הנאמן למלכות ר' משה כוכוזא הנזכר לעיל, ואם אמנם עוד לא הצליח לנו לגלות חדשות הרבה בתולדות חכמי קרים, בכל זאת מאלה המעט אשר נדע, נראה כי לא חסרו להם חכמים נדיבים וגם קרובים למלכות בכל עת, ואם יחיני אלהי ישעי אבוא לחקור ולדרוש עוד בעיר קראסוב וסביבותיה, והיה את אשר תמצא ידי לגלות עוד בדבר הזה אשימם לפני המתענגים על חכמת ישראל בחלקם הנותרים מספרי זה.

ממשפחת הר"ד „פסח" המזכרה ברשימה 6 וממשפחת „יאאי" 2. וממשפחת ואליד 12 7 וממשפחת מאנח 9 8 וממשפחת אשכנזי 13 *)

---

*) [illegible] (57 [illegible]

ומשפחת בכשי 15 , נמצאו עוד מיוצאי ירכם החיים עוד אתנו כי
הזה אשר ידעתים פנים אל פנים , והם הם כעת ראשי ונכבדי הקרימצאק
בקראסוב .

רבים מהשירים אשר הרש״פ ז״ל העתיק התחלחם בלקוטיו ועשה
כל מתבריהם לקראים נמצאו גם בסדר תפלות יהודי קרים כ״י הנמצא ב
ולא אספוק אף רגע כי מעולם לא השתמשו היהודים בבתי תפלותיהם בש
הקראים , אבל אמת הוא כי הקראים השתמשו בשירי היהודים כאשר עוד
היום סדרי תפלותיהם מלאים משירי היהודים .

מלבד כל הערים אשר זכרנו כי ישבו בהן היהודים , ישבו גם במנג
[מנגופ קאלע] בעת אחת עם הקראים , ועל זאת יעידו נאמנה שמ
המשפחה אצל יהודי קרים כמו „מנגופלי״ [ר״ל מעיר מנגופ] , ובשמות כא
נקראו רק אלה אשר נולדו שמה , אבל רוב שמות המשפחה אצלם נהפ
בפיהם משמות עצמיים פרטים , כמו משפחת „לוי״ „פסח״ וכדומה , בע
אשר כל שמות המשפחה אצל הקראים הם ממקור המערים , כאשר העירו
לעיל .

הסופר הפולאני בראנעווסקי במאה הט״ז בדברו אודות קרים בכלל ואי
קערמאן בפרט , יספר : כי העיר אינקערמאן [אצל סעוואסטאפאל] הנה עי
בצורה המלאה כל טוב , ומשם שתי דרכים תפרדנה והאחת לעמק בעל־בעק
ובעת נמצא המקום הזה תחת יד היונים הנוצרים , האיטלקים , היהודים
וגם תוגרמים מעטים נמצאים שם :

זיופי אבן רש״ף

יח

ע״ד הרשימות

כבר הגדתי לא אחת ושתים כי על הרשימות המזויפות אשר לא היו
לעולמים ורק פירקאוויץ עצמו בראן או למצער תקן בהן את פרטי השנים
למען יתן להן כבוד קדומים , בנה את כל יסודותיו למען הרים את כבוד עמו
עד גבהי שחקים , ופה המקום — לפי דעתי — להעיר לבל יתעו הקוראים
לחשוב כי כל דעותיו הנוגעות לקדמות הקראים וכבודם המרומה רק הוא
יוצרן והוא (מחוללן) , חלילה ! נפשי יודעת מאד כי רוב דעותיו שאב ממעין

יהודי אשכנז לקרים , וזאת לדעת כי כל אלה אשר שם כנוים הוא אשכנזי , אינם ילידי קרים
מימי קדם .

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

¹) Мурзакевичъ, Исторія Генуез, Одесса 1837. 6, 7.

Digitized by Google

מהשם „קרים‘ עד ימי ממשלת הטטרים א), ולפי דעתי שתי המלות „כור‘ „קדר" אחת הנה, יען היהודים והקראים בארצות הקדם ובקרים יקראו את המלה „קדר" כמו חָדור או כחור בכ״ף רפויה, ואלה אשר שמעו מרחוק את המלה כָּחור או מצאו כן בספרי העמים בעת ההיא, כתבו כָּזור כמבטאם, ואלה אשר כתבו כזור (Kosar) או כוזרי כוזרים טעות היא בידם, ועלי להעיר עוד. כי קריאתנו כו במלאפום איננה נכונה, כי כל יושבי ארצות הקדם הכותבים כו יקראו כָּו בקמץ. איך שיהיה, בכל הרשימות אשר נזכרו בהן השם קרים ופרטי השנים קודם המאה הי״ג, הנן מזויפות בלי ספק.

ג) סולכת או סולכאת, סולכט סולכאט ובימינו „סטארא קרים‘ [קרים הישנה], בראשית ימי ממשלת הטטרים היתה עיר גדולה ובירת מלכי קדר, ואז נקראה בשם „סולכאת" וכן יכנוה הטטרים עד היום, אכן ימי גדולתה לא ארכו רק כשתי מאות שנה, ובראשית המאה הט״ו ירדה פלאים, כי החאנים כוננו את העיר „באחציסאראי‘ לבירת ממשלתם. ושם העיר „סולכאת‘ לא יוכל להמָצא ברשימה בלתי מזויפה, רק מחצי המאה הי״ג והלאה.

ד) אונכת או אונכאת, באיזה רשימות נזכר השם הזה המורה על חלק אחד מהעיר סולכאת או סטארא קרים. לפי דברי פירקאוויץ, ישבו היהודים בסולכאת [בשפת טטרית שמאלית, יען היהודים כותבים מימין לשמאל, לדעתו] והיונים באונכאת [בשפת טטרית ימנית, יען היונים כותבים משמאל לימין], ואם אמנם הטעם הזה הוא תפל בלי מלח, אבל המזייף לא הרגיש בעצמו כי המלות משפת טטרית מורות כי נוסדה העיר בימי הטטרים, או למצער כי המה שנו את שמה, ובכל זאת הראה רשימה מתחלת המאה השביעית לספה״נ ונזכר בה השם „אונכאת‘, ואחריו הלכו רבים בעינים עצומות, ויתתמו אותה בחותם האמת, ויען כי אונכת היא חלק מחלקי העיר סולכת, ע״כ גורלן אחד הוא בנוגע להזיופים.

ה) סלע היהודים, [צופוט־קאלע בשפת טטרית] העיר הזאת נושבה מהטטרים במאה הי״ג ויקראו את שמה קירקב) [ארבעים בשפת קדר] ולא ידענו מאיזה טעם קראוה כן, והקראים יספרו כי החאן טוכתמיש הביא ארבעים משפחות קראים לקרים ויושיבן על ההר הזה ג) ובתוך כך שכחו כי הדברים האלה מתנגדים מן הקצה אל הקצה לדבריהם אשר יתפארו כי הם

א) ראה כ״ח חלק ה׳ מכתב י״ח לסגלזון ש״ל צד 201 האומר „ולוי קרים בעצמו היה נקרא עוד במאה הי״ג עלכס בשם chasaria (עגליקלאס׳ מן ערב וגם מן קריון שם).

(ב Карамзина Истор. т. V. стр. 215

(ג Памятъ о Чуфутъ-Кале С. Бейма.

Digitized by Google

זקני קרים 470 שנה לפני ספה"נ'ו, כן העם הזה וכן בדיו: אך בימים האחרונים נקראה בשם „קלעא" בכתבי היהודים, והטטרים יקראוה „קאלע" (Challe), ומעולם לא נקראה בפיהם „צופוט קאלע" רק הקראים עצמם קראו אותה כן מזמן המאה העברה, עד כי החכם קעפפען בסוף המאה העברה א) עוד לא שמע את השם „צופוט קאלע", מובן מאליו כי אם נמצא רשימה קדושה מהמאה הי"ד ואולי גם מהמאה הט"ו וימצא בה השם „צופוט קאלע" או „סלע היהודים" מזויפה היא בלי כל ספק, ומה גם כי לפי סופרי הפולאנים ישבו בה מלכי הטטרים בראשונה, ויש על זה אות אמת כי באמצע העיר נמצא קבר גדול ועליו בנין אבנים מרובע, ומתחת להרצפה נמערה נמצאה מצבת אבן גדולה ועליה כתובת בשפת קדר עתיקה, המורה כי בת מלך [כאן] קבורה שם, ואיך תובל בת כלך לקבורה ברחוב עיר היהודים או הקראים? האף אין זאת! ובחלק שני ידובר אודות הבנין הזה בפרט.

חכם הקראים ר' מרדכי סולטאנסקי בספרו „זכר צדיקים" בכ"י, העיר על השם „צופוט" כדברים האלה: אך מה שהישמעאלים והקדרים קוראים ומכנים את כלל היהודים בשם „ג'ופוט [ג' ועליו קו מלמעלה יקראו „דזו" או „זיו"] המובן ממנו הוא „יהודי", כי היהודים שהלכו לגלות בבל על ידי נבוכדנאצר, בעבור היות כלם ממלכות בית יהודה נקראו בכתוב בשם יחס „יהודים" גם הבבליים והפרסיים קראום בשם „יהודיא" לרבים, וליחיד „יהודי" כנזכר ברניאל ועזרא בכמה מקומות, וכן האשכנזים מכנים גם היום אותנו בשם יוד אשר המובן ממנו „יהודי" אך המון הקדרים [טטרים] בעבור היותם מבטים את אות היו"ד ע"פ הרוב בהברת „ג'דקי" ואת אות הה"א ע"פ רוב בהברת פ"א רפה, נחלט בפיהם לומר מן יהוד „ג'ופוד" כי הנה שם שמות בלשון עברי מחויב להיות מתורגם בלשון טטרי יַ א י ו ב, אך הם בהמוניותם נהגו לומר גַ א י ו ב, וכן את שם יהודה הם מבטים ג'ו פ ו ד ה, אף כי גם מלבד זה ידוע הוא כי הברת מלות רבות הן משתנות בפי ההמון, ובפרט בהיות המלה ההיא נעתקת מלשון אומה אחרת וכו', ובעבור זה גם את העיר שאנחנו דרים בה גם כהיום במבצר על סלע יהודים הנקרא בפינו ק ל ע א. ב) בעבור שהיהודים בעצמם בצרוה והתישבו בה (sic) נהגו הטטרים לכנותה בשם „ג'ופוד קלעא" היינו מבצר היהודים".

ההערה השניה הוסיף הרמ"ס לרגלי מציאות רשימת ר"י הנקרן על ידי תלמידו אבן רש"ף, אך ההערה הראשונה נכונה מאד.

ו ספרד: אין אחד בכל סופרי קורות עולם אשר העתיק את המלה הזאת „באספארוס" (Bosporus) ר"ל קערטש, מלבד האחד אבי כנסת הנוצרים הראניכום [עובריה ב'] וכל סופרי ישראל הורגלו לקרוא בשם זה רק את

א) Крымскій Сборникъ 1837 стр. 310.

ארץ „שפניא״, ולוא מצאו כתוב „עיר ספרד״ כי עתה בלי ספק לא ידעו איזה עיר חשב הכותב, ורק פירקאוויץ גלה לנו את החדשה הזאת אשר לא היתה ולא נבראה לתכלית ידועה לו, והשם ספרד אשר יורה על העיר קערץ לא נמצא בשום רשימה אשר לא תהיה מזויפה מטעמים אחרים, וכבר העיר על זה החכם יש״ר בציון לשנת תר״נ, וראה מה שהעירותי על זה לעיל.

ז) שיטים, או „ים שיטים״ „ארץ השיטים״, מעולם לא נמצאו בספרות ישראל בהעתיקה והחדשה „ארץ שיטים או ים שיטים״, וראשון אדם הוא פירקאוויץ אשר לכלם בשם יקרא, הוא ברא לנו ים כזה וארץ כזאת, ואם קצרה ידו לקרוא „ליבשה ים״, קרא את הים האזאווי ים שיטים ברשימותיו אשר לא ידענו אנחנו ואבותינו, ורק בע״ס יוחסין מזכיר את העיר כפא כי נקראה שיטיה [ראה לעיל כפא], אבל כי יקרא הים האזאווי, או איזה ארץ בשם זה הוא שקר גמור, ולפי הנראה היתה מגמת פני המזייף לסמן במלות ארץ השיטים „ארץ הסקיטים״ (Scythen) אצל הים האזאווי למען יוכל לגלות חדשות ונצורות אשר לא שמענו מעולם.

ח) לגלותנו, פירקאוויץ הרעיש הבל ומלואה על דבר המציאה היקרה אשר לא מצא מעולם, כי יהודי קרים — או כפי רעתו הקראים מגולי שלמנאסר — מנו את פרטי השנים לגלותנו, ר״ל לגלות שומרון, יען לא שבו לירושלים בימי בית שני וע״כ לא ידעו מסנין לשטרות, ורק אחרי חרבן הבית החלו למנות ליצירה, ובכל זאת השתמשו לפעמים גם אז בפרט לגלותנו, ובכל מקום אשר התפאר במציאותיו שמח על זה כשמחת גבור בחלקו שלל, וביחוד ראה מה שכתב בהקדמתו לספר „חזק יד״ אשר הדפיס באדעססא, והשקר הנורא הזה מצא מסלות בלבב גדולי חכמי זמננו, עד כי החכם הגדול הרב ר״א גייגער ז״ל נתן אמון בו א), וכן האמין בו החכם המפורסם פראפעססאר ד״ר חוואלסאן ב) ויעש כונים לקורות היהודים בקרים, ופירקאוויץ שמח בלבו כי הצליח לו להוליך חכמים שולל. והנה אף אם נחפש בנרות בכל ספרות ישראל העתיקה אשר דברו ופלפלו אודות התאריכים לא נמצא זכר לזה כי מנו היהודים בימי בית שני ואחריו „לגלותנו״ ואין כל ראיה לזה מדברי יחזקאל הנביא [יחזקאל א׳ ב׳] יען באמרו „ואני בתוך הגולה״ ע״כ אמר אח״כ היא השנה החמישית לגלות המלך יויכין; ואף אם נחליט כי בעת נפלה ממלכת יהודה מנו לגלותנו, כאשר מנה ירמיה הנביא ג״כ „ל״ז שנה לגלות יהויכין מלך יהודה״ [ירמיה נ״ב ל״א], היה זה רק יען כי לא היה להם פרט תמידי, כי לכל מלך חדש אשר מלך בישראל החלו למנות מחדש משנה הראשונה למלכותו כנראה בכל כתבי הקדש, וע״כ כאשר הורם העטרה מעל ראש מלכיהם בימי חרבן בית ראשון החלו למנות

א) יידישע ציישריפט חלק ג׳ צד 131.

ב) Восемнадцать еврейскихъ надгробныхъ надписей стр. 8.

מדרש למיום גלה כבודם, וכן מנו עד אלכסנדר מוקדון, ומני אז מנו לשטרות תמיד בכל ימי בית שני ואחריו עד סוף דור הגאונים, והדברים האלה ברורים וידועים לכל קורא ספרתינו, וכן מנו גם יהודי קרים אשר קבלו תורתם וחכמתם מחכמי בבל וא״י כאשר הראיתי למעלה, אבל חלילה לנו להחליט כי ידעו יהודי קרים יותר מחכמי ישראל בבבל וא״י עמודי התורה והחכמה לכל בית ישראל בארצות פזוריהם, ואיזה דרך עבר עליהם הרוח לחדש להם פרט חדש לא שערום אבותיהם, ובכל זאת לוא מצאנו ספר עתיק נאמת המונה לגלותנו כדבר ידוע בין ההמון כי עתה החרשנו, אבל כל פרטי השנים „לגלותנו“ נמצאו רק ברשימות אבן רש״ף ומצבותיו המזויפות גם מבלעדי זה מטעמים אחרים, ומה גם כי ידענו מגמת פני המזייף בפרט הזה, אשר אבה להוכיח כי הקראים אשר ישבו בקרים מימי גלות שלמנאסר לא ידעו מאומה מכל הנעשה בירושלים וכו׳ ובכן נשארו בדתם הקדמוניה כימי מלוך מלך בישראל, אכן ספרי דברי הימים לעם ועם יכחישוהו על פיו, כי לא לבד היהודים כי אם גם עמים אחרים באזיא מנו לשטרות א), וגם הקראים העניים עצמם מנו כן, ואחרי אשר עזבו את המנין לשטרות החלו למנות [בערך המאה העשירית והי״א] לפרט „ליצירה“ אבל בשום אופן לא יתכן להיות כי מנו הירודים בקרים לגלותנו בעוד אשר מנו כלם לשטרות.

ט) „ליצירה“, לבריאה, בכל רשימות פירקאוויץ מצאנו המנין ליצירה או לבריאה בזמן קדום מאד, בעוד אשר היהודים בכל קצוי ארץ מנו רק לשטרות, עד כי המצבה משנת ד׳ אלפים [אבני זכרון מצבה 4] קובר אחר חרבן בית שני נמצא עליה הפרט ליצירה, ביחד עם הפרט לגלותנו, ועוד רבות כאלה. וכבר הראה הרב הגאון שי״ר ז״ל [כרם חמד חוב׳ ה׳ מכתב י״ז צד 198] מה שיש בו די להכחיש אמתת הדבר הזה, ואף אם נסכים לדברי ה׳ חוואלסאן כי נמצאו בכל עת יחידים מהחכמים אשר ידעו מנין ליצירה, אבל זאת לא יכחיש גם הוא כי לא נודע לכל ההמון עד כי ישתמשו בו גם חוצבי מצבות לקברי מתים, או אנשים פשוטים כותבי הרשימות, ורק מאמיני כל דבר יוכלו להאמין כזאת, זאת ועוד אחרת, כי עוד חדשה המציא לנו המזייף כי רק יהודי טטרכיא [טאמאן] מנו ליצירה בימי קדם, וחשבונם מאוחר בקנ״א שנים לחשבון „לבריאה“ הידוע, והפרט הזה נקרא בפיהם „לטטרכיי“, ובכל הספרים כ״י הנמצאים בידי אשר אספתי בקרים לא מצאתי אף זכר לזה, והברייתא הידועה „אם יאמר לך אדם אתרי וכו׳ בטח לא ידע מסנה ההמון, כי לא להשתמש בפרט הזה נאמרה, ולדעת חוקרי זמננו היא מאוחרה.

י) לטטרכיי, הפרט הזה לא לבד כי לא השתמשו בו היהודים

א) כ״ח חלק כ׳ צד 198.

בימי קדם אף גם לא נודע שמו לא בימי קדם ולא בימינו, וכבר דבר על זה החכם האקאדעמיק ה' קוניק במחברתו „תוכטמיש ופירקאוויץ", והמזייף האריך בזה בהקדמת ספרו א"ז צד 16. ושקר גלוי ומפורסם כזה היה כדבש למתוק בפי המאמינים בבן רש"ף ואי שגגתו, וגם נמצאו עוזרים על ידו. והנה לפלפל בדבר הזה ביחוד למותר הוא, ראשונה כי כל התאריכים בכלל הגם סבוכים ודבוקים איש באחיו בכל רשימותיו, ואם יפול האחד, ישברו גם הנשארים כשבר נבל יוצרים, וזאת שנית, על הראשונים כמו לבריאה ליצירה וכו' נוכל למצוא הכחשות מאיזה טעמים הנוגעים לדברי הימים, אכן מי ילחום נגד האפס והאין כפרט הזה אשר מאפס בא ושמה ישוב? ואם אמנם נתישבו היהודים ההעלעניסטים בטרכיא, אבל על היהודים האלה נקל לנו להחליט יותר מעל יהודי ארצות אחרות כי מנו ליונים (לשטרות) יען מארץ יון באו. ובין היונים על חצי האי טאמאן נתישבו, [ראה הלאה ע"ד המצבות] ואין אחד מכל סופרי קורות עולם אשר יזכיר מזה כי נמצאו עוד יהודים בעולם המונים פרטי השנים במנין משונה מכל יתר אחיהם, ואיך יתכן כי לא ראה או לא שמע אף אחד מכל יושבי תבל את ספרי או מכתבי היהודים הטטרכים המונים במנין משונה? ורק המזייף היה האחד אשר נתברך מפי ההשגחה העליונה למצוא את כל המציאות היקרות האלה, הלא דבר הוא?

יא) כורשון בין רשימות פירקאוויץ מתחלת המאה השביעית לספה"נ מצאנו את שם העיר כורשון, ולפי דברי הרשימה מר' יהודה הנקרן [משנת 604] נקראה כן על שם כורש מלך פרס, והוא נתן אותה במתנה להיהודים בימיו, ומזה הוציא כי מלך הכוזרים קבל במקום הזה את דת ישראל. בע"ס הכוזרי מזכיר כי מלך הכוזרים מצא את היהודים שובתים את יום השבת ביערי הרסאן או כראסאן, והאלהים אנה לידי פירקאוויץ עיר חרבה בקרים אצל סעוואסטאפאל הנקראת „חערסאנעס" ויתלה עליה את כל כבוד המקרה הזה, ואף כי אין הר ואין יער בחערסאנעס, אך מה לו ולי‏ער? הן חוקרי קדמוניות יאמינו לו גם בלעדי זה, ובלי ספק לא ידע בכתבו את הרשימה ההיא כי ישנו מקום מוכשר מזה בקרים, והוא „כאראסאן" אצל העיר העתיקה ליונים „פארטאניטא" הנשענת על יד „הר הדוב" [Аюдагъ] או (Медвѣдъ Гора) על החוף הדרומי בין יאלטא ופעאדאסיע, ושם ישבו יהודים באמת, ושם נמצאה זה לא כביר מצבה עברית אשר הוליכוה לפעטערסבורג, והעתקתה נמצאה בספר כתב החכם היוני קאנדאראקי אשר הזכרתיו לעיל.

והנה דעת בעל הכוזרי היא בלי ספק על המקום הנמצא באוויא התיכונה, מזרחית לים הכספי, יען לא הרחק משם היתה העיר סרקל בירת מלכי הכוזרים, וגם ידענו מפי ספרי דברי הימים כי מעולם לא היה כורש מלך פרס בקרים, והעיר הזאת לא נודעה בכל ספרי דה"י בשם „כראסאן".

ב) ע"ה, זצ"ל, תנצב"ה, רי"ת, [רוח ה' תניחהו], וס"ב

[והיתה מנוחתו כבוד], ת.ש ה ע ׳ ם [תעל שכבת הטל על מלונו] י ש י ע ׳ ם [יבוא שלום ינוח על משכבו], נ ׳ע, ז ׳ ל, נ ב ׳ ת [נפשו בטוב תלין] וכו׳, בכל רשימות פירקאוויץ מן המאה השביעית לספה״נ והלאה, ובאבני המצבות גם מהמאה הראשונה לספהנ״ו [אבני זכרון מצבה 5-6] נפגוש ברכות המתים על כל שעל ושעל, והנה כל בר בי רב דחד יומא יודע כי לא לבד בכל כתבי הקדש כי אם גם בכל ספרי המשנה והתלמוד לא פגשנו ברכה למתים כאלה הנהוגות בימינו היום, וזקן בית ספרותנו הרב החכם הגדול ד״ר צונץ כבר הוכיח [צור געשיכטע אונד ליטעראטור 345-355 ועוד במקומות רבים שם בספרו] מה שיש בו די, כי ברכת המתים „זצ״ל״ היא היותר קדומה אשר מצאנו בספרות ישראל, ובכל זאת לא קדומה היא מהמאה העשירית לספהנ״ו, יען נמצאה בפעם הראשונה במדרש רבה פ׳ דברים, אבל הברכות הנשארות לא נהגו בהן עד המאה הי״א הי״ב והי״ג, ומי למד ליהודי קרים דעת את אשר לא ידעו חכמי המשנה והתלמוד? וכן החליט גם החוקר והמבקר הגדול הר״א גייגער באמרו [יידישע צייטשריפט 1864-65 חלק שלישי צד 132] „כי בזמן קדום כזה ובקרים המדינה אשר היהודים ישביה לא נודעו לנו לחכמים גדולים בחכמת הלשון לא יתכן להיות כי ידעו מברכות המתים באופנים כאלה אשר הראה לנו פירקאוויץ ברשימותיו״, עדות חכמי המשנה והתלמוד עמודי בית ישראל ועדות שנים מראשי גדולי חכמי ישראל בזמנינו דיה לנו להשליך את כל רשימות פירקאוויץ לחפור פרות ולעטלפים, ובקורות עם יהודה לא תזכרנה.

יג) ש מ ו ת ע ׳ פ, בכל הרשימות והמצבות מזמנים קדומים לביאת הטטרים לקרים, כבר נמצאו שמות המשפחות ועצמיים פרטיים הלקוחים משפת קדר (ר״ל מקורם בשפת טטרית), כמו השם טוכתמיש, בכשי, פרלק, כמוז, סורגלין, גולף, ממוק, בִּיקֶּלְכ, ביכצה, בבג׳אן, וכו׳. והנה פירקאוויץ הוליך בזה שולל את החכמים אשר לא ידעו את הטטרים ושפתם, כי השמות האלה מקורם בשפת פרס, אכן באמת מקור כלם היא שפת טטרית העתיקה [צגטיי] וכל השמות האלה מצאנום רק בין הקראים [מלבד בכשי] יען ממעי הטטרים יצאו, וע״כ גם שמותיהם נשארו אצלם, ועדים המה גם יהודי קר־קז כי לא נמצא ביניהם שע״פ ושמות משפחה כאלה יען ממקור ישראל הנם.

יד) ע״ד האותיות האשוריות אשר בהן נכתבו הס״ת והמצבות העתיקות זה כאלפים שנה — לדעת אבן רש״ף — לשוא השתדלו מאמיניו להראות כי באמת השתמשו בהן היהודים בזמן ההוא, וע״ז תעידנה מטבעות היהודים הכתובות באותיות שומרוניות וכו׳, [עיין בספר קורות מטבעות היהודים להד״ר לעוו]:

טו) מ נ ג ו פ, ע מ ק י ה ו ש פ ט, א ו ר, שם העיר מנגופ נתחדש בימי ממשלת הטטרים בקרים וכן העיר פערעקאפ נקראה בפיהם „אור״, מובן

אחריו ילכו אל השערה ולא יחטיאו, והנמשל לך במלת פתח שהונחה להורות על הפתיחה והוא אשת בעל בעמיו וסוג גדול יגדור ויגבול לכל באי שער מקומו שהם פקח פער פצה פטר פצח, בטא גלע פרע פשה פשק שתם בלק פענח שכלם מיודעיו ואחות מרעהו המורים כן על הפתיחה לאתרונה יסעו לרגליהם אך לא לחנם נשתנו זה מזה כי לא ראי זה כראי זה, כי מלת פער הוא פתיחת הפה ברוב בהרחבה הפתוחה לבלוע איזה דבר ומלת פקח לא תפול בשום פנים אלא על ענין גלות ידיעה לא ראות חוש יתחדש, ומלת „פצה" הוא פתיחת הפה לדבר הדבר השמור בלב או לנדור נדר, ומלת פטר הוא פתיחה כעין שלוח לפה או לרחם, ומלת פצח הוא פתיחת הפה לשורר ולרנן, ומלת בטא הוא פתיחת פה לנדור נדר ולהשבע, ומלת גלה הוא פתיחה כעין פרסום, ומלת גלע הוא פתיחה לריב ומדון ומלת פרע הוא לגלות הראש והשער לאבל ולקלון, ומלת פשק פתיחת הפה לרע אליו, ומלת פענח הוא פתיחת הדברים הנעלמים והסודות הצפונות, ומלת שתם היא פתיחה לנקודת העין ותור שלה נראה פתוחה, ומלת בלק הוא פתוח ומופקרת וחרב מאין יושב, הרי לך שכלם סובבים על קוטב אחד ובצל דליותיו תשכונה למינם למיניהם והולידה והצמיחה עד עקרה ילדה שבעה בנים למשפחותם לבית אבותם וסביב למשכן יתנו, ואני בעניי הכינותי והגדלתי והוספתי ושויתי עזר על גבור ובצפיתי צפיתי לחקור ולתור בחכמת המלין ולבאר ולבדוק עד מקום שיד שכלי מגעת וכו׳ ונאספו שמה כל העדרים עדר עדר לבדו למינו ישכון קו לקו ינטה על הבנין, והסכמתי בלבי לקרוא שם הספר משכן דוד יען וביען כי הוא משכן ובית מנוחה למלין והכתב והמכתב כי עוד לאלוה מלין כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת קרוב מצדיקי מי יריב אתי נעמדה נא יחד מי בעל דברים יגיש אלי ואני בה׳ אעלוזה אגילה ואשמחה בחסדך אשר העמדת במרחב רגלי ולהתאבק בעפר רגלי החכמים ולשתות בצמא את דבריהם ולהציב ציונים בשער בת רבים ובמים שאין להם סוף כי מן המקדש הם יוצאים והיה פריו למאכל בין דרושי דרושים לכל חפציהם סמוכים לעד לעולם, והאל ינחני בדרך אמת ובמעגלי צדק למען שמו ויראני נפלאות מתורתו להאיר עיני בתורתו ולהגות בו יומם ולילה על אדמת קודש ירושלים תוב״ב, אמן כן יאמר ה׳ (עכ״ל ההקדמה).

הרב ר״ד הזה כתב עוד ספר „דבר שפתים", וחלק אחד ממנו נמצא באוצר ספרי הקיר״ה, הכולל קורות מלכי המטרים.

ולהרב ר׳ דוד זה היה בן חכם ר׳ אליעזר לחנו שעשה ציון לזכר נשמת אביו על שער הספר „משכן דוד" והודיע לנו את זמן פטירתו, וז״ל:

אוי כי ירד אש מן השמים — למחמד עינים
לכן עיני עיני ירדה מים — על צדיק כי היה לנו לעינים
יבחר מחנק נפשי — על נפילת עטרת ראשי

Digitized by Google

עש כסיל וכימה ידעכו אורים | חשך משחור תארם
זיו השמש והירח קדרו | על זה מעי מעי חמרמרו
רחם עליו צור שוכן מעונה | והשב רוחו ונשמתו על מכונה.

נפטר מורי ועטרת ראשי מחבר ספר „משכן דוד“ מורנו ורבינו כמוהר"ד [illegible] לבנו זצ"ל ביום ראשון י"ז ימים לחדש אלול שנת ה' מששים השקי"ף [illegible]"ק.

והד"ר ר' אליעזר זה נפטר ז' שבט שנת תקי"ב, ככו שנראה מרשימת [illegible] על שער הספר הנ"ל לפרט בשי"ד לא ישתו יין, ולחתימת דברינו על [illegible] ישראל בקרים נוסיף עוד כי נמצא ביד ידידנו הר"ר אבן רש"ף חבור [illegible] נקרא בשם „שכל טוב“ לחכם רבני אחד ר' משה בן ר' אברהם שחי [illegible] באמצע המאה הקודמת, והספר הזה כולל באורים על משלי מגלת [illegible], ומסכת אבות, עכ"ל הרש"פ. והנה בשנה העברה הלכתי לבקר לבית [illegible] לכל חי בקראסוב אולי אמצא איזו מצבה מהחכמים האלה, ולדאבון [illegible] לא מצאתי מאומה, יען אבני המקום ההוא הנן רכות מאד, וכעבור [illegible] או ששים שנה תתפרצנה לרסיסים, ומה גם כי מקום הקברות הוא [illegible] כל נדך מסביב והגהו מרמס לרגל השור והחמור.

אחד מבני משפחת לחנו מצאתי חתום על הכתובה [לעיל] משנת [illegible], והוא ר' „משה דוד בלא"א הה' המ' כה"ר יעקב לחנו זצ"ל“, ועוד [illegible] נמצא איש אחד ממשפחתו בקראסוב, והוא חזן בביהכנ"ס ואביו נסע [illegible] הקדושה וימת שם.

אחד מאנשי המעלה אשר תארוהו יושבי כפא בתאר „אדונינו ועטרת [illegible] ראש הגולה כמה"ר משה המשכיל הנגיד הנכבד השר הנאמן“: מצאנו [illegible] השלוח מיושבי כפא לאחיהם בקראסוב (ראה לעיל בקדמות היהודים) [illegible] אם לא אחד הוא עם „השר הנאמן למלכות ר' משה כוכוז“ הנזכר [illegible], ואם אמנם עוד לא הצליח לנו לגלות חדשות הרבה בתולדות חכמי [illegible], בכל זאת מאלה המעט אשר נדע, נראה כי לא חסרו להם חכמים [illegible] וגם קרובים למלכות בכל עת, ואם יחיני אלהי ישעי אקוה לחקור [illegible] עוד בעיר קראסוב וסביבותיה, והיה את אשר תמצא ידי לגלות עוד [illegible] הזה אשימם לפני המתענגים על חכמת ישראל בחלקים הנותרים [illegible] זה.

ממשפחת הר"ר „פסח“ המוזכרה ברשימה 6 וממשפחת „יאיא“ 2. [illegible]משפחת ואליד 12 7 וממשפחת מאנדו 9 8 וממשפחת אשכנזי 13 א)

א) משפחת אשכנזי מצאתי זכר לה בקרים בשנת הרפ"ז והוא ר' ראובן ב"ר יצחק אשכנזי (עיין במאמרי אוצר כ"י לבני בקרים 57) ומזה נראה כי עוד בעת ההיא כבר באו

Digitized by Google

ומשפחת בכשי 15 , נמצאו עוד מיוצאי ירכם החיים עוד אר
הזה אשר ידעתים פנים אל פנים , והם הם כעת ראשי ונכבדי הקרי
בקראסוב .

רבים מהשירים אשר הרש״פ ז״ל העתיק התחלחם בלקוטיו ועי
כל מחבריהם לקראים נמצאו גם בסדר תפלות יהודי קרים כ״י הגמצ
ולא אספוק אף רגע כי מעולם לא השתמשו היהודים בבתי תפלותיהם
הקראים , אבל אמת הוא כי הקראים השתמשו בשירי היהודים כאשר
היום סדרי תפלותיהם מלאים משירי היהודים .

מלבד כל הערים אשר זכרנו כי ישבו בהן היהודים , ישבו גם
[מנגופ קאלע] בעת אחת עם הקראים , ועל זאת יעידו נאמנה
המשפחה אצל יהודי קרים כמו „מנגופלי׳ [ר״ל מעיר מנגופ] , ובשמות
נקראו רק אלה אשר נולדו שמה , אבל רוב שמות המשפחה אצלם
בפיהם משמות עצמים פרטים, כמו משפחת „לוי׳ „פסח״ וכדומה ,
אשר כל שמות המשפחה אצל הקראים הם ממקור הטטרים , כאשר ה
לעיל .

הסופר הפולאני בראנעווסקי במאה הט״ז בדברו אודות קרים בכלל
קערמאן בפרט , יספר : כי העיר אינקערמאן [אצל סעוואסטאפאל] הנ
בצורה המלאה כל טוב , ומשם שתי דרכים תפרדנה והאחת לעמק בעל
וכעת נמצא המקום הזה תחת יד היונים הנוצרים , האיטלקים , היהו
וגם תוגרמים מעטים נמצאים שם :

זיופי אבן רש״ף

יח

ע״ד הרשימות

כבר הגדתי לא אחת ושתים כי על הרשימות המזויפות אשר לא
לעולמים ורק פירקאוויץ עצמו בראן או למצער תקן בהן את פרטי השנ
למען יתן להן כבוד קדומים , בנה את כל יסודותיו למען הרים את כבוד ע
עד גבהי שחקים , ופה המקום — לפי דעתי — להעיר לבל יתעו הקורא
לחשוב כי כל דעותיו הנוגעות לקדמות הקראים וכבודם המרומה רק הו
יוצרן והוא (מחוללן), חלילה ! נפשי יודעת מאד כי רוב דעותיו שאב ממע

יהודי אשכנז לקראים , וזאת לדעת כי כל אלה אשר שם כנוים הוא אשכנזי , אינו יליד קרים
מימי קדם .

Digitized by Google

נפש מספרות הקראים, אשר לא חסרה מזייפים ומשקרים בכל עת, וכמעט לא חדש מדעתו מאומה, והוא רק המוציא והמביא חזוק לדברי המהבילים אשר קדמוהו, ויש לאל ידי להראות את כל הבליו כתובים על ספרי קדמוני הקראים, אפס אין את נפשי לבלות את העת היקרה בבהלה, כי להקורא אחת היא, והחוקרים המעמיקים חקור יודעים זאת גם בלעדי, יען ספריהם פתוחים לכל קורא, וביחוד נראה כל דעותיו אלה. עוד טרם היה לאיש מצליח למצוא מציאות יקרות כאלה בספריו מסה ומריבה וחותם תכנית.

ועתה קורא נעים, אל תתפלא כי לא העתקתי פה את כל רשימותיו, ראשנה כי רבות הנה, ולהעתיק את כלן נחוץ היה לספר מיוחד, ע"כ הנני מסר בידך רק ראשי פרקים, במה תוכל להכיר אם תבוא איזה רשימה לידך כי מזויפה היא, ובאופן כזה למותר לי להעתיק את הרשימות עצמן זולתי אם ההכרח יביאני לידי כך לפעמים. ולמשל אם תמצא באיזה רשימה את שם העיר:

א) כָּפָא [פעאדאסיע, על חוף ים השחור בקרים]. הקראים והקרים־טאקים יכתבו בכ"ף ולא „קפא" כי המה יבטאו את האות קו"ף כחי"ת אצל האשכנזים, רק יהודי ליטא ופולין אשר לא יבחנו במבטא בין כ"ף לקו"ף יכתבו לפעמים בקו"ף בחשבם כי אחת היא. העיר הזאת נקראה לפנים [נהוותה בידי היונים] בשם פעאדאסיע, אולם אחרי אשר באה לידי הגענואזים נוסד ממשלת הטטרים בקרים בערך חצי המאה הי"ג — ולפי דעת איזה ספרי קורות עולם בשנת 1281. קראו את שמה „כפא", מובן מאליו כי קודם הזמן הזה לא ידעו משם זה. אחד מסופרי העברים אשר זכר את שם העיר הזאת הוא בעל ספר יוחסין בשנת ה' אלפים רס"ב אומר, וז"ל: [צד 374 דפוס זאלקווא] „ובימי פלג נבנית קפא במלכות תרתריאה אשר נקראת שושיה", ואיזה מהחוקרים החדשים יוכיחו כי עד המאה הי"ג עמד על מקומה כפר קטן א) אשר רק דיָגים ישבו שם, וא"כ אם תמצא רשימה ובה שם [illegible] כפא לא תוכל להיות קדומה יותר מחצי המאה הי"ג, ואלה אשר נרשמו בהן פרטי השנים קודם המאה הי"ג מזויפה היא בלי כל ספק.

ב) קרים או כירים, הטטרים יקראו את חצי האי Chrim או Chirim רק הקראים יכתבו כרים ולא ידעתי מאיזה סבה. בימי קדם לא נודע עוד האי בשם זה, ור' פתחיה מרעגענסבורג בסוף המאה הי"ב קורא את קרים „ארץ כוזריא" ובלי ספק לא נודע לו השם קרים, וחסדאי הנשיא במכתבו למלך יוסף מלך הכוזרים קורא אותה ארץ אלכוזר [הכוזרייא]. אלדד הדני קורא אותה ג"כ ארץ כוזריים, ואין אחד בכל סופרי קורות עולם אשר ידע

א) Мурзакевичъ, Исторія Генуез, Одесса 1837, 6, 7.

Digitized by Google

מהשם „קרים' עד ימי ממשלת הטטרים א), ולפי דעתי שתי המלות „כור" „קדר" אחת הנה, יען היהודים והקראים בארצות הקדם ובקרים יקראו את המלה „קדר" כמו חָדור או כחור בכ״ף רפויה, ואלה אשר שמעו מרחוק את המלה כָּדור או מצאו כן בספרי העמים בעת ההיא, כתבו קָזר כמבטאם, ואלה אשר כתבו כּ ז ר (Kosar) או כּ ו ז ר י כּ ו ז ר י ם טעות היא בידם, ועלי להעיר עוד. כי קריאתנו כּו במלאפום איננה נכונה, כי כל יושבי ארצות הקדם הכותבים כ ו יקראו כָּו בקמץ. איך שיהיה, בכל הרשימות אשר נזכרו בהן השם קרים ופרטי השנים קודם המאה הי״ג, הנן מזויפות בלי ספק.

ג) ס ו ל כ ת או ס ו ל כ א ת, ס ו ל כ ט ס ו ל כ א ט ובימינו „סטארא קרים' [קרים הישנה], בראשית ימי ממשלת הטטרים היתה עיר גדולה ובירת מלכי קדר, ואז נקראה בשם „סולכאת" וכן יכנוה הטטרים עד היום, אכן ימי גדולתה לא ארכו רק כשתי מאות שנה, ובראשית המאה הט״ו ירדה פלאים, כי החאנים כוננו את העיר „באחציסאראי' לבירת ממשלתם. ושם העיר „סולכאת' לא יוכל להמָצא ברשימה בלתי מזויפה, רק מחצי המאה הי״ג והלאה.

ד) א ו ן כ ת או א ו נ כ א ת, באיזה רשימות נזכר השם הזה המורה על חלק אחד מהעיר סולכאת או סטארא קרים. לפי דברי פירקאוויץ, ישבו היהודים בסולכאת [בשפת טטרית שמאלית, יען היהודים כותבים מימין לשמאל, לדעתו] והיונים באונכאת [בשפת טטרית ימנית, יען היונים כותבים משמאל לימין], ואם אמנם הטעם הזה הוא תפל בלי מלח, אבל המזייף לא הרגיש בעצמו כי המלות משפת טטרית סורות כי נוסדה העיר בימי הטטרים, או למצער כי המה שנו את שמה, ובכל זאת הראה רשימה מתחלת המאה השביעית לספהג״ו ונזכר בה השם „אונכאת", ואחריו הלכו רבים בעינים עצומות, ויחתמו אותה בחותם האמת, ויען כי אונכת היא חלק מחלקי העיר סולכת, ע״כ גורלן אחד הוא בנוגע להזיופים.

ה) ס ל ע ה י ה ו ד י ם, [צופוט־קאלע בשפת טטרית] העיר הזאת נושבה מהטטרים במאה הי״ג ויקראו את שמה ק י ר ק ב) [ארבעים בשפת קדר] ולא ידענו מאיזה טעם קראוה כן, והקראים יספרו כי החאן טוכתמיש הביא ארבעים משפחות קראים לקרים ויושיבן על ההר הזה ג) ובתוך כך שכחו כי הדברים האלה מתנגדים מן הקצה אל הקצה לדבריהם אשר יתפארו כי הם

א) ראה כ״ח חלק ה' מכתב י״ו לסגמן ס״ל צד 201 האומר „ואי קרים בעצמו היה נקרא עד במאה הי״ג אצלם בשם chasaria (אנגליקאס' מן ערב וגם מן קרימן ס).

(² Карамзина Истор. т. V. стр. 215

(³ Память о Чуфутъ-Кале С. Бейма.

Digitized by Google

זקני קרים 470 שנה לפני ספה"נ'ו, כן העם הזה וכן בדיו: אך בימים האחרונים נקראה בשם „קלעא" בכתבי היהודים, והטטרים יקראוה „קאלע" (Challe), ומעולם לא נקראה בפיהם „צופוט קאלע" רק הקראים עצמם קראו אותה כן מזמן המאה העברה, עד כי החכם קעפפען בסוף המאה העברה א) עוד לא שמע את השם „צופוט קאלע", מובן מאליו כי אם נמצא רשימה קדומה מהמאה הי"ד ואולי גם מהמאה הט"ו ומצא בה השם „צופוט קאלע" או „סלע היהודים" מזויפה היא בלי כל ספק, ומה גם כי לפי סופרי הפולאבים ישבו בה מלכי הטטרים בראשונה, ויש על זה אות אמת כי באמצע העיר נמצא קבר גדול ועליו בנין אבנים מרובע, ומתחת להרצפה במערה נמצאה מצבת אבן גדולה ועליה כתובת בשפת קדר עתיקה, המורה כי בת מלך [כאן] קבורה שם, ואיך תובל בת מלך לקבורה ברחוב עיר היהודים או הקראים? האף אין זאת! ובחלק שני ידובר אודות הבנין הזה בפרט.

חכם הקראים ר' מרדכי סולטאנסקי בספרו „זכר צדיקים" בכ"י, העיר ע"ד השם „צופוט" כדברים האלה: אך מה שהישמעאלים והקדרים קוראים ומכנים את כלל היהודים בשם „ג'ופוט [ג' ועליו קו מלמעלה יקראו „דזו" או „צו"] המובן ממנו הוא „יהודי", כי היהודים שהלכו לגלות בבל על ידי נבוכדנאצר, בעבור היות כלם ממלכות בית יהודה נקראו בכתוב בשם יחס „יהודים" גם הבבליים והפרסיים קראום בשם „יהודיא" לרבים, וליחיד „יהוד" כנזכר בדניאל ועזרא בכמה מקומות, וכן האשכנזים מכנים גם היום אותנו בשם יוד אשר המובן ממנו „יהוד" אך המון הקדרים [טטרים] בעבור היותם מבטים את אות היו"ד ע"פ הרוב בהברת „ג'דקי" ואת אות הה"א ע"פ רוב בהברת פ"א רפה, נחלט בפיהם לומר מן יהוד „ג'ופוד" כי הנה שם שטת בלשון עברי מחויב להיות מתורגם בלשון טטרי יַ א י ו ב, אך הם בהמוניותם נהגו לומר גַ א י ו ב, וכן את שם יהודה הם מבטים ג'ו פ ו ד ה, אף כי גם זולת זה ידוע הוא כי הברת מלות רבות הן משתנות בפי ההמון, ובפרט בהיות המלה ההיא נעתקת מלשון אומה אחרת וכו', ובעבור זה גם את העיר שאנחנו דרים בה גם כהיום במבצר על סלע יהודים הנקרא בפינו ק ל ע א. ב) בעבור שהיהודים בעצמם בצרוה והתישבו בה (sic) נהגו הטטרים לכנותה בשם „גֻ'ופוד קלעא" היינו מבצר היהודים.

ההערה השניה הוסיף הרמ"ס לרגלי מציאות רשימת ר"י הנקרן על ידי תלמידו אבן רש"ף, אך ההערה הראשונה נכונה מאד.

ו ספרד: אין אחד בכל סופרי קורות עולם אשר העתיק את המלה הזאת „באספארוס" (Bosporus) ר"ל קערטש, מלבד האחד אבי כנסת הנוצרים הדראניגימוס [עובריה ב'] וכל סופרי ישראל הורגלו לקרוא בשם זה רק את

א) Крымскій Сборникъ 1837 стр. 310.

Digitized by Google

ארץ „שפניא״, ולוא מצאו כתוב „עיר ספרד״ כי עתה בלי ספק לא ידעו איזו עיר חשב הכותב, ורק פירקאוויץ גלה לנו את החדשה הזאת אשר לא היתה ולא נבראה לתכלית ידועה לו, והשם ספרד אשר יורה על העיר קערץ לא נמצא בשום רשימה אשר לא תהיה מזויפה מטעמים אחרים, וכבר העיר על זה החכם יש״ר בציון לשנת תר״ג, וראה מה שהעירותי על זה לעיל.

ז) שיטים, או „ים שיטים״ „ארץ השיטים״, מעולם לא מצאנו בספרות ישראל בהעתיקה והחדשה „ארץ שיטים או ים שיטים״, וראשון אדם הוא פירקאוויץ אשר לכלם בשם יקרא, הוא ברא לנו ים כזה וארץ כזאת, ואם קצרה ידו לקרוא „ליבשה ים״, קרא את הים האזאווי ים שיטים ברשימותיו אשר לא ידענו אנחנו ואבותינו, ורק בע״ס יוחסין מזכיר את העיר כפא כי נקראה שיטיה [ראה לעיל כפא], אבל כי יקרא הים האזאווי, או איזה ארץ בשם זה הוא שקר גמור, ולפי הנראה היתה מגמת פני המזייף לסמן במלות ארץ השיטים „ארץ הסקיטים״ (Scythen) אצל הים האזאווי למען יוכל לגלות חדשות ונצורות אשר לא שמענו מעולם.

ח) לגלותנו, פירקאוויץ הרעיש הבל ומלואה על דבר המציאה היקרה אשר לא מצא מעולם, כי יהודי קרים — או כפי דעתו הקראים מגולי שלמנאסר — מנו את פרטי השנים לגלותנו, ר״ל לגלות שומרון, יען לא שבו לירושלים בימי בית שני וע״כ לא ידעו ממנין לשטרות, ורק אחרי חרבן הבית החלו למנות ליצירה, ובכל זאת השתמשו לפעמים גם או בפרט לגלותנו, ובכל מקום אשר התפאר במציאותיו שמח על זה כשמחת גבור בחלקו שלל, וביחוד ראה מה שכתב בהקדמתו לספר „חזק יד״ אשר הדפיס בארעססא, והשקר הנורא הזה מצא מסלות בלבב גדולי חכמי זמננו, עד כי החכם הגדול הרב ר״א גייגער ז״ל נתן אמון בו א), וכן האמין בו החכם המפורסם פראפעססאר ד״ר חואלסאן ב) ויעש כונים לקורות היהודים בקרים, ופירקאוויץ שמח בלבו כי הצליח לו להוליך חכמים שולל. והנה אף אם נחפש בנרות בכל ספרות ישראל העתיקה אשר דברו ופלפלו אודות התאריכים לא נמצא זכר לזה כי מנו היהודים בימי בית שני ואחריו „לגלותנו״ ואין כל ראיה לזה מדברי יחזקאל הנביא [יחזקאל א׳ ב׳] יען באמרו „ואני בתוך הגולה״ ע״כ אמר אח״כ היא השנה החמישית לגלות המלך יויכין; ואף אם נחליט כי בעת נפלה ממלכת יהודה מנו לגלותנו, כאשר מנה ירמיה הנביא ג״כ „ל״ז שנה לגלות יהויכין מלך יהודה״ [ירמיה נ״ב ל״א], היה זה רק יען כי לא היה להם פרט תמידי, כי לכל מלך חדש אשר מלך בישראל החלו למנות מחדש משנה הראשונה למלכותו כנראה בכל כתבי הקדש, וע״כ כאשר הורם העטרה מעל ראש מלכיהם בימי חרבן בית ראשון החלו למנות

א) יידישע ציטשריפט חלק ג׳ צד 131.

ב) Восемнадцать еврейскихъ надгробныхъ надписей отр. 8.

מדש למיום גלה כבודם, וכן מנו עד אלכסנדר מוקדון, ומני אז מנו לשטרות תמיד בבל ימי בית שני ואחריו עד סוף דור הגאונים, והדברים האלה בחורים וידועים לכל קורא ספרתינו, וכן מנו גם יהודי קרים אשר קבלו תורתם וחכמתם מחכמי בבל ואיי כאשר הראיתי למעלה, אבל חלילה לנו להחליט כי ידעו יהודי קרים יותר מחכמי ישראל בבבל וא״י עמודי התורה והחכמה לכל בית ישראל בארצות פזוריהם, ואיזה דרך עבר עליהם הרוח לחדש להם פרט חדש לא שערום אבותיהם, ובכל זאת לוא מצאנו ספר עתיק נאמת המנה לגלותנו כדבר ידוע בין ההמון כי עתה החרשנו, אבל כל משך השנים „לגלותנו״ נמצאו רק ברשימות אבן רש״ף ומצבותיו המזויפות גם מבלעדי זה מטעמים אחרים, ומה גם כי ידענו מגמת פני המזייף בפרט הזה, אשר אבה להוכיח כי הקראים אשר ישבו בקרים מימי גלות שלמנאסר לא ידעו מאומה מכל הנעשה בירושלים וכו׳ ובכן נשארו ברתם הקדמוניה כימי מלוך מלך בישראל, אכן ספרי דברי הימים לעם ועם יכחישוהו על פניו, כי לא לבד היהודים כי אם גם עמים אחרים באזיא מנו לשטרות א), וגם הקראים הענניים עצמם מנו כן, ואחרי אשר עזבו את המנין לשטרות הלזו למנות [בערך המאה העשירית והי״א] לפרט „ליצירה״ אבל בשום אופן לא יתכן להיות כי מנו הירודים בקרים לגלותנו בעוד אשר מנו כלם לשטרות.

ט) „ליצירה׳, לבריאה, בכל רשימות פירקאוויץ מצאנו המנין ליצירה או לבריאה בזמן קדום מאד, בעוד אשר היהודים בכל קצוי ארץ מנו רק לשטרות, עד כי המצבה משנת ד׳ אלפים [אבני זכרון מצבה 4] קבר אחר תרבן בית שני נמצא עליה הפרט ליצירה, ביחד עם הפרט לגלותנו, ועוד רבות כאלה. וכבר הראה הרב הגאון שי״ר ז״ל [כרם חמד חוב׳ ה׳ מכתב י״ז צד 198] מה שיש בו די להכחיש אמתת הדבר הזה, ואף אם נסכים לדברי ה׳ חוואלסאן כי נמצאו בכל עת יחידים מהחכמים אשר ידעו מנין ליצירה, אבל זאת לא יכחיש גם הוא כי לא נודע לכל ההמון עד כי ישתמשו בו גם חוצבי מצבות לקברי מתים, או אנשים פשוטים כותבי הרשימות, ורק מאמיני כל דבר יוכלו להאמין כזאת, זאת ועוד אחרת, כי עוד חדשה המציא לנו המזייף כי רק יהודי מטרכיא [טאמאן] מנו ליצירה בימי קדם, וחשבונם מאוחר בקנ״א שנים לחשבון „לבריאה״ הידוע, והפרט הזה נקרא בפיהם „לכטרכיי׳, ובכל הספרים כ״י הנמצאים בידי אשר אספתי נקרים לא מצאתי אף זכר לזה, והברייתא הידועה „אם יאמר לך אדם אחרי וכו׳ בטח לא ידע מנה ההמון, כי לא להשתמש בפרט הזה נאמרה, ולדעת חוקרי זמננו היא מאוחרה.

י) לסטרכיי, הפרט הזה לא לבד כי לא השתמשו בו היהודים

א) ל״מ חלק ס׳ צד 198.

בימי קדם אף גם לא נודע שמו לא בימי קדם ולא בימינו, וכבר דבר על זה החכם האקאדעמיק ה' קוניק במחברתו „תוכטמיש ופירקאוויץ", והמזייף הארכי בזה בהקדמת ספרו א"ז צד 16. ושקר גלוי ומפורסם כזה היה כדבש למתקו בפי המאמינים בבן רש"ף ואי שגנתו, וגם נמצאו עוזרים על ידו. והנה לפלפל בדבר הזה ביחוד למותר הוא, ראשונה כי כל התאריכים בכלל הגם סבוכים ודבוקים איש באחיו בכל רשימותיו, ואם יפול האחד, ישברו גם הנשארים כשבר נבל יוצרים, וזאת שנית, על הראשונים כמו לבריאה ליצירה וכו' נוכל למצוא הכחשות מאיזה טעמים הנוגעים לדברי הימים, אכן מי ילחום נגד האפס והאין כפרט הזה אשר מאפס בא ושמה ישוב? ואם אמנם נתישבו היהודים ההעלעניסטים במטרכיא, אבל על היהודים האלה נקל לנו להחליט יותר מעל יהודי ארצות אחרות כי מנו ליונים (לשטרות) יען מארץ יון באו. ובין היונים על חצי האי טאמאן נתישבו, [ראה הלאה ע"ד המצבות] ואין אחד מכל סופרי קורות עולם אשר יזכיר מזה כי נמצאו עוד יהודים בעולם המונים פרטי השנים במנין משונה מכל יתר אחיהם, ואיך יתכן כי לא ראה או לא שמע אף אחד מכל יושבי תבל את ספרי או מכתבי היהודים המטרכים המונים במנין משונה? ורק המזייף היה האחד אשר נתברך מפי ההשגחה העליונה למצוא את כל המציאות היקרות האלה, הלא דבר הוא?

יא) כורשון בין רשימות פירקאוויץ מתחלת המאה השביעית לספה"נ מצאנו את שם העיר כורשון, ולפי דברי הרשימה מר' יהודה הנקרא [משנת 604] נקראה כן על שם כורש מלך פרס, והוא נתן אותה במתנה להיהודים בימיו, ומזה הוציא כי מלך הכוזרים קבל במקום הזה את דת ישראל. בע"ס הכוזרי מזכיר כי מלך הכוזרים מצא את היהודים שובתים את יום השבת ביערי הרסאן או כראסאן, והאלהים אנה לידי פירקאוויץ עיר חרבה בקרים אצל סעוואסטאפאל הנקראת „חערסאנעס" ויתלה עליה את כל כבוד המקרה הזה, ואף כי אין הר ואין יער בחערסאנעס, אך מה לו וליער? הן חוקרי קדמוניות יאמינו לו גם בלעדי זה, ובלי ספק לא ידע בכתבו את הרשימה ההיא כי ישנו מקום מוכשר מזה בקרים, והוא „כאראסאן" אצל העיר העתיקה ליונים „פארטאניטא" הנשענת על יד „הר הדוב" [Аюдагъ] או (Медвѣдъ Гора) על החוף הדרומי בין יאלטא ופעאראסיע, ושם ישבו יהודים באמת, ושם נמצאה זה לא כביר מצבה עברית אשר הוליכוה לפעטערסבורג, והעתקתה נמצאה בספר כתב החכם היוני קאנדאראקי אשר הזכרתיו לעיל.

והנה דעת בעל הכוזרי היא בלי ספק על המקום הנמצא באויר התיכונה, מזרחית לים הכספי, יען לא הרחק משם היתה העיר סרקל בירת מלכי הכוזרים, וגם ידענו מפי ספרי דברי הימים כי מעולם לא היה כורש מלך פרס בקרים, והעיר הזאת לא נודעה בכל ספרי דה"י בשם „כראסאן".

ב) ע"ה, זצ"ל, תנצב"ה, רי"ת, [רוח ה' תניחהו], ומ"ב

[והיתה מנוחתו כבוד], ת.ש.ה.ע.'ם [תעל שכבת הטל על מלונו] י ש י ע ' ם [יבוא שלום ינוח על משכבו], נ'ע, ז'ל, נ ב 'ת [נפשו בטוב תלין] וכו', בכל רשימות פירקאוויץ מן המאה השביעית לספה"נ והלאה, ובאבני המצבות גם מהמאה הראשונה לספה"נ [אבני זכרון מצבה 5-6] נפגוש ברכות המתים על כל שעל ושעל, והנה כל בר בי רב דחד יומא ידע כי לא לבד בכל כתבי הקדש כי אם גם בכל ספרי המשנה והתלמוד לא פגשנו ברכה למתים כאלה הנהוגות בימינו היום, וזקן בית ספרותנו הרב החכם הגדול ד"ד צונץ כבר הוכיח [צור געשיכטע אונד ליטעראטור 345-355 ועוד במקומות רבים שם בספרו] מה שיש בו די, כי ברכת המתים „זצ"ל" היא היותר קדומה אשר מצאנו בספרות ישראל, ובכל זאת לא קדומה היא מהמאה העשירית לספה"נ, יען נמצאה בפעם הראשונה במדרש רבה פ' דברים, אבל הברכות הנשארות לא נהגו בהן עד המאה הי"א הי"ב והי"ג, ומי למד ליהודי קרים דעת את אשר לא ידעו חכמי המשנה והתלמוד? וכן החליט גם החוקר והמבקר הגדול הר"א גייגער באמרו [יידישע צייטשריפט 1864-65 חלק שלישי צד 132] „כי בזמן קדום כזה ובקרים המדינה אשר היהודים ישבו בה לא נודעו לנו לחכמים גדולים בחכמת הלשון לא יתכן להיות כי ידעו ברכות המתים באופנים כאלה אשר הראה לנו פירקאוויץ ברשימותיו", ועדות חכמי המשנה והתלמוד עמודי בית ישראל ועדות שנים מראשי גדולי חכמי ישראל בזמנינו דיה לנו להשליך את כל רשימות פירקאוויץ לחפור פרות ולעטלפים, ובקורות עם יהודה לא תזכרנה.

יג) שמות ע"פ, בכל הרשימות והמצבות מזמנים קדומים לביאת הטטרים לקרים, כבר נמצאו שמות המשפחות ועצמיים פרטיים הלקוחים משפת קדר (ר"ל מקורם בשפת טטרית), כמו השם טוכתמיש, בכשי, פולק, כפטן, סורגלין, גולף, מסוק, בִּיקֶּלֶב, ביכצה, בבג'אן, וכו'. והנה פירקאוויץ הוליך בזה שולל את החכמים אשר לא ידעו את הטטרים ושפתם, כי השמות האלה מקורם בשפת פרס, אכן באמת מקור כלם היא שפת טטרית העתיקה [צגטיי] וכל השמות האלה מצאנום רק בין הקראים [מלבד כפטן] יען ממעי הטטרים יצאו, וע"כ גם שמותיהם נשארו אצלם, ועדים המה גם יהודי קר־קו כי לא נמצא ביניהם שע"פ ושמות משפחה כאלה יען ממקור ישראל הנם.

יד) עיד האותיות האשוריות אשר בהן נכתבו הס"ת והמצבות העתיקות זה כאלפים שנה — לדעת אבן רש"ף — לשוא השתדלו מאמיניו להראות כי אותם השתמשו בהן היהודים בזמן ההוא, וע"ז תעידנה מטבעות היהודים הכתובות באותיות שומרוניות וכו', [עיין בספר קורות מטבעות היהודים להד"ד לעוו]:

טו) מנגופ, עמק יהושפט, אור, שם העיר מנגופ נתחדש בימי ממשלת הטטרים בקרים וכן העיר פערעקאפ נקראה בפיהם „אור", מובן

מאליו כי רק מהמאה הי"ג נוכל לפגוש את השמות האלה א) ואם נמצאם ברשימות קדומות מהזמן ההוא הנן מזויפות בלי ספק, והשם עמק יהושפט אשר בו יכנו הקראים את החצר מות בסלע היהודים נתחדש רק מפי אבן רש"ף ויותר לא מצאנו אותו בשום ספר אף מהמאה הי"ח.

טז) לפ"ק, לפ"ג, באיזה רשימות פירקאוויץ [ראה לעיל רשימה 28] נפגוש אחרי פרטי השנים כלת לפ"ק או לפ"ג בזמן קדום מאד בעוד אשר לא ידעו עוד היהודים מזה מאומה. הרב הגאון שי"ר ז"ל [כ"ח ה' צד 199] יוכיח כי קדמונינו לא ידעו ההבדל בין פרט גדול לקטן. החכם ר"ש פינסקער [לקוטי קדמוניות צד י"ח בהערה] חשד ג"כ את הרשימה הזאת מפני תאריכה „לפ"ק", וכן הוא דעת שני גדולי חכמי ישראל הד"ר צונץ והר"א גייגער בספריהם אשר הבאתי לעיל, עד כי אין כל ספק כי אם ימצא הלפ"ק או הלפ"ג באחת הרשימות קודם המאה הי"א הנֵה מזויפה, וכן הוא דעת כל החכמים האלה ע"ד „סימני מספר השנים ע"י אותיות" אשר מצאנו בכל רשימות ומצבות אבן רש"ף גם מהמאה הראשונה לספה"נ, וחשבתי לא למותר להעתיק בזה מדברי הגאון שי"ר (שם) וז"ל; „רשימת מספר השנים ע"י אותיות על מצבות בזמן הקדום ההוא, עוד לא מצאנו בשום ספר קדמון שום רמז על פרט כזה משנים ע"י אותיות כפי מה שאנו כותבים ומדפיסים היום בשערי הספרים, והקדמונים לא ידעו מםלאכות ותחבולות כאלה. רב שרירא גאון סיים אגרתו ברשימת השנים לשטרות כראוי, וכן כל הסופרים אחריו. הראב"ע בסיומי ספריו, והראב"ד הלוי בספר הקבלה, והרמב"ם בהקדמות וסיומי ספריו, רק על מות הרמב"ם ז"ל מצאנו שקראו זמן השנה תתקס"ה נה"י נהיה (יוחסין) ועדי"ז עשה בעל תחכמוני (שער נ) סימנים כאלה על מות ר' יוסף בן שושן (בשנת פטירת רמב"ם) כפי פירושי שנת א"ד (להגירה— ר"ל לחשבון מחמד — חוץ ת"ר), שנת זעם (לשטרות חוץ אלף ת') והאל קרא שמה נה"י (ליצירה חוץ ד"א תת"ק), אבל לכתוב פרטים כאלה על מצבות, לא ראינו ולא שמענו, ומכ"ש בזמן קדום כזה":

דברי הגאון אלה סובבים נגד הפרט „פ"ג" על מצבת ר' יצחק סנגרי מהמאה השמינית לחשבון אבן רש"ף, אבל מה ענה הגאון הזה, לוא ראה את כל רשימותיו וספרו אבני זכרון אשר פרטים כאלה נמצאים בכל מקום במאה הראשונה לספה"נ כששים שנה לפני חרבן בית שני?

(א"ז מצבה 1. 2. 3. 4. וכן הלאה).

יז) רב, מר, רבי, מרת, וכן כל תארי כבוד ממין זה כלם המה מחודשים אשר לא ידעו מזה בני דורות קדומים, ואם אמנם כי רבים מחכמי התלמוד נקראו בשם רב רבי, אבל רק אלה אשר נסמכו לתאר זה

---

*) מנחם נקרא לפעמים בשם טעאדארי, או Theodoros

ספה הנשיא, ולא כל ההמון, ואלה דברי הגאון שי״ר ז״ל: והנה הכנוי ר׳ הבא פה [על המצבות] חמש פעמים, הוא מורה בלי ספק על זמן מאוחר הרבה מזמן הנרשם לפניגו, כי כפי הנודע כנוי זה היה נהוג רק בא״י לבד רק בזמן מאוחר היה נקרא כן שם כל הנסמך מנשיא, ובבבל לא היה נהוג נוי זה כלל, וכנודע ג״כ המאמר: כל רבי בא״י וכל רב בבבל, ואיך באו נשי כחור או קרים לכנוי זה של רבי בזמן המוקדם ההוא? מי נסמך שם? איך ואנה למדו כנוי זה? ובפרט כי בבבל לא קבלוהו ואין שום אמורא אשר נתכנה שם כן רק ר׳ חייא ורב אמי ורב אסי ורב זירא שהלכו מבבל לא״י ונסמכו שם וניתן להם שם הכבוד רבי וכו׳ [המליץ שנת תרכ״א גליון 14], ואין לי מה להוסיף מאומה על דברי הגאון המבקר הזה, אחרי אשר דבריו ברורים וידועים לכל קוראי ספרותנו העתיקה, מלבד הזיופים האלה אשר נפגוש על כל צעד ושעל ברשימותיו ומצבותיו, הנה כל איש אשר יראה אותן בעיניו יעיד עליהן כרגע במעוף עין הראשון כי מזויפות הנה גם בלעדי מופתי דברי הימים, יש מהן אשר נכתבו בכתב הקראים הנוטה לכתב רש״י המחודש, ויש מהן אשר מחק או הוסיף המזייף בהן איזה אות או נקודה אחת וע״י זה עשה אותן עתיקות מאד, ויש מהן אשר הראה העתקות כרשימות אשר לא היו ולא נמצאו בעולם, ובהיותי בס״ט פעטערסבורג בקש ממני הפראפעססאר ה׳ חוואלסאן לדרוש ולחקור אחרי עצם הרשימות אשר הראה לו פירקאוויץ את ההעתקות מהן, ולפי דבריו נמצאו:

1) ביד ר׳ יעקב לחנו בקראסובאזאר בסוף ספר תורה משנת תשי״א ליצירה, אך הרוצה לשקר ירחיק עדותו, כי ר׳ יעקב זה כבר נסע לירושלים ומת שם, ופירקאוויץ ירע מזה היטב כאשר הגיד בעצמו בהכרמל שנה ג׳ במאמר „חכמי ישראל בקרים״:

2) בקראסובאזאר נמצאה עוד רשימה משנת „תשנ״ה פה תמירקא״ וחתום עליה „בעז הכהן בן יהודה הכהן״, אך אני חפשתי בכל ספרי תורה העתיקים הנמצאים שם ולא מצאתי בהם שום רשימה, וגם זה הוא אות נאמן כי כל הרשימות אשר מצא בסוף ספרי התורה נכתבו מיד קראי, כי להרבנים אסור לכתוב דבר מה על הס״ת, ובין המון ספרי תורה [כמאה במספר] הנמצאים בקראסוב לא מצאתי אף אות אחד זולתי דברי התורה.

3) רשימה על תנ״ך משנת תשל״ז ליצירה אצל יקותיאל כלפא ואני שאלתי עליה, והנה אמת נכון הדבר ככל דעותיו ומציאותיו.

4) רשימה הנמצאה בכפא (לפי דבריו) המתחלת: „אמת קנה שומלך מרי בן אברהם ז״ל שנת תשכ״ו פ״ק פה כפא״, ובהיותי אחרי כן בפעאדאסיע שאלתי עליה גם בקשתי בעצמי בין ספרי התורה שם ולא מצאתי כל זכר לזה.

5) אצל יום טוב הספרדי בקראסוב נמצא — לפי דבריו — רשימה משנת אשי״ה לשטרות, אך גם הוא הלך כבר לירושלים ומת שם.

Digitized by Google

6) שתי רשימות בעיר ניקאלאיעוו על ס"ת, ותתום עליהן; מרדכי בן יצחק מארץ תמן בקהל הקדוש קהל קירקרי: ובהיותי בניקאלאיעוו הלכתי לבית הכנסת הקראים בלוית חכם הקראים ה' יעקב כלפא וחפשנו שם בספרי התורה ולא מצאנו אף זכר מזה •

7) רשימה על ס"ת בחערסאן ותתום עליה „יוסף בן יעקב מעיר קרקרי, וגם שם חפשתי ולא מצאתי, וכן הראה גם העתקות ממצבות אשר לא היו בעולם, (ראה הלאה ע"ד המצבות):

ע"ד המצבות

יט

המצבות הרבות העתיקות אשר חפר ומצא אבן רש"ף על החצר מות אשר הקראים בימינו כנוהו בשם „עמק יהושפט' משכו עליהן עיני החוקרים בימינו, אכן מלבד הגאון שי"ר ז"ל לא נמצא כמעט אף אחד אשר הטיל ספק באמתתן, ועוד יותר יפלא בעיני כל איש דעת כי לא התעורר אף אחד לבקר את עצם המצבות [ארינינאַלע] הנמצאות במוזעאום האזיטי בס"ט פעטערסבורג, והנה תשע במספר, ע"כ בבואי לפעטערסבורג הלכתי בלוית ידידי החכם הפראפעססאר הערמאן שטראקק, ועוד משכיל עברי אחד אשר בא זה לא כביר מאשכנז, לבוזעאום האזיטי לראות שם את עצם המצבות, ואת אשר חזיתי אספרה:

המצבה הראשונה [אבני זכרון 1] תשא מדברותיה:

ז׳את ציון בוקי
בן יצחק כוהן נ"ע
עת ישועת ישר
אל שנת תֹּשֹּׁב
שנים לגלותנו' •

א) ע"פ ברכת המתים „נ"ע" ראה לעיל [סימן יב] • ב) רשימת השנים ע"פ אותיות תֹּשֹּׁב ראה לעיל סימן י"ד • ג) ע"ד פרט השנה לגלותנו ראה לעיל סימן ח' •

הרואה את עצם המצבה יכיר כי האות ת' ממלת תשב, נתקן מעט על ידי מזייף ובעצם וראשונה היה כתוב שם השב, ר"ל ה' אלפים ש"ב, ועל העת ההיא נכון גם הפרט גם ברכת המתים • המלה האחרונה „לגלותנו' נוספה מיד איש אחר, כי איך שיהיה כבר עברו על המצבה הזאת יותר

Digitized by Google

משלש מאות שנה, והמלה האחרונה חרשה היא כאלו אתמול יצאה מיד האמן, וגם תמונות האותיות אינן שוות עם שאר אותיות על המצבה ·

ב) מצבה ב׳ [אבני זכרון 2 וכן אצל ה׳ חוואלסאן 2] ·

ר׳ משה לוי מת
שנת תשכו לגלותנו״

כל הרואה את המצבה הזאת יכיר אותה כרגע למזויפה ע״פ תמונת האותיות החדשות, כאשר יוכל כל איש להכיר על תמונות המצבות אשר נעשו ע״י הליטאגראפיע בסוף ספר אבני זכרון · האות ש הוא בכתב רש״י ·

ע״ד התאר „רבי״ ראה לעיל סימן ט״ו, במקום „תשכ״ו״ היה כתוב השכו · המלה „לגלותנו״ נוספה מיד המזייף, ויוכל להיות כי פירקאוויץ הוא אביה האמתי ·

ג) מצבה ג׳ [אבני זכרון 3 אצל חוואלסאן איננה] ·

„כ׳ פינחס כהן בן כ׳
בוקי הכהן מת ז״ל
שנת תשנא לגלו׳״ ·

המצבה הזאת איננה בפעטערסבורג, ורק בסלע היהודים ראיתי העתקה ממנה על סלע גדול, ועל ראשה כתוב „קופיא״, ושאלתי לאבן רש״ף איה אפוא היא עצם המצבה, והוא ענני כי הוליכה לפ״ב, אך גם שם איננה, וזה לך האות כי לא נמצאה אף העתקה ממנה אצל ה׳ חוואלסאן, ובלי ספק נברא אותה בימים האחרונים, ואם תשאלני לאיזה תכלית עשה כתובה חדשה על מצבת אבן, בעוד אשר אלפי מצבות מונחות בסלע היהודים? אענך, כי התכלית נראה לעינים, למען תבוא המצבה הזאת ותעיד על המצבה נומר א׳ כי לבוקי בן יצחק כהן היה בן ושמו פינחס כהן, וע״כ למותר להביא אותה עוד במשפט הבקרת, יען לא היתה ולא נבראה בעולם, וכבר נזכרו הדברים האלה בשמי בס״ע Журналъ Мин. Народн. Просв. Май 1876 ובספר A. Firkowitsch und seine Entdekungen. Leipzig 1876. S. 8. ועל המצבת הזאת הנני מחליט בפה מלא כי נעשתה ע״י פירקאוויץ מראשה ועד סופה ·

ד) מצבה ד׳ [אבני זכרון 4· אצל חוואלסאן 3] ·

הלוי
צדוק בן משה
מת ר״א ליצ״ה
תשפ״ה לגלותנו

Digitized by Google

באבני זכרון נדפס בטעות „ליצירה" „לגלו", אך על עצם המצבה כתוב כהעתקתי, גם המצבה הזאת כהראשונות מזויפה בלי כל ספק, ועל זאת יעידו · א) המלה „הלוי" כתובה באותיות קטנות ממעל להשורה, אשר הוסיף המזייף למען תעיד על אמתת מצבה 2 כי צדוק זה היה בן למשה הלוי · ב) במקום ד׳א היה כתוב מקודם בלי ספק „ר׳ט" כי האות ר׳ על אבני המצבות קשה להבדילו מהד׳, והמזייף תקן אותו מעט בראשו, האות ט על המצבות הוא כזה 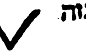 והאות א׳ הוא כזה, וע"כ הוסיף המזייף קו אחד מצד שמאלו ויהי לאלף, והמזייף הרויח בזה כי מן המצבה משנת ר"ט לאלף הששי נהיתה לד׳ אלפים, ועתיקה באלף ושתי מאות שנה, ג) השורה האחרונה „תשפ"ה לגלותנו" נוספה מכל וכל מיד המזייף, ולשתי סבות, הא׳ לבל יחשדו את הפרט הראשון, ע"כ הוסיף בו עוד שני לחזקהו · והב׳ למען הראות כי הקראים בקרים הנם מגולי שלמנאסר, ועל הזיוף האחרון הזה יעיר הקו החדש על האבן תחת השורה האחרונה, יען כל הכתובה חקוקה עמוק 1 צאלל בתוך האבן למען לא יתקלקל הכתב, אך כאשר אבה המזייף להוסיף עוד שורה שלמה נאלץ להרחיב חקיקת האבן, וע"כ נראה הקו החדש אשר חקק על האבן, וכן נקל להכיר זאת גם על התמונה הליטאגראפית בסוף ספר אבני זכרון ·

ה) מצבה ה׳, [אבני זכרון 9· אצל תוואלסאן 4] ונמצאה בפ"ב .

„זה מצבת
קבורת פרלק
דלת אלפים וצאר
ישיעם [ל] ציריה

שתי השורות האחרונות הנן מקוטעות ומבולבלות עד כי קשה מאד לקרוא . על הפרט היו איזה אותיות אחרות, רק המזייף אשר החל לשנותן, והאבן היא רכה מאד, על כן קלקל את הכתב, וזאת יכיר הרואה (תמונה ט׳) כרגע, ואך לשוא נבקר את המצבה הזאת, השם „פרלק" מקורו בשפת טטרית, וא"כ גם זה לבד יורה כי המצבה איננה עתיקה ·

ו) מצבה ו׳ [א"ז 12· אצל תוואלסאן 5], עצם המצבה איננה בפעטערסבורג ·

זאת
מצבת קבורת
גולף בת שבתי
נפטרה שנת
ד׳א קׄחׄ תׄנׄצׄבׄהׄ
ליצירה

המצבה הזאת איננה בשום אופן משנת ד"א ק"ח [197 לספהג"ו] על מקום ד היה כתוב ח מקורם, אך המזייף מחק את הרגל השמאלית מן הה', מלבד זאת יעידו׃ א) תמונת האות ד׃ ב) השם אשר „עלף" מקורו בשפה קדר׃ ג) ברכת המתים „תנצב"ה" (ראה לעיל סימן יב").

ז) מצבה ד' [אבני זכרון 16. אצל חוואלסאן 6.] עצם המצבה איננה בפ"ב.

„זאת מצבת
קבורת טוקטמיש
בן בכשי נ̇ב̇ת̇
הנפטר ד̇א̇ק̇
ע̇ נ̇ ל̇ י̇ צ̇ ת̇נ̇צ̇ב̇ה̇

כי המצבה הזאת איננה משנת ד"א קע"ג (262 לספהג"ו) על זאת יעידו לפחדי שמות הטטרים טוקטמיש ובכשי, ובמקום ד"א היה כתוב ה"א, א"כ תהיה משנת 1262 לספהג"ו לחשבון פירקאוויץ וה' תוואלסאן, ולחשבון האמתי משנת 1413. ועל העת ההיא לא יפלא כי הקראים השתמשו עוד בשמות עצמיים פרסיים ככל הטטרים, בעוד אשר בין יהודי קרים לא מצאנו עד"פ כאלה. ב) ברכת המתים, ראה לעיל סימן י"ב.

ח) מצבה ח' [אבני זכרון 23. אצל תוואלסאן 7] המצבה נמצאה בפ"ב.

וזאת המצבה של
הלל בן ר' משה נ̇ע̇
נ̇כ̇ בשנת ד̇ר̇"̇ו̇ תהי
נפשו צרורה בצרור
החיים את ה' א' והיתה
מ נ ו ח ת ו כ ב ו ד

המצבה הזאת הנה בלי כל ספק משנת ה' אלפים ר"ו (1446) והמזייף עשה מן הה"א ד' במחקו את הרגל השמאלית מן הה"א, וזאת נראה בחוד על עצם המצבה. ב) ע"ד ההאר „רב" ראה לעיל סימן ט"ו. ג) ברכת המתים, ראה סימן י"ב, האותיות ב כ בשורה השלישית אין להן מובן. ואולי צ"ל „מת":

ט) מצבה ט' [א"ז 25 אצל תוואלסאן 8] עצם המצבה איננה בפ"ב.

וזה האבן אשר שמתי
מראשותיו על קבר ר'
יוסף ב"ר אליה שנפטר [?]
שנת ד"א ר"פ ליצירה
א̇ס̇ה̇ לגלו' נ̇ב̇ת̇

Digitized by Google

גם המצבה הזאת לא טובה היא מכל אחיותיה. א) האות ד׳ בשורה הרביעית נראה ברור כי יד מזייף חלה בו, ובטח היה שם ת. ב) התאר ר׳ (רבי) ראה לעיל סימן ט״ו. ג) רשימת השנים ע״פ אותיות ראה סימן י״ד. ד) „לגלותנו״, ראה סימן ח׳. ה) הכתב הוא חדש, עד כי נקל להכירה למזויפה גם בלעדי בקורת. אסיה לגלו׳, נב״ת, נעשו ביד מאוחרת.

י) מצבה י׳ [א״ז 37 אצל חוואלסאן 9] המצבה נמצאה בפ״ב.

„וזה [?] מצבה של קבורת,
אסתר בת שלמה אשר
שמתי מראשתיו [?] שנפטר [?]
בשנת תקל״ו תהא
נפשה צרורה בצרור.
החיים ליצירה
היא שפ״ה לכטרכיי׳

כי המצבה הזאת היא מזויפה יכיר גם נער קטן. א) במקום תקל״ר נראה ברור כי היה כתוב הרל״ו, והמזייף עשה מן הה״א ת, ואצל האות ר משך קו מתחתיו ויהי לק׳, ואי״כ איננה משנת 625 לספה״נ כאשר חשב אבן רשי״ף וה׳ חוואלסאן, כי אם משנת 1476. ב) „ליצירה״ ראה סימן ט׳. ג) מלבד כי הפרט למטרכיי הוא מזויף מצד עצמו, [ראה לעיל סימן י׳] נראה ברור על עצם המצבה כי השורה האחרונה נוספה מחדש מיד המזייף, ויען כי גם פה כבמצבה ד׳ לעיל היה המקום צר להוסיף עוד שורה אחת בעוסק האבן, נאלץ להרחיב חקיקת האבן להוספת השורה האחרונה. ד) האבן רכה מאד, והכתב הוא חדש.

אחרי כתבי זאת נדרשתי מאת האקאדעמיק ה׳ א׳ א׳ קוניק להראות לו באיזה אופן עשה המזייף את מלאכתו רמיה, ואת אשר הגדתי לו כתב על ספר, ובעוד ימים מעטים הוציא לאור את מאמרו „תוכטמיש ופירקאוויץ׳ ראה דבריו שם ע״ד המצבה הזאת.

יא) מצבה י״א [אבני זכרון 50 אצל חוואלסאן 10] המצבה נמצאה בפ״ב.

„זו מצבת קבורת
מרת סורגלין בת
ר׳ לוי שנפטרה
בשנת תקפא ליצר׳
תשי״ה ע״מ

גם המצבה הזאת היא מזויפה. ב) בשורה הרביעית היה כתוב הרפ״א, והמזייף עשה מן הה״א ת ואל הר׳ הוסיף קו כנראה ברור על עצם המצבה.

Digitized by Google

ג) שלש „סודנלין" מקוה בשפת קדר. ג) ליצירה ראה סימן ט׳. ד) ברכת ושתים ראה סימן י״ב. וא״כ איננה משנת 670 לספה״נ כחשבון אבן רשיף שסתיו, כי אם משנת 1521. ה) ע״ד התאר „מרת" ראה סימן ט״ז:

יג) מצבה יב [אבני זכרון 54 אצל חוואלסאן 11] המצבה נמצאה בפ״ב, ארבע שורות נמחקו.

5. ה . . ק העט תוכתמיש
6. בשנת תקפט ליצרה

הזיוף על המצבה הזאת נראה במבט עין הראשון וכמעשהו על המצבה הקודמת כן עשה גם פה, במקום תקפ״ט היה כתוב מקודם הרפ״ט, והמזייף עשה מן הה״א ת, ואצל אות ר הוסיף קו ויהי לקו״ף, שם העצם תוכתמיש מקוה בשפת קדר. „ליצירה" ראה לעיל סימן ט׳:

זאת היא המצבה הראשית אשר עליה דבר ברחבה האקאדעמיק ה׳ קוניק להראות כי מזויפה היא, ונפלא כי כמעט רק על המצבות ממאה השניה לאלף השני נמצאו שמות עצמים פרטים לקוחים משפת קדר, וזה יען כי אז לא החזיקו עוד הקראים ממקורם הראשון מהמטרים.

יד) מצבה יג, [א״ז 59 אצל חוואלסאן 12 צד 30 במאסף הרוסי] המצבה נמצאה בפ״ב.

„וזה המצבה
של עיני בן
אליסף תנ״ב
בה בתר״ל
ליצרה"

בשורה הרביעית במקום בתר״ל, היה כתוב בהר״ל, וא״כ איננה משנת 719 לחשבון אבן רשיף, כי אם משנת 1471 לספה״נ, ולא לבד על עצם המצבה כי אם גם על התמונה [בסוף ספר א״ז] ניכר הזיוף היטב כי במקום האות ת היה ה מקודם, והתי״ו הזה איננו דומה בשום אופן אל התי״ו בשורה ג׳:

טו) מצבה י״ד [א״ז 88. אצל חוואלסאן 15 צד 48 שם] בפ״ב איננה.

זאת המצבה הוצבה על ר[א]ש כה״ר
שמואל שה״ץ בבה״ר דניאל ש״ץ יעמ״[ש]
מגזע החכמים הבא מק״ק כרוק בבמ״ר

אלקנה זצ"ל נפטר יום ב' כ"ג לחדש טב[ת]
שנת וצדקתך בארץ נשיה ליצירה
והיתה נ' ארני צ' ב'ה' א'ה'א' ו'נ'א' י'ב'כ'ה'

פירקאוויץ חשב את המצבה הזאת משנת ד' אלפים תרנ"ח [898 לספה"נ], אך הרואה את תמונתה יגיד כרגע כי חדשה הוא ע"פ תמונת אותיותיה, הנקודות על המלה „בארץ" הנן חדשות, ובלי ספק היו הנקודות רק על מלת „נשיה". וא"כ הנה רק משנת ה' אלפים שס"ה [1605] ומעת ההיא ידענו עוד איש אחד „משה היקר המשכיל נ"ע ב"ר יוסף איש מרוקי נפטר יום ג' י"ב לאלול בשנת שכ"ל טו"ב [שס"ז] לכל עושיהם לפרט האלף הששי" [1607] ואולי ממשפחה אחת המה.

הפראפעססאר חוואלסאן העיר על מלת „מרוק" כי היא העיר טעמרוק בחצי האי טאמאן הקרוב לקערץ.

מלבד עצם המצבות אשר נמצאו במוזעאום האזיאטי, נמצאו עוד מאה העתקות על נייר אשר הביא פירקאוויץ מהמצבות בסלע היהודים, ההעתקות נעשו היטב עד כי גם הזיופים נוכל להכיר עליהן, ואני הלכתי לבית אוצר ספרי הקיסר בלוית הפראפעססאר ה' חוואלסאן לראותן, וגם הוא הודה על אחדות מהנה כי נח־דו בעיניו, וגם מהן הנני נותן פה לפני הקורא.

טו) באבני זכרון מצבה 17. אצל ה' חוואלסאן לא נמצאו אלה, יען לאחרונה יצאו מבית חרשת המעשה.

זו מצבת קבורת כ'
מרדכי בן ר' דניאל
הנפטר בשנת דל'
אלפים ומאה וצ'
שנים ליצה נבת

בשורה ג' במקום ד ל' היה רק ת. והמזייף מצא עצה נכונה לעשות מלה שלמה כמעט לבל יחשדוהו, תחת אשר על אות אחד יפול החשד על נקלה, ויעש מהרגל השמאלית מן הה"א, ל' קטן וקו לשמאלו, להראות כי לא נשלמה המלה „ד ל ' ת", והלמד נמצא באמצע הדל"ת, וזאת יכיר כל איש אשר עינים לו כרגע, מלבד זאת לא יתכן כי תהיה המצבה הזאת משנת ד"א ק"ץ [279] מהטעמים המובאים בהמצבות הקודמות.

טז) אבני זכרון 20

זו מצבת קבורת מ"ר
פנחס בן שבתי הנפתר [?]

Digitized by Google

ב ש נ ת   א ר ב ע ת
אלפים ותים [?] ושלשה
שנים   ליצה   נבת

בשורה ב׳ תחת „פנחס״ העתיק פירקאוויץ בטעות „מנחם׳, בשורה שלישית תחת „ארבעת״ עוד נכר היטב כי היה שם „חמשת״ ואף כי השתדל לשנות את האותיות, אבל לא הצליח בפעם הזאת והזיוף נראה כרגע, והאיש אשר לא ידע מזה מאומה, יותר נקל יקרא חמשת תחת ארבעת, אפס כבר סגר לבאר על הגליון את האמצעים אשר על ידם שנה את המלה „חמשת״ לארבעת, ויען כי עליו היה לשנות חמש אותיות, ובהמלה „חמשת׳ נמצאות רק ארבע אותיות, ע״כ הוסיף אות אחד קטן כאשר יראה הרואה על העתקת המצבה, ורק אז יָכח ע״י איזה אמצעים זייף את המצבה הזאת.

יז) אבני זכרון מצבה 21.

זה   מצבת
קבורת   מ״ר
יוסף בן ר דוד
בשנת אבעת
אלפים   ור׳
וה׳

כבמצבה ט״ז כן גם פה לא הצליח המזייף, ובמקום ארבעת היה כתוב חמש׳ ועל כן נאלץ המזייף להוסיף ר מעל להאותיות למען תהיינה חמש אותיות למצער, וזאת נקל להכיר כרגע, הזיופים האחרים המה כמו בהמצבות הקודמות אשר אחשוב למותר להזכירם שנית.

יח) אבני זכרון 22. השורה הראשונה חסרה.

יוסף בן נחמו בשנת
[א]רבעת   א ל פ י ם
ומאתים   ושישה [?]
ע ש ר   ש נ י ם
ל ב ר י ת   ע ו ל ם

גם פה כעל שתי המצבות הקודמות נראה היטב כי במקום ארבעת היה כתוב „חמשת׳ ובראש שורה ב׳ הוסיף המזייף את האות א, והנשארות שנה כאות נפשו, ונפלא כי בכל המצבות האותיות הנן ברורות עד כי נקל לקרותן, רק פרטי השנים בהן מקולקלים, יען בהם חלו ידי המזייף.

Digitized by Google

יט) אבני זכרון 24 ·

חאת המצבה של נפהלי וצ״ל
ב״ר הילל נ״ע בשנת ארבעת
אלפים מאתים וחמשים
ושתים ליצירה תנצב״ה א״ז״ל׳ [אור צרוע לצדיק]

נם המצבה הזאת מזויפה כהקודמות, תחת „ארבעת״ היה כתוב „חמשת״ והמצבה הזאת תזכירנו כי זה נפתלי ב״ר הילל היה בן להאיש הלל בן משה (מצבה 23 באבני זכרון) אביו הלל מת בשנת ה״א ר״ו (ראה לעיל מצבה ח׳) ובנו נפתלי מת בשנת ה״א רנ״ב, והדברים עתיקים.

מלבד המצבות האלה אשר רבות עמל בהן המזייף לשנותן כהות נפשו, נמצאו עוד רבות מאלה אשר עמל בהן רק מעט, כי בכל מצבה שנה רק אות אחד, וע״פ רוב רק מן ה׳, ת או למחוק מן הה״א את הרגל השמאלית ויהי לד׳ ויש מהן אשר לא עשה בהן מאומה רק הציג אותן שלא במקומן, למשל במצבה 38 הפרט הוא „בשנת תקל״ז״, והדבר הוא פשוט כי הפרט הוא לאלף הששי והוא חשב אותה לאלף החמישי, וכן היא מצבה 41 בא״ז משנת תקס״ז, וכן רבות, ועלי להעיר את הקורא עוד על דבר אחר, והוא: פירקאוויץ העתיק רק מסלע היהודים לבד 564 מצבות, מלבד 205 ממנגופ, סולכת, כפא, מזלוו, ובין כל המון המצבות האלה מעתות שונות, לא נמצאה אף אחת משנת 1200 עד 1240 (א״ז צד 68). האמנם במשך ארבעים שנה לא מת אף איש אחד מכל יושבי העיר ההיא? ואם נקח למשל את השנה ה״א ת״י 1650 (א״ז צד 84) ונחשוב עד שנת הת״ן ארבעים שנה, הלא אז נמצא 57 מצבות (א״ז צד 105). אכן הסבה לזאת היא, יען השנה 1200 היא תתק״ס, ובלי ספק היה כתוב שם — כעל כל המצבות — שנת התק״ס, יען בסוף המאה הי״ב לא היו עוד קראים בסלע היהודים, ולוא הואיל להראות עוד מצבות כאלה משנת התק״ס והלאה עד סוף המאה ההיא כי עתה נחוץ היה לו להעתיק מצבות חדשות עד תום שנת ת״ר ואז תראינה לעין כל כי חדשות הנה· ועל כן נאלץ לפסוח ארבעים שנה, ומאז החל לעשות מלאכתו הלאה·

כ) אבני זכרון 71 מצבת סנגרי ·

„יצחק סנגרי פנ״

רבים מגדולי חכמי ישראל דברו ופלפלו ע״ד המצבה הנפלאה הזאת, הראשון אשר הטיל ספק באמיתתה היה הרב הגאון הגאור שי״ר ז״ל (כ״ח הי׳ מכתב י״ז), במכתבו ההוא העיר את החכם ר׳ בצלאל שטערין מאדעססא כי יעמוס על נפשו את המשא לנסוע לקרים לראות את המצבה בעיניו, והחכם

Digitized by Google

הזה אשר לא רבות פעל ועשה לטובת אחיו לא אבה לנסוע, אבן לאשר הקראים הביאו הסקרה לקרים, כי בשמעו ע"ד נסיעת הד"ר ליליענטהאל בםלאכות הממשלה לכל ערי ישראל ותושבי אדעססא היו נכונים לקבלו בכבוד גדול, חרה לו עד מות על אשר לא נבחר הוא להמלאכות הנכבדה הזאת, אז מצא עת נכונה לנסוע לקרים לבל תראינה עיניו בכבוד ליליענטהאל אשר נטל את כבודו לדעתו, כי גם הוא אבה להיות שלוח במלאכות הזאת. בבואו לקרים לסלע היהודים חפר ומצא — לפי דבריו — גם הוא מצבה אחת גדולה ועליה כתוב רק המלה ס נ ג ר י ת, והיא קרובה אל המצבה הראשונה, וכאשר שב אחרי כן לאדעססא, הראה לעיני חברת „חוקרי קדמוניות ודברי הימים" כי כל מציאות אבן רשף אמת וצדק א) הנה כי כן מלא בקשת הגאון שי"ר באמת, אבן אם עשה את מלאכתו באמונה, זאת נראה הלאה. — ולעת עתה הנני להעתיק פה את עדותו על הספר אבני זכרון בשבח ותהלת אבן רשף ואמתת הרשימות והמצבות, וז"ל שם צד 2 :

„וחשבתי למשפט להודיע בזה נגד אחי ועמי בקיום אמתת היותר נכבדות שברשימות האלה, שאני הגבר בעיני ראיתי את מקום הקברות ומצבות האבן הקדמוניות בערי קלעא וסולכת אשר מהן נעתקו הרשימות ההן, כי הנה אחר שנתפרסמה בעולם מציאות השמונה וחמשים מצבות הקדמונות שמצא החכם פירקאוויץ בנסיעתו הראשונה בשנת תקצ"ט, ובתוכן מצבת רבת הערך של יצחק סנגרי, נתעוררתי אני גם מצד עצמי (sic) גם מצד חכמי הממשלה בארצנו וביחוד מצד ידיד נפשי הרב הגאון החוקר הגדול המפורסם מ"ה שלמה יהודה ראפאפורט אב"ד דק"ק פראג נר"ו (עיין ספר כרם חמד מחברת ה' עמוד 202) לחפש בעין בקורת וחקירה מדוקדקת על אודות הדבר, ובחדש חשון שנת תר"נ שמתי פעמי למקום בתי הקברות הנ"ל, ובמשך שני חדשים ויותר שעסקתי שם בדבר חקירה זו, מצאתי ראיתי, שהעתקת רשימות האלה (חוץ משלש מהן אשר לא יכולתי למצאן שנית מרוב המצבות אין מספר הנפוצות שם על שדי הקברות רחבי ידים) הן אמת וצדק, [?] ועם איזה שנויים קלי הערך כולן מסכימות אות באות עם העתקות שעשה מהן החכם פירקאוויץ נ"י, ואודות מצבת יצחק סנגרי בפרט, הנני מעיד פה עדות גמורה שמצאתיה ראיתיה גם אותה, ואם אמנם ד' אותיות האחרונות משם סנגרי משחתות מקוטעות רב או מעט מרוב הזמן, ואות נ מהם כמעט נפלה לגמרי ב) בכל זאת אין שום שמץ ספק באמתת מצבה זו (sic), מאחר

(א См. Записки одесскаго общества исторі и древностей Т. 1 Стр. 640—646.

ב) מי יגלה עפר מעיניך סמעגין ! ולמה ופסד ורתב לנבך כי הסכם סלך פירקאוויץ אמר „כל רשימותיו אמת וצדק" לא כיון להמצבה היקרה הזאת כי שאלו „מעשה

שמצאתי אני בעצמי למרגלותיו של קבר יצחק סנגרי מצבת אבן אחרת מוטבעת בתחתיות ארץ שנעלכה מעין החכם פירקאוויץ, ועליה חרות בכתב אמת באר היטב „סנגריתי :

אחרי אשר שטערין הניח את חותמו על מצבת סנגרי כי הִנֵה אמתית בלי שום ספק, השתדל החכם הפראפעססאר חוואלסאן להצילה מכל הספיקות אשר הטיל בה הגאון שיר, אפס, אם הצילה ? זאת היא שאלה אחרת.

בספרי „תולדות אבן רשף" צד 15 נגעתי בקצה עטי כי שטערין לא עשה את מלאכתו באמונה, ויהי בבואי לווילנא בחורף שנת תרל״ו מצאתי שם את ידידי המשכיל ה׳ גבריאל ראוויטש אשר גם הוא היה ימים רבים אצל פירקאוויץ, וכאשר קרא את דבּרי בספר תאיר עיר ה׳ שטערין. כתב אלי כדברים האלה : א)

בקראי ספרך תולדות אבן רש״ף וכן בעברי כה וכה על פני ספרך משא קרים אשר הנך מתאזר להוציאו לאור בקרוב, הָראיתי לדעת כי הנך חוקר יקר ומבקר אמתי, צרפתָ אמת מכל דופי השקר וקץ לכל כזב שמת ותסר את מסוה הצדק אשר היתה נסוכה עד כה על פני הלוט הלוט הזה, זה האיש ר׳ אברהם פירקאוויץ הקראי, ותגלה כל מצפונתיו, ועוד ידך נטויה לסקל מסלת קדמוניות ספרות ישראל מאבני נגף וצורי מכשול ומהחצץ אשר מלא בהם פיות בני ישראל, ויהי איש תעתועים גם לכל העמים ברוב כשפיו ובלהט עטו המתהפך, רב תודות ותהלות לך ידיד נכבד, וכמוני יהודך כל מוקירי חכמה ואוהבי אמת, אמנם לדבר אחד מדבריך לא אוכל לשאת פניך כי מדי דברך שנית בשפטך ולא נקית כפשע רב לדבר על צדיק עתק, הוא החכם המנוח ר׳ בצלאל שטערין מאדעססא, בצל אל ינוח, כי באמת אך פירקאוויץ לברו עשה בצדיה ובערמה רבה לזייף — כדרכו תמיד — גם את עדות החכם המנוח הזה כאשר אספר לפניך לאמר : ויהי היום בהיותי באחרית שנת 1859 בעיר המלוכה פעטערסבורג ויבקש אותי ה׳ אבן רש״ף להעתיק על גליון אחד את עדות החי שטערין הנ״ל ע״ד מצבות העתיקות אשר בעמק יהושפט, והנה בדברי עדותו של החי המנוח הזה אודות מצבת ר״י סנגרי הנמצא שמה כתוב לאמר : ד׳ אותיות האחרונות משם סנגרי מושחתות מקוטעות רב או מעט מרוב הזמן ואות ג מהם נפלה לגמרי : ואשמע לקולו והעתקתי אות באות את כתב העדות הזה וכעבור ימים אחדים ויבקשני האיש הזה להעתיק לו שנית את מכתב התעודה הזה ולקחתי עוד

ומקוטעה". ובטוב לבו השתדל לתקן אותה כראוי על הוצאותיו. עד כי הנה חדשה היום כביום נלחה מבית חרשה המעשה.

א) ראה בספר „פירקאוויץ ומציאותיו" בשפת אשכנז והפראפעססאר שפראקן אשר גם עמה הדפיס המכתב הזה.

הפעם את ספר הפרענומעראנטען אשר בתוכו כתובה העדות הזאת בעצם כ״י החכם הכוכב המנוח ז״ל והנה (השתוממתי לראות) לפני מלה אחת „כמעט״ תרשה נוספה על הראשונים בעצם כתב יד אבן רשף כתובה בין השטים למעלה על המלות, ואות נ׳ מהם נפלה לגמרי״ ומני אז כתוב ונדפס (כן במ״ע הכרמל וכן בספר אבני זכרון לאבן רשף) כזה: „ואות נ מהם כמעט נפלה לגמרי״, ובזה הוציא את המצבה הזאת מכל שום ספק אשר השאיר אחריו בעדותו הח׳ המנוח שטערן הנ״ל, אם שם סנגרי היה כתוב עליה או שם אחר, כי מי יודע איזה אות חסרה בתוכה?.... ועל כל שאלותי אשר שאלתיו ע״ד ההוספה הזאת, כחש לי וישבע על שקר כי לא הסף בזה אף קוצו של יו״ד, מי שמע כזאת ומי ראה כאלה?

„המביט בעין חודרת ודורש אמת ומבקר בצדק, יראה. ויבין עד כמה מגיע זופו של הקראי הזייפן אבן רשף זה, ומזה ידין על השאר, כי בכל פנות אשר פנה האיש הזה הרשיע להליטעראטור העברית מאד מאד, ועדותי הנאמנה הזאת תצדיק את הצדיק (sic) הכוכב הזה אשר בצל אל ישכון ותרחיק ממנו לזות שפתים. —

„ואנכי אמנם הן רבות לי לדבר עמך על דבר פירקאוויץ הזה ערמתו וזיופו אשר ראיתי בשומי עיני על כל דרכיו כי כמוך כמוני עמדתי על ימינו זמן רב כן בווילנא עיר מולדתי וכן בפעטערסבורג העיר בעבודת הספרות וכידי הרבה לגלות לך אשר אולי היו לתועלת רב אבל אסוג אחור מאלה כיום הזה מסבות רבות, ועוד כי עתותי אין בידי ולא אוכל הרבות באמרים ולולי את פניך ופני האמת אנכי נושא כי עתה גם מזה התרשתי, ידידך ואהבך המכירך ומוקירך המדבר באמת ובצדקה, גבריאל ראוויטש מווילנא״:

אם יפלא בעיניך הקורא איככה נועזתי לשלוח פי ולשוני נגד הצדיק הכוכב הזה? אענך, כי לא מרוע לב עשיתי זאת. קול המון כקול שדי בכל חצי האי קרים „שטערין מכר את כבוד אחיו בעד בצע כסף׳, וזה בא וספר כי באו שנים מאנשי הצבא היהודים לפני אחד מנכבדי יהודי סימפעראפאל ויעידו על אמונתם כי פירקאוויץ שכר אותם לחפור במעבה ארמת סלע היהודים למצוא המצבות, ויהי כאשר מצאו את מצבת סנגרי, חיש מהר הביא פירקאוויץ סדור הקראים כ״י ויבקש את שני אנשי הצבא כי יעידו כי נמצא הסדור הזה בקבר סנגרי, וכאשר לא אבו לעשות זאת, אבה לשקול על ידם מאה כסף, ואף כי לא ידעו מה מטרתו בזה, בכל זאת לא לקחו מידו, כי חשבו אולי יעשה הקראי הזה רעה לבני עמם ע״י זאת, כאשר הודעתי כבר בהצפירה שנה ב׳. —

איש אחד היושב בבאחציסאראי זה יותר משלשים וחמש שנה ספר לי, כי בבואו לגור אל העיר הזאת מצא שם רק יהודי אחד מליטא בכל מלא העיר, איש אמונים ונכבד מאד גם בעיני פקידי ושרי העיר, והנה נקרה שם יהודי

Digitized by Google

שמצאתי אני בעצמי למרגלותיו של. קבר יצחק כי
שוטבעת בתחתיות ארץ שנעלכה מעין החכם. פיר
אמת באר היטב „סנגריה" :

אחרי אשר שטערין הניח את חי
בלי שום ספק, השתדל החכם הפי
אשר הטיל בה הגאון שיר, ׳

בספרי „תולדות ׳
עשה את מלאכתו
שם את ידירי
אצל פירקאו
אלי כדברים ו
בקראי ספ
קרים אשר הנך מ
יקר ומבקר אמתי, צר
את מסוה הצדק אשר היו
ר׳ אברהם פירקאוויץ הקרא
מסלת קדמוניות ספרות ישראל
בהם פיות בני ישראל, ויהי איש
ובלהט עטו המתהפך, רב תורות ותו
מוקירי חכמה ואוהבי אמת, אסנם לרבו
כי מדי דברך שגית בשפטך ולא נקית כפשע
החכם המנוח ר׳ בצלאל שטערין מאדעססא, ב
פירקאוויץ לבדו עשה בצדיה ובערמה רבה לזייף —
עדות החכם המנוח הזה כאשר אספר לפניך לאמר.
באחרית שנת 1859 בעיר המלוכה פעטערסבורג ויבקש א
להעתיק על גליון אחד את עדות הח׳ שטערין הנ״ל ע״ד כ
אשר בעמק יהושפט, והנה בדברי עדותו של הח׳ המנוח הזה
ר״י סנגרי הנמצא שמה כתוב לאמר : ד׳ אותיות האחרונות ס
מושחתות מקוטעות רב או מעט מרוב הזמן ואות נ מהם נפלה
ואשמע לקולו והעתקתי אות באות את כתב העדות הזה ובעבור ימים או
ויבקשני האיש הזה להעתיק לו שנית את מכתב התעודה הזה ולקחתי ע

ומקוטעה״. ובטוב לבו השתדל לתקן אותה כראוי על הוראותיו. עד כי הנה חדשה היום כאלו נלקחה מבית יוצרה המעשה.

*) ראה בספר „פירקאוויץ ומבקריו" בשפת אשכנז והפראפעססאר שפראקק אשר גם שמה הדפיס המכתב הזה.

דבריו אמת, יגיד לנו מה שמו, ומה שם הגובערנאטאר אשר
בשיון לתור כל הפלך, ולשום משכנו בהיכל האן־סראי בבאחצי־
לשמועתנו? ומה שם פקיד העיר שהראה לו את היהודי
? ומה שם היהודי ההוא? „וראשית מעשהו בסלע היהודים
העתיקות מצא תחת מצבת סנגרי חתיכת אבן כדברים
אשר יהיה לו דבר עם הקראים• אולם אתר אשר נשמע
קתה האבן הזאת ואיננה", פלא גדול! כי לפני שלשים
שם לחפש המצבות בהיות עדיין בסלע היהודים קהל
טנסקי שם ואחריו הרב שלמה ביים ויבוא יהודי
ופקיד העיר [מי הגיד לו כי הרשיון היה לחפש
לרב הקהל ולא יקרא לאיזה איש מן המשכילים
לי שום מורה ימצאנה [ואיך מצא הוא בעצמו
יננו עוד מבואר, אבן לא!] כי עדיין היתה
יה אפשר למצוא אותה, ואם כן איך תוכל
היותה טבועה בארץ? [ואיך ימצא שם
האבן בקללה בין החים, איך לא נשמע
הלא כבר השמעתיהו אני, ורבים עוד
מופתים נאמנים, הנני נותן אותך בני
לחצי האי קרים וראית רק אך קצתו
יקר הוא, בעת ההיא החלותי את
תפלא על איש היהודי הגביר הבא
הפלך בידו, תם נתן לו יהודי
הנפלאות אשר מצא, או אשר
התפלא על האבן הנפלאה אשר
יתה ורשימתה בעולם וכיוצא,
ה"א ת"ר במשך כמה שנים
האבן ברדישותי הרבות שם
האמנם יהיה סכל כזה
אבן שום איש מן הבאים
אותה?] גם מן הקראים
יפלאת היא בעיני כל
להשמאילי עכ"ל.

לתת ערובתי בעד
להכחישו במופתים
שמץ דבר אמת,
־אים כי מצבת
־י סולטאנסקי,

ובידי הא...
כיום הזה מסב...
וללי את פניך ופנ...
ואוהבך המכירך ומוקירך,

אם יפלא בעיניך הקו...
הכוכב הזה? אענך, כי לא מרו...
חצי האי קרים „שטערין מכר א...
וספר כי באו שנים מאנשי הצבא הי...
ראפאל ויעידו על אמונתם כי פירקאוויץ ...
היהודים למצוא המצבות, ויהי כאשר מצאו...
פירקאוויץ סדור הקראים כ"י ויבקש את שני...
הסדור הזה בקבר סנגרי, וכאשר לא אבו לעשו...
מאה כסף, ואף כי לא ידעו מה מטרתו בזה, ...
חשבו אולי יעשה הקראי הזה רעה לבני עמם ע"י ...
בהצפירה שנה ב'. —

איש אחד היושב בבאחציסאראי זה יותר משלשים...
כי בבואו לגור אל העיר הזאת מצא שם רק יהודי אחד...
איש אמונים ונכבד מאד גם בעיני פקידי ושרי העיר, ...

Digitized by Google

אחד מגבירי ברדיטשוב ונכבדיה אשר נסע למסעיו לקרים, האורח ההוא השיג רשיון מאת שר הפלך בסימפעראפאל לשום משכנו בארמון מלך הטטרים העומד עוד על תלו בבאחציסאראי א), האורח ההוא אבה לבקר את המקומות הנכבדים אשר יבקרום רוב הבאים לקרים, וישאל את פקיד העיר אם לא נמצא איש יהודי מליטא או פולין אשר יוכל להיות לו למורה דרך יען לא הבין שפת הקרימצאקים, והפקיד הראהו את האיש הישר ההוא, ויקחהו אתו. ראשית מעשהו היתה לעלות לסלע היהודים לבקר את העיר והחצר מות עמק יהושפט, וכאשר נסה לחפש את המצבות מצא את מצבת סנגרי, ועליה אבן גדולה ותחתיה כתובת רחבת ידים מאד, ותחת הכתובה מצא כתוב כדברים האלה „ארור האיש אשר יהיה לו דבר עם הקראים" וגם מצא כתוב בצדי האבן, כי בתוך הקבר נמצאה עוד אבן וכתובה כזאת, ויעל האיש לסלע היהודים ויספר להקראים המעטים אשר היו עוד בעת ההיא בעיר את דבר המציאה אשר מצא, עברו ימים לא כבירים אחרי אשר נסע האורח, והאבן עם הכתובה נלקחה ולא נראתה עוד, ופתאום כאשר החל פירקאוויץ המפענח נעלמים לגלות את מצבותיו נגלתה גם המצבה הזאת עם הכתבת „יצחק סנגרי פ"נ", ויהי לפלא בעיני אלה אשר ידעו את הדבר, ואח"כ בא הר"ב שטערן וגל גם את מצבת סנגרית, ויעיד על אמונתו כי המצבה הזאת הנָה אמתית בלי כל ספק:

כאשר שמעתי את הדבר הזה אשר יספר לכל הנוסעים הבאים לבאחצי־סאראי, כתבתי לאבן רש"ף לשאול את פיו אודות הדבר הזה, ובתוך דברי אמרתי אליו „ומאד ישמח לבי אם יעלה בידך להראות לי במופתים נאמנים כי שקר הדבר", יען ידעתי מראש כי יתנפל להכחיש את הספור הזה, ע"כ אמרתי יחקור וידרוש עד אשר יוכל להשיב לי דבר ברור, ואבן רש"ף לא אחר מלענות לי על מכתבי, וזה תוכן דבריו הנוגעים לענינו:

„עתה אשובה אראה להשיב תשובות לשאלותיך בני".

א) „איש אחד היושב בבאחציסאראי" אשאלך והודיעני בני, מי הוא זה? ואי זה מקום הוא, ומה שמו? — אודיעך כי הוא נשבע בשקר, כי אני ידעתי זה כארבעים שנה שהיה לרבנים קרימצאקים בית הכנסת קטן ואני בקרתי אותו ועדיין לא היה מנין שלם המתפללים בו, אך לא יהודי אחד כדבריו:

ב) מעולם לא בא לקירים לפני שלשים שנה סוחר יהודי מברדיטשוב לתור את כל חצי האי קרים, [מי הגיד לו כי לתור בא, ואולי לעשות מקנה

א) הרשיון הזה יתן גם היום לאורחים נכבדים מאת שר הפלך. יען בכל מלא ספיל הזאת לא נמצא אף בית מלון נכבד אחד בעד האורחים.

Digitized by Google

וקנין ?] ואם דבריו אמת, יגיד לנו מה שמו, ומה שם הגובערנאטאר אשר השיג ממנו הרשיון לתור כל הפלך, ולשום משכנו בהיכל האן־סראי בבאחצי־סאראי, מי יאמין לשמועתנו ? ומה שם פקיד העיר שהראה לו את היהודי למורה דרך בקרים ? ומה שם היהודי ההוא ? „וראשית מעשהו בסלע היהודים ובחפשו בין המצבות העתיקות מצא תחת מצבת סנגרי חתיכת אבן כדברים האלה: ארור האיש אשר יהיה לו דבר עם הקראים• אולם אחר אשר נשמע הדבר הזה בין החיים לוקחה האבן הזאת ואיננה", פלא גדול! כי לפני שלשים שנה יבוא יהודי לבית החיים לחפש המצבות בהיות עדיין בסלע היהודים קהל הקראים והרב מרדכי סולטנסקי שם ואחריו הרב שלמה ביים ויבוא יהודי לחפש ברשיון הגובערנאטור ופקיד העיר [מי הגיד לו כי הרשיון היה לחפש מצבות ?] ולא יגלה את הרשיון לרב הקהל ולא יקרא לאיזה איש מן המשכילים להראות לו את מצבת סנגרי ובלי שום מורה ימצאנה [ואיך מצא הוא בעצמו בלי מורה ?] זה שקר מבואר [איננו עוד מבואר, אבן לא!] כי עדיין היתה מצבתו טבועה בארץ ולא בנקל היה אפשר למצוא אותה, ואם כן איך תוכל להמצא אבן רשומה התחתיה אחרי היותה טבועה בארץ ? [ואיך ימצא שם סחור כ"י ?] ואחרי שנשמע או דבר האבן בקללה בין החיים, איך לא נשמע מן היום ההוא עד עתה בין החיים ? [הלא כבר השמעתיהו אני, ורבים עוד היודעים זאת!] ואתה בני דורש ממני מופתים נאמנים, הנני נותן אותך בני לך למופת, כי מעט הוא אשר באת לחצי האי קרים וראית רק אך קצתו (sic) וכבר חברת ספר „משא קרים" [שקר הוא, בעת ההיא החלותי את מלאכתי ועוד לא חברתיו] עתה מי לא יתפלא על איש היהודי הגביר הבא לתור את כל חצי האי קירים ורשיון שר הפלך בידו, וגם נתן לו יהודי למורה דרך ולא יכתוב את מסעותיו, ואת הנפלאות אשר מצא, או אשר ראה או אשר כתב, ועל אחת כמה וכמה יש להתפלא על האבן הנפלאה אשר מצא תחת מצבת סנגרי איך לא פרסם את מדתה ורשימתה בעולם וכיוצא, גם בעיני יפלא איכה אני החורש והמחפש משנת ה"א ת"ר במשך כמה שנים ואני הוא המוצא אותה ? איך אני לא ראיתי את האבן בדרישותי הרבות שם כמה שנים, [מי יתן ערובתו כי לא ראה אותה, האמנם יהיה סכל כזה להגיד את אשר יראה להוָתו ?] וגם לא מצא את האבן שום איש מן הבאים לבקר את מצבת סנגרי [אם כבר לקחוה מי יוכל לראותה ?] גם מן הקראים גם מן הרבנים ואפילו מן הנוצרים והישמעאלים כי נפלאת היא בעיני כל שומעיה ורואיה, .סוף דבר הרשות בידך בני להאמין או להשמאיל" עכ"ל.

סוף דבר אענה גם אני אחריו, אף כי לא אוכל לתת ערובתי בעד אמתת הספור הזה, בכל זאת אפונה מאד אם הצליח לו להכחישו במופתים נאמנים כאשר דרשתי מאתו, ומי יודע אם לא נמצא בו גם שמץ דבר אמת, ואת אשר יחזק עוד את השערתי כי כבר ידעו או שמעו הקראים כי מצבת סנגרי נמצאה בסלע היהודים, הוא את אשר ספר לי הרב ר"י סולטאנסקי,

Digitized by Google

כי בהיות אביו הרמ״ס רב לבני מקרא בסלע היהודים חפר ומצא כבר את מצבת סנגרי, ופירקאוויץ הודיע את המציאה על שמו, וזאת אשר ספר פירקאוויץ בהקדמת ספרו אבני זכרון כי כאשר בא הרב מרדכי סולטאנסקי לראות את מציאותיו נפלו פניו [שם צד 26], והדבר הזה לא זר הוא מלהאמין, באשר מקרים אחרים יעידו כי כן עשה כל הימים רק להתפאר כי הוא המחפש והוא המוציא, ועוד עד נאמן לי כי הרמ״ס ידע כבר מהמצבה הזאת היא הרשימה הנמצאה בספרו „זכר צדיקים״ בכ״י, וז״ל:

35 „....... ובמלחכת הערביים הפליאו גבורות ובמעט אבדו, אבל הכוזרים עוזים בכל כחם, גם בעת חלוף .... נשיא ראש הדוכוס ואלאדימר אחרי שלוחיו גם הוא דרש בעצמו את כבודו פנים בפנים, וכי ירט .... משנהו פנה אל הנוצרים.

„.... ...... גבור, ובפליאות חכמתו וגבורתו הציל את קוסטנטינוס החמישי קיסר יון מידי אויביו, ונהלהו על ידי גדודו למחוז חפצו, ונקרא חב״ר כמנהגנו מאז להאר חכם גדול בשם חבר, והפרושים מכנים בשם חבר את מי שיחזור מרהגו ויתחבר לדתם להאמין תורה שבעל פה .... ראש לכל היהודים הצדיקים שבפרם, פיסנטיא ...... ומיראפו, ומטרכא, וספרד .... מקדם חבר העילכי ומורה ויועץ לכוזרים ותלמידו מלך הכוזרים כנהו ס נ ג ר י, כי היה סנגור גדול לא לבד בעד עמו אך בעד כל עשוק ועלום וחלוש, והוא שט והלך בכל מקומות היהודים בכל .... בהוראות דרך מסעות ירוחם הישכרי שבידו, ומכלם הביא אסמכתות וראיות למלך הכוזרים הנמול על ידו לאמו [לאֻמָת?] דת הצדיקים, והדוכוס ואלארימר קראהו מבחר אנשים ואב החכמים ונשאהו בסגולות וזהב וכסף, ובבואו בימים והוא בסלע היהודים והנה ....״.

כל אשר עינים לו יראה כי יד הועה ומתעה מבני דור החדש ברשימה הזאת. אכן גם זאת לא יכחיש כל בר דעת כי אחרי אשר הרשימה הזאת היתה ביד הרמ״ס כבר ידע ממצבת סנגרי, ואולי הוא בעצמו כתב את הרשימה אחרי אשר כבר ידע ממצבתו .... ואיך יכול ה כ ו כ ב ה צ ד י ק להעיד על אמונתו כי מצבת סנגרי אמתית בלי ספק? ובל ישכחו קוראינו היקרים כי שטערין כתב את עדותו בשנת תרי״ב ימים רבים אחרי אשר ראה בקרת הגאון שי״ר והזכירה בעצמו, ואיך לא השתדל להכחיש מופתי ידיד נפשו הגאון שי״ר? [לשונו שם], ואף אם נעזוב את כל טענות שי״ר הצודקות, נשאלהו איה היו עיניו? הלא בסעוף עין הראשון היה יכול להכירה כי חדשה היא כאלו אתמול יצאה מתחת יד חרש אבן? ולעיניו נגלו שם המון מצבות משלש מאות שנה או יותר מעט ומדוע לא השוה אותן יחדו לראות אם עתיקה היא כמוהן או לא? ולמשל נקח נא את מצבת עיני בן אליסף (לעיל מצבה יג) אשר לדעה אבן רש״ף ואחריו ה׳ חוואלסאן עתיקה היא משנת ד״א תר״ל

[719] ולדעתי משנת ה'א ר'ל [1470] ונשוה אותה אל מצבת סנגרי אשר חשב אותה משנת 767 · נראה כי אין כל יחס ושווי ביניהן בתאר אותיותיהן ובחרשת המעשה, כי איך שיהיה הראשונה הִנֵה עתיקה ארבע מאות שנה, והאחרונה חדשה עד מאד, והחת אשר בכל המצבות הכתובות עליהן נכתבו בלי סדר ומשטר, האותיות שרועות וקלוטות, זאת תולה וזאת שוכבת, ובלי שרטוטין · הנה מצבת סנגרי, תבנית אותיותיה ככל האותיות בימינו עומדות במערכה בקו ישר ככל המצבות החדשות, ושנית מי הוא החסיד השוטה אשר יאמין לאבן רש'ף כי הקוים המתוחים על האותיות מלמעלה יורו על פרט השנים, כי מי יודע מה דמה הכותב בזה? ועלינו היה להאמין לדברי פירקאוויץ רק אז, לוא הודה בעצמו כי הוא חרת את הכתובה הזאת, והוא מסך את הקוים על האותיות בכונה לכוון את פרט השנה ההיא, אך זאת אלת לא נאבה ולא נשמע לו. —

הקראים אשר הסכינו לכתוב תארים גדולים ונראים אף על אחד מהמון תלת עם הארץ — כאשר הראיתי לעיל פ' ט' — מדוע לא הרבו לספר תהלת ר"י סנגרי בתארים שונים כראוי לאיש רם המעלה כמוהו אשר בכח חכמתו הצליח לנצח מלך אדיר וחכם מלך הכוזרים בויכוחו ולהביאו בברית דת הקראים — בדעת הקראים — ולא תארוהו אף בתאר רב, חכם וכדומה? ומדוע כתבו על מצבתו רק שלש מלות דקות וצנומות אשר לא יעשו כן אף להפחות שבפחותים? ואם נניח כי המצבה היא אמתית, הלא האות הזה יראנו לדעת כי סנגרי היה רבני, ובכונה הפשיטו הקראים את כבודו ממנו יען לא מהם היה, ומה אפוא הרויחו הקראים במציאות מצבתו?

הרב ר' רפאל נטע ראבינאוויץ אחרי היותו תשעה ימים בסלע היהודים חוה את דעתו [המגיד שנה י"ט גליון 2] וז"ל: ומצבת „יצחק סנגרי פ'ג" ומצבה סנגרית (אבני זכרון 71-72 צד 22) באמת הן חרשות וגם לא העסק בהן בתוך עובי האבנים [הכתב] אך לא חדשות כל כך שנוכל לאמר עליהם שנהקקו בימינו וגם המה ישנות ארבע או חמש מאות שנים „והלאה הוא אומר שם" יוכל להיות כי כמקרה החמש מצבות שהובאו לפעטערסבורג [תשע, לא חמש] קרה גם לאותן שתי המצבות ולאיזה סבה נסרו מהם נוסח מצבתן והוליכום למקום אחר וכדי שלא ישכח שמות הטמונים שם חרתו אז באותיות גדולות „יצחק סנגרי פ'ג":

הדברים האלה נאמרו רק על דרך השערה ובלי כל אות ומופת, וכפ' הנראה לי אבה הרב ר"ן ראבינאוויץ רק להראות כי היה בסלע היהודים, אך משלם לא שם לבו אל החקירה הזאת, כי ראשונה אשאלהו מה ומי הכריחו לגזור אומר כי מצבות סנגרי וסנגרית עתיקות ארבע או חמש מאות שנה? האם ראה זאת עפ"י חקי הפאלעאגראפיע? ושנית איזה אות הוא להחליט כזאת „יען הכתב איננו עמוק בהמצבה"? הלא זה הוא הפך דעתו, כי רק במצבת

Digitized by Google

חרשה הכתב הוא עמוק, אבל בעתיקה הכתב לא יוכל להיות עמוק ע״י זה כי נתחכך מרוב ימים, ושלישית ע״י איזה סבה ישער כי נסרו את הנוסח הראשון והוליכו למקום אחר? הלא מקרה כזה בטח היה נודע בלי ספק כי נמצאה מצבת סנגרי, ועוד זאת, מי יגיד לנו כי עוד לפני חמש מאות שנה ידעו אחינו להוקיר זכרונות קדומים הנודע רק לבני הדור החדש, וגם מלכי ארץ מדור ההוא עוד לא השתדלו לשלוח נוסעים ולפזר כסף כאפר לאסוף חפצים עתיקים וספרים כ״י כבימינו, ואיזה דרך עבר הרוח על אחינו לעשות כזאת? ומדוע לא שמרו את הספרים כ״י אשר היו בידיהם, עד כי לא נמצא עד היום אף ספר אחד אשר נכתב לפני אלף שנה בכל אוצרות הספרים באיירופא? ומדוע לא נמצא כל זכר מעת ההיא כי נמצא לפני חמש מאות שנה חצר מות עתיק בסלע היהודים ובו אלפי מצבות עתיקות? ואם נפתח את ספר אבני זכרון ונאמין בכל המצבות העתיקות, הלא נמצא במשך 1348 שנה משנת תש״ב לגלותנו עד שנת ה״א קי״ד, רק 286 מצבות, וא״כ תהיה מצבה אחת במשך חמש שנים כמעט, ובמשך 488 שנה עד שנת תר״ב נמצא 278 מצבות באבני זכרון, לבד מאלפי המצבות החדשות אשר לא העתיק אותן, בעוד אשר מהעתיקות לא השאיר אף אחת, וזאת יראנו לדעת כי לפני חמש מאות שנה עוד לא נודע בעולם כי נמצאו שם המון מצבות עתיקות, ומה גם כי כבר הראיתי לעיל כי לא נמצא שמה אף אחת עתיקה יותר מחמש מאות שנה, רק בזאת הנני מסכים עמו באמרו: „ולפי דברי אין מהמצבות אפי׳ שמץ ראיה שהיה ר״י סנגרי קראי" „כי אולי היה כתוב בנוסח מצבתו הקדומה כמו שכתבו על מצבת ר׳ שבתי דניאלו (א״ז סימן 99) אחד מחבורת מורנים ורבנים", וכבר שאלתי אני את פי יושבי ברדיטשוב אם לא ידעו או שמעו ע״ד האיש אשר העתיק נוסח מצבת סנגרי, [ראה המגיד בהוספה לגליון 6 שנה י״ט] אך אין מגיד לי עד היום הזה. ואולי ימים יבואו ויגידו לעם נולד.

למן היום אשר ראיתי בעיני את מצבת סנגרי, והתמונות הליטאגראפיות אשר עשה פירקאוויץ בסוף ספרו „א״ז" השתוממתי על החזון מדוע לא העתיק גם תמונת מצבות סנגרי וסנגרית אשר בהנה התפאר יותר מבכל המציאות אשר מצא? ורק על ידן הרעיש את כל העולם, ומי עצר בעדו לבלתי הראותן לעיני כל יושבי תבל? וגם את פיו שאלתי איזה פעמים על זה ובכל פעם השתכט ממני ותשובתו נשארה מעל, עד כי נוכחתי כי לא יאבה לדבר מזה, ובאמת רק זאת היתה הסבה הנכונה כי פחד על נפשו פן יתסרנה הרואה במבט הראשון כי מזויפה היא, ובראשונה חשבתי אני להעתיקה ע״י פאטאגראפיע, אכן ראיתי לדאבון לבי כי נחוץ לזה הוצאה רבה להביא פאטאגראף מעיר אחרת, וע״כ חדלתי מזה, ואולי אעשה זאת לימים הבאים בספרי דברי ימי הכוזרים, אם יחיני אלהי ישעי:

בהיותי בפעטערסבורג הלכתי לבית אוצר ספרי הקיסר בלוית הפראָ־פעססאר חוואלסאן לראות את העתקות המצבות על נייר הנמצאות שם,

ואשר נגלתה לעינינו העתקת מצבת סנגרי, חיש קל במבט הראשון הודה הפראפעססאר הנ"ל כי מזויפה היא, ואם הוא ראש המתנצלים בעד מציאות אבן רש"ף הודה כרגע כי מזויפה היא, אחשוב למותר להביא עוד אותות ומופתים על זיופה, אף כי די היה להכחישה בטופתי הגאון שי"ר לבד, אכן החדש לא אוכל מלהעיר עוד, עד כמה צדק הכוכב הצדיק? אחרי הטענות והטענות אשר קרא בכרם חמד מחברת ה' לא חדל מלהעיד עליה כי היא אמתית בלי ספק, אך הגאון שי"ר בטח לא ידע או לא אבה להאמין לו, אכן הוכיח שנית בהמליץ תרכ"א גליון 14 כי לא לבד המצבה הזאת כי אם כל אבני המצבות העתיקות הנן מזויפות, אולם בהיותי בפעטערסבורג ראיתי את הספר אשר כתב שטערין בשפת אשכנז ואותיות עברית ע"ד המצבות הנ"ל, והוא בעצמו חשד אותן למזויפות, אך הספר הזה מסר לפירקאוויץ במחיר חמש מאות רו"כ ואדרת שער אשר נתנו לו הקראים א), ולעיני הממשלה הוא את דעתו כי כל מציאות אבן רש"ף אמתיות בלי ספק, ואני ראיתי את ספרי זה ביד ה' הרכבי, ואח"כ הבנתי אל נכון דברי שטערין בעדותו לספר אבני זכרון האומר: „והנה כל אשר מצאתי וראיתי שם אספתי לי בקונטרס מיוחד, וכעת מסרתי קונטרס זה להחכם המחבר [פירקאוויץ] להיות לו גם הוא נגד עיניו בהוציאו את חבורו לאור", וכעת יבואו הדברים על מכונם כי מסר לו את קונטרסו זה למען יוכל לזייף עוד דבר מה ולבל יפול ברשת החשד אחרי אשר דברי בקרתו יהיו לנגד עיניו.

מכל הדברים האלה נראה למדי כי לא הפרזתי על המדה בדברי נגד הכוכב הצדיק, ולא כסיתי עלי פשעיו.

אחרי כל הטענות והטענות נגד המצבות האלה, אספוק מאד אם בכלל הציבו היהודים מצבות להמתים בימי בית שני ואחריו, יען בכל התלמוד וספרי הראשונים לא מצאנו כל זכר לזה, וכעד להשערה הזאת הוא מאמר התלמודי „אין עושין נפשות לצדיקים מעשיהם הן הן זכרוניהן" ואולי חשבו מצבת אבן לזכרון בלתי נאות לצדיקים, ועדים לנו משה רבינו ע"ה ועוד רבים ממלכינו כי זכרונם נשאר חרות לא לבד על לוח לבות בני ישראל כי אם גם על לב כל גויי תבל אף כי לא נמצאו מצבותיהם, והאנשים הפשוטים אשר לא הועילו מאומה לזולתם. במה זכו כי נציב להם מצבות? הלא אין מי אשר יתימר בכבודם, ומה מנו יהלוך אם ישכח זכרונם? ואין כל ראיה להפך ממצבת אבשלום, כי בא האות על זה כי רק למקרה יוצא מן ההרגל אשר קרה עשו זאת, ומה גם כי נקבר ביער בשרה וע"כ נחוץ היה להם להציב ציון לבל יאבד זכרו, אך לא כן אלה אשר נקברו בחצר מות ידוע, ועוד ישד זאת כי המקרה הזה אחד הוא במינו ולזאת הזכירו כי הציבו מצבה על

א) ה' הרכבי הגיד לי כי גם המכתב אשר שלחו לו הקראים בגביע כסף והאדרת אשר מלאו בידו הם אשר מלא באוצר ספרי אבן רש"ף בסלע היסודים.

Digitized by Google

חרשה הכתב הוא עמוק, אבל בעתיקה הכתב לא יוכל להיות עמוק ע״י זה כי נתחכך מרוב ימים, ושלישית ע״י איזה סבה ישער כי נסרו את הנוסח הראשון והוליכו למקום אחר? הלא מקרה כזה בטח היה נודע בלי ספק כי נמצאה מצבת סנגרי, ועוד זאת, מי יגיד לנו כי עוד לפני חמש מאות שנה ידעו אחינו להוקיר זכרונות קדומים הנודע רק לבני הדור החדש, וגם מלכי ארץ מדור ההוא עוד לא השתדלו לשלוח נוסעים ולפזר כסף כאפר לאסוף חפצים עתיקים וספרים כ״י כבימינו, ואיזה דרך עבר הרוח על אחינו לעשות כזאת? ומדוע לא שמרו את הספרים כ״י אשר היו בידיהם, עד כי לא נמצא עד היום אף ספר אחד אשר נכתב לפני אלף שנה בכל אוצרות הספרים באיירופא? ומדוע לא נמצא כל זכר מעת ההיא כי נמצא לפני חמש מאות שנה חצר מות עתיק בסלע היהודים ובו אלפי מצבות עתיקות? ואם נפתח את ספר אבני זכרון ונאמין בכל המצבות העתיקות, הלא נמצא במשך 1348 שנה משנת תש״ב לגלותנו עד שנת ה״א קי״ד, רק 286 מצבות, וא״כ תהיה מצבה אחת במשך חמש שנים כמעט, ובמשך 488 שנה עד שנת תר״ב נמצא 278 מצבות באבני זכרון, לבד מאלפי המצבות החדשות אשר לא העתיק אותן, בעוד אשר מהעתיקות לא השאיר אף אחת, וזאת יראנו לדעת כי לפני חמש מאות שנה עוד לא נודע בעולם כי נמצאו שם המון מצבות עתיקות, ומה גם כי כבר הראיתי לעיל כי לא נמצא שמה אף אחת עתיקה יותר מחמש מאות שנה, רק בזאת הנני מסכים עמו באמרו: „ולפי דברי אין מהמצבות אפי׳ שמץ ראיה שהיה ר״י סנגרי קראי“, כי אולי היה כתוב בנוסח מצבתו הקדומה כמו שכתבו על מצבת ר׳ שבתי דניאלו (א״ז סימן 99) אחד מחבורת מורנים ורבנים״, וכבר שאלתי אני את פי יושבי ברדיטשוב אם לא ידעו או שמעו ע״ד האיש אשר העתיק נוסח מצבת סנגרי, [ראה המגיד בהוספה לגליון 6 שנה י״ט] אך אין מגיד לי עד היום הזה. ואולי ימים יבואו ויגידו לעם נולד.

למן היום אשר ראיתי בעיני את מצבת סנגרי, והתמונות הליטאגראפיות אשר עשה פירקאוויץ בסוף ספרו „א״ז“ השתוממתי על החזיון מדוע לא העתיק גם תמונת מצבות סנגרי וסנגרית אשר בהנה התפאר יותר מבכל המציאות אשר מצא? ורק על ידן הרעיש את כל העולם, ומי עצר בעדו לבלתי הראותן לעיני כל יושבי תבל? וגם את פיו שאלתי איזה פעמים על זה ובכל פעם השתמט ממני ותשובתו נשארה מעל, עד כי נוכחתי כי לא יאבה לדבר מזה, ובאמת רק זאת היתה הסבה הנכונה כי פחד על נפשו פן יחסרנה הרואה במבט הראשון כי מזויפה היא, ובראשונה חשבתי אני להעתיקה ע״י פאטאגראפיע, אכן ראיתי לדאבון לבי כי נחוץ לזה הוצאה רבה להביא פאטאגראף מעיר אחרת, וע״כ חדלתי מזה, ואולי אעשה זאת לימים הבאים בספרי דברי ימי הכוזרים, אם יחיני אלהי ישעי:

בהיותי בפעטערסבורג הלכתי לבית אוצר ספרי הקיסר בלוית הפרא־פעססאר חוואלסאן לראות את העתקות המצבות על נייר הנמצאות שם,

ובאשר נגלתה לעינינו העתקת מצבת סנגרי, חיש קל בסבב הראשון הודה הפראפעססאר הנ"ל כי מזויפה היא, ואם הוא ראש המתנצלים בעד מציאות אבן רשׁ"ף הודה כרגע כי מזויפה היא, אחשוב למותר להביא עוד אותות ומופתים על זיופה, אף כי די היה להכחישה בטופתי הגאון שי"ר לבד, אכן החדש לא אוכל מלהעיר עוד, עד כמה צדק הכוכב הצדיק? אחרי הטענות וטענות אשר קרא בכרם חמד מחברת ה' לא חדל מלהעיד עליה כי היא אמתית בלי ספק, אך הגאון שי"ר בטח לא ידע או לא אבה להאמין לו, וכן הוכיח שנית בהמליץ תרכ"א גליון 14 כי לא לבד המצבה הזאת כי אם כל אבני המצבות העתיקות הנן מזויפות, אולם בהיותי בפעטערסבורג ראיתי את הספר אשר כתב שטערין בשפת אשכנז ואותיות עברית ע"ד המצבות בכלל, והוא בעצמו חשד אותן למזויפות, אך הספר הזה מסר לפירקאוויץ במחיר חמש מאות רו"כ ואדרת שער אשר נתנו לו הקראים [א], ולעיני הממשלה חוה את דעתו כי כל מציאות אבן רשׁ"ף אמתיות בלי ספק, ואני ראיתי את ספרי זה ביד ה' הרכבי, ואח"כ הבנתי אל נכון דברי שטערין בעדותו לספר אבני זכרון האומר: „והנה כל אשר מצאתי וראיתי שם אספתי לי בקונטרס סתר, וכעת מסרתי קונטרס זה להחכם המחבר [פירקאוויץ] להיות לו גם הוא נגד עיניו בהוציאו את חבורו לאור", וכעת יבואו הדברים על מכונם כי מסר לו את קונטרסו זה למען יוכל לזייף עוד דבר מה ולבל יפול ברשת החשד אחרי אשר דברי בקרתו יהיו לנגד עיניו.

מכל הדברים האלה נראה למדי כי לא הפרזתי על המדה בדברי נגד הכוכב הצדיק, ולא כסיתי עלי פשעיו.

אחרי כל הטענות והטענות נגד המצבות האלה, אספוק מאד אם בכלל הציבו היהודים מצבות להמתים בימי בית שני ואחריו, יען בכל התלמוד וספרי הראשונים לא מצאנו כל זכר לזה, וכעד להשערה הזאת הוא מאמר התלמודי „אין עושין נפשות לצדיקים מעשיהם הן הן זכרוניהן" ואולי חשבו מצבת אבן לזכרון בלתי נאות לצדיקים, ועדים לנו משה רבינו ע"ה ושר רבים ממלכינו כי זכרונם נשאר חרות לא לבד על לוח לבות בני ישראל כי אם גם על לב כל גויי תבל אף כי לא נמצאו מצבותיהם, והאנשים הפשוטים אשר לא הועילו מאומה לזולתם. במה זכו כי נציב להם מצבות? הלא אין מי אשר יתימר בכבודם, ומה מנו יהלוך אם ישכח זכרונם? ואין כל ראיה להפך ממצבת אבשלום, כי בא האות על זה כי רק למקרה יוצא מן ההרגל אשר קרה עשו זאת, ומה גם כי נקבר ביער בשדה וע"כ נחוץ היה להם להציב ציון לבל יאבד זכרו, אך לא כן אלה אשר נקברו בחצר מות ידוע, ושד זאת כי המקרה הזה אחד הוא במינו ולזאת הזכירו כי הציבו מצבה על

א) ה' הרכבי הגיד לי כי גם המכתב אשר שלחו לו הקראים בלוית כסף והאדרת אשר מצאו בידו הם אשר מצא באוצר ספרי אבן רשׁ"ף בסלע סיסודים.

קברו, כי לולא זאת למה הזכירו רק אצלו, ומדוע לא נזכר אצל כל המלכ השרים כי הציבו להם ציונים? וממצבת יעקב על אחת כמה וכמה כי א. ממנה כל אות, כי הוא הציב אותה לתכלית אחרת, לא על קבר מת מלבד מה שלא אוכל להאמין כי כתבו על המצבות בכתב ושפת עבר בקרב אשר הדבר נעלה מעל כל ספק כי בימי קדם כתבו על המצבות בכתב ושפ יון, כאשר הראיתי לעיל פ׳ י״ג, וכבר הסתפק בזה גם הגאון שי״ר בכר חמד ובהכליץ שם:

עדות חכמי לב

כ

רבים המה בין חכמי עמנו אשר העירו כפעם בפעם על זיופי אב רש״ף ושקריו, מהם אשר כתבו בשפת עבר, ומהם בשפות העמים, בין ראשי חכמי ישראל ידענו את החכמים המפורסמים הפראפעססאר ד״ר צבי גראץ בספרו הגדול „דברי ימי היהודים״, הד״ר א׳ גייגער ז״ל, הד״ר ר״מ שטיינשניידער, ד״ר צונץ, ועוד רבים הידועים לי ושאינם ידועים לי, אבן אלה המה אשר כתבו בקורת על מציאותיו ע״פ כללי דברי הימים, אבל דעתי בזה להראות רק אלה אשר ידעו את אבן רש״ף פנים אל פנים, ויודעים המה גם את הקראים, כי אלה כתבו רק מה שראו עיניהם, ועל עדות כזאת לא יועילו אלפי מתפלספים בעקשות פיהם, בעוד אשר נגד בקרת מרעי ימצאו אלפי פלפולים נפתלים:

הרב לעדת סימפעראפאל ר׳ יצחק נאטאוויץ, היושב בקרים זה שנים רבות, כתב כבר ספר נגד הקראים ומציאות אבן רש״ף אך לא ידעתי מאיזה סבה נאבד מאתו, והא לך את דבריו אשר כתב ע״ד ספרי, בעזיבת הדברים הבלתי נוגעים לענינגו, וז״ל:

יותר מכל שוטני ומקנאי קנאת הדת אשר לא מבני עמנו פעלו ועשו הכת החדשה הענניים המכונים בשם קראים באשר לא מצאו ספרי יחשיהם כי אם זעיר שם זעיר שם בספרי הרבנים, ויערימו לגזול כתבי היחש וגליוני ספרי תורת ה׳ מהקריםטשאקעס ומיהודי קאו־קאז, וגם לדרוש אל המתים להעתיק רשמי המצבות גם מיהודי ארץ קירים אשר בצופוט קאלע הסמוכים לקברי הקראים, כאשר זה דרכם בכל ערי מושבותיהם להכין שדה קברות מתיהם סמוכה לשדה קברות היהודים, וכל שמות המצבות הישנות יאמרו כי להם המה, ובהשערות נקלות ובדויות המה המנוח ר׳ אברהם פירכאוויץ את לבבי הרבה מחוקרי קדמוניות אשר הליכותיו מוזרות להם, להאמין בשוא נתע׳ ולשום לו כבוד ותהלה — במו נלחם את היהודים ויתנם לתהלה

Digitized by Google

תקלה בין סופרי העתים, אשר כזבובים יתאספו אל כל פצע לטוש ריר
ארסם ולהקיא בשמן רוקח להבאיש ולהביע ראשית שמנים ימשחו בסו
הנעים, עתה כי יצא השותר תושיה המשכיל מו"ה אפרים דיינארד
הכסנה אדו"ר בחבורו „משא קרים" לחפש לבדוק ולבקר את כתבת קעקע של
ר' אברהם פירכאוויץ ולגלות את כל אשר עדום הערים להתכבד בקלוננו,
גם שת נוספות על חבורו בכל הליכות קרים לצייר מפת הארץ ההיא עם כל
הגלות אשר תכיל בקרבה, הנני להעיד ולעורר את לב אחינו להיות לו
הוד להדפיס ספרו המביא הועלת רב לכל מבין :

החכם ק' הויזנער מאדעסא כבר השמיע במכתבי עתים שונים בשפת
הארץ א) כי מעולם לא אבה פירקאוויץ לסכן את נפשו לקו־קז לולא לוה
אתו ה' פרישקאן על דרכו, וגם בקרים אך לשוא עמל לולא היה שטערין
בשתו, ולפי דבריו במ"ע „הדבורה מצפון" יש לאל ידו להראות באותות
ומופתים נאמנים כי רבים מכ"י פירקאוויץ לקח בערמה מיד היהודים והקראים
ואותם מכר להממשלה במחיר מאה אלף שקל כסף, ופירקאוויץ עצמו ב) נאלץ
להודות על אפו וחמתו כי „באופן אחר לא היתה לאל ידו להשיג את הכ"י,
על זאת קבל רב תודה מאת אחיו הקראים ומאת הממשלה", ואני ידעתי
תמים בקרים אשר יאנחו עד היום בשברון מתנים על חילם כי היו למשסה
בזה, ועדים המה כל היהודים בקראסובאזאר ופעאדאסיע, וערים המה חמשה
מתים הקראים בקרים וסביבותיה אשר יתאוננו עליו, אבן אין את נפשי
ריא שמותם על דל שפתי לבל יבולע להם מאת בני עדתם, כאשר התנפלו
נוהם בפעם על הרב ר' יצחק סולטאנסקי ויאשימהו כי הוא עשה אתי חוזה
וברית לבני עמו, ואם לא השחוק הוא בעיני כל איש דעת כי הראש וראשון
לשרתם יתן את ידו לאויבם בנפש אשר יחשוב להרע אתם לפי דעתם ? ופה
נקם אתי להראות צדקת הרב רי"ס כי מידו לא לקחתי מאומה בנגע לדברי
ימים לדעתם, ורק איזה ספרים אשר לקחתי ממנו למקרא אשר לא ידע הוא
בעצם לאיזה תכלית לקחתים כאשר לא שאלתיו גם אני לאיזה תכלית לקח
ממני ספרים רבים למקרא, ואם מצאתי בם דבר מה הנוגע אלי לא בו האשם,
ולמה התנפלו עליו עדת מרעים באיוופאטאריע וסעוואסטאפאל לאכלו בכל
פה, ובראשם ה' יהודה סאוואסקאן ומשנהו, ה' אברהם יפה, וזה כשלש שנים
לא יחדל הראשון מלהעיר חמת הקראים על ה' סולטאנסקי, ולוא לעצתי שמע כי
עתה טוב היה לו לוא שם מחסום למו פיו ותחשב לו לחכמה, כי ידעתי
את תעואתיו .

הכו"ל מ"ע „היום" בשפת רוסיא אחינו ה' ארענשטיין במכתב עתו צד
127 בדברו דברים אחדים אודות מציאות פירקאוויץ יאמר כדברים האלה :

(א См. Одесс. Вѣстникъ 1863, и № 21, Сѣв. пчела 1863 № 68.

(ב Отвѣтъ Фирковича. Голосъ №№ 118, 119, и 120 1863г.

„במכתב עתנו גליון 31 בשנה העברה העתקנו דברי האקאדעמיקים בראססע, קוניק, שיפנער, וועליאמינאוו, זערנאוו, אשר שלחו לנו מהאקא־דעמיע הקיסרית אודות הקדמוניות אשר אסף פירקאוויץ והוא יאבה כעת למכור אותם לאוצר ספרי הקיסר, כאשר הדפסנו אז את דברי החכמים ההם היתה מטרתנו לעורר את רוח אלה העוסקים בקדמוניות ישרון, ואנחנו מצדנו לא דברנו מאומה אודות הדבר הזה אחרי אשר ידענו כי חכמי האקאדעמיע חקרו ודרשו עד שידם מגעת, אף כי ידענו אז אל נכון כי בטחוות רוסיא הדרוסית נתפרסמו שמועות לא טובות ע"ד קדמות הכ"י האלה, ולדאבון נפשנו גם דברי האקאדעמיקים לא תרצו עוד משפט ישר להסיר את הספקות והשמועות הלא טובות, ולהפך, מדבריהם נראה כי יחוזקום עוד. ולמשל, במקום אחד יאמרו: איזה רשימות נראות בעינינו כמסופקות, יען לא תוכלנה עמור לפני כסא הבקרת, ובאיזה ענינים תכחישנה מופתי דברי הימים הברורים והנודעים', הרשימות והעתקות המצבות שלובי זרוע תלכנה, עד כי אם תפול האחת, גם השניה לא תוסיף לקום, ובין כה וכה לא לבד פירקאוויץ כי אם גם איזה חכמים הרימו מציאותיו על נס, ולמשל יהיה לנו הפראפעססאר חוואלסאן אשר חבר ע"ז ספר שלם, וע"י אמונתו בכתבות המצבות חרץ משפט אשר אמתתו מסופק ... וכו' וע"כ הננו נותנים מקום למאמר ה' ד', ואחריות דבריו על הכותב וכו'", ואלה דבריו במשך שתים עשרה שנה לימי שבתי בקרים לא אחת ושתים שמעו אזני מאת הקרימצאקים ומפי יהודי פולין, אשר לא ידברו טובות על הפירקאוויצים [הוא ותתנו גבריאל פירקאוויץ], הקרימצאקים מקראסובאזאר צועקים חמס בפה מלא כי הכ"י והקדמוניות אשר אסף פירקאוויץ להם המה אשר לקח מהם בערמה, ואלה דבריהם „הדבר נודע לפירקאוויץ כי אצל קיר בית כנסתם נמצאו ספרים כ"י, וע"כ השיג רשיון מאת הגענעראל גובערנאטאר לראות את הכ"י, ויהי היום ויבוא הוא בלוית פקיד הפאליציי ויקח משם את כל אשר מצא, ולהקרימצאקים כתב ערובה כי „לקח זאת מידם", וליתר בטחון (מובא מאליו, לטובת נפשו) הוסיף עוד מלה „למתנה" וכן נשא את טרפו וילך, וכן עשה גם בבואו לפעאדאסיע. הקרימצאקים האלה אשר כל ערמה מוזרה למו התנחמו בערובה אשר נתן להם פירקאוויץ, וידמו בנפשם כי ברבות הימים ישיב להם את אוצרם הטוב או יקבלו מחירו משלם, עברו ימים רבים ומפירקאוויץ אין כל חזון, וע"כ שמו פניהם אליו ויבקשוהו להשיב להם את אשר לקח מידם, אבל הה! לדאבון נפשם נוכחו אז לדעת את תרמיתו, וע"כ הגישו עצומותם לפני הממשלה, אכן לפי מצב בתי המשפט בעת ההיא, ומצב הקראים העשירים לא עשו ידי הקרימצאקים העניים תושיה, אולם אם ישאלני איש מה לערכת פירקאוויץ ולאמתת הרשימות? אכן רוח אחרת אתי בזה, לפי דעתי האמצעים אשר על ידם השיג את הכ"י יופיעו נהרה גם על הרשימות, והמשפט לכל איש לשאול, אם הרשימות אשר הראה פירקאוויץ, להקראים הנה או להיהודים? ואם רק על זאת נִשְׁעָן, כי אלה התתומים על הרשימות נמצא

פנתיהם בסלע היהודים, כמצבת ר׳ יצחק סנגרי, ולזאת עלינו להאמין לפירקאוויץ, אבל כן לא יעשה, וכן מי יוכל להראות לנו באותות ומופתים נאמנים כי התצר מות בסלע היהודים להקראים הוא? וע״כ אם דברי אלה יטילו עוד הספק באמתת הרשימות, ישנו בידי אות נאמן — בתנאי רק אם לא נטיל ספק באמתת דברי האיש אשר ראה בעיניו — עוד לחזק את דברי: כאשר התעסק פירקאוויץ בסדור ספריו כ״י בסלע היהודים, ספר לי האיש, הייתי בביתו שלשה ימים בתור אורח, וזאת ראיתי בעיני כי עשה רשימות בידיו על עצם הכ״י, והאדון הזה יתפלא מאד על החוקרים בקדמוניות, איך לא יכלו להכיר ולהבדיל בין הכ״י העתיק ובין הרשימה התדשה אף כי המזייף ישתדל בכל כחו לעשות אותה כמו עתיקה הט׳, ועלי להעיר עוד כי שמועות כאלה על דבר הרשימות שמעתי עוד איזה פעמים מאנשים שונים ובהוספות רבות על דברי האדון הנ״ל, רק אין את נפשי להאמין בהן טרם ארע כי גם האדון הנ״ל יסכים עליהן, אכן להסתפק בדבריו אולי שונא הוא לפירקאוויץ אין כל יסוד, יען בעד דברים רבים עליו להודות לפירקאוויץ על חסדו אתו ילפי דבריו, ומהנוגע אלי אין לי כל יסוד להיות אויב לפירקאוויץ באשר גם את פניו לא ראיתי, וגם אינני שונא את הקראים בכלל ומה גם הקראים בעירי [קערץ] אשר שלום לי עמהם תמיד, עכ״ל:

בשנת 1861 כאשר חבר הרב רש״י פין את מאמרו חכמי ישראל הקראים הנדפס בהכרמל, מלא רוח ה׳ את מכירי ומיודעי החכם מו״ה אברהם יעקב ראזענפעלד ויכתוב אל רעו וידידו הרב המנוח ר׳ יהודה אידל שערעשעווסקי להוכיח את הרב שי״פ. ואלה דבריו בכ״י: „מה נמרצו לחכו [על הרש״פ יאמר זאת] דברי הקראי א׳ פירקאוויץ אשר ענדם עטרות לו? אתווי יד יתהלכו יחד לשוח בשרון, מה לנו ולהקראים הפראים? וגבול נתן ה׳ בינינו וביניהם קבלת אבותינו וזקנינו, חכמינו ונביאנו מפי רועה אבן ישראל המנחל לנו אש־דת, זה האיש משה: מה לנו מאמיני התלמוד ומוקירי שדנו להתרועע עם מכזיביו בוזיו ומחרפיו? לוא התרישו בני הקראים האלה, ולא פצו פה לבלע ולהשחית יפעת התלמוד, כי עתה המצוה עלינו לקרבם ולהדריכם במעגלי צדק כדבר הרמב״ם (הלכות ממרים פרק שלישי הלכה ג׳) אמנם לא כאלה חלק הקראים, כי קמו תחת אבותם תרבות אנשים חטאים וזדים לספות קלון ובוז על הורינו וזקנינו, ומשפטם חרץ הרמב״ם ז״ל (בפירושו למשנה חולין עלה י״ח א.) הלא זה פירקאוויץ אשר חרף מערכות אלהים חיים, וגדף שלומי אמוני ישראל לעינינו בספרו „מסה ומריבה״ אשר פי הרשיעו וענה בו לאמר, כי נקרא שמו על ריבו את ה׳ ותורתו (שמות י״ז ז׳) תמך לשונו בפיו ועיניו בתוריהן תמקנה, ואיכה נקרא עוד לשלום לאיש אשר אלה לו? הישמע איש קול מחרף ומנאץ הוריו ומולדיו לעיניו וישם יד למו פה? יחשה וידום? אף כי כבוד והדר יעטרהו, אם לא גם

Digitized by Google

בעיניו המה שפלים ונמבוים, כן הדבר הזה בד בבד! הגיר היום הרב שי' כי נבאש במעתיקי התורה גם הוא בתתו יד לפושעים, חי נפשי! כי לולא פני הרב שי"פ אני נושא, וכבוד החכמה כי יקרה בעיני, כמה שאמר חז"ל „זונות מפרכסות זו את זו תלמידי חכמים לא כל שכן" (שבת עלה ל"ו א'), כי עתה חשפתי לעין כל נבעי מצפוני האיש פירקאוויץ ואת שירתו בספר הנזכר, והגבלתי את הר כ ר מ י ל ו מסביב לבלתי ינע איש בקצהו, ורעו להרב שי"פ זאת מכל המון שפעת כזבים אשר אסף כעמיר גורנה לרומן על פני כרמילו, כמו תהלות הקדושים והמתחסדים אשר יפליאו בתוך עדתם אשר הרימם לנס ויספר בשער מפעלות צדקתם ואמונתם ישרם וטובם, אשר כל עין רואה ממיודעיו תלעג לו וכל פה ימלא שחוק, ומהקרובים אלינו נשמע על הרחוקים, אמנם כבר גליתי אזניו כי לא איש מדנים אנכי וריב בל אחפוץ, והדבר אשר דברנו אני ואתה, הנה ה' ביני ובינך, אין איש אתנו, הכי גלל כן נעפיל עלות הכרמלה לרפא את מזבח הקראים ההרוס, ולתת קטורה באף מחרפי שלומי אמוני אל ובוזי משנה התורה הזאת? עכ"ל.

החכם הר"י ספיר בספרו חלק שני (צד 178) העיר כבר ע"ד זיופי אבן רש"ף אשר אחשוב למותר לשנות את דבריו הנודעים לכל.

רב הגליל על כל מחוז דאניסטאן. הרב החכם ר' יעקב בהררי"ץ מורחי כתב אלי אחרי אשר יצא ספרי „תולדות אבן רש"ף" לאור בנוגע לענינינו, וז"ל:

„כן אודך על הלחמך מלחמת חובה עם ה' פירקאוויץ אשר הלכו אחריו רבים מחכמי ישראל בעינים עצומות, תהא משכורתך שלמה מעם האלהים, גם אני כשקבלתי ספר אבני זכרון המכיל מסעותיו בדגיסטאן, מיד ידי"נ הנוסע ה' טשארני, לתשורה, יקרה בעיני, ומצאתי עצמי גואל וחשתי וכתבתי אגרת בקרת על חלומותיו ועל דבריו הנוגעים לקדמוניות מדינתנו בכלל, ומקורות שלשת הכתובות שמצא כפי דבריו בביהכנ"ס בדגיסטאן, כהם שאב וכו', מספרי ישראל ומספרי זולתנו, והנו מסור מאתי ליד ה' טשארני הנזכר לחברו עם חבורו היקר, והדברים עתיקים". [ראה הבקר אור שנה ראשונה חוב' ד' במאמרי „כה לחי"].

לבד אלה כתב נגד הקראים ונגד מציאות אבן רש"ף הרב החכם המפורסם ר' יצחק בער לעווינזאהן נ"ע, בספרו תער הסופר, ונעתקו דבריו לשפת רוסיא מאת החכם הישיש הנכבד ר"פ בערעזקין עם הערות ישרות וצודקות בסוף הספר, וכפי אשר הגיד לי הר"ד נאמאנזאהן מו"ל ספרי ריב"ל, נמצא בידו עוד חלק שני מהספר הנ"ל בכ"י. חכם הקראים בניקאלאיעוו ה' יוסף ספאק הגיד לי כי כמה שנים עבד עבודתו בעד אבן רש"ף לחשוב חשבונותיו, למשל היום שאל אותו להגיד לו בכמה ימים בחדש הל השבועות אצל הקראים בשנת ה"א רע"ג [כידוע כי להחג הזה אין להם יום קבוע] וזה היה נחוץ לו מאד לדעת איך יכתוב בהרשימה אשר ברעתו לברוא, או להרות

Digitized by Google

ל המצבה וכרומה, הרי"ם הזה היא מחבר ספר נרש ירחים ואגרת תמונות ·

עתה עת לי ללכת ולבקר את רשימת יהודה בן משה הנקדן [לעיל פ' ג' רשימה 7] כאשר הבטחתי, ונראה אם לא שם שקר מחסהו ·

א) בעל הרשימה יספר כי היה „ממשפחת נפתלי". הראיתם קוראים קרים איש יודע בור ממנו נקר ומאיזה שבט משבטי ישראל הוא אחרי גלות ישראל מעל אדמתו? אנחנו לא ראינו ולא שמענו כזאת! ואם היו בתוכנו זה אנשים מחכמי התלמוד והגאונים עד הרב ר' יצחק אברבנאל אשר התיחשו על בית דוד · הנה אנשים האלה היו מפורסמים בדורם אשר כתבו הם אבותיהם או כן היתה להם בקבלה, והשאירו זכרונות קדושים ויקרים לבניהם אחריהם, וכבודם חדש עמהם בפיות רבבות אלפי ישראל גם בימינו · אך מי הוא זה יהודה הנקדן אשר לא שמענו גם את שמו מעולם? וזה „בן יהודה הגבור" יזכירנו אחד מהקראים במאה הט"ז אשר התכנה בכנוי זה ·

ב) מאין ידע לכון את כל המקומות אשר הגלו שם בני ישראל על פי חכמת הגעאגראפיע אל נכון? מי הגיד לו כי „הרא" היא היראת, „וגוזן" היא נתנא? וכו', אנה מצא את „הרא"? הלא בספר מלכים לא נזכר המקום הזה? השיע עזב הגעאגראף הזה את „ערי מדי" בלי באור? האמנם לא קרא דברי חכמי ומצינו אשר בארו מדי זו קרים? [כ"ח חוב' ה'] ·

ג) „קרים, סלע היהודים, סולכת, אונכת, ספרד, ים שיטים · מטרכה, מאין ידע הכותב הקדום הזה בתחלת המאה השביעית את כל השמות אשר נתחדשו מזמן ביאת הטטרים לקרים?

ד) „שיצאו לעזרת אחיהם מעריהם במלחמת שומרון" האמנם לא ידע הכותב העם הארץ כי ריב היה תמיד לבני יהודה עם בני ישראל? ורק ע"י בני יהודה היתה שומה כי יצאו מלכי אשור להלחם את אחיהם בני ישראל— או בני אפרים — ואיך יתכן כי המה בעצמם יבואו עוד לעזרתם? ושנית מאין שאב את הידיעה הזאת? הלא בכתבי הקדש לא נזכר מזה אף מלה אחת! ובמלכים [ב' ט"ז] כתוב מפורש כי אחז מלך יהודה בקש את תגלת פלאסר כי יושיע אותו מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל אשר קמו עליו .

ה) מלבד חזקיהו בן המלך אחז מצאנו [דה"י ב' כ"ח] רק עוד בן אחד לו והוא מעשיהו אשר הרגו זכרי גבור אפרים, וכפי הנראה לא ידע ממנו גם הכותב ספר מלכים, ואיה מצא המזייף כותב הרשימה עוד בן לאחז גדליה שמו? ומלבד כי בספר מלכים לא נזכר בנו מעשיהו, יספר שם הכותב „וגם את בנו העביר באש", ובדברי הימים מזכיר את מעשיהו, ויספר „ויבער את בניו באש" וכבר העירו חכמי דורנו כי כותב דה"י חש מאד לכבוד מלכי בית דוד, וע"כ העמיק לחקור יותר בדברי ימיהם, וגלה לנו באמת

Digitized by Google

יותר מכותב ספר מלכים, אפס אם היה לאחז עוד בן אחד ושלו גדליה זאת לא ידעו גם שניהם.

ו) בדברי הימים הכללים לא מצאנו כל זכר כי כמבים [קאמביזס] מלך פרס כבש את חצי האי קרים ונתן אותו במתנה ליהודים, ומי הביא או כרש לקרים להציב לו שם יד ושם?

ז) לאיזה תכלית נסע הנוסע הזה לארצות שונות? האמנם נסע בתוו נוסע כבימינו לחור ארצות ולכתוב תולדותיהן על ספר? מדוע לא מצא פסו נייר יותר גדול לכתוב מסעותיו, הזה הוא המקום לכתוב דברים כאלה ע׳ שולי יריעת ס״ת? ומדוע לא הזכיר מאומה ממסעותיו בארצות אחרות אשר עבר בהן לפי דבריו?

ח) מלחמת כמביזוס עם המלכה תלמירא: הספור הזה לקוח מספו יוסיפון [מאמר א׳ פרק ג׳] המאוחר כאשר החליטו כל כותבי קורות עולנ בימינו, והשאר הוסיף המזייף משלו, וראה מה שהעיר כבר בזה הרש״פ [הכרמל שנה ג׳ צד 14] ודבריו מיוסדים על אדני האמת ואין צורך לשנותם.

עתה נלכה נא לבקר את שתי הרשימות המחוברות ביחד עם הראשונה ונראה אם תוכלנה עמוד לפני כסא הבקרת, ואלה דברי האחת:

36 „אני ישעיה בן אליה מבעלי מקרא מכפר מנגולים בבואי לכפר מג בסר הקרובה לעיר דרבנד מצאתי בידי מ׳ יוסף בן בכשי נוסחת מסעות מ׳ יהודה בן משה מורחי שהעתיקו מ׳ אברהם בן שמחה הספרדי מסוף ספר תורה ישן בעיר חאמדן והעתקתי לי בשנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים ושלשה לבריאה ביום שלישי [ה] לחדש סיון ערב חג השבועות.

השניה

37 „אנכי שלומי אמוני ישראל אברהם בן מ׳ שמחה מעיר ספרד במלכות אחינו גרי הצדק כוזריים בשנת אלף ושש מאות ושלשים ושמונים לגלותנו היא שנת ארבעת אלפים ושבע מאות וששה וארבעים ליצירה לפי המנין שמונים אחינו היהודים בעיר מטרכ״ה בבוא שלוחי נשיא ראש משך מעיר ציו״ב לארוננו דויד הנשיא הכוזרי בדברי הדת לחקירה, שולחתי בשליחות ממנו לארץ פרס ומדי לקנות ספרי תורות ונביאים וכתובים קדמונים לקהלות כוזר ובעילם היא איספהן שמעתי שיש בשושן היא חאמדן ספר תורה קדמון ובבואי שם הראוה לי אחינו בני ישראל בקהל הגדול ובסופו כתוב ספור מסעות כ׳ יהודה המניה והודיעוני שאביו כ׳ משה הנקדן היה הבודה הראשון

Digitized by Google

נקודות וטעמים להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא בהם, ובקשתי מהם שימכרוה וימאנו למכרו לי והעתקתי הספר לי מלה במלה כי יקרו לי דברי המגיה מאד, והוספתי בו באור לדבריו הסתומים הידועים לי באמת וכחו תגן עלי ויחזירני ה׳ לביתי בחיים ובשלום אמן״ •

הספר הזה מאברהם בן שמחה מספרד [קערטש] אין לו שחר, מטעמים אלה:

א) השם ספרד ראה לעיל [סימן ו׳] כי זאת הוא אחת ממציאות פירקאוויץ •

ב) לגלותנו ראה לעיל [סימן ח׳] וכן התאריך לכטרכה לא היה ולא נברא •

ג) לפי דברי הספרדי הזה נראה כי מקערטש שָׁלַח במלאכות דוד נשיא הכוזרים, ומעולם לא שמענו כי נשיא הכוזרים ישב בקערטש או באחת מערי קרים, הן בירת ממשלתו היתה העיר סרקל אצל הנהר איטיל [וואלגא] לא רחוק מים הכספי, [ראה מה שהאריך בזה הגאון שי״ר כ״ח צד 200] וגם לא נזכר בשום מקום כי היה נשיא להכוזרים בשם „דוד״ •

ד) משך: בפי איזה מהחוקרים מזמן האחרון נקראה ארץ רוסיא בשם משך, ע״פ השתוות השמות מֶשך, מאסקווא, אפס רוב הסופרים ומה גם בימי קדם לא ידעו על איזה עיר, ארץ, או עם, הונח השם הזה, וכותב מסעות ר׳ פתחיה קורא למלכי הכוזרים בשם משך א), וז״ל: ונתגיירו מלכי משך וכל ארצם, וישלחו לראש הישבה שישלח להם ת״ח, וכל מי שהוא עני הולך לשם ללמד [אותם] ואת בניהם התורה ותלמוד בבלי, ומארץ מצרים הולכים ללמדם, והוא ראה השלוחים״ ומזה נראה ג״כ גלוי ומפורש כי כותב הרשימה לקח את ספורו ממסעות ר׳ פתחיה רק שנה אותו מעט לרוח חפצו •

ה) אברהם הספרדי כתב כי שולח לקנות ס״ת בארצות פרס ומדי בשנת ד״א תשמ״ו [986] והמזייף כון בזה להקדים כתיבת הרשימה שתי שנים טרם קבל ולאדימיר נסיך קיעוו את הדת הנוצרית בשנת 988 למען יבואו הדברים אל נכון, אכן כמעט כל החוקרים החליטו כעת כי מלאכות שליחי ולאדימיר לנשיא הכוזרים היא רק הגדה אשר אין לה שחר, ושנית ידענו כי בעת ההיא כבר נפלה כמעט ממשלת הכוזרים ע״י המלחמות הנכבדות אשר נלחם בהם סוויאטאסלאוו וילכוד את המבצר החזק סרקל בשנת 965 ובעוד ארבע שנים כבש עוד את הערים הגדולות והבצורות וממשלת הכוזרים נפלה

א) ראה מה שהאריך בזה הד״ר הרכבי בספרו „היהודים ושפת הסלאווים״ בסוף מעס חשם, וכן בהמליץ שנה ז׳ גליון 8. ודבריו שאובים ממעין נכבד מפי הרב החכם הגדול ראש כל חכמי ישראל ברוסיא הרי״ל מאנדעלשטאם אשר הגיד לו זאת בע״פ. אבל הוא הדפיס את דבריו ולא זכר אף בשמו כדרכו תמיד.

Digitized by Google

ולא הוסיפה קום, ורק איזה ממשלה קטנה ושפלה נשארה להכוזרים ובמשך חמשים שנה אחרי כן [1016] בא הקץ גם לממלכה השפלה הזאת, ואחרי מכות גדולות ונאמנות כאלה לא יאומן כי יסופר כי ישלחו הכוזרים שלוחים לקנות ס"ת נביאים וכתובים, בעת שהחרב היתה מונחת על צוארם, ואם היו שם יהודים רבים, למה היה להם להביא ספרי תורה ממרחק ומדוע לא כתבו בעצמם?

ו) „כחאמדן הגידו לו כי יהודה הנקדן היה הבודה הראשון נקודות וטעמים" האמנם לא מצאו כל חכמי תבל את ידיהם להמציא את הנקודות כי נאלצו לחכות עד אשר יבוא איש לא נודע בקהל בין הפראים בפרס לבדות זאת? ומה עשו עד העת ההיא? ומדוע לא ידע גם הספרדי הזה עד העת ההיא דבר קטן כזה אשר בלתי ספק הרעישה החדשה הזאת לב כל בני ישראל? מלבד מה שלא שמע זאת כל ילוד אשה זולתו, ולאיזה תכלית העתיק את הספור הזה מלה במלה, בעוד אשר לפי דבריו ידע מכל זה גם בלעדי הרשימה?

עתה אחרי אשר הרשימה הראשונה הגדולה היא מזויפה ולא היתה ולא נבראה, מובן מאליו כי גם השניה — מאברהם הספרדי — אין לה שחר, ובכן גם השלישית—מישועה בן אליה ממגנולים—נכאה על שקר, ואיך יבואו הדברים אל נכון אם לא כי איש אחד כתב את כל שלשת הרשימות, והוא פירקאוויץ בכבודו ובעצמו, וגם סגנון — השפה החדשה יעיד על זאת, כי בשום אופן לא כתבו כן לפני אלף ושתי מאות שנה ויותר, ושנית הוא המכתב אשר ערך אלי הנוסע ר' יוסף יהודה הלוי טשארני, מעיר דערבענד, [בהמגיד שנה כ' .5 .4 .3 .2] אשר בו נתן צדק לכל דברי בתולדות אבן רשף, ובתוך דבריו הודיעני את אשר ספר לו הזקן הישיש ר' יצחק המלמד [אשר הזכירו גם פירקאוויץ בהקדמתו לספרו אי"ז], וז"ל:

„ה' פירקאוויץ בא אלינו במלאכות הממשלה ויאבה לגור בביתי, וקבלתיהו בסבר פנים יפות ונתתי לו חדר, מטה ושלחן, ויהי היום ויגרש אשה אחת אשר גרה בחצרי בעזרת הפאליציי, ויעתיק את משכנו לחדר האשה, ויקח עמו את בליו וניריו וכל אשר לו, ואת אשר עשה שם בסתר חדרו לא ידענו, כי מי ערב אז את לבו לבוא אל חדרו לראות מעשהו? כי כלנו פחדנו ממנו, ויהי כאשר כלה את מלאכתו הראה לנו את המציאה הנפלאה אשר מצא בשולי ס"ת העתיק, והיא הרשימה. אחרי כן הודה השמש העני כי בעד איזה אגורות כסף אשר נתן לו פירקאוויץ הביא את הס"ת אל חדרו מביהכנ"ס, ואח"כ הוסיף השמש לספר כי ימים אחדים ואיזה לילות הלך פירקאוויץ לבדו לביהכנ"ס ויתמהמה שם איזה שעות בכל פעם, ואת הדלת סגר אחריו עד כי גם השמש לא ראה את מעשיו שם, ומי יודע אם לא כתב שם או בביתו את הרשימות על הס"ת אשר מצא בכפר מגנלים, כי

Digitized by Google

לולא הוא איך מצא דבר נפלא כזה שתי פעמים ובשני מקומות דווקא ? [נמגלים ודערבענד אשר שם נכתבו שתי הרשימות] ויושבי הכפר שמגלים הם אנשים פשוטים אשר לא הבינו מטרתו, ואח"כ נסה ללחוץ את היהודים לחפור בהן למען יכנעו ויקבלו דת הקראית, אפס אחרי אשר ראה כי ידיו לא עשו תושיה והיהודים נשארו אמונים לדתם שב לביתו בתרי אף, ואחרי נסיעתו נודע לנו כי הסית אשר עליה מצא את הרשימה לקח אתו בלי ידיעת אנשי העדה, ובכן התאספו כל ראשי עדתנו וכתבו מחאה וכלם חתמו בחתימת ידיהם ובדעתם היה להפיצה בישראל.

„בעת ההיא היה הרב ר' אליהו מזרחי רב לעדת ישראל בדערבענד, והוא לא חתם על המחאה, וע"כ בקשו אנשי עדתנו את המשולח מחברון אשר היה אז בעירנו ר' ניסים יעקב מיכאל כי יחתום הוא את שמו, ובכל זאת נשארה המחאה בידיהם ולא שלחוה".

„עצם המחאה הזאת נתן לי הרב מדערבענד, ורק העתקה ממנה עזבתי בידו, ועתה העתקתי לי ממנה העתקה נאמנה [לשלחה אל מו"ל המגיד] למען ידעו כל ישראל עלילות פירקאוויץ בדערבענד, וז"ל המחאה:

היום לסד"ר ויקהל משה את כל עדת בני ישראל, שנת תר"א ליצירה, בהיות אמת אנחנו חכמי העדה, ועיני העדה, וזקני העדה של ק"ק דרבנד, מעידים ומגידים לכל אחינו בית ישראל די בכל אתר ואתר, שבא אחד מן הקראים, ושמו ר' אברהם פירכאוויץ למדינה שלנו, שהיה מחדש [?] ספרים קדמוניות מצד המלכות, וישב במדינה שלנו כמו ארבעה חדשים, ומיום באתו עד חודש אחד, היה כל יום ולילה הולך לבית הכנסת, ואנחנו לא ידענו שהוא חוזר אחר תחבולה, ואחר חודש אחד אמר, יש ספר תורה אחד שהוא ישן בבית הכנסת, ובסופו כתוב רשום דברים קדמוניות, ולקח ספר תורה והלך עמו, ואנחנו לא ידענו ואחר כך השמש הגיד לנו לילה אחד [איך ?] לקח ספר תורה אצלו, ואח"כ אמר לקהל שתחתמו חתימה, בשביל שהיה בה רשום כתיבה ישן משנים קדמוניות, ואנחנו אמרנו לא ראינו הכתיבה בזו ספר תורה, אתה כתבת, ועכשיו אחינו בית ישראל רבני וגבירי של ק"ק אשכנז, תדעו ותשגיחו ותזהרו עלינו, שלא יצא דבר תקלה ח"ו על ישראל, מפני אותה הספר תורה שלקח עמו, ואין להאריך כי אם בשלומכם שישגא לעד, כ"ד צעיר המשתלח בשליחותייהו דרבנן קדישי ותקיפי ארעא עיר הקודש חברון תובב"א, והיה זה שלום, ועוד, ח"ו בספר תורה שלנו לא היה שום רושם [רשימה ?] אבל אנו ביררנו שהוא מעצמו כתב ישו"ז", (על החתום באו עשרים איש).

אחרי הדברים האלה יודה כל איש דעת כי למותר להביא עוד ראיות על זיופי האיש הזה, ולוא חכמו אז אחינו יושבי דערבענד לפרסם כרגע את כתב המחאה אשר כתבו, כי עתה עוד לפני שלשים שנה כבר עלו עשבים

Digitized by Google

בלחיי אבן רש״ף, והקראים נאלמו דומיה ולא הרימו ראשם, ורבים מגדולי חכמי ישראל וחכמי העמים לא עמלו לבהלה לכתוב ספרים גדולים ע״ד הבליו, ובכל זאת גם כעת הסכיל עשה בתתם את עצם כתב המתאה ליד ה׳ טשארני, וטוב טוב היה לשלחה להאקאדעמיע הקיסרית בפעטערסבורג, ואז ידעה הממשלה מה לעשות בזה ·

קוראים נכבדים! הנני להפרד מכם בפעם הזאת, ואקוה כי עוד מעט נתראה פנים שנית אם יחיני אלהי ישעי, ידעתי גם ידעתי כי נמצאו בכם רבים אשר יהללו גם יתללו מעשי ידי אם בצדק או שלא בצדק, ואם כמתפאר אהיה בעיני אלה אשר לא ידעו את דבר הריב בינינו ובין הקראים שונאינו, אך להם מה אעשה? האפתח להם המלתחת להראותם מכתבים למאות אשר נתנו צדק לפעלי? הלא אז כמתפאר עוד יותר אהיה בעיניהם · ואם כי ידעתי כי ישנם רבים אשר נתנו לפעלי צדק לוא החרשתי יותר מאשר דברתי, אך אלה המה הקראים שונאינו בנפש ומי יחוש להם? ואת אשר החלותי אקוה לכלות, אפס ידעו נא הקוראים העברים כי לא למענם לבד כתבתי את ספרי, ואקוה כי בעוד מעט יצא לאור גם בשפת רוסיא למען תדע גם ממשלת ארצנו את מי נדלה ואת מי הרימה מאשפות להושיבם עם נדיבי ארצה, את אלה! אשר רק תשעים שנה הנם חוסים בצלה ונהנים מכל חסדי ממלכתה, ובימים מעטים כאלה כבר הספיק העם הקטן והדל הזה להונות את כל מלכיה ושריה בחלקת לשונו, ולהשליך שקוצים על ישראל בעצמת כשפיו, וה׳ אלהים יעזר לי להוציא את כל מאויי לאור עולם לתת הוד והדר על ישראל, ושונאינו יראו ויבשו, ועולתה תקפץ פיה, וכל אוהבינו כצאת השמש בגבורתו ·

תודה וברכה

לאלופי וראשי חברת „כל ישראל חברים" הרוממה אשר תמכוני בימין צדקם להדפסת ספרי זה בהיותי בפאריז בקיץ שנת תרל״ח · יהי זכרם בחוך לעולם ותמולם נכון מאל גמולות ה׳, כאות נפש כל יודע ערכם הרם ובתוכם גם אני ·

המחבר

איזה טעיות אשר נפלו ברפוס יבין הקורא מעצמו. ורק על טעות אחת אעיר · כי בצד 6 הערה ב׳, תחת Монарха, צ״ל Топарха

ספר

מסע

בחצי האי קרים

כולל

מסעותי בחצי האי קרים ונוף טבריה, מלבוא ים השחור עד קצה ים האזאווי וערבת נאגאיסק, כתיבת הערים החדשות והעתיקות למיום בא זכרן, בספרי דברי הימים, תכונת יושביהן, מעללידם וכשרונותידם ומצבם המדיני והמוסרי בכלל ומצב בני ישראל בפרט.

ונלוה אליו ציורים מתמונות הערים וההרים.

מאת

אפרים דיינארד

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, נאייע זיעלנא שטראססע № 37

שנת תרל״ט לפ״ק

Масса бахацы Гои Крымъ

т. е.

описаніе Крымскаго Полуострова

Соч. Путешественника

Э. Дейнарда.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37.

1879.

itized by Google

Дозволено Цензурою.
Варшава, 18 Октября 1878 г.

Digitized by Google

מבוא

א

חצי האי קרים אשר בים השחור משך עליו עתה עין כל חכמי לב הנוסעים באיירופא, תחת אשר כמעט לא נודע שמו בארץ עד ימי מלחמת מלכי הברית בשנת 1854—55—56. החכמים והנוסעים המפורסמים עזבוהו, נטילי הכסף נסעו לאשכנז ולאיטליא להריק את אמתחותיהם אשר גלאו נשוא ברוסיא, וארץ חמדה הזאת (קרים) נשכחה באין משים לב כי יקר למצוא בכל מרחבי תבל מדינה קטנה, אשר חברו לה יחדו חן ונעם במדה נפרזה, דברים עתיקים יקרי הערך אשר לא יוקח סגור תחתיהם, האמינו מעולם אלה היושבים ספונים בהיכלי בערלין, וויען ופאריז, כי עד כברת ארץ קטנה בירכתי ארץ רוסיא וצבי הארצות הִנֶּהָ אשר לשמה ולזכרה תאות נפש כל חכם לב בארץ בימינו? מי הוא אמיץ הלב אשר קרא את דברי הסופרים הגדולים להרוסים: פושקין, מיצקעוויץ, מארקאוו וכחומה [1]) אשר כתבו על אודות קרים, ונפשו לא תכסוף לראות בעיניו את אשר שמעו אזניו מדברי הסופרים המפורסמים האלה? נפש מי לא תערוג לראות בעיניו את חמדת הארצות הזאת, אשר דברי ימיה נודעים בשערי ספרי דברי הימים זה שלשת אלפים שנה? מי לא יתאוה לדרוך על אדמת הארץ העתיקה והנפלאה הזאת אשר מספר עריה היו מלכיה? ועמים רבים ושונים משכו עליה קוי ממשלתם: הטויריען, הסקיטים, הלאנים, ההונים, היונים, הכוזרים, הקימערין, הגענואיזים, הטטרים, התוגרמים וכו׳. מי לא יאבה להביט בהדרת הכבוד על המערות הנושנות והמצבות העתיקות אשר הדרת השיבה תופפת עליהן זה אלפי שנים ולא נודע יד מי חלה בהן? מי לא יתפלץ בהביטו על הסלעים הנוראים ועל ראשי ההרים הגבוהים התוםכים עבי שחקים בחוסן תלפיותיהם ועומדים כענקים מול כל סער וסופה זה אלפי שנים וכל סערות תבל קצרי יד הנה לנגוע בם לרעה? מי האיש אשר יביט במנוחה על האדמה הזאת אשר רותה נפשה מדם חללי אדם אשר נפלו בידי הפראים העריצים והיו לברות למו בימי קדם? לב מי לא יקרע לגזרים בזכרו את גואלו ורעהו, אשר נפל חלל על מרומי

---

[1]) רלה Отечеств. записки 1867.

שדה קטל כאשר לחמו מלכי הברית על סעוואסטאפאל המבצר הנורא בכל מבצרי הבת רוסיא ? את כל אלה אם תזכור קורא נעים ! אקוה כי תקרא את ספרי בשים לב . הן הנוסעים הרבים, והבאים לרחוץ במי הים למצוא רפאות תְּעָלָה, איש איש מורה דרך בצלחתו, איש איש יבקר את המקומות הנודעים והדברים העתיקים הראוים לשית לב עליהם, רק הנוסע העברי אשר לא יבין זולת שפתו, כאשר יבוא כן יצא ולא ידע עד מה, ולמען אחינו אלה אשר גם נפשם תכסוף לדעת את כל מוצאי ומובאי האי הנחמד הזה, למענם כתבתי את ספרי זה, אולם לא העתקתיו מספרי העמים, ולא נשענתי על ספרי רוסיא ואשכנז, אשר היו לי לעינים על דרכי, כי לא חשכתי כל עמל ותלאה ללכת ברגלי לתור את כל חצי האי קרים, עליתי הרים, ירדתי בקעות, לא היה דבר אשר לא שמתי עיני עליו, וכל אשר היה לאל ידי לעשות עשיתי, ועל פי עצת חכמי לב ראיתי להוסיף בו עוד דברים הנוגעים להיהודים ולהיהדות אשר לא ימצא הקורא כזאת בין כל המון מורי הדרך בשפות העמים.

ועתה קורא נעים! קח נא את ספרי וקרא בו, והיה כי ימצא חן בעיניך וזכרת גם את יוצרו מרחוק, את

המחבר

סעוואכטאפאל בעשירי לעשירי התרל"ד.

Digitized by Google

תוֹלְדוֹת הַטַּטָּרִים
בקרים.

חיי הטטרים המדיני שונים בכלל ובפרט מחיי ותולדות כל העמים שטתם ולנטיהם, כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ודבר אין לחייהם מדיני עם הדתי, ולא כן חיי הטטרים המדיני קשורים ודבוקים בחייהם הדתי, הקוראן הוא ספר הדת לחייהם הרותני והוא גם יסוד ושרש לחקי מדינה ועל פיו יצאו ויבואו כל מאמיני מחמד בכל עלילותיהם בארץ, נה ידענו כי בימי ממשלת „צינגיז־חאן" [1]) וימים רבים אחריו היה להם ספר החקים „יאסא" לעינים, הספר הזה כולל חקים נוראים אשר יפילו מות על כל עושי עול מאיזה מין שיהיו, וברבות הימים נתקבל הספר הזה להוק ולא יעבור גם אצל מלכי הטטרים בקרים.

נודע לכל כי עוד בראשית צמיחת דת מחמד נפרדו מאמיני תורתו לכתות שונות, הכתות הראשיות הנה, כת השעיתים וכת הסוניטים [2]) וכל הבני תוגרמה יתחשבו אל הסוניטים, ועל דגלם יתיחשו גם טטרי קרים.

כבד מאד להגיד אל נכון באיזה זמן קבלו טטרי קרים את תורת דת האיסלאם, אמנם זאת ידענו ברור כי עוד זמן רב טרם באו לקרים כבר היו ממאמיני מחמד, ובבואם לקרים הספיקו להפוך משרש את עבודת האלילים אשר נשקעו בה רבים מיושביה הפראים, להאמין באל אחד ומיוחד כמוהם.

כל כותבי קורות עולם יעידו ויגידו פה אחד כי ספרי החקים למלכי הטטרים בקרים נוסדו על אדני הצדק והיושר, הסופר „פייסאנעל" אשר

---

[1]) המלך הזה היה המושל על אדמת חפי נהר וואָלגא, והטטרים בני עמו נקראו בשם הכולל „חיל הזהב" Золотая-орда, יען כפי הנודע ישב החאן על כסא מלא זהב במקום כסא המלוכה.

[2]) על דבר שתי הכתות האלה דברתי בספרי „מסע קרים".

Digitized by Google

ראה בעיניו משפטי התוגרמים והטטרים ימלא פיו תהלת האחרונים, הסופר מיכאלאן מליטא נתן היתרון למשפטי חקי הטטרים על חקי ארצו, ואמנם כן, כי בעוד אשר רוב ממלכות הארץ משלו ביד חזקה על עם מרעיתם בממשלה בלתי מגבלה הנה משלו מלכי הטטרים בממשלה מגבלה מאד במשפט וצדק, אשר על זאת נאוה להם תהלה מפי סופרי דברי הימים באמת ובתמים.

ראש אשר ממשלת מלכי הטטרים בקרים היה כי היו בכל עת ובכל זמן לעם אחד, ולא התפרדו לנסיכות קטנות כברוב ארצות איירופא בימי הבינים. המלך [חאן] היה בכבודו ובעצמו ראש השופטים, ובהיכלו ישבו השרים כסאות למשפט, ואיש לא ערב לחרוץ משפט בלי הסכמת המלך, ומלבד אלה הושיב שופטים בכל ערי ממשלתו, והשופטים האלה נקראו בשם „קאדי", ובית המשפט נקרא בשם „קאדילין", ועוד בימי Peussonnel במאה הי"ח למספר הרגיל נמצאו ארבעים ושמונה בתי משפט כאלה בקרים, ותחת פקודתם עמדו אלף ושש מאות וארבעה כפרים, ומלבד החאן נמצא עוד אחד נשיא להם ומשנה להחאן אשר בכל תהלוכותיו התנהג בהוד והדרת מלך, ותחת פקודתו היו חמשה שופטים גדולים אשר אליהם ולמשפטם ייחלו רק בני האצילים, וכל דבר חק ומשפט לא יצא לאור בלעדי הסכמת ראש כהני הדת [מופטי] ועל פי רוב דעות, ומלבד אלה נמצא עוד בית משפט מיוחד בשם „בית משפט כהני הדת". הכהנים האלה אשר השאירו כבודם וזכיותיהם ליוצאי חלציהם, פרו וירבו מאד ברבות הימים עד כי היו למספר רב ועצום ונפלגו לארבע מפלגות שונות, וגם לבני אמונות אחרות היו בתי משפט מיוחדים כן להעברים וכן להנוצרים, ולא נגרע מהם מאומה מכל זכיות המדינה כליתר התושבים, ורבים ממלכי הטטרים נתנו ליהודים זכיות מיוחדות עוד על יתר האזרחים, [ראה בספרי משא קרים צד 22—121].

ראשי השופטים אשר הושיב המלך בערי ממשלתו הגדולות „באחציסאראי", „גוזלווא". [איופאטאריע] „אר־קאפי", [פערעקאפ] „ואק־מעטשעט" [סימפערापאל], והשופטים אשר הושיב השולטן מתוגרמה — אשר משל על החפים הדרומים בקרים — בארבעת הערים „קאפפא", „סודאק", „מנגופ" ויעני־קאלע, לא היתה לאל ידם לחרוץ משפט מות על איש, והדבר הקשה הביאו אל השופטים אשר ישבו בהיכל המלך, ואחרי אשר הצליח להטטרים לכונן את עריהם בסדר ומשטר ישר ככל העמים הנאורים בעת ההיא, יסדו להם בית משפט מיוחד בשם „בית משפט פקידי העיר", וכל ריב אשר היה בין איש לרעהו „מיושבי הערים" הביאו אליהם ולא לבתי משפט הראשונים אשר נוסדו מטעם המלך, אך גם הם לא יכלו לחרוץ משפט מות לאיש, ובכל זאת הושיבה הממשלה אחד מפקידיה

Digitized by Google

בכל אחד מבתי משפט האלה להתבונן על פקידי הערים לבל יוציאו משפט מעקל.

בבית משפט העליון אשר בהיכל המלך ישבו גם שרי הצבא ופקידים שונים, ושם תרצו משפט אם לצאת לקרב או לחדל, והיה כאשר תרצו השפטים משפט לא היתה לאל יד המלך לשנותו ביד חזקה בלעדי אם הסכימו לזה רוב הנאספים מרצון נפשם.

העברות החמורות [Уголовные] אשר נענשו הטמרים עליהן עונשים קשים או גם משפט מות, היו: הכופר בדת, הגנב, הנואף, הרוצח, החומס והשותה שכור, האיש הכופר בדתו נהרג בלי חמלה אם לא מהר לשוב אל ד׳ כרגע, והאשה נאסרה בכלא ובכל יום הכוה ל״ט מלקות עד אשר תשוב לדתה בכל לבבה. הנואף אשת רעהו נענש בענש מלקות ובסקילה — על פי משפט הקוראן, — ואת הנסקלת העמידו בבור עמוק עד החזה, ובכל עת היתה יד העדים ראשונה להמיתה. האיש אשר גנב איזה חפץ אשר מחירו עלה לערך שמונה שקל כסף, קצצו את ידו הימנית, והאיש אשר חמס עשה ואת נפש בעליו לא לקח, קצצו את ידו הימנית ורגלו השמאלית, ואם רצח את איש נשפט במשפט מות. אם הרג את רעהו בצדיה נשפט כע״פ דת תוה״ק „עין תחת עין״ „כאשר עשה כן יעשה לו״ אך לפעמים לא רחוקות קרה כי הרוצח או קרובי הרוצח נתנו כופר נפשו למשפחת הנרצח מאה גמלים ומהם חמשה ועשרים בני שנה אחת, חמשה ועשרים בני שנתים, והנשארים מבני שלש וארבע שנים, ואם הרג את רעהו בשוגג עליו גם כן לשלם כפר ולהוציא את כל עבדיו לחפשי, וההורג עבדו לא ישלם מאומה.

האיש אשר שתה יין עד לשכרה במקום רואים או בימי הצום הקדוש „ראמזאן״, נענש בענש מות או בשמונים מכות על גוו, אך לפעמים לא רחוקות פרצו את החק הזה, ורבים מיודעי ומלומדי בדתי האיסלאם ובראשם „בורנאן־עדין״ התאמצו להראות כי נאסר להם רק יין ענבים ולא יין דגן ע״פ תורת מחמד, וכן נענשו בעונשים קשים כאלה גם מעידי עדות שקר, אפס רק לעתים רחוקות נענשו העוברים על עבירות כאלה. הגנב לא נענש רק אם נתפש בכף ועל זאת העידו עדים נאמנים, וגם זאת רק בתנאי אם הודה על עונו, ואם הגיד באזני השופט כי לא „גנב״ כי אם „לקח״ את החפץ ההוא אין בו עון, ולדעת בורנאן־עדין הנזכר, אם שני גנבים עשו חוזה, והאחד עלה לאחד הבתים וגנב שם חפץ והשליכו דרך החלון למען יקבלהו רעהו, אין להם משפט גנבים. הנואף נענש בענש מות רק אז, אם באו ארבעה עדים נאמנים להעיד כי ראו זאת בעיניהם, והחוטא יודה על עונו, השכור לא נענש אם לא העידו העדים כי היה במצב כזה אשר לא יכול

להכיר בין זכר לנקבה, ואמנם מלבד בדבר הזה היו החוטאים מעטים מאד בערך אל העמים האחרים.

מלכי הטטרים אף כי היו נוראים על כל סביבם במלחמותיהם כנודע לכל קורא ספרי דברי הימים, בכל זאת — לפי עדות סופרי ימי הבינים — שרו למשפט על עבדיהם ולא הכבידו עליהם משא ממשלתם כיתר המושלים בעת ההיא, וכעד נאמן לזה הוא, כי לא מצאנו מעולם בקרים אנשים המתפרצים מפני ארוניהם אף לא אחד המורד במלכו. אם תרץ העם ובראשם הפקידים הגדולים משפט כי נכון לצאת לקרב, לא היתה לאל יד המלך להפריעם ממועצותיהם. הירא ורך הלבב במלחמה נענש קשה, והנם מהמערכה התכו את בטנו ויוציאו ממנה את קֵבָתו ויתלוה על ראשו לאות חרפת נצח.

אם אמנם הגדנו כי בכל משפטי הממשלה היה להם הקוראן לעינים, אפס יען משפטי הקוראן קצרים ומגבלים וחקים רבים המתחדשים לרות העת יום יום חסרים בו לגמרי, על כן יסדו להם גם ספר חקים מיוחד בנוגע למשפטי האזרחים Гражданскій Уставъ, וכל סעיפיו נוסדו על הנסיון היומי המתחדש לרגעים, עד כי ברבות הימים היה לספר גדול הכמות מאד, אך לדאבון לב קוראי הדורות נאבד הספר הזה מן העולם, ורק איזה סעיפים ממנו נמצאים מפוזרים בספרים שונים בכ״י הנמצאים ת״ראש כהני הדת [מופטי] בסימפעראפאל, אך גם מהמעט הזה הנשאר לפליטה משני הזמן נוכל להחליט כי לא חסר להם מאומה אף ממשפטי האזרחים בימינו אשר כבר עלו העמים למדרגה גבוה במעלות ההשכלה, ויותר נפלא כי חקי האזרחי אצל הטאטארים בקרים יש להם השתוות גדולה את חקי כל ארצות המתמדים, עד כי בצדק נזר אומר אחד החכמים, כי כל ארצות ממשלת המושלמנים הנן רק חלקי ממשלה אחת גדולה או יותר ברור כאברים שונים בגויה אחת אשר תחיה את כלם [1].

באוצר הספרים העתיקים אשר להממשלה בסימפעראפאל נמצאו יותר משתי מאות כ״י הכוללים משפטים וחקים שונים למיניהם, אשר יפיצו אור בהיר על מצב חיי הטאטארים החומרי והמוסרי, בין סעיפי החקים האלה נמצאו דיני האישות הנוסדים על חקי הצדק והיושר, על פי החק יכול הטטרי לקחת לו ארבע נשים וכל אחד מבניו אשר ילדו לו נשיו יכלו גם המה לקחת להם נשים כמספר הזה, ואם גם המה הולידו בנים בחיי אבי אביהם לקחו כלם חלק בנחלת אבי אביהם אשר נחשב כל ימי חייו לראש כל המשפחה בכל עסקי הבית, והבנות לקחו חלקן בהנשאן לאנשים,

---

[1]) Journal, Asiat, 1843—140.

Digitized by Google

ובכל זאת נמצאו בהם רק מעטים אשר לקחו יותר מאשה אחת, ואף בנים ממלכיהם לא לקחו נשים רבות, ונשיאם מוראד גיריי חאן לא לקח רק אשה אחת.

בחקי הנשואין נפלטו טאטארי קרים מיתר מאמיני מחמד. נשואי אורחים Гражданскій бракъ אשר נתחדשו בימינו בארצות הנאורות כבר נהגו בהן הטטרים לפני שנות מאות, התחייבות הבעל לאשתו נעשו על פי משפטי הממשלה. כל מנהגי החתונה לא נעשו בבית התפלה, הבעל או האשה אשר לא קיטו ההנאים אשר התנו ביניהם על פי חקי הממשלה נאלצו לשלם כסף ענושים, ולזאת קראו „מאגר", וכן לא נהגו טאטארי קרים לקנות בנות חן מידי הוריהן ולתת שלוחים [קאַלים] לאבותיהן כאשר יעשו כל המושלמנים בארצות אחרות, כי אם הבעל הביא את עשרו וכלי ביתו לבית האשה, וגם אבותיה נתנו לה נדה [ניקיאַח] כחק לכל העמים הנאורים, וכן נמצא סעיף אחד בספר חקי האזרחים „כי אין רשות לאבות הנערה לתתה לאיש נגד רצונה" — כנהוג בין המחמדים בארצות אחרות, — והאיש אשר נפשו חשקה לקחת לו בתולה מעמיו שלח אליה איש לדבר בה, בבוא האיש עמדה הנערה תחת הקיר או מעבר להמחסה [שירם] ומשם הודיעה את דעתה אם תבחר בו או לא, האיש שאל אותה שלש פעמים, ואם חפץ תחפץ בו הושיטה כנף בגדה מבעד המחסה לאות תן, ולא? נאלמה דומיה, ואם עת דודים להנערה הגיעה, אז היתה החובה על אבותיה לתתה להאיש האחרון אשר יחפוץ בה, יען לחטאה גדולה נחשבה זאת לפני האלהים אם תשב ימים רבים בבתוליה ולא תלד בנים. יהודי אשר המיר דתו בדת מחמד לא יכול לקחת לו לאשה בת אחד „האמינים" [כן יכנו המחמדים את עצמם] עד אשר יעברו שבעה דורות.

אחד מחקי הנשואין הוא: על הבעל לדעת את אשתו בכל יום הששי, ואם לא מלא זאת, אז לה המשפט להביאו בפלילים כי לא מלא חבת הבעל לאשתו, ואולי היתה הנסיבה לחק הזה יען לקחו נשים הרבה . . . . . ובכל זאת קרה רק לעתים רחוקות כי ישפט הבעל את האשה, וכן לא נשמע כי יגרש הבעל את אשתו, אף כי חקי הגירושין קלים מאד עד כי יוכל לגרשה אף בלעדי ידיעת כהני הדת, רק אם יאמר לה שתי מלות „הנך גרושה"!

מכל דברי הריבות והמשפטים אשר הובאו לפני השופטים הממוצעים [קאדי] אשר נשארו בידינו בכ"י, נראה ברור כי שופטיהם בימים ההם שפטו כמשפט שופטי־השלום בימינו ברוסיא, ולבלתי הלאות את הקורא לא הבאתי בזה איזה דוגמאות מהן.

כבר אמרנו כי הנוצרים אשר ישבו בקרים תחת ממשלת מלכי הטטרים חיו בגאון שלות השקט ולא נפל צרור ארץ מכל משפטי האזרחים

Digitized by Google

אשר נתנו להטטרים , ומעולם לא אלצו אותם להמיר את דתם , והחאן הארזי דעווּלט גיריי האוהב שלום תמך את הנוצרים בכספו לבנות להג בתי תפלה ובתי נזירים , וכן נתן זכיות מיוחדות לכל העמים התוסיג בצלו, וכן עשה גם בנו מעננלי גיריי אשר מלך עד שנת 1515 , ומעולג לא נשמע כי מלכי הטטרים גרשו איזה עם או שבט מהסתפחו בארצוו ממשלתם , כאשר עשו מלכים רבים לאחינו אשר לא מצאו מנוח על כף מדרך כף רגלם , רק אחרי אשר התגרו הגענואיזים הנוצרים מלחמה את תוגרמה האדירה, אז בא באמת הקץ לשלות הנוצרים , כי התוגרמים לכדו מהם את עריהם הבנויות על חפי קרים הדרומים, והגענואיזים מלטו את חייהם אל כל אשר נשאם הרוח , ובכל זאת גם אז לא נגעו מלכי הטטרים בהנוצרים, ורק מלכי תוגרמה אשר משלו על החפים הדרומים רעצום וירוצצום בעז ידם .

בראשית המאה הט״ז נמלך עליו לב ראשי כהני דת הנוצרית [מיטראפאליט] בקרים לשלוח נזירים לכל אחיו הנוצרים בקרים ובארצות אחרות , וביחוד לרוסיא לקבץ כסף נדבות בעד בתי התפלה והנזירים אשר ירדו פלאים — לפי דבריהם — ויוציאו חק כי כל אחד מנוצרי קרים ישלם להם שקל כסף אחד לשנה, ומכתבי מליצה נתנו בידי השלוחים המדברים גבוה על האמונה והדת , ואף העניים בהם נאלצו לשלם את המס הזה , אך מאשר לא השינו רשיון הממשלה לקחת ביד חזקה , נאלצו להטיף ולדרוש בבתי התפלה ולהוכיח את אחיהם אשר לא אבו לתת להם את המס ההוא , ובראות העם כי הכהנים מכבידים אכפם עליהם חדלו מבוא אל בתי התפלה , וברבות הימים נפל כבוד האמונה והדת בעיניהם מאד , עד כי החלו גם המה לקחת נשים הרבה נגד חק דתם , והכהנים לא הניאום מעשות כדבר הזה יען בזאת שמן חלקם לקחת מתן מהבעל אשר לקח נשים על נשיו , עד כי התוגרמים רעמו פנים על הדבר הזה , ויתנו חק כי הכהן אשר עבר ואשם להביא במסורת הנשואין את אחד הנוצרים אשר לקח אשה על אשתו לא יקבר על פי חקי דת הנוצריה.

אם אמנם יש מהנוסעים אשר תארו לנו מצב הנוצרים בקרים מורה מאד , אבל דבריהם לא יעמדו לפני כסא הבקרת , יען נדע נאמנה כי יד הכהנים היתה בזה , המה העירו חמלת הנוסעים בספוריהם המבהילים על דבר תלאות הנוצרים , ובזאת הצליחו להעיר רגשי חמלה בלב מלכי הסלאווים לשלוח להם כסף עזר כאשר ידענו כי מלכי רוסיא התחייבו לשלוח להם נדבתם חמש עשרה רובל כסף לשנה , וכן שקר הדברים אשר ספרו להנוסעים כי הטטרים חתכו את לשון הנוצרים אשר דברו בשפת אבותיהם , או התנפלו על בתי תפלותיהם לשלול שלל ולבוז בז ואת בתי התפלה וספרי קדושיהם הציתו באש למען תבחר דת הנוצרית מארצם , כל הדברים האלה ודומיהם

Digitized by Google

לא היו ולא נבראו, כאשר יעידו סופרי הנוצרים הנאמנים בעצמם, הטטרי לא יכול לבוא לבית תפלת הנוצרים אם לא לקח רשיון על זה מאת הכהן הראשי [מיטראפאליט], וכן לא היתה לאל יד הטטרי ע״פ חקי הממשלה לאלץ את הנוצרי או את היהודי לקבל דת מחמד, וכן יכלו היהודים והנוצרים לקנות להם עבדי עולם — רק לא מן המושלמנים —, אבל סופרים ונוסעים אחדים אשר ראו או שמעו מתלאות הנוצרים בקרים בלבלו הדברים בין הנוצרים האזרחים והשבוים במלחמה, ועל אלה האחרונים הכבידו עֻלם מאד באמת. והנה מהנוגע להאזרחים נדע רק מדברי המיטראפאליט סעראַפים אשר כתב להקיסר מיכאיל פעאָדאָראָוויץ כי בשנת 1634 התנפלו הטטרים לשלול שלל בבית הנזירים ס״ט נעאָרג. וגם בזה יחשדוהו סופרי הנוצרים כי הפריז על המדה לספר באזני הקיסר דברים מבהילים למען העיר בלבו רגשי חמלה ולשלוח לו כסף, ומה גם כי מעולם לא נעשה כדבר הזה בדעת ורשיון הממשלה, ואם קרה כדבר הזה פעם אחת או שתים, אך היוכל בעבור זאת להאשים את הממשלה?

כל סופרי קורות הטאטארים הקרימים יעידו פה אחד כי הטטרים בבואם לקרים בפעם הראשונה כבר היו מצוינים בחכמה בכל העמים הנאורים בעת ההיא. העיר „עסקי־קירים״ [קרים הישנה] בירת ממלכתם היתה אחת מהערים הגדולות והיפות באזיא, עד כי רוכב מהיר על סוס ערבי לא היתה לאל ידו לסבב אותה במשך חצי יום, בה נבנו בתי תפלה [מעצעטין] גדולים ויפים מאבני שיש, בתי מדרש לחכמות שונות, בתי חולים וכו׳, המסחר עלה למעלה ראש, וכל בני העמים השונים חיו שם בשאנן שלות השקט ואיש לא נגע בהם לרעה. בשנת 1500 בעוד אשר לא היו עוד בתי מדרש גדולים [אוניווערזיטעטען], בערי ממלכות איירופא הנחלות, כבר נוסד בית רם ונשא כזה בבאחציסאראי ע״פ פקודת מעגגלי בן הארזי דעוועלט גיריי חאן, כאשר תגיד לנו מפרש הכתובת החרותה על אבן אחת בחומת בית מדרשם היום בקצה העיר, ובתי ספר רבים לעם היו בכל עיר וכפר, כאשר יעידו גם הרוסים אשר כבשו את חצי האי קרים בשנה העברה אשר ראו זאת בעיניהם, ועוד היום אין עיר וכפר אשר לא ימצאו שמה איזה בתי ספר, כי למיום ידע הנער קרוא אבי ואמי ישלחוהו ללמוד בבית הספר (בלשונם מֶדְרֶש), ראשי הלמודים בבתי ספר האלה המה למודי הדת ושפת ערבי ופילוסופיא, ובאלה בלו רבים מחכמיהם את ימיהם, למודי אריסטוטלוס וסאקראט היו נר לרגליהם ועלילותיהם. מוחַמד־ריזאַ בספרו „שבעה כוכבי לכת׳ מזכיר בחרדת הכבוד את החכם הטטרי „אבדול עזיז עפענדי״ וירוממהו עַל בעד חכמתו בפילוסופיא האלהית, [במאה הי״ז למספר הרגיל] עד כי גדולי חכמי זמנו ירדו בעמל גדול לסוף דעתו, מובן מאליו כי להמון העם לא היה כל חלק בחכמתו, ורק מעט

מוער תרדה אל מעון כהני הדת אשר יבלו כל ימיהם בלמודי ספרי הערביים. ממצבות מלכי הטטרים בבאחציסאראי נוכל להוציא כי גם סופרידהם הביטו על חיי האדם בארץ בעיני האיסים, ראשית למודם: „הוי בן אדם! אל תאמין בעצמך, השתדל לבל ימשכוך תאות העולם הזה, ואם לא היום הלא מחר תראה ותוכח כי הכל הבל, רבים היו מלכים ורוזנים אשר שמו בארץ משטרם וכלם עזבו את רכושם ותענונות בני האדם אשר התענגו כל הימים וילכו בדרך כל הארץ, כל תענוגי העולם ומנעמיו המה: סיר פרחים אשר רק עלים אחדים ממנו יציצו פרחים אך גם הפרחים המאושרים האלה כרגע ימָלו, אשר על כן לשוא ישמח האדם באָשרו, כי אין דבר ואין חפץ נצחי בעולם, כן אך הבל יתענג האדם על יפי תארו, כי כעל איש משחת המראה כן גם עליו יתענגו התולעים. — המות זה הוא חלק כל האדם כוס הוא אשר ממנו ישתו כל החיים והשאול בית מנוס הוא לכל האדם [1]) חיי האדם על הארץ הוא כבבית מלון צר, וחיי האדם בקבר הוא ככר רחב ידים ונצחי [2]), בכר נרחב הזה נמצא עדן גן אלהים אשר בו יתענגו הצדיקים והישרים בלבותם' וכו'! והנה אם אמנם לא נוכל להוציא דברים אמתים וחזקים ממליצות החורתים על המצבות הגיוני נפשם בעד בצע כסף, אך לא ככבד הוא למצוא בהן ציור מה מֶהָלָךְ הגיוני העם ודעותיהם, הנובעים ממקור הפילוסופיא הערבית אשר בנתה לה בית נאמן בקרים ואשר משכה אחריה לב כל העם עוד במאה הי"ז, בעת אשר כל חכמי איירופא שלחוה כבר לנפשה.

הספרות הטאטארית — מלבד בספרי פילוסופיא — עניה היא מאד, ספרי דברי הימים מעטים בה מאד, ומסופרי קרים הנודעים לנו המה: ראממאל־חאדזא, מוחמד ריזא, ועוד שלישי אשר כתב דברי ימי מלכי הטטרים בקרים אך לא נודע לנו בשמו, וע"פ עדות הסופר „דעגין' נמצא עוד סופר דברי הימים בקרים, והוא: עבדול בן מוחמד אשר היה נציב עיר כפא בשנת 1610, ומוחמד ריזא מזכיר עוד שני סופרי דברי הימים: חייר־זאדע־עפענדי ועבדול־וועלי־עפענדי, אשר כתבו תולדות קרים בחצי המאה הי"ז, וכאשר הודיעני הר"א הרכבי נמצא באוצר ספרי הקיסר ספר „דבר שפתים' לר"ד לחנו בקורות מלכי הטטרים בכ"י.

הסופר ראממאל־חאדזא אשר חי בחצי המאה הט"ז בימי מלוך החאן סאגיב־גיריי, כתב על ספר את כל הקורות אשר קרו בימיו ובימי החאן הזה. ביחוד שם עינו ולבו על עניני המלחמות ותוצאותיהן. מספרו הננו

---

[1]) מצבת מוחמד גיריי.

[2]) על מצבת סאליס גיריי חאן.

האיס כי ,התאן הנזכר בלה כל ימי חייו במלחמות שונות ויהי נורא למלכי ארץ. בכל עת אשר הכין את נפשו לצאת לקרב שפך לפני ה׳ שיחו להתודות על פשעיו, ובשובו משדה המלחמה חלק את השלל לאנשי החיל ושרי הצבא, לפי דברת הסופר הנזכר היה סאניב גיריי גבור עריץ במלחמה ומלך נורא גם לכל עמו, ,המלך היה איש חכם ורודף צדק — אמר ראמסאל — וטוב ומטיב לכל עבדיו, עד כי בדבר הזה היה הוא האחד ואין שני לו; בימיו לא נכר שוע לפני דל, והנסיכים והפקידים היו שרי אונים להציק להמון העם יען בימיו גם זאב עם כבש הלכו שלובי זרוע, הפקידים [בייא] ראו את פני המלך רק פעם אחת בשנה, וכאשר יכבו בתברתו לא הרגישו בנפשם אם חיים המה או לא, וכאשר קבלו הרשיון לשוב לבתיהם שלחו רץ לבשר את הבשורה הטובה כי הנם חיים שבים לבתיהם בשלום׳..... מכל דברי הסופר הנזכר הננו רואים כי הפריז מעט על המדה בתהלותיו אשר הלל את החאן הזה. ובאחד מספוריו אחת המלחמה אשר לחם החאן עם הטשערקעסים יספר ,כי החאן עם מתי מספר הכה לפי חרב חמש עשרה אלף איש מהם, ומחילו לא נפצע אף איש אחד, ופעם אחת נמלך עליו לבבו להביא מלחמה בשערי רוסיא בעזרת איש אחד ביעלסקי שמו אשר ברח מפני חמת איוואן האיום, והחאן אסף חיל גדול מאד עד אשר רגזה הארץ תחתם, ובהחיל הזה הכין את נפשו לעבור את הנהר ,אקא׳, וביעלסקי הבטיח לו להראותו מעבר בטוח על הנהר, עוד החאן עושה הנה והנה להתקרב למאסקווא, והנה הנסיך ,באקי־בייא׳ מרד בו, וע״כ נאלץ לשוב לקרים, ואחרי כן כתב מכתב מלא תרפות וגדופים לאיוואן האיום ויעצהו לתת לאלהים תודה בעד המרד אשר מרד בו באקי ביי וע״י זה לא יכל לעבור את הנהר אקא ולעשות את ארץ רוסיא הדום לרגליו, הספורים המגזמים האלה יתנו לנו צדק להשב כי לא נוכל להשען עליו כבעל סופר קורות עולם אשר עליו החובה לספר דברים ברורים ואמתים ולבלתי יתנוף לאחד מהצדדים, וע״כ קשה לנו להוציא משפט צדק על דבר תכונת רוח החאן הזה על דברת ראמסאל־זאדזא; אך לא כן הסופר מוחמד־ריזא, האיש הזה חי בסוף המאה הי״ח ובו נמצאו באמת כל ההכנות הדרושות לסופר דברי הימים, ספרו ,דברי ימי קרים הכללים׳ יצטיין ברוח הבקרת החפשית המרחפת עליו, וכל דבריו לא נבנו על ספורים והגדות כי אם על ספרים כתבי יד אשר היו לו לעינים, והכראנאלאגיע היתה נר לרגליו, הסופר הזה שם עינו ולבו ביחוד על הקורות אשר קרו בימי שבעה החאנים לבית ,גיריי׳, אשר על כן קרא את שם ספרו ,שבעה כוכבי לכת׳ [אססעב־אָססייאר] ולפלא הוא כי החל לכתוב מזמן מענגלי גיריי ולא זכר את אביו ,האדזי דעוולעט־גיריי׳ ראש בית אבות למשפחות גיריי.

Digitized by Google

הסופר הזה ככל סופרי בני קדם החל את ספרו מזמן בריאת העול וכל הדורות עברו לפניו כבני מרון בלי כל חדש עד בואו לראש מסדר „משפחות הגירִיים'. וככל סופרי בני קדם ירבה כחול דברים על דבר ענ אחד עד אשר יהיה למשא על הקורא, רוב דבריו סובבים רק על עלילו החאנים ודרכי חייהם, וקורות העם ומעשיו הוא בעיניו רק כענין אש איננו שוה לבלות העת למענו, יען העם נתון הוא ביד החאן לעשות ב כטוב בעיניו, וכמעט אך לשוא נבקש למצוא קורות חיי העם גם בספר הסופרים האחרים, ואולי היתה הסבה לזאת יען לא ראו כל חדש בהליכו העם, ובכל אופני דרכי חייהם יתנהגו כאבותיהם ואבות אבותיהם, ומד יודיעו את אשר לא ידע אף אחד העם? ובין כה וכה נשארו קורות חי העם הזה הפנימים טמונים בערפל.

מהכתבות על מצבות קברי מלכי הטטרים בבאחציסאראי נוכל באמת להוציא ידיעות רבות הנוגעות לדברי ימיהם, וכן נמצאו דברי חפץ רבים חרותים על קירות היכל החאן — מלבד השירים וההגדות — אשר יוכלו להיות לעינים לכותב תולדותיהם, בהכתבות האלה נמצא חרות מעשי כל חאן ועלילותיו, מספר ימיו וימי מלכותו, שנת הִוָלדו ומותו, יום הִבָנות בתי התפלה ובתי הספר, עוד נזכרו שם אנשים שונים מרמי היחש אשר עשו להם שם עולם בין המון העם, אך על הסופר להיות נזהר להוציא הבר מן התבן, יען ע"פ רוב נכתבו ונחרתו הכתבות האלה בלשון מדברת גדולות ובמליצות רמות המפליאות מאד גבורות החאן ועלילותיו, חכמתו וצדקתו, ככל בני ארצות הקדם אשר יליטו בלויי סחבות בתכריך בוץ וארגמן, כן למשל הננו קוראים על דלתות חדרי היכל מענגלי גיריי כדברים האלה: ההיכל הזה הוא להמלך המולך על שתי ארצות ביבשה והמושל על שני ימים', ומזה אין כל ראיה עוד כי כן היה הדבר באמת, וכן נמצאו כתוב על דלת חדר „קירים־גיריי' „צבי ממלכת קרים, מושל ארץ רבה, מקור הענוה והנדיבות, צל חסדי אלהים בארץ, שור נא! הנה פה כוכב ממשלתו עלה על חוג התהלה והתפארת ויופיע נהרה על כל רחבי תבל'.

הספרות המליצית אשר פשטה מלוא רוחב ארץ הקדם מצאה קן לה גם בקרים, רבים ממלכי הטטרים ופקידיהם השאירו אחריהם ספרים מספרים שונים אשר יעידו לנו על הדבר הזה, מוחמד ריזא מעתיק בספרו שירים רבים פרי מעשי ידי באטיר־גיריי, גאזי־גיריי, סאפא־גיריי, ועוד רבים אשר יעידו נאמנה כי שירי בני קדם ומליצותיהם היו למנה גם לסופרי הטטרים, אם אמנם אלה האחרונים לא חדשו כמעט מאומה, באשר משוררי ערב ופרס היו להם לעינים וכן התאמצו רק לחקות מעשיהם, עד כי גם ספרי פילוסופיא נכתבו בשירים וחרוזים, רוב שירי

Digitized by Google

משוררי קרים יכלכלו תהלות אנשים שונים, שירים על האביב והקיץ וכחמה, אפס גם שירים סאטירים ובקרת נמצאו בהם המתארים לנו דרכי העם וחייהם, עלילותיהם וכשרונותיהם ורוח העת אשר חיו בה כותבי השירים האלה, האחד המיוחד במין משוררים כאלה היה „גאזי גיריי חאן' אשר מלך משנת 1588, בהחאן הזה נמצאו באמת כל הכשרונות וההכנות הדרושות למשורר נפלא, החאן הזה השאיר אחריו קובץ מאמרים ושירים שונים אשר קרא בשם הכולל „השושנה והזמיר' [גיול ווע ביולביול] ומחמד ריזא הביא בספרו שירים ומאמרים רבים ממנו, הספר הזה יקר לנו מאד כן מפאת מחברו המלך אשר לא רבים היו אז גם בין מלכי אירופא אשר כתבו ספרים, וכן מפאת הבקרת החפשית המרחפת עליו, בספר זה לא יתראה לפנינו בגאון מלך העוצר בעמו כי אם כאחד מסופרי העם יתאר לנו דרכי עמו ועלילותיו, מכל דבריו נראה כי לא מצא רוב נחת במפעלות עם מרעיתו, ובלי חנף ושפת חלקות יגלה מומי עמו ופקידיו, וכל היודע רוח ממלכה מתמדית יתפלא באמת על אמץ לב המלך החכם הזה להגיד פשעי עמו על פניו, בלי כל פחד ומורא הוא עורר חרב עטו על המלכים הבלתי מאמינים [הנוצרים] אשר לפי דבריו הם המה בעוכרי מלכי ארצות המתמדים, ורעתם תגדל מיום ליום עד אשר לא יתנו האחרונים להרים ראש; וכן הוא מתאונן כי חצי האי קרים בימיו היא ארץ הרת כל ריב ומדון, שנאה וקנאה, ורבים החיים חיי אשר „בעסק הברכה' לא ישימו לב להרעה המרחפת על פניהם. לגדולי שרי הממשלה הוא יועץ: לנתק אזני אלה מהפקידים אשר לא ידעו חקי ומשפטי הממלכה, כי זולת זאת סכנה עצומה מרחפת גם על פניהם, „ואם תשקטו במכונכם לבלתי עשות מאומה, והמריבות והקטטות יארכו עוד שני ימים אז תראו ותוכחו — יאמר החאן — כי יבוא הקץ גם לממשלתכם על העם, ואם לא תאמינו לי שאלו נא את פי קרוביכם הסובבים אתכם'. — החאן הזה פעם עלה על כסא המלוכה דבר דברים כמתלהמים נגד המלכים אשר מלכו לפניו ובימיו, הלא כה דבריו: אחי ורעי! התעוררו נא לבל תאחרו את המועד, קמה העת אשר עלינו להזהר מאד, יען כל הדברים יגיעים, עולם הפוך אנחנו רואים, המלך הרודה כעת בממשלתנו אשר בצדק נוכל לכנותו בשם אוהב משפט וצדק מסר רסן הממשלה בידי עריצים, כל חורש משפט לא ישיגנו טרם יתן על פי כהני הדת, נציבי הממלכה יחלקו פקודות גבוהות לאנשים נבערים מדעת אשר לא ידעו מחקי הממשלה מאומה כאשר עמדו על המבחן, ואם יאמר איש להעיר אזניהם על זאת, לא ישימו לב יען כבר הסכינו להטות אזן לדברת חנפי לב אשר ישימו בחלקות להם, להוצאות התלמידים המקשיבים לקח בבתי הספר לא יוציאו מאומה — בלעדי מהכנסת בתי התפלה — מהכסף הנתון להם מאוצר

Digitized by Google

הממשלה טרם יקחו שלומים מהורי התלמידים, חכמים המה בעיניהם ועל כן יחוקו להם חקים ויעשו סדרים חדשים אשר יהרסום אחרי כן בידיהם, בחלקת שפתותיהם ישלחו מדנים וריב להפריד בין אחים ורעים, השייך־עפענדי יתעצב מאד אל לבו אם יעבור יום אחד אשר לא יִקָרא לאכול ארוחת הצהרים חנם, ובישבו כן תפוש ברוב שרעפיו בחדר מעונו ינבא לו לבו כי אסון כזה אולי יקרה לו גם ביום מחר, הנזירים אשר שמו מסוה קדש על פניהם ירכבו על סוסים מבית לבית כאנשי הצבא ערוכים למלחמה, ובמקום מגבעת־נזירים ילבשו כובע, בראשית כל שנה ושנה יגבו מס מאת העם למען מלאות מספר הכסף אשר לא הוציאו מעולם, האנשים המתימרים לנדיבי לב לא יחושו אף להשיב תודה למטיבידהם אם גם את נפשם יקריבו בעדם, והסכלים יתימרו לחכמים.

מלבדי שירי התול ובקרת כתב גאזי־גיריי גם שירי־עם רבים אשר יתנו לנו ציור נאמן מחיי העם בכלל וחיי המלכים ותענוגידם בפרט, באחד משיריו יתפלסף על דבר הבלי התבל ואָשרו אשר כחלום יעוף חיש קל יחלופו, ועצתו אמונה לרעיו ומיודעיו לבל יפתה לבם אחריהם, ובכל זאת הוא בעצמו לא ישלחם מעל פניו, ובימי חייו הקצרים ימהר לשבוע ענג ככל אשר תשיג ידו, ואחרי אשר יתאר לנו נעם האביב וכל מחמדיו, יאמר בשירו:

סוּרוּ מֶנִי הוֹי! דְאָגָה וַעֲצֶבֶת
הַבִּיטוּ אַחַי! וּתְנוּ אֹזֶן קַשֶׁבֶת:
מַה־נֶּחְמָד מַה־נָּעִים זֶה הַנַּעַר
הַמַּגִּישׁ מִמְסָךְ לָנוּ, יֵין חֶמֶר בַּשַּׁעַר;
מַה־טּוֹב מַה־יָּפְ מַרְאֶה פָּנֵיהוּ
כְּשׁוֹשַׁנַּת הָעֲמָקִים הִנֵּה תָאֳרֵהוּ;
בֵּן פּוֹרָת עֲלֵי עָיִן
בְּהַגִּישׁוֹ חַכְלִיל הַיָּיִן
לְפָנֵינוּ שִׁכּוֹרֵי יָיִן.

זֶה הַיּוֹם עֵת הִיא לִשְׂמֹחַ
יְצַפְצֵף גַּם הַזָּמִיר בַּכֹּחַ;
חֶמְרָתוֹ הַנְּעִימָה מֹשֶׁכֶת
אוֹתָנוּ הַכַּרְמָה לָלֶכֶת;
שָׁם כָּל נֹעַם הֵן נִמְצָאָה
מִדַּם עֵנָב נִרְוֶה נִסְבְּאָה.

באחד משירי היין אשר כתב במליצה רמה ונשגבה, הציג לפנינו נער נחמד אשר הגיש לו קבעת מלא יין חמר, „לא אוכל עוד לאהוב נער אחר — יאמר נאזי — אף אם יהיה יפה מבן המלך! לא אביט עוד פני־נערי־אתר אף אם יאירו יותר מאור שמש! רק האהבה, זאת האחת דרושה לחפצי ולא יותר, האח, נער יפה עינים! אם גם לבך ישמח בעוצם אהבתי לך ולאֹדם שפתותיך, הנני שותה כוס זה כרגע בעד שלומך אף אם יהיה מלא בדם, לא אוכל לאהוב עוד איש זולתך אף אם ייף משושנה וריח לו כלבנון; לבי ונפשי נתונים לך, גם בימי רעה, בימי עצב ותוגה בך ארגה תמיד ולך אני לעולם; . . . . .

המשוררים האחרים אשר יזכיר לנו מוחמד ריזא לא יוכלו להתחרות בשום אופן את החאן המשורר הנפלא הזה, ובכלל היו המשוררים רבים נקרים באשר השירה היתה אהובה מאד להטטרים, וכמעט לא חלף מקרה אחד אשר קרה בארצם אם לא השמיעו המשוררים שיריהם, אם גוע איש אחד נכבד בעמו חיש קל עוררו כל המשוררים כנוריהם, ומכסף נחלתו אשר השאיר אחריו שלמו ביד נדיבה גמול להמשורר אשר הפליא לשיר מיתר רעיו, חאת אשר עוררה רוח רבים לצאת בשיר, איש כי היה שמח טוב לב או אמלל אשר נאנח מעצר רעה ויגון באו אל המשורר וישלמו לו מחיר ידוע והוא כתב למענם שירים כאות נפשם, ואיש כי אבה למלא שחוק פיהו על רעהו דרש מאת המשורר לכתוב למענו שיר־התולים להטיל קצים בעיני שנוא נפשו, והשיר אשר מצא חן בעיני העם חיש קל עף מפה לפה ויהי למלה בפי כל, וכל איש יודע תפוש עט בכף מהר להעתיקו בקובץ שירים מיוחד, אשר על כן נשארו בידיהם קובצי שירים כאלה במספר רב מאד.

כבר אמרתי כי הספרות הטטרית יש לה השתוות גדולה עם הספרות התורקית, ובין קובצי שיריהם נפגוש שירים רבים ממשוררי תוגרמה, אף כי משוררי שתי הארצות האלה לא חדשו כמעט מאומה על מה שמצאו נכון לפניהם בהספרות הפרסית והערבית. בהמאה הט"ו נמצאו בתוגרמה — על דברת האממער — כשני אלפים ומאתים משוררים וביניהם גם נשים משוררות, ובמשך שתי מאות שנה מראשית המאה הט"ז עד המאה הי"ח היתה קאנסטאנטינאפאל להטטרים את אשר היתה אטהען להרומאים בימי קדם, או פאריז בעד יושבי איירופא בימינו, מוחמד ריזא יספר כי מלכי קרים הלכו תמיד ללמוד לשון וספר בקאנסטאנטינאפאל, ובלי ספק הלכו שמה גם רבים מחכמי העם וסופריו המשכילים להבין ולהשכיל.

הספורים וההגדות אשר ישמע הנוסע בארצות הקדם ימצאם גם נקרים בפי הטטרים במספר רב מאד, אין עיר ואין כפר, אין מקרה וחפץ אשר לא תלו עליהם המון הגדות מוזרות, ובכלל נוכל לחלק ספוריהם לשתי

פלגות, המחלקה האחת תכיל רק ספורים בדוים ומוזרות בלבנה, והשני תכיל ספורים אשר קרו באמת, והמה ספורי אהבה, מקרה גבורים עריצים והגדות אשר תוכלנה להתחרות את הראמאנען האיירופים, בחזיונותיה אלה יתארו לנו, גבורים, חכמים, נדיבי לב, מהירים ותרוצים אשר נלכו ברשת מקרים רעים ונוראים, ובחכמתם וגבורתם הצליחו לצאת למרחב אך בהנשים לא יתלו כל כבוד חכמה או גבורה, ערמה ומזמה, כאש יתארו לנו הראמאניסטים האיירופים, ורק יפי תארן די הוא למשוך אחריה את כל האדם, מלבד כותבי חזיונות כאלה נודע לנו עוד אחד „קער־אָגלו (בן איש עִור) אשר עשה לו שם עולם במאה הי״ז על ידי חזיונותיו, וגם ע׳ דבר הספורים אשר יספרו עליו ועל סוסו העור אשר לגבורתו אין חקר.

למודי חכמת המשפטים (יורי) פשטו מאד בכל רחבי קרים, אך גנ חכמות שונות זולת זאת לא זרו ליושבי קרים ומה גם להתאנים, כותג תולדות קרים „סעסטרענצעוויטש׳ יספר, כי קירים־גיריי תאן עסק בלמוד חכמת הטבע, ההרכבה וההפרדה, חכמת התכונה והבניה, ומועצותיו בחכמת הנהגת המדינה ותפשיות העם בנויות על אדני השכל והנסיון, חכמת התכונה ביתוד ישבה על גפי מרומי קרת גם בקרים כמלפנים בארץ ערב. להטטרים בקרים היה לוח השנה מיוחד הנפלא במתכונתו, הלוח הזה נתחבר בקרים ונולד על ברכי התבוננת דקות ונסיונות רבים במשך תקופות שנים רבות, וביחוד דרושה עבודה רבה לזה להתבונן בכל פעם ופעם על המקרים והשנוים אשר יראו באקלים חצי האי הזה המתחלפים חדשים לבקרים, ולהגיד האותיות לאחור רק ע״פ הנסיון. מנין השנים ימנו הטטרים ככל המחמדים להגירי, והשנה הראשונה תחל משנת שמ״ז לאלף החמישי (586 לספהנ״ו), השנה נחלקה לי״ב חדשים, אבל רק לענין דברי הימים, אפס המון העם חלקו את השנה באופן אחר, האביב יתחיל מיום כ״ג לירח אפריל וימשך ששים יום עד כ״ב יוני, ומן העת ההיא יתחילו ימי הקיץ וימשכו רק ארבעים יום עד יום הראשון לירח אגוסט, כ״ה ימים אחרי כן עד כ״ה אגוסט הנם יוצאים מכלל חלוקת השנה (אַגאָסטאָס), מן כ״ה אגוסט יתחילו ימי הסתיו ויארכו ג״כ ששים יום עד כ״ז אקטאבר, ל״ז יום עד 1 דעצעמבער אין להם כל שם מיוחד ובחלוקת תקופות השנה לא יבואו, מראשון לחדש דעצעמבער יתחילו ימי „החורף הגדול׳ וימשכו ששה וששים יום עד יום הרביעי לחדש פעברואר, ולמן העת ההיא עד 1 אפריל יקראו בשם „הימים הקטנים׳ (קוצוק), ומן 1 אפריל עד כ״ג בו יקראו בשם הכולל „מארט׳, והימים האלה נחלקים לשלש תקופות; חורף הנשים הזקנות, חורף צפור הפסים, וחורף הפאטאטואיק, (מין עוף אחד): — הטטרים בקרים יסדו להם גם מגדל למצפה הכוכבים, והחובה היתה מוטלת על כהני הדת להתבונן על מולד הלבנה בימי החג

Digitized by Google

וצום הראמאזאן, ולדבר הזה ביחוד פקדו דערווישים (נזירים) אשר במחיר העבודה הזאת היו חפשים מכל מס ותובת העם להממשלה, וכאשר נראה מולד הלבנה הודיעו חיש קל לראש כהני הדת, והוא הודיע להמלך, וכרגע ירו כל העם מקני הרובים או התותחים לבשר שמחתם.

בחכמת המוזיקא לא עשו הטאטארים תושיה, וכל כלי הזמר והשירה אשר היו והנם עוד היום בידיהם המה רק תֹף (דאסול), מצלתים (דאריע) וחצוצרה (זורנא) המחרישים אזן השומע והנפש היפה תקוץ בהם, חכמת הציור ופתוחי חותם גם כן לא מצאו מקום בקרים, יען הדברים האלה אסורים להם על פי הקוראן, ואם אבה האיש לפאר את ביתו בציורים עליו היה רק לצייר או לחרות מאמרים מהקוראן, וזאת היא הסבה אשר לא נשארו לנו תמונות מלכיהם, ורק המלך האחרון שאגין־גיריי אשר היה שנוא העם יען אהב את כל החדשות אשר צמחו באיירופא צוה לצייר את תמונתו בששר, והתמונתו נמצאה באוצר דברים עתיקים בארעססא, ועוד אחד „קירים־גיריי" התיר לנפשו לסור מתורת הקוראן ויצו לחרות על קיר היכלו ציור ממחזה התולדה, אפס תחת זאת הראו הטטרים את כשרונותיהם בחכמת הבניה וחרשת אבן, ועל זאת יעידו לנו תפארת ההיכל ומצבות מלכיהם. מענגלי־גיריי בנה לו היכל מפאר בכל הוד ותפארת היכלי ארצות הקדם אשר לא היה דמיונו בין כל היכלי מלכי איירופא, ומיניך שר צבא הרוסים שרף את ההיכל ההוא בשנת 1740, אחרי אשר עזב מיניך את קרים הוקם ההיכל על תלו עוד הפעם כאשר היה קודם המלחמה, וביפיו ותבניתו לא חסר דבר מהראשון, בראשונה לא גדול היה ההיכל ההוא, אך ברבות הימים היה הלוך וגדול, יען כל חאן הוסיף בו איזה חדרים, וכן נשאר עד היום הזה, יען גם מלכי רוסיא ישתדלו להחזיקו נכון על מצבו כאשר היה בימי קדם, האיש המתבונן על כל חדר וציור בפרט לא ימצא דברים נפלאים בהשקפה ראשונה, אך אם יתבונן בכלל, על החדרים והשבכות, על הציורים (מפסוקי הקוראן), על הבארות הזורקות מים, על העצים הרעננים השונים למיניהם ועל כל המדת כליו, כי אז לא תשבענה עיניו מראות הוד תפארתו אשר גם חכמי הבונים החדשים העידו כי אין לאל ידם לעשות כתבניתו, וכאשר נסו לתקנו לא יכלו לצייר את הציורים כאשר היו בראשונה, ובמעוף עין הראשון יכיר הרואה כי להציורים החדשים אין כל דמיון עם העתיקים, וחין ערך ההיכל הזה יגדל עוד יותר על פי מעמדו בין בתים קטנים ודלים בנוים מאבני חמר אשר דמיונם כרפתי בקר, ובצדק נחרתו הדברים על אחת מדלתות ההיכל לאמר: כהשמש בשמי רמה כן האיר הבית הזה את כל העיר באחציסאראי, המתבונן על תפארת ההיכל ידמה כי הוא מעון בני אלים, או בנות חן אָצלו עליו מהודן, ההיכל הוא חוט חרוזי פניני הים, אבן יקרה מאין כמהו, שור נא! פה הנהו חפץ אחד

Digitized by Google

הראוי להִכתב בעט זהב, סְביב ההיכל הנהו חבצלת עדינה, שושנת העמקים, גן נטעו חכם לב, מדבר כבלשון בן אדם, אוהב שושני חמד או זמיר הליל כרעו נפלו על פניהם להשתחות מול הדר הגן לוא ראוהו, המקום הנחמד הזה הוא מקור השמחה, וכל כבַט עין עליו יהפך לסער גלי תענוגים. המליצה הזאת תעיד למדי על תפארת ההיכל, וכן גם על בוניו כי היה להם יד ושם בחכמת היופי, בין הטטרים נמצאו תרשי ע״ן ואבן מהללים כאשר תעידנה כל המצבות על קברי מלכיהם בכלל, ומצבת קירים־גיריי בפרט.

המלאכה והמסחור החלו לעלות מעלה בין הטטרים למן היום אשר יסדו בקרים ערים לשבת [1]) בכלל נחשבו להם המסחור והעבודה כדבר קדש [2]) ושקר העידו בם סופרים אחדים כי חיו רק על חרבם וקשתם, רואים אנחנו בקרים אלפי כרמי חמד נושאים פרי הלולים אשר הוליכום לסתר ארצות התוקות, ובכל ארצות רוסיא ואיירופא כבר עשה לו שם עולם היין הקרימי, ועל פי עדות „סומאראקאוו" הוציאו שלש מאות אלף הין יין ענבים רק מעל החוף הדרומי לבד, אבל הרבה יותר מזה הוציאו מעמק בעל־בעק, קאצע, סודאק, וכנראה עלתה מלאכת היין למעלה ראש בקרים עד כי משוררי הטאטארים עוררו כנוריהם לשיר בשירים לכבוד מלאכת היין. גני הטאבאק הטוב היו במספר רב מאד, ומה גם כי הטאטארים עצמם יאהבו לשאוף את הטאבאק למגדול ועד קטן, ומשל בפיהם „האיש אשר לא יעשן מקטרת אחרי אכלו, אות הוא כי חסר טאבאק או חסר דעת הוא" והרוסים והקאזאקים מלאו הסרונם בהטאבאק

[1]) פייסאנעל בספרו Traité sur le commerce de la mere Noire יאסף בסוף ספרו כל דרכי המסחור אצל טאטארי קרים במאה הי״ח, ע״ש.

[2]) מסורה קדושה בפי הטטרים הקרימיים כי „פעם אחת שלח מוחמד את עלי חתנו לעלות למלחמה על מקום אחד אשר יושביו לא אבו להאמין כי נביא הוא, ועמו שנים ושלשים גבורים, ובגבוריו אלה הִכה את אויביו מכה נצחת, ואחד מהם „שייך־מוחמד" הצטיין מאד בגבורת ימינו ובמחיר זה נתן לו עלי את בתו היחידה לאשה, ליום המשתה צוה לשחוט שלשה ושלשים אילים, 33 כבשים, 33 פרים בני בקר, וכל העורות אשר נשארו מהבקר ומהצאן נתנו ג״כ למנה לשייך מוחמד, והוא היה הראשון אשר עשה מהם „עורות מאדמים" (סאפיאן), ועלי לקח עור אחד מאלה וברצעה אשר בידו הכך אותו עד אשר נהיה חלק, „הנה הגיעה המלאכה לקץ שלמותה" קראו כל הגבורים, ואיש איש מהם בחר לו איזה מלאכה או מסחור לענות בהם, ובזאת נהיו לאבות כל מסחור ומלאכה, וכל מאמין במוחמד עליו גם כן לבחור לו אחת מהנה למשרת חייו, הנה כי כן נוציא לפעמים יקר מזולל וטובה רבה מאיזה ספורי הבלים.

Digitized by Google

הקרימי . עצי משי גם כן גדלו והצליחו על אדמת קרים ואלפי ידים עבדו בו. הדבש הקרימי הנודע אשר אין בכל הארץ משלו נמכר לערי איירופא במחיר רב מדי שנה בשנה, וכן הובא גם לחצר הסולטאן בקאנסטאנטי־נאפאל יען אין כמהו גם בטירקייא. צאן ובקר גמלים חמורים וסוסים היו כדי ארבה לרוב, ועל הסוסים שמו עינם ולבם ביחוד, יען בלעדי זאת לא היתה לאל ידם להתנפל על אויביהם במהירות נפלאה כאשר הסכינו כפעם בפעם, ועוד היום יצטיינו סוסי הטאטארים כסוסי ערב בגדלם ובמהירותם, הסוסים האלה הנם קטני הקומה ומהירים מאין כמוהם, חזקים ומוצקים, וגם יום או יומים ויותר יעמדו בלי אוכל ויכולים נשוא כל עמל ותלאה יותר מיתר אחיהם בני מינם, ומלכי הטאטארים הוציאו פקודה לבל יעיז איש למכור את סוסו מחוץ לארצם, דגן חטה ושעורה וכל אכל האדם הוציאו מארמתם למכביר ולא קנו מחו״ל מאומה, והדגן הוציאו למכור בארצות אחרות יען הטאטארים לא יאהבו לחם דגן כי אם לחם חטה, ומשל בפיהם כי „תקופת לחם דגן החלה בארצם למיום באו הרוסים בקרים״ אוצרות בר כבכל ארצות איירופא לא בנו להם כי אם הביאו את הבר בבורות ובמערות הסלעים ומלמעלה כסו אותן בחציר יבש לבל ירקב, ועוד זאת כי בזאת נשמר הבר לבל יפול ביד האויב הבא להלחם בארצם, וגם היה בטוח ממאכלת אש.

אחת מהמלאכות היותר נכבדות בעיני הטטרים היא מלאכת עבוד העורות, יען לפי דעתם היתה המלאכה הזאת אהובה בעיני נביאם, וביחוד עבדו בזה כמעט כל יושבי שתי הערים גוזלווא וקראסוב, ועוד היום יעשו שם עורות יקרים מצבעים שונים אשר יומכרו בכל ארצות רוסיא. כרים לסוסים ולגמלים, נעלים, סנדלים וכיוצא הוציאו מקרים לכל ארצות איירופא וגם בפאריז הללו את מלאכתם מאד. בתי מלאכת קני רובה ופיח שריפה נמצאו רבים בקרים, ועל דברת פייסאנעל נמצאו עשרה בתי מלאכה כאלה רק בכֶפֶא לבד, רוב בתי מלאכת כלי נשק היו בבאחציסאראי וכלי החרבים אשר נעשו שם נודעו להמין היותר טוב בכל הארץ, וקני רובה אחד נמכר במחיר 15 -- 200 פיאסטער, בעוד אשר שלשים פיאסטער היה מחיר סוס בינוני, ורבים מארצות איירופא ואזיא קנו מהם כלי נשק, וכן נעשו בבאחציסאראי סכינים מהוללים אשר התפלאו על מלאכתם היפה בערי ממלכות איירופא על פי עדות פייסאנעל. בתי מלאכת הנרות היו רבים בקרים, ומהם היה בית מלאכה גדול קנין הסולטאן בכפא (פעאראסיע), שנים להחאן בגוזלווא ובאחציסאראי, ואחד להנשיא „אר־בייא״ בפערעקאפ, ובלעדי אלה היו גם איזה בתים גדולים למלאכת נחת דונג בקרים אשר סכרו גם לארצות אחרות.

יאורי מלח היו רבים מאד בקרים ואלפי איש מצאו לחמם מסחר

Digitized by Google

המלח, מפקודות מלכיהם נראה כי יאורי המלח נתנו לחכירה על יד אנשים פרטים, והמלח הקרימי נמכר לארצות רחוקות, וביחוד עסקו בזה הקאזאקים האוקריינים, ואלפי אלפים ככר הוציאו מקרים מדי שנה בשנה וכן היה גם רוב סחר הדגים בידם. ציד חיתו יער היה גדול מאד בקרים, בני מרום עם הארץ הלכו ביערים ובגאיות לצוד זאבים ושועלים רק להתענג, והכון דלת עם הארץ מצאו בזה חית ידם, בתי צורפי מתכות לא נמצאו בקרים, וההאן קירים גיריי העביד את עמו עבודה כבדה לחצוב בהרים אולי ימצאו איזה מיני מתכות אך לשוא שקר כי לא מצאו מאומה, צורפי כסף וזהב ועושי מורי שעות מהללים היו בקרים רבים, יען הטטרים אוהבים מאד כל עדי זהב וכסף. צורפי נחשת, בדיל ועופרת נמצאו גם כן בקרים יותר מהנחוץ להם, וזאת הסבה להם למען יחזיקו רבים במלאכה הזאת, יען הטטרים ישנאו כל כלי חרס ורובם ככלם ישתמשו בכלי נחשת בדיל ועפרת, וכלים כאלה נחשבו להם תחת עדיי הבית. גם חרשי ברזל היו דים, כל בעלי המלאכה והמסחור בקרים היו לאגודה אחת ונפלגו רק לפי מיני המלאכה цехи וכן היה להם בית ועד לרצענים ולחייטים לבד ולבעלי מלאכה אחרים לבד, ובראש כלם עמד איש אחד אשר קראוהו בשם „נאאיב' ועוזר על ידו „סער־טשעסליע', ובראש כל מין בעלי המלאכה מיוחדת עמד איש אחד „אוסטא־באשי' (ראש בעלי המלאכה) ורבים באו ללמוד ממנו מלאכתו, ועוזר על ידו היה „חאלפא־באשי" והוא היה גם המשגיח לבל יעשו בעלי המלאכה מלאכתם רמיה, ובעד הנערים אשר באו ללמד ידיהם למלאכה הפקידו איש אחר בשם „אינ׳יט־באשי" (ראש הנערים), ובלעדי רשיון הראשים האלה לא יכול האיש לעשות לו בית מלאכה מיוחד ולהקרא בשם „אומן", ועליו היה לעבור לפניהם על המבחן אם יודע הוא את מלאכתו אל נכון, וכאשר זכה האיש להקרא בשם „אומן' עשה משתה לכל בני הועד מחוץ לעיר באחציסאראי בעמק הנהל קאצי, וראש הועד חגר אותו בתגורה שלש פעמים ובקול גדול דבר אליו כדברים האלה: „לעולם אל תסגור דלתיך ולא תפתח דלת רעך (ר״ל אל תגנוב), ועשה מלאכתך ככל הנחוץ לך למצוא טרף לביתך', יום משתה ושמחה כזה נקרא אצלם בשם „רעוואן', ומשנת 1827 לא נשמע עוד מיום טוב כזה בקרים.

גלומי צמר ופשתים קנו הטאטארים כמעט בכל עת בארצות אחרות וביחוד בתוגרמה, החאן וכל שריו ועבדיו לא הסתפקו בתוצאות מלאכת ארצם ועל כן הוציאו כסף רב לפאר את היכליהם וארמון נשיהם בכל פאר ארצות אחרות, נשי הטאטארים ככל בנות הקדם אהבו מאד להתקשט בעדי זהב וכסף, סוחרי הטאטארים הביאו עבדי עולם מארצות קו־קז במספר רב מאד, וכשלשים אלף איש עמדו להמכר בכל עת בחוצות

Digitized by Google

קאפפא, בראש הקונים היה החאן והוא בחר לו ראשונה ככל הנחוץ לו, והנשארים נמכרו לאנשים פרטים אשר שלכו מלבד המחיר הקצוב גם מס מיוחד להממשלה, ורק להיהודים נתן הרשיון להביא עבדי עולם מבלי כל מס, מחיר נשי הטשערקעסים השבויות עלה למעלה ראש, ולפעמים שלמו מחיר כל אחת עד ששת אלפים פיאסטער, והיפות מהן לקחו להרמון החאן, והחאן שלח רבות מהן תשורה להסולטאן כפעם בפעם, יען נשים יפות כמהן יקר למצוא בכל הארץ.

הטאטארים בימינו

הטאטארים המה שומרי דת מוחמר או איסלאם בכל לב ונפש, קודם התפלה ירחצו את פניהם ידיהם ורגליהם ועל פי הרוב בארות מים להם אצל בתי תפלותיהם, ובהיותם במדבר אשר אין שם מים יוצאים ידי חובתם בשופם חול דק על פניהם ידיהם ורגליהם כמצוה על פי הקוראן (חזון השלחן פסוק ט׳, ושנוי בחזון הנשים פ׳ מ״ד), בעמדם להתפלל יחזיקו חרוז אלמוגים או תרוז כדורי עץ בידם, וכן יספרו כדור אחד לכל תפלה ובמשך כל עת התפלה יספרו את כל הכדורים שלש פעמים, מספר הכדורים בכל חרוז הוא 33, ובאשר כי יתפללו חמש פעמים ביום, בעלות הבקר, בצאת השמש, בצהרים, בבוא השמש, ובעת צאת הכוכבים, א״כ יתפללו 165 תפלות בכל יום. כל פסוק מהקוראן נחשב להם לתפלה מיוחדה, יען כל פסוק אין לו כל המשך כמעט עם משנהו, קודם התפלה יעמוד משרת בית התפלה (מואזין Muezzin, משמיע) על מרום המעקה אשר סביב בית המסגד (Minarat) ויקרא בקול גדול ומוזר: „לא אללה אלא אללה, מחמד רסול אללה, אללה אכבר, לא אללה אלא הו״ (אין אל מבלעדי אלהים, מחמד הוא שליח האל, אלהים אדיר ואין אל כבלעדו), ובזה יתן אות כי יתאסף העם להתפלל, התפלה הראשית והנכבדה מכלן הוא החזון הראשון מהקוראן „חזון פותח הספר״ אשר יקראו „אם הספר״.

מלבד הרחיצה לפני התפלה, יש להם עוד מין רחיצה הנקראת אצלם עסל Chossl (טבילת כל הגוף) ומוזהרים על זה אחרי היחוד, ש״ז, טומאת מת, והנשים אחר הלידה ובימי נדת דותן.

התגים הראשים להם המה שלשה: ראמאזאן־באיראם, קורבאן־באיראם, קאדיר־באיראם, אונומאז׳, בכל שנה יצומו חדש שלם לכבוד קבלת הקוראן, וימי הצום האלה נקראים אצלם „ראמאזאן״, בכל עת הצום לא יאכלו ולא ישתו גם לא יעשנו את מקטרתם, רק יום יום בערב יסעדו את לבם בעת אשר ידליק משרת בית המסגד נרות במרום בית

Digitized by Google

התפלה, החדש הזה אשר יצומו יתאחר בכל שנה ושנה ירח ימים, למשל אם יצומו בשנה הראשונה בחדש יאנואר, יצומו בשנה השנית בחדש פעברואר וכן הלאה, ואחרי כלות ימי הצום יחוגו את החג „ראמאזאן", או אוראזא־באיראם וימשך שלשה ימים, והשני ימשך משלשה עד עשרה ימים בימי המסע למעקקא, ובחג הזה צריך כל מאמין בהקוראן לשחוט כבשה אחת, והחג השלישי יחשב להם גם ראש השנה ויחול בליל כ״ז לחדש ראמאזאן, בלילה ההוא הנם כלם נעורים ומתפללים (נאמאז) ולומדים את הקוראן עד אור הבקר, ואיש אשר לא ידע ספר יוכל לקנות מאת המלומד את תורתו אשר כבר למד בכל עתות השנה בכסף מלא, או ישלם לו למען ילמוד בעדו בלילה ההוא, בחג הזה הרשות לנשי המושלמנים להתראות ברחובות קריה ולשוח עם הגברים, יען מלבד העת הזאת הן הנה כלואות בבתיהן ולא תראינה על פני חוץ כל ימות השנה ודבר אין להן עם אדם.

בתי תפלותיהם הנם פשוטים נעדרי כל חן ויופי, לא ימשחום בששר ולא יציגו בם כל סמל ותמונה רק רצפת הבית שטוחה מרבדים, בקיר הדרומי עשויה בימה גבוהה אשר שם יעמוד הכהן בעת אשר ידרוש לפני העם, אבל לא יעמוד איש להתפלל בעד כל העם כאצל העמים האחרים, רק איש איש בבואו אל בית התפלה יחלוץ את נעליו אצל הפתח בבאה ויכרע על ברכיו עד אשר יגיע במצחו אל הרצפה ויתפלל בלחש, וכן יכרע עוד פעמים רבות בכל עת התפלה עד תומה.

החמלה והחנינה מצאה קן לה בלב הטאטארים על פי חקי הקוראן, וגם האיש אשר איננו עשיר יקדיש החלק העשירי מהונו למעקקא עיר מקדשם אשר עליו ללכת שמה למצער פעם אחת בימי חייו, ובעת אשר לא יוכל ללכת בעצמו ישלח את מתנת ידו על ידי המוללא (הכהן) ההולך שמה או יחלק לעניים הדורשים עזרה בצרה.

הטטרי ישא ויסבול כל עמל ותלאה במנוחת לבב, לא יתאונן על קשי יומו ולא יכזב באמונתו, לא ישלח ידו בגניבה ולא ירצח נפש אדם בעד בצע כסף, עד כי רבים יעידו כי מעולם לא נשמע כל גניבה ורצח בבאחציסאראי המיושבה רק מהטטרים, וכמעט יקר למצוא עם ישר כמהם בין כל עמי הארצות, רבים מכלם הנם מכניסי אורחים מאין כמהם, איש זר הבא אל ביתם כרגע יבקשוהו לשבת ויגישו לפניו יין דגן וכל מיני מרקחת, ואם יתמהמה מעט יגישו לפניו קאַפֶע שחורה ומתוקה וגם אכל להשיב נפשו וגם בצאתו לא ישאלהו בעל הבית מי הוא ומה חפצו, אם יבקשהו להלוֹת אליו ללכת אתו ולהראותו את מוצאי העיר או הכפר נכון הוא למלא שאלתו כרגע כאשר קרה לי לא אחת ושתים, וכן יעידו כל הנוסעים העוברים דרך קרים. הטאטארים חיים חיי משפחה בשלות השקט ובחשבון

Digitized by Google

ושדים, אהבים מאד את הנקיות עד להפליא, ואם גם בתורי עפר ישכנו עבתי חמר כברפתי בקר, גם אז יצטיינו בנקיון משכנותיהם

הטאטארים אוהבים לשבת בחבוק ידים ולרדף אמרים רקים, לפשוק שפתים ולשיר שירי הבל ועגבים, לספר נפלאות מחמד גביאם ולשאוף חדשות, ועוד דברים כאלה פרי המנוחה והבטלה, צעיריהם יאהבו לשיר נפה ולצאת במחול משחקים אך לא עם נשות חן, אף כי את הנשים לא ישנאו. . . . , על פני כל שיריהם כעל שירי היהודים מרחפת תוגה חרישית, וכמה פעמים שמעתי כי יתאמצו לחקות שירי העברים אשר ישירו החזנים בבתי תפלותינו בימים הנוראים, ולא לעתים רחוקות יפגוש הנוסע את הטאטארי יושב על שן סלע, על ראש הר נשפה, ומשתפך את נפשו עלי הגיון בכנור או בחליל רועים, וכה ישב בדד כיום תמים עד אשר ישכח את נפשו.

הטאטארים יבנו את בתיהם מחמר או מאבני סיד ורובם רק משני חדרים, האחד בעד האנשים ולקבל אורחים, והשני בעד הנשים, בכל ארבע קצות הבית פנימה סביב הקירות יעשו ספסלים ארוכים שפלי הקומה עליהם כרים וכסתות לשבת, במקום השלחן יעמידו לעת האכל שלחן קטן כרחב רגלי איש וכלם יושבים על הארץ סביב לו, רצפת הבית שטוחה מרבדים והבא אל הבית ישליך את נעליו מעל רגליו אצל הפתח לבל יטמא את הרצפה.

בגדי הטאטארים העשירים יפים מאד, רובם ישאו מורי שעות עם רתוקי כסף על חזיהם, מגבעות אדרת כבשים עגולות ישאו על ראשם גם בימי קיץ ולא יניפום גם בעמדם לפני שרים ורוזני ארץ או בבתי משפט הממשלה, רק המוללא לא ישא מגבעת כזאת כי אם מצנפת Ярмолки הנוטה לראשו, סביב המצנפת יצנוף מטפחת גדולה ממראה לבן כהנשים הזקנות העבריות בערי ליטא בימי קדם, על מתניהם ילבשו מכנסים רחבים מאד אשר אין להם כל תבנית מכנסים, רובם ישאו על חזיהם קמיעה מעור בעלת שלש או ארבע קצוֹת ותלויה על פתיל עב, בהקמיע נכתבו איזה פסוקים מהקוראן וסודות בעלי הסונ"ה. בתי רגלים אין להם ורק נעלים או סנדלים (פאנטאָפעל) ילבשו כלם, נעליהם יעשו מעור צבוע מראה ירוק (גלב) רך וטוב, ומעל להנעלים ילבשו סנדלים המרוקמים בפטורי ציצים ופרחים מפתילי כסף וארגמן, על מתניהם יחגרו חגורה רחבה אשר לא יסירוה גם בישבם בביתם.

הטאטארים כהקראים לא יאבו לחקות את תמונתם ע"י הפאטאגראפיע בשום אופן, ובעמל גדול השגתי תמונת שני הטמרים האלה, האחד הנהו טאטארי המוני והשני הוא „מוללא" (כהן).

פני הטאטארים היושבים על החפים הדרומים שונים מאלה היושבים על הערבה הקרימית, הראשונים המה יפי תואר, גבוהי הקומה, ובכלל יצטיינו בכל מבנה גיום, ולזאת יחשבו רבים כי שרידי היונים או הגענואיזין המה אשר באו במסרת דת מחמד ויהיו את הטאטארים לעם אחד, אך האחרונים רובם המה שחורים כעורב וחותם פני המאנגאלים עליהם, ועל כן יקראו את הראשונים בשם „טאט" (תערובות עמים שונים).

הטאטארים לא ישתו יין ענבים על פי חקי הקוראן, אולם יין דגן לא יחשבו בין היין וישתוהו בכל חשק לבב, אכן לא ישכרו כהעמים אחרים שכניהם, גם לא יאכלו בשר החזיר ויזהרו גם מלגעת בו או לעשות בו מקנה וקנין, והחרד לדבר הנביא ינוס מנוסת חרב בראותו את החזיר מרחוק, ולא יאכלו דם כל נפש חיה.

נשי הטאטארים תעטפנה את ראשן וכל גיון בסדין לבן ורק עיניהן תראינה מעט החוצה, הנשים תשאנה מנעלים וסנדלים כהגברים, בלכתן הלך וטפוף ידמה האיש מרחוק כי הרפאים מקבריהם קמו בתכריכיהם הלבנים, הבתולות תעטרנה את ראשיהן במגבעות קטנות וסביבן תרוזי מטבעות זהב המובאות מתוגרמה ושערותיהן תעבתינה בצמתים רבות המקיפות את ראשן ופניהן, וכן תעשינה גם הנשים הצועניות, ורק בזאת תבדלנה האחרונות כי לא תשבנה כלואות בביתן, ויקרה לפעמים כי ישב האיש חדש ימים בעיר מלאה טאטארים ולא יפגוש אף אחת מנשיהם, ורק בהכפרים תראינה לפעמים הולכות חפשי לרוח היום.

נערה טאטארית כי תאהב איש ואביה לא יחפוץ להתה לו לאשה, יקרה לפעמים כי תגנוב מבית אביה כסף ובגדים ותבוא בהחבא אל דודה, והוא יסתירה בבית המוללא, ואז יוכל להודיע להוריה את מקום מחבואה, יען אז לא יוכל עוד אביה לצעוק חמס ולהוציאה משם, כי כבר יצאה בזאת מרשות אביה, ויש לאל ידה להיות אשה לאיש אשר תבחר בו אף למרות רצון הוריה.

נשי הטטרים למיום הולדן תמשותנה בפוך אדום (קענא) את שערות ראשיהן ואצבעות ידיהן ורגליהן ליופי, והצבע הזה קדוש הוא להם עד כי יאמינו כי אם תמות האשה בעוד אשר הצבע עליה כי אז תובל בדרך ישרה לעדן גן אלהים, ומטעם זה ימשחו גם רבים מהגברים את אצבעות רגליהם, וכן תעשינה גם נשי הקראים והקרימצאקים.

הטאטארים יקברו את מתיהם יושבים ולא שוכבים בכל עמי הארץ, יען יאמינו אשר הנפש לא תפרד מגוה עד אשר תחקר משני מלאכים הדורשים מענה על כל שאלותיהם, ובכן יושיבו את המת בקבר למען יוכל בנקל להשיב לשואלו דבר.

Digitized by Google

מצבות קבר יעשו הטאטארים רק מאבנים שפלי הקומה וכתֹבת עליהן בשפתם או בשפת ערבי, מצבת קבר המוללא תצטיין בזאת כי יעשו ראש המצבה ממעל כתבנית ראש אדם מעֻלף במגבעת כהן (טורבאן).

מאכל הטאטארים על פי רוב הנם פרי הארץ, צמחי גן, חלב, ובשר כבשים, מרק לא יאכלו רק לעתים רחוקות, את הקאַפֿפֿע יאהבו מאד וישתוהו בלי חלב, הגברים כהנשים אוהבים לעשן מקטרת.

הטטרים מטבעם הנם שואפי מנוחה ולא ישתדלו לעשות עשר על ידי עבודה ומלאכה, ובאמת רובם הנם עניים. הטאטארי אם כרמו יתן לו די לחם חקו יחבק ידיו בחיקו ולא יעשה מאומה, ורק אם יאכף עליו המחסור אז יעזוב את ביתו להביא טרפו, רובם הנם כורמים ויוגבים, דורכי ענבים, רועי צאן, זורעי עלי הטאבאק הטוב, בעלי מלאכה מעטים בניהם כעת, והעניים הנם נושאי סבל בעד אגורת כסף.

הטאטארים הנם רוכבים מהירים ונפלאים מאין כמהם, עד כי הקאזאקים והטשערקעסים יבושו להתחרות אתם, והרואה את הטאטארי יושב על הסוס ידמה כי הוא וסוסו נולדו יחד בבטן אם אחת, ותשוקתם לרכבה גדלה מאד עד כי הנער למיום ינסה רגליו ללכת יסכן את נפשו לרכבה.

ההשכלה האייראפית אשר חרדה גם אל מעוני עמי אזיה, עוד לא נעזרה בה לחדור ולהאיר אל כחשבי הטאטארים, ורק המוללא הוא המורה לבניהם תורת הקוראן וכל מדע זולתו מוזר לו ולהם, ועד כמה נאמנו דברי צירי וולאדימיר הראשון נסיך קיעוו אשר חרצו משפט על דת מחמד בכלל, לאמר:

„кланяютъ въ ропоте, стоящс безъ пояса, и поклонився сядутъ, и глядятъ сѣмо и оваשо аки неистови; и нѣсть веселія у нихъ, но печально и смрадно; нѣшть добръ Законъ ихъ!“

ישפט הקורא הנבון . . . . . ודי"ל.

יבול אדמתו

Таврическ. חצי האי קרים יכיל בקרבו חלק גדול ממחוז טויריען губ., ובו חמש ערי נוף Bezirke (אויעזדין), אדמת כל חצי האי יכלכל 22447 וויערסט מרובעים (קוואדראט) ¹). האיש הבא לקרים מערי רוסיא

¹) אעיר בזה את הקראים אשר מדת הוויערסט מוזרה להם, כי ברוסיא יחשבו

הדרומית נאלץ לעבור דרך „פערעקאפ׳ העומדת על מצר־היבשה המחבר את האי קרים עם יתר ערי היבשה, ובאמת יותר נכון לכנותו „אי׳ מאשר נכנהו „חצי־אי׳, יען רוחב מצר היבשה (לאנדענגע) אצל פערעקאפ הזה רק מן 7—5 וויערסט, ויתר חלקי האי מוקפים במי ים השחור מצד מערב דרום, דרומית מזרחית, ובמי ים האזאווי מצד מזרחית צפונית.

חופי קרים בכלל עגולים, ומהם חופים רבים לאניות, חצי האי נחל לשני חלקים, חלק הצפוני ממנו יכול כמעט את כל האי ובתוכו הערבו הטוירית, החלק הזה יכלכל בתוכו את נוף יעווּפאטאריע, פערעקאפ, וחל גדול ממחוז סימפעראפאל ופעאָדאסיע, ומספר תושביו מעטים, והחל הדרומי ממנו מכוסה בהרים ובקעות ובכל פרי האדמה, ויכיל בקרבו א כל נוף יאלטא וחלק קטן מסימפעראפאל ופעאָדאסיע, ובחלק הקטן הז נמצא את כל חמדת ארץ חמדה הזאת, וסך 4266 וויערסט מרובעי היקף החלק הזה.

הררי קרים האוצרים בתוכם דברי חפץ יקרים אשר עליהם ישתומ לב הנוסע, הנם שלשלת הרים אשר יחלו להשתרע ממערב קרים ע דרומית מזרחית קרוב לשפת הים, אולם במקומות אחרים נתקה השלשלת וביחוד אצל הכפר „קיקענעאיז׳, אורך שלשלת ההרים הוא 170 וויערסט ורחבם מן 7 עד 50 וויערסט, השלשלת הראשי נקרא „יאלא׳, ראשית מן בית הנזירים ס״ט געאָרג ויכלו אצל הגבעה „איא׳ ומשם יתרחקו מע מעט מחופי הים וילכו הלוך וקטן במרחק איזה וויערסט, ואחרי כן יחל להרים ראש עוד הפעם נגד אלופקא, שם יתארו לפנינו את הסלע הנור „איי־פעטרי׳ אשר גבהו עולה עד 4000 רגל, ואחריו גם את אחיו אשר לא נופל הוא ממנו בשיא חסנו — וביחוד יצטיין בראשו החד — „אלופקא איסאר׳ ¹) ועליו נראה גם כעת חרבות מבצר ישן נושן, ואחריהם ההר „יאלא׳ אצל יאלטא גבהו 5008 רגל, ההר „באבוגאן יאלא׳ גבהו 5094 רגל, ההר הגדול בכל הררי קרים „צאטירדאג׳ או כאשר יקראוהו הרוסים „פאלאט־גארא׳ גבהו 5658 רגל, ההר „איוראג׳ מראהו במראה ראש הדוב אשר לזאת יקראוהו הרוסים „הר הדוב׳ Медьвѣдь гора גבהו 2000 רגל. ההר „איי־טאָראָר׳ לא הרחק מאלופקא הנידע על שם הספורים הרבים אשר יספרו עליו הטטרים ועל החרבות העתיקות הנמצאות על מרום פסגתו מזמן הפראים והיונים, — אולם לא על שיא ההרים לבד

---

7 וויערסט לפרסה אחת, והוא 7½ קילאמעטר הנחשב לפרסה באשכנז, וא״כ הוויערסט והקילאמעטר כמעט אחד הוא.

¹) „איסאר" בשפת קדר מבצר, מצודה, או מגדול.

ישתומם הנוסע, כי אם על הדר הטבע הנדיב אשר שפך עליהם רוח חן
תעם ויעניקם מלא חפנים יופי מכל צבי חמדתו, אבני שיש מצבעים
שנים, אבני גראניט יקרים, מעיני מתכות (מינעראל קוועללע) ועוד רבות
נאלה, כמעט כל ההרים כמו מלוחות אבן איש באחיו נרבקו, וביניהם
מערות נושנות אשר נחצבו מידי אדם בתוך הסלע בימי קדם, אבני השיש
שנות בצבעיהן, יש ממראה חום, ירוק, או לבן כשלג, ויש כמראה
וכבית, גם אבני אלבאסטער יקרות מצבעים שונים, בין ההרים והסלעים
הנוראים האלה נמצאים כרמי חמד במספר עצום מאד אשר עוד בחדש
ארץ יציצו פרחים נעימים, ובעת ההיא יעטפו גם כל ההרים והעמקים
ירקרק תרזן, וכל עצי השדה יפרחו בהוד והדר.

על ההרים אשר אצל החופים הדרומים ינדלו עצי פרי ועצי יער
שנים למיניהם, כמו: עצי בכאים Букъ (Buchen), עצי אלה Дубъ
(Eiche), תאשור Сосна (Fichte), עצי ברוש клёнъ (Ahorn),
Липа (Linde), עצי אסינה Ясень (Esche), עצי תדהר Тополь
(Pappel), עצי שטה Ольха (Erle), Ильмъ (Ulme), Грабъ,
וכחמה; ומעצי עושה פרי הגם: עצי ערבה Ивы, עצי אביונין Рябины
(Vogelbeerbaum), Тисъ (Tarbaum), עצי קטף Можжевельникъ
(Wachholder), עצי אגוז орѣшникъ (Nussbaume), ומלבד אלה
ישוש הנוסע עצי פרי יקרים אשר לא שזפתם עוד עין יושב רוסיא, כהעץ
קפרים Кипарисъ (Cypresse), ועצי לארבער Лавръ, עצי תאנה
Смоковница (Feigenbaum), ועצי משי Шелковица (Maulbeer-
baum), עצי רמונים Гранаты Granatapfelbaum), ועצי הדס
Мирты (Mirtenbaum), עצי Тюльпанъ, Камелій, Мимозы,
Олеандры, Магноліи, עצי שקדים Миндаль (Mandelkern),
עצי נפן Виноградъ (Weintraube), רבים ושונים כשלש מאות
מינים, ומסוג הצמחים נמצא הטאבאק הטוב ומסחר גדול בו, כרכום
(זאפראן), חטה וכסמת кукуруза ועוד צמחי גן רבים אשר לא נודע
גם שמם ביתר הארצות ואשר חשבתי למותר להזכירם.

ביחוד ראוי לתת לב על עצי הגפן הרבים והעצומים הנמצאים
בקרים ואשר כמעט יחידים המה במינם בגדלם וטובם בכל הארץ, הרוב
מהם נמצאים רק על החופים הדרומים, יש מהם אשר יתחילו להבשיל
אשכלותיהם בשנה החמשית מיום נטעם בארץ, ויש גם בשנה השלישית,
אכן עצי הגפן ידרשו עמל רב ושמירה טובה, כי בנקל יתקלקלו מחליפות
האויר, וביחוד נחוץ לשמרם מבעלי חיים שונים, האוהבים לאכלם בכל
פה, כמו מהארבה, מהערוב ומזבוב השריון жукъ מהחמט ёжъ

מהכלב ומהשועל וכרוסה ; חולים רבים יבואו לקרים רק לאכול ענבים המביאים מזור לחולי הרעוומאטיזעם.

חיות השדה מעטות מאד בקרים, מלבד הגמלים בערבה הטויריה במספר רב מאד, (ורק במקוטות הררים אינם כי לא יוכלו לעלות עליהם, ורק לעתים רחוקות יראו בסעוואסטאפאל ויאלטא) וכן נמצא סך גדול מהכבשים השחורים והיפים מאד אשר אין על עפר משלם, ואשר עורותיהם נודעים בשם „עורות קרים‟ ומסחר רב בהם בערי רוסיא הגדולות, העורות האלה יפשטו מהכבשים הקטנים, אך אם יגדל הכבש יאבד את חין ערכו, יען הברק השחור אשר עליו יכהה. דגי הים רבים מאד, וביחוד הקעפאלען, הקאמבאלען, והרעלפינין¹), מהמין הזה האחרון ישחו תמיד יחדיו עדרים במספר רב מאד, ויקפצו ויאבקו איש את אחיו ממעל למי הים בגובה 10 רגל, והמטרים ירובו עליהם בקני רובה וימיתום בתוך המים, מדג כזה יוציאו כשלשה פוד שומן אשר ימשחו בו את המכונות (מאשינען), גם יאירו בו בבתיהם במקום גאז, הדג הזה הוא ממין התנין הגדול — וואלפיש — Китъ, ואחרים יכנוהו בשם „חזיר הים‟, אורך שניו 7 רגל ומראיהם כמראה שני הסוס, עורו מראה אפר וישחה במהירות נפלאה מאד, עופות גדולים השוחים תמיד במים לצוד דגים וכאשר יצלח להם לטרוף את הדג בקרקע הים יעלום מן המים ויאכלום במרום האויר, מן העופות האלה ישנם לבנים כשלג ויש מראה אפר, גדלם כאוז צעיר ונקראים בשם Чайки.

עוד נמצא בקרים כבשים גדולים ושמנים מאד, והאליה תלויה מאחוריהם עד אשר לא יוכלו ללכת מכובד משאם, אליה כזאת תעל משקלה לפעמים עד כדי פוד אחד, והגם ערומים מבלי שער, והטטרים לא יאכלו כל בשר כמעט זולת בשר הכבשים האלה הנמצאים במספר רב מאד, ועוד מיני בעלי חיים שונים אשר למותר להזכירם לבלתי הלאות את הקורא.

אויר קרים

רבים המה היראים מהאויר השורר בקרים, אלה מזה יאמרו כי חום השמש הבוער כתנור כבר מנשוא, ואלה מזה יתחרשו על חליפות האויר

---

¹) נזכר בגמרא חולין.

תמיד, ורבים יתאוננו — וללא אמת! — על הקרדת הקרימי. ולמען לגול את חרפתם מעל האי היקר והנחמד הזה, הנני להגיד להקוראים דברים קצרים ונמרצים, קושט אמרי אמת:

אויר האי בכלל הוא טוב ונעים מאד לבריאות האדם יותר מבכל ארצות רוסיא, לבד המקומות המוקפים בהרים מכל צד, כבהעמקים אשר האויר החפשי לא יוכל לחדור שמה, אך מקומות כאלה מעטים מאד, האויר הממוצע על החופים הדרומים בימי החורף יורה 56°, 0 +, בימי האביב 94°, 8 +, בימי הקיץ, 88°, 15 +, בסתיו 77°, 6 +, החום השנתי בכלל, הוא 32°, 9 +, אולם על הערבה המוירית שם רוח צח שפיים ישורר בחזקה ויקרר את האויר בעתותי הקיץ, וגם על החופים הדרומים ישב הרוח בחזקה יותר מבצפונית איטליא, ויוכל להתחרות את אויר צרפת הצפונית, אולם בערבות קרים אף כי השמש בוער כאש להבה בכל ימי הקיץ, בכל זאת בימי החורף רוח קרים ממזרים יבוא ובעים רוחו יסוער בחזקה עד כי יקרר את האויר מאד, ולפעמים יביא שלג וקור גדול בעת אשר על החופים הדרומים יוציאו עצי השדה ציץ ופרח, ושושנת העמקים תפיץ עליה בחן ונעם.

ימי האביב בקרים יתחילו מתחלת חדש פעברואר, וימי חום לוהט מתחלת יוני עד סוף סעפטעמבער, החדש הזה האחרון הוא היותר טוב הנעים בכל חדשי השנה, החום הממוצע ימשך עד סוף נאוועמבער ואז יחלו ימי העבודה למלאכת היין, הנוסעים הרבים הבאים לקרים מדי שנה בשנה לרחוץ במי הים ולאכול ענבים יתמהמהו על פי רוב עד כלות חדש סעפטעמבער, ימי הגשם יתחילו בחדש נאוועמבער וימשכו לפעמים עד יאנואר התה אשר בכל ימי הקיץ הגשם כמעט מאד, ובמקומות אחרים כמו בסעוואסטאפאל קאראסובאזאר יקרה לפעמים כי לא ירד הגשם בכל חדשי הקיץ, בחדש יאנואר או פעברואר יתראה לפעמים השלג איזה שעות או גם יום או יומים על החפים הדרומים, בחדש מארץ יחלו ימי האביב ועצי פרי יוציאו פרחי שושנים לריח ניחוח, אפס בדרך כלל אין מעמד ומצב תמידי לאויר קרים ומה גם בירחי החורף, עד כי יקרה לא לעתים רחוקות כי בעצם היום אשר החום בוער כתנור פתאום יתחולל רוח צפון ויקרר את האויר מאד, ובכל זאת רחוק הוא למצוא כי יפול הכסף החי עד 0, אך בהמקומות הגבוהים על ההרים יעלה הקור לפעמים מן 8—12 מעלות וגם שלג רב יכסה את פניהם, אך בהערים אשר על החפים החמים לא נראו עוד עגלות חורף (שליטטען) אף כי יושביהן יחכו על השלג בכליון עינים, יען מהשלג יקחו לעשות כפור החסר להם בכל עתותי השנה, ויושבי קרים יעידו כי בימי קדם לא קרה כי יראה השלג כבימינו,

Digitized by Google

ימדי שנה בשנה יתקרר האויר יותר ויותר , ובכל זאת יקרה לא לעתים רחוקות ימי חום לוהט בחדשי יאנואר ופעברואר ובני עם הארץ ירחצו אז את גום בכי הים , ובשנת 1876 בשלשים לירח אקטאבער קרה לי בסעוואסטאפאל כי עלה כסף החי עד 50% מעלות רעאומר , ויען כי על הטערמאמעטער שלי לא נרשמו סימני המעלות יותר מחמשים , והכסף החי אבה להתעלות עוד יותר נתפוצץ הטערמאמעטער כרגע לרסיסים .

על דברת החכם פאללאס בסוף המאה העברה אשר חקר ודרש הרבה אודות טבע אויר קרים וקדמוניותיה , הנה אויר קרים על החפים הדרומים שוה הוא לאויר אזיא הקטנה ואנאטאליען , וזאת נוכל להחליט רק באורך חפי הים מן גבעת סאריטש עד חוף קאז או אטוז , הקרוב לפעאדאסיע , אך על פי הרוב הורגלו יושבי קרים לכנות בשם „החפים הדרומים" רק מבאלאקלאווא עד אלושטא או עד העמק קוציק־אוזען (הרחק 12 וויערסט מאלושט) , יען משם והלאה לצד מזרח לא יגדלו עוד עצי ערבה ועצי קפריסין ועוד עצי פרי יקרים הגדלים על החפים הדרומים . —

המקום היותר חם ונעים בכל האי , הוא מן אלופקא עד יאלטא , יען ההרים הגבוהים הנם לחיץ בעד הרוח הצפוני לבל יחדור במקום הזה , ובחדשי יולי ואגוסט יעלה החם עד 40—43 מעלות , והמקום הזה הוא היותר טוב לחולי החזה , והנה לא למותר הוא להגיד להנוסעים כי אויר כל חצי האי בכלל טוב ונעים הוא לבריאות האדם , וגם על הערבה הטוירית נקי האויר מאד מלבד אויר עמק אינקערמאן אשר אצל סעוואס־טאפאל , יען המקום הזה הוא מקום שפל ומקום טיט ואגמי רפש , ובימי קדם שרדה שם מחלת הקדחת בכל תעצומות עוזה , ומה גם בעת אשר סמר בשר האדם מרוח קר , או האיש אשר אכל הרבה כפרי הארץ באיש כזה דבקה הקדחת על נקלה , אך כעת חדלה הקדחת גם שם כי הובישו אגמי הרפש והטיט , וכן נשחת האויר אצל הים הנאלח לרגלי יאורי סלת הרבים אשר שם , והאדים העולים מיאורי מלח יריחו ריח רע מאד , והאיש אשר לא הורגל בו בבואו אל געניצעסק או בעברו דרך רצועת־אראבאט יסתום את חוטמו , כי לא יוכל שאת את האויר והריח הרע , אפס יושבי המקום יעידו פה אחד כי הריח הזה טוב הוא לבריאות האדם , ולא ראיתי אחד מהרופאים אשר יפון בזה , אשר על כן חפשי הוא כל חצי האי קרים בעת מכל העלילות אשר שמו עליו לרגלי הקדחת .

על ראשי הררי יאלא יתחולל רוח צפון עז בכל עתות השנה כמעט , אשר על כן לא יפלא אם נמצא שמה שלג וכפור בין נקרות הצורים גם בירחי יוני ויולי , והנוסע אשר יחפוץ לעלות עליהם יכין לו מראש בגדים חמים אף בעת אשר החם בוער כאש תחת ההרים בשפל , מלבד אלה

Digitized by Google

נחוץ לו לקחת אתו לחם ולפעמים גם מים אשר לא ימצא שמה, ועוד עליו לדעת כי לא יהין ללכת לבדו על ההרים אף בהמקומות הידועים לו בלעדי מורה דרך, יען הרועים הטטרים אשר ירעו את צאנם על מרומי ההרים יגורו כמעט בכל עתות השנה תחת אויר הרקיע יום ולילה, והיה כי ישנו שנת תרדמה יעמידו את כלביהם המלומדים לזה לשמור את הצאן, ואז הנם בטוחים כי לא יהין לא לבד האדם כי אם גם הזאב והנמר לגנוב כבשה מהעדר. „כלבי קרים“ האלה הנם גדולים מאד מכל יתר אחיהם בכל הארץ ולעריצותם ושובבותם אין קץ, עד כי מסוכנים המה יותר מכל חית הארץ, ואוי לו להאיש אם פעמי רגליו יגיעו לאזניהם אף במרחק 2 ויערסט כי אז יכין את נפשו להיות טרף לשיניהם באין מציל; וכמה פעמים קרה כי טרפו אנשים מצבאות הלוחמים בעת מלחמת קרים אשר תעו על ההרים וגם קני המורים לא הועילו להם להמלט משיניהם, אך המורה דרך הטטרי אשר ילוה אל הנוסע יודע כבר את מקום מרעיתם, ומרחוק ישמיע קול בחליל לאות אל הרועים כי לא יתנו את כלביהם להתנפל עליו, ואם לא יוכל גם הרועה לעצור בעדם לפעמים, אז ירוץ הרועה עצמו אל הנוסעים להצילם משני הכלבים, וזולת זאת אבד כל מנוס מהאיש אשר יהין ללכת לבדו בלי מורה דרך טטרי ואף אם ילוו אתו עוד אנשים אחרים.

הגשם מעט הוא מאד בקרים, וגם הטל הוא חזון יקר וביחוד על הערבה הטורית, ועל כן יתלהט האויר מאד, אך יען כי האויר הוא נקי על כן לא יכבד החום על האדם כחום הקיץ בארצות הצפון.

תושבי קרים ומעשיהם

לפי הסטאטיסטיקא משנת 1873 נמצא בכל מחוז הטורי 658541 נפש אדם, ומהם 52442 פראטעסטאנטים, 13737 קאטאָליקים 6163 ראסקאלים בני כתות שונות, 448170 פראוואָסלאווים, 17625 יהודים, 116206 מהמדים, 4191 ארמענים, Армяно—григоріанъ, מלבד אלפי איש מלאומי קר־קז אשר אין להם מושב תמידי, על חצי האי קרים לבד נמצאו כשתי מאות אלף איש, והחלק היותר גדול מהם הנם הטאטארים מאמיני מהמד, חצי האי קרים הנהו רק החלק השלישי מנוף טוירען, היקפו הוא 462 פרסאות מרובעות בעוד אשר היקף כל הנוף הוא 1105 פ״מ. משנת 1860 עד 1863 עזבו רבים מהטאטארים את חצי האי וילכו לגור בטירקיי עד אשר לא נשאר מהם רק החלק השלישי, כי מספרם

Digitized by Google

המלה, מפקודות מלכיהם נראה כי יאורי המלח נתנו לחכירה על יד אנשים פרטים, והמלח הקרימי נמכר לארצות רחוקות, וביחוד עסקו בזה הקאזאקים האוקריינים, ואלפי אלפים ככר הוציאו מקרים מדי שנה בשנה וכן היה גם רוב סחר הדגים בידם. ציד היתו יער היה גדול מאד בקרים, בני מרום עם הארץ הלכו ביערים ובגאיות לצוד זאבים ושועלים רק להתענג, והמון דלת עם הארץ מצאו בזה חית ידם, בתי צורפי מתכות לא נמצאו בקרים, וההאן קירים גיריי העביד את עמו עבודה כבדה לחצוב בהרים אולי ימצאו איזה מיני מתכות אך לשוא שקד כי לא מצאו מאומה, צורפי כסף וזהב ועושי מורי שעות מהללים היו בקרים רבים, יען הטטרים אוהבים מאד כל עדי זהב וכסף. צורפי נחשת, בדיל ועופרת נמצאו גם כן בקרים יותר מהנחוץ להם, וזאת הסבה להם למען יחזיקו רבים במלאכה הזאת, יען הטטרים ישנאו כל כלי חרס ורובם ככלם ישתמשו בכלי נחשת בדיל ועפרת, וכלים כאלה נחשבו להם תחת עדיי הבית. גם חרשי ברזל היו דים, כל בעלי המלאכה והמסחור בקרים היו לאגודה אחת ונפלגו רק לפי מיני המלאכה цехи וכן היה להם בית ועד לרצענים ולחייטים לבד ולבעלי מלאכה אחרים לבד, ובראש כלם עמד איש אחד אשר קראוהו בשם „נאאיב‘ ועוזר על ידו „סער־טשעסליע‘, ובראש כל מין בעלי המלאכה מיוחדת עמד איש אחד „אוסטא־באשי‘ (ראש בעלי המלאכה) ורבים באו ללמוד ממנו מלאכתו, ועוזר על ידו היה „חאלפא־באשי“ והוא היה גם המשגיח לבל יעשו בעלי המלאכה מלאכתם רמיה, ובעד הנערים אשר באו ללמד ידיהם למלאכה הפקידו איש אחר בשם „אינ׳יט־באשי“ (ראש הנערים), ובלעדי רשיון הראשים האלה לא יכול האיש לעשות לו בית מלאכה מיוחד ולהקרא בשם „אומן“, ועליו היה לעבור לפניהם על המבחן אם יודע הוא את מלאכתו אל נכון, וכאשר זכה האיש להקרא בשם „אומן‘ עשה משתה לכל בני הועד מחוץ לעיר באחציסאראי בעמק הנהל קאצי, וראש הועד תגר אותו בחגורה שלש פעמים ובקול גדול דבר אליו כדברים האלה: „לעולם אל תסגור דלתיך ולא תפתח דלת רעך (ר״ל אל תגנוב), ועשה מלאכתך ככל הנחוץ לך למצוא טרף לביתך‘, יום משתה ושמחה כזה נקרא אצלם בשם „רעוואן‘, ומשנת 1827 לא נשמע עוד מיום טוב כזה בקרים.

גלומי צמר ופשתים קנו הטאטארים כמעט בכל עת בארצות אחרות וביחוד בתוגרמה, החאן וכל שריו ועבדיו לא הסתפקו בתוצאות מלאכ ארצם ועל כן הוציאו כסף רב לפאר את היכליהם וארמון נשיהם בכל ארצות אחרות, נשי הטאטארים ככל בנות הקדם אהבו מאד לד בעדי זהב וכסף, סוחרי הטאטארים הביאו עבדי עולם מארצו במספר רב מאד, וכשלשים אלף איש עמדו להמכר בכל עי

קאפפא , בראש הקונים היה החאן והוא בחר לו ראשונה בכל הנחוץ לו , והנשארים נמכרו לאנשים פרטים אשר שלמו מלבד המחיר הקצוב גם מס מיוחד להממשלה , ורק להיהודים נתן הרשיון להביא עבדי עולם מבלי כל מס , מחיר נשי הטשערקעסים השבויות עלה למעלה ראש , ולפעמים שלמו מחיר כל אחת עד ששת אלפים פיאסטער , והיפות מהן לקחו להרמון החאן , והחאן שלח רבות מהן תשורה להסולטאן כפעם בפעם , יען נשים יפות כמוהן יקר למצוא בכל הארץ .

הטאטארים בימינו

הטאטארים המה שומרי דת מוחמד או איסלאם בכל לב ונפש , קודם התפלה ירחצו את פניהם ידיהם ורגליהם ועל פי הרוב בארות מים להם אצל בתי תפלותיהם , ובהיותם במדבר אשר אין שם מים יוצאים ידי חובתם בשומם חול דק על פניהם ידיהם ורגליהם כמצוה על פי הקוראן (חזון השלחן פסוק ט׳ , ושנוי בחזון הנשים פ׳ מ״ד) , בעמדם להתפלל יחזיקו חרוז אלמוגים או חרוז כדורי עץ בידם , וכן יספרו כדור אחד לכל תפלה ובמשך כל עת התפלה יספרו את כל הכדורים שלש פעמים , מספר הכדורים בכל חרוז הוא 33 , ובאשר כי יתפללו חמש פעמים ביום , בעלות הבקר , בצאת השמש , בצהרים , בבוא השמש , ובעת צאת הכוכבים , א״כ יתפללו 165 תפלות בכל יום . כל פסוק מהקוראן נחשב להם לתפלה מיוחדה , יען כל פסוק אין לו כל המשך כמעט עם משנהו , קודם התפלה יעמוד משרת בית התפלה (מואזין Muezzin , משמיע) על מרום המעקה אשר סביב בית המסגד (Minarat) ויקרא בקול גדול ומוזר : „לא אללה אלא אללה , מוחמד רסול אללה , אללה אכבר , לא אללה אלא הו׳ (אין אל מבלעדי אלהים , מחמד הוא שליח האל , אלהים אדיר ואין אל מבלעדו) , ובזה יתן אות כי יתאסף העם להתפלל , התפלה הראשית והנכבדה מכלן הוא החזון הראשון מהקוראן „חזון פותח הספר״ אשר יקראו „אם הספר״ .

[illegible]לבד הרחיצה לפני [illegible] , יש להם עוד מין רחיצה הנקראת [illegible]ל Chossl (טב[illegible]ף) ומוזהרים על זה אחרי היחוד , ש״ז , [illegible]ת , והנשים [illegible] ימי נדת דותן .

[illegible]חגים הרא[illegible] שלשה : ראמאזאן־באיראם , קורבאן־[illegible] , קאדיר[illegible]מאז׳ , בכל שנה יצומו חרש שלם לכבוד [illegible] הקורא[illegible]אלה נקרא[illegible]ילם „ראמאזאן״ , בכל עת [illegible]לא י[illegible]גם לא י[illegible]זרתם , רק יום יום בערב [illegible] [illegible]שר ידלי[illegible] המסגד נרות במרום בית

Digitized by Google

המלה, מפקודות מלכיהם נראה כי יאורי המלח נתנו לחכירה על יד אנשים פרטים, והמלח הקרימי נמכר לארצות רחוקות, וביחוד עסקו בזה הקאזאקים האוקריינים, ואלפי אלפים ככר הוציאו מקרים מדי שנה בשנה וכן היה גם רוב סחר הדגים בידם. ציד היתו יער היה גדול מאד בקרים, בני מרום עם הארץ הלכו ביערים ובגאיות לצוד זאבים ושועלים רק להתענג, והכון דלת עם הארץ מצאו בזה חית ידם, בתי צורפי מתכות לא נמצאו בקרים, וההאן קירים גיריי העביד את עמו עבודה כבדה לחצוב בהרים אולי ימצאו איזה מיני מתכות אך לשוא שקר כי לא מצאו מאומה, צורפי כסף וזהב ועושי מורי שעות מהללים היו בקרים רבים, יען הטטרים אוהבים מאד כל עדי זהב וכסף. צורפי נחשת, בדיל ועופרת נמצאו גם כן בקרים יותר מהנחוץ להם, וזאת הסבה להם למען יחזיקו רבים במלאכה הזאת, יען הטטרים ישנאו כל כלי חרס ורובם ככלם ישתמשו בכלי נחשת בדיל ועפרת, וכלים כאלה נחשבו להם תחת עדיי הבית. גם חרשי ברזל היו דים, כל בעלי המלאכה והמסחור בקרים היו לאגודה אחת ונפלגו רק לפי מיני המלאכה цехи וכן היה להם בית ועד לרצענים ולחייטים לבד ולבעלי מלאכה אחרים לבד, ובראש כלם עמד איש אחד אשר קראוהו בשם „נאאיב" ועוזר על ידו „סער־טשעסליע", ובראש כל מין בעלי המלאכה מיוחדת עמד איש אחד „אוסטא־באשי" (ראש בעלי המלאכה) ורבים באו ללמוד ממנו מלאכתו, ועוזר על ידו היה „חאלפא־באשי" והוא היה גם המשגיח לבל יעשו בעלי המלאכה מלאכתם רמיה, ובעד הנערים אשר באו ללמד ידיהם למלאכה הפקידו איש אחר בשם „אינ׳יט־באשי" (ראש הנערים), ובלעדי רשיון הראשים האלה לא יכול האיש לעשות לו בית מלאכה מיוחד ולהקרא בשם „אומן", ועליו היה לעבור לפניהם על המבחן אם יודע הוא את מלאכתו אל נכון, וכאשר זכה האיש להקרא בשם „אומן" עשה משתה לכל בני הועד מחוץ לעיר באחציסאראי בעמק הנהל קאצי, וראש הועד חגר אותו בתגורה שלש פעמים ובקול גדול דבר אליו כדברים האלה: „לעולם אל תסגור דלתיך ולא תפתח דלת רעך (ר״ל אל תגנוב), ועשה מלאכתך ככל הנחוץ לך למצוא טרף לביתך", יום משתה ושמחה כזה נקרא אצלם בשם „רעוואן", ומשנת 1827 לא נשמע עוד מיום טוב כזה בקרים.

גלומי צמר ופשתים קנו הטאטארים כמעט בכל עת בארצות אחרות וביחוד בתוגרמה, החאן וכל שריו ועבדיו לא הסתפקו בתוצאות מלאכת ארצם ועל כן הוציאו כסף רב לפאר את היכליהם וארמון נשיהם בכל פאר ארצות אחרות, נשי הטאטארים ככל בנות הקדם אהבו מאד להתקשט בעדי זהב וכסף, סוחרי הטאטארים הביאו עבדי עולם מארצות קו־קז במספר רב מאד, וכשלשים אלף איש עמדו להמכר בכל עת בחוצות

Digitized by Google

קאפפא, בראש הקונים היה החאן והוא בחר לו ראשונה ככל הנחוץ לו, הנשארים נמכרו לאנשים פרטים אשר שלכו מלבד המחיר הקצוב גם מס מיוחד להממשלה, ורק להיהודים נתן הרשיון להביא עבדי עולם מבלי כל מס, מחיר נשי הטשערקעסים השבויות עלה למעלה ראש, ולפעמים שלמו מחיר כל אחת עד ששת אלפים פיאסטער, והיפות מהן לקחו להרמון החאן, החאן שלח רבות מהן תשורה להסולטאן כפעם בפעם, יען נשים יפות כמהן יקר למצוא בכל הארץ.

הטאטארים בימינו

הטאטארים המה שומרי דת מוחמד או איסלאם בכל לב ונפש, קודם התפלה ירחצו את פניהם ידיהם ורגליהם ועל פי הרוב בארות מים להם אצל בתי תפלותיהם, ובהיותם במדבר אשר אין שם מים יוצאים ידי חובתם בשומם חול דק על פניהם ידיהם ורגליהם כמצוה על פי הקוראן (חזון השלחן פסוק ט׳, ושנוי בחזון הנשים פ׳ מ״ד), בעמדם להתפלל יחזיקו חרוז אלמוגים או חרוז כדורי עץ בידם, וכן יספרו כדור אחד לכל תפלה ובמשך כל עת התפלה יספרו את כל הכדורים שלש פעמים, מספר הכדורים בכל חרוז הוא 33, ובאשר כי יתפללו חמש פעמים ביום, בעלות הבקר, בצאת השמש, בצהרים, בבוא השמש, ובעת צאת הכוכבים, א״כ יתפללו 165 תפלות בכל יום. כל פסוק מהקוראן נחשב להם לתפלה מיוחדה, יען כל פסוק אין לו כל המשך כמעט עם משנהו, קודם התפלה יעמוד משרת בית התפלה (מואזין Muezzin, משמיע) על מרום המעקה אשר סביב בית המסגד (Minarat) ויקרא בקול גדול ומוזר: „לא אללה אלא אללה, מחמד רסול אללה, אללה אכבר, לא אללה אלא הו׳ (אין אל מבלעדי אלהים, מחמד הוא שליח האל, אלהים אדיר ואין אל כבלעדו), ובזה יתן אות כי יתאסף העם להתפלל, התפלה הראשית והנכבדה מכלן הוא החזון הראשון מהקוראן „חזון פותח הספר׳ אשר יקראו „אם הספר׳.

מלבד הרחיצה לפני התפלה, יש להם עוד מין רחיצה הנקראת אצלם עסל Chosel (טבילת כל הגוף) ומוזהרים על זה אחרי היחוד, ש״ז, טומאת מת, והנשים אחר הלידה ובימי נדת דותן.

התגים הראשים להם המה שלשה: ראמאזאן־באיראם, קורבאן־באיראם, קאדיר־באיראם, אונומאז׳, בכל שנה יצומו חדש שלם לכבוד קבלת הקוראן, וימי הצום האלה נקראים אצלם „ראמאזאן׳, בכל עת הצום לא יאכלו ולא ישתו גם לא יעשנו את מקטרתם, רק יום יום ב־ יסעדו את לבם בעת אשר ידליק משרת בית המסגד נרות בכ־

המלה, מפקודות מלכיהם נראה כי יאורי המלח נתנו לחכירה על יד אנשים פרטים, והמלח הקרימי נמכר לארצות רחוקות, וביחוד עסקו בזה הקאזאקים האוקריינים, ואלפי אלפים ככר הוציאו מקרים מדי שנה בשנה וכן היה גם רוב סחר הדגים בידם. ציד היתו יער היה גדול מאד בקרים, בני מרום עם הארץ הלכו ביערים ובגאיות לצוד זאבים ושועלים רק להתענג, והמון דלת עם הארץ מצאו בזה חית ידם, בתי צורפי מתכות לא נמצאו בקרים, והחאן קירים גיריי העביד את עמו עבודה כבדה לחצוב בהרים אולי ימצאו איזה מיני מתכות אך לשוא שקד כי לא מצאו מאומה, צורפי כסף וזהב ועושי מורי שעות מהללים היו בקרים רבים, יען הטטרים אוהבים מאד כל עדי זהב וכסף. צורפי נחשת, בדיל ועופרת נמצאו גם כן בקרים יותר מהנחוץ להם, וזאת הסבה להם למען יחזיקו רבים במלאכה הזאת, יען הטטרים ישנאו כל כלי חרס ורובם ככלם ישתמשו בכלי נחשת בדיל ועפרת, וכלים כאלה נחשבו להם תחת עדיי הבית. גם חרשי ברזל היו דים, כל בעלי המלאכה והמסחור בקרים היו לאגודה אחת ונפלגו רק לפי מיני המלאכה цехи וכן היה להם בית ועד לרצענים ולחייטים לבד ולבעלי מלאכה אחרים לבד, ובראש כלם עמד איש אחד אשר קראוהו בשם „נאאיב‘ ועוזר על ידו „סער־טשעסליע‘, ובראש כל מין בעלי המלאכה מיוחדת עמד איש אחד „אוסטא־באשי‘ (ראש בעלי המלאכה) ורבים באו ללמוד ממנו מלאכתו, ועוזר על ידו היה „חאלפא־באשי" והוא היה גם המשגיח לבל יעשו בעלי המלאכה מלאכתם רמיה, ובעד הנערים אשר באו ללמד ידיהם למלאכה הפקידו איש אחר בשם „אינ׳יט־באשי" (ראש הנערים), ובלעדי רשיון הראשים האלה לא יכול האיש לעשות לו בית מלאכה מיוחד ולהקרא בשם „אומן", ועליו היה לעמור לפניהם על המבחן אם יודע הוא את מלאכתו אל נכון, וכאשר זכה האיש להקרא בשם „אומן‘ עשה משתה לכל בני הועד מחוץ לעיר באחציסאראי בעמק הנהל קאצי, וראש הועד חגר אותו בחגורה שלש פעמים ובקול גדול דבר אליו כדברים האלה: „לעולם אל תסגיר דלתיך ולא תפתח דלת רעך (ר״ל אל תגנוב), ועשה מלאכתך ככל הנחוץ לך למצוא טרף לביתך‘, יום משתה ושמחה כזה נקרא אצלם בשם „רעוואן‘, ומשנת 1827 לא נשמע עוד מיום טוב כזה בקרים.

גלומי צמר ופשתים קנו הטאטארים כמעט בכל עת בארצות אחרות וביחוד בתוגרמה, החאן וכל שריו ועבדיו לא הסתפקו בתוצאות מלאכת ארצם ועל כן הוציאו כסף רב לפאר את היכליהם וארמון נשיהם בכל פאר ארצות אחרות, נשי הטאטארים ככל בנות הקדם אהבו מאד להתקשט בעדי זהב וכסף, סוחרי הטאטארים הביאו עבדי עולם מארצות קורקז במספר רב מאד, וכשלשים אלף איש עמדו להמכר בכל עת בחוצות

קאפפא , בראש הקונים היה התאן והוא בחר לו ראשונה ככל הנחוץ לו , הנשארים נמכרו לאנשים פרטים אשר שלכו מלבד המחיר הקצוב גם מס מיוחד להממשלה , ורק להיהודים נתן הרשיון להביא עבדי עולם מבלי כל מס , מחיר נשי הטשערקעסים השבויות עלה למעלה ראש , ולפעמים שלמו מחיר כל אחת עד ששת אלפים פיאסטער , והיפות מהן לקחו להרמון התאן , והתאן שלח רבות מהן תשורה להסולטאן כפעם בפעם , יען נשים יפות במהן יקר למצוא בכל הארץ .

הטאטארים בימינו

הטאטארים המה שומרי דת מוחמד או איסלאם בכל לב ונפש , קודם התפלה ירחצו את פניהם ידיהם ורגליהם ועל פי הרוב בארות מים להם אצל בתי תפלותיהם , ובהיותם במדבר אשר אין שם מים יוצאים ידי חובתם בשומם חול דק על פניהם ידיהם ורגליהם כמצוה על פי הקוראן (חזון השלחן פסוק ט׳ , ושנוי בחזון הנשים פ׳ מ״ד) , בעמדם להתפלל יחזיקו חרוז אלמוגים או תרוז כדורי עץ בידם , וכן יספרו כדור אחד לכל תפלה ובמשך כל עת התפלה יספרו את כל הכדורים שלש פעמים , מספר הכדורים בכל חרוז הוא 33 , ובאשר כי יתפללו חמש פעמים ביום , בעלות הבקר , בצאת השמש , בצהרים , בבוא השמש , ובעת צאת הכוכבים , א״כ יתפללו 165 תפלות בכל יום . כל פסוק מהקוראן נחשב להם לתפלה מיוחדה , יען כל פסוק אין לו כל המשך כמעט עם משנהו , קודם התפלה יעמוד משרת בית התפלה (מואזין Muezzin , משמיע) על מרום המעקה אשר סביב בית המסגד (Minarat) ויקרא בקול גדול ומוזר : „לא אללה אלא אללה , מחמד רסול אללה , אללה אכבר , לא אללה אלא הו״ (אין אל מבלעדי אלהים , מחמד הוא שליח האל , אלהים אדיר ואין אל מבלעדו) , ובזה יתן אות כי יתאסף העם להתפלל , התפלה הראשית והנכבדה מכלן הוא החזון הראשון מהקוראן „חזון פותח הספר״ אשר יקראו „אם הספר״ .

מלבד הרחיצה לפני התפלה , יש להם עוד מין רחיצה הנקראת אצלם עסל Chossl (טבילת כל הגוף) ומוזהרים על זה אחרי היחוד , ש״ז , טומאת מת , והנשים אחר הלידה ובימי נדת דותן .

התגים הראשים להם המה שלשה : ראמאזאן־באיראם , קורבאן־באיראם , קאדיר־באיראם , אונומאז״ , בכל שנה יצומו חדש שלם לכבוד קבלת הקוראן , וימי הצום האלה נקראים אצלם „ראמאזאן״ , בכל עת הצום לא יאכלו ולא ישתו גם לא יעשנו את מקטרתם , רק יום יום בערב יסעדו את לבם בעת אשר ידליק משרת בית המסגד נרות במרום בית

Digitized by Google

התפלה, החדש הזה אשר יצומו יתאחר בכל שנה ושנה ירת ימים, למשל אם יצומו בשנה הראשונה בחדש יאנואר, יצומו בשנה השנית בחדש פעברואר וכן הלאה, ואחרי כלות ימי הצום יחוגו את החג „ראמאזאן״, או אורזא־באיראם וימשך שלשה ימים, והשני ימשך משלשה עד עשרה ימים בימי המסע למעקקא, ובחג הזה צריך כל מאמין בהקוראן לשחוט כבשה אחת, והחג השלישי יחשב להם גם ראש השנה ויחול בליל כ״ז לחדש ראמאזאן, בלילה ההוא הנם כלם נעורים ומתפללים (נאמאז) ולומדים את הקוראן עד אור הבקר, ואיש אשר לא ידע ספר יוכל לקנות מאת המלומד את תורתו אשר כבר למד בכל עתות השנה בכסף מלא, או ישלם לו למען ילמוד בעדו בלילה ההוא, בחג הזה הרשות לנשי המושלמנים להתראות ברחובות קריה ולשוח עם הגברים, יען מלבד העת הזאת הן הנה כלואות בבתיהן ולא תראינה על פני חוץ כל ימות השנה ודבר אין להן עם אדם.

בתי תפלותיהם הנם פשוטים נעדרי כל חן ויופי, לא ימשחום בששר ולא יצינו בם כל סמל ותמונה רק רצפת הבית שטוחה מרבדים, בקיר הדרומי עשויה בימה גבוהה אשר שם יעמוד הכהן בעת אשר ידרוש לפני העם, אבל לא יעמוד איש להתפלל בעד כל העם כאצל העמים האחרים, רק איש איש בבואו אל בית התפלה יחלוץ את נעליו אצל הפתח בבאה ויכרע על ברכיו עד אשר יגיע במצחו אל הרצפה ויתפלל בלחש, וכן יכרע עוד פעמים רבות בכל עת התפלה עד תומה.

החמלה והחנינה מצאה קן לה בלב הטאטארים על פי חקי הקוראן, וגם האיש אשר איננו עשיר יקדיש החלק העשירי מהונו למעקקא עיר מקדשם אשר עליו ללכת שמה למצער פעם אחת בימי חייו, ובעת אשר לא יוכל ללכת בעצמו ישלח את מתנת ידו על ידי המוללא (הכהן) ההולך שמה או יחלק לעניים הדורשים עזרה בצרה.

הטטרי ישא ויסבול כל עמל ותלאה במנוחת לבב, לא יתאונן על קשי יומו ולא יכזב באמונתו, לא ישלח ידו בגניבה ולא ירצח נפש אדם בעד בצע כסף, עד כי רבים יעידו כי מעולם לא נשמע כל גניבה ורצח בבאחציסאראי המיושבה רק מהטטרים, וכמעט יקר למצוא עם ישר כמהם בין כל עמי הארצות, רבים ככלם הנם מכניסי אורחים מאין כמהם, איש זר הבא אל ביתם כרגע יבקשוהו לשבת ויגישו לפניו יין דנן וכל מיני מרקחת, ואם יתמהמה מעט יגישו לפניו קאַפֿע שחורה ומתוקה וגם אכל להשיב נפשו וגם בצאתו לא ישאלהו בעל הבית מי הוא ומה חפצו, אם יבקשהו להלוות אליו ללכת אתו ולהראותו את מוצאי העיר או הכפר נכון הוא למלא שאלתו כרגע כאשר קרה לי לא אחת ושתים, וכן יעידו כל הנוסעים העוברים דרך קרים. הטאטארים חיים חיי משפחה בשלות השקט ובחשבון

Digitized by Google

סדים, אוהבים מאד את הנקיות עד להפליא, ואם גם בחורי עפר ישכנו בבתי חמר כברפתי בקר, גם אז יצטיינו בנקיון משכנותיהם

הטאטארים אוהבים לשבת בחבוק ידים ולרדף אמרים רקים, לפשוק שפתים ולשיר שירי הבל וענבים, לספר נפלאות מחמד נביאם ולשאוף תרשות, ועוד דברים כאלה פרי המנותה והבטלה, צעיריהם יאהבו לשיר נגה ולצאת במחול משחקים אך לא עם נשות חן, אף כי את הנשים לא ישאו . . . . , על פני כל שיריהם כעל שירי היהודים מרחפת תוגה דשית, וכמה פעמים שמעתי כי יתאמצו לחקות שירי העברים אשר ישירו החזנים בבתי תפלותינו בימים הנוראים, ולא לעתים רחוקות יפגוש הנוסע את הטאטארי יושב על שן סלע, על ראש הר נשפה, ומשתפך את נפשו עלי הגיון בכנור או בחליל רועים, וכה ישב בדד כיום תמים עד אשר ישכח את נפשו.

הטאטארים יבנו את בתיהם מחמר או מאבני סיד ורובם רק משני חדרים, האחד בעד האנשים ולקבל אורחים, והשני בעד הנשים, בכל ארבע קצות הבית פנימה סביב הקירות יעשו ספסלים ארוכים שפלי הקומה עליהם כרים וכסתות לשבת, במקום השלחן יעמידו לעת האכל שלחן קטן כחצי רגלי איש וכלם יושבים על הארץ סביב לו, רצפת הבית שטוחה מרבדים והבא אל הבית ישליך את נעליו מעל רגליו אצל הפתח לבל יטמא את הרצפה.

בגדי הטאטארים העשירים יפים מאד, רובם ישאו מורי שעות עם תיקי כסף על חזיהם, מגבעות אדרת כבשים עגולות ישאו על ראשם גם בימי קיץ ולא יניפום גם בעמדם לפני שרים ורוזני ארץ או בבתי משפט הממשלה, רק המוללא לא ישא מגבעת כזאת כי אם מצנפת Ярмолки חבוש לראשו, סביב המצנפת יצנוף מטפחת גדולה מראה לבן כהנשים הזקנות העבריות בערי ליטא בימי קדם, על מתניהם ילבשו מכנסים רחבים מאד אשר אין להם כל תבנית מכנסים, רובם ישאו על חזיהם קמיעה מעור בעלת שלש או ארבע קצות ותלויה על פתיל עב, בהקמיע נכתבו איזה פסוקים מהקוראן וסודות בעלי הסוד"ה. בתי רגלים אין להם ורק נעלים או מגפים (פאנטאפעל) ילבשו כלם, נעליהם יעשו מעור צבוע מראה ירוק (גלב) רך וטוב, ומעל להנעלים ילבשו סנדלים המרוקמים בפטורי ציצים ופרחים מפתילי כסף וארגמן, על מתניהם יחגרו חגורה רחבה אשר לא יסירוה גם בישבם בביתם.

הטאטארים כהקראים לא יאבו לחקות את תמונתם ע"י הפאטאגראפיע בשום אופן, ובעמל גדול השגתי תמונת שני הטטרים האלה, האחד הנהו טאטארי המוני והשני הוא „מוללא" (כהן).

Digitized by Google

התפלה, [illegible]
אם יצומו ב[illegible]
פעברואר וכן [illegible]
אוראזא־באיראם [illegible]
בימי המסע [illegible]
אחת, והחג [illegible]
ראמאזאן, בלילה [illegible]
הקוראן עד אור [illegible]
את תורתו אשר כבר [illegible]
ילמוד בעדו בלילה [illegible]
ברחובות קריה ולשות [illegible]
בבתיהן ולא תראינה על [illegible]

בתי תפלותיהם הנם [illegible]
ולא יציגו בם כל סמל ות[illegible]
הדרומי עשויה בימה גבוהה [illegible]
העם, אבל לא יעמוד איש [illegible]
רק איש איש בבואו אל בית [illegible]
ויכרע על ברכיו עד אשר יגיע [illegible]
עוד פעמים רבות בכל עת התפלה [illegible]

החמלה והחנינה מצאה קן לה [illegible]
וגם האיש אשר איננו עשיר יקדיש [illegible]
מקדשם אשר עליו ללכת שמה למצער פעם [illegible]
לא יוכל ללכת בעצמו ישלח את מתנת ידו [illegible]
שמה או יחלק לעניים הדורשים עזרה בצרה. [illegible]

הטטרי ישא ויסבול כל עמל ותלאה [illegible]
קשי יומו ולא יכזב באמונתו, לא ישלח ידו [illegible]
בעד בצע כסף, עד כי רבים יעידו כי מעולם לא [illegible]
בבאחציסאראי המיושבה רק מהטטרים, וכמעט יקר [illegible]
בין כל עמי הארצות, רבים ככלם הנם מכניסי אורחים [illegible]
זר הבא אל ביתם כרגע יבקשוהו לשבת ויגישו לפניו [illegible]
מרקחת, ואם יתמהמה מעט יגישו לפניו קאַפֶע שחורה [illegible]
להשיב נפשו וגם בצאתו לא ישאלהו בעל הבית מי הוא [illegible]
יבקשהו להלוֹת אליו ללכת אתו ולהראותו את מוצאי העיר או [illegible]
למלא שאלתו כרגע כאשר קרה לי לא אחת ושתים, וכן יעידו [illegible]
העוברים דרך קרים. הטאטארים חיים חיי משפחה בשלות [illegible]

Digitized by Google

מצבות קבר יעשו הטאטארים רק מאבנים שפלי הקומה וכתבת
בשפתם או בשפת ערבי, מצבת קבר המוללא תצטיין בזאת כי יעשו
המצבה ממעל כתבנית ראש אדם מֻעלף במגבעת כהן (טורבאן).

מאכל הטאטארים על פי רוב הנם פרי הארץ, צמחי גן, חלב, ובשר
בקר לא יאכלו רק לעתים רחוקות, את הקאפפע יאהבו מאד
בלי חלב, הגברים כהנשים אוהבים לעשן מקטרת.

מטבעם הנם שואפי מנוחה ולא ישתדלו לעשות עשר על
מלאכה, ובאמת רובם הנם עניים. הטאטארי אם כרמו יתן לו
חבק ידיו בחיקו ולא יעשה מאומה, ורק אם יאכף עליו
את ביתו להביא טרפו, רובם הנם כורמים ויוגבים,
צאן, זורעי עלי הטאבאק הטוב, בעלי מלאכה מעטים
הנם נושאי סבל בעד אגורת כסף.

רוכבים מהירים ונפלאים מאין כמהם, עד כי
יבושו להתחרות אתם, והרואה את הטאטארי
וא וסוסו נולדו יחד בבטן אם אחת, והשוקתם
הנער למיום ינסה רגליו ללכת יסכין את

חרדה גם אל מעוני עמי אזיה, עוד לא
הטאטארים, ורק המוללא הוא המורה
לתו מוזר לו ולהם, ועד כמה נאמנו
אשר תרצו משפט על דת מחמד

„кланяютъ въ ропот
ся сядутъ, и глядятъ
веселія у нихъ, но н
конъ ихъ!“

Таврическ. וריען
כל חצי האי יכלכל
לקרים מערי רוסיא

, כי נרוסיא יחשבו

Digitized by Google

פני הטאטארים היושבים על החפים הדרומים שונים מאלה היושבי על הערבה הקרימית, הראשונים המה יפי תואר, גבוהי הקומה, ובכי יצטיינו בכל מבנה גוום, ולזאת יחשבו רבים כי שרידי היונים או הגנועאי המה אשר באו במסרת דת מחמד ויהיו את הטאטארים לעם אחד, האחרונים רובם המה שחורים כעורב וחותם פני המאנגאלים עליהם, ו כן יקראו את הראשונים בשם „טאט" (תערובות עמים שונים).

הטאטארים לא ישתו יין ענבים על פי חקי הקוראן, אולם יין דגן י יחשבו בין היין וישתוהו בכל חשק לבב, אכן לא ישכרו כהעסים אחר שכניהם, גם לא יאכלו בשר החזיר ויזהרו גם מלגעת בו או לעשות מקנה וקנין, והחרד לדבר הנביא ינוס מנוסת חרב בראותו את החז מרחוק, ולא יאכלו דם כל נפש חיה.

נשי הטאטארים תעטפנה את ראשן וכל גוון בסדין לבן ורק עיני תראינה מעט החוצה, הנשים תשאנה מנעלים וסנדלים כהגברים, בלכ הלך וטפוף ידמה האיש מרחוק כי הרפאים מקבריהם קמו בתכריכי הלבנים, הבתולות תעטרנה את ראשיהן במגבעות קטנות וסביבן חר מטבעות זהב המובאות מתוגרמה ושערותיהן תעבתינה בצמתים רבו המקיפות את ראשן ופניהן, וכן תעשינה גם הנשים הצנועיות, ורק בזא תבדלנה האחרונות כי לא תשבנה כלואות בביתן, ויקרה לפעמים כי יש האיש חדש ימים בעיר מלאה טאטארים ולא יפגוש אף אחת מנשיהם, ור בהכפרים תראינה לפעמים הולכות חפשי לרוח היום.

נערה טאטארית כי האהב איש ואביה לא יחפוץ לתתה לו לאשה יקרה לפעמים כי תגנוב מבית אביה כסף ובגדים ותבוא בהחבא אל דודה והוא יסתירה בבית המוללא, ואז יוכל להודיע להוריה את מקום מחבואה יען אז לא יוכל עוד אביה לצעוק חמס ולהוציאה משם, כי כבר יצאו בזאת מרשות אביה, ויש לאל ידה להיות אשה לאיש אשר תבחר בו אף למרות רצון הוריה.

נשי הטטרים למיום הולדן תמשותנה בפוך אדום (קענא) את שערות ראשיהן ואצבעות ידיהן ורגליהן ליופי, והצבע הזה קדוש הוא להם עד כי יאמינו כי אם תמות האשה בעוד אשר הצבע עליה כי אז תובל בדרך ישרה לעדן גן אלהים, ומטעם זה ימשחו גם רבים מהגברים את אצבעות רגליהם, וכן תעשינה גם נשי הקראים והקרימצאקים.

הטאטארים יקברו את מתיהם יושבים ולא שוכבים ככל עמי הארץ, יען יאמינו אשר הנפש לא תפרד מגוה עד אשר תחקר משני מלאכים הדורשים מענה על כל שאלותיהם, ובכן יושיבו את המת בקבר למען יוכל בנקל להשיב לשואלו דבר.

Digitized by Google

מצבות קבר יעשו המ[illegible]
[illegible]ליק בשפתם או בשפת ערבי, [illegible]
[illegible] המצבה ממעל כתבנית ראש [illegible]

מאכל המאמארים על פי [illegible]
[illegible] , פרק לא יאכלו רק [illegible]
[illegible] בלי חלב , הגברים [illegible]

המטרים מטבעם הנם [illegible]
[illegible] עבודה ומלאכה , ובאבה [illegible]
[illegible] הקן יתבק ידיו בחק [illegible]
[illegible] או יעזוב את ביתו [illegible]
[illegible] ענבים , רועי צאן , [illegible]
[illegible] בעת , והעניים הנם [illegible]

המאמארים הנם [illegible]
[illegible] והמשערקעסים [illegible]
[illegible] על הגוים ידמה כי [illegible]
[illegible] גדלה מאד [illegible]
[illegible] לדבבה .

ההשכלה האירופית [illegible]
[illegible] בה להדור ולהאיר [illegible]
[illegible] תורת הקיראן [illegible]
[illegible] צירי ולאריביר [illegible]
[illegible] , לאמר :

[illegible] безъ пояса, и поклоние-
[illegible] звашю заки невстови: и нѣсть
[illegible] страшно: нѣмать добръ За-
[illegible] הקורא [illegible] . . . . .

[illegible]

[illegible] Bezirke [illegible] губ.
[illegible] 22447 [illegible] (קוואדראט)[1]. [illegible]

---

[1] [illegible]

[illegible] לאכול ע[illegible]

[illegible] בערבה הש[illegible]
[illegible] לעלות על[illegible]
[illegible] רק [illegible]
[illegible] בשלג, ה[illegible]
[illegible] כל ה[illegible]
[illegible]

[illegible] לב[illegible] דרומי[illegible] וביחוד [illegible] ורחבם [illegible] השחים [illegible] מן בית ה[illegible] יעלים [illegible] מעט מחופי [illegible] להרים ראש [illegible]

„איי־פעטרי" אש[illegible] הגלה [illegible] לא נופל הוא מ[illegible] „אלופקא איסאר"[1] [illegible] ההר „יאלא" אצל יאלט[illegible] במספר ר[illegible] 5094 רגל, ההר הגדול [illegible] לבלתי האר[illegible] הרוסים „פאלאט־גארא" גבהו [illegible] ראש הדוב אשר לזאת יקראוה[illegible] גבהו 2000 רגל. ההר „איי־טארא[illegible] הספורים הרבים אשר יספרו עליו ה[illegible] על מרום פסגתו מזמן הפראים והיונים,

[illegible] כי חום [illegible] תלאות האויר [illegible]

---

7 וויערסט לפרסה אחת, והוא 7½ קילאמעטר הנ[illegible] והקילאמעטר כמעט אחד הוא.

[1]) „איסאר" בשפת קדר מבאר, מגודר, או [illegible]

מיד, ורבים יתאוננו — וללא אמת! — על הקרחת הקרימי. ולמען לגול
ת תרפתם מעל האי היקר והנחמד הזה, הנני להגיד להקוראים דברים
דים ונמרצים, קושט אמרי אמת:

אויר האי בכלל הוא טוב ונעים מאד לבריאות האדם יותר מבכל
רצות רוסיא, לבד המקומות המוקפים בהרים מכל צד, כבהעמקים אשר
אויר החפשי לא יוכל לחדור שמה, אך מקומות כאלה מעטים מאד,
אויר הממוצע על החופים הדרומים בימי החורף יורה 56°, 0 +,
ימי האביב 94°, 8 +, בימי הקיץ, 88°, 15 +, בסתיו 77°, 6 +,
חום השנתי בכלל, הוא 32°, 9 +, אולם על הערבה המוירית שם
וח צח שפיים ישורר בחזקה ויקרר את האויר בעתותי הקיץ, וגם על
החפים הדרומים ישב הרוח בחזקה יותר מבצפונית איטליא, ויוכל להתחרות
את אויר צרפת הצפונית, אולם בערבות קרים אף כי השמש בוער כאש
להבה בכל ימי הקיץ, בכל זאת בימי החורף רוח קרים ממזרים יבוא
פעים רוחו יסוער בחזקה עד כי יקרר את האויר מאד, ולפעמים יביא
גדול בעת אשר על החופים הדרומים יוציאו עצי השדה ציץ
שושנת העמקים תפיץ עליה בחן ונעם.

האביב בקרים יתחילו מתחלת חדש פעברואר, וימי חום לוהט
עד סוף סעפטעמבער, החדש הזה האחרון הוא היותר טוב
חדשי השנה, החום הממוצע ימשך עד סוף נאוועמבער ואז
ימי העבודה למלאכת היין, הנוסעים הרבים הבאים לקרים מדי שנה
לרחוץ במי הים ולאכול ענבים יתמהמהו על פי רוב עד כלות חדש
בער, ימי הגשם יתחילו בחדש נאוועמבער וימשכו לפעמים עד
אשר בכל ימי הקיץ הגשם מעט מאד, ובמקומות אחדים
אפאל קאראסובאזאר יקרה לפעמים כי לא ירד הגשם בכל
יאנואר או פעברואר יתראה לפעמים השלג איזה שעות
על החפים הדרומים, בחדש מארץ יחלו ימי האביב
שושנים לריח ניחוח, אפס בדרך כלל אין מעמד
מה גם בירחי החורף, עד כי יקרה לא לעתים
חום בוער כתנור פתאום יתחולל רוח צפון
זאת רחוק הוא למצוא כי יפול הכסף החי
ל ההרים יעלה הקור לפעמים מן 8—12
ם, אך בהערים אשר על החפים
שליטטען) אף כי יושביהן יחכו על
לעשות כפור החסר להם בכל עתותי
ם לא קרה כי יראה השלג כבימינו,

ogle

מהכלב ומהשועל וכדומה ; חולים רבים יבואו לקרים רק לאכול הסביאים מזור לחולי הרעוומאטיזעם.

חיות השדה מעטות מאד בקרים, מלבד הגמלים בערבה ד במספר רב מאד, (ורק במקומות הררים אינם כי לא יוכלו לעלות ע־ ורק לעתים רחוקות יראו בסעוואסטאפאל ויאלטא) וכן נמצא סך מהכבשים השחורים והיפים מאד אשר אין על עפר משלם, עורותיהם נודעים בשם „עורות קרים" ומסחר רב בהם בערי הגדולות, העורות האלה יפשטו מהכבשים הקטנים, אך אם יגדל י יאבד את חין ערכו, יען הברק השחור אשר עליו יכהה. דגי הים מאד, וביחוד הקעפאלען, הקאמבאלען, והדעלפינין [1], מהמין הזה הו־ ישחו תמיד יחדיו עדרים במספר רב מאד, ויקפצו ו־ איש את אחיו ממעל למי הים בגובה 10 רגל, והמטרים ירובו ע־ בקני רובה וימיתום בתוך המים, מדג כזה יוציאו כשלשה פוד שומן ימשחו בו את המכונות (מאשינען), גם יאירו בו בבתיהם במקום ־ הדג הזה הוא ממין התנין הגדול — וואלפיש — Китъ, ואחרים י־ בשם „חזיר הים", אורך שניו 7 רגל ומראיהם כמראה שני הסוס, ־ ממראה אפר וישחה במהירות נפלאה מאד, עופות גדולים השוחים ר במים לצוד דגים וכאשר יצלח להם לטרוף את הדג בקרקע הים יעלו המים ויאכלום במרום האויר, מן העופות האלה ישנם לבנים כשלג ממראה אפר, גדלם כאוז צעיר ונקראים בשם Чайки.

עוד נמצא בקרים כבשים גדולים ושמנים מאד, והאליה ת־ מאחוריהם עד אשר לא יוכלו ללכת מכובד משאם, אליה כזאת ה משקלה לפעמים עד כדי פוד אחד, והגם ערומים מבלי שער, והטט לא יאכלו כל בשר כמעט זולת בשר הכבשים האלה הנמצאים במספר ו מאד, ועוד מיני בעלי חיים שונים אשר למותר להזכירם לבלתי הלא את הקורא.

אויר קרים

רבים המה היראים מהאויר השורר בקרים, אלה מזה יאמרו כי חום השמש הבוער כתנור כבד מנשוא, ואלה מזה יתחרשו על חליפות האויר

---

[1]) נזכר בגמרא חולין.

Digitized by Google

ימדי שנה בשנה יתקרר האויר יותר ויותר , ובכל זאת יקרה לא רחוקות ימי חום לוהט בחדשי יאנואר ופעברואר ובני עם הארץ יר את גום בכי הים , ובשנת 1876 בשלשים לירח אקטאבער י בסעוואסטאפאל כי עלה כסף החי עד 50% מעלות רעאומר , ויען הטערמאמעטער שלי לא נרשמו סימני המעלות יותר מחמשים , והכ אבה להתעלות עוד יותר נתפוצץ הטערמאמעטער כרגע לרסיסים .

על דברת החכם פאללאס בסוף המאה העברה אשר חקר הרבה אודות טבע אויר קרים וקדמוניותיה , הנה אויר קרים על ד הדרומים שוה הוא לאויר אזיא הקטנה ואנאטאליען , וזאת נוכל לד רק באורך חפי הים מן גבעת סאריטש עד חוף קאז או אטוז , ד לפעאראסיע , אך על פי הרוב הורגלו יושבי קרים לכנות בשם „הר הדרומים" רק מבאלאקלאווא עד אלושטא או עד העמק קוציק־אוזען (ד 12 וויערסט מאלושט) , יען משם והלאה לצד מזרח לא יגדלו עוד ערבה ועצי קפריסין ועוד עצי פרי יקרים הגדלים על החפים הדרומים .

המקום היותר חם ונעים בכל האי , הוא מן אלופקא עד יאלט יען ההרים הגבוהים הנם לחיץ בעד הרוח הצפוני לבל יחדור במקום הז ובחדשי יולי ואגוסט יעלה החם עד 40—43 מעלות , והמקום הזה ד היותר טוב לחולי החזה , והנה לא למותר הוא להגיד להנוסעים כי או כל חצי האי בכלל טוב ונעים הוא לבריאות האדם , וגם על הערב הטוירית נקי האויר מאד מלבד אויר עמק אינקערמאן אשר אצל סעוואס טאפאל , יען המקום הזה הוא מקום שפל ומקום טיט ואגמי רפש , ובימ קדם שרדה שם מחלת הקדחת בכל תעצומות עוזה , ומה גם בעת אשר סמר בשר האדם מרוח קר , או האיש אשר אכל הרבה מפרי הארץ באיש כזה דבקה הקדחת על נקלה , אך כעת חדלה הקדחת גם שם כי הובישו אגמי הרפש והטיט , וכן נשחת האויר אצל הים הנאלח לרגלי יאורי מלח הרבים אשר שם , והאדים העולים מיאורי מלח יריחו ריח רע מאד , והאיש אשר לא הורגל בו בבואו אל געניצעסק או בעברו דרך רצועת־אראבאט יסתום את חוטמו , כי לא יוכל שאת את האויר והריח הרע , אפס יושבי המקום יעידו פה אחד כי הריח הזה טוב הוא לבריאות האדם , ולא ראיתי אחד מהרופאים אשר יפון בזה , אשר על כן חפשי הוא כל חצי האי קרים בעת מכל העלילות אשר שמו עליו לרגלי הקדחת .

על ראשי הררי יאלא יתחולל רוח צפון עז בכל עתות השנה כמעט , אשר על כן לא יפלא אם נמצא שמה שלג וכפור בין נקרות הצורים גם בירחי יוני ויולי , והנוסע אשר יחפוץ לעלות עליהם יכין לו מראש בגדים חמים אף בעת אשר החם בוער כאש תחת ההרים בשפל , מלבד אלה

Digitized by Google

Digitized by Google

עלה אז עד לשלש מאות אלף איש ועתה יחשבו לסך 10587 נפש ארנ ובעזבם את הארץ אבד חצי האי אבדה שאינה חוזרת הן הנה היד החרוצות אשר עבדו את האדמה, נטעו את הכרמים, רעו צאן ובג ונמלים לרוב עד אשר הָמה כל הערבה הטוידית מרוב אדם ובהמה, בית עזבו הטטרים אשר ישבו על הערבה את כפריהם וכרמיהם וילכו אל כ אשר ישאם הרוח, בשנת 1863 נשארו 784 כפרים שוממים, ובמח פערעקאפ לבד נעזבו 278 כפרים אשר המו מרוב אדם, ואם נחבר ע את כל אלה עם אלף הכפרים אשר שרף הגראף מיניך מלבד את אשר החרי הנסיך ראלגארוקאוו, ואלה אשר נשרפו ונחרבו בשנות 1788—1812 כי אז יעלה למספר גדול מאד, אשר על כן נשארה הערבה הטוירית כע מאין אדם, והנוסע הבא לקרים דרך פערעקאפ יוכל לנסוע יותר ממא וויערסט ולא יפגוש כל נפש חיה על דרכו, אין כפר ואין איש, אין צאן וא בקר, אין עץ ואין שיח, כאלו נמח כל היקום ואדם עוד אין לעבוד א האדמה ולשמרה.

הנוסע הבא אל אחת מערי חוף הים בקרים יפגוש ערב רב מעמי שונים: בם בני רוסיא הגדולה והקטנה, יהודי ליטא ופולין, יהודי קרימצאקים, יונים, קראים, ציגאנים, טאטארים, תוגרמים, ארמענים, גרוזים, בולגארים, לעזגים, אבכאזים, אססעטים, אימעריטים, ראסקאלים שונים כמו המאלאקאנים, הסקאפצים, וכדומה, איש איש מהם מדבר בשפת ארצו, ולובש בגדים מזורים לעין איש איירופי עד כי יחשוב הרואה כי אל אחת מערי אזיא או אפריקא הובילוהו רגליו.

שלשת חלקי חצי האי הוא ארץ ערבה ורק החלק הרביעי ממנה הוא הררי וישתרע ממזרח עד מערב חצי האי, על הערבה הטוירית לא נמצא כל עץ ושיח ובמקומות רבים גם מים לשתות אין, אך על ההרים וביחוד על החפים הדרומים נמצאו מים לרוב המפכים מבין חגוי הסלעים, היקף שלשלת הררי יאלא יחשב לארבעת אלפים ומאתים וחמשים וויערסט מרובעים.

רוֹב בעלי מלאכת יד בקרים הנם היהודים והרוסים, ומעט מהטאטארים, מהעמים האחרים אין אף אחד כמעט, הקראים, הארמענים, והיונים כלם שולחים במסחר ידיהם, אודות הקראים, מנהגיהם, תהלוכותיהם, ומצבם המוסרי והחומרי מִדֻבר כבר בספרי חלק ראשון, וגם פה ימצא הקורא בכל עיר ועיר בפרט מספר הקראים ודרכי חייהם בימינו. הארמענים המה בעלי בינה, אוהבי חכמה, וכבר שמה לה ההשכלה קן לה גם בלב העם הזה, רובם הנם יפי תאר, גבוהי הקומה ומגדלי זקן, ויש להם השתות גדולה את תואר פני היהודים עד כי כבד לפעמים להבחין בין היהודי והארמעני.

Digitized by Google

היונים המה עם שואף בצע ואכזרי וכל איש ישר לא יעשה עמהם כל מקנה וקנין, בכל דרכי חייהם יתנהגו במנהגי הטאטארים, בתי תפלה אין להם רק ביאלטא וקערץ וזולתם עוד אין בכל חצי האי קרים יען יחשכו את כספם היקר להם מחייהם. העיר באלאקלאווא המיושבה כלה רק מהיונים לא יבוא כל איש זר לגור בתוכם וגם מהרוסים אין שם אף אחד בקרבם זולתי פקידי הפאליציי, יען כהרוסים כיהודים ינוסו מפניהם כמפני הארי גם מהטאטרים והקראים לא ישבו בתוכם, וכמעט סכנה מרחפת על ראש האיש אשר יעוז ללכת שם לבדו.

הבולגארים המה חדשים מקרוב באו לשבת בקרים למיום נכבש האי ביד הרוסים, רובם הנם עובדי אדמה, נבערים מדעת, שונאים את הנקיות ולא יצלחו לכל חכמה ודעת, מלבושיהם ודרכי חייהם שוה כמעט לדרכי חיי אכרי הרוסים.

הצוענים מספרם בקרים יעלה עד עשרים אלף איש, שפתם היא שפת טאטארית ויגורו רק במחלות עפר ובנקיקי הסלעים, רבים מהם סוחרים בבגדים ישנים, רועי צאן, ומהם גם בעלי מלאכת יד. ועל פי רוב צורפי נחשת, ואם כי לא השכילו עוד כיתר העמים אך כבר עזבו את משובתם וחיים חיי אזרחים כמעט, וכאשר שמעתי כבר נמצאו שנים מצעיריהם בבתי הגימנאזיום בקרים, ולפי הנראה פעלו עליהם חיי הטאטארים אשר התבוללו בהם הרבה יתר מפקודות הממשלה, יען אנחנו רואים כי אלה מאחיהם היושבים או נודדים בערי רוסיא הצפונית נשארו עד היום פראים ושובבים כאשר היו בימי קדם.

יתר העמים השוכנים בקרים הראוים להכתב בספר הנם לאומי קורקז, אבל יען כי מעטים המה פה וגם אלה המעט אין להם עדה מיוחדה ובתי תפלות מיוחדים על כן קשה מאד להודיע אודותם דבר ברור, ומהנוגע לכתות הראסקאלים הנה העמול גם הממשלה להוציא משפט ברור אודות חייהם הפנימים ותקותה נשארה מעל, יען יודעים המה להסתר מעיניה לבל יודע לה מאומה, ובעד זאת לא תתן להם הממשלה כל משפט אורח בארצה.

אחת מהכתות המשחתות האלה הנֵהָ בלי ספק „כת הסקאבצים" היושבים על חפי ים האזאווי והערבה הנאגאית, אחד מראשי חקי דתם הוא, לסרס כל זכר אחרי אשר הוליד שני בנים או בנות, ובכסף מלא ישלמו לאלה אשר יואילו לסרס את עצמם אף כי לא בן חברתם הוא, ביום הסרוס יתאספו כל נכבדיהם למערה נסתרה המפארה בכל הוד והדר ושם יעשו בו המעשה המתועב הזה, וכמה פעמים שלחה הממשלה שרים גדולים ונכבדים לגלות את התועבה הזאת, ואמנם אחרי עמל רב הצליח

עלה אז עד לשלש מאות אלף איש ועתה יחשבו לסך 10587 נפש אדו
ובעזבם את הארץ אבד חצי האי אבדה שאינה חוזרת הן הנה היד
התרוצות אשר עבדו את האדמה , נטעו את הכרמים , רעו צאן וב
ונמלים לרוב עד אשר הָמה כל הערבה הטוידית מרוב אדם ובהמה , ביח
עזבו הטטרים אשר ישבו על הערבה את כפריהם וכרמיהם וילכו אל נ
אשר ישאם הרוח , בשנת 1863 נשארו 784 כפרים שוממים , ובמח
פערעקאפ לבד נעזבו 278 כפרים אשר המו מרוב אדם , ואם נחבר ע
את כל אלה עם אלף הכפרים אשר שרף הגראף מיניך מלבד את אשר התרי
הנסיך דאלגארוקאוו , ואלה אשר נשרפו ונחרבו בשנות 1788—1812
כי אז יעלה למספר גדול מאד , אשר על כן נשארה הערבה הטוירית כע
מאין אדם , והנוסע הבא לקרים דרך פערעקאפ יוכל לנסוע יותר ממא
וויערסט ולא יפגוש כל נפש חיה על דרכו , אין כפר ואין איש , אין צאן וא
בקר , אין עץ ואין שיח , כאלו נמח כל היקום ואדם עוד אין לעבוד א
האדמה ולשמרה .

הנוסע הבא אל אחת מערי חוף הים בקרים יפגוש ערב רב מעמי
שונים : בם בני רוסיא הגדולה והקטנה , יהודי ליטא ופולין , יהודי
קרימצאקים , יונים , קראים , ציגאנים , טאטארים , תוגרמים , ארמענים ,
גרוזים , בולגארים , לעזגים , אבכאזים , אססעטים , אימעריטים , ראסקאלים
שונים כמו המאלאקאנים , הסקאפצים , וכדומה , איש איש מהם מדבר
בשפת ארצו , ולובש בגדים מוזרים לעין איש אירופי עד כי יחשוב הרואה
כי אל אחת מערי אזיא או אפריקא הובילוהו רגליו .

שלשת חלקי חצי האי הוא ארץ ערבה ורק החלק הרביעי ממנה הוא
הררי וישתרע ממזרח עד מערב חצי האי , על הערבה הטוירית לא נמצא
כל עץ ושיח ובמקומות רבים גם מים לשתות אין , אך על ההרים וביחוד
על החפים הדרומים נמצאו מים לרוב המפכים מבין חגוי הסלעים , היקף
שלשלת הררי יאלא יחשב לארבעת אלפים ומאתים וחמשים וויערסט
מרובעים .

רוב בעלי מלאכת יד בקרים הנם היהודים והרוסים , ומעט
מהטאטארים , מהעמים האחרים אין אף אחד כמעט , הקראים , הארמענים ,
והיונים כלם שולחים במסחר ידיהם , אודות הקראים , מנהגיהם , תהלוכותיהם ,
ומצבם המוסרי והחומרי מדבר כבר בספרי חלק ראשון , וגם פה ימצא
הקורא בכל עיר ועיר בפרט מספר הקראים ודרכי חייהם בימינו . הארמענים
המה בעלי בינה , אוהבי חכמה , וכבר שמה לה ההשכלה קן לה גם בלב
העם הזה , רובם הנם יפי תאר , גבוהי הקומה ומגדלי זקן , ויש להם
השתות גדולה את תואר פני היהודים עד כי כבד לפעמים להבחין בין
היהודי והארמעני .

Digitized by Google

היונים המה עם שואף בצע ואכזרי וכל איש ישר לא יעשה עמהם כל מקנה וקנין, בכל דרכי חייהם יתנהגו במנהגי הטאטארים, בתי תפלה אין להם רק ביאלטא וקערץ וזולתם עוד אין בכל חצי האי קרים יען יחשכו את כספם היקר להם מחייהם. העיר באלאקלאווא המיושבה כלה רק מהיונים לא יבוא כל איש זר לגור בתוכם וגם מהרוסים אין שם אף אחד כמעט זולתי פקידי הפאליציי, יען כהרוסים כיהודים ינוסו מפניהם כמפני הארי גם מהטאטרים והקראים לא ישבו בתוכם, וכמעט סכנה מרחפת על ראש האיש אשר יעוז ללכת שם לבדו.

הבולגארים המה חדשים מקרוב באו לשבת בקרים למיום נכבש האי ביד הרוסים, רובם הנם עובדי ארמה, נבערים מדעת, שונאים את הנקיות ולא יצלחו לכל חכמה ודעת, מלבושיהם ודרכי חייהם שוה כמעט לדרכי חיי אכרי הרוסים.

הצוענים מספרם בקרים יעלה עד עשרים אלף איש, שפתם היא שפת טאטארית ויגורו רק במחלות עפר ובנקיקי הסלעים, רבים מהם סוחרים בבגדים ישנים, רועי צאן, ומהם גם בעלי מלאכת יד. ועל פי רוב צורפי נחשת, ואם כי לא השכילו עוד כיתר העמים אך כבר עזבו את משובתם וחיים חיי אורחים כמעט, וכאשר שמעתי כבר נמצאו שנים מצעיריהם בבתי הגימנאזיום בקרים, ולפי הנראה פעלו עליהם חיי הטאטארים אשר התבוללו בהם הרבה יתר מפקודות הממשלה, יען אנחנו רואים כי אלה מאחיהם היושבים או נודדים בערי רוסיא הצפונית נשארו עד היום פראים ושובבים כאשר היו בימי קדם.

יתר העמים השוכנים בקרים הראוים להכתב בספר הנם לאומי קר־קז, אבל יען כי מעטים המה פה וגם אלה המעט אין להם עדה מיוחדה ובתי תפלות מיוחדים על כן קשה מאד להודיע אודותם דבר ברור, ומהגוגע לכתות הראסקאלים הנה תעמול גם הממשלה להוציא משפט ברור אודות חייהם הפנימים ותקותה נשארה מעל, יען יודעים המה להסתר מעיניה לבל יודע לה מאומה, ובעד זאת לא תתן להם הממשלה כל משפט אזרח בארצה.

אחת מהכתות המשחתות האלה הנֵה בלי ספק „כת הסקאבצים" היושבים על חפי ים האזאווי והערבה הנאגאית, אחד מראשי חקי דתם הוא, לסרס כל זכר אחרי אשר הוליד שני בנים או בנות, ובכסף מלא ישלמו לאלה אשר יואילו לסרס את עצמם אף כי לא בן חברתם הוא, ביום הסרוס יתאספו כל נכבדיהם למערה נסתרה המפארה בכל הוד והדר ושם יעשו בו המעשה המתועב הזה, וכמה פעמים שלחה הממשלה שרים גדולים ונכבדים לגלות את התועבה הזאת, ואמנם אחרי עמל רב הצליח

Digitized by Google

לה לתפוש בכף את האכזרים המשקצים האלה אשר נשאו את עונם , ובכל זאת לא יחדלו מעשות זר מעשיהם גם היום , בין אלפי אנשים יַכִּר הסקאבצי , פניו נהפכו לירקון , עיניו נמקו בחוריהן והוא כצל יהלוך , רובם גבוהי הקומה ודלי בשר , עיניהם תתהפכנה הנה והנה כעיני שר משתת , ערומים במעשיהם ויראים מקול עלה נדף , יען הממשלה תבים עליהם בשבע עינים לתפשם בכף , אבל מי אלהיהם ? ובמה יאמינו ? זאת לא ידע כל איש , המאלאקאנים מאמינים בדת הנוצרי , אך לא יבנו בתי תפלה ולא יקחו להם כהני הדת ולא יבואו לבתי תפלות עמים אחרים ולא יאמינו כי נתלה משיחם , אם יש להם חגים וימי צום זאת נעלם עוד מעינינו .

הַנָאגַאִים המה מאמיני מחמד , עם נודד עם בהמתו ורכושו בערבה הנאגאית , ובימי דיוק דע־רישעלליע פקדה הממשלה את הגראף דע־מעזאָן הצרפתי להיות נגיד ומצוה על הנאגאים , והוא בנה את העיר נאגאיסק על חוף ים האזאווי למענם , ובחכמתו הצליח לעשותם לעם שוקט על מכונו , וכל העיר ההיא היתה מלאה מהם עוד בשנת 1840 , אפס כעת לא נשאר מהם אף אחד כי יצאו כלם לארץ תוגרמה .

הנהרות והנחלים

נהרות גדולים אין בקרים , ורק נחלים קטנים שוטפים מראשי ההרים וביחוד מצד דרום , הנחלים היותר גדולים , המה : סאלגיר , בולגאנאק (המזרחי) בעשטערעק , זויא Зуя , בורולצא , וקאראסו (הגדול והקטן) אשר ישטפו את מימיהם אל יאור סיוואש — או כאשר יכנוהו אחרים „ים הנאלח" , — וממערב חצי האי ישטפו הנחלים : בולגאנאק , (המערבי) אלמא , קאטשא , בעלבעק , קאזעלקי־אוזען , (נחל השחור) , יאורי מים מתוקים לא נמצאו בקרים , ורק יאורי מלח רבים המה , והגדולים מהם המה : סיוואס , סאקי הישנה והאדומה , הגעניצעסקי , הקיאטסקי , הקערלעאוטסקי והעלקענסקי .

פערעקאפ

העיר הזאת הִנֶהָ עיר קטנה עומדת על מצר־יבשה המחבר את חצי האי קרים עם יתר ערי היבשה ברוסיא , והאיש הבא לקרים מערי רוסיא הדרומית דרך היבשה נאלץ לעבור דרך העיר הזאת , ועד ימינו אלה היה המעבר הראשי לקרים דרך פערעקאפ , אכן כעת לרגלי מסלת הברזל החדשה והאניות הקטור יעברו הנוסעים בה רק לעתים רחוקות , במרחק

Digitized by Google

3 וויערסט לימין העיר הוא היאור הגדול „שיוואש' או כאשר יכנוהו הגעאָגראפים „ים הנאלח' , ומשמאל להעיר גם כן במרחק 3 וויערסט חודרת לשון ים השחור הנקראה בימי קדם „לשון־ים הקאַרקיניטי' וכעת נקראה בשם „לשון־ים האקמעטשעטי' או הפערעקאפי , והיאור שיוואש יתאחד עם הים האזאווי , ובין שני הַיָּמים האלה תעלה עמוקה 30—40 רגל ותל אדמה גבוה , ועל פי מסורה קדומה נעשתה התעלה לחבר את שני הימים ואז היה חצי־האי לאי שלם , מעל התעלה הוא גשר למבוא העיר , וזה לא כביר נהרס שער האבנים אשר היה על הגשר , לא רחוק משם לימין נמצאו עוד שרידי המבצר העתיק אצל התעלה ועוד בנין אבנים אחר עומד על תלו , השם פערעקאפ חדש הוא אשר כנו הרוסים תחת השם „טאַפראָס' Бафросъ (תעלה) בשפת יון אשר נקראה בימי קדם , גם בקצה התעלה אצל היאור שיוואש נראו עוד שרידי מצודה בצורה .

כל העמים השונים אשר התנפלו ללכוד את קרים התפרצו ראשונה דרך התעלה והעיר הזאת , יען מסע האניות לא נפרץ עוד בימי קדם כבימינו , ואלה אשר הצליחו להתבצר בקרים השתדלו לבצר את המבצר ולחפור את התעלה ולשפוך סוללות , והנה באו עמים אחרים ויהרסו את המבצרים ויסתמו את התעלה , וכה עברה מיד ליד אלה בנו ואלה הרסו , האחרונים מעמי ערבות אזיה אשר התפרצו בקרים היו הטטרים במאה הי״ג למספר הנוצרים , ראש מושבם בראשית בואם היה על הערבה והמה חדשו גם נעורי העיר הזאת ויחזקו מבצריה ואת התעלה חפרו מחדש אשר נעזבה זה שנים רבות , וכבר צמח שם יער עצים עבתים במאה העשירית כעדות הקיסר קאָנסטאנטין , וישנו את שם העיר „אר־קאפי' ואת המבצר קראו „אר־באגאזי' , החאן מענגלי גיריי הוסיף עוד מבצר ויכנהו בשם „פֿער-קערמען' , וכן חדש נעוריו גם החאן סאגיב־גיריי .

בשנת 1736 בא מיניך שר צבא הרוסים בראש ארבעה וחמשים אלף איש שולף חרב ואתו שמונת אלפים עגלות טעונות כל צרכי מלחמה , ובמשך ארבעה ימים לכד את העיר והמבצר ויהרוס אותן עד היסוד , אך אחרי אשר נלחץ לעזוב את קרים בנו אותן הטאַטארים מחדש וכן עמדו על תלן עד אשר נכבש כל חצי האי לפני הרוסים בשנת 1783 , ואז הרסון שנית עד היום הזה .

אויר העיר הזאת טוב הוא לבריאות האדם , ותושבי העיר הזקנים יתרפאו על פי רוב במי מעיני מתכות הרבים אשר שם , ולפי דבריהם אין כל רפואה טובה ובדוקה לכל מיני מחלה רק המים האלה , ואמנם המים האלה מביאים רפאות תעלה לחולי הרעוומאטיזם ולפעמים גם למחלות חצוניות אחרות כאשר הוכיח כבר הפראָפעססאָר גארדעיענקא מחארקאָוו .

Digitized by Google

כל יושבי העיר יחשבו לאלף ותשע מאות איש ובניהם כשלשים משפחות יהודי ליטא ופולין, להם בית הכנסת מפאר אשר בנו זה לא כביר בהשתדלות הרב החכם הר"ר חיים יהודא חאיימאוויטש, הבית בנוי על מישור יפה ועצים רעננים יסוככוהו בדליותיהם מכל עבריו, וכלו אומר כבוד.

סביב העיר הזאת נמצאים יאורי מלח רבים וגדולים ומסחר גדול שם במלח, בעיר הזאת ישב תמיד הרוח בכל עתותי השנה, יען אין כל הר וגבע להיות עליה סתרה, ומה גם כי תעמוד בתוך בין שני ימים, וכאשר ישב רוח חזק ילכו מי ים השחור ממקומם במרחק 1 וויערסט וקרקע הים יהיה לחרבה, בעתותי התורף נדול שם הקור מאד לרגלי הרוחות, ולא לעתים רחוקות ימותו הצאן והבקר הרועים על פני הערבה, או כי הרוח יגרשם ויטבעו במי הים.

ארמיאנסק

במרחק 4 וויערסט מפערעקאפ עומדת העיר העתיקה ארמיאנסק־באזאר, יושבי העיר הזאת יחשבו לארבעה אלף איש, הרוב מהם הנם ארמענים, גם טאטארים רבים בתוכה, בה כשבעים משפחות יהודי ליטא ופולין ולהם בית הכנסת קטן ודל ושו"ב מיוחד, והרב מפערעקאפ הנהו רב גם לעדת ישראל בעיר הזאת, בה נמצאו גם כארבעים משפחות קראים וגם להם בית הכנסת מיוחד, תבנית בתי העיר ככל בניני ארץ הקדם, חפצים וזכרונות עתיקים לא נשארו בה מאומה, בימי קדם היה חצר־מות לבני ישראל על שפת הים, אך ברבות הימים עלו מי הים וישטפו את כל המצבות העתיקות עד כי לא נשאר להן כל זכר, וזה לא כביר כוננו חצר מות חדש קרוב אל העיר. מצב הדת והדעת בין אחינו בעיר הזאת לא טוב הוא מבכל ערי קרים, ואך בזאת יצטיינו כי תמצא בהם חברת יעזואיטים המפריעים כל דבר טוב ומועיל, ותחת אדרת החסידות יעשו כל תועבה, ובזאת המה מצוינים באמת כי חברה מפארה כזאת לא נמצאה בכל חצי האי קרים, ואם נמצאו שנים או שלשה אשר אבו ליסד בית ספר או בתי חסד אחרים, הנה ישתדלו אלה הפראים להפריעם ממעשיהם עד כי כבר קנו להם שם תפארה במכתבי עתים היוצאים לאור ברוסיא, ולא על נקלה ירפאו נכבדי העיר ההיא מהמכה אשר לא כתובה בתורה הזאת.

הנוסע מארמיאנסק לאיוופאטאריע או לסימפעראפאל יעבור לא רחוק מלשון ים הקארקיניטי התודרת עמוק בארמת חצי האי קרים כאשר יראה הקורא במפת הארץ בסוף הספר.

Digitized by Google

סביב שתי הערים האלה לא נמצא כל שיח וכל עץ השדה, ומשם תחל הערבה הגדולה הנקראה:

הערבה הקרימית.

האיש הבא לקרים דרך ערבות רוסיא הדרומית אשר לא יפגוש על דרכו זולתי שמים בהירים ואדמת מישור ידמה בלבו בטח למצוא פה דברים מרהיבי עין באשר כבר קרא או שמע מפלאות ארץ פלאות הזאת, אבל מה ישתומם לבו בראותו כי תוחלתו נכזבה, וגם פה לא יראה מאומה יותר כאשר ראה עד הנה: ארץ מישור אל כל אשר יעיף עיניו, אדמה חלקה חסרת מים ועץ השדה, עד אשר ידמה בלבו כי נמח כל היקום או אל מדבר זאהארא הובילוהו רגליו.

הערבה הקרימית שוה הנה כמעט לערבת חוף ים הכספי, גם פה חום השמש בוער כאש בימי הקיץ, הגשם מעט מאד, טל השמים להרטיב את האדמה היבשה לא יראה מאומה, בימי החורף יפול שלג רב ויכסה את האדמה בעובי אמה ויותר, ואם הרוח ילוה עוד אל השלג כי אז סכנה מרחפת על ראש הנוסע אשר ירהיב עז בנפשו לנסוע דרך הערבה הזאת אשר לא על נקלה ימצא פה בית או מלון להחם בשרו בקרה, ומה נקל הוא כי יתעה בתהו לא דרך. בימי מלחמת קרים הלכו כל צבאות רוסיא ועגלות טעונות-צרכי מלחמה רק דרך הערבה הזאת אשר היתה פתוחה לפניהם מחמת האויב ואלפי אדם ובהמה מצאו פה קבר בשנות 1854—1855, וכן לא טוב הוא מצב הנוסע בימי האביב כאשר ימס השלג והאדמה הלחה תתרכך ותהי לבוץ אשר תטבענה רגליו בו, אפס תחת זאת ענג משנה ישבע האיש אוהב התולדה בעברו פה בסוף ימי האביב כאשר יטהרו השמים מעבים והבוץ יחדל, האדמה תוציא פרחי שדה פראים אשר יכסוה כבמעטה יקרה מצבעים שונים, פה יפגוש שקד יערי מעלף בפרחי תפארה מרהיבי עין, ושם עשבות שדה, ירקרק חרוץ מכסים את פני כל הככר, אפס ימי ענג האלה לא ימשכו להנוסע, יען מברק אחד אשר תשלח עליהם השמש יבולו, עלי הפרחים כרגע ימלו ודשא עשב יבש, והערבה תשאר שנית בלי כל רוח חיים, אך עוד יותר משחת מראה הככר הקרוב אל יאורי המלח, כל אדמת המקומות האלה כלה משקה מריח מי מלח ולא תוציא כל ציץ ופרח וכל זורע זרע בה לא יצלח, ובלעדי עדרי גמלים תועים לא יפגוש הנוסע על דרכו שם מאומה, ורק באחת יתענג הנוסע בערבה הפערעקאפית לראות פתאום מחזה שוא (миражъ) כבערבות אפריקא, המחזה הזה יראה על פי רוב מאור הבקר עד הצהרים בימי קיץ החמים מאד, פה יגלה לעיניו פתאום ים רחב ידים וכרגע יעוף ואיננו, והנה מחזה חדש נגד עיניו גן עדנים עם פרחי תפארה מרהיבי עין, ופתע פתאום

Digitized by Google

גם זאת יעלם והנה תועפות הרים גבוהים מכסים בירקרק דשא נגד עיניו, וכה יחלפו נגד עיניו מחזות ממחזות שונים אשר לא תשבע עיניו מראות, ומחזות כאלה יראו לפעמים גם על חפי הים אצל רכסי ההרים, אבל רק לעתים רחוקות.

בהערבה הקרימית אשר הנֶה חלקה וישרה כמו הַלְבָתָה הטבע במעצד, יפגוש הנוסע גבעות עגולות אשר נעשו בידי אדם, הגבעות האלה הנן קברות העמים הפראים אשר משלו על חצי האי בימי קדם, ותושבי הערבה יכנו אותן „קברות הסקיטים", אך כפי אשר יספר לנו הנוסע רוברוקוויס במאה הי"ג נעשו גבעות כאלה גם בימיו מידי הקאמאנים או הפאלאווצים, וכן יבוא הנוסע אחרי תלאות שונות לאיוופאטאריע או לסימפעראפאל.

רוב הנוסעים לקרים ממחוזות רוסיא הדרומית נוסעים דרך אדעססא על הים, אניות הקטור הולכת מאדעססא פעמים בשבוע בימי הקיץ (ביום ב' ויום ה') ובימי החרף רק פעם אחת בשבוע בשעה 3 אחרי הצהרים, אחרי מסע שש שעות על הים יראה הנוסע לשמאלו את האי טענדער — אשר היה רק חצי אי בימי קדם על פי פליניוס — והסופרים הקדמונים קראוהו בשם „מסלת מרוץ לאכיללעסאוו" יען על המקום הזה עשה בן חיל ההוא משתה לכבוד האלילה איפיגעניע. — אחרי מסע 14 שעות תֵראה לפניו אדמת טוירען, ובעוד שתי שעות תעמוד האניה על עגנה אצל יעוופאטאריע, היא העיר הראשונה אשר יפגוש הנוסע על הים לחפי קרים, ובעמדו שם על האניה יוכל לראות מרחוק שלשלת הררי קרים במרחק מאה וויערסט, וכן יראה הנוסע מרחוק לשמאלו את לשון ים הקארקיניטי ומצר היבשה — או חצי האי „טארחאנקוט" במערב קרים. במרחק 4 וויערסט משם נמצא לשון ים „עסקיפאראס", ושם עומד מגדל מאיר ליורדי הים באניות; במרחק 20 וויערסט מהמגדול נמצא לשון ים „אק־מעטשעט" ושם חוף טוב למצב אניות, המקום הזה הוא קנין הגראף וואראנצאוו ושמה יגדלו כל עצי פרי יקרים, וביחוד נודע המקום הזה על ידי כבשי קרים ממראה אמוץ הרועים פה בהמון, ויושבי המקום יעידו כי הכבשים ממין הזה לא יצלחו כי אם במקום הזה לרגלי האחו המשונה אשר לא נמצא כמהו במקום אחר.

על דברת הסופרים הקדמונים עמדו במקום הזה ערים רבות בימי קדם, ומהן „קאלאס—לימין" (החוף היפה), „טימיראקא" אצל דזארליגאטש, ועוד רבות אצל טענדער וכו', רק עד היום עוד לא נמצאו חכמי לב אשר יעמלו להוציא חפצים עתיקים מבטן האדמה במקום הזה אשר בלי ספק יכלו להעשיר תולדות חצי האי הזה בידיעות חדשות ומועילות.

Digitized by Google

אויר כל המקומות האלה טוב ונקי, והנוסע הבא מארעססא עליו לרדת מן האניה על חוף איוופאטאריע ומשם יוכל לנסוע שמה דרך היבשה, יען אניות הקטור לא תעמודנה שמה בעברן.

יעווּפַּאטָאריֶע

(גוזלווא), מתחת לארץ בשפת צגטיי.

העיר הזאת עתיקה היא לימים, ונקראה בפי הטטרים „גוזלווא" וכן יכנוה עוד הקראים עד היום. כמאה שנה לפני ספהנ"ז בנה שר הצבא דיאפענט המצביא את חיל מתרדת מלך פאנטוס על המקום הזה עיר מבצר ומצודה, ואחרי כן התגלגלה בידי עמים שונים אשר שפכו את ממשלתם עליה, בחזותה היום הִנֶּהָ ככל ערי הקדם, רוב בניני העיר לא נראו החוצה, יען חומות אבן גבוהות תקיפנה את הבתים ובתוך החומה פנימה יתעססו בתי אבן שפלי הקומה, עקבות בתי הנשים (הארעם) נִכָּרִים עוד בכל עבר ופנה, לחלונותיהם שבכות ברזל אשר דרך שמה הביטו הנשים על פני החצר, תושבי העיר יחשבו לשמונת אלפים ורובם טטרים, בה גם צוענים רבים, ורוסים בה מעטים.

מצב העיר הזאת הוא על חוף המערבי מן האי אצל שפת הים, היא העיר הראשונה אשר יפגוש הנוסע מארעססא לקרים, חוף לאניות אין בה, ואניות הקטור העוברות לקרים וקו"קז ולחופי ים האזאווי תעמודנה מנגד לעיר כאלף אמה, ועל כן בשפל תשב, כי לא ינהרו אליה הסוחרים לעשות בה מקנה וקנין. על הרוב ישורר בה רוח מזרחית צפונית, יען מַבה על אדמת מישור ואין כל הר וגבע סביבותיה, וכן אין בה כל עץ ושיח להסתר מחום השמש הבוער כאש להבה, וזולת החוף הטוב לרחוץ בים אשר אין בכל חצי האי קרים משלו לא ימצא האורח בה כל ענג, גם בתי מלון אורחים טובים לא נמצאו בה, ובכל זאת אלפי אורחים ינהרו אליה מדי שנה בשנה לרחוץ במי הים; אויר המקום הזה טוב הוא מאד ונקי, רק בימי תחורף יקרה שם קר חזק בעוד אשר לא הרחק ממנה על הפים הדרומים יתענגו האורחים והתושבים על נעם חום השמש והתולדה היפיפיה בעת ההיא.

מים מתוקים לשתות מעטים בה, ורק מהבאר ארטעזיאנט העמוקה 440 רגל ישתו כל אנשי העיר.

Digitized by Google

עדת ישראל בעיר הזאת קטנה היא ודלה, רובם יחיו את נפש מסלאכתם, ומעטים בהם העושים מקנה וקנין, עשירים אין בהם, אך ג לא יפשעו על פת לחם, מספרם כחמשים משפחות, ולהם בית תפלה מיוח הנבנה בשנת תר״א לאלף הזה וחותם בניני הקדם עליו, מצב הדת והדע אצלם בשפל המדרגה יותר מבכל ערי קרים, ולפלא הוא כי אחינו אש בערים הנאורות בארצנו ובחו״ל כאשר השליכו מעליהם מעט את עול הדת למצער השתדלו להרים את קרן הדעת בכבוד, אך בקרים בכלל שתיה יחד בשפל תשכנה, והסבה לזה לפי דעתי, יען רובם ככלם המה אנשי מדלת עם הארץ אשר באו הנה לבקש טרף, וכמעט הצליח להם למצוא א אשר בקשו, לא ידאגו לבקש עוד, לסוד הדת לא יתן ולא יוסיף לה מאומה, וההשכלה לשוא יבקשוה, כי לא ימצאוה, יען ברוב ערי קרים אין בתי ספר, ולשלוח את בניהם בערים אחרות לא תשיג ידם, ובכן לא נוכל להאשימם הרבה, יען בהראשונה לא יחפצו מחסר ידיעה, והשנית לא ישינו מחסר אמצעים, ובין כה וכה מצבם פרוע. העת אשר נתישבו היהודים בעיר הזאת היא משנת תק״ע, כאשר ראיתי מהפנקס הנמצא בידם.

עדת בני מקרא גדולה מהרבנים חמש מונים, וכשלש מאות משפחות יגורו בה, בה המושב הראשי לבית דינם הגדול Духовн. правленія, וממנה יצא חק ומשפט לכל קהלות הקראים המפוזרים בערים שונות בקרים וסביבותיה, בית דינם נוסד משלשה אנשים, חזן ושמש, ובראשם האב״ד ראש החכמים, והמשרה הגבוה הזאת — ראש החכמים — לא לפי חכמת האיש תנתן על שכמו, כי אם לפי עשרו, ולמן העת אשר יסדו את בית דינם הגדול, עוד לא עמד איש חכם בראשה, ואלה אשר ידענו, לא יוכלו לחתום גם את שמם, ותחת פקודת ראש החכמים עומד „הרב הגדול רבן של כל בני מקרא״, ועד שנת 1862 היתה המשרה הזאת על שכם המנוח ר״ש ביים, וחותמו בשפת הארץ Главный Караимск. наставникъ, ומלבד זה הנה החזן והשמש הנם גם המורים לצעירי בני עמם, ושכרם יקבלו מאוצר הקהלה.

להקראים בעיר הזאת ביהכנ״ס אשר אין ערוך ליפיה ולתין ערכה, ורחוק הוא למצוא בנין יפה כזה בין כל הבתים אשר נבנו לאביר יעקב בארץ רוסיא, בית תפלה הזה נחלק לשנים, ודרך שער ברזל יבואו אל החצר המרוצף באבני שיש על פני כלו, בקירות שני הבתים האלה מבחוץ, קבועות מצבות אבני שיש ממראה לבן, ועליהן חרותים שירים שקולים בחרוזים בשפת עבר, וספסלים לשבת משני צדי הקירות, הלאה לאורך החצר בתָּוֶך נצב פאר עמוד גדול מאבן שיש הנושא עליו כתובת בשפת עבר ורוסיא לזכרון הקיסר אלכסנדר הראשון אשר בקר את בית תפלהם ויואל לכבדם

Digitized by Google

במנורת כסף לתשורה, הלאה לפני פתח בית התפלה נטועים עצי גפן נושאי פרי הסוכבים בדליותיהם על פני חלק גדול מהחצר ותחת פארותיהם יעשו „סוכה״ בכל שנה ושנה ¹), הבית הזה פנימה נבנה בטעם היכלי ארצות המזרח, קירותיו בבית מכוסים בפטורי ציצים ופרחים מוזהבים ובכל מעשה מלאכת מחשבת, רצפתו כבכל בתי תפלותיהם מכוסה ביריעות יקרות מנורות כסף תלויות על שרשרות בספון הבית שדרות שדרות להאיר את הבית, כתבנית המנורות אשר יתלו הנוצרים לפני תמונות קדושיהם, כתבנית הבית הגדול כן הוא גם הקטן העומד אצלו, חלונות שקופים אטומים במרומי הקירות לו, ולכן שוררת שמה עלטה גם באור יומם, ובדברים רבים יתאחה עם ההיכל החדש (טעמפיל) אשר בברלין, רק כי קטן הוא נגדו, הבית הנפלא הזה נבנה זה כתשעים שנה מאבני אינקערמאַן הלבנות, הכר המתנדבים בעם אשר התנדבו כסף רב מכיסם ליסוד בית התפלה, חרות על אבני השיש אשר בקיר הבית חוצה, באחת אדבר כי לבית תפלתם נאוה תהלה.

בירכתי בית הכנסת יש להם בית עקד ספרים כ״י מחכמי הקראים הקדמונים, ומהם גם ספרים כ״י לחכמי הרבנים, ואיש לא יוכל לבוא שמה לראותם בלעדי רשיון ראש החכמים, אצל שער ביהכנ״ס עוד שער לשמאלו, ושם בית תומה להת״ת ולעקד הספרים הנדפסים להקהל, ומדי שבת בשבתו יבואו שמה הקראים לקרות ספרי מדע או כ״ע בשפת עבר, ובכלל קהלת בני מקרא בעיר הזאת היא הגדולה והנכבדה בכל ארץ רוסיא, רבים מהנוסעים העוברים על פני העיר באניות הקטור יסורו לראות את בית תפלתם המפאר, ומנהגי הקראים והליכות חייהם. מלבד בית תפלתם נמצאו עוד ארבעה בתי תפלה (מעצעטען) למושלמנים, ושנים לנוצרים, ואחד מהראשונים הוא בנין גדול ועתיק ימים לא הרחק מחוף הים ונבנה בתבנית בית תפלת סאפיא׳ בקאָנסטאַנטינאָפּאָל, ולפי דעת הסופרים החדשים נבנה על פי החאן דעוועלט־גיריי בשנת 1552.

מצב הקראים החומרי נעלה הוא על הרבנים מאד מאד, ביניהם עשירים רבים היושבים בצל הכסף והמנוחה, וגם המון העם ימצאו לחמם בנקל יותר מן הרבנים, יען כל מסחרם את הטטרים אשר ידברו בשפתם, ונקל להם להריק את אמתחותיהם, תחת אשר אין להרבנים דבר אתם, והקראים יתרועעו את הטטרים כאת אחים מלידה ומבטן, ולוא הראו

¹) הקראים לא יעשו סכות איש איש אצל ביתו כהרבנים, ובכל עיר ועיר יבנו רק סוכה אחת בחצר ביהכנ״ס רק למראית עין, ואיש לא יבוא אל סוכה אף פעם אחת במעט, ובזה יצאו ידי חובת סוכה.

d by Google

אהבה כזאת להרבנים כי עתה לא היה לנו דבר מה להתאונן עליהם , א
לדאבון נפשנו הנם כשני חשיפי עזים עומדים מנגד איש לרעהו , ורחוק הו
לראות כי ידרוש הקראי לשלום הרבני בפגשם איש את רעהו ברחוב , ז
כי הרבנים יחתרו בכל עז להתקרב אצלם ולחיות אתם באהבה ואחוה
ואפונה מאד אם לא תתקיים נבואת הגאון ר׳ שמואל מקרעמעניץ אשר א
עם הספר „הקרעים לא יתאחו לעולם״ , -- אכן אם נעלה הוא מצבם החומר
לעמת זה מצבם המוסרי מורה מאד , שפת הארץ מוזרה לכל העם — תת
אשר הרבנים כלם ידעוה מנער ועד זקן — ואת בניהם לא ישלחו לבו
ספר אשר להממשלה ללמדם דעת לשון וספר , אף כי יש לאל ידם , וביתו
נשותיהם עומדות עודנה במצב פראי לא יאומן כי יסופר , ולא לבד נ
לא ילמדו אותן דעת , כי אם גם קרוא עברית לא תלמדנה , וכפרו
הבשן יושבות כלואות בביתן לאכול ולשתות , ולא תדענה דבר מכ
הנעשה בתבל .

אם ישבו אחינו הרבנים בעיר הזאת בימי קדם לא נשאר לנו שו
זכרון בספר , אולם הקראים ישבו בה זה איזה מאות שנים על פי עדו
המצבות העתיקות אשר מצא ה׳ פירקאוויץ על החצר מות אשר להם
ככתוב על ספרו „אבני זכרון״ והעתיקה מכלן היא משנת השנ״ג לאלף הש
(1593 לספה״נ) , אולם אנכי הלכתי בעקבותיו ולא מצאתי את המצבו
אשר רשם , כי אם אבנים גדולות בלי כל כתובה , והעתיקה מכלן אשר
ראיתי היא רק בערך ק״ל שנה , ושאלתי את פי חכמי הקראים איה אפוא
המצבות אשר מצא פירקאוויץ ? והמה הגידו לי כי באשר האבנים האלה
הנן רכות ובית עולמם זה לא רחוק הוא משפת הים , ובכן נמחקו הכתובות
מעל המצבות מרטיבת המים , והנה באמת קשה הוא להאמין כזאת , יען
גם המצבות החדשות תשתתנה במשך איזה עשרות שנים כאשר ראיתי ,
ואיך נשארו הכתובות שלמות עד בוא פירקאוויץ משך רנ״ה שנים משנת
שנ״ג עד תר״ח ? , חידות לי מעשי פירקאוויץ ועלילותיו ! ! .

אצל חצר מות להקראים נמצא גם בית מועד לכל חי אשר להרבנים ,
ורק גדר אבנים הנהו לחיץ בין שני המקומות האלה , ושומר אחד נוצרי
ישמור את ראשי הרפאים האלה , השוכבים במנוחה על ערש מבטחם אלה
אצל אלה במותם , תחת אשר בחייהם נפלגו בתהלוכותיהם ובדעותיהם
רחוקים איש מרעהו כרחוק מזרח ממערב .

סביבות העיר נמצאו יאורי מלח רבים , ומספרם כארבעים וחמשה ,
אחד מהם הוא הנודע בשם „סאקי״ או „טוזלי״ המפורסם ביחוד על דבר
מעיני המתכות Минеральный грязъ הנמצאים על שפתו המביאים מזור
ותרופה למיני תחלואים שונים , המעינות האלה הנם יקרי הערך והמציאות
ואפונה מאד אם נמצאו כמוהם בכל הארץ מלבד בקרים .

Digitized by Google

במרחק 3 וויערסט מן העיר לא הרחק משפת הים, על אם הדרך נמצא יאור מלח אדום ונפלא מאד, מחזה נעים הוא לראות ממרחק בשלות השמש עליו חצי רשפיה נראה כמבול אש ותמרות עשן יתאבכו במרומי האויר ממעל להיאור, ואנכי בלכתי לבקר את המקום הזה בלוית ידידי הצמא לתושיה, אשר גלוה אלי בדרך להתענות בכל אשר אתענה אנכי הר״ד נתום שו״ב מקריצעוו, חרצתי משפטי ממרחק כי אש אחזה בפנות איזה בית, אולם כאשר קרבנו מעט מעט אל המקום ההוא נעלמו האש והענן מעינינו, ובקרבנו אל שפת היאור שם נוכחנו כי מי היאור אדמו כדם, ויתוך המים על קרקע הארץ בעומק רבע אמה נראה המלח, נסינו להסיע מעט מן המלח, והנה גם הוא אדום ונקי, ובמשך שעה אחת עד אשר באנו את נציב המלח אל העיר נהפך מראהו ללבן.

מיאורי מלח אשר בכל הא׳ קרים יסיעו מדי שנה בשנה מעשרים עד שלשים מילליאָן ככרי (צענטנער) מלח אשר יובילום הסוחרים לכל ארצות רוסיא, מכרה המלח נעשה באופן כזה, אצל שפת הים יעשו תְּעָלָה מתבעת בעומק $^3/_4$ אמה באדמה, ואת התעלה יקיפו בקרשי עץ, ובקצה התעלה הקרובה אל הים עומדת מכונת עץ, וסוס אחד או שנים ימשכו את המים דרך צנור מן הים אל התעלה, ומי הים המלוחים יקפאו כנציבי קרח מחום השמש עליהם, והקרח הזה יכסה את המים ממעל ככפור דק, וכבוא השמש לערב יסיעו נושאי סַבָּל את המלח מן המים ויסתירום תחת צל ע, למען לא ימסו כאשר ירד עליהם הגשם, ואם לא יספיקו נושאי הסבל להסתירם, ימס המלח והיה למים כבתחלה.

חולים רבים יבואו אל העיר לרחוץ במי הים, יען קרקע הים במקום הזה היא אדמת חול וטוב מאד לרחצה, ימי הרחצה ימשכו על פי רוב מתחלת חדש יוני עד כלות סעפטעמבער.

בימי ממשלת הטטרים היתה העיר הזאת עיר מבצר וחומה בצורה הקיפה מסביב, בשנת 1736 בא הגראַף מיניך בראש צבאות רוסיא ויהרסוה וכי אז לא נבנתה עוד הפעם, וכן היו שם תעלות מים חיים מתחת לארץ — אשר אולי על זאת נקראה העיר בפי הטטרים „גוזלעווא׳ — ועתה לא נשאר להן כל זכר.

בשנת 1836 היה עוד מספר תושבי יעווּפאטאריע כשלש עשרה אלף איש וסך 1955 בתים וביניהם 19 בתי מסגד לטטרים, אכן למן העת ההיא ירד העיר פלאים יום יום.

מסורה קדומה בפי הקראים כי אחד ממלכי הטטרים אשר הלך לצוד ציד בסביבות העיר הזאת חלה פתאום, ובהגיעו עד שערי מות השבַע

השביע את כל יוצאי ירכו אשר ימלכו אחריו לבל יגורו בעיר הזאת ואף לבלתי קרוב אליה.

האקאדעמיק Н. Мурзакевичъ במסעו בקרים בשנת 1836 יספר, כי בהיותו באיופאטאריע הראו לו הקראים תנ"ך כ"י אשר לפי דבריהם נכתב זה איזה אלפי שנה, ודעתם נוסדה רק על איזה רשימה הנמצאה שם, ולפי דעת החכם ההוא נכתבה ביד מאוחרת, [ראה בהזורנאל לשר השכלת העם משנת 1837] ואם כן לא חסרו הקראים מזייפים בכל דור ודור עוד לפני פירקאוויץ, והוא היה המאסף לכלם.

מאיופאטאריע הולכות שתי דרכים, האחת לסימפעראפאל במרחק 63 וויערסט, והשנית לסעוואסטאפאל, והננו להוליך את הנוסע על הראשונה לסימפעראפאל, ובמרחק 19 וויערסט מאיופאטאריע יפגוש התחנה הראשונה "סאקי".

סַאקִי

העיר הקטנה הזאת "סאקי" עומדת על אם הדרך מאיופאטאריע לסימפעראפאל במרחק 1 וויערסט מהתחנה הנקראת כמוה, אצלה יאור מלח גדול ומעיני מתכות, המעינות האלה יתהוו רק בחדשי הקיץ כאשר ייבשו חפי היאור מחום השמש הרחק חצי וויערסט מן התוף, ובמקום אשר תראה היבשה ישאירו המים אשר נדעכו ממקומם רפש ובוץ במקומות אחדים, והמה אלה מעיני המתכות המביאים מרפא בכנפיהם להמון אדם רב הבאים ממרחק למצוא רפאות תעלה, היקף היאור הזה הוא 25 וויערסט מכל רוחותיו, והבאים להתרפאות ימשחו את כל גום במי רפש עב (דילעטע) הזה, החכם הרופא טראכטענבערג העמיק הרחיב לדבר אודות המעינות האלה בטוב טעם ודעת, ובצדק יוכיח בספרו אשר כתב בשפת רוסיא כי לא נמצאו עוד אנשים אשר ידעו להוקיר את המקומות הנכבדים האלה לבנות שמה בית חולים ולהושיב רופאים מפורסמים אשר יכלו להביא אשר רב למען האדם, ומלבד אשר יכלו להעלות ארוכה לרבבות אנשים, עוד עצרו בעד הנוסעים לערי אשכנז ואיטליא, והכסף הרב אשר יוציאו בנסיעות האלה היה נשאר בארצנו, והרופא החכם הזה יוסיף להבטיח כי לוא שמעו לעצתו לכונן בית חולים וכל הדברים הדרושים לחפץ הזה, כי עתה נהרו המון אורחים הנה גם מארצות אחרות.

הבוץ אשר בו ירחצו החולים הוא שחור מאד, רך וְשָׁמֵן, ואם תנסה

Digitized by Google

[illegible] לקחת את [illegible]
[illegible], אבל לא [illegible].

בשנת 1829 [illegible]
[illegible] בית [illegible]
[illegible] המסלה את [illegible]
[illegible], [illegible]
[illegible] על [illegible]
[illegible] המסלה [illegible]
[illegible] את [illegible]
[illegible] אך [illegible] בשנת [illegible]
[illegible] הקרוב [illegible].

[illegible] 14 [illegible]
[illegible] יעבור הנוסע [illegible]
[illegible] לא יפנה פה [illegible].

דרך היבשה מ[illegible]

חוב הנוסעים מ[illegible]
[illegible] ארבע שעות, [illegible]
יעבור רק פעם אחת [illegible] 65 [illegible]
כי בכל הדרך הזה אין [illegible]
חסא נגבר הדרך הזה [illegible]
מלכי הברית על היבשה בשנת 1854, [illegible]
אלמא אשר השאירו [illegible] אשר [illegible]
את אחיהם וקרוביהם [illegible] ההיא.

המסלה הזאת [illegible] על [illegible] הים. [illegible]
הנהל אלמא, קאטשא, בעלבעק אשר [illegible] את [illegible] אל הים, על
[illegible], טונמאך עמדה עיר קטנה, [illegible] אצל הנהל אלמא בימי
הטאטארים, ושם היה גם היכל להחאן, אפס [illegible]
[illegible] הפראפעססאר Brun מארעססא הוכיח כי שקר בימין [illegible].

במרחק 12 וויערסט מ[illegible] יעבור הנוסע דרך מצד יבשה
[illegible] רק 6 וויערסט, מימינו הוא הים השחור ולשמאלו יאור מלח גדול
הנקרא גם כן „יאור המלח", משם יעבור הלאה עוד 13 וויערסט על שפת
הים דרך הכפרים „קאמישלי וקאנטונאן" המעלפים בכל עצי פרי [illegible]
למכביר, גם יין רב יוציאו משם מדי שנה בשנה, משם הלאה [illegible]

Digitized by Google

הרים וגבעות לא גבוהות עד בואכה אל הנחל אלמא, מעבר הנחל יתנשאו ההרים מעט מעט עד כי באיזה מקומות הנם גבוהים מאד, משם במרחק 10 וויערסט יעבור את הנחל קאצא, ושמה יחל הנוסע להרגיש כי בקריה הברוכה הנהו: גפני אדרת יבשילו אשכלותיהם, ענבים בכל עבר ופנה, עצי פרי שונים ויקרים אשר לא נמצאו בכל ארצות רוסיא סוככים בצל דליותיהם על הנוסע אשר כבר נלאה נשוא חום השמש הבוער כתנור במקומות ההם משם יאחז דרכו לבעל־בעק העמק הנחמד המעלף פרחי הוד ונצני תפארה. ויעבור דרך הנחל הנקרא כמהו עד בואו אל מסלת האבן המוליכה ישר לסעוואסטאפאל, דרך גבעות אינקערמאן או בדרך המלך לפרור העיר הצפוני Сѣверная, לשמאלו יגלה לעיניו חצר מות הגדול להרוסים וחצר מות ליהודים אשר נפלו חלל על מרומי שדה המלחמה בסעוואסטאפאל בשנות 1854—1855.

פרטי כל המקומות האלה יראה הקורא הלאה בדברינו אודות סעוואסטאפאל וסביבותיה, ועתה נשוב לסימפעראפאל בירת כל חצי האי קרים.

סימפעראפאל

העיר הזאת הנָה בירת כל חצי האי קרים ועיר הפלך, בימי ממשלת הטאטארים נקראה בשם „אק־מעצעט‘ (בית תפלה הלבן) וכן נקראה בפיהם עוד היום, העיר הנָה גדולה ונאוה, עומדת אצל הנחל „סאלגיר, וסאמארא‘ בלב חצי האי ורחוקה מן הים, הנוסע הבא אל העיר הזאת יכיר כרגע כי אל אחת מערי הקדם הובילוהו רגליו, רוחו ישתומם לראות ברגע אחד המון לאומים שונים חולפים על פניו, עמים רבים ילידי אזיא אשר לא במהרה יפגשם בערי איירופא, ולאיש ואיש בגדים ומנהגים שונים כתהלוכות בני ארצו, איש איש ידבר כלשון עמו, ואיש לא יבין את שפת רעהו כביום בלל ה׳ את שפת כל הארץ.

בראשית ממשלת הרוסים היתה עיר קטנה ודלה, רוב תושביה היו טאטארים ומספר כל יושבי העיר עוד בשנת 1836 היה רק 6987, אכן למיום נהייתה לבירת חצי האי תגדל ותיף יום יום ומספר יושביה עתה יותר מכ״ג אלף, רוב בתי העיר בנוים בטעם בניני איירופא, חוצותיה רחבות וישרות ומרצפות באבנים, גנות עצי חמד ועצי פרי נטועים למכביר אשר יוסיפו על הדר העיר, בה גימנאזיום לנערים ונערות, בית ספר להטאטארים, בית ספר לעם, ובית ספר לבני ישראל מיוחד, בה גן העיר יפה מאד נגד בית הגובערנאטאר, בתים גדולים ויפים להממשלה, וזה לא כביר החלו

אחינו לבנות בית גדול ונחמד משכן לאביר יעקב בעצם העיר, הבית בנוי מאבני אינקערמאן הלבנות ולכבוד יהיה לאחינו.

בקצה העיר נמצאו איזה רחובות עקומים, דלים ומשחתי המראה, והוא חלק העיר „אק־מעצעט' אשר רק הטאטארים יגורו שם ועד שנת 1863 היה מספרם רב אך למן העת ההיא ימעטו שנה בשנה כי הלכו לארץ תוגרמה לשבת בין אחיהם התוגרמים בעלי דת ושפה אחת — שפת הטאטארים היא שפת תוגרמה ורק שנוים קטנים נמצאים בה, — יען קנאת הם אכלתם לשבת בין הרוסים שנואי נפשם, ומה גם משנת 1874 כאשר פקדה הממשלה כי גם המה יחלצו לעבוד בצבא, החלו לנוס על נפשם ויעזבו את בתיהם וקניניהם וילכו להם, ואף כי הממשלה לא תתן להם מכתבי תעודה לנסוע לארץ אחרת, ולא לעתים רחוקות יבואו התוגרמים באניותיהם ויעמדו אצל אחד הכפרים ומשם יקחו את הטאטארים על אניותיהם להוליכם לארצם.

בימי ממשלה הטאטארים היתה „אק־מעצעט' אחת מהערים הנכבדות בקרים ובה ישב משנה להחאן (קאלגי־סולטאן), ובה היה בית המשפט „קאדי־ליק' הרביעי בקרים (שלשה הנשארים היו בכפא, סודאק ויעני־קאלע), כאשר נסע החאן לדרכו או הלך בדרך כל הארץ אז היה המשנה הזה ממלא מקומו, ועל פי רוב היה המשנה אחד מקרובי החאן אשר התחשב ליורש עצר. פה אצל הנחל סאלגיר עמד היכלו ובתי שריו ועבדיו ונכבד היה כהחאן עצמו, וממשלתו הגיעה עד כפא אשר הביאו לו מס מיוחד בכל שנה ושנה, המקום אשר עמד ההיכל הוא בשפולי ההר במקום אשר עמדה „אק־מעצעט' לפנים על חוף הנחל סאלגיר בין צל עצים עבתים נגד הבאר הנותנת מים לכל יושבי העיר, אכן עתה לא נשאר כל זכר להיכל ההוא זולתי הבאר הזאת.

אויר העיר הזאת איננו חם ונעים כמו בהערים אשר על החפים החמים, יען פתוחה היא לפני רוח צפון אשר יקרר את האויר, ובימי החורף יקרה בה ימי שלג וקר חזק, אבל הימים האלה לא ימשכו יותר משני שבועות עד חדש ימים, והאיש הנוסע ממנה ליאלטא או לסעוואסטאפאל ירגיש כרגע בדרך חליפות האויר אשר יתחמם מעט מעט במדה אשר יתקרב אל הערים האל.

בימי הקיץ יבואו אורחים רבים אל העיר הזאת לשתות חלב סוסים (קומים) אשר יכינו שם במחיר לא יקר, וגם טוב הוא מבשאר ערי קרים, מקום מלאכת הקומים יחליפו מדי שנה בשנה במקום אחר.

בעיר הזאת יושב בעת ראש כהני דת מחמד (מופטי) ותחת ידו נמצאו המון ספרים כתבי יד ממלכי וסופרי הטאטארים, כל עם הטאטארים מביאים לו מנחה ומתן איש איש כפי מסת עשרו.

Digitized by Google

בעיר הזאת נמצאים תשעה בתי תפלה לנוצרים יונים, בית תפ
אחד לקאטולים, אחד לפראטעסטאנטים, אחד להארמענים הגריגארים
אחד להארמענים הקאטולים, ארבעה בתי מדרש וביהכנ"ס אחת ליהודי
ביהכנ"ס אחת ליהודי קרים (קרימצאקים), ותשעה בתי מסגד למחמדים.

בבית אוצר ספרים עתיקים להממשלה בעיר הזאת נמצאים דבר
וספרים עתיקי ימים אשר אספה בכל חצי האי אשר יוכלו להיות מקור נפ
לחוקרי דברי ימי קרים, וגם מעתיק ללשונות בני קדם פקדה הממש
לעמוד בראש החפצים העתיקים ההם, וביחוד מצאה חפצים יקרים בכ
„פעטראווסק" הקרוב אל העיר בדרך העולה לאלושטא, בשנת 1827 נמצ
בין תרבות הכפר הנזכר מצבות אבן עם פטורי ציצים ופרחים בולטים ו
כתובת בשפת יון, על אבן אחת היתה חרותה תבנית איש רוכב על ס
ומתחתיו כתבה אשר תזכיר את סקילור מלך הטאווראסקיטים, אודו
המלך הזה יספר הסופר הקדמון סטראבאן כי הוא ובניו בנו מבצרים ומצודו
על חצי אי הטוירי ושמה התאספו להלחם עם שרי צבאות מיטרידא
יעווּפאטאָר, מן המבצרים האלה יזכיר הסופר הנזכר את „פאלאַקיאָן" אש
לפי דעת הסופרים החדשים הוא המקום אשר עליו עומדת כעת הע
באלאקלאווא, „חאוואָן" אשר יחשבו למצוא חרבותיה אצל פעאָראסיע
ואת „נעאָפאלים" (НЕАПОЛИС) אשר עמדה על המקום הזה, וכן נמצא
עוד מצבת אבן אחת ועליה חרות תבנית שני סקיטים האחד איש שיבו
והשני עול ימים, ועוד נמצאו מטבעות עתיקות ושונות אשר מהן שלח
לעיר המלוכה לאוצר דברים עתיקים.

תרבות המבצר הזה נכרו עוד היום מחוץ לעיר, וחוקרי קדמוניו
יוכלו למצוא שם עוד חפצים עתיקים לוא חפצו לחפור שם במעבה
האדמה.

גם פה כבבחציסאראי חוצות מיוחדות לעם הצוענים ונקראו „עיר
הצוענים".

מספר אחינו בני ישראל בעיר הזאת הוא כאלף וחמש מאות משפחות
ורבים מהם עשירים נכבדים ויד ושם להם בבית ועד אזרחי העיר ומהם אשר
נשאו משאת ואותות כבוד מהקיסר בעד עמלם לטובת העיר בכלל ולאחיהם
בפרט. חמשה בתי תפלה לאחינו שמה, ובית תפלה אחד להקרימצאקים
המעטים היושבים בה, ומספרם יעלה לערך מאה משפחות, ובכלל במדה
אשר עלו היהודים בעיר הזאת על שאר אחיהם בקרים במצבם החומרי,
כן נעלו עליהם גם במצבם המוסרי, רובם דאגו לאחרית צאצאיהם ויתנום
ללמדם ספר ולשון בבתי ספר להממשלה, וגם יסדו בתי תלמוד תורה אשר
בם ילמדו בני העניים והעשירים יחדו, חצי היום יקדישו ללמודי חול והחצי
ללמודי קשט ודת, גם בין בעלי מלאכת יד ראיתי יודעי ספר ואוהבי שפת

Digitized by Google

עבר עד כי לא יכירום רואיהם כי יושבי קרים המה החפשים בכלל מעול אמונה ודעת .

מספר הקראים כחמשים משפחות בעיר הזאת , וגם מהם נמצאו כבר איזה משפחות אשר השליכו תהלוכות הטטרים אחרי גום , וישכילו לראות אור חדש תחת שמש ההשכלה , אך שנאתם להרבנים עוד לא השליכו ולא ישליכו אחרי מתי עוד , וכל השכלתם היא רק כי החליפו את בגדי הטאטארים לבגדי איירופא , וכל עלילותיהם ודרכי חייהם נשארו כמקדם אשר תארתי כבר בספרי זה חלק ראשון .

ברחוב העיר נצב פאר עמוד גדול מאבני גראניט לזכר הנסיך דאלגארוקי אשר כבש בפעם הראשונה את האי קרים תחת יד רוסיא האדירה .

בעיר הזאת נראה ברור לעין רואים ההר הגדול צאטירדאג , וכן נראה גם כל שלשלת הררי יאלא לעין הנוסע מסימפעראפאל לקאראסובאזאר , ובעלי קנה רואי יוכלו לראות גם את השלג השוכב עליו כל הימים .

סביבות העיר נטועים כרמי חמד ועצי פרי שונים למיניהם , ובה מסחר רב ביין הקרימי ובהטאבאק הטוב , בעורות כבשי קרים הנודעים בכל הארץ ביפים וחין ערכם , ובכל תבואות האדמה , וסוחרים רבים מכל ערי רוסיא הגדולה יבואו אליה לעשות בה מקנה וקנין . לא הרחק מן העיר עומד הכפר „פעטראווסקי׳ פה תפגוש הרבות עיר מבצר אשר לפי ההגדה היתה מצודת נעאָפאלים הנבנה ביד סקילור להיות לו לצור מחסה מפני המציק „מיטרידאט יעוופאטאר׳ הרודה בכל ממשלת באספארוס , כנבא לעיל .

סביבות העיר תחל הערבה הגדולה „ערבת טוירען׳ Таврическ. Степь , ולכן ישלוט בה הקור והשלג בעז כחו אשר לא יפגוש הנוסע כזאת מעולם ביאלטא וסעוואסטאפאל העומדות על החופים הדרומים , אף כי מרחקה כסעוואסטאפאל רק 60 וויערסט , מסימפעראפאל תצאנה ארבע מסלות לכל ערי קרים , האחת לסעוואסטאפאל דרך באחציסאראי , והשנית לקאראסובאזאר , והשלישית לאיוופאטאריע , ומסימפעראפאל לצד מזרחית דרומית תוליך מסלת אבן (שאססיי) ישרה אל חוף הים במרחק 44 וויערסט אל הכפר „אלושטא׳ הנודע בכל האי קרים , — כצאתך מן העיר אחרי „פעטראווסקי׳ לצד שמאל תפגוש היכל וגן נחמד קנין הנסיך וואראנצאוו הנקרא בשם „סאלגירקא׳ , ומן המקום ההוא יקח אבנים לכל מעשי חרשי אבן , הדרך הזאת תוליך הלאה אל כל החפים הדרומים .

במרחק 12 וויערסט לשמאל העיר תפגוש בכפר „עסקי־סאראי׳ (היכל

Digitized by Google

הישן) שם תראינה עיניך חרבות בנין ישן נושן אשר לפי ההגדה היה כ
בית מלאכת המטבעות להטטרים, משם תבוא אל התהנה „מאמוט־סולטאן‘ ואחריה תבוא אל הכפר „צאווקי‘ פה ניעין את הנוסע לנוח מעט, י בסביבות המקום הזה ימצא את המערה הנפלאה הנודעת בשם „קיזי קאבא‘ אשר עליו לשכור לו פה סוס ומורה דרך מאת הטאטארים ולהכ לו צדה לדרך.

קִיזִיל־קָאבָּא

(מערה אדומה)

המערה הזאת „קיזיל־קָאבא‘ חצובה בנקיק סלע אדום הנקרא „שיט הקרימי‘ על גג המערה ממעל יֵראה מרחק כמראה מנורות וכלים שוני אשר נקרו בסלע מיד מטר סוחף או נחלים נוזלים בִרבות הימים, והנחל הנקרא בָּמָהֲ ישטוף את מימיו מתחת רצפת המערה, המבוא אל המערה רע ומר מאד, ואם לא תזחל על גחונך לא תוכל לבוא שמה אף כי בעמל רב וביגיעת בשר, אכן לזאת תתענג נפשך בבואך פנימה, שם תפגוש חדרים רחבי ידים שונים, יציעות ושבכות עשויות במלאכה נפלאה מעשי ידי דורות קדומים [1]) רק הבא אל תוכה יכין בצלחתו נר למאור אשר בלעדה לא יראה מאומה מכל אשר סביבותיו.. סביב המערה הזאת נמצאות עוד מערות גדולות ומוזרות, ואחת מהנה ארוכה 700 רגל, וגם היא יפה מאד, בעמדך על מרום המערה הזאת בנקל תראה את ההר הגדול „צאטירדאג‘, ומשם תסע הלאה להתחנה „טאאושאן־באזאר‘ (שוק הארנבת) הנקראה על שם החיה הזאת הנמצאה לרוב ביערים הקרובים, ומשם תתחלק הדרך לשתים לבוא לאלושטא, האחת והיא הישנה לצד ההר צאטירדאג במרום 3 וויערסט, שם תחזינה עיניך מחזה נעים כמחזה אשר ראית בגן העיר (בולוואר) בסעוואסטאפאל מרחוק תראה את כל המקומות הנודעים בקרים:

[1]) הנוסע הצרפתי Odinet אשר בקר את המערות האלה זה כארבעים שנה הלך בלוית הטאטארי מורה הדרך יום תמים לאורך מערה אחת ולא הגיע עד מרום קצה, עד כי נאלץ לשוב יען לא הספיקו לו הנרות להאיר וגם הלחם אזל מכליו. בהמערות האלה חרותים שמות אלפי נוסעים מכל אפסי תבל, במקומות אחדים יפגוש הנוסע בתוך המערות יאורים קטנים והטאטארי ישא אז את הנוסע על כתף להעבירו.

Digitized by Google

הרים ובפרים, גם הים וכל סביבותיו, גני חמד ויערים סבוכים, הרים מפיקים לענג נפש, עוד תפגוש בזה אבעליסק גדול לזכר הנסיעה אשר נסע הקיסר המנוח אלכסנדר הראשון בכל חצי האי קרים בשנת 1824 [1] עמד על סלע גבוה 3000 רגל, ומן המקום ההוא תחל לרדת מעט מעט מרחק 12 וויערסט עד בואך לכפר אלושטא.

הדרך השנית — והיא החדשה — רחוקה מעט מהראשונה, אך הדרך הזאת ישרה ושם לא יכתת הנוסע את רגליו לעלות הרים ולרדת בקעת, על הדרך תפגוש באר מאבני שיש [2] ושם תתלכדנה שתי הדרכים האלה החדשה והישנה ולא תתפרדנה עוד. ביחוד נודע המקום הזה על ידי המלחמה אשר לחמו פה הרוסים את התוגרמים בשנת 1774, ופה אבד הנסיך קוטוזאוו אחת מעיניו בשאון ורעש מלחמה, וזולת זאת אין כל זכר דרך בדרך הזה, רק מקסם נעים יאחז את בת עינך בהביטך מכל עברים על הדר הטבע אשר שפך רוח חן ונעם על כל מדרך כף רגל, על עצי פרי שונים למיניהם הנמצאים רק על האדמה הברוכה הזאת, ועל עצי גפן ענבים הנותנים קטורה וריח ניחוח באף ההלך, ובכן תוכל לבוא באחת שתי הדרכים האלה עד הכפר אלושטא, או ללכת בדרך אחרת לבקר את מקור הנחל סאלגיר', בראשונה תפגוש בכפר ,איאן' אשר כל יושביו הנם טטארים, ושם נמצא גם בית מיוחד בעד הנוסעים, משם יוכל האיש לעבור ברגל במשך חצי שעה לראות מקור הנחל הנזכר, עוד מרחוק ישמע שאון המית המים בנפלם על שיני הסלעים, ובבואו יתענג על מחזה הטבע אשר הצבה פה חור עמוק בסלע אשר ישטוף את מימיו ברעם ורעש נורא.

---

[1] הכתובה אשר על האבעליסק תקרא לאמר: „По повелѣнію Императора Александра I, дорога сія, отъ Симферополя до Алушты чрезъ хребетъ Эйлы начата съ 1824 года, устроена въ царствованіе Императора Николая I, 1826 года, при ново-россійскомъ и бессарабскомъ Генералъ-Губернаторѣ гр. Воронцовѣ, гражданскомъ губернаторѣ Нарышкинѣ, подполковникомъ Шипиловымъ,"

[2] לזכר המלחמה הזאת בנתה הממשלה באר גדולה מאבני שיש לבן במרחק 10 ויערסט מאלושטא ועל הבאר כתובה בשפת רוסיא, וז"ל: Близъ сего мѣста, въ сраженіи противу турокъ, Михаилъ Иларіоновичъ Кутузовъ, что послѣ былъ фельдмаршаломъ и княземъ Смоленскимъ, раненъ въ глазъ.

מכפר איאן יוכל הנוסע לעלות על ההר הגדול „צאטירדאג׳ אך רוב הנוסעי לא יעלו שמה יען הדרך רעה מאד, ועל כן עלינו להוליכו לאלושטא ראשונ אשר משם יעלה על ההר בלי עמל.

מן המקום הזה יגלו לעיני הנוסע מחזות נעימים: על הים, על הר הנפלא דעמערדזי, על פאר העמוד פסל יעקאטערינא II, ועל הכפ אלושטא המעלף בכל עצי המד מרהיבי עין.

אַלוּשְׁטַא

הכפר הזה עומד במרחק 41 וויערסט מיאלטא לצד צפונית מזרחית, ובמרחק 44 וויערסט מסימפעראפאל לצד דרומית מזרחית על יר ההר צאטירדאג בעמק, וההרים קאראבאך, צאטירדאג, דעמערדזי, יסובבהו מסביב, והמה יעמדו לשטן לבל יחדור הרוח הצפוני במקום הזה.

בכפר הזה יגורו כשמונה מאות איש במספר, וסך 150 בתים לו, שני בתי תפלה למושלמנים, ואחד לנוצרים יונים, בית מקלט לחולי הים (קאראנטין) וחוף לאניות מסחר אשר תבאנה הנה בכל שנה לקחת פרי עץ שונים והיין הקרימי, עומק המים למעמד האניות הוא יותר משלשים אמה, בו עצי גפן רבים ועצומים מהיותר טובים אשר בקרים, ומספרם עד כדי מיליאן אחד, בנסעך לאלושטא לא הרחק משם תפגוש עצי תדהר גבוהים ועבים מאד, וענבי הגפן במספר 300000 עצים, קנין אחד האצילים, ושני נחלים קטנים ישטפו פה את מימיהם.

בתי הכפר הזה כלם בנוים בטעם בניני ארץ הקדם, ביותר נודע המקום הזה בספרי דברי הימים על דבר שרידי חרבות קדומים הנמצאים שמה והנראים עוד היום, הלא המה שני המגדלים הנושנים, והשלישי אשר רק עקבותיו נכרו עוד, וסופרי קורות עולם יספרו כי בימי קדם הָמָה המקום הזה מהמון אדם רב, ופה עמדה העיר הבצורה „אלוסטאן׳ להוויזאנטים אשר נבנתה מיד הקיסר יוסטינאן, ואף כי חרבות העיר ההיא לא נכרו כעת רק שני מגדלים מארמון הקיסר יוסטינאן עוד נשארו עד היום הזה, אך הכלים אשר יוציאו החופרים כפעם בפעם מבטן האדמה יעידו על אמתת הדבר הזה.

לנו בני ישראל יקר מאד זכר המקום הזה, על אשר בה ישבו הכוזרים לפי המסורה, וכן נזכר המקום בכתבי מלך הכוזרים אשר מצא זה לא כביר

Digitized by Google

הבלשן הגחל ד״ר הרכבי באוצר ספרי כתבי יד להמנות אבן רש״ף בסלע היהודים, כי אלושטא היתה אחת מערי ממלכת הכוזרים (הצפירה שנה ראשונה נומר 16) ונקראה במכתבו בשם „אלוס״ [על דרך המכתב ההוא ראה הערתי הלאה].

אורחים רבים יבואו הנה לרחוץ במי הים, וביחוד אלה אשר לא השיג ידם לשלם מחיר מעון ומחיה היקר מאד ביאלטא, ומה גם כי קרקע הים במקום הזה גם כן טוב מביאלטא.

לפי הבחינות אשר בחן הרופא המפורסם „באדקין״ מצא, כי אויר אלושטא טוב הוא מאויר יאלטא, וחום הקיץ יתמזג על ידי הרוחות המנשבות דרך המפרצים אצל ההר צאטירדאג, וכן ישיגו פה החולים גם קומים במחיר לא יקר.

הסופר קעפפען בספרו „המאסף הקרימי״ עשה תבנית מצודת אלושטא, וממנה נראה כי המצודה היתה גדולה וחזקה, ועמדה על ראש גבעה גבוהה אצל שפך שני הנחלים הנזכרים, ואחרי המצודה עמדה העיר בטוחה מפחד אויב.

בימי הגענואיזים ישב בעיר הזאת אחד מצירי ממלכתם, ועל מפות ארץ איטלקים נזכרה בשם: Lusto Lustia או Lusce Alusta.

שפת הטאטארים יושבי אלושטא בפרט וכל נוף יאלטא בכלל שונה היא משפת הטאטארים היושבים על הערבה הקרימית, ואולי הסבה לזאת היא, יען רבים מהעמים השונים אשר ישבו על החוף הדרומי התערבו ביניהם במשך הזמן ולא יפלא אפוא אם נשארו בפיהם איזה מבטאים משפתם הקדומה.

צַאטִירְדַאג [1]

הנוסע החפץ לעלות על מרום ההר הזה היותר גבוהה בכל רוכסי הרי קרים יבחר לו מורה דרך מהטאטארים, כי רק המה ינהלו את כל

[1] „צאטיר־דאג״ בשפת קדר „הר האהלים״ והרוסים יקראוהו Палатъ гора על שם האהלים והמערות הנמצאות במעבה אדמתו אשר היו בימי קדם מחסה להנודדים, או להנסים למלט את נפשם, ובימי קדם נקרא ההר הזה בשם „טראפעזאס״ (שלחן) ועל דברת הסופר הקדמון להיונים סטראבון אשר תאר בדיוק מקום ההר „טראפעזאס״ (בחלק

Digitized by Google

הנוסעים הבאים לתור את המקומות האלה על סוסיהם הקלים , אך טרם כל, יכין לו בגדים חמים במלתחתו לחסות מהקור החזק השורר על ראש ההר הזה אף בירח יולי ואגוסט, ודי אוכל ליום או ליומים כי שמה לא ימצא מאומה לאכול, ולא למותר אחשוב ליעץ להנוסע ללון לילה אחד על ההר, שם יחזה מחזה נפלא ונעים ביחוד כבוא השמש, שם ישתומם לראות כוכבי אור גדולים ובהירים מאירים אשר לא ראה כמוהם בארצות הצפון , זרועים על פני שמי קרים השונים במראיהם מביתר הארצות , ומפיקים חן ונעם לעין רואה .

מן הכפר אלושטא יוליכו הטטרים את הנוסע לאורך הנחל הקטן ,אולו־אוזען' בדרך ישרה, כל הדרך מלאה עצים רעננים ועצי פרי שונים מחמדי עין עד הכפר ,קארבעקלי' העומד בשיפולי ההר, והנודע על שם הדבש הטוב .אשר יוציאו ממנו שנה בשנה .

העת היותר נכונה לעזוב את הכפר הזה לעלות על ההר , היא השעה השלישית בלילה , יען בעת ההיא יחל ,השחר' להופיע נגה אורו , והמחזה הזה יקר הוא מכל חמדה לראות הילל בן שחר יפיץ אור בהיר בשחקים כשמש בצהרים, ואחרי אשר יעבור משם דרך היער יתנשא בגבה 700 רגל בדרך מעקל , ואחרי כן יוכל בטח בלי כל פחד להתנשא עד מרום פסגת ההר ובעמדו על ראש ההר יוכל להביט ולראות ביום בהיר את כל חצי האי קרים כמעט בלי עזרת זכוכית מגדלת (מיקראשקאפ), לצד דרום יראה את הים השחור , לצד מזרח את חצי־אי הקערטשי והים האזבי , ולצד מערב יראה את לשון ים הסעוואסטאפאלי , והמחזה היותר נעים הוא לצד צפון , משם יראה עֲרָבַת קרים הגדולה , ,הגנים והפרדסים הנחמדים הנפוצים במקומות שונים , ערים וכפרים , נהרות ונחלים , וביחוד התחנה הנודעת ,בעל־בעק' ,קאצא , אלמא , סאלגיר , וראשי בתי תפלות הנוצרים מסימפעראפאל , וביום בהיר יראה גם את העיר ,סינאפ' בקו־קז הרחוקה משם מהלך שתי מאות וויערסט במרחק שוה .

גובה ההר לפי הידיעות האחרונות הוא 5658 רגל , ועליו ינוח שלג עולמים גם בימי קיץ היותר חמים , וממנו ישטוף הנחל סאלגיר את מימיו עד סימפעראפאל , במעבה אדמתו נמצאות מערות רבות , והאחת היא הנודעת בשם ,בים־באש' (אלף ראשים) , המבוא אליה צר ושפל ומלא רפש וטיט ,

ז') מספרו ע"ד דרכי טוירען פ' ג' ד') הננו רואים כי דבריו מוסבים אודות ההר הזה , ובחצי המאה השמינית נקרא בשם אלושטא [АЛОТСТОНЪ] בימי ממשלת יוסטיניאן הראשון .

Digitized by Google

אך מראיה פנימה נפלא מאד, ושם ינוחו עוד היום עצמות ארם המון רבה, אשר לפי ההגדה נהרגו או נחנקו שמה אלף איש בזמן לא נודע.

בהתילו לעלות על ההר בגובה איזה מאות רגל יפגוש במישור חלק המכסה במיני ירקרק דשא ועצים משונים אשר לא נראו בכל חצי האי קרים זולתי על מרום הררי אלף, אורך ההר הוא בערך 10 וויערסט ורחבו 6, על מרום ההר ממעל לא נראה כל עץ וכל ירק עשב רק סלע ערום מכל צמח האדמה, הדרך העולה על ההר היא טובה ובטוחה, ועל סוסי הטטרים אשר הסכינו לעלות הרים ולרדת בקעות יוכל לרכוב אף האיש אשר לא נסה בזה בלי כל פחד.

האיש אשר יחפוץ לרדת מן ההר ישר אל המעין „סאוולוך־סו׳, עליו לשוב בדרך אחרת מאשר בא, ועליו לעבור ראשונה דרך המערה „סואוק־קאבא׳ [מערה קרה] והמערה „בים־באש׳ הנמצאות בשפולי ההר.

המערות בשפולי צאטירדאג

כבר הגדתי כי המבוא אל המערה „בים־באש׳ הוא צר ושפל, ונחוץ לזחול על גחון טרם יחדור אל תוכה, בבואו אל תוכה ימצא חדרים גדולים גבוהים ורחבי ידים, הרצפה היא לחה ומכסה ברפש ועצמות אדם יתגוללו בכל עבר ופנה ומהם גלגלות שלמות, בהמערה הזאת חורים ארוכים ומעקות ויציעות רבות מאד עד כי יסכן האיש לחדור בתוכן לבדו בלי מורה דרך, החדר היותר גדול מכלם באמצעו עשויה כיפה גדולה ונחמדה כתבנית כיפות בתי התפלה. הנוסעים אשר בקרו את המערה הזאת לפני ארבעים שנה מצאו בחדר הזה גויות אנשים שלמות עומדות נשען אל הקיר, אך ברבות הימים נפזרו עצמותיהם לכל רוח, בעת ההיא היה המבוא אל המערה טוב ונקל אך במשך הימים יסתם מעט מעט, מהגלגלות הרבות אשר נמצאו שמה בעת ההיא נשארו רק מעט מזעיר, יען כל נוסע יקח לו אחת להיות אתו למשמרת, על דברת הרופאים אשר חקרו ובחנו אודות מיני האדם אשר מצאו פה קבר, הנה הנן לילידי קו־קז, ומהן למשפחת המאנגאלים ועל כן יחליטו כי הנה עצמות הסקיטים, מצח האנשים האלה היה רחב ושפל, ויש להם דמיון עם מצחי הרפאים הנמצאים במעבה אדמת רוסיא הדרומים לפעמים, ויוכל להיות כי המערה הזאת היתה בית קברות העמים הקדמונים אשר התהללו באלילים, ולוא נסה איש לחפור במעבה אדמת המערות ההן כי עתה גלה לנו חדשות רבות ונצורות בנוגע להעמים הקדומים אשר משלו במקומות ההם.

המבוא אל המערה „סואוק־קאבא׳ הוא רחב ורק עצים עבתים יסובבוהו מסביב, גם פה הרצפה היא לחה ובמקומות אחרים גם רפש, [illegible]

Digitized by Google

נבוא אל היציע ומשם אל החדר הגדול מארבעה החדרים הנמצאים שם, גובה כיפת החדר הגדול הוא חמשים רגל, ובירכתי החדר נמצא חור גדול כתבנית מַשְׁפֵּךְ המלא מים. גם פה נמצאו לפעמים גלגולות אדם רחבות ומצח שפל וחלק, וכדרך כלל לא נפלאה המערה הזאת מהראשונה.

מהמערה הזאת נוכל לרדת אל הדרך המוליכה אל המעין „סאוולוך־סוא׳, ואף כי המורד הזה הוא מלא חתחתים בכל זאת יוכל הנוסע לרכוב בטח על סוס הטטרי אשר לא יכשל מעולם, אפס תחת זאת תתענג עין הנוסע בהביטו מסביב לכל רוח על הדר הטבע אשר שפך מלא חפנים חן וצבי תפארת על מקומות האלה, וביחוד יתענג פה חוקר טבע הארץ [געאלאג] על האבנים השונות והיפות המפוזרות הנה והנה, פה אבני גראנים ואבני שיש מצבעים שונים תרהיבנה עין הרואה, מבין חגוי הסלע יציצו פרחים ועצי חמד שונים אף כי לא נראה שם אף שעל עפר, בין העצים האלה נמצא מין עץ אשר יקראוהו „עץ הארום׳, העץ הזה נמצא למכביר בכל חרשי מצל על החפים הדרומים.

אחרי אשר יסוב הנוסע את העיר צאטירדאג יעבור דרך חרש מצל אשר שם יגדל הצמח Папоротникъ, ויבוא בין חגוי סלעים גבוהים עד הנחל „מעסארליק׳, ומשם לעמק אלמא ולהנחל הנקרא כמוהו עד „בית הנזירים דאמיאן׳.

בית הנזירים קאסמא־דאמיאן והמעיין סאוולוך־סו:

בית הנזירים הזה עומד במרחק 15 וויערסט מאלושטא בדרך העולה למעלה מהנחל מעסארליק על מרום הר נשפה בין צל עצי יער סבוכים ועבֻתים, שמה נמצאו שני בתי תפלה ובית מלון אחד בעד אורחים וראש הנזירים יקבל את כל הנוסעים בפנים מאירות.

בית הנזירים הזה נוסד על פי הגדה עתיקה בפי המאמינים לכל דבר אשר תספר כדברים האלה:

„שני אחים רופאים היו ברומא בראשית צמיחת דת הנוצרי, האחים האלה אף כי היו עובדי אלילים התאמצו בכל עז להיות עזר לכל קשי יום ולחבוש פצעי אנשים בלי כל גמול, אפס השתדלו לחקור ולדרוש אם לא שקר בימין דתם, וימלך עליהם לבבם להמיר את דתם בדת הנוצרית, אך שונאיהם בנפש ארבו לדמם ויקומו עליהם ויהרגום וימצאו קבר למו אצל נחל שוטף׳. אפס פראי קרים יספרו באופן אחר: הקיסר דיאקלעציאן מרומא אשר קצף על שני האחים האלה על אשר התנצרו שלח אותם לארץ גזירה, לקרים, ופה בין ההרים הרג אותם אחד משונאיהם אשר התקנא בהם על

טוב לבבם וגדל חכמתם בחכמת הרפואה אשר בעבור זאת נחלו כבוד רב
מאת כל יודעיהם, והרוצח קבר אותם אצל המעין הנזכר „סאוולוק־סו׳,
ימים רבים אחרי מותם קנא איש אחד מיושבי המקומות האלה באשתו ויובילה
בין ההרים האלה וינקר את שתי עיניה, ואחרי כן שלחה לנפשה אל כל אשר
ישא אותה הרוח הרחק מארם העיר, האומללה הזאת כבר כשלו ברכיה
מקוץ שינים ולא יכלה לתעות עוד, והנה נגלו אליה שני אנשים זרים ויגידו
לה כי הם המה האחים הרופאים אשר נהרגו בזה, ויוליכוה אל המעין ויצוו
עליה לרחוץ את עיניה בהמים האלה, וכרגע נפקחו עיניה ותשב אל ביתה
ותספר את הנס הנפלא אשר קרה לה, ואיש אחר מתושבי המקום אבה
לנסות אם באמת יביאו המים האלה רפאות תעלה לקשי יום, לקח כבשה
מתה וישליכה אל תוך המעין וכרגע שבה חיתה אליה ותקם על רגליה׳
וכני אז עד היום הזה יאמינו הנוצרים וגם הטטרים במי רפאות האלה ויקראו
את שם בית הנזירים על שם שני האחים הממותים ההם, ומי המעין יקראו
„מים ח י י ם׳ או „מים מבריאים׳ [כן הוא העתקות שתי המלות „סאוולוק־
סא׳ בשפת טטרית], והנוצרים והטטרים מביאים הנה את חוליהם וירחצו
אותם במים האלה וגם יקחו אתם בכליהם, עד כי לפי דבריהם אין רפואה
נחוקה לכל מיני מחלה זולתי המים החיים האלה, וביום הראשון לחדש יולי
יתאספו הנה אלפי איש מכל ערי וכפרי קרים לשפוך שיח, ובשנת 1855
השתדל הארכיפיסקאפ החערסאני והטוירי לבנות בתי נזירים בכל המקומות
אשר יסופר עליהם הגדות כאלה, וכן בנה גם פה את בית הנזירים הזה.

במרחק 3 וויערסט מבית הנזירים נמצא מקור הנחל אלמא השוטף
מראשי ההרים האלה בקרבת ההר הגדול „סינאבדאג׳, ומהמקום ההוא
שלש דרכים תתפרדנה: האחת דרך הכפר דערמענקאי, והשנית דרך ההר
„באבוגאן׳ לאלושטא או לביוק־לאמבאט, אך שתי הדרכים האלה מלאות
התחתים, ורק השלישיה דרך עמק אלמא טובה היא וישרה.

דֶעמֶערְדְזִי

לא הרחק מצאטירדאג במרחק 5 וויערסט לצד מזרח, אצל [illegible]
הנקרא כמו כן בשם זה, יראה לעיני הנוסע גם ההר „דעמערדזי׳ [illegible]
עליו במקומות אחרים זכרונות ימי קדם, הדרך העולה עד [illegible]
5½ וויערסט לצד מזרחית צפונית מן הים, לא הרחק מההר [illegible]
הגבוה ממנו. שלשלת רכסי ההרים האלה נקרא „[illegible]

Digitized by Google

מערב יתאחד בבתוק אחד עם ההר צאטירדאג באמצעות הגבעה „אנגאר־באצאו׳ המכוסה ביערים סבוכים, ולצד דרום ישטוף הנחל „דעמערדזיי־אוזען׳ עד אלושטא.

הסלעים הנוראים הנשקפים מעל ראש ההר יֵראו ממרחק כמראה פיראמידען גדולים או מגדלים גבוהים לתמהון לבב הרואה, בשיפולי ההר אצל הכפר נראה עוד שרידי מבצר ישן נושן, ובתוך המבצר נכרו עוד עקבות בית תפלה להיונים בזמן קדום.

מראה ההר הוא ירוק (גרין), ובזרוח השמש עליו, יחליף את מראהו למראה אדום צהוב, על מרום ההר בארות עמוקות מאד אשר הטטרים יחשבו עומקן עד תהום רבה.

מחזה נעים ונפלא יחזה העומד על מרום ההר הזה, בעיניו יראה עבי שחקים ידורון תחת רגליו מטה, וכאשר יביט עליהם ממעל, יראה את פניו וּגְוָיָתוֹ וגם את רעיו העומדים אצלו, או כל הנמצא סביבו בתוך עב הענן כבראי מוצק (שפיעגעל), החזיון הנחמד הזה יפגוש רק על ההר הזה, וביום ענן וערפל, גובה ההר הזה הוא 4000 רגל.

משם יוכל לעבור בדרך המלך (שאסיי) ליאלטא, ועל הדרך יפגוש את הכפר „בויוק־לאמבאט׳, ושם ימצא עוד חרבות שונות מהעיר העתיקה „לאמפאס׳ מימי ממשלת היונים, לא הרחק משם יראה את ההר „איוראג׳ הנפלא גם הוא במראהו, ואם יאבה הנוסע יוכל ללכת אל המערה „קיזיל־קאבא׳ גם מזה במרחק 4 וויערסט.

במרחק 5 וויערסט מאלושטא נמצאו חרבות עיר עתיקה להיונים והטטרים יקראו את המקום הזה בשם „מוטול׳ פה גנים ופרדסים מלאים עצים רעננים עתיקי ימים מפיקים ריח ניחוח באף האורח, מהמקום הזה יוכל לעבור דרך היער אל הסלעים הנחמדים למראה „אנטאן־קאיא׳ „וסעראוש־קאיא׳ אשר על ראשיהם נכרו עוד חרבות ימי קדם ושרידי מבצר עתיק.

שתי דרכים מעל לרכסי הררי יאלא

הנוסע אשר יאבה ללכת מאלושטא לבאחציסאראי עליו לעבור דרך רכסי הררי יאלא, בראשונה יבוא דרך גני „מוטול׳ ואחרי בן יעלה על ההרים הנזכרים בקרבת הררי „בויוק אוראגא׳, ושם ימצא חרבות משכנות עמי קדם, משם לצד צפון יחל לרדת מן ההרים דרך הכפר „קאאוש׳ הרחוק מאלושטא מסע 9 שעות, ומשם יעבור דרך הכפר „ביא־סאלא׳ וטאטארציק

Digitized by Google

העומדים לא רחוק מהעיר העתיקה „טעפע־קערמען‘, ומשם רק מסע שעה אחת לבאחציסאראי.

הדרך השניה היא דרך הכפר דערמענקאי, במרחק מסע שלש שעות מהכפר הנזכר יתרומם מעלה מעלה עד בואו אל חגו־הסלע „גורבעט־דערע‘ הגבוה 3300 רגל, ומכסה ביער עצים סבוכים בגובה עוד אלף רגל, ובבואו אל מקור הנחל „גורבעט־דערע‘ במרום 4300 רגל, יתרומם עוד במעלה ההר משך הצי שעה עד בואו אל העמוד, שם ניעץ את הנוסע להביט על כל סביבותיו ולעיניו יגלה מחזה נפלא על שלשלת ההרים מצד דרום ועל הים, ועל הרי סיד הלבנים כשלג ועל הערבה הטוירית מצד צפון, ומשם יחל לרדת בקרבת סלע הענק „באבוגאן־יאלא‘ מצד אחד וחורש מצל מצד השני, ואחר כך עליו לעבור דרך הנחל קאצא עד הכפר קאָאוש, ומשם דרך העמק עד הכפר „אולו־סאלא‘ „וביא־סאלא‘, בכפר הזה האחרון ימצא חצר מות עתיק להגאטהים ובית תפלה ישן נושן אשר חדשוהו זה לא כביר, ושם תתאחדנה שתי הדרכים הנזכרות עד בואו לבאחציסאראי.

מסלת אבן מאלושטא ליאלטא

רוב הנוסעים מאלושטא ליאלטא יסעו בדרך המלך, אכן האיש אשר יחפוץ לבקר את כל המקומות המצוינים על החפים הדרומים יבקר גם את „הדרך הישנה‘ המולכת ליאלטא בדרך אחרת על שפת הים, כאשר הסכינו לנסוע עליה טרם נעשתה מסלת האבן, ועל כן לרגל מלאכתי עלי להוליך ראשונה את הנוסע בדרך המלך, ואחר כך נבקר גם את השניה.

בשנת 1832 נעשתה מסלת האבן לאורך כל החפים הדרומים תחת פקודת הגראף ווארנצאוו, ונגמרה בשנת 1837, בעת אשר בא הקיסר ניקאלאי לבקר את קרים. המסלה הזאת נעשתה בחכמה נפלאה בין ההרים הגבוהים התומכים „באמת‘ עבי שחקים בגאון תלפיותיהם; בין סלעי מגור אשר לא סדר ולא משטר להם, בין עצי יער סבוכים ועבותים המפריעים את הנוסע מלכת, ובכל זאת נעשתה המסלה בסדר ומשטר ישר וטוב לנסוע.

התחנה ביוק לאמבאט

היא הראשונה מאלושטא, בימי קדם ישבו היונים במקום הזה, ועוד היום נכרו חרבות „בית תפלת פעאָדאר‘ ובתוך בית התפלה היה חצר מות, קרוב אל המקום דזה על מרום הר נכרו חרבות מבצר עתיק, לא הרחק משם על מרום גבעה אחרת היתה עוד מצודה אחרת הנכרת עוד היום,

Digitized by Google

בשפולי הסלע „פאראגעלמען' נראה מרחוק שרידי בית הנזירים הנקרא על שם „אליה הקדוש' ומעין מים חיים מפכה את מימיו מתחת רצפתו, משם נכרת עוד המסלה אשר הוליכה אל העיר העתיקה „לאמפאס' קרוב לשפת הים אצל הכפר „קוצוק־לאמבאט' הרחוק 2 וויערסט מביוק לאמבאט.

אחרי ביוק לאמבאט יחל ההר איודאג לשאת את ראשו ובשיא חסנו יסתיר את ההר קאסטעל וכן יראה היטב מרחוק בכל הדרך הזאת עד מאנאראטש, בהיות הנוסע על הדרך בקו ישר נגד ההר ההוא לימינו יראה את הכפר הגדול „קיזיל־טאש' [אבן אדומה] המעלף בכל צבי חמדת הטבע אשר אצל על החוף הדרומי בקרים, ממעל להכפר ההוא יתנשא סלע נורא כענק גדול ועליו נראו עוד חרבות מבצר עתיק, מראה ההר הוא אדמדם כהה, משם ילך עוד בדרך ישרה בקרבת גן הקיץ הנחמד הנודע בשם „גורזוף', ושם נמצאה התחנה השנית.

התחנה אַי־דאניל

[דאניל הקדוש]

המקום הנחמד הזה הוא אחד מהמקומות היותר טובים וברוכים בכל החוף הדרומי, הגראף וואראנצאוו הראשון קנה את המקום הזה ויצו לנטוע בו כל עץ עושה פרי יקרים, ועל פי פקודתו הובאו עצי גפן היותר יקרים מבורגוניא, בארדא, אונגארין, שפניא, פארטוגאל, מאיי מאדערא וחפי הרהיין ויטעם במקום הזה, מלבד 34 מיני גפן ילידי קרים וארצות אחרות, ולא יפלא אפוא אם הפך את הארץ לעדן ועין הנוסע לא תשבע מראות את כל ההוד וההדר השפוך על המקום היקר הזה, משם הלאה קרוב ליאלטא יפגוש בהגן השני „מאסאנדרא' גם כן קנין הנסיך הנזכר, כאשר ידובר ממנו הלאה במקומו.

הדרך מאלושטא ליאלטא על שפת הים

פה יוכל הנוסע ללכת בטח גם בלעדי מורה דרך, גם אין לו להכין צדה לדרך, יען יושבי המקומות ההם רובם הנם אזיאטים — כלומר טובי לב ומכניסי אורחים ומתאמצים למלאות משאלות האורח בכל אשר יוכלו —.

מאלושטא נהוץ לנסוע הימה דרך נחל קטן ובמשך חצי שעה נבוא לעמק „צאלמעקטשי', ומשם נסוב דרך גני חמד ושדרות עצי קפריסין לשמאל ההר קאסטעל, בעמדנו נגד ההר נראה המון ערמות אבנים מנופצות, כמו אשר כים אשר נתקשה ויהי לאבן, מתגוללות מראש פסגת ההר עד שפת הים.

Digitized by Google

מרבית האבנים האלה הנן משרידי המצודה אשר עמדה על ראש ההר, מהאבנים האלה ישנן גדולות מאד וחלקות, הטטרים יכנו את המקום הזה בשם „דעמיר־קאפו" (שערי ברזל), וכן יקראו בשם כל המקומות העתיקים אשר לא נשאר להם כל זכר בספרי דברי הימים.

על מרום ההר קאסטעל נמצאו עוד שרידי מגדלי מבצר ובנינים עתיקים הרבה מאד אשר יתענג עליהם עין כל חוקר קדמוניות.

בין סלעי מגור האלה אשר תרעד עין האדם מהביט עלי רום שיאם נמצא חצר מות עתיק עם מצבות מנופצות רבות, וקני מים (водопроводъ) על ראש ההר אשר משכו את המים ממרחק 2 וויערסט מהמעין „ווריסי" (באר או מעין בשפת יון החדשה), ובשנת 1832 כאשר נעשתה מסלת האבן מצאו במעבה האדמה קני חרס אשר על ידיהם נהרו המים אל המצודה ובית הנזירים אשר עמדו על ראש ההר, גם בסביבות ההר הזה בכל עבר ופנה נכרו עוד שרידי חרבות משכנות בני אדם בימי קדם. בשנת 1868 חפרו שם באדמה לטעת כרם והנה מצאו חצר מות עתיק עם מצבות עתיקות בשפת יון ושרידי בית תפלה, לשמאל העמק נראו חרבות רבות ממגדלי מבצר בין עצים גבוהים ועבתים אשר צמחו על חרבותיהם, העצים האלה הגם עבים מאד והוד הזקנה מרחפת עליהם עד כי כבר משכו עליהם עיני כל הנוסעים, בשטר המכירה אשר כתב אדון ההר וכל הככר הזה בשנת 1832 נמצא מחקק כי על ראש ההר נמצאים שלשה בתי תפלה „איאן" „ס"ט קאנסטאנטין" „וס"ט ניקאלאי" וכעת נראו רק מעט מחרבותיהם, והטאטארים יכנו את המקום הזה „בית נזירים אי־בראקול" (בית תפלת בראקול הקדוש).

אם ישבו גם אחינו בני ישראל במקום הזה עוד לא נמצאו חפצים כאלה עתיקים אשר יורונו זאת בלי כל ספק, אפס אם נאמין כי המכתב אשר כתב מלך הכוזרים אשר נמצא מחדש בכתבי יד ע"י אבן רש"ף איננו מזויף, הלא אז נמצא גם זכרון אחינו במקומות האלה, ויען כי המקום הזה קרוב הוא לחאראסאן ופארטעניטא אשר שם נמצאו כבר זכרון אחינו, נוכל לשפוט על מציאותם גם בזה על פי קרבת המקומות, עד אשר תורנו העת אותות ומופתים יותר נאמנים, ובעיני אין כל ספק כמעט כי נקל היה למצוא שם זכרון ליהודים לוא נסה איש אחד לחפור שם במעבה האדמה ברשיון הממשלה.

על כפות הארץ מימי הבינים בעוד אשר משלו הגענואיזים על החפים הדרומים בקרים, נמצא כתוב כי בין אלושטא ולאכבאט נמצא המקומות „פאנגראפולא" או „פאגראפאלי", והסופרים החדשים ידמו כי זה

Digitized by Google

[illegible] אשר [illegible] „[illegible]" ¹).
[illegible] בבקעה [illegible] הטעאוזים במאה הי״
[illegible] בתים חדשים למעון הטטרים
[illegible] בעצי פרי [illegible].

גן [illegible] [illegible] קאראבאך

[illegible] קאסטעל [illegible], לימין נראה הר־אב [illegible] אשר [illegible] תוך טבע הארץ, מורד מים יתלו את ההר [illegible], [illegible] על ראש ההר נראה מרחוק שתי וערב על קבו שלידק אשר [illegible] תמצא פה לימין ההר, וכל תושבי המקומות האלה [illegible] עוד היום [illegible] תהלת המנוח הזה אשר היה אח לכל קשי יום [illegible] לכל [illegible] עזרה.

במרחק ,¹ [illegible] מזה על חוף הים נעלה ההרה, לשמאל נראתה גבעת „קאראבאך" אשר עצי קפריסין גדולים יסוככוה בצל דליותיהם, לא רחק משם [illegible] הגן קאראבאך אשר היה מקנת כסף האקאדעמיק פ׳ פ׳ [illegible] הנודע אשר [illegible] וכתב אודות קרים וקדמוניותיה ושם מצא [illegible] לו בין עצי קפריסין הנזכרים.

מב בשנת 1872 חפרו באדמת המקום הזה לטעת שם עצי קפריסין והנה הרהיין [illegible] החפרים עמוד גדול מאבן שיש עם ציורים ופרחים נחמדים בין חרבות ולא יפלא [illegible] עוד איזה חפצים עתיקים.

כל ההוד וה[illegible]
יפגוש בהגן ה[illegible]
ממנו הלאה במקו[illegible]

חַאָאס

[[illegible] חפצים בלי משטר וסדר]

הדרך מאלו[illegible]

[illegible] בין ההרים יפגוש הנוסע פתאום מחזה איום [illegible] משלם מחזה נעים כזה כאשר כבר התפלא [illegible] מספח (צד 450 ע"ש) ואחריו כל [illegible] בשם „חאאס", והטטרים יכנוהו בשם [illegible] עק גדולים ונוראים אשר נעתקו מן [illegible] נחל עד [illegible] אשר

פה יוכל הנוסע ללכת ב[illegible] צדה לדרך, יען יושבי המקומות [illegible] לב ומכניסי אורחים ומתאמצים לכלא[illegible]

מאלושטא נחוץ לנסוע הימה דרך [illegible] לעמק „צאלמעקטשי", ומשם נסוב דרך גני הב[illegible] ההר קאסטעל, בעמרנו נגד ההר נראה המון ערמות מים אשר נתקשה ויהי לאבן, מתגוללות מראש פס[illegible]

Digitized by Google

נמצא אחד הגדול מכלם אשר ממרחק יראה כתבנית אדם מלובש במעיל בני הדת, ועל זאת כנוהו יושבי המקום בשם „הנזיר" (монахъ), בין הסלעים האלה נמצאו בימי קדם משכנות לבני האדם כאשר יעידו שרידי חרבות מגדלי מבצר וכלי בית נשברים אשר ימצאו פה לפעמים. כל עט ספר מהיר חסר אונים הוא לתאר על הגליון שעיפי מחשבות לב האדם בהביטו על המחזה הנורא והפראי הזה, בהרימו את עיניו למעלה על תועפות הרי עד האלה אשר בשיא חסנם יתמכו עבי שחקים עד כי ראשיהם לא יראו ביום ענן, ולפעמים יראו ראשי ההרים מעל לעבי הענן עד כי ידמה הרואה כי ינוחו העבים בחיקם, נפלאים מעשי הטבע ועלילותיו!

קוצוק־לאמבאט

המקום הזה עם הכפר הנקרא כמהו נמצא בשפולי הסלע „פלאקא" הנוגד לתוך הים ואצלו לשון ים קטן ויפה, לא הרחק ממנו תימנה תראה לשון ים האיו־דאגי, עומק לשון הים במקום הזה הוא 39 רגל ויותר, ואניות קטור תוכלנה בבטח לעמוד פה.

מקאראבאך עד לשון הים מסע חצי שעה, גן הקיץ אשר שם הוא קנין הנסיכה גאגארין, יושבי הכפר „קוצוק־לאמבאט" הנם טאטארים, בתיהם נבנו בין חגוי הסלעים אשר גם שם נכרו עוד חרבות עתיקות מהעיר „לאמפאס" זה לא כביר, אך כעת לא נשאר להן כל זכר, ונפלא כי השם „לאמפאס" [אור, או מאור] לא נשתנה כמעט בפי הטטרים אשר יכנוהו „לאמבאט". ע"ד העיר הזאת יזכיר הסופר הקדמון, סטראבון ואררייאן, מאת מערי החוף על שפת ים פאנטוס (ים השחור), וכן נזכרה העיר הזאת בפי הגעאגראף „עדריזי" מנוביען (במאה הי"ב) בשם „לעבעדי" (urbs Lebedah) וגם היתה ידועה עוד להגענואיזים כנראה מכתבי ...יחותיהם.

כֿאראסאן

...לאמבאט נמצא גן הקיץ היפה „כֿאראסאן" קנין ...קי הנודע ע"י מלחמותיו בקו־קז, הגן אשר בו ...ים על החוף הדרומי, שם פרדס גדול במורד ...מצאו כל עץ יקר אשר הובאו מכל קצות ...הדר גם בכל ימי החורף, גם שם נראו ...ה זה הוא המקום אשר יזכיר מלך הכוזרים

Digitized by Google

הוא המקום אשר יכנו הטאטארים „איר־בראקול׳ [1].

לפי הנודע ישב במקום הזה ציר ממשלת הגענואיזים במאה הי׳ והי״ד, ועל חרבות דור קדומים נבנו כעת בתים חדשים למעון הטטרי וכל סביבות ההר מכוסים בעצי פרי שונים,

גן הקיץ סַאַיַאני וקַאַרַאבַאך

מן ההר קאסטעל נרד הימה במסלה צרה, לימין נראה הר־אב מצבעים שונים אשר תתענג עליו עין חוקר טבע הארץ, מורד מים יתלו את ההר לשונים, מצר אחד על ראש ההר נראה מרחוק שתי וערב על קבו שליידען אשר היה ארון סאיאני הנמצא פה לימין ההר, וכל תושבי המקומות האלה הטטרים ימלאו עוד היום פיהם תהלת המנוח הזה אשר היה אח לכל קשי יום ומשען לכל כושל ודורש עזרה.

במרחק ¼ וויערסט מזה על חוף הים נעלה ההרה, לשמאל נראתה גבעת „קאראבאך׳ אשר עצי קפריסין גדולים יסוככוה בצל דליותיהם, לא רחוק משם הנהו הגן קאראבאך אשר היה מקנת כסף האקאדעמיק פ׳ פ׳ קעפפען הנודע אשר רבות תקר וכתב אודות קרים וקדמוניותיה ושם מצא גם קבר לו בין עצי קפריסין הנזכרים.

בשנת 1872 חפרו באדמת המקום הזה לטעת שם עצי קפריסין והנה מצאו החופרים עמוד גדול מאבן שיש עם ציורים ופרחים נחמדים בין חרבות בנין עתיק, ועוד איזה חפצים עתיקים.

חַאַאָם

[ערב חפצים בלי משטר וסדר]

ככלות המסלה הצרה בין ההרים יפגוש הנוסע פתאום מחזה איום ונעים אשר אולי לא ראה עוד מעולם מחזה נעים כזה כאשר כבר התפלא על זה הנוסע „דְיובוּאַ״ בחלק החמשי מספרו (צד 450 ע״ש) ואחריו כל הנוסעים פה אחד כנו את המקום הזה בשם „חַאָס׳, והטטרים יכנוהו בשם „סונענקאַיאַ׳, במקום הזה ינוחו סלעי ענק גדולים ונוראים אשר נעתקו מן ההרים ומפוזרים בכל עבר ופנה על מרחב גדול עד שפת הים ומהם אשר התגלגלו ממרחק כמה וויערסט לתוך הים, בין הסלעים הנוראים האלה

[1]) Кеппенъ, Крымскій Сборникъ, стр. 162

נמצא אחד הגדול מכלם אשר ממרחק יראה כתבנית אדם מלובש במעיל כהני הדת, ועל זאת כנוהו יושבי המקום בשם „הנזיר’ (монахъ), בין הסלעים האלה נמצאו בימי קדם משכנות לבני האדם כאשר יעידו שרידי חרבות מגדלי מבצר וכלי בית נשברים אשר ימצאו פה לפעמים. כל עט סופר מהיר חסר אונים הוא לתאר על הגליון שעיפי מחשבות לב האדם בהביטו על המחזה הנורא והפראי הזה, בהרימו את עיניו למעלה על תועפות הררי עד האלה אשר בשיא חסנם יתמכו עבי שחקים עד כי ראשיהם לא יראו ביום ענן, ולפעמים יראו ראשי ההרים מעל לעבי הענן עד כי ידמה הרואה כי ינותו העבים בחיקם, נפלאים מעשי הטבע ועלילותיו!

קוצוק־לאמבאט

המקום הזה עם הכפר הנקרא כמהו נמצא בשפולי הסלע „פלאקא’ התודר לתוך הים ואצלו לשון ים קטן ויפה, לא הרחק ממנו תימנה תראה לשון ים האיו־דאגי, עומק לשון הים במקום הזה הוא 39 רגל ויותר, ואניות קטור תוכלנה בטח לעמוד פה.

מקאראבאך עד לשון הים מסע חצי שעה, גן הקיץ אשר שם הוא קנין הנסיכה גאגארין, יושבי הכפר „קוצוק־לאמבאט’ הנם טאטארים, בתיהם נבנו בין חגוי הסלעים אשר גם שם נכרו עוד חרבות עתיקות מהעיר „לאמפאס’ זה לא כביר, אך כעת לא נשאר להן כל זכר, ונפלא כי השם „לאמפאס’ [אור, או מאור] לא נשתנה כמעט בפי הטטרים אשר יכנוהו „לאמבאט’. ע״ד העיר הזאת יזכיר הסופר הקדמון, סטראבון ואריאן, כאחת מערי החוף על שפת ים פאנטוס (ים השחור), וכן נזכרה העיר הזאת בפי הגעאגראף „עדריזי’ מנוביען (במאה הי״ב) בשם „לעבעדי’ (urbs Lebedah) וגם היתה ידועה עוד להגענואיזים כנראה מכתבי שטרותיהם.

כֿאראסאן

לא הרחק מקוצוק־לאמבאט נמצא גן הקיץ היפה „כֿאראסאן’ קנין אלמנת הגענעראל ראיעווסקי הנודע ע״י מלחמותיו בקו־קז, הגן אשר בו הוא אחד מהיותר יפים ונחמדים על החוף הדרומי, שם פרדס גדול במורד ההר עד שפת הים אשר בו נמצאו כל עץ יקר אשר הובאו מכל קצות איירופא, ועציו יפריחו בהוד והדר גם בכל ימי החורף, גם שם נראו שרידי חרבות דורות קדומים, אם זה הוא המקום אשר יזכיר מלך הכוזרים

במכתבו „הרי כרסאן‘, או המקום הנמצא בשם זה באזיא התיכונה מזרחית לים הכספי ? אין לנו עוד במה להכריע.

פארטעניט

במרחק 2 וויערסט מבאראסאן על חוף הים בעמק נחמד ונעים על יד ההר „איודאג‘ נמצא גן הקיץ והכפר פארטעניט, חוף לשון הים במקום הזה טוב הוא למעמד אניות יען ההר הנזכר יפריע את הרוח מחדור אל תוכה, ערוץ נחלי מים חיים השוטפים מראשי ההרים ישטפו מימיהם אל הים דרך העמק הזה, אשר על כן ישגשגו שמה כל עצי פרי יקרים ושם יגדל הטאבאק הטוב בכל חצי האי קרים אשר יוכל להתחרות את הטאבאק התוגרמי היותר טוב ; כפי אשר הראה לי פקיד הגן כתוב בספר נמצאו שמה יותר משני אלפים מיני פרי עץ שונים מכל הנמצא בארצות איטליען, שווייץ, צרפת, אונגארין, שפניא, מאדערא, פארטוגאל, תוגרמה וכו׳, גם עצי גפן רבים מהמינים היותר מובחרים בקרים.

מהנוגע לתולדות המקום הזה בספרי דה״י, נראה כי מספר רב מהיונים ישבו פה, ויוכל להיות כי היתה פה עיר ידועה בשם זה אשר על זאת תעידנה החרבות הרבות ועקבות בית תפלה אשר מצאו החופרים זה לא כביר בעמק ועל ההר איודאג הקרוב לו. במקום הזה נולד ס״ט יאָהאן הגאטהי אשר חי במאה השמינית למספר הנהוג, ישנם מהסופרים החדשים אשר יחשבו כי על המקום הזה עמד „היכל הבתולות‘ או היכל דיאנא אשר שם הביאו זבחי אדם לעולה על מזבחה הארור, בימי ממשלת הטוירים אשר מספרם היה רב מאד בחצי האי הזה וביחוד על ההרים, על דברת הסופר העראדוט, אכן ההשערה הזאת לא תוכל להתאמת עוד כל עוד אשר לא מצאו כל אות ומופת לחזק דבריהם.

במאה הי״ד והט״ו היה המקום הזה תחת יד הגעאוניזים, ופה ישב ציר ממלכתם או פקיד המקום, ובכתבי שטרותיהם נזכר המקום הזה בשם (Partenice), והסופר עדריזי הנזכר יכנהו בשם „בערטאביטא‘.

בנוגע לאחינו בני ישראל נוכל להחליט בטח כי גם המה ישבו במקום הזה, ואני בעצמי מצאתי שם שתי מצבות אבני שיש שבורות אשר נכרו עוד עליהן אותיות עבריות, וכן מצא עוד איש אחד במקום הזה טס כסף עם כתבת בשפת עבר אשר לפי הנראה היה הטס הזה מספר תורה כמנהג היהודים, והסופר היוני Кондараки מיאלטא מצא שם מצבת אבן בכתובה עברית אשר העתיקה בספרו, אך ההעתקה נעשתה על ידי נוצרי לא למד, ועל כן קשה להבינה, ואנכי הלכתי בכונה לראות את האבן הזאת ולא

Digitized by Google

מצאתיה, וכפי אשר הגידו לי פקידי פארטעניטא לקחה האבן הזאת לעיר המלוכה על ידי הפראָפעססאר סטרוקאוו, וכן נזכר המקום הזה במכתב מלך הכוזרים לאחד ממקומות ממשלתו [1].

כאשר נלכד חצי האי קרים בידי הרוסים נתנה הקיסרית יעקאטערינא II את המקום הזה במתנה להדיפלאמאט הנודע פרינץ דע־לין הצרפתי, ותחת צל עצי אגוז הגדולים והעבים הנמצאים פה, כתב הפרינץ את מכתביו להקיסרית.

עומק מי הים על חוף פארטעניט הוא 53 רגל, וטוב הוא מאד לרחוץ בו, אויר המקום נחמד ונעים בכל עתות השנה.

אַיוּדַאג [2]

[הר הדוב]

ההר הזה הִלקתו הטבע מיתר אחיו ובין רוכסי הררי יאלא לא ימנה, גבהו 2000 רגל, ארכו 3 וויערסט ורחבו 2, ההר שָקוע רחוק בלב ים, מכף רגלו ועד ראשו מכוסה בעצי יער סבוכים, מצד יאלטא או גורזוף אין לאל יד איש לעלות עליו, רק מצד פארטעניט ישנה מסלה קְטנה אשר תוכל לעלות במשך שעה וחצי, העומד על מסלת האבן (שאססיי) מצד יאלטא יתראה לפניו כחיה גדולה שוכבת בלב ימים אשר על זאת קראוהו בשם „הר הדוב", ועל דברת „טעטבו־דע מאריני" נקרא בפי יורדי ים התיכון בשם „Camillo" [הגמל], והחכם קעפפען אשר חי בסוף המאה העברה יעיד כי נקרא בפי הטאטארים „ביוק־קאסטעל" (מבצר גדול), וכן נקרא גם בכתב יד אחד בשפת קדר משנת 1686, ולא ידעו עוד מהשם „איודאג".

---

[1]) המכתב הזה הוא מעתק מהמכתב הנדפס בספר הכוזרי (ראשונה ע"י ר"י בן פקרים) בזאת, כי יציין מלך הכוזרים את מקומות ממשלתו בקרים בפרט, כמו: פארטעניט, למבט, אלוס, אלוביכא, וכו', ולפי דעתי נזדייף גם המכתב הזה כמו כל מציאות אבן רש"ף, ויש לי ראיות ומופתים חזקים להראות זיוף המכתב הזה, אבל לא זה המקום לזאת.

[2]) המלה „אַי" מורה (קדוש) בשפת קדר, ושמות מקומות הנקראים בש[illegible] יפגוש הקורא כפעם בפעם בקרים, על שם בתי התפלה ובתי הנזירים אשר היו [illegible] אשר משלו בקרים, וכן יוכל להיות כי נקרא גם ההר הזה אי־דאג (הר ק[illegible] בפי ההמון נקראו „אַיוּ" המורה (דוב) רצה לומר הר הדוב, והרוסים [illegible] Медвѣдь-гора, ובפי הטאטארים הזקנים נקרא בשם „ביוק־[illegible]"

Digitized by Google

מוראוויאור־אפאסטאל בספרו אודות טאורידא והגוסע דיובוא ועו אחרים אבו להוכית כי זה הוא המקום „קריאומעטאפאן׳ הנזכר אצל סטראב (חלק שביעי צד 309) אפס כבר הוכיחו אחרים את טעותם, יען סטראב יאמר בדברים ברורים כי גבעת „קריאומעטאפאן׳ (מצח האַיָל) הוא נגר הו אזיא „קאראמוויצא׳ ולמעלה, והמקום הזה יאבו להראות כי זה הוא המקו „איא׳ אצל סאַריצא קרוב לבאלאקלאווא, ואחד מהסופרים הקדמונים יספו כי „מלאמפאס׳ עד קריאומעטאפאן יחשבו 220 שטאדיען או $29\frac{1}{4}$ פרסא׳ (רומיות), וזה הוא בערך 37 וויערסט, והדבר הזה לא יתכן באמת כ מרחק המקום מקוצוק לאמבאט עד איודאג הוא רק בערך 7—8 וויערסט ולא יותר.

במסלה העולה על ההר בחצי הדרך הפגוש קיר עב מבנין עתיק ועל הנוסע לעבור דרך הקיר אשר היה שם שער אבנים, משם הלאה נראה עוד יסוד בנין גדול, ולא הרחק גם מזה נראו שתי שדרות ממגדלי מבצר, ומספרם שלשה עשר אחד כנגד אחד, אשר לא נשאר מהם רק חרבות יסודותיהם ועוד איזה שרידים.

על מרום ההר נראו שרידי בנין עתיק בעל ארבע קְצָוֹת, אשר מצאוהו זה לא כביר החופרים, ובאמצע הבנין מצאו עצמות אדם אשר לזאת לא רחוק הדבר מלהאמין כי הבנין הזה היה אחד ממזבחי הטוירים הפראים.

זה לא כביר חפרו בקצה ההר מזרחה וימצאו שמה שרידי בית תפלה ועמודי אבני שיש, וכן מצאו עוד בית תפלה בראשית הכבש חצי האי לפני הרוסים, וגם שמה מצאו עמודי שיש מצבע ירוק ולבן ונמצאים כעת אצל הנסיך וואראנצאוו באלופקא.

בשנת 1871 מצאו החופרים לא הרחק מבית פקיד פארטעניט חרבות בית תפלה עתיק, ובו מצאו מצבות אבני שיש עם כתובות בשפת יון, ומהן נראה כי הבית הזה נבנה במאה הט״ו, רצפת הבית היתה מאבני שיש באמצע ומאבני מָאזַאִיק בירכתו.

כאשר נרד מן ההר לימין נפגוש בגן „ארטעק׳ וגם שם נמצא בית תפלה עתיק להיונים, ושם הוא חוף טוב למעמד אניות, עומק הים במקום ההוא, הוא 112 רגל, ומִשם לאורך חוף הים לא נמצא עוד כל דבר עתיק זולתי גנים וכרמים המכסים את פני כל שפולי ההרים, וכפר קטן אשר רק טאטארים יגורו בו.

בין המקומות השוממים האלה לפני חמשים שנה גרה פה אשה אחת גלמודה אשר הפליאה את כל יושבי המקום בתהלוכותיה ובדרכי חייה, האשה הזאת היתה לפי הנראה ילידת צרפת ונקראה בשם גראַפינא Guacher; בכל תהלוכותיה התנהגה כמו אשה נזירה, לעתים לא רחוקות

ואה חכבת תפושה ברוב שרעפיה על שפת הים בין חגוי הסלעים ויערים טובים למשכן הנסיכה לבית נאליציאן אשר גרה בקארעאיז בימי אלכסנדר הראשון, וכפי הנודע התקבצה אז חברה קטנה על החוף הדרומי בקרים אשר נגרשה מעיר המלוכה על אשר יסדו שם חברת מגיני הדת כאשר יספר הלאה, ופה ישבה גם הבאראנעססא קריודנער, וגם הגראפינא הגלמודה „גאשער׳ היתה אחת מבנות חברתן, אפס אחרי מותה פה במקום הזה בגן הקיץ אשר לה נגלה הדבר כי כל ימי חייה נשאה מתחת לבגדיה מן בגד אשר כסה את כל גוה כמיני הבגדים אשר ילבשו המשחקים על במת ישחק, וכי היתה הגראפינא הנודעה „דע לא־מאטט׳ אשר יסרוה בשוטים לעיני כל על ככר גרענוויל בפאריז, ופה החליפה את שמה לבל יכירוה ותלבש בגד אחר כמראה עור בשר אדם לבל יראה בשרה הפצוע, ואשת הגעלאג הצרפתי „האממער דע־געל׳ בספר „מסע בערבות ים הכספי׳ תספר בפה מלא כי זאת היא האשה הגראפינא דע לא־מאטט ולא אחרת אשר ברחה לבריטניא ומשם באה ותסתתר בקרים.

גורזוף

אחרי אשר נעזוב את שער ארטעק במסלה העוברת לפני גן בני פלטאן־קירים־גיריי עלינו לעלות על ההר או הסלע גורזוף, בבואנו אל הכפר הנקרא גם כן בשם זה יגלה לעינינו עוד הפעם מין תהו ובהו — האָם — כאשר ראינו אצל סונענקאיא, אפס החן ונורא הוד אשר ראינו שם לא יראו פה.

בבואנו אל הכפר נראה סלע גדול שקוע בלב ים ואצלו בית קטן, ואם נעלה על מרום הסלע נראה חומת מצודה בצורה אשר נבנתה בפקודת יוסטינאן בעת אחת עם מצודת אלושטא, ובין חרבות המצודה נראה עוד כעת שרידי דיק וסוללות, וכפי הנראה הקיפה המצודה את העיר גארזווויטאוו אשר ישבו בה היונים, במאה הי״ד היה המקום הזה תחת ממשלת הגענואיזים אשר הושיבו בו אחד מציריהם או פקידיהם, ועל מפת הארץ להאיטלקים נמצא זכר המקום הזה בשם „עיר Gorzanium, Grasui„ והסופר ערדיזי יכנה אותה בשם „נארורא׳.

בשנת 1468 עבר במקום הזה הסוחר הרוסי אפאנאסי ניקיטין מטווער בעת אשר שב ממסעו להודו — עוד טרם נמצא דרך הים להודו על ידי הספן וואסקא־דע־האמא, — ואחרי אשר עבר דרך טראפעזונד וקאפפא נאלץ להשאר בבאלאקלאווא תורזוף על ידי סער הים. ובספורו „מסע על שלשה ימים׳ יספר לאמר: הרוח נשא אותנו לבאליקאיע (באלאקלאווא) ומשם עד לרזוף (גורזוף) ושם עמדנו חמשה ימים, ובחסדי האל באנו

לקאפא, ומשם באנו לפיליפאוו במשך תשעה ימים [1]. ומזה נראה עוד כי בעת ההיא היה שם חוף לאניות אחרי אשר יכלה אניתו לעמוד ש[illegible] חמשה ימים.

אחרי הגענואיזים בא המקום הזה תחת יד התוגרמים, ובמצודו[illegible] הזאת חנו צבאותיהם, והם המה בלי ספק אשר החליפו מעט את הש[illegible] גורזוויטאוו לגורזוף.

בכפר הזה יגורו טאטארים רבים ועשירים, יען אדמת המקום הברוכ[illegible] והפוריה הזאת תעשיר את בעליה, והמקום הזה הוא אחד ממקומות הנחמד[illegible] והברוכים בכל החוף הדרומי, מן הכפר נרד אל הנחל „סיונארפוטאן" וש[illegible] נמצא גן הקיץ והפרדס הנחמד קנין הסענאטאר פונדוקלעיא.

עומק מי הים במקום הזה הוא 105—120 רגל, קרקע הים הוא חו[illegible] דק, וטוב למעמד אניות ולרחוץ שם בעד החולים.

הפרדס היפה והנחמד הזה קנין הסענאטאר הנזכר הוא אחד מהיותו[illegible] טובים ויפים לא לבד בקרים כי אם אחד מהיפים בתבל, ואין קץ לכל ההו[illegible] וההדר אשר שוה עליו הטבע, ומלבד אלופקא אין לו כל דמיון על החפי[illegible] הדרומים, לא אגזם אם אומר כי עצי פרי ועצי חמד אשר נטעו במקום הז[illegible] נאספו מכל קצוי תבל, פה נעשו מסלות יפות להתהלך לשוח לרוח היום סכות נחמדות להתקרר מחם הלוהט במקומות האלה יותר מבכל חצי הא[illegible] פה יגדלו הענבים הטובים אשר יוכלו להתחרות את ענבי מאדערא, והי[illegible] אשר ידרכו מהם יובל למרחקים וימכר במחיר יקר, ונקרא בשם „יין גורזוף".

אויר המקום הזה הוא טוב ונעים בכל עתות השנה, קרקע הים הוא חול דק וטוב מאד לרחוץ שם בעד החולים הבאים ליאלטא.

בעת אשר נלכד חצי האי קרים לפני הרוסים היה אדון המקום הנחמד הזה ההערצאג דע־רישעליע הראשון אשר יסד את העיר אדעססא, והוא היה הראשון אשר בנה פה היכל יפה, ובשנת 1820 ישב בהיכל ההוא המשורר הרוסי „פושקין" עם משפחת הגענעראל ראיעווסקי.

במרחק מסע חצי שעה מגורזוף נמצאה התחנה „אי־דאניל" על מסלת האבן, ומשם יוכל הנוסע ללכת ליאלטא ישר בדרך המלך או להשי[illegible] סוסים מבית הרצים, אפס המסלה על שפת הים היא יותר יפה ונעימה למראית עין, על כן נוליך שם את הנוסע.

משם יעבור במסלה צרה דרך הכרמים ויפגוש בשרידי חרבות שלשה מגדלי מבצר אשר לא ידעו מי היו הבונים אותם, משם יחל להתנשא על

---

[1]) Пол. соб. русск. лѣтопис. т. VI, стр, 354.

ההר דרך יער עצי קטף (Можжевельникъ) עד בואו אל גבעת „ניקיטא' אשר בימי קדם עמדה שם העיר „סיקיטא' להוויזאטנים, עם מבצר ומצודה על גבעה נשאה התודרת בלב ים.

במאה הט"ז עמדה עוד העיר הנזכרת על תלה כאשר נמצא זכרה בין שטרות קאנסטאנטינאפאל, ובפי הגענואיזים נקראה בשם Jallita, או Gorzowium, והשם ניקיטא החליפו המאמרים בלי ספק מסיקיטא.

אחרי אשר נעלה על הגבעה, נרד משם עוד הפעם במסלה קטנה אל גן הקיסר הנקרא בפי כל בשם „גן ניקיטא'.

מרחק המקום מגורזוף לגן ניקיטא הוא מסע שתי שעות.

גַּן נִיקִיטָא

НИКИТСКІЙ САДЪ

בשם הזה „ניקיטא' נקרא לשון ההר היוצא הימה אשר על ראשו נראה שרידי קיר ממבצר היונים הנקרא לפנים במאה הי"ב „רוסקאפקאלע' אצל הים במרום ההר בגובה 70 רגל נמצא מערה נושנה הנקראה בפי הטטרים „קאלע־קאבא' (מערת מצודה), ארכה 10 אמות, רחבה 8, וגבוה 4 אמות, במקום הזה לא הרחק משפת הים נמצא הגן הנודע בשם ניקיטא; קנין הקיסר, ובו גינת ביתן (באטאנישער גארטען) הנוסד בשנת 1812 מיד ההערצאג רישעל. בין העצים הנפלאים המלאים בגן הזה, נמצאו גם עצי מחט 64 במספר, תחת פקודת הדירעקטאר אשר על הגן, שם עצים רעננים עתיקים מאד, ובתוכם גם עצי ברושים רבים, סביבות העצים יגדלו מיני צמחים גדולים וסבוכים מאד עד אשר יסתירו את העצים הגבוהים בגבהם, ביחוד נעים לראות את עצי אגוז הגדולים הנמצאים שמה במספר רב מאד, ועליהם יריחו בריח ניחח נעים ונפלא, פה תפגוש גם עצי משי, ועליהם פרי המשי Шелковицы גדולים מאד, ויקרים במציאות.

על ראש ההר אצל הגן נראו שרידי חרבות קדומים אשר לפי ההגדה עמדה לפנים במקום הזה העיר „סיקיטא' להיונים, ובכלל הנה הגן הנפלא הזה הוא כגן ה' כארץ מצרים, לא תשבע העין מראות, ולא תמלא האוזן משמוע, כי אין כמהו בכל הארץ.

Digitized by Google

מַאנַאךַאטְש

על המקום הזה עמד לפנים כפר להיונים, ורחוק מיאלטא 5 וויערסט בשנת 1828 חלק הנסיך וואראנצאוו 200 כברות ארץ (מארגען) לאנשים שונים למען יטעו כרמים, ובימים ההם נוסד במקום הזה גם בית ספר לכורמים וליוגבים ולמלאכת היין, ועוד גם היום ידרכו שמה יינות שונים כהבורגאני, הרהייני, הפארטוגלי, השפאני, האיטליני, האונגרי, בורדא, והיין היוני, וכל היינות האלה יעשו מעצי גפן אשר הובאו הנה מהמקומות הנזכרים ונטעים בזה. מספר עצי הגפן במקום הזה, יחשבו לסך 42270, ובימים הראשונים בהוָסד בית הספר, נתנו עצי גפן חנם אין כסף לכל הורש, ומשנת 1846 עד 1853 נשלחו לקרקז, לבעסאראביע, ולפלך חערסאן עצי גפן במספר 650500. בית הספר למלאכת היין הנה הוא עומד תחת פקודת הדירעקטאר מגן ניקיטא.

מַאסַאנְדְרַא

המקום הנחמד הזה גם הוא קנין הנסיך וואראנצאוו, ורחוק רק 3 וויערסט מיאלטא, אצלו מעין הנקרא כמהו, גם פה נראו חרבות קדומים מפוזרות במקומות שונים, על מרום ההר יתנוסס היכל הנסיך מפאר מאד אשר אין ערוך לו, אצלו בית תפלה לנוצרים הבנוי בטעם הוויזאנטים נאוה מאד, המקום הזה כלו מכוסה בעצי חמד עבֹתים ועצי פרי יקרים שונים למיניהם, ביחוד יגדלו שמה עצי גפן היותר טובים בקרים, ויין לרוב ימכר שמה בכל שנה ושנה, ונודע בשם „יין מאסאנדרא״.

לבקר את הגן הנחמד הזה הוא קשה מאד, יען בלעדי רשיון הפקיד ובכתב חתום בחותמו לא יכול איש לבוא שמה.

ממאסאנדרא ישתרע גן הקיץ קנין האציל פאניטאווסקי, ולצד ימין נראה עמק דעריקאי ואי־וואסיל, ומשם תשתרע מסלת אבן ישרה עד יאלטא.

יַאלְטַא

העיר הזאת עומדת בקרן בן שמן על חוף ים השחור בשפולי הר רם ונשא משלשלת הררי „יאלטא״ הגבוה 5008 רגל, העיר הזאת יפה היא עד מאד, וכל בניניה בנוים בטעם הוויזאנטים, העיר לבדה קטנה היא, אך רבים מאצילי הארץ אשר אִוּו לתת משכנם בה, בנו להם היכלי תפארה

Digitized by Google

האינזינער אשר בנה את המסלה הכבדה הזאת עד אשר המים בין צורי מכשול וסלעי מגור בחכמה נפלאה, החל לבנות מסלה חדשה משם הלאה עד באחציסאראי מעל לראשי הררי יאלא למען יהיה מעבר טוב דרך ההרים מהחוף הדרומי אל הצפוני, וכאשר תשלם מלאכת המסלה הזאת תצמח מזה טובה גדולה לכל יושבי קרים.

יושבי העיר ישתדלו מיום ליום לפאר את העיר וליסד בה דברים טובים ומועילים להקל על האורחים הרבים אשר ינהרו אליה למצוא בה רפאות תעלה, ובבית המלון החדש „עדינבורג" יוכל האורח להשיג חדר למשכן לו כעת גם בעד רו"כ אחד ליום.

בית מלון השני אשר יסדה חברת השותפים: סטרוווע, ציתאצאוו, טבאנין, הנסיך וואראנצאוו, ורופאי הקיסר קארעל ובאדקין והבאראן וראנגעל, עומד על כר נרחב לא רחוק משפת הים ותבנית היכל נחמד לו ומחיר בנינו עלה עד איזה מיליאָן שקלי כסף, ושם נמצאו כל צרכי החיים ותענוגות בני האדם כבכל ערי ממלכות איירופא, והחדר היותר זול הוא שלשה רו"כ ליום.

כל האורחים הבאים לשבת ביאלטא רובם ככלם הולכים לבקר את כל המקומות הנפלאים סביבות העיר בעגלות צב או ירכבו על סוסי הטאטארים אשר נקל להשיגם בעיר בבית מלון מיוחד לזה.

הבאים לרחוץ במי הים ימצאו פה בתי רחצה טובים במחיר לא יקר, אפס חוף הים ביאלטא מלא הוא אבני גיר קטנות ועל כן לא טוב הוא לרחוץ שם בעצם העיר, וכן ניעץ להבאים לשאוף רוח צח ואויר נעים לשים משכנם מחוץ לעיר באחד מבתי הקיץ, יען אויר העיר איננו זך ונקי לפעמים מהמון הנוסעים והאורחים הממלאים את העיר מפה לפה, והעיר קטנה מאד לא תוכל להכיל את כלם.

אניות הקטור תבאנה אליה בימי הקיץ ארבע פעמים בשבוע, שתי פעמים מאדעססא, ושתי פעמים מקו־קאז וחפי ים האזאווי, ובימי החורף רק פעם אחת מזה ומזה, אפס בעת אשר ישבו שם בני משפחת הקיסר תרבינה האניות לבוא, ובעת החורף כאשר יהיה סער גדול על הים תעבור לפעמים האניה ולא תתיצב על חוף יאלטא, יען לשון הים פתוחה לפני הסער והאניה לא תוכל להתקרב אל החוף.

בימי קדם היתה העיר הזאת ביד היונים אשר קראוה בשם „יאליטא" [illegible]נוה עוד היום, והסופר עדריזי במאה הי"ב יכנה אותה בשם „גאלליטא" [illegible]יטא], ועל מפות הארץ מחמאה הי"ד נקראה „קאלליטא", „גיאליטא", [illegible]יטא", ובימי הגענואיזים היתה העיר הזאת להם לנחלה, ואחד [illegible] ישב בה.

Digitized by Google

ברחוב העיר יראה מרחק את „קלחת המים' Водопадъ הנקרא בשם :

אוצאן־סו

(מים פורחים או שוטפים באויר)

במרחק 6 וויערסט מיאלטא בעמק עמוק בין הררי יאלא נמצא אשד המים „אוצאן־סו', הדרך אליו תשתרע על יד הנחל הנקרא כמהו, ומשם יעבור הנוסע על המסלה החדשה אשר נעשתה בפקודת הקיסרית מהליוואדיע, עד אוצאן־סו, על אם הדרך לא למותר הוא לסור בדרך אחרת לצד ימין במורד, שם ביער עצים רעננים נמצאו שרידי חרבות מבצר עתיק, הנקרא בפי הטאטארים „אוצאן־סו־איסאר'. המבצר הזה נבנה על מרום סלע כבד השוכב כענק על אם הדרך, המבצר הוא עגול וצר, עובי קירותיו הוא 1⅓ ארשין (בערך ארבע רגל) ונבנה מאבנים גדולות ומרובעות, מכל המבצר נשארו רק שערים גדולים עשוים ככיפה עגולה בגובה 24 רגל, והעצים הגבוהים אשר יכתירוהו מסביב לא יגיע מרום קצם גם עד יסוד הקיר מתחת, הנה כי כן גובה הסלע אשר עליו נבנה המבצר, אך הכיפה העגולה תהרס מיום ליום.

תבנית בנין המבצר הזה שוה להמבצר אשר באינקערמאן וצערקעס־קערמען ויוכל להיות כי היה אחד ממבצרי הגענואיזים, התכלית לבנין המבצר במקום שמם הזה היתה בלי ספק להיות מחסה מעבור מהחוף הצפוני אל החוף הדרומי, יען המקום הזה הנהו המעבר הראשי דרך הררי יאלא עד באחציסאראי, וכן נבנה מבצר חזק ונורא כזה גם בעבר השני מעמק יאלטא.

אשד המים אוצאן־סו נמצא למעלה מהמקום הזה, ממרום הר סלע יראה נחל מים שוטף ברעם ורעש נורא עד כי נשמע הרעש במרחק 20 וויערסט — ביחוד בחדשי אפריל ומאי —, ממרחק יראה כנחל תולה באויר אשר על כן יכנוהו היונים „קערמַאסְטַאְ־נערא" (מים תלוים, בשפת יון החדשה), המים בנפלם ברעש משן סלע אחד על השני וכן הלאה עד נפלם על הארץ יזו קצף נורא ומרחוק נראה כנחל חלב שוטף ממרום. גובה שטף המים מראש הצור לא נודע אל נכון יען קשה לחרוץ משפט במבט עין לבד, וכותב ספר מסעות הקיסרית יעקאטערינא II בקרים יעיד כי שטף המים הוא ממרום 150 סאזען (1050 רגל) ויותר, ולפי ראות עיני נכונים הדברים, בירחי יולי ואגוסט ימעטו בו המים, הנחל השוטף ממנו מים חיים ישטוף את מימיו אל הים דרך לב העיר יאלטא.

אצל אשד המים נבנתה סכה יפה בעד משפחת הקיסר, ומשם יעלו אל השטף במסלה קטנה.

Digitized by Google

האינזינער אשר בנה את המסלה הכבדה הזאת עד אשר המים בין צורי מכשול וסלעי מגור בחכמה נפלאה, החל לבנות מסלה חדשה משם והלאה עד באחציסאראי מעל לראשי הררי יאלא למען יהיה מעבר טוב דרך הדרים מהחוף הדרומי אל הצפוני, וכאשר תשלם מלאכת המסלה הזאת תצמח מזה טובה גדולה לכל יושבי קרים.

יושבי העיר ישתדלו מיום ליום לפאר את העיר וליסד בה דברים טובים ומועילים להקל על האורחים הרבים אשר ינהרו אליה למצוא בה רפאות תעלה, ובבית המלון החדש „עדינבורג' יוכל האורח להשיג חדר למשכן לו כעת גם בעד רו"כ אחד ליום.

בית מלון השני אשר יסדה חברת השותפים: סטרוווע, ציחאצאוו, טבאנין, הנסיך וואראנצאוו, ורופאי הקיסר קארעל ובאדקין והבאראן וראנגעל, עומד על כר נרחב לא רחוק משפת הים ותבנית היכל נחמד לו ומחיר בנינו עלה עד איזה מיליאָן שקלי כסף, ושם נמצאו כל צרכי החיים ותענוגות בני האדם כבכל ערי ממלכות איירופא, והחדר היותר זול הוא שלשה רו"כ ליום.

כל האורחים הבאים לשבת ביאלטא רובם ככלם הולכים לבקר את כל המקומות הנפלאים סביבות העיר בעגלות צב או ירכבו על סוסי הטאטארים אשר נקל להשיגם בעיר בבית מלון מיוחד לזה.

הבאים לרחוץ במי הים ימצאו פה בתי רחצה טובים במחיר לא יקר, אפס חוף הים ביאלטא מלא הוא אבני גיר קטנות ועל כן לא טוב הוא לרחוץ שם בעצם העיר, וכן גיעץ להבאים לשאוף רוח צח ואויר נעים לשים משכנם מחוץ לעיר באחד מבתי הקיץ, יען אויר העיר איננו זך ונקי לפעמים מהמון הנוסעים והאורחים הממלאים את העיר מפה לפה, והעיר קטנה מאד לא תוכל להכיל את כלם.

אניות הקטור תבאנה אליה בימי הקיץ ארבע פעמים בשבוע, שתי פעמים מאדעססא, ושתי פעמים מקור־קאז וחפי ים האזאווי, ובימי החורף רק פעם אחת מזה ומזה, אפס בעת אשר ישבו שם בני משפחת הקיסר תרבינה האניות לבוא, ובעת החורף כאשר יהיה סער גדול על הים תעבור לפעמים האניה ולא תתיצב על חוף יאלטא, יען לשון הים פתוחה לפני הסער והאניה לא תוכל להתקרב אל החוף.

בימי קדם היתה העיר הזאת ביד היונים אשר קראוה בשם „יאליטא' וכן יכנה עוד היום, והסופר עדריזי במאה הי"ב יכנה אותה בשם „גאלליטא' [דזאליטא], ועל מפות הארץ מחמאה הי"ד נקראה „קאלליטא', „גיאליטא', „עטאליטא', ובימי הגענואיזים היתה העיר הזאת להם לנחלה, ואחד מפקידיהם ישב בה.

Digitized by Google

הנסיך ווארנצאוו אשר התאמץ בכל עז לעשות את החוף הדרום תהלה בארץ עשה את העיר הזאת לעיר נוף (уѣзд) אפס גם בזאת לא הועיל מאומה לאשר העיר אשר תושביה היו מעטים ורפי כח להפיח בו רוח חיים חדשים עד אשר בא הקיסר לשכן בתוכה בשנת 1861 , ומני אז התנער מעט מעט מֵעפר שפלותה , ויש תקוה כי ברבות הימים תיף ותגדל מאד .

מחזה נעים ונפלא מאין כמהו יחזה האדם בעיר הזאת בעמדו על אחד המקומות הגבוהים , הררי יאלא הגבוהים מעל לעבי שחקים יקיפו את העיר משלש רוחותיה , מכף רגלם עד רום שיאם הנם מעלפים בכל עצי פרי חמד עד כי לא נראה גם שעל עפר רֵק , ראשי ההרים מכוסים בשלג עולמים בעוד אשר חם לוהט מתחת , ומה נעים המחזה לראות קיץ וחורף ברגע אחד , אל כל אשר ישא עין יחזה היכלי תפארה ובתי קיץ בנוים בטעם היכלי בניני הקדם לענג לב , מעבר האחד יפתח לפניו הים עם כל נוראותיו וחמודותיו , ומעבר השני אשר המים הסואן ברעש בנפלו מראש צורים , פה היכלי הקיסר ומשפחתו המסתתרים בצל פרחִים יקרים וצבי כל חמדת הטבע , ושם אניות קטור עם המון אנשים מתרוצצים ונסים הנה והנה , ואם יקרב אליהם יפגוש המון ערב רב מכל לאומי תבל , אפס האיש אשר יאבה לראות ציור נאמן מכל הדברים האלה חרות על הגליון , עלי להגיד לו מראש כי תקותו תשאר מעל , כי לא לעט רפה ידים מכנף צפור שמים להביע את כל רחשי לב האדם אשר ירחש בעמדו על אחד ממרומי יאלטא , ולא לאיש כמוני אשר לא בין מליצים חלקי להריק רגשי לבי על הגליון , וזאת יוכל האיש להרגיש רק בבואו שמה .

מספר אחינו בני ישראל בעיר הזאת הנם כארבעים משפחות ולהם בית הכנסת מיוחד קטן ויפה , בין אחינו אלה נמצאו איזה עשירים גדולים ונכבדים , ואחד מהם הגביר ה' א' פארבשטיין הוא המוציא והמביא כל צרכי בית הקיסר , וכן חרות על פתח ביתו , אפס גם הנשארים יחיו חיי שלוה , ומהם בעלי מלאכת יד או סוחרים , בנוגע למצבם המוסרי לא טוב הוא מבכל ערי קרים , למורי הדת השליכו אחרי גום סכל וכל , וכמעט כל נערי היהודים בעיר הזאת לא יבינו קרוא בסדר התפלה , ואין איש מהם שם על לב , וביחוד יצטיינו בדברי ריבותיהם אשר יריבו ימים על שנה בדבר הגבאות , הרבנות והעליות , ואיש אחד מהמון דלת עם הארץ בעל מלאכת יד לבש כובע אדרת שער ויאמר להיות רב ובעד זאת יקח כסף , ואם יפלא בעיניך הקורא , בעיני לא יפלא כי לרב בקרים די הוא אם יעידו עליו שני טאטארים כי יודע הוא את שפתם ואוכל משחיטתם . וגם הגבאות לא דבר ריק הוא בקרים כי בזאת שמן חלקם . . . . . . וזה לפני איזה

Digitized by Google

צים יסד שם בית תלמוד תורה לבני העניים והעשירים יחדו, אך לרגלי
יבותיהם נהרס הבית והנערים יגדלו כפראים בלי תורה ודרך ארץ, ואין
אף מנהג אחד להם זה שנים רבות, ואין חולה מהם על דרכי החנוך לרוח
הדת והדעת, ואולי בדברים יוָסרו, והיה זה שכרי.

כספר הקראים מעט הוא מהרבנים ורק שמונה משפחות יגורו בה
יהם עשירים, אפס דרכי החנוך אבלות אצלם עוד יותר מאשר אצל
הרבנים.

ישנם מבעלי מלאכת יד מהיהודים אשר יעשו מלאכתם בחצר הקיסר
משפחתו, ומפיקים רצון מכל באי ההיכל וגדולי שרי הממלכה.

סחר העיר הוא קטן ודל, יען בלעדי היין ופרי העץ אין לה כל
תוצאות מיבול האדמה וכל דבר אוכל וצרכי האדם יובא אליה באניות
אדעססא, ועל כן לא ינהרו אליה כנעני ארץ לעשות בה מקנה וקנין,
אך כי התנעד מעט מעט לרגלי משפחת הקיסר וגדולי שרי המלוכה אשר
או לשבת בה, ומעת לעת תרבינה משפחות להאחז בה, בכל זאת
תקה עוד העת אשר תהיה לעיר כראוי לאדמה ברוכה ופוריה כזאת
מלאה לה צבי כל חמדת הטבע, אשר עליה כוננה העיר הקטנה
ההללה הזאת.

לאומים שונים יגורו בעיר הזאת כבכל הערים אשר על החופים
החוסים: יהודים, קראים, רוסים, יונים, טטרים, ארמענים, גרוזינים,
צסים, פולאנים, צרפתים, בריטנים, איטלקים, אשכנזים, ועוד איזה
מלאומי קו־קז.

קר ושלג לא ידעו יושביה כי אם לעתים רחוקות, יען מלבד אלופקא,
היָה החמה בכל האי, ועוד בחדש מערץ יבשילו עצי חמר פרחים נעימים
לשכב נו ורוח.

שני גנים לעיר הזאת, האחד על חוף הים, והשני אצל בית האורחים
"אסייע" ומלבד זה עוד גן גדול מאד בתוך העיר קנין אחד האצילים.

ועתה קורא נעים! בוא נא אתי לתור את כל המקומות סביבות העיר,
אשר גם שמה תרוה די ענג ושעשועים, יותר מאשר קוית.

אַאוּטְקַא

הכפר הזה עומר במרחק 2 וויערסט מיאלטא לצד מערב אצל הנחלים
"בארכא־אוזעל", "אלושטא־אוזעל", "אוצאן־סו" ויתאחד עם בתי העיר, ונחלק
לשנים, אאוטקא העליונה והתחתונה, בתי הכפר נבנו בטעם היונים, בו

Digitized by Google

הנסיך וואראנצאוו אשר התאמץ בכל עז לעשות את החוף הדרומי תהלה בארץ עשה את העיר הזאת לעיר נוף (уѣзд) אפס גם בזאת לא הועיל מאומה לאשר העיר אשר תושביה היו מעטים ורפי כח להפיח בה רוח חיים חדשים עד אשר בא הקיסר לשכון בתוכה בשנת 1861 , ומני אז תתנער מעט מעט מעפר שפלותה , ויש תקוה כי ברבות הימים תיף ותגדל מאד .

מחזה נעים ונפלא מאין כמהו יחזה האדם בעיר הזאת בעמדו על אחד המקומות הגבוהים, הררי יאלא הגבוהים מעל לעבי שחקים יקיפו את העיר משלש רוחותיה, מכף רגלם עד רום שיאם הנם מעלפים בכל עצי פרי חמד עד כי לא נראה גם שעל עפר רֵק, ראשי ההרים מכוסים בשלג עולמים בעוד אשר חם לוהט מתחת, ומה נעים המחזה לראות קיץ וחורף ברגע אחד , אל כל אשר ישא עין יחזה היכלי תפארה ובתי קיץ בנוים בטעם היכלי בניני הקדם לענג לב, מעבר האחר יפתח לפניו הים עם כל נוראותיו וחמודותיו , ומעבר השני אשר המים הסואן ברעש בנפלו מראש צורים, פה היכלי הקיסר ומשפחתו המסתתרים בצל פרחים יקרים וצבי כל חמדת הטבע, ושם אניות קטור עם המון אנשים מתרוצצים ונסים הנה והנה , ואם יקרב אליהם יפגוש המון ערב רב מכל לאומי תבל , אפס האיש אשר יאבה לראות ציור נאמן מכל הדברים האלה תרות על הגליון, עלי להגיד לו מראש כי תקותו תשאר מעל , כי לא לעט רפה ידים מכנף צפור שמים להביע את כל רחשי לב האדם אשר ירחש בעמדו על אחד ממרומי יאלטא , ולא לאיש כמוני אשר לא בין מליצים חלקי להריק רגשי לבי על הגליון, וזאת יוכל האיש להרגיש רק בבואו שמה .

מספר אחינו בני ישראל בעיר הזאת הנם כארבעים משפחות ולהם בית הכנסת מיוחד קטן ויפה, בין אחינו אלה נמצאו איזה עשירים גדולים ונכבדים , ואחד מהם הגביר ה' א' פארבשטיין הוא המוציא והמביא כל צרכי בית הקיסר , וכן חרות על פתח ביתו , אפס גם הנשארים יחיו חיי שלוה , ומהם בעלי מלאכת יד או סוחרים , בנוגע למצבם המוסרי לא טוב הוא מבכל עירי קרים, למורי הדת השליכו אחרי גום סכל וכל , וכמעט כל נערי היהודים בעיר הזאת לא יבינו קרוא בסדר התפלה , ואין איש מהם שם על לב, וביחוד יצטיינו בדברי ריבותיהם אשר יריבו ימים על שנה בדבר הגבאות , הרבנות והעליות, ואיש אחד מהמון דלת עם הארץ בעל מלאכת יד לבש כובע אדרת שער ויאמר להיות רב ובעד זאת יקח כסף, ואם יפלא בעיניך הקורא , בעיני לא יפלא כי לרב בקרים די הוא אם יעידו עליו שני טאטארים כי יודע הוא את שפתם ואוכל משחיטתם. וגם הגבאות לא דבר ריק הוא בקרים כי בזאת שמן חלקם . . . . . . וזה לפני איזה

פים יסדו שם בית תלמוד תורה לבני העניים והעשירים יחדו, אך לרגלי ריבותיהם נהרס הבית והנערים יגדלו כפראים בלי תורה ודרך ארץ, ואין אף מורה אחד להם זה שנים רבות, ואין חולה מהם על דרכי החנוך לרוח הדת והדעת, ואולי בדברים יִוָּסרו, והיה זה שכרי.

מספר הקראים מעט הוא מהרבנים ורק שמונה משפחות יגורו בה ורובם עשירים, אפס דרכי החנוך אבלות אצלם עוד יותר מאשר אצל הרבנים.

ישנם מבעלי מלאכת יד מהיהודים אשר יעשו מלאכתם בחצר הקיסר משפחתו, ומפיקים רצון מכל באי ההיכל וגדולי שרי הממלכה.

סחר העיר הוא קטן ודל, יען בלעדי היין ופרי העץ אין לה כל תוצאות מיבול האדמה וכל דבר אוכל וצרכי האדם יובא אליה באניות אודעססא, ועל כן לא ינהרו אליה כנעני ארץ לעשות בה מקנה וקנין, אף כי התגעד מעט מעט לרגלי משפחת הקיסר וגדולי שרי המלוכה אשר או לשבת בה, ומעת לעת תרבינה משפחות להאחז בה, בכל זאת חזקה עוד העת אשר תהיה לעיר כראוי לאדמה ברוכה ופוריה כזאת הפלאה לה צבי כל חמדת הטבע, אשר עליה כוננה העיר הקטנה ההוללה הזאת.

לאומים שונים יגורו בעיר הזאת כבכל הערים אשר על החופים הרחוקים: יהודים, קראים, רוסים, יונים, טטרים, ארמענים, גרוזינים, פרסים, פולאנים, צרפתים, בריטנים, איטלקים, אשכנזים, ועוד איזה מלאומי קו־קז.

קר ושלג לא ידעו יושביה כי אם לעתים רחוקות, יען מלבד אלופקא, הִנֵּה החמה בכל האי, ועוד בחדש מערץ יבשילו עצי חמד פרחים נעימים לשכב גו ורוח.

שני גנים לעיר הזאת, האחד על חוף הים, והשני אצל בית האורחים „ראסייע" ומלבד זה עוד גן גדול מאד בתוך העיר קנין אחד האצילים.

ועתה קורא נעים! בוא נא אתי לתור את כל המקומות סביבות העיר, אשר גם שמה תרוה די ענג ושעשועים, יותר מאשר קוית.

אַאוּטְקַא

הכפר הזה עומד במרחק 2 וויערסט מיאלטא לצד מערב אצל הנחלים „בארבא־אוזעל", „אלושטא־אוזעל", „אוצאן־סו" ויתאחד עם בתי העיר, ונחלק לשנים, אאוטקא העליונה והתחתונה, בתי הכפר נבנו בטעם היונים, בו

Digitized by Google

625 תושבים מטרים ויונים, אצלו העמק הנקרא כמהו, אצל הנחל „ארצא
סו' מימין, נעשתה מסלת אבן המולכת ישר לנפילת המים ועל ראש הה
יאלא, על אם הדרך על שן סלע נורא עומדת מצודת אבן עגולה, ובשלב
יעלו עליה, ואף כי חרבה היא מימים רבים, בכל זאת שער יאחז
האיש אשר העומד על מרום שיאה, מימין יראה את הים ואת העיר יאלטא
משמאל את ההר המכוסה בשלג עולמים, ולפנים עמק נורא מכוסה ביער
עבתים, אך זאת חזיון נורא ונפלא!

במרחק 1½ וויערסט מן העיר, עומד הכפר „דעריקאי" המכוסה מ
עברים בעצי אגוז גדולים, לא הרחק ממנו נמצא הכפר „איי־וואסיל" בק
בן שמן, מצבו על ראש סלע כבד, אצל הכפר היה בית תפלה להיונ
בימי קדם, ושרידי תרבותיו נראה עוד היום.

על דברת נוסע אחד אנגלי H. D. Seymour ישוה המקום הו
והמסלה המובילה אל הכפר „איי־וואסיל" אל אחד מפרדסי בריטניא היות
יפים, גם בכפר הזה נמצאו בתי קיץ אשר יוכל האורח להשיג שם מע
במחיר לא יקר.

מיאלטא אל הליוואדיע נקל ללכת ברגל במסלת אבן החדשה אש
נעשתה זה לא כביר לא הרחק משפת הים.

לִיוַואדְיַא [1]

בשם הזה „ליוואריא" יכונה היכל הקיץ אשר להקיסרית, רחוק ר
3 וויערסט מיאלטא לצד מערב קרוב לשפת הים, אצל המעיין „מעגא
נערא" (נהר גדול), ועוד שלשה מעיינות מים חדלי שָׁם. בה כשלשים בתי
וסך 140 תושבים, גינת ביתן ובית תפלה לנוצרים, בארות זורקות מי
ודרך מתחת לארץ (טונעל). מסלת אבן ההולכת דרך הליוואדיא תחלק
לשתים, העליונה והתחתונה, החלק העליון מכוסה ומעולף בכל מיני עצי
פרי יקרים אשר הובאו מאיירופא הדרומית ויטעום פה, בה גם היכל
הקיסר ומשפחתו אשר נבנה זה לא כביר, ובאשר כי נעימים עלינו
הדברים, אמרנו לתאר בקצור נמרץ תכונת המקום הנחמד הזה, ולספר
גם מעט מתולדותיו:

---

[1] השם „ליוואדיא" הוא משפת יונית החדשה, ופתרונו „מקום מרעה או ככר
דשא" ונקראה על שם העיר ליוואדיא בארץ יון העומדת אצל המערה הנודעה ׳טראפאניע
Трофонія, ויוכל להיות כי גם בקרים היתה עיר בשם הזה, וממנה בא השם לכל
הככר להקרא בשם ליוואדיא.

בלשון ההר „אי־טאדאר' היוצא מהרי יאלא, תחדור לשון ים השחור אשר על חָפָּה עומדת העיר יאלטא, אצל ההר הזה תימנה יתנשאו סלעים נוראים ראשיהם, ונקראים בשם „אריאנדרי'. סופרי דברי הימים יספרו כי על הסלעים האיומים האלה נראה לפנים קבוצת חרבות בנינים עתיקים, עוד הנוסע פאללאס אשר תָּר את חצי האי קרים בסוף המאה העברה, מצא בין הסלעים הרבות שונות, ויפליא לתאר את כל המקומות האלה¹) בעט ספרים נאמן.

בין הסלעים האלה נטועים גני חמד מרהיבי עין, וביניהם יתנוסס היכל נחמד הנבנה מיד הקיסר ניקאלאי הראשון, במורד ההר כר נרחב וישר מכוסה בירקרק דשא עב מאד אשר לא יראו מחום השמש הבוער כתנור בימי הקיץ, יען עצי היער העבים והסבוכים יסתירום בצל דליותיהם, על הבכר הנחמד הזה תשתרע בעת הליוואדיא. תַּרנו את כל המקומות האלה אשר רשם פאללאס, ולא מצאנו אף רושם מהחורבות אשר זכר בספרו, מלבד שרידי עצים רעננים עושי פרי אשר תְּו הזקנה תופף עליהם.

על פי עדות הנוסע הנזכר נקרא שיפוע ההר היורד הימה בפי הטטרים בשם „פאול' Fuul, ובטח לא ראה גם הוא עקבות בנינים על המקום הזה, כי לולא זאת זכרם בספרו, אולם מהסופרים האחרונים נדע כי היתה בזה עיר בשם פָּאול או פֻּולא תחת ממשלת הסוגדייאים Сугдейской Эпархіи, ורבים מהנוסעים החכמים תתרו בכל עז למצוא עקבות העיר הזאת ועוד לא הצליח חפצם בידם, גם פתרון השם הזה עוד לא נודע כאשר לא נודע פתרון השמות „וואנגעליסטא' „פאפאס־צאור' (כר כהני הנוצרים) „איא' (מקום קדוש) אשר קראו הטטרים באזני פאללאס, לבד „איא' הנודע גם כעת אצל מעין מים חיים בהליוואדיא.

הנוסע המפורסם Dubois de Montpereux אשר היה בקרים זה כארבעים שנה, ראה עוד בעיניו חרבות בית תפלה לנוצרים בשם „יוחנן המטבל' אצל המעיין לא הרחק מבית פקיד הליוואדיא וגם עוד היום נכרו חרבות בית תפלה ביער אצל המעיין אלאשקלאר²) והטטרים יכנו את המקום

¹) P. S. Pallas, Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 94 Leipzig 1803, 11, 145,

²) ההגדה תספר כי אצל המעין הזה התנוססו לפנים בתי קיץ אשר היו למחסה ליושבי יאלטא בנוסם מפני שודדי הים, ומערמות האבנים נראה כי היה בזה מעונות בני אדם, וגם עוד היום ישגשגו עלי אגוזים במקום השומם הזה.

Digitized by Google

הזה בשם „יאלטא הישנה", ואם אמת בפיהם יוכל להיות כי היא היא העיר פולא אשר בטעות הראו להנוסע פאללאס.

המקום אשר נקרא כעת בשם ליוואדיא, לפני חמשים שנה היה קנין שר צבא היונים אשר בבאלאקלאווא, הגענעראל רעוועליאטי, והוא היה הראשון אשר החל לטעת עצי גפן וכל עץ עושה פרי במקום הזה. ובשנת 1834 מכר את הככר הזה להגראף פאטאצקי, והגראף בנה שם היכל נאוה, הוא נקה את היער, תקן את הדרכים ויסול מסלות חדשות, ומחו"ל הביא עצי פרי יקרים ויטע כרמים, ומאיטליא הביא ארון מת ישן נושן מאבן שיש לבן אשר מצאוהו החופרים בתרבות פאמפעיוס ויעש ממנו קנה (רעהר) לגלת מים חיים במקום הזה.

אחרי מות הגראף פאטאצקי, מכרו יורשי נחלתו את הליוואדיא להמיניסטריום, ובשנת 1861 הואיל הקיסר לתתה תשורה לרעיתו הקיסרית מאריא אלכסנדראָוונא, אולם מאשר המקום היה קטן מהכיל את כל היכל הקיסר ובתי עבדיו, קנה מיד שכני המקום הזה הגרים אצל הליוואדיא עוד איזה אחוזות נחלה, ובתוכן היתה גם נחלת העלמה „זיוסטינא זאקמאר" הנודעת לשם ולתהלה בכל האי קרים במדותיה הנעלות ובשכלה החד, ועל ידיעותיה הרבות בכל ענפי המדע, וכל אשר ידע את הנערה ההוללה הזאת הוקיר את חין ערכה עד מאד, ותמת בדמי עלומיה בחלי הרומיה, באשר הסכינה ללכת יומם ולילה להחיש עזר לאנשי חיל הנפצעים במלחמת קרים.

בשנת 1861 בא הקיסר בפעם הראשונה לבקר את היכלו בהליוואדיא, וימצא חן בעיניו מאד, ולמן הוא והלאה נהיה המקום הזה מכון לשבת להקיסר והקיסרית ולכל בני משפחתם, ומעט מעט נשאה גם העיר יאלטא ראש ותעש לה שם בארץ כיאות לה לפי עשר אוירה הנעים ואדמתה הברוכה אשר אין כמוהם בכל הארץ.

עתה הנני לתאר את תבנית היכל הקיסר והקיסרית, ואתה קורא יקר! אל תדמה בנפשך כי אל היכל רם ונשא כיאות למעון קיסר רוסיא אביאך, אכן לא! כי אל בית חומה פשוטה ועָרָה מכל סגלות מלכים, ושם ינוה אבי כל ארץ רוסיא האדירה וכל בני משפחתו הרמה.

ההיכל אשר בו ישכון הקיסר, הוא הבית אשר בנה הגראף פאטאצקי, ומאשר היה צר מהכיל את כל משפחת הקיסר, הגדילוהו עוד בחדרים אחדים, ההיכל נבנה בטעם בניני ארץ הקדם, ומראהו בחוץ יפה הוא מבפנים, בכלל לא נמצא שמה דברים מרהיבי עין כפסילים יקרים, או רצפת בהט ושש לא בפנים ההיכל ולא בחוץ, ורק אחת יזכירנו כי נאות מלך הוא, הן המה שני העמודים היקרים אשר הובאו מחו"ל ומראיהם

כמראת אבעליסקים , ועליהם נשרי זהב גדולים כגודל נשר חי , האחד נצב לצד יאַלטא על אֵם הדרך , והשני לצד האריאנדי . שני שערים משני קצות הליוואדיא איש כנגד אחיו יוליכו את הבא אליה בדרך ישרה , ומעוטרים בפסילים תבנית הקיסרית , ולכל שער מעקה מסביב , דרך השער תוליך מסלת אבן עד לפני בית שומרי ראש הקיסר , לא הרחק משם בית נאוה להמנגנים (מוזיקאַנטען) , ומשם ישתרעו שדרות עצי גפן במספר רב מאד , ובתים לדורכי הענבים ; לא הרחק משם לצד ימין , מסלת אבן (שאססיי) לרצי בית הדוהר (פאָסט) וגם שמה זרועים בתים שונים אשר־לא אמנם כי יסופר כי מבתי הקיסר המה , לפי מראיהם הפשוט מבית ומחוץ , ורק כמראה בתי ספר לאכרים מראיהם . בית הפקיד מכוסה בעצים רעננים מכל עברים , ומן הבתים האלה ישתרע פרדס גדול עד שפת הים , ובאמצע הגן הנחמד הזה כר נרחב ועליו היכל הקיסרית , בתוך החצר אגם מים קטן וציצים ופרחים נחמדים יקיפוהו מסביב , דרך המלך תוביל את הנוסע ישר עד לפני היכלה ובשלבים אחדים מהיציע הלא גבוה יעלו אל המסדרונה , משמאל למסדרון חדרי הקיסרית , מימין חדר האוכל , נגד הפתח שלבים לעלות אל חדרי הנסיכה הגדולה מאַריאַ אַלכסנדראָוונא , ומנורות מנחשת קלל יאירו על השלבים האלה .

המבוא אל ההיכל מצדו השני : לפני הפתח אגם מים מעוטר מכל עברים בפרחים יקרים , באמצע האגם פסל יצוק מצינק עומד על כַּן , ובידו ת והכַּפָּה עשוים במלאכה נפלאה , בירכתי ההיכל מבוא לחדר הקיסר , ולימין פתח לבית התפלה אשר למשפחת הקיסר .

בית תפלה הזה איננו גדול , אך יפה ונעים מאד , ונבנה בטעם הוויזאַנטים , הפתח הנקרא „שער המלך" וכן הדלת בירכתי הבית הנם מנחשת קלל , אצל הפתח עומד פסל מאבן שיש־לבן ומנורות כסף עבות הקיפנה אותו מסביב , על אחד השלחנות עומד פסל תבנית מחוקק הנוצרים ישן נושן מאד אשר הובא מגרוזיען ומעולף בספירים , שתי תמונות אצל שני צדי הקירות , האחת היא תמונת אלכסנדר נעווסקי , אשר הגישו בעלי המלאכה אשר עבדו בהליוואדיע , תשורה לקיסר , לזכר התופשה אשר נתן להאכרים בשנה ההיא , ועליה כתובות כדברים האלה :

АЛЕКСАНДРУ II.

Царю—освободителю въ память 19 Февраля 1861 г. Работавшіе при устройствѣ имѣнія Государыни Императрицы МАРІИ АЛЕКСАНДРОВНЫ, ливадія благо-

царные за освобожденіе крестьянъ, усерднѣйше подносятъ и молятъ Бога о дарованіи царю—освободителю счастья и долгихъ дней.

על הקיר השני עומד תבנית מחוקק הנוצרים, אשר הובא לתשורה מאת אזרחי העיר סימפעראפאָל לזכרון הצלת נפש הקיסר בשנת 1866 4 אַפריל ותחתיו כתבת כזאת:

Ангеламъ своимъ заповѣсть о тебѣ сохранити тя во всѣхъ путяхъ твоихъ (пс. 4.) Въ память чудеснаго спасенія Царя—Освободителя 4 апрѣля 1866 года, усердіемъ вѣрноподданныхъ жителей Симферополя.

בית תפלה הזה, אף כי איננו נושא עליו כל עושר כבוד מלכות; בכל זאת נעים ונפלא הוא מאין כמהו, וכל רואיו יתפלאו על חכמת בונהו [י]), כפתו משוח בששר תכלת כמראה השמים, ובו זרועים כוכבי אור ממראה זהב, וביחוד נעים מאד המחזה לעת ערב בהעלות את הנרות במנורות כסף המפיצות אור יקרות על הכפה הנחמדה הזאת אשר השכיל הצַיָר לתת לה תבנית שמי קרים השונה במראהו הנעים מבכל ארצות הצפון.

מבית התפלה פתח קטן לחדר מלתחת בגדי הכהנים הנוצרים, ומשם פתח לארגז הסופרים אשר להקיסר, כל חדרי הקיסר כמעט אין בם כל הדר מלכות, ביניהם אולם. קטן לקבלת פני האורחים, חדר הקשוט Уборная עם כלי בית יפים ומכוסים בעורות מאדמים (סאַפיאַן), בו תמונות צלמי כל בני בית הקיסר מעשי הפאָטאָגראַפיע, ותבנית כל ארצות קו־קז משוחים בששר מעשי ידי הצירים המפורסמים ברוסיא, ורבים מהם מעשי הציר „אייוואזאָווסקי" מפעאָדאָסיע, בתא הסופרים להקיסר עומד פאר־עמוד תבנית הנסיך וואראָנצאָוו עשוי במלאכה נפלאה, מחזה נעים הלוקח נפשות הוא, להביט דרך החלונות הנשקפות מול פני הככר הנחמד,

---

י) האומן הנפלא וחכם חרשים בחכמת הבנין ה' מאנינעספי, אחרי אשר כלה חק למודו בהאקאדעמיא למלאכת מחשבת, נסע לאיטליא, למצרים ולארץ יון, ובהיותו בעיר ליוואדיא — בארץ יון — עשה את תבנית בית תפלה העתיק „ס"ט לוקא", וכתבניתו בנה פה בהליוואדיא השניה, והציורים אשר על קירותיו, המה מעשי ידי הציר הנודע ביידעמאן, ובכלל נוכל לחשוב את בית תפלה הזה מהיותר יפים בכל ארץ רוסיא.

Digitized by Google

על הים בהשליכו גלים אדירים, וזה כל תפארת תא הקיסר, מהחדר הזה פתח לחדר המנוחה אשר להקיסרית, גם פה אין כל הוד והדר, רק כלי בית חדלי יופי, צלמי אנשים שונים מעשה חרש חושב, בחדר המשכב להקיסרית תולים על הקירות ציורים יקרים המכלכלים בקרבם ספורים מכתבי הקדש, מחדר הקשוט פתח לעלות לחדרי בני הקיסר, ואחרי החדר הזה תא הסופרים להקיסרית גדול ונחמד ובנוי בטעם בניני ארץ חינא כן בצבעיו ובכל כליו, וגם חפצים רבים אשר הובאו מחינא יפארו את התא הזה, משם מבוא לשכבה (גאללעריע) רחבה, דודי פרחים גדולים ממולאים בציצים ופרחים יקרים עומדים שדרות שדרות לאורך השבכה, רצפתה מכוסה בחבצלות יקרות, המחזה הזה נעים מאד בבקר בהעלות הטל, בעוד אשר לא יבשו רסיסי לילה מחום השמש, ונטפי הטל ינוצצו לנגה רשפי השמש המתגנבים בלאט בעד העצים הרעננים להפליא מאד. על השבכה הזאת יתאספו כל בני הקיסר בבקר בבקר לשתות טהייא, ועל השלחן העגול העומד בירכתי השבכה יובא כפעם בפעם ממבחרי פרי מגדים, מיבולי קדים, אשר ריחם הטוב יתבולל בריח הפרחים היפים הנותנים ריח ניחוח, מן השבכה סלם לרדת אל הגן אשר בו תופיע הקיסרית בבקר לשוח לרוח היום.

עתה נשובה מעט אל ההיכל: מתא הסופרים אשר להקיסר, פתח לחדר האורחים, בו כל כלי הבית ממראה לבן ומכוסים ביריעות צמר גפן אדומות המזהירות ממרחק כמשי יקר, בו פסל מאבן יקרה תבנית פענעלאפי, אשר הובא להקיסרית תשורה מאת אזרחי אדעססא, ושם עוד חדר לאורחים מוכתר בציורים יקרים, על אחד השלחנות באמצע החדר עומדת קערת אבן יקרה אשר הובאה מחרבות פאמפעיום ומשובצה בזהב סגור, עד כי שלמו במחירה 15000 רו״כ, מן החדר הזה מבוא אל המסדרון אשר דרך שמה יעלו בשלבים לחדרי בני הקיסר, ועוד שני פתחים, האחד להשבכה הגדולה, והשני לחדר האוכל — חדר גדול ויפה מאד, בו פסל צלם הקסר מאבן שיש עומד על כן גבוה, בירכתי החדר הזה כפה רחבה מעולפה בזרי פרחים נעימים, ואחריה עוד חדר כלו מזכוכית כמראה סכה בגן (бесѣдка) ונחפה בפרחים יקרים מן הרצפה עד התקרה, בסכה הנחמדה הזאת נראה לפעמים שחוק שעשועים (טהעאטער) לבני הקיסר אשר גם הנסיכה הגדולה מאריא אלכסנדראָוונא תקח עמדתה לפעמים לראות בשחק המשחקים.

חדרי המכפלה השניה אשר לבני הקיסר פשוטים עוד יותר מהקודמים, שלשה חדרים להנסיכה הגדולה מאריא אלכסנדראָוונא, חדר המשכב, חדר הקשוט, תא־הספרים. החדרים האלה אף כי אין בם כל עושר כבוד מלכות, בכל זאת הנם נחמדים ומפיקים חן ונעם, וכהרף עין יכיר הרואה

Digitized by Google

כי גברת הבית היא עלמה רכה וצעירת ימים לפי טעם כל כלי הבי׳ת ושעשועי הילדים.

מהא הסופרים פתח אל היציע אשר ממנה נוכל לראות את כל העיר יאלטא, את הים והאניות הרצות רצוא ושוב, שלשלת הררי יאלא הנוראים עם הגבעות הירקרקות הנחפות בכל עצי עדן, ועוד יציע קטנה התחלק את חדרי הנסיכה מחדרי אחיה הקטנים בני הקיסר, הנסיך הגדול סערגיי, ואחיו פאול אלכסנדראָוויץ, פה בחדרי הנסיכים שעשועי ילדים עומדים על שלחנות הסופרים, ועליהם גם רשימות הלמודים, בם כלי בית פשוטים ויפים, על אחד השלחנות עומדת מקלעת ציצים ופרחים מענף עץ תדהר [1] אשר נתנה לתשורה לאחד מבני הקיסר בעד עשותו חיל בלמודים, אצל חדריהם עוד חדר אחד לבד להמורה, ואצלו עוד חדר אחד לאשה כבודה מרעַת הנסיכה הגדולה, מתחת ההיכל במורד לצד הים, תחת השבכה עומדת סכה לצל מהורב בנויה בטעם החינעזים.

מראה ההיכל — כאשר אמרתי — מבית ומחוץ אין עליו כל עשר וכל הדר מלכות, רק בכל מקום אשר תעיף עין, תראה מקלעות פטורי ציצים ופרחים ועצי חמד כבגן אשר נטע אלהים בעדן, וכמעט לא נראה מאבני החומה רק החלונות, היציעות, והשבכות אשר במרומי ההיכל, וכל קירות ההיכל נהפכו לירקרק חרוץ מכל עברים המוסיפים עליו הוד והדר.

היכל יורש העצר הוא אחד מהבנינים הנפלאים אשר בנה האומן מאניגעטי, בדברים רבים התאמץ לחקות את תבנית ההיכל „חאַן־סאַראַי" אשר בבאחציסאַראַי בתבניתו ובתבניתו ובציורי ארצות הקדם אשר עליו מבית ומחוץ, ההיכל הזה הוא האחד אשר בצדק נוכל לכנותו בשם היכל, בו חדרים גדולים ומפוארים בכל מיני פאר והדר, עמדתו לא הרחק מהיכל הקיסר, ולא רחוק משפת הים, גם הוא מכוסה בכל עצי עדן יקרים מכל רוחותיו, לא הרחק ממנו עומדת סכה קטנה בנויה בטעם החינעזים על מרום שן סלע קרוב לחוף הים, עוד נמצאו שמה היכלי קיץ לאחי הקיסר וכלם בנוים בטעם בניני אַזיא, וחשבנו למותר לתארם אחד אחד לבלתי הלאות את קוראינו.

מהיכל הקיסרית נעשתה תעלה (טאָנעל) מתחתית לארץ עד שפת הים ונבנתה ברוב חן והדר להתקרר שם מחום הקיץ.

---

[1]) מענפי העץ הזה יעשה נזר לכתר את ראש הגבורים המנצחים במלחמה.

אָרִיַאנְדַא

בשם „אָריאנדא״ יכונה גן הקיץ (Дача) קנין בית הקיסר, ונחלק לשנים, העליון והתחתון, ועומד במרחק 5 וויערסט מיאלטאַ או 1½ וויערסט מהליוואדיא, אצל האריאנדא העליון נכרו עוד מקומות חרבות קרומים על ראש שן סלע גדול. המקום הזה קנה הקיסר אלכסנדר I בשנת 1825 מיד הגראַף קושעלעוו בעזבאראדקא, ובשנת 1837 נתַן לתשורה להקיסרית אלכסנדרא פעאָדראָוונאַ מיד הקיסר ניקאָלאי, וממנה בא כעת תחת חסות הנסיך הגדול קאָסטאַנטין אחי הקיסר, וישם את משכן כבודו במקום הזה בהיכל הקיץ הנבנה במורד ההר אצל שפת הים, מיד האומן שטאקענ־שניידער, ההיכל הזה נבנה מאבני אינקערמאַן הלבנות על כר נרחב ומעולף בפרחי הוד מכל עבריו, לא הרחק ממנו על ראש שן סלע הוצב צלב במצות אלכסנדרא פעאָדראָוונא, ושם גם בית מתבודדים למענה, נגד הסלע ההוא ונגד חלונות ההיכל על מרום סלע כבד עומדת סכה לצל מתורב בנויה בטעם החינעזים, ועל המקום ההוא נכרו הרבות בנינים עתיקים.

ההיכל באַראנדא התחתון מעולף בגני חמד מרהיבי עין, ובתוכם פרדס גדול ומפואר בשיפולי ההר, ובתוכו נפילת מים כבירים השוטפים ברעש מראש צורים Водопадъ, ואצלו חרבות מבצר עתיק, בו גן החיות, ואצלו גינת ביתן. אזרחי המקום הזה המה 70 איש, ומספר בתיהם 46, ההיכל והגן הזה המה קנין הנסיכה הגדולה יעלענאַ פאַוולאָוונא מיד הגראַף וויטטא, ובנוי בטעם בניני ארץ הקדם, אצלו סכה בנויה נוה כתבנית בתי העיר החרבה פאמפעיוס ועמודי שיש שחור יתמכוה מכל עברים ויוסיפו לה חן ונעם.

בגן אָריאנדא העליון נמצאו שני עצי תאנה גדולים ועבים מאד המפליאים עין רואה, ושרשם יצמח מעל לסלע ערום, לא הרחק משם נמצא בית בודד אשר ישב שם הקיסר אלכסנדר הראשון בשנת 1825, וכן נמצא שם מקור מים חיים נובע מעץ רם אחד ונחמד למראה, ובכלל ראוי ונחוץ ללכת ולבקר שם כל עבר ופנה ביחוד, יען על כל שעל ושעל ימצא איזה דבר נחמד ונעים הראוי לשים לב עליו.

בכתבי הגענואיזים נקרא המקום הזה ג״כ בשם casale Orianda.

Digitized by Google

אַי־טָאדָאר

[פעאדאר הקדוש]

אל ההר הזה „אַי־טאָדאָר" תוליך מסלת אבן ישרה מאַריאנדרא לאורך שפולי הררי יאַלא, מרחקו מיאַלטא שמונה וויערסט, מראהו כתבנית מגדל־מאיר, גבהו 3900 רגל, ויֵראה למרחוק לעיני יורדי הים, וע״כ העמידו שמה מגדל מאיר להאיר להם הדרך על צרו המערבית על מרום סלע בגובה 287 רגל ממעל למי הים, גובה המגדל הוא 24 רגל, והעששית 12 רגל, ויאיר במרחק עשרים פרסא, לא הרחק ממנו חוף לאניות, אפס לא תעמודנה שמה רק לעתים רחוקות.

על מפות הארץ להאיטלקים בימי הבינים נקרא המקום הזה cavo sti todari, santodoro וכפי הנראה משרידי חרבות משכן בני אדם היה שם ישוב גדול מעמים שונים.

לפי דעת איזה מהסופרים החדשים הנה מצאו פה את המקום „קריאומעטאפאן" אשר הזכירו סופרי היונים, יען מפה עד „סימוואָלאן" (באלאקלאוו) יהיה באמת שלש מאות שטאדיען או 37 וויערסט לדעתם, ולבלתי הלאות את הקורא באריכות הקרי קדמוניות אחשוב למשפט להגיד בדברים קצרים, כי לפי דעתי יותר נכון לסמן את המקום ההוא על הסלע הגדול באריאנדרא.

הר סלע הזה „אַי־טאָדאָר" עומד כפוף ותודר אל תוך הים, העומד על שן הסלע מעלה יגלה לעיניו מחזה נעים ונפלא ממחזה התולדה.

על חוף שפת הים נמצאו זה לא כביר עמודי שיש מפוארים ועליהם פתוחי חרש אבן יפים מאד להלל, ושרידי בנינים עתיקים, אצל מגדל המאיר בין חרבות הבנינים מצאו צנורות למשוך את המים, וביחוד נמצאו שם חפצים עתיקים בשנת 1849 על ידי הגראף שוואלאָוו אשר העמיד שם חופרים לחפור בין הסלעים. בשנת 1840 נמצאו שמה מטבעות כסף עתיקות ועליהן תמונות קסרי רומא וועספאסיאן, סווערוס וכדומה, בשנת 1866 מצא פקיד מגדל המאיר במקום הזה מטבע זהב ועליה כתובה בשפת לאטיין כזאת Lentulns, ולפי דבריו הגיש אותה לתשורה להנסיך הגדול קאָנסטאנטין ניקאָלאיעוויטש בבואו לבקר את המגדל הזה.

על ראש שן סלע אחד שם נמצאו עוד שרידי חרבות בית תפלה לנוצרים, ולא הרחק משם נראה גם חצר מות עתיק, ולצד הכפר „נאָספאר" נראו עוד שרידי מצבות מוזרות אשר יושבי המקום יכנו אותן בשם „מצבות הקעלטים", וללכת ולראותן נחוץ להקיף את ההר דרך יער עצי הקטף.

גַאסְפְּרַא

במרחק 3 וויערסט מההר אי־טאָדאָר בדרך המלך יפגוש הנוסע כפר לטאטארים בשם „גאספרא׳ המוקף בגני קיץ וכל עץ יקר למינהו מכל תהותיו, אחד ממבחרי הגנים האלה הוא קנין הנסיך הגדול מיכאיל ניקאָלאיעוויץ אחי הקיסר ושם גם היכל יפה למענו אשר בנה זה לא כביר· בשמאל להיכל הולכת המסלה אל ההר אי־טאָדאָר ואל מגדל המאיר, באמצע המסלה יפגוש מסלה אחרת דרך היער הסבוך ושם ימצא „מצבות הקעָלטים׳ אשר זכרתי, ביחוד ימשוך עליו עיני הנוסע בית גדול כתבנית מצודה אשר בו שכן הנסיך אלכסנדר גאליצין אשר היה שר ההשכלה בימי הקיסר אלכסנדר הראשון בימיו האחרונים, הנסיך הזה נודע ביחוד בדברי ימי רוסיא, כי הוא היה ראש לחברת המסיתים אשר השתדלו להפיץ ספרי ברית החדשה בין הבלתי מאמינים, הבית הזה וכל כבודו שאיה יכת שעריו היום, וכלו נהפך לשואה ושממה ....

חַארֶעאִיז, או קַארֶעאִיז

הכפר הזה הנהו לא רחוק מגאספרא, גם פה גני עצי חמד מפוארים יכללו הוד המקום הזה מכל עבר, בו הגן הנפלא קנין הנסיכה אננא גאליצין וההיכל אשר בנתה בהגלותה לקרים, ועל המקום אשר עמד בית כסגד להטאטארים בנתה בית תפלה לנוצרים יפה מאד, ובכל מאמצי כחה השתדלה לפאר משכן גלותה אשר הושיבה אותה הממשלה תחת חפצה להטיב לאחרים ....

האשה הזאת נודעת למדי בחריצותה אשר עמלה ימים רבים להפיץ דת הנוצרית ולעשותה שלטת בכל התבל כלה, בראשונה כבדוה מאד כל באי חצר הקיסר בפעטערסבורג ותחי חיים נעימים ומאושרים מאין כמוה, אפס כאשר אכלה ושבעה מכל תענוגות החיים עד בלי די, נתנה את לבה כלב אלהים להפוך לכל התבל דת ואמונה אחת, ולתכלית זאת יסדה חברה נסתרה אשר היו אתה בקושרים להפיק חפצה, אפס הממשלה פקחה עיניה על דרכיה ותגלה אותה לקרים, והיא שמחה לקראת פקודת גלותה בחשבה כי מה׳ נהייתה זאת למען תהיה לאל ידה להפוך את הטאטארים למאמינים נוצרים ולהסיר לבם מאחרי מחמד נביאם, ולרגלי זאת באה גם הבאראנעססא קריודנער לשבת בקרים ואתה עוד איזה נשים כבודות וכל מגמתן היתה להפיק חפצן פה את אשר לא יכלו לעשות בעיר המלוכה, אכן ההצלחה פנתה להן עורף גם בזה, הבאראנעססא מתה זמן לא כביר

Digitized by Google

אחרי בואה לקרים, וגם הממשלה הפריעה את מעשיה עד כי באלצה לעזוב מחשבותיה כמעט, ורק בסתר נסתה לעבור עבודתה אשר לא ראתה מזה כל פרי ובכן הלכה „החברה" אשר יסדה בתהו ותאבד.

מִיסחַאר

לא הרחק מקארעאיז נמצאה התחנה „מיסחאר", מרחקה מיאלטא 12 וויערסט, נגד בית הרצים נבנתה באר או מעין מים חיים יפה מאד להלל, ועצים רעננים אשר יוציאו פרחי שושנים כל ימי השנה יסובבוהו בענפיהם מכל רוחותיו ברוב חן ויופי, אחרי התחנה תפגוש את הכפר מיסחאר ויושביו כלם טאטארים, אחרי הכפר קרוב אל חוף הים נמצאו איזה בתי קיץ וגני חמד לאצילים שונים, וביניהם יתנוסס כאבן נזר הגן וההיכל קנין הגראף שואלאָוו אשר קנה מאלמנת הנסיך נארישקין, והגראף הזה השתדל להביא ולטעת בגנו כל צבי חמדת גני איירופא הדרומית עד אשר עשהו לתהלה בארץ. בין עצי גפן הרבים הנמצאים שם נמצא גן גדול כמו יער מעצי לארבער, וביחוד ראוי לתת לב על גן עצי זית הנמצא בזה, ואם כי נמצאו עצי זית רבים גם בגני אלופקא, אריאנדא ועוד אחרים, אפס פה יצליחו יותר, והגן הזה הוא האחד בכל חצי האי קרים, השמן אשר יוציאו ממנו הוא זך ונקי יותר מהשמן המובא מפארוואנס, וימכר במחיר יקר לבתי האצילים.

המארשאל מארמאן בספר מסעותיו בקרים (בשנת 1834) יאמר: „עצי זית אשר נטעו במקום הזה יצלחו מאד עד כי לא חשב אנוש כזאת מעולם, ובימים הבאים יעשירו את בעליהם, וכבר נעשה חשבון כי העץ בן עשר שנים יתן חמשה ועשרים צלוחיות שמן זית, ומן העת ההיא והלאה יוסיף לתת כפלים, ומחיר כל צלוחית יקחו רו"כ אחד" — ובאמת לוא לא חסרו ידים חרוצות בכל חצי האי בכלל ועל החוף הדרומי בפרט כי עתה נקל היה לעשות את האדמה הברוכה והפוריה הזאת לתהלה בכל הארץ. וזה לא כביר נשמע כי נסו לטעת במקום הזה גם קנה צוקער וצמר גפן ויצליחו, וכן יספרו כי הביאו פרחי עלי טהייא לשתלם על ארמת קרים.

מלבד בתי הקיץ אשר זכרתי, ישנם עוד בתים וגנים כאלה על חוף הים, והטובים מהם הנם להגראף באברינסקי, זאוואדאווסקי, וואראנצאָוו, וכלם יפים ונחמדים.

מהתחנה מיסחאר תתחלק הדרך לשתים, האחת והיא הגדולה הולכת ישר לאורך כל החוף הדרומי עד סעוואסטאפאל, והשניה לשמאל תוליך

לאלופקא במרחק שלשה וויערסט , על פרשת הדרכים הוצב עמוד אבן, על צדו האחת יתנוסס תו (הֶעְרֶב) נארישקין , ועל השניה תו וואראנצאוו .

מאחר מכתבי הגענואיזים משנת 1391 , נקרא המקום הזה ,מיסתאר׳ בשם Musicori .

אַי־פֶּעטְרִי

(פעטער הקדוש)

ההר הזה ,אי־פעטרי׳ הוא רחוק מן הים 3 וויערסט גבהו 4000 תל, מראהו כקיר נטוי עוכד ממעל לגן אלופקא ויסוככהו משלשה עברים , העומד על ראש ההר ומביט על היכל וואראנצאוו באלופקא ועל הפרדס היקר אשר אולי אין על עפר משלו יחזה מחזה נעים ונפלא אין ערוך אליו , בשפולי ההר נמצאו שרידי חרבות בנינים עתיקים , על אחד הסלעים שם נמצא צלב נושן , מרחקו מיאלטא 10 וויערסט , ולפי הנראה היה שם מושב לבני אדם בימי קדם .

על שפת הים לרגל ההר משמאל לדרך המלך נמצא גן הקיץ המהלל בכל חצי האי ,אלופקא׳ להנסיך וואראנצאוו .

אַלוּפְּקַא

הכפר הזה נודע בכל חצי האי קרים על שם ההיכל הנפלא אשר להנסיך וואראנצאוו אשר אין כמהו בכל היכלי מלך בכל ערי ממלכות איירופא , ועל דבר עצי גפן הרבים והשונים אשר הובאו הנה מאיירופא הדרומית וימעום בקרן בן שמן הזה , ומלבד עצי הגפן נמצאים שמה במספר רב עצי רמונים ועצי תאנה , עצי שקדים ואפרסקין (אפריקאזען) , עצי הדס ושטה , עצי אגוזים ועצי ברושים , עצי תדהר ותאשור , ועוד עצים שונים יקרי הערך והמציאות אשר לא יצליחו לתת את פרים כי אם באדמת ברוכה הזאת , יען המקום הזה הוא היותר חם בכל האי קרים , באשר ההרים הגבוהים והנשאים יקיפוהו מכל עברים , והנם לחיץ בעד רוח צפון השורר בחזקה על חופי קרים הדרומים לבל יקרב אל המקום הזה . מספר עצי פרי יחשבו לסך 140000 מלבד כל עץ יקר לתפארה , היכל הנסיך נבנה מאבני גראניט מבפנים , ומאבני שיש ירוק (גרין) מבחוץ , על ידי הבונה

Digitized by Google

ההכם „בלאר' האנגלי, ועומד על מרום סלע בגובה 155 רגל ממעל למי הים, כמנו עד הים ישתרע גן גדול ונחמד אשר אין כמהו בכל אפסי איירופא, וליפיו וחין ערכו אין קץ, והגן הזה יקיף את ההיכל מכל רוחותיו, הנוסע פעצגאלד בנשאו מדברותיו על אודות המקום הזה, יקרא בתום רוחו: „שאו עיניכם וראו! הביטו אל החזיון הנחמד והנפלא, על ההיכל והפרדס אשר אין ערוך להודם ותפארתם, ותדמו כי רק מקסם כזב בחלום חזיון לילה הראינה עיניכם, כי לא על עט סופרים חסר אונים לתאר את המראה היקר והנפלא הזה, ומקירות לב תקראו כמוני, כי יקר למצוא מחזה יקר כזה בכל מרחבי תבל'.

מצב ההיכל הוא, אצל ההר „אי־פעטרי' הגבוה 4000 רגל, אצל הכפר על מרום סלע נצב צלב לבן לאות כי על המקום הזה עמד בימי קדם מבצר משגב, אשר גם כעת נראה היסוד וקיר עב מאד, לא רחוק מאלופקא נמצא מקום מחצב אבני שיש מצבעים שונים. שם בארות מים אשר חצבן יד הטבע ולא חלו בהן ידי אדם, נוסעים רבים יבואו שמה לשבת בחורף, ולרחוץ במי הים בקיץ, ואף כי מעון לשבת בכפר הזה יקר הוא מאשר ביאלטא, בכל זאת עשירי העם יעזבו את יאלטא וישבו באלופקא, בין סלעי כבד על ראשי ההרים ישגשגו עצי זית כִּדְבָרִים (ווילדע) אשר לא נוטעו בידי אנוש במספר רב מאד, מן יאלטא תוליך דרך ישרה לאלופקא במרחק 16 וויערסט לצד דרומית מערבית.

כהנוגע לדברי ימי היהודים במקום הזה אין לנו זכר כמעט, רק מלך הכוזרים הזכיר את „אלובינא' (Alupka) לאחת מערי ממשלתו בתשובתו לחסדאי הנשיא, וזאת ידענו כי באמת מלכו הכוזרים על כל הערים והמקומות אשר על החפים הדרומים, וכן הגיד לי ה' אב"ן רש"ף כי קבלה היא ביד הקראים, כי יהודים ישבו על המקום הזה, אך לא נמצא למו כל זכר בכתובים, אפס כבר השמעתי כי המכתב הזה חשוד הוא בעיני למזויף, יען בכתב הגענואיזים הנזכר נקרא המקום הזה גם כן בשם „Lupico".

ההאאס מהמון סלעים איומים אשר ראינו בקאסטעל נפגוש גם פה להמהון לב הרואה.

בין אלופקא וההר אי־פעטרי נראו עוד שרידי מבצר חזק אשר יכנוהו הטאטארים בשם „אלופקא־איסאר' (מצודת אלופקא), קירות המצודה נבנו מאבנים גדולות ועבים שתי אמות, וכפי הנראה היה גדול מהמבצרים האחרים על החפים הדרומים.

כראות הנסיך ווראנצאָוו את המקום הנחמד הזה בפעם הראשונה מצא חן בעיניו מאד, ויצו לקרוא לבונים ולהרשים בארצות צרפת אשכנז

Digitized by Google

ובריטניא לבנות לו היכל נחמד בטעם המאוריטאנים , וכאז עד היום יוסיף על הדר תפארתו יום יום עד כי מחיר בנינו עלה כבר לכמה מיליאָן שקל כסף .

קאסטעלנא אשר כתב אודות קרים בראשית המאה הזאת נסה למדוד עובי איזה עצים עתיקים באלופקא וימצא : שלשה עצי אגוזים משמונים , ששים , ועשרים ואחד רגל היקיפם . עץ זית אחד מעובי 11 רגל וגבהו רק 4 רגל , ועצי גפן רבים אשר עבים הגיע עד שלש רגל , ואם נחשוב כי עץ הגפן יתעבה במשך מאה שנה רק עד עובה 5 צאָלל , כי אז נקל להבין כמה שנות מאות עברו על העצים האלה , וכן יראו תושבי המקום שני עצי קפריסין גדולים מאד אשר נטע הנסיך פאטעמקין בנסעו את המלכה יעקאטערינא בשנת 1787 בקרים . והנה אם יחשוב הקורא למצוא בזה ציור ומושג נאמן מהדר אלופקא , כי אז עלי להגיד לו מראש כי לשוא תקותו , כי גם כל שפתי נאמנים תקצורנה מהביע אף אחת מני אלף מהדר גאון תפארת המקום היקר והנחמד הזה , ופעם אחת קרה כי אחד הטאטארים מתושבי כפר אלופקא הלך למעקקא על קבר נביאם , ובשובו לכפר מושבו לא הכיר את מולדתו לרגלי התחדשות אשר הוסיף הנסיך וואראנצאָוו על הדר אלופקא במשך העת אשר לא היה בביתו , וכראות הנסיך את הטאטארי המשתומם וישאל את פיו על מה זה יתפלא וכאשר הגיד לו מבוכתו הלך להראות לו את כל הבנינים והנטיעים הנפלאים אשר הוסיף .

מראש הררי צורים הסובבים את אלופקא ישטפו הנחלים ,קראָטיריא־ בטאָואס׳, ,מאָקאסר־סטאוורים׳ ,חאסטא־איא׳ וקאראָפונדרא את מימיהם דרך גני אלופקא עד נפלם אל הים .

הנוסע באנית הקטור מיאלטא לסעוואסטאָפאָל יוכל לראות את אלופקא אפס רק קצהו , יען העצים הנשאים יכסו את ההיכל מכל העברים .

לרחוץ במי הים באלופקא יותר טוב מביאלטא , ועל כן יבואו רבים מעשירי עם לשבת שם , כי בכלל ימצאו פה רב עונג מאשר בעיר ההיא .

דרך המלך מיאלטא לסעוואסטאפאל

כבר אמרתי כי מסלת אבן טובה תוליך לאורך כל החוף הדרומי עד עמק באידאר ומשם הלאה עד סעוואסטאָפאָל דרך באלאקלאָווא , וגם פה התנשא על מרומי הררי סלע - כאשר ראינו אצל טאָאושאן־באזאר

Digitized by Google

ואלושטא, וטרם נרד לעמק באיראר תפרוץ המסלה דרך לב הר אשר תחלק אותו לשנים, התחנות בין יאלטא וסעוואסטאָפּאָל הנה:

מיסחאר	12	וויערסט
קיקינעאיז	15	
שער באידאר	16 ½	
צעטאל־קאַיא	17 ½	
סעוואסטאָפּאָל	20 ½	

המסלה הזאת תצטיין מאד כן מפאת מלאכתה הכבדה והמהוכמה לעשותה בין הרי סלעים נוראים, בין עמקי שאול, בין הורשי מצל, וב מפאת המחזות הנעימים אשר יפגוש בה הנוסע.

קִיקִינֶעאִיז

מאלושטא עד המקום הזה יתלכדו ולא יתפרדו שלשלת הררי יאלא לאורך חוף הים, ורק פה מפרץ גדול יפריד ביניהם ויחלקם לשנים, הדרך המפרץ נוכל לעבור דרך ההרים לצפון, לעמק באידאר, ולהכפר הנודע כוכוז Кокозъ.

מפרץ הקיקינעאיזי יכנו הטאטארים בשם „עסקי־באגאז׳ (המעבר הישן), ובימי קדם עמדו שמה על שיני הסלעים מגדלי מבצר הזקים אשר יסודותיהם נראו עוד היום..

בכתבי הגענואיזים נקרא המקום הזה בשם Chinicheo.

מֶעְרְדְוֶעְן

במרחק שמונה וויערסט מקיקינעאיז נמצא המעבר או הסלם הנפלא אשר אולי אין על עפר משלו, והנוסע החפץ לראותו עליו לפנות ליכין הדרך מהתחנה הנזכרת ושם יפגוש עמוד וכתבת אשר יורהו הדרך.

אחד מנפלאות מעשי ידי עמים קדומים הוא הסלם או המעבר „מערדווען׳, או כאשר יכנוהו הטאטארים „שאיטאן מערדווען׳ (סלם השטן), הסלם הזה נעשה בלב הר סלע גדול מרכסי הררי יאלא משפולי ההר עד מרום שיאו עד אשר יחלק את ההר לשנים, שלבי הסלם הנם רחבים מאד ורחוקים איש מרעהו ונעשו לא בקו ישר כי אם בעגול אלכסוני כזה) ומכפלות או עגולים כאלה נמצאים יותר מארבעים, ואורך הסלם יהיה) כאלף וחמש מאות רגל בערך. רוב הנוסעים עולים על השלבים)

האלה הרכבים על סוסי הטאטארים אשר יוכלו לעלות עליהם על נקלה, אך לרדת מהם נקל גם ברגל.

טרם נעשתה מסלת האבן דרך רכסי ההרים היה הסלם הזה המעבר הראשי אל החוף הצפוני דרך ההרים, וכנראה לא היה מעבר אחר גם בימי הגענואיזים, ועל זאת יורה השם Scala (סלם) אשר נקרא המקום הזה בפיהם, וכן קראו להכפר העומד בקרבתו בשם „סקעלע'.

משני עברי ההרים עמדו בימי קדם מבצרים ומצודות להגן על המעבר הזה מפני האויב, ושרידי חרבותיהן נראו עוד היום, ויושבי הכפרים הקרובים ישתדלו גם היום לחזק את הסלם ולרפא הריסותיו למען יוכלו לעבור בו על נקלה.

העת אשר נעשה הסלם הנפלא הזה לא נודעה לנו, אפס לפי מלאכת בנינו נוכל לשפוט כי נעשה בידי העמים אשר חצבו בתי מושבותיהם בנקיקי הסלעים והמערות הרבות על ראשי ההרים הנקראות בפי כל הסופרים „ערי המערות':

העולה על מרום הסלם יגלה לעיניו מחזה נעים ונפלא על ההרים היקרות, על הים וסביבותיו עד אשר לא תשבע עיניו מראות כל הדר הטבע אשר שפך מלא הפנים חן ויופי על כל סביביו.

שער בַּאידַאר וּצֶעטַאל־קַאִיָא

על כל הדרך מקיקינעאיז והלאה שפוכה רוח חן ויופי לענג נפש, לימין הדרך עומדים כמו נד סלעי מצוק נוראים ממראה שחור כהה ובאיזה מקומות יטו ראשיהם מעל להדרך, על הסלעים הערומים האלה אשר אין עליהם אף שעל עפר יתנשאו עצים רעננים להמהון לב הרואה מאין ינקו לשד תנובתם, עצי פרי יער שונים יצמחו בכל עבר ופנה לענג לב, על ראשי הסלעים האלה יקננו נשרי שמים במספר רב ועצום, לשמאל הדרך הנשקף על פני הים מפוזרים גני חמד וכרמים רבים בין סעיפי הסלעים אשר התגלגלו מראשי ההרים, לאורך הדרך יפגוש הנוסע מעבר מתחת ההר (טונעל) באורך 140 רגל, במרחק 14 וויערסט מקיקינעאיז, ומשם במרחק 2½ וויערסט יפגוש את השער הנפלא „שער באידאר' אצל התחנה הנקראה גם כן בשם זה, ומשם הלאה יעבור דרך עמק באלאקלאווא עד סעוואסטאפאל, בעמק הזה על אם הדרך יפגוש פאר עמוד אשר הציבו הבריטנים לזכר מלחמת סעוואסטאפאל ועליו כתבה בשפת בריטניא ורוסיא, וז"ל:

Въ память тѣмъ, которые пали въ Балаклавскомъ сраженіи 13 (25)-го октября 1854 года.

Digitized by Google

הדרך מאלופקא עד לאספי לאורך חוף ד
סימעאיז ולימען .

במרחק 4 וויערסט מאלופקא נמצא המקום הנחמד כ הגראף מאילצאָוו , אחד מהמקומות היקרים בקרים וכמעט לא מאלופקא , שם נמצא „בית זכוכית׳ גדול הכולל עשרים ה ישכרום למען בעד האורחים הבאים להתרפאות שם , יען אויר ז יותר נקי ונעים מאויר יאלטא .

האיש המתרחק מעט מסימעאיז הלאה יגלה לעיניו כ ונפלא , אל כל אשר יעיף עפעף יראה רק סלעים נוראים מפ עבר ופנה , גודל הסלעים האלה נעלה מעל כל דמיון , וכנראה נ מראשי הררי יאלא עד אשר רבים מהם התגלגלו אל לב הים , אחד מ האלה השוכב בלב ים נקרא בפי יושבי המקום הזה „פאנע׳ , וב עמד עליו מבצר משגב אשר שרידי חרבותיו נראו עוד היום , ו ימצא שמה איזה חפצים עתיקים , קירות המצודה היו חזקים ו מאד ועבים היה יותר משתי אמות והמה היו לכנן על המבצר א הסלע הנזכר .

לימען . גם המקום הזה הוא נחמד למראה הכל כאשר ראינו מעאיז . הדרך המובילה הנה טובה למעבר בעגלת צב , באמצע יעבור על ראש סלע גדול החודר ללב הים ונקרא בשם „ציווא׳ ושם שרידי חרבות מבצר לימען , וכפי הנראה ישבו שם המון אדם רב קדם , לא הרחק משם יפגוש גן נחמד קנין ג׳ פאראנדאקי , ובתוך הזה ימצא שרידי חרבות בית תפלה ובמעבה אדמתו יקיר מעין מים ו את מימיו , בתוך הגן הזה מצאו החופרים גם חצר מות עם מצ עתיקות אשר לא נחקרו עוד , ועוד לא נודע איזה עם ישב במקום ה בימי קדם .

עומק לשון הים אצל לימען הוא עד שמונים רגל וטוב לרחוץ שם .

החפץ לנסוע מלימען לאספי עליו ללכת במסלה צרה לאורך ח הים ויעבור בקרבת סכת נוצר השומר גבול הים עד בואו לכפר קיקינעאיז בסוף המאה העברה ישבו שם משפחות רבות כהיונים אשר העבירה אות הממשלה על חפי ים האזאווי , בתיהם ובתי תפלותיהם נהרסו עד היסוד יען אשר התגלגלו בלב ים כאשר הזכיר מהמקרה הנורא ההוא הנסיך פאטעמקין לפני המלכה יעקאטערינא II . הסבה להאסון האיום ההוא היתה אדמת המקום אשר נתרככה משטף המים אשר שטף תחתה , וברגע אחד היו בתיהם קבריהם .

Digitized by Google

במאה הט"ז עמדה במקום הזה העיר „קינסאנוס" להיונים, והטטרים שנו את שמה לשם קיקינעאיו.

משם יעבור דרך הכפר קוצוק־קאָי עד בואו אל הכפר מוהאלאטקא, בדרך הזה יפגוש גן הקיץ קנין קאסטראפולא ואצלו שן סלע החודר אל לב הים ועליו שרידי מבצר עתיק.

אצל הכפר מוהאלאטקא מפוזרים גני חמד בכל עבר ופנה והאדמה תוציא צמחה כל עץ עושה פרי לשובב נפש, ומן הכפר הזה נשארו עוד 14 וויערסט עד לאספי ויעבור דרך הכפר „פָאראָס", משם והלאה יפגוש סלע גדול מאד הנקרא בשם „סאריץ" או פאראס, וכן נקרא בכתבי הגענואיזים Fori. נגד הסלע הזה יתנשא עוד סלע אחר בשם „איא", ובין שני הסלעים הנוראים האלה תחדור לשון־ים־הלאספי, עמקה אצל החוף הוא 35 רגל, והלאה מעט יגיע העמק עד 245 רגל, והוא אחד החופים היותר בטוחים בקרים.

על פי שרידי חרבות הבנינים העתיקים והמערות החצובות בסלע וכן מהחצר מות העתיק הנמצאים במקום הזה נקל לשפוט כי המון בני אדם ישבו במקום הזה בימי קדם, אפס עד היום עוד לא נמצא אף אחד אשר נסה לחפור במעבה האדמה אשר בלי כל ספק יכלו לגלות את פני הלוט הנסוכה על העם העתיק אשר ישב במקום הזה.

אויר המקום הזה הוא חם ונעים וטוב לבריאות האדם, עצי גפן יגדלו שמה במספר רב ויין רב יוציאו משם שנה בשנה.

לא רחוק מלאספי נמצא הסלע הנורא „איא־בורון" השוכב כענק על שפת הים, גבהו 2000 רגל, ויורדי הים באניות יראוהו בברחק ששים פרסאות, על רום שיאו נמצאו שרידי חרבות איזה בנין, וכפי אשר ישערו הנוסעים עמד במקום הזה היכל או מזבח לעבודת האלילים בימי קדם אשר על זאת יעיד השם „איי־בורון" (סלע הקדוש).

המעבר הראשי מעל לרכסי הררי יאלא

(מהחוף הדרומי אל הצפוני)

כבר נהגתיך קורא יקר מעל להררי יאלא אצל אלושטא, אפס למען הנוסעים האוהבים להתענג על הדר הטבע עלי להוליכם עוד בדרך אחרת אשר גם שם ישבעו רב עונג, בכל המעברות האלה אין לאל יד הנוסע לנסוע במרכבה או בעגלה כי אם או ירכב על סוס או ילך ברגל, ורק כאשר תשלם מלאכת המסילה החדשה בין ההרים אז תהיה דרך סלולה גם למסע עגלות, ובין כה וכה נתאר את הדרך הישנה.

Digitized by Google

המעבר מאלופקא לעמק באידאר

אחרי אשר נעזוב את הכפר אלופקא תתנשא המסלה אל הסלע הגדול „אי־פעטרי׳ לא רחוק מההר „אלופקא־איסאר׳ אשר שם עמדה איזה מצודה בימי קדם וחרבותיו נראו עוד היום. המחזה הנפלא אשר יחזה האיש בעמדו על המצודה הזאת לא תשבע כל עין מראות, מחזה הטבע הוא אשר כל שפתי נאמנים תקצרנה מהביע הודו והדרו. אחרי אלופקא־איסאר ישתרע יער גדול עד מרום 3000 רגל ממעל למי הים, ואחרי כן יתנשא עוד יותר על מרום ההרים דרך נקיק סלע גדול הנקרא בפי הטטרים בשם „קעפעק־באָגאז׳ (מעבר הכלבים), ושם נמצאו חרבות איזה בנינים גדולים, ובבואך אל מרום 4000 רגל, כבר עלית על מרום הררי יאלא, ושם תוכל לנוח מעט, ואחרי כן תעשה דרכך הלאה על רכסי ההרים ובמשך שתי שעות תחל לרדת לצד מערבית צפונית לעמק באידאר והכפר הראשון אשר תפגוש הוא כפר „אוסונדזו׳, כל הדרך מאלופקא עד אוסונדזו תוכל לעבור במשך שש שעות.

הכפר הנזכר בנוי בעמק עמוק מאד ונחפה בכל הוד והדרת הטבע, במרחק 4 וויערסט ממנו נמצאה המערה הנפלאה „סענדיורליו־קאָבא׳ והרוצה לבקרה ישכור לו מורה דרך בהכפר הנזכר.

המעבר מאלופקא אל הכפר קָאקאז

(במשך 7 שעות)

גם במעבר הזה נחוץ לעביר דרך הסלעים אי־פעטרי וקופעק־באגאז, ואחרי כן נחוץ לסור לצד צפון על מרומי ההרים, האויר שם הוא קר מאד ורוח צפון יתחולל תמיד בעים עזו, ביום ענן וערפל יעמוד שם הנוסע בתוך עב הענן, ולפעמים ישפל הענן תחת רגליו והוא יביט עליו ממעל.

שם על מרומי הסלעים יפגוש הנוסע מערה עמוקה וסביבה שרידי חרבות בנינים עתיקים, ורועי הצאן הנעים ונדים שם כל הימים יוליכו את הנוסע אל המערה ההיא במחיר איזה קשיטות כסף.

אחרי אשר יעבור הנוסע את ראשי ההרים במסלה הסלולה יחל לרדת מן ההרים לאורך הנחל „קאבארדי׳, עד בואו אל הכפר קָאקאז.

הכפר הזה הוא אחד מהיותר יפים בקרים, עצי פרי חמד נטועים בו בכל עבר ופנה והנהו כגן ה׳, יושבי הכפר הנם טטרים.

לפי הנראה ישבו גם אחינו בני ישראל במקום הזה בימי קדם,

Digitized by Google

ושמות המשפחה ,משה כוכוז׳ (Кокозъ) וכו׳ יורו על זה למדי כמובא בספרי זה חלק ראשון.

מן הכפר הזה עד באחציסאראי דרכים שונות תפרדנה, ואחת מהנה היא דרך הכפר ,פֿאַט־סאלא׳ אצל הנחל קאבארדי, ואחרי אשר יתרחק הנחל מן הכפר נקרא לו שם נחל בעל־בעק, אצל הכפר פֿאַט־סאלא נכרו עד חרבות בתי הגענואיזים ובית תפלה לנוצרים קאטולים.

מכפר פֿאַט־סאלא יעבור הנוסע לאורך הנחל בעל־בעק עד הכפר הנחמד ,אלבאט׳ המעלף בעצי פרי ועצי תדהר רבים וגדולים ושלשלת הרי סיד ישתרעו פה באמצע העמק אשר יוסיפו עוד על הדר הטבע פי שנים, עי הכפר הזה ישתרעו עד הכפר סיורען Сюй-ренъ, ושם על ראש הר נשפה יראה מגדל עתיק בטעם בניני הוויזאנטים ועל קירותיו נראו עוד ציצים ופרחים מצבעים שונים.

לדעת תרי הארץ ישבו הנאטהים במקומות האלה וביחוד בין בעל־בעק וקאצי.

הדרך מן הכפר הנזכר עד באחציסאראי תשתרע דרך הררי סיד בראשונה, ואחרי כן דרך מקום ערבה.

הדרך השניה מהכפר קאַקאז עד באחציסאראי תוליך דרך הכפרים הגדולים ,בויוק־אוזענבאש׳ וקוצוק־אוזענבאש, המלאים טאטארים, סביב הכפרים האלה נמצאו יערים סבוכים וגני חמד רבים, ומשם נחוץ לעבור את הנחל קאצי, ואת הכפרים אולוסאלא וקערמענטשיק. במרחק חצי שעה מהכפר הזה נמצאו שרידי חרבות מצודה עתיקה ונפלאה, וחצר מות עתיק הנקרא בפי הטאטארים ,עסקי־מעסארליק׳ (חצר מות ישן), משם יעבור דרך הכפר ,לאקקי׳ ויושביו הם יונים, ודרך הכפר להטאטארים ,איסטיל׳ אשר גם שם ישבו היונים עד ימי המלכה יעקאטערינא, ומשם יעבור דרך הכפר קאַאוש, „בִיַא־סַלַא״, לא הרחק מההר, טעפע־קערמען עד בואו לבאחציסאראי.

הדרך מיאלטא להכפר איסטילי

הדרך הזה היא טובה וישרה ויותר בטוחה להנוסעים, מיאלטא יעבור דרך הכפרים דערי־קאַי, אי־וואסילי, בין עצי גנים סבוכים בצאתו מעמק אי־וואסילי יתנשא על רוכסי הררי יאלא בין יער עצים עבתים עד מרום 3500 רגל, ובאשר יתנשא עוד יותר לא יפגוש עוד כל עץ ושיח השדה

רק הררי סלע ערומים, משם יבוא עד איסטיל־באָגאז העומד על תועפ
מרום ההרים, ומשם יחל לרדת לעבר השני אל הכפר אוזענבאש.

מרחק המקום מאי־וואסילי עד אוזענבאש הוא מסע שמונה שעות

המעבר מקיקינעאיז דרך קאקאז לעמק באידאר

המסלה הזאת תעבור דרך הכפר קאקאז בין נקיק סלע הנקרא ב הטאטארים „עסקי־באגאז׳ (המעבר הישן) ואחרי כן יתנשא על מרום הר יאלא, אחרי אשר יעבור דרך הנחל השוטף מראש צורים, המסלה הזא גם היא טובה ונקל לעבור בה גם ברגל, אפס המעבר היותר נעים ונפל הוא בלי ספק דרך הסלם „מערדוועז׳ דרך הכפר „סקעלע׳, המרחק ה מסע חמש שעות.

אחרי אשר יעבור הנוסע בדרך המלך מרחק שמונה וויערס מקיקינעאיז, יפגוש מסלה קטנה וצרה נגד בית הקיץ קנין ה׳ ביורנ המוליכה למערדוועז, ובמרחק איזה רגעים יחל להתנשא על הסלם הנפל ההוא. העומד על ראש הסלע ההוא ישתומם למראה עיניו על המחז הנפלא אשר יגלה לעיניו, פה יראה שתי מסלות קטנות, האחת תוליך יש לכפר באידאר, והשנית דרך עצי יער סבוכים תוליך להכפר סקעלע המסלה הזאת השניה שפוכה עליה רוח חן ונעם מידי הטבע אשר רי הרואה בעיניו יוכל לצייר זאת בנפשו, ואחרי אשר יעבור דרך נחל שוטף בעמק נחמד ודרך נקיק סלע יבוא אל הכפר סקעלע, ממרחק יראה את הכפרים המעלפים בכל הוד והדרת הטבע „אורקוסטא׳ סאוואטקא, באגא, וסקעלע.

לימין הכפר סקעלע נראה ממרחק אבן גבוה ואצלה עוד שתים קטנות ממנה, האבן האחת נעשתה בתבנית אדם כאשר יראה הנוסע בערבות רוסיא הדרומית במקומות רבים ונקראה בפי ההמון בשם Баба, גובה האבן הזאת הוא 37 רגל, ורחבה 14 רגל, ועומדת עמק בתוך האדמה, ולא הרחק ממנה נמצאו שתי התמונות הקטנות עומדות, ועוד אחת שוכבת, ואצלן שרידי בנינים עתיקים, אפס אין מי יודע מה הנה התמונות האלה ומי העמידן פה? לא הרחק מהן במרחק חמשים רגל נמצאו שרידי מצבות „הקעלטים׳, באחדות מהנה נמצאו עצמות אדם, וכן נמצאו עוד רבות מהנה מפוזרות בכל העמק באידאר.

המעבר לשוב מהכפר סקעלע ליאלטא

המעבר הזה נודע כפי הנראה לעמי קדם על פי הדרת השיבה השפוכה עליו, אפס בימינו לא נודע לאיש כמעט בכל חצי האי קרים מבלעדי אחד מספרי הנוסעים החדשים אשר זכר אותו זה לא כביר, המעבר הזה יתאחד עם המסלה החדשה אשר החלה הממשלה לסול בימינו בקרבת הסלע אי־פעטרי, ואם כי נמצאה עוד דרך אחרת מסקעלע ליאלטא דרך הכפר אוסונדזי, אפס אין בה כל דבר נחמד הראוי לשים לב עליו, ועל כן עלי לנהל את הנוסע בדרך הראשונה אשר זכרתי, הדרך הזאת תוליך את הנוסע עוד הפעם דרך סלם כתבנית הסלע אשר ראה במערדווען, ועל הדרך יפגוש מבצרים ומצדות עתיקי ימים אשר אין לאל ידינו להגיד־דבר ברור באיזה תקופה ומי הוא העם אשר בנה את הבנינים החזקים האלה, אורך הסלם הזה מסע שעה וחצי, ועל הנוסע ללכת שם רק ברגליו כי לא יוכל לרכוב שם על סוס, מן הסלם הזה יעלה על ההר „קאראדאג׳ המכסה בעצים עבתים, על ראש ההר ימצא (מעין) מים חיים ואצלו שתי מצבות עתיקות המכוסות בירק דשא, אצל המעין מעקה מאבנים מרובעות, במקומות אחדים נמצאו כלי חרש שבורים ועשוים לא בידי אומן נפלא, משם והלאה תשתרע המסלה דרך היער עד יאור קטן אשר לא יכזבו מימיו בכל עתות השנה, אצל היאור הזה נמצאה באר מים מתוקים ומעקה מאבני הבניה אצלה, כלי חרש מנופצים מפוזרים במקומות רבים, משם הלאה תשתרע המסלה דרך היער עד מרום הררי יאלא, ואחרי כן עליו ללכת שעה אחת על חלקת ההרים בלי כל מסלה, לימין המסלה אשר עזב עד בואו לאלופקא איסאר. בבואו אל המקום הזה יפתח לפניו מחזה נעים ונשגב אשר לוא היה לי ניב שפתי חוזי מחזה שדי לא היתה לאל ידי להגיד אף אחת מני אלף אשר רחש לבי בעמדי על שן סלע „אלופקא איסאר׳, רק האיש אשר כבר הסכין לראות כאלה הוא יבין הגיגי. מראש הסלע יגלה לעיניו הגן והיכל אלופקא הנפלא אשר כבר ראה אותו במסעו הראשון בדרך המלך פה, ושם יראה ההרים פוערים פיהם ויקיאו נהרות נחלי מים חיים הנופלים ברעם ורעש מראש צורים, אל כל אשר יעיף עיניו יראה עצי פרי חמד סבוכים יציצו פרחים נחמדים כמו שדה גדולה זרועה בששנים, הים השחור עם כל חמודותיו ונוראותיו יגלה לעיניו במרחק אין קץ, הררי יאלא התומכים עבי שחקים בגבהם יקיפוהו מכל עבר ופלצות תאחז עין רואה חסן תלפיותיהם וכתגב יהיה בעיניו מול הענקים הנוראים האלה.

המסלה החדשה מאי־פעטרי עד יאלטא תמשך במרחק 14 וויערסט דרך ההרים ונעשתה במלאכה נפלאה עד כי לא ירגיש הנוסע אם הוא

Digitized by Google

יורד מהררי יאלא או בדרך המלך ילך, כאשר תכלה מלאכת המסלה החדשה הזאת אז תהיה לאל יד הנוסע לנסוע גם במרכבה בדרך ישר מיאלטא לבאחציסאראי מעל להההרים, על אם הדרך יפגוש אשד־הסיב „ארצאן־סו" ומשם יעלה בלי עמל על ראש ההר אי־פעטרי, ואחרי כן עוד מרום עליו על הררי יאלא.

מלבד המעברות אשר זכרתי נמצאו עוד שנים, האחד דרך „מיסחאר־באגאז" נגד הכפר מיסחאר, והשני דרך סימעאיז־באגאז, מהכפר הנקרא בשם זה.

הדרך מסימפעראפאל לסעוואסטאפאל

אף כי רוב הנוסעים כעת יסעו על מסלת הברזל, בכל זאת עלי לרשום את הדרך במסלת האבן באשר לא אחת ושתים תתענג עליה עין הנוסע, התחנות בין שתי הערים האלה הנן.

אלמא	14	וויערסט
באחציסאראי	16	
בעל־בעק	23	
סעוואסטאפאל . . .	19	

על הדרך הזה מסימפעראפאל עד באחציסאראי לא יפגוש הנוסע כל דבר נפלא הראוי להתבונן עליו, יען תבל ארץ הזאת הוא ארץ מישור ורק מרחוק יראה רוכסי הררי יאלא ובראשם ההר צאטירדאג המתנשא עליהם בגאון ורעיו תכו לרגליו.

במרחק 1 וויערסט מהתחנה אלמא נמצא היכל אלמנת הגראף דע־מעזאן ומשם יחל העמק הנפלא „עמק אלמא" המעלף בכל עצי פרי יקרים מכל ארצות הנגב, ההיכל הזה נקרא בשם „הארזי־ביקע", במכתב מלך הכוזרים החדש נזכר המקום הזה „אלמא" לאחת מערי ממשלתו.

המקום הזה „אלמא" נשאר לזכר עולם חרות על לוח לב עם רוסיא על ידי מפלת צבאותיהם בהמלחמה הראשונה אשר לחמו על יד הנחל אלמא את צבאות מלכי הברית בשנת 1854.

מן התחנה הזאת עד באחציסאראי לא יפגוש מאומה רק ערבה גדולה ערומה מכל עץ ושיח השדה, ופתאום לפתע יגלו לעיניו שני הררי אבן גדולה ובין חגוי הסלעים האלה בעמק עמוק יבוא לבאחציסאראי בירת מלכי הטטרים.

התחנה למסלת הברזל ומסלת האבן עומדת בפרָוַר העיר הנקרא „עזיז" ושם נמצא בית תפלה עתיק למוסלמנים על קבר אחד מקדושיהם, אשר על זאת נקרא המקום בשם עזיז (קדוש), ועל דברת פאללאס לא נבנה הבית הזה ביד הטאטארים אשר על זאת יורה תבנית הבניה (ארכיטעקטוריע).

בַּאחצִיסַארַאי

(היכל הגוים)

בעמק בין שני הררי סלע יושבת העיר באחציסאראי אצל הנחל טשורוק־צו (מי רפש) השוטף לאורך כל העיר דרך הרחובות ומחלק את העיר לשתים, העיר הזאת עתיקה היא לימים ועד שנת 1783 היתה בירת מלכי הטטרים (חאן), בה ארמון מלך הטטרים (האחרון) שאחין גיריי נאוה מאד עודנו עומד על תלו בתוך לב העיר, וכמראהו אז כן עתה לא נגרע ממנו דבר, ההיכל הזה נבנה בטעם בניני הקדם, ורק מכפלה אחת לו, ועל החצר המצאנה מצבות רבות מאבני שיש על קברי מלכי הטטרים, ובצד ההיכל לשמאלו בית תפלה (מעצעט) גדול למחמודנים, אשר התפלל בו החאן, הנחל הנזכר שוטף את מימיו לפני פתח שער ההיכל, שדרות עצי הדס ועצי פרי שונים נטועים על פני כל החצר פנימה לכבוד ולתפארת, בו שלשים ושש בארות מפכות מים (פֿאנטאנען) מפוזרות בכל עבר ופנה, ובניהן הבאר „סליעז" או „באר מרים" המהוללה בפי המשורר הגדול להרוסים „פושקין" ¹). בתוך החצר תחת צל עצים רעננים נצב שלחן אבן, וכסאות אבני שיש במעגל סביבו, נגד פתח השער בקצה החצר עומדת

---

¹) ע"ד הבאר הזאת יספר פושקין כדברים האלה: אחד ממלכי הטאטארים לקח בשבי את הנסיכה „מאריא פאטאצקי" בת מלך פולין, ויושיבה בהרמונו, ויען כי היתה יפה עד מאד דבק בה נפש החאן, אך היא לא שעה אליו ולא שמעה לכל תחנוניו, עדי אשר ראה כי אין לו כל תקוה לראות עמה חיים, צוה להמיתה, אולם אחרי מותה נחם על מעשיו, וילך קודר כל היום בלחץ יגונו, ולזכרון נפשה העדינה בנה את הבאר הזאת אצל פתח היכלו, למען יזכרנה בכל עת צאתו ובואו, אכן מלומדי הטאטארים יעידו כי הבנין והבאר נבנו לזכר אשה גרוזינית אהובת החאן קירים־גיריי אשר מתה בשנת 1161 לחשבון המחמדים, אשר המשורר הפולאני מיצקעוויץ יספר בכל עז גם הוא להראות כי רק אחת מבנות פולין קבורה בזה.

Digitized by Google

מצבת זכרון להנסיכה „מאריא פאטאצקי” ועליה כתבת לזכרון, והטטרים יכבדו מאד את המצבה הזאת, עד כי כל העובר לפניה יעמד ויתפלל תפלה קצרה. מראה ההיכל מבחוץ נחמד מאד [1]), מכל עבריו הנהו משוח בששר בציצים ופרחים מצבעים שונים בטעם בניני קדם, ויותר מזה נחמד מראהו פנימה, בו חדרים רבים ותאים שונים: חדר האורחים, חדר היועצים, תא הסופרים, הרמון הנשים, בית מרחץ לנשי החאן, ועוד רבים כאלה, בכל חדרי ההיכל עומדים כל כלי הבית אשר היו מלפנים. ועל כל הכלים כתבת מכל עבריהם בכתב ושפת קדר, וביחוד יצטיין מאד חדר החאן, ביופי כליו הנחמדים, ובהפרחים הנעימים המצוירים על כל קירותיו, אצל החדר הזה נשען חדר המשכב להחאן, ומשם מבוא לחדר גדול מאד הוא „חדר השופטים”; מן ההרמון יציע הנשקף על פני גן נחמד מאד אשר שם הלכו הנשים לשוח לרוח היום. בקצה הארמון בירכתו מושב פקיד העיר כעת, ואיזה חדרים למשכן אורחים נכבדים אשר יביאו רשיון מאת שר הפלך כי יוכלו לגור שם ימים אחדים, ובעד מחיר מצער לשוכר ההיכל יוכל כל איש לתור את כל מוצאי ומובאי ההיכל הנפלא הזה, אצל השער בבאה לרגל הנחל יתנוסס פאר עמוד אשר הציבה יעקאטערינא II בשנת 1787 בהיותה בבאחציסאראי, ומשני עבריו כתבת בשפת רוסיא וטטרית לזכר הנצחון אשר נצחה את כל חצי האי קרים.

העיר הזאת נבנתה זה כארבע מאות שנה מידי החאנים. ותהי בירת ממלכתם, אחרי אשר נהרסה עסקי קירים (קרים הישנה) מושב מלכי הטטרים לפנים, ארכה 5 וויערסט, ורחבה חצי וויערסט, בה י״ד אלף תושבים ורובם טטרים, במאה הט״ז היו בה 2000 בתים, 25000 תושבים, ממספר הזה נמצאו רק 1900 מלאומים שונים, בה 2800 בתים, 35 בתי תפלה (מעצעטין) למחמודנים, ושנים לנוצרים, 32 בתי חרשת המעשה והחצי ממספר הזה הנם לעיבוד עורות מאדמים (סאפיאן), בה 191 בארות זורקות מים חיים המפכות מלב הררי סלע בעזרת קני ברזל (רעהרען), ביחוד יבנו המחמדים בארות מים אצל בתי תפלותיהם, כי לא יוכלו לבוא אל הבית להתפלל בלתי אם רחצו ידיהם ורגליהם תחלה, על כל בית תפלה מגדל צר (שמאל) וגבוה מאד Минаретъ כבראה מגדל־מאיר להולכי הים באניות, ועל מרום שיאו שבכה עגולה למעמד משרת בית התפלה הקורא אל המתפללים להתאסף חמש פעמים בכל יום, בה כמה

---

[1]) על דלת ההיכל ישנה כתבה בשפת קדר לכבוד החאן וזה לשונה: „אני ממלכת קרים, מושל גדול, מקור הרחמים ונדבת לב, על חסדי ה' בארץ, הנה! זה כוכב ממשלתו עלה על חוג התהלה אשר יאיר את פני כל הארץ”.

משׂת תנויות בלי תאר והדר, ומסחר רב בעלֵי הטאבאק הטוב, אצל כל בתי הטטרים ענבי גפן נטועים לרוב, וביחוד יגדלו שמה עצי קפריסין (אפריקאזען) במספר רב מאד, בה מסחר גדול בתפוחי קרים הנודעים, והסוחרים מכל אפסי רוסיא יבואו שנה שנה לקנותם ויוליכום לכל ערי רוסיא תגדולות, מסחר רב בה בהיין הקרימִי אשר יקנו הסוחרים מן הטטרים בעוד הענבים בגפן, ובכללה היא כגן ה׳ כארץ מצרים.

רחובות העיר המה עקומים וצרים ומלאים טיט ורפש לגועל נפש, כל בתיה בנוים מתומר או מאבן רכה בלי סדר ומשטר ובלי כל הוד והדר, זלהם ארובות עשן גבוהות מאד ככל בניני ערי הקדם, רוב בעלי המלאכה הטטרים יעשו את מלאכתם בתנויותיהם ברחובות קריה, ואף כי מראה העיר נבזה מאד בעיני הנוסע אשר הסכין לראות את הערים המפֹארות באיירופא, בכל זאת תמשוך העיר הזאת את עיני הנוסע עליה ביחוד, אם ינסה לעלות על ההרים הקרובים אליה או על אחד ממגדלי בתי התפלה. הלא כה דברי הנוסע פעצגאָלד: „האיש העומד ממעל על ראשי ההרים ומביט על העיר הזאת, יתפלא וישתומם על המגדלים הגבוהים והצרים הבנוים על גגי המעצעטין על גגות בתי העיר ועל ארובות עשן הגבוהות אשר תֵּראֶינה כמגדלים, על ראשי עצי תדהר הנשאים ועל עצי פרי חמד היפים יחזה מחזה נפלא מאד, וידמה באמת כי אל אחת מערי ארץ הקדם הובילוהו רגליו, כבכל ערי הקדם יחזה גם פה נשי המושלמנים מעוטפות בסדין לבן מכף רגלן ועד קדקדן, ורק גבות עיניהן תראינה החוצה, וכצל כנטותו הלוך וטפוף תלכנה. הגברים לא ישאו בתי רגלים (שטיפפעל) על רגליהם, וכמוהם כהנשים רק נעלים (פאנטאָפעללען) ממראה ירוק (געלב) ישאו על רגליהם, גם פה המוללא (כהן המחמדים) מטפחת לבנה יצנוף על ראשו ככדור סביב, כמראה המטפחות להנשים העבריות הזקנות, זקנו הארוך היורד על פי מדותיו יחליק לרגעים, ובמו ידו יטה קץ שערותיו לנגד עיניו להביט עליהם, ולאט לאט יתנהג בכבדות בהתהלכו ברחובות קריה, באחת אדבר, כי במראה רבי חסידי פולין מראה כהן הזה, כמהו פעם ישפיל עיניו ונבט לארץ, ופעם ישא עיניו להביט אל השמים מעל, כמהו ירחץ את שֵׁתו כמה פעמים בכל יום בהגיע עת התפלה במים סרוחים, כמהו בנחת ישמיע קולו — לא כדברי חכמים הנשמעים בנחת — כי נלאה להשיב שפה אֶל שפה, כמהו תגורה ארוכה ורחבה יחגור על מתנו לתקוע תחתה את בהונות ידיו, כמהו ימאס דעת וכל חכמה תועבה לו, ורק בתורת הקאראן ישנה תמיד, והיא כל חכמתו, הוא גם המורה לצעירי בני עמו המוליכם שולל, כקדושי החסידים הרועים את צאן מרעיתם אחר המדבר בדרך חשך וצלמות.

Digitized by Google

מספר אחינו בני ישראל הרבנים מעט ודל בעיר הזאת, ורק כעשרים משפחות יגורו בה, ולהם שו״ב מיוחד הםמלא גם מקום רב, ולהם ביהכנ״ס אשר בנו זה לא כביר מחדש. כי נמצאו מאחינו בעיר הזאת בימי קדם זאת נוכל להחליט בטח, יען ישנם בידינו אותות ומופתים לזה, וגם זאת נודע כי לפני חמשים שנה ישבו בה עוד משפחות מעטות מאחינו הקרימצאקים, ואחרי אשר עזבוה, נשאר בית תפלתם בידי זרים, רוב היהודים היושבים בה כעת הנם בעלי מלאכת יד החיים מעמל כפיהם.

עדת הקראים גדולה מהרבנים וכשבעים משפחות יגורו בה וביניהם עשירים גדולים, להם בית תפלה מפאר בטעם בניני איירופא, אצל בית התפלה בית מיוחד לת״ת, ושנים מעדתם הר״ד יהודה אוזון וה׳ משה נאמן הנם המורים לצעירי בני עמם, עיקר למודם הוא רק קרוא מקרא ומלות ההגיון להרמב״ם ז״ל.

בגדי הקראים בעיר הזאת כלכל הטאטארים, והמעטים אשר ילבשו מלבושי איירופא בכל זאת יעדו בגדי הטאטארים למצער בבואם לבית התפלה כי קדושים המה בעיניהם כהבגדים הארוכים אצל יהודי פולין אשר יחשבו כי גם בגד ארוך הלכה למשה מסיני, והנה קרה לי בבואי בפעם הראשונה לבית תפלתם ובגדי העליון על כתפי כי לא לבשתיו דרך ארבות ידי, ואחד מזקני העם נגש אלי וישאלני בזעם: „הנכון לבוא באופן כזה לבית התפלה?

— ומדוע לא? עניתי.

לא ולא! ענני ברגז, יען הראית אף אחד מעדתנו אשר ישא את בגדו על כתפו כמוך? ולא נאוה לאיש ישר וירא אלהים לעשות כזאת.

בקצה העיר בדרך המוליכה לצופוט־קאלע יפגוש רחוב הצוענים הנקרא Цыганскій городокъ בתים למעון אין להם ורק במערות החצובות בסלע בהר ישכנו כעטלפים, מספרם הוא איזה מאות משפחות, צעירי ימים האנשים והנשים הנם חצי ערומים וכן יתהוללו ברחוב ולא יתבוששו, מראיהם מגאל מאד יתר הרבה מבערים אחרות, ורק במעשיהם לא יצטיינו מיתר אחיהם, מאכלם על פי רוב רק פרי הארץ ויבול האדמה, גם יאכלו כל מיני שקץ ועכבר [1].

אחרי רחוב הצוענים היה השער למבוא העיר בימי קדם, ועל המקום ההוא עומד בית הספר (מֶדְרֶשׁ) מוקף בחומת אבן מכל עבריו, בימי קדם עמד במקום הזה בית מדרש למדעים (אקארעמיע), בבית

[1]) Отечествовѣдѣніе россія, Т. II. С. П. Б. 1871 Стр. 284.

ספר הזה ילמדו תורת הקראן וממנו יצאו כהני הדת (מוללא), הוצאות הבית יקחו מהכסף אשר נדב לזה אחד ממלכי הטטרים הראשונים הקבור במקום הזה, ועל קברו בנין יפה בטעם בניני הקדם, על הדלת כתבת שונות בשפת ערבי, התלמיד אשר ישלים חק למודו בבית הזה יעשה משתה גדול בעד נכבדי העם וכתום המשתה ינדבו לו מנחה ומתן, צאן ובקר, כלים וצרכי הבית למען יוכל גם הוא לכונן לו בית נאמן בלי עמל.

המקום הזה הוא כמו פרור (פֿאָרשטאדט) ונקרא בפי הטאטארים בשם (סאלאנציק), והאיש הבא אל העיר הזאת תימנה יכנס בה כמו דרך שער גדול בין שני ההרים האלה ועל זאת יסדו שם את המבצר צופוט־קאלע מצד אחד על ראש ההר וכן מבצרים ומצודות מצד השני אשר חרבותיהם נראו עוד היום.

המקומות הנכבדים אשר יבקרו הנוסעים הבאים אל העיר הזאת המה: 1) בית הנזירים אוספיענסקי במרחק 2 וויערסט מן ההיכל חאן סאראי, 2) צופוט־קאלע במרחק 4 וויערסט ממנו, 3) מבצר טעפע־קערמען על ראש ההר במרחק 8 וויערסט מן ההיכל, או 4 וויערסט מצופוט־קאלע, 4) קאציקאלען והמעין ס״ט אנאסטאסיע במרחק 4 וויערסט מטעפע־קערמען, 5) קאראלעז במרחק 10 וויערסט מקאציקאלען, 6) צערקעס־קערמען 3 וויערסט מקאראלעז, 7) מנגופ־קאלע 25 וויערסט מבאחציסאראי.

מרחק המקומות האלה לא נסמנו ביד מודדי הארץ, ורק הטאטארים יחשבו 4—5 וויערסט לשעה ברכבם על סוסיהם, מחיר סוס לרכבה הוא בערך 2 רו״כ ליום, וזאת יוכל הנוסע להשיג בכל עת מיד הטאטארים, ולא למותר הוא להעיר בהנוסע להכין לו לחם וכל מאכל בעיר טרם יצא לבקר את כל המקומות האלה יען שמה לא ימצא מאומה.

בית הנזירים אוספיענסקי

УСПЕНСКІЙ МОНАСТЫРЬ

בקצה העיר באחציסאראי קדמה בדרך העולה לצופוט־קאלע על מרום הר בחגוי סלע חצוב בית הנזירים הזה, ממרחק יראה כקן צפור התולה בפנת גג, בין הר סלע הזה וההר אשר כנגדו אשר עליו עומדת העיר סלע היהודים ישתרע עמק צר באורך $1\frac{1}{2}$ וויערסט מעולף בכל עצי פרי חמד וכמגד תבואות ירחים, מן העמק יעלו בשלבים עד מרום הבית החדש הנבנה למשכן הנזירים זה לא כביר, שמה מישור לא גדול אך יפה ונעים להתהלך

לשוח, באר מים חיים המפכים מלב ההר, ומשם יעלו אל בית הנזירים החצוב בלב הסלע ובתוכו חדרים רבים.

העת אשר נחצב הבית הזה בסלע לא נודעה, ואולי נעשה בידי העם הקדמון אשר חצב ערים רבות כאלה על ראשי ההרים ואשר נשארו לפליטה עד היום הזה, ועל זאת תעיד הדרת השיבה התופפת על מלאכת הבית וחדריו פנימה, בהמאות האחרונות בהיות באחציסאראי בירת מלכי הטאטארים ישבו היונים במקום הזה, ולפי הנראה הם היו מיסדי בית הנזירים בהמערה הזאת אשר מצאו נכונה לפניהם על מוצא פי ההגדה אשר תספר לאמר:

„על ראשי ההרים נראה נחש צפעוני גדול ונורא אשר טרף באפו אדם ובהמה יחדו, ואנשי המקום היונים והגענואיזים נאלצו לעזוב משכנותיהם להמלט על נפשם, ויתפללו ויתחננו לאם משיחם להצילם מיד הנחש האכזרי הזה, והנה באחד הלילות הופיע אור גדול על ראש ההר הזה, ויהי כאשר אבו לעלות על ההר ולא יכלו כי מצק הוא מאד, ויחצבו שלבות ומדרגות בשן הסלע ויעלו אל המקום אשר שם נראה האור וימצאו שמה פסל תבנית אם משיחם ואצלו מנורה ושמן בוער באש, לא הרחק מהפסל מצאו גם את הנחש שוכב מת, וישמחו מאד על הדבר הזה, ולזכר הנס הזה בנו שם בית תפלה על שם „אוספיענע", ומכל אפסי קרים נהרו אנשים להתפלל שם, ולא לבד הנוצרים כי אם גם הטאטארים ובראשם מלכיהם האמינו בקדושת המקום הזה, ואחד מהם הארזי־גיריי חאן כאשר יצא למלחמה על איביו נדר נדר כי אם יצא מהמלחמה כגבור מנצח יביא מנחה ומתן אל הבית הזה, וכן קרה באמת וגם הוא שלם את נדרו".

ההגדה הזאת נמצאה כתובה ביד הפראָפעססאר מורזאקעוויץ מאָדעססא מהמאה הי"ז, אפס בעינינו לא יפלא אם גם המחמדים האמינו לקול ההגדה הזאת כאשר אנחנו רואים עד היום כי המקומות הקדושים להנוצרים קדושים גם להם, וכן יקדישו התוגרמים את כל המקומות הקדושים ליהודים בארץ הקדושה.

בחמשה עשר לחדש אגוסט ינהרו אנשים לאלפים מכל קצוי קרים להתפלל במקום הזה ולחוג חג.

במרחק חצי וויערסט מהבית הזה בשיפולי ההר שוכב סלע גדול אשר לפי הנראה התגלגל מראש ההר וגם בו חצוב חדר גדול בעל ארבע קצוֹת אשר יתפללו בו הנזירים, משם יגלו חרבות בתי סלע היהודים מנגד על שן הסלע, במרחק 1 וויערסט.

צופוט־קאַלֶע

(סלע היהודים)

מקצה העיר באחציסאראי תימנה במרחק 2½ וויערסט ממנה על ראש

Digitized by Google

הר נשפה עומדת העיר העתיקה „קלעא׳ (או כאשר יכנוה היום „צופוט־קאלע״) בגובה קרוב לשלשת אלפים רגל ממעל למי הים, כראה הר סלע הזה הוא כמו אי נגזר משלש רוחותיו, המבוא אל העיר הוא דרך שער ברזל גדול הנקרא בפי הטאטארים „קיציק־קאפו׳ (שער קטן), משני צדי השער מבצר חזק ישן נושן מימי שבת הגענואיזים במקום הזה הבנוי מאבני גזית מרובעות, משם יחל להשתרע רחוב צר מאד, צדי הרחוב חצובים בסלע ההר, משמאל הרחוב עומד בית חכם הקראים שלמה ביים, ובו חדר קטן במעט בניני ארץ הקדם בעד אורחים נכבדים הבאים לבקר את העיר, גם אחדים ממשפחות קיסרי רוסיא סרו לנוח בחדר הצר והפשוט הזה, אחרי הבית הזה עומד בית אבן רש״ף על שן הסלע, ובו איזה חדרים אשר שמה אצר את כל המון ספריו כתבי יד, בימי תרפו נודע לנו האיש הזה לאויב נורא להתלמוד וחכמיו ואז כתב את ספריו „מסה ומריבה׳ „חותם תכנית׳ המלאים הוללות נאצות וגדופים נגד היהודים, אך כאשר נוכח אחרי כן לדעת כי הדרך הזה לא יובילהו אל מטרתו אשר הציב לו בחייו וחכמי היהודים לא יאבו להביט עליו ועל מציאותו, כאשר קרה באמת כי הגאון שי״ר ז״ל לא אבה לבוא אתו אף בכתובים, החל לחנוף את הרבנים ועל כל שעל ושעל קרא במרמה „חטאתי עויתי פשעתי״, ולמן העת ההיא קרבוה היהודים בימין צדקם ויחלו להשתעשע במציאותו והם המה אשר עשו לו שם בארץ, באחרית ימיו שם בסלע הזה משכן לו אחרי אשר עזבוהו הקראים מעט מעט ויגר שם עד יום מותו, לא הרחק מביתו לאורך הרחוב עוד שער גדול ועליו מבצר כעל הראשון, משם הלאה עומדים שני בתי תפלה בחצר אחד הרחוקים איש מרעהו כשמונה אמות, האחד — והוא העתיק — קטן ויפה ובו יתפללו הקראים השנים הנמצאים בכל העיר הזאת ובבית הזה מצא אבן רש״ף את ספר הנביאים על קלף המנוקד ומוטעם בנקודות וטעמי האשורים או הבבלים תחת הרצפה אף כי כבר ספרו כמנו הקראים להפראָפעססאָר מורזאקעוויץ בשנת 1836, אפס לא עלי המלאכה ולא זה המקום לחקור ע״ד אותות פירקאוויץ ומופתיו.

בית התפלה השני — והוא החדש, נבנה זה כששים שנה, בנין קטן ודל, בו שלשה ארונות עץ המשתרעים על פני כל רוחב קיר הדרומי ובהם אסף אבן רש״ף את כל הס״ת אשר הביא מקרים וממצרים וארץ הקדושה, בשנת 1818 בא הקיסר אלכסנדר הראשון לבקר את העיר העתיקה הזאת ואחריו היה שם גם יאָזעף השני מלך רומי ויגיש מנחה לבית תפלת הקראים, ולזכר האורחים הנכבדים האלה העמידו שם פאר עמוד קטן תחת מכסה זכוכית ועליו כתבה בשפת עבר ורוסיא באותיות מוזהבות.

לא הרחק מבית אבן רש״ף עומד פאר עמוד בנוי מאבני המקום כתבנית אהל, ועוד לפני ארבעים שנה עמד פאר העמוד הזה בתוך בית

Digitized by Google

גדול אשר שכנו בו בני אדם, בתוך האהל הזה חצובה מערה עמוקה ובה מצאה קבר אחת מבנות מלכי הטטרים ועליה מצבת אבן גדולה ארוכה שלש אמות כתבנית כל מצבות מלכי הטטרים בחצר ההיכל „חאן סַארַאי״, על המצבה כתבת קעקע באותיות בולטות בכתב ושפת ערבי. אחד הנוסעים הרוסים ישער כי המצבה הזאת הוצבה על קבר אחת מבנות נשיאי ישראל יען מצא על הכתבת את השם „כֹּהֵן״ תואר הנמצא לפי דעתו רק אצל בני ישראל, אפס הדברים האלה בטלים מאליו יען רק מלכי הטטרים נקראו בשם זה ח אַ ן, וכן נזכר על המצבה השם „נענעקעדזאן־חאנים״ (אהובת נפש בעלת הבית), ודעות הסופרים שונות בזה, והטטרים יספרו כדברים האלה [1]: החאן הראשון טוכתמיש לעת זקנתו הפקיד את בתו „נענעקעד-זאן חאנים״ למפקדת חיל הצבא נגד האויב אשר לחם על צופוט־קאַלע על פי עצת אחד הכהנים המחמדים יען להחאן הזה לא היה בן יורש עצר, ויהי היום והנה נגלה קשר אהבה בין בת החאן והכהן ההוא אהובה, וכאשר נודע הדבר לאביה המית את בתו ואהובה בעצם ידו ביום אחד, ולזכר שניהם הציב את המצבה הזאת, ואחרים יספרו כי בת מלך הזאת אהבה את אחד מהמון דלת העם מהנוצרים למורת רוח אביה ותברח מפניו בלויות דודה לצופוט־קאַלע ותסגר במבצר, ואביה חתר בכל עז לקחת אותה משם ביד חזקה, וכאשר ראתה כי עוד מעט ותבוא בכף אביה אשר יָרֵאָה, ותתנפל מראש ההר אל העמק ותמת, ואביה בנה את הציון הלז למזכרת, — לפי הכתבת על המצבה מתה בת מלך הזאת בחג ראמאזאן בשנת 841 לחשבון המחמדים (1435 לספה״נ).

על מרום ההר הזה חצובות מערות רבות אשר בהן גרו בני אדם בימי קדם, כחמשים מהן עודן שלמות כיום הזה ובתוכן המערה הנפלאה אשר יסופר עליה כי היתה „בית כלא״ לאסירי המלך. המערה הזאת חצובה בסלע על מרום ההר בקצהו, המבוא אליה בשלבי אבן, בראשונה נפגוש חדר גדול מרובע, באמצע ההדר עומד עמוד אבן אשר חצב מן הסלע בהבנות המערה, לימין המבוא חלונות החצובים בסלע ונשקפים אל העמק, בחדר הזה עוד פתח למבוא חדר שני במורד וחלון אחד לו, ושמה חצוב בור רבוע אשר לפי ההגדה השליכו שמה ראשי הפושעים אשר הומתו בידי רב הטבחים, וכן נמצאו שמה טבעות אבן בקיר אשר להן אסרו את האסירים, הרואה את המערה הנפלאה הזאת ישתומם על הדר השיבה התופף עליה, ואף כי חוצבה זה אלפי שנים בבל זאת כבודה חדש עמה כיום צאתה מגרזן החוצב וכל סערות העת לא עצרו כח לנגוע בה לרעה, וכן

---

[1]) ראה זכרון לסלע היהודים בספר רוסיא לס׳ בייס לד 38.

Digitized by Google

ישנן עוד רבות כאלה ובהן מכפלות רבות בעומק הסלע אשר אחשוב למותר להזכירן.

בקצה ההר השני הנשקף על פני הגי ועל בית הנזירים אוספיענסקי נמצא עוד שער ברזל אשר בעמל רב ובחרף נפש תמצא יד הנוסע לרדת משם אל העמק דרך תגוי הסלע אשר בנקל יפול מהם כשעיר עזאזל, וכפי הנראה היתה שם מסלה בימי קדם למען קצר את הדרך לבאחציסאראי, אפס ברבות הימים נתקלקלה מאד.

בימי קדם גרו תושבי העיר בהמערות, אכן למן העת אשר בנו הגענואיזים את המבצר החלו לבנות גם בתי אבן מעל להמערות, וכעת כל בתי העיר שוממים וחרבים ורק גלי אבנים נערמו כמו נד על כל אפסים משרידי חרבותיהם, ובלעדי שני הקראים וארבעה בתים אשר להם לא תמצא כל נפש חיה בעיר העזובה הזאת.

מן הסלע הלז נראה את הים במרחק שלשים וויערסט, וע"י זכוכית מגדלת נקל לראות את חוף סעוואסטאָפאָל והאניות, ובלילה נראה גם בלי זכוכית מגדלת את האור ממגדלי המאיר בסעוואסטאָפאָל. לצד דרום נראה את העיר באחציסאראי השוכבת לרגליה ואת בית הנזירים הנזכר, ולצד צפון נראה העמק „אשלאַמא־דעריא" (עמק צבעים שונים) על שם עצי אגוז מצבעים שונים אשר יגדלו שמה, לצד מערב נראה ההר „מיידאַן־דאג" והעמק „קיזיל־דעריא", במרחק $\frac{3}{4}$ וויערסט, משם נראה ההר „בעשיג־דאג" (הר הַמִּטָּה, יען מראהו כמראה מטה) המכסה בעצי אגוזים, לרגלי ההר הזה מעין מים הנקרא „יוסוף־צאַקראַק" (בור יוסף) ולא נודע מי קרא אותו בשם זה ומאיזה סבה? — אצל המעין הזה נמצא העמק אשר יכנוהו „קאַנלי־דעריא" (עמק הדמים), ומסורה בפי הקראים כי שם נהרג הקראי בנימין אגא הכמונה על מטבעות החאַן שאַגין־גיריי.

העיר הזאת תצטיין ביחוד באוירה הנקי והנעים ובמימיה הקלים והמתוקים השוטפים בצלע ההר מן הסלע, אפס בתוך העיר לא נמצא כעת כל מעין מים ורק אצל השער הראשון מחוצה נראו עקבות בורות מים מימי קדם אשר היו חצובים בסלע, ולפי הנראה לא שמו יושביה לב לתקנם וע"כ דללו וחרבו. על ההר הזה יתארך החורף יותר מבכל ערי קרים מפני גובה המקום, ולפעמים ימצאו שמה שלג בגובה אמה ויותר בעת אשר כל עצי פרי על החפים הדרומים כבר הוציאו פרח והחום בוער כתנור, אכן תחת זאת לא נגעה מחלת החלי־רע ביושבי צופוט־קאַלע לרעה, והקראים היושבים בערים הקרובות באו עם כל בני ביתם לשבת בזה עד יעבור זעם המחלה הרעה הזאת.

הנוסע מוראַוויאָו אַפּאָסטאל הנודע על פי דעותיו המבולבלות וספות הארץ הבלתי נכונות אשר הוציא, בעמדו על מרום הסלע צופוט־קאַלע בשנת

1820 קרא בחום רוחו : הלא זאת היא ירושלים אשר באויא ! פה הוא עמק יהושפט ושם מנגד נחל קדרון, וכן חשב את כל המקומות אשר ראו עיניו סביבות ירושלים וימצאם גם פה, והקראים מהרו ויחליטו ממנו וכן קראו לחצר המות „עמק יהושפט", וסלע היהודים נקדשה בעיניהם כקדושת ירושלים, ועל יסוד זה חשבו וימצאו מצבות עתיקות מזמן שמונים שנה קודם חורבן בית שני ולא חסר להם רק למצוא מצבת זרובבל אשר יתפארו כי יוצאי חלציו המה ואולי גם שרידי כלי בית ה', והיתה להם סלע היהודים למקדש ופירקאוויץ לכהן אלהים.

אורך חצר מות הזה כחמש מאות אמה ורחבו כשלש מאות וחמשים, מצבו בשפולי ההר לא רחוק משער הראשון, שם נמצאו כשני אלף מצבות אבן, היותר עתיקות מהנה הנן מסוף המאה השלישית ותחלת הרביעית לאלף הששי, ובתוכן מצבות היהודים הקרימצאקים אשר ישבו שם ובלי כל ספק היה חצר מות שלהם קרוב לחצר מות אשר להקראים וברבות הימים נפרץ הגדר ביניהם, כאשר אנחנו רואים עוד היום באיוופאטאריע, סעוואסטאָפאָל ועוד ערים אחרות כי מֵתי שני העמים האלה הרחוקים באמונות ודעות זה מזה כרחוק צפון מים קרובים איש לרעהו אחרי מותם. אורך המצבות הנן מן 1—3 אמות, רבות מהן נשקעו במעבה האדמה לא יען כי עברו עליהן שנות אלף כי אם ממטר סוחף אשר יגרש רפש וטיט עליהן ממרום הסלע, ובמשך מאה או מאתים שנה כסו בעפר, ולולא זאת לא יכלו להתקיים גם זמן רב כזה — 300—400 — שנה — יען נעשו מאבני סיד רכות מאד אשר תשברנה לרסיסים אם אך תגע בהן יד העת. במקום חצר מות הזה היה בימי קדם חצר מות להטאטארים הנקרא עוד היום בפיהם „דיאבור מיזארליגי" (קברות הגוים) ועל המקום ההוא ינוחו עצמות הקראים, ושם מצאו גם את מצבת ר"י סנגרי, ודברתי מזה בארוכה בחלק ראשון מספרי זה.

נוסעים ותוקרים רבים מכל קצוי איירופא הבאים לקרים איש איש לרגל מלאכתו יבואו כלם לבקר את העיר הזאת אשר אמנם נפלאות תחזינה בה עיניהם ושוה היא לבקרה.

אחרי אשר הולכתיך אחרי קורא נעים והראיתיך את כל מוצאי ומובאי סלע היהודים, בוא נא אתי עוד אל מקום אחר לא הרחק משם אשר אולי תמצא שמה דברים יותר נכבדים מאלה העומדים לנס עמים זכרון לדור אחרון.

טֶעפֶּע־קֶערמֶען

(מצודה על ההר)

במרחק 5 וויערסט מסלע היהודים על מרום סלע כבר התנוססה לפנים העיר הנקראה בשם זה, ההר הזה מראה ראש הסוס לו ועומד בדד בתוך

העמק עד כי ממרחק יראה כנעשה בידי אדם ולא יד הטבע הלה בו, גבהו כאלפים וחמש מאות רגל, לרגלי ההר יגדלו עצי אגוזים ועצי פרי יער שונים, כל בתי העיר על מרום ההר היו חצובות בעומק הסלע והמערות האלה נשארו שלמות וקיימות עד היום הזה, הבתים נחצבו בעומק מעשר עד שש עשרה מכפלות (שטאָק), בחדרי הבתים חלונות גדולים שקופים על פני העמק, הדלתות והסולמות, השלבות והמדרגות כלן חצובות מן הסלע, וכן הרהובות תדי הרהובות, ספסלים, כסאות ומטות, שבכות ומעקות וכל צרכי מעון לבני אדם הכל מאבן, במקומות רבים נראה כי היו להם מבואות אפל מבית האחד למשנהו חצובות בלב הסלע, באיזה מקומות נכרו עוד עקבות מעייני מים, גם כלי אבן ימצאו שמה לא לעתים רחוקות, עצמות אדם אשר מצאו שמה הנוסעים יצויינו מאד מכל אלה הנודעים לנו, בראשם הרחב ובמצחם הקטן מאד.

המערה הראשונה אשר יפגוש הנוסע על ראש ההר היתה לפי הנראה בית תפלה לעם לא נודע, על אחד הקירות נמצאה כתבה עתיקה בשפת יון אשר נשחתה מזוקן, על ראש פסגת ההר נמצאה מערה אשר בה היה בית תפלה לנוצרים אשר אותותיו לא ינכר על פי העמודים והצלב עליהם חצוב מן הסלע, מספר המערות ההן לא נודע ואין לאל יד איש להביא חשבון על פי מספרם הרב והעצום, רבות מהנה אשר היו חצובות על שן הסלע נדבו מעט וברבות הימים צמח עליהן דשא עשב ועל כן על הנוסע להזהר מאד לבלי יפול שם בלי משים, העומד על ראש ההר יראה בעיניו שלשלת הרדי קרים ובראשם ההר הגדול צאַטירדאג.

אם ישבו שם אחינו בני ישראל בימי קדם לא נודע עוד, יען איש לא נסה עוד לחקור הדבר היטיב, כעת לא נמצאה כל נפש חיה בעיר השוממה הזאת.

קַאצִיקַאלֶען

גם המקום הזה הוא אחד ממערות הערים הנמצאות לרוב על רוכסי הרדי קרים, העיר הזאת לא רחוקה היא מטעפע־קערמען ולא נופלת ממנה במלאכת בתיה החצובות בלב הסלע, על אם הדרך טרם בואכה שמה תפגוש עמוד אבן גדולה וכמו נוטה לנפול, לפי הנראה התגלגל מראש ההר וכן נשאר עומד, לא רחוק ממנו נראה עוד סלע גדול ומרחוק ידמה הנוסע לראות אשה יושבת על כסא גדול, העמוד הראשון נקרא בפי הטאַטאַרים בשם „עִי־וַי־קַאיַא", ולהאחרון יקראו „אַם" (ר"ל אם העמוד הראשון), ועליו יספרו הגדה כזאת:

„בסביבות האלה ישבה נערה בתולה יפה עד מאר, אפס משכמה ומעלה היתה גבוה מאר מאר עד כי לא נמצא איש אשר יאבה לקחת אותה לו לאשה, עברו ימים חלפו שנים וגם שיבה זרקה בה ועוד לא היתה לאיש,

Digitized by Google

ותתקצף מאד ותאמר להנקם מאת רעותיה אשר הכינו את נפשן להנש
לאיש, וברוע לבה הציקה לדן עד מאד, והנה נמצאה אשה ישרה מכשפ
אשר אמרה לשלם לה כגמול ידיה ותקלל אותה בשם ותהפך לאבן, ותעמי
אותה על אם הדרך אשר שם הובילו את הכלות תחת חופתן, ואחרים יספו
עוד ספורים זרים ומהבילים אשר אינן ראוין לספר באזני הקורא.

המקום הזה קאציקאלען נמצא על יד הנחל קאצי לשמאלו, לא הרח
משם נמצא בית נזירים עתיק ס"מ אנאסטאסיע בעמק עמוק וצר, ולרגל
מעין מים חיים הנקרא בשמו והמאמינים לכל דבר יאמינו כי מי המעין הז
יביאו רפאות תעלה לכל מיני מחלה ועל כן ינהרו אליו אנשים רבים בכ
עתותי השנה.

במסלה לא סלולה יעלה הנוסע אחרי עמל רב אל מרום הה
קאציקאלען, אפס תחת זאת ימצא ענג רב בעמדו על ראש פסגתו, גנ
פה יפגוש עיר מערות חצובות מן הסלע, ושם ימצא גם כל הכלים אש
ראה בטעפע־קערמען, מלבד זאת ימצא שם באר מים עמוקה חצובה
בסלע, ומכונת אבן לדרוך ענבים אשר תצטיין במלאכתה הנפלאה, במקומות
שונים נמצאו קברי מתים ועצמות אדם, שרידי המבצר והשערים אשר היו
בו נכרו עוד היום.

אם ישבו שם גם היהודים בימי קדם עוד לא נודע, ומשרידי הנוצרים
נשאר צלב אחד חצוב בסלע.

קַארַאלֶעז

בשם הזה נקרא עמק נחמד ויפה מאין כמהו מעבר לרכסי קרים
צפונה, בעמק הזה נמצאו שלשה כפרים, בויוק־קאראלעז, יוחארי־
קאראלעז, ארטא־קאראלעז, מצבם הוא בחַנֵי סלע הקאראלעזי, בעמק
הזה נמצאו נחלי מים רבים השוטפים מעל ראשי ההרים, פרי העץ מעמק
הזה נודעים לשם ולתהלה בכל האי, וכן יגדל פה עשב הטאבאק מהמין
היותר טוב בקרים ועצי פרי רבים ושונים.

טְשֶׁערְקֶעס־קֶערְמֶען

במרחק 3 וויערסט מעמק קאראלעז נמצא חגו־סלע צר אשר רק
דרך מבוא אחד נוכל לחדור אל תוכו, וסביב לו הרים וסלעים גבוהים

Digitized by Google

אשר יסגרו את הדרך לבוא בו, בתגר־סלע הזה נמצא הכפר „טשערקעס־קערמען”, ממעל להכפר יתנשא סלע כבד מאד ובסלע ההוא נחצבה עיר שלמה בעומק מעבה הסלע, העיר ההיא נקראה בפי הטאטארים בשם „עסקי־קערמען”, (מצודה עתיקה), או „דזינגיז־קערמען”, ולפי הנראה היה גם הכפר „טשערקעס־קערמען” עיר בצורה לפנים, ולפי דברי הסופר מארטין בראנעווסקי במאה הט״ז, משל על המקום הזה אחד מנסיכי היונים.

שרידי חומת המבצר ושעריו החזקים אשר נבנו מאבנים גדולות מרובעות בטעם בניני הוויזאנטים, והמגדל החזק העומד על ראש שן סלע נגבר מעל להכפר מזרחה, יעירו נאמנה כי המקום הזה היה אחד מהמקומות הבצורים מאד בקרים. הטטרים יושבי המקום ההוא יכנו את המגדל הנזכר בשם „מגדל הבתולות” (קיז־קולעסי), ופאללאס יספר כי מסורה בפיהם, כי במקום הזה גרו נערות בתולות רבות אשר התגלגלו מראש המגדל ועצמותיהן לפי שאול נפזרו. ובראנעווסקי הנזכר יעיר כי „בסלע בהר הזה נחצבו בתים נפלאים” ובאמת נפלאים המה בתי סלע ההם במלאכתם, שם נמצאות מערות רבות לשבת בני אדם עם כל כלי הבית מטות, כסאות, שלחנות, כלן חצובות מן הסלע, ולכל מערה איזה חדרים ומעקות, גם חלונות חצובים בהן אשר יאירו היטיב את המעון, גם דלתות, סולמים ומדרגות ימצאו שמה. המערות נחצבו בסדר ומשטר ישר, וביניהן חוצות ורחובות כלן חצובות מן הסלע גם נמצא שמה בית תפלה לנוצרים ועל קירותיו חצובים ציצים ופרחים וקדושי הנוצרים. אצל המבוא אל עיר המערות הזאת נמצאה מערה גדולה ונפלאה אשר לפי הנראה היתה בית המשפט או בית ו̲עד למחוקקים, באמצע החדר עומד כסא גדול חצוב מן הסלע וסביבו במעגל חצובות ספסלאות ועוד איזה צרכי הבית, לא רחוק משם במורד ההר נמצאה באר מים עמוקה מאד חצובה בסלע, ועל פי בחינת החכם קעפפען הנה מימיה המה היותר קרים בכל חצי האי קרים, מספר המדרגות לרדת אליה הנה שמונה ועשרים, בשפולי ההר מתחת להמערות בתוך סלע בדד חצוב בית תפלה לנוצרים ועודנו עומד על תלו כיום הבנותו, בתוכו נמצאו כתובת בשפת יון עם ציורים שונים, ונקרא בפי הטטרים בשם „עקליסע”.

החפץ לבקר את כל מוצאי ומובאי המקום הנפלא הזה עליו לשכור לו מורה דרך מהטאטארים, וגם יוכל למצוא אצלם מקום ללון וכל צרכי האדם, ומה גם כי יושבי המקום הזה יצטיינו במדת הכנסת אורחים.

Digitized by Google

מַנְגּוּפ־קַאלֶע

הדרך מעמק קאראלעז עד מנגופ־קאלע מולכת מעל להרים העומדים כקיר ישר, ובמקום אחד דרך תגר־סלע נחמד במראהו הטבעי עד בואך אל הכפר „כארזא־סאלא", משם תוליך בעקלתון לא הרחק מחרבות איזה מצודה עתיקה, ותתרומם מעט מעט עד בואכה מנגופה.

העיר העתיקה הזאת „מנגופ" עומדת על ראש שן סלע כבד הנגזר מכל רוחותיו והנהו כמו אי־בודד ואת ההרים האחרים לא יתחבר. הסלע הזה מוקף במבצר חזק מאד מכל עבריו בגובה אלף רגל, ובימי קדם היתה העיר הזאת אחת הערים הבצורות מאד בקרים, המבוא אליה הוא רק מצד אחד, בתוך רחובותיה החצובות בסלע נכרו עוד עקבות אופני העגלות אשר השאירו רושם בתוך הסלע הרך, גם פה כבסלע היהודים נבנתה העיר מאבנים גדולות מעל להסלע, וממערות חצובות מתחת בתוך הסלע, כל המערות ההן דבוקות אשה באחותה על ידי סֻלמות ושלבים, בתוך העיר נראו עוד עקבות היכל עתיק עם ציורים נחמדים חצובים בסלע בשתי מכפלות, וזה לפני זמן לא כביר ראו הנוסעים עוד שרידי בתי תפלה ליהודים, נוצרים ומחמדים, אפס כעת לא נשאר להם כל זכר, אחרי אשר עזבוה יושביה ולא נשאר בה כל נפש חיה, רק חוצות העיר ויסודי בתיה נכרו עוד היטיב.

הסופר בראנעווסקי יספר: כי במשך שמונים שנה אחרי אשר לכדו התוגרמים את העיר הזאת היתה כל העיר לשרפה מאכולת אש ולא נשאר בה רק המצורה עם שעריה המפארים באבני שיש וכתבת בשפת יון וההיכל, בתוך היכל מלכי הטאטארים הזה נסגרו מלאכי מאסקווא איזה פעמים וישבו בשבי ויסבלו תלאות קשות.

לדעת החוקרים החדשים היתה העיר הזאת בירת נסיכי הגאטהים בקרים. החכם הפראָפעססאר Brun ראש המדברים בדברי ימי קרים ורוסיא הדרומית בימינו, ישער, כי מנגופ היא העיר טהעאָדארי הנזכרת בכתבי האיטלקים. בשנת 1427 היה „אלעקסי" מושל העיר טהעאָדארי, לפי עדות מצבת אבן אשר נמצאה בזה לפני זמן לא כביר, ובטוב טעם ודעת הראה לדעת כי שוא השערת אלה אשר אמרו למצוא את טהעאָדארי באינקערמאן, ואחד מחוקרי איטליה מצא כתב יד גענואיזי אשר נכתב בשנת 1472, ובו יסופר אודות „איסאיקא נסיך מאנגופ" „Isaik, Signore del Theodoro" (ראה מה שכתבתי על זה בספרי חלק א').

היהודים והקראים ישבו בעיר הזאת עד סוף המאה הי"ח על פי עדות המצבות הרבות הנמצאות שמה והמצבה היותר מאוחרת הנה משנת תקל"ז (1777) לאלף הששי, וכן נזכרה במכתב מלך הכוזרים לאחת מערי ממשלתו ונקראה בפיו בשם „מאנכופ", ולפי הנראה על יסוד זה בנה פירקאוויץ את הרשימה המעידה, כי בחצי המאה התשיעית לספה"נ בנו הכוזרים מבצר חדש במנגופ, וכן נזכר במכתב מלך הכוזרים גם הכפר „כות" Коушъ העומד לא הרחק ממנגופ, ומזייף המכתב והרשימות לפי הנראה ידע היטיב את כל הכפרים בקרים. בין הקראים תמצא עוד היום משפחה אחת בשם „מנגובי" על שם העיר מנגופ, ומהנוגע לתולדות ישראל במקום הזה כבר מדובר בחלק א'.

המעבר ממנגופ לעמק באידאר

ממנגופ לעמק באידאר הוא מרחק ארבע שעות, ועל הנוסע לרדת ראשונה אל הכפר „אי טאָראָר" לקחת משם מורה דרך אשר יעבירהו דרך המסלה אשר נבנתה בשנת 1787 בעד הקיסרית יעקאטערינא השנייה, על אם הדרך מימין יפגוש שני כפרים נחמדים העומדים בקרן בן שמן „בויוק־מוסקאמיא" וקוצוק־מוסקאמיא, לא רחוק מהכפר הראשון אצל נחל קטן תמצאנה תשע מצבות אבן „ממצבות הקעלטים" אפס תבניתן שונה מהמצבות האלה הנמצאות בגספרא, והטאטארים יכנו אותן „עסקי־מעסארליק" (חצר מות ישן). משמאל להמסלה יתנוססו עוד שני כפרים נחמדים מעולפים בכל פרחי הוד ונטעי נעמנים ונקראים בשם „אורקוסטא" ואחריו „סקעלע" ומשם יבוא עד הכפר באידאר העומד בלב העמק הנקרא בשמו, משם עד התחנה „שער באידאר" העומדת על דרך ההלך בין יאלטא לסעוואסטאָפאָל הוא רק מרחק 5 וויערסט.

מסלת אבן המולכת מבאחציסאראי לסעוואסטאָפאָל לא תצטיין כמעט במאומה. עד הכפר „דוואנקא" הולכת דרך ערבה, ומשם והלאה יגדלו עצי פרי רבים ושונים, וביחוד ימצאו שמה שקדים רבים, אפס הנוסע על מסלת הברזל אשר נגמרה זה לא כביר לא תשבענה עיניו מראות את כל ההוד וההדר אשר שוה הטבע על כל מלא ארך הדרך ההוא. — במרחק 4 וויערסט מבאחציסאראי אצל גן הקיץ להגראף מארדווינאוו תעבור המסלה מעל להגשר אשר על הנחל קאָצי בגובה 140 רגל, אחרי כן תעבור מעל לנחל בעל־בעק אצל הכפר „בויוק־

Digitized by Google

אטארקי׳ דרך גני חמר מרהיבי עין עד להפליא , ומשם והלאה תתנשא לעלות על ראשי ההרים הנשקפים על פני העמק בעל־בעק, ואחרי כן על העמק אינקערמאן . במסלה הזאת תעבורנה העגלות דרך שש מנהרות (טונעללע) , אורך המנהרה הראשונה ממבוא באחציסאראי הוא 1050 רגל (150 קומות) , השניה הוא 504 , השלישית 1414 , הרביעית הנקראת Цыганской היא היותר ארוכה מכלן 1988 . אחרי המנהרה הזאת תעבור המסלה בעומק הרי סלע עד בואכה אל בית הנזירים הנפלא ,אינקערמאן׳ [הלאה ידובר ממנו בפרט] ואחר כך תחל ללכת על שפת לשון־ים הסעוואסטאפאלי עד בואה אל המנהרה החמשית אשר ארכה הוא 903 רגל , משם תעבור סימן לחלק העיר הנקרא ,קאראבעלני׳ עד בואה אל המנהרה הששית אשר ארכו הוא 749 רגל , ותצא עוד הפעם אל שפת לשון־ים הדרומית קרוב אל העיר סעוואסטאפאל עד בואה אל התחנה.

Digitized by Google

מַסָּע
בַּחֲצִי הָאִי קְרִים

כולל

מסעותי בחצי האי קרים ונוף טבריה, מלבוא ים השחור עד קצה ים האזאווי וערבת נאגאיסק, כתיבת הערים החדשות והעתיקות למיום בא זכרן בספרי דברי הימים, תכונת ישביהן, מעלליהם וכשרונותיהם, מצבם המוסרי והמדיני בכלל, ומצב בני ישראל בפרט.

מאת (הנוסע)

אפרים דיינארד

חלק שני

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, נאייע זיעלנא שטראססע № 87

שנת תר״ם לפ״ק

Масса бахацы Гои Крымъ

т. е.

описаніе Крымскаго Полуострова

Соч. Путешественника

Э. Дейнарда.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37 (1064 D)

1880.

Digitized by Google

Дозволено Цензурою
Варшава, 2 Апрѣля 1880 г.

Digitized by Google

סעוואסטאפאל

כי גוי עלה על ארצי עצום
ואין מספר שיניו שני אריה וכו'
שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה
(יואל א').

העיר הזאת הרשומה בעט ברזל על ספר דברי הימים למלכי רוסיא משנת 1853—1856, עומדת על שפת לשון־ים השחור התודרת אל תוכה, ואחרי כן תתחלק לשתי לשונות עד כי העיר עומדת בינֵיהן כתבנית חצי־אי מוקף במים, ולשון־ים הגדולה הפונה נגבה תתפרד עוד הפעם לשני ראשים, הראש האחד ארכו 7 וויערסט וישתרע עד נחל השחור (Черная рѣчка), והראש השני ארכו כשני וויערסט ויכלה בקצה העיר הימנה, אשר על זאת יקרא בשם „לשון־ים הדרומי" (Южная Бухта), רוחב הלשון אצל המבוא מצד הים ארבע מאות קומות (קלאַפטער) ועמקה מתשע עד חמש עשרה קומות, בה היה המבצר הגדול והנורא אשר לא היה בכל ארץ רוסיא משלו ואשר כשנה תמימה כלו מלכי הברית (צרפת, בריטניא, סרדיניא ותוגרמה) את כחם במלחמות נוראות ובתלאות אין קץ עד אשר הצליח להם לבוא שעריו [1]. בה חוף מהולל לאניות קרב מאין כמהו ברוסיא — ואולי גם באייראפא כלה מלבד חוף גיבראלטער —, בה היו מגדלי אבן בצורים מאד על ראשי הגבעות אצל מבוא הים, ומבצרים חזקים וסוללות רבות מצד היבשה, עד כי לא האמינו כל יודעי מלחמה כי יבוא צר ואויב בשעריה.

העיר הזאת נבנתה בשנת 1784 מטעם המלכה יעקאטערינא II — משך שנה אחת אחרי אשר כבשה את חצי האי, — ועל פי פקודתה נקראה העיר בשם „סעוואסטאָפאָל" הלקוח משפת יון (σεβαστός) גדול, (πόλις) עיר, על שם העיר סעוואסטאפאל אשר עמדה לפנים על אחד מחופי ים השחור אצל שוכום־קאלע. על המקום אשר נבנתה העיר עמד

---

[1]) כל פרטי דברי המלחמה הנוראה הזאת ותולדות העיר הזאת כתובים כבר בגלוי היטב על ספרי „מלחמת קרים" (ווארשא תרל"ם).

Digitized by Google

לפנים הכפר „אקטיאר׳ (בקעה לבנה) על שם האבנים הלבנות החצוצות מההרים בקרבת העיר. קודם המלחמה היתה העיר בנויה בנוה ויפה מאד עד כי יכלה להתחרות את העיר העליזה אדעססא. בה היו יותר מחמשי אלף תושבים מלבד אנשי הצבא רבים לשמור את העיר והמבצר, בו עמד „צי־ים השחור׳ Черноморск. Флотъ, וכל הכבודה הנחוצה למלחמת ים, אכן עתה הנה שוממה כמעט, ואף כי מספר תושביה יעלה לששה עשר אלף איש, בכל זאת עוד רבה העזובה בתוכה ועל כל מדרך כף רגל גלים נצים ועיי מפלה, ערמות אבנים נערמו כמו נד בכל עבר ופנה, כי לא נשארה אבן על אבן בכל העיר אחרי תם המלחמה, יען הרוסים אשר ראו כי כבר אבדה כל תקוה להציל את העיר מיד האויב הציתו אש בכל חומותיה ואחרי כן נסו על נפשם מעבר ללשון־ים הצפוני, והצרפתים בבואם העירה ולא מצאו כל מחסה למו, בנו איזה מאות אהלי עץ אשר מעטים מהם עומדים עוד על תלם כיום הזה.

הנוסע הבא אל העיר הזאת באנית הקטור יפגוש ראשונה ככר נחמד ורחב ידים ועליו גן העיר על מרום גבעה נחמדה הנשקפה על פני כל העיר, מחזה נפלא ומאד נעלה מאין כמוהו יחזה האיש האוהב להתענג על הדר הטבע בעמדו בגן הזה, המחזה היקר והנעים הזה לא יתואר באומר ודברים ומה גם בעט סופר, ורק בעלי דמיון עז יוכלו לשער זאת ברמיונם, פה ישקף על פני הים למרחבי אין קץ, ופה יֵראה הרים וגבעות נשאות לבנות כשלג בקרבת העיר, ושלשלת הררי יאלא התומכים באמת עבי שחקים בשיא גבהם מרחוק, מצד אחד יראה את החוף הסובב את שלשת חלקי העיר עם המון אניות קטור ודגליהן המרחפים ברוח על ראשי תרניהן, לא הרחק מהן יראה את המגדלים אשר נשארו שלמים או נבנו מחדש אחרי המלחמה, מרחוק יופיעו לעיניו שני מגדלים (לייכטהורם), הגן הנחמד הנקרא בשם „האלאנד׳ (Голандія) ועוד רבות כאלה, וכל הנוסעים יעידו פה אחד כי מחזה יקר כזה לא יֵראה בכל ערי ממלכות איירופא. בגן הזה יתנוסס פאר עמוד משנת 1834 לזכר הגבור „קאזארסקי׳ אשר עשה לו שם ברוסיא בלחמו את התוגרמים בשנת 1828.

על הככר הנזכר עומד הבית אשר ישבה בו המלכה יעקאטערינא בבואה לסעוואסטאפאל בעת אשר החלה העיר להבנות. מן הככר הזה שני רחובות גדולים יפרדו, האחד לימין הנקרא בשם „רחוב־ים׳, והשני לשמאל הנקרא „יעקאטערינינסקי׳, ברחוב הזה בית תפלה גדול לנוצרים יונים, בית הקיסר — מתנת הגענעראל טאטלעבען — האוצר בתוכו גם את בית האוסף לדברים עתיקים (מוזעאום), ובו נמצאים ציורים רבים ממשטרי המלחמה, בגדי שרי הצבא אשר נפלו חללים במלחמה קרים

Digitized by Google

ומטאלים ברם, אותות כבודם (מעדאללע), חרב גאותם, (Сабля) וכלי משחיתם, תבנית אניות קרב קטנות (מאָדעללע) מעשי חרשי חושב, כלי תותח גדולים ממשקל 200—100 ככר, ואצלם כדורים גדולים, ממאה עד שלש מאות ליטרא, מלבד מינים רבים מכלי נשק שונים אשר השתמשו בהם בימי קדם.

במסבי העיר בין ההרים נמצאים חצרי־מות רבים מאד לחללי המלחמה, ובכל מקום אשר יתעוף עיניך רק חצר־מות תפגוש, לרוסים, לצרפתים, לבריטנים ולסרדינים. ביחוד ראוי לשית לב על קברי הרוסים מנגד לעיר מעבר ללשון הים צפונה. ממשלת רוסיא תתאמץ תמיד לפאר את מקום משכן עולמים הזה ולַשוֹת עליו הוד והדר, עצי חמד ונטעי שעשועים יפרחו בכל עבר ופנה, פרחים יקרים ונחמדים המרהיבים עין האם נטעו שדרות על כל פני ארכו ורחבו, פארי עמודים מאבני שיש מצבעים שונים זרועים על כל אפסים, ובראשם פאר עמוד הגדול והנכבד מכלם. העמוד הזה נבנה מאבני שיש גדולות מבחוץ, ונחפה באבני אלעאבאסטער מבפנים אשר שם הוא גם בית תפלה להם, רצפתו מעשי מָאזַאיק, על קירותיו תמונות וציורים שונים מקדושיהם, בין התמונות נמצאה תמונת משיחם ותחתה כתובה בכתב ושפת עבר „ישוע הנוצרי מלך היהודים", ולאיזה כונה ותכלית עשה זאת הבונה (יהודי), לא ארע. סביב פאר העמוד על קירותיו חרותים שמות שרי צבא הגדולים אשר מצאו שם קבר למו — מלבד איסטאמין, קארנילאוו, נאחימאוו, ולאזארעוו, הקבורים בתחתיות בית התפלה הגדול הנבנה כעת בעצם העיר —. אצל הפתח בבֹאָה לשמאלו מבוא אפל על שלבי ברזל המוליך בעקלתון עד מרום קצו ומשם יוכל האיש להביט על כל העיר ומגרשיה. סביב פאר העמוד מבחוץ שמים שבעה כלי תותח גדולים במעגל ופיהם פתוח כקבר לכל רוח נשמרים לבל יעוז איש להחריד רפאים מקבריהם. העמוד השני במדרגה מטו הוא אשר הוקם לזכר ראש שרי הגדוד גאָרטשאקאוו אשר מת בווארשא — ואשר על פי צואתו הובא הנה אחרי מותו, וגם העמוד הזה נעשה במלאכה נפלאה מאד, ובתוכו תבנית פסל גאָרטשאקאוו יפה מאד להלל.

לא הרחק ממקום הזה על שפת לשון־ים הגדולה, נמצא חצר מות לחיל צבא היהודים אשר נפלו חלל במלחמה, סביב חצר מות גדר אבנים ובתוכו רק פאר עמוד אחד אשר הוקם למזכרת בני ציון היקרים אשר הקריבו את נפשם על מזבח ארץ מולדתם. העמוד הזה נבנה מאבן שיש לבנה מעשה חרש אבן באדעססא, ולולא המשכיל הנכבד ה' שמערלינג אחד מתושבי העיר בעת ההיא אשר העיר את אחינו במ"ע „השחר" הרוסי

Digitized by Google

לאסוף כסף לתכלית הזאת, כי עתה אולי לא נשאר כל שם ושאר לאחי אלה אשר שפכו דמם כמים בעד העיר . . . . והמתנדבים בעמנו אספו כשני אלפים רו״כ ובמחירם הקימו את העמוד הזה וגם גדר האבנים נעשה מידם, על העמוד חרותים בשפת עבר כדברים האלה: „ציון לזכרון אנשי צבא היהודים אשר נפלו חללים על כרומי שדה המלחמה בסעזואסטאפאל בשנת 1854—56 בחרפם את נפשם למות בעד ארץ מכורתם ובעד מלכם הקיר״ה: ובצדו השני כתובים הדברים האלה בשפת רוסיא באותות מוזהבים, שלשה נשרים חצובים מן הסלע יסוככו בכנפיהם על העמוד ועל הכתבה מלמעלה, ובין כנפי הנשרים חצוב בסלע תואר מלאך האוחז שופר בידו לאות כי יעוררם שופר שדי לקום לתחית, ואצלו הפסוק „הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך (ישעיה כ״ז)״, ומצד השני חרותים הפסוקים „ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון (תהלים פ״ד ח׳)״ „יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו (שם קט״ז ט״ז)״.

זולתי העמוד הזה לא נמצא שמה כל ציון ומצבת זכרון עוד.

כאשר התחלקה המלחמה נתנה הפקודה כי כל צבא היהודים העומדים בקשרי המלחמה ילבשו בגד ארבע כנפות למען יכירו את החללים מבני ישראל, והמשרה לאסוף את חלליהם נתנה על שכם השו״ב הזקן ר׳ חיים משה ועוזרים על ידו נתנו עשרה מאנשי הצבא ואחרי אשר הפשיט את החללים . . . הניח את עצמותיהם במקום משכן עולמים הזה, ועל שם טוב יזכר החכם הנכבד והמפאר הגביר ה׳ [illegible]׳ קאראסיק אשר הקדיש את עתו וכספו להתכלית הדבר הנכבד הזה [1]). ואם אמנם חרפה היא ליהודים כי קברות חלליהם לא נהדרו בפאר והוד כקברי כל חללי העמים אשר על זאת יתפלאו וישתוממו כל המבקרים את המקומות האלה, ומה גם הנוצרים יושבי העיר אשר יביטו בעין בוז וקלסה על קברי היהודים, ואם ישאל הנוסע „איה חצר־מות ליהודים?״ — שם על הגבעה יתגוללו פגריהם! ישמע למענה, אשר כן קרה גם לי בפעם הראשונה, ובשמעי מענה כזה התפרצה אנחה נוראה מקירות לבי, ובשלהבת אש אהבתי לאחי היקרים האלה קראתי „זה חלקך יהודי אומלל!״ הה! גם פה אחרי נפלך חלל, גם אז דע נא כי יהודי הנך ושמך חרפה לכל עובר . . . !

---

[1]) בהיותי בווילנא אשר שם הוא מושב האיש הרם הזה כעת ראיתי בידו תעודות כתובות וחתומות בידי כל מושבי סעוואסטאפאל לאות על הכסף אשר הקדיש לדבר הזה ועל השתדלותו הנאמנה, והאיש הזה אמנם כבר נודע לחכם לב השתדל לטובת עמו בכלל בכל אשר תמצא ידו, יהי זכרו מבורך.

Digitized by Google

לפני שנים אחדות בא לסעוואסטאפאל אחד מנסיכי בריטניא וכל גדלי שרי העיר יצאו לקראתו, וילך בלויתם לבקר את קברות הרוסים ואחרי כן שאל איפוא ינוחו חללי ישראל, וכאשר הראוהו את החצר־מות הנזכר, שאל לְתֻמו „האם נתן רשיון לאלה לגור בעיר הזאת. . . . ? — ביום המחרת שלח שר העיר לקרוא אליו את ראשי עדת היהודים והגבאי בראשם וישאל אותם לאמר: „במה נוכל לפאר את חצר המות אשר ליהודים?“ — הלא ידעת במה פארו הרוסים את קברותיהם“, ענוהו — ובכן הבטיח לתת להם מהכנסת העיר ששת אלפים רו״כ לתכלית הדבר הזה, וכן נשארה ההבטחה ההיא עד היום הזה. אכן נשובה נא מהמקום הנורא הזה המזכיר לנו שנות ראינו רעה, ונסורה לראות מה יעשו שם אחינו החיים אתנו כיום הזה.

מספר בני ישראל בעיר הזאת הוא כמאה וארבעים משפחות ונפלגו לשתי פלגות, היהודים החפשים, והיהודים אשר עבדו בצבא, ואלה האחרונים המה יושבי העיר מלפנים. בשנת 1836 קרה מקרה כי אחד הנוצרים אשר עבר עבודתו אצל מבנה האניות גנב מטיל ברזל וילך וימכרהו לאיש יהודי, וכאשר נודע הדבר יצאה פקודה כי כל היהודים ינורשו מן העיר אי־נקי, ובכן נאלצו לעזוב את בתיהם וכל קניניהם ובית הכנסת אשר בנו ביד המקרה, והפקודה חזקה עד מאד כי לא תדרוך כף רגל בן איש ישראל על אדמת סעוואסטאפאל עד כי היהודים הבאים באנית הקטור לא יכלו לרדת מן האניה לקנות להם לחם לאכול אם לא נלוה אליהם אחד או שנים משוטרי הפאליציי לשמרם פן יזידו להשאר בעיר לילה או יום אחד, וכן לא ראתה העיר פני איש יהודי עד שנת המלחמה. כתם המלחמה נתנה הממשלה הרשיון ליהודים אשר עבדו בצבא לשבת בעיר, ובשנת 1865 נפתחו שערי העיר גם לפני היהודים החפשים ומספרם ירב כמעט יום יום. רוב הגרים הבאים להאחז בה המה בעלי מלאכת יד מפליטי כל ארצות רוסיא אשר יראו פרי בעמלם פה יותר מבליטא ופולין עד כי לא נראה עני שוקד על פתחי נדיבים בעיר, ורק מעטים מהם השולחים במסחר ידיהם, וגם המה ימצאו לחמם על נקלה. חיי משפחה יהיו יושבי קרים בכלל וסעוואסטאפאל בפרט באופן מאד נעלה על יושבי ליטא ופולין, אכן לעומת זה הנה מצבם הרוחני פרוע מאד, את ההשכלה לא ישנאו, אך גם לא יאהבוה יען השכלה היא, רק יען כי על ידה יקוו להשיג פרי עץ החיים, ובכן למודי הדת ירחיקו בשתי ידים אחרי אשר לא ישאו להם כל פרי למצבם החמרי. וזאת היא הסבה כי דרכי החנוך אבלות ואין איש שם על לב ליסד בית ספר לתורה וחכמה, ובדבר אחד ראויה ספלגת אנשי הצבא לתהלה אשר תתמוך בכספה את התלמוד תורה אשר יסדו צבא

Digitized by Google

היהודים בסימפעראפאל, וגם הספיקו כבר לבנות להם בית מקדש מעט להתפלה, תחת אשר התפשים רק ריב ומדון ישאו, וכל הימים יערו מלחמות איש את רעהו, ואיסורים בכל הכנסות והוצאות העדה, וכבר הלאו איזה שנים למיום החלו לחשוב — ואחר כך לבנות — משכן לאביר יעקב ועד היום עוד לא עלתה בידם מחסר מורה דרך ומנהל באורך חכמה ותושיה, כאשר העירותי את אזנם במאמרי ,השקפה כללית' (הנדפס בהשחר שנה ס' חוברת ב' ג' ד').

בשנת תרל"ד בא איש נבל ובליעל אשר קאה אותו ארץ פולין הורתו ויספר על נפשו מעשיות ומופתים נפלאים כי יודע תורה הוא ולו גם הצדקה לשבת על כסא הוראה בישראל, בני המון העם אשר לא רב כחם בתורה — אף לא בתפלה — קבלוהו עליהם לרב, ויהי רעב בסעוואסטאפאל, כי אמנם התנפל כארי רעב על טרפו לאכול שאר עמו בלי חמלה ובאופן נורא אשר לא נשמע כמוהו למיום קמו העלוקות מוצצי דם בישראל, ויודעי ספר המעטים אשר היו בעיר החלו לנסותו, וימצאו כי האיש הזה יא"ק הנהו בור וע"ה ככל הסנדלרים בני גילו, ומעולם לא קרא ולא שנה ולא נסמך לרב (כאשר כבר דברתי אודותו בהצפירה שנה ב' גליון 17) וימים רבים עשה את העיר כמרקחה עד אשר השליכוהו בני עדתו כנצר נתעב, ויקש דברי העדה מדברי הרב הרעב . . .

מספר הקראים הוא כשבעים משפחות בעיר ומהם עשירים נחלים ורוב סחר העיר בידם הוא בערך מספרם הדל, כהרבנים גם המה יערו מלחמות איש את רעהו ועוד יותר על אחת שבע, ועד היום לא בנו עוד בית תפלה לרגלי ריבותיהם, מצב הדת והדעת אצלם כאצל היהודים, ורק בזאת עלו על היהודים כי ידעו לבחור להם רב נכבד מקרב עדתם הוא החכם המפואר הרב ר' יצחק סולטאנסקי, האיש הנכבד הזה הנהו אחד אחוז מכל חכמי הקראים ונעלה הוא על כלמו במדותיו הנעלות וכל יודעיו יתנו כבוד לשמו.

לאומים שונים יגורו בעיר הזאת כבכל הערים על חפי ים השחור. בהם רוסים, ציגאנים, יונים, ארמענים, גרוזינים, אסטעטינים, לעזגים, תוגרמים, טאטארים, איטלקים, צרפתים, פולאנים, אשכנזים, יהודים, קראים, קרימצאקים וכו'. בתי תפלה נמצאו רק ליהודים, קראים, רוסים וקאטולים, כן נמצא בעיר בית אוצר ספרים, בית שעשועים על מרום גן העיר, בית מקלט לחולי הים (קאראנטין), בית חרשת המעשה נחל למבנה האניות, בית ספר לעם, גימנאזיום למלאכת מחשבת (רעאלי), ובית שלום מכס לסחורות חוץ לארץ, בה מושב שר העיר (Градоначалникъ)

Digitized by Google

אשר דבר אין לו את שר הפלך אחרי אשר העיר הזאת לא תתחשב כעת בין ערי הגוף (Уѣздъ) [1].

מעבר ללשוןּ־ים הדרומית מקדם לעיר עומדת עיר קטנה אשר תתחשב לפרור הנקראה בשם „קאראבעלניע" (Корабельная слободка) ושם הוא משכן לחיל הצבא, המבוא אליה הוא או דרך רוחב לשון הים על סירת חוגה או לסבב מרחק רב ביבשה דרך חצר מסלת הברזל, בפרור הזה נראה עוד היום מצד היבשה חומת אבן בצורה אשר לא נגעו בה כדורי הצרפתים, מעל ראש החומה יתנוסס מרחוק פאר עמוד גדול מאבני גראניט שחור, ועליו פסל האדמיראל לאזארעוו יצוק מברזל עשת המחזיק קנה רובה תחת זרועו ובגאה וגאון יביט מול פני הים.

לא הרחק משם גבעה גבוה הנודעת לשם מפני קץ המלחמה האיומה אשר דתלקחה על המקום הזה ביום אשר נפלה העיר ביד האויב, והיא „גבעת מאלאכאוו" (מאלאכאוו קורגאן), אין קץ לכל הדם הרב אשר נשפך ביום המר ההוא במקום הזה עד כי זכר הגבעה הזאת נשאר לחרדה נפי כל יושבי רוסיא, על הגבעה נמצא כעת חצר מות להרוסים והצרפתים יחדו, ואצלו בית חומה בעד השומר. באמצע הגבעה עומדת חומת אבן חצי עגולה ובצדה דלת ברזל מעשי שבכה לבוא אליה פנימה, משם ירדו בשלבים בעומק הארץ, ומשם יפרדו שבילים שונים במרחק רב מתחת לארץ. השומר יעיד כי בתוך המנהרה (מינע) הזאת נמצאים כדים מלאים אבק שרפה לרוב מאד.

מעבר ללשוןּ־ים הצפונית עומדת עוד עיר קטנה הנקראה בשם „הצפונית" Сѣверная. מעבר ההוא עומדים עודנה שלשה מגדלי מבצר חזקים ושלמים והנם בתי מעון לחיל הצבא גם לכלי נשק. במרחק ½ ווערסט מן הפרור הזה נמצא החצר מות לרוסים אשר כבר דברתי אודותו.

חברת חוקרי הטבע Общество естествоиспытатели באדעססא יסדה בסעוואסטאפאל בית תחנה בעד הנוסעים חוקרי הטבע הבאים לקרים, וכן הכינה שם את כל הכלים הדרושים להם.

במרחק 6 וויערסט מסעוואסטאפאל בדרך העולה לבאלאקלאווא נמצא חצר מות גדול מאד לחללי הצרפתים, וממשלת צרפת תשתדל מאד

---

[1]) בכל חבל רוסיא החדשה וקרים נמצאות רק ארבע ערים כאלה: סעוואסטאפאל, קערטש, טאגאנראג ואדעססא.

Digitized by Google

אטארקי׳ דרך גני חמד מרהיבי עין עד להפליא , ומשם והלאה תתנשא לעלות על ראשי ההרים הנשקפים על פני העמק בעל־בעק, ואחרי כן על העמק אינקערמאן . במסלה הזאת תעבורנה העגלות דרך שש מנהרות (טונעללע) , אורך המנהרה הראשונה ממבוא באחציסאראי הוא 1050 רגל (150 קומות) , השניה הוא 504 , השלישית 1414 , הרביעית הנקראת Цыганской היא היותר ארוכה מכלן 1988 . אחרי המנהרה הזאת תעבור המסלה בעומק הרי סלע עד בואכה אל בית הנזירים הנפלא ,אינקערמאן׳ [הלאה ידובר ממנו בפרט] ואחר כך תחל ללכת על שפת לשון־ים הסעוואסטאָפאָלי עד בואה אל המנהרה החמשית אשר ארכה הוא 903 רגל , משם תעבור טימין לחלק העיר הנקרא ,קאראבעלני׳ עד בואה אל המנהרה הששית אשר ארכו הוא 749 רגל , ותצא עוד הפעם אל שפת לשון־ים הדרומית קרוב אל העיר סעוואסטאָפאָל עד בואה אל התחנה.

מַסָּע

בַּחֲצִי הָאִי קְרִים

כולל

מסעותי בחצי האי קרים ונוף טבריה, מלבוא ים השחור עד קצה ים האזאווי וערבת נאגאיסק, כתיבת הערים החדשות והעתיקות למיום בא זכרן בספרי דברי הימים, תכונת יושביהן, מעלליהם וכשרונותיהם, מצבם המוסרי והמדיני בכלל, ומצב בני ישראל בפרט.

מאת (הנוסע)

אפרים דיינארד

חלק שני

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, נאייע זיעלנא שטראססע № 87

שנת תר"ם לפ"ק

Масса бахацы Гои Крымъ

т. е.

описаніе Крымскаго Полуострова

Соч. Путешественника

Э. Дейнарда.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Нововѣльная № 37 (1064 D)

1880.

Digitized by Google

לפנים הכפר „אקטיאר“ (בקעה לבנה) על שם האבנים הלבנות החצובו מההרים בקרבת העיר. קודם המלחמה היתה העיר בנויה בנוה ויפה מא עד כי יכלה להתחרות את העיר העליזה אדעססא. בה היו יותר מחמשי אלף תושבים מלבד אנשי הצבא רבים לשמור את העיר והמבצר, ב עמד „צי־ים השחור“ Флотъ Черноморск., וכל הכבודה הנחוצ למלחמת ים, אכן עתה הנה שוממה כמעט, ואף כי מספר תושביה יעל לששה עשר אלף איש, בכל זאת עוד רבה העזובה בתוכה ועל כל מדרן כף רגל גלים נצים ועיי מפלה, ערמות אבנים נערמו כמו נד בכל עב ופנה, כי לא נשארה אבן על אבן בכל העיר אחרי תם המלחמה, י הרוסים אשר ראו כי כבר אבדה כל תקוה להציל את העיר מיד האוי הציתו אש בכל חומותיה ואחרי כן נסו על נפשם מעבר ללשק־ים הצפוני והצרפתים בבואם העירה ולא מצאו כל מחסה למו, בנו איזה מאות אהל עץ אשר מעטים מהם עומדים עוד על תלם כיום הזה.

הנוסע הבא אל העיר הזאת באנית הקטור יפגוש ראשונה ככר נחמד ורחב ידים ועליו גן העיר על מרום גבעה נחמדה הנשקפה על פני כל העיר, מחזה נפלא ומאד נעלה מאין כמוהו יחזה האיש האוהב להתענג על הדר הטבע בעמדו בגן הזה, המחזה היקר והנעים הזה לא יתואר באומר ודברים ומה גם בעט סופר, ורק בעלי דמיון עז יוכלו לשער זאת ברמיונם, פה ישקף על פני הים למרחבי אין קץ, ופה יֵראה הרים וגבעות נשאות לבנות כשלג בקרבת העיר, ושלשלת הררי יאלא התומכים באמת עבי שחקים בשיא גבהם מרחוק, מצד אחד יראה את החוף הסובב את שלשת חלקי העיר עם המון אניות קטור ודגליהן המרחפים ברוח על ראשי תרניהן, לא הרחק מהן יראה את המגדלים אשר נשארו שלמים או נבנו מחדש אחרי המלחמה, מרחוק יופיעו לעיניו שני מגדלים (לייכטהורם), הגן הנחמד הנקרא בשם „האלאנד“ (Голандія) ועוד רבות כאלה, וכל הנוסעים יעידו פה אחד כי מחזה יקר כזה לא יֵראה בכל ערי ממלכות איירופא. בגן הזה יתנוסס פאר עמוד משנת 1834 לזכר הגבור „קאזארסקי“ אשר עשה לו שם ברוסיא בלחמו את התוגרמים בשנת 1828.

על הככר הנזכר עומד הבית אשר ישבה בו המלכה יעקאטערינא בבואה לסעוואסטאפאל בעת אשר החלה העיר להבנות. מן הככר הזה שני רחובות גדולים יפרדו, האחד לימין הנקרא בשם „רחוב־ים“, והשני לשמאל הנקרא „יעקאטערינינסקי“, ברחוב הזה בית תפלה גדול לנוצרים יונים, בית הקיסר — מתנת הגענעראל טאטלעבען — האוצר בתוכו גם את בית האוסף לדברים עתיקים (מוזעאום), ובו נמצאים ציורים רבים ממשטרי המלחמה, בגדי שרי הצבא אשר נפלו חללים במלחמה קרועים

Digitized by Google

תבואלים ברם, אותות כבודם (מעראללע), חרב גאותם, (Сабля) וכלי משחיתם, תבנית אניות קרב קטנות (מאָדעללע) מעשי חרשי חושב, כלי תותח גדולים ממשקל 200—100 ככר, ואצלם כדורים גדולים ממאה עד שלש מאות ליטרא, מלבד מינים רבים מכלי נשק שונים אשר השתמשו בהם ביכי קדם.

במסבי העיר בין ההרים נמצאים חצרי־מות רבים מאד לחללי המלחמה, ובכל מקום אשר יתעוף עיניך רק חצר־מות תפגוש, לרוסים, לצרפתים, לבריטנים ולסרדינים. ביחוד ראוי לשית לב על קברי הרוסים כנגד לעיר מעבר ללשון הים צפונה. ממשלת רוסיא תתאמץ תמיד לפאר את מקום משכן עולמים הזה ולשׂוּת עליו חוד והדר, עצי חמד ונטעי שעשועים יפרתו בכל עבר ופנה, פרחים יקרים ונחמדים המרהיבים עין האם נטעו שדרות שדרות על כל פני ארכו ורחבו, פארי עמודים מאבני שיש מצבעים שונים זרועים על כל אפסים, ובראשם פאר עמוד הגדול הנכבד מכלם. העמוד הזה נבנה מאבני שיש גדולות מבחוץ, ונחפה כאבני אלעאבאסטער מבפנים אשר שם הוא גם בית תפלה להם, רצפתו מעשי מָאזַאיק, על קירותיו תמונות וציורים שונים מקרושיהם, בין התמונות נמצאה תמונת משיחם ותחתה כתובה בכתב ושפת עבר „ישוע הנוצרי מלך היהודים‟, ולאיזה כונה ותכלית עשה זאת הבונה (יהודי), לא ארע. סביב פאר העמוד על קירותיו חרותים שמות שרי צבא הגדולים אשר מצאו שם קבר למו — מלבד איסטאמין, קארנילאוו, נאחימאוו, ולאזארעוו, הקבורים בתחתיות בית התפלה הגדול הנבנה כעת בעצם העיר —. אצל הפתח בבאָה לשמאלו מבוא אפל על שלבי ברזל המוליך בעקלתון עד מרום קצו ומשם יוכל האיש להביט על כל העיר ומגרשיה. סביב פאר העמוד מבחוץ שמים שבעה כלי תותח גדולים במעגל ופיהם פתוח כקבר לכל רוח כשומרים לבל יעוז איש להחריד רפאים מקבריהם. העמוד השני במדרגה ממנו הוא אשר הוקם לזכר ראש שרי הגדוד גאָרטשאקאוו אשר מת בווארשא — ואשר על פי צואתו הובא הנה אחרי מותו, וגם העמוד הזה נעשה במלאכה נפלאה מאד, ובתוכו תבנית פסל גאָרטשאקאוו יפה מאד להלל.

לא הרחק ממקום הזה על שפת לשון־ים הגדולה, נמצא חצר מות לחיל צבא היהודים אשר נפלו חלל במלחמה, סביב חצר מות גדר אבנים ובתוכו רק פאר עמוד אחד אשר הוקם למזכרת בני ציון היקרים אשר הקריבו את נפשם על מזבח ארץ מולדתם. העמוד הזה נבנה מאבן שיש לבנה מעשה חרש אבן בארעססא, ולולא המשכיל הנכבד ה׳ [illegible] אחד מתושבי העיר בעת ההיא אשר העיר את אחינו במ״ע, [illegible]

Digitized by Google

לאסוף כסף לתכלית הזאת, כי עתה אולי לא נשאר כל שם ושאר לאחי אלה אשר שפכו דמם כמים בעד העיר.... והמתנדבים בעמנו אם כשני אלפים רו"כ ובמחירם הקימו את העמוד הזה וגם גדר האבני נעשה מידם, על העמוד חרותים בשפת עבר כדברים האלה: „ציון לזכרון אנשי צבא היהודים אשר נפלו חללים על מרומי שדה המלחמה בסעוואסטאפאל בשנת 1854—56 בחרפם את נפשם למות בעד ארץ מכורתם ובעד מלכם הקיר"ה: ובצדו השני כתובים הדברים האלה בשפת רוסיא באותות מוזהבים, שלשה נשרים חצובים מן הסלע יסוככו בכנפיהם על העמוד ועל הכתבה מלמעלה, ובין כנפי הנשרים חצוב בסלע תואר מלאך האוחז שופר בידו לאות כי יעוררם שופר שדי לקום לתחית, ואצלו הפסוק „הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך (ישעיה כ"ז)", ומצד השני חרותים הפסוקים „ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון (תהלים פ"ד ח')" „יקר בעיני ה' המותה לחסידיו (שם קט"ז ט"ז)".

זולתי העמוד הזה לא נמצא שמה כל ציון ומצבת זכרון עוד.

כאשר התחלקה המלחמה נתנה הפקודה כי כל צבא היהודים העומדים בקשרי המלחמה ילבשו בגד ארבע כנפות למען יכירו את החללים מבני ישראל, והמשרה לאסוף את חלליהם נתנה על שכם השו"ב הזקן ר' חיים משה ועוזרים על ידו נתנו עשרה מאנשי הצבא ואחרי אשר הפשיט את החללים... הניח את עצמותיהם במקום משכן עולמים הזה, ועל טוב יזכר החכם הנכבד והמפאר הגביר ה' [illegible]' קאראסיק אשר הקדיש את עתו וכספו לתכלית הדבר הנכבד הזה [1]. ואם אמנם חרפה היא ליהודים כי קברות חלליהם לא נהדרו בפאר והוד כקברי כל חללי העמים אשר על זאת יתפלאו וישתוממו כל המבקרים את המקומות האלה, ומה גם הנוצרים יושבי העיר אשר יביטו בעין בוז וקלסה על קברי היהודים, ואם ישאל הנוסע „איה חצר־מות ליהודים?" — שם על הגבעה יתגוללו פגריהם! ישמע למענה, אשר כן קרה גם לי בפעם הראשונה, ובשמעי מענה כזה התפרצה אנחה נוראה מקירות לבי, ובשלהבת אש אהבתי לאחי היקרים האלה קראתי „זה חלקך יהודי אומלל!" הה! גם פה אחרי נפלך חלל, גם אז דע נא כי יהודי הנך ושמך חרפה לכל עובר...!

---

[1]) בהיותי בווילנא אשר שם הוא מושב האיש הרם הזה כעת ראיתי בידו תעודות כתובות וחתומות בידי כל תושבי סעוואסטאפאל לאות על הכסף אשר הקדיש לדבר הזה ועל השתדלותו הנאמנה, והאיש הזה אמנם כבר נודע לחכם לב השתדל לטובת עמנו בכלל בכל אשר תמצא ידו, יהי זכרו מבורך.

Digitized by Google

לפני [illegible]

[illegible]

[illegible]

1865 [illegible]

[illegible]

גם [illegible]

[illegible]

על [illegible]

הצבא [illegible] אשר [illegible]

Digitized by Google

היהודים בסימפעראפאל, וגם הספיקו כבר לבנות להם בית מקדש מעט לתפלה, תחת אשר החפשים רק ריב ומדון ישאו, וכל הימים יגורו מלחמות איש את רעהו, ואי־סדרים בכל הכנסות והוצאות העדה, וכבר חלפו איזה שנים למיום החלו לחשוב — ואחר כך לבנות — משכן לאביר יעקב ועד היום עוד לא עלתה בידם מחוסר מורה דרך ומנהל באורך חכמה ותושיה, כאשר העירותי את אזנם במאמרי „השקפה כללית" (הנדפס בהשחר שנה ט׳ חוברת ב׳ ג׳ ד׳).

בשנת תרל״ד בא איש נבל ובליעל אשר קאה אותו ארץ פולין הורתו ויספר על נפשו מעשיות ומופתים נפלאים כי יודע תורה הוא ולו גם הצדקה לשבת על כסא הוראה בישראל, בני המון העם אשר לא רב כחם בתורה — אף לא בתפלה — קבלוהו עליהם לרב, ויהי רעב בסעוואסטאפאל, כי אמנם התנפל כארי רעב על טרפו לאכול שאר עמו בלי חמלה ובאופן נורא אשר לא נשמע כמוהו למיום קמו העלוקות מוצצי דם בישראל, ויודעי ספר המעטים אשר היו בעיר החלו לנסותו, וימצאו כי האיש הזה יא״ק הנהו בור וע״ה ככל הסנדלרים בני גילו, ומעולם לא קרא ולא שנה ולא נסמך לרב (כאשר כבר דברתי אודותו בהצפירה שנה ב׳ גליון 17) וימים רבים עשה את העיר כמרקחה עד אשר השליכוהו בני עדתו כנצר נתעב, ויקש דברי העדה מדברי הרב הרעב . . .

מספר הקראים הוא כשבעים משפחות בעיר ומהם עשירים גדולים ורוב סחר העיר בידם הוא בערך מספרם הדל, כהרבנים גם המה יגורו מלחמות איש את רעהו ועוד יותר על אחת שבע, ועד היום לא בנו עוד בית תפלה לרגלי ריבותיהם, מצב הדת והדעת אצלם כאצל היהודים, ורק בזאת עלו על היהודים כי ידעו לבחור להם רב נכבד מקרב עדתם הוא החכם המפואר הרב ר׳ יצחק סולטאנסקי, האיש הנכבד הזה הנהו אחד אחוז מכל חכמי הקראים ונעלה הוא על כלמו במדותיו הנעלות וכל יודעיו יתנו כבוד לשמו.

לאומים שונים יגורו בעיר הזאת כבכל הערים על חפי ים השחור. בהם רוסים, ציגאנים, יונים, ארמענים, גרוזינים, אססעטינים, לעזגים, תוגרמים, טאטארים, איטלקים, צרפתים, פולאנים, אשכנזים, יהודים, קראים, קרימצאקים וכו׳. בתי תפלה נמצאו רק ליהודים, קראים, רוסים וקאטולים, כן נמצא בעיר בית אוצר ספרים, בית שעשועים על מרום גן העיר, בית מקלט לחולי הים (קאראנטין), בית חרשת המעשה גדול למבנה האניות, בית ספר לעם, גימנאזיום למלאכת מחשבת (רעאלי), ובית שלום מכם לסחורות חוץ לארץ, בה מושב שר העיר (Градоначалникъ)

Digitized by Google

אשר דבר אין לו את שר הפלך אחרי אשר העיר הזאת לא תתחשב כעת בין ערי הנוף (Уѣздъ) [1] .

מעבר ללשוךים הדרומית מקדם לעיר עומדת עיר קטנה אשר תתחשב לפרור הנקראה בשם ,קאראבעלניע' (Корабельная слободка) ושם הוא משכן לחיל הצבא , המבוא אליה הוא או דרך רוחב לשון הים על סירת חגה או לסבב מרחק רב ביבשה דרך חצר מסלת הברזל , בפרור הזה נראה עוד היום מצד היבשה חומת אבן בצורה אשר לא נגעו בה כדורי הצרפתים , מעל ראש החומה יתנוסס מרחוק פאר עמוד גדול מאבני גראניט שחור , ועליו פסל הארמיראל לאזארעוו יצוק מברזל עשת המחזיק קנה רובה תחת זרועו ובגאה וגאון יביט מול פני הים .

לא הרחק משם גבעה גבוה הנודעת לשם מפני קץ המלחמה האיומה אשר התלקחה על המקום הזה ביום אשר נפלה העיר ביד האויב , והיא ,גבעת מאלאכאוו' (מאלאכאוו קורגאן) , אין קץ לכל הדם הרב אשר נשפך ביום המר ההוא במקום הזה עד כי זכר הגבעה הזאת נשאר לחרדה בפי כל יושבי רוסיא , על הגבעה נמצא כעת חצר מות להרוסים והצרפתים יחדו , ואצלו בית חומה בעד השומר . באמצע הגבעה עומדת חומת אבן חצי עגלה ובצדה דלת ברזל מעשי שבכה לבוא אליה פנימה , משם ירדו בשלבים בעומק הארץ , ומשם יפרדו שבילים שונים במרחק רב מתחת לארץ. השומר יעיד כי בתוך המנהרה (מינע) הזאת נמצאים כדים מלאים אבק שרפה לרוב מאד .

מעבר ללשוךים הצפונית עומדת עוד עיר קטנה הנקראה בשם ,הצפונית' Сѣверная . מעבר ההוא עומדים עודנה שלשה מגדלי מבצר חזקים ושלמים והנם בתי מעון לחיל הצבא גם לכלי נשק. במרחק ½ ויערסט מן הפרור הזה נמצא החצר מות לרוסים אשר כבר דברתי אודותו .

חברת חוקרי הטבע Общество естествоиспытатели באדעססא יסדה בסעוואסטאפאל בית תחנה בעד הנוסעים חוקרי הטבע הבאים לקרים , וכן הכינה שם את כל הכלים הדרושים להם .

במרחק 6 וויערסט מסעוואסטאפאל בדרך העולה לבאלאקלאווא נמצא חצר מות גדול מאד לחללי הצרפתים , וממשלת צרפת תשתדל מאד

---

[1] בכל חבל רוסיא החדשה וקרים נמצאות רק ארבע ערים כאלה : סעוואסטאפאל , קערטש , טאגאנראג ואדעססא .

Digitized by Google

לפארו בעצים רעננים ובפרחים יקרים, שומר לראשי הרפאים האלה **הנדי** צרפתי השוכן בבית חומה רחב ידים הבנוי על החצר מות. בתוך **החצר** מות נמצא עמוד פאר גדול אשר תחתיו קבורים עשרה שרי צבאות **צרפת** בתוך המערה, מלבד זה נמצאים שם עוד עמודי פאר מפוארים רבים, וחצר מות הזה יפה הוא מאשר להרוסים.

המקומות הנכבדים אשר יבקרו הנוסעים בקרבת סעוואסטאפאל, המה: חצי אי האיראקלי אצל חרבות העיר העתיקה חערסאנעס **במרחק** 2½ וויערסט מן העיר. „אינקערמאן" במרחק 7 וויערסט מן העיר. **בית** הנזירים ס"ט נעאָרג 9 וויערסט. באלאקלאווא 12 וויערסט, (**בדרך המלך** לשער באידאר).

חערסאנעס

במרחק 3 וויערסט מן העיר ימה על חצי אי קטן הנקרא **בשם** „איראקלי", עומדת העיר העתיקה ליונים חערסאנעס, או כאשר **נקראה** בימי קדם בפי היונים (χερρόνησος) חצי־אי הזה תבנית שלש **קצוֹת לו** והיקפו סביב הוא ארבעים וחמשה וויערסט.

מן העיר העתיקה הזאת לא נשאר כל זכר כעת אחרי אשר זה כשני אלפים שנה למיום היתה למעי מפלה. הסופר הקדמון סטראבון במסעותיו בקרים יספר (בחלק השביעי מספרו צד 308) כי כבר מצא את העיר הזאת חרבה ושוממה, אפס אצל חרבות העיר העתיקה ההיא בנו היונים עיר חרשה אשר קראוה גם כן בשמה הראשון, והקיסר זינאן מקאָסטאנטינאָפאל חדש נעוריה עוד הפעם בשנת 512 לספחנ"ו על פי עדות הכתבה אשר נמצאה במעבה ארמתה כתוב בשפת יון (הכתבה ההיא נמצאה בהיכל הגראף וואָראנצאוו באַלופקא). אפס גם העיר החדשה ההיא כבר היתה לתל שממה זה כחמש מאות שנה, בימי קדם יסדו אותה היונים ותהי לבירת ממשלת עם (רעפובליק) וסחר גוים. אכן כאשר התישבו הגענועזים על חפי ים השחור בקרים אז ירדה פלאים עד היותה לעיים עד היום הזה, ורק חרבות מצודותיה ובתי תפלותיה זרועות בכל עבר ופנה.

על העיר הזאת עלה נשיא רוסיא הנסיך וולאַדימיר מקיעוו וילכדה, ואחרי כן המיר את דתו בדת הנוצרית במקום הזה (בשנת 988 לספה"נ) ויקח לו את אַננאַ אחת מבנות מלכי הוויזאנטים לו לאשה, ובשובו לקיעוו נתן צו לכל עמו כי ימירו את דתם — דת עבודת האלילים — בדת הנוצרית. בשנת 1850 נבנה בית תפלה על המקום הזה לזכר וולאַדימיר, ובשנת 1855 נהרס על ידי צבאות מלכי הברית, ובשנת 1861 החלו לבנות

Digitized by Google

מחדש בית נזירים גדול ורחב ידים בעד הנזירים הרבים השוכנים שמה על הסבון הממשלה בבית ראש הנזירים נאספו ספרים עתיקים. ומצבות עתיקות במספר רב מאד, מלבד מטבעות זהב וכסף עתיקי יומין אשר שלחו לבית אוסף דברים עתיקים בפעטערסבורג, ורק מעט מהן נשארו שמה עד היום.

בשנת 1853 חפר הגראף אוווארָאוו Уваровъ במעבה אדמתה וימצא שמה קברי מתים מתקופת עובדי האלילים ובם ארגזים מלאים עצמות נחפות. בקבר אחד מצא פסל תבנית אשה וראשה מכוסה בשמיכה, רגליה נשענות על כסא גבוה, בחיקה ינוח ילד קטן ואצלה נצב גם משרתה, אצלה מטה ועליה שוכב איש אחד האוחז אותה בידו השמאלית ומשרתו עומד אצל מראשותיו ובידו איזה כלים ועומד כמחכה לפקודת אדונו, מתחת התמונות האלה מצא כתבה בעלת שתי דלתות אשר מהן נוכל לקרוא רק שתי מלות „קילי" „אפעללא', ומלבד שני השמות האלה נשחתה כל הכתבה. בקבר אחר מצא מצבת אבן כתבנית פאר עמוד ועליה חצובה תמונת איש עטה מעיל ואוחז בגדו בידו הימנית, ותחתה כתבה אשר נשחתה מזוקן רק שתי המלות „לה שנה' נכרות עוד, וגם על כַּן העמוד מצא עוד כתבה אשר בה נכרות המלות „לזכר איראקלידא'. מלבד אלה מצא השר הנזכר תכשיטי נשים מזהב, איזה כלי חרס נפלאים, מטבעות וכדומה.

בין החרבות השוממות הנמצאות שמה, נמצאה מערה מלאה עצמות אדם.

בפי הטטרים והתוגרמים נקראה העיר הזאת בשם „סארי־קערמאן' (מבצר הירוק), סבת השם הזה לא נודעה.

לנו בני ישראל לא נשאר כל זכר בעיר הזאת — מלבד מסורת הבל בפי הקראים, כי ר' יצחק סנגרי בעל ספר הכוזרי שכן בה — ואולי יגלו לנו הימות ונצורות ברבות הימים כאשר יוסיפו לחפור במעבה אדמתה.

בית הנזירים ס"ט געארג

ГЕОРГІЕВСКІЙ МОНАСТЫРЬ

הבית הזה עומד על שן סלע גדול ומצוק אצל שפת [illegible] 9 וויערסט מסעוואסטאפאל ונקרא בשם הזה על שם קדושי [illegible]

---

1) ראה [illegible] хревя. Херсонеса И, Мансвѣтова, стр. 57.

Digitized by Google

הראשון והשני. הנוצרים יספרו כי בשנת 75 למספרם בא לקרים השליח (אפאסטאל) קלעמענטי קדושם להשמיע את דרשותיו לפני העם הפרוע אשר התהלל באלילים ויבן בית תפלה לנוצרים במקום הזה, ולפי דבריהם נראו תרבותיו עוד בשנת 1814. ככל חפי קרים אשר התגוללו בידי עמים שונים שנות אלפים היה גם גורל המקום הזה, וגם הכוזרים פרשו כנפי ממשלתם על המקום הנחמד הזה [1]. עתה יגורו בבית הזה שנים עשרה נזירים, בתוך בית התפלה נמצאים איזה חפצים עתיקים, ואחד מהם, היא תמונת נח ובניו בברכו אותם. לשם נתן את האמונה למנה, ליפת את המלוכה, ולחם את עבודת האדמה. התמונה משוחה בששר על בד ותחתה כתבה בשפת יון משנת 1081 למספרם בחמשה עשר לחדש מאיי. עוד נמצא שם עמור שיש ועליו כתבה משנת 1175, ואיזה ספרים קדושים להם כתובים על קלף. בירכתי הבית קבור הנסיך גאליצין — אשר כבר דברתי אודותו —. המבוא אל החצר הוא דרך גן יפה מעולף בעצי פרי נחמדים, בגן הזה נמצאות איזה מצבות עתיקות אשר הכתבת עליהן נמחו מזוקן, מן הגן תוליך מסדרונה אל חצר בית התפלה הנטוע בכל עץ יקר מכל עברים, אצל השבכה הנשקפה על פני הים נמצא מעין מים חיים בנוי מאבני שיש ואצלו שני כוסות אבן גדולים, ומסביב להם כדורי הצרפתים והבריטנים, יען במקום הזה שכן ראש כל שרי צבאות צרפת בימי מלחמת סעוואס-טאפאל. — מן חצר בית התפלה יוליכו שלבי אבן עד תחתית ההר. באמצע המדרגות ההן נמצא ככר נחמד ומעין מים חיים נוזלים מן הסלע, ומשם לא הרחק ירדו בשלבים עד חוף הים, רוב המדרגות והשלבים הנן הרוסות וכל מורד ההר מלא חתחתים וצורי מכשול על כל שעל ושעל עד כי אחרי עמל רב ירדו אל הים, כל המורד הזה מכוסה בעצי פרי ועצי חמד עבתים וסבוכים לענג נפש. העומד בתחתית ההר אצל שפת הים יגלה לעיניו מחזה נפלא ומאד נעלה בנשאו את עיניו למרום ההר, וכן נעים המראה גם במורד. על שפת הים נמצאות חלוקי אבנים מצבעים שונים, במקומות אחדים נראו כמו כסאות וממות אבן נצבות בתוך המים על מרום שן סלע לשמאל בית הנזירים. בשפולי ההר נראו עוד שרידי חרבות בית האדמיראל לאזארעוו, ועוד איזה חרבות קדומים. בין העצים הרבים המכסים את כל פני ההר נמצאים עצי אגוז גדולים הנותנים ריח ניחוח למשיב נפש.

רבים מחוקרי קדמוניות חצי האי קרים ובראשם הפראָפעססאר ברון מארעססא, יוכיחו, כי על המקום הזה עמד לפנים בית תפלה או היכל

---

[1]) Церковн. Истор. Иннокентія т, 1 Стр. 417.

לדאלילדה איפיגעניא כפי הנראה מדברי סטראבון. לא הרחק משם נמצא כין חול כמראה זהב, וכן נקרא באמת בפי ההמון „חול הזהב".

אינקערמאן

במרחק 7 וויערסט מסעוואסטאפאל עומד הכפר „אינקערמאן" במקום אשר ישפוך הנחל השחור Черная рѣчка את מימיו אל תוך לשון־ים הסעוואסטאפאלי. על המקום הזה עמדה לפנים מצודת יעוופאטאריאן (Евпаторіонъ) אצל העיר קטענאס הנזכרת אצל סטראבון, לפי דעת סופרי ימי הבינים, אכן הפראפעססאר ברון יוכיח כי העיר ההיא עמדה יותר קרוב לסעוואסטאפאל בקרבת לשון־ים הדרומית, ולפי דעת אחרים עמדה פה העיר פעאדארי, ובאמת יותר נכונה השערת הפראפעססאר ברון כי על המקום הזה עמדה העיר „קאלאמיטא" אשר על שמה נקראה גם לשון הים בשם הזה בפי יורדי הים האיטלקים. שם העיר הזאת נזכר בפי הנוסע יוסופאט בארבארא במאה הט"ו ובאחד מכתבי האיטלקים, רק השם אינקערמאן נתן אל המקום הזה מפי התוגרמים [1]) אשר כבשו בשנת 1475 את כל מבצרי קרים וגם במקום הזה הושיבו את צבאותיהם.

חרבות העיר העתיקה והמצודות נכרו עוד היום, מערות רבות למאות חצובות בסלע בלב ההרים או במרומי הסלעים ולהן מכפלות שתים ושלש או יותר. האיש הרואה את המערות הנושנות האלה אשר היו למשכן בני אדם זה אלפי שנים, עד כי אין אחד בין הסופרים הקדמונים אשר יוכל להגיד לנו מתי ומאיזה עם קדמון נעשתה המלאכה הגדולה הזאת, ישתומם על מראה עיניו איככה עצרו כח לעלות על שיא ההרים האלה ולהכין בסלע משכן למו? אין חקר לרוח האדם!

על חוף הנחל משמאל יפגוש הנוסע את בית הנזירים הנקרא על שם המקום הזה Инкерманская киновія החצוב בסלע בהר בימי קדם. האיש אשר לא ראה בעיניו את המערה העתיקה והנפלאה הזאת לא יאמין למשמע אזניו לכל הוד הטבע והדרת הזקנה השורר עליה. לרגל ההר מתחת נמצא פתח חצוב בסלע למבוא המערה, משמאל להמבוא חדר רחב ידים למושב הנזירות, מנגד הפתח יעלו בשלבים אל המכפלה השנית, ושם בעומק הסלע תחת חלון זכוכית ינוחו עצמות אדם וגולגלות רבות אשר נאספו שמה בזמן לא נודע. אצל העצמות נמצאה כפה קטנה ועגולה חצובה מתוך האבן ושם על הקיר חקוק צלב בולט ישן נושן מאד. מן

---

[1]) „אין" בשפת תוגרמה (מערה), קערמען או קערמאן (מגודל או מבצר).

החדר הזה יעלו במעלות אל המכפלה השלישית, במכפלה הזאת יש חדר גדול ורחב ידים האוצר בתוכו תמונות קדושי הנוצרים, החדר ההוא נחלק לשנים, בחלק הראשון מצד המבוא הוא מקום התפלה להנזירים, והשני יכונה בשם „שער הקיסר‛ ועליו כפה ענולה מצופה בכסף סיגים, ועל הקיר נמצא עוד צלב אחד ישן נושן אשר חשך משחור תארו מרוב ימים. ממעל להחדר הזה במכפלה הרביעית עוד חדר גדול ורחב ידים יותר מכלם, ומשם שבכה קטנה תולה על קיר הבית מבחוץ, ולהעומד מבחוץ תראה כתולה באויר, מלבד החדרים האלה נמצאים עוד חדרים קטנים בירכתי המערה, חלונות בבית הזה נמצאו רק בקיר אחד ממול הבקעה. במכפלה השניה בירכתי הבית נמצא חדר קטן מאד והוא חדר מלתחת הנזירים, ממעל להחדר הזה נהל אותי אחד הנזירים דרך מבוא אפל עד אשר עלינו על שלבי אבן החצובים בתוך ההר, ואחרי עמל רב עלינו על ראש פסגת ההר והנה זה כל הארץ לפנינו ואנחנו עומדים על בית הנזירים ממעל, על ראש ההר ההוא עומדים עודנה שרידי חרבות מבצר עתיק מזמן הגענואיזים.

מסורה בפי הנוצרים כי אחד מראשי הכנסיה קלימענט הראשון אשר חי במאה הראשונה למספרם נשלח לעבוד עבודת פרך במחצב האבנים באינקערמאן על פי פקודת הקיסר טראיאנום על אשר השתדל להפיץ תורת הנוצרי ברבים, ובמקום הזה התפלל לאלהיו, כי על כן נשאר המקום הזה לקדוש בעיניהם עד היום הזה, אפס ימים רבים נשכח מני רגל עד אשר לא יכול איש להכיר כי בתוך הסלע הזה נמצא משכן לבני אדם, עד אשר מצאוהו בשנת 1850 ואז פארוהו מבית ומחוץ. בעת חנכת הבית נקהלו המון רב נוצרים ומחמדים מכל אפסי האי וישמחו שמחה גדולה מאד, וראש הנזירים מחערסאנעס השתדל להשיג כסף מאוצר הממשלה ועל ידו נבנה בית חומה גדול למשכן הנזירים ויטע שמה גן נחמד ויעש שתי גֻלות מפכות מים חיים מחלמיש צור לענג נפש.

בשנת 1874 כאשר נבנתה מסלת הברזל מסעוואסטאָפאָל, נעשתה המסלה לפני פתח הבית ההוא, ועל נקלה יוכל כל נוסע לרדת שמה אצל התחנה הנקראה על שם המקום „אינקערמאן‛ לראות את כל המקומות האלה, והנזירים יוליכו את הנוסעים בכל חפץ לבב בעד מתת איזה אגורות כסף, יען יחשבו זאת לכבוד להם בבוא איש לבקר את המקום הזה.

לא הרחק מאינקערמאן בתוך הררי הסלע נמצא מין חומר בורית נפלא, הבורית הזה הוא מין אבן רכה אשר תחצב מלב הררי סלע ויש בו מין שמן, האבן הזאת תמס כדונג בהריחה ריח מים, וכל יושבי קרים ימלאו בו מקום בורית, וביחוד טובה היא להרוחצים במי הים, יען הבורית

הנהרע לא יצלח לרחוץ בו במי הים המלוחים מאד ולא ימס שם לעולם, האבן הזאת נקראה בשם „קיל׳ ונמצאה גם בקרבת באחציסאראיי.

אצל המקום הזה על מרומי ההרים משני צדי הנחל השחור השוטף לאורך העמק התלקחה המלחמה הנוראה בין צבאות מלכי הברית וחיל רוסיא בעשרים וארבעה לירח אקטאבר שנת 1854, אשר נשארה חרותה בדמי רבבות אלפי איש לזכרון על לוח דברי ימי רוסיא.

בעמק אינקערמאן התחצבנה אבני שיש־לבן הנודעות בשם „אבני אינקערמאן׳, האבנים האלה הנן רכות ויפות מאד, ומהן נבנתה מצודת סעוואסטאפאל וכל בתי העיר.

בימי קדם היה אויר אינקערמאן רע לבריאות האדם ועל הרוב הוליד קדחת עצומה עד כי איש זר אשר בא אל המקום הזה והתמהמה שמה איזה שעות, חיש הרגיש כאב בטן וחלי ראש, אפס בעת כבר נשתנה האויר, ובכל זאת שומר נפשו יזהר גם בעת לבלתי אכול שמה פרי כל עץ ולא ישתה מים קרים.

מהנוגע לדברי בני ישראל במקום הזה נודע לנו רק מעט, ואותם הזכרתי בספרי משא קרים (צד 194). כאשר בקרתי את המקום הזה בשנת תרל״ם בלוית אחינו השר היקר ה׳ ארקאדיע קויפמאן מפעטערסבורג, קנה פה איזה חפצים עתיקים „מתקופת האבנים׳ מיד ראש הנזירים.

באלאקלאווא

הנוסע טרם יקרב אל העיר הזאת, ראשונה יראו לעיניו רוכסי הרים רמים מצבע אדמדם המתנשאים מעל להעיר, ממעל לההרים האלה יתנוססו ממרחק מצודות עתיקות מימי קדם, אפס את העיר עצמה לא יראה עד אשר יבוא אל תוכה יען יושבת היא בעמק בין שני הרים גבוהים. בין שני ההרים האלה תודרת לשון־ים עמוקה באורך 1 וויערסט, ולימינה נבנתה כל העיר לאורך כל לשון הים, רוחב לשון הים הוא 200—100 קומות, ועמקה 18 קומות, וטובה היא מאד למעמד אניות, עד כי בימי מלחמת סעוואסטאפאל עמדו פה כל אניות המלחמה להבריטנים. העיר הזאת הנה עיר קטנה, יושביה יחשבו לערך שמונה מאות איש וכלם רק יונים, יען איש זר יפחד על נפשו לגור בין העריצים האלה.

מן העיר הזאת תחל שלשלת הררי יאלא ותמשך לאורך האי עד פעאָראסיע, פה בבאלאקלאווא נפלא מאד מראיהם, אל כל עבר אשר תעיף עין עליהם לא תראה אף מלוא שעל עפר רק אבן שיש או גראניט ערומה ומראיה חום צהוב, ביחוד נעים מאד המחזה להביט ממרחק על המקום אשר יתחצבו התוצבים בהר אבנים לבניה, אשר יראה כבשר אדם פצע נפש חיה ודם יזוב מבשרו.

Digitized by Google

מרחק העיר הזאת מסעוואסטאָפאל הוא 12 וויערסט, ומסלת אבנים ישרה תוליך אליה את הנוסע. עד שנת 1860 היה בה חוף לאניות הממשלה ואניות סוחר עם בית שלום מכס בעד סחורות חו״ל ובית מקלט לחולי הים, אכן מן העת ההיא נשאר החוף שמם ועמו נפלה גם העיר ותרד פלאים ורק לפעמים רחוקות יבוא אליה איש זר מהמון הנוסעים לקרים.

שם העיר הזאת רשום בדם הרוסים על לוח דברי הימים לרגלי המלחמה הגדולה אשר לחמו מלכי הברית על סעוואסטאָפאל. כל ימי המלחמה ישבו בה המנצחים ושרי צבאותיהם, וביחוד הבריטנים והסרדינים ויבנו מסלת ברזל לאורך חוף לשון הים ומסלות אבן כוננו לכל דבר להקל מעליהם עול הדרך בין ההרים, עקבות בתי צבאות מלכי הברית יֵראו עוד היום על פני השדות, ערמות כלי זכוכית נשברים נערמו כמו נד משרידי כלי משתיהם, מסביב לעיר בעמקים במקומות רבים נמצאים משכבות לרפאים חללי המלחמה.

על ראשי ההרים אצל העיר קרוב לשפת הים עומדים עודנה שרידי מבצר צעמבאלא (Cembalo) אשר בנו הגענואיזים משמאל ללשון הים. בשנת 1837 ראה עוד הפראָפעססאר מורזאקעוויטש שרידי שנים עשר מגדלי המבצר, בתוך המגדל היותר גבוה מכל אחיו תִמצא באר אשר דללו מימיה. בימי קדם עמד על המקום הזה המבצר פאלאקיאן (Palakion) אשר בנה פאלאק בן סקילור מלך הסקיטים (סטראבון ספר שביעי צד 306), ואחרי אשר ירדה ממלכת הסקיטים נשאר המבצר שמם ואיש לא שם לבו עליו ימים רבים עד אשר באה העיר הזאת תחת יד הגענואיזים, ויבנו בה חוף טוב לאניות סוחר ואת שם העיר שנו לשם צעמבאלא או באלאקלאווא. בפי הסופר הקדמון ההוא נזכר חופים הזה באר היטיב בשם (Συμβόλων λιμήν) ואת לשון הים בשם הלשון הקצרה (λιμὴν στενόστομος). אחד מסופרי היונים יוכיח כי במקום הזה התאספו הסקיטים שודדי הים אשר התנפלו על האניות העוברות בקרבת העיר הזאת לשלול שלל; ובאמת טוב מאד המקום הזה בעד השודדים, יען נסתר הוא מעין רואה, והסופרים החדשים יאבו להוכיח כי המערה הגדולה והארוכה הנמצאה בקרבת העיר היתה לפנים מקום מקלט להשודדים, וגם בימינו הנה מערת פריצים ומרבץ לשודדי לילה, ולפעמים יתנפלו על הנוסעים בלילה, וסופרים אחרים משתדלים להוכיח כי חוף באלאקלאווא הוא הוא „חוף לעסטריגאנאוו״ אשר אודותו ידבר המשורר הקדמון האמער בשיריו.

בהיות העיר והמבצר צעמבאלא בידי הגענואיזים ישב פה אחד מצידיהם לשר ומושל על העיר. בשנת 1475 באה גם העיר הזאת תחת יד התוגרמים אשר הושיבו את צבאותיהם במצודת העיר, ואחרי אשר נלכר

Digitized by Google

כל חצי האי קרים בידי ממשלת רוסיא נתישבו בה היונים אשר יצאו ממחוז יעקאטערינאסלאוו ויכוננו למו מתנה אנשי חיל מקרבם לשמור את העיר.

החופרים באדמת אמקום הזה ימצאו לפעמים לא רחוקות מטבעות עתיקות וחפצים שונים מימי קדם והנוסעים יוכלו לקנות חפצים כאלה מיד היונים במחיר לא רב. רבים מהיונים ספרו לי כי ראו בעיניהם על ראשי ההרים במרחק מהלך שני ימים מן העיר גְוִיות אדם אשר נתקשו ותהיינה לאבנים ברבות הימים, דרשתי וחקרתי אולי פסילי אבן המה אשר נעשו בידי חרש חושב, אך כלם פה אחד העידו כי חותם ילדי אשה עליהן, ובכל מאמצי כחי השתדלתי לבוא אל המקום ההוא ולא יכולתי מחסרון מורה דרך על גבנוני צלמות האלה, כי לא מצאתי בעת ההיא אף אחד אשר אבה לְהִלָּוֹת אתי, ובכן נכזבה תוחלתי לראות את הפסילים האלה.

מהנוגע לבני ישראל במקום הזה לא נודע עוד מאומה, ורק מסורה בפי הקראים כי בה התוכח אחד מחכמי הרבנים את אחד מחכמי הקראים בעניני הדת לעיני המלכה יעקאטערינא, והנצחון עמד בלי ספק לימין הקראי, (יען הקראים המה המספרים).

מסחר גדול בעיר הזאת ביין ובעשב הטאבאק, ועוד יותר בדגי הים אשר יצודו יושבי המקום במספר רב, גם נמצאים שמה מיני דגים קטנים אשר יעשו מהם מלוחים ויובאו לכל ארצות רוסיא. בעמק באלאקלאווא יגדלו עצי קפריסין במספר רב מאד מלבד עצי פרי שונים למיניהם. בכלל הנה העמק הזה מלא ברכת ה׳ שכם אחד על יתר העמקים בקרים.

עמק נחל השחור וצארגון

במרחק 1 וויערסט מבאלאקלאווא נמצא כפר קטן בשם „קאדיקיא׳ (Кадыкьой) וממנו יחל להשתרע עמק רחב ידים במרחק 9 וויערסט עד חכסי הרדי מעקענזי. העמק הזה שוכב לרגלי שלשה רוכסי הרים „סאפון, פֿעדיוכין, וצארגון, והמה מחסה לו מסביב, דרך העמק הזה ישטף נחל השחור את מימיו עד אשר ישתפך בלשון ים הסעוואסטאָפאלי אצל אינקערמאן. בשנת 1855 ברביעי לחדש איגוסט התלקחה פה המלחמה האיומה הנודעת בשם „מלחמת נחל השחור׳.

במרחק 5 וויערסט מבאלאקלאווא נמצא הכפר צארגון. בכפר הזה עומד עודנו מגדל עתיק לימים גבוה מאד, אפס לא נודע מאומה מאיזה זמן הוא ומי בנה אותו, אצל המגדל הזה עמד בית החכם הטבעי האלביטש אשר כתב הרבה אודות קרים, דרך הכפר הנזכר הולכת מסלת האבן מבאלאקלאווא עד עמק באידאר.

Digitized by Google

עמק באידאר

БАЙДАРСКАЯ ДОЛИНА

העמק הנחמד הזה נודע לכל יושבי קרים לרגלי עצי פרי השונים למיניהם השתולים בו, וכן על פי ההוד וההדר אשר שוה עליו הטבע בלי עזרת יד אדם. אורך העמק הוא 16 וויערסט ורחבו 8 וויערסט. לפני המלחמה (בשנת 1854) הָמָה העמק הזה מהמון יושביו הטאטארים, אפס כעת לא נשארו בו אף עשיריה. האיש הבא אל העמק ברגע אחד יִגָלֶה כלו לנגר עיניו בתבנית קערה גדולה, מסביב לו הנהו מוקף בהרים גדולים, ודרך העמק ישטפו איזה נהרי נחלי מים חיים, בו נמצאים שנים עשר כפרים ורוב יושביהם המה טאטארים, בכל הכפרים יגדלו עצי גפן רבים המוקפים בעצי תדהר גדולים, וכן נמצאים שמה צמחים ועשבים שונים אשר לא נראה כמוהם בכל האי, ומבתי ספר לחכמת הבאטאניק ברוסיא ינהרו הנה מורים ותלמידים להתחקות על שרשי העשבים האלה. כמעט כל העמק הוא קנין הגראף מארדווינאוו.

הדרך מאלושטא עד סודאק

קורו־אוזען — אולו־אוזען — אֶשֶׁד המים „דזור־דזור״.

במרחק שתי שעות מאלושטא במסלה ההולכת לאורך חוף הים יפגוש הנוסע את העמק סאַטערא אשר דרך בו ישטוף נחל מים הנקרא כשטו, כעת נכרו עוד שרידי חרבות עתיקות אצל הנחל, מן המקום הזה במרחק חצי שעה יבוא אל העמק הנחמד והנעים „קורו־אוזען״, ושני נחלים: קורו־אוזען ואולו־אוזען: ישטפו מים חיים דרך העמק הזה. חוף הים אצל העמק הזה מוקף בהרים לא גבוהים וטוב הוא מאד למעמד אניות. עומק המים שמה מעשר עד עשרים קומות.

בעוסק העמק הזה אחרי הכפר אולו־אוזען נמצא אשד המים המפורסם בכל חצי האי בשם „דזור־דזור״, הנופל ברעם ורעש ממרום שלשלת הררי „קאראבי־יאלא״, ומימי הנחל אולו־אוזען המה השוטפים מאשד המים, מנפילת המים על מקום אחד בכח גדול נעשה בור עמוק כקלחת, אף כי אדמת המקום אדמת סלע היא. בתוך הבור הזה ישיחו דגים רבים ממין הנקרא „פאָרעלי״, והטאטארים יצודו אותם בידיהם. לראות את אשד המים הזה יותר טוב לעמוד על הארץ מתחת, אף כי לא כבד הוא לעלות על ההר ממעל לו אשר משם יראה עוד איזה אשדות נחלים כאלה, אפס קטנים מהראשון.

קוצוק־אוזען ומערות טוואק

ТУВАКСКІЯ ПЕЩЕРЫ,

המסלה מקורד־אוזען הולכת הלוך וגבוה עד ההר „סאנגאן‟ ומשם תתחיל לרדת עד העמק השני „קוצוק־אוזען‟ הנמצא במרחק חצי שעה מהראשון. העמק היקר והנחמד הזה מעולף בכל עצי פרי יקרים ופרחים נעימים על פני כלו, וכן כל הכפר הנקרא גם כן על שם העמק. ממעל להכפר יתנשא ההר „קוטיללא‟ אשר לרגליו עמד לפנים כפר ליונים אשר חרבותיו נראו עוד היום. משני העמקים הנזכרים יוציאו בכל שנה יין רב היקר בערכו כיין מאגאראטש ואלושטא, אויר המקום טוב מאד. על חוף ים הזה נמצאים דגים רבים. מרחק שני העמקים האלה מאלושטא הוא 15 וויערסט, הדרך מקוצוק־אוזען תתנשא מעלה מעלה דרך חורשי מֵצל ועצי פרי חמד עד ההר, ומשם תשפיל עוד הפעם עד בואה אל הכפר טוואק, ומן הכפר הזה במרחק 10 וויערסט תמצאנה המערות הגדולות הנקראות גם כן בשם זה. בתוך המערות הנפלאות האלה נמצאים חדרים גדולים ויפים ומעקות סביבותם, אפס המבוא אל תוכן כבד מאד, בעומק המערות נשחת־האויר מאד עד כי אור הנר יכהה מאד, והטאטארים יספרו כי עמֹק עמוק בתוך המערה הגדולה יגור השטן, עד כי הנוסע אשר לא ידע להזהר יחנק שם בזמן קצר מיד השטן המשחית, וכאות על זאת יֵראו את המון העצמות המפוזרות על פני כל המערה, ובאמת תתגוללנה שמה עצמות אדם ובהמה, וכן יספרו עוד כי בימי קדם קרה מקרה אשר כל יושבי המקום נסו מפני אויב אשר התנפל עליהם ויתחבאו בתוך המערה הזאת, והאויב הקיפם ולא נתנם לצאת עד אשר מתו כלם ברעב. כן יספרו הטאטארים כי דרך המערות ההן יש מבוא לבוא עד העיר סודאק. האיש אשר יחפוץ לבוא אל המערות האלה עליו לקחת אתו טאטארי אחד למורה דרך, וגם נרות ועששיות יקח אתו.

אצל הכפר טוואק נמצאה גבעה אחת הנקרא בפי הטאטארים בשם „קארא־טעבע‟ (גבעה שחורה) אשר תצטיין בזאת, כי בכל ימי הקיץ הִנֶּהָ מכוסה בשלג, וכאשר תזרח עליה השמש אז מראיה נחמד ונפלא מאד.

איסקוט — צאבאן־קאלע — קאפסיחאר — קוטלאק

במרחק 10 וויערסט מן המערות הנזכרות נמצא הכפר איסקוט. הכפר הזה נזכר גם בכתבי הגענואיזים בשם (Scuti) והוא היה אחד משמונה עשרה הכפרים אשר מכרו הטאטארים להגענואיזים. יושבי הכפר הטאטארים הנם טובי לב ומכניסי אורחים ולא יקבלו כל מחיר בעד אוכל ומעון מאת

Digitized by Google

הנוסעים ויעבור עליהם מה. ביחוד נודעים יושבי המקום הזה לכורמים ויוגבים היותר טובים וחרוצים בכל האי. הנוסע אשר לא יחפוץ לסור אל הכפר הזה יוכל לעשות דרכו הלאה לאורך חוף הים עד סודאק, ועל דרכו יפגוש על מרום גבעה אחת מגדל עתיק ימים הנודע בשם „צאָבאן־קולע׳ (מגדל רועים). תבנית הבנין הזה הוא כתבנית מגדלי אלושטא, מי הים ירחצו פעמי המגדל הזה, ואצלו נכרו עוד קברות מתים, אצל אחד מקירותיו נמצא מעין מים קרים, ועל פי השערת החכם פאללאס נבנה המגדל הזה מידי היונים. משם במרחק חצי שעה נמצא תָּוֶי סלע רחב מאד אשר דרך בו שטף נחל מים את מימיו זה לפני שלשים שנה ושני חופיו היו מכוסים בעצי יער סבוכים, אפס כעת לא נשאר כל זכר להנחל והיער. מן המקום הזה במרחק שעה אחת יפגוש הנוסע בעמק הנחמד „קאפסיחאר״ המעולף בכל עצי פרי יקרים, ובין עצי הגנים ישטוף הנחל „שעלען׳ את מימיו אל תוך הים. בימי קדם גדלו עצי משי רבים במקום הזה כנראה משרידי העצים העתיקים ההם. במרחק שתי שעות מזה אצל הכפר שעלען יש דרך לקאראסובאזאר המולכת ממעל לההרים צפונה, משם הלאה במסלה קצרה לאורך חוף הים אשר פעם תשפיל מטה ופעם תתנשא מעלה יבוא עד הכפר „קוטלאק׳ אשר גנים יקרים ונחמדים יסבוהו מכל עברים, אצל הכפר תמצאנה שתי מסלות, האחת לימין המובילה לסודאק והשניה לשלשלת ההרים הצפונים. במרחק שעה אחת מקוטלאק נמצא העמק המהולל „איי־סאווא׳ אשר יתאחד את עמק סודאק, בכלל מעטים מאד יושבי המקומות האלה אף כי אדמת הארץ ברוכה בכל חמדת הטבע אשר לא תסולא בפז, והסבה העקרית לזאת היא, יען הדרכים מקולקלות מאד, ובמקומות רבים אין דרך ואין מסלה כלל.

הדרך מסימפעראפאל לפעאדאסיע דרך קאראסובאזאר

מרחק הדרך מסימפעראפאל לפעאָדאסיע דרך קאראסובאזאר הוא 107 וויערסט. התתנות הנה: זוי̇א 22 וויערסט, קאראסובאזאר 22, בורונדוק 21, קריניצקי 20, פעאָדאסיע 22. הדרך הזה עד התחנה הראשונה לא יצטיין במאומה, רק בזאת את אשר יראה הנוסע ממרחק את רוכסי ההרים, ובראשם את ההר הגדול „צאטירדאג׳ המתנשא עליהם כענק נורא. לא רחוק מהתחנה זויא על פני השדות נמצאים שרידי חרבות ימי קדם, והאיש האוהב חקרי קדמוניות יוכל להשיג מורה דרך בבית התחנה ההיא. במרחק שעה אחת מן התחנה הנזכרת על ראש הר אחד הנקרא בפי המאַטארים „קירק־עזיז׳ (ארבעים קדושים), נכרות חרבות ימי קדם, קירות איזה מגדל, תְּעָלָה ושפך עפר, לפי דברי הסופר „קעפפען׳ (המאסף

הקרימי צד 351) נקרא המקום הזה בפי הטאטארים ‚באחט־תאן׳ [היכל אבק השרפה] ובלי ספק עמד שמה בית מלאכת אבק השרפה. במורד ההר ההוא בשפלה תמצא המערה ‚קירק־עזיז׳ ובה נמצא קבר מאבן אדומה, ואל המקום הזה יבואו רבים מהטאטארים להרפא מתחלואות שונות, (לפי דבריו). במרחק 5 וויערסט משם נמצאות עוד חרבות שנות דורות עולמים מאיזה מבצר עתיק אשר היה מוקף בחומה מסביב, ובמרחק חצי שעה משם נראו עוד שרידי מבצר גדול ובנינים רבים אשר לפני שלשים או ארבעים שנה עמדו עוד על תלם כמעט, ולפי הנראה מהמון חרבות הבנינים עמדה איזה עיר במקום הזה.

קאראסובאזאר

העיר הזאת עומדת בלב חצי האי אצל הנחל ‚קארא־סו׳ (מים שחורים) בעמק ומוקפת בהרים סביבותיה. אחד מההרים האלה נקרא בפי הטאטארים ‚אק־קאיא׳ (סלע הלבן) על שם ראש ההר הלבן — מלמעלה, ועל שם הנחל נקראה גם העיר. חום השמש בוער בה כתנור יותר מבערים אחרות הקרובות אליה, יען ההרים הנם לה לחיץ בעד כל רוח סערה. כל תושבי העיר יחשבו לעשתי עשרה אלף איש, ולהם 2553 בתים. מסחר רב בעיר הזאת בצמר כבשים ועורות קרים הנודעים, וכן יוציאו ממנה יין רב בכל שנה.

מראה העיר הזאת כמראה באחציסאראי ואיוופאטאריע, כל בתיה נבנו מחמר ולא תאר להם ככל בניני ארץ הקדם בערים הקטנות. בה כחמשים בתי מלון לאורחים, 22 בתי מסגד למחמדים, ארבעה בתי תפלה לנרצרים מכתות שונות; בית תפלה אחד קטן לבני מקרא, וארבעה בתי כנסיות לאחינו הרבנים יהודי קרים (קרימצאקים). מספר אחינו אלה בעיר הזאת הוא יותר משש מאות משפחות או כשלשת אלפים איש, מלבד אלה יגורו פה כששים משפחות יהודי ליטא ופולין ולהם שני בתי כנסיות לבד. מהקראים יגורו פה רק שבע או שמונה משפחות.

ע״ד אחינו הקרימצאקים כבר דברתי בארוכה בספרי ‚משא קרים׳. ועלי להוסיף בזה, כי עד שנת ה׳ אלפים ת״ב ליצירה היה המנהג [illegible] יהודי קרים אשר ישבו בעיר מנגופ, כי הנשים התאספו יחדו עם [illegible] לחות דעתן בעניני הקהל, וכן הלכו יחדו לבקר ולנחם אבלים ולב[illegible] והנקבות ישבו יחד את הזכרים, אפס בשנת הת״ב גזרו ראשי ה[illegible] לבטל אספות כאלה, כנראה מדברי הכתב (קבוץ כתבים [illegible] באוצר ספרי הקיסר בפעטערסבורג) וז״ל:

‚ההסכמה הזאת תבאר: ראינו מנהג רע ב[illegible]

שיושבות אנשים ונשים יחדיו בקבוץ הקהל והיא עבירה גדולה ומעשה נ . . . ועוברים במצות לא תחמוד והוא קרוב מאיסור הדת וסימן זנות ומניע יסוד התורה, על כן הוצרכנו להסיר זאת המעשה הרע מתוכנו מכל צד ופנה ולעקור אותה מעקרה שלא יכנסו אנשים עם הנשים במושב אחד אם סעודת מצוה אם סעודת שמחה ואם להיפך, והיה זה תנאי בהסכמת המשכילים ועצת נכברי הקהל בעיר מננופ, היום קימו וקבלו היאודים עליהם ועל זרעם ומי שימרה לפניהם וימרה הקשר הזה ענוש יענש, הכל שריר ובריר, וההוה ביום ו׳ י״ג לאדר שני שנת הת״ב. הכותב יעקב בר׳ מרדכי תנצב״ה. (המגיר שנה י״א גליון 44, ע״ז העירני ה׳ חיו״ג).

באמצע העיר עומד בנין גדול ומוזר מאר, הבנין ההוא נבנה מאבנים בתבנית מגדל גבוה ורבוע, ולפי הנראה היה מגדל מבצר בימי קדם, עתה עודנו שלם ועומד על תלו. בתוך הבנין הזה בחצד יגורו איזה משפחות ושם גם בית מלון לאורחים טאטארים ובית משתה קאפּע. לפי דברי הסופר טונמאן נקראה העיר הזאת לפנים בפי היונים בשם „מאוראָן־קאסטראָן׳ (מבצר השחור).

לא רחוק מן העיר במרחק 6 וויערסט יִראה מחזה נפלא לעיני העומד על ההר הלבן אשר מבטנו יצאו מי הנחל קארא־סו. הדרך לבוא אל המקום ההוא, הוא דרך גנים נחמדים מרהיבי עין, ורוב הנוסעים הולכים שמה רגלי להתענג על נועם חזון הטבע, וכן נראות שמה שרידי תרבות ימי קדם.

כהדרך מסימפעראפאל כן גם מקאראסובאזאר עד פעאָדאסיע לא יצטיין במאומה, ורק בצדי הדרך נמצאים גנים ופרדסים רבים קנין אצילי הארץ. במרחק 12 וויערסט מקאראסובאזאר נראה הר רם ונשא הנקרא „אוסון־איאן׳. העומד על ההר הזה יגלה לעיניו מחזה יקר, כל העמק והעיר קאראסובאזאר, הערבה הגדולה עד לשון היבשה „אראבאט׳ ועד היאור „סיוואש׳. הים האזאווי, וכל חצי אי הקערטשי ולשון הים אצלו. לעלות על ההר ההוא יוכל כל איש בלי עמל.

בראש אחינו יהודי ליטא ופולין עומד הגביר הנכבד ה׳ א׳ לאסקין, והוא גם שופט שלום נכבד Почет. Мир. Судья., וראש לכל עניני העיר בכלל.

עלים

האיש הנורא הזה „עלים׳ היה טאטארי מלידה ומבטן יליד עיר באחציסאראי. השודד הזה ישב בראשונה בבית האסורים ואחרי כן לקח

Digitized by Google

לעבודת הצבא, ויברח מחיל הצבא וישב לקרים לשלול שלל ולבוז בז, ועד תבר שודדים נלוה אליו ויפשוט על כל דרך ומסלה, ובמהירות נפלאה שדד את כל הנוסעים ולא חזה אנוש, אפס גם דבר טוב נמצא בו יתר מבכל אחיו, כי לא המית איש. ביחוד חרה אפו מאד על הקראים מסבה בלתי נודעה. הטאטארים בני עמו אהבוהו מאד, יען משד עשירים תמך דלים ויעשה צדקה בכל עת, כל עמל פקידי הממשלה ושרי החיל לתפשו בכף לא הועיל להם, אף כי על פי רוב שדד את הנוסעים לבדו ואין איש אתו. בכל עת בחר לו ממבחרי סוסי הטאטארים היקרים קלי המרוץ, וככלותו לשדוד מהר לברוח כחץ מקשת על סוסו הקל ויסתר במסתרים, ובכל עת מצא מחסה ומסתור בין הטאטארים. ואם אמנם שתי פעמים הצליח לפקידי הפאליציי לתפשו בכף, אך בכל פעם הצליח להנצל מידם, עד כי פעם אחת התנפל על שר צבא אשר נסע בלוית כל בני ביתו מקאראסובאזאר לפעאראסיע ויחמוס את כל אשר לו, והשר כתב לפעטערס-בורג ויבקש לבער אחרי השודד הזה לבל יוסיף עוד להחריד את כל חצי האי קרים, והממשלה צותה בחזקת היד לתפשו ויהי מה, ותשלח גדוד אנשי חיל ופקידים בראשם, ובפעם הזאת לא נכזבה תוחלתם, ויתפשו את השודד ויושיבוהו בבית האסורים, ואחרי כן יצא משפטו ליסרו בשוטים מוסר אכזרי וישלחוהו לעבוד עבודת פרך לסיביר, אפס בהיותו בדרך הצליח עוד הפעם להמלט על נפשו ויברח לקרקז, ומשם נס וימלט לתוגרמה, ועל דברת הטאטארים הנהו חי עוד היום חיי איש ישר בקאנסטאנטינאפאל.

הטאטארים ישירו עוד היום שירי תהלה לכבוד השודד הנערץ הזה.

עמק ענדאל, קבר מאמאיי

עד הנחל Мокрый Ендоль במרחק 10 וויערסט מהתחנה בורונדוק לא נראה כל דבר הראוי לשים לב עליו בכל הדרך, ורק לאורך הנחל הזה נמצא העמק היפה ענדאל המכוסה בכל עצי פרי שונים. לא הרחק מהעמק נמצאה קולוניא גדולה לאשכנזים „צוריכטהאל“ אשר אין כמוה בכל חצי האי. במרחק 2 וויערסט אחרי התחנה הראשונה לימין, יפגוש הנוסע את הדרך העולה לסוראק, ובצדה מתוחים קוי הטעלעגראף.

עד התחנה „קריניצקי“ תשתרע ערבה גדולה, ורק לימין הדרך יתנשאו קצה הררי יאלא, ואצל התחנה גן גדול ומהולל קנין הצייר הנודע איוואזאווסקי הנקרא בשם „שייך מאמאיי“, והמון הטאטארים יראו גבעה אחת לא הרחק משם אשר לפי דבריהם קבור שם האיש הנורא הזה הנודע

בדברי ימי רוסיא לאלה ולקללה [1] , ואשר זאת נודע לנו אל נכון כי במקומות האלה בין סטארא־קרים ופעראסיע מצא קץ לחייו .

סטארא־קרים

(קרים הישנה)

במרחק 4 וויערסט מהתחנה קריניצקי לימין הדרך עומדת העיר העתיקה הזאת . בימי קדם נקראה בשם ,סולכת׳ , ועד תחלת המאה הט״ז היתה בירת מלכי הטאטארים , ואחרי כן עזבוה מושליה ויסדו את באחציסאראי . על גודל העיר ותפארתה יעידו כל סופרי ימי הבינים , עד כי על דברת סופרי ערב לא מצאה יד רוכב מהיר לעבור את העיר גם על סוס יותר קל במשך חצי יום [2] . בה היו בתי תפלה גדולים ויפים בנוים מאבני שיש , בתי ספר ללמודי הדת וידיעות העולם , ובימים האחרונים גם בית מדרש גבוה (אוניווערזיטאט) ועוד בתים גדולים ונכבדים וביניהם גם היכל החאן . על דברת סופר אחד נתן בערקע־חאן את העיר הזאת מתנה לשארו הסולטאן איצצעדין אשר על פיהו יצא לחפשי משבי במבצר היונים בשנת 1263 . בימי מלכי הטאטארים אשר ישבו בה היתה העיר מוקפה בחומה בצורה , אפס למיום עזבוה ירדה פלאים , עד כי כעת הִנָה עיר קטנה ובין כל ערי קרים לא תתחשב , יען בשפל תשב ודבר אין לה בעולם המסחר , חוף לאניות אין בה כי רחוקה היא משפת הים יותר מעשרים וויערסט , וגם האורחים הרבים הבאים לקרים לא יסורו אליה .

שרידי חרבות העיר העתיקה מפוזרים על פני כל הככר במרחק שמונה וויערסט סביב לעיר מכל רוחותיה .

רוב תושבי העיר כעת הנם ארמענים , ובקצה העיר קולוניא למושב הבולגארים אשר התישבו שמה בשנת 1801 . יהודים וקראים לא נמצאו בה . אצל העיר יתנשא ההר אגרמיש גבוה 1900 רגל , אשר על מרום פסגתו נכרו עוד חרבות המבצר העתיק , המחזה מראש ההר על העיר יקר ונפלא מאד , כל ככר העיר וההרים סביבותיה מעולפים בפרחים מרהיבי עין וכל עץ עושה פרי , גם עשבי־מרפא יקרי המציאות יגדלו שמה אשר תושבי העיר יתרפאו בהם מחֳלָיים שונים , ולפעמים יביאו הנה חולים גם מערים אחרות , וכן יגדלו סביב העיר עצי משי רבים , והנסיך פאטעמקין

---

[1] Карамзинъ т. V. стр. 78—79.

[2] Кеппенъ. Стр. 337—346.

Digitized by Google

יסד במקום הזה בית ספר ללמודי מלאכת המשי, ויטע עצים רבים אשר קוה כי ברבות הימים יהיה הדבר הזה לאבן פינה לאשר העם, אפס במותו אבדה גם תקותו בתוהו....

בימי קדם ישבו בה רבים מבני ישראל ויבנו בתים לאביר יעקב, כאשר תעידנה הרשימות הרבות הנמצאות בספרים כ״י והמצבות הרבות אשר ימצאו בכל עת התופרים במעבה ארמתה, אשר אחדות מהרשימות הנה נדפסו בספרי „משא קרים׳ חלק א׳, וכן ישבו בה גם הקראים, אשר גם על זאת יש לנו עדים נאמנים.

פעאדאסיא

(THEODOSIA)

העיר הזאת עומדת על שפת ים השחור בחצי עגולה, והרים סביב לה משלש רוחותיה. בה כעשרת אלפים תושבים ערב רב מעמים שונים. העיר הזאת נודעת עוד היום בשם „כֶּפֶּא׳ בפי הטאטארים, או „קאפפעֿ׳ כאשר יכנוה בני איירופא. בימי קדם נקראה בשם „פעאָדאסיע׳ (מתנת אלהים) בפי היונים, ולדעת אחד הסופרים נקראה גם בשם „ארדאבדו׳ (שבע אלהות) בפי הלאנים. הידיעות אשר נדע היום אודות העיר הזאת בימי ממשלת היונים בקרים מעטות הנה, אפס למיום יסדוה הגענואיזים ידענו אל נכון כי היתה עיר גדולה ויפה מאד עד אשר נקראה בפי התוגרמים בשם „קוצוק סטאמבול׳ (סטאמבול הקטנה), מסחרה פרץ לרוב, ומכל קצוי תבל באו אליה לעשות בה מקנה וקנין. הגענואיזים בנו בה מבצר חזק, ויקיפו את כל העיר בחומה בצורה אשר שרידי חרבותיה נשארו עוד היום. בחצי המאה הי״ג יסדוה הגענואיזים, ובשנת 1475 נכבשה ביד התוגרמים, אפס לא לבד כי לא החריבו את העיר כי אם השתדלו עוד לכלל יפיה ויבנו בה מגדלים והיכלות, ותיף ותגדל עד מאד. הנוסע הצרפתי שארדען אשר היה בקאפפא בשנת 1663, מצא בה עוד ארבעה אלף בתים עם שמונים אלף תושבים, וארבע מאות אניות על חוף הים. אפס כל אלה נמסו כדונג מפני אש למיום באה תחת ממשלת רוסיא. עתה כבר נהרסו כל החומות והמגדלים, גֻלות המים אשר נעשו במלאכה נפלאה נשארו מעט מהרבה, וגם אלה יבשו מימיהם, ומהתעלות והבְּרֵכות אין כל זכר.

בימי הקיץ יבואו המון אורחים אל העיר הזאת לרחוץ במי הים. בה גן העיר יפה מאד בלב העיר, ומישור לשוח (בולוואר) בו לרוח היום על שפת הים, מראה הבתים תוצה כתבנית בתי האיטליאנים והתוגרמים. לירכתי העיר על מרום גבעה נשאה עומד בית אוסף דברים עתיקים

(מוזעאום) הכולל מטבעות עתיקות ויקרות, מצבות אבן בכתבות חומת ועברית. על שפת הים ממבוא יאלטא עומד בית מקלט לחולי הים הבנוי בתבנית מבצר קטן, וזולת זאת אין דבר הראוי לשים לב עליו בעיר הזאת.

מבני ישראל יגורו בעיר הזאת כחמשים משפחות, והמה ע"פ רוב רק עושי מקנה וקנין ובעלי מלאכת יד אשר יחיו נפשם מעמל כפיהם, עשירים אין בהם כמעט מלבד הגביר הנכבד ואוהב עמו ר' הלל חאחלאווקין. מצב הדת והדעת ביניהם לא טוב ולא נופל מבכל ערי קרים, ובכלל שתיהן יחד בשפל המדרגה. להם ת"ת בלי סדר ומשטר ובלי חנוך ישר וצעיריהם יגדלו בלי תורה ודרך ארץ ורועה אוילי ינהג בם.

לאחינו בעיר הזאת ביהכנ"ס עתיק ונפלא אשר נחלו מהקרימצאקים אשר עזבו את העיר זה ימים רבים, הוא הבית הקדוש אשר כבר דברתי אודותיו בספרי „משא קרים' צד 38—135, ולמותר לדבר אודותיו שנית. עדת הקראים גדולה מעדת ישראל בעיר הזאת, ומספרה יעלה עד מאה ושמונים משפחות, וגם להם בית תפלה מיוחד נאוה מאד, ולהם בית ספר אחד כולל לכל העדה אשר יתנהג בסדר יותר גרוע, לרגלי המורים עמי הארץ אשר לא יבינו בין ימינם לשמאלם.

על פי הכתבה אשר נמצאה חרות על קרש אחד במרום המגדל ההרוס אשר אצל הקאראנטין, נראה, כי החלק הזה מהמבצר נבנה ביד הגענואיזים בשנת 1384 על שם האב הקדוש קלימענטא הששי בימי הקאנזול מאגטאן „להיות מחסה לעיר מאויבי הנוצרים', ר"ל מהטאטארים.

בארמת העיר הזאת ימצאו החופרים חפצים עתיקים רבים, וביחוד מטבעות עתיקות ואנכי אספתי רבות מהן, וכן נקל לקנותן אצל איש רוסי אחד העושה בהן מקנה וקנין.

סביבות פעאדאסיע ודרך המלך לסודאק

הנוסע מסימפעראפאל לסודאק עליו לסור מן הדרך אצל התחנה „בורונדוק', ומפעאדאסיע דרך קריניצקי, ומשם רק שתי תחנות, הראשונה „עלבוזלי' 21 וויערסט, והשניה סודאק 20 וויערסט. הדרך לסודאק ממבוא סימפעראפאל היא לימין, דרך ההרים וכפר להבולגארים „קישלאוו', ואחרי הכפר במרחק 3 וויערסט עומד בית נזירים אצל המעין ס"ט פאראסקאוו אשר אליו ינהרו המון אנשים בכל שנה בכ"ז לחדש יולי, והמאמינים לכל דבר יאמינו כי המים האלה ירפאו כל חולי. כל הדרך יתענג הנוסע על הדר הטבע, על חורשי מצל סבוכים ויפים, עמקים ונאיות מכוסים בכל עצי פרי שונים. אחרי התחנה עלבוזלי יתנשא הדרך על מרום ההר „טאקטאר' בין

Digitized by Google

שוחות עצים עבותים עד הכפרים „בויק־טאראקטאש וקיצוק־טאראקטאש״ (טאראקטאש הגדול והקטן), וכן נקרא המקום הזה גם בפי הגענואידים בשם “Tarataxio„ , לשמאל הכפרים האלה יתנשאו הרים משונים במראיהם האחד מהם תבנית חיה גדולה לו, ולהשני תבנית איש מתפלל כורע על ברכיו, והגדה בפי הטאטארים כי כהן (מוללא) אחד חשד את אשתו כי נטמאה, ועל כן השליכה מעל ראש פסגת ההר הזה, ובנפלה נקרע סלע מההר בתבנית כהן כורע על ברכיו ומתפלל. לאלהים כי ימחה חטאתו על אשר יסר את אשתו התמה מפשע מוסר אכזרי. אחרי הכפרים ההם תפגוש את העמק „טאראקטאש״ המעולף בכל נצני חמד ובכל עצי פרי ועצי גפן לרוב מאד לענג נפש, ומשם רק שלשה וויערסט עד סודאק.

מפעאדאסיע לסודאק יש עוד דרך — לא דרך המלך -- אפס הנוסע אשר יאבה להתענג על חמדת קרים עליו ללכת בדרך הזה, אף כי הדרך איננה סלולה, ויותר טוב לרכוב על סוס מנסוע בעגלה, וסוסים נקל להשיג בכל כפר וכפר.

קָאקטֶעבעל

במרחק 16 וויערסט מפעאדאסיע יפגוש את העמק קאקטעבעל הנחמד במראהו לרגלי ההרים המשונים העומדים למחסה לו מכל עברים עד כי לא יחדור שמה רוח קר מצפון, וכן לרגלי צבי חמדת הטבע אשר חלק לו מטובו ביד נדיבה. לשון הים למעמד אניות קטנה מאד החודרת בין שני ההרים קאראדאג (גבוה 1750 רגל) וקעאטלאמא, עומק החוף הוא 35 רגל. על שפת הים במקום הזה נמצאות אבנים קטנות מצבעים שונים יפות מאד אשר יעשו מהן חפצים שונים, וכן ימצאו שמה מושעללען רבים. מן המקום הזה יחלו רוכסי הררי קרים אשר ישתרעו עד באלאקלאווא וסעוואסטאפאל לאורך חפי הים.

אָטוז

במרחק 6 וויערסט מקאקטעבעל יפגוש הנוסע את העמק הנפלא הנודע בשם „עמק אָטוז״ השוכב בין ההר קאראדאג מצד אחד וצאקלא (גבוה 2100 רגל) מצד השני. בעמק הזה חודרת לשון ים עמוקה מן 56 עד 84 רגל, ובעמק הזה עומד הכפר הגדול אטוז הנודע על ידי היין הרב אשר יוציאו ממנו בכל שנה. השם „אָטוז״ (בשפת תוגרמה שלשים) נתן להמקום הזה, יען בימי ממשלת התוגרמים עמדו בעמק הזה שלשים כפרים. על שפת הים נראו עוד שרידי מבצר ישן לפני ארבעים שנה, ואיזה חרבות

Digitized by Google

ממנו נכרות עוד היום על גבעה אחת ובאיזה מקומות לאורך העמק, וכן נראו עוד שרידי בתי תפלה לנוצרים הרחק מן הכפר.

קיזיל־טאש

(אבן אדומה)

סלע ההר הזה מראהו אדום כהה, אשר על זאת כנוהו המאמארים בשם זה. בחגוי סלע הזה נמצאה מערה גדולה אשר בימי קדם היתה לבית תפלה, ממנה יוצא ערוץ נחל אשר המאמינים יחשבו את מימיו למי־רפאות לכל מרוה, בקצה המערה נמצאת אבן שיש אשר היתה במקום בימה (אלטאר) בימי קדם. עתה נבנה במקום הזה בית נזירים בשם ס"ט סטעפאן, ולא למותר לכל נוסע לסור ולראות את המקום הזה אשר לא נופל הוא בכל הוד חמדת הטבע מכל המקומות המצוינים בקרים. מן קיזיל־טאש תשתרע הדרך לסודאק דרך יערים סבוכים דרך הכפרים טאראקטאש, ומשם במשך חצי שעה יבוא הנוסע לסודאק.

עמק קָאז

הנוסע מאטוז לסודאק דרך הכפר קאז ולא יאבה לסור לקיזיל־טאש, אז יסע מעמק אטוז ומעט מעט יתנשא על רוכסי ההר „עלטינגען" אשר על מרום שיאו נכרות עוד שרידי מבצר ובית תפלה עתיקים ואיזה משכנות בני אדם, ואחרי ההר הזה יעבור עוד מעל ההר פארסור־קאיא אשר רובו הנהו מאבן שיש הקרימי וממנו ירד אל העמק קאז. או כאשר יכנוהו אחרים „קאקיאז" (עין ירוקה), או „כוכוז".

כנודע לנו ממקורים נאמנים ישבו בני ישראל במקום הזה בימי קדם, עד כי שמות המשפחות אשר גרו פה נקראו על שם המקום, וכן ישבו שם גם הקראים, וכבר הזכרתי מזה בספרי משא קרים. בכתבי הגענואיזים נקרא המקום הזה בשם „Casale de coxii" והרוסים שנו את שמו לקאז. מעמק אטוז עד קאז מרחק 10 וויערסט. בעומק העמק הזה נמצא מבצר ישן ואצלו תומת אבן בנויה אל הסלע הנפלא „דעלעקלי־קאיא" (סלע תורים), אשר על מרום שיאו ישכנו נשרים רבים בכל עתותי השנה. מחזה המקום הזה אשר אצל עליו הטבע מהודו במדה נפרזה מאד, יקר ונפלא, וראוי לכל איש האוהב להתענג על הדר התולדה לתור אותו לכל מוצאיו ומובאיו.

מעמק קאז לסודאק שתי דרכים תפרדנה, האחת דרך טאראקטאש אשר תצטיין ביחוד על דבר ההרים הנשאים אשר תעבור עליהם, והשנית דרך הכפר מאקלוק וגבעת מענאנאם אשר תצטיין על דבר פסלי האבן

Digitized by Google

הנמצאים במקומות שונים, והטאטארים יכנו אותם בשם „עסקי־מעסארליק" (חצר מות ישן). אצל הגבעה הנזכרה נמצאות חרבות עיר גדולה, ואולי מסבה זאת נקרא המקום „מענאנאם" (עיר או מקום מושב רחב ידים בשפת יון).

סודאק, ועמק סודאק

עמק סודאק נודע ומפורסם לא לבד בקרים וסביבותיה, כי אם בכל קצוי רוסיא על ידי היין הרב והטוב אשר יוציאו ממנו בכל שנה, העמק ישתרע במרחק 8 וויערסט עד חוף הים, ומכוסה בכל עצי פרי שונים, וביחוד בעצי פרי גפן אשר מספרם עולה יותר משני מיליאן. „ענבי סודאק" נודעים על ידי גדלם וטובם, וביחוד יען כי חזקים המה ונקלו להסותרים להוליכם למרחקים ולא ישחתו, וכן נמצא בעמק הזה גם עצי קפריסין רבים, אפס התושבים לא יעמלו להפרותם ולהרבותם כראוי. העמק הזה יתאחד עם עוד שני עמקים קטנים „אי־סאווא" (סאווא הקדוש) וטאראקטאש.

ארבעה הרים גדולים יסוככו על העמק, ולא יחדור בו רוח קר מכל עברים. מצד צפון עומד ההר איאר־דאג אשר עליו נראו שרידי חרבות בית תפלת ס"ט געארג, ואצלו מעין מים חיים, וקרוב אל הים ההר „אלצאניך קאיא־סו" (הר אדם קצר הקומה), הר גדול המכוסה בעצים סבוכים קטני הקומה מקדם לעמק בשם „אפור־דאג", והרביעי למזרחו וקרוב אל הים בשם „קוש־קאיא" או כאשר יכנוהו הרוסים „סאקאל". לאורך כל העמק ישטוף הנחל „אלעדאר" או סוק־סו את מימיו, והנחל הזה יתפשט ויתפלג לערוץ נחלים קטנים רבים אשר ירוו את האדמה הברוכה והפוריה הזאת מים חיים כל צרכה.

המחזה היקר והנפלא אשר יחזה האיש העומד על אחד ההרים, וביחוד על ההר אלציגאן, נעים ונורא מאד מאין כמוהו, ורחוק למצוא כמחזה הנפלא הזה בשווייץ וסביבות הרהיין. אויר המקום תם ונעים מאד וטוב לבריאות האדם, ועל כן יבואו אליה אורחים רבים בימי הקיץ לשבת בה.

העיר הקטנה סודאק יושבת בלב העמק במרחק 60 וויערסט מאלושטא, וכן מפעאדאסיע. העיר הזאת עתיקה היא לימים. סופרים אחרים יוכיחו כי עוד בראשית המאה השלישית לספירת הנוצרים כבר עמדה עיר ליונים במקום הזה, אפס למן המאה השמינית ידענו אל נכון כי עמדה פה עיר גדולה אשר קראו היונים בשם „סוגראי" ובפי סופרי בני קדם נקראה סודאג או סודאק, והרוסים בימי קדם קראוה „סוראז", ולרגלי מסחרה הגדול אשר פרץ בארץ נקרא גם ים השחור על שמה „ים סוראזוי", ובפי הגענואיז נקראה בשם „סאלדאי" (Soldaya). אחד מסופרי ערב אבולפידא אשר [illegible] במאה הי"ד, מספר, כי בימיו נגרשו הנוצרים מסודאק. ועל [illegible] פרץ סחר העיר הזאת כסחר קאפפא, ואת הים השכב [illegible]

Digitized by Google

בשם „ים ניטאש׳ אשר משם נוסעים הסוחרים לקאנסטאנטינאפאל, וממקור אחר נודע לנו כי סודאק היתה בירת הקאמאנים או הפאלאווצים בימי ממשלתם בקרים.

הגענואיזים אשר יסדו את קאפפא וכל סחר ים השחור היה בידם השתדלו לכבוש גם את סודאק, ובשנת 1365 כבר משלו עליה וישנו את שמה מסוגדאי לסאלדאי, ומסורה בפי ההמון כי הגענואיזים לקחו את העיר ביד חזקה מהיונים, והמושלת האחרונה אשר פחדה לבל תפול שבי ביד אויב התנפלה מראש המגדל אל הים, אשר על זאת נקרא אחד המגדלים בשם „קיז־קאלע׳ (מגדל בתולה), והגענואיזים התחזקו שמה ויבנו שלשה מבצרים על ראשי הצורים: העליון, האמצעי והתחתון, והנם עומדים עוד על תלם כיום הזה.

התוגרמים אשר כבשו את קאפפא, קרבו באניותיהם גם אל חוף סודאק, ואחרי אשר לא הצליח להם לכבוש את העיר והמבצר ברעש מלחמה, צרו עליה ימים רבים ולא נתנו להביא אוכל אל העיר, עד אשר נאלצו האיטליאנים למסור את העיר ביד האויב. ויהי כאשר כבשו הרוסים את חצי האי קרים צוה הנסיך פאטעמקין להרוס את המגדלים ולבנות מהאבנים בתי מעון לצבאותיו, ואמנם הרסו איזה מגדלים אשר נתנו די חומר לבנין הבתים החדשים, אבל הרוב מהם נשארו עוד על מכונם. רק בשנת 1869 הכם רעש הארץ עוד איזה בנינים מהנשארים. אצל שערי המבצר עמדו מגדלים חזקים, ומנגדם במקום אשר כעת עומד כפר להאשכנזים עמד חלק העיר אשר גרו הגענואיזים. לא הרחק מן השערים נמצא כעת מעין עתיק אשר הרוה צמאון כל יושבי המבצר. על איזה מגדלים והחומות נמצאות עוד כעת כתובות וציורים. על קיר המגדל לימין אצל השער נמצאה כתבה אשר תשמיע כי החלק הזה מהמבצר נבנה בשנת 1385, בימי Jakób Torselo ציר הגענואיזים בסאלדאי.

הבא אל השער יפגוש את המבצר התחתון, אדמת החצר מכסה בשרידי חרבות ימי קדם, שם יראה גם קנים חלולים אשר דרך שם שטפו המים אל המבצר. לא הרחק משם נראו שרידי חרבות בית תפלה לנוצרים, ומשם דרך מסלה צרה ורעה יבוא אל המבצר האמצעי אשר הטאטארים יכנוהו בשם „קאטארא קאלע׳ ובתוך המבצר הזה נמצא עוד מגדל חזק ויפה בטעם בניני הגאטהים במאה הי״ד העומד על שן סלע הנשקף על פני הים, ומן המבצר הזה במסלה עוד יותר צרה יעלה אל המבצר או המגדל העליון „קיז־קאלע׳. המגדל הזה עומד על ראש פסגת הסלע היותר גבוה והוא יותר חזק מאחיו הראשונים. האיש העומד על אחד ההרים מנגד להמבצר ידמה בנפשו כי המבצר עודנו שלם ולא נגעה בו יד מהרס. הבא אל המבצר

Digitized by Google

עליו להיות זהיר מאד, יען במקומות רבים נמצאים בו פרצים אשר לא על נקלה תתבונן עליהם עין איש זר, וביחוד רצפת המגדלים תלויות על בלימה ומתחתן הפורות מערות עמוקות ואוי לו לאיש הדורך עליהן והוא לא נזהר, ויותר טוב לקחת למורה דרך את אחד מהאשכנזים מן הכפר היודעים כל מוצאי ומובאי המבצר. ובכלל לא יארכו עוד ימי המבצר העתיק והנפלא הזה אם לא תשתדל הממשלה להחזיק בו לבל יפול למשואות נצח.

חוף הים אשר יכנוהו הטאטארים „סוראק־לימאן‘ הוא עמוק 70 רגל, וגם אניות היותר גדולות תוכלנה לעמוד שם ולמצוא מחסה מסער וסופה אחרי אשר שלשה הרים גבוהים הנם למחסה אל החוף.

בכל עתותי השנה כל העיר הנה שוממה כמעט ורק בעת דרך הענבים אז תקום לתחיה כמעט לרגלי סוחרי היין הרבים הבאים אליה מכל קצוי רוסיא. בין בתי העיר נמצאים שני בתים להחכמים הידועים אשר כתבו אודות קרים פאללאס וסטעווען.

אצל העיר נמצא מעין מי גפרית אשר חולים שונים יוכלו למצוא בו רפאות תעלה. אפס יען כי אין דרך סלולה לסוראק וגם האניות ההולכות לכל חופי קרים לא תסורינה שמה רק לעתים רחוקות לקחת יין או משא, על כן לא יסורו שמה רק מעטים מהמון האורחים הבאים לקרים, גם בתי מלון לא נמצאו שמה, אף כי לא נמצא בכל חצי האי מקום יותר מסוגל לבנות בו בתי חולים כבמקום הזה. אצל סוראק בין ההרים „קאבא־בורון וקוש־קאיא‘ תמצא לשון ים עמוקה והרים גבוהים לה מסביב עד כי מעולם לא חדר שם כל רוח. אויר המקום חם ונעים כבאחד המקומות המצוינים באיטליא. כל העמק מעולף בעצי גפן ובעצי פרי שונים, המקום הנחמד והיקר הזה נקרא בשם „עולם חדש‘ (Новый Свѣтъ) והוא קנין יורשי הגענעראל בערלעאולירזע.

דרך המלך מפעאדאסיע לקערץ

בדרך הזה חמש תחנות (97 וויערסט).

24 וויערסט	. . .	פארפאטש
14	. . . . . .	אגיבעל
14	. . . . . .	ארגין
22	. . . . . .	סולטאנאווקי
23	. . . . . .	קערץ

הדרך מפעאדאסיע לקערץ לא תצטיין כמעט במאומה. יען הולכת היא דרך הערבה הגדולה „ערבת קרים‘. בה אין כל יער וגבעה, ואין כל דבר חדש או עתיק כמעט אשר ישים הנוסע את לבו עליו, כי על כן רוב הנוסעים לקערץ יסעו באנית הקטור, ורק מעט מזער יסעו דרך היבשה בימי החורף

Digitized by Google

מפחד הסער על הים. אולם רק שנים שלשה מקומות ראוים, כי חוקרי קדמוניות ישימו לב עליהם, ואחד מהם הוא:

תעלת אסאנדר

התעלה הזאת נחפרה ביד בני הקיממערים עבדי הסקיתים אשר דמו להנצל בזה מכף ארוניהם הסקיתים — ע"פ עדות העראדאט. על דברת הסופר הקדמון הזה נמשכה התעלה הזאת מקצה הררי טוירען עד יאור מעאטידי [1], וסופרי זמננו יאבו להוכיח כי דעת העראדאט היא על התעלה אשר חלקה את חצי האי הקערטשי לרחבו מים לים ואשר נתקנה על ידי אסאנדר למען תהיה לגבול ממלכתו באספארוס. המלך הזה חדש נעורי התעלה ויבנה עליה מבצרים ומצדות. וע"פ עדות סטראבון בנה כל מגדל במרחק 10 סטאדיען מרעהו, אשר על כן נקראה התעלה על שמו „תעלת אסאנדר". התעלה לקחה ראשיתה מקצה הררי טוירען אצל פעאדאסיע וכלתה אצל הים האזאווי אצל אראבאט. והנוסע מפעאדאסיע לקערץ בין התחנה ארגין וסולטאנאווקי יכיר עוד שרידי התעלה הזאת.

לאורך חפי ים השחור (ים השחור והאזאווי קרובים פה איש לרעהו) על ראש הגבעה „טשאאודא" במקום אשר תכלה לשון ים הפעאדאסי קדמה, נמצאות עוד חרבות מבצר ישן, ומסביב לו חרבות בתי מעון וחצר מות גדול, ולוא נסה איש לחפור במעבה אדמת המקום הזה כי עתה גלה לנו חדשות ונצורות לדעת איזה עם ישב במקום הזה בימי קדם. ומלבד זאת נמצאים בין פעאדאסיע וקערטש יאורי מלח לאורך חפי הים אשר היו לשונות ים בימי קדם, ומסביב להן גבעות גבהות אשר עליהן עמדו מבצרים ומגדלים ומעונות לבני אדם. המקום היותר מצוין ביניהם נמצא במרחק 25 וויערסט מן התחנה ארגין, והוא:

אָפּוּק

במרחק 25 וויערסט מארגין וארבעים מקערטש, על חוף ים השחור נמצא כפר להטאטארים בשם „אָפוּק". אצל הכפר לשון ים אשר גבעת „עלקען־קאלע" הנה לה למחסה מרוח קדים וצפון. קרוב אצל הים נמצאים סלעים גדולים רבים, והגדול מהם הוא ההר אפוק. מנגד ללשון הים עומדים איזה סלעים, וביניהם שנים הנקראים בפי חובלי הים בשם „פעטרא־קאראוויא" (אניות אבן בשפת יון החדשה) יען באמת יֵראו מרחוק כשתי אניות גדולות עומדות בלב ים. על ראש אחד מן הסלעים האלה נמצאות חרבות רבות ממעונות עם קדום, ולדעת הפראפעססאר ברון עמדה במקום הזה העיר קימסעריקאָן אשר כבר היתה לתל שממה בימי סטראבון, אפס סופרים

[1]) ים האזאווי.

אחרים יאבו להוכיח כי העיר ההיא עמדה מעבר ללשון ים הקערטשי על חוף אויא, ועל מפות האיטליאנים נקרא המקום הזה Ciprico או Cipreo. במקום הזה נמצא יאור מלח אשר בימי הקיץ יתאספו הנה סוחרים רבים. בשנת 1862 בליל סגריר תעה רב החובל אשר על האניה „ערעסט׳ קרוב אצל המקום הזה, והאניה עמדה כנציב קרח בין הכפור, עד אשר נאלצו כל הנוסעים לרדת מן האניה לבקש בית להחם את בשרם, ולאסונם לא מצאו כל מחסה, עד אשר מתו כמעט כלם — כשתי מאות איש — באשמת רב החובל, אשר עמד למשפט ויצא נקי בהשפטו.

אראבאט ומחט אראבאט

АРАБАТСКАЯ СТРѢЛКА

במרחק 38 וויערסט מפעאדאסיע בדרך העולה לקערטש אחרי התחנה פארפאטש במרחק 14 וויערסט מן התחנה ההיא עומדת עיר קטנה בשם „אראבאט׳, ואצלה חרבות מבצר עתיק. לפי הנראה חדשו כל העמים השונים אשר משלו על קרים את נעורי המבצר הזה — מפתח קרים השני אחר פערעקאפ. העם האחרון אשר חדש את המבצר הזה, היה, עם תוגרמה. אחד מפקידי תוגרמה אשר תר את חצי האי קרים בראשית המאה העברה, יאמר בספר מסעותיו: המבצר „רעבאט׳ בנו התוגרמים למחסה מתגרת יד הקאזאקים לרגלי ירידת מי הים׳. המבצר הזה היה מוקף בתעלה עמוקה אשר הפורה לפי הנראה בזמן יותר קדום מהמבצר, וזקני התושבים יספרו כי מן המבצר עד חוף ים האזאווי היה מבוא ארוך תחת מעבה האדמה.

מן העיר הקטנה אראבאט תחל להשתרע רצועת יבשה קצרה החודרת בין שני הימים, השחור והאזאווי. רותב הרצועה הזאת הוא כחצי וויערסט וארכה 104 וויערסט. הרצועה תפריד את הים האזאווי מן הים הנאלח „סיוואש׳. רצועת אראבאט נודעה כבר בימי קדם בפי היונים בשם „איאָן׳ (חוף) וגם הסופר פליניוס יזכירה, ובפי פטאלמעאום נקראה בשם Zenonis Chersonesus) ועל מפות האיטליאנים נקראה „Zuchala“ או Zucalai. לאורך הרצועה תשתרע דרך המלך עד געניצעסק ומעליטאפאל, והתחנות הנה: „וולאסינסק 24 וויערסט, שעקלינסק 25, טרעוואגינסק 24, סצאסטליווצעוו 15½, געניצעסק 16. רוב אדמת הרצועה מכוסה באבני אחו ועשבי ים המפיצים ריח רע מאד. התושבים המעטים היושבים [illegible] אדמת הרצועה יחיו את נפשם מסחר המלח אשר יוציאו מהיאור [illegible] געניצעסק, אצל העיר געניצעסק על קצה רצועת אראבאט.

למרות הריח הרע השורר לאורך אדמת הרצועה, [illegible] טוב מאד לבריאות האדם, וגם חולי הקדחת השורר ע״פ [illegible] בצה לא נשמע מעולם במקום הזה.

Digitized by Google

קערטש

במרחק ששה וויערסט טרם יבוא הנוסע אל העיר הזאת כבר יפגו גבעות רבות קברי עמים קרומים, ואחרי כן יבוא אל העיר דרך שער יפה חוצות העיר ישרות ומרוצפות באבנים. לאורך רחוב וואראנצאוו משני עבר נטועים שדרות עצים אשר יוסיפו עוד על הדר העיר. כל העיר בנוי לרגלי ההר מיטרידאט (Mitridat) ותשתרע עד שפת הים בתבנית חצי עגול אצל העיר הזאת יתאחדו שני הימים השחור והאזאווי וביניהם לשון ים הגדול ורחבה כשלשים וויערסט. העומד על שפת הים בקערטש יראה מנגד או החוף הקאווקאזי או האזיאטי. הבא אל העיר באניה מפעאדאסיע יפגו רצועת יבשה קצרה „טוזלין׳, ומרחוק את הרצועה „קעסקי׳ התודרות עמו בלב לשון הים מחוף טאמאן. הבא אל לשון ים השחור יראה לימין או הגבעה „פַאנאגיא׳, ולשמאלו גבעת „טאקלי־קאוואַלארי״, ועל ראשו מגדי מאיר. לפאת צפון מן הגבעה השניה במרחק שמונה פרסאות בריטניא נמצאה הגבעה „קארא-בורון׳, ואחריה גבעה גבוהה אשר עליה נבנה כעה מבצר גדול וחזק, ואחריה גבעת „אק-בורון׳ (גבעה לבנה) קרוב אל העיר.

בימי קדם נקראה העיר הזאת בשם „פאנטיקאפיאן׳ או פאנטיקאפעא ונבנתה על פי מסורה קטנה ביד בן אעטא מלך קאלחידא אשר לקח את הארמה הזאת מיר הסקיטים, והשם החרש „קערטש׳ קוָרא לה לדעת איזה סופרים על שם „קארטשיעוו׳ אשר נקראה בפי הרוסים במאה הי״א, והתוגרמים קראו למבצר העיר הזאת „טשערזעטי׳. בימי קדם היתה בירת מלכי באספארוס, ולפי הנראה היתה גדולה ועשירה מאד, לרגלי המון חפצים ומטבעות מזהב וכסף הנמצאים יום יום במעבה אדמתה עוד היום, אשר יעידו על רוב עשרה ותפארתה בימים עברו.

אצל העיר שוכב כענק גדול ההר „מיטרידאט׳ אשר בימי קדם עמדו על ראשו מגדלי מבצר, ולדעת רבים גם היכל המלך מיטרידאט הששי. בימינו לא נמצא שמה מאומה רק בית חומה קטן ושמם, ורק שרידי בנינים עתיקים מפוזרים על כל מדרך כף רגל.

מספר תושבי העיר יותר מעשרים אלף ומהם כחמש מאות משפחות בני ישראל, וכן נמצאות בה שמונה או תשע משפחות קראים. רוב יושבי העיר הנם טאטארים, רוסים ויונים, והנשארים המה מלאומי קו-קו.

גם העיר הזאת איננה תחת פקודת שר הפלך הטוירי, יען רק פקיד העיר הוא המושל היחיד עליה, ואליה נספחה גם העיר הקטנה „יעני-קאלע׳ העומדת במרחק 10 וויערסט ממנה.

בלב העיר נמצא גן קטן לשעשוע, וככר נחמד (בולוואר) על חוף הים, מלבד גן העיר הגדול מחוץ לעיר. כן נמצאים בה שני גימנאזיום

Digitized by Google

לנערים ונערות ואינסטיטוט לנערות בנות האצילים, גם בתי מלון אורחים רבים ויפים נמצאים בה, בית שעשועים, בית אוסף חפצים עתיקים אשר יסדה הממשלה בשנת 1826. בית תפלה עתיק ליונים, ובו חפצים עתיקים ויקרים. על אחד העמודים אשר בתוכו נמצאה כתבה משנת 6265 (1079 לספה״נ).

בסביבות העיר נמצאים יאורי מלח רבים להממשלה אשר תתן אותם בחכירה לאנשים פרטים ומסחר גדול בהם. כן יחיו רוב סוחרי העיר מסחר דגים ודגים מלוחים הנודעים בשם „דגי מלוח הקערטשים". סוחרים מכל קצוי רוסיא יבואו אליה בימי הקיץ לעשות בה מקנה וקנין, וגם רוב תושבי יעני-קאלע ימצאו מחיתם מציד דגים אשר ייבשום וישלחום לכל ערי רוסיא.

לבני ישראל בעיר הזאת שלשה בתי כנסיות, שנים ליהודי רוסיא ופולין, ואחד להקרימצאקים — אשר כארבעים משפחות מהם יגורו פה. בה שלשה רבנים, ומהם אחד מטעם הממשלה אשר כלם כאחד ישליכו שקוצים על היהודים והיהדות בעלילותיהם, ולא יפלא אפוא אם יוליכו את את עם ה׳ בתהו לא דרך, ובני ישראל במקום הזה לא ידעו דרך ה׳ ותורת קדשו, כי על כן יביטו על מוריהם המתעים האלה לעשות כמעשיהם, עד כי כבר יצא שם העיר הזאת לרעה בפי אחינו תושבי רוסיא הדרומית. המון רב מצעירי בני ישראל לא יבינו אף קרוא בסדר התפלה, ולמיום תחל בינתם להתפתח ילכו לבקש דעת בבתי ספר לעמים וברבות הימים זרים יהיו לעמם ודתם, ובא האות על זאת כי רבים מהם אשר גדלו והשכילו שונאים המה את העם אשר מבטנו יצאו תכלית שנאה. אפס נמצאים גם רבים מהצעירים אשר לא למדו מעולם מאומה ויגדלו כפראים במדבר בלי דת ודעת. שפת קדשנו בכלל נעזבה כמדבר וגם המעטים אשר ידעוה לא יאבו עוד לדעתה וירחיקוה מביתם כמו דוה. עד העת הזאת היו כל עניני היהודים בחייהם הדתי והנהגת הקהלה בידי אחד מבני קרח .חייט בור אשר לא ידע גם מספר שניו בפיו, ומה תקות ישראל מצעירי הדור החדש בעיר הזאת? אל אלהים הוא יודע!

כי ישבו בני ישראל בעיר הזאת בימי קדם כמעט אין כל ספק בזה, כאשר הוכחתי כבר בספרי „משא קרים" כי באו הנה לשבת מחצי האי הטאמאני, ולפי הנראה היתה העיר הזאת — או אחת הערים הקרובות אליה — עיר מולדת איש גדול ונכבד אשר העתיק את התורה ליונית, והוא עקילס הגר מאי פאנטוס, (דוד דור ודורשיו ·צד 135). וכן נזכרה העיר.הזאת במכתב מלך הכוזרים החדש הנמצא על ידי אבן רש״ף בשם „כרץ וסמכרץ", אפס המכתב הזה חשוד בעיני למזויף. אף כי ה׳ הרכבי יאבה לתת לו כבוד קדומים.

במרחק 3 וויערסט מן העיר לשמאל הדרך העולה ליעני-קאלע נמצאה גבעה גבוהה הנקראת „גבעת המלך" Царскій Курганъ. החופרים מצאו בתוך הגבעה מערה ארוכה אשר קירותיה נבנו מאבנים גדולות ולה כיפה עגולה ויפה מאד, ובה נמצאו קברות מלכי באספארוס. על הקברים נמצאו

Digitized by Google

בדברי ימי רוסיא לאלה ולקללה [1]) , ואשר זאת נודע לנו אל במקומות האלה בין סטארא־קרים ופעאדאסיע מצא קץ לחייו .

סטָאָרָא־קרים

(קרים הישָנה)

במרחק 4 וויערסט מתחנה קריניצקי לימין הדרך עומדת העתיקה הזאת . בימי קדם נקראה בשם „סולכת' , ועד תחלת המאה היתה בירת מלכי הטאטארים , ואחרי כן עזבוה מושליה ויסדו באחציסאראי . על גודל העיר ותפארתה יעידו כל סופרי ימי הבינים , כי על דברת סופרי ערב לא מצאה יד רוכב מהיר לעבור את העיר גם סוס יותר קל במשך חצי יום [2]) . בה היו בתי תפלה גדולים ויפים ב מאבני שיש , בתי ספר ללמודי הדת וידיעות העולם , ובימים האחרונים בית מדרש גבוה (אוניוועריזיטעט) ועוד בתים גדולים ונכבדים וביניהם היכל החאן . על דברת סופר אחד נתן בערקע־חאן את העיר הזאת מתנה לשארו הסולטאן איצצעדין אשר על פיהו יצא לחפשי משבי במבצר היה בשנת 1263 . בימי מלכי הטאטארים אשר ישבו בה היתה העיר מוקפה בחומה בצורה , אפס למיום עזבוה ירדה פלאים , עד כי כעת הִנָהּ עיר קטנה ובין כל ערי קרים לא תתחשב , יען בשפל תשב ודבר אין לה בעולם המסחר , חוף לאניות אין בה כי רחוקה היא משפת הים יותר מעשרים וויערסט , וגם האורחים הרבים הבאים לקרים לא יסורו אליה .

שרידי חרבות העיר העתיקה מפוזרים על פני כל הככר במרחק שמונה וויערסט סביב לעיר מכל רוחותיה .

רוב תושבי העיר כעת הנם ארמענים , ובקצה העיר קולוניא למושב הבולגארים אשר התישבו שמה בשנת 1801 . יהודים וקראים לא נמצאו בה . אצל העיר יתנשא ההר אגרמיש גבוה 1900 רגל , אשר על מרום פסגתו נכרו עוד חרבות המבצר העתיק , המחזה מראש ההר על העיר יקר ונפלא מאד , כל ככר העיר וההרים סביבותיה מעולפים בפרחים מרהיבי עין וכל עץ עושה פרי , גם עשבי־מרפא יקרי המציאות יגדלו שמה אשר תושבי העיר יתרפאו בהם מחֳלָיִים שונים , ולפעמים יביאו הנה חולים גם מערים אחרות , וכן יגדלו סביב העיר עצי משי רבים , והנסיך פאטעמקין

---

[1]) Карамзинъ т. V. стр. 78—79.
[2]) Кеппенъ. Стр. 337—346.

Digitized by Google

(מוזעאום) הכולל מטבעות עתיקות ויקרות, מצבות אבן בכתבות תטרית ועברית. על שפת הים ממבוא יאלטא עומד בית מקלט לחולי הים הבנוי בתבנית מבצר קטן, וזולת זאת אין דבר הראוי לשים לב עליו בעיר הזאת.

מבני ישראל יגורו בעיר הזאת כחמשים משפחות, והמה ע״פ רוב רק עושי מקנה וקנין ובעלי מלאכת יד אשר יחיו נפשם מעמל כפיהם, עשירים אין בהם כמעט מלבד הגביר הנכבד ואוהב עמו ר׳ הלל חאחלאווקין. מצב הדת והדעת ביניהם לא טוב ולא נופל מבכל ערי קרים, ובכלל שתיהן יחד בשפל המדרגה. להם ת״ת בלי סדר ומשטר ובלי חנוך ישר וצעיריהם יגדלו בלי תורה ודרך ארץ ורועה אוילי ינהג בם.

לאחינו בעיר הזאת ביהכנ״ס עתיק ונפלא אשר נחלו מהקרימצאקים אשר עזבו את העיר זה ימים רבים, הוא הבית הקדוש אשר כבר דברתי אודותיו בספרי „משא קרים״ צד 38—135, ולמותר לדבר אודותיו שנית. עדת הקראים גדולה מעדת ישראל בעיר הזאת, ומספרה יעלה עד מאה ושמונים משפחות, וגם להם בית תפלה מיוחד נאוה מאד, ולהם בית ספר אחד כולל לכל העדה אשר יתנהג בסדר יותר גרוע, לרגלי המורים עמי הארץ אשר לא יבינו בין ימינם לשמאלם.

על פי הכתבה אשר נמצאה חרות על קרש אחד במרום המגדל ההרוס אשר אצל הקאראנטין, נראה, כי החלק הזה מהמבצר נבנה ביד הגענואיזים בשנת 1384 על שם האב הקדוש קלימענטא הששי בימי הקאנזול מאנטאן „להיות מחסה לעיר מאויבי הנוצרים״, ר״ל מהטאטארים.

באדמת העיר הזאת ימצאו החופרים חפצים עתיקים רבים, וביחוד מטבעות עתיקות ואנכי אספתי רבות מהן, וכן נקל לקנותן אצל איש רוסי אחד העושה בהן מקנה וקנין.

סביבות פעאדאסיע ודרך המלך לסודאק

הנוסע מסימפעראפאל לסודאק עליו לסור מן הדרך אצל התחנה „בורונדוק״, ומפעאדאסיע דרך קריניצקי, ומשם רק שתי תחנות, הראשונה „עלבוזלי״ 21 וויערסט, והשניה סודאק 20 וויערסט. הדרך לסודאק ממבוא סימפעראפאל היא לימין, דרך ההרים וכפר להבולגארים „קישלאוו״, ואחרי הכפר במרחק 3 וויערסט עומד בית נזירים אצל המעין ס״ט פאראסקאוו אשר אליו ינהרו המון אנשים בכל שנה בכ״ו לחדש יולי, והמאמינים לכל דבר יאמינו כי המים האלה ירפאו כל חולי. כל הדרך יתענג הנוסע על הדר הטבע, על חורשי מצל סבוכים ויפים, עמקים וגאיות מכוסים בכל עצי פרי שונים. אחרי התחנה עלבוזלי יתנשא הדרך על מרום ההר „טאקטאר״ בין

Digitized by Google

פרות קצים [illegible]
(סאראקסאס [illegible]
Tarataxio, [illegible]
האיד סם [illegible]
ביתי, [illegible]
נבואה, [illegible]
מקדד [illegible]
יד את [illegible]
העסק, [illegible]
אך לעב [illegible]

[illegible]
אחר [illegible]
אתה [illegible]
ככל [illegible]

[illegible]

[illegible]
תתם [illegible]
עד כי לא [illegible]
חלק לי [illegible]
בין שני [illegible]
35 [illegible]
יפת [illegible]
מן [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
הנודע [illegible]
(נבה [illegible]
עד 34 [illegible]
אשר [illegible]
להסקב [illegible]
על שפת [illegible] נראו עוד [illegible]

ממנו נכרות עוד היום על גבעה אחת ובאיזה מקומות לאורך העמק עוד שרידי בתי תפלה לנוצרים הרחק מן הכפר.

קיזיל־טאש

(אבן אדומה)

סלע ההר הזה מראהו אדום כהה, אשר על זאת כנוהו ה... בשם זה. בחֲבִי סלע הזה נמצאה מערה גדולה אשר בימי קדם היה... תפלה, ממנה יוצא ערוץ נחל אשר המאמינים יחשבו את מימיו למ... לכל מדוה, בקצה המערה נמצאת אבן שיש אשר היתה במקו... (אלטאר) בימי קדם. עתה נבנה במקום הזה בית נזירים בש... סטעפאן, ולא למותר לכל נוסע לסור ולראות את המקום הזה אשר ... הוא בכל הוד חמדת הטבע מכל המקומות המצוינים בקרים. מן קיזיל... תשתרע הדרך לסוראק דרך יערים סבוכים דרך הכפרים טאראקטאש, ... במשך חצי שעה יבוא הנוסע לסוראק.

עמק קָאז

הנוסע מאטוז לסוראק דרך הכפר קאז ולא יאבה לסור לקיזיל־ט... אז יסע מעמק אטוז ומעט מעט יתנשא על רוכסי ההר „עלטיגען" אשר מרום שיאו נכרות עוד שרידי מבצר ובית תפלה עתיקים ואיזה משכנות... אדם, ואחרי ההר הזה יעבור עוד מעל ההר פארסור־קאיא אשר רובו ה... מאבן שיש הקרימי וממנו ירד אל העמק קאז. או כאשר יכנוהו את... „קאקיאָז" (עין ירוקה), או „כוכוז".

כנודע לנו ממקורים נאמנים ישבו בני ישראל במקום הזה בימי קד... עד כי שמות המשפחות אשר גרו פה נקראו על שם המקום, וכן ישבו ... גם הקראים, וכבר הזכרתי מזה בספרי משא קרים. בכתבי הגענואיזים נק... המקום הזה בשם „Casale de coxii" והרוסים שנו את שמו לקאז. מעמ... אטוז עד קאז מרחק 10 ווירסט. בעומק העמק הזה נמצא מבצר יש... ואצלו חומת אבן בנויה אל הסלע הנפלא „דעלעקלי־קאיא" (סלע חורים) אשר על מרום שיאו ישכנו נשרים רבים בכל עתותי השנה. מחזה המקום הזה אשר אצל עליו הטבע מהודו במדה נפרזה מאד, יקר ונפלא, וראוי לכל איש האוהב להתענג על הדר התולדה לתור אותו לכל מוצאיו ומובאיו.

מעמק קאז לסוראק שתי דרכים תפרדנה, האחת דרך טאראקטא... אשר תצטיין ביחוד על דבר ההרים הנשאים אשר תעבור עליהם, והשנ... דרך הכפר טאָקלוק וגבעת מעגאנאָם אשר תצטיין על דבר פסלי האב...

Digitized by Google

בשם „ים ניטאש' אשר משם נוסעים הסוחרים לקאנסטאנטינאפל, וממקור אחר נורע לנו כי סודאק היתה בירת הקאמאנים או הפאלאווצ בימי ממשלתם בקרים.

הגענואיזים אשר יסדו את קאפפא וכל סחר ים השחור היה בידם השתדלו לכבוש גם את סודאק, ובשנת 1365 כבר משלו עליה וישנו את שמה מסוגדאי לסאלדאי, ומסורה בפי ההמון כי הגענואיזים לקחו את העיר ביד חזקה מהיונים, והמושלת האחרונה אשר פחדה לבל תפול שבי בידי אויב התנפלה מראש המגדל אל הים, אשר על זאת נקרא אחד המגדלים בשם „קיז־קאלע' (מגדל בתולה), והגענואיזים התחזקו שמה ויבנו שלשה מבצרים על ראשי הצורים: העליון, האמצעי והתחתון, והנם עומדים שם על תלם כיום הזה.

התוגרמים אשר כבשו את קאפפא, קרבו באניותיהם גם אל חוף סודאק, ואחרי אשר לא הצליח להם לכבוש את העיר והמבצר ברעש מלחמה, צרו עליה ימים רבים ולא נתנו להביא אוכל אל העיר, עד אשר נאלצו האיטליאנים למסור את העיר ביד האויב. ויהי כאשר כבשו הרוסים את חצי האי קרים צוה הנסיך פאטעמקין להרוס את המגדלים ולבנות מהאבנים בתי מעון לצבאותיו, ואמנם הרסו איזה מגדלים אשר נתנו די חומר לבנין הבתים החדשים, אבל הרוב מהם נשארו עוד על מכונם. רק בשנת 1869 הרס רעש הארץ עוד איזה בנינים מהנשארים. אצל שערי המבצר עמדו מגדלים חזקים, ומנגדם במקום אשר כעת עומד כפר להאשכנזים עמד חלק העיר אשר גרו הגענואיזים. לא הרחק מן השערים נמצא כעת מעין עתיק אשר הרוה צמאון כל יושבי המבצר. על איזה מגדלים והחומות נמצאות עוד כעת כתובות וציורים. על קיר המגדל לימין אצל השער נמצאה כתבה אשר תשמיע כי החלק הזה מהמבצר נבנה בשנת 1385, בימי Jakób Torselo ציר הגענואיזים בסאלדאי.

הבא אל השער יפגוש את המבצר התחתון, אדמת החצר מכסה בשרידי חרבות ימי קדם, שם יראה גם קנים חלולים אשר דרך שם שטפו המים אל המבצר. לא הרחק משם נראו שרידי חרבות בית תפלה לנוצרים, ומשם דרך מסלה צרה ורעה יבוא אל המבצר האמצעי אשר הטאטארים יכנוהו בשם „קאטארא קאלע' ובתוך המבצר הזה נמצא עוד מגדל חזק ויפה בטעם בניני הגאטהים במאה הי"ד העומד על שן סלע הנשקף על פני הים, ומן המבצר הזה במסלה עוד יותר צרה יעלה אל המבצר או המגדל העליון „קיז־קאלע'. המגדל הזה עומד על ראש פסגת הסלע היותר גבוה והוא יותר חזק מאחיו הראשונים. האיש העומד על אחד ההרים מנגד להמבצר ידמה בנפשו כי המבצר עודנו שלם ולא נגעה בו יד מהרס. הבא אל המבצר

Digitized by Google

Digitized by Google

מפחד הסער על הים. אולם רק שנים שלשה מקומות ראוים, כי חוקרי קדמוניות ישימו לב עליהם, ואחד מהם הוא:

תעלת אסאנדר

התעלה הזאת נחפרה ביד בני הקיממערים עבדי הסקיתים אשר דמו להנצל בזה מכף ארוניהם הסקיתים — ע"פ עדות הערֹאדאט. על דברת הסופר הקדמון הזה נמשכה התעלה הזאת מקצה הררי טוירען עד יאור מעאטידי [1], וסופרי זמננו יאבו להוכיח כי דעת הערֹאדאט היא על התעלה אשר חלקה את חצי האי הקערטשי לרחבו מים לים ואשר נתקנה על ידי אסאנדר למען תהיה לגבול ממלכתו באספארוס. המלך הזה חדש נעורי התעלה ויבנה עליה מבצרים ומצדות. וע"פ עדות סטראבון בנה כל מגדל במרחק 10 סטאדיען מרעהו, אשר על כן נקראה התעלה על שמו „תעלת אסאנדר". התעלה לקחה ראשיתה מקצה הררי טוירען אצל פעאדאסיע וכלתה אצל הים האזאווי אצל אראבאט. והנוסע מפעאדאסיע לקערץ בין התחנה ארגין וסולטאנאווקי יכיר עוד שרידי התעלה הזאת.

לאורך חפי ים השחור (ים השחור והאזאווי קרובים פה איש לרעהו) על ראש הגבעה „טשאאודא" במקום אשר תכלה לשון ים הפעאדאסי קדמה, נמצאות עוד חרבות מבצר ישן, ומסביב לו חרבות בתי מעון ותצר מות גדול, ולוא נסה איש לחפור במעבה אדמת המקום הזה כי עתה גלה לנו חדשות ונצורות לדעת איזה עם ישב במקום הזה בימי קדם. ומלבד זאת נמצאים בין פעאדאסיע וקערטש יאורי מלח לאורך חפי הים אשר היו לשונות ים בימי קדם, ומסביב להן גבעות גבוהות אשר עליהן עמדו מבצרים ומגדלים ומעונות לבני אדם. המקום היותר מצוין ביניהם נמצא במרחק 25 ווירסט מן התחנה ארגין, והוא:

אָפּוּק

במרחק 25 וויערסט מארגין וארבעים מקערטש, על חוף ים השחור נמצא כפר להטאטארים בשם „אָפּוּק". אצל הכפר לשון ים אשר גבעת „עלקען־קאלע" הנה לה למחסה מרוח קדים וצפון. קרוב אצל הים נמצאים סלעים גדולים רבים, והגדול מהם הוא ההר אפוק. מנגד ללשון הים עומדים איזה סלעים, וביניהם שנים הנקראים בפי חובלי הים בשם „פעטרא־קאראוויא" (אניות אבן בשפת יון החדשה) יען באמת יֵראו מרחוק כשתי אניות גדולות עומדות בלב ים. על ראש אחד מן הסלעים האלה נמצאות חרבות רבות ממעונות עם קדום, ולדעת הפראפעססאר ברון עמדה במקום הזה העיר קיממעריקאָן אשר כבר היתה לתל שממה בימי סטראבון, אפס סופרים

---

[1] ים האזאווי.

אחרים יאבו להוכיח כי העיר ההיא עמדה מעבר ללשון ים הקערטשי על חוף אזיא, ועל מפות האיטליאנים נקרא המקום הזה Ciprico או Cipreo. במקום הזה נמצא יאור מלח אשר בימי הקיץ יתאספו הנה סוחרים רבים. בשנת 1862 בליל סגריר תעה רב החובל אשר על האניה „ארעסט" קרוב אצל המקום הזה, והאניה עמדה כנציב קרח בין הכפור, עד אשר נאלצו כל הנוסעים לרדת מן האניה לבקש בית להחם את בשרם, ולאסונם לא מצאו כל מחסה, עד אשר מתו כמעט כלם — כשתי מאות איש — באשמת רב החובל, אשר עמד למשפט ויצא נקי בהשפטו.

אראבאט ומחט אראבאט

АРАБАТСКАЯ СТРѢЛКА

במרחק 38 וויערסט מפעאראסיע בדרך העולה לקערטש אחרי התחנה פארפאטש במרחק 14 וויערסט מן התחנה ההיא עומדת עיר קטנה בשם „אראבאט", ואצלה חרבות מבצר עתיק. לפי הנראה חדשו כל העמים השונים אשר משלו על קרים את נעורי המבצר הזה — מפתח קרים השני אחר פערעקאפ. העם האחרון אשר חדש את המבצר הזה, היה, עם תוגרמה. אחד מפקידי תוגרמה אשר תר את חצי האי קרים בראשית המאה העברה, יאמר בספר מסעותיו: המבצר „רעבאט" בנו התוגרמים למחסה מתגרת יד הקאזאקים לרגלי ירידת מי הים". המבצר הזה היה מוקף בתעלה עמוקה אשר חפורה לפי הנראה בזמן יותר קדום מהמבצר, וזקני התושבים יספרו כי מן המבצר עד חוף ים האזאווי היה מבוא ארוך תחת מעבה האדמה.

מן העיר הקטנה אראבאט תחל להשתרע רצועת יבשה קצרה החודרת בין שני הימים, השחור והאזאווי. רוחב הרצועה הזאת הוא כחצי וויערסט וארכה 104 וויערסט. הרצועה תפריד את הים האזאווי מן הים הנאלה „סיוואש". רצועת אראבאט נודעה כבר בימי קדם בפי היונים בשם „אייאן" (חוף) וגם הסופר פליניוס יזכירה, ובפי פטאלמעאוס נקראה בשם (Zenonis Chersonesus) ועל מפות האיטליאנים נקראה „Zuchala" או Zucalai. לאורך הרצועה תשתרע דרך המלך עד געניצעסק וסימפעראפאל, והתחנות הנה: „וולאסינסק 24 וויערסט, שעקלינסק 25, טריוזאינסק 24, סטאסטליווצעוו $15\frac{1}{2}$, געניצעסק 16. רוב אדמת הרצועה מכוסה באבני ארז ועשבי ים המפיצים ריח רע מאד. התושבים המעטים היושבים על־אדמת הרצועה יחיו את נפשם מסחר המלח אשר יוציאו מהיאור הגדול, יאור געניצעסק, אצל העיר געניצעסק על קצה רצועת אראבאט.

למרות הריח הרע השורר לאורך אדמת הרצועה, בכל זאת אויר המקום טוב מאד לבריאות האדם, וגם חולי הקדחת השורר ע"פ רוב במקומות אגמי בצה לא נשמע מעולם במקום הזה.

Digitized by Google

קערטש

במרחק ששה וויערסט טרם יבוא הנוסע אל העיר הזאת כבר יפגוש גבעות רבות קברי עמים קדומים, ואחרי כן יבוא אל העיר דרך שער יפה. חוצות העיר ישרות ומרוצפות באבנים. לאורך רחוב ווראנצאוו משני עבר נטועים שדרות עצים אשר יוסיפו עוד על הדר העיר. כל העיר בנוי לרגלי ההר מיטרידאט (Mitridat) ותשתרע עד שפת הים בתבנית חצי עגול. אצל העיר הזאת יתאחדו שני הימים השחור והאזאווי וביניהם לשון ים הגדול ורחבה כשלשים וויערסט. העומד על שפת הים בקערטש יראה מנגד את החוף הקאווקאזי או האזיאטי. הבא אל העיר באניה מפעאדאסיע יפגוש רצועת יבשה קצרה „טוזלין", ומרחוק את הרצועה „קעסקי" התודרות עם בלב לשון הים מחוף טאמאן. הבא אל לשון ים השחור יראה לימין את הגבעה „פאנאגיא", ולשמאלו גבעת „טאקלי־קאוואלארי", ועל ראשו מגדל מאיר. לפאת צפון מן הגבעה השניה במרחק שמונה פרסאות בריטניא נמצאה הגבעה „קארא-בורון", ואחריה גבעה גבוהה אשר עליה נבנה כער מבצר גדול וחזק, ואחריה גבעת „אק-בורון" (גבעה לבנה) קרוב אל העיר.

בימי קדם נקראה העיר הזאת בשם „פאנטיקאפיאן" או פאנטיקאפעא ונבנתה על פי מסורה קטנה ביד בן אעטא מלך קאלחידא אשר לקח את האדמה הזאת מיד הסקיטים, והשם החדש „קערטש" קורא לה לדעת איזה סופרים על שם „קארטשיעוו" אשר נקראה בפי הרוסים במאה הי"א, והתוגרמים קראו למבצר העיר הזאת „טשערזעטי". בימי קדם היתה בירת מלכי באספארוס, ולפי הנראה היתה גדולה ועשירה מאד, לרגלי המון חפצים ומטבעות מזהב וכסף הנמצאים יום יום במעבה אדמתה עוד היום, אשר יעידו על רוב עשרה ותפארתה בימים עברו.

אצל העיר שוכב כענק גדול ההר „מיטרידאט" אשר בימי קדם עמדו על ראשו מגדלי מבצר, ולדעת רבים גם היכל המלך מיטרידאט הששי. בימינו לא נמצא שמה מאומה רק בית תומה קטן ושמם, ורק שרידי בנינים עתיקים מפוזרים על כל מדרך כף רגל.

מספר תושבי העיר יותר מעשרים אלף ומהם כחמש מאות משפחות בני ישראל, וכן נמצאות בה שמונה או תשע משפחות קראים. רוב יושבי העיר הנם טאטארים, רוסים ויונים, והנשארים המה מלאומי קו-קו.

גם העיר הזאת איננה תחת פקורת שר הפלך הטוירי, יען רק פקיד העיר הוא המושל היחיד עליה, ואליה נספחה גם העיר הקטנה „יעני-קאלע" העומדת במרחק 10 וויערסט ממנה.

בלב העיר נמצא גן קטן לשעשוע, וככר נחמד (בולוואר) על חוף הים, מלבד גן העיר הגדול מחוץ לעיר. כן נמצאים בה שני גימנאזיום

Digitized by Google

נשים ונערות ואינסטיטוט לנערות בנות האצילים, גם בתי מלון אורחים
בים ויפים נמצאים בה, בית שעשועים, בית אוסף חפצים עתיקים אשר יסדה
ממשלה בשנת 1826. בית תפלה עתיק ליונים, ובו חפצים עתיקים ויקרים.
ל אחד העמודים אשר בתוכו נמצאה כתבה משנת 6265 (1079 לספה"נ).

בסביבות העיר נמצאים יאורי מלח רבים להממשלה אשר תתן אותם
חכירה לאנשים פרטים ומסחר גדול בהם. כן יחיו רוב סוחרי העיר מסחר
חים ודגים מלוחים הנודעים בשם „דגי מלוח הקערטשים". סוחרים מכל קצוי
רוסיא יבואו אליה בימי הקיץ לעשות בה מקנה וקנין, וגם רוב תושבי יעני-
קאלע ימצאו מחיתם מציד דגים אשר ייבשום וישלחום לכל ערי רוסיא.

לבני ישראל בעיר הזאת שלשה בתי כנסיות, שנים ליהודי רוסיא
ופולין, ואחד להקרימצאקים — אשר כארבעים משפחות מהם יגורו פה.
פה שלשה רבנים, ומהם אחד מטעם הממשלה אשר כלם כאחד ישליכו
שקוצים על היהודים והיהדות בעלילותיהם, ולא יפלא אפוא אם יוליכו את
את עם ה' בתהו לא דרך, ובני ישראל במקום הזה לא ידעו דרך ה' ותורת
קדשו, כי על כן יביטו על מוריהם המתעים האלה לעשות כמעשיהם, עד
כי כבר יצא שם העיר הזאת לרעה בפי אחינו תושבי רוסיא הדרומית. המון
רב מצעירי בני ישראל לא יבינו אף קרוא בסדר התפלה, ולמיום תחל בינתם
להתפתח ילכו לבקש דעת בבתי ספר לעמים וברבות הימים זרים יהיו לעמם
ודתם, ובא האות על זאת כי רבים מהם אשר גדלו והשכילו שונאים המה
את העם אשר מבטנו יצאו תכלית שנאה. אפס נמצאים גם רבים מהצעירים
אשר לא למדו מעולם מאומה ויגדלו כפראים במדבר בלי דת ודעת. שפת
קדשנו בכלל נעזבה כמדבר וגם המעטים אשר ירעוה לא יאבו עוד לדעתה
ויחיקוה מביתם כמו דוה. עד העת הזאת היו כל עניני היהודים בחייהם הדתי
והנהגת הקהלה בידי אחד מבני קרח. חייט בור אשר לא ידע גם מספר שניו
כפיו, ומה תקות ישראל מצעירי הדור החדש בעיר הזאת? אל אלהים הוא יודע!

כי ישבו בני ישראל בעיר הזאת בימי קדם כמעט אין כל ספק בזה,
כאשר הוכחתי כבר בספרי „משא קרים" כי באו הנה לשבת מחצי האי הטאמאני,
ולפי הנראה היתה העיר הזאת — או אחת הערים הקרובות אליה — עיר מולדת
איש גדול ונכבד אשר העתיק את התורה ליונית, והוא עקילס הגר מאי פאנטוס,
(דור דור ודורשיו צד 135). וכן נזכרה העיר הזאת במכתב מלך הכוזרים
החדש הנמצא על ידי אבן רשף בשם „ברץ וסמכרץ", אפס המכתב הזה
חשוד בעיני למזויף. אף כי ה' הרכבי יאבה לתת לו כבוד קדומים.

במרחק 3 וויערסט מן העיר לשמאל הדרך העולה ליעני-קאלע נמצאה
גבעה גבוהה הנקראת „גבעת המלך" **Царскій Курганъ**. החופרים מצאו
בתוך הגבעה מערה ארוכה אשר קירותיה נבנו מאבנים גדולות ולה כיפה
עולה ויפה מאד, ובה נמצאו קברות מלכי באספארוס. על הקברים נמצאו

Digitized by Google

מצבות אבן שיש אשר רבן כבלן נחרתו בכתב ושפת יון, וכן מצאו חפצים מזהב ועצמות מתים, ועל פי מצות הממשלה תקנו את המערה הזאת ויבנו אצלה בית בעד האיש השומר אותה, וכעת נמצאות בה המון מצבות יקרות אשר מאפס מקום בהמוזעאום יציגו אותן פה, ורשות לכל איש לבוא לראותן ושמה נמצאת גם מצבה אחת עברית ועליה מנורה, אפס הכתב נמחק ממנה.

במרחק 6 וויערסט מן העיר, מצאו התופרים בשנת 1830 דבר נפלא ויקר מאד, והוא קבר אבנים על אחת הגבעות הנקראה „קול-אבא‟, ובתוך הקבר מצאו גוית אחד ממלכי באספארוס אשר מלך לפני מתרדת, ואצלו אשתו המלכה בארון עצי ברושים, וגם סוסו אשר רכב עליו וכל כלי מלחמתו מגן וצנה, אוכל ומשקה, כלי זמרה, עדי נשים וכלים שונים כלם זהב טהור עשוים במלאכה נפלאה, עד אשר עלה משקל הזהב עד שלשה ככר (120 ליטרא), מלבד מטבעות רבות. הגבעה הזאת נקראת כעת „גבעת הזהב‟ ופי המערה נסתמה בעפר ואבנים.

בכלל אין עיר כמעט בכל רחבי איירופא אשר אדמתה עשירה בהמון חפצים עתיקים כאדמת העיר הזאת, יען כל המון אלפי הגבעות הנמצאות במסבי קערטש כלן הנה קברות ימי דורות עולמים, וברוב מהן נמצאים חפצים עתיקים, וביחוד עשירה קערטש במטבעות עתיקות לאלפים ולרבבות. וכל אוהבי וחוקרי קדמוניות באים אליה מכל קצוי תבל לקנות בה חפצים עתיקים. כלי חרס מעשי ידי היונים הקדמונים הנמצאים בה למכביר עשוים במלאכה נפלאה כתבנית הכלים הנמצאים באדמת פאמפעיוס. — הדירעקטאר הממונה על המוזעאום יחפור תמיד סביבות העיר ובחצי האי טאמאן, וכל חפץ יקר ישלח לפעטערבורג. ורק החפצים הכבדים להוליך מרחק רב לעיר המלוכה ישארו פה. וביחוד רב טוב עשה הדירעקטאר ה' Луценко ואחיו הנכבד אשר העשירו את הספרות העתיקה ברוב השתדלותם וידיעתם בקדמוניות באספארוס.

אלפי המטבעות העתיקות והמצבות בשפת יון תתנינה עדיהן כי העיר הזאת היתה בירת מלכים זמן רב לפני ספירת הנוצרים. על דברת סטראבון כבר עמדה במקום הזה קולוניא גדולה ויפה להיונים בימיו, ולפי דבריו היה מרחק הקולוניא סביבותיה עשרים סטאדיען, ואצלה מבצר וחוף חזק וטוב לאניות. בראשונה היתה ממשלה חפשית (רעפובליק) ואחרי כן נפלה ביד „אכזרים‟ ונהייתה לבירת ממלכת באספארוס, וברבות הימים נכבשה לפני המלך הנודע מיטרידאט יעוופאטאר מלך פאנטוס, ובאבוד נירו כלתה ימי ממשלתה תחת עול הרומאים.

בין המון פסילי חמר הנמצאים בסביבות קערטש, נפלאים ביחוד „הפסילים הפראים‟. הפסילים האלה תבנית אדם להמה, על ראשם שני קרנים כקרני בהמה. מהם יושבים או עומדים, ומלובשים בבגדי הפראים.

Digitized by Google

שֵׂעָרם ארוך עד ארכובותיהם, ומהם היושבים ונשחקים בו .... עד אשר יהיו לזועה לעין רואה .... וגם תאר פניהם וכל יצורי גום יצטיינו מכל בני האדם . ו״אדון לוצענקא אסף במשך שתים עשרה שנה כששים מהם, וכפי אשר ידעתי נמצאים רק שמונה כאלה בבית אוסף דברים עתיקים בפעטערסבורג , ואספוק מאד אם נמצאו עוד באייראפא . ובראותי אותם ראשונה, זכרתי אולי יש איזה יסוד לחלומית בעל ,צל העולם׳ ושלשלת הקבלה, המספרים מאנשים פראים כאלה במדינות רחוקות, ומה ענה לזה החכם המפורסם דארווין .... ? ויוכל להיות כי תבנית הפסילים האלה יש להן שייכות אל העם בעלי הראשים הארוכים הנקראים בפי הסופרים הקדמונים בשם ,מאקראקעפאלים׳, אשר הרופא הקדמון אבוקרט ידבר מהם בארוכה בפרק הששי מספרו ,ע״ד האויר, המקומות והמים׳ (צד 289) מהאנשים בעלי ראשים ארוכים אצל היאור מעאטידא (ים האזאווי) ממקום מבוא השמש בחורף, לאמר; ,אין עם בתבל אשר לו ראשים, (ארוכים) כאלה. בראשונה היה המנהג אצלם לעשותם ארוכים , ואחרי כן עזר גם הטבע להמנהג. המאקראקעפאלים יחשבו לכבוד גדול להאיש אשר לו ראש ארוך, וזה הוא האמצעי אשר ישתמשו לזה: בהִוָלֵד הילד ירככו את ראשו בעודו רך, ועל ידי זה יכריחו את הטבע כי יגדל הראש לאורך, נוסף לזה יחבשו את ראשו בקשורים לבל יגדל בעגולה כי אם באורך, וברבות הימים לא נאלצו עוד להשתמש באמצעים כאלה, אחרי אשר כבר הסכינו את הטבע לגדל את צעיריהם מיום הולדם בראש ארוך, וכאשר יולידו אנשים בריאים בנים בריאים וחזקים, והחולים גם בנים חולים, ואנשים בעלי עיני יונים (או עיני תכלת) או בעלי עינים עקומות יולידו בנים כמוהם, כן לא יפלא אם המאקראקעפאלים יולידו מאקראקעפאלים׳. גם פליניוס בחלק הששי מספרו (פרק ד׳) יזכיר את העם הזה, ועוד סופרים אחרים.

מפי הסופרים הקדמונים ידענו כי בסביבות קערטש היו עוד ערים רבות, והמטבעות הרבות ושם המושלים והערים עליהן תתנינה עדיהן על אמתת הדבר הזה.

יעני־קאלע (מבצר תרש)

במרחק 10 וויערסט מקערטש עומדת העיר הקטנה יעני-קאלע על חוף ים האזאווי. בה מבצר לא גדול אשר בנו התוגרמים בשנת 1706, ועתה ישכנו בו חיל צבא הרוסים. אצל המבצר מגדל מאיר ליורדי הים, וזולתו לא נמצא כל חפץ עתיק בעיר הזאת אשר ימשוך עליו עין החוקר. גם מחרבות בניני היונים לא נשאר כל שריד. במרחק לא רב מן המבצר נמצאים איזה מעינות נפט, וכן נמצא ארון אבן עתיק אצל המעין ביעניקאלע. ובמרחק 1½ וויערסט מן המבצר נמצא מעין רפ״ש אשר יקיר בץ וטיט בכל עת

Digitized by Google

זה זמן לא כביר קרבו האניות גם אל חוף יעניקאלע, אפס כעת תעמודנה כלן רק על חוף קערטש.

על דבר חצי האי הטאמאני אשר מנגד לחוף קערטש אדבר אם יחיני אלהי ישעי ברחבה בספרי „מסע בטמטרכיא“, אשר אקוה להוציאו לאור בקרוב.

בעיר הזאת תכלה אדמת חצי האי קרים. ועתה נשוב לתאר את הערים הנשארות אשר על נוף טוריען תחשבנה אף כי עומדות הנה מחוץ לחצי האי, והראשונה מהן היא;

געניצעסק (טַאנקי)

העיר הזאת עומדת על חוף לשון ים האזאווי החודרת עמוק ביבשה, ואניות קטור תקרבנה קרוב מאד אל העיר. זה זמן לא כביר לא נקראה עוד בשם עיר כי אם „כפר“, אכן לרגלי החוף הטוב למעמד אניות נתעלה להיות עיר, ומיום ליום תגדל ותפרח, עד אשר ברבות הימים יש תקוה כי תהיה לעיר גדולה רבת המסחר. לפני עת לא רבה החלו אחינו ב״י להתישב בה, ורבים מהם גדלו והצליחו והנם חיים חיי עשר ושלוה. מספרם הוא כמאה משפחות, ורבות מהן עשירות. איזה משפחות מנכבדי יהודי ליטא וזאמוט התישבו בה ותהיינה לעינים לאחיהם הקטנים מהם בחכמה ודעת, כמשפחת המשכיל ה׳ לעווי (בן להגאון המפורסם ר׳ זלמלע מזאגר ישן), והגביר הנכבר הר״ר הלל ווילצער וכדומה. ולהם ביהכ״נ מיוחד ובית ספר לנערים ונערות, רק „רב“ לתורה ודת יחסר להם, ועל שאלתי לתושבי המקום מדוע לא ימנו את החסרון הזה אחרי אשר על נקלה תמצא ידם לתת לו די מחיתו? — ענוני, כי שמחים המה בחלקם כי אין ריב ומדון ביניהם, תחת אשר רוב הרבנים יפיתו קריה בדברי ריבותיהם. ואם אמנם דבריהם אינם נכונים בנוגע למחוזות רוסיא החדשה אשר הרבנים חדלי אונים המה לפעול על רוח העם לחלקו למפלגות ולקרוא לריב ומצה כאשר אנחנו רואים יום יום בליטא ופולין, אפס זאת לא אוכל לכחד כי אמנם שלום ושלוה ביניהם, ואת אשר לא יאבו לקחת להם רב, הוא, יען כי בכלל מצב הדת לא יתן ולא יוסיף מאומה בעיניהם, עד כי יוציאו על זה סך ידוע שנה בשנה. כן גם מצב הדעת לא רם הוא בשחקים, אחרי אשר אין בית ספר נבוה ללמודי איירופא בכל העיר. בה נמצאים איזה יחידים הקוראים ומבינים עברית, תחת אשר בכל חצי האי קרים נמצאים רק אחד מאלף או שנים מרבבה.

העומד על חוף הים בעיר הזאת יראה קרוב לו את קצה רצועת ארמת אראבאט מעבר ללשון הים. — בעיר הזאת מסחר גדול במלח לכל ערי רוסיא.

מסביב לעיר תחל להשתרע ערבת נאגאיסק, ארץ חלקה אשר לא נראה עליה כל הר וגבע וכל עץ יער.

כי ישמעו אחינו תושבי העיר הזאת לכונן את כל עניני הקהלה, הדת

Digitized by Google

והדעת על עמודים חזקים, אז יש תקוה כי בקרב הימים תעלה העדה על כל יתר אחיותיה בחכמה וכשרון המעשה.

מסלת הברזל ההולכת מסעוואסטאפאל תעבור במרחק 13 וויערסט ממנה, אפס מן התחנה „נאווא אלעקסייעווקע" מתוחה מסלה קצרה עד געניצעסק.

מעליטאפאל

במרחק 100 וויערסט מגעניצעסק עומדת העיר מעליטאפאל על דרך מסלת הברזל העולה מסעוואסטאפאל לחארקאוו. בה יותר משלש עשרה אלף נפש אדם, ומהם כשלש מאות משפחות מבני יהודה, בהם עשירים נכבדים ובראשם הרב הגביר הנכבד ר' שמואל זוידינער אשר מלבד עשרו הרב, ומלבד אשר הוא חבר — או יותר טוב — ראש וראשון לכל דבר טוב ומועיל, הנה מלבד כל אלה, יעסוק זה יותר מעשר שנים לחבר ספר מלים בשפת סוריא בהעתקה רוסית, וחפצו העז והשתדלותו הרבה נתנו לו די תעצומות לעבוד עבודתו הגדולה יומם ולילה למרות עסקיו הרבים אשר יגזלו ממנו מבחרי עתותיו, הספר הגדול הזה כאשר יצא לאור יהיה באמת ספר נכבד אשר יהיה תפארת למחברו. בלעדי החכם הזה נמצאים עוד אנשים נכבדים מוקירי עמם ושפתם בכל לב.

על דבר עניני הקהלה הפנימים לא אוכל להגיד דבר ברור, אחרי אשר אינם ידועים לי אל נכון.

העיר הזאת עומדת בקרן בן שמן בעמק עמוק על אגמי טיט ורפש, אשר על כן מחלת הקדחת שוררת בה בכל תוקף, ורוב תושביה ינוגעו בה.

לעדת ישראל בעיר הזאת יש בית הכנסת גדול ויפה, וגם רב מיוחד, ובכלל תתנהג בכל תוקף עדה נכבדה.

מהקראים יגורו בה כשלשים משפחות, אשר לא טובים ולא נופלים המה מיתר אחיהם בכל חצי האי קרים ונפות רוסיא החדשה. בעיר הזאת בית ספר ריעאלי משש מדרגות ובין שלש מאות תלמידיו נמצאים יותר ממאה מבני יהודה, ועפ"י רוב הנם התלמידים היותר טובים, לפי עדות המורים עצמם.

בנוף מעליטאפאל נמצאים כפרים רבים וגדולים אשר רבים ונכבדים מאחינו יגורו בהם, ולא אגזם אם אומר כי ברוב הכפרים יגורו אנשים נכבדים יותר במספר נגד הערים. מן הכפרים האלה נוכל לחשוב את „וואסילעווקי" אשר כשלשים משפחות בני יהודה יושבים שמה ובהם עשירים נכבדים יודעי דעת ומביני שפת אבותם. ואת הכפר „מיכאלאווקי" אשר כששים או שבעים משפחות ישבו בה, והאחד המיוחד ביניהם הוא הרב הגביר הנכבד ר' אליקים קארענבלוט וכל בני ביתו הנכבדים, וכן הכפר קאמינקע וכו', אשר אי אפשר להזכירם כלם בפרט כי רבים המה.

Digitized by Google

טאקמאק

עיר קטנה במחוז בערדיאנסק, בה כשני אלפים תושבים, ומהם שת מאות משפחות מבני ישראל. רוב היהודים האלה הנם מפליטי ארצות ליטא וזאמוט, רובם ככלם אנשים מדלת עם הארץ, עד כי האורח הבא אליה ידמה כי אל אחת מערי ליטא הקטנות הובילוהו רגליו. רצועת הקהל או „בעל טובות‟ העיר מושלים על אחיהם העניים בממשלה בלתי מגבלה, וזה כעשו שנים לא יחדלו דברי ריבות משעריה ואיש את רעהו יצודו חרם. הרב והשוחט אלה שני צנתרות הזהב ישימו את העיר כמרקחה, זה יכשיר וזה יטריף, זה ישים חשך לאור והשני אור לחשך, וכבר יצא מאף הקוראים כתבי עתים לישראל ויהיו להם דברי ריבותיהם לזרא, ונלוה לשני השעירים האלה עוד איזה נוכלים ונבלים אשר יפיחו עוד את להב המריבה, ואף כי לא אחת ושתים השתדל ידידי הרב היקר הר״ר יוסף טולמאן מבערדיאנסק לעשות שלום בין הלוחמים, ושני הרועים המתעים האלה כבר כתבו ותתמו בידיהם ויקבלו על נפשם, כי יגרשום תושבי העיר אם לא תשקוט המלחמה ביניהם, ובכל זאת לא יאבה כל אחר מהם לוַתֵּר על זכותו אף כמלוא השערה, אשר על כן טובה רבה יעשו בני העיר אם יגרשו את שניהם ביום אחד, ואז תשקוט העיר בלי כל ספק.

מצב הדעת בין אחינו בעיר היונה הזאת הוא בשפל המדרגה מאד, יען רוב יושביה הנם קולוניסטים אשר עזבו את אדמתם וילכו לנוע אל הערים.

נָאגַאיסק

במרחק שמונים וויערסט מסעליטאפאל על אֵם הדרך העולה לבער-דיאנסק, רחוקה 5 וויערסט מחוף ים האזאווי, עומדת העיר נאגאיסק. עד שנת 1840 גרו בה המון רב מהנָאגַאִים מאמיני דת מחמד. העם הזה היה עם נודד ורועה צאן במרחבי הערבה הנאגאית. אפס למן העת אשר החלו הטאטארים לנוס על נפשם לתוגרמה, הלכו אחריהם גם הנאגאים עד אשר כעת לא נשאר מהם ברוסיא אף אחד. תושבי העיר יחשבו לשבעה אלף איש, ומהם כשלשים משפחות בני יהודה אשר מצבם החמרי נעלה שבעתים על המוסרי. באחת, כי כל עניני היהודים פה לא יצטיינו במאומה נגד הערים הקטנות בקרים. מסחרה קטן ודל, ועל כן אין לה כל תקוה להתעלות.

על הערבה הנאגאית יגורו המון רב מבעלי כתות הראסקאלים אשר אין להם כל תורת אזרח ותורת האדם, יען עומדים המה מחוץ לכל תורת המדינה, וכלא ארם נחשבו . . . .

מנאגאיסק במרחק 37 וויערסט ממנה דרך הערבה נבוא אל העיר;

בערדיאנסק

העיר הזאת נבנתה בשנת 1835 על חוף ים האזאווי ע״פ השתדלות

Digitized by Google

תסיך וואראנצאוו אשר קרא לכל איש אשר יחפוץ לבנות לו בית בתוכה יתן לו זכיות סוחרים (גילדע) על משך עשר שנים, ולרגלי הדבר הזה נהרו אליה עמים שונים ויבנו בתים ויסדו אוצרות מכֹּלת, ובכן נבנתה העיר על תלה בחוצות ישרות, בבתים יפים בנוים במשטר נכון. בה בית גימנאזיום בנין גדול ונפלא בתבנית היכל. גן העיר בקצה העיר, בית שלום מכס לסחורות ארצות אחרות ומושב צירי ממלכות איירופא, בית משחק לשעשועים, בה החוף הראשי על ים האזאווי, ואלפי אניות באות אליה בכל ימי הקיץ לקנות בה חטים וכל יבול האדמה להוליכם לצרפת ובריטניא. אף כי העיר איננה גדולה בכל זאת הִנֵה עיר הומיה לרגלי המון אלפי האכרים המביאים אליה מכֹּלת יום יום. המסחר הראשי הוא בידי היהודים היונים, וכן יש בה בתי מסחור גדולים להבריטנים והאיטליאנים. אויר המקום לא רע הוא, ובכל זאת מספר המתים גדול הרבה יתר מהנולדים, לרגלי מחלת לב ועוד איזה חליים שונים אשר רוב תושביה ינוגעו בהן, יען מצב העיר הוא על אדמה לחה, עד כי יסודות הבתים החדשים ירקבו בזמן איזה שנים, ובכן אין בית יבש בכל העיר.

תושבי העיר יחשבו לעשרים אלף איש, והמה: יהודים, רוסים, יונים, אטלקים, בריטנים, אשכנזים, (מענאניטים), בולגארים, ארמענים, קראים, טאטארים וכו׳.

מספר בני ישראל בעיר הזאת הוא כשתי מאות ושלשים משפחות. יש מהם עשירים גדולים, ומהם גם משכילים ויודעי דעת. מצבם המוסרי והחמרי נעלה שבעתים על מצב אחינו בכל ערי קרים. בצעדי ענק צעדו על שלבי ההשכלה עד כי בין שלש מאות תלמידי הגימנאזיום נמצאים כמאה ושלשים מבני ישראל, וכן בכל בתי הספר להממשלה נמצאים מבני ישראל, מלבד בתי הספר המיוחדים לבני ישראל, וביחוד ראויה העדה הנכבדה הזאת לכבוד בעד הת״ת אשר אין ערוך אליה בכל ערי רוסיא הדרומית, ולא אגזם אם אומר כי הת״ת הזאת הִנֵה אחת מן היותר טובות ברוסיא. בה שני מורים ולפעמים שלשה אשר ילמדו את תלמידיהם שפת עבר ושפת המדינה, דקדוק שתי השפות לכל חקתן ומשפטן, חכמת החשבון וְעוד ידיעות אחרות, והנערים אשר יגמרו חק למודם בהת״ת יבואו ישר אל הגימנאזיום. העדה משלמת שכר טוב להמורים אשר מחיר כזה לא תשלם שום עדה בערים האל. ועל כן המורים יעשו מעשיהם באמונה. ועל זאת יאמר משל ההמוני; כאשר יננגו המנגנים כן תרקדנה המחוללות׳. — תלמידי הגימנאזיום מעמנו עושים חיל בלמודם יותר מבני העמים האחרים לכבוד ולתפארת. בערך תושבי ערי קרים האחרות נמצאים בה רבים אשר אהבת

שפת קדשנו עוד לא כבתה מלבם, וגם בין תלמידי הגימנאזיום נמצאים איזה נערים יודעי עברית. חזון יקר ונפלא בקרים! עד כי בצדק תוכל עדת ישראל בעיר הזאת להתפאר נגד אחיותיה בקרים ורוסיא החדשה. ואם אמנם נמצאים איזה נוכלים אשר בלי כל מטרה ישתדלו להפיל את הת"ת למשואות נצח, אכן יש תקוה כי לא יגיעו למטרתם לעולם.

בעיר הזאת שני רבנים, האחד רב דתי והשני הוא ידידי הרב החכם היקר ר' יוסף מולמאן הממונה מטעם הממשלה. האיש הנכבד הזה הוא איש ישר מאין כמוהו בין כל הרבנים החדשים, ובכל לב ונפש ישתדל להרים כבוד העדה בעיני ישראל ובלאומים, ולא שוא בחרה בו ההשגחה לכהן פאר בעדה הזאת אשר ראשיה אנשים ישרים, והוא נאה להם באבית.

לבני ישראל פה נמצא בית הכנסת ישן אשר נטה כבר לנפול, אשר על כן תחל העדה בקרוב לבנות בית חדש משכן לאביר יעקב.

בשנת 1852 פתאום גאו מי הים וישטפו את פני כל העיר עד כי כל תושביה נאלצו לנוס על נפשם להמלט על ההר הנמצא בקרבתה.

במרחק 9 וויערסט מן העיר נמצא מבצר עתיק מעשי ידי הקאזאקים.

תם

נהגתיך קורא יקר בעמקים ונאיות, על כל הר וגבע, על ראשי ההרים התומכים עבי שחקים, בין נקרות הצורים, במערות חשך, בין חרבות דורות עולמים. והיה אם רגלך עוד לא בצקו, ואם מצאת נועם בהתהלכך אחרי, או אז אקוה להוליכך בקרוב לארצות רחוקות, לכל ארצות איירופא במקומות אשר אחינו בני ישראל נְחֵתִּים. יען בקרוב אחשוב להוציא לאור את ספרי „מסע באיירופא'. הענינים המוללים הבאים בחלק הראשון, המה: הגיון לב, אור וצל, משפט ישראל בעמים, בית מדרש הרבנים, היהודים עובדי האדמה, מסתרי הר־פרץ, ההשכלה והמשכילים, שאלת היהודים, ריב ישראל, פלגות בישראל. ובין המאמרים האלה יבוא ספור מסעותי בתור השקפה כללית על כל הערים אשר עברתי בפרט, דרך רוסיא הדרומית, בעססאראביען, פאדאליען, וואהליניען, רוסיא הקטנה והלבנה, פולין, ליטא וזאמוט, פינלאנד, ליפלאנד, קורלאנד, אשכנז, ארצות הרהיין, בעלגיען, האללאנד, צרפת, בריטניא, שוועדען, איטליען ושווייץ. ובחלק השני תבוא כתיבת כל הארצות הנשארות באיירופא, וכן כתיבת כל ערי ממלכות איירופא, לאנדאן, פאריז, בערלין, בריססעל, וויען, קאנסטאנטינאפאל, רומא וכו', בפרט.

Digitized by Google

למרות חפצי והבטחתי לתת את התמונות הפֿאטאגראפֿיות אל הספר הזה, לא אוכל לעשות זאת, אחרי אשר רוב הקוראים עברית לא הסכינו עוד לשלם שכר טוב בעד ספר עברי, ואם אמרתי לעשות את כל התמונות כאשר חשבתי כי אז עלי היה להוציא עליהן אלף כסף, אשר גם העשיריה מהסך הזה לא נמצא באמתחתי.

נתיבות ים

אניות הקטור ההולכות מאדעססא לכל חפי קרים תחלינה מסעותיהן שתי פעמים בכל שבוע מתחלת חדש מאי עד כלות חדש אקטאבר, והאניות שומרות עת בואן וצאתן בכל עת.

תצא

מאדעססא ביום ב׳ ויום ה׳ שעה 3 אחרי הצהרים.
מיעווּפאטאריע ביום ג׳ ויום ו׳ שעה 8 בבקר.
מסעוואסטאפאל ביום ג׳ ויום ו׳ שעה 1 בצהרים.
מיאלטא ביום ג׳ ויום ו׳ שעה 8 בערב.
מפעאָדאסיע ביום ד׳ ויום השבת בשעה $6\frac{1}{2}$ בבקר.
מקערטש ביום ד׳ ויום השבת בשעה 3 ביום.

תבוא

לקערטש ביום א׳ ויום ה׳ בשעה 11 בבקר.
לפעאָדאסיע ביום א׳ ויום ה׳ בשעה 8 בערב.
ליאלטא ביום ב׳ ויום ו׳ בשעה 6 בבקר.
לסעוואסטאפאל ביום ב׳ ויום ו׳ בשעה 3 ביום.
לאיווּפאטאריע ביום ב׳ ויום ו׳ בשעה 8 בערב.
לאדעססא ביום ג׳ וביום השבת בחצי היום.

מתחלת חדש נאוועמבער עד סוף אפריל הולכת רק אניה אחת בשבוע, והיא היוצאת מאדעססא ביום ה׳ שעה 3 ביום, ותתמהמה בדרך יותר מאשר בימי הקיץ. והנוסעים לחפי קו־קז עליהם לנסוע רק באניה הזאת דרך כל חפי קרים, ומקערטש יסורו לחפי קו־קז ביום השבת בערב שעה 9, ויבואו לפאטי ביום ב׳ בצהרים, ומקערטש לכל חפי ים האזאוו תלכנה האניות שתי פעמים בשבוע (אבל רק בימי הקיץ). ביום ד׳ וביום השבת שעה 6 בערב, ובמשך 26 שעות תבואנה עד טאגאנראג דרך חפי בערדיאנסק ומאריופאל.

Digitized by Google

מחיר הבילעטין על האניה

	1 קלאססע		2 קלאססע		3 קלאססע	
	קאפ'	רו"כ	קאפ'	רו"כ	קאפ'	רו"כ
מאדעססא לאיוופאטאריע	50	10	50	7	80	2
לסעוואסטאפאל . . .	50	12	〃	9	20	3
ליאלטא	〃	15	〃	11	60	3
לפעאדאסיע. . . .	50	17	〃	13	40	4
לקערטש	〃	21	〃	15	20	5
לבערדיאנסק. . . .	50	25	〃	19	40	6
למאריופאל	〃	28	50	20	〃	7
לטאגאנראג	50	30	〃	21	〃	8
מאדעססא ישר לשוכום .	〃	34	〃	26	〃	8
לפאטי	〃	38	〃	30	60	9

Digitized by Google

ספר

מלחמת קרים

יכלכל

קורות כל דברי המלחמה הנוראה אשר לחמו מלכי הברית
ל העיר הבצורה סעוואסטאפאל בשנות 56—55—54—1853 ,
ם יבואו בו תולדות אדמת העיר הזאת טרם הוסדה ואחרי כן ,
ד היום הזה .

מאת

אפרים דיינארד

וואַרשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, נאוע ויעלנא שטראססע № 37

שנת תרל״ט לפ״ק

МИЛЬХЕМЕСЪ КРЫМЪ,

т. е.

описаніе Севастопольской войны,

Состав.

Э. Дейнардомъ.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Нововѣльная № 37.

1879.

Digitized by Google

Дозволено Цензурою.
Кіевъ, 26 Іюля 1878 г.

Digitized by Google

א

קורות אדמת המקום אשר עליה עומדת סעוואסטאפאל כעת,
תשבי המקום הזה לפני שלשת אלפים שנה, היונים וכפריהם,
חוף סעוואסטאפאל תחת ממשלת הרעפובליק החערסאנסי,
מלחמת התושבים עם הסקיטים, מתרדת יעוופאטאר לוכד את
חערסאנעס והחוף הסעוואסטאפאלי, סחר הים על החוף ההוא,
הריסת קרים על ידי ההונים, האווארים, הכחרים, וולאדימיר
נסיך רוסיא אצל חערסאנעס וסעוואסטאפאל, ממשלת הטטרים
בקרים, כבישת חצי האי קרים ביד הרוסים בימי יעקאטערינא II,
שנוי שם הכפר „אקטיאר" להעיר סעוואסטאפאל.

קורא יקר! בנשאי את שם העיר ,סעוואסטאפאל' על שפתי, הלא נסתר הוא להגיד לך מה היא? וְאַיֵּה? יען מודעת היא בכל קצוי תבל וים רחוקים, ולא לבד על ידי המלחמה הנוראה אשר לחמו עליה צבאות מלכי הברית, כי אם גם עוד טרם נפרצה המלחמה כבר יצא לה שם בכל הגוים, על ידי המבצר העצום אשר חלק לה הטבע מימי עולם אשר לא חללו בו ידים, וכל יודעי מדינה העידו כי כמעט אין על עפר משלו, העיר הזאת היתה אבן פינת רוסיא, אשר עיני כל מלכיה היו עליה לטובה לפארה ולרוממה למיום נפל חצי האי קרים להם לאחוזה, על לשונות ים השחור התודרות בלב העיר עמדו אניות רוסיא ועל תרניהן התנוססו נשרי בית רומאנאוו, כל המון אניותיה וצבאותיהן נקראו בשם הכולל ,צי־ים השחור' [Черноморскій флотъ] וכל גדולי גבורי ממשלת רוסיא האדירה היו עליה סתרה, עד אשר לא האמינו כל יודעי מלחמה כי יבוא צר ואויב בשעריה.

אדמת המקום אשר עליה נוסדה העיר הזאת כבר נודעה להיונים ולהאיראקלים כאלף שנה לפני ספהנ"ו על ידי החוף הבטוח לאניות אשר אין על עפר משלו, אדמת המקום הזה היתה דשנה ופוריה מאד עד כי משכה עליה עיני העמים הנאורים, ובכן יסדו שמה היונים ממשלת רעפובליק וממשלתם נמשכה כאלף שנה, ובירת ממשלתם היתה חערסאנעס הקרובה לסעוואסטאפאל $2\ ^1/_2$ וויערסט. כל גדולי חכמי תבל והנוסעים המפורסמים מימי קדם קדמתה השתדלו לחקור אחרי דברי ימי קרים בכלל

והמקום העתיק הזה בפרט. כל גדולי בתי אוסף לדברים עתיקים באירופא יתגאו על החפצים העתיקים אשר הצליחו להוציא מבטן האדמה הזאת, המשוררים הנודעים בארץ שרו שירי תהלה לכבוד הטבע הנדיב אשר אצל מלא חפנים חן ויופי על קרן בן שמן הזה, ציירים מהוללים תארו בששר את המון המקומות הנחמדים המפארים בכל צבי חמדת הטבע על חפי קרים הדרומים, ומהם אשר הליטו בציוריהם רבות מספורי המליצים והמשוררים. וכל אלה יורונו לדעת כי נכבד היה חצי האי הזה בעיני כל יודעי דעת, אשר על כן לא נשארו יושביו בודדים במועדם, וכפעם בפעם נהרו אליהם עמים שונים ללמוד וללמד, ויצא לו שם בגוים לתהלה ותפארת.

טרם באו היונים להאחז בקרים ישבו שם עמי הטוירען, עם פרא ופרוע אשר הביאו את בניהם קרבן לאלילי עצביהם, ויורדי הים באניות אשר נפלו שבי בידם היו למאכלת אש על מזבחי תועבותיהם לרצון למפלצתם הארורה, ועל שם העם הזה אשר נראו ראשונים על במת דברי ימי קרים נקרא חצי האי הזה בשם „טאוירי". רבים מחוקרי קדמוניות קרים בימינו יחליטו כי המערות הנושנות החצובות בסלע על ראשי ההרים וחפי הים מעשי ידי העם העתיק הזה הֵנה, רק מחסר מקורים אין לאל ידינו לקרב או לרחק את ההשערה הזאת, כאשר אין לאל ידינו להגיד מספר הימים אשר ישב העם הזה בחצי אי הטוירי.

היונים אשר באו לקרים מצד הים פרשו דגל ממשלתם על חפי קרים הדרומים, ואחרי אשר הצליח להם לגרש משם את הטוירים בנו ערי מבצר במקומות שונים, למען יוכלו להחזיק מעמד נגד הטוירים אשר הלכו להם לצפון קרים אם יאבו לקרוע ממשלתם מידם, ובירת הממשלה היתה הערסאנעס, אפס ברבות הימים התבוללו היונים את הטוירים ויסתרו אתם את הארץ וישבו לבטח עליה, והנה פתאום עם נורא ועריץ הסקיתים הפראים בא מצפון ויעל כשואה על חצי אי הטוירי דרך מצר — היבשה אצל פערעקאפ ויתגר מלחמה את הטוירים ויניסם על ההרים, אכן לא ארכו הימים וגם המה השלמו ביניהם ויהיו לעם אחד ויקראו בשם: Тавро-скиөи ויבנו את המבצרים „פאלאקיאן, חאוואן' וכדומה, ושני העמים הפראים האלה לחמו בכל עז את היונים יושבי חערסאנעס ובנותיה על חפי הים, וירעצום וירוצצום, אפס גם היונים לא הניחו את מקומם, ובכל פעם התאמצו לבנות הנהרסות, לבל יאבד להם ניר על האדמה הזאת.

בשנת 480 לפני ספהנ"ז נוסדה ממשלת באספארוס בקרים, ופאנטי־קאפיאן [קערטש בימינו] היתה בירת ממלכתה, סופרי קורות עולם ישערו כי מלכי באספארוס היו יוצאי ירך ההונים או הלאנים הפראים, יען יחושם

Digitized by Google

לא נודע אז בין מלכי תבל, המלכים האלה היו תמיד מחסה עז להיונים נגד שכניהם הפראים אשר הדריכום מנוחה בכל עת, והיונים קראו את ממלכת באספארוס „ארחאנטי" [ממלכה נכבדה], יען באמת התגהלו בכל תוקף ועז ממשלה אדירה, אפס בכל זאת לא יכלו עמוד נגד הסקיטים אשר התנפלו עליהם בכל עת, וביחוד משנת 120 לפני ספהנ"ז אשר אז התחזקו הסקיטים מאד ויכבידו את אכפם על הבאספארים, עד כי לא יכלו להאריך את ימי ממלכתם עוד, ויקראו להם את מתרדת יעוופאטאר [112 לפני ספהנ"ז] כי יהיה עליהם סתרה מחמת אויביהם, וההצלחה עמדה על ימין מתרדת ויך במחנה הסקיטים מכה רבה מאד, ומן העת ההיא עד שנת 94 לפני ספהנ"ז לא חדל מהלחם אתם כפעם בפעם בים ויבשה ע"י שר צבאו הגבור דיאפאנט עד אשר הכניעם תחת ידו, ויקח מהם את כל חפי קרים ויאחדם תחת ממשלתו, וגם אדמת היונים לקח לו לאחוזה. היונים ראו זאת ויילילו על משבתם, כי ידעו בנפשם כי אין לאל ידם להתקומם נגדו, אכן גם קץ הגבור הנערץ הזה בא, ואז התעוררו גם היונים להתפרץ מפניו. הרומאים פשטו כארבה בחיל כבד על ארצו ויכוהו מכות חדרי בטן, ואז מצאו היונים עז בנפשם להסיר מהם עֻלו, אכן גם שמחתם היתה עדי רגע, כי בעוד המה שמחים על מפלתו, התנער שנית ויאסוף חיל ויך את הרומאים שוק על ירך, ויסב את האופן גם על היונים המתפרצים ויכניעם שנית וימלוך עליהם את מאחאר בנו למלך, בתקותו כי בנו זה יהיה לו עזר לא מְעט נגד הרומאים אשר לא חדלו מהלחם אתו, אפס כאשר לקח בן בליעל הזה שבט מושלים בידו נהפך לבו עליו ויהי אויב נורא לאביו, וכאשר דרש מתרדת עזרתו להלחם את לוקולו שר צבא הרומאים — לא לבד כי לא בא לעזרתו, כי אם שלח להגיד להרומאים כי יתחבר אתם להלחם נגד אביו, ובצר למתרדת מאד, התחזק ויאסוף שארית חילו ויצא להלחם את בנו מלחמת תנופה, וההצלחה האירה לו פניה גם בפעם הזאת ויך את חיל בנו מכה נצחת, ויהי כאשר ראה מאחאר כי כלתה אליו הרעה מאת אביו, וינס על נפשו לחערסאנעס בירת ממלכתו ויתנק, וכן מת בן פריץ הזה מות נבל, ומתרדת שלח את דברו להשלים את הרומאים, אפס הרומאים הכבידו עליו תנאי השלום מאד ויחזיק בחרב עוד הפעם. עוד לא שלם סאת מתרדת והנה קם שאון בין ערי ממלכתו, אשר יושביהן התפרצו מפניו לקחת שבט מושלים מידו ובנו האהוב לו פארנאק היה ידו בקושרים ויתנשא למלוך עליהם, [illegible] ראה מתרדת כי אבד ממנו מנוס וינס לבקש עזרה מסף רעל אשר [illegible] אפס גם ממנה רחקה ישועתו, כי לא הביא לו את המות [illegible] עד אשר צוה לאחד מעבדיו ויהרגהו וימת, וממשלת [illegible] להרומאים.

Digitized by Google

אחרי מפלת מתרדת התחזקו היונים ויחגרו חרב גבורים ויצאו חשי למלחמה על הפראים השונים אשר גרו על ההרים, ויקחו שנית את אדמ סעוואסטאפאל להם לאחוזה, ויבנו ערים וכפרים על חפי קרים הדרומים ויחדשו את ממשלת העם [רעפובליק] אשר התנהגה על פי הזקנים ויצינ בשער משפט, ומליצים ומשוררים חגרו חרב סופרים ללמד את העם דעו וישאירו זכרונותיהם עד דור אחרון עד כי עוד היום ימצא כפעם בפעב שירי משורריהם חרותים על אבני שיש וגזית, וכן הרימו את המסתר עד למעלה ראש, ובלי ספק לא נשארו גם היהודים ההעלעניסטים אתרונים בחכמה ודעת וכשרון המעשה, כי בדרך כלל הלכו אחוזי יד עם היונים בעת ההיא. לשודים הסעוואסטאפאלי כְּסָה בהמון אניות סותר אשר הובילו מערבם אל כל המקומות הרחוקים הנודעים אז בתבל, וגם הרומאים אשר עשו מלוכה בקרים על חרבות באספארוס וממשלתם נמשכה עד אחרי לדת דת הנוצרית, גם המה לא עשו רעה להיונים, ורק מס ידוע הטילו עליהם לשלם מדי שנה בשנה, ובלעדי זה התנהלו בכל משפטיהם הקדומים ויטבעו מטבעות על שמם, ובעתותי השלום הלכו שופטיהם וזקניהם לשרת בצבא הרומאים מרצון נפשם, ופעמים רבות גם אחרי מתרדת היו זרוע לחולי הרומאים בהצותם את הסקיטים או את העמים האחרים, ופעם אחת התנדבו לצאת לקראת נשק בלוית הרומאים נגד שר צבא הסרמאטים, והנצחון עמד על ימינם, ובעד נצחונם זה גמלו להם הרומאים כי לא לקחו עוד מהיום ההוא והלאה מהם כל מס כפעם בפעם, ויחיו חיי נחת ימים רבים.

עברו ימי הטובה ויבוא רגז תחתם, פתאום התנשאו ההונים הפראים והאכזרים וישטפו את כל חצי האי הטוירי, ובכל מקום אשר דרכה כף רגלם עשו בו שמות וישפטו את יושבי האי בחרב ובדם, את הערים והמצודות הרסו בלי חמלה, הכפרים ויושביהם שלחו באש עד כי היה האי לחרדת אלהים, וגם יוסטינאן [בחצי המאה הרביעית לספהנ"ז] קיסר הוויזאנטים אשר בנה בקרים מבצרים חדשים ויתקן את הישנים, לא היתה לאל ידו לעצור מרוצתם, וגם יוסטינאן השני היה חסר אונים להציל את יושבי קרים מרעתם, יען ידיו היו מלאות עבודה בממלכתו פנימה לעמור על נפשו כאשר סערו אויביו להחריד את קאסטאנטינאפאל.

אחרי ההונים שטפו ועברו בקרים עוד עמים רבים ושונים כהבוזרים, הגאטהים והאווארים, אשר עזבו את רבצם בארצות אזיא, ויעשו משטרם בחצי האי הזה, אלה בנו ואחרים הרסו עד כי היה צלמות ולא סדרים שם בעת ההיא, וגם חערסאנעס וחוף סעוואסטאפאל ירדו פלאים.

במאה התשיעית לספהנ"ז עלו הרוסים ראשונה על במת דברי הימים, וגם המה לטשו עיניהם כפעם בפעם על האי הנחמד הזה, וסכנה נוראה

חפה אז על היונים יושבי חערסאנעס מיד הרוסים, אשר התנפלו על ממלכת וויזאנטיא עוד בימי אלעג, איגאר וסוויאטאסלאוו, ונשיאי היונים אשר ראו את הנולד השתדלו בכל עז לחזק חומות חערסאנעס למען הנצל מחרב רוסיא החודרת להם, אפס בכל התגרות הקטנות אשר התגרו הרוסים ביונים לא עשו להם שם עולם בספרי דברי הימים כמלחמת הנסיך הגדול וולאדימיר [988], אשר שם מצור על חערסאנעס משלש רוחותיה בים וביבשה, מצד אחד אצל לשוק־ים הדרומי החודרת בלב סעוואסטאפאל, ומצד השני על החוף הצפוני, ומצד השלישי אצל לשוק־ים הקאראנטיני ומקום מגדל המאיר החערסאנעסי, עד אשר הצליח ללכוד את העיר הזאת מקדש מלך היונים, כנודע לכל קורא דברי הימים למלכי רוסיא.

במאה הי״ג התחזקו הטטרים וילכדו את החוף הדרומי והצפוני בסעוואסטאפאל, ויבנו שם את הכפר „אקטיאר“ אשר עמד על תלו עד עת בא הרוסים בסוף המאה העברה ויבנו במקום ההוא את סעוואסטאפאל.

בחצי המאה הט״ז התנפלו התוגרמים על חצי האי קרים ויעשו בו שמות, וראשית מעשיהם היתה להרוס את העיר ההללה קאפפא (כַּפָּא) בירת הגענואיזים, ואח״כ הרסו עוד איזה ערים, וגם חערסאנעס היתה למעי מפלה ולא הוסיפה עוד להרים ראש עד היום הזה, ולמן העת ההיא ישבו הטטרים על חוף אקטיאר בגאון שלות השקט ויצודו דגי הים לרוב מאד, ולא ידעו יקרת ערך המקום היקר הזה, עד אשר נכבש כל חצי האי קרים לפני פאטעמקין ראש שרי צבאות רוסיא בימי יעקאטערינא, ועוד בשנה הראשונה ללכוד את האי הודיעה ממשלת רוסיא לכל ממלכות אירופא, כי אין כל חלק ונחלה להטטרים ולמלכם האחרון החאן שאגין גיריי על חצי האי קרים, ובעשירי לחדש יוני [1783] אחדה את קרים לאדמת רוסיא עד היום הזה, והכפר הקטן אקטיאר נהפך לעיר גדולה ובצורה, ונשר בעל שני ראשים התנוסס על מרום תרני אניות רוסיא לכבוד ולתפארת על חוף סעוואסטאפאל.

ב

מקור השם „סעוואסטאפאל“, בנין החוף, אניות מלחמה הראשונות הבאות לסעוואסטאפאל, ביאת יעקאטערינא לסעוואסטאפאל, מות פאטעמקין, מצב העיר אחרי מותו.

אחרי אשר לכד פאטעמקין את חצי האי קרים, נתן אל לבו לבחור בעד הכפר „אקטיאר“ שם חדש „סעוואסטאפאל“ Sébastos [גדול] או מו

Zews [כני לאליל יופיטער אבי כל האלילים וכל בני האדם] Polis [עיר], ויעקאטערינא אשרה וקיימה את השם הזה בראשית שנת 1784 ויהי לחק עד היום הזה, רק לשון־ים הגדול עוד לא קרא בשם חדש, וכמקדם נקראה בשם „חוף אקטיאר" גם בימי הקיסר פאול פעטראוויץ, וכן נקרא אז בכל פקודות הממשלה.

בירח מאי שנת 1784 יצאו בפעם הראשונה שתי אניות מלחמה מחערסאן [שם האחת „סלאווא יעקאטערינא", והשניה „חערסאן"] ובארבעה עשר לחדש סעפטעמבער באו לחוף סעוואסטאפאל, ובטרם באו האניות גוע וימת סגן שר אניות המלחמה הקאנטער אדמיראל מעקענזי, ופקודתו לקח השר המצביא את צי־ים השחור יאקאב סוחאטין, ובעת ההיא היה הגראף צערנישאוו שר המלחמה, ותחת פקודתו התאמץ פקיד האניות קלאקאצעוו בכל עז לגמור את בנין החוף ולפארהו כמשפט, וכתום השנה ההיא כבר עמדו על חוף סעוואסטאפאל חמש אניות גדולות, ושתים עשרה אניות קטנות [Фрегаты], ותשע אניות תרן קטנות, ועליהן ארבעת אלפים ושמונים איש מחיל צבא הים, והוצאות להאניות עלו לסך 607.049 רו"כ לשנה.

בשנת 1785 החלו יושבי סעוואסטאפאל לעשות הכנות גדולות ליום בוא הקיסרית יעקאטערינא, ובפקודת השר מעקענזי נעשה מקום מצב לאניות Пристань על קצה לשון־ים הדרומי במרחק שלש מאות קומות [סאזען] מאבני גזית, ולא רחוק מהמקום ההוא על גבעה לא גבוה בנה השר הזה בית למשכן לו. במרחק מאה קומות ממצב האניות נבנה בשנת 1787 בית חרשת המעשה למבנה אניות Адмиральтейство ואיזה בתים בעד חפצי האניות, בתי מלאכה שונים, בית תפלה לצבא הים, ועל פי פקודת השר הזה נעשתה מסלת אבן המובילה ישר לבאלאקלאווא, משמאל להחוף נבנו איזה אהלי עץ למשכן פקידי החיל, לחנויות ולמעון האנשים המביאים מכלת וכל צרכי האניות, ואת הבתים האלה הקיפו בפרחים נחמדים ילידי קרים וכל עץ עושה פרי. מנגד להאדמיראליטאט נבנה בית גדול ורחב ידים למשכן חיל הצבא, ולימי החורף העמידו את כל אניות המלחמה והצבא אשר עליהן על החוף מעבר השני אשר קראוהו בשם „גראפסקי" [ע"ש הגראף וואינאוויץ], וגם את החוף הזה קראו בשם חדש „לשון־ים האניות", ויבנו גם שמה בתים הדרושים לחפץ האניות והצבא, ושמה לאורך החוף עמדה אניות מלחמה „ס"ט פאול" תחת פקודת השר אושאקאוו, ובכן הצליח להם ליסד את החוף המהלל הזה עוד לפני בוא הקיסרית יעקאטערינא.

בשנת 1787 עזבה יעקאטערינא את פעטערסבורג בירת ממלכתה ללכת קרימה, ובין כה וכה נחוץ היה להכין מעון למענה בסעוואסטאפאל

Digitized by Google

ולכל שרי המלוכה אשר נלוו אתה בדרך, ולתקן את הדרכים מפעטערסבורג לקרים אחרי אשר הדרכים היו מקולקלות ובלי סדרים בימים ההם בכל ערי רוסיא, ובתשעה ועשרים יום לחדש יאנואר באה לקיעוו, ותוחל שמה עד אשר ימס הקרח מעל פני הנהר דניעפר ועד אשר תבוא אניה להובילה אל מחוז חפצה, ובכ״ב אפריל עזבה את קיעוו ותבוא לעיר קטנה ,נאווא קאידאקא׳ לא הרחק מיעקאטערינאסלאוו [כעת]. ויאזעף II קיסר עסטרייך יצא לקראתה וילוה אתה בדרך. ובי״ב מאיי באה לחערסאן עם כל המחנה ההולכת לרגלה, ובי״ז מאיי עזבה את חערסאן ותבוא לבאחציסאראי בירת מלכי הטטרים בעשרים לחדש ההוא, ובעוד שני ימים כבר עמדה על גבעת מעקענזי באינקערמאן, אשר שם נתקבלה מאת השר פאטעמקין בכל כבוד מלכים. וביום ההוא [כ״ב מאיי] באה לסעוואסטאפאל לראות את פרי נצחונה בקרים, וברעש וקול שאון המולה גדולה מפיות כלי תותח אשר הרעישו לכבודה הובלה על החוף גראפסקי, ותשם את משכנה בבית מעקענזי — לפנים, וכל רבי המלוכה אשר היו אתה מצאו משכן למו בבתי פקידי החיל הקרובים אל משכנה י) ובלילה ההוא היתה אורה ושמחה בכל הרחובות, והעיר סעוואסטאפאל צהלה ושמחה.

ביום המחרת כ״ג מאיי אחרי ארוחת הצהרים בחנה את האניות בלוית ידידה ואהובה קיסר עסטרייך, ואחרי כן הלכה לראות את כל חפי העיר, וגם בלילה ההוא האירו עוד הפעם את כל העיר באור בהיר, ויצהלו משמחה ומטוב לב אשר לא היתה כזאת ימים רבים, ובכ״ד מאיי עזבה את סעוואסטאפאל ותלך לבקר את המקומות הנחמדים על החפים הדרומים ומשם הלכה למאסקווא, ובעשתי עשר לירח יולי שבה לעיר המלוכה.

במשך שתי שנים למיום עזבה יעקאטערינא את סעוואסטאפאל, לא נעשו חדשות בעיר הזאת, רוב עבודת חיל הים היתה רק לתקן את האניות הישנות הבאות והיוצאות לעשות בים דרך. ומהערים הקרובות לא רבים היו אשר באו לשבת בעיר הזאת עד שנת 1789 אשר אז צותה הממשלה כי גם אניות סוחר תוכלנה לבוא אליה.

בימים ההם נשמע קול תרועת מלחמת התוגרמים בארץ, והגראף וואינאוויץ יעץ לפאטעמקין לאסוף את כל אניות מלחמה בים השחור לחוף סעוואסטאפאל, אפס האיש הזה רק בפיו דבר וידיו לא עשו תושיה, וגם כאשר ראה כי האויב כבר התגר מלחמה על יד הכפר ,הארזי־בײ [המקום אשר שם נבנתה העיר אדעססא] עמד מנגד ולא עשה מאומ־ .

י) הבית ההוא עודנו עומד על מכונו, וכפעם בפעם יפארוהו לבל [illegible] חדש כיום הבנותו.

Digitized by Google

ורק בראשית חרש סעפטעמבער כאשר פקד עליו פאטעמקין, כי יצא להלחם את התוגרמים מלחמת תנופה, אז שלח להגיד לאושאקאוו כי יצא עם אניותיו מסעוואסטאפאל להתגרות את התוגרמים מאחריהם. ותחת הגראף וואינאוויץ נתנה המשרה הגבוה, שר האניות ופקיד חוף סעוואס־טאפאל׳ על שכם אושאקאוו, פתאום בא המות ויקח את נפש פאטעמקין ותרועת שלום נשמע בארצנו, כי השלימו הרוסים את התוגרמים וישיבו חרבם אל נדנם. ובכל אלה עוד לא נשקפה תקוה טובה לסעוואסטאפאל גם על ידי המלחמה הזאת, אף כי היו ידי הרוסים בעורף אויביהם, קרן המסחור בים השחור עוד לא התרומם ומסבה זו לא עלתה ארוכת העיר, וביחוד יען מצבה היה אז רחוק משאר ארצות רוסיא, וחבל המסחר קצר היה לקשרן ולקרבן יחד, ויושבי העיר הטטרים המעטים לא היתה לאל ידם למלאות מחסור העיר החדשה הזאת, ורק תקוה קטנה נשקפה לה על ידי מלחמת התוגרמים עוד, כי כאשר החלו הרוסים לדאוג פן יחדשו התוגרמים את המלחמה על קרים באשר עוד לא שככה חמתם על דבר האי הנחמד הזה אשר נפל בידי הרוסים, ובכן נאלצו להחזיק במעוז העיר הזאת ביתר שאת לחזקה ולבצרה ככל אשר תהיה לאל ידם, וכבר נמצאו בידיהם כל צרכי בנין האניות, ונקל היה להם לכלות את אשר החלו, והסבה היותר גדולה לאשר סעוואסטאפאל היתה תכונת נפש אושאקאוו בעצמו, ולמרות המניעות הרבות ואויביו הרבים אשר הפריעוהו ממעשיו, אזר מתניו כגבור משכיל להוציא מזמותיו לאור, יען איש מלחמה היה מנעוריו, ורצונו מטיל ברזל להטיב מצב הענין אשר נתנה לו הממשלה לענות בו, ואף כי גם עזר הכסף אשר יעדה הממשלה לתכלית הזאת היה מעט מאד, בכל זאת התאמץ להוציא חפצו לאור על ידי משרתי ופקידי האניות לבנות בתי הממשלה ובתי מעון לשרי הצבא וסכות מטיט וחמר למעון להם לעצמם, ובכל סביבות העיר נטעו עצי פרי ועצי תפארה, וגן יפה נטעו מחוץ לעיר בעמק צר הנקרא על שם שר האניות Ушаковой балки, ובעת ההיא כבר נבנה חלק גדול מן העיר על ראש ההר ואצל חוף לשון־ים הדרומי, ובכל זאת הסרו עוד בנינים הנחוצים אל החוף המהלל הזה, ורק באיזה מקומות על שפת הים אצל מעמד האניות נבנו בתי אוצרות לחפצי האניות, בתי מעון לחיל הצבא אשר בנו בעצמם אצל החפים, בית חולים גדול בעד שלש מאות איש נבנה על מרום גבעה אצל החוף הדרומי מנגד לעיר ואצלו בית למשרתי החולים. אך עוד חסרו להם אוצרות אבק שריפה, ובכן נאלצו למלאות מחסורם במערות אינקערמאן החצובות שם בסלע בהָמון.

בעת ההיא נבנו בסעוואסטאפאל שני בתי תפלה, האחד להרוסים הנבנה בעזרת פקידי צבא האניות, והשני להיונים. מספר בתי הממשלה

Digitized by Google

היו עשרים, אצל מבוא הים נבנו שני מגדלי מבצר חזקים מאד משני צדי המבוא, להיות למגן על העיר מיד האויב מצד הים.

בכל העת אשר עמד אושאקאוו על משמרת שר צבא האניות, יצאו אניות מלחמה בים מדי שנה בשנה להבחן, אם תוכלנה לעמוד בקשרי המלחמה [עד שנת 1797 למספרם].

ג

מות יעקאטערינא II, מלוכת פאול והשגחתו על סעוואסטאפאל. מלוכת אלכסנדר הראשון, מפקדי האניות יאזיקאוו וגרייג, ביאת אלכסנדר לסעוואסטאפאל.

בששי לירח נאוועמבער בשנת 1796 הלכה המלכה יעקאטערינא לעולמה, ופאול עלה על כסא רוסיא, ובשנים עשר לחדש ההוא באה פקודה מאת הקיסר פאול אל כל פקידי האדמיראליטעט כי יבואו להתאחד עם האדמיראליטעט הקיסרית, ובהפקודה הזאת כתוב מפורש, „ראש שרי צבאות צי־הים השחור יהיה מארדווינאוו, ופקיד חוף סעוואסטאפאל יהיה אושאקאוו", ויהי כאשר ראה האחרון כי הפקודה הגבוה הזאת נתנה על שכם איש אחר אשר לא עמל לטובת העיר והמבצר חרה לו עד מאד, ויחל לנער כפיו מעט מעט מתמוך את העיר בחכמתו וגבורתו.

בשנת 1797 באה פקודה מאת הקיסר להשיב לסעוואסטאפאל את שמה העתיק „אקטיאר", בשנת 1800 עלה הקיסר אלכסנדר הראשון על כסא אבותיו, וראשית מעשהו היתה בסעוואסטאפאל להחליף את [illegible] אושאקאוו על הים הבלטי, ופקודתו בסעוואסטאפאל נתנה על [illegible] שר האניות פוסטאשקין, ולרגלי השר החדש הזה ירדה העיר פלאים, [illegible] חיש קל התנערה שנית בהשתדלות ראש שרי צבאות צי־הים [illegible] החדש מארקיזא דע טראווערסע, הוא התאמץ בכל עז להרים [illegible] מצבם במעלות אשר ירדה, ובשנת 1803 הציע לפני הקיסר [illegible] בתי הממשלה ובתי תושבי העיר ולהרבות עוד בנינים [illegible] הים, ובשנת 1807 בקש רשיון מהממשלה כי גם אניה [illegible] להביא מערבן אל העיר לרגלי היוקר הגדול על כל צרכי [illegible] הגדילו הסחרים המביאים מכלת לסעוואסטאפאל, [illegible] הרשיון לבנות חוף לאניות סוחר בקרבת העיר.

בשנת 1809 בשלשים לחדש אפריל פקח [illegible] מארקיזא להרים על מבצרי סעוואסטאפאל דגל [illegible]

ט
ה,
מאיי

Digitized by Google

להגן עליה מצד היבשה. ואחרי מרוצת מכתבים ימים רבים בינו ובין שרי המלוכה הצליח לו להטות את לב הממשלה, להרים את סעוואסטאפאל בתור „מבצר ממדרגה הראשונה' ולבנות חומה בצורה מסביב לעיר ולהקיפה בתעלה עמוקה. אך הדבר הזה האחרון לא יצא אל הפועל עד שנת 1854 בעת אשר כבר באה העיר במצור.

אחרי הדברים האלה הרימה הממשלה את מארקיזא ותוסיף על כבודו להקרא גם בשם הכבוד „שר הפלך לצבא ניקאלאיעוו וסעוואסטאפאל Николаевскаго и Севастопольскаго Военнаго губернатора, ומשנת 1812 באו עתותי המרגוע לסעוואסטאפאל ולצי־ים השחור, ויתענגו על רוב שלום.

בעת ההיא החלו לשלוח אניות קטנות ולפעמים גם גדולות למבחן חפי האבכאזים בקו־קז, וביחוד מזמן המלחמה האחרונה בהתוגרמים נעשתה המלאכות הזאת תמידית, והיא היא היתה לבית־הספר היותר טוב ושלם ללמד את ידי המלחים וחיל הים לעשות בים דרך עד אשר היתה לאל ידם כמעט לדבר את האויב בשער.

חצי האי קרים בכלל הביא בימים הראשונים טובה מעטה לממשלת רוסיא, וביחוד למן העת אשר נקהלו חבר מרצחים מהטטרים והיונים, לשלול שלל ולבוז בז מכל הבא בידם בערבות רוסיא הדרומים ובקרים, ובראשם השודד והמרצח הנורא „עלים', אשר זכרו נודע עד היום לקללה בפי כל יושבי המחוזות האלה, אפס לרגלי צמיחת קרן סעוואסטאפאל ועמה הצי [פלאטטע], גם הות השודדים האלה הלכה הלוך ותסור כי נפל עליהם פחד חיל הצבא, והטטרים אזרחי קרים גם הם עזבו את משובתם ותאחז במחרשה ידם, ובהשקט ובטחה נטעו כרמים ויזרעו את האדמה, והאדמה הברוכה הזאת נתנה להם את יבולה ויחיו חיי נחת ויהיו לאנשים מועילים לחברת המדינה.

ראש אשר העיר היה הצי, ובעלותו מעלה מעלה הרימה גם סעוואסטאפאל ראש עד אשר יצא שמה לתהלה בארץ, בימים ההם נמצאו בה 12 אניות גדולות Кораблей, ושבע אניות מלחמה ממדרגה השניה Фрегатъ, וכחמש ועשרים אניות תורן бригъ, מלבד אניות סוחר הרבה אשר שחו במי הים רצוא ושוב הנה והנה.

במקצוע החוף הדרומי הוכנו כל כלי המלחמה לחיל הרובים Артиллерійскія בכלי תותח וכל מכונות המלחמה Снарядъ ובתי כלאים לפושעים אשר נשלחו הנה מסימפעראפאל לעבוד עבורה אצל החוף ומספרם היה כאלף איש, ואצל שפך לשון־ים הדרומי בנו את האדמיראליטעט ויקיפוה בחומת אבן חזקה מחוף הגראפסקי עד קצה החוף הדרומי, ועל קצה חוף הקאראבעלני המוקף בגבעות גבוהות הכינו מקום למבנה האניות

Digitized by Google

ולהורידן אל הים Докъ, ובשנת 1820 יסדו בית ספר לחובלי הים Флотское Училище וכמאתים וחמשים מבני המלחים ומשרתי האניות לקחו לקח בבית ההוא, ובשנת 1822 נוסד גם בית עקד ספרים לפקידי האניות, והפקידים בעצמם החזיקו בו לבל ימוט בהתנדבם לתת 1 קאפ׳ מכל רו״כ משכר עבודתם, ובשנת 1824 נטעו גן מפאר לשוח בו לרוח היום אחרי עמל עבודתם.

בשנת 1816 בראשון לירח מאיי עזב השר יאזיקאוו את משמרתו לרגלי מחלתו והשר גרייג מלא את מקומו, ובעת ההיא הָפקד הקאנטער אדמיראל ביצענסקי לנציב חוף סעוואסטאפאל.

בשנת 1825 הופיע הקיסר אלכסנדר הראשון בסעוואסטאפאל לבקשת הגענעראל גובערנאטאר גראף וואראנצאוו, אשר בקש אותו לבוא ולראות את קרים, בעשרים לחדש אקטאבער עזב הקיסר את טאגאנראג ובשבעה ועשרים לחדש ההוא בא לסעוואסטאפאל, וביום המחרת הלך לבקר את האניות והבנינים בעיר ותוצה, ובכ״ט אקטאבער עזב את סעוואסטאפאל ויסע לבאחציסאראי, ומשם הלך לראות עוד איזה מקומות היותר מצוינים בקרים וישב לטאגאנראג, ועוד בשנה ההיא גוע ויאסף אל עמיו בטאגאנראג ויתאבלו עליו כל עמי רוסיא.

ד׳

מצב סעוואסטאפאל והצי בימי הקיסר ניקאלאי הראשון, מלחמה בתוגרמה בשנות 1828—29, נצחון קאזארסקי, לאזארעוו, מצב סעוואסטאפאל קודם מלחמת קרים. מות לאזארעוו.

זמן לא כביר אחרי עלות הקיסר ניקאלאי על כסא מלכותו, נשמע קול שאון תרועת מלחמה בארץ. הסבה הנכונה למלחמת רוסיא בתוגרמה בפעם הזאת לא נודע לנו, בעשתי עשר לירח אפריל 1828 עזב צי־ים השחור את מעמד האניות рейдъ ויתיצב במערכה הכן לצאת לקראת נשק, מספר כל אניותיו היו, שמונה אניות גדולות, שש אניות שים ממדרגה השניה, עשרים אניות תרן ושלש אניות קטור, ועליהן צבא הים כשנים עשר אלף איש, ובארבעה עשר לירח ההוא הרים מפקד הצי [illegible] נס מלחמה. בעת ההיא בא גם הנסיך מענשיקאוו לסעוואסטאפאל [illegible] חמשת אלפים איש מצבא היבשה ויושיבם על האניות במשמרי [illegible] ובכ״ט לחדש ההוא עזבו האניות את סעוואסטאפאל, וב[illegible] לי[illegible] באו למבצר אנאפא.

Digitized by Google

עברו ימים מעטים וההצלחה עמדה לימ׳ן חיל רוס׳א וילכדו את אנאפא ואתווארנא , ויצאו מאת המלחמה הזאת כגבורים לרגלי הגבור הנודע קאזארסקי , אשר עשה לו שם עולם בדברי ימי רוסיא ומלחמותיה בתוגרמה .

בשנת 1829 בארבעה עשר לירח מאיי כעלות השחר נפגשה אניות רוסיא תחת פקודת קאזארסקי את שתי אניות תוגרמה גדולות מאד , האחת נשאה עליה מאה ועשרה תותחים, והשניה שבעים וארבעה, כראות אנית רוסיא „מערקורי״ כי לא תוכל להתיצב לפניהן החלה לנוס על נפשה , אפס אניות תוגרמה רדפו אחריה בכל עז , וישינוה וילחצוה באניותיהם משני עבריה, נורא היה המחזה לראות שתי אניות גדולות ועליהן כלי תותח נוראים כשני כפירי אריות חורקים שן לטרוף שפן חסר אונים , ותהי מתנה אנית רוסיא לזועה , ובראות קאזארסקי כי ברע הוא קרא עצרה להתיעץ מה לעשות , ואחד כפקידי החיל שטורמאן פראקאפיעוו איש צעיר לימים היה הראשון אשר יעץ להחזיק במלחמה עד נטף דם האחרון ולא ילכו שבי אף אם יעבור עליהם מה , ועצת הגבור הצעיר הזה מצאה ח בעיני קאזארסקי , ויצו להניח קנה רובה על ספון האניה להיות נכון לעת מצוא , ויצו לכל המחנה כי האיש האחרון אשר ישאר בחיים יקח את קנה רובה הזה ויורה בחדר אוצר אבק השריפה, למען תהיה גם האניה למאכלת אש, ואז ימותו כלם מות גבורים , והתוגרמים אשר נתעו בשוא להאמין כי לא יעיזו הרוסים להתיצב נגדם באניתם הקטנה , קראו מאניותיהם לאנית הרוסים כי ימסרו את נפשם בשבי , אך לא כאשר דמו כן היתה, ותחת מענה פתח קאזארסקי את פיות תותחיו ויציף מבול אש ודם על שתי אניות האויב משני ירכתי אניתו, וטרם מצאו התוגרמים את ידם להשיב להרוסים דבר כבר כסו אניותיהם בהמון אש וענן עשן עד אשר לא ראו את אויביהם , ומקול הסאון והרעש מכדורי כלי התותח ונאקת ממותי חלל עזבו המלחים את עבודתם ויסתרו במקומות שונים בהאניות , ומרגע לרגע גבר שאון כלי משחית האלה, וכעבור שעה אחת במהומת מלחמה ראה פאשינסקי פקיד אחת מאניות תוגרמה כי עמלם לריק ויחדל מרדוף אחרי הרוסים , וכן עשה גם פקיד האניה השנית וישובו אחור להתאחד עם אניותיהם בעיר סיזאפאל , ובמחיר הנצחון הזה הציבה הממשלה פאר־עמוד לכבוד הגבור קאזארסקי בגן העיר בסעוואסטאפאל בשנת 1834 , אפס לא כן היה על האניה רפאיל , שרי החיל לא היה לבבם שלם עם פקיד האניה ולא אבו שמוע פקודתו , וכאשר פגשו באניה תוגרמית החליטו כלם כאיש אחד להגן על אניתם בכל כחם ולא יתנו את נפשם בשבי , למרות חפץ פקיד האניה , ולפי דברי סופרי הרוסים[1] היתה

[1] См. Истор. Севастоп. порта, Головачева Новор. кален. IV стр. 398.

רק זאת הסבה הנכונה כי לא הצליחו, .והתוגרמים לקחו אותם ואניתם נשבי על נקלה.

אחרי המלחמה הזאת השיבו הלוחמים חרבם אל נדנם ואופני השלום נחתמו בין רוסיא ותוגרמה באנדרינאפאל בשני לירח סעפטעמבער בשנת 1829, ובשבעה עשר לחדש אקטאבער שבו אניות רוסיא לסעוואסטאפאל, וע"י השלום הזה הגדילה ממשלת רוסיא את ארצה במבצר אנאפא ועיר פאָטי וסביבותיהן אשר נפלו לה חבל לנחלה.

בשנת 1829 גוע וימת מפקד חוף סעוואסטאפאל השר ביצענסקי ופקודתו לקח אחר, הוא הוויצע ארמיראל פאטאניאָטי, ומשנת 1830 היו ידי חיל הים מאניות סעוואסטאפאל מלאות עבודה להביא מסיזאפאל, ווארני וממבצרי תוגרמה האחרים אשר על חפי ים השחור את צבא היבשה והחולים והפצועים אשר נשארו שמה ואת כל כלי המלחמה וחפצי הצבא לסעוואסטאפאל.

בשבעה עשר לחדש פעברואר 1832 נתנה הממשלה את פקודת Начальникъ штаба черноморскаго флота על שכם הקאנטער אדמיראל מיכאיל לאזארעוו, ובשנת 1833 הורם למעלת סגן אדמיראל, ובשנת 1834 הורם ונשא למעלת ראש מפקדי צי־הים השחור, ותחת פקודתו החלו עוד בשנה ההיא לשוט באניותיהם על פני הים השחור ללמד את ידיהם למלחמת הים, וכהפקידים הקודמים לפניו, אושאקאוו ומעקענזי השתדל גם הוא בכל עז לרומם את צי־ים השחור, בימיו נבנה מעמד לאניות יפה מאד על חוף יעקאטערינענסקי, ומשני עבריו בתים לשומרי החוף וכבר נחמר בעד מנגני הצבא, ומשמאלו בנה חומת אבן גבוהה מאד להפריד בין שני החפים יעקאטערינענסקי והדרומי, ומעבר השני לצד מערב במקום אשר זה לא כביר היתה שם מסלה לא סלולה ומלאה חתחתים, הופיע כעת רחוב יפה ורחב מרוצף במַרצפת אבנים, ובתים גדולים בנוים בנאוה מוקפים בעצים רעננים מכל עברים הנקרא בשם ,רחוב הים' ותוצאותיה עד רחוב יעקאטערינענסקי אצל מישור בית המשחק, ואצל בית המשחק בנה גלת מים אשר משך את מימיה ממעייני מים חיים הרחק מן העיר ממקום אשר החל מעקענזי .לבנות צנור Водопроводъ להביא מים אל העיר. ובכן אחרי אשר התלכדו שני הרחובות רחוב הים ורחוב יעקאטערינענסקי על יד בית המשחק, נשאר ההר אשר עליו נבנו כל בתי העיר בַּתָּוֶךְ, ושני הרחובות הקיפוהו מסביב במרחק 3 וויערסט, ועל פי פקודתו חדשו נעורי ההיכל הנבנה על מישור בית המשחק מיד מעקענזי, וגם בנה סוללות למצב כלי התותח, ועליהן מצודות Бастіоны חזקות מאבני גזית מרובעות על שפת הים אחרי ההיכל, ולשלש מהנה קרא בשם ,אלכסנדראווסקי, קאסטאנטינאווסקי, מיכאלאווסקי'. ועוד בנה

Digitized by Google

חומה בצורה בעלת שלש יציעות על הגבעה „פאוולאווסקי" נגד החוף היעקאטערינענסקי, ומשני צדי מצב האניות בנה עוד שלש חומות אבן גדולות ובצורות מאד כהראשונות, ועל חוף לשון־ים הדרומי מזרחה נבנתה המצורה הגדולה והבצורה הנקראה על שם „לאזארעוו" על המקום אשר העמד כיום פאר עמוד גדול לזכר שם לאזארעוו ותמונתו יצוקה מברזל עשת על שן סלע גבוה מאה וארבעים רגל ממעל למי הים, ובתוך המצודה נבנו בתי אוצרות לחפצי האניות, ומתחת לגבעה הזאת על יד חוף הקאראבעלני נבנתה האדמיראליטעט, ומקום מבנה האניות Докъ, וזה מעשהו: בתוך לשון הים [בוכטע] נשפך עפר רב לאורך המים עד כי יחלקו הכים לשנים, ובתוך המקום הצר הזה יוליכו את האניה הדרושה לתקון או להבנות חדשה וימשכוה על גשר שפוע эллингъ בעזרת צנור המים, והיה כאשר יגבהו המים, תעלה גם האניה למעלה וימשכוה על המקום הנועד למענה, ואחרי כן יפתחו את השער למען יצאו המים ואז תשאר האניה עומדת על היבשה, וכן יעשו גם להורידה אל המים, ודאקים כאלה היו חמשה במספר, בשלשה מהם עמדו אניות מלחמה הגדולות, ובשנים הנותרים עמדו הקטנות, והיה כאשר חפצו למלאות את הדאקים מים אף בעת אשר שעריהם היו סגורים פתחו את הצנור, והצנור הזה היה להם להועיל לא לבד להעלות את האניות, כי אם גם העניקם מים חיים לשתות, על דבר מעשה הצנור הזה כבר הציע גרייג לפני הקיסר ניקאלאי ומלאכת בנינו נגמר בימי לאזארעוו, המים נמשכו דרך הצנור מהנחל השחור черная рѣчка ממרחק 18 וויערסט, וההעלה נחצבה דרך אדמת סלע בגובה 8—4 קומות ממעל למי הים במלאכה נפלאה מאד אשר אין ערוך אליה, ובשלשה מקומות נחצבה דרך מערות [טאנעלע] בין חגוי סלע, ובארבעה מקומות שפלי הקומה נבנו כמין גג או כיפה ממעל להתעלה מאבני שיש, ובאיזה מקומות נבנו גשרים מחלוקי אבנים ועל הגשרים עברו המים, וגשר אחד כזה נשאר שלם עוד היום, אפס אחרי אשר נגמרה מלאכת הצנור אשר הוציאה עליו הממשלה כשלשים מיליאן שקל כסף מלבד את אשר עבדו הפושעים אסירי בית הכלא ימים רבים חנם אין כסף, ראו וייכחו כי עמלו לבהלה כי לא יכול הצנור למלאות את הדאק די מים כחפצים, יען נבנה גבוה יותר ממקור המעינות, ובכן נאלצו להעמיד מכונות קיטור אשר מלאו את החסרון ממי הים.

בימים ההם נבנו עוד בתים גדולים למעון לצבא הים, ובין הבנינים האלה היה בית אחד אשר הכיל בקרבו ששת אלפים איש אשר נבנה על ההר בין מבנה האניות ולשון־ים הדרומי.

בשנת 1837 בא הקיסר ניקאלאי לסעוואסטאפאל לראות את המבצר והאניות וייטבו בעיניו, ולזכר בואו צוה לבנות בית תפלה במרום העיר

Digitized by Google

על שם הנסיך וולאדימיר הקדוש הראשון במושלי רוסיא אשר לכד את המקום הזה ואשר פה התנצר בדת הנוצרית, ומאז החל להבנות עוד לא נגמר עד היום הזה.

בשנת 1852—53 טרם פרצה מלחמת מלכי הברית היה מספר כל יושבי סעוואסטאפאל כחמשים אלף איש ויותר משני אלפים וחמש מאות בתים ומהם בתי הממשלה מאה ושבעים.

בימים האלה בעוד אשר עמד לאזארעוו על משמרתו החליפה הממשלה לפעמים לא רחוקות את משמרות פקידי חיל הים והאניות תחת יד לאזארעוו. בשנת 1835 היתה פקודת מפקד ח״פ סעוואסטאפאל על שכם „סטאזעווסקי״, ובחמישי לירח דעצעמבער בשנת 1837 נתנה פקודתו על שכם סגן האדמיראל חרושצאוו, ועל פקודתו הראשונה הפקד הקאנטאר אדמיראל קארנילאוו בתור שר מלחמה על ציים השחור.

בשנת 1851 גוע השר לאזארעוו בוויען, ופקודתו הגבוה נתנה לסגן האדמיראל בערג, ובשנת 1852 הפקד סגן האדמיראל סטאנויקאוויץ לפקיד ח״פ סעוואסטאפאל, ואיש איש מהם השתדל לחזק ולבצר את העיר והמצודות עד כי לא האמינו כל יושבי תבל כי יבוא צר ואויב בשערי העיר הזאת אשר כמעט לא היה על עפר משלה בימים ההם, אכן עתיק יומין קרא פתאום: רדי ושבי הבת סעוואסטאפאל! פתחי שעריך לעמים רבים ועצומים אשר יבואו לשדד רבצך, הוא אמר ויהי!

ה

סבת מלחמת קרים, לחץ הנוצרים בארצות הקדם אשר בקשו עזרת רוסיא, מלאכות מענשיקאוו להשולטן ושובו ריקם, מלחמת סינאפ, נצחון נאחימאוו, צבאות מלכי הברית באים לקרים, מלחמת אלמא, מכתבי הקיסר ומענשיקאוו.

מה היא הסבה הנכונה אשר הניאה את לב מלכי הברית לצור על סעוואסטאפאל בטח ישאל השואל? הן ידענו כי לא היתה כל סבה מדינית בעת ההיא למלחמת קרים, ומדוע קמו גדולי מלכי איירופא מכסאותם להכניע את גאון רוסיא ולעשות את האי הנחמד הזה הדום לרגליהם? אכן כתר לי זעיר ואענך:

מאז ומקדם נודעו הרוסים לשומרי דת הנוצרית באמונה יותר מכל עמי איירופא אשר ההשכלה הסירה לבם מעט מעט מן האמונה, ואהבתם למקומות הקדושים אצלם גדלה עד אין קץ, איש איש חשב לו לאשר גדול אם הצליח לעלות למצער פעם אחת בימי חייו להשתחות על קבר משיחם בירושלים, ומכל ערי רוסיא ממזרח וממערב מצפון ומים נהרו אל עיר האלהים לשפוך שם שיח וירבו להביא משאת ומנחה איש איש כפי

מסת ידו לפאר ולכבד עפר רגליו, אין עם בתבל כמעט אשר יכתת רגליו אלפי פרסאות ללכת לעיר מקדשם כאשר ילכו הרוסים לקיעוו וכו׳. הנוצרים היונים, כהרוסים, הסערבים, הבולגארים והמאלדאוואנים החוסים תחת צל ממשלת תוגרמה להם נתן הרשיון — וביחוד להרוסים — להתנהג בכל מנהגי דתם ולכבד המקומות הקדושים להם, יותר מלכל נוצרי איירופא היושבים תחת ממשלתה, ועוד מימים כבירים נתן הרשיון להרוסים להגן על כל המון הנוצרים [14 מילליאן במספר] יושבי תוגרמה מחמת המושלמנים אשר לחצום מאד ויאכלום בכל פה, ואף כי לא בקשו הנוצרים מעולם מתוגרמה, ורק היא בעצמה דרשה מרוסיא כי תהי כתרה על הנוצרים יושבי ארצה, והדבר הזה היה לה לרועץ אחרי כן כי יצאו הרוסים כפעם בפעם להלחם אתה בעד אחיהם, ובלי ספק התנחמה על מעשיה, אך כבר אחרה את המועד. הישמעאלים המחמדים אסרו אסר על הנוצרים היונים לבל יבנו להם בתי תפלה חדשים, ובבתי התפלה אשר כבר עמדו על תלם חק וגבול נתן להם לבל יתנהגו במנהגים אחדים על פי דתם אשר אין רוח הישמעאלים נוחים מהם, המה אסרו עליהם לבל ישמע קול הפעמון בבית התפלה, ולא ישאו צלמי קדושיהם בשוקים וברחובות וכדומה, וברבות הימים הכבידו עוד אכפם עליהם ויאסרו עליהם לבל יקהלו לקהל גדול בבית התפלה, ובעת התפלה באו אליהם התוגרמים לשמוע תפלותיהם ולא הגביהו מגבעתם מעל ראשיהם, ויבוזו בשאט נפש על הנוצרים המתפללים ויקחו להם מקום לשבת בכל אשר בחרו, וימלאו שחוק פיהם על כל הקדוש בעיניהם, והנוצרים נאלצו לשים בעפר פיהם לבלתי דבר דבר לבל יעלו חמת אדוניהם, כי כעבדים נחשבו בעיניהם, אם פגש הנוצרי במחמדי ברחוב העיר עליו היה לדרוש לשלומו ראשונה ולהשתחות לפניו ולחכות עד אשר יעבור לפניו, ואם רכב הנוצרי על סוסו או נסע בעגלה נאלץ היה לעזוב את סוסו ולהשתחות לפניו למען הראות עבדותו, אם מצאה אשת הנוצרי חן בעיני המחמדי היתה לאל ידיו לקחת אותה לו לאשה או להושיבה בהרמונו מבלי שאול את פי-אישה, באשר כי ללא אדם נחשבו בעיניהם, וכן יכנו אותם עוד היום בשם „גיאור׳ [עובד אש או כלב], ואם אמנם גורל היהודים בין הנוצרים האלה בסערביען ורומאניא אשר כבר יצאו לרשות עצמם לא טוב הוא מגורל הנוצרים בתוגרמה, ואולי עוד נופל הוא מהם אלף פעמים באשר אין מכתב עתי בכל ארצות תבל אשר לא ישמיע יום יום מרדיפות היהודים בארצות האלה, אכן מי ירחם על אחינו האומללים הנרדפים על צואריהם מיד שני העמים האלה האכזרים ופראים אלף פעמים יותר מהתוגרמים? ומי הוא זה אשר יעמד בעדינו? ומי יודע אם לא התעוררו איזה ממשלות לצעק חמס על הפראים האלה בעד תועבותיהם, אם לא כבר נמחה שם ישראל בארצות

Digitized by Google

האלה [י]) ומתי יונח לישראל מידי הרשעים האלה הנופלים מחיתו טרף האוכלים אותם בכל פה? אל אלהים ד׳ הוא יודע!

הנוצרים אשר ראו את לחצם ועניים הנורא ואין לאל ידם לחלץ נפשם מצרה, פנו אל ממשלת רוסיא לבקש עזרה, והכהן הראשי לנוצרים בירושלים ערך מכתב בקשה אל אספת הכהנים הגדולים [סינארע] ברוסיא כי יהיה בעזרתם, והקיסר ניקאלאי אשר מצא מקום לגבות את חובו כי חשב את נפשו כאבי הנוצרים האומללים בתוגרמה, מהר למלאות שאלתם וידרש מאת השולטאן להשיב להנוצרים היונים את זכיותיהם כמקדם, והשולטאן נתן צו למלאות בקשת קיסר רוסיא. אולם על דברת סופרי הרוסים צוה בסתר לשר הפלך אשר בירושלים לבלתי מלאות פקודתו, איך שיהיה זאת ידענו נאמנה כי כל הבטחות השולטאן נשארו רק בספר החקים ולא יצאו לאור באשמת פקידיו הרודים בעם בממשלה בלתי מוגבלה, ולא ימלאו פקודות הממשלה למען מלאת הות נפשם, וכן היתה גם אחרית הפקודה הזאת כי בית תפלה הגדול Виөлеемскій храмъ נשאר בידי הצרפתים הקאטאליקים אשר גרשו את כהני הנוצרים היונים מבית התפלה הזה עוד לפני מאה שנה, וכל העת ההיא עמדו שומרים צרפתים פתח הבית.... ויהי כאשר נודע הדבר לממשלת רוסיא, עלה עשן באף הקיסר ניקאלאי וישלח את הנסיך מענשיקאוו לקאנסטאנטינאפאל בתור מלאך רוסיא לדרוש עלבון עמו ואמונתו מיד מושל תוגרמה.

ויהי כאשר נודע הדבר כי ציר רוסיא בא במלאכות הקיסר לבירת תוגרמה, נקהלו הנוצרים אשר חכו על בואו בכליון עינים ואשר דמו כי מלאך מרום שלח להם להצילם מכף עוכרי דתם ואמונתם, ויבואו ויתקבצו קהל גדול סביב בית מענשיקאוו — אשר נועד לו לשבת בחצר השולטן — לקבל את פני מלאך מושיעם.

בשנת 1853 בששה עשר לירח פעבּרואר היום הנועד לביאת מענשיקאוו, התאספו המון עם רב מהנוצרים יושבי קאנסטאנטינאפאל וימלאו את הרחובות משפת הים עד בית הקונזול הרוסי עד אפס מקום, וישירו ויתהוללו מטוב לב, ופתאום נראתה אנית הקיטור הנושאת עליה את השר, ופיות המון כלי תותח נפתחו כרגע וירעימו בקול שאון והמולה נוראה לכבוד האורח הבא, וכלם רצו לקבל את פניו בברכת שלום ויקראו אחריו בקול: הידד! אורא! עד כי תרדה הארץ לקולם. ומענשיקאוו עזב את אנית הקטור וישב בעגלת צב לעשות דרכו לבית מלאך רוסיא, וכל ההמון הגדול הזה רדפו אחרי מרכבתו ויקיפוהו מכל עבריו, רבים מהם ברכוהו בעוד אשר

[י]) הודות לאל החונן לאדם דעת כי בסערביע כבר יחל להאיר אור גם לאחינו בני ישראל בימים האלה (הערת המביא לבית הדפוס והמגיה) א.צ.ם.

דמעותיהם נזלו על לחייהם, וממקור לבבם שפכו שיח כי יצלח בדרכו אשר הוא הולך להושיעם ממצוקותיהם ולהעמיד במרחב רגלם, וגם אחרי בואו למחוז חפצו הקיפו עליו את הבית ויעמדו בחוץ כמסמרות נטועים ולא יכלו למוש ממקומם משמחה ומתמהון לבב, ולא ידעו בנפשם מה?...

הבשורה מביאת מענשיקאוו עד חצר השולטן הגיעה, וייחל עליו לשמוע מפיו מטרת בואו, הנסיך מענשיקאוו בשם קיסר רוסיא הוכיח את השולטן על אשר לא מלא את הבטחתו, וידרוש ממנו למלא את פקודותיו והבטחותיו הראשונות ולתת ערובה בטוחה כי ישמור למלא הבטחותיו לטובת הנוצרים היונים העומדים תחת מחסה ממשלת רוסיא גם לימים הבאים, וכי יתן להם הרשיון לבנות בתי תפלה חדשים בכל אשר תאוה נפשם, וגם יתן להם כר נרחב בסביבות ירושלים לבנות להם בית תפלה ובית חולים לעניי הנוצרים הבאים להשתחות על קבר משיחם, - אפס ממשלת תוגרמה השיבה את פני ציר רוסיא ריקם בידעה כי יש לה על מי לסמוך, וכראות מענשיקאוו כי ידיו לא עשו תושיה וכל שכר לא היה לו בעמלו להפיק רצון שולחו וישב לארצו רוסיה.

כראות השולטן כי נבאש בממשלת רוסיא שבנתו ויבקש עזרה מצרפת ובריטניא אם תקרא עליו רוסיא מלחמה, ותקותו נמלאה ותשועת צרפת ובריטניא לא אחרה לבוא, וחיש קל הגיחו באניותיהם במערכות מלחמה לעמוד הכן לעזרת תוגרמה, וכראות קיסר רוסיא כי ממשלת תוגרמה השיבה את פני שאלתו ריקם, ותקותו להושיע את אחיו בני אמונתו נכזבה, מצא לו עת נכונה לקרוא מלחמה על תוגרמה, ובראותו כי אניות צרפת ובריטניא ועמהן חיל סרדיניא עזבו כבר את מקומן ועומדות הכן למלחמה, מהר ויצו לבני חילו [1853] להתנפל על כל חבל הארץ אשר על פני הדאנוי הנשען על גבול רוסיא, ובעשרים לחרש אקטאבר בשנה ההיא הודיע לכל ממלכות איירופא כי מלחמה לו בתוגרמה, וסגן הארמיראל נאחימאוו קבל פקודה מאת הממשלה לצאת בראש חיל האניות מסעוואסטאפאל לשמור עקבות האויב על חפי הים בין קרים ואנאטאליען, וטרם עזב נאחימאוו את סעוואסטאפאל צוה לכל פקידי חיל הים לבל יתגרו מלחמה ראשונה בפגשם באניות האויב ולא ירימו גם נס מלחמה כי אם ללחום מלחמת מגן אם יתגרה בם האויב.

בעשתי עשר לירח אקטאבר בבקר השכם עזבו אניות רוסיא את חוף סעוואסטאפאל בהשקט ובטחה, וכל אנשי העיר למגדול ועד קטן התאספו לראות בעזוב צי־ים השחור את החוף ולברך את חיל האניות כי ינצחו את אויביהם שונאי דתם. ביום ההוא התחולל סער נורא וישם את הים כמרקחה, ואם אמנם בכל חדשי החורף ישורר רוח צפון עז והימים ימי ענן וערפל, אך בעת ההיא הוסיף הרוח להכות בים גלים ומשברי

Digitized by Google

מת בשצף קצף נורא כאלו יעמוד גם הוא מנגד לבלתי שפוך דם אדם , אפס נאחימאוו לא שם זאת על לבו וירד הימה , הסער לא קם לדממה הוא ואנשי חילו סבלו בדומיה את כל אשר נטל עליהם , ולא הביט גם על המון הגשם השוטף ברעש ויחזיק במשמרתו לשמור עקבות אניות התוגרמים אשר ידע כי נכונות הנה לבוא ללכוד את המבצר שוחום — קאלע מיד הרוסים אשר שמו משטרם בו , באשר העִיר ההיא דרושה לחפצם להוריד שמה את צבאותיהם על היבשה ולהכין את כל צרכי המלחמה — וביחוד לעורר מרד בין ילידי קו־קז יושבי ההרים כי יתפרצו מפני ממשלת רוסיא , ויהי כבוא נאחימאוו למחוז חפצו פגש באניות האויב ויהי נבוך מאד כי לא ידע מה לעשות אם ללחום או לחדל , יען בעת ההיא עוד לא קבל פקודת הממשלה כי מלחמה לה בתוגרמה [אל ישכח הקורא כי הוא יצא מסעוואסטאפאל בי״א אקטאבר ואחרי תשעה ימים יצאה הפקודה] וכן עמד משמים עד 1 נאוועמבר , ואז הרים על האניות גם מלחמה ויברך את כל הצבא ויעורר את רוחם כי לא יתרפו ביום צרה , בעת ההיא עזב גם צי תוגרמה את מקומו לצאת למלחמה .

שלשת ימים עברו וצי תוגרמה עוד לא נראה על הים , ופתאום בחמישי לירח נאוועמבר בשעה העשתי עשרה בבקר נשמע רעם כלי תותח , ונאחימאוו דמה בלבו כי קארנילאוו פגש באניות התוגרמים והנה הוא נלחם אתן , וימהר ויערוך את חילו במערכות מלחמה ויעזוב את מקומו ללכת אל המקום אשר משם נשמע קול המורים למען יתאחד עם קארנילאוו לעזור לו , ובשעה העשירית בערב יום ההוא פגש את קארנילאוו אשר סבב באניותיו את כל חפי תוגרמה ולא מצא את האויב , וישב על אנית הקטור „וולאדימיר׳ להודיע זאת לנאהימאוו , ובדרך מסעו פגש בהאניה „באתרי׳ אשר יצאה ממצרים לעזרת תוגרמה ותפרוץ ביניהם מלחמה אשר ארכה כשלש שעות -עד אשר הצליח לקארנילאוו להכניע את אנית האויב אחרי אשר נהרג פקיד האניה , ויורידו את הנס מעל האניה לאות כי נתנו את נפשם לשבי בידי הרוסים , וקארנילאוו לקח את אנית האויב ואת כל שללה להוליכן לסעוואסטאפאל , אך נאחימאוו עוד לא עזב את מקומו , וכבראשונה עמד כצור בלב ים ולא שם לבו אל כל סער אשר סָער להפיצו , ובשמיני לירח ההוא נאלץ לשלוח שתים מאניותיו לסעוואסטאפאל לתקנן מפני הפרץ הרחב אשר פרץ בהן הסער , ותחת פקודתו נשארו רק שלש אניות גדולות , ויהי כאשר נודע לו כי צי תוגרמה בשבע אניות מלחמה ממדרגה השניה ושתי אניות תורן עומד על חוף סינאפ תחת מחסה שש סוללות , ויוחל עד אשר שמע קול הרובה הראשון מאניות האויב , וימהר להתנפל עליהן כרוב שכול ותחזק המלחמה מאד בין אניות רוסיא ותוגרמה עד אשר הכניען נאחימאוו לפי חרב ,

ורק בראשית חדש סעפטעמבער כאשר פקד עליו פאטעמקין, כי יצא להלחם את התוגרמים מלחמת תנופה, אז שלח להגיד לאושאקאוו כי יצא עם אניותיו מסעוואסטאפאל להתגרות את התוגרמים מאחריהם. ותחת הגראף וואינאוויץ נתנה המשרה הגבוה, שר האניות ופקיד חוף סעוואס־טאפאל׳ על שכם אושאקאוו, פתאום בא המות ויקח את נפש פאטעמקין ותרועת שלום נשמע בארצנו, כי השלימו הרוסים את התוגרמים וישיבו חרבם אל נדנם. ובכל אלה עוד לא נשקפה תקוה טובה לסעוואסטאפאל גם על ידי המלחמה הזאת, אף כי היו ידי הרוסים בעורף אויביהם, קרן המסחור בים השחור עוד לא התרומם ומסבה זו לא עלתה ארוכת העיר, וביחוד יען מצבה היה אז רחוק משאר ארצות רוסיא, וחבל המסחר קצר היה לקשרן ולקרבן יחד, ויושבי העיר הטטרים המעטים לא היתה לאל ידם למלאות מחסור העיר החדשה הזאת, ורק תקוה קטנה נשקפה לה על ידי מלחמת התוגרמים עוד, כי כאשר החלו הרוסים לדאוג פן יחדשו התוגרמים את המלחמה על קרים באשר עוד לא שככה חמתם על דבר האי הנחמד הזה אשר נפל בידי הרוסים, ובכן נאלצו להחזיק במעוז העיר הזאת ביתר שאת לחזקה ולבצרה ככל אשר תהיה לאל ידם, וכבר נמצאו בידיהם כל צרכי בנין האניות, ונקל היה להם לכלות את אשר החלו, והסבה היותר גדולה לאשר סעוואסטאפאל היתה תכוֹנת נפש אושאקאוו בעצמו, ולמרות המניעות הרבות ואויביו הרבים אשר הפריעוהו ממעשיו, אזר מתניו כגבור משכיל להוציא מזמותיו לאור, יען איש מלחמה היה מנעוריו, ורצונו מטיל ברזל להטיב מצב הענין אשר נתנה לו הממשלה לענות בו, ואף כי גם עזר הכסף אשר יעדה הממשלה לתכלית הזאת היה מעט מאד, בכל זאת התאמץ להוציא חפצו לאור על ידי משרתי ופקידי האניות לבנות בתי הממשלה ובתי מעון לשרי הצבא וסכות מטיט וחמר למעון להם לעצמם, ובכל סביבות העיר נטעו עצי פרי ועצי תפארה, וגן יפה נטעו מחוץ לעיר בעמק צר הנקרא על שם שר האניות Ушаковой балки, ובעת ההיא כבר נבנה חלק גדול מן העיר על ראש ההר ואצל חוף לשון־ים הדרומי, ובכל זאת חסרו עוד בנינים הנחוצים אל החוף המהלל הזה, ורק באיזה מקומות על שפת הים אצל מעמד האניות נבנו בתי אוצרות לחפצי האניות, בתי מעון לחיל הצבא אשר בנו בעצמם אצל החפים, בית חולים גדול בעד שלש מאות איש נבנה על מרום גבעה אצל החוף הדרומי מנגד לעיר ואצלו בית למשרתי החולים. אך עוד חסרו להם אוצרות אבק שריפה, ובכן נאלצו למלאות מחסורם במערות אינקערמאן החצובות שם בסלע בהָמון.

בעת ההיא נבנו בסעוואסטאפאל שני בתי תפלה, האחד להרוסים הנבנה בעזרת פקידי צבא האניות, והשני להיונים. מספר בתי הממשלה

Digitized by Google

היו עשרים, אצל מבוא הים נבנו שני מגדלי מבצר חזקים מאד משני צדי המבוא, להיות למגן על העיר מיד האויב מצד הים.

בכל העת אשר עמד אושאקאוו על משמרת שר צבא האניות, יצאו אניות מלחמה בים מדי שנה בשנה להבחן, אם תוכלנה לעמוד בקשרי המלחמה [עד שנת 1797 למספרם].

ג

מות יעקאטערינא II, מלוכת פאול והשגחתו על סעוואסטאפאל, מלוכת אלכסנדר הראשון, מפקדי האניות יאזיקאוו ונרייג, ביאת אלכסנדר לסעוואסטאפאל.

בששי לירח נאוועמבער בשנת 1796 הלכה המלכה יעקאטערינא לעולמה, ופאול עלה על כסא רוסיא, ובשנים עשר לחדש ההוא באה פקודה מאת הקיסר פאול אל כל פקידי האדמיראליטעט כי יבואו להתאחד עם האדמיראליטעט הקיסרית, ובהפקודה הזאת כתוב מפורש „ראש שרי צבאות צי־הים השחור יהיה מארדווינאוו, ופקיד חוף סעוואסטאפאל יהיה אושאקאוו", ויהי כאשר ראה האחרון כי הפקודה הגבוה הזאת נתנה על שכם איש אחר אשר לא עמל לטובת העיר והמבצר חרה לו עד מאד, ויהל לנער כפיו מעט מעט מתמוך את העיר בחכמתו וגבורתו.

בשנת 1797 באה פקודה מאת הקיסר להשיב לסעוואסטאפאל את שמה העתיק „אקטיאר", בשנת 1800 עלה הקיסר אלכסנדר הראשון על כסא אבותיו, וראשית מעשהו היתה בסעוואסטאפאל להחליף את משמרת אושאקאוו על הים הבלטי, ופקודתו בסעוואסטאפאל נתנה על שכם [illegible] שר האניות פוסטאשקין, ולרגלי השר החדש הזה ירדה העיר פלאים, [illegible] חיש קל התנערה שנית בהשתדלות ראש שרי צבאות צי־הים [illegible] החדש מארקיזא דע טראווערסע, הוא התאמץ בכל עז להרים [illegible] מצבם במעלות אשר ירדה, ובשנת 1803 הציע לפני הקיסר [illegible] בתי הממשלה ובתי תושבי העיר ולהרבות עוד בנינים [illegible] הים, ובשנת 1807 בקש רשיון מהממשלה כי גם אניות [illegible] להביא מערבן אל העיר לרגלי היוקר הגדול על כל צרכי [illegible] הגדילו הסטרים המביאים מכלת לסעוואסטאפאל, [illegible] הרשיון לבנות חוף לאניות סוחר בקרבת העיר.

בשנת 1809 בשלשים לחדש אפריל פקדה [illegible] מארקיזא להרים על מבצרי סעוואסטאפאל דגל [illegible]

Digitized by Google

להגן עליה מצד היבשה. ואחרי מרוצת מכתבים ימים רבים בינו ובין שרי המלוכה הצליח לו להטות את לב הממשלה, להרים את סעוואסטאפאל בתור „מבצר ממדרגה הראשונה" ולבנות חומה בצורה מסביב לעיר ולהקיפה בתעלה עמוקה. אך הדבר הזה האחרון לא יצא אל הפועל עד שנת 1854 בעת אשר כבר באה העיר במצור.

אחרי הדברים האלה הרימה הממשלה את מארקיזא ותוסיף על כבודו להקרא גם בשם הכבוד „שר הפלך לצבא ניקאלאיעוו וסעוואסטאפאל Николаевскаго и Севастопольскаго Военнаго губернатора, ומשנת 1812 באו עתותי המרגוע לסעוואסטאפאל ולצי־ים השחור, ויתענגו על רוב שלום.

בעת ההיא החלו לשלוח אניות קטנות ולפעמים גם גדולות למבחן חפי האבכאזים בקו־קז, וביחוד מזמן המלחמה האחרונה בהתוגרמים נעשתה המלאכות הזאת תמידית, והיא היא היתה לבית־הספר היותר טוב ושלם ללמד את ידי המלחים וחיל הים לעשות בים דרך עד אשר היתה לאל ידם כמעט לדבר את האויב בשער.

חצי האי קרים בכלל הביא בימים הראשונים טובה מעטה לממשלת רוסיא, וביחוד למן העת אשר נקהלו חבר מרצחים מהטטרים והיונים, לשלול שלל ולבוז בז מכל הבא בידם בערבות רוסיא הדרומים ובקרים, ובראשם השודד והמרצח הנורא „עלים", אשר זכרו נודע עד היום לקללה בפי כל יושבי המחוזות האלה, אפס לרגלי צמיחת קרן סעוואסטאפאל ועמה הצי [פלאטטע], גם הות השודדים האלה הלכה הלוך וחסור כי נפל עליהם פחד חיל הצבא, והטטרים אזרחי קרים גם הם עזבו את משובתם ותאחז במחרשה ידם, ובהשקט ובטחה נטעו כרמים ויזרעו את האדמה, והאדמה הברוכה הזאת נתנה להם את יבולה ויחיו חיי נחת ויהיו לאנשים מועילים לחברת המדינה.

ראש אשר העיר היה הצי, ובעלותו מעלה מעלה הרימה גם סעוואסטאפאל ראש עד אשר יצא שמה לתהלה בארץ, בימים ההם נמצאו בה 12 אניות גדולות Кораблей, ושבע אניות מלחמה ממדרגה השניה Фрегатъ, וכחמש ועשרים אניות תורן бригъ, מלבד אניות סוחר הרבה אשר שחו במי הים רצוא ושוב הנה והנה.

במקצוע החוף הדרומי הוכנו כל כלי המלחמה לחיל הרובים Артиллерійскія בכלי תותח וכל מכונות המלחמה Снарядъ ובתי כלאים לפושעים אשר נשלחו הנה מסימפעראפאל לעבוד עבודה אצל החוף ומספרם היה כאלף איש, ואצל שפך לשון־ים הדרומי בנו את האדמיראליטעט ויקיפוה בחומת אבן חזקה מחוף הגראפסקי עד קצה החוף הדרומי, ועל קצה חוף הקאראבעלני המוקף בגבעות גבוהות הכינו מקום למבנה האניות

Digitized by Google

ולהדריך אל הים Докъ, ובשנת 1820 יסד בית ספר להבלי הים Флотское Училище ובאהלים הכניסו בני הפלחים ומשרתי האניות לקחת לקח בבית ההוא, ובשנת 1822 נוסד גם בית עקד ספרים לפקידי האניות, והפקידים בעצמם החליטו כי לכל יחם בהתנדבם לתת 1 קאפ׳ מכל רו״כ משכר עבודתם, ובשנת 1824 נבנה גן מפאר לשוח בו לרוח היום אחרי עמל עבודתם.

בשנת 1816 בראשון לירח מאי עזב השר יאדקאוו את משמרתו לרגלי מחלתו והשר גריג מלא את מקומו, ובעת ההיא הֻפקד הקאנטער אדמיראל ביצענקי לנציב חוף סעוואסטאפאל.

בשנת 1825 הופיע הקיסר אלכסנדר הראשון בסעוואסטאפאל לבקשת הגענעראל טובערנאטאר גראף וואראנצאוו, אשר בקש אותו לבוא ולראות את קרים, בעשרים לחדש אקטאבער עזב הקיסר את טאגאנראג ובשבעה ועשרים לחדש ההוא בא לסעוואסטאפאל, וביום המחרת הלך לבקר את האניות הבונים בעיר והוצה, ובכ״ט אקטאבער עזב את סעוואסטאפאל ויסע לבאחציסאראי, ומשם הלך לראות עוד איזה מקומות היותר מצוינים בקרים וישב לטאגאנראג, ועוד בשנה ההיא גוע ויאסף אל עמיו בטאגאנראג ויתאבלו עליו כל עמי רוסיא.

ד׳

מצב סעוואסטאפאל והצי בימי הקיסר ניקאלאי הראשון, מלחמה בתוגרמה בשנות 1828—29, נצחון קאזארסקי, לאזארעוו, מצב סעוואסטאפאל קודם מלחמת קרים. מות לאזארעוו.

זמן לא כביר אחרי עלות הקיסר ניקאלאי על כסא מלכותו, נשמע קול שאון תרועת מלחמה בארץ. הסבה הנכונה למלחמת רוסיא בתוגרמה בפעם הזאת לא נודע לנו, בעשתי עשר לירח אפריל 1828 עזב צי הים השחור את מעמד האניות рейдъ ויתיצב במערכה הכן לצאת לקראת נשק, מספר כל אניותיו היו, שמונה אניות גדולות, שש אניות שיט ממדרגה השניה, עשרים אניות תרן ושלש אניות קטור, ועליהן צבא הים כשנים עשר אלף איש, ובארבעה עשר לירח ההוא הרים מפקד הצי גריג נס מלחמה. בעת ההיא בא גם הנסיך מענשיקאוו לסעוואסטאפאל בראש חמשת אלפים איש מצבא היבשה ויושיבם על האניות במשטרי מלחמה. ובכ״ט לחדש ההוא עזבו האניות את סעוואסטאפאל, ובשני לירח מאי באו למבצר אנאפא.

Digitized by Google

עברו ימים מעטים וההצלחה עמדה לימ'ן חיל רוס'א וילכדו את אנאפא ואת ווארנא , ויצאו מאת המלחמה הזאת כגבורים לרגלי הגבור הנודע קאזארסקי , אשר עשה לו שם עולם בדברי ימי רוסיא ומלחמותיה בתוגרמה .

בשנת 1829 בארבעה עשר לירח מאיי כעלות השחר נפגשה אניות רוסיא תחת פקודת קאזארסקי את שתי אניות תוגרמה גדולות מאד , האחת נשאה עליה מאה ועשרה תותחים, והשניה שבעים וארבעה, כראות אנית רוסיא „מערקורי" כי לא תוכל להתיצב לפניהן החלה לנוס על נפשה , אפס אניות תוגרמה רדפו אחריה בכל עז , וישיגוה וילחצוה באניותיהם משני עבריה , נורא היה המחזה לראות שתי אניות גדולות ועליהן כלי תותח נוראים כשני כפירי אריות חורקים שן לטרוף שפן חסר אונים , ותהי מתנה אנית רוסיא לזועה , ובראות קאזארסקי כי ברע הוא קרא עצרה להתיעץ מה לעשות , ואחד מפקידי החיל שטורמאן פראקאפיעוו איש צעיר לימים היה הראשון אשר יעץ להחזיק במלחמה עד נטף דם האחרון ולא ילכו שבי אף אם יעבור עליהם מה , ועצת הגבור הצעיר הזה מצאה חן בעיני קאזארסקי , ויצו להניח קנה רובה על ספון האניה להיות נכון לעת מצוא , ויצו לכל המחנה כי האיש האחרון אשר ישאר בחיים יקח את קנה רובה הזה ויורה בחדר אוצר אבק השריפה , למען תהיה גם האניה למאכלת אש , ואז ימותו כלם מות גבורים , והתוגרמים אשר נתעו בשוא להאמין כי לא יעיזו הרוסים להתיצב נגדם באניתם הקטנה , קראו מאניותיהם לאנית הרוסים כי ימסרו את נפשם בשבי , אך לא כאשר דמו כן היתה , ותחת מענה פתח קאזארסקי את פיות תותחיו ויציף מבול אש ודם על שתי אניות האויב משני ירכתי אניתו , וטרם מצאו התוגרמים את ידם להשיב להרוסים דבר כבר כסו אניותיהם בהמון אש וענן עשן עד אשר לא ראו את אויביהם , ומקול השאון והרעש מכדורי כלי התותח ונאקת ממותי חלל עזבו המלחים את עבודתם ויסתרו במקומות שונים בהאניות , ומרגע לרגע גבר שאון כלי משחית האלה, וכעבור שעה אחת במהומת מלחמה ראה פאשינסקי פקיד אחת מאניות תוגרמה כי עמלם לריק ויחדל מהרוף אחרי הרוסים , וכן עשה גם פקיד האניה השנית וישובו אחור להתאחד עם אניותיהם בעיר סיזאפאל , ובמחיר הנצחון הזה הציבה הממשלה פאר־עמוד לכבוד הגבור קאזארסקי בנן העיר בסעוואסטאפאל בשנת 1834 , אפס לא כן היה על האניה רַפַאִיל , שרי החיל לא היה לבבם שלם עם פקיד האניה ולא אבו שמוע פקודתו , וכאשר פגשו באניה תוגרמית החליטו כלם כאיש אחד להגן על אניתם בכל כחם ולא יתנו את נפשם בשבי , למרות חפץ פקיד האניה , ולפי דברי סופרי הרוסים[1]) היתה

---

[1]) См. Истор. Севастоп. порта, Головачева Новор. кален. IV стр. 398.

Digitized by Google

[illegible] , [illegible] ארם ואניים [illegible].

[illegible] אל נתן ואוצני [illegible] סעפטעמבער [illegible] 1829 , [illegible] אניה הטא [illegible] , [illegible] את ארצה במבצר [illegible].

[illegible] 1829 [illegible] השר ביצענסקי [illegible] , ובשנת 1830 היו [illegible] להביא מסיואפאל , [illegible] אשר על [illegible] את צבא [illegible] אשר [illegible] ואת כל כלי המלחמה [illegible].

[illegible] 1832 [illegible] הממשלה את פקידת Начальникъ штаба черноморскаго флота על [illegible] הקאפיטני [illegible], ובשנת 1833 הורם למעלת סגן אדמיראל. ובשנת 1834 הורם ונשא למעלת ראש מפקד צי הים השחור , ויהי פקידתו הזאת עד בשנת ההיא לשום באניותיהם על פני הים השחור [illegible] את [illegible] למלחמת הים , והפקידים הקודמים לפניו, אושאקאו ו[illegible] השכיל גם הוא בכל עז להרים את צי הים השחור , בימיו נבנה [illegible] לאניות יפה מאד על חוף יעקאטערינענסקי , ובשני עבריו בתים [illegible] החוף וכבר נחמר בעד מגני הצבא , ומשמאלו בנה חומת אבן גבוה [illegible] להפריד בין שני החופים יעקאטערינענסקי והדרומי , [illegible] לצד כקרב במקום אשר זה לא כביר היתה שם מסלה לא [illegible] התהתים , הופיע כעת רחוב יפה ורחב מרוצף במרצפת אבנים [illegible] גדולים בנוים בנאוה מוקפים בעצים רעננים מכל עבריו [illegible] רחוב הים׳ ותוצאותיה עד רחוב יעקאטערינענסקי אצל מישור בית המשחק, ואצל בית המשחק בנה גלת מים אשר משך את מימיה [illegible] הרחק מן העיר ממקום אשר החל מעקענזי לבנות צנור [illegible] להביא מים אל העיר. ובכן אחרי אשר התלכדו שני הרחובות [illegible] ורחוב יעקאטערינענסקי על יד בית המשחק, נשאר ההר אשר [illegible] ל. כל בתי העיר בתוך , ושני הרחובות הקיפוהו מסביב [illegible] הם. ועל פי פקודתו חדשו נעורי ההיכל הנבנה על מישור [illegible] לאשר מעקענזי , וגם בנה סוללות למצב כלי התותח, [illegible] על קבר חוקות מאבני גזית מרובעות על שפת הים [illegible] נהרו אל קרא בשם ,אלכסנדראווסקי , קאנסטאנטינאווסקי, [illegible] יש איש כפי

חומה בצורה בעלת שלש יציעות על הגבעה „פאוולאווסקי“ נגד החוף היעקאטערינענסקי, ומשני צדי מצב האניות בנה עוד שלש חומות אבן גדולות ובצורות מאד כהראשונות, ועל חוף לשון־ים הדרומי מזרחה נבנתה המצודה הגדולה והבצורה הנקראה על שם „לאזארעוו“ על המקום אשר הָעמד כיום פאר עמוד גדול לזכר שם לאזארעוו ותמונתו יצוקה מברזל עשת על שן סלע גבוה מאה וארבעים רגל ממעל למי הים, ובתוך המצודה נבנו בתי אוצרות לחפצי האניות, ומתחת לגבעה הזאת על יד חוף הקאראבעלני נבנתה האדמיראליטעט, ומקום מבנה האניות Докъ, וזה מעשהו: בתוך לשון הים [בוכטע] נשפך עפר רב לאורך המים עד כי יחלקו המים לשנים, ובתוך המקום הצר הזה יוליכו את האניה הדרושה לתקון או להבנות חדשה וימשכוה על גשר שפוע эллингъ בעזרת צנור המים, והיה כאשר יגבהו המים, תעלה גם האניה למעלה וימשכוה על המקום הנועד למענה, ואחרי כן יפתחו את השער למען יצאו המים ואז תשאר האניה עומדת על היבשה, וכן יעשו גם להורידה אל המים, ודאָקים כאלה היו חמשה במספר, בשלשה מהם עמדו אניות מלחמה הגדולות, ובשנים הנותרים עמדו הקטנות, והיה כאשר חפצו למלאות את הדאקים מים אף בעת אשר שעריהם היו סגורים פתחו את הצנור, והצנור הזה היה להם להועיל לא לבד להעלות את האניות, כי אם גם העניקם מים חיים לשתות, על דבר מעשה הצנור הזה כבר הציע גרייג לפני הקיסר ניקאלאי ומלאכת בנינו נגמר בימי לאזארעוו, המים נמשכו דרך הצנור מהנחל השחור черная рѣчка ממרחק 18 וויערסט, והתעלה נחצבה דרך אדמת סלע בגובה 8—4 קומות ממעל למי הים במלאכה נפלאה מאד אשר אין ערוך אליה, ובשלשה מקומות נחצבה דרך מערות [טאנעלע] בין חגוי סלע, ובארבעה מקומות שפלי הקומה נבנו כמין גג או כיפה ממעל להתעלה מאבני שיש, ובאיזה מקומות נבנו גשרים מחלוקי אבנים ועל הגשרים עברו המים, וגשר אחד כזה נשאר שלם עוד היום, אפס אחרי אשר נגמרה מלאכת הצנור אשר הוציאה עליו הממשלה כשלשים מילליאן שקל כסף מלבד את אשר עבדו הפושעים אסירי בית הכלא ימים רבים חנם אין כסף, ראו ויוכחו כי עמלו לבהלה כי לא יכול הצנור למלאות את הדאָק די מים כחפצים, יען נבנה גבוה יותר ממקור המעינות, ובכן נאלצו להעמיד מכונות קיטור אשר מלאו את החסרון ממי הים.

בימים ההם נבנו עוד בתים גדולים למעון לצבא הים, ובין הבנינים האלה היה בית אחד אשר הכיל בקרבו ששת אלפים איש אשר נבנה על ההר בין מבנה האניות ולשון־ים הדרומי.

בשנת 1837 בא הקיסר ניקאלאי לסעוואסטאפאל לראות את המבצר והאניות וייטבו בעיניו, ולזכר בואו צוה לבנות בית תפלה במרום העיר

Digitized by Google

על ספּו הנשף [illegible]
אשר פה הנצב [illegible]

בשנת 1852—53 [illegible]
ישבי סעוואסטאפאל [illegible]
בתים ומים בתי [illegible].

[illegible]
הממשלה לפקדם לא [illegible]
על לאזארעף. בשנת 1855 [illegible]
שם ,סבאסטאפאל [illegible]
על שלם בן [illegible]
ארמיראל קארנילאָף [illegible].

בשנת 1851 [illegible]
האדמיראל [illegible], [illegible] 1852 [illegible]
תוף סעוואסטאפאל, [illegible]
עד כי לא [illegible]
אשר בבקם לא [illegible]
פתאום: [illegible]
אשר יבוא [illegible]

ב

סבת מלחמת קרים. [illegible] בארצות [illegible]
בקשו [illegible]
ריקם, מלחמת [illegible]
הברית [illegible]
[illegible].

מה היא [illegible] אשר [illegible] על
סעוואסטאפאל [illegible]? [illegible]
בעת ההיא למלחמת קרים. [illegible]
להכניע את [illegible]? אבן
כתר לי ועיד ואנגד:

מאז [illegible] דת הנצרית באמונה [illegible]
עמי איירופא אשר [illegible] מן האמונה, [illegible]
למקומות הקדושים אצלם [illegible] איש איש [illegible] אשר
נחל אם הצליח [illegible] פעם אחת בימי חייו להשתחות על
משיחם בירושלים, ומכל [illegible] ומפאת ומערב [illegible]
עיר האלהים לשפך שם שיח [illegible] להביא משאת [illegible] איש איש [illegible]

מסת ידו לפאר ולכבד עפר רגליו, אין עם בתבל כמעט אשר יכתת רגליו אלפי פרסאות ללכת לעיר מקדשם כאשר ילכו הרוסים לקיעוו וכו׳. הנוצרים היונים, כהרוסים, הסערבים, הבולגארים והמאלדאוואנים החוסים תחת צל ממשלת תוגרמה להם נתן הרשיון — וביחוד להרוסים — להתנהג בכל מנהגי דתם ולכבד המקומות הקדושים להם, יותר מלכל נוצרי איירופא היושבים תחת ממשלתה, ועוד מימים כבירים נתן הרשיון להרוסים להגן על כל המון הנוצרים [14 מילליאן במספר] יושבי תוגרמה מחמת המושלמנים אשר לחצום מאד ויאכלום בכל פה, ואף כי לא בקשו הנוצרים מעולם מתוגרמה, ורק היא בעצמה דרשה מרוסיא כי תהי סתרה על הנוצרים יושבי ארצה, והדבר הזה היה לה לרועץ אחרי כן כי יצאו הרוסים כפעם בפעם להלחם אתה בעד אחיהם, ובלי ספק התנחמה על מעשיה, אך כבר אחרה את המועד. הישמעאלים המחמדים אסרו אסר על הנוצרים היונים לבל יבנו להם בתי תפלה חדשים, ובבתי התפלה אשר כבר עמדו על תלם חק וגבול נתן להם לבל יתנהגו במנהגים אחרים על פי דתם אשר אין רוח הישמעאלים נוחים מהם, המה אסרו עליהם לבל ישמע קול הפעמון בבית התפלה, ולא ישאו צלמי קדושיהם בשוקים וברחובות וכדומה, וברבות הימים הכבידו עוד אכפם עליהם ויאסרו עליהם לבל יקהלו לקהל גדול בבית התפלה, ובעת התפלה באו אליהם התוגרמים לשמוע תפלותיהם ולא הגביהו מגבעתם מעל ראשיהם, ויביטו בשאט נפש על הנוצרים המתפללים ויקחו להם מקום לשבת בכל אשר בחרו, וימלאו שחוק פיהם על כל הקדוש בעיניהם, והנוצרים נאלצו לשים בעפר פיהם לבלתי דבר דבר לבל יעלו חמת אדוניהם, כי כעבדים נחשבו בעיניהם, אם פגש הנוצרי במחמדי ברחוב העיר עליו היה לדרוש לשלומו ראשונה ולהשתחות לפניו ולחכות עד אשר יעבור לפניו, ואם רכב הנוצרי על סוסו או נסע בעגלה נאלץ היה לעזוב את סוסו ולהשתחות לפניו למען הראות עבדותו, אם מצאה אשת הנוצרי חן בעיני המחמדי היתה לאל ידיו לקחת אותה לו לאשה או להושיבה בהרמונו מבלי שאול את פי־אישה, באמת כי ללא ארם נחשבו בעיניהם, וכן יכנו אותם עוד היום בשם „גיאור״ [עובד אש או כלב], ואם אמנם גורל היהודים בין הנוצרים האלה בסערביען ורומאניא אשר כבר יצאו לרשות עצמם לא טוב הוא מגורל הנוצרים בתוגרמה, ואולי עוד נופל הוא מהם אלף פעמים באשר אין מכתב עתי בכל ארצות תבל אשר לא ישמיע יום יום מרדיפות היהודים בארצות האלה, אכן מי ירחם על אחינו האומללים הנרדפים על צואריהם מיד שני העמים האלה האכזרים ופראים אלף פעמים יותר מהתוגרמים? ומי הוא זה אשר יעמד בעדינו? ומי יודע אם לא התעוררו איזה ממשלות לצעק חמס על הפראים האלה בעד תועבותיהם, אם לא כבר נמחה שם ישראל בארצות

האלה י) ומתי יונח לישראל מידי הרשעים האלה הנופלים מחיתו טרף האוכלים אותם בכל פה ? אל אלהים ד׳ הוא יודע !

הנוצרים אשר ראו את לחצם וענים הנורא ואין לאל ידם לחלץ נפשם מצרה, פנו אל ממשלת רוסיא לבקש עזרה, והכהן הראשי לנוצרים בירושלים ערך מכתב בקשה אל אספת הכהנים הגדולים [סינאדע] ברוסיא כי יהיה בעזרתם, והקיסר ניקאלאי אשר מצא מקום לגבות את חובו כי חשב את נפשו כאבי הנוצרים האומללים בתוגרמה, מהר למלאות שאלתם וידרש מאת השולטאן להשיב להנוצרים היונים את זכיותיהם כמקדם, והשולטאן נתן צו למלאות בקשת קיסר רוסיא. אולם על דברת סופרי הרוסים צוה בסתר לשר הפלך אשר בירושלים לבלתי מלאות פקודתו, איך שיהיה זאת ידענו נאמנה כי כל הבטחות השולטאן נשארו רק בספר החקים ולא יצאו לאור באשמת פקידיו הרודים בעם בממשלה בלתי מוגבלה, ולא ימלאו פקודות הממשלה למען מלאת הות נפשם, וכן היתה גם אחרית הפקודה הזאת כי בית תפלה הגדול Виѳлеемскій храмъ נשאר בידי הצרפתים הקאטאליקים אשר גרשו את כהני הנוצרים היונים מבית התפלה הזה עוד לפני מאה שנה, וכל העת ההיא עמדו שומרים צרפתים פתח הבית.... ויהי כאשר נודע הדבר לממשלת רוסיא, עלה עשן באף הקיסר ניקאלאי וישלח את הנסיך מענשיקאוו לקאנסטאנטינאפאל בתור מלאך רוסיא לדרוש עלבון עמו ואמונתו מיד מושל תוגרמה.

ויהי כאשר נודע הדבר כי ציר רוסיא בא במלאכות הקיסר לבירת תוגרמה, נקהלו הנוצרים אשר חכו על בואו בכליון עינים ואשר דמו כי מלאך מרום שלח להם להצילם מכף עוכרי דתם ואמונתם, ויבואו ויתקבצו קהל גדול סביב בית מענשיקאוו — אשר נועד לו לשבת בחצר השולטן — לקבל את פני מלאך מושיעם.

בשנת 1853 בששה עשר לירח פעברואר היום הנועד לביאת מענשיקאוו, התאספו המון עם רב מהנוצרים יושבי קאנסטאנטינאפאל וימלאו את הרחובות משפת הים עד בית הקונזול הרוסי עד אפס מקום, וישירו ויתהוללו מטוב לב, ופתאום נראתה אנית הקיטור הנושאת עליה את השר, ופיות המון כלי תותח נפתחו כרגע וירעימו בקול שאון והמולה נוראה לכבוד האורח הבא, וכלם רצו לקבל את פניו בברכת שלום ויקראו אחריו בקול: הידד! אורא! עד כי תרדה הארץ לקולם. ומענשיקאוו עזב את אנית הקטור וישב בעגלת צב לעשות דרכו לבית מלאך רוסיא, וכל ההמון הגדול הזה רדפו אחרי מרכבתו ויקיפוהו מכל עבריו, רבים מהם ברכוהו בעוד אשר

י) הודות לאל המונן לאדם דעת כי בסערביע כבר יחל להאיר אור גם [illegible] ישראל בימים האלה (הערת המביא לבית הדפוס והמגיה) א.צ.ב.

Digitized by Google

דמעותיהם נזלו על לחייהם, וממקור לבבם שפכו שיח כי יצלח בדרכו אשר הוא הולך להושיעם ממצוקותיהם ולהעמיד במרחב רגלם, וגם אחרי בואו למחוז חפצו הקיפו עליו את הבית ויעמדו בחוץ כמסמרות נטועים ולא יכלו למוש ממקומם משמחה ומתמהון לבב, ולא ידעו בנפשם מה? . . .

הבשורה מביאת מענשיקאוו עד חצר השולטן הגיעה, ויוחל עליו לשמוע מפיו מטרת בואו, הנסיך מענשיקאוו בשם קיסר רוסיא הוכיח את השולטן על אשר לא מלא את הבטחתו, וידרוש ממנו למלא את פקודותיו והבטחותיו הראשונות ולתת ערובה בטוחה כי ישמור למלא הבטחותיו לטובת הנוצרים היונים העומדים תחת מחסה ממשלת רוסיא גם לימים הבאים, וכי יתן להם הרשיון לבנות בתי תפלה חדשים בכל אשר תאוה נפשם, וגם יתן להם כר נרחב בסביבות ירושלים לבנות להם בית תפלה ובית חולים לעניי הנוצרים הבאים להשתחות על קבר משיחם, אפס ממשלת תוגרמה השיבה את פני ציר רוסיא ריקם בידעה כי יש לה על מי לסמוך, וכראות מענשיקאוו כי ידיו לא עשו תושיה וכל שכר לא היה לו בעמלו להפיק רצון שולחו וישב לארצו רוסיה.

כראות השולטן כי נבאש בממשלת רוסיא שכנתו ויבקש עזרה מצרפת ובריטניא אם תקרא עליו רוסיא מלחמה, ותקותו נמלאה ותשועת צרפת ובריטניא לא אחרה לבוא, וחיש קל הגיחו באניותיהם במערכות מלחמה לעמוד הכן לעזרת תוגרמה, וכראות קיסר רוסיא כי ממשלת תוגרמה השיבה את פני שאלתו ריקם, ותקותו להושיע את אחיו בני אמונתו נכזבה, מצא לו עת נכונה לקרוא מלחמה על תוגרמה, ובראותו כי אניות צרפת ובריטניא ועמהן חיל סרדיניא עזבו כבר את מקומן ועומדות הכן למלחמה, מהר ויצו לבני חילו [1853] להתנפל על כל חבל הארץ אשר על פני הדאנוי הנשען על גבול רוסיא, ובעשרים לחדש אקטאבר בשנה ההיא הודיע לכל ממלכות איירופא כי מלחמה לו בתוגרמה, וסגן האדמיראל נאחימאוו קבל פקודה מאת הממשלה לצאת בראש חיל האניות מסעוואסטאפאל לשמור עקבות האויב על חפי הים בין קרים ואנאטאליען, וטרם עזב נאחימאוו את סעוואסטאפאל צוה לכל פקידי חיל הים לבל יתגרו מלחמה ראשונה בפגשם באניות האויב ולא ירימו גם נס מלחמה כי אם ללחום מלחמת מגן אם יתגרה בם האויב.

בעשתי עשר לירח אקטאבר בבקר השכם עזבו אניות רוסיא את חוף סעוואסטאפאל בהשקט ובטחה, וכל אנשי העיר למגדול ועד קטן התאספו לראות בעזוב צי־ים השחור את החוף ולברך את חיל האניות כי ינצחו את אויביהם שונאי דתם. ביום ההוא התחולל סער נורא וישם את הים כמרקחה, ואם אמנם בכל חדשי החורף ישורר רוח צפון עז והימים ימי ענן וערפל, אך בעת ההיא הוסיף הרוח להכות בים גלים ומשברי

Digitized by Google

[illegible] בספף קצף נורא כאלו יעמד גם הוא מנגד לבלתי שפוך דם אדם, [illegible] נאחימאוו לא שם זאת על לבו ויוד היכה, הסער לא קם לדממה [illegible] הוא ואנשי חילו סבלו בחכמה את כל אשר נפל עליהם, ולא הביט גם על הבין הנשם השוטף ברעש ויחזק במשמרתו לשמור עקבות אניות התוגרמים אשר ידע כי נכונות הנה לבוא ללכוד את המבצר [illegible] כיד החוסים אשר שמו מבטחם בו, באשר העיר תהיא [illegible] להוריד שמה את צבאותיהם על היבשה ולהכין את כל [illegible] המלחמה — וביחוד לעורר מרד בין ילידי קו־קז יושבי ההרים כי [illegible] פני ממשלת רוסיא, ויהי כבוא נאחימאוו למחוז חפצו פגש באניות [illegible] היה נבוך מאד כי לא ידע מה לעשות אם ללחום או לחדול, [illegible] היא עוד לא קבל פקודת הממשלה כי מלחמה לה בתוגרמה [illegible] הקרא כי הוא יצא מסעוואסטאפאל בי״א אקטאבר ואחרי תשעה [illegible] הפקודה] וכן עמד משמים עד 1 נאוועמבר, ואז חרים על [illegible] מלחמה ויברך את כל הצבא ויעורר את רוחם כי לא יתרפו [illegible] בעת ההיא עזב גם צי תוגרמה את מקומו לצאת למלחמה,

שלשת ימים עברו וצי תוגרמה עוד לא נראה על הים, [illegible] החמישי לירח נאוועמבר בשעה העשתי עשרה בבקר נשמע [illegible] תותח, ונאחימאוו דמה בלבו כי קארנילאוו פגש באניות התוגרמה [illegible] הוא נלחם אתן, וימהר ויערוך את חילו במערכות מלחמה ויעזוב [illegible] מקומו ללכת אל המקום אשר משם נשמע קול המורים למען [illegible] קארנילאוו לעזור לו, ובשעה העשירית בערב יום ההוא פגש את [illegible] אשר סבב באניותיו את כל חפי תוגרמה ולא מצא את האויב, [illegible] אנית הקטור „וולאדימיר‟ להוריע זאת לנאחימאוו, ובדרך [illegible] כהאניה „באתרי‟ אשר יצאה ממצרים לעזרת תוגרמה [illegible] מלחמה אשר ארכה כשלש שעות עד אשר הצליח לקארנילאוו [illegible] את אנית האויב אחרי אשר נהרג פקיד האניה, ויורידו את [illegible] האניה לאות כי נתנו את נפשם לשבי בידי הרוסים, וקארנילאוו [illegible] את אנית האויב ואת כל שללה להוליכן לסעוואסטאפאל, אך [illegible] עוד לא עזב את מקומו, וכבראשונה עמד כצור בלב ים [illegible] אל כל סער אשר סָער להפיצו, ובשמיני לירח ההוא נאלץ [illegible] מאניותיו לסעוואסטאפאל לתקנן מפני הפרץ הרחב אשר פרץ [illegible] ותחת פקודתו נשארו רק שלש אניות גדולות, ויהי כאשר [illegible] תוגרמה בשבע אניות מלחמה ממדרגה השניה ושתי אניות [illegible] חוף סינאפ תחת מחסה שש סוללות, ויוחל עד אשר [illegible] הראשון מאניות האויב, וימהר להתנפל עליהן כדוב שכול [illegible] מאד בין אניות רוסיא ותוגרמה עד אשר הכניען [illegible]

Digitized by Google

ויקח את אחד מפקידי התוגרמים אסמאן פאשא בשבי אשר הוליכו אחרי המלחמה לסעוואסאפאל, וביחוד הצטיינו שתי האניות הגדולות „הקיסרית מאריא, פאריז׳ אשר היו מלאות כלי מלחמה לרוב, אפס התוגרמים השתדלו בכל שארית כחם להרוס את שתי האניות האלה וימטירו עליהן מבול כדורי אש עד אשר חשבו להשבר, אכן הרוסים עמדו על נפשם ולא נתנו להאויב לכלות בם את כל כלי זעמו ויצילו את האניות אשר היו בסכנה עצומה, ועוד ביום ההוא בשעה השלישית אחרי חצות היום כבר כלתה המלחמה על חוף סינאפ, החומות והמצודות נהרסו כמעט עד היסוד ורבות מאניות האויב עלו בלהב אש או נשברו מרעם הכדורים וכל חפצי המלחמה היו לבז, או התוגרמים בעצמם השליכם במצולות ים בתקותם להציל את האניות הבוערות באש, אפס לאסונם לא הועילו מאומה, כי כאשר הגיעה התבערה עד חדרי אבק השריפה בירכתי האניות התפוצצו לרסיסים במרום האויר ויכסו את כל העיר באש וענן עשן, והרוח עוד עזר לרעה להפיץ את לפידי האש בכל קצות העיר ואין מכבה, יען כל יושבי העיר עזבוה עוד טרם פרצה המלחמה וינוסו על נפשם על ההרים והגבעות אשר סביבותיה ועמם גם שרי ופקידי העיר, וכראות חיל המצודה כי אין כל תקוה להציל את העיר מלבת אש וכי גם פקידי העיר נסו, וישאו את רגליהם גם המה להמלט על נפשם, ויעזבו את העיר שוממה, וכחצות הלילה עלתה כל העיר באש, ורק בחלק העיר אשר שם ישבו הנוצרים — על דברת סופרי הרוסים — לא נגעה האש לרעה, ובלעדי החלק ההוא נשאר מכל העיר רק תל שממה. הנה כי כן האירה ההצלחה פניה אל הרוסים בראשית המלחמה, ותתן עוז בידם להרוס את המבצר סינאפ עד היסוד ולהשמיד את אניות האויב, וכאלף איש מחיל תוגרמה אבדו חייהם במלחמה הזאת, ותועיל עוד להותם לבל יוכלו להפיק חפצם עוד להושיב את צבאותיהם על חפי רוסיא בקו־קז, יען אבדו עיר משגבם.

השמועה הרעה ממפלת תוגרמה על חוף סינאפ עשתה לה כנפים בכל מרחבי טירקיי ויחרדו, וחיל רוסיא אשר יצאו מהמלחמה הזאת כגבורים עזבו את מקומם וישובו לסעוואסטאפאל בהמון חוגג, וכל יושבי העיר קדמו את פני אנשי הצבא בתרועה וקול שמחה, ומכל קצות רוסיא הגיעו מכתבי תודה וברכה לנאחימאוו וביניהם שירי גבורים רבים אשר השמיעו גבורתו, וגם הקיסר עצמו הראה לו אות תודה ממעמקי לבבו, יען בנצחונו זה הראה לדעת לכל יושבי תבל כי מצד צי־ים השחור טוב הוא ויש לאל ידו לדבר את אויביו בשער.

נצחון נאחימאוו נשמע חיש קל בהצרות מלכי איירופא וירע הדבר בעיניהם וביחוד לא ערבה השמועה הזאת לאזני צרפת ובריטניא, בראשונה לא האמינו למשמע אזניהם וישלחו צירים קלים באניות קטור

לסינאפ לראות בעיניהם אם אמת הדבר, ואניות צרפת ובריטניא אשר הלכו הלוך ושוב ויביאו לארצם שמועות לא טובות כי מצאו שמה באמת רק חרבות שוממות במקום העיר הבצורה ההיא ואניות נשברות ונשרפות על חפיה ויחר להם מאד, ולא ארכו הימים נתנו צו לפקידי אניותיהם לעזוב את מקומם להגיח אל הים השחור, ואל ממשלת רוסיא שלחו להגיד כי תסגור אניותיה על מקומן ולא תרהיבנה עוז בנפשן להֵראות על הים ולבל תעמודנה להגן על מבצריה על חפי ים השחור, ועוד יותר הרעיש לב מלכי הברית כי גם המבצר החזק „קארס" נפל בידי הרוסים בלי כל מלחמה כמעט יען פקידי תוגרמה עשו את מלאכתם רמיה.

במדה אשר הלכו הרוסים הלוך וחזק בקו־קז, ירדה הצלחתם מעבר לנהר דונאי, ששה שבועות עמדו על חוף הנהר עד אשר הצליחו לעבור בו אחרי תלאות נוראות והרג רב בחיל הצבא, ויהי כאשר קרבו בעשירי לירח יוני 1854 אל המבצר סיליסטרא ללכדהו ברעם ורעש, פתאום קבלו פקודה נמרצה לשוב אחור לרוסיא, שרי הצבא וכל פקידי החיל השתוממו מאד על הפקודה הנמהרה הזאת בעוד אשר דמו לבלוע את המבצר כבכורה בטרם קיץ, ובדאבון לב נאלצו לשוב אחור מהרה קל ולעבור גם את הדאנוי. ע"פ דברת פקידי החיל אשר שבו משם היתה הסבה להפקודה ההיא כי נודע להם אשר בדעת מלכי הברית לתת לפניהם מכשול לבל יוכלו לשוב ולעבור את הנהר ולהסב את המלחמה גם מאחריהם, ואם אמנם הדבר קרוב לאמת, בכל זאת כמום הדבר עוד היום ואיש אין לגלות המסכה הנסוכה על הדבר הזה.

ברגע אשר באה הפקודה לחיל הצרים על סיליסטרא מהרו לשוב בדרך אשר באו בה, מובן מאליו כי התוגרמים עמדו לשטן להם על דרכם ויזנבו את הנחשלים אחריהם, וכאשר התגרו הרוסים בצבא תוגרמה אשר גדרו להם הדרך על יד המבצר „אראב — טאביאסי" הִכו מכה רבה, ואחרי הטון תלאות הצליח להם לעבור את הדאנוי בשנים עשר לחדש ההוא, ובהחפזם לעזוב אדמת האויב לא יכלו עוד לאסוף את חלליהם ולקחת אתם את החולים והפצועים, ובעברם דרך רומעניען לא מצאו גם שמה רוב נחת מהפראים האכזרים מושלי הארץ ההיא עד בואם עד גבול רוסיא וינוחו בנוף בעסאראביען וראש אחד מהם הלך לנוף חערסאן לנוח מעט מעמל הדרך הרב, וחלק קטן מהם נשאר על גבול עסטררייך אונגארען, עד אשר קבלו פקודה ללכת לסעוואסטאפאל.

יודעי מלחמה ברוסיא ידעו היטיב כי בדעת צבאות מלכי הברית להתנפל בגבולות ארצם, אך לא ידעו לכון את המקום אשר יבחרו עליו חרבם, יודעי מדינה בפעטערבורג החליטו כי מלכי הברית [illegible] על קו־קז באשר נקל להם להפיח רוח מרד בלב יושבי [illegible]

Digitized by Google

חשבו כי בדעתם רק להגר בם על חפי ים השחור, למען הסב עיני הרוסים ובין כה וכה יחדרו בים הבלטי להחריד את עיר הבירה, עד כי לא ידעו הרוסים מה לעשות, ולפי הנראה חשב כן גם הקיסר באשר בצרו מאד את מבצרי ים הבלטי ויסהרו להניח טארפעדין בעמקי חפי הים לפוצץ את אניות האויב, והדבר הזה היה להרוסים למוקש כי לא חשו לבצר את חפי קרים, ולא העמידו שם צבא רב אשר יוכלו להתחרות את האויב, ואם אמנם חשב מענשיקאָוו בחכמתו ויכון לדעת האויב ויעץ עצה נכונה מה לעשות, אך מאת ד׳ היתה זאת לסכל עצתו הטובה למען הביא על ארצנו רעה אשר כמוה לא נהיתה זה שנות מאות.

ואלה דברי המכתב אשר כתב מענשיקאָוו להקיסר בכ״ט יוני 1854 עוד טרם פרצה המלחמה, וז״ל:

„על פי מכתב הוד מלכותך אלי מן 18 לחדש זה, חובה עלי להציע את דעתי בנוגע למצב קרים כעת איך להגן עליה מחכת האויב, לפי דעתי יתנפל האויב ראשונה על פעאָראסיע ומשם ישתדל להגיח עד לשוּדים הקערטשי, או אולי גם לבוא על היבשה בין יעוופאטאריע וסעוואסטאפאל למען תהי לאל ידו להתנפל אחרי כן על האחרונה מצד היבשה, יען סעוואסטאפאל הִנֵּה הסבה הראשית אשר אודותה קראנו מלחמה, ובנוגע לשלשה מקומות האלה הנני לחות דעתי:

פעאָראסיע איננה מקום מוכשר להאויב להתחזק בה, יען אין בה חוף טוב למצב אניות מלחמה, ומהנוגע לעצם העיר יוכל להיות כי ילכדוה ברעש מלחמה, בתנאי אם מספר צבאותיהם יגדל מצבאותינו, ואחרי כל אלה יכבד עליהם מאד להגן עליה מחמת צבאותינו אשר ילחמו עליה מעל ראשי הגבעות אשר סביבותיה, נוסף על זה יחסר להם מים לכל הצבא כאשר גם עתה מעט הוא לצבאותינו, ורחוק להחליט כי ילכדו את פעאראסיע רק למען יוכלו אחרי כן לבוא לסעוואסטאפאל דרך היבשה, באשר הכבד עליהם הדרך לרחב כל חצי האי מחסר סוסים וצרכי מלחמה אחרים, ולסכן את נפשם באופן כזה אשר אם לא ינצחו במלחמה לא ישאר מהם שריד ופליט כי לא יוכלו לשוב עוד לאניותיהם לא אאמין כי יעשו זאת, אשר על כן נקל להחליט כי אם ילכדו את פעאראסיע אז ישתדלו להתנפל על אראבאט להרוס ולאבד את עגלותינו המביאות לנו צרכי מלחמה משם, אפס ללכוד את המבצר ההוא — הנחוץ מאד לבצר אותו — לא יצליחו בלי מלחמה כבדה, ובלי ספק יותר טוב הוא להם ללכוד את קערטש למען יפריעו את אניותינו מלכת על חפי ים האזאווי, אפס להגיע למטרה הזאת יש להם מכשולים רבים על דרכם, ראשית דבר אם יאמרו ללכת מפעאראסיע לקערטש אף אם יצלחו ללכוד את הראשונה אשר אמנם גם בזה אספוק מאד, אז עליהם להלחם בעד כל שעל עפר אשר ילכדו במרחק

Digitized by Google

80 וויערסט בעוד אשר אניותיהם תעמודנה בפעאדאסיע ולא תוכלנה לבוא לעזרתם, ואספוק מאד אם ימצא שר צבא אשר יסכן את נפשו ללכת בדרך מסוכנה כזאת, וזאת שנית כי כבד מאד להביא צבא רב בשערי קערטש מאפס מקום להכילם, וזאת תהיה לנו לישועה כי יקל עלינו להגן עליה מפני צבא מעט, ומה גם כי הדבר הזה לא יוכל לצאת אל הפועל טרם יעברו עוד ששה שבועות מהיום הזה, וא״כ תהיה זאת בחצי חדש אויגוסט ובעת ההיא כבר יעמוד אויר המקום לשטן להם.

והנה להגן על קערטש ופעאדאסיע הנני נשען על גבורת שר הצבא חאמוטאָוו כי ידיח את האויב ממקומו, ובכל זאת לא אוכל להסתיר פחדתי כי אחרי כל אלה אף אם לא יצלח האויב במלחמה בכל זאת תהיה לאל ידו להפריע את אניותינו מלשוט על פני ים האזאווי, אפס להפריעו לבל יגיע למטרה הזאת נחוץ מאד לשפוך סוללות על חוף יעניקאלע וכנגדו גם על חוף טאמאן אשר בקצה גבול אזיא, ומלבד כי על ידי זה נוכל להגן על לשון הים לבל יחדור לים האזאווי, עוד תועלת משנה תצא לנו מזה כי אניות סוחר לא תפחדנה עוד להביא לנו אוכל וכל צרכי מלחמה דרך רצועת־ים הזאת, ולתכלית זאת צויתי לחאמוטאָוו להביא נשק חיל הים מאשדות נהר דאָן לקרים אשר לא יכלנו להביאם עד היום.

מהנוגע לסעוואַסטאָפאָל, רחוק להאמין כי יבואו דרך פערעקאפ, ויותר נקל להאמין כי יבואו לאיוופאטאריע ויתבצרו בה, ושם יהיה להם המרכז להגיע למטרתם הראשי להרוס את סעוואַסטאפאל וצי־ים השחור, ובלי ספק יריקו כל כחם רק להגיע למטרה הזאת, והנה אף אם יצלח להם ללכוד גם פעאדאסיע וקערטש, אכן אם נתור לבקש ולמצוא חשבון אם אמנם תצמח לנו מזה רעה גדולה בכל זאת עוד לא אבד נצחונינו מכל וכל בשנה הזאת, כי כאשר השמעתי כבר הנה תהיה להם סעוואסטאפאל המטרה הראשית, אך עוד שאלה אחת לפנינו, מי יודע אם תמצא כעת בידי אויבינו די עצמה ללכוד את העיר הזאת? הן לא יאומן כי יספר כי התוגרמים אשר שלחו צבא רב לאדריאַנאפאָל, וחיל כבד על יד אמער־פאַשא להתבצר בווארנא, יוכלו לשלוח עוד חיל גדול אשר תהיה לאל ידם ללכוד את סעוואסטאָפאָל? — אפס אם ילכדו העסטרייכים את וואלכיי היקר מאד בעיני התוגרמים, אז יוכלו צבאות צרפת ובריטניא במספר חמשים או ששים אלף איש מלבד שארית התוגרמים להדיח באמת מלחמה על קרים.

מספר צבאותינו העומדים פה הכן לקרב הנם עשרים ושנים אלף ושבע מאות רגלי, אלף ומאה ועשרים ושמונה רוכבים, וכארבעת אלפים חיל הרובים [אַרטילעריע] עם ל״ו כלי תותח, ולבד אלה יש לאל ידי לאסוף עוד עד כדי שש מאות קאָזאַקים משומרים חפי הים בתור צבא המאסף.

Digitized by Google

מכל אלה נראה ברור כי במספר הצבא יהיה היתרון להאויב עלינו, וכן יהיה לו היתרון כי יוכל לבחור לו מקום נכון להושיב שמה צבאותיו ולהוליך אותנו שולל לבל נדע המקום אשר יבחר לו.

לפי דעתי לא ידיח האויב עלינו מלחמה מצד הים, ובאשר כי יהיה לו היתרון עלינו בלי ספק יגיח עלינו מצד היבשה, ולרדת מן הים אל היבשה יוכל לבחור לו מקום אצל איוופאטאריע, ומשם ילכו צבאותיו דרך שפת הים עד סעוואסטאָפאָל ולרגלם גם אניותיהם, ואם יהיה להם באמת מחמשים עד ששים אלף איש כאשר אחשוב, אז נקל יהיה להם להושיב חלק מצבאותיהם על גבעת הערסאנעס, ואם לא יתחרו להלחם על סעוואסטאָפאָל, למצער יחלישו את כחנו בזה כי נאָלץ להשאיר חלק מצבאותינו לשמור את העיר.

על פי הדברים האלה נחוץ מאד להעמיד עוד מחנה אחת ובראשה חיל הרובים בצפון קרים למען השות מספר צבאותינו עם מספר צבא האויב למען נוכל לעמוד נגדם אם יתנפלו עלינו פתאום, ומהנוגע לסעוואסטאָפאָל די לה בעת במבצריה לעמוד בקשרי מלחמה, אכן אם ידיחו עלינו מלחמה גדולה לכל חקתה ומשפטה אז מעטים המה האמצעים אשר בידינו להגן עליה, ואף אם תהיה לאל יד האמוטאָוו לשלוח אלי לעזרה חלק מצבאותיו, גם אז אספוק מאד אם יוכלו לבוא אלי לעת מועד כאשר עליהם לעבור מרחק רב יותר משתי מאות וויערסט.

מהנוגע לנו, הננו נכונים להגן על ארצנו רוסיא הקדושה בכל לב ונפש, כל אחד מאתנו ימלא חובתו באמונה כחוק עבדים נאמנים למלכם ובנים אוהבים ארץ מולדתם, אפס על זאת ידאב לבנו כי במלחמה הזאת עלינו לעמוד מול פני שני עמים אשר בכל לב חפצנו לחדול ממלחמה כזאת.

דברי אלה אשר דברתי בזה אחשוב לחובה להציעם לפני הוד מלכותו למען ישים לבו עליהם׳.

סעוואסטאָפאָל 19 יוני 1854, מענשיקאָוו.

מלבד המכתב הזה כתב עוד איזה מכתבים להקיסר במשך הקיץ ההוא, אפס לדאבון לב כל עם רוסיא לא חדש מענשיקאָוו לטובת סעוואס־טאָפאָל מאומה לבצר אותה מצד היבשה, והעיר נשארה בלי מחסה עד הרגע האחרון לביאת צבא מלכי הברית קרוב אל העיר אשר באמת התפלאו על זאת יודעי מלחמה, מדוע לא באו צבאות האויב אל העיר כמבוא עיר מבוקעה בעוד אשר יכלו לעשות זאת על נקלה? ואך לשוא הביאו אותה במצור ימים רבים לאבד זמן והון רב ולשפוך דמי רבבות גבוריהם כמים, וקשה להאמין כי לא ידעו כי פתוחה העיר מצד היבשה. והנה רבים יאשימו את מענשיקאָוו על אשר דבר קשות את הסולטאן ולא חלק לו כבוד כראוי לו ויתגאה מאד בעיני התוגרמים להתחרות בם למען הביא אותם

Digitized by Google

בקשרי בלחמה עם רוסיא, יען ישב ימים רבים בלי משרה נכבדה ויקו להתעלות על ידי המלחמה, ואמנם קצפו התוגרמים ולא אבו לקבל את התנאים אשר הציע לפניהם, ועל אמתת הדבר הזה יעידו כל סופרי קורות המלחמה וגם הרוסים עצמם, אבל תחת זאת עליו היה למצער להראות חכמתו וגבורתו במלחמה; ופאסקעוויץ אשר ידע מכל הנעשה הגיד מראש כי מלחמה לנו בחצי איירופא, וגם ידע כי מלכי הבריח לוטשים עיניהם על קרים וצי ים השחור, וע״כ התנגד להמלחמה בכל כח לבו וגם השיא אשם על ראש מענשיקאָוו בהיותו בפעטערסבורג, כאשר התאונן מענשיקאָוו עצמו במכתבו לגאָרטשאקאָוו [1], כי נפשו יודעת מאד כי במקום גבוה לא ימצאו נחת במעשיו ולבו ינבא לו כי פקודתו יקח אחר — כאשר היה כן באמת — ובכל זאת לא התעורר לעשות נפלאות.

ופאסקעוויטש אשר התנגד להמלחמה הזאת בכלל, כתב לגאָרטשאַקאָוו ראש שרי צבאות הדאנוי [7 אָקטאָבר 1854], ובתוך דבריו דבר דברים יורדים חדרי בטן על מענשיקאָוו על אשר התגר מלחמה את צבאות מלכי הבריח ולא בסתר דבר כי לפי דעתו אבדה סעוואסטאָפאָל וצי ים השחור [2], ואם אמנם גם הוא הפריז על המדה מעט בחרדו כל היום מפני תנופת יד עסטרייך, ולתכלית זאת אסף כשתי מאות אלף איש בפאָלין ופאָדאָליען לשמור הארץ ההיא, וגם כאשר ראה אחרי כן כי צבאות מלכי הבריח באו לקרים וגאָרטשאקאָוו שלח למענשיקאָוו חיל עוזר חרה אפו בו עד להשחית, באמרו: כי הסכנה מצד עסטרייך גדולה מפחד [illegible] בקרים, אכן מי יודע, יוכל להיות, כי אם לא השתדל באמת לגדור [illegible] הרעה ההוא, אז אולי יצאה עסטרייך ממעמד הבינים, בראותה כי [illegible] פולין ופאדאָלין פתוחות לפניה, וגאָרטשאקאָוו אשר אבה גם היא [illegible] לו שם בגבורים במלחמה הזאת, התאמין בכל עז למהר לעבור את [illegible] וללכוד את המבצר סיליסטרא בסערת מלחמה, וזאת נראה [illegible] מכתביו להקיסר, ובין כה וכה פחד על נפשו פן יצי[illegible] פאסקעוויטש פתאום לשוב ולעבור את הדאנוי או גם לעזוב את [illegible] וע״כ מהר להפיק זממו טרם השיג פקודה ממקום גבוה [illegible] באמת כי ביום אשר עבר את הדאנוי קבל מכתב [illegible] ולעבור את הדאנוי, וכן נראה ברור מכל מעשי [illegible] לרומעניען כי השתדל בכל עז להרחיק את צבאותיו [illegible] על כן היו כל שרי הצבא נבוכים ולא ידעו מה לעשות [illegible]

[1] [illegible] 1875 T. 2.
[2] [illegible] קי 666.

כאשר קבלו הפקודה פתאום לעזוב גם את רומעניען, והדבר הזה הרפה את ידיהם כמעט.

אחת ממפעלות גארטשאקאוו לחזק רוח הלוחמים, היא בלי ספק, השירה אשר כתב בשלשה עשר לחדש מארץ בהיותו במאטצין, אשר ישירו בני הצבא בצאתם לקראת נשק, ביום אשר היה נכון לעבור את הדאנוי. השירה הזאת שלח לשר המלחמה בפעטערסבורג למען ישים עינו עליה, ואם תמצא חן בעיניו יגיש אותה להוד הקיסר אשר יתן תעודתו עליה,

ואלה דברי השירה ככתבה וכלשונה.

Жизни тотъ одинъ достоинъ
Кто на смерть всегда готовъ!
Православный русскій воинъ,
Не считая, бьетъ враговъ!

Что французы, англичане?
Что турецкій глупый строй?
Выходите, басурмане,
Вызываемъ васъ на бой!

Кровопійцы православныхъ!
Богъ накажетъ васъ чрезъ насъ.
Покровители поганыхъ!
Вѣчны стыдъ и срамъ на васъ.

За царя и за россію
Мы готовы умирать;
За царя и россію
Будемъ васъ на штыкъ сажать!

Чувства мужества намъ сродны
Не страшна намъ смерть въ бояхъ;
Богу храбрые угодны —
Имъ награда въ небесахъ!

השירה הזאת מצאה חן מאד גם בעיני הקיסר ויצו כרגע להדפיסה על ספרי הזמרה [נאָטען], ואקוה כי המתחקים על שרשי המלחמה ההיא ימצאו בה חפץ . . . . . .

Digitized by Google

באחד לחדש סעפטעמבער 1854 בשעה התשיעית בבקר נראו בסעוואַסטאָפּאָל מִמרחק שתי אניות באות ואחריהן ענן עשן עולה השמימה מהמון אניות הקטור, שר הגדוד מענשיקאָוו שלח לראות מה הדבר, ובשעה הששית בערב נודע לו כי מאה אניות קרב הולכות לסעוואַסטאָפּאָל, ואחרי כן בא רץ להגיד כי עצום מאד חיל האויב ולאניותיהם אין מספר, ובאמת נראה ממרחק כמו עיר גדולה והמון ארבות עשן מבתי חרושת המעשה הולכת לעמת סעוואַסטאָפּאָל, כל הכבודה הזאת היתה צי מלכי הברית, מספר האניות היו 389 ועליהן חיל שלשת המלכים, צרפת, בריטניא, ותוגרמה, וביחד היו 63000 איש מִלחמה רגלים ופרשים, ותחרד כל העיר.

בחצי השעה התשיעית בערב יום ההוא נודע בעיר כי צי האויב עומד על עוגנו Якорь בלב ים לנוח מעט מעמל הדרך.

בעת ההיא היו צבאות רוסיא מפוזר ומפורד בכל חצי האי קרים במספר 38000 איש עד אשר לא יכול מענשיקאָוו לאסוף רק ל"ה אלף איש סביב סעוואַסטאָפּאָל, ואף כי כבר השמיעו מכתבי עתים בחו"ל כי מגמת פני מלכי הברית לצור על קרים, בכל זאת לא נתנו הרוסים אמון בידיעות האלה ולא התעתדו למלחמה בסעוואַסטאָפּאָל, ואמנם רחוק היה מלהאמין כי יבואו באניותיהם בירחי התורף בים השחור הזועף בקצף בימים ההם, ועל כן לא הצטידו בצרכי מלחמה, ופתאום הגיעה השמועה למענשיקאָוו כי צבאות הברית ירדו מן הים על היבשה אצל איוופאטאריע הרחוקה מסע שלש שעות על הים מסעוואַסטאָפּאָל, הבשורה הפתאומית הזאת העירה את כל יושבי קרים משנתם, ומענשיקאָוו אשר היה נבוך מאד ולא ידע מה לעשות בחילו הקטן מול צבאות האויב הנורא, הודיע זאת ע"י טעלעגראַמּמאַ להנסיך גאָרטשאַקאָוו אשר ישב אז בקעשענוב ויבקש ממנו לשלוח לו עזרה, וגאָרטשאַקאָוו לא חכה עד אשר יקבל פקודת הממשלה על זאת וישלח לו מחנה חיל רגלי לקרים, ובין כה וכה הספיקו צבאות האויב לרדת מעל אניותיהם בלי כל שטן ומפריע מצד הרוסים, ומענשיקאָוו אשר ישב בחבוק ידים בעת ההיא שלח את כל חילו על יד הנחל אַלמאַ Альма לעצור בעד צבאות האויב לבל יגיחו לסעוואַסטאָפּאָל דרך היבשה.

בשני לירח סעפטעמבער בעלות השחר קרבו אניות מלכי הברית ויעמדו נגד המבצר הישן במרחק 14 וויערסט מאיוופאטאריע, ובבקר בשעה השביעית החלו להוריד את צבאותיהם בצנות וסירות דוגה מעל אניותיהם על היבשה, ועד ערב יום ההוא כבר הספיקו להוריד 45000 איש [illegible] בלי תותח, ובלי שאון ורעש מלחמה באו לאיוופאטאריע כמבוא [illegible] ויתבצרו בה, כי לא נמצאו מהרוסים רק מאתים איש [illegible] אשר עזבו את העיר בראותם את חיל האויב וילכו [illegible] רבים מתושבי העיר, וכמעט לא נותר איש בעיר, [illegible]

Digitized by Google

ללכת נפלו שבי בידי צבאות הברית, ובין השבוים היו גם פקידי העיר ורופא אחד. ובשביעי לירח ההוא הורידו מהאניות את כל צרכי המלחמה ושארית הצבא, ואיש לא עמד לשטן להם לא על הים ולא על היבשה, ורק עשן ענן אש נראה מסביב למחנה האויב אשר הציתו הקאזאקין קלי המרוץ בבל המגרנות ואוצרות בר למען הכרית אכל מפי האויב, ובין כה וכה נאספו כל גדודי הרוסים מכל חצי האי קרים ויתיצבו על שפת נחל אלמא משמאלו על רוכסי ההרים אשר לרגלם ישטוף הנחל את מימיו אל תוך הים, מרחב שדה המלהמה אשר בחרו להם היה שמונה וויערסט.

חיש קל קרבו שתי המחנות בעלי הריב עד אשר יכלו לראות איש את רעהו על נקלה, ורק הנחל אלמא הפריד ביניהן, שעות אחדות טרם התנגשו שתי המחנות נראה מגדל גבוה על אחת הגבעות בתוך מחנה הרוסים ועליו עמדו אנשים מספר, המגדל הזה נבנה לפי שעה בעד ראש שרי הצבא אשר משם יכול להשקיף על מחנה האויב ואניותיו, וישתדל להביט בעין חודרת על צבאותיהם אשר היו פי שנים מצבאותיו, ולא רחוק מן המגדל עמד גם אהל צר למענו, כל היום ההוא עמדו שתי המחנות כשני חשיפי עזים ולא התעוררו למלחמה, הרוסים פחדו להתגרות במלחמת תגרה, וצבאות הברית עוד לא הכינו כל צרכי המלחמה בסדר ומשטר נכון.

היום רד ויאת לילה, ליל נורא ואיום, דומית מות שוררת על פני כל הככר, ורק קול נחרת איש או מצהלות סוס השבית לפעמים את הדומיה, מדורות אש ועצים הרבה הכינו הרוסים לגרש מעט חשכת הלילה, וגם מרחוק נראה אור בהיר מאניות מלכי הברית אשר עמדו לא הרחק מן החוף, ורק בלב אנשי החיל במחנה הרוסים היה חשך ואפלה, איש איש חרד על נפשו מיום הבא להתיצב נגד האויב הגדול, ולא אחד מהם דמה בנפשו כי היום הבא יהיה לו האחרון על עפר ובכן לא לבם הלך להאיר חשכת הלילה, לא הרחק ממחנה הרוסים נמצא כפר שמם אשר תושביו עזבוהו ורק קול נבחת כלבים רעבים נשמע משם ומעטים מהרוסים הלכו שמה ללון הלילה, וכן חלף עבר הלילה הנורא הזה אשר היה גם האחרון לאלפי איש משתי המחנות.

השחר טרם עלה, והנה נשמע רעם כלי קלע מאניות הצרפתים לאות אשמורת הלילה Зоръ, ואחריהם נשמע גם קול המנגנים מחיל בריטניא, וגם במחנה הרוסים שוררו את התפלה הידועה „מהלל שם אלהים בציון" התפלה הזאת היתה כדבר בעתו ערוכה נגד צבאות האויב אשר רבו ריב לא להם — לדעת הרוסים — בעד התוגרמים מאמיני מחמד, נגד הרוסים אשר לחמו מלחמת האמונה ואשר גם המה -- הצרפתים והבריטנים — נוצרים כמוהם.

בשמיני לירח סעפטעמבער בבקר השכם פרצה המלחמה בשאון ורעש

Digitized by Google

נרא, צבאות מלכי הברית לחמו כגבורים משכילים הלוך ודחה את הרוסים ממקומם, והרוסים אשר לא נסו לעמוד בקשרי מלחמה זה ימים רבים וגם בלעדי זה נפלו פניהם מאד מפחד האויב, נסו ממערכות המלחמה בלי סדרים כמעט וישובו אחור עד הנחל קאצע וידיהם על ראשם, וישאירו אחריהם ממותי חלל ופצועי מלחמה כששת אלפים איש אשר לא יכלו לקחת אותם בנוסם משדה המערכה, ובין החללים האלה היו כשתי מאות וחמשים פקידי החיל וארבעה משרי הצבא [גענערעלע] אשר אבדו חייהם במלחמת היום הנורא הזה, רבים מהפצועים אשר התגוללו על הארץ נאקו אנקת חלל וישאלו מעט מים להרטיב את לשונם הדבק לחכם ופורש אין להם, מכל עברים נראו כלי נשק מנופצים, גזרי גויות אדם ובהמה אשר צפו בנחלי דם התגוללו כדמן על פני השדה עד כי עלתה צחנתם באף כל עוף השמים אשר באו לקחת חלקם מבשר האדם וקול המולתם התערב בין אנקת החללים אשר התגוללו תחת רקיע השמים בלי מחסה. בערב יום ההוא בשעה השביעית כלתה המלחמה וימין חיל מלכי הברית רוממה.

אחרי כלות המלחמה בלילה ההוא עזבו הרוסים את מקומם וילכו בשתי דרכים לסעוואסטאפאל וגם צבאות הברית בראותם כי אין כל מכשול על דרכם הלכו אחריהם בדרך אחר לעמת סעוואסטאפאל בדעתם לצור עליה משלש רוחותיה, מצד אחד אצל אינקערמאן, ומצד השני אצל בית הנזירים ס"ט געארג ובאלא קלאווא, ומצד השלישי אצל חרבות חערסאנעס, והרוסים לא השתדלו עוד לעצור מרוצתם אחרי מגפת אלמא, ובכן באה העיר במצור.

רבים מפקידי החיל יאשימו את מענשיקאוו על אשר לא התעורר לחזק חומות סעוואסטאפאל מצד היבשה במשך שנה תמימה, ועיניו ולבו היו רק על הים, עליו היה לדעת כי שרי הצבא: גארטשאקאוו, מאללער, קיריאקאוו, קיזמער, אף כי היו אנשים ישרי לב, בכל זאת אין לו לקוות מהם מאומה על שדי קטל. [1]) צבאות רוסיא אשר שבו מהדאנוי היה לו להביאם לקרים בידעו כי בדעת צבאות הברית להתנפל על קרים וראש מבטם סעוואסטאפאל, ומה גם בראותו לא אחת ושתים אניות בריטניא הולכות רצוא ושוב לתור את האי, ששים אלף סאה חטים [כדי שש מאות אלף פוד] הובלו לאיופאטאריע והוא לא ראה, וכבוא צבאות האויב היו להם לשלל, ויכינו להם מזון לארבעה חדשים, על חפי ים השחור במערב חצי האי לא העמיד שומרים מהקאזאקים וחיל הרוכבים הרבים

---

[1]) Сборникъ рукописей изд. государ. наслѣдникъ Цесаревичъ, т. 2, стр. 73-74.

Digitized by Google

אשר היו תחת פקודתו , בשלישי לירח סעפטעמבער לא ידעו עוד בפערעקאפ כי צבאות האויב הנם כבר בקרים , וע״כ נפלו בידי האויב שמונת אלפים הין יין דגן אשר נשלחו מפערעקאפ והוא לא שם על לב , עדרי צאן רבים לקח האויב מהטטרים והוא לא ידע , מנהרות המים [טארפעדען] לא הניח על חפי קרים אשר יכלו לתת מכשול להאויב לבל יקרב אל היבשה , על גבעת מאלאחאוו מפתח סעוואסטאפאל מצד היבשה לא הכין מצרכי מלחמה מאומה עד הרגע האחרון וגם אז רק מנדבת סוחרי העיר בנה שם חומה קטנה עם חמשה תותחים , במלחמת אלמא לא לקח כל חלק , וע״כ היתה מחנהו לשלל , וגם אחרי המלחמה ההיא עזבו צבאותיו את רבצם אשר עמדו על ראשי ההרים המקומות היותר מוכשרים למלחמת מגן וילכו להם לסעוואסטאפאל ובזה פתח את הדרך לצבאות האויב לעלות על ההרים ומשם יכלו ללכת בטח ולהתקרב אל העיר , כל צבא היבשה מסר בידי שרי צבאות הים קארנילאוו ונאחימאוו אשר לא הסכינו במלחמה על היבשה , ומדוע לא בחר לו שרי צבא מחיל היבשה ? פקד להטביע את האניות בים במהירות נפלאה וישכח כי גם אכל וכלי תותח רבים ירדו עמהן מצולה בלב ים עד כי פקידי האניות לא הספיקו לקחת משם גם את כליהם , שלשים ככר אבק שריפה אשר היו בעמק גנארג צוה להטביע בים בעוד אשר לא נשאר לו אבק שריפה אחר כמעט , ממכתבו אל הקיסר נראה ברור כי ידע את המקום אשר משם ירדו צבאות הברית על היבשה באשר אין מקום מוכשר לזה מלבד אצל הנחל אלכא , ומדוע לא העמיד שם צבא רב ? אלה וכאלה יורו למדי כי עטרת שר הגדוד לא הלמתו אשר על כן ישערו רבים כי לוא היה בסעוואסטפאל איש כביר כח לב כראוי לנושא פקודה גבוה כזאת כי עתה לא נתנה העיר ביד אויב או למצער כלה כחו עליה ימים אין מספר .

כבוא השמועה הרעה ממלחמת אלמא לסעוואסטאפאל , חיל אחז יושבי העיר ומה גם בראותם כי חמשת אלפים איש אשר נשארו לשמור את העיר מעטים המה ורפי כח בעוד אשר צבאות האויב הקיפו את העיר מסביב , ורבים התלוננו על מענשיקאוו אשר עשה זר מעשהו , ויושבי העיר שחקו ורגזו על פקידי החיל אשר שבו מהמערכה עד כי אשה אחת מבנות עם הארץ הרהיבה עז בנפשה ותגש אל אחד מפקידי החיל השב מאלמא וראש לו חפוי כי אבד את מגבעתו , ותקח את צעיפה ותשם על ראשו באמרה : „הא לך את צעיפי כי לך יאתה״ [1] .

עברו ימים אחדים והבשורה הנוראה הזאת הגיעה לאזני הקיסר ,

---

[1]) тамъ стр. 86.

Digitized by Google

ויכתוב אגרת בעצם ידו אל הנסיך מענשיקאוו בשנים עשר לירח סעפטעמבר 1854 כדברים האלה י) :

№ 1.

„עורה נא רצון אל עליון ! אתה וכל הסרים למשמעתך מלאתם את חובתכם בכל כח ידיכם, צר לי מאד לראות אי־נצחון ועוד יותר באבדן, נבטח נא בחסדי אל ואולי לא תאבד תקותינו גם לימי אורה, כי אמונתי בך ובחילי צבאותיך עוד לא נָשְׁתָה, ואולי עוד יבוא היום אשר הנצחון יעמד לימיננו.

עצתך להסיע את הצבא ממקום הסכנה ולהעמידם במקום בטוח באופן אשר תוכל להתאחד עם חיל העוזר אשר יבואו אליך, והדרך להוביל אכל וכל צרכי מלחמה פתוחה לפניך מצאה חן בעיני מאד וכראשית תקוה טובה הנה בעיני וביחוד יקר מצבך מאד כי תוכל להרגיז מערכות האויב מאחריהם וידך תהיה בערפם, אפס בעד סעוואסטאפאל אפחד מאד אולי מעט הוא חיל המצודה לעמוד נגד צבאות האויב הגבורים ? התוכל ימים רבים להגן על חלק העיר הצפוני מפני עקת אויב העשוי בלי חת ? — על השאלות הקשות האלה חפצתי תשובות נכונות למען הרגיע את רוחי .....

אבקשך כי תכתוב אלי תמיד בכל עת למען הרגיע את לבבי השואף לדעת תמיד את אשר אתך למען אוכל להכין הכל לעת מצא.

אל עליון יברך אותך וכל אנשי הצבא, הגידה נא להם בשמי כי הנני נשען על אמונתם כמקדם ותקותי חזקה כי יראוני לדעת כי תוחלתי לא נכזבה, שלח נא תודתי וברכתי לקארנילאוו ולגבורי הים אשר הנני דואג מאד למצבם, נצפה נא לחסדי עליון ולא נעצב.

הנמצא אתך איזה חדשות בסעוואסטאפאל ? הודיעני.

אתבקך׳ ....

№ 2.

המכתב השני אשר כתב הקיסר ביום ההוא :

„ברגע זה קבלתי מכתבך השני מיום הששי לירח זה, נקל לך להבין מה גדלה מבוכתי לחכות בכליון עינים קץ הדבר, תקותי לחסדי השם עוד לא אבדה כאמונתי בך ובגבורי צבאותי אשר הפקדתי בידך,

---

י) מרוצת המכתבים בין הקיסר ניקאלאי והנסיך מענשיקאוו לא נודעו בקהל עד שנת 1873 אשר אז נדפסו ראשונה במ"ע „רוססקי אינוואליד" ונעתקו פה מלה במלה.

Digitized by Google

חשבו כי בדעתם רק לתגר בם על חפי ים השחור, למען הסב עיני הרוסים ובין כה וכה יחדרו בים הבלטי להחריד את עיר הבירה, עד כי לא ידעו הרוסים מה לעשות, ולפי הנראה חשב כן גם הקיסר באשר בצרו מאד את מבצרי ים הבלטי ויסהרו להניח טארפעדין בעמקי חפי הים לפוצץ את אניות האויב, והדבר הזה היה להרוסים למוקש כי לא חשו לבצר את חפי קרים, ולא העמידו שם צבא רב אשר יוכלו להתחרות את האויב, ואם אמנם חשב מענשיקאָוו בחכמתו ויכון לדעת האויב ויעץ עצה נכונה מה לעשות, אך מאת ד׳ היתה זאת לסכל עצתו הטובה למען הביא על ארצנו רעה אשר כמוה לא נהיתה זה שנות מאות.

ואלה דברי המכתב אשר כתב מענשיקאָוו להקיסר בכ״ט יוני 1854 עוד טרם פרצה המלחמה, וז״ל:

„על פי מכתב הוד מלכותך אלי מן 18 לחדש זה, חובה עלי להציע את דעתי בנוגע למצב קרים כעת איך להגן עליה מחכת האויב, לפי דעתי יתנפל האויב ראשונה על פעאָדאסיע ומשם ישתדל להגיח עד לשון־ים הקערטשי, או אולי גם לבוא על היבשה בין יעוופאטאריע וסעוואסטאפאל למען תהי לאל ידו להתנפל אחרי כן על האחרונה מצד היבשה, יען סעוואסטאפאל הִנֵּה הסבה הראשית אשר אודותה קראנו מלחמה, ובנוגע לשלשה מקומות האלה הנני לחות דעתי:

פעאָדאסיע איננה מקום מוכשר להאויב להתחזק בה, יען אין בה חוף טוב למצב אניות מלחמה, ומהנוגע לעצם העיר יוכל להיות כי ילכדוה ברעש מלחמה, בתנאי אם מספר צבאותיהם יגדל מצבאותינו, ואחרי כל אלה יכבד עליהם מאד להגן עליה מחמת צבאותינו אשר ילחמו עליה מעל ראשי הגבעות אשר סביבותיה, נוסף על זה יחסר להם מים לכל הצבא כאשר גם עתה מעט הוא לצבאותינו, ורחוק להחליט כי ילכדו את פעאדאסיע רק למען יוכלו אחרי כן לבוא לסעוואסטאפאל דרך היבשה, באשר תכבד עליהם הדרך לרחב כל חצי האי מחסר סוסים וצרכי מלחמה אחרים, ולסכן את נפשם באופן כזה אשר אם לא ינצחו במלחמה לא ישאר מהם שריד ופליט כי לא יוכלו לשוב עוד לאניותיהם לא אאמין כי יעשו זאת, אשר על כן נקל להחליט כי אם ילכדו את פעאדאסיע אז ישתדלו להתנפל על אַראַבאַט להרוס ולאבד את עגלותינו המביאות לנו צרכי מלחמה משם, אפס ללכוד את המבצר ההוא — הנחוץ מאד לבצר אותו — לא יצליחו בלי מלחמה כבדה, ובלי ספק יותר טוב הוא להם ללכוד את קערטש למען יפריעו את אניותינו מלכת על חפי ים האזאווי, אפס להגיע למטרה הזאת יש להם מכשולים רבים על דרכם, ראשית דבר אם יאמרו ללכת מפעאדאסיע לקערטש אף אם יצלחו ללכוד את הראשונה אשר אמנם גם בזה אספוק מאד, אז עליהם להלחם בעד כל שעל עפר אשר ילכדו במרחק

Digitized by Google

80 וויערסט בעוד אשר אניותיהם תעמודנה בפעאדאסיע ולא תוכלנה לבוא לעזרתם, ואספוק מאד אם ימצא שר צבא אשר יסכן את נפשו ללכת בדרך מסוכנה כזאת, וזאת שנית כי כבד מאד להביא צבא רב בשערי קערטש מאפס מקום להכילם, וזאת תהיה לנו לישועה כי יקל עלינו להגן עליה מפני צבא מעט, ומה גם כי הדבר הזה לא יוכל לצאת אל הפועל טרם יעברו עוד ששה שבועות מהיום הזה, וא״כ תהיה זאת בחצי חדש אויגוסט ובעת ההיא כבר יעמוד אויר המקום לשטן להם.

והנה להגן על קערטש ופעאדאסיע הנני נשען על גבורת שר הצבא תאמוטאָוו כי ידיח את האויב ממקומו, ובכל זאת לא אוכל להסתיר פחדתי כי אחרי כל אלה אף אם לא יצלח האויב במלחמה בכל זאת תהיה לאל ידו להפריע את אניותינו מלשוט על פני ים האזאווי, אפס להפריעו לבל יגיע למטרה הזאת נחוץ מאד לשפוך סוללות על חוף יעניקאלע וכנגדו גם על חוף טאמאן אשר בקצה גבול אזיא, ומלבד כי על ידי זה נוכל להגן על לשון הים לבל יחדור לים האזאווי, עוד תועלת משנה תצא לנו מזה כי אניות סוחר לא תפחדנה עוד להביא לנו אוכל וכל צרכי מלחמה דרך רצועת־ים הזאת, ולתכלית זאת צויתי לתאמוטאָוו להביא נשק חיל הים מאשדות נהר דאָן לקרים אשר לא יכלנו להביאם עד היום.

מהנוגע לסעוואסטאָפאָל, רחוק להאמין כי יבואו דרך פערעקאפ, ויותר נקל להאמין כי יבואו לאיוופאטאריע ויתבצרו בה, ושם יהיה להם המרכז להגיע למטרתם הראשי להרוס את סעוואסטאפאל וצי־ים השחור, ובלי ספק יריקו כל כחם רק להגיע למטרה הזאת, והנה אף אם יצלח להם ללכוד גם פעאדאסיע וקערטש, אכן אם נתור לבקש ולמצוא חשבון אם אמנם תצמח לנו מזה רעה גדולה בכל זאת עוד לא אבד נצחונינו מכל וכל בשנה הזאת, כי כאשר השמעתי כבר הנה תהיה להם סעוואסטאפאל המטרה הראשית, אך עוד שאלה אחת לפנינו, מי יודע אם תמצא כעת בידי אויבינו די עצמה ללכוד את העיר הזאת? הן לא יאומן כי יספר [illegible] התוגרמים אשר שלחו צבא רב לאדריאנאפאָל, וחיל כבד על יד אב[illegible] פאשא להתבצר בווארנא, יוכלו לשלוח עוד חיל גדול אשר תהיה לא[illegible] ללכוד את סעוואסטאָפאָל? — אפס אם ילכדו העסטרייכים א[illegible] היקר מאד בעיני התוגרמים, אז יוכלו צבאות צרפת ובריט[illegible] חמשים או ששים אלף איש מלבד שארית התוגרמים להריח [illegible] על קרים.

מספר צבאותינו העומדים פה הכן לקרב הנם [illegible] ושבע מאות רגלי, אלף ומאה ועשרים ושמונה רוכבים [illegible] חיל הרובים [ארטילעריע] עם ל״ז כלי תותח, [illegible] לאסוף עוד עד כדי שש מאות קאָזאקים משומרים [illegible]

Digitized by Google

מכל אלה נראה ברור כי במספר הצבא יהיה היתרון להאויב עלינו, וכן יהיה לו היתרון כי יוכל לבחור לו מקום נכון להושיב שמה צבאותיו ולהוליך אותנו שולל לבל נדע המקום אשר יבחר לו.

לפי דעתי לא ידיח האויב עלינו מלחמה מצד הים, ובאשר כי יהיה לו היתרון עלינו בלי ספק יגיח עלינו מצד היבשה, ולרדת מן הים אל היבשה יוכל לבחור לו מקום אצל איוופאטאריע, ומשם ילכו צבאותיו דרך שפת הים עד סעוואסטאָפּאָל ולרגלם גם אניותיהם, ואם יהיה להם באמת מחמשים עד ששים אלף איש כאשר אחשוב, אז נקל יהיה להם להושיב חלק מצבאותיהם על גבעת הערסאנעס, ואם לא יתחרו להלחם על סעוואסטאָפּאָל, למצער יחלישו את כחנו בזה כי נאָלץ להשאיר חלק מצבאותינו לשמור את העיר.

על פי הדברים האלה נחוץ מאד להעמיד עוד מחנה אחת ובראשה חיל הרובים בצפון קרים למען השות מספר צבאותינו עם מספר צבא האויב למען נוכל לעמוד נגדם אם יתנפלו עלינו פתאום, ומהנוגע לסעוואסטאָפּאָל די לה כעת במבצריה לעמוד בקשרי מלחמה, אכן אם ידיחו עלינו מלחמה גדולה לכל חקתה ומשפטה אז מעטים המה האמצעים אשר בידינו להגן עליה, ואף אם תהיה לאל יד האמוטאָוו לשלוח אלי לעזרה חלק מצבאותיו, גם אז אספוק מאד אם יוכלו לבוא אלי לעת מועד כאשר עליהם לעבור מרחק רב יותר משתי מאות וויערסט.

מהנוגע לנו, הננו נכונים להגן על ארצנו רוסיא הקרושה בכל לב ונפש, כל אחד מאתנו ימלא חובתו באמונה כחוק עבדים נאמנים למלכם ובנים אוהבים ארץ מולדתם, אפס על זאת ידאב לבנו כי במלחמה הזאת עלינו לעמוד מול פני שני עמים אשר בכל לב חפצנו לחדול ממלחמה כזאת.

דברי אלה אשר דברתי בזה אחשוב לחובה להציעם לפני הוד מלכותו למען ישים לבו עליהם׳.

סעוואסטאָפּאָל 19 יוני 1854, מענשיקאָוו.

מלבד המכתב הזה כתב עוד איזה מכתבים להקיסר במשך הקיץ ההוא, אפס לדאבון לב כל עם רוסיא לא חדש מענשיקאָוו לטובת סעוואס־טאָפּאָל מאומה לבצר אותה מצד היבשה, והעיר נשארה בלי מחסה עד הרגע האחרון לביאת צבא מלכי הברית קרוב אל העיר אשר באמת התפלאו על זאת יורעי מלחמה, מדוע לא באו צבאות האויב אל העיר כמבוא עיר מבוקעה בעוד אשר יכלו לעשות זאת על נקלה? ואך לשוא הביאו אותה במצור ימים רבים לאבד זמן והון רב ולשפוך דמי רבבות גבוריהם כמים, וקשה להאמין כי לא ידעו כי פתוחה העיר מצד היבשה. והנה רבים יאשימו את מענשיקאָוו על אשר דבר קשות את הסולטאן ולא חלק לו כבוד כראוי לו ויתגאה מאד בעיני התוגרמים להתחרות בם למען הביא אותם

Digitized by Google

בקשרי מלחמה עם רוסיא, יען ישב ימים רבים בלי משרה נכבדה ויקו להתעלות על ידי המלחמה, ואמנם קצפו התוגרמים ולא אבו לקבל את התנאים אשר הציע לפניהם, ועל אמתת הדבר הזה יעידו כל סופרי קורות המלחמה וגם הרוסים עצמם, אבל תחת זאת עליו היה למצער להראות חכמתו וגבורתו במלחמה; ופאסקעוויץ אשר ידע מכל הנעשה הגיד מראש כי מלחמה לנו בחצי איירופא, וגם ידע כי מלכי הברית לוטשים עיניהם על קרים וצי ים השחור, ועל כן התנגד להמלחמה בכל כח לבו וגם השיא אשם על ראש מענשיקאָוו בהיותו בפעטערסבורג, כאשר התאונן מענשיקאָוו עצמו במכתבו לגאָרטשאקאָוו [1], כי נפשו יודעת מאד כי במקום גבוה לא ימצאו נחת במעשיו ולבו ינבא לו כי פקודתו יקח אחר — כאשר היה כן באמת — ובכל זאת לא התעורר לעשות נפלאות.

ופאסקעוויטש אשר התנגד להמלחמה הזאת בכלל, כתב לגאָרטשאַקאָוו ראש שרי צבאות הדאנוי [7 אַקטאָבר 1854], ובתוך דבריו דבר דברים יורדים חדרי בטן על מענשיקאָוו על אשר התגר מלחמה את צבאות מלכי הברית ולא בסתר דבר כי לפי דעתו אבדה סעוואסטאָפּאָל וצי ים השחור [2], ואם אמנם גם הוא הפריז על המדה מעט בחרדו כל היום מפני תנופת יד עסטרייך, ולתכלית זאת אסף כשתי מאות אלף איש בפּאָלען ופאָדאָליען לשמור הארץ ההיא, וגם כאשר ראה אחרי כן כי צבאות מלכי הברית באו לקרים וגאָרטשאַקאָוו שלח למענשיקאָוו חיל עוזר תרה אפו בו עד להשחית, באמרו: כי הסכנה מצד עסטרייך גדולה מפחד המלחמה בקרים, אכן מי יודע, יוכל להיות, כי אם לא השתדל באמת לגדור בעד הרעה ההוא, אז אולי יצאה עסטרייך ממעמד הבינים, בראותה כי גבולות פולין ופאדאָלין פתוחות לפניה, וגאָרטשאַקאָוו אשר אבה גם הוא לעשות לו שם בגבורים במלחמה הזאת, התאמץ בכל עז למהר לעבור את הדאנוי וללכוד את המבצר סיליסטרא בסערת מלחמה, וזאת נראה גלוי מכל מכתביו להקיסר, ובין כה וכה פחד על נפשו פן יצוה עליו הנסיך פאסקעוויטש פתאום לשוב ולעבור את הדאנוי או גם לעזוב את רומניא, ועל כן מהר להפיק זממו טרם השיג פקודה ממקום גבוה, וכן היה אחרי כן באמת כי ביום אשר עבר את הדאנוי קבל מכתב מפאסקעוויטש לשוב ולעבור את הדאנוי, וכן נראה ברור מכל מעשי פאסקעוויטש בבואו לרומעניען כי השתדל בכל עז להרחיק את צבאותיו מגבול תוגרמה, אשר על כן היו כל שרי הצבא נבוכים ולא ידעו מה לעשות, ומה גדלה מבוכתם

1) Руск. старина 1875 т. 2.
2) тамъ жо т. III стр. 665.

Digitized by Google

כאשר קבלו הפקודה פתאום לעזוב גם את רומעניען, והדבר הזה הרפה את ידיהם כמעט.

אחת ממפעלות גארטשאקאוו לחזק רוח הלוחמים, היא בלי ספק, השירה אשר כתב בשלשה עשר לחדש מארץ בהיותו במאטצין, אשר ישירו בני הצבא בצאתם לקראת נשק, ביום אשר היה נכון לעבור את הדאנוי. השירה הזאת שלח לשר המלחמה בפעטערסבורג למען ישים עינו עליה, ואם תמצא חן בעיניו יגיש אותה להוד הקיסר אשר יתן תעודתו עליה,

ואלה דברי השירה ככתבה וכלשונה.

Жизни тотъ одинъ достоинъ
Кто на смерть всегда готовъ!
Православный русскій воинъ,
Не считая, бьетъ враговъ!

Что французы, англичане?
Что турецкій глупый строй?
Выходите, басурмане,
Вызываемъ васъ на бой!

Кровопійцы православныхъ!
Богъ накажетъ васъ чрезъ насъ.
Покровители поганыхъ!
Вѣчны стыдъ и срамъ на васъ.

За царя и за россію
Мы готовы умирать;
За царя и россію
Будемъ васъ на штыкъ сажать!

Чувства мужества намъ сродны.
Не страшна намъ смерть въ бояхъ;
Богу храбрые угодны —
Имъ награда въ небесахъ!

השירה הזאת מצאה חן מאד גם בעיני הקיסר ויצו כרגע להדפיסה על ספרי הזמרה (נאָטען), ואקוה כי המתחקים על שרשי המלחמה ההיא ימצאו בה חפץ......

Digitized by Google

באחר לחדש סעפטעמבער 1854 בשעה התשיעית · בבקר נראו בסעוואסטאָפאָל מםרחק שתי אניות באות ואחריהן ענן עשן עולה השמימה מהמון אניות הקטור, שר הגדוד מענשיקאָוו שלח לראות מה הדבר, ובשעה הששית בערב נודע לו כי מאה אניות קרב הולכות לסעוואסטאָפאָל, ואחרי כן בא רץ להגיד כי עצום מאד חיל האויב ולאניותיהם אין מספר, ובאמת נראה ממרחק כמו עיר גדולה והמון ארבות עשן מבתי תרושת המעשה הולכת לעמת סעוואסטאָפאָל, כל הכבודה הזאת היתה צי מלכי הברית, מספר האניות היו 389 ועליהן חיל שלשת המלכים, צרפת, בריטניא, ותוגרמה, וביחד היו 63000 איש מלחמה רגלים ופרשים, ותחרד כל העיר.

בחצי השעה התשיעית בערב יום ההוא נודע בעיר כי צי האויב עומד על עוגנו Якорь בלב ים לנוח מעט מעמל הדרך.

בעת ההיא היו צבאות רוסיא מפוזר ומפורד בכל חצי האי קרים במספר 38000 איש עד אשר לא יכול מענשיקאָוו לאסוף רק ל"ה אלף איש סביב סעוואסטאָפאָל, ואף כי כבר השמיעו מכתבי עתים בחו"ל כי מגמת פני מלכי הברית לצור על קרים, בכל זאת לא נתנו הרוסים אמון בידיעות האלה ולא התעתדו למלחמה בסעוואסטאָפאָל, ואמנם רחוק היה מלהאמין כי יבואו באניותיהם בירחי החורף בים השחור הזועף בקצף בימים ההם, ועל כן לא הצטידו בצרכי מלחמה, ופתאום הגיעה השמועה למענשיקאָוו כי צבאות הברית ירדו מן הים על היבשה אצל איוופאטאריע הרחוקה מסע שלש שעות על הים מסעוואסטאָפאָל, הבשורה הפתאומית הזאת העירה את כל יושבי קרים משנתם, ומענשיקאָוו אשר היה נבוך מאד ולא ידע מה לעשות בחילו הקטן מול צבאות האויב הנורא, הודיע זאת ע"י טעלעגראַממאַ להנסיך גאָרטשאַקאָוו אשר ישב אז בקעשענוב ויבקש ממנו לשלוח לו עזרה, וגאָרטשאַקאָוו לא חכה עד אשר יקבל פקודת הממשלה על זאת וישלח לו מחנה חיל רגלי לקרים, ובין כה וכה הספיקו צבאות האויב לרדת מעל אניותיהם בלי כל שטן ומפריע מצד הרוסים, ומענשיקאָוו אשר ישב בחבוק ידים בעת ההיא שלח את כל חילו על יד הנחל אלמאַ Альма לעצור בעד צבאות האויב לבל יגיחו לסעוואסטאָפאָל דרך היבשה.

בשני לירח סעפטעמבער כעלות השחר קרבו אניות מלכי הברית ויעמדו נגד המבצר הישן במרחק 14 וויערסט מאיוופאטאריע, ובבקר בשעה השביעית החלו להוריד את צבאותיהם בצנות וסירות דוגה מעל אניותיהם על היבשה, ועד ערב יום ההוא כבר הספיקו להוריד 45000 איש עם 83 כלי תותח, ובלי שאון ורעש מלחמה באו לאיוופאטאריע כמבוא עיר מבוקעה ויתבצרו בה, כי לא נמצאו מהרוסים רק מאתים איש משומרי המצודה אשר עזבו את העיר בראותם את חיל האויב וילכו לסימפעראָפאָל ועמהם רבים מתושבי העיר, וכמעט לא נותר איש בעיר, ואלה אשר לא הספיקו

Digitized by Google

ללכת נפלו שבי בידי צבאות הברית, ובין השבוים היו גם פקידי העיר ורופא אחד. ובשביעי לירח ההוא הורידו מהאניות את כל צרכי המלחמה ושארית הצבא, ואיש לא עמד לשטן להם לא על הים ולא על היבשה, ורק עשן ענן אש נראה מסביב למחנה האויב אשר הציתו הקאזאקין קלי המרוץ בכל המגרנות ואוצרות בר למען הכרית אכל מפי האויב, ובין כה וכה נאספו כל גדודי הרוסים מכל חצי האי קרים ויתיצבו על שפת נחל אלמא משמאלו על רוכסי ההרים אשר לרגלם ישטוף הנחל את מימיו אל תוך הים, מרחב שדה המלהמה אשר בחרו להם היה שמונה וויערסט.

חיש קל קרבו שתי המחנות בעלי הריב עד אשר יכלו לראות איש את רעהו על נקלה, ורק הנחל אלמא הפריד ביניהן, שעות אחדות טרם התנגשו שתי המחנות נראה מגדל גבוה על אחת הגבעות בתוך מחנה הרוסים ועליו עמדו אנשים מספר, המגדל הזה נבנה לפי שעה בעד ראש שרי הצבא אשר משם יכול להשקיף על מחנה האויב ואניותיו, וישתדל להביט בעין חודרת על צבאותיהם אשר היו פי שנים מצבאותיו, ולא רחוק מן המגדל עמד גם אהל צר למענו, כל היום ההוא עמדו שתי המחנות כשני חשיפי עזים ולא התעוררו למלחמה, הרוסים פחדו להתגרות במלחמת תגרה, וצבאות הברית עוד לא הכינו כל צרכי המלחמה בסדר ומשטר נכון.

היום רד ויאת לילה, ליל נורא ואיום, דומית מות שוררת על פני כל הככר, ורק קול נחרת איש או מצהלות סוס השבית לפעמים את הדומיה, מדורות אש ועצים הרבה הכינו הרוסים לגרש מעט חשכת הלילה, וגם מרחוק נראה אור בהיר מאניות מלכי הברית אשר עמדו לא הרחק מן החוף, ורק בלב אנשי החיל במחנה הרוסים היה חשך ואפלה, איש איש חרד על נפשו מיום הבא להתיצב נגד האויב הגדול, ולא אחד מהם דמה בנפשו כי היום הבא יהיה לו האחרון על עפר ובכן לא לבם הלך להאיר חשכת הלילה, לא הרחק ממחנה הרוסים נמצא כפר שמם אשר תושביו עזבוהו ורק קול נבחת כלבים רעבים נשמע משם ומעטים מהרוסים הלכו שמה ללון הלילה, וכן חלף עבר הלילה הנורא הזה אשר היה גם האחרון לאלפי איש משתי המחנות.

השחר טרם עלה, והנה נשמע רעם כלי קלע מאניות הצרפתים לאות אשמורת הלילה Зоръ, ואחריהם נשמע גם קול המנגנים מחיל בריטניא, וגם במחנה הרוסים שוררו את התפלה הידועה „מהלל שם אלהים בציון" התפלה הזאת היתה כדבר בעתו ערוכה נגד צבאות האויב אשר רבו ריב לא להם — לדעת הרוסים — בעד התוגרמים מאמיני מחמד, נגד הרוסים אשר לחמו מלחמת האמונה ואשר גם המה -- הצרפתים והבריטנים — נוצרים כמוהם.

בשמיני לירח סעפטעמבער בבקר השכם פרצה המלחמה בשאון ורעש

Digitized by Google

נורא, צבאות מלכי הברית לחמו כגבורים משכילים הלוך ודחה את הרוסים ממקומם, והרוסים אשר לא נסו לעמוד בקשרי מלחמה זה ימים רבים וגם בלעדי זה נפלו פניהם מאד מפחד האויב, נסו ממערכות המלחמה בלי סדרים כמעט וישובו אחור עד הנחל קאצע וידיהם על ראשם, וישאירו אחריהם ממותי חלל ופצועי מלחמה כששת אלפים איש אשר לא יכלו לקחת אותם בנוסם משדה המערכה, ובין החללים האלה היו כשתי מאות וחמשים פקידי החיל וארבעה משרי הצבא [גענערעלע] אשר אבדו חייהם במלחמת היום הנורא הזה, רבים מהפצועים אשר התגוללו על הארץ נאקו אנקת חלל וישאלו מעט מים להרטיב את לשונם הדבק לחכם ופורש אין להם, מכל עברים נראו כלי נשק מנופצים, גזרי גויות ארם ובהמה אשר צפו בנחלי דם התגוללו כדמן על פני השדה עד כי עלתה צחנתם באף כל עוף השמים אשר באו לקחת חלקם מבשר האדם וקול המולתם התערב בין אנקת החללים אשר התגוללו תחת רקיע השמים בלי מחסה. בערב יום ההוא בשעה השביעית כלתה המלחמה וימין חיל מלכי הברית רוממה.

אחרי כלות המלחמה בלילה ההוא עזבו הרוסים את מקומם וילכו בשתי דרכים לסעוואסטאפאל וגם צבאות הברית בראותם כי אין כל מכשול על דרכם הלכו אחריהם בדרך אחר לעמת סעוואסטאפאל בדעתם לצור עליה משלש רוחותיה, מצד אחד אצל אינקערמאן, ומצד השני אצל בית הנזירים ס"ט געארג ובאלא קלאווא, ומצד השלישי אצל חרבות חערסאנעס, והרוסים לא השתדלו עוד לעצור מרוצתם אחרי מגפת אלמא, ובכן באה העיר במצור.

רבים מפקידי החיל יאשימו את מענשיקאוו על אשר לא התעורר לחזק חומות סעוואסטאפאל מצד היבשה במשך שנה תמימה, ועיניו ולבו היו רק על הים, עליו היה לדעת כי שרי הצבא: גארטשאקאוו, מאללער, קיריאקאוו, קיזמער, אף כי היו אנשים ישרי לב, בכל זאת אין לו לקות מהם מאומה על שדי קטל. [1]) צבאות רוסיא אשר שבו מהדאנוי היה לו להביאם לקרים בידעו כי ברעת צבאות הברית להתנפל על קרים וראש מבטם סעוואסטאפאל, ומה גם בראותו לא אחת ושתים אניות בריטניא הולכות רצוא ושוב לתור את האי, ששים אלף סאה חטים [כדי שש מאות אלף פוד] הובלו לאיופאטאריע והוא לא ראה, וכבוא צבאות האויב היו להם לשלל, ויכינו להם מזון לארבעה חדשים, על חפי ים השחור במערב חצי האי לא העמיד שומרים מהקאזאקים וחיל הרוכבים הרבים

[1]) Сборникъ рукописей изд. государ. наслѣдникъ **Цесаревичъ, т. 2, стр. 73-74.**

אשר היו תחת פקודתו, בשלישי לירח סעפטעמבער לא ידעו עוד בפערעקאפ כי צבאות האויב הנם כבר בקרים, וע״כ נפלו בידי האויב שמונת אלפים הין יין דנן אשר נשלחו מפערעקאפ והוא לא שם על לב, עדרי צאן רבים לקח האויב מהטטרים והוא לא ידע, מנהרות המים [טארפעדען] לא הניח על חפי קרים אשר יכלו לתת מכשול להאויב לבל יקרב אל היבשה, על גבעת מאלאחאוו מפתח סעוואסטאפאל מצד היבשה לא הכין מצרכי מלחמה מאומה עד הרגע האחרון וגם אז רק מנדבת סוחרי העיר בנה שם חומה קטנה עם חמשה תותחים, במלחמת אלמא לא לקח כל חלק, וע״כ היתה מחנהו לשלל, וגם אחרי המלחמה ההיא עזבו צבאותיו את רבצם אשר עמדו על ראשי ההרים המקומות היותר מוכשרים למלחמת מגן וילכו להם לסעוואסטאפאל ובזה פתח את הדרך לצבאות האויב לעלות על ההרים ומשם יכלו ללכת בטח ולהתקרב אל העיר, כל צבא היבשה מסר בידי שרי צבאות הים קארנילאוו ונאחימאוו אשר לא הסכינו במלחמה על היבשה, ומדוע לא בחר לו שרי צבא מחיל היבשה? פקד להטביע את האניות בים במהירות נפלאה וישכח כי גם אכל וכלי תותח רבים ירדו עמהן מצולה בלב ים עד כי פקידי האניות לא הספיקו לקחת משם גם את כליהם, שלשים ככר אבק שריפה אשר היו בעסק געארג צוה להטביע בים בעוד אשר לא נשאר לו אבק שריפה אחר כמעט, ממכתבו אל הקיסר נראה ברור כי ידע את המקום אשר משם ירדו צבאות הברית על היבשה באשר אין מקום מוכשר לזה מלבד אצל הנחל אלמא, ומדוע לא העמיד שם צבא רב? אלה וכאלה יורו למדי כי עטרת שר הגדוד לא הלמתו אשר על כן ישערו רבים כי לוא היה בסעוואסטפאל איש כביר כח לב כראוי לנושא פקודה גבוה כזאת כי עתה לא נתנה העיר ביד אויב או למצער כלה כחו עליה ימים אין מספר.

כבוא השמועה הרעה ממלחמת אלמא לסעוואסטאפאל, חיל אחז יושבי העיר ומה גם בראותם כי חמשת אלפים איש אשר נשארו לשמור את העיר מעטים המה ורפי כח בעוד אשר צבאות האויב הקיפו את העיר מסביב, ורבים התלוננו על מענשיקאוו אשר עשה זר מעשהו, ויושבי העיר שחקו ורגזו על פקידי החיל אשר שבו מהמערכה עד כי אשה אחת מבנות עם הארץ הרהיבה עז בנפשה ותגש אל אחד מפקידי החיל השב מאלמא וראש לו חפוי כי אבד את מגבעתו, ותקח את צעיפה ותשם על ראשו באמרה: „הא לך את צעיפי כי לך יאתה״ [1].

עברו ימים אחדים והבשורה הנוראה הזאת הגיעה לאזני הקיסר,

---

[1]) тамъ стр. 86.

ויכתוב אגרת בעצם ידו אל הנסיך מענשיקאוו בשנים עשר לירח סעפטעמבר 1854 כדברים האלה [י]) :

№ 1.

„עורה נא רצון אל עליון ! אתה וכל הסרים למשמעתך מלאתם את תכתבם בכל כח ידיכם, צר לי מאד לראות אי־נצחון ועוד יותר באבדן, נבטח נא בחסדי אל ואולי לא תאבד תקותינו גם לימי אורה, כי אמֻנתי בך ובחילי צבאותיך עוד לא נָשְׁתָה, ואולי עוד יבוא היום אשר הנצחון יעמד לימיננו.

עצתך להסיע את הצבא ממקום הסכנה ולהעמידם במקום בטוח באופן אשר תוכל להתאחד עם חיל העוזר אשר יבואו אליך, והדרך להוביל אכל וכל צרכי מלחמה פתוחה לפניך מצאה חן בעיני מאד וכראשית תקוה טובה הנה בעיני וביחוד יקר מצבך מאד כי תוכל להרגיז מערכות האויב מאחריהם וירך תהיה בערפם, אפס בעד סעוואסטאפאל אפחד מאד אולי מעט הוא חיל המצודה לעמוד נגד צבאות האויב הגבורים? התוכל ימים רבים להגן על חלק העיר הצפוני מפני עקת אויב העשוי בלי חת? — על השאלות הקשות האלה חפצתי תשובות נכונות למען הרגיע את רוחי .....

אבקשך כי תכתוב אלי תמיד בכל עת למען הרגיע את לבבי השואף לדעת תמיד את אשר אתך למען אוכל להכין הכל לעת מצא.

אל עליון יברך אותך וכל אנשי הצבא, הגידה נא להם בשמי כי הנני נשען על אמונתם כמקדם ותקותי חזקה כי יראוני לדעת כי תוחלתי לא נכזבה, שלח נא תודתי וברכתי לקארנילאוו ולגבורי הים אשר הנני חואג מאד למצבם, נצפה נא לחסדי עליון ולא נעצב.

הנמצא אתך איזה חדשות בסעוואסטאפאל? הודיעני.

אחבקך' ....

№ 2.

המכתב השני אשר כתב הקיסר ביום ההוא :

„ברגע זה קבלתי מכתבך השני מיום הששי לירח זה, נקל לך להבין מה גדלה מבוכתי לחכות בכליון עינים קץ הדבר, תקותי לחסדי השם עוד לא אבדה כאמונתי בך ובגבורי צבאותי אשר הפקדתי בידך,

---

[י]) מרולא המכתבים בין הקיסר ניקאלאי והנסיך מענשיקאוו לא נודעו בקהל עד שנת 1873 אשר אז נדפסו לראשונה במ"ע „רוססקי אינוואליד" והעתקו פה מלה במלה.

Digitized by Google

לבי נכון ובטוח כי איש איש מכם ימלא חובתו באמונה ואחרי כן אשליך על ד׳ יהבי כי הוא כל יוכל, רק פן ירדו צבאות האויב עוד הפעם מהיבשה על חוף פעאדאסיע, זאת הביאה דאגה בלבבי עד מאד .....

אם כלה ונחרצה מאת ההשגחה העליונה לבלתי הציל את סעוואסטאפאל מרעתה, למצער אקוה כי לא תתן את האניות ביד האויב, ובידך תהרס אותן ..... ואז תקח מהן את צבאותיהן אשר יחזקו ידך, ועליך להשתדל להחזיק מעמד מנגב לעיר או לפרוץ דרך לסימפעראפאל.

אל אלהים ה׳ יחזק אותך ויאמץ את לב החיל אשר הפקדתי בידך כי עמנו אל, דרוש נא בשמי לשלום כל הצבא והשב נא להם תודה וברכה למעני וכו׳...

ו

מצב סעוואסטאפאל טרם באה במצור, בנין הסוללות, מענשיקאוו בא לסעוואסטאפאל, פקידי החיל יועצים להטביע את האניות, הכנות בעיר, המלחמה הראשונה על סעוואסטאפאל, מות קארנילאוו.

נודע כבר לקוראינו כי לא נעשתה כל מחסה להעיר מצד היבשה, וכל המצודות והסוללות היו רק על חוף הים, אשר על כן כאשר ראו הרוסים כי חיל האויב הולך וקרב אל העיר, החלו לדאוג להקיף אותה בדיק וסוללות מצד היבשה, וקארנילאוו נתן צו להחל המלאכה, ויען כי לא ידעו מאיזה צד יגיח האויב, ע״כ נחוץ היה לחזק אותה מכל רוחותיה, ולבל יוכל האויב להתנפל על עושי המלאכה, הביאו כלי התותח אשר הצילו מהאניות הנטבעות וישאום על כתף מרחק כמה וויערסט ויציגו אותם מסביב לעיר לפני עושי המלאכה למען יוכלו למצער בני הצבא להגן עליהם, המלאכה היתה רבה וכבדה והעת קצרה ובראשן מחסור הכסף, כי לא היה עוד למענשיקאוו תקף ראש שרי הצבאות וע״כ היה לו המשפט להוציא רק עד שלשת אלפים שקל כסף מדעת עצמו, ואם אמר להוציא יתר על הסך הזה נאלץ היה בכל עת לבקש על זאת מעיר המלוכה ומה יכול אז עשות במעט הכסף הזה? ואם אמנם יכול לבקש רשיון מפעטערבורג אבל כמה ימים יעברו עד אשר יקבל מענה? וע״כ דרש ממקום גבוה כי ישלחו את הגענראל פעלדמאן למען יראה בעיניו את ההוצאות וירשהו לקחת כסף די צרכו, ובין כה וכה עד אשר הצליח להפיק זממו עברו ימים רבים, ועד יום החמישי לירח אקטאבער לא הבין

Digitized by Google

מאומה כמעט מצרכי מלחמה בסעוואסטאפאל ותאלץ להשען רק על גבורת הצבא וברחוא קרא בחיל כי כל איש אשר ידים לו יבוא לעשות במלאכה, ואמנם עשו חיל ומכל עבר ופנה באו אנשי חיל אשר כלו שנות עבודתם בצבא, ובהם סופרים מנגנים וחייטים וכלם כאיש אחר הלכו לעבוד במלאכת הסוללות ומספרם עלה עד כדי שמונה מאות איש ומאלה לקחו שומרים לשמור את האסירים אשר גם המה נשלחו לעבוד עבודה והשומרים עם האסירים יחדו עבדו ביד חרוצים ממעל לכח אנוש עד כי הצליח להם לכלות את המצודה החמישית והששית בעשרים יום, וכל אנשי העיר מקצה הביאו איש איש חומר לעושי המלאכה, זה הביא עגלה והשני סוסים או בקר, והשלישי הביא שקים לשאת עפר וכדומה, אכן כאשר ראו פקידי החיל כי האויב גם הוא יתחזק על מקומו ויעשה הכנות גדולות למלחמה ובקרוב יתנפל על העיר, שלחו את שוטרי הפאליציי ויבהילו להביא את כל אנשי העיר אי נקי וכלם יעזרו במלאכה ואז עלה מספרם עד חמשת אלפים איש, והמלאכה נעשתה במהירות נפלאה, בכל סביבי העיר נשמע רק משק קרדומות בוני הדיק, צעקת נושאי הסבל, קול פקודת המפקחים על עושי המלאכה וקול שומרי המצודות, וכלם כאחד התערבו עם קול צלצלי רתוקי הברזל ועוגני האניות עד אשר היתה כל העיר לבית חרשת המעשה גדול, וקארנילאוו יצא כפעם בפעם לפקח על עושי המלאכה ופקידי החיל ולא היה קץ לשמחת לבבו בראותו כי בשבוע אחד עבדו העושים במלאכה יותר מאשר יכלו לעבוד במשך שנה תמימה בעת אחרת, האנשים חפרו בארמה, וגם הנשים יצאו מרצונן הטוב לעזור לבעליהן לשאת את העפר ולשפוך הסוללות, עד כי אורך הסוללות אשר נעשו בימים האחרים האלה היה כתשעה וויערסט, ובין הסוללות האלה נמצא אחת בקצה רחוב העיר „צעססענסקי" אשר נעשתה כלה מידי הנשים ועל זאת נקראה „דיק הבתולות' אשר נשארו ממנה כעת רק ע״י מפלה על ראש ההר הנשקף על פני חצר מסלת הברזל בימינו. העבודה הכבדה הזאת עבדו כל היום וגם בלילה בלי הרף לאור אבוקות בתריצות נפלאה באשר ידעו נאמנה כי נחוץ הדבר מאד וע״כ לא התלוננו על גורלם המר לעבוד בזיעת אפים יומם ולילה.

בעת הזאת אשר כל ידים היו מלאות עבודה לא תבקה גם הפאנאטיזמוס ידה בחיקה ותעש חיל בין ההמון, וזה הדבר: כאשר קרבו צבאות מלכי הברית אל העיר יצא הקול בסעוואסטאפאל כי אשה אחת באה אל שומר בית חולי הים [קאראנטין] אשר מחוץ לעיר, ותבקשהו כי יסתיר אותה במחבא, והשומר ענה אותה כי לא יוכל לעשות זאת מאפס מקום סתר, וע״כ בקשה אותו שנית כי תבקש לה בעצמה מקום להתחבא רק לבל יגיד לאיש בשום אופן אנה היא מסתתרת, האשה התחבאה,

Digitized by Google

וכרגע והנה איש רוכב על סוס שחור בא ואחריו עוד רוכב אחד לבוש בגד אדמדם ועוד שלישי לבוש לבנים על סוס לבן, וישאלו את השומר על דבר האשה הנחבאה, מובן מאליו כי לא הגיד להם, ויהי כאשר שבו הרוכבים לדרכם יצאה האשה ממחבואה והספר להשומר כדברים האלה: הרוכב על הסוס השחור יורה כי לא תשאר אבן על אבן בסעוואסטאפאל, והאדום יחזה עתידות כי דם כמים ישפך בעיר ואש תאכלנה, והלבן ינבא אחרית טובה להעיר כי תשוב לקדמותה ועוד תשגה אחריתה מראשיתה, וכנראה האמינו כלם בהספור המעציב הזה, ובא האות על זאת כי ביום המחרת הלכו רבים מיושבי העיר לשאול את פי השומר אם אמת נכון הדבר, אך לדאבון לבם לא מצאוהו עוד כי הלך ואיננו, אפס פקידי החיל הנאורים האמינו כי מלאכת ידי צבאות מלכי הברית הוא להשליך עליהם אימים בידעם כי ימצאו בהם מאמינים.....

עברו ימים אחדים ומענשיקאוו עזב את רבצו בבאחציסאראי ויבוא לסעוואסטאפאל, ובראותו את המלאכה הכבדה אשר נגמרה כמעט ביםים אחדים התפלא מאד על אומץ רוח הרוסים אבל הוא בעצמו לא עשה מאומה מצדו, ובתשיעי לירח סעפטעמבער אסף קארנילאוו אספה גדולה משרי הצבא ופקידי החיל ויודיע להם כי צבאות רוסיא נסוגים אחור יען האויב הולך וקרב אל העיר, ועתה אם יצלח להם ללכוד את חלק הצפוני מן העיר יוכלו לירות על אניות הרוסים העומדות לשמור את חוף הים או לשרפן באש ולמצער ידיחון ממקומן, ואז תפול העיר בידם כרגע אם ילכדו את חוף הים, וע״כ יעץ להם כי תעזבנה האניות את החוף בעוד מועד ללכת להקיף את אניות האויב ולהביאן במצור, ואם יצלח להן להשחיתן מה טוב, כי אז תהיה לאל ידינו להכרית אכל מפי צבאותיהם, ואם לא? נצית אש באניותינו ונמות מות גבורים, אפס שרי הצבא לא אבו שמוע לעצתו, יען לא ראו מזה כל תועלת באשר מספר אניות האויב היו כפלים מאניותיהם, וביחוד כי אניות בריטניא היו אניות קטור אשר תוכלנה לשוט בים כחפצן בכל עת בעוד אשר רוב אניות הרוסים היו רק אניות תורן המתנהגות בכברות אל כל אשר יהיה הרוח ללכת, ולוא גם צלחה ביד חיל אניות רוסיא להשחית מעט מאניות האויב ביחד עם אניותיהם גם אז לא היה להם כל שכר בעמלם כי גם בהאניות הנשארות יכלו הבריטנים להתנפל על העיר ללכדה.

אחרי כל העצות וההשערות אשר התוכחו הנאספים, הציע הקאפיטאן זארין עצתו לפני האספה להטביע את האניות אצל השער למבוא העיר דרך לשון הים ואז לא יוכלו אניות האויב להתקרב אל העיר כי האניות הנטבעות תעמודנה לשטן להן, ובמלחי האניות ימלאו מספר חיל המצודה, שמעו פקידי האניות את העצה הזאת וילינו פניהם באורחם

ויבכו, העצה הזאת היתה באמת עצה נבערה כי עליהם היה להטביע את האניות במקום צר קרוב מאד אל העיר, וא"כ יכלו אניות האויב להתקרב אל העיר לירות עליה, והאניות הנשארות נשארו פתוחות על מסגר בלשון הים באופן אשר האויב יכול לירות עליהן מצד היבשה ומצד הים אם אבו להגן על מבצרי החוף, ואם אמרו להטביען רחוק מן העיר הלא אז מעט היה לוא גם הטביעו את כל צי ים השחור, כי מרחב הים הוא גדול מאד, אשר על כן לא אבו הנאספים בראשונה לשמע לעצה הזאת ומה גם כי עמל היה בעיניהם לאבד בידיהם את אשר עמלו יותר מחמשים שנה להגדיל ולהאדיר את אניותיהם ולהסגר בעיר מבלי כל תקוה להתראות את האויב פנים אל פנים, אכן כעם מעט נרמה קול המולת הנאספים ואיש את רעהו התלחשו אם לשמע לעצת זארין או לחדל, ויהי כאשר ראה קארנילאוו כי רוב הנאספים נטים כמעט אזן להעצה הזאת וירע הדבר בעיניו מאד אם אמנם כי איש מהם לא הרהיב עז בנפשו להשמיע זאת על דל שפתיו. עודם מדברים, והנה המגיד בא להגיד כי מענשיקאוו בא אל העיר, כשמוע זאת קארנילאוו קם ממושבו ללכת למענשיקאוו, ובטרם פנה את שכמו קרא אל הנאספים: „היו נכונים למלחמה! וכבוא מועד ינתן לכם אות למען ידע איש איש מה לעשות" ויפן וילך.

כאשר בא קארנילאוו אל מענשיקאוו הודיע לו דבר האספה ועצתם ויגד לו גם את דעתו אשר יעץ ללכת להתגרות את אניות האויב, אפס לדאבון לבו נאות מענשיקאוו לעצת האספה ויצוהו להטביע את האניות כרגע אצל שער הים למבוא העיר, אכן קארנילאוו ענהו בפה מלא כי לא ימלא מצותו.

— אם כן, לך לך מזה ושוב לעבודתך ניקאלאיעוו! נתן עליו בקולו וימלא חמה, וברבתו צוה לשומר ראשו לקרוא לפני שר האניות סטאניוקאוויטש למלאות פקודתו.

— הרף! קרא קארנילאוו, מדוע תצוה לנו לאבד עצמנו בידנו? ולמה תכביד עלי אכפך לעזוב את סעוואסטאפאל ברעתה בעוד אשר צבאות האויב צרים עליה מסביב? היו לא תהיה כזאת! הנני נכון למלאות פקודתך..... אף כי עיני תכהינה מראות..... ועוד בלילה ההוא נתן צו להביא את כל החפצים הנמצאים באניות ולהטביען טרם יאיר השחר.

השעה השמינית בערב הגיעה, דומיה מה שוררת על פני הים כמו יפחד מסער גדול העומד נכון להרגיז מנוחתו, פקידי האניות והמלחים תפושים ברוב שרעפיהם שומרים ומחכים עת קץ אניותיהם כההורים העומדים במר נפש אצל מטת בנם יחידם המתאבק עם מר המות, שנים רבות עמלו עמל ט ורוח והנה רגע אחד יעלה עמלם בתהו טרם הריחו

Digitized by Google

עוד ריח מלחמה לנסות כחם מול האויב הגדול, ובאמת האם לא נבחר מות גבורים מחיי בוז כאלה?

חצי הלילה בעשירי לירח סעפטעמבר הניע, פתאום נשמע קול רעם נורא מרעש האניות אשר התפוצצו לרסיסים בצללן במים אדירים. הבקר אור ועל פני הים נראו רק גזרי עצים מתורני האניות צפים על המים ורק אניה אחת „שלשה הקדושים“ נשארה על מצבה ולא ירדה תהומות אף כי נקבו חור גדול בצדה כאלו אבקה את המות העומד הכן לבלעה, זמן רב עמדה על מקומה כתמר מקשה עד כי נתן צו לאחת מאניות הקטור לירות עליה בבלי תותח איזה פעמים, ומעט מעט החלה לרדת תהומות עד אשר מצאה קברה בבטן הים, כל חובלי הים ופקידי האניות עמדו על החוף בלב נשבר ורוח נכאה לראות את המחזה הנורא הזה, ובין העומדים האלה היה גם קארנילאוו, וכאשר ראה כי נשקעה גם האניה האחרונה בלב ים, התפרצה אנחה נובאה ממעמקי לבו ויתעלף.

מלחי האניות אשר שכח המות לקחת אותם בזרועותיו בימי המלחמה יספרו, כי גם האניה „י״ב הקדושים“ עמדה שלשה ימים אחרי אשר נקבו בה ארבעה עשר חורים ולא ירדה מצולות, ויעמידו אנית הקטור „װלאדימיר“ לירות עליה בבלי תותח, אך גם זאת לא הועיל מאומה כי עמדה כמו סלע איתן בלב ים ולא משה ממקומה עד כי לא ידעו מה לעשות לה עוד, ויתיעצו לשלוח לשאול את פי הקיסר על זאת, והנה אחד המלחים עלה על ספון האניה ויקח משם את התמונה הקדושה Икона אשר שבתו לקחתה משם ויביאה אל החוץ, וכרגע צללה האניה כעופרת במים אדירים ויתפאר כי מצא את החידה מדוע לא ירדה תהומות, יען התמונה עצרה אותה.....

בהפקודה אשר כתב קארנילאוו אל פקידי חיל האניות אחרי אשר נטבעו האניות קרא לאמר: אחי! דעו נא כי צבאותינו נסוגו אחור לסעוואסטאפאל אחרי המלחמה הנוראה אשר נלחם בנו האויב הגדול על יד אלמא למען יוכלו להגן בכל כח ידיהם על העיר הזאת, הן גם מאסקווא היתה למאכלת אש, ולא לבד כי בזאת עוד לא אבדה רוסיא אך עוד חיילים גברה, נתפלל נא לאלהי השמים כי רב חסד הוא ולא יתן למוט רגלנו, ואנחנו נשתדל להגן על העיר בכל כחנו לבל יבוא צר ואויב בשעריה.

הנה כי כן חדלה סעװאסטאפאל מהיות עיר מבצר על הים באבוד אניותיה, וגם שער המבוא אליה נסגר מבלי צאת, מלחי האניות אשר לא נסו הצג כף רגלם במלחמת היבשה נהפכו לחיל המצודה בין לילה, וצבאות האויב שמעו את הדבר הזה ויתפלאו.....

כאשר נודע הדבר למענשיקאוו כי צבאות הברית מגיחים לעמת

Digitized by Google

העיר תימנה, אסף את כל חילו ויצינם במערכות מלחמה לשמור את העיר והוא עזב את סעוואסטאפאל למען יוכל להגן על הדרכים לבל יפריד האויב בין סעוואסטאפאל ועדי רוסיא הדרומית אשר משם קוה להשיג חיל עזור וצרכי מלחמה, וטרם עזב את העיר צוה לערוך איזה גדודים ממלחי האניות וצבא המאסף להגן על העיר וביחוד מצפונה יען משם נקל להאויב לקרוב אל העיר, חשב מענשיקאוו מחשבה טובה להכות את האויב כף על ירך אם יעז לבוא אל המקום הזה באשר אז יוכל להתנפל עליהם מאחריהם בהחיל אשר יבואו לעזרתו, אמנם מעולם לא חשבו צבאות הברית לעשות אולת כזאת לקרוב אל המקום המסכן הזה אשר לא תוכלנה אניותיהם להיות בעזרתם מפני מבצרי הרוסים על חוף הים, — והפקודה הזאת נתן על שכם קארנילאוו, והפקודה לשמור את העיר דרומה נתן על יד נאחימאוו, וקארנילאוו צוה להכין כרגע שבע עשרה גדודים מחיל האניות ויחלקם לשני ראשים, הראש האחד מהם העמיד להגן על העיר צפונה והשני נגבה, ושני שרי הצבא האלה התאזרו עז להגן על העיר בכל כחם, ממרומי גבעות העיר נראה מרחוק איך ירדו צבאות מלכי הברית מגבעות אלמא אל העמק בעל־בעק הרחק שתי פרסא מן העיר וצבאות רוסיא מימינם נסוגו אחור לעמק נחל השחור כשמונה וויערסט מן העיר.

בארבעה עשר לחדש סעפטעמ׳ הקיפו חיל מלכי הברית את העיר משלש רוחותיה וחיש קל החלו לבנות להם מצודות ולשפוך סוללות לעמת מצודות הרוסים, הפחד בעיר היה הלוך וגדל, היוקר ללחם וכל צרכי אכל נפש לאדם ולבהמה היה נורא מאד, ורוב אנשי הצבא סבלו חרפת רעב, מחיר כל ככר [פוד] מספא עלה עד שני רו״כ ויותר, והסוחרים אשר הביאו אכל לצבא עשו מלאכתם רמיה עד כי גם שרי הצבא חסרו נפשם מטובה, בכל רחובות העיר נראו רק עגלות עמוסות כלי תותח, קרשי עץ, שקים מלאים עפר עמוסים משא לעיפה על שכם האנשים והנשים תושבי העיר הנצורה ועיני כלם אל הסוללות אשר נבנו מחדש לחזקן ולאמצן, אלפי ידים היו מלאות עבודה לכלות את המלאכה הגדולה והכבדה הזאת בעוד אשר האויב נגד פניהם צופה ומביט על כל דרכיהם ועלילותיהם, גם ילדים קטנים לא טמנו יד בצלחת ויביאו איש איש כפי מסת כחו, סוף דבר לא נשארה בעיר כל נפש חיה אשר לא נטל עליה לעשות איזה מלאכה, ומאלה נמצאו רבים אשר הלכו מרצון נפשם גם לעבור בצבא אף כתום מלאכת הסוללות, ומהם הלכו להחליף משמרת חיל המגן העומדים על הסוללות מסח, ובאמת הראו אז תושבי העיר הזאת עצם אהבתם לעיר מולדתם בפעל כפים מאין כמהם, ובעוד אשר צבאות האויב לכוד את באלאקלאווא הרחוקה 12 וויערסט מסעוואסטאפאל בלי כל

Digitized by Google

מלחמה ויתבצרו בה, נתנו ידים לצבא סעוואסטאפאל והושביה לבצר חומותיה ולכבוש את כל המקומות היותר מוכשרים להתחזק בהם מפני האויב ובעת הזאת טרם באו עוד חיל עוזר להרוסים היה מספרם רק כשבע עשרה אלף איש בעיר ולהם 59 תותחים גדולים על שלש המצודות החדשות מלבד אלה אשר עמדו במקומות אחרים סביבות העיר, ועל המצודות אשר היו על חוף הים עמדו 536 כלי תותח, מספר כלי התותח ביחד היו עד אלף בראשית המלחמה, ואצל צבאות הברית היו כשבע מאות ומהם נרועים מתותחי הרוסים. —

ביום ההוא בערב כבר נגמרה מלאכת איזה סוללות ויעמידו עליהן כלי תותח גדולים ובמקומות אחרים כבר עשו בורות ותעלות עמוקות לעצור בעד מרוצת האויב, ויהי כאשר ראה קארנילאוו כי המלאכה כמעט נגמרה, ויצו לכל אנשי החיל להיות נכונים ליום מחר ללכת לשפוך שיח בבית תפלתם, כי אמר: טרם אודיע להם פקודת המלך נחוץ להודיע להם דבר ה׳.

הבקר אור [15 סעפ׳] וכל צבאות החיל כבר עמדו הכן על מקומם, והכומרים עם כל אותות קדשיהם· אשר הביאו מבתי התפלה ואחריהם כל יושבי העיר למגדול ועד קטן נהרו למקום מצב בני החיל לצקת שם רחשי לבבם לפני אלהיהם, וכל הכבורה הזאת התנהגה בעצלתים ובפסיעות מרודות סביב קו־המגן Оборонительная линія ואצל כל מצודה התיצבו להתפלל ויזו על כל החיל מים קדושים, וכל בני הצבא נמונו מבכי בעת צקון לחש, ותהום כל העיר.

עברו עוד שלשה שבועות וצבאות מלכי הברית התבצרו מאד בהמקומות אשר החזיקו בלי עמל ויבנו להם עיר גדולה מקרשי עץ ויכינו רחובות יפים ובתי משחק לשעשוע וחנויות רבות עד כי לא חסר להם גם חנויות לממכר פרחים נחמדים ואת הרחובות רצפו במרצפת אבנים כמו בעת שלום על אדמת ארץ מולדתם, ועל חוף באלאקלאווא בנו להם מסלת ברזל למען הקל מעליהם המשא להוביל כל צרכי המלחמה מן האניות אל מערכות המלחמה ובין כה וכה התחזקו גם הרוסים כי הניעו אליהם חיל כבר אשר שלח· גארטשאקאוו לקרים ע״פ בקשת מענשיקאוו עד כי היתה לאל ידם לדבר את האויב בשער.

בחמשי לירח אקטאבער בבקר ירד עב טל משמים ויכס את פני כל העיר בענן עד כי לא ראה איש את אחיו, בבקר בשעה ½ 6 כאשר נעלה הענן מעט, ירו הצרפתים שלש פעמים מכלי תותח לאות מלחמה, וכרגע פתחו חמשים ושלשה כלי תותח את לועם הנורא ויחלו להמטיר על הרוסים גשם כדורים נוראים, עוד לא מצאו הרוסים את ידיהם להשיב מכה אל חיק מכיהם, והנה גם הבריטנים העמידו שלשה עשר תותחים

Digitized by Google

וימלאו גם המה אחרי הצרפתים, ובין כה וכה התעוררו גם הרוסים בחמה שפוכה לירות על איביהם במהירות נפלאה, ובכל רגע ורגע התלקחה המלחמה עוד יותר עד כי נראה רק מבול אש ונשם כדורים וענן עב מעשן אבק השריפה אשר כסה את כל פני העיר בטל עב עד כי לא יכלו חיל המצודות לראות עוד לעשות מלאכתם מפני חשך העשן, ואיזה פעמים צוו שרי הצבא לירות מעט מעט למען תת ידים להרות להפיץ את העשן, אפס אנשי החיל המלחים אשר נסו לשאת כל עמל ותלאה על האביות לא שמעו לקול פקידיהם בחפצם להרבות חללי האויב עד כי גם במרחק רב סביבות העיר רחוק משדה המלחמה לא נראה אור השמש מפני ענן העשן ורעש הכדורים נשמע במרחק יותר מששים וויערסט עד סעוואסטאפאל, וקארנילאוו ונאחימאוו רכבו על סוסיהם לפקד צבא המלחמה ולבקר בכל מקום אשר נמצא ברק, הראשון עמד על יד המצודה הרביעית, והשני אצל החמשית, וישמחו בלבם על חילי צבאותיהם העושים מלאכתם בידים חרוצות ובלי פחד, וקארנילאוו בא אל תוך המצודה בלוית איזה מפקירי החיל ותחי רוח צבא המצודה ויריעו לקראתו בקול הידד!

המצודה הרביעית מאגף הימיני משכה עליה ביחוד עיני צבאות מלכי הברית אשר דמו בטעות כי המקום הזה יקר מאד להרוסים כי בטוח הוא מחמת האויב אשר לא יוכל לגשת אליו, אשר על כן החלו לירות עליה בשצף קצף וכדורי תותח עפו עליה כצפרים עפות ויתגלגלו אחד אחר אחד גם בתוך המצודה, וגם הרוסים לא טמנו יד בצלחת בעוד קארנילאוו לעיניהם, ורבים מפקידי החיל בקשוהו לעזוב את המקום המסכן הזה אך הוא לא שמע לדבריהם באמרו לא עת עתה לפחד מהסכנה.... וברוח קר ואמיץ הלך לבקר את חיל המורים, פקד צבא המצודות ויורם מה לעשות, וילך מהמצודות אל הסוללות לאמץ לב צבא הלוחמים, ועל פניו נראה שברון רוחו איך עמלו להאדיר את העיר הזאת יעלה בתהו ויאבד.....

פעמים רבות ביום ההוא אחזה האש בבתי העיר אך בכל פעם הספיקו לכבותה ולא קרא רע להעיר מלבד איזה בתי חומה אשר נשרפו או נתצו מכדורי התותח, וכן הצליח לכדורי הרוסים להצית אש באחד מאוצרי אבק השריפה להצרפתים ויעל עשנו השמימה, אך כל אלה לא הועילו להרוסים מאומה כי צבאות המצודות נפלו איש אחר אחיו כעמיר מאחרי הקוצר, ובכל זאת לא רפו ידיהם וילחמו כנואשים. ביחוד עמדה ההצלחה ביום ההוא לימין הבריטנים אשר לחמו בהשכל ודעת נגד המצודה השלישית והששית עד כי על הראשונה נשארו רק חמשה אנשים מחיל המורים, ונאחימאוו אשר עמד להגן על המצודה החמישית עבד עבודה כאחד מאנשי הצבא

Digitized by Google

בידים חרוצות, ובכל עז התאמץ להיות זרוע לצבא חילו בעמל כפיו להכן הסוכך ולהעמיד את כלי התותח עד אשר בא כדור אחד ויפצע את ראשו מעט.

— הכדור פצע את ראשך? — שאלהו אחד מפקידי החיל העומדים אצלו.

— שקר! ענה נאחימאוו בפנים זועפים בחפצו להסתיר מבוכתו מעיני החיל, עברו איזה רגעים וינס למשש בידו את מצחו הפצוע ויאמר: המכה קטנה מאד עד כי לא תשוה לשים לב עליה.

עברו איזה שעות במהומת מלחמה, ופתאום בשעה הראשונה אחרי חצות היום פתחו גם תותחי אניות צבאות הברית את פיהם ויחלו להמטיר על הרוסים זרם כדורים מצד הים, כי בעוד אשר חיל המצודות אשר על שפת הים היו ידיהם מלאות עבודה על היבשה, הרהיבו אניות האויב עז בנפשן לקרוב אל העיר ולהקיף את מבצרי הים כחצי כדור, ואלף וחמש מאות תותחים עשו את מלאכתם באמונה ויביאו מות בידם לכל הפוגע במשלחת מלאכי רעים האלה עד כי התנודדו הרי סעוואסטאפאל מרעש שאונם הנורא. היום היה יום צח ובהיר, ובכל זאת כסה העשן גם את אויר הים עד כי לא ראו הרוסים את אניות האויב למען השיב להם דבר ורק לפעמים רחוקות נראתה איזה אניה דרך אש הכדורים, יותר ממאה ועשרים אלף כדורים שלחו אניות האויב אל הרוסים ביום ההוא ויאכלו בשר אדם עד לשבעה עד כי נפלא מאת הרוסים לעשות לאויביהם מאומה.

עברו עוד שעות מספר והרוסים עיפו מאד להורגים ובכל רגע חכו אל המות אשר יקחם בזרוע כחו, ולא יכלו להחזיק מעמד עוד נגד המון צבאות האויב אשר לחמו כגבורים משכילים. אמנם לא התרפו הרוסים גם ברגע האחרון, אף כי ראו עין בעין כי אבד נצחם ביום ההוא, וישתדלו בכל מאמצי כחם להביא את חיל המאסף לחזק בדקי המצודות והסוללות, ותחת זרם כדורי האויב עלו על ידיהם ורגליהם לכבות האש לבל תאחז באוצרות אבק השריפה, את ההרוגים והנפצעים אספו וינחמום וידברו על לבם טרם נפחה רוחם, עוד אלה נושאים את הפצועים והנה כדור גדול משתי מאות ליטרא מסיר את ראשי הנושאים והנשואים יחדו עד כי חיל הנופלים במחנה הרוסים בהמצודה השלישית וגבעת מאלאכאוו ביום ההוא היה רב מאד, והמעט אשר נשארו חיים לא יכלו לעמוד עוד להכין את כלי הנשק מרפיון גו, ובעוד אשר התרפו מעט, הצליח להאויב להרוס מבצריהם וסוללותיהם אשר בנו זה לא כביר ברוב עמל, וברגעים הנוראים האלה עזב קארנילאוו את מקומו וירכב על סוסו אל בית האסורים מקום האסירים אשר להם משפט מות אסורים שם.

— כל האסירים אשר לא אוסרו בכבלי ברזל — אמר קארנילאוו לפקיד בית האסורים, תוליך מהרה אל גבעת מאלאכאוו, ובעוד מעט אבוא גם

Digitized by Google

אני אתריהם למלאות ידיהם בעבודה , ויהי כאשר שמעו זאת האסירים הגדולים אשר רתקו באזיקים , ויתחננו אל קארנילאוו לתת גם להם חפשה ללכת להלחם את האויב בידעם כי אם כה וכה לא ינקו ממשפט מות ואולי עוד רע ממנו , וע"כ טוב היה להם למות מות גבורים על שדה קטל ממות נבל על במת מטבח , ועוד זאת כי תרפה שברה לבם לשבת בחבוק ידים יען שר הצבא לא יאמין בם .

– לא ! אנחנו לא נֻוָתֵר פה ! קראו כלם בקול גדול , טוב לנו למות על המצודה משבת בזה , וברגע ההוא נפתחו הכבלים אשר ברגליהם ויעמדו הכן בשלש מערכות .

— אחי ! קרא קארנילאוו , לכו נא אחרי אל גבעת מאלאכאָוו ועליכם לעמוד שם על נפשכם בגבורה ובחרף נפש אם לחיים או למות , ובעבור זאת יסלח לכם הקיסר בעד חטאתכם אשר עשיתם עד היום .

— הידד ! נשמע מפי אלפי אסירים בקול המון חוגג כהולך אל מחול , וימהרו לרוץ אחרי הסוס אשר רכב עליו קארנילאָוו וישמחו מאד בלבם על אשר נתן אמון בם , ובבואם אל המקום אשר יעד להם עשו מלאכתם באמונה ובחרף נפש כאשר צוה עליהם , הרוב מהם אשר לא הסכינו לעמוד בקשרי מלחמה ומשטריה נפלו לפי חרב כשבלים מאחרי הקוצרים , והמעטים אשר השאיר המות , נסלח להם על כל חטאותיהם באמת כאשר הבטיחם קארנילאוו .

בחמישי לירח אקטאבר 1854 , — יספר זאנדר כותב תולדות קארנילאָוו כדברים האלה : ביום ההוא עבר קארנילאוו ממגרש העיר קאראבעלניע אל גבעת מאלאכאָוו וירד מעל סוסו לראות את הסוללה אשר עמדה להגן על האנף הימיני בעד הלוחמים על מגדל גבעת מאלאכאָוו , מנגד להסוללה ההיא היו שלש סוללות הבריטנים אשר לחמו ביום ההוא בחזקה , ובעמדו על מרום המגדל הפציר בו שלישו השר פאפאוו אשר הוא נשען על ידו לעזוב את המקום המסכן ההוא ולשוב לביתו .

— חכה נא עוד מעט ונלך אל המחנות ההן , ואחרי כן נשוב משם הביתה . ענה קארנילאוו ויור באצבעו על שתי המחנות אשר עמדו על יד עמק אושאקאָוו , ויתמהמה עוד רגעים אחדים , ובהגיע השעה השתים עשרה , ענה „עתה עת לשוב הביתה“ , אפס עוד לא הספיק ללכת שלש פסיעות לקרוב אל סוסו , והנה כדור עופרת עף ויפגע ברגלו השמאלית אצל הבטן . „נבהלתי מראות כי דם הפצע הזה על לבי — יספר זאנדר , ואתמוך את ראשו בימיני ופקידי חיל אחרים עזרוני לקחת אותו על ידינו ונשאהו להניח אותו על קורות העצים אצל כלי הנשק .

— אל תתנו את סעוואסטאפאל ביד האויב — אמר אל הנצבים עליו ויאלם דומיה , ושני הרופאים אשר באו על פי מצותי לחבוש פצעיו הניעו

Digitized by Google

ראשם לאות כי מכתו אנושה לבלי הרפא, ובעוד אשר הרופאים נסו לחבש מחץ מכתו, מצא עוד עז בלבבו ויצו לבַשר לרעיתו ובניו בניקאָלאיעוו כי נפצע, וכאשר נשאוהו אל בית החולים כבר חכה שם פאפאוו, ואלה דבריו אודותו:

ברגע אשר ראני הכירני, ויען ויאמר אלי: „אל תבכה פאפאוו! אל תירא! מכתי לא אנושה, עוד יחייני אלהי ישעי למען אראה ברעה אשר תמצא את הבריטנים" ואחרי כן קרא אל הרופא ויבקשהו להקל ממנו האש הבוער בקֵבָתו, והרופא מהר ויושט לו חמי טהייא ומכאוביו הרפו ממנו רגע, אחרי כן שם את פניו אלי ויחבקני בשתי ידיו, ויען ויאמר אלי, הגידה נא לכל מיודעינו מה נעים המות להאיש היודע בנפשו כי תם הוא מפשע — אחרי רגעים אחדים הוסיף לאמר: אנא ה'! ברך נא את רוסיא ארצנו ואת הקיסר ארוננו והצילה נא את העיר הזאת מכף האויב. עוד לא כלה את דבריו והנה סגן האדמיראל איסטאמין אשר שלח לקרוא לו בא הביתה, ובחפצו לנחמהו נתן תקוה בלבו כי יד צבאות רוסיא על העליונה וגם מחץ מכתו תרפא, וקארנילאָוו הניע ראש אחרי דבריו כאיש נואש מתקוה ובחמו התמלטו מפיו המלות: לא! שם! שם אל מיכאיל פעטראָוויץ אלך....
ואיסטאמין בקש ממנו לברכהו טרם ילך ואיננו, ויברכהו. וזאת הברכה האחרונה להמבָרך והמבורך גם יחד, כאשר יסופר הלאה.

„ויהי כאשר שמעתי מפי הרופאים כי אמרו נואש לחיי קארנילאָוו, ואשים עצות בנפשי לשאול את פיו על דבר אשתו ובניו, אפס מפחדי לבל ינתק פתיל חייו רגע אחד הצעתי לפניו אם לא יצוה לשלוח רץ להגיד לרעיתו בניקאלאיעוו כי תבוא הנה, אכן כרגע הבין מטרת שאלתי, ויען ויאמר אלי: האמנם עוד לא ידעת אותי כי אין פחד המות לנגד עיני? ועתה רק זאת אבקשך בָרך נא את אשתי ובני בשמי ודרוש לשלום ראש שרי הצבא הנסיך מענשיקאָוו, ולשר צבא האניות תגיד כי השארתי אחרי אשה ובנים.... אחרי כן נגש אליו הרופא פאוולאָווסקי ויואל לתת לו סמי מרפא, אך להונות אותו אמר במרמה להת לו מעט חמי טהייא ולשפוך שמה את הסמים, אך קארנילאָוו הבין ערמתו ויקרא אליו: אך לשוא תעשה זאת! אינני ילד קטן ולא אפחד ממות, ועתה הגידה נא ברור מה תחפוץ לתת לי, ויקח את הסמים מידו וישת ויקלו לו מכאוביו מעט וישכב במנוחה. פתאום בא אחד מפקידי החיל המסדרונה ויספר באָזני מרעיו כי סוללות הבריטנים נהרסו ורק שני תותחים נשארו להם, ויהי כאשר שמע קארנילאָוו אנשים מתלחשים אחרי הדלת וישאלני מה היה הדבר? ואספר לו דבר הבשורה הטובה אשר הביא פקיד החיל, והוא אסף את שארית כחו ויקרא בקול: הידד! הידד! ואחרי רגעי מספר בחצי השעה הרביעית כבר ידעו כל אנשי החיל כי מת שר צבאם, ועל המקום אשר פגע בו הכדור

Digitized by Google

על גבעת מאלאכאוו הציבו לו ציון מהמון כדורי האויב אשר לקטו לזכרון נצח, ועל פי מצות הקיסר החליפו את שם הגבעה „מצודת קארנילאוו" ¹).

בשעה הששית בערב (6 אקטאבער) בעוד אשר צבאות האויב הרעישו עוד חומות סעוואסטאפאל, הובל קארנילאוו לבית תפלתם ומשם הוליכוהו לקבורה בכבוד גדול אשר כמהו לא נעשה עוד לאחד משרי הצבא, ואחרי מטתו נהרו כל אנשי הצבא הנמצאים בעיר ופקידי החיל וכל יושבי העיר המון אדם רב, וכלם הרימו קול בכי נורא מאד על מות גבורם מחמד עיניהם, ויקברוהו בבית תפלת מיכאיל העומד על ראש הגבעה בלב העיר, מלבד קארנילאוו נפלו ביום ההוא עוד רבים מפקידי החיל עד אשר באיזה מקומות נשארו בני החיל בלי נגיד ומצוה, והמלחים וצבא הסוללות בראותם כי נפקדו פקידיהם עזבו את מלאכתם ויעמדו בחבוק ידים על יד ככר בית המשחק מבלי דעת מה לעשות, וכאשר ראה זאת אחרי כן אחד משרי הצבא שלח להם פקידים וישובו למלאכתם, אפס לא עשו ידיהם תושיה באשר פקידיהם לא ידעו מאומה ממלחמת מגן כאשר הדו שרי הצבא בעצמם, ועוד זאת כי הרוב מהם היו צעירים לימים אשר לא עמדו מעולם בקשרי המלחמה ועל כן היו אובדי עצה ותושיה.

בעת ההיא התאחדה גם סרדיניא בקשר אחד עם מלכי הברית, ותשלח גם היא כעשרים אלף אנשי חיל לעזר צבאות מלכי הברית הצרים על סעוואסטאפאל.

הנה כי כן עברה המלחמה הראשונה אצל חומות סעוואסטאפאל בחמישי לירח אקטאבר, היום הנורא להרוסים אשר השאיר אחריו מגינת לב ודאבון נפש לכל אוהבי העם הזה וארצם, היום האיום ההוא רשום בדם על לוח דברי ימי רוסיא למזכרת נצח, אפס ביום ההוא הראו גם כן לדעת לצבאות מלכי הברית כי לא כמבוא עיר מבוקעה יבואו אל העיר הזאת, ואף כי חדשו הבריטנים את המלחמה גם ממחרת היום ההוא והפילו רבים

---

¹) גבעת מאלאכאוו אשר עשתה לה שם עולם בדברי ימי רוסיא אל יחשב [illegible]
לחשוב כי השם הזה נקרא עליה לזכר אחד הגבורים או דבר נכבד בקורות דברי [illegible]
חלילה! וזה מקור השם הזה: אחד מחיל הרוסים היה גבור חיל [illegible]
„מאלאכאוו" הלך בפעם בפעם לשתות יין אם בשרו לבית המרזח אשר [illegible]
הזאת, ובכל עת אשר דרשו אחריו פקידי החיל מצאוהו שותה ושכור על [illegible]
עד אשר היה למשל בפי כל ובשחוק קראו את שם הגבעה „גבעת [illegible]
הימים נשאר השם הזה בפי כל יושבי העיר עד היום הזה, וגם [illegible]
זכרונות סעוואסטאפאל על שמו עד אשר צוה הקיסר ניקאלאי [illegible]
קארנילאוו, ובכל זאת נשכח השם החדש מהרה ושמה [illegible]

Digitized by Google

ממגיני העיר, בכל זאת ראו כי לא בפעם אחת יבקיעו אליהם את העיר, וע״כ חרלו כמעט ממנה, ויחלו לבנות עוד דיק וסוללות למען חדש המלחמה ביתר עז ועצמה לעת מצוא.

בעוד אשר לא ידע עוד הקיסר ניקאָלאַי מהמלחמה אצל סעוואס־טאָפאָל (אל ישכח הקורא כי אז לא היו עוד קוי הטעלעגראף בסעוואסטאָפאָל) כתב אל הנסיך מענשיקאָוו (24 סעפטעמבער) כדברים האלה:

№ 3.

מענשיקאָוו ידידי!

היום הגיעו שני מכתביך לידי, האחד אשר כתבת ביום השש עשרה לירח זה בצהרים, והשני מיום השמונה עשר לירח זה מהמצודה הצפונית, הודות לאל כי הסכנה אשר רחפה על סעוואסטאָפאָל מעבר ללשון הים צפונה עברה, אפס עוד השאלה במקומה עומדת אם לא בסכנה הֶנָה כעת יותר מקודם? אמנם ידעתי כי מעט הוא החיל אשר אתך וגם מגדלי מבצר החרשים אין אונים המה להגן על העיר מצד היבשה, אבל אין לאל ידי להושיע מהסכנה הזאת, וכל תקותי היא רק בטחוני בחסדי אלהי ישועתי ובגבורת ידי צבאותינו, וגם מקום מצב צבאותינו נועד מאת אביר הטבע להיות מקום מוכשר להגן על העיר מחמת אויב, וכאשר אזכור עוד את המקומות ההם אחשוב למשפט כי תהיה לאל ידינו להגן עליה, ואקוה כי לא תאחרו המועד לעשות זאת....

הנני דורש בשלום כלכם, צוה נא לכל אנשי החיל לבל יתעצבו אל לבם, ה׳ אלהים הוא מגן בעדנו.... וכל אשר יקרה לנו אם לשבט או לחסד בו נאמין ונבטח ונקבל באהבה.

— הנני מחבק אותך באהבה.

№ 4.

27 סעפטעמבר, תמול בלילה הגיעני מכתבך, מענשיקאָוו ידידי! תהלה לאל כי כל הדברים על מכונם עד היום, כל מעשיך ועצותיך מצאו חן בעיני, אפס מי יפתר לי פשר השאלה עד כמה תוכל להגן על העיר בהאמצעים הנמצאים תחת ידך? מאד חפצתי להרגיע רוחי ולנחם את נפשי אודות השאלה הזאת, אכן אודה ולא אבוש כי נפשי לא תמצא מנוח אולי בכל גבורת צבאותינו לא תוכל להגן על העיר ימים רבים? — יואל אלוה כי אשגה במשפטי.

הנני נותן תודתי לכלכם בעד גבורתכם ואמונת לבבכם, הגידה נא לנערי חיל הים הגבורים כי הנני בטוח בגבורתם ואמונת רוחם על היבשה

כאשר היו באמנה על האניות, אנא אל תעצבו ואל יפול לבבכם, בטחו בה׳, חכרו כי עלינו להגן בעד אמונתנו וארץ מולדתנו ואלהי השמים יגן עליך ועל כל חילי צבאיך, ואני תפלה בעדכם ובעד מעשה הצדק והיושר אשר עשינו, רוחי ונפשי הולכות עמכם בכל עת והנני מחבק אותך באהבה.

דרוש נא לשלום נארטשאקאוו והודיעני מצב צבאותינו הפצועים והחיים אשר הצלת ממות הבל כאשר לכל.

ז

סעוואסטאפאל אחרי המלחמה הראשונה, ביאת הנסיכים הגדולים ניקאלאי ומיכאיל ניקאלאיעוויץ למחנה הרוסים, מלחמת אינקערמאן, מגפת הרוסים, מראה שדה קטל.

אחרי המלחמה הראשונה אשר נגפו הרוסים על יד עיר מבצרם סעוואסטאפאל, החלה עבודה חדשה בעיר וסביבותיה אשר עבדו אלפי ידים ביד חרוצים, הסוללות החדשות אשר נעשו זה לא כביר טרם פרצה המלחמה הרם האויב ביום זעם, המצודות נתקלקלו, מקומות רבים אשר לא הספיקו הרוסים להתבצר בהם קודם המלחמה כראוי נשארו בלי מגן ומחסה, וע״כ נחוץ היה לתקנן או לבנותן מחדש, במקומות רבים עמדו אלפי איש לחפור בורות ותעלות עמוקות למען תהינה לשטן בפני צבאות האויב לבל יפרצו לבוא אל העיר ברעש, בתי העיר אשר היו קרובים אל מערכות הרוסים נלקחו למעון בעד החיל ולהכין בהם כל צרכי המלחמה, ברחובות העיר על המקומות הגבוהים אספו ערמות אבנים ויצינו עליהן כלי תותח רבים, ופקודה נתנה בעיר כי כל יושביה יכינו להם לחם ומים לימים אחדים, וראש שרי הצבא פקד על אנשי החיל להגן על העיר עד טפת דמם האחרונה, ובין כה וכה נקהלו צבאות הרוסים הרבה מאד אשר עמדו עד הנה באפס מעשה בגוף בעססאראבי[illegible] למיום שבו מעבר לנהר הדאנוי ויהיו זרוע לאחיהם בעיר הנצורה [illegible] ופתח תקוה נפתח לבני הצבא אשר רפה רוחם כמעט אחרי [illegible] הגדולה ותשב ותחי רוחם, וגם יושבי העיר אשר חרדו [illegible] תנופת יד חיל האויב שמחו כשמחת בקציר בראותם [illegible] באו אל העיר לחזק ידי הנשארים מיום המהומה [illegible]

№ 5.

מכתבי הקיסר טרם ידע עוד מִמלחמת 5 אקטאבר :

האויב פרץ בגבול ארצנו, עתה באה העת אשר על כל איש להביא זבח קרבנו על מזבח ארץ מולדתו, ע״כ גם אני הנני שולח לך את שני בני הצעירים אל המחנה, ומגמתי בזה כי יעמדו על ימינך למען יסכינו במלאכתם לדעת מה לעשות לימים יוצרו, והנני נותן לך הרשיון לשלחם אל כל המקום אשר לפי ראות עיניך יוכלו להיות להועיל לעצמם או לאחרים בחברתם ולתת אומץ ברוח בני החיל, ובזאת אשר אני נותן אותם על ידך הראיתי לך אות נאמן על אהבתי אותך ואמונתי בך וכי יודע אני לערוך רום ערכך וגודל רוחך הנדיבה, ומחכמתך וכבודך תאציל גם עליהם למען יהיו נדיבי לב כמוך לימים הבאים.

ה׳ אתך גבור חיל! הנני מחבק אותך באהבה.

מתר אברך את בני ברכת הפרידה, ואקוה כי בשלישי או בחמישי לירח אקטאב׳ יבואו אליך, ואתה היה נא להם למורה דרך למען יהיו טובים וישרי לב לעבוד עבודתם באמונה, ואנכי הנני עורב ערובה בעדם כי ישמעו לקולך ויעשו את מלאכתם באמת ובתמים, אל תפנק אותם והגידה להם דבר אמת.

№ 6.

30 סעפטעמבר, אתמול בערב הגיעני מכתבך מן 24 סעפ׳, הנך כְּלֵי נחל מאד כי תקמץ בדבריך לבלתי הודיעני כל דבר בפרט למען אוכל לשפוט על מצבך בעת ומצב חיל המגן על סעוואסטאפאל.

אחלי! לוא יואיל אלוה בחסדו להשאיר מצב סעוואסטאפאל עוד שמונת ימים במצב אשר הנה כעת כי אז יבוא אליך שר הצבא ליפראנדי ועמו מתנה גדולה וטובה לעזרך, ואז ימצאו בידך כחמשה ושבעים אלף איש, ואנחנו נתפלל לאלהי הרחמים כי תִוָשע על ידם למען תוכל להציל את סעוואסטאפאל וצי הים, ובזה גם את ארץ מולדתנו, והנני מכפיל את פקודתי לבל תעצבו ולבל יפול לבבכם למען נוכל להראות לכל יושבי תבל כי אנחנו המה הרוסים אשר הצלנו את ארצנו בשנת 1812.

ה׳ עמכם! הנני דורש בשלום כלכם ומחבק אתכם באהבה.

למען הסיר מעט עיני צבאות מלכי הברית מסעוואסטאפאל, יעץ מענשיקאוו להקיף את האגף הימיני מצבאות האויב ולפול עליהם ברעש פתאום, כי בטח בכח החיל החדש אשר באו לעזרתו כי ידו תהיה בעורף אויביו, ואם תהיה ידו רוממה חשב להעמיד את צבאותיו על ראשי הגבעות מקום אשר חיל הבריטנים נחתים, והבריטנים יהיו מוכרחים

Digitized by Google

להרחיק צבאותיהם מן העיר לרגלי הדבר הזה, ולהוציא מחשבתו לאור חלק את צבאותיו לשני ראשים, הראש האחד הפקיד על יד הגענעראל סאימאנאוו, והשני על יד שר הצבא פאוולאוו, על הראשון פקד להתגרות את הבריטנים פנים אל פנים, ולהשני צוה לרדת מגבעות אינקערמאן להתנפל ברעש על האגף הימיני מצבא האויב.

מיום העשרים לחדש אקטאבער החלו צבאות רוסיא להתאסף בעיר, תגדודים אחדים נשלחו לתכלית הזאת למקומות הנועדים להם, המחלקה האחת לקחה עמדתה על הרי פעדיוכין הקרובים אל מחנה האויב, והמפלגה השניה התיצבה על הרי אינקערמאן, בין שני שלשת הרים האלה נמצא העמק המפורסם ,עמק אינקערמאן״ ודרך העמק הזה ישטוף הנחל השחור את מימיו אל לשון ים הסעוואסטאפאלי.

בלב שמח הלכו המון צבאות הרוסים אל המקום הנועד להם אף כי לבם נבא להם כי לא בכחם יגברו על האויב הנורא, גם אדמת המקום אשר נועדה לשדה המלחמה לא היתה ארץ זבת חלב ודבש, כל היום ההוא (23 אקט׳) טרם פרצה המלחמה היה יום ענן וערפל וגשם רב ירד משמים עד אשר נטבעו רגלי אנשי החיל בבץ, ובגדיהם הנושנים והקרועים אשר כמעט אכלום עש לא יָכלו להחם את בשרם, גם אוהלים לא נטו להם על ההרים להחסות מפני הגשם, ואיזה מהם אשר אמרו להקים להם אהלי רועים לא הביאו אתם את כל הכלים והחפצים הדרושים לזה, ויצאו לכרות להם שוכות עץ ועלים לבנות אוהלים, ורבים התחבאו במערות סעיפי סלעי אינקערמאן כעטלפים או חצבו להם מערות חדשות בשפולי ההרים, ובאיזה מקומות פרשו מפרשי האניות בלי סדר ומשטר להסתר מחמת הגשם, עד כי היה מצב הצבא פרוע מאד, ואמנם רק בני רוסיא יכלו לשאת ולסבול כל אלה בדומיה תחת אשר לא הסכינו לפנק נפשם מנער וכל עמל ותלאה משחק להם.

פתאום נשמע קול המולה גדולה, קול קורא הידד! ממחנה הרוסים בקרן הימיני, וממרחק נראה גדודי הרוסים מתנועעים והמון כובעי אנשי הצבא פורחים באויר, ומתוך ההמון הסוער הזה נראתה מרכבה מרקדה נושאת שני בני הקיסר אשר שלח אותם אביהם להתעטת בכל אשר יתענו כל העומדים בקשרי המלחמה, שמעו בני הצבא ותחי רוחם.

— אחי! קראו בני הקיסר, כלנו נחלץ חושים למלחמה.

— הננו נכונים לאמץ כח . . . . ונכונים גם למות, ענו כל בני החיל.

— הקיסר צונו לדרוש בשלומכם, אחי! קראו בני הקיסר.

— הידד! קראו כל הצבא בכח עד כי התגודדה האדמה לקולם.

וחיל מלכי הברית התבצרו מאד לאורך קו־המגן אשר להרוסים משפת הים עד הרי פעדיוכין, בהאגף הימיני היו צבאות הבריטנים אשר

Digitized by Google

עמדו אצל ההרים הנזכרים, והאגף השמאלי עמד נשען על מרומי באלאקלאווא והוא מקום יקר מאד ובאמת לפי חקי המלחמה היה קשה מאד להקיפם, אכן בראות מענשיקאוו כי בפעם הראשונה (13 אקט׳) הצליח לו להקיף את סוללות האויב בעמק באלאקלאווא הרהיב בנפשו עז להקיף את כל צבאות האויב בפעם אחת ולהכותם אחור למען יחדלו מן העיר, אמנם חשב מחשבה גדולה כי ברגע אחד ירחיק את האויב מן העיר ואולי גם יאלצם לשוב לארצם על אניותיהם אבל עצתו היתה נמהרה ולא הרגיש כי חדל אונים הוא להפיק זממו, וגם שרי הצבא לא שמרו פקודתו אשר על כן אך לשוא הוציא אל הורג רבבות אלפי איש והועיל לא הועיל מאומה.

יום העשרים וארבעה לחדש אקט׳ בא, הגשם עוד לא חדל ועוד הגביר חילים וימלא את אדמת החמר מי מדמנה, הדרכים התקלקלו בני הצבא נקפאו מקור ונפשם עליהם תתעטף מחסר כל.... הבקר טרם האיר וצבאות הרוסים כבר עמדו הכן איש איש על מקומו אשר התוו לו, דומית מות שוררת על פני כל שדה המערכה, אין דובר דבר ואין משמיע קול, כלם תפושים ברוב שרעפיהם ואיש איש חשב חשבון נפשו כי אולי היום הזה הוא האחרון לימי חייו.

וצבא בריטניא אשר לא עלה על דעתם כי מחשבת מלחמה בלב הרוסים וסכנה מרחפת על ראשם, שכבו במנוחה על משכבותם, ופתאום בשעה 4 בבקר טרם עלה השחר השמיעו פעמוני בתי התפלה בסעוואס־טאפאל קול רעש גדול, והבריטנים לא שמו זאת על לב בידעם כי חג היום להרוסים ועל כן לא הכינו את נפשם למלחמה, ובין כה וכה יצאה מחנה הרוסים אשר תחת יד סאימאנאוו ערוכים בכל ומחכים כי ינתן אות מלחמה.

עב הענן הסתיר את הרוסים מעיני הבריטנים ויכסם בערפל, ופתאום נשמע קול רעש גדול במחנה בריטניא „הרוסים באים׳! וכחץ מקשת עפו לחגור חרב על ירך, אפס חשך הלילה ועב הענן היו בעוכרם כי לא ידעו מאין תפתח המלחמה ולאיזה צד יפנו להשיב מכה אל חיק מכיהם, ולא ידעו עוד כי הקיפום הרוסים מכל עבר, סאימאנאוו מצד אחד ופאוולאוו מצד השני, וממול קרנם השמאלי הרעישו תותחי הרוסים הגדולים אשר עמדו על הסוללות קרוב אל העיר, וגם מאחריהם השתערו הרוסים בלט אצל „צארגון׳ וימטירו על ראשיהם אש פלדות, ולפי דברי סופרי הרוסים כבר שלחו הבריטנים פקודה לאניותיהם כי תהיינה נכונות לקבל עליהן את כל חיל הצבא אם לא יוכלו עמוד מפני הרוסים וכבר נואשו מנצחון, עבר זמן לא כביר והשמש יצא על הארץ, ויראו הבריטנים כי אך לשוא פחדו, וימשכו אליהם איזה גדודים מצבאותיהם ויגיחו מול

Digitized by Google

הרוסים ביד חזקה ובזרוע נטויה ואתם יד גדולה ממחנה הרוכבים וכלי תותח בהמון, וימטירו על הרוסים גשם אש פלדות נורא מאד, וההצלחה אשר האירה פניה להם בפעם הראשונה והשניה לא עזבה אותם גם בפעם הזאת, ותהי המגפה במחנה הרוסים גדולה מאד, כלי תותח רבים נפלו בידי האויב, חיל הרובים נפלו חלל, הסוסים האסורים לעגלות התותחים נהרגו או נפצעו, רבים מפקידי החיל הוצעו חללים, ובתוכם גם שר הצבא סאימאנאוו אשר נהרג ברגע הראשון כאשר יצאו למלחמה, ואף כי התחזקו הרוסים וילחמו כנואשים, אך ההצלחה עשתה כבר חוזה עם אויביהם ותתן להם עורף, וכאשר ראו הבריטנים כי הרוסים נגפים לפניהם, עזבו את מקומם אשר עמדו פנים אל פנים מול הרוסים וישתערו עליהם מן הצד, ותתח מלחמת מגן התנפלו על הרוסים כזאבי ערבות במלחמת תגרה וישחיתו בהם רב, בעת ההיא עמדו שני בני הקיסר אצל גבעות אינקערמאן ואצלם היו שני שרי הצבא גרייג ואלברינסקי, פתאום נפל כדור אחד ויהרוג את שניהם כרגע וגם בני הקיסר היו בסכנה גדולה, ויהי כאשר ראו הרוסים כי לא יוכלו עמוד בפני אויביהם ויהפכו להם עורף, ובעד כל פסיעה ופסיעה אשר הצליחו להתרחק משדה המערכה שלמו במבחרי גבוריהם, והבריטנים החזיקו בנצחונם ולא הרפו ממנו, וירדפו אחרי הרוסים ויזנבו את כל הנחשלים אחריהם, ותהי תבוסת המחנה הראשונה שלימה עוד בשעה השמינית בבקר. יודעי מלחמה יעידו כי הסבה הראשית למגפת הרוסים ביום ההוא בכלל והמחנה הראשונה בפרט היתה כי שר הצבא סאימאנאוו בטח יותר מדי כי דרכו תהיה צלחה, ובכן אבה להנחיל לו כבוד גבורים ראשונה ולא מלא פקודת מענשיקאוו לצאת למלחמה בשעה 4 וימהר ויניח את חילו בשעה 3 בעוד אשר המחנה השניה חכו עוד שעה שלימה ולא ידעו כי כבר פרצה המלחמה בזעם בין צבא סאימאנאוו וצבאות האויב הרבים והעצומים מהם עשרת מונים, ובין כה וכה מחץ כדור עופרת את ראש סאימאנאוו ויפול שדוד, ואחריו כל פקידי החיל נפלו כעמיר אחרי הקוצר עד כי בשעה השמינית לא נשאר כמעט אף אחד מהם, וצבאותיו נפזרו לכל רוח בלי סדר ומשטר, ובעוד חשך הלילה היה להם לעזר ראשונה להסתר מפני הבריטנים לבל ידעו מאין תפתח המלחמה היה להם אחרי כן למכשול, כי בהחפזם לנוס מהמערכה נסו במשגה אל המקום אשר צבאות האויב נחתים ושמה הכום עד חרמה, ושר הצבא גארטשאקאוו אשר היה אז פקיד העיר ושר צבא חיל המצודות ראה כי הרוסים נגפים ולא שלח להם לעזרה אף איש אחד מצבאותיו אשר היו במספר 22000 איש, וביניהם 7300 רוכבים עם 88 תותחים, וגם מענשיקאוו עצמו לא התערב במלחמה הזאת, עוד לא שלמה תבוסת הרוסים עד אשר החלה המחנה

Digitized by Google

בידים חרוצות, ובכל עז התאמץ להיות זרוע לצבא חילו בעמל כפיו להכן הסוכך ולהעמיד את כלי התותח עד אשר בא כדור אחד ויפצע את ראשו מעט.

— הכדור פצע את ראשך? — שאלהו אחד מפקידי החיל העומדים אצלו.

— שקר! ענה נאחימאוו בפנים זועפים בחפצו להסתיר מבוכתו מעיני החיל, עברו איזה רגעים וינס למשש בידו את מצחו הפצוע ויאמר: המכה קטנה מאד עד כי לא תשוה לשים לב עליה.

עברו איזה שעות במהומת מלחמה, ופתאום בשעה הראשונה אחרי חצות היום פתחו גם תותחי אניות צבאות הברית את פיהם ויחלו להמטיר על הרוסים זרם כדורים מצד הים, כי בעוד אשר חיל המצודות אשר על שפת הים היו ידיהם מלאות עבודה על היבשה, הרהיבו אניות האויב עז בנפשן לקרוב אל העיר ולהקיף את מבצרי הים כחצי כדור, ואלף וחמש מאות תותחים עשו את מלאכתם באמונה ויביאו מות בידם לכל הפוגע במשלחת מלאכי רעים האלה עד כי התנודדו הרי סעוואסטאפאל מרעש שאונם הנורא. היום היה יום צח ובהיר, ובכל זאת כסה העשן גם את אויר הים עד כי לא ראו הרוסים את אניות האויב למען השיב להם דבר ורק לפעמים רחוקות נראתה איזה אניה דרך אש הכדורים, יותר ממאה ועשרים אלף כדורים שלחו אניות האויב אל הרוסים ביום ההוא ויאכלו בשר אדם עד לשבעה עד כי נפלא מאת הרוסים לעשות לאויביהם מאומה.

עברו עוד שעות מספר והרוסים עיפו מאד להורגים ובכל רגע חכו אל המות אשר יקחם בזרוע כחו, ולא יכלו להחזיק מעמד עוד נגד המון צבאות האויב אשר לחמו כגבורים משכילים. אמנם לא התרפו הרוסים גם ברגע האחרון, אף כי ראו עין בעין כי אבד נצחם ביום ההוא, וישתדלו בכל מאמצי כחם להביא את חיל המאסף לחזק בדקי המצודות והסוללות, ותחת זרם כדורי האויב עלו על ידיהם ורגליהם לכבות האש לבל תאחז באוצרות אבק השריפה, את ההרוגים והנפצעים אספו וינחמום וידברו על לבם טרם נפחה רוחם, עוד אלה נושאים את הפצועים והנה כדור גדול משתי מאות ליטרא מסיר את ראשי הנושאים והנשואים יחדו עד כי חיל הנופלים במחנה הרוסים בהמצודה השלישית וגבעת מאלאכאָוו ביום ההוא היה רב מאד, והמעט אשר נשארו חיים לא יכלו לעמוד עוד להכין את כלי הנשק מרפיון גו, ובעוד אשר התרפו מעט, הצליח להאויב להרוס מבצריהם וסוללותיהם אשר בנו זה לא כביר ברוב עמל, וברגעים הנוראים האלה עזב קארנילאָוו את מקומו וירכב על סוסו אל בית האסורים מקום האסירים אשר להם משפט מות אסורים שם.

— כל האסירים אשר לא אוסרו בכבלי ברזל — אמר קארנילאָוו לפקיד בית האסורים, תוליך מהרה אל גבעת מאלאכאָוו, ובעוד מעט אבוא גם

Digitized by Google

אני אחריהם למלאות ידיהם בעבודה , ויהי כאשר שמעו זאת האסירים הגדולים אשר רתקו באזיקים, ויתחננו אל קארנילאוו לתת גם להם חפשה ללכת להלחם את האויב בידעם כי אם כה וכה לא ינקו ממשפט מות ואולי עוד רע ממנו , וע"כ טוב היה להם למות מות גבורים על שדה קטל ממות נבל על במת מטבח , ועוד זאת כי חרפה שברה לבם לשבת בחבוק ידים יען שר הצבא לא יאמין בם .

— לא ! אנחנו לא נִוָתֵר פה ! קראו כלם בקול גדול , טוב לנו למות על המצודה משבת בזה , וברגע ההוא נפתחו הכבלים אשר ברגליהם ויעמדו הכן בשלש מערכות .

— אחי ! קרא קארנילאוו , לכו נא אחרי אל גבעת מאלאכאָוו ועליכם לעמוד שם על נפשכם בגבורה ובחרף נפש אם לחיים או למות , ובעבור זאת יסלח לכם הקיסר בעד חטאתכם אשר עשיתם עד היום .

— הידד ! נשמע מפי אלפי אסירים בקול המון חוגג כהולך אל מחול , וימהרו לרוץ אחרי הסוס אשר רכב עליו קארנילאָוו וישמחו מאד בלבם על אשר נתן אמון בם , ובבואם אל המקום אשר יעד להם עשו מלאכתם באמונה ובחרף נפש כאשר צוה עליהם , הרוב מהם אשר לא הסכינו לעמוד בקשרי מלחמה ומשטריה נפלו לפי חרב כשבלים מאחרי הקוצרים , והמעטים אשר השאיר המות , נסלח להם על כל חטאותיהם באמת כאשר הבטיחם קארנילאוו .

בחמישי לירח אקטאבר 1854 , — יספר זאנדר כותב תולדות קארנילאָוו כדברים האלה : ביום ההוא עבר קארנילאוו ממגרש העיר קאראבעלניע אל גבעת מאלאכאָוו וירד מעל סוסו לראות את הסוללה אשר עמדה להגן על האגף הימיני בעד הלוחמים על מגדל גבעת מאלאכאָוו , מנגד להסוללה ההיא היו שלש סוללות הבריטנים אשר לחמו ביום ההוא בחזקה , ובעמדו על מרום המגדל הפציר בו שלישו השר פאפאוו אשר הוא נשען על ידו לעזוב את המקום המסכן ההוא ולשוב לביתו .

— חכה נא עוד מעט ונלך אל המחנות ההן , ואחרי כן נשוב משם הביתה . ענה קארנילאוו ויור באצבעו על שתי המחנות אשר עמדו על יד עמק אושאקאָוו , ויתמהמה עוד רגעים אחדים , ובהגיע השעה השתים עשרה , ענה „עתה עת לשוב הביתה“ , אפס עוד לא הספיק ללכת שלש פסיעות לקרוב אל סוסו , והנה כדור עופרת עף ויפגע ברגלו השמאלית אצל הבטן . „נבהלתי מראות כי דם הפצע הזה על לבי — יספר זאנדר , ואתמך את ראשו בימיני ופקידי חיל אחרים עזרוני לקחת אותו על ידינו ונשאהו להניח אותו על קורות העצים אצל כלי הנשק .

— אל תתנו את סעוואסטאפאל ביד האויב — אמר אל הנצבים עליו ויאלם דומיה , ושני הרופאים אשר באו על פי מצותי לחבוש פצעיו הגיעו

Digitized by Google

ראשם לאות כי מכתו אנושה לבלי הרפא, ובעוד אשר הרופאים נסו לחבש מחץ מכתו, מצא עוד עז בלבבו ויצו לבשר לרעיתו ובניו בניקאלאיעוו כי נפצע, וכאשר נשאוהו אל בית החולים כבר חכה שם פאפאוו, ואלה דבריו אודותו:

ברגע אשר ראני הכירני, ויען ויאמר אלי: „אל תבכה פאפאוו! אל תירא! מכתי לא אנושה, עוד יחייני אלהי ישעי למען אראה ברעה אשר תמצא את הבריטנים" ואחרי כן קרא אל הרופא ויבקשהו להקל ממנו האש הבוער בקבתו, והרופא מהר ויושט לו חמי טהייא ומכאוביו הרפו ממנו רגע, אחרי כן שם את פניו אלי ויחבקני בשתי ידיו, ויען ויאמר אלי, הגידה נא לכל מיודעינו מה נעים המות להאיש היודע בנפשו כי חף הוא מפשע — אחרי רגעים אחדים הוסיף לאמר: אנא ה'! ברך נא את רוסיא ארצנו ואת הקיסר. ארוננו והצילה נא את העיר הזאת מכף האויב. עוד לא כלה את דבריו והנה סגן האדמיראל איסטאמין אשר שלח לקרוא לו בא הביתה, ובחפצו לנחמהו נתן תקוה בלבו כי יד צבאות רוסיא על העליונה וגם מחץ מכתו תרפא, וקארנילאוו הניע ראש אחרי דבריו כאיש נואש מתקוה ובתמו התמלטו מפיו המלות: לא! שם! שם אל מיכאיל פעטראוויץ אלך. . . . ואיסטאמין בקש ממנו לברכהו טרם ילך ואיננו, ויברכהו. וזאת הברכה האחרונה להמברך והמבורך גם יחד, כאשר יסופר הלאה.

„ויהי כאשר שמעתי מפי הרופאים כי אמרו נואש לחיי קארנילאוו, ואשים עצות בנפשי לשאול את פיו על דבר אשתו ובניו, אפס מפחדי לבל ינתק פתיל חייו רגע אחד הצעתי לפניו אם לא יצוה לשלוח רץ להגיד לרעיתו בניקאלאיעוו כי תבוא הנה, אכן כרגע הבין מטרת שאלתי, ויען ויאמר אלי: האמנם עוד לא ידעת אותי כי אין פחד המות לנגד עיני? ועתה רק זאת אבקשך ברך נא את אשתי ובני בשמי ודרוש לשלום ראש שרי הצבא הנסיך מענשיקאוו, ולשר צבא האניות תגיד כי השארתי אחרי אשה ובנים. . . . אחרי כן נגש אליו הרופא פאוולאווסקי ויואל לתת לו סמי מרפא, אך להונות אותו אמר במרמה להת לו מעט חמי טהייא ולשפוך שמה את הסמים, אך קארנילאוו הבין ערמתו ויקרא אליו: אך לשוא תעשה זאת! אינני ילד קטן ולא אפחד ממות, ועתה הגידה נא ברור מה תחפוץ לתת לי, ויקח את הסמים מידו וישת ויקלו לו מכאוביו מעט וישכב במנוחה. פתאום בא אחד מפקידי החיל המסדרונה ויספר באזני מרעיו כי סוללות הבריטנים נהרסו ורק שני תותחים נשארו להם, ויהי כאשר שמע קארנילאוו אנשים מתלחשים אחרי הדלת וישאלני מה היה הדבר? ואספר לו דבר הבשורה הטובה אשר הביא פקיד החיל, והוא אסף את שארית כחו ויקרא בקול: הידד! הידד! ואחרי רגעי מספר בחצי השעה הרביעית כבר ידעו כל אנשי החיל כי מת שר צבאם, ועל המקום אשר פגע בו הכדור

Digitized by Google

על גבעת מאלאכאוו הציבו לו ציון מהמון כדורי האויב אשר לקטו לזכרון נצח, ועל פי מצות הקיסר החליפו את שם הגבעה „מצודת קארנילאוו" י).

בשעה הששית בערב (6 אקטאבער) בעוד אשר צבאות האויב הרעישו עוד חומות סעוואסטאפאל, הובל קארנילאוו לבית תפלתם ומשם הוליכוהו לקבורה בכבוד גדול אשר כמהו לא נעשה עוד לאחד משרי הצבא, ואחרי מטתו נהרו כל אנשי הצבא הנמצאים בעיר ופקידי החיל וכל יושבי העיר המון אדם רב, וכלם הרימו קול בכי נורא מאד על מות גבורם מחמד עיניהם, ויקברוהו בבית תפלת מיכאיל העומד על ראש הגבעה בלב העיר, מלבד קארנילאוו נפלו ביום ההוא עוד רבים מפקידי החיל עד אשר באיזה מקומות נשארו בני החיל בלי נגיד ומצוה, והמלחים וצבא הסוללות בראותם כי נפקדו פקידיהם עזבו את מלאכתם ויעמדו בחבוק ידים על יד ככר בית המשתק מבלי דעת מה לעשות, וכאשר ראה זאת אחרי כן אחד משרי הצבא שלח להם פקידים וישובו למלאכתם, אפס לא עשו ידיהם תושיה באשר פקידיהם לא ידעו מאומה ממלחמת מגן כאשר הדו שרי הצבא בעצמם, ועוד זאת כי הרוב מהם היו צעירים לימים אשר לא עמדו מעולם בקשרי המלחמה ועל כן היו אובדי עצה ותושיה.

בעת ההיא התאחדה גם סרדיניא בקשר אחד עם מלכי הברית, ותשלח גם היא כעשרים אלף אנשי חיל לעזר צבאות מלכי הברית הצרים על סעוואסטאפאל.

הנה כי כן עברה המלחמה הראשונה אצל חומות סעוואסטאפאל בחמישי לירח אקטאבר, היום הנורא להרוסים אשר השאיר אחריו מגינת לב ודאבון נפש לכל אוהבי העם הזה וארצם, היום האיום ההוא רשום בדם על לוח דברי ימי רוסיא למזכרת נצח, אפס ביום ההוא הראו גם כן לדעת לצבאות מלכי הברית כי לא כמבוא עיר מבוקעה יבואו אל העיר הזאת, ואף כי חדשו הבריטנים את המלחמה גם ממחרת היום ההוא והפילו רבים

י) גבעת מאלאכאוו אשר עשתה לה שם עולם בדברי ימי רוסיא אל יחשוב הקורא להשוב כי השם הזה נקרא עליה לזכר אחד הגבורים או דבר נכבד בקורות דברי הימים, חלילה! וזה מקור השם הזה: אחד מחיל הרוסים היה גבור חיל לשתות יין ושמו „מאלאכאוו" הלך הפעם בפעם למשוך ביין את בשרו לבית המרזח אשר עמד על הגבעה הזאת, ובכל עת אשר דרשו אחריו פקידי החיל מצאוהו שותה שכור על הגבעה הזאת עד אשר היה למשל בפי כל ובשחוק קראו את שם הגבעה „גבעת מאלאכאוו" וברבות הימים נשאר השם הזה בפי כל יושבי העיר עד היום הזה, וכן נקראה הגבעה בכל ספרי זכרונות סעוואסטאפאל על שמו עד אשר צוה הקיסר ניקאלאי להחליף את השם הזה לשם קארנילאוו, ובכל זאת נשכח השם החדש מהרה ושמה הראשון נשאר כמקדם.

Digitized by Google

ממגיני העיר, בכל זאת ראו כי לא בפעם אחת יבקיעו אלידם את העיר, וע״כ חרלו כמעט ממנה, ויחלו לבנות עוד דיק וסוללות למען חדש המלחמה ביתר עז ועצמה לעת מצוא.

בעוד אשר לא ירע עוד הקיסר ניקאלאי מהמלחמה אצל סעוואסטאפאל (אל ישכח הקורא כי אז לא היו עוד קוי הטעלעגראף בסעוואסטאפאל) כתב אל הנסיך מענשיקאוו (24 סעפטעמבער) כרברים האלה:

№ 3.

מענשיקאוו ידידי!

היום הגיעו שני מכתביך לידי, האחד אשר כתבת ביום הששה עשרה לירח זה בצהרים, והשני מיום השמונה עשר לירח זה מהמצודה הצפונית, הודות לאל כי הסכנה אשר רחפה על סעוואסטאפאל מעבר ללשון הים צפונה עברה, אפס עוד השאלה במקומה עומרת אם לא בסכנה הֵנָה כעת יותר מקודם? אמנם ידעתי כי מעט הוא החיל אשר אתך וגם מגדלי מבצר החדשים אין אונים המה להגן על העיר מצד היבשה, אבל אין לאל ידי להושיע מהסכנה הזאת, וכל תקותי היא רק בטחוני בחסדי אלהי ישועתי ובגבורות ידי צבאותינו, וגם מקום מצב צבאותינו נועד מאת אביר הטבע להיות מקום מוכשר להגן על העיר מחמת אויב, וכאשר אזכור עוד את המקומות ההם אחשוב למשפט כי תהיה לאל ידינו להגן עליה, ואקוה כי לא תאחרו המועד לעשות זאת....

הנני דורש בשלום כלכם, צוה נא לכל אנשי החיל לבל יתעצבו אל לבם, ה׳ אלהים הוא מגן בעדנו.... וכל אשר יקרה לנו אם לשבט או לחסד בו נאמין ונבטח ונקבל באהבה.

— הנני מחבק אותך באהבה.

№ 4.

27 סעפטעמבר, תמול בלילה הגיעני מכתבך, מענשיקאוו ידידי! תהלה לאל כי כל הדברים על מכונם עד היום, כל מעשיך ועצותיך מצאו חן בעיני, אפס מי יפתר לי פשר השאלה עד כמה תוכל להגן על העיר באמצעים הנמצאים תחת ידך? מאד חפצתי להרגיע רוחי ולנחם את נפשי אודות השאלה הזאת, אכן אודה ולא אבוש כי נפשי לא תמצא מנוח אולי בכל גבורת צבאותינו לא תוכל להגן על העיר ימים רבים? — יואל אלוה כי אשגה במשפטי.

הנני נותן תודתי לכלכם בעד גבורתכם ואמונת לבבכם, הגידה נא לנערי חיל הים הגבורים כי הנני בטוח בגבורתם ואמונת רוחם על היבשה

Digitized by Google

כאשר היו באמנה על האניות, אנא אל תעצבו ואל יפול לבבכם, בטחו בה׳, וזכרו כי עלינו להגן בעד אמונתנו וארץ מולדתנו ואלהי השמים יגן עליך ועל כל חילי צבאיך, ואני תפלה בעדכם ובעד מעשה הצדק והיושר אשר עשינו, רוחי ונפשי הולכות עמכם בכל עת והנני מחבק אותך באהבה.

דרוש נא לשלום נארטשאקאוו והודיעני מצב צבאותינו הפצועים והחיים אשר הצלת ממות הכל כאשר לכל.

ז

סעוואסטאפאל אחרי המלחמה הראשונה, ביאת הנסיכים הגדולים ניקאלאי ומיכאיל ניקאלאיעוויץ למחנה הרוסים, מלחמת אינקערמאן, מגפת הרוסים, מראה שדה קטל.

אחרי המלחמה הראשונה אשר נגפו הרוסים על יד עיר מבצרם סעוואסטאפאל, החלה עבודה חדשה בעיר וסביבותיה אשר עבדו אלפי ידים ביד חרוצים, הסוללות החדשות אשר נעשו זה לא כביר טרם פרצה המלחמה הרס האויב ביום זעם, המצודות נתקלקלו, מקומות רבים אשר לא הספיקו הרוסים להתבצר בהם קודם המלחמה כראוי נשארו בלי מגן ומחסה, וע״כ נחוץ היה לתקנן או לבנותן מחדש, במקומות רבים עמדו אלפי איש לחפור בורות ותעלות עמוקות למען תהינה לשטן בפני צבאות האויב לבל יפרצו לבוא אל העיר ברעש, בתי העיר אשר היו קרובים אל מערכות הרוסים נלקחו למען בעד החיל ולהכין בהם כל צרכי המלחמה, ברחובות העיר על המקומות הגבוהים אספו ערמות אבנים ויציגו עליהן כלי תותח רבים, ופקודה נתנה בעיר כי כל יושביה יכינו להם לחם ומים לימים אחדים, וראש שרי הצבא פקד על אנשי החיל להגן על העיר עד טפת דמם האחרונה, ובין כה וכה נקהלו צבאות הרוסים הרבה מאד אשר עמדו עד הנה באפס מעשה בנוף בעססאראביען למיום שבו מעבר לנהר הדאנוי ויהיו זרוע לאחיהם בעיר הנצורה הזאת, ופתח תקוה נפתח לבני הצבא אשר רפה רוחם כמעט אחרי שתי המלחמות הגדולות ותשב ותחי רוחם, תם יושבי העיר אשר חרדו לרגעים מפני תנופת יד חיל האויב שמחו כשמחת בקציר בראותם שלש מחנות גדולות באו אל העיר לחזק ידי הנשארים מיום המהומה בחמישי לירח אקטאבר.

Digitized by Google

№ 5.

מכתבי הקיסר טרם ידע עוד מםלחמת 5 אקטאבר:

האויב פרץ בגבול ארצנו, עתה באה העת אשר על כל איש להביא זבח קרבנו על מזבח ארץ מולדתו, ע"כ גם אני הנני שולח לך את שני בני הצעירים אל המחנה, ומגמתי בזה כי יעמדו על ימינך למען יסכינו במלאכתם לדעת מה לעשות לימים יוצרו, והנני נותן לך הרשיון לשלחם אל כל המקום אשר לפי ראות עיניך יוכלו להיות להועיל לעצמם או לאחרים בחברתם ולתת אומץ ברוח בני החיל, ובזאת אשר אני נותן אותם על ידך הראיתי לך אות נאמן על אהבתי אותך ואמונתי בך וכי יודע אני לערוך רום ערכך וגודל רוחך הנדיבה, ומחכמתך וכבודך תאציל גם עליהם למען יהיו נדיבי לב כמוך לימים הבאים.

ה' אתך גבור חיל! הנני מחבק אותך באהבה.

מתר אברך את בני ברכת הפרידה, ואקוה כי בשלישי או בחמישי לירח אקטאב' יבואו אליך, ואתה היה נא להם למורה דרך למען יהיו טובים וישרי לב לעבוד עבודתם באמונה, ואנכי הנני עורב ערובה בערם כי ישמעו לקולך ויעשו את מלאכתם באמת ובתמים, אל תפנק אותם והגידה להם דבר אמת.

№ 6.

30 סעפטעמבר, אתמול בערב הגיעני מכתבך מן 24 סעפ', הנך כלי גדול מאד כי תקמץ בדבריך לבלתי הודיעני כל דבר בפרט למען אוכל לשפוט על מצבך בעת ומצב חיל המגן על סעוואסטאפאל.

אחלי! לוא יואיל אלוה בחסדו להשאיר מצב סעוואסטאפאל עוד שמונת ימים במצב אשר הנה כעת כי אז יבוא אליך שר הצבא ליפראנדי ועמו מתנה גדולה וטובה לעזרך, ואז ימצאו בידך כחמשה ושבעים אלף איש, ואנחנו נתפלל לאלהי הרחמים כי תושע על ידם למען תוכל להציל את סעוואסטאפאל וצי הים, ובזה גם את ארץ מולדתנו, והנני מכפיל את פקודתי לבל תעצבו ולבל יפול לבבכם למען נוכל להראות לכל יושבי תבל כי אנחנו המה הרוסים אשר הצלנו את ארצנו בשנת 1812.

ה' עמכם! הנני דורש בשלום כלכם ומחבק אתכם באהבה.

למען הסיר מעט עיני צבאות מלכי הברית מסעוואסטאפאל, יעץ מענשיקאוו להקיף את האגף הימיני מצבאות האויב ולפול עליהם ברעש פתאום, כי בטח בכח החיל החדש אשר באו לעזרתו כי ידו תהיה בעורף אויביו, ואם תהיה ידו רוממה חשב להעמיד את צבאותיו על ראשי הגבעות מקום אשר חיל הבריטנים נחתים, והבריטנים יהיו מוכרחים

Digitized by Google

להרחיק צ[illegible] [illegible]זרוע נטויה ואתם יד גדולה ממחנה הרוכבים וכלי
את צבאותי [illegible] על הרוסים גשם אש פלדות נורא מאד, וההצלחה
סאימאנאוו, ה[illegible] [illegible]עם הראשונה והשניה לא עזבה אותם גם בפעם
את הבריטנים [illegible] הרוסים גדולה מאד, כלי תותח רבים נפלו
להתנפל ברעש [illegible] חלל, הסוסים האסורים לעגלות התותחים
מיום העשו[illegible] [illegible]חיל הוצעו חללים, ובתוכם גם שר
תחודים אחדים נש[illegible] [illegible]אשון כאשר יצאו למלחמה, ואף כי
האחת לקחה עמדתה [illegible] ההצלחה עשתה כבר חוזה עם
השניה התיצבה על [illegible] [illegible]נים כי הרוסים נגפים לפניהם,
העמק המפורסם, עמק [illegible] הרוסים וישתערו עליהם
את סימיו אל לשון ים [illegible] [illegible]זאבי ערבות במלחמת
בלב שמח הלכו ה[illegible] [illegible] הקיסר אצל גבעות
לכם נבא להם כי לא בכחם יגברו [illegible]י, פתאום נפל
אשר נועדה לשדה המלחמה לא היתה ארץ ז[illegible] [illegible]סכנה גדולה,
ההוא (23 אקט׳) טרם פרצה המלחמה היה יום ענן וערפ[illegible] [illegible]הפכו להם
משטים עד אשר נטבעו רגלי אנשי החיל בבץ, ובגדיהם [illegible] [illegible]מערכה
אשר כמעט אכלום עש לא יָכלו להחם את בשרם, גם אוהלים [illegible] [illegible]נו,
להם על ההרים להחסות מפני הגשם, ואיזה מהם אשר אמרו [illegible] [illegible]ה
אהלי רועים לא הביאו אתם את כל הכלים והחפצים הדרושים לזה, [illegible]
לכרות להם שוכות עץ ועלים לבנות אוהלים, ורבים התחבאו במערות
סעיפי סלעי אינקערמאן כעטלפים או חצבו להם מערות חדשות בשפל
ההרים, ובאיזה מקומות פרשו מפרשי האניות בלי סדר ומשטר לדבר
מחמת הגשם, עד כי היה מצב הצבא פרוע מאד, ואמנם רק בני חסיא
יכלו לשאת ולסבול כל אלה ברומיה תחת אשר לא הסכינו לפנק נפשם
מנער וכל עמל ותלאה משחק להם.

פתאום נשמע קול המולה גדולה, קול קורא הידד! ממחנה הרוסים בקרן הימיני, וממרחק נראה גדודי הרוסים מתנועעים והמון כובעי אנשי הצבא פורחים באויר, ומתוך ההמון הסוער הזה נראתה מרכבה מרקדה נשאת. שני בני הקיסר אשר שלח אותם אביהם להתעות בכל אשר יתענו כל העומדים בקשרי המלחמה, שמעו בני הצבא ותחי רוחם.

— אחי! קראו בני הקיסר, כלנו נחלץ חושים למלחמה.

— הננו נכונים לאמץ כח.... ונכונים גם למות, ענו כל בני החיל.

— הקיסר צונו לדרוש בשלומכם, אחי! קראו בני הקיסר.

— הידד! קראו כל הצבא בבת עד כי התנודדה הארמה לקולם.

וחיל מלכי הברית התבצרו מאד לאורך קו־המגן אשר להרוסים משפת הים עד הרי פעדיוכין, בהאגף הימיני היו צבאות הבריטנים אשר

Digitized by Google

עמדו אצל ההרים הנזכרים, והאגף השמאלי עמד נשען על מרומי באלאקלאווא והוא מקום יקר מאד ובאמת לפי חקי המלחמה היה קשה מאד להקיפם, אכן בראות מענשיקאוו כי בפעם הראשונה (13 אקט׳) הצליח לו להקיף את סוללות האויב בעמק באלאקלאווא הרהיב בנפשו עז להקיף את כל צבאות האויב בפעם אחת ולהכותם אחור למען יתדלו מן העיר, אמנם חשב מחשבה גדולה כי ברגע אחד ירחיק את האויב מן העיר ואולי גם יאלצם לשוב לארצם על אניותיהם אבל עצתו היתה נמהרה ולא הרגיש כי תדל אונים הוא להפיק זממו, וגם שרי הצבא לא שמרו פקודתו אשר על כן אך לשוא הוציא אל הורג רבבות אלפי איש והועיל לא הועיל מאומה.

יום העשרים וארבעה לחדש אקט׳ בא, הגשם עוד לא חדל ועוד הגביר חילים וימלא את אדמת החמר מי מדמנה, הדרכים התקלקלו בני הצבא נקפאו מקור ונפשם עליהם תתעטף מחסר כל.... הבקר טרם האיר וצבאות הרוסים כבר עמדו הכן איש איש על מקומו אשר התוו לו, דומית מות שוררת על פני כל שדה המערכה, אין דובר דבר ואין משמיע קול, כלם תפושים ברוב שרעפיהם ואיש איש חשב חשבון נפשו כי אולי היום הזה הוא האחרון לימי חייו.

וצבא בריטניא אשר לא עלה על דעתם כי מחשבת מלחמה בלב הרוסים וסכנה מרחפת על ראשם, שכבו במנוחה על משכבותם, ופתאום בשעה 4 בבקר טרם עלה השחר השמיעו פעמוני בתי התפלה בסעוואס־טאפאל קול רעש גדול, והבריטנים לא שמו זאת על לב בידעם כי חג היום להרוסים ועל כן לא הכינו את נפשם למלחמה, ובין כה וכה יצאה מחנה הרוסים אשר תחת יד סאימאנאוו ערוכים בכל ומחכים כי ינתן אות מלחמה.

עב הענן הסתיר את הרוסים מעיני הבריטנים ויכסם בערפל, ופתאום נשמע קול רעש גדול במחנה בריטניא „הרוסים באים׳! וכחץ מקשת עפו לחגור חרב על ירך, אפס חשך הלילה ועב הענן היו בעוכרם כי לא ידעו מאין תפתח המלחמה ולאיזה צד יפנו להשיב מכה אל חיק מכיהם, ולא ידעו עוד כי הקיפום הרוסים מכל עבר, סאימאנאוו מצד אחד ופאוולאוו מצד השני, וממול קרנם השמאלי הרעישו תותחי הרוסים הגדולים אשר עמדו על הסוללות קרוב אל העיר, וגם מאחריהם השתערו הרוסים בלט אצל „צארגון׳ וימטירו על ראשיהם אש פלדות, ולפי דברי סופרי הרוסים כבר שלחו הבריטנים פקודה לאניותיהם כי תהיינה נכונות לקבל עליהן את כל חיל הצבא אם לא יוכלו עמוד מפני הרוסים וכבר נואשו מנצחון, עבר זמן לא כביר והשמש יצא על הארץ, ויראו הבריטנים כי אך לשוא פתרו, וימשכו אליהם איזה גדודים מצבאותיהם ויניחו מול

Digitized by Google

הרוסים ביד חזקה ובזרוע נטויה ואתם יד גדולה ממחנה הרוכבים וכלי תותח בהמון, וימטירו על הרוסים גשם אש פלדות נורא מאד, וההצלחה אשר האירה פניה להם בפעם הראשונה והשניה לא עזבה אותם גם בפעם הזאת, ותהי המגפה במחנה הרוסים גדולה מאד, כלי תותח רבים נפלו בידי האויב, חיל הרוכבים נפלו חלל, הסוסים האסורים לעגלות התותחים נהרגו או נפצעו, רבים מפקידי החיל הוצעו חללים, ובתוכם גם שר הצבא סאימאנאוו אשר נהרג ברגע הראשון כאשר יצאו למלחמה, ואף כי התחזקו הרוסים וילחמו כנואשים, אך ההצלחה עשתה כבר חוזה עם אויביהם ותתן להם עורף, וכאשר ראו הבריטנים כי הרוסים נגפים לפניהם, עזבו את מקומם אשר עמדו פנים אל פנים מול הרוסים וישתערו עליהם מן הצד, ותהי מלחמת מגן התנפלו על הרוסים כזאבי ערבות במלחמת תגרה וישחיתו בהם רב, בעת ההיא עמדו שני בני הקיסר אצל גבעות אינקערמאן ואצלם היו שני שרי הצבא גרייג ואלבדינסקי, פתאום נפל כדור אחד ויהרוג את שניהם כרגע וגם בני הקיסר היו בסכנה גדולה, ויהי כאשר ראו הרוסים כי לא יוכלו עמוד בפני אויביהם ויהפכו להם עורף, ובעד כל פסיעה ופסיעה אשר הצליחו להתרחק משדה המערכה שלמו במבחרי גבוריהם, והבריטנים החזיקו בנצחונם ולא הרפו ממנו, וירדפו אחרי הרוסים ויזנבו את כל הנחשלים אחריהם, ותהי תבוסת המחנה הראשונה שלימה עוד בשעה השמינית בבקר. יודעי מלחמה יעידו כי הסבה הראשית למגפת הרוסים ביום ההוא בכלל והמחנה הראשונה בפרט היתה כי שר הצבא סאימאנאוו בטח יותר מדי כי דרכו תהיה צלחה, ובכן אבה להנחיל לו כבוד גבורים ראשונה ולא מלא פקודת מענשיקאוו לצאת למלחמה בשעה 4 וימהר ויגיח את חילו בשעה 3 בעוד אשר המחנה השניה חכו עוד שעה שלימה ולא ידעו כי כבר פרצה המלחמה בזעם בין צבא סאימאנאוו וצבאות האויב הרבים והעצומים מהם עשרת מונים, ובין כה וכה מחץ כדור עופרת את ראש סאימאנאוו ויפול שדוד, ואחריו כל פקידי החיל נפלו כעמיר אחרי הקוצר עד כי בשעה השמינית לא נשאר כמעט אף אחד מהם, וצבאותיו נפזרו לכל רוח בלי סדר ומשטר, ובעוד חשך הלילה היה להם לעזר ראשונה להסתר מפני הבריטנים לבל ידעו מאין תפתח המלחמה היה להם אחרי כן למכשול, כי בהחפזם לנוס מהמערכה נסו במשגה אל המקום אשר צבאות האויב נחתים ושמה הכום עד הרמה, ושר הצבא גארטשאקאוו אשר היה אז פקיד העיר ושר צבא חיל המצודות ראה כי הרוסים נגפים ולא שלח להם לעזרה אף איש אחד מצבאותיו אשר היו במספר 22000 איש, וביניהם 7300 רוכבים עם 88 תותחים, וגם מענשיקאוו עצמו לא התערב במלחמה הזאת, עוד לא שלמה תבוסת הרוסים עד אשר החלה המחנה

Digitized by Google

השניה תחת יד פאוולאוו לרדת בעמק אינקערמאן כי כן פקד עליו מענשיקאוו בעתו, אפס הוא לא כֵּוֵן את השעה, ויאחר את המועד לרדת אל העמק בעוד אשר כבר דרך האויב ברגל גאוה על במתי המחנה הראשונה, ויבואו הבריטנים. עליו ויכוהו מכות חררי בטן וצבאותיו נסו מנוסת חרב וכמעט לא היתה להם פליטה, ותהי תבוסת שתי המחנות האלה שלימה ביום ההוא.

עוד כלי התותח הגדולים רועשים בקול נורא לחרדת לב, והנה המון כדורי מות התגלגלו לרגלי שני בני הקיסר אשר עמדו בלוית הנסיך מענשיקאָוו לפקד צבא המלחמה, ובראותם את הסכנה המרחפת על ראשם עזבו את המקום הנורא ההוא וילכו אל הסוללות לקרוא לשלום לכל חיל הצבא בשם הקיסר, ובעת ההיא הרעישו גם הסוללות באש נוראה מאד, וביחוד על גבעת מאלאכאָוו, ובכל מקום אשר דרכו כפות רגלי בני הקיסר עפו הכדורים מעל ראשיהם, ובעמדם על גבעת מאלאכאָוו ההפוצצו שני כדורי משחית מתותחי הבריטנים ויתנפלו לרגליהם וכמעט היו בכל רע עוד הפעם, וע״פ השתדלות מענשיקאָוו אצל הקיסר על דבר אמץ לב הנסיכים הצעירים, הואיל לכבדם באותות כבוד ס״ט געאָרג ממדרגה הרביעית.

היום רד מאד ויאת לילה, משחיתי אש הנוראים קפצו פיהם, יתר הפליטה מצבא הרוסים שבו אל המקום אשר עזבוהו בבקר עיפים ורעבים, לפניהם נגלתה שדה קטל הזרועה ברבבות חללי אחיהם, שם המון פצועים ישמיעו אנקת חלל ואין מאסף אותם, יושבי האהלים והסכות אשר בנו ביום אתמול ישבו שוממים בהביטם על כל סביבם, כי בעוד אשר לפני שעות מספר צר היה המקום להכילם, הנה עתה שאו מבלי יושב או נשארו אחד אחוז מעשרה, זה לא כביר השמיעו שירי בני החיל ועתה נאלמו דומיה, ורק בסתר לבבם בכו על משבתם, אך הסופרים מספר החיל החסר הפריעו לפעמים את הרומיה, או שירי צפרי שמים השביתו לפעמים מנוחת הלילה הנורא ההוא, נורא היה המחזה מאין כמהו, הירח המפיץ אור יקרות על הררי קרים יותר מבכל ארצות הצפון האיר גם הלילה כבאור יומם, יותר מעשרים אלף חללים ונפצעים מגוללים בדם כסו את שדה ההרגה ומרומי אינקערמאן, וביניהם שרי צבא ופקידי החיל רבים מאד. עברה הבהלה הראשונה והנה באו משרתי בתי החולים לאסוף את הפצועים, נשים רבות יצאו את העיר לחפש את בעליהן או בניהן בין החללים לאור הירח וקול יללתן נשמע למרחוק עד כי גם אלה אשר נמלטו ממות לא האמינו עוד בחיים למראה האיום הזה.

גם במחנה המנצחים הרבה החרב לאכול ביום ההוא, ומחיר נצחונם שלמו בדם רב מצבאותיהם וגם איזה מפקידי החיל ושרי הצבא נפלו לפי חרב ביום ההוא, וידב תאניה ואניה בשתי המחנות בלילה ההוא.

Digitized by Google

בעת ההיא כבר הצליח להבריטנים ללכוד את העיר באלאקלאָווא העומדת על חוף לשון־ים החודרת אל תוכה בין שיני הסלעים הגבוהים ובה מעמד טוב לאניות, וממנה עד סעוואסטאָפּאָל תקנו את מסלת האבן במרחק 12 וויערסט, בשלשה עשר לירח אקטאבר שלחו מחנה אחת מחמש עשרה אלף איש ללכוד את העיר ההיא, כי לא ידעו כי קטנה העיר מאד ומצבא הרוסים לא נמצא בה אף איש אחד, ויהי כאשר קרבו אל העיר והנה נשמע באזניהם קול המורים בכלי תותח, וידמו כי צבאות הרוסים מורים עליהם, ויעמידו את תותחיהם הגדולים במערכה ויחלו להמטיר על העיר זקים ומות, עבר זמן לא כביר והנה ראו לתמהון לבבם כי רק מתי מספר משמונה מאות איש יונים תושבי העיר לוחמים נגדם, וכחץ מקשת עפו ויקחו את כלם בשבי ורק גם המלחמה הספיקו היונים להסתיר בבית אשה אחת אשר החביאה אותו בכר מלא נוצות, והמנצחים התישבו בעיר כמו בארץ מולדתם ויפתחו שם בתי מלון והנויות מסחורות שונות, בתי משחק ושעשועים שונים, ועל שפת לשון הים בנו מסלת ברזל למען יקל להם להוביל את כל צרכי המלחמה אל שדה המערכה, ובין כה וכה שלחו גדודים אחדים ללכוד את הערים הנשארות על חפי ים השחור בקרים, התוגרמים לכדו את איוופאַטאָריע ויתבצרו בה, והסרדינים הלכו ללכוד את המבצר קערטש־יעניקאלע וגם גדודי הבריטנים נלוו עמהם, ובלי כל עמל הצליח להם ללכוד את כל חצי האי קרים, מלבד סעוואסטאָפּאָל, סימפּער־ראפאל, באחציסאראי, קאראסובאזאַר ופערעקאפ אשר נשארו ביד הרוסים, יען מצבן בלב האי הרחק משפת הים, ובכל זאת לא אמרו הרוסים נואש, יען ראו כי מיום ליום יתרבו מספר צבאותיהם מכל עבר ופנה, ורבים מפקידי החיל האמינו כי לוא היה ראש שרי הצבא איש כביר כח לב כראוי לאיש נושא פקודה גבוהה כזאת כי עתה אולי כבר יצאו מהמלחמה כגבורים משכילים.

אחרי אשר הגיעה השמועה הנוראה ממלחמת 5 אקטאבר לאזני הקיסר, כתב אל מענשיקאָוו, כדברים האלה:

№ 7.

מענשיקאָוו יקירי! ברגע הזה קבלתי שני מכתביך מן 5—6 לחרש זה, תהלה לאל ותודה לצבאותינו הגבורים מגיני סעוואסטאָפּאָל אשר עמדו בנסיון הראשון ויעשו להם שם בגבורים, נקוה לאלהים כי יעשו חיל גם בימים הבאים, ואתה השב להם תודה בשמי והגד להם כי תקותי בם לא נכזבה, הן אנכי ידעתי את צבאותינו בים וביבשה, ידעתי אמץ רוחם ואמון לבבם כי יש לאל ידם לעמוד נגד האויב להפריעו ממעשיו, הגד להם את תודתי כפי המדבר אליך, כי אוהב אני את כלם כבני היקרים לי.

מות קארנילאָוו אוהבינו, ינוח בשלום על משכבו, הדאיב את נפשי מאד, ואתה צוה נא להכין לו קבר על יד גבורינו לאזארעוו׳.

ח

פקודת הקיסר, התמונה, המופת, סער על הים, מכתבי הקיסר, מראה העיר.

מהמגפות הגדולות אשר נגפו הרוסים לפני אויביהם, ומהתלאות הנוראות אשר סבלו חיל המגן על סעוואסטאָפאָל, וביחוד על הסוללות החדשות אשר הרסו אותן הצרפתים יום יום, וע״כ נאלצו לתקנן או לבנותן מחדש בכל לילה ולילה, מכל אלה לא הודיע מענשיקאָוו להקיסר מאומה, ועל פי רוב השתדל רק להלל בפניו גבורת צבאותיו ואמץ רוחם לשאת כל עמל והלאה במנוחה רק למען יוכלו להגן על העיר, ואם אמנם כי לא הפריז על מדת התהלה, כי כן היה באמת, בכל זאת רבים מפקידי החיל ושרי הצבא התלוננו עליו על הדבר הזה [1]) באמרם: לוא ידע הקיסר את כל התלאה אשר מצאתנו וכל המחסורים אשר יחסרו לנו כי עתה בלי ספק השתדל למלאות החסרון, אבל האנשים האלה לא הבינו עוד כי לא יוכל להיות כדבר הזה, ועד כמה צדק מענשיקאָוו בהכחידו דברים רבים תחת לשונו יעיד לנו מכתב הגבור הנערץ נאַפּאָלעאָן הראשון [2]) אשר כתב נגד אחד מסופרי ענגלאנד אשר כתב תולדות נאַפּאָלעאָן בהיותו עוד בחיים על האי ס״ט העלענא, ואלה דבריו בקצרה:

„הסופר הבריטני אשר כתב תולדותי, הרהיב בנפשו עז להאשימני כי בכל ההודעות אשר שלחתי לצרפת משרה המלחמה כחדתי תחת לשוני מספר החללים והנפצעים מצבאותי, והפרזתי על מספר החללים מצבאות אויבי, אבל נוראות נפלאתי איך יעוז איש כזה אשר לא ידע מתכסיסי המלחמה בין ימינו לשמאלו לשפוט על מעשי, הן מי בכל יודעי מלחמה לא ידע זאת כי זאת היא חובת כל מפקד צבא המלחמה להכחיד תחת לשונו מספר ההרוגים והנפצעים מצבאותיו פן ירך לבב העם ולא ימהרו להחזיק בימינו״ וכו׳, אשר על כן לא נחשב זאת לחטאה גם למענשיקאָוו....
וכן נראה גלוי ממכתבי הקיסר אליו אשר הודה לו במו פיו בעד חכמתו וגבורתו כי לא הודיע לו מכל הנעשה, ובהפקודה אשר שלח אליו הקיסר טרם פרצה מלחמת אינקערמאן כתב אליו:

---

[1]) ראה במאסף כ״י אשר הדפים בו אדוננו הקיסר יורש העצר המוכא למעלה.

[2]) נדפס במ״ע „גאזואראכיסקי סעלעגראף" מראטים שנת 1877.

№ 8.

„מה מאשר אני בצבאות חיל הים הגבורים מגיני סעוואסטאפאל , אל גמולות ה׳ ישלם להם כפעלם בעד גבורת זרוע ימינם אשר לא היה עוד על עפר משלם , הנני מאשר מאד כי אין דבר אשר יפלא מהם לעשות כאשר יזמו , הנני בטוח כי יורונו נפלאות על היבשה כאשר הראו אותותם על הים , הגד נא להם כי אוהבם ומוקירם מימי קדם יתגאה במו גם עתה ודורש שלומם באהבה כשלום בניו הנאהבים והנעימים .

הפקודה הזאת שלח לסעוואסטאפאל על יד שלישו הנסיך גאליצין , ויצוהו ללכת לבקר את המצודות והסוללות ולהודות לצבא הים בעד גבורת ימינם ועבודתם באמונה , בלב נשבר ועינים מלאות דמעה. שמעו המלחים דברי הקיסר מפי גאליצין וישמחו , וימהרו ויכרעו על ברכיהם להתפלל לפני התמונה הקדושה אשר הביא הנסיך מתנת הקיסרית לחיל המצודה .

№ 9.

בשביעי ובשמיני לירח אקטאבער כתב הקיסר להנסיך מענשיקאוו לאמר :

מענשיקאוו ידידי ! בנך השב מהמערכה בא אלי אתמול בבקר השכם, ויספר לי את כל הדברים אשר שמת בפיו , תהלה לאל כי עד יום השלשים לירח סעפטעמבער לא קרך כל רע , ועל ידי זה יכלו צבא המלואים לבוא אליך בלי כל מפריע , ועל ידי הדרך הבטוחה מפחד האויב תוכל להביא מזון לכל החיל אשר ברגליך, ועל דברת בנך אדמה כי מחשבות שנינו תתאימנה יחדו בנוגע להאמצעים אשר עלינו להכין לרגל המלאכה אשר לפנינו . . . . .

האמנם אמת נכון הדבר כי צבאות האויב יחפרו בורות באדמה למען יוכלו לירות במסתרים על ידי מכונות קטור ? בנך הגיד לי כי חיל האויב יורו מעל אניותיהם בכלי נשק חדשים ומשונים, צוה נא לשלוח אלי אחד או שנים מהם למען נוכל לשפוט עליהם למראה עינינו . . . . .

הצעתך להעתיק מושב הטטרים היושבים בערי חוף הים אל מקום אחר החלטתי מפיך , והנני נותן לך הרשיון לעשות זאת בכל עת כאשר יהיה הדבר דרוש לחפצך, אך שים אל לבך לבלתי תת מכשול לחפי מפשע לרגלי הפקודה הזאת , והוא : לבל ילכדו נשים וטף ולא יהיה הדבר הזה לפוקה לבל ישתמשו בהפקודה לרעת נקיים . . . . .

הודיעני מספר החולים והפצועים במלחמה . . . . .

דרוש נא לשלום גארטשאקאוו וחיל הצבא , אקוה כי איש איש מכם ימלא את החוב הקדוש המוטל עליו כראוי לרוסים מאמינים מגיני ארץ

Digitized by Google

מולדתם ודתם, אל תעצבו ואל ירך לבבכם כי עמנו אל.

בעשרים ושמונה לירח אקטאבר התאספו כל אנשי הצבא ובני העיר קהל גדול מאד על יד ככר ניקאָלאיעווסקי להתפלל לפני התמונה הקדושה ההיא, ואחרי כן נשאוה אל הדיק והסוללות לאורך כל קו־המגן ובלב נדכא שפכו שיח כי תעוז ידם על צריהם במלחמה הקרובה לבוא עוד הפעם בשערי סעוואסטאָפאָל, וכאשר כלו לסבב את כל העיר בלוית התמונה הציגוה על מקומה אשר הכינו לה.

בשני לחדש נאוועמבער, השחר טרם עלה, ופתאום התחולל רוח סערה על הים אשר כמהו לא היה ימים רבים, בראשון לחדש בערב היה גשם כל הלילה, וטרם הבקר אור התנשא הרוח ויכה בים גלים בשצף קצף, השמים לבשו קדרות ויזורמו עבי שחקים, הגשם הלך וגדול, ואניות הבריטנים אשר עמדו על חוף באַלאקלאָווא התנודדו כשכור, רבות מהנה נשברו לרסיסים, ותהי צעקה גדולה במחנה האויב, וסופרי הרוסים יחשבו עוד היום כי יד התמונה עשתה כל אלה[1].

אחרי אשר הגיעה השמועה ע"ד מלחמת אינקערמאן לאזני הקיסר כתב אל מענשיקאָוו שני המכתבים האלה:

№ 10.

היום בבקר השכם הגיעני מכתבך, הנני מודה לך כי כל מעשיך לפי מצבך מצאו חן בעיני, לא נכון לעשות דבר המוטל בספק עד אשר נדע הדבר ברור, הן ידעת כי רק עליך ושרי הצבא וגבורת צבאותינו הנני נשען, ולבי סמוך ובטוח כי אין דבר אשר יפריע את הרוסי מעשות את אשר יזם, וה' הטוב בעיניו יעשה, עלינו להִכָּנע מפניו לבל נמרה את פיו, והנני לגלות לך כי תחתי ארגז בזכרי כי לא יספיקו האמצעים הנכונים להגן על העיר והסוללות החדשות להתגרות את האויב במלחמת תגרה.

אם כלה ונחרצה מאת האלהים לבל נציל את העיר, בכל זאת אל ירך לבבכם, עליך לאסוף את שארית חיל המצודה ולאחדם עם צבא המאסף אשר באו אליך מחדש ולבחור למענם מקום בטוח ולבלתי תת ידים להאויב להתחזק בעיר, (אם תפול בידו) ותוסיפו אמץ להתיקו ממנה עד מהרה.

הנני מחבק אתכם באהבה, יואל אלוה לגונן עליכם לעולם ועד.

---

[1]) См. Севастополь. стр. 58—59 Ливанова, Москва 1874.

Digitized by Google

№ 11.

המכתב השני אשר כתב הקיסר הנני נותן אותו בזה ככתבו וכלשונו :

Не унывать любезный Меншиковъ! Начальствуя надъ севастопольскими героями, и имѣя въ своемъ распоряженіи 80 тыс. отличнаго войска, вновь доказавшаго, что нѣтъ ему невозможнаго, лишь бы вели его какъ слѣдуетъ и куда должно, было бы стыдно и думать объ конечной не удачѣ! скажи вновь всѣмъ, что Я ими доволенъ и благодарю за прямо-русскій духъ, который, надѣюсь, никогда въ нихъ не измѣнится, ежели удачи доселѣ не было, какъ мы смѣли ожидать, то Богъ милостивъ, она быть еще можетъ....

Бросить же Севастополь, покуда есть еще 80 тыс. въ немъ и подъ нимъ стоящихъ, еще живыхъ, было бы постыдно и помышлять; значило бы забыть долгъ, забыть стыдъ и не быть Русскими, потому этого и быть не можетъ, и я не допускаю сего даже и въ мысляхъ. Пасть съ честью, но не сдавать и не бросать!

Больше не пишу, ибо не знаю что и писать. Я счастливъ, что Богъ сохранилъ Моихъ двухъ рекрутъ и что они себя показали, какъ долгъ и званіе требовали. Кончаю чѣмъ началъ — не унывать никому, а тебѣ вождю менѣе всякаго другаго, ибо на тебя всѣ глаза, и твой примѣръ другихъ долженъ увлекать къ исполненію долга до послѣдней крайности. Да хранитъ васъ Богъ!

נורא היה מחזה סעוואסטאפאל אחרי מלחמת אינקערמאן מאין כמהו, על חוף לשון הים אצל מעמד האניות הנשארות אשר לא טבעו בים נראה המון אדם רב, בם נשים ואנשים וטף, אנשי חיל וסוסיהם, הרוגים ופצועים, חולים וזקנים כלם יתגודדו וידחקו איש את רעהו למהר לבוא אל האניות אשר תוליכנה אותם ואת כלי ביתיהם לחוף לשון ים הדרומי המקום הבטוח יותר מבהעיר מפני כדורי האויב אשר לא חדלו לשום שַמות בה יום יום, כי המקום ההוא מוקף בהרים מכל עבר ולא על נקלה יכלו כדורי האויב לחדור שמה, בכל הרחובות התגוללו אבנים מנופצות מחומות העיר אשר היו לשַמה, כלי נשק נשברים, כדורי עופרת מלאים ורקים, הרוגים ופצועים, האחד בלי ראש והשני בלי רגל, אלה מכוסים בשקים ואלה

Digitized by Google

מגולים, זה חולה וזה ישן, זה יאנק דום וזה יאנח במרירות כל עוד נשמתו בו, רחוב אחד שמם כמדבר והשני שואן ברעש כקול מים רבים, פה אם רחמנעה תמרר בבכי על בנה אשר נפל שדוד במלחמה או בלכתו לדרכו בעצם רחוב העיר, ושם בנות חן מיללות וסופקות כפיהן על אביהן נותן לחמן כי הלך ולא ישוב עוד. הה! איום המחזה להשמעות אזנים, ומה נורא היה לעין רואה.

ט

מות הקיסר ניקאלאי, דאבון לב הנוצרים בארצות המזרח, מכתבי הקיסר האחרונים.

שנת 1855 קרבה לבוא, ולרגלה גם רוח קרה מצפון באה ותשליך חתת על רוח הלוחמים, אמנם חדש היה הדבר הזה בעיני כל יודעי אויר חוף הדרומי בקרים החם והנעים בכל עתות השנה, ויושבי המקומות ההם לא ידעו עוד כפור וקרח כמעט, ביום השנים עשר לחדש דעצעמבער התחולל ראשונה רוח צפון עז ויקרר את האויר מאד, ואחרי כן החלו ימי הגשמים כטבע כל הארצות החמות, ובינות לימי הגשם נראה גם שלג דק וברד איזה פעמים, סופרי הרוסים יספרו כי רבים מהצרפתים והבריטנים אשר לא יכלו נשוא את הקור אשר לא הסכינו בו ולא הכינו להם בגדים חמים התנפלו אל הרוסים למצוא מחסה, והאחרונים קבלו אותם באהבה ויתנו להם לאכול ולשתות ואחרי כן שלחום מצפון לעיר מעבר ללשון הים, אין קץ לשמחת פקידי חיל רוסיא בראותם בחברתם אחד מפקידי חיל צרפת, כי לא פעם ושתים נוכחו לדעת כי אנשים האלה משכילים בכל חכמה וטובי לב וצבאותיהם נעלים המה על צבאות רוסיא בידיעותיהם וכשרונותיהם.

בשלישי לירח יאנואר ירד שלג רב מן השמים והקור עלה עד עשר מעלות, דבר אשר לא נראה ולא נשמע מעולם על החוף הדרומי למיום הוסדה הארץ, וגם צבאות רוסיא לא היו נכונים בכל הדברים הדרושים לקבל את האורח לא־קרוא הזה, כי לא היה להם לא בגדים חמים ולא בתים לשבת להחם את בשרם, באשר בטחו על האויר החם יותר מדי, ועל כן היתה צלמות ולא סדרים במחנה, ומאמיני נפלאות חזו בזה עתידות רעות לצבאות מלכי הברית.

№ 12.

מכתבי הקיסר אשר כתב בעצם ידו אל הנסיך מענשיקאוו:

תהלה לאל ותודות לך ולגבורי צבאותינו בעד גבורתם במלחמת

Digitized by Google

תגרה הראשונה, תשואות חן לך מענשיקאָוו ידידי על אשר מלאת חפצי להודיע לחיל הצבא תודתי הראויה להם בצדק ובמשפט, גבורת חיל הים מגיני סעוואסטאפאל אשר השליכו את נפשם מנגד נתנה שמחה בלבי, אל גמולות ה׳ ישלם להם בעד גבורתם וזרוע ימינם אשר לא נראה עוד על עפר משלם, הגד להם כי מוקירים ומכבדם מימי קדם יתגאה במו גם עתה ודורש שלומם כשלום בניו היקרים, את כל הדברים האלה תגיד להם נפקודתך, לשָׁ־ישי הנסיך גאליצין צויתי לבקר את כל המצודות והסוללות ולהשמיע לכל חיל הצבא רחשי תודות לבי.

האלהים יגן עליכם סלה, והנני מחבק אותך באהבה ודורש בשלום כלכם.

№ 13.

בשביעי לחדש נאוועמבער.

בשמחת כל לבב שמעתי מפיך כי לא נפל לבב אנשי־הצבא ויפיקו ממך רצון, להטאה גדולה נחשבה לי לוא חשבתי לפון באמץ רוחם, מאד חפצתי לוא הביא הזמן לידי צבאותינו מקרה כזה אשר יכלו להראות בפועל את רוח גבורתם אם רק תעמוד ההצלחה לימינם.

תהלה לאל כי הפצועים החלו להתרפאות, והנני מבקשך כי תשתדל להיטיב להם בכל אשר תוכל.

כאשר אדמה אין חפץ להנסיך גארטשאקאוו להביא אליך את חיל המאסף מניקאלאיעוו ועליך לדעת כי מלבד החיל ההוא יותר אין עוד אתנו, ולבי יכאב מאד להוציא אל הורג גם את שארית החיל הזה כי רק אליהם עיני נשואות כי יהיו לך למלאות צבאיך לימי הקיץ, ומה תהי אחרית כל אלה לימים הבאים? — אל אלהים ה׳ רק הוא יודע.

רע עלי המעשה כי לא הביא הזמן עוד כל מקרה לידי חיל הרוכבים הגבורים אשר תחת פקודתך למען יוכלו להראות כחם וגבורתם, ידעתי כי יש לאל ידם להראות נפלאות במלחמה.

אל תעצב! אמץ לבך! וחזק ידי אנשי החיל, ואנחנו נבטח בחסדי אלהינו, הנני מחבקך.

№ 14.

מענשיקאוו ידידי!

15—14 נאוועמבר, מכתבך מיום הששי לירח זה הגיע לידי היום בבקר, תהלה לאל כי מצאתי בו נחם יותר מבההולכים לפניו, עלינו להודות לאל עליון על התשועה הגדולה אשר עשה לנו הסער בשני לחדש זה, לפי דעתי היתה מפלת האויב גדולה ביום ההוא יותר מאשר יכלנו

Digitized by Google

גם לחשוב, מאד חפצתי לדעת מה קרה שם לאורך התוף מבאלאקלאווא עד חערסאנעס, ובטח שלמו מחיר יקר במפלתם זאת, וגם זאת לטובה כי לא נפלו פני חיל המצודה ולא נלאו שאת עמל ותלאה גם אחרי אשר ירה האויב על העיר חדש ימים, אבקשך לבל תשכח להודיעני שם אלה אשר הצטיינו בגבורתם, כי כבר בא המועד לשלם שכר פעולת עושי טוב.

№ 15.

תשובת הקיסר למכתב מענשיקאוו מן 15 נאוועמבער:

23 נאוועמבער, שמחתי לשמוע כי עוד לא אבדה תקותך להציל את סעוואסטאפאל וכמקדם אמץ רוח גבורינו לא עזבם עד היום למרות הסכנה המרחפת על ראשם, ואם אמנם לחטאה נחשבה לי זאת להסתפק בגבורתם, בכל זאת לבי יתר ממקומו בקראי על ספר את כל הדברים אשר נקרו שם, אמרתי מי יתן לי כנפים לעוף אליכם להשתתף בצרתכם ולא לשבת פה ולשבוע נדודים מינים ממינים שונים.

הנני נותן לך תודתי כי לא שכחת להשיב גמול לאלה אשר הראו גבורתם ביום כ״ד לירח אקט׳, ובקראי את המכתב אשר כתבו אלי בני אודותם לא יכלתי לעצור עיני מדמעה, וגם סטוילער ספר לי מגבורת המלחים ועז רוחם, ואתה ראה נא לשלם להם כגמולם ביד נדיבה כראוי להם בצדק ובמשפט, וגם אודות שרי המאה אבקשך להודיעני שם אלה הראוים לגמול.

עתה הטוב בעיני ה׳ יעשה, ואנחנו נוחיל אליו ונכנע מפני רצון קדשו.

ה׳ עמך גבור חיל, אחבקך באהבה.

№ 16.

27, נאוועמבר, תשואות חן חן לך, מענשיקאוו ידידי! כי מהרת לנחם את נפשי מהפחד אשר פחדת מחסר אבק השריפה, ולפי דבריך אחשוב למשפט כי כבר נמנה החסרון הזה, עתה אקוה כי תהי לאל ידינו להשיב מכה אל חיק האויב אם ינסה להלחם בנו בחזקה עוד הפעם, אשר לא אספוק בזה אף רגע.

מכל הודעותיך ומהשמועות המגיעות הנה ממקום אחר אחשוב למשפט, כי כל מגמת פני האויב הוא רק לחכות — אף כי יעבור עליהם מה — עד אשר יבואו אליהם חיל חדש לחזק ידיהם ועד אשר יאספו צרכי מלחמה די צרכם, ואחרי כן יחדשו את המלחמה ביתר עז, ואולי יחשבו גם להביא את העיר במצור משלש רוחותיה, ועל כן נחוץ מאד

Digitized by Google

שמר את החיל מכל משמר לתת להם אוכל לשבעה ולא להשביעם נרודים לא הועיל, ואתה הכן נא אדרת שער בעד כל איש ואיש, וחיל המאסף השתדל לשלוח אליך . . . . .

עתה עלי לשים לב על ענין אחר המכביד עלי אכפו מאד והוא, חלת רעיתי העזה אשר לא תתן אותה לרדת ממטתה, ועוד יותר קפתה מחלתה למיום עזבוה שני בני, ולוא יכלה לחבקם כעת בזרועותיה י עתה הקלה מחלתה, ולוא לא התחדשה המלחמה ביתר עז כי עתה א נפלו פני צבאותינו אם גם שני בני שבו אלי, ואולי כן הוא הדבר אמת, תנה להם הרשיון לשוב אלי . . . . .

№ 17.

29 נאוועמבר; למשפט צדק אחשוב לי לצות לך להודיע לכל בני הצבא מחיל המצודה ומלחי האניות אשר עמדו בקשרי המלחמה נבורים, כי הנני מצוה לגרוע ממספר שנות עבודתם חדש לשנה חדש לשנה בכל הזכיות המגיעות לעובדי בצבא בשלימות, יען הדבר הזה מגיע להם בצדק בעד עמלם ועבודתם, וביום הששי לירח דעצעמבר הודיע זאת לכלם.

מדוע הנך מקמץ בדבריך לבלתי הודיעני שמות אלה אשר הצטיינו בגבורתם למען אוכל לשלם גמול לעושי טוב לשמחת לבבי? הודיעני.

הודיעני מספר הפצועים אשר שבו לעבודתם ואשר לא יצלחו עוד לעבודה, כמה מספר המתים ומספר אלה אשר יש תקוה כי ישובו לאיתנם?

№ 18.

5 דעצעמבר, מענשיקאוו ידידי! שלשום בערב הגיעני מכתבך מן 26 לחדש נאוועמבר, בכל חשק לבבי מלאתי דבריך לתת אותות כבוד וגמול נכון לכל אלה אשר רשמת לי הראוים לזה בעד עבודתם באמונה, וכן אבקשך כי תודיעני זאת כפעם בפעם, כי מתי הוא עת מוכשרת לשלם שכר טוב לעובדים בצבא יותר מבעת הזאת? ומדוע לא נרומם קרן אנשי חיל הגבורים הצעירים אשר יוכלו להיות שרי מאה לימים יוצרו אם רק נפתח להם את הדרך . . . . .

הודיעני מצב צבאותינו, הישבעו לחם? החם להם בקרה? ההגיעו תבן ומספוא לסוסי חיל הרוכבים?

מה שלום החולים והפצועים?

Digitized by Google

№ 19.

ס"ט פעטערבורג 29 דעצעמבער, הודיעני אם יש אתך
לכל הצבא, ועד מתי יספיק להם? מרוע החלו צבא הרוכבים הד
להתרפות במלאכתם פתאום? היש להם ולסוסיהם די אכל? וכו

№ 20.

5 יאנואר, תקותי חזקה כי חילי צבאותינו לא יסבלו כ
מחמת קור החרף, יען אנחנו מקור לא נירא, רק לוא היתה ל
להשביעם די אכל ואתה אל תחשוך עבודה וכסף רק למען יד
החיל שבעים ללחם, ותוכל להרבות להם יין דגן.....

מה שלום החולים והפצועים? הרבים המה אלה אשר שבו לענ
האמת נכון הדבר כי מחלת הטיפוס התפשטה במחנה? — אפח
אם לא החל הנגף במחנה האויב.....

בהגיע מכתבי זה לידך כבר יהיו שני בני אצלך (עוד
חבקם נא תחתי, דרוש נא בשמי לשלום סאקען ושלום כל הצבא
ישמרכם לעולם, והנני מחבקך באהבה.

№ 21.

24 יאנואר, הנני חושב למשפט כי נחוץ מאד להכין עגלות ו
להעביר בהן את הפצועים מבתי החולים הקרובים אל מערכות המל
אל הרחוקים, למען ישאר מקום ריק בעד הפצועים החדשים אם ו
פעמים מלחמה.....

הנני מכפיל את דברי כי אין כל תקוה לשלום, ונחוץ
להכין כל צרכי מלחמה נגד האויב המתחזק בקרים, כל הדב
הדרושים לחזק ידיך כבר נשלחו אליך, וכאשר יבואו לידך תהיה
אונים להכות את האויב שוק על ירך, ועל זאת יערבו לי אמץ
צבאותינו ופקידי החיל, ולחטאה גדולה נחשבה לי לוא חשבתי להסת
בזה, ובאמת לא עלתה כזאת על לבי מעולם, וימים עברו הורוני לדו
כי תקותי לא נכזבה, ועתה אתה עורה נא רצון עליון.....

ברגע זה קבלתי הודעתך מקיעוו ע"י הטעלעגראף מעשרים לחד
יאנואר, אקוה כי צבאותינו החופרים מנהרות האויב לגלותן ולעשות או
כלה יצטיינו בעבודתם, עתה הודות לאל כי גלו מנהרה אחת ותשקו
רוחי, ולפי דעתי לא נכון לבלות את העת לבהלה להפריע את החופרי

---

[1]) מין החיל הזה הוא צבא רוכבים אשר ילחמו להיות גם חיל רגלי אם הדבר נחוץ.

Digitized by Google

[illegible]

№ 23.

4 [illegible] , [illegible]
[illegible] , [illegible] לכם כי [illegible]
[illegible] בל אכל [illegible] לא [illegible]
[illegible] , ואף כי ההצלחה [illegible]
[illegible] הנראה היה אלהים [illegible] . . . . [illegible]
[illegible] איש , פלאות הבורא !

№ 24.

10 פעברואר , אחרי אשר חכיתי ימים רבים בא כעת הנסיך
[illegible] אחרי ארוחת הצהרים , מאד עגמה עלי נפשי כי אינך בריא
[illegible] ידידי ! אכן תקותי חזקה באלהים כי ישלח מלאכו לפניך
[illegible] , נעים לי לשמע כי עבודת התעלות הצליחה בידכם , אפס
[illegible] להיות נדר מאד , וע״כ הנני נותן לכם תודתי בעד השתדלותכם
[illegible] על הקן השמאלי מהסוללה הרביעית .

המכתב הזה היה האחרון אשר כתב [illegible] [illegible]
[illegible] הקיסר [illegible]

Digitized by Google

הקץ למלחמת דמים ההיא ובאיזה אופן? .... כי לפי דבריו בעצמו נראה כי לוא לא מת בימי המלחמה כי עתה לא נתן למסור את סעוואס־טאפאל ביד האויב אף אם לחמו עוד ימים רבים, איך שיהיה כל המכתבים האלה יש להם חפץ ומטרה ידועה לדורשי קורות המלחמה הנוראה ההיא ומפיצים אור על דברים וענינים רבים אשר היו מכוסים בערפל עד היום אשר נתגלו המכתבים האלה בדפוס...

בראשית שנת 1855 חזקו הרוסים את מצודותיהם וסוללותיהם ביתר עז, וגם צבא רב באו למלאות מספר החסרים ולחזק ידיהם, רבים היו מאלה אשר שבו משדה המערכה ברומעניען ובולנאריען, ומספר רב מהם אשר עמדו לשמור חפי ים השחור בקו־קז תחת פקודת שר הצבא תאטטאוו, עד כי איזה פעמים הצליח גם להרוסים להפיל חללים במחנה האויב בתגרות קטנות, וכמעט לא עבר יום אשר לא התגרו איש את רעהו במלחמות קטנות אשר לא מהן תוצאות התכלית הדרושה לאחד מהלוחמים, ואם אמנם יודעי מלחמה רבים חזו להם עתידות כי סוף סוף תפול העיר ביד האויב על פי משטרי סדרי המלחמה אצל צבאות מלכי הברית באופן מאד נעלה על הרוסים, בכל זאת מלאו הרוסים את חסרון ידיעתם בסדרי המלחמה באמץ רוח גבורתם ואהבתם העזה לארץ מולדתם ודתם, עדי כי בכל עת התורף לא יכלו להכריע אלה את אלה, והנצחון עומד ומצפה אל מי ישים פניו ולמי יפנה עורף.

בשמונה עשר לחדש פעברואר 1855 גוע וימת הקיסר ניקאלאי בהיכלו בפעטערסבורג והשמועה הרעה הזאת עשתה לה כנפים ותעף גם לקרים, אפס לצבאות רוסיא לא הודיעו מזה מאומה, כי היה די כח בהבשורה האיומה הזאת לרפות ידי אנשי המלחמה אשר היה להם כאב נאמן אשר דאג למלאות כל מחסוריהם ובזאת יכלו להביא עליהם שואה לא ידעו שחרה ורק ידיעות לא ברורות הגיעו לאזן אחדים מיושבי העיר ויתלחשו איש את רעהו, כי פחדו על נפשם לשאת זאת על דל שפתם, אפס צבאות מלכי הברית ידעו הדבר ברור והמה שלחו להגיד אל הרוסים כי מת ארוניהם, בראשונה לא אבו הרוסים להאמין בחשבם כי רק להרעימם עשו זאת, אכן כאשר בא הגראף פאסקעוויץ ויביא את כל חיל הצבא לאלה ולשבועה בעד הקיסר החדש אלכסנדר השני, נוכחו לדעת כי אמת נכון הדבר ויתאבלו — עברו ימים אחדים והבשורה הזאת נשמע בכל קצוי תבל וביחוד נפלו מאד פני הנוצרים בארצות המזרח בראותם כי נשבר תומך ימינם בעוד אשר חצי איירופא קמו עליו..... פני יושבי הנסיבות הקטנות בתוגרמה האיירופית לבשו קדרות, הנוצרים ברומעניען בולנאריען הערצאגאווינא אלבאניע מאנטענעגרא אשר קוו לצאת

Digitized by Google

כסבלות תוגרמה אם תעוז יד הרוסים במלחמה הזאת חבשו פניהם בטמון וכל ארץ רוסיא נבוכה . . .

י.

הקיסר אלכסנדר עולה על כס המלוכה, גארטשאקאוו הָפקד לראש שרי הצבא, המלחמה השניה בסעוואסטאפאל, פעליסיָא ראש שרי הצבא במחנה הצרפתים.

ממחרת היום אשר בו מת הקיסר בתשעה עשר לחדש פעבר׳ עלה הקיסר אלכסנדר על כסא רוסיא, וכרגע נשלח הנסיך גארטשאקאוו להיות נגיד ומצוה על כל הצבא בקרים, האיש הזה היה איש ישר ושונא רמיה, את עמו וארצו אהב אהבה בלי מצרים עד כי לא חשך גם את נפשו מהקריב על מזבח אהבתה, רצונו היה מטיל ברזל עד כי לא היה איש אשר יעביר אותו מדעתו, וכאשר עבד בעצמו יומם ולילה כן לא נתן מנוח גם להחיל אשר ברגליו, ומלבד זאת לא אהבוהו בני הצבא כאשר לא יצא לו עוד שם בגבורים, וידיעתו בתכסיסי המלחמה היתה קטנה מאד כאשר העידו בעצמם רבים מפקידי החיל החיים עוד היום בפה ובכתב, וביחוד לא ידע מערכת ותחבולות המלחמה הנחוצות מאד לדעת לאיש כזה, ואם הוא ישגה באחת כי אז יוציא אל הורג רבבות אנשים ללא הועיל, ונלוה לזה כי בבואו לקחת פקודת מענשיקאוו מצא את כל כלי הנשק במצב רע מאד, הוצאות המלחמה היו בלי סדר ומשטר, יום יום החליפו פקידי החיל את משמרתם ולפעמים גם שנים או שלשה בכל יום, פקיד החיל או שר הצבא אשר נפצע או נפל שדוד, חיש בא שר מאה למלא מקומו, מובן מאליו כי גם פקידי החיל גם בני הצבא לא הכירו ולא ידעו איש את רעהו, והדבר הזה הוא למוקש במשטרי המלחמה, אוכל להצבא היה רק לחם נקודים יבש אשר הרימו תולעים עד כי לא היה ראוי גם למאכל כלבים, אדרות שער להחם בשרם בקרה נשלחו כתם התרף בעת אשר אין בהן חפץ, בתים למעון הצבא לא היו, וע״כ נאלצו להתגולל במערות ומנהרות על אדמה לחה, ובעת קר להם כסו גויותיהם במחצלאות של קנים, וזאת היתה הנסיבה כי החל הנגף במחנה ולא יפלא אפוא אם לא עשו ידי החיל תושיה . . .

כאשר בא גארטשאקאוו לסעוואסטאפאל כבר לא מצא שם את מענשיקאוו אשר נסע להיות מפקד צבא חיל ים הלבן, ויחל לדאוג להטיב מעט מצב הצבא, ועל פי השתדלותו הוסיפה הממשלה שכר פקידי החיל, הוא הכין לחם ומספוא לאדם ולבהמה, אבק שריפה וכדורי

Digitized by Google

אש וצרכי מלחמה אחרים, עד כי באמת הוטב להם מעט, ובכל זאת בכל התגרות אשר התגרו הרוסים בלילה לנסות לגרש את האויב מתעלות — מחסה אשר הכינו להם יום יום, נסו רבים ממחנה הרוסים ויתנפלו אל מערכות הצרפתים, בידעם כי בהיותם בשבי בין אנשים נאורים יוטב גורלם הרבה יותר מבמחנה אחיהם, ועל פי רוב היו הנסים רק מהפולאנים.

בשביעי לחדש מארץ בבקר נהרג סגן הארמיראל איסטאמין לרגלי תגרה קטנה אשר היתה בין הרוסים והצרפתים, ששה חדשים עמד בגבורה נמרצה מול האויב על גבעת מאלאכאוו, סופרי הרוסים יספרו כי במשך העת הזאת לא פשט את בגדיו ולא שלף את נעליו, וכאחד מבני הצבא עמד על משמרתו לעבוד עבודתו באמונה לחזק את הגבעה הזאת ולהצק להאויב בכל עז, ובמות האיש הזה אבדו הרוסים אבדה גדולה אשר לא על נקלה מצאו תמורתה, כמה פעמים בקשוהו פקידי החיל לבל יעמוד במקום אשר יעופו כדורי האויב ולא שמע אליהם, ופעם אחת כאשר חזקו דבריהם עליו מאד, ענה להם: „כבר מחקתי את שמי מספר החיים, ודגני חי כעת רק על חשבון הבריטנים". הוא דאג מאד בעד החיים והפצועים למלאות מחסורם, ולא פעם ושתים נשבר לבו בקרבו בראותו כי נושאי הפצועים משדה המלחמה יסחבום כפגר מובס ולא ישימו לב לזעקת מכאוביהם, זה אוחז אותו בידו והשני יסחבהו ברגלו והחולה צועק מכאב לב ואין שומע לו, ובראותו זאת צוה להרבות מספר הנושאים להקל מכאוב הפצועים.

בעשירי לחדש מארץ יצאו ממחנה הרוסים חמשת אלפים איש תחת יד תרולאוו להתגרות את הצרפתים הבונים להם סוללות חדשות ואחרי שפך דם רב ואחרי אשר אבדו הרוסים יותר מאלף איש הצליח להם להרוס סוללה אחת ולגרש את הצרפתים ממקומם, ולמן היום ההוא והלאה החלו צבאות האויב להרעים בכח יום יום על מצודות הרוסים עד יום 27 מארץ.

אחרי התגרות הרבות אשר התגרו הרוסים את צבאות האויב נוכחו לדעת כי גם אלה אדירי איירופא רק אנשים ולא אל המה אשר על כן כאשר הגיעו ימי האביב מצאו עז בלבבם לחשוב מחשבות להשיב להם את איוופאטאריע אשר כבר התחזקו בה התונרמים ועמהם חיל גדול מחמשה ועשרים אלף איש תחת יד אמאר פאשא, אמנם רבים מיודעי מלחמה נבאו מראש כי אך לשוא ינסו כחם להדיח על איוופאטאריע מלחמה בעוד אשר נתנו ידים להאויב להתחזק בה במשך ששה חדשים, אפס שר הצבא תרולאוו הנשען על גבורתו יותר מדי היה מהיר מאד במלאכתו ויציע לפני ראש שרי הצבא למסור בידו שלש עשרה אלף איש והוא ילכוד את העיר ההיא ושאלתו לא שבה ריקם, ויהי כאשר קרב אל

Digitized by Google

העיר וינס ראשונה להתגרות בהאויב הָכה אחור וישב בתרפה... ולא מלא הבטחתו.

עברו ימי החורף, חיל מלכי הברית לא חדלו מהפריע מנוחת יושבי העיר יום יום כמעט בתגרות קטנות עד אשר הגיעו ימי חג הפסח לנוצרים. יושבי העיר שכחו רגע את תלאותיהם ויכינו הכל לחוג חגם כשנה בשנה בחשבם כי גם צבאות הברית נוצרים כמוהם לא יפריעו חגם, וכן עבר באמת יום הראשון לחג במנוחה, ורבים מיושבי העיר באו אל המצודות והסוללות שמחים וטובי לב ומנחה בידיהם לאחיהם העומדים בקשרי המלחמה, וידמו כי כן יעבור החג, אפס תעו מאד בחשבונם ותוחלתם נכזבה.

עוד ביום הראשון (27 מאַרץ) ראו כי צבאות האויב מתנועעים הנה והנה ולא ידעו מה הדבר ויתעו לחשוב כי גם המה מכינים את נפשם לחג חג על אדמת נכר, אכן בלילה ההוא נוכחו לדעת כי יכינו עצמם לטבח גדול, וביום המחרת בבקר (28 מאַרץ) ברגע אחד פתחו 482 כלי תותח את לועם הנורא ויחלו להמטיר על סעוואסטאפאל אש נוראה מאד פי שנים ממלחמות הראשונות, היום היה יום ענן עד כי לא ראה איש את אחיו ואד עלה מן הים ויכס את כל מסבי העיר בצלמות ומבול מים הורידו עבי שחקים וישימו נוספות על החשך הפרוש על העיר, תושבי העיר חשו מפלט להם על מצודת ניקאלאי ואצל מעוני אנשי הצבא אשר נשארו שוממים בצאת החיל לפגוש את האויב, פה ראו בעיניהם איך המות יחלק חבלים באפו ביד נדיבה ויגזור על ימין ושמאל, פה אשה צעירה לימים תחבוש פצעי אישה והנה רגע כדור אש יפלח כבדם ושניהם ידמו לנצח, ושם אב זקן יוריד בבכי בראותו בן יקיר לו מתגולל בדמו ואין לאל ידו להושיעו או להוביל עצמותיו מגיא ההרגה אם לא יתן גם את נפשו, המון נושאי הפצועים סוחבים את הפצועים והחולים המתגוללים בדם לבבם ועוד מעט יפלו גם המה בנופלים כי פגע בהם המות ויפוצצם, בכל מסבי העיר נשמע רק רעם אחר רעם ולא נראה רק אש ועשן, וכן ארכה המלחמה כל היום ההוא, נורא היה המחזה על שדה קטל ואיום מכל מצרי התפתה, ועוד היום יספרו תושבי סעוואסטאפאל בעינים מלאות דמע מנוראות היום ההוא.

מספר כדורי תותח אשר שלחו חיל מלכי הברית הנוצרים אל העיר לכבוד חגם הגדול היה 53658 וכדורי קנה רובה 170000, ועליהם הוציאו שבעת אלפים ככר אבק שריפה, ומזה נקל לשפוט מה גדול היה ההרג והאבדן, והמלחמה הנוראה הזאת ארכה שבעת ימים עד 4 אפריל, כלי תותח רבים נפלו ביד צבאות הברית ורבים התפוצצו לרסיסים עד אשר נאלצו הרוסים לעבוד עבודה גדולה להביא כלי נשק חדשים ולשאת אותם בכתף על ההרים בכל לילה ולילה, ולמן העת ההיא חדלו כמעט

Digitized by Google

צבאות האויב להרגיז את העיר עד יום העשירי לירח מאי , ואז התעוררו הרוסים להתגרות באויביהם בתגרות קטנות , ופעמים רבות עמדה ההצלחה גם לימינם להכות באויביהם מכה רבה , אכן נצחונותיהם אלה לא יכלו להכריע את הכף לצאת מהמלחמה כמנצחים , וביחוד כאשר הפקד הלארד פאלמערסטאן לראש שרי הסענאט באנגליא הנודע בשנאתו אל הרוסים שנו פני המלחמה לטובת צבאות מלכי הברית , האיש הזה השתדל בכל עז לשלוח עוד צבא חדש לקרים לעזרת אהיהם ועמהם כלי תותח גדולים וטובים מהראשונים , גם פקד את הארמיראל דאנדאס לראש שרי צבאות האניות בים הבלטי בחשבו , כי האיש הזה יראהו נפלאות בהכמתו תחת אשר סנן הארמיראל נאפיר ההולך לפניו סבב באניותיו בים ההוא רק לבלתי תת לאניות הרוסים לצאת אנה ואנה אבל לא התגר בהן מלחמה , ונאפאלעאן גם הוא שלח אנשי חיל חדשים אל המערכה בידעו כי צבאותיו נחלשו כמעט על ארמת נכר מבלי עוזר ותומך , ואף כי גם הרוסים לא התרפו ביום צרה ובכל יום הוסיפו אמץ לשלוח אנשי חיל חדשים וכל צרכי מלחמה , אפס רבים מפקידי החיל הודו בסתר לבבם כי לא לאורך ימים יוכלו להגן על העיר וסוף תפול ביד האויב .

בעת ההיא הצטיין מאד איש יהודי במחנה הרוסים ושמו בעלינסקי , האיש ההוא כאשר לקח לעבוד בצבא היה חייט אמן במלאכתו אפס בפרוץ המלחמה העמידוהו במערכת צבא הרובים וגם במעמדו החדש הזה הצטיין מאד , ובכל לילה ולילה כאשר יצאו גדודים ממחנה הרוסים להתגרות בצבא האויב בוני הצריחים והבחונים להפריעם ממלאכתם , נלוה גם הוא עמהם מרצון נפשו , ובכל פעם הושיעה לו ימינו בהראותו גבורות נפלאות . ויהי כאשר ראו זאת פקידי החיל כפעם בפעם הציעו לפניו כי ימיר את דתו למען יוכל לקבל אותות כבוד ופקודה יותר גבוהה ממצבו הדל , אפס הוא השתדל להסתיר גבורתו בכל עת לבל יציקוהו בהצעותיהם להמיר דתו , וכה חזקה אמונתו באלהי ישראל עד כי שרי הצבא בעצמם הללוהו מאד על דבר גבורתו ואמון רוחו לאלהים .

ואלה דברי אחד משרי הצבא ככתבו וכלשונו :

„Во 2-и мушкатерской ротѣ былъ рядозой Бѣлинскій (Іудейскаго закона) о которомъ нельзя не вспомнить. Бѣлинскій постоянно находился на банкетахъ (онъ былъ хорошій портной и отличный стрѣлокъ) ходилъ въ ложементы, храбро дрался на вылазкахъ и во время нападеній. Не желая перейдти въ Православіе, онъ уклонялся отъ всѣхъ предлагаемымъ ему снисхож-

Digitized by Google

деній, не желалъ производства поэтому въ Унтеръ-офицеры, и не получилъ знака отличія военнаго ордена, который вполнѣ и не однократно заслужилъ.

Словомъ, личность этого еврея солдата заслуживаетъ вдвойнѣ похвалы — какъ храбраго защитника, такъ и твердаго въ убѣжденіяхъ человѣка," (См. сбор. рук. Госуд. наслѣд. Цесар. т. 1. стр. 76).

יותר מחדש ימים עברו וידי צבאות מלכי הברית לא עשו תושיה, אף לא נסו את כחם לעלות על סעוואסטאָפאל בסערת מלחמה, אז החלו צבאותיהם להתאונן על קאנראבערט המתנהג בכבדות עד אשר חרה בו אף הלארד ראגלאן ויתאמץ להוכיח לנאפאָלעאָן כי לא נאוה לקאנראבערט עטרת גבור סעוואסטאָפאָל, וקיסר צרפת לא אחר לתת פקודת ראש שרי הצבא על שכם הגבור הנערץ אשר עשה לו שם עולם במלחמותיו באלגיר הגענעראל פעליסיא, וגבור מלחמה הזה החל לעשות מעשהו בסופה וסערה, וחיש קל צוה לחפור מנהרות חדשות עד אשר יוכלו החופרים להגיע למצב הרוסים ושם יעמידו חביות אבק שריפה למען ילחמו את החסים גם מתחת לארץ, אפס להצלחת האחרונים נודע להם הדבר על פי פקידי חיל מלכי הברית אשר נפלו שבי בידיהם, והגענעראל טאטלעבען ראש המודדים [אינזינערע] העביד את חילו עבודה כבדה למען יחפרו גם המה מתחת לארץ לעמת החופרים מצבא מלכי הברית, עד אשר הצליח להרוסים לפגוש באויביהם מתחת לארץ בעובה איזה אמות, עד כי נקל היה להם לשמוע שיח אויביהם, ויהי כאשר נודע הדבר להאויב חדלו מעשות מלאכתם ויכלו את כחם לריק ולא הצליחו גם הפעם.

יא

המלחמה השלישית והרביעית, עזרת פיראגאף להפצועים, מות נאחימאוו, מבואות ים האזאווי ביד האויב.

בעוד אשר צבאות מלכי הברית תחת פקודת הגבור הנערץ פעליסיאָ כלו כחם לריק ללכוד את סעוואסטאָפאָל אשר התאמצו הרוסים להגן עליה עד טפת דמם האחרונה, עשו ידי האנגלים תושיה על חפי ים השחור הנשארים וילכדו את המבצר קערטש־יעניקאלע על נקלה, ויכסו את כל פני הים באניותיהם הגדולות, ואז נפתחה להם הדרך למבואות ים האזאווי, ובבואם לקערטש לא נגעו ברכוש תושביה אף כמלוא השערה ויתנהגו אתם בכבוד ורחמים, ושרי צבא אניותיהם הודיעו בכל העיר, מי האיש אשר

Digitized by Google

יחפוץ לעזוב את העיר הזאת יקחו אותם על אניותיהם להובילם לערים אחרות אל כל אשר יחפצו׳, ושלש אניות גדולות מלאות צאן אדם, אותם ורכושם וכל כלי בתיהם יצאו מקערטש ויוליכון לערי חוף הים האזאווי בלי כסף ובלי מחיר, ולהעניים נתנו גם אכל ובגד ללבוש, ורק איזה חפצים עתיקים אשר מצאו באוצר דברים עתיקים [מוזעאום] בקערטש לקחו להם, וכן לא עשו רעה לתושבי בערדיאנסק, מאריופאל, ייסק, טאגאנראג, ואיש לא התיצב בפניהם בכל הערים האלה אשר נשארו בלי מגן ומחסה מצד הרוסים, ובדבר הזה הציקו מאד להרוסים אשר סגרו עליהם את הדרך לבל יוכלו להביא מזון וצרכי מלחמה דרך הים ההוא, (13 מאי).

בחמשה עשר לחדש מאי הגיעה הבשורה הרעה הזאת לאזני הנצורים בסעוואסטאפאל ויפול לבב גבורי הצבא, אפס שרי הצבא הזקנים אשר עמדו פעמים רבות בקשרי המלחמה במקומות שונים חזקו ידי אנשי החיל בדבריהם הנמרצים — וביחוד כאשר קראו באזני כל הצבא (17 מאי) את המכתב אשר כתבה הקיסרית לגארטשאקאוו אשר בו הודיעה לו כי אספה נדבות בעד הפצועים במלחמה, ובנדבת לבה תתאמץ לדאוג בעד היתומים והאלמנות אשר בעליהן ואבותיהם נפלו חלל על מרומי שדה קטל, אז נהרו פני כל אנשי החיל, ובחפץ לבם הכינו את נפשם למות מות גבורים בעד ארץ מולדתם ובעד מלכם הקיסר מגן דתם ואמונתם.

בעת ההיא נתנה הפקודה כי כל איש ואיש מבית ישראל העומד בקשרי המלחמה ילבש בגד ארבע כנפות למען יכירוהו בנפלו חלל כי יהודי הוא ולא יקברוהו בקברות הרוסים, ופקידי החיל קראו להשו״ב מסעוואס־טאפאל ויתנו על ידו עשרה אנשים מאנשי החיל לעזור על ידו לקבור את חללי יהודה במקום אחד על חוף לשון הים האינקערמאני, זה גורל גבורי ישראל . . . . . . !

עוד לא נרפאה סעוואסטאפאל משתי המכות הראשונות, והנה זה שלישיה, בעשרים וחמשה לירח מאי כאשר ראו צבאות מלכי הברית כי הרוסים עומדים באמץ לב להגן על עיר מולדתם, אז התעורר פעליסיא כארי להריק את חרבו בפעם אחת על העיר האומללה הזאת ולא ישנה לה, ויתן אות לחדש המלחמה ביתר עז ועצמה, וכל צבאות מלכי הברית הוציאו את כל כלי זעמם לחבל את העיר חבל נמרץ ויקיפוה בסוללותיהם ויכינו למענה כלי מות הרבה מאד וירעימו עליה ברעם ורעש נורא ביום ההוא, ואחרי אשר הקיפו את מצדות הרוסים מכל עברים התנפלו כזאבי ערבות ללכוד את סוללות הרוסים, שלש שעות עברו במהומת מלחמה נוראה ולא נודע יד מי רוממה, כי הרוסים עמדו על נפשם בגבורה נמרצה ולא נתנו לצבאות האויב ללכוד את העיר ברעש, אם אמנם שלמו מחיר יקר ביום ההוא, כי יותר מעשתי עשרה אלף איש הוצעו חללים ארצה, אך בזאת

Digitized by Google

הראו לגבורי צרפת כי לא נופלים המה מהם בכח ידיהם ואמץ רוחם, גם מחיל מלכי הברית נפל רב ביום ההוא ובתוכם אחדים משרי הצבא ורבים מפקידי החיל, ומאומה לא נשאו בעמלם!

בעת ההיא הצטיין מאד הרופא המהלל האקאדעמיק פיראגאָף, האיש המצוין הזה השליך את נפשו מנגד ויבוא מרצון נפשו לסעוואסטאָפאָל להביא מזור ותרופה להחולים והפצועים, ורופאים רבים נלוו אליו אשר עשו מעשיהם באמונה, ובאמת העמיסו על צוארם משא כבד מעל לכח אנוש, יומם ולילה לא נחו מעבודתם להקל מכאוב הפצועים האומללים ורבים הצילו ממות, וגם נשים רבות מבנות מרום עם הארץ באו ותהיינה זרוע להרופאים, חדר הנתוח בעד הפצועים היה בית משחק הגדול העומד על הר נשפה בלב העיר, וכל הפצועים הובאו שמה בראשונה, ואחרי אשר בקרו אותם הרופאים הוליכום מעבר ללשון ים הצפוני לבתי החולים.

בחמישי לירח יוני בשעה הרביעית בבקר החלו צבאות מלכי הברית עוד הפעם להרעיש חומות סעוואסטאָפאָל ברעש נורא, ראש מאוים היה ללכוד את חלק העיר קאַראַבעלניע אשר שם עמדו מחנות הרוסים מהאגף השמאלי להגן בכח גדול על המצודה הרביעית (IV Застіонъ) ובעת אשר התגרו את הרוסים במקום הזה שלחו אש נוראה גם על חלק העיר הצפוני אשר עמדו שם שארית אניות הרוסים, היום היה יום בהיר וצח, רק עשן כלי התותח הכבדים פרש ענן על כל מרחבי העיר, על פי חקי המלחמה העמידו הרוסים בכל עת איש אחד או יותר לספור מספר כדורי התותחים הגדולים אשר ירו צבאות האויב, אכן הפעם חדלו מספור כי אין מספר, כל תותחי האנגלים והצרפתים וקני הרובה פתחו רגע אחד את לועם הנורא עד אשר התרישו כל אזנים ורק קול גדול אחד הרעים באזניהם, ובכל סביבי העיר רחוק משדה המערכה לא יכלו לשאוף רוח מחמת העשן הנורא, כל היום ההוא ארכה המלחמה עד כי לא יכלו הרוסים להחזיק מעמד עוד ותרפינה ידיהם, וכבוא השמש התנפלו הצרפתים ברעש גדול על גבעת מאַלאַכאָוו מפתח סעוואסטאָפאָל, יען הגבעה הזאת הוא היותר גבוה מכל גבעות העיר וקרוב מאד אליה, אבל שם עמדו הרוסים כסלע כבד בלב ימים ולא נתנו להאויב ללכוד את המקום הנכבד הזה, רבים מבתי העיר נהרסו עד היסוד, מעון אנשי החיל נהיה למעי מפלה, ומספר ההרוגים והפצועים ממחנה הרוסים והצרפתים עלה עד ששת אלפים איש, והאויב לא בצע את אשר זמם.

ביום המחרת (6 יוני) חדשו צבאות האויב את המלחמה שנית ביתר עז וכח, אך גם בפעם הזאת כלו כחם לריק, ששים ושנים אלף כדורי תותח ירו על העיר ולא יכלו לה, ויהי כאשר רד היום שבה ההצלחה ותעמוד לימין הרוסים ויהדפו את האויב ממצבו, מחיל רוסיא נפלו ביום

Digitized by Google

ההוא חמשת אלפים וארבע מאות וארבעים וחמשה נפש אדם חללים ארצה רק מחיל הרגלי לבד אך במחנה האויב היתה המגפה עוד גדולה מזאת, וימין הרוסים רוממה במלחמה הזאת, ותהי השמחה גדולה במחניהם, ולעת ערב באו רבים מכהני דתם לבקר את המצדות והצריחים ולחזק רוח אנשי החיל, ובאמת פעלו הרבה על רוח בני הצבא אשר היו עיפים מעמל היום, והמה החזיקו בנצחונם להכות את האויב אחור למען הרחיקם יותר מעל פני העיר, ותחי רוח אנשי החיל כמעט.

בעשרים ושבעה לחדש יוני חדשו צבאות מלכי הברית את המלחמה עוד הפעם, אך הרוסים אשר לא שכחו עוד את נצחונם מיום הששי לירח ההוא התחזקו לעמוד על נפשם לבלתי תת את העיר ביד אויב ויעבור עליהם מה, ואף כי מספר החללים היה גדול מאד גם ביום ההוא בכל זאת לא עזבו את מקומם, אך אמץ רוחם לא אָרך ימים רבים, כי ביום המחרת בשמונה ועשרים לחדש ההוא הלך האדמיראל גאחימאָוו לראות מעשי צבאותיו העומדים על הסוללות ובידו זכוכית מגדלת, ובעוד אשר כדורי האויב התגלגלו כזרם מים כבירים בכל עבר ופנה, עמד להביט בכלי המצפה לראות מעשה האויב, ואחד מפקידי החיל העיר את אזנו כי המקום הזה הוא מסֻכן מאד, אך הוא לא שם לבו על זה, ויהי כאשר כלה להביט ויאבה ללכת לדרכו, והנה בא כדור מות ויפצע את ראשו, וכפי הנראה הכירו חיל האויב כי שר צבא רוסיא הוא ויכוננו לירות עליו ולא החטיאו המטרה, וביום השלשים לירח ההוא נאסף אל עמיו.

השמועה אל מות נאחימאוו גבור סינאפע עשתה לה כנפים בין כל אנשי החיל ויפלו פניהם, אמץ רוחם עזבם בראותם כי ארונם וגבורם זה לקח מעל ראשם ואחריו לא השאיר עוד כמהו בין כל שרי צבאותיהם בחכמה וגבורה, והדבר הזה הרע לסעוואסטאָפאָל יותר מכדורי האויב, יען כל בני החיל אהבוהו מאד בעד נדבת לבו ואמץ רוחו. ביום הרביעי לחדש יולי הובל לקברות אל המקום אשר שם נחו כבר עצמות רעיו קאָרנילאָוו, איסטאמין ולאזאָרעוו, אין קץ לכל הכבוד הגדול אשר נעשה לו מכל צבאות רוסיא, ראש שרי הצבא הנסיך גאָרטשאקאָוו, ושר הצבא אסטען־סאקען ועוד רבים מגדולי השרים נשאו את ארונו על כתף עד קברו וכל בני הצבא הלכו אחרי ארונו הלוך ובכה, לא נעשה ככבוד הגדול הזה לאיש ימים רבים.

בעת ההיא פרצה מגפה בעם ותגזור על ימין ועל שמאל ולא חשכה מכבוד לבקר גם את צבאות מלכי הברית, ותבחר לה מהם את הלארד ראגלאן ראש שרי צבאות אנגליה בששה עשר לחדש יוני, ואף כי הוליכו את גויתו לבריטניא בכל זאת בנו קבר מפאר מאבני שיש לבָנות תחת צל אלה עבֻתה אצל גן הקיץ קנין כסף ה׳ בראקער אשר שם ישב תמיד, ועל

Digitized by Google

פתח הקבר חרותים שמות שלשת שרי הצבא ,ראגלאן , סימפסאן , קאדרינגטאן , אשר חיו פה איש אחר אחיו , המקום הזה הוא במרחק 6 וויערסט מסעוואסטאפאל על אם הדרך העולה לבאלאקלאווא , וימים לא כבירים אחרי מות ראגלאן לקחה החלי־רע בזרועותיה גם את אחי לאמאר־מארע ראש שרי צבאות סרדיניא , ותהי למחתת אלהים בשתי המחנות .

יב

מלחמה אצל הנחל השחור , מות רעאדא , המלחמה החמישית והששית , הגשר .

המלחמות הרבות אשר נלחמו הרוסים את אויביהם יום יום אכלו את כל כחם וראשית גבורתם , כל גבורי החיל ושרי הצבא אשר עשו להם שם בגבורים במלחמות אחרות נפלו בחרב , רבבות אלפים ממבחרי בני החיל הרצעו חללים , ועל כן חשבו מחשבות לנסות כחם במלחמה כוללת עוד הפעם אם לנצח את האויב רגע פעם אחת או למות מות גבורים על אדמת ארץ מולדתם .

בשמונה ועשרים לחדש יולי קרא גארטשאקאוו עצרה מכל ראשי הצבא ויבקש מהם לחות דעתם אודות הדבר הזה אם נכונים המה לעמוד עוד על נפשם במלחמת מגן כאשר עשו עד היום או להתגרות בהאויב מלחמת תגרה , רוב הנאספים חוו את דעתם לבחור בהאחרונה , ומקום המלחמה בחרו את הנחל השחור Черная рѣка אשר מעבר הנחל ההוא היה ביד הצרפתים , ומאחריהם עמדו .נשען על הקרן השמאלי מחיל סרדיניא אשר חנו על גבעות פעדיוכין , גאספארט וסאפון , ורק מעטים מהם יודעי מלחמה באמת הוכיחו כי העצה הזאת היא עצה נבערה , ואך לשוא יעמידו את נפשם בסכנה גדולה והועיל לא יועילו מאומה , יען המקום אשר עמדו שם צבאות האויב הוא חזק ובטוח כן מפאת הגבעות הגבוהות הקרובות אשה לרעותה אשר יוכלו להתאחד בכל עת לסגור עליהם את המעבר דרך הנחל השחור , וכן מפאת מצדותיהם הבצורות אשר בנו שם . מובן מאליו כי טרם יצלחו הרוסים לעלות על ההרים והגבעות ימטיר [illegible] האויב זרם אש פלדות מבלי יוכלו להשיב מכה אל חיק מכיהם , [illegible] היה כקול קורא במדבר , וכן נמנו וגמרו לצאת למלחמת תגרה .

על ההרים הנזכרים עמדו צבאות הטורקים הצרפתים [illegible] במספר 43000 איש עם מאה ועשרים כלי תותח [illegible] אלפים רוכבים מהירים , ובעת צר נקל היה להם [illegible] כדי ששים אלף איש בעוד אשר גארטשאקאוו יכל [illegible]

Digitized by Google

איש, ועליו היה לעבור את הנחל השחור השוטף את מימיו דרך עמק אינגקערמאן העמוק מאד לעיני כל צבאות מלכי הברית העומדים עליהם על מרומי הגבעות, ואחרי כן עליו היה להעביד את חילו עבודה כבדה לעלות על הגבעות על ידיהם ורגליהם תחת כדורי האויב, ואחרי סכנות עצומות כאלה לוא גם הצליח בידי הרוסים לנצח את האויב על גבעותיו ולהדפו ממצבו גם אז לא יכלו להותר שמה אף יום אחד מחסר מים, ועל כן שלמו מחיר יקר בעד העצה הנמהרה הזאת.

האגף הימיני מצבא הרוסים היה תחת פקודת הגענעראל רעאדא במספר 14833 איש עם ששים ושנים כלי תותח, והאגף השמאלי במספר 15889 איש עם שבעים כלי תותח תחת יד שר הצבא ליפראנדי, חיל הרוכבים במספר 8195 איש עם 28 תותחים נתנו על יד שאבעלסקי, וחיל המאסף ממספר 18968 נפש אדם עם שלשים וששה תותחים תחת פקודת שעפעלאוו, מלבד חיל הרובים [אַרטילעריע] המאסף לכל המחנות עם 76 כלי תותח, דבר המלחמה הזאת היתה כלה ונחרצה, אך בעוד אשר שרי הצבא חשבו לעשות בתחבולות מלחמה, והנה פתאום נשמע כי צבא חדש קרוב לָבוא לעזר חיל מלכי הברית, ולבלתי נתון להאויב להתחזק עוד יותר, מהר גאָרטשאַקאָוו ויָעד מועד המלחמה בלי דעת על הלילה ברביעי לחֹדש אגוסט טרם ידעו עוד כל שרי הצבא ופקידי החיל מה לעשות, וכל פרטי אופני המלחמה נשארו רק על הנייר ביד ראש שרי הצבא.

הלילה ההוא הנה בא, וצבאות רוסיא אשר עמדו על גבעות מעקענזי הגיחו לעמת האויב, הלילה היה ליל חשך עד כי הסתיר את הרוסים מעיני האויב וילכו בטח כברת ארץ, השעה השלישית טרם אור הבקר הגיע, וליפראנדי השתער על האויב מצדו בעוד אשר חשב כי ברגע זה יגיה גם רעאדא ממקומו, אך לאסונו העביר השני את המועד, ויהי כאשר נתן ליפראנדי אות מלחמה התנפלו עליו הצרפתים ברבבותיהם אשר היו פי שלש ממחנהו ויכלו בו חצי חמתם, יותר מחצי שעה עברה במהומת מלחמה נוראה והנה עזב גם רעאדא את רבצו ויחל לירות על האויב, אך לדאבון לבו כבר מצא את האויב מריע תרועת נצחון על המחנה הראשונה ותהי גם מחנהו לשלל, ואך נתן אות מלחמה בא כדור מות וירוצץ גלגלתו, ואנשי החיל בראותם כי מת שר צבאם עמדו ולא משו ממקומם בעוד אשר צבאות האויב המטירו עליהם גשם כדורי כלי תותח ולא ידעו אנה יפנו, ויהי כאשר נודע לגאָרטשאַקאָוו כי מחנותיו נגפים וימהר וישלח את שר הצבא מייענדארף ויצוהו לקחת אתו את הגדוד החמישי מחיל המלואים אשר נשארו עוד על הרי מעקענזי למען יחיש עזר לאחיו הנגפים, אך בעוד מייענדארף רץ מַשמים ומבהל וקורא מרחוק אל אנשי החיל, על פי פקודת ראש שרי הצבא בואו הנה חיש קל!׳ שכח להגיד איזה גדוד מהם ילך,

המה הולכים, ויפקח את עיניו וירא את טעותו כי לא זאת המחנה הנחוצה, וישלחם לשוב למקומם ויצו להמחנה החמשית לצאת, ובין כה וכה עברו איזה שעות, ובעוד אשר כבר לא נשאר כל זכר כמעט להמחנות הראשונות באה המחנה הזאת לעזר ותפול גם היא לפי חרב, ובעוד אשר שארית הפליטה ממחנה הרוסים התאמצו לעמוד עוד על נפשם, התאזרו צבאות צרפת תחת יד שר הצבא פּאָשע להמטיר עליהם אש ונפרית לבל יהיה להם פליטה, ולמלאות סאת אסונם התנפלו עוד הזואווים הפראים אשר באו מערבות אפריקא בלוית הבאשי־בוזוקים לרגלי התוגרמים, וכזאבי ערבות צמאים לדם גזרו על ימין ועל שמאל, והרוסים העיפים והיגעים רעדה אחזתם בראותם את החיות הטורפות האלה אשר חשך משחור תארם וימהרו לנוס על נפשם, אפס הסרדינים סגרו עליהם את הדרך לבל יוכלו לשוב ולעבור במעבר הנחל השחור, וברגעי מהומה ומבוכה כאלה נהרגו רבים משרי צבאות רוסיא וכל פקידי החיל כמעט ובתוכם גם שר הצבא ווייכּארען, ותהי תבוסת הרוסים שלימה ביום ההוא.

ביום ההוא עוד טרם פרצה המלחמה שלח גאָרטשאקאָוו פקודה לחיל המגן אשר עמדו על הסוללות בקרבת העיר, כי אם יצלח לו לנצח את האויב אז יתן להם אות בשעה ידועה כי יחלו גם המה לירות על האויב מסוללותיהם, השעה עברה והמה חכו בכליון עינים כי ינתן להם האות, אך תוחלתם נכזבה, ולדאבון לבם שמעו מהמגפה הגדולה אשר נגפו אחיהם לפני האויב וכל פנים קבצו פארור, יותר מעשרים אלף איש מחיל הרוסים כסו את כל פני גי ההרגה מלבד אשר החלישו את כחם ואבדה מהם כל תקוה להגן עוד על העיר, פני שרי הצבא נפלו מאד ועין בעין ראו כי לא לאורך ימים יוכלו להחזיק מעמד נגד האויב העצום מהם, וחיל מלכי הברית שמחו מאד בנצחונם ויחזק לבבם להאריך עוד ימי המלחמה על העיר עד רדתה.

ביום המחרת (5 אנוסט) כאשר ראו צבאות האויב כי הרוסים נגפים לפניהם וימהרו ויחדשו את המלחמה על העיר בפעם החמישי, ויחלו לשלוח חצים ומות על העיר מצד הקאראַביעלניע, שתים עשרה שעות רעשה הארץ מקול הרעמים האדירים אשר התגוללו כזרם ברד ואש מתלקחת עד כי [illegible] האויר לקול שאונם, ואף כי הרוסים עמדו לפניהם בגבורה נפלאה בכל [illegible] לא יכלו לעצור מנוסתם, וביחוד הצטיינו ביום ההוא גבורי צרפת [illegible] הצליח להם להתקרב אל גבעת מאלאַכאָוו המצודה האחרונה [illegible] מהנשארות, כי במדה אשר התאמצו הצרפתים ללכוד את [illegible] כן השתדלו הרוסים בכל עז לחזקה ולאמצה, אך בפעם [illegible] הספיקו הצרפתים לשפוך סוללה רק במרחק חמשים [illegible] רפתה רוח הרוסים ולא יכלו עוד להגן עליה, ויכל [illegible]

Digitized by Google

על אוצרות אבק השריפה והכדורים לבל תצית בהם אש, ובין כה וכה הרסו הצרפתים חצי המצודה וגם הגענעראל טאָטלעבען נלאה לתקנה כאשר הסכין לעשות עד כה, במקומות רבים בעיר אחזה האש בפנות הבתים ובאוצרות אבק השריפה, ואניה אחת אשר עמדה על התוף בשתי מאות חביות יין רגן עלתה כליל באש, באבק השריפה אשר העבירו מחלק העיר הצפוני אל החוף הדרומי נפלו איזה כדורים ותהי למאכלת אש, והנזק עלה לסך עצום ביום ההוא מלבד המון החללים אשר נפלו כעמיר מאחרי הקוצר, וגם במחנה האויב היתה מגפה גדולה ובכל זאת יצאו צבאות מלכי הברית גם ביום ההוא כמנצחים, וגם אחרי היום ההוא לא הרפו משלוח זקי מות אל העיר הנצורה והאומללה הזאת, ובמשך שלשה ימים שלחו על מצדות הרוסים מאה וחמשים אלף כדורי תותח גדולים מלבד כדורי כלי נשק שונים אין מספר, ושמונת אלפים איש נוספו עוד על חללי הרוסים עד כי נהרי נחלי דם שטפו מעל המצדות כמים מוגרים, והרוסים עמדו עוד בתרך נפש כגבורים לבלתי עזוב מקומם עד השעה האחרונה אשר אז נוכחו לדעת כי אין כל תקוה עוד ותרפינה ידיהם.

למן היום ההוא עברו עוד עשרים יום וצבאות מלכי הברית אשר ראו כי קרוב עת קץ סעוואסטאפאל התחזקו ויחדשו את המלחמה יום יום ברעם ורעש נורא ויותר מאלף וחמש מאות איש נפלו חלל יום יום במשך העת הזאת ואם אמנם הרבה ההרב לאכול גם במחנה האויב אבל קשה מאד להגיד אל נכון מספר חלליהם ופצועיהם, ובכן באה העיר עד משבר.

בעשרים ושלשה לחדש יוני שלח גארטשאקאוו פקודה להשר בוכמייער לקנות עצים בחערסאן לעשות גשר על פני רוחב לשון־ים הגדולה ממצודת ניקאלאי אשר בעיר עד מגדל מיכאיל מעבר השני צפונה, ששים אלף שקל כסף עלה מחיר העצים אשר קנה ומאה איש עבדו יומם ולילה בעבודה הזאת לעיני צבאות האויב אשר ראו זאת מרחוק, אורך הגשר היה 3010 רגל ורחבו 21, המעשה הזה היה רע מאד בעיני האויב ויחלו לירות על הגשר ועל עושה המלאכה, אך לא עלתה בידם להפריע את העוברים מעבודתם כי מרחק המקום ממקום עמדתם עמד לשטן להם, ובחמשה עשר לירח אגוסט נגמרה מלאכתו, וכל יושבי העיר אשר ישבו עד היום סגור ומסוגר מהרו לעזוב את העיר לעבור מעבר ללשון הים צפונה המקום הבטוח מפחד כדורי האויב ותהי להם הרוחה כמעט, והצרפתים התפלאו מאד על אמץ לב הרוסים ועל המלאכה הגדולה והכבדה אשר הספיקו להחל ולכלות במשך ימים מעטים, ותהי לפלא.

במשך הימים האלה אשר הכינו הרוסים את נפשם לעזוב את העיר, המציאו הצרפתים חדשה להשליך במחנה הרוסים טנא מלא

Digitized by Google

כדורים בפעם אחת עד כי השתוממו הרוסים מאד מאין לקחו המון כדורים במספר רב כזה? ואחרי כן בעשרים ושלשה לחדש אגוסט החלו להשליך חביות גדולות מלאות אבק שריפה על העיר והמצדות, ובכל מקום אשר נפלה חבית כזאת הסבה נזק גדול מאד, ולמחרת היום ההוא נפלה חבית כזאת באחת מאניות רוסיא ותהי למאכלת אש כרגע, ואחרי כן ביום 26 אכלה האש עוד אניה אחת אשר עמדה על חוף לשון ים הדרומי עד כי מעט מעט עלה צי ים השחור בתהו ויאבד.

מספר כדורי התותחים הגדולים אשר שלחו רק הצרפתים לבד ביום ההוא עלה עד שבעים אלף, מלבד מיתר צבאות מלכי הברית, ואין קץ לכל המהומה והמבוכה אשר נהייתה בעיר, אין בית אשר לא נשמע בו קול תאניה ואניה, ואין רחוב אשר לא התגוללו והתערבו בו פגרי אנשים עם ערמות אבנים מנופצות וכל כלי חפץ, וגם במחנה האויב רבתה מאד המהומה כי יותר מחמשים פקידי החיל ושבעת אלפים אנשי חיל נפלו חלל רק במחנה הצרפתים לבד, ורק מספר הנופלים במחנה הבריטנים היה מעט.

יג

גבעת מאלאכאוו נלכדה ביד האויב. הרוסים עוזבים את סעוואסטאפאל מכל וכל. שריפת העיר.

בששה ועשרים יום לחדש אגוסט קרא פעליסיא עצרה מכל שרי החילים להתיעץ מה לעשות לסעוואסטאפאל ללכדה ברעש פעם אחת, בתוך האספה הגדולה והנכבדה ההיא היו גם הגבורים הנפלאים סיר הארי יאָנעס האנגלי ושר הצבא ניל, וכלם כאחד יעצו למהר ולכלות מעשיהם בסעוואסטאפאל, יען ימי החרף קרובים ואנשי החיל לא הצטידו לימים רבים בכל צרכי המלחמה, ואם אמנם פעליסיא יעץ לחכות עוד עד אשר ישיגו עזר וצרכי מלחמה חדשים מצרפת, אפס רבים מהנאספים הראוהו לדעת כי עצתו עצה נבערה בפעם הזאת, וכראות פעליסיא כי עצתם נכונה ויחליט את המלחמה ליום מחר בחצות היום.

עוד מיום העשרים לחדש ההוא לא חדלו צבאות מלכי הברית להרעים בכלי תותחיהם הנוראים על סעוואסטאפאל יום יום, וכן הגיע יום כ״ז לחדש ההוא אשר כבר חכו עליו הרוסים כפעם בפעם, ובכן העמידו צבאותיהם על מצדותיהם וסוללותיהם עוד טרם אור הבקר, ולא ידעו כי היום הזה יהיה להם האחרון על אדמת סעוואסטאפאל. הבקר אור וצבאות האויב התנפלו ברעם ורעש וימטירו אש נוראה על העיר

Digitized by Google

האמללה ויהפכוה למבול אש להבה, וגם הרוסים לא חבקו ידיהם בצלחת ויפילו עם רב ממחנות האויב עד כי במשך שתי שעות נפלו משתי המחנות יותר משמונה אלף איש מלבד פקידי החיל ושרי מאה במספר רב מאד.

בשעה השמינית בבקר (27 אנוסט) החלו להרעים על גבעת מאלאכאוו כפעם בפעם, ומרחוק ראו הרוסים כי חיל עצום מהצרפתים מתנועעים הנה והנה ואחרי כן עמדו במערכות וסדרים ולא ידעו מה הדבר, יען לא עלתה על דעתם כי צבאות מלכי הברית חושבים מחשבות ללכוד את העיר והמבצר בסערת מלחמה בעוד אשר ידעו כי מחכים המה עד אשר יבואו אנשי חיל חדשים לעזרתם, ועל כן לא הביאו גם הרוסים את חיל המלואים אשר חנו רחוק מהעיר, התחבולה הזאת להתנפל על גבעת מאלאכאוו והמצודה השניה [2-й бастіонъ] ברעש פתאום, ולעור את עיני הרוסים לבל יתבוננו כי מגמת פניהם להקיף אותם לאורך כל קו־המגן ברגע אחד היה סוד כמוס אצל צבאות מלכי הברית ימים רבים עד אשר הפיקו זממם, השכילו צבאות מלכי הברית בפעם הזאת לעשות בתחבולות מלחמה.

השעה האחת עשרה הגיעה וכל שרי הצבא ופקידי החיל כוננו את מורי השעות אשר להם ע״פ מורה השעות אשר ביד שר הגדוד, יען עשו ביניהם חוזה לבל יתנו כל אות כאשר תחל סערת המלחמה, ורק כחצות היום יגיחו כל שרי הצבא עם אנשי החיל בסערת פתאום לעמת העיר, ובשעה האחת עשרה החלו לירות מעט מעט עד אשר בשעה הי״ב חדלו מכל וכל.

חצות היום הגיע, ופתאום התנשאו כל צבאות מלכי הברית בקול תרועה גדולה וישתערו על סוללות הרוסים, באסקי שר צבא הצרפתים בראש חמשה ועשרים אלף איש הגיח מול גבעת מאלאכאוו והמצודה השניה אשר עמדו עליהן תשעה אלף רוסים מלבד צבא המאסף תחת פקודת קארפאוו, ויחלק את מחנהו לארבעה ראשים, הראש האחד העמיד לעמת גבעת מאלאכאוו במספר תשעה אלף ושש מאות איש תחת יד מאק מאהאן, והראש השני עם חיל שבעת אלפים וארבע מאות איש הציג לעמת המצודה השניה, הראש השלישי עם ארבעת אלפים ושלש מאות איש העמיד בתוך להפריד בין הרוסים העומדים על גבעת מאלאכאוו והמצודה השניה, והרביעי במספר ארבעת אלפים מלבד אלף איש מחיל המאסף עם 24 כלי תותח עזב בתור צבא המלואים, עברה השעה השתים עשרה ובלי כל אות התנפלו צבאותיו על מאלאכאוו כפריצי חיות וילכדוה אחרי אשר הכו על זה ימים רבים, וברגע זו נתנו גם הבריטנים אות מלחמה, ומחנה אחת ממספר 10720 איש השתערה על המצודה

Digitized by Google

לישית, ועוד העמידו צבא גדול ממספר 20580 צרפתים תחת פקודת
י הצבא „דע סאללע' להיות נכונים להתנפל על המצודה החמשית
קרובה אל העיר, תכלית התחבולה הזאת היתה כי אם יצלח להם
לכוד את המצודה הזאת כי אז נקל יהיה להם להפוך את פניהם אל
הרוסים אשר עמדו במצודה הרביעית מאחריהם למען יאבד מהם כל
צום, המלחמה התלקחה בשצף קצף ובחימה נוראה, והרוסים טרם
הספיקו להעמיד צבאותיהם במערכות וסדרים כבר דרך האויב על סוללותיהם
בתל גאוה, והחיל המעט אשר עמדו להגן על גבעת מאלאכאוו הספיקו
לירות מתותחיהם רק פעם אחת — על דברת סופרי הרוסים עצמם —
אחרי כן נאלצו לעזוב עמדתם ויתנפלו מראש המצודה ארצה איש על
רעהו, ורבים לקחו בשבי באין מפלט מחיל האויב אשר הקיפום מכל
עבר, ובתוך המהומה הגדולה ההיא הצליח לארבעים איש מהרוסים אשר
נשארו עוד במגדל מאלאכאוו — ועוד איזה אנשים אשר לא הספיקו עוד
לשים על נפשם לסתום את המבוא אל המצודה, וישליכו את נפשם מנגד
להלחם עד הרגע האחרון, ורבבות הצרפתים אשר הקיפו כבר את המצודה
מכל עבר ופנה וגם נשאו נס לאות נצחון לא נועזו לבוא אל המצודה
פנימה, ויקראו אל הרוסים לצאת אליהם לתת את נפשם בשבי, אך לא
שמעו אליהם ולא חדלו מלירות עוד זמן רב, והצרפתים אשר אבו להחיש
מעשיהם לבוא אל המצודה פנימה ולשמוח בנצחונם, ומפחד פן יבואו
אנשי חיל חדשים להדפם ממצבם אבו להשליך אש לשרוף עליהם את
המצודה, אפס נחמו ממחשבתם מיראה פן נמצאו שמה מנהרות ואוצרות
אבק שריפה יתחבלו לנפשם, אף כי באמת לשוא פחדו פחד, וכה לחמו
הרוסים המעטים בגבורה נמרצה ובחרף נפש עד השעה החמישית לפנות
ערב בתקותם אולי יבואו אנשי חיל חדשים לעזרתם, אך בראותם כי
תקותם נכזבה, נאלצו לתת את נפשם לשבי, עד כי שרי צבאות צרפת
התפלאו אחרי כן על אמץ רוחם בראותם כי מתי מספר היו ובכל זאת
לא עזבו את מקומם חמש שעות רצופות, עוד הצרפתים עושים הנה
והנה, והנה גדוד אחד מהם התפרצו אל המקום אשר עמדו שם תותחי
הרוסים ועמם כארבע מאות איש מחיל המורים אשר לא עזבו עוד את
מקומם והתלקח ביניהם מלחמה כבדה ורבת הדמים, ובין כה וכה באה
מחנה חדשה לעזור להרוסים, ויתנפלו איש על רעהו בחמה שפוכה וילחמו
מלחמת יד, איש איש הכה את רעהו בכל אשר מצאה ידו, זה [illegible]
בגרזן וזה בעץ, זה באבן וזה במטיל ברזל או בחרב נשברה, [illegible]
איש את רעהו באגרוף, וכה לחמו זמן רב בגואשים עד כי [illegible]
הגדילו בהמון אלפיהם, ובעת המהומה האיומה הזאת [illegible]
הצרפתים, מאטטעראנע' ומפקד צבא הרוסים, קארפאוו' [illegible]

Digitized by Google

הנה כי כן נפלה גבעת מאלאכאוו המצודה האחרונה במבצר סעוואסטאפאל אשר כלו כחם עליה עשתי עשר חדש, ורבבות מבחרי גבורי רוסיא, צרפת, בריטניא וסרדיניא הוצעו חללים בעד כברת ארץ הזאת. ויהי כאשר הגיעה השמועה הרעה הזאת לאזני גארטשאקאוו, וימהר וישלח צבא רב מחיל המאסף אשר עמדו הכן מעבר ללשון הים צפונה לנסות את כחם אולי יצליחו לגרש משם את האויב, עברה חצי שעה למן העת אשר הרימו הצרפתים נס נצחון על גבעת מאלאכאוו, והמון צבאותיהם התלקטו מכל עבר ופנה וימלאוה מפה אל פה, ובין כה וכה באו הרוסים אשר שלה גארטשאקאוו ויהינו להתקרב אל הגבעה, אפס הצרפתים אשר עמדו על מרום הגבעה המטירו עליהם זרם אש פלדות ולא יכלו לגשת אליה וגם התעלות העמוקות עמדו לשטן להם, ויהי כאשר הגיע קול הרעש לאזני שר הצבא הגבור חרולאוו, ויכהר וירכב על סוסו ויקרא אל צבאותיו בכח: „מהרו לכו אחרי"! ויקח את אות הכבוד מעל חזהו וירימהו למעלה להראותו לכל בני החיל למען הלהיב רוח גבורתם כי גם המה נכונים לקבל אותות כבוד כאלה בעשותם נפלאות ביום קרב, הוא עושה הנה והנה להעמיד את צבאותיו במערכה, וכדור אש עף ויכרות את ידו השמאלית, ובכל זאת לא עזב את מקומו מפחד לבל יודע הדבר לאנשי חילו בעוד אשר כבר החלו לשלוח מות ואבדון בצבאות האויב בחרף נפש, ולא הביטו על המון החללים אשר נפלו מימינם ומשמאלם וידרכו על גויותיהם רק למען יגיעו למטרתם, עברו איזה רגעים ושר צבאם נחלש מאד עד כי לא יכל עוד לשבת על סוסו, ויקרא אל הקרובים אליו להחזיק בימינו, ובעוד מעט הובל לבית החולים ופני צבאותיו נפלו מאד בראותם כי נפקד גבורם אשר כבדוהו בכל לב ונפש.

בשעה הרביעית אחרי חצות היום צוה גארטשאקאוו לכל הצבא לעבור את הגשר ולעזוב את העיר מכל וכל בשעה השביעית בערב, ובאשר הגשר היה צר מאד הכינו גם איזה אניות לשאת את החיל וכל הכבודה מעבר ללשון הים צפונה המקום הבטוח מפחד אויב, המעבר הזה היה מסוכן מאד בעוד אשר רבבות צבא האויב עומדים על הגבעה ורואים מעשיהם, ומה נקל היה להם לרדת מן הגבעה אל העיר הקרובה מאד ולזנב את הנחשלים או לשרוף את הגשר אבל גארטשאקאוו לא שם לבו לזאת כי לא היה דרך אחרת לפניו, ויהי כאשר הגיעה השעה אשר יָעַד לעבור, צוה גארטשאקאוו להעמיד איזה מאות אנשים על המצודות הסוללות ולירות מעט מעט על צבאות האויב למען הסיר את עיניהם מהעוברים על הגשר, בראשונה העבירו את החולים והפצועים ואחרי כן נהרו כל הצבא, רבים מאנשי החיל אשר שמעו כי עליהם לעזוב את העיר האמללה אשר אלפי רבבות אחיהם הקריבו את נפשם על מזבחה

Digitized by Google

בכו מאר משברון לב, ויעמדו כל הלילה על המצודה לשלוח אש על ראש האויב טרם ילכו מזה, והם היו האחרונים אשר עברו את הגשר, רבבות אנשי חיל בריאים וחולים, נשים וטף התרוצצו וידחפו איש את רעהו וכלם נחפזו לנוס על נפשם דרך הגשר והאניות עד כי בשעה השביעית בבקר עברו כל הצבא וכל יושבי העיר לא נשאר בה כל נפש חיה מלבד חמש מאות חולים אשר נשארו באחד המגדלים אשר שכחו להעבירם, הרוסים טרם עזבו את העיר העמידו חביות מלאות אבק שריפה בכל פנות העיר להעלות את כל העיר באש, וגם באוצרות כלי הנשק ואבק השריפה השליכו אש, עד כי בכל רגע ורגע נשמע קול רעם ורעש בנפול בתי העיר והמצדות והמגדלים הבנוים מאבנים גדולות, קול הכדורים אשר התפוצצו באויר הרעימו בשאון נורא וצבאות האויב לא ידעו מכל הנעשה, וגם האניות הנשארות הטביעו במי הים או הציתו באש, ואחרי אשר נהייתה כל העיר למאכלת אש הסירו גם את הגשר, וכאור הבקר לא נשאר מכל העיר רק ערמות עפר ואבנים שרופות, רק שלשת אלפים ככר אבק שריפה ושלשת אלפים ושש מאות ותשעים ושבעה כלי נשק שונים נשארו בחלק העיר „קאראבעלניע" אשר נפלו ביד האויב, מלבד תשעים כלי תותח גדולים אשר הטביעו בים בפקודת ראש שרי הצבא, ויודעי מלחמה יתפלאו עוד היום על הפקודה הנמהרה הזאת, וכן נשארו אוצרות בר וכל צרכי אוכל נפש אשר היו רחוקים מן העיר וגם אלה נפלו בידי האויב.

שני ימים עמדו צבאות מלכי הברית ולא נועזו לבוא אל העיר כל עוד אשר עלה עשנה השמימה ומפחד פן טמנו הרוסים מוקשים לרגליהם, אחרי כן התעורר פעליסיא וירכב על סוסו בהדר גאונו ואחריו באו כל צבאות מלכי הברית אל העיר השוממה, ואחרי אשר נוכחו לדעת כי אין כל אסון, החלו לבנות בתי עץ שניים ושלישים למעון אנשי החיל ופקידי הצבא עד כי במשך ימים אחדים הקימו עיר חדשה, וגם חדשו איזה מצדות וסוללות להתחזק בהן, והצרפתים פקדו את הגענעראל באזען לראש פקיד העיר [גובערנאטאר], וישם את משכנו בבית הקיסרית יעקאטערינא על חוף גראפסקי, הוא באזען ראש שרי צבאות צרפת לפני נאפאלעאן הנודע במלחמותיו את פרוסיא בשנות 71—1870.

יד

הקיסר אלכסנדר בניקאלאיעוו וסעוואסטאפאל. [illegible] הקיסר, אחרית המלחמה, השלום, ה[illegible].

הרוסים אשר עזבו את עיר מולדתם אשר [illegible]

Digitized by Google

גבוריהם שלש מאות ושבעה ועשרים יום ויעברו את לשון הים צפונה, החלו לבצר שם את המצדות והבחונים ולעשות משטרים וסדרים חדשים במערכות צבאותיהם, ורק לפעמים רחוקות נסו לירות איזה כדורים בתוך העיר החדשה אשר בנו הצרפתים להתגרות בהם, רוב אנשי החיל לקחו עמדתם על מרום גבעות מעקענזי והרי פעדיוכין ובעל־בעק, ובזאת הצליחו כי הדרך העולה לסימפעראפאל ופערעקאפ נשארה בידיהם ונקל היה להם להביא אוכל וכל צרכי מלחמה לכל הצבא, אם אמנם אניות בריטניא חדרו גם לתוך לשון־ים הפערעקאפי, אך לא יכלו לרדת משם על החוף באשר מי הים במקום ההוא אינם עמוקים ואניותיהם לא יכלו להתקרב אל החוף, וכן היה גם בגעניצעסק ועוד איזה מקומות על חפי ים האזאווי.

בעת ההיא בא הקיסר לניקאלאיעוו לשים עין על מעשי ידי צבאותיו וישב שם כחדש ימים, בראשון לחדש אקטאבר נראו אניות חיל מלכי הברית אצל המבצר אטשאקאוו או קינבורן, ובשלישי לירח ההוא הקיפו את המבצר ההוא משני רוחותיו ויחלו לירות עליו ברעם ורעש, ובחמישי לירח ההוא לכדו את המבצר בסערת מלחמה בעוד אשר הקיסר ישב עוד בניקאלאיעוו, לב יושבי ניקאלאיעוו נמס כמים לשמע הבשורה הרעה הזאת, כי מי לידם יתקע כי לא יעבור הכוס הזה גם על עיר מולדתם ולולא ישב הקיסר ביניהם כי עתה עזבו כלם את העיר ולמען הרגיע את רוחם קרא הקיסר לכל אנשי החיל לעמוד לפניו, ובאשר ראה בעיניו את העבודה הגדולה והנאמנה אשר עבדו שמה להגן על העיר ההיא, הביע להם רחשי תודות לבבו, ויפיח בהם רוח גבורה חדשה לעמוד על נפשם אם ירהב האויב להתנפל גם על העיר הזאת, ועל כן שקט רוח יושביה.

באחרית חדש אקטאבר הודיע הקיסר כי מגמת פניו לבוא ולבקר את צבאותיו אצל חומות סעוואסטאפאל, ובשמונה ועשרים לחדש ההוא בא לבאחציסאראי בקול המון חוגג בלוית הנסיכים הגדולים ניקאלאי ומיכאיל, ושם בחר לו אחד מבתי העיר השפלים לשכון כבוד בתוכו באשר ארמון מלכי הטטרים „חאן־סאראי" נמלא מפה אל פה מחולים והפצועים במלחמה, ואחרי כן עזב את העיר הזאת וילך לבקר את צבאותיו אצל סעוואסטאפאל, ויקרא אליו את כל פקידי החיל, ויען ויאמר אליהם:

— בכליון עינים חכיתי לראות את פני צבאותי גבורי קרים.

— הידד! הידד! היתה תשובת אנשי החיל על דבריו הנעימים.

כהתימו לבקר את כל צבאותיו אשר חנו על ההרים הלך לבקר את כל המצודות החדשות אשר כוננו על חוף לשון ים הצפוני בלוית הנסיכים,

Digitized by Google

והנש א נארטשאקאוו הלך עמו לשלחו, וכאשר כלה לראות הודה להם בשמו ובשם אביו הקיסר המנוח.

— הידד! הידד! ענו כל הצבא פעמים רבות עד כי תרדה הארץ לקולם.

— מה מאשר אנכי כי יש לאל ידי להודות לכם במו פי בעד גבורת ימינכם ועבודתכם באמונה אשר על זאת כלו עיני מיחלות זה ימים רבים.

אחרי כן ירד מעל סוסו וילך ברגליו אל כל להקה לבר וידבר אתם טובות, וירא בין הצבא והנה שני אנשים איש ובנו תגורים חרב־כבוד מחרבי הצרפתים.

— מה התרבות אשר תגרתם במתניכם? שאל אותם הקיסר.

— זאת לנו מיד הנסיך וואסילציקאוו בעד גבורתינו, ענו האנשים.

— המרצון נפשכם באתם לעבוד בצבא? שאל הקיסר שנית.

— כן הוא! הוד מלכות! מרצון חפשי באנו לסעוואסטאפאל למות בעד מלכנו ודתנו.

— תשואות חן לכם כי תהיו מופת לרבים ענה הקיסר, בואו נא אלי לפעטערסבורג ואני לא אשכחכם כל ימי צבאי.

אחרי כן קרא הקיסר לכל פקידי החיל ושרי המאות ויודה גם להם על היותם תמיד הראשונים מול פני המלחמה, וגם המה ענו בקול: הידד!

אחרי אשר כלה לבקר את כל הצבא ויכן את נפשו לעזוב את קרים, הוציא פקודה אל כל אנשי החיל (30 אקטאבר) כדברים האלה:

„גבורי צבאות קרים! בפקודתי מיום השלשים לירח אגוסט הגדתי לכם תודתי וברכתי אשר רחש לבי לכם בעד עבודתכם הגדולה אשר עבדתם להגן על סעוואסטאפאל ובזה עשיתם לכם שם עולם אשר לא יכרת, אפס בכל זאת לא יכלתי לתת מנוח לנפשי בהביעי לכם רחשי לבי מרחוק טרם יכלתי לראות את פניכם ולהודות לכם פנים אל פנים בעד גבורתכם, ובשום נפש בכף עמדתם על נפשכם כמעט שנה תמימה עד כי גם אויבינו השתוממו על גבורתכם ואמץ רוחכם, עתה הנני נותן לכם תודתי פנים אל פנים לשמחת לבבי, וגם מזאת רויתי די ענג כי מצאתי אתכם במצב טוב מאד יותר מאשר קויתי, ועוד הפעם הנני נותן לכם תודתי בעד גבורתכם אשר בזאת השארתם לכם שם גדול בארץ, והדבר הזה יתן תקוה בלבי כי גבורתכם לא תעזבכם גם לימים יוצרו להשליך נפשכם מנגד בעד מלכבם ואמונתכם לתפארת רוסיא ארץ מולדתכם.

לזכר עולם בעד צבא מגיני סעוואסטאפאל הבינותי אות כבוד מטבע מכסף על חוט נעארג אשר ישאו אותם תמיד על לבם, והאות הזה יהיה להם לעד חלף עמלם ולמופת להעובדים בצבא בימים הבאים למען ישכילו לדעת מה מלכם וארץ מולדתם דורשים מהם.

על המטבע הזאת חֻרותה תמונתי ותמונת אבי , וזאת תהיה לכם לערבון על תודתינו ולמען ישאר שמי ושם הקיסר ניקאלאי פאוולאוויטש חרות על לוח לבבכם , כי כמהו גם אני הנני מתגאה בכם ומאמין כי בנים נאמנים הנכם לארץ מולדתכם הממלאים חובתם בכל לב ונפש , ובשמי ובשם אבי הנני נותן תודתי לכל גבורי סעוואסטאפאל ותשואות חן לכל אנשי החיל׳ .

אחרי נפול סעוואסטאפאל וצי ים השחור לפי חרב צבאות מלכי הברית, חשבו כל אדירי איירופא כי תמהר ארץ רוסיא לקנות את השלום בעד כל מחיר , ופרייסען ועסטרייך התערבו להוציא את השלום למענהו . אבל קיסר רוסיא לא שעה להצעותיהם, יען כן דרש ממנו כבוד אביו וכבוד כל ארץ רוסיא לבל ידמו כי בנפול סעוואסטאפאל נפל גם לבב כל יושבי הממלכה האדירה הזאת, ונאפאלעאן אשר השיג מטרתו במלחמה הכבדה הזאת לשית הוד גבורים על ראש עם צרפת אף כי הרבה מאד במחירה, לא שם לבו על זה, ויחליט להאריך עוד את המלחמה להוריד גאון רוסיא אשר היתה נוראה למלכי ארץ עד המלחמה ההיא , או כי תקנה ממנו את השלום במחיר יקר כתאות נפשו , וקיסר רוסיא הוחיל עד אשר יצאו צבאותיו כמנצחים במקום אחר , ותקותו לא נכזבה , כי בעוד מעט היתה יד הרוסים על העליונה באזיא הקטנה , וידי צבאות תוגרמה קצרו להגן על המבצר הגדול ,קארס׳ אשר נפל בידי הרוסים, ואף כי בראש חיל תוגרמה עמדו אז הגבורים הנפלאים וואסיף־פאשא התורמי , וויליכאם האנגלי וקענט האונגרי , בכל זאת נאלצו לפתוח שערי המבצר ההוא לפני צבאות רוסיא, וגם גבורת ימין הגבור המהלל אֻמאר־פאשא אשר בא עם חיל כבד להציל את המבצר ולהשיבו אליו לא הועילה להתוגרמים, ויד הרוסים רוממה , ואחרי הנצחון הזה נדרש קיסר רוסיא לתת אזן קשבת אל דברי יועצי השלום בידעו כי מלכי הברית לא ירהבו עוד עז בנפשם להכביד עליו תנאי השלום .

ביום 27 דעצעמבער נשא הקיסר את ראש הגענעראל לידרעס לראש שרי צבאות קרים , הוא האיש אשר הראה את גבורתו בשנת 1848 באונגארען .

בראשית שנת 1856 שלח קיסר עסטרייך את הנסיך פאוועל עסטערהאטשי לפעטערסבורג לדבר אודות אופני השלום עם הגראף נעסעלראד , ואחרי כן התאספו צירי כל מלכי הברית בפאריז בשנים עשר לחדש פעברואר לתַּוך את השלום, ונאפאלעאן היה ראש המדברים באספה הנכבדה ההיא וישם את דבריו בפי הגראף וואלעווסקי המיניסטער לענינים החצונים בממלכת צרפת , ופרוסיא שלחה את השר מאנטייפעל לשבת בסוד האספה , וסרדיניא אשר לקחה חלק גם היא במלחמה הזאת , שלחה את

Digitized by Google

ציוה הדיפלאמאט המהלל קאוור, וכן שלחו גם יתר ממלכות איירופא את ציריהן אל וַעַד האספה הגדולה (קאנגרעס) והנכבדה ההיא, ובשבעה עשר לחדש פעברואר נכתבו אופני השלום, פרטי הברית ההיא היו כ״א במספר, רוסיא התחייבה להשיב לתוגרמה את המבצר קארס, ובמחיר זה תשוב סעוואסטאפאל וכל ערי חוף הים השחור והאזאווי אשר לכדו צבאות מלכי הברית לרוסיא, רוסיא התחייבה לשלם חלק קטן מהוצאות המלחמה, ולבל תשוב לבנות מבצר בסעוואסטאפאל, ולבל תחדש נעורי ציים השחור, ולבל תהיה „היא לבדה" למגן על הנוצרים בתוגרמה, והמשפט הזה יהיה גם לכל מלכי הברית, ותחת זאת התחייבה תוגרמה לתת להנוצרים בארצה כל משפטי וזכיות האזרחים, ועָרְבה תתן כי תשמור הבטחותיה, ורוסיא לא תתערב בעניני ארצה פנימה, וגם כברת ארץ קטנה על חוף ים השחור נתנה רוסיא לתוגרמה, ומבלעדי זאת לא נגרע מרוסיא וכבודה מאומה, וחיש קל אחרי המלחמה האיומה הזאת הופיע אור חדש על שמי רוסיא ותגדל עוד יותר מבראשונה, ותחת זאת לא היה כל שכר למלכי הברית בעד עמלם הרב ומבחרי גבוריהם אשר הוציאו אל הורג על אדמת נכר, מלבד אוצרות הכסף אשר הוציאו להוצאות המלחמה הגדולה הזאת, ורק נאפאלעאן עשה לו שם עולם כגבור מנצח ויהי נורא למלכי ארץ, וכל איירופא כלה ייחלה למוצא שפתיו כארץ ציה למטר השמים.

ממחֳרת היום ההוא (18 פעברואר) נכתבו ונחתמו אופני השלום (טראקטאט) מכל מלאכי ממשלות איירופא אשר נשלחו אל הועד לשמחת לב כל יושבי אירופא אשר קוו לשלום זה ימים רבים, ועל כל יושבי רוסיא נגה אור חדש כי יותר משתי מאות אלף איש מאנשי החיל שבו לבתיהם ולעבודתם, והנחה עשתה הממשלה מקחת אנשים לצבא במשך חמש שנים, ועוד איזה הנחות וזכיות שונות נתנו להאזרחים בכלל ולנו בני ישראל בפרט.

טז

תבנית סעוואסטאפאל קודם המלחמה ואחריה, המבצרים והמצדות, גולות המים ומבוא האניות, מאלאכאוו קורגאן, סביבות העיר.

המקום הראשי והמפאר בעיר הוא ככר הגראפסקי, שם על חוף הים עמדה המצודה הבצורה „אלכסנדראָווסקי" אשר נבנתה מחלמיש צורים, ולא נשאר ממנה כל זכר כעת רק על הנייר המחקה מעשי ידי צַיָר קודם המלחמה, אצל קצה גן העיר (בולוואר) המתנשא על מרום גבעה נבוה

Digitized by Google

ממעל לככר הזה עמד בית שעשועים לאצילי העיר (קלוב) אשר הצטין ביפיו על כל בתי שעשועים אשר נבנו בימינו בערי ממלכות איירופא, משם ישתרע רחוב יעקאטערינאווסקי אשר אין ערוך להבתים היפים אשר נבנו כלם מאבני שיש־לבן החצובות מהרי אינקערמאן, לאורך הרחוב לימין יתנוסס בית אוסף דברים עתיקים אשר בנה הגענעראל טאטלעבען, ושם חדרים למעון הקיסר ומשפחתו בבואם לסעוואסטאפאל, נוכח הבית הזה עומד בית תפלה לנוצרים יְוָנִים גדול ומפאר אשר נבנה מחדש על משואות ההרוס, שני צדי הרחוב מרוצפים באבני גזית מרובעות או באבני שיש, הלאה מזה היו עוד בתים גדולים ונחמדים לגדולי שרי הצבא וכעת לא נשאר להם כל זכר.

בקצה הרחוב הזה מישור רחב ידים הנשען על יד הגבעה „דיק הבתולות", והעומד על הגבעה הזאת יוכל לראות את קו־הכגן אשר נבנה בימי המצור, משמאל להרחוב הזה יוכל לרדת אל העמק במקום אשר תכלה לשוק־ים הדרומי, וכעת נבנה שם חצר מסלת הברזל, ומן העמק יוכל לעלות ברגל לחלק העיר קאראבעלניע.

בקצה רחוב יעקאטערינינסקי יכלה גם רחוב „צעסמענסקי" ורחוב „הים" ואם יחפוץ האיש לסבב את כל העיר עליו רק ללכת דרך רחוב הים ואז יבוא עוד הפעם לככר הגראפסקי, בינות לשני הרחובות האלה גבעה גבוה וארוכה 1 ½ וויערסט, ועל הגבעה הזאת יתנוסס רחוב צעסמענסקי, מככר הגראפסקי יוכל לעלות על הגבעה בשלבי אבני שיש גדולות ויפים מאד ויפגוש ראשנה בגן העיר, שם על ראש הגבעה יתנוסס עמוד פאר בתבנית אבעליסק לזכר הגבור קאזארסקי, ועליו כתוב באותיות בולטות Потомству въ примѣръ Казарскому 1834, הלאה מזה בלב הגן יתנוסס בית משחק הקיץ בחן ויופי, והלאה גם מזה לאורך הגבעה יפגוש בבית התפלה הגדול לזכר „וולאדימיר" נסיך קיעוו אשר החל להבנות קודם המלחמה ולא נגמר עוד היום, הכסף אשר הוציאה הממשלה לבנין הבית הזה עולה לכמה מיליאָן, ואין קץ ליפיו ותועפות חסנו, ממסד עד הטפחות נבנה מאבני שיש־יקר מצבעים שונים, קירותיו מכוסים באבני אלבאסטער נחמדים, בבית הזה מתחת להרצפה קבורים שרי הצבא „קארנילאוו, איסטאמין, לאזארעוו ונאחימאוו", מבית התפלה הזה ישתרע רחוב צעסמענסקי היפה בכל רחובות העיר, ברחוב ההוא יתנוסס בית שעשועים הגדול אשר היה בית אוצר הספרים קודם המלחמה, ויותר מעשרים אלף כרכים בלשונות שונות נמצאו בו, בגן אשר בחצר נמצאו פסילי אבני שיש עתיקים ויקרים במספר רב מאד, מלבד חפצים עתיקי ימים אשר הובאו מארצות שונות או מאלה אשר נמצאו במעבה אדמת קרים פארו את הבית הזה, משני צדי הבית היו שלבות אבני שיש ועליהן עמדו איזה

Digitized by Google

„ספינקים' ופסילי אבן אשר הובאו מאיטליא ופרחים יקרים הכתירום מכל עברים, בתוך הבית נמצאו מכונות שונות קטנות [מאדעל] למלאכות שונות מעשי ידי הבריטאנים, תמונות וציורים שונים ממלחמות שונות על הים, וביניהן ספת הארץ אשר מחירה עלה עד חמש עשרה אלף שקל כסף, ומטבעות עתיקות אשר אין ערוך לערכן, .כל כלי הבית נעשו מעצי הָבנים ומחירם עלה לרבבות אלפי כסף.

על חוף הים הגראפסקי נשאר עוד שער אבנים גדול ומפאר ומשם ירדו בשלבים מאבני גזית נדולות לחוף הים, והעוברים דרך לשון הים צפונה עליהם לבוא אל המקום הזה, רוחב לשון הים במקום הזה הוא 1 ¼ וויערסט, חלק העיר הצפוני קטן מאד, לשמאלו תֵּראה המצודה הגדולה והבצורה „קאָנסטאַנטינאָווסקי' אשר השאירה האש מיתר אחיותיה אשר לא נשאר להן כל זכר, המצודה הזאת עומדת על שפת הים אצל המבוא אל העיר עד כי מקצתה טבוע במי הים, והמלחים יספרו כי כל כדור אשר נפל עליה שב אחור ולא נגע בה לרעה, יען נבנתה מאבנים מכֻשפות, לימינה עומדת עוד מצודת „מכאילאווסקי" בעצם תקפה, ולא הרחק משם נבנו מחדש בתי מעון לאנשי החיל.

במרחק 2 וויערסט משפת הים בחלק העיר הצפוני יתנוסס חצר־מות להרוסים אשר נפלו חלל במלחמה, אם אמנם רבים המה בתי מועד לכל חי המפוזרים סביבות העיר, אבל רק על זה פקחה הממשלה את עיניה ביחוד לפארהו בכל פאר והדר, עצי חמד ונטעי שעשועים ישגשגו בכל עבר ופנה, פרחים נחמדים המרהיבים עין רואם נטעו שדרות שדרות, פארי עמודים זרועים על כל אפסים ובראשם פאר עמוד הגדול הנבנה מאבני שיש יקרי הערך, רצפתו מעשי מאזאיק, על קירותיו תמונות וציורים שונים וביניהן המונת מחוקק הנוצרים והתחתיו כתובה בכתב ושפת עבר „ישוע הנוצרי מלך היהודים', סביב הקירות מבית חקוקים שמות שרי הצבא הגדולים אשר מצאו שם קבר, אצל הפתח בַּבָּאה מבוא אפל ומשם יעלו בשלבי ברזל עד מרום קצו אשר משם יוכל האיש לראות את כל העיר וסביבותיה, סביב פאר העמוד מבחוץ עומדים שבעה תותחים גדולים במעגל ופיהם פתוח כקבר אל כל רוח כשומרים לבל יעוז אנוש להחריד רפאים מקבריהם, במדרגה שניה נגד העמוד הזה הוא פאר העמוד בתבנית אבעליסק גדול ויפה מאד אשר אין ערוך אליו — זולתי עמוד אלכסנדר נעווסקי על הגשר „ניקאלאי" בפעטערסבורג — לזכר ראש שרי הצבא גאָרטשאַקאָוו אשר הובא הנה מווארשא אחרי מותו על פי מצותו, בתוך האבעליסק הזה עומד פסל גאָרטשאַקאָוו הקוק מאבן גראניט־יקר במלאכה נפלאה מאד.

Digitized by Google

על דברת שומרי פאר עמוד הגדול — אשר יכיל בקרבו גם בית תפלה אשר עלה מחיר בנינו עד 260000 רו״כ — נקברו במעבה ארמת חצר מות הזה מאה וארבעה וחמשים אלף איש. אנשי חיל אשר נפלו חלל הובאו הנה בעגלות הטטרים (מארזארא) ובכל עת עמדו חופרים לחצוב להם קבר, הבורות היו גדולים מאד עד כי כל אחד מהם הכיל בקרבו מחמשים עד שתי מאות איש, ואחרי אשר הורידו אל הבור איזה חללים שפכו עליהם עפר וסיד לבל ישחת האויר, ואחרי כן הוסיפו להוריד בבור ההוא עוד שדרה שניה ושלישיה, באשר לא מצאו החופרים די עת וכח להכין די בורות לפי מספר ההרוגים אשר נוספו בכל שעה ושעה, ואחרי אשר מלאו בור כזה בפגרים מתים הניחו על גל קברם מצבת אבן, ועליה חקוקות המלות „Братская могила" ,קבורת אחים׳, לכל אחד מהחללים נתנו נר של שעוה בידו לקחת אתו בקבר, ובלילה טרם ירדו דומה הדליקו את הנר, רוב ההרוגים נקברו בבגדיהם העבים המגואלים ברם ואצבעות ידיהם הניחו בתבנית שתי וערב אצבע על אצבע, ולאחדים מההרוגים תפרו את בגדיהם העליונים מסביב וכן הניחום שם כמו בשקים, ולעתים לא רחוקות נמצא בין ההרוגים האלה גם צרפתי או בריטני, אך לאלה לא נתנו נר בידו.

אצל שער המבוא לחצר מות הזה מימין, בית להשומרים והנוטעים, לשמאלו אבעליסק נבוה ויפה מאבן שיש־לבן כתבנית האבעליסק העומד נגד היכל התורף להקיסר בס״ט פעטערסבורג.

במרחק 1 וויערסט מחצר מות הזה על שפת לשון הים הצפוני יראה בית מועד לכל חי לחיל צבא היהודים אשר נפלו חלל על מרומי שדה קטל המוקף בגדר אבנים מסביב, ובתוכו רק פאר עמוד אחד אשר הָצב למזכרת בני ציון היקרים, העמוד הזה נבנה מאבן שיש־לבן מעשה חרש אבן בארעססא, ועל טוב יזכר שם המשכיל היקר ה׳ שאול שטערלינג אחד מתושבי סעוואסטאפאל — וכעת בפ״ב — אשר העיר את אחינו במכתב עתי „השחר׳ הרוסי (Разсвѣтъ) לאסוף כסף לתכלית בנין העמוד הזה, ולולא הוא כי עתה לא נשאר לאחינו אלה אשר שפכו דמם כמים בעד ארץ מולדתם שם ושאר, העמוד הזה הוקם בשנת 1864 ועליו חרות בכתב ושפת עבר מצד אחד כדברים האלה: „ציון לזכרון אנשי הצבא היהודים אשר נפלו חללים על מרומי שדה המלחמה בסעוואס־מאפאל בשנת 1854—55 בחרפם את נפשם למות בעד ארץ מכרותם ובעד מלכם הקיר״ה" ומצד השני כתובים הדברים האלה בשפת רוסיא באותיות מזהבות, ושלשה נשרים סוככים בכנפיהם על הכתבת מלמעלה, ובין כנפי הנשרים חצוב בסלע תואר מלאך האוחז שופר

Digitized by Google

בידו לאות כי יעורדם שופר שדי לקום לתחיה, ומתחתיו חרותים הפסוקים: הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך (ישעיה נ״ז): ילכו מחיל אל אל חיל יראה אל אלהים בציון (תהלים פ״ד): יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו (שם קט״ז)׳, ומלבד העמוד הזה לא נמצא כל ציון וזכרון לאחינו היקרים האלה זולתי ערמות אבנים מפוזרות הנה והנה.

חלק העיר הנקרא „קאראבעלניע׳ (מבנה האניות) קודם המלחמה נבנה בטוב טעם ויופי, בו היו חוצות ישרים להתושבים ובתים גדולים למעון פקידי חיל האניות, ועתה לא נשאר מהם כל זכר, על כל שעל ושעל תפגוש גלי אבנים מנופצות וחרבן נורא ואיום, לא הרחק משם תתנוסס גבעת מאלאכאוו ועליה חצר מות קטן ויפה להרוסים והצרפתים יחדו, בית חומה אחד שפל הקומה בלי חלונות ורק דרך שער ברזל קטן נוכל לבוא אל תוכו, ומשם נרד בשלבים לנמהרה גדולה וארוכה אשר חשך ישופנה, ושם תמצאנה חביות מלאות פיח שריפה, והאיש אשר ירד שמה הוא בסכנה גדולה לבלי יעלה משם עד עולם באשר חזו עיני בשומי נפשי בכפי לרדת אל מערת צלמות הזאת, ובעמל רב מצאתי את השלבים לעלות משם, וזאת עשיתי רק באשר למיום החלותי לתפוש עט בכף החלטתי לבל אכתוב מאומה על פי השמועה או על פי קריאה בספרים טרם תחזינה עיני.

על ראש הגבעה הזאת תראה עוד באר המים אשר כרו הרוסים בעת המלחמה לבל יאלצו להביא מים מרחוק, סביב הגבעה תמצאנה עוד תעלות ובורות אשר חפרו הרוסים להגן עליהם מפני כדורי האויב, אך מהצריחים והבחונים לא נשאר כל זכר.

על חוף לשון ים הדרומי נבנו מחדש (1859) בתים למבנה האניות ואלפי איש ימצאו להם די עבודה, וזה לא כביר נוסד שמה בית ספר למלאכת האניות וכל מלאכת חרשי ברזל, אצל הארמיראליטעט על חוף הים נבנו עשרה בתי חומה גדולים ויפים למעון אנשי החיל, בקצה הבתים האלה לימין על ראש הר נשפה, יראה שרידי הבית הגדול למעון אנשי הצבא אשר הכיל בקרבו יותר מששת אלפים איש, מתחת לרצפת [illegible] נעשו מערות ומנהרות ארוכות אשר שרידי חרבותיהן תראינה עד [illegible] הבית ההוא נבנה מאבני אינקערמאן הלבנות כשלג בגובה של [illegible] והיקפו יותר מארבעת אלפים רגל, מחוץ לבית הזה על [illegible] יתנוסס פאר עמוד גדול לזכר שר צבא חיל הים הא[illegible] פסל האדמיראל עשוי מברזל עשת ומחזיק קנה רובה [illegible] וגאון יביט על פני הים.

Digitized by Google

גְלות המים אשר נעשו בימי הקיסר ניקאלאי למשוך את המים מנחל השחור ואשר מלאכתן נשלמה בשנת 1853 , ובשנה ההיא העלו שמה את האניה הראשונה , נהרסו עד היסוד כעת , בראשונה נחתו בהן כדורי הצרפתים , ואחרי אשר נלכדה העיר לפניהם הרסו אותן עד בלי השאיר להן כל זכר .

במרחק 6 וויערסט מן העיר על אם הדרך העולה לבאלאקלאווא תפגוש חצר מות להצרפתים והאנגלים , חומת אבן גבוה מקפת את משכנות הרפאים האלה , בפנים החומה יתנוססו שמונה עשרה פארי עמודים כאבני שיש־לבן לזכר שרי צבאותיהם אשר נפלו חלל במקום הזה , העמודים האלה נעשו כמו ם ששה בכל צד , ובתָוך פאר עמוד גדול מאד אשר במעבה אדמתו ינוחו ששה ושלשים שרי צבא , ועצים רעננים יסוככו בדליותיהם על העמודים האלה והבריטנים ישתדלו בכל עת לפאר את חצר מות הזה לשות עליו הוד והדר , אצל המבוא אל החצר פנימה עומד בית חומה גדול למשכן השוכר את ראשי הרפאים האלה אשר הוצעו חללים על אדמת נכר .

במרחק 10 וויערסט מסעוואסטאפאל על אם הדרך אצל באלאקלאווא יפגוש הנוסע חצר מות גדול להסרדינים וגם שם נמצאו פארי עמודים גדולים ויפים , וכלבד אלה נמצאו עוד חצרי מות זרועים על כל אפסים על כל הר וגבע , בכל העמקים והבקעות , עד כי קשה לדעת מספר כלם .

בשנת 1873 פקדה הממשלה את סעוואסטאפאל לעשותה לעיר פלך Градоначальство ואחד מגבורי המלחמה הגענעראל אדיוטאנט א. פ. פערעלעשין הפקד לראש העיר Градоначальникъ , ובשנה ההיא הבטיחו פקידי העיר לעדת ישראל לפאר גם את החצר מות ליהודים , אך עד היום עוד לא עשו מאומה , וכבר התפלא על זה אחד מאדירי איירופא אשר ראה עשר כבוד חצר מות להרוסים וָעני חצר מות ליהודים בשאלתו ,אם יש הרשיון לאלה לגור בסעוואסטאפאל ......?

באוצר דברים עתיקים (מוזעאום) לא נמצא כל חפץ רק מאלה הנוגעים למלחמה , שם נמצאו תבנית אניות קטנות (מאדעללע) מאניות הרוסים ואניות מלכי הברית , תמונות כל שרי הצבא והגבורים , כלי נשק וכלי תותח גדולים וקטנים אחד או שנים מכל מין , תמונות ממערכות הצבא וסדרי המלחמה , תבנית העיר ומבצריה קודם המלחמה ותבנית הריסותה אחרי כן , בגדי שרי הצבא ואותות הכבוד אשר הֻחנו בהן בעד גבורתם , ספרים רבים בכל שפות איירופא המדברים מקורות המלחמה הזאת , וששת ימים בכל שבוע נתן הרשיון לכל החפץ לבקר את הבית הזה חנם אין כסף .

Digitized by Google

טז

עדות פקידי החיל ומחשבותיהם אודות המלחמה.

כי הראו הרוסים גבורות ונפלאות במלחמת קרים, על זאת יעידו גם הצרפתים עצמם, ומי לנו עדים נאמנים יותר מהם? — אבל תחת זאת לא יכסו פקידי חיל הרוסים עצמם על המגרעות אשר נפלו במלחמה ההיא, בידעם כי אין משוא פנים לפני כסא דברי הימים, וכאלה כן אלה לא יועילו כאומה אם יאמרו להכחיד את הטוב ואת הרע תחת לשונם, יען ספרי קורות עולם יגלו את האמת לעיני השמש, ובכל זאת יבין כל איש דעת כי ראוים הרוסים לתהלה בגלותם לנו דברים רבים ולא יכסו על עון רעיהם להביאם במשפט לפני דעת הקהל, ולמשל לוא שמענו כפי סופרי צרפת ובריטניא את אשר נשמע מפי הסופר הרוסי ,מארקאוו, כי עתה לא יכלנו להאמין להם באשר נוגעים הם בדבר ,וכל בעל בית — מרזח ישבח את יינו' יאמר המשל ההמוני, אפס אם הרוסים עצמם לא יכסו על פשעי אחיהם, אות הוא כי אמת בפיהם וכבוד ותהלה נחלו מאת כל אוהב אמת באמת.

אחד מהמו"ל מכתבי עתים לחדשים באשכנז כתב מאמר גדול אודות מלחמת קרים בכלל, ויפיל אור פני הרוסים כי לא נמצא ביניהם שרי צבא חכמים מלמדי מלחמה, ועל ראש המודדים הגענעראל שילדנער אשר שלח פאסקעוויץ אל הדאנוי החליט, כי לא היה ברוחו נכונה, ולפי דבריו היה האיש ההוא בעל שכל חד אשר החל לעשות עשר מלאכות שונות בפעם אחת ולא עשה אף אחת, המכתב ההוא נעתק לשפת רוסיא במ"ע Русск. старина. ובצדו כתב עליו בקרת ארוכה המפיץ אור על כל מעשי הגענעראל הזה אשר היה הרוח באופני המלחמה אצל הדאנוי ויראה לנו באותות ומופתים נאמנים כי היה האיש ההוא באמת איש הרוח, ועוד זמן רב קודם המלחמה הראה את רוחב תבונתו בהמכונות החדשות אשר המציא והקיסר ניקאלאי אהב אותו אהבה בלי מצרים, ולאות כי נאמנו דברי המ"ע הרוסי לא יכחיד תחת לשונו גם את המגרעות אשר מצא בשרי הצבא ופקידי חיל האחרים. תסמר שערות ראש האיש הקורא את המאמר Замѣтки Артиллериста Русск. стар. т. III стр. 541—567 אשר בו יגלה לנו בדברים ברורים את כל השערוריות והעשק והגזל אשר עשו רבים מפקידי החיל וביחוד אלה, אשר כל צרכי אכל נפש וצרכי המלחמה Интендантство היה תחת ידיהם, האנשים האלה לא נתנו רחמים לאחיהם העומדים בקשרי המלחמה וכל מגמתם היתה רק לאסוף כסף כאפר, לא הביטו און בהסוחרים אשר הביאו קמח

Digitized by Google

גָלות המים אשר נעשו בימי הקיסר ניקאלאי למשוך את המים מנחל השחור ואשר מלאכתן נשלמה בשנת 1853 , ובשנה ההיא העלו שמה את האניה הראשונה , נהרסו עד היסוד כעת , בראשונה נתתו בהן כדורי הצרפתים , ואחרי אשר נלכדה העיר לפניהם הרסו אותן עד בלי השאיר להן כל זכר .

במרחק 6 וויערסט מן העיר על אם הדרך העולה לבאלאקלאווא תפגוש חצר מות להצרפתים והאנגלים , חומת אבן גבוה מקפת את משכנות הרפאים האלה , בפנים החומה יתנוססו שמונה עשרה פארי עמודים כאבני שיש־לבן לזכר שרי צבאותיהם אשר נפלו חלל במקום הזה , העמודים האלה נעשו כמו ם ששה בכל צד , ובתָּוך פאר עמוד גדול מאד אשר במעבה אדמתו ינוחו ששה ושלשים שרי צבא , ועצים רעננים יסוככו בדליותיהם על העמודים האלה והבריטנים ישתדלו בכל עת לפאר את חצר מות הזה לשות עליו הוד והדר , אצל המבוא אל החצר פנימה עומד בית חומה גדול למשכן השוכר את ראשי הרפאים האלה אשר הוצעו חללים על אדמת נכר .

במרחק 10 וויערסט מסעוואסטאפאל על אם הדרך אצל באלאקלאווא יפגוש הנוסע חצר מות גדול להסרדינים וגם שם נמצאו פארי עמודים גדולים ויפים , ומלבד אלה נמצאו עוד חצרי מות זרועים על כל אפסים על כל הר וגבע , בכל העמקים והבקעות , עד כי קשה לדעת מספר כלם .

בשנת 1873 פקדה הממשלה את סעוואסטאפאל לעשותה לעיר פלך Градоначальство ואחד מגבורי המלחמה הגענעראל אדיוטאנט א. פ. פערעלעשין הפקד לראש העיר Градоначальникъ , ובשנה ההיא הבטיחו פקידי העיר לעדת ישראל לפאר גם את החצר מות ליהודים , אך עד היום עוד לא עשו מאומה , וכבר התפלא על זה אחד מאדירי איירופא אשר ראה עשר כבוד חצר מות להרוסים וְעָני חצר מות ליהודים בשאלתו ,אם יש הרשיון לאלה לגור בסעוואסטאפאל . . . . . . ?

באוצר דברים עתיקים (מוזעאום) לא נמצא כל חפץ רק מאלה הנוגעים למלחמה , שם נמצאו תבנית אניות קטנות (מאדעללע) מאניות הרוסים ואניות מלכי הברית , תמונות כל שרי הצבא והגבורים , כלי נשק וכלי תותח גדולים וקטנים אחד או שנים מכל מין , תמונות ממערכות הצבא וסדרי המלחמה , תבנית העיר ומבצריה קודם המלחמה ותבנית הריסותה אחרי כן , בגדי שרי הצבא ואותות הכבוד אשר הֻחנו בהן בעד גבורתם , ספרים רבים בכל שפות איירופא המדברים מקורות המלחמה הזאת , וששת ימים בכל שבוע נתן הרשיון לכל החפץ לבקר את הבית הזה חנם אין כסף .

Digitized by Google

טז

עדות פקידי החיל ומחשבותיהם אודות המלחמה.

כי הראו הרוסים גבורות ונפלאות במלחמת קרים, על זאת יעידו גם הצרפתים עצמם, ומי לנו עדים נאמנים יותר מהם? — אבל תחת זאת לא יכסו פקידי חיל הרוסים עצמם על המגרעות אשר נפלו במלחמה ההיא, בידעם כי אין משוא פנים לפני כסא דברי הימים, וכאלה כן אלה לא יועילו מאומה אם יאמרו להכחיד את הטוב ואת הרע תחת לשונם, יען ספרי קורות עולם יגלו את האמת לעיני השמש, ובכל זאת יבין כל איש דעת כי ראוים הרוסים לתהלה בגלותם לנו דברים רבים ולא יכסו על עון רעיהם להביאם במשפט לפני דעת הקהל, ולמשל לוא שמענו כפי סופרי צרפת ובריטניא את אשר נשמע מפי הסופר הרוסי „מארקאוו“, כי עתה לא יכלנו להאמין להם באשר נוגעים הם בדבר, „וכל בעל בית — מרזח ישבח את יינו“ יאמר המשל ההמוני, אפס אם הרוסים עצמם לא יכסו על פשעי אחיהם, אות הוא כי אמת בפיהם וכבוד ותהלה נחלו מאת כל אוהב אמת באמת.

אחד מהמו״ל מכתבי עתים לחדשים באשכנז כתב מאמר גדול אודות מלחמת קרים בכלל, ויפיל אור פני הרוסים כי לא נמצא ביניהם שרי צבא חכמים מלמדי מלחמה, ועל ראש המודדים הגענעראל שילדנער אשר שלח פאסקעוויץ אל הדאנוי החליט, כי לא היה ברוחו נכונה, ולפי דבריו היה האיש ההוא בעל שכל חד אשר החל לעשות עשר מלאכות שונות בפעם אחת ולא עשה אף אחת, המכתב ההוא נעתק לשפת רוסיא במ״ע Русск. старина. ובצדו כתב עליו בקרת ארוכה המפיץ אור על כל מעשי הגענעראל הזה אשר היה הרוח באופני המלחמה אצל הדאנוי ויראה לנו באותות ומופתים נאמנים כי היה האיש ההוא באמת איש הרוח, ועוד זמן רב קודם המלחמה הראה את רוחב תבונתו בהמכונות החדשות אשר המציא והקיסר ניקאלאי אהב אותו אהבה בלי מצָרים, ולאות כי נאמנו דברי המ״ע הרוסי לא יכחיד תחת לשונו גם את המגרעות אשר מצא בשרי הצבא ופקידי חיל האחרים. תסמר שערות ראש האיש הקורא את המאמר Замѣтки Артиллериста Русск. стар. т. III стр. 541—567 אשר בו יגלה לנו בדברים ברורים את כל השערוריות והעשק והגזל אשר עשו רבים מפקידי החיל וביחוד אלה, אשר כל צרכי אכל נפש וצרכי המלחמה Интендантство היה תחת ידיהם, האנשים האלה לא נתנו רחמים לאחיהם העומדים בקשרי המלחמה וכל מגמתם היתה רק לאסוף כסף כאפר, לא הביטו און בהטותרים אשר הביאו קכת

Digitized by Google

דנן מעורב בסיד או לא הביאו מאומה כי הכסף עור את עיניהם, וכן הראו חשבונות לאלפים אשר בעדם קבלו כסף מאת הממשלה ואנשי החיל היו רעבים ללחם, ואם כי הענישה הממשלה קשה לאלה אשר נתפשו בכף כיאות להם בצדק ובמשפט, אבל המתים ברעב לא קמו עוד מקבריהם ורבים מהחומסים האלה נמלטו אל ארץ אחרת או המקרה לא גלה על עונם, והמ״ע הזה לא אחד הוא במינו, כי גם עוד רבים יגלו לנו דברים כאלה, וגם הספר „אספת כ״י אודות מצור סעוואסטאפאל" אשר הוציא לאור בן אדוננו הקיסר עשיר הוא במאמרים כאלה, אשר על כן המשפט לסופרי קורות עולם לתת אמון לדברי סופרי הרוסים אף בדברים אחרים הנוגעים לתפארתם וטובתם, בראותם כי לא יכסו גם על מגרעותיהם, והנה מהנוגע לאנשי החיל עצמם אין אף אחד אשר יאשימם בדבר מה יען מה היה להם לעשות ולא עשו? כל אלה אשר ראו את המלחמה בעיניהם כלם יעידו לנו פה אחד כי הרוסים עמדו על נפשם כגבורים אף אם לא פעם ושתים היו רעבים ללחם וצמא למים ובאין כסות בקרה התגוללו על ארמה לחה תחת יריעת השמים, אבל האשם תלוי רק על פקידי חיל אחדים אשר מצאו להם עת נכונה למלא חוריהם כסף ועל ראש בני הקאזאקין אשר הציגו את האי קרים על גחליו ריקם בחמס ידיהם ובעלילותיהם הנשחות ולא למותר הוא להביא בזה את דברי הסופר מארקאוו [1]) אשר דבר בחום לבו, וז״ל:

אחד מהתנאים הנחוצים להחזיק בריאות אנשי החיל הוא בלי ספק להכין למענם מאכל טוב ובריא וזאת ראינו באמת אצל חיל מלכי הברית, וכאשר הסכינו בהיותם בביתם להתענג על ספל קאפפע ולחם נקי כן לא יחסר להם זאת גם בעברם בצבא, וכן לא חסרו להם כל תענוגות בני האדם, ועל כן יש בהם כח לעבוד עבודתם בלב שמח ולא יפלו בעיניהם כצבאות חילינו, צבאות הברית בנו להם מסלת ברזל ומסלות אבן אף כי ידעו כי לא ישארו פה לעולם ואנחנו לא יכלנו להכין לנו מסלת אבן אחת בין סעוואסטאפאל וסימפעראפאל במשך חמש ושבעים שנה למיום בא חצי האי קרים תחת ידינו, הדבר הזה היה לאבן נגף לצבאותינו אשר נאלצו ללכת רק בדרך ההיא המלאה תחתתים על כל מדרך כף רגל, ומה גם בימי הגשם אשר הלכו העגלות אסורות לשורים אשר נפלו תחת משאם לאלפים וצבאות החיל התגוללו תחתיהן על אם הדרך בלי לחם ובלי רופא.

פקידי החיל יספרו כי צבאות מלכי הברית לא נגעו ברכוש

---

[1]) И. Маркова. Очерки Крыма. Стр. 86-103 С. П.-б. 1872.

התושבים מחוט ועד שרוך נעל ועוד יתרה עשו כאשר לכדו את בית הנזירים ס״ט געארג נתנו מכיסם כל ההוצאות הדרושות לו ויכבדוהו כחוק לנוצרים, ונפלא מאד כי כל יושבי קרים מספרים תהלות צבאות מלכי הברית עד היום, וכאשר באו פקידי צבאותיהם לעיר או כפר השתדלו להגן על רכוש התושבים ובתי התפלות לבל יתנפלו עליהם התגרמים, את חוף באלאקלאווא תקנו עד אשר נהיה לחוף טוב למצב אניות רק כאשר שב לידינו נהרס באפס יד.....

למען לא נשאר למפיחי כזבים בעיני סופרי דברי הימים נחוץ לנו להודות כי אזרחי קרים מאשימים את צבאותינו יותר מצבאות האויב בנפלם בשדה או בכפר לשלול שלל ולבוז בז.

תחת להכין מעון לצבאותינו הכינו מערות בסלע או באדמה לחה ואנשי החיל התגוללו שמה על הארץ בלי כסות בקרה, ובאמת נפלא היה גם בעיני האויב על כי לא נפל רוח אנשי החיל אשר הלכו רגלי מנפות טוועך, וולאדימיר, ועל שכמם נשאו את כל חפציהם עם קני רובה הכבדים ולחם נקודים לאכול, וביניהם היו רבים מהחפשים [ראטניקעס] אשר באו לאלפים איש ומגלו או קרדומו על שכמו בעוד אשר לא ידעו בעצמם סבת המלחמה ושם האויב מי הוא, מובן מאליו כי אנשים כאלה בלי חרב וחנית נפלו כעמיר מאחרי הקוצר, החפשים האלה בבואם הביאו אתם לחם לאכול, ואנשי החיל הרעבים גנבו את לחמם וחפציהם היו להם לשלל... ולמותר לנו לכסות על התועבות האלה אחרי אשר הממשלה בעצמה גלתה על עונם ותיסר למשפט כל עושה עול.

בכלל יתאוננו יושבי קרים על פקידי הערים בעת ההיא כי לא השתדלו לקדם פני הרעה טרם פרצה המלחמה, ובדברי שחוק והתולים נחמו אותם על תהו לאמר: שלום שלום! אין דבר! ולא פעם ושתים התאמצו להכחיש הודעות מכתבי העתים אשר השמיעו כי בוא יבוא האויב לקרים, בעיר איוופאטאריע הפתוחה לפני האויב בכל עת, הכינו התושבים את כל חפציהם וכלי ביתם על עגלות ויעמדו הכן לעזוב את העיר, שני ימים טרם בא האויב הופיע פקיד העיר ויבטיח להם כי כל השמועות ע״ד המלחמה הקרובה לבוא בשקר יסודן, ובלי כל פחד נגד עיניהם יוכלו לנוח בשלום בבתיהם, ואזרחי העיר קבלוהו בכבוד גדול בעד הבטחתו ויעשו משתה לכבודו, ובערב הציתו אש בכל רחובות העיר לכבודו בעוד אשר כבר הגיעו אניות בריטניא קרוב לחפי קרים ומרחוק הביטו על המחזה הזה על ידי כלי זכוכית מגדילות, וכבר הכינו את תותחיהם הגדולים, ואחרי שנים שלשה ימים נאלץ הפקיד גבור חיל הזה להמלט מן העיר בלוית כל פקידי הצאליציי, ואזרחי העיר אשר ראו כי

Digitized by Google

בורח הוא ויפחדו לנפשם גם המה להותר שמה וירוצו אחריו בקול יללה נוראה מאד, רבים יספרו כי שר הצבא נארטשאקאוו אשר ישב בעת ההיא בבעססאראביען שלח לקרים רץ ממהר לראות באיזה מקום בקרים הוריד האויב את צבאותיו מהאניות, ובבוא הרץ נתנו לו הפקידים לאכול ולשתות ויבטיחוהו נאמנה כי לא בא כל אויב לקרים, כי לא ידעו, וכן שב לשולחו, זמן לא כביר טרם הושיב האויב את צבאותיו אצל קאנטוגאן עמדה שם מחנה קטנה מצבאותינו וראש שרי הצבא היה שם בעצמו ויבטיח להם כי לשוא יפחדו פחד והאויב לא יבוא, פתאום בבקר אחד והנה אנשים באו לעורר את בעל הבית — אחד מהאצילים — משנתו ויספרו לו כי לא הרחק מזה נראה המון עם רב אצל קצה גנו, ויהי כאשר קם משנתו וירא כי במרחק 1 וויערסט מביתו נאספו כעשרים אלף איש מצבאות האויב, חיש קל עזבו בני משפחתו את הבית הזה והוא בעצמו רכב על סוסו לבורליוק לספר את אשר ראה, אפס בני החיל לא האמינו לדבריו באמרם „הן זה לא כביר היה פה ראש שרי הצבא והוא הבטיח לנו כי אין דבר".

יושבי המקום יספרו עוד היום בקול בוכים זכר מלחמת אלמא, מספר הצבא היה מעט, בערב קודם המלחמה באו צבאותינו מקערטש ולא הספיקו עוד לנוח מעמל הדרך וכן הלכו לקראת נשק עיפים ויגעים, אחרי המלחמה הנוראה הזאת עוד לא הכינו בתי חולים והחפצים הדרושים בעד החולים והנפצעים, גם רופאי אחד לא היה להם, ומה עשו? הובילו את הנפצעים וישליכום לבתי העיר והמגרנות בסימפעראפאל אשר נשארו שוממים מאין יושב ושם התגוללו בחסר כל ואיש לא שם לבו עליהם אם חיים הם עודנה או כבר מתו ברעב, רבים מהמובילים את הפצועים על סוסים ושורים הטבעו בבץ רגליהם בדרך העולה סימפעראפאלה, וכראות העגלונים כי אין לאל ידם למלאות משלחתם מחסר מספוא ולחם, עזבו את סוסיהם ועגלותיהם עם הפצועים על אם הדרך וימלטו על נפשם, וכן התגוללו אנשים, סוסים, שורים ועגלות על מלוא כל הדרך במרחק 30 וויערסט בין באחציסאראי וסימפעראפאל, והחולים אשר הצליחו אחרי עמל רב לבוא ברגל אל העיר גם הם לא מצאו שמה רוב נחת, פה הביאו עגלה מלאה חולים ובעל הבית לא יאבה לתת להם מקום בביתו, וזה ידרוש רשיון הפקיד אשר איננו בביתו, והשלישי יושב במנוחה ודורש בספרים למצוא חוק... ובין כה וכה רבים מאנשי החיל מתו בעודם מתגוללים על העגלות מחסר כל או עורם נקפא מקרה, ובעוד אשר כלם ידעו כי מלחמה להם את אירופא כלה כמעט, לא הכינו כל הדברים והחפצים הדרושים למלחמה גדולה כזאת, ביחוד עשו להם שם עולם אלה משרי המאה אשר על יד איש איש מהם נתנה הממשלה מספר עגלות

Digitized by Google

וסך כסף בלי חשבון למען יכינו כל צרכי החולים ולהובילם לערים שונות, הפקידים האלה שמו את הכסף בכליהם ובמחירם עשו להם משתה תמיד בסימפעראפאל, קנו להם מרכבות, שתו יין לשכרה, והנפצעים מתו לעיניהם באין משים ולא הכינו לא סוסים ולא עגלות.....

מכל נפות ארץ רוסיא שלחו רבים „לחם נקודים' Сухаръ וכל צרכי החלים למערכות המלחמה בתקותם להושיע להאמללים האלה, אפס לדאבון לבנו לא נהנו מזה מאומה, יען טרם הגיעו לקרים נתעפשו או הרימו תולעים, ואלה אשר היו ראוים עוד למאכל בני אדם, הנה רק בעמל גדול הצליחו העגלונים לדבר על לב הפקידים כי יקבלו מהם את אשר הביאו, יען שמו להם לחק כי כל איש אשר יביא דבר מה לצרכי בני החיל ישלם להם בעד הקבלה, והאיש אשר לא אבה לשלם נאלץ לחכות ימים על שנה טרם יקבלו מתנתו, ולעת קץ הימים בראותם כי האכל נרקב ולא יצלח עוד אף למאכל כלבים, הראו חשבון לעיני הממשלה כי הוציאו כסף רב להוליכם ולהשליכם על פני השדה.

מוזר הדבר מאר — יתפלא מארקאוו בצדק — כי תחת אשר נחוץ היה מאד להמית בקנה רובה את כל הפקידים הנבלים האלה אשר עשו מלאכתם רמיה, העמידו אנשים ישרים מול כרורי הרובים, והמה „הטאטארים'. עוד לא נעשה כעול הזה לאיש מיושבי קרים כאשר נעשה להטאטארים הישרים בלבותם והמועילים לחברת האדם, הרוסים הכבידו עליהם אכפם לעזוב משכנותיהם ויכסו מעשיהם תחת מכסה שקר לאמר „מורדים המה חטטרים', אמנם האיש היודע אף מעט מתבונת חצי האי קרים יודה לנו כי בעזוב הטטרים את ארץ מולדתם אבדנו אבדה שאינה חוזרת, בלעדם אין איש היודע לנטוע כל עצי פרי שונים על אדמת הערבה הטוירית, המה מלאו כל הערבה צאן קדר ואילי נביות, על השדות רעו רבבות גמלים אשר הביאו טובה רבה להארץ וגם האשכנזים בכל חכמתם ודעתם בעבורת האדמה ובמרעה בהמות השדה לא יוכלו להתחרות אתם במקום הזה, ובמקומות אשר היו לפנים גנים ופרדסים, עדרי צאן ובקר, מעינות מים ותבואות השדה, עתה הנם מדבר שממה, אין עץ ואין שיח, לא צאן ובקר ולא גמלים וחמורים, אשר על כן גדול היוקר על כל דבר אכל, מחיר „עבודה' עלה למעלה ראש מחסר ידים חרוצות, באחת! כי אחרי אשר עזבו הטטרים את חצי האי קרים נשארה הארץ כבית בלי חלונות, ואם אמנם הקול נשמע בארצות רוסיא כי מרדו הטטרים בארונם, אך הבא לקרים לא כן ישמע, וכל האזרחים יעידו פה אחד כי בלעדי הטטרים כי אז אבדו כלם בימי המלחמה הזאת.

מודעת היא כי הערים, באחציסאראי, סימפעראפאל ואיווּפאטאריע

Digitized by Google

נשארו בלי כל מגן ומחסה מצבאותינו אשר יהיו עליהן סתרה מפני האויב, ובעת ההיא היו המון עם רב מהטטרים בערים ההן וכל הכפרים היו מלאים רק מהם, ומי יכל לעצור בעדם לבל יתנפלו עלינו להמית אותנו כאיש אחד? ובכל זאת לא נגעו בנו לרעה אם אמנם עלינו להודות כי היתה להם סבה נכונה לעשות זאת, יען אנחנו הכבדנו עליהם אכפנו לשלם בעד האדמה אשר ישכנו עליה וכל חילם ואונם נתנו לנו מחיר הרשיון לשבת על אדמת ארץ מולדתם, לרגעים הלכנו עליהם אמים פן נגרשם מן הארץ ובכל זאת לא הרימו בנו יד.

ראש פקידי הפאליציי בבאחציסאראי העיד, כי בעצם היום אשר בו באו צבאות מלכי הברית לקרים לא נשאר אף איש חיל אחד בעירו המלאה טאטארים מפה לפה, ובכל אלה לא מצא בהם אף שמץ דבר רע וזכר מרידה, בסימפעראפאל נבאו כלם ולא בסתר, כי אחרי אשר יעזבו פקידי הפאליציי והזאנדארמים את העיר יקומו הטטרים ויהרגו את כל הרוסים לפי חרב, והשמועה הזאת הגיעה גם לאזניהם אך המה לא נגעו באיש לרעה, ואם אמנם ישנם כאלה אשר אבו להוכיח על מרידת הטטרים באשר ירו על הרוסים בקנה רובה אצל איוופאטאריע, אבל על זאת לא יאשמו, יען לא מדעת עצמם עשו זאת רק צבאות מלכי הברית אשר לקחו אותם בשבי העמידום במערכות מלחמה ויאלצום לירות על הרוסים, ומה יכלו עשות? אמת כי הענישו הטטרים איזה פקידי הממשלה אשר נפלו בידיהם, אך על דברת אחד מהפקידים האלה אשר היה שבי בידיהם לא עשו לו מאומה ועוד כבדוהו בכבוד הראוי לו, יען מה? יען ידעו כי גם הוא לא הכביד אכפו עליהם וייסרו קשה רק את אלה אשר עשו להם עול ויקחו מהם שחד, ומי יוכל להאשימם כי חטאו נגד הממשלה? אחד האצילים ספר לי כי צוה להטטרים לשלוח אש בהגרנות המלאות זני אכל כאשר יבואו צבאות האויב, והטטרים הבטיחוהו לעשות זאת וימלאו את הבטחתם, ואם גם זאת יעשו מורדים במלכות? הלא נקל היה להם לתת את הלחם והמספוא לצבאות מלכי הברית, ולוא גם עשו זאת גם אז היה לנו להצדיקם, כי באמת נחוץ להיות צדיק תמים לסבול בדמיה את כל התלאה אשר מצאתם מידי פקידי חילינו בימי המלחמה.

,אחד מפקידי צבאותינו אשר לא ידע הכלם וימסור את כל צרכי המלחמה אשר היה תחת ידו ביד האויב בלי כל מלחמה לעיני עדים רבים החיים עודנה, העמיד את הטטרים ערומים כיום הולדם ואחרי כן העטיפם בסדינים ותריטים ויצו לדוש את בשרם בשוטים בלי חכלה, באמרו כורדים המה, ומה עול מצא בהם? רק זאת כי אחד הקאזאקים פגש על דרכו

טאטארי אחד אשר הלך רגלי מכפר אחד למשנהו, ובעד החטאה הגדולה הזאת הכה אנשים נקיים עד צאת נפשם, אם נראו אספת טאטארים מעשרים איש ברחוב העיר כרגע צוו לירות עליהם בקנה רובה, וגם זאת היא מרידה? . . . . . והמלה הנעימה הזאת „מרדה" ישרה מאד בעיני הקאזאקים עד כי חשבו את כל יושבי קרים ב כ ל ל למורדים, ונשען על הדעה הזאת שללו שלל ויבוזו בז מכל הבא בידם ולא שאלו אם הוא קנין כסף אחיהם הרוסים או אויביהם הטטרים, כל הצאן והבקר אשר מצאו בשדה לקחו להם, הכפרים ובתי הקיץ הנחמדים שלחו באש ועינם לא חסה גם על מחמדי אצילי הרוסים אשר ידעתים בשם ונודעים המה בכל חצי האי קרים, בבואם אל אחד הבתים שברו כרגע את החלונות והגליונות הכסאות והשלחנות, חפשו בכל ירכתי הבית אולי ימצאו כסף וזהב, ואם באו אל כפרי הטאטארים נאלצו האחרונים לטלט את נפשם על ההרים והיערות או התנפלו אל האויב למצוא מחסה מפני הקאזאקין, וגם אנשי חילינו לא ישבו בתבוק ידים ולא נופלים היו מהקאזאקין, ולעד אביא פה איש אחד אשר ראה הדבר בעיניו:

„כאשר באו צבאות מלכי הברית לקאנטונאן עזבו האצילים את בתיהם והיכליהם וימלטו על נפשם ורק הנשים והמשרתים נשארו לשמור את הבית, אל אחד מההיכלים האלה בא המארשאל הצרפתי „סענט ארנא" וישאל, אפוא הוא בעל הבית?

— ברח וימלט על נפשו, ענהו המשרתים.

— לחנם! לשוא עשה זאת, הוא יכול לשבת פה בביתו בלי כל מפריע, ענה המארשאל, ואחרי כן שאל איה הוא חדר האורחים וחדר המשכב והמשרתים הראוהו את כל מוצאי הבית ומובאיו, ובראותו תמונות קדושי הרוסים צוה להחביאן במקום סתר לבל תפולנה בידי הטירקים, והוא שם משכנו בבית הזה, ויצו כי ישאר כל דבר וכלי הבית על מכונם ואיש לא העיז אף לנגוע בם, ופקידי צבאותיו שמו משכנם לא רחוק משם באחד הכפרים כאורחים נכבדים ולא עשו לאיש רעה, פעם אחת בא אחד ממשרתי הבית ויתאונן באזני המארשאל על אחד מבני חצבא אשר אסר את סוסו לעץ פרי ולפי דבריו ישחית בזה את העץ, וכרגע צוה המארשאל ליסר את האיש קשה באמרו: „לא למען השחית ערים ויושביהן באנו הנה" ופעם אחת לקחו צבאותיו עדר צאן. בלי שאול פי בעליהם וישלמו בכסף מלא במטבעות זהב אף כי איש לא העיז את פניו לדרוש זאת מידם, ויהי כאשר עזב המארשאל את הבית ההוא ויצו לסגור את כל חדרי הבית ולתת את המפתחות ביד בעל הבית בלוית מכתב ידידות אשר כתב בעצם ידו להודות לו על חסדו במצאו מנוח בביתו, ויהי כאשר עזב הוא ומחנהו

Digitized by Google

את המקום הזה חיש קל באו צבאותינו שמה, ואחי ארון הבית היה אז לא רחוק משם וימהר לבוא לבקר את בית אחיו, ובבואו לחדר משכן בעל הבית אחיו מצא שם שני אפיצירים רוסים עומדים ומחפשים בהשתדלות נמרצה את כל הניירות אשר מצאו שם בתקותם למצוא דבר מה ..... כל כלי הבית מצא בלי סדר ומשטר ומהם שבורים ונשחתים מידי צבאותינו, ורצפת הבית היתה שבורה ומנוקבת מרמחי הקאזאקים ..... כל אלה ספר לי אחד ממשפחת ארון הבית ההוא׳.

מכל דברי הסופרים אשר הבאתי בזה בקצור נמרץ יבין כל משכיל כי המעשים האלה פעלו הרבה לרעת המלחמה, ואף כי הענישה הממשלה לכל עושי עול, כראוי להם בצדק ובמשפט, אפס את אשר נעשה אין להשיב, ובלי ספק תחזה הממשלה עתידות לה לבל יקרו מעשים כאלה לימים יוצרו בזאת אשר צותה ללמד לכל אנשי החיל דעת ולהשכילם בינה כבכל ארצות איירופא הנאורות.

Digitized by Google

דברים אחדים

ראיתי ספרות ישראל והִנֵה עניה מכפרי דברי הימים בכלל וקורות המלחמות בפרט, יותר מעשרים שנה עברו למיום התאחדו צבאות מלכי הברית: צרפת בריטניא, תוגרמה וסרדיניא ויעלו כשואה להלחם בארצנו, וספרים למאות נכתבו-בכל לשונות איירופא לקורות המלחמה ההיא, ומסופרי ישראל יושבי רַסִיָא לא התעורר אף אחד לכתוב זאת זכרון בספר בשפת עבר, אנחנו אשר קורות המלחמה האיומה ההיא נוגעות לנו ביחוד יען יושבי רוסיא אנחנו ובכל צרת ארץ מולדתנו גם לנו צר, אנחנו אשר אלפי אחינו נפלו חלל על מרומי שדה המלחמה בסעוואסטאָפאָל בעד מלכינו וארץ מולדתינו לא נדע מאומה מקורות המלחמה הנוראה הזאת? ואם אמנם שמענו כי אחד מסופרי גאליציען הר"מ מאהר כתב את כל דברי המלחמה הזאת על ספרו „חוט המשלש", אבל עד היום לא נראה אף אחד מספרו זה בארצנו ולא נוכל לשפוט עליו טרם ראינוהו, אפס זאת נוכל להחליט אף למשמע אזן כִי בלי ספק נולד גם הוא בין לילה ככל יתר ספריו אשר מספרם עולה למאה ועשרים. אשר על כן אמרתי אני לְמַלאֹות את החסרון הזה ואתעודד לכתוב את כל קורות המלחמה ההיא כפי אשר מצאתי בספרים, ומה גם כי לפי דעתי אין לאל יד איש לכתוב את כל פרטי המלחמה הזאת ולהוציא דברים ברורים ואמתים אם לא יבקר בעצמו את כל המקומות אשר שם נגעל מגן גבורים, ואם לא יראה בעיניו את אשר יפליט עטו, ועל כן לא יפלא אם הסופרים והמעתיקים היושבים בווילנא ערבבו ובלבלו שמות המקומות והציונים ויציינו לנו מצודות והרים אשר לא היו ולא נבראו, ובספרי הגעאָגראפיע

Digitized by Google

. *

בראו לנו דובים במקום אשר גם יער אין וערים מבלי יושבים אשר לא ראה אותן אף עין כל מלאך ושרף, ואנכי איש לא אמון לא כתבתי מעולם דבר כמעט טרם חזו עיני, אשר על כן בישבי ימים רבים בסעוואסטאפאל חשבתי בנפשי כי עלי החובה לכתוב קורות המלחמה ההיא על ספר, ולתכלית זאת לא חשכתי רגלי ללכת ולבקר את כל המקומות הנזכרים בספרי זה, למען אוכל לשפוט למראה עיני.

ואתה קורא יקר אשר אולי אחד מאחיך או אוהביך מצא קבר לו במעבה אדמת סעוואסטאפאל האומללה, קחה נא את ספרי וקרא בו ותזכור את אוהבך השוכן שם וירוח לך, ואם תמצא בו חפץ ישמח לבי גם אני

בערדיאנסק על חוף ים האזאווי.

אפרים דיינארד

Digitized by Google

Digitized by Google

. *

בראו לנו דובים במקום אשר גם יער אין וערים מבלי יושבים ? ראה אותן אף עין כל מלאך ושרף, ואנכי איש לא אמון לא מעולם דבר כמעט טרם חזו עיני, אשר על כן בישבי ימיב בסעוואסטאפאל חשבתי בנפשי כי עלי החובה לכתוב קורות הנ ההיא על ספר, ולתכלית זאת לא חשכתי רגלי ללכת ולבקר א המקומות הנזכרים בספרי זה, למען אוכל לשפוט למראה עיני.

ואתה קורא יקר אשר אולי אחד מאחיך או אוהביך מצא קב במעבה אדמת סעוואסטאפאל האומללה, קחה נא את ספרי וקרא ותזכור את אוהבך השוכן שם וירוח לך, ואם תמצא בו חפץ ית לבי גם אני

בערדיאנסק על חוף ים האזאווי.

אפרים דיינארד

Digitized by Google

Digitized by Google

*Purchased from
the Income of the
Anna Vickers Crawford
Memorial Fund*

*Stanford University
Libraries*

Digitized by Google